Фьодор ДостоевскиБратя Карамазови

Посвещава се на
Ана Григориевна Достоевски

Истина, истина ви казвам: ако житното
зърно, паднало в земята, не умре, остава
си само; ако ли умре, принася много плод.

(Евангелие от Йоана, 12; 24)

От автора

Начевам животописа на героя ми, Алексей Фьодорович Карамазов, малко смутен. От какво именно: от това, че макар да наричам Алексей Фьодорович свой герой, все пак добре си давам сметка, че никак не е велик човек, и поради това предвиждам редица неизбежни въпроси, като: какво толкова забележително е вашият Алексей Фьодорович, че сте го избрали за свой герой? Какво толкова е извършил? Кому и с какво е известен? Защо аз, читателят, трябва да си губя времето, за да изуча фактите на неговия живот?

Последният въпрос е най-решаващ, защото на него мога да отговоря само с това: „Може би ще ви стане ясно от романа.“ Да, но ако хората прочетат романа и не видят и не се съгласят, че моят Алексей Фьодорович е забележителен човек? Казвам това, защото го предвиждам вече със свито сърце. За мен той е забележителна личност, но много се съмнявам ще успея ли да докажа това на читателя. Въпросът е там, че той в същност е дейна личност, но някак неопределена и неизяснена дейна личност. Впрочем учудващо би било да се иска от хората яснота във време като нашето. Но едно е все пак почти безспорно: той е странен човек, дори чудак! Но странността и чудачеството по-скоро са минус, отколкото да дават право на внимание, особено когато всички се стремят да обединят частните случаи и да намерят поне малко общ смисъл в цялото безсмислие. А чудакът в повечето случаи е частен случай, нещо своеобразно. Нали така?

Но ако не се съгласите с последната теза и отговорите: „Не е така“ или „Не винаги е така“, тогава вече може би ще се окуража душевно по въпроса за значението на моя герой, Алексей Фьодорович. Защото не само че чудакът „не винаги“ е частен и своеобразен случай, а напротив, понякога той именно носи в себе си в някои случаи сърцевината на общото, а всички други хора от неговата епоха — всички, под напора на някакво мощно течение, са се откъснали временно от него…

Впрочем аз не бих се впускал в тези твърде безинтересни и мъгляви обяснения и бих започнал направо без никакви предисловия — на който му хареса, и без това ще го прочете; обаче лошото е, че животописът е един, но романите са два[1]. Главният роман е вторият — това е дейността на моя герой вече в наше време, именно в нашия настоящ, текущ момент. А първият роман е за неща, станали

още преди тринадесет години, и дори почти не е роман, а само момент от най-ранната младост на моя герой. Нямаше как да не напиша този пръв роман, понеже иначе много неща във втория роман щяха да са неясни. Но с това още повече се усложнява моето първоначално затруднение: щом дори аз, тоест самият биограф, намирам, че и един роман е може би много за такъв скромен и неясен герой, каква е тогава логиката да бъдат два и с какво да си обясним подобно изсилване от моя страна?

Като не мога да разреша всички тези въпроси, ще си позволя да ги отмина, без да ги разреша. Разбира се, прозорливият читател отдавна вече е разбрал, че още от самото начало бия натам, и само се дразни, че напразно хабя безплодни думи и скъпоценно време. На това ще отговоря вече съвсем определено: изхабих тези безплодни слова и скъпоценното време, първо, от учтивост и, второ, от хитрост: сиреч, предупредил съм все пак предварително за някои неща. Впрочем аз дори съм доволен от това, че романът ми се раздели от само себе си на две истории „цялостно единни по същество“: като се запознае с първата история, читателят вече сам ще може да реши — заслужава ли си да се занимава с втората. Разбира се, никой не може да го накара — може да захвърли книгата още на втората страница от първата история и да не я отваря повече. Но пък нали има и такива деликатни читатели, дето на всяка цена ще искат да я дочетат докрай, за да не сгрешат в безпристрастната оценка; такива са например всички руски критици. Та точно пред тях ми поолекна на сърцето: въпреки цялата им акуратност и добросъвестност аз им давам все пак най-основателен предлог да зарежат историята още на първия епизод от романа. Е, това е целият предговор. Напълно съм съгласен, че е излишен, но тъй като е написан вече, нека остане.

А сега да започнем.

Част първа

Книга първа Историята на едно „семейство“

I. Фьодор Павлович Карамазов

Алексей Фьодорович Карамазов беше третият син на помешчика от нашата околия Фьодор Павлович Карамазов, толкова известен на времето (а и сега още споменаван тук) покрай трагичната си и загадъчна смърт точно преди тринадесет години, за която ще разкажа, когато му дойде ред. А сега ще кажа за този „помешчик“ (както го наричаха при нас, макар че цял живот почти никак не беше живял в имението си) само това, че беше странен тип човек, който обаче се среща доста често, именно тип на човек не само нищожен и развратен, но заедно с това и загубен — обаче от ония загубени хора, които прекрасно умеят да уреждат имуществените си въпроси и комай само тях. Фьодор Павлович например беше започнал почти от нищо, беше съвсем дребен помешчик, обикаляше чуждите трапези, все гледаше да е на прехрана някъде, а същевременно в момента на смъртта му у него се намериха към сто хиляди рубли суха пара. И в същото време той все пак през целия си живот остана един от най-загубените смахнати в цялата ни околия. Пак ще повтаря: не става дума за глупост — повечето от тия налудничави хора са доста умни и хитри, — те са именно загубени, и то по един особен, национален начин.

Той беше два пъти женен и имаше трима синове — най-големият, Дмитрий Фьодорович, от първата съпруга, а другите двама, Иван и Алексей — от втората. Първата жена на Фьодор Павлович беше от доста богатия и знатен род на дворяните Миусови, също помешчици от нашата околия. Как се беше случило, че момиче със зестра, пък и красиво, и на това отгоре от ония живи умници, които вече често се срещат в днешното ни поколение, но са се появявали и по-рано, е могло да се омъжи за такъв нищожен „мухльо“, както всички го наричаха тогава, няма да обяснявам твърде. Аз например познавах една госпожица, още от миналото „романтично“ поколение, която след няколкогодишна загадъчна любов към един господин, за когото впрочем всеки момент можеше да се омъжи най-спокойно, накрая сама си изпосъчини разни непреодолими пречки и в една бурна нощ се хвърли от висок бряг, подобен на скала, в доста дълбоката и бърза река и загина в нея просто от каприз, единствено за да прилича на Шекспировата Офелия[2], и то до такава степен, че ако тази скала, тъй отдавна избрана и обикната от нея, не беше тъй живописна, а на нейно място имаше само прозаичен плосък бряг, може би изобщо нямаше да се самоубие. Този факт е истински и вероятно в нашия руски живот

през последните две-три поколения такива или от подобен род факти е имало доста много. Така и постъпката на Аделаида Ивановна Миусова е била несъмнено отзвук на чужди веяния и също на мисълта навек пленена[3]. Тя може би е искала да прояви женска самостоятелност, да се изправи срещу обществените условности, против деспотизма на своя род и семейство, а услужливата фантазия я е убедила, макар и само за миг, да речем, че Фьодор Павлович въпреки своето положение на храненик все пак е един от най-смелите и най-присмехулни хора на оная преходна към всичко по-добро епоха, докато той беше само злобен шут и нищо повече. Пикантното беше също и това, че историята свърши с отвличане, а това се оказа много привлекателно за Аделаида Ивановна. Фьодор Павлович пък дори и поради социалното си положение беше твърде подготвен тогава за всякакви подобни истории, защото страстно желаеше да си уреди кариерата по какъвто и да било начин; а да се вмъкне в едно добро семейство и да вземе зестра, беше много привлекателно за него. Колкото за взаимна любов, такава май изобщо нямаше — нито от страна на булката, нито от негова страна, макар Аделаида Ивановна да беше хубавица. Така че този случай беше може би единствен по рода си в живота на Фьодор Павлович, извънредно голям сладострастник през целия си живот, готов веднага да се лепне за коя да е фуста, стига само тя да го повика. А същевременно единствено тази жена не беше предизвикала особена страст у него.

Аделаида Ивановна веднага след отвличането моментално разбра, че само презира мъжа си и нищо повече. По такъв начин последиците от брака се проявиха с извънредна бързина. Макар че семейството се примири, дори доста скоро, с това събитие и даде зестра на бегълката, между съпрузите започна съвсем безреден живот с вечни сцени. Говореше се, че в тези отношения младата съпруга проявила много повече благородство и извисеност, отколкото Фьодор Павлович, който, както се знае сега, още тогава й пипнал наведнъж всичките парици, близо двадесет и пет хиляди, които тя току-що била получила, така че тия хилядарчици оттогава вече за нея все едно че направо изчезнали вдън земя. Селцето, пък и една доста хубава градска къща, които също й се падаха зестра, той дълго време и с всички сили се мъчи да припише на свое име чрез съответен документ и сигурно щеше да сполучи дори само поради, тъй да се каже, презрението и отвращението, което будеше у съпругата си всеки миг с безсрамните си изнудвания и молби, дори само поради душевната й умора, да й се махне от главата. Но, за щастие, намеси се семейството

на Аделаида Ивановна и попречи на плячкаджията. С положителност се знае, че между съпрузите често ставали побоища, но според разказите ме биел Фьодор Павлович, ами Аделаида Ивановна, дама буйна, смела, мургава, нетърпелива, надарена със забележителна физическа сила. Най-сетне тя си заряза къщата и избяга от Фьодор Павлович с един семинарист-учител, жив-умрял от сиромашия, като остави на Фьодор Павлович тригодишния Митя. Фьодор Павлович тутакси превърна къщата в истински харем и се отдаде на най-разпасано пиянство, а в антрактите обикаляше, кажи-речи, цялата губерния и сълзливо се оплакваше на всеки срещнат от напусналата го Аделаида Ивановна, като разказваше такива подробности, каквито е прекалено срамно един съпруг да разказва за брачния си живот. И най-вече, на него като че ли му беше приятно и дори го ласкаеше да играе пред всички смешната си роля на обиден съпруг и дори да поразкрасява подробностите от нанесената му обида. „Ще рече човек, че някакъв чин сте получили, Фьодор Павлович, така доволен изглеждате въпреки цялата ви скръб“ — казваха му някои присмехулници. А мнозина дори добавяха, че му е приятно да се яви в подновения си вид на шут и че нарочно, за по-комично, се преструва, че уж не забелязва смешното си положение. Кой знае впрочем, може би това у него беше и наивност. Най-сетне той успя да открие следите на бегълката. Нещастницата се оказа в Петербург, където се преселила с нейния семинарист и безрезервно се отдала на най-пълна еманципация. Фьодор Павлович тутакси се защура и взе да се стяга за Петербург — за какво, и той самият, разбира се, не знаеше. И в същност тогава може би щеше да замине; но след като взе такова решение, веднага сметна, че има особено право за ободряване преди заминаването да се отдаде отново на безкрайно пиянство. И ето тъкмо в това време семейството на съпругата му получи известие, че се е поминала в Петербург. Поминала се някак внезапно, на някакъв таван, според някои слухове — от тиф, според други — може би от глад. Фьодор Павлович научил за смъртта на съпругата си пиян; разправяха, че хукнал по улицата и почнал да крещи, вдигайки от радост ръце към небето: „Нине отпущаещи[4]“, а според други — плакал и ридал като малко дете, и толкова плакал, че дори било жално да го гледа човек въпреки цялото отвращение към него. Много е възможно да е било и едното, и другото, тоест да се е радвал на освобождението си и да е плакал за освободителката — всичко заедно. В повечето случаи хората, дори злодеите, са много по-наивни и простодушни, отколкото изобщо мислим за тях. А и ние сме същите.

II. Отървал се от първия син

Разбира се, можем да си представим какъв възпитател и баща би могъл да бъде такъв човек. На него, като на баща именно, му се случи онова, което трябваше да се случи, тоест той абсолютно и напълно изостави детето си, родено му от Аделаида Ивановна, не от злоба към него, нито от някакви засегнати съпружески чувства, а просто защото абсолютно го забрави. Докато досаждаше на всички със сълзите и оплакванията си, а къщата си бе превърнал в развратен вертеп, тригодишното момченце Митя беше поето от верния слуга на това семейство Григорий и ако не беше се погрижил тогава той за него, може би нямаше да има дори кой да смени ризката на детето. При туй случи се така, че роднините на детето по майка също като че ли го забравиха отначало. Дядо му, тоест самият господин Миусов, бащата на Аделаида Ивановна, тогава вече не беше жив; овдовялата му съпруга, бабата на Митя, преселила се в Москва, тежко се беше поболяла, сестрите й пък се изпоомъжиха, така че се наложи почти цяла година Митя да прекара у слугата Григорий и да живее в неговата къщурка в двора. Впрочем и да си беше спомнил татко му за него (не можеше пък наистина да не знае за неговото съществуване), той самият щеше да го изпрати в същата къщичка, защото детето, колкото и да е, би му пречило в неговия безпътен живот. Случи се обаче така, че от Париж се върна братовчедът на покойната Аделаида Ивановна, Пьотър Александрович Миусов, който отсетне много години живя в чужбина, а тогава още съвсем млад човек, ала изключение между Миусовци — просветен, столичен, чуждоземски и при това през целия си живот европеец, а към края на живота си либерал от четиридесетте и петдесетте години. През цялата си кариера се беше свързвал с мнозина от най-либералните хора на своята епоха, и в Русия, и в чужбина, познаваше лично и Прудон, и Бакунин[5], а особено обичаше да си спомня и разказва, вече към края на своите скитания, за трите дни на Февруарската парижка революция от четиридесет и осма година, като загатваше, че едва ли не лично е участвувал в нея на барикадите. Това беше един от най-хубавите спомени на младостта му. Имаше самостоятелно състояние, според предишните пропорции към хиляда души, чудесното му имение беше точно зад нашия градец и граничеше със земите на нашия знаменит манастир, с който Пьотър Александрович още в най-млади години, веднага щом получи наследството си, тутакси започна безкрайни дела за право на някакъв

риболов в реката или на сечище в гората, не знам точно, но да започне дела с тия „клерикали“, той сметна дори за свой граждански и културен дълг. Като научи всичко за Аделаида Ивановна, която, разбира се, помнеше и дори някога й беше обърнал внимание, и като разбра, че е останал Митя, той въпреки цялото си младежко негодувание и презрение към Фьодор Павлович се намеси в тая работа. Тогава именно се и запозна за пръв път с Фьодор Павлович. Направо му съобщи, че би желал да се заеме с възпитанието на детето. Дълго време подир това той разказваше като характерен момент, че когато заговорил с Фьодор Павлович за Митя, онзи известно време сякаш изобщо не разбирал за какво дете става дума и дори като да се зачудил, че има някъде в дома си малък син. Даже и да имаше някакво преувеличение в разказа на Пьотър Александрович, все пак ще да е имало и нещо близко до истината. Но действително Фьодор Павлович цял живот обичаше да прави представления, изведнъж да изиграе пред вас някоя неочаквана роля и най-вече понякога без никаква нужда, дори направо в свой ущърб, както в сегашния случай например. Тази черта впрочем е свойствена на извънредно много, дори твърде умни хора, камо ли на такива като Фьодор Павлович. Пьотър Александрович поде цялата работа с въодушевление и дори бе определен (заедно с Фьодор Павлович) за опекун на детето, защото все пак от майката беше останало едно именийце, къща и малко земя. Митя наистина се пренесе у своя далечен вуйчо, но този вуйчо нямаше собствено семейство и тъй като веднага щом уреди и осигури паричните взимания от имотите си, незабавно побърза пак да замине за дълго време в Париж, той предаде детето на една от своите лели, московска дама. Случи се така, че като поживя в Париж, и той забрави детето, особено след същата Февруарска революция, която така силно бе поразила въображението му и която повече не можа да забрави през целия си живот. Московската дама пък умря и Митя премина към една от омъжените й дъщери. Струва ми се, че и след това още веднъж, за четвърти път, си смени гнездото. Няма да се разпростирам сега върху това, още повече, че ще има много да разказвам за първия син на Фьодор Павлович, а сега се ограничавам само с най-необходимите сведения за него, без които не мога и да почна романа.

Първо, този Дмитрий Фьодорович беше единственият от тримата синове на Фьодор Павлович, който растеше с убеждението, че все пак има известно състояние и когато стане пълнолетен[6], ще бъде независим. Юношеството и младостта му протекоха объркано: той не завърши гимназия, после попадна в една военна школа, сетне се озова

в Кавказ, получи чин, би се на дуел, беше разжалван, пак получи чин, много гуля и пропиля сравнително доста много пари. А почна да получава пари от Фьодор Павлович едва след пълнолетието си, като дотогава направи доста дългове. Фьодор Павлович, баща си, видя за пръв път, след като беше вече пълнолетен, когато специално пристигна да се разберат за неговите имоти. Струва ми се, още тогава не хареса баща си; той прекара при него малко време и побърза да замине, като успя само да получи известна сума и да сключи някакво споразумение относно по-нататъшното получаване на доходите от имението, за което (факт забележителен) този път не можа да научи от Фьодор Павлович нито какъв доход дава, нито каква е стойността му. Фьодор Павлович забеляза тогава, още от първия път (и това трябва да се запомни), че Митя има за своето състояние преувеличена и неточна представа. Фьодор Павлович беше много доволен от това поради свои особени сметки. Той установи само, че младият човек е лекомислен, буен, със страсти, нетърпелив, гуляйджия, комуто е достатъчно само от време на време да получава по малко пари и тогава, макар за кратко време, разбира се, но веднага ще се успокои. Точно това започна да експлоатира Фьодор Павлович, тоест да се измъква с дребни подаяния, от време на време някакви суми, и в края на краищата стана така, че когато подир четири години Митя, изгубил търпение, се яви в нашия градец за втори път, за да свърши окончателно всичко с родителя си, изведнъж, за голямо негово учудване, се оказа, че той вече нямал абсолютно нищо, че мъчно можело дори да се пресметне всичко, че вече си бил получил от Фьодор Павлович цялата стойност на имота, а може би дори му и дължи; че освен това поради тия и тия споразумения, в които сам тогава и тогава пожелал да влезе, нямал и никакво право да иска нищо повече и пр., и пр. Младият човек остана поразен, той заподозря нечестност, измама, беше почти извън себе си и сякаш обезумя. Това обстоятелство именно доведе до катастрофата, изложението на която ще бъде предмет на моя първи, встъпителен роман или по-точно — неговата външна страна. Но преди да премина към този роман, трябва да разкажа също и за другите двама синове на Фьодор Павлович, братята на Митя, и да обясня откъде се взеха пък те.

III. Вторият брак и вторите деца

Съвсем скоро след като се освободи от четиригодишния Митя, Фьодор Павлович се ожени втори път. Този втори брак трая осем години. Той взе втората си съпруга, също съвсем младичка особа, Софя Ивановна, от друга губерния, където беше отишъл за една дребна доставка заедно с някакъв чифутин. Фьодор Павлович, макар да гуляеше, пиеше и безпътничеше, но никога не преставаше да се занимава с влагане на своя капитал и си нареждаше работите винаги сполучливо, макар, разбира се, почти винаги доста подличко. Софя Ивановна беше „сирачe“, безродна от детинство, дъщеря на някакъв незнаен дякон, израснала в богатата къща на своята благодетелка, възпитателна и мъчителна, една знатна старица, вдовицата на генерал Ворохов. Подробности не знам, но съм чувал само, че възпитаницата, кротка, незлоблива и мълчалива, веднъж била свалена от примката, която си била окачила на един гвоздей в килера — толкова тежко й е било да търпи своенравието и вечните натяквания на тази може би не злобна старица, но станала съвсем непоносимо опака от скука. Фьодор Павлович предложи ръката си, събраха сведения за него и го изпъдиха, и тогава той, отново, както в първия брак, предложи на сирачето да го отвлече. Много, много е възможно дори и тя за нищо на света да не би се омъжила, ако беше навреме узнала повече подробности за него. Но това ставаше в друга губерния; пък и какво можеше да разбира шестнадесетгодишното момиче, освен че е по-добре да се хвърли в реката, отколкото да остане при благодетелката си. Така бедното момиче смени благодетелката с благодетел. Фьодор Павлович този път не взе нито грош, защото генералшата се разсърди, не даде нищо и на това отгоре прокле и двамата; но той този път и не очакваше да вземе, а се помами само от рядката хубост на невинната девойка и главно от нейния невинен вид, който порази този сладострастник, досега порочен любител само на грубата женска красота. „Мене тогава тия невинни очички все едно че с бръснач ми срязаха душата“ — казваше той често по-сетне, ухилен гадно, по своя си особен начин. Впрочем за такъв развратен човек и това е могло да бъде само сладострастно влечение. А неполучил никакво възнаграждение, Фьодор Павлович не се церемонеше със съпругата си и използувайки това, че тя е, тъй да се каже, „виновна“ пред него и че той почти я беше „от въжето снел“, използувайки освен това нейното феноменално смирение и мълчание, дори потъпка най-елементарните брачни приличия. В самата му къща,

пред очите на жена му, се събираха долни жени и се устройваха оргии. Като характерен момент ще съобщя, че слугата Григорий, мрачен, глупав и упорит резоньор, който мразеше предишната господарка Аделаида Ивановна, този път взе страната на новата господарка, защищаваше я и се караше за нея с Фьодор Павлович по почти непозволен за един слуга начин, а веднъж направо разгони грубо оргията и всички надошли безпътни жени. По-късно нещастната, още от дете наплашена млада жена заболя от някаква нервна женска болест, срещана най-често сред простолюдието, у селянките, наричани за тази болест „припадничави“. От тази болест със страшни истерични припадъци болната навремени дори губеше разсъдък. Тя роди обаче на Фьодор Павлович двама синове, Иван и Алексей, първия — в първата година на брака, а втория — три години след това. Когато тя умря, Алексей караше четвъртата си година и колкото и да е странно, знам, че беше запомнил после майка си за цял живот, като в просъница, разбира се. След смъртта й с двете деца се случи, почти същото, което и с първото, Митя: баща им съвсем ги забрави и заряза и те двете останаха при слугата Григорий, в същата негова къщурка. В тази къщурка ги намери старата деспотична особа, генералшата, благодетелка и възпитателка на тяхната майка. Тя още беше жива и през цялото това време, цели осем години, не можа да забрави нанесената й обида. За житието-битието на своята „Софи“ през осемте години разполагаше с най-точни сведения и чувайки, как е болна и какви безобразия стават наоколо й, два-три пъти бе рекла гласно пред своите храненички: „Така й се пада, Бог я наказа за неблагодарността й“.

Точно три месеца след смъртта на Софя Ивановна генералшата неочаквано се яви в нашия град лично и направо в квартирата на Фьодор Павлович и престоя в градеца всичко на всичко около половин час, но много нещо направи. Беше вечерен час. Фьодор Павлович, когото през тия осем години не бе виждала, излязъл насреща й съвсем пиян. Разправят, че тя мигом, без никакви обяснения, щом го видяла, му залепила две хубави и силни плесници и три пъти го дръпнала за перчема отгоре надолу, сетне, без дума повече, отишла право в къщурката при двете деца. Като забелязала от пръв поглед, че не са измити и са с мръсни дрехи, тутакси залепила още една плесница на самия Григорий и му заявила, че ще вземе двете деца със себе си, сетне ги извела, както си били, увила ги в едно одеяло, качила ги в колата си и ги откарала в своя град. Григорий понесъл тая плесница като предан роб, не казал нито една груба дума и след като съпроводил старата

господарка до колата, поклонил й се до пояс и внушително изговорил, че „Бог ще я възнагради за сирачетата“. „А ти все пак си дръвник!“ — извикала му генералшата на тръгване. Фьодор Павлович, като обмислил цялата работа, намерил, че е добра, и сетне не отказа в нито един пункт от формалното съгласие за възпитанието на децата у генералшата. А пък за получените плесници обикаляше и разправяше из целия град.

Случи се така, че и генералшата умря наскоро след туй, като успя обаче да предвиди в завещанието си за всяко от двете деца по хиляда рубли, „за тяхното обучение и щото всички тия пари да бъдат похарчени непременно за тях, но тъй, че да стигнат чак до пълнолетието им, защото и това подаяние е премного за такива деца, а пък ако някой иска, нека той си отвори кесията“ и пр., и пр. Аз не съм чел завещанието, но чувах, че имало наистина нещо странно от тоя род и твърде своеобразно изказано. Главният наследник на бабата обаче излезе честен човек, предводител на дворянството в тази губерния, Ефим Петрович Поленов. Като написа на Фьодор Павлович и веднага разбра, че от него не могат да се измъкнат пари за възпитанието на собствените му деца (макар че оня никога не отказваше направо, а винаги в такива случаи разтакаше, а понякога дори правеше сантиментални излияния), той лично взе присърце съдбата на сирачетата и особено обикна по-малкото от тях, Алексей, така че то дълго време даже расна в неговото семейство. Аз моля читателя да запомни това от самото начало. И ако младите хора бяха задължени някому за цял живот за възпитанието и образованието си, то именно на този Ефим Петрович, много благороден и хуманен човек, от хората, дето рядко се срещат. Той запази на децата неприкосновени техните хилядарки, оставени им от генералшата, така че до пълнолетието им парите с процентите станаха по около две хиляди на всеки, а ги изучи със свои пари и естествено, че похарчи за всяко от тях много повече от хиляда. В подробен разказ за тяхното детство и юношество пак няма да влизам засега, а ще отбележа само най-главните обстоятелства. Впрочем за по-големия, Иван, ще съобщя само това, че той израсна някак тъжно и затворено в себе си дете, не беше никак плах, но сякаш още от десетата си година разбра добре, че двамата растат все пак в чуждо семейство и с чужда помощ, че баща им е някакъв човек, за когото е срамно да се говори дори, и пр., и пр. Това момче много скоро, едва ли не още от младенческа възраст (както поне се говореше), беше почнало да проявява някакви необикновени и бляскави способности за учение. Не знам точно защо, но се случи така,

че със семейството на Ефим Петрович се раздели едва ли не тринадесетгодишен, като постъпи в една от московските гимназии и на пансион при някакъв опитен и прочут тогава педагог, приятел от дете на Ефим Петрович. Самият Иван разказваше по-късно, че всичко станало, така да се каже, от „жаждата за добри дела“ на Ефим Петрович, увлечен от идеята, че дете с гениални способности трябва да се възпитава от гениален възпитател. Впрочем и Ефим Петрович, и гениалният възпитател вече не бяха живи, когато младият човек свърши гимназия и постъпи в университета. Понеже Ефим Петрович не беше се разпоредил добре и получаването на завещаните от опаката генералша лични детски пари, нараснали с процентите вече към две хиляди, се забави поради разни съвсем неизбежни у нас формалности и протакания, на младия човек първите две години в университета му дойдоха доста нанагорно, тъй като беше принуден през всичкото това време да се храни и издържа сам и в същото време да учи. Трябва да се отбележи, че той не пожела тогава да направи дори опит да пише на баща си — може би от гордост, от презрение към него, а може би вследствие студения здрав разсъдък, който му подсказваше, че от татенцето няма да получи никаква що-годе сериозна поддръжка. Както и да е, младият човек никак не се отчая и все пак намери работа, първо уроци по двадесет копейки, а по-късно да тича по редакциите на вестниците и да им дава статийки от по десет реда за улични произшествия, подписани: „Очевидец“. Тези статийки, се говореше, били винаги тъй интересно и пикантно написани, че бързо си пробили път и още с това младият човек показал цялото си практическо и умствено превъзходство над оная многобройна, вечно нуждаеща се и нещастна част от нашата учаща се младеж от двата пола, която в столиците обикновено от сутрин до вечер трие праговете на разни вестници и списания, без да умее да измисли нищо по-добро от вечното повтаряне на все същата молба за преводи от френски или за преписване. Като се свърза с редакциите, Иван Фьодорович сетне вече през цялото време не прекъсна връзките си с тях и през последните си години в университета почна да публикува доста талантливи прегледи на книги по разни специални теми, така че стана дори известен в литературните кръгове. Впрочем едва в последно време той успя случайно да събуди изведнъж особено внимание към себе си сред много по-голям кръг читатели, така че мнозина тогава едновременно го забелязаха и запомниха. Случаят беше доста любопитен. Когато беше завършил университета и се готвеше със своите две хиляди да замине за чужбина, Иван Фьодорович изведнъж помести в един от

големите вестници странна статия, която обърна внимание дори и на неспециалисти и най-важното — на тема, която явно му беше съвсем непозната, защото той беше естественик. Статията беше върху повдигнатия тогава повсеместно въпрос за църковния съд[7]. Разглеждайки някои вече изказани мнения по този въпрос, той изразяваше и своя личен възглед. Основното беше тонът и особената неочакваност на заключението. А междувременно мнозина църковници решително сметнаха автора за свой човек. И неочаквано наред с тях не само миряните, но дори и самите атеисти започнаха от своя страна да аплодират. В края на краищата някои досетливи хора решиха, че цялата: статия е просто един дързък фарс и гавра. Споменавам този случай по-специално, защото тази статия своевременно проникна и в знаменития наш крайградски манастир, където общо взето се интересуваха от възникналия въпрос за църковния съд — проникна и предизвика пълно недоумение. А когато узнаха името на автора, заинтересуваха се и поради това, че е родей в нашия град и е син на „същия този Фьодор Павлович“. И ето че неочаквано по същото това време пристигна и самият автор.

Защо се беше появил тогава Иван Фьодорович — помня, че още тогава си задавах този въпрос почти с безпокойство. Това така съдбоносно пристигане, което послужи за начало на толкова последици, за мене още дълго след това, почти през цялото време си остана неясна работа. Изобщо беше странно, че този млад човек, толкова културен, толкова горд и предпазлив наглед, изведнъж се появи в една такава безобразна къща, при такъв баща, който цял живот го беше игнорирал, нито го знаеше, нито го помнеше, и който, макар че не би дал, разбира се, пари за нищо на света и в никакъв случай, ако синът му беше поискал, все пак цял живот трепереше, че и синовете му Иван и Алексей също някога ще дойдат и ще искат пари. И ето младият човек се заселва в къщата на такъв баща, живее с него някой и друг месец и двамата започват да се разбират от добре по-добре. Последното дори особено зачуди не само мене, но и мнозина други. Пьотър Александрович Миусов, за когото вече говорих по-горе, далечен роднина на Фьодор Павлович по линия на първата му жена, се случи тогава пак при нас, в имението си край града — беше дошъл от Париж, където вече се беше настанил окончателно. Помня, че той именно се чудеше най-много от всички, когато се запозна с извънредно заинтересувалия го младеж, с когото не без вътрешна болка се състезаваше понякога по познания. „Той е горд — казваше ни тогава за него, — винаги може да изкара някоя пара, а и сега има пари да замине

за чужбина — какво търси тука? За всички е ясно, че не е дошъл при баща си за пари, защото баща му в никакъв случай няма да му даде. Пиенето и развратът не го привличат, а същевременно старецът не може без него, толкова много са свикнали един с друг!“ Това беше истина; младият човек имаше дори явно влияние върху стареца — онзи почти беше почнал от време на време сякаш да го слуша, макар че беше извънредно и дори понякога злобно своенравен; започна дори от време на време да се държи по-прилично…

Чак впоследствие се разбра, че Иван Фьодорович бил дошъл тука донякъде по молба и по работа на по-големия си брат, Дмитрий Фьодорович, с когото за пръв път в живота си се беше запознал и видял пак почти по същото време, при същото идване, но с който обаче във връзка с един важен случай, свързан повече с Дмитрий Фьодорович, беше започнал кореспонденция още преди да пристигне от Москва. Каква е била тази работа, читателят ще научи, когато му дойде времето, изцяло и с подробности. Въпреки това дори и тогава, когато вече знаех и това особено обстоятелство, Иван Фьодорович все ми изглеждаше загадъчен, а идването му при нас — все пак необяснимо.

Ще добавя също, че Иван Фьодорович тогава имаше вид на посредник и помирител между баща си и големия си брат, Дмитрий Фьодорович, който беше започнал тогава голям скандал и дори имаше формален иск срещу баща си.

Това интересно „семейство“, повтарям, тогава за пръв път се събра цялото и някои негови членове се видяха за пръв път в живота си. Само най-малкият син, Алексей Фьодорович, вече от една година живееше при нас и беше се появил следователно най-рано от всички братя. За този именно Алексей ми е най-трудно да говоря в сегашния си предисловен разказ, преди да го изведа на сцената на романа. Но ще трябва и за него да напиша предисловие поне за да разясня предварително нещо доста странно, а именно: принуден съм да представя бъдещия си герой на читателите още от първата сцена на неговия роман в расото на послушник. Да, той>-от една година близо живееше вече в нашия манастир и като че ли възнамеряваше да се затвори в него за цял живот.

IV. Третият син Альоша

Той беше тогава само на двадесет години (брат му Иван караше двадесет и четири, а най-големият им брат Дмитрий — двадесет и осем). Преди всичко заявявам, че този юноша, Альоша, изобщо не беше фанатик и поне според мене не беше дори и мистик. Предварително ще кажа изцяло моето мнение: той беше просто подранил човеколюбец и ако беше го запленил манастирският път, то само защото в това време едничък тоя път го привлече и му показа, така да се каже, идеала за неговата душа, копнееща да се измъкне от мрака на мирската злоба към светлината на любовта. И този път го беше привлякъл само поради това, че в него бе срещнал тогава едно необикновено според неговото мнение същество — нашия знаменит манастирски старец-монах Зосима, към когото се привърза с цялата буйна първа любов на неутолимото си сърце. Впрочем не отричам, че още тогава беше вече доста странен, дори още от люлката. Впрочем, споменах, вече за него, че макар и само три-четири годишен по времето, когато почина майка му, той я беше запомнил за цял живот, лицето й, милувките й, „сякаш я виждам жива“. Такива спомени могат да се запаметят (и това е известно) дори и от по-ранна възраст, дори от двегодишна още, но те изпъкват през целия живот само като светли точки сред мрака, като късче от огромна картина, която цялата е угаснала и изчезнала, и е останало само това ъгълче. Точно така беше и с него: той помнеше една вечер, лятна, тиха, отворения прозорец, полегатите лъчи на заник слънце (полегатите лъчи именно беше запаметил най-силно), стаята, ъгъла с иконата, под нея запалено кандило, а пред иконата на колене истерично ридаеща, със скимтене и вопли, майка му, сграбчила го с двете си ръце, прегърнала го силно до болка — тя моли за него Богородица и както го е прегърнала, го поднася с двете си ръце към иконата, сякаш за да го защити Богородица… и изведнъж се втурва дойката и изплашена го изтръгва от ръцете й. Каква картина! Альоша беше запомнил в тоя миг и лицето на майка си: той казваше, че било безумно, но прекрасно, доколкото можел да си спомни. Но той рядко обичаше да споделя с когото и да било този спомен. Като дете и юноша не беше експанзивен и дори беше несловоохотлив, но не от недоверие, не от плахост или мрачна саможивост, а даже напротив, от нещо друго, от някаква сякаш вътрешна грижа, съвсем лична, която нямаше нищо общо с другите, но беше толкова важна за него, че той заради нея сякаш забравяше

другите. Но той обичаше хората: той като че ли цял живот беше живял с пълна вяра в хората, а в същото време никой и никога не го смяташе нито за прост, нито за наивен човек. У него имаше нещо, което говореше и внушаваше (а и цял живот отсетне), че не иска да бъде съдия на хората, че няма да се наеме да съди и никога няма да осъди. Той като че ли дори приемаше всичко, без да осъжда ни най-малко, макар и често много опечален. Нещо повече, в този смисъл беше стигнал дотам, че никой не можеше нито да го учуди, нито да го уплаши — и то още от най-ранна младост. Когато дойде двадесетгодишен при баща си, в този явен вертеп на мръсния разврат, той, целомъдрен и чист, само се оттегляше мълчешком, когато му беше непоносимо да гледа, но без ни най-малко да показва, че презира или осъжда когото и да било. Баща му пък, бившият храненик, и затова човек чувствителен и обидчив, който първо го беше посрещнал недоверчиво и мрачно („все много мълчи и все много знае“), скоро стигна дотам, че почна ужасно често да го прегръща и целува, след не повече от една-две седмици, наистина с пиянски сълзи, с пиянска чувствителност, но явно го беше обикнал искрено и дълбоко и тъй, както никога, разбира се, човек като него не можеше никого да обича…

Пък и всички обичаха този юноша, където и да се появеше той, и то още от най-ранните му детски години. Като се озова в къщата на своя благодетел и възпитател, Ефим Петрович Поленов, той до такава степен привърза към себе си всички в това семейство, че просто го смятаха като свое собствено дете. А беше влязъл в тази къща още в такива години, когато съвсем не може да се очаква от едно дете пресметлива хитрост, ловкост или изкуство да се подмазва и харесва, умение да накара другите да го обикнат. Така че дарбата да събужда особена любов към себе си се съдържаше, така да се каже, в самата му природа, естествено и непосредствено. Същото беше и в училището, а пък сякаш изглеждаше от ония деца, които будят недоверие у другарчетата си, понякога присмех, а дори и омраза. Той например се замисляше и някак се отчуждаваше. Още от дете обичаше да се свие в някой ъгъл и да чете книжки, но въпреки това и другарите му така го бяха обикнали, че просто можеше да се нарече всеобщ любимец през цялото му пребиваване в училището. Той рядко биваше палав, дори рядко беше весел, но всички, щом го погледнеха, веднага виждаха, че това съвсем не е поради някаква мрачност, че, напротив, е тих и ведър. Никога не се стремеше да се изтъква между връстниците си. Заради това може би никога и от никого не се боеше, а същевременно

момчетата веднага разбраха, че изобщо не се гордее със своето безстрашие, а гледа така, сякаш в същност дори не разбира, че е смел и безстрашен. Обидите никога не помнеше. Случваше се само час след обидата да отговаря на оскърбителя си или пръв да го заговаря с такъв доверчив и ведър вид, като че ли изобщо нищо не беше се случило помежду им. И не, да речеш, че в тия случаи изглеждаше като че ли случайно е забравил или нарочно е простил обидата, а просто не я смяташе за обида и това решително пленяваше и покоряваше децата. У него имаше само една черта, която във всички класове на училището, от най-долния и до най-горните, будеше у неговите другари постоянно желание да се пошегуват с него, но не от злобно желание да му се надсмеят, а защото им беше весело. Тази черта у него беше безумната, фанатична свенливост и целомъдреност. Той не можеше да слуша известните думи и известните разговори за жени. Тези „известни“ думи и разговори за нещастие са неизкоренимите в училищата. Чистите по душа и сърце момчета, почти още деца, твърде често обичат да говорят в клас помежду си и дори гласно за такива неща, картини и образи, за каквито понякога не приказват и войниците, нещо повече, войниците даже не знаят и не разбират много работи от този род, които са вече познати на тъй малките още деца на нашето интелигентно и висше общество. Нравствен разврат тука наистина още няма, цинизъм също няма, истински, развратен, вътрешен, но има външен цинизъм и той именно често се смята при тях за нещо дори деликатно, изискано, смело и достойно за подражание. Като виждаха, че „Альошка Карамазов“, щом заговорят „за това“, бързо си запушва ушите с пръсти, те се струпваха понякога нарочно около него, махаха му насила ръцете от ушите и започваха да му крещят и в двете уши разни мръсотии, а той се дърпаше, тръшваше се на пода, лягаше, захлупваше се и всичко това — без да им каже нито дума, без да се кара, понасяйки мълком обидата. Най-накрая обаче го оставиха на мира и престанаха да му викат „госпожичка“, нещо повече, почнаха да го гледат в този смисъл със съжаление. Между другото, в училище беше винаги сред най-добрите по учение, но никога не беше отбелязан като пръв.

Когато умря Ефим Петрович, Альоша остана още две години в губернската гимназия. Безутешната съпруга на Ефим Петрович почти веднага след смъртта му замина за дълго в Италия с цялото си семейство, което беше все от особи от женски пол, а Альоша се озова в дома на някакви две дами, които преди изобщо не беше виждал, някакви далечни сроднички на Ефим Петрович, но на какви условия —

и той не знаеше. Също тъй характерна и дори много, негова черта беше, че никога не се интересуваше от чии средства живее. В това отношение беше пълна противоположност на по-големия си брат Иван Фьодорович, прекарал в мизерия двете първи години на университета, изхранвайки се със собствен труд, и от ранно детство горчиво почувствувал, че зависи от благодетеля си. Но тази странна черта в характера на Алексей комай не можеше да се осъди твърде строго, защото всеки, който малко от малко го познаваше, тутакси, когато се повдигнеше въпрос за това, изказваше увереност, че Алексей без друго е от ония младежи — нещо като юродиви, които, ако отведнъж им падне дори цял капитал, няма да се поколебаят да го дадат веднага щом някой им го поиска, било за добро дело, било дори просто на някой опитен шмекер, ако ги помоли. Пък и изобщо той като че ли не знаеше цената на парите, разбира се, не в буквалния смисъл. Когато му даваха джобни пари, каквито той сам никога не поискваше, той или със седмици не знаеше какво да ги прави, или ужасно не умееше да ги пази и те моментално изчезваха. Пьотър Александрович Миусов, човек твърде чувствителен на тема пари и буржоазна честност, веднъж по-късно, след като беше наблюдавал Алексей, произнесе за него следния афоризъм: „Този е може би единственият човек на света, който, ако го оставите внезапно сам и без пари на площада в някои непознат милионен град, в никакъв случай няма да загине и няма да умре от глад и студ, защото веднага ще го нахранят, веднага ще го наредят, и да не го наредят, той самият веднага ще се нареди и това няма да му струва никакви усилия и никакво унижение, а за онзи, който го е наредил, няма да е никакво бреме, дори може, напротив, да го сметне за удоволствие.“

Гимназия не завърши; оставаше му още цяла година, когато изведнъж заяви на своите дами, че отива при баща си по една работа, която му текнала. Те много го жалеха и не искаха да го пуснат. Пътуването струваше евтино и дамите не му позволиха да заложи часовника си — подарък от семейството на благодетеля преди заминаването им за чужбина, а го снабдиха предоволно със средства, дори с нови горни и долни дрехи. Той обаче им върна половината пари, като им заяви, че иска на всяка цена да пътува в трета класа. Като пристигна в нашия градец, на първите въпроси на баща си: защо именно е дошъл, без да завърши гимназия, не отвърна нищо конкретно, а останал, според приказките, по-замислен от всякога. Скоро се разбра, че търси гроба на майка си. Дори сам признал тогава, че единствено за това е дошъл. Но едва ли с това се изчерпваше цялата

причина за неговото идване. Най-вероятното е, че тогава и той не е знаел и не би могъл в никакъв случай да обясни: какво именно е било онова, което сякаш внезапно се е надигнало в душата му и непреодолимо го е повело по някакъв нов, незнаен, но вече неизбежен път. Фьодор Павлович не можа да му покаже къде е погребал втората си съпруга, защото никога не беше ходил на гроба й, след като я погребаха, а поради многото изтекли години съвсем беше забравил къде са я погребали тогава…

Впрочем, няколко думи за Фьодор Павлович. Той дълго време преди това беше живял извън нашия град. Три-четири години след смъртта на втората си жена замина за Южна Русия и накрая се озова в Одеса, където остана няколко години. Откачало се запознал, според неговите собствени думи, „с много чифути, чифутчета, чифутенца и чифутченца“, а най-накрая се свършило с това, че не само от чифутите, но „и от евреите бил приет“. Вероятно именно през този период от живота си беше развил у себе си особеното умение да трупа и да скубе парици. Отново се върна в нашия градец вече окончателно едва три години преди идването на Альоша. Предишните му познати го намериха страшно остарял, макар че съвсем не беше толкова стар. Той се държеше сега не, да речеш, по-благородно, а някак по-нахално. Явила се беше у него например безсрамната нужда на някогашния шут да прави другите на шутове. Да безобразничи с женския пол сега обичаше не само както и по-рано, а дори и някак още по-отвратително. Скоро стана основател на много нови кръчми из околията. Личеше, че има може би към сто хиляди или съвсем малко по-малко. Мнозина от градските и околийските жители тутакси му задлъжняха, срещу най-сигурни гаранции, разбира се. В последно време той някак подпухна, някак почна да губи равновесие, самоконтрол, изпадна дори в някакво лекомислие, започваше с едно и свършваше с друго, стана някак разпилян и все по-често и по-често се напиваше и ако не беше оня слуга Григорий, който също вече беше здравата остарял по него време и го наглеждаше понякога почти като негов възпитател, може би Фьодор Павлович не би могъл така спокойно да си живее. Идването на Альоша като че му подействува дори в нравствено отношение, сякаш в този преждевременен старик се пробуди нещо от онова, което отдавна вече беше заглъхнало в душата му: „Знаеш ли ти — често почна да казва на Альоша, като се вглеждаше в него, — че приличаш на нея, на припадничавата?“ Така наричаше покойната си жена, майката на Альоша. Гроба на „припадничавата“ му показа най-накрая слугата Григорий. Той заведе Альоша на нашето градско гробище и там, в

едно далечно ъгълче, му посочи една чугунена, евтина, но спретната плоча, на която имаше дори надпис с името, титлата, възрастта и годината на смъртта на покойницата, а отдолу дори бе надраскано нещо като четиристишие от старинните, общоупотребяеми по гробовете на средна ръка хора надгробни стихове. За голямо учудване тази плоча се оказа дело на Григорий. Той сам и на собствени разноски беше я поставил на гроба на клетата „припадничава“, след като Фьодор Павлович, комуто много пъти беше вече досаждал с напомняния за този гроб, бе заминал най-накрая за Одеса, отмахнал от съзнанието си не само гроба, но и всичките си спомени. Альоша не прояви над гроба на майка си никаква особена чувствителност, той само изслуша важния и резонен разказ на Григорий за изработването на плочата, постоя малко с наведена глава и си отиде, без да каже нито дума. Оттогава може би цяла година не стъпи на гробищата. Но върху Фьодор Павлович този малък епизод също оказа своето въздействие, и то доста оригинално. Той неочаквано взе хиляда рубли и ги отнесе в нашия манастир за поменуване душата на съпругата му, но не на втората, майката на Альоша, не на „припадничавата“, а на първата, Аделаида Ивановна, дето го млатеше. Привечер този ден се напи много и псува пред Альоша монасите. Самият той далеч не беше от религиозните, а човек, който никога може би не беше запалвал пред икона и за пет копейки свещ. Странни пориви на внезапни чувства и внезапни мисли се явяват понякога у такива субекти.

Вече казах, че много беше подпухнал. Физиономията му по това време представляваше нещо, което ярко свидетелствуваше за характеристиката и същността на целия преживян от него живот. Освен дългите и месести торбички под малките му очи, вечно нагли, мнителни и насмешливи, освен множеството дълбоки бръчки по малкото му, но тлъсто личице, под острата му брадичка висеше още по-голяма гуша, месеста и продълговата като кесия, която му придаваше някакъв отвратително сладострастен вид. Прибавете към това сладострастната широка уста е месести устни, зад които се виждаха остатъци от черни, почти изгнили зъби. Щом започнеше да говори, пръскаше слюнки. Впрочем самият той обичаше да се шегува с лицето си, макар, изглежда, да беше доволен от него. Особено обичаше да сочи носа си, не твърде голям, но много тънък, със силно изпъкнала гърбица: „Истински римски — казваше той, — заедно с гушата — истинска физиономия на древен римски патриций от времената на упадъка.“ С това май се гордееше.

И ето доста скоро след като беше намерил гроба на майка си,

Альоша изведнъж му съобщи, че иска да отиде в манастира и че монасите са готови да го приемат за послушник. Той обясни също, че това е извънредно силно негово желание и че иска да получи от него, като баща, тържествено позволение. Старикът вече знаеше, че монахът Зосима, който спасяваше душата си в манастирския скит, беше направил на неговото „тихо момче“ особено впечатление.

— Този старец монах, разбира се, е най-честният им калугер — промълви той, след като мълчаливо и внимателно изслуша Альоша, без почти никак да се учуди на молбата му — Хм… значи, там искаш да идеш, мое тихо момче! — Той беше полупиян и изведнъж се усмихна със своята дълга, полупияна, но нелишена от хитрост и пиянско лукавство усмивка. — Хм… така и предчувствувах, че ще свършиш с нещо подобно, представяш ли си! Ти именно натам клонеше. Хе, какво пък, нали си имаш две хилядарчици, това ще ти е зестрата, а пък аз, ангеле мой, никога няма да те изоставя, пък и сега ще внеса заради тебе каквото се следва там, ако поискат. Е, ако пък не поискат, няма защо да им се натрапваме, нали? Че ти парите ги харчиш като някое канарче — по две зрънца в седмицата… Хм. Знаеш ли, в един манастир има една крайградска махала и там вече всички знаят, че в нея живеят само „манастирски жени“, така ги наричат там, трийсетина парчета жени, струва ми се… Аз съм ходил там, и, знаеш ли, интересно е, посвоему, разбира се, в смисъл на разнообразие. Лошото е само това, че е ужасен русизъм, няма още нито една французойка, а би могло да има, средства големи. Като се научат — ще дойдат. Хе, а тука няма нищо, тука няма манастирски жени, а само калугери, към двеста души. Честно. Постници. Признавам… Хм. Значи, при калугерите искаш? Ама жал ми е за тебе, Альоша, истина, вярваш ли, аз те обикнах… Впрочем, ето ти и удобен случай: ще се помолиш за нас, грешните, зер твърде много вече грехове сме натрупали на душата си, докато седим тука. Аз все си мислех: кой ли ще се помоли за мене някога? Дали има на света такъв човек? Милото ми момче, то аз по тази част съм ужасно глупав, ти може би не вярваш? Ужасно. Виж какво: колкото и да съм глупав, все си мисля за това, все мисля, нарядко, разбира се, не постоянно. Зер невъзможно е, мисля си, дяволите да забравят да ме придърпат при тях с куките, когато умра. Та мисля си: куките. Откъде ги имат? От какво са? Железни? Че къде ги кават? Да нямат фабрика нещо там? Защото там, в манастира, калугерите сигурно смятат, че в ада например има и таван. А пък аз на, готов съм да повярвам в ада, само да е без таван; така излиза някак по-деликатно, по-просветено, по лутерански, значи.

А в същност не е ли все едно: с таван или без таван? Ето къде е проклетият въпрос! Защото, ако няма таван, значи, няма и куки. А пък ако няма куки, тогава всичко отпада, значи, пак е невероятно: кой тогава ще ме повлече с куките; защото, ако мене не повлекат, тогава каква ще бъде тя, къде е тогава правдата на света? Il faudrait les inventer[8], тези куки, за мене специално, само за мене, защото, да знаеш само, Альоша какъв съм срамотник!…

— Да, там няма куки — тихо и сериозно, вгледан в баща си, изговори Альоша.

— Така, така, само сенките на куките. Знам, знам. Както един французин описва ада[9]: „J’ai vu l’ombre d’un cocher, qui avec l’ombre d’une brosse frottait l’ombre d’une carrosse“.[10] Ти миличък, откъде знаеш, че няма куки? Като поживееш при калугерите, друго ще запееш. Но впрочем иди, намери там правдата, пък ела да ни разправиш: все ще е по-леко да отиде човек на оня свят, ако знае със сигурност какво е там. Пък и по-прилично е за тебе да си при калугерите, отколкото при мен, при стария пияница и разните леки жени… макар че тебе като ангел нищо няма да те омърси. Е, дано и там да не те омърси нищо, затова именно ти позволявам, защото се надявам на последното. Не ти е изпила чавка акъла. Ще погориш, пък ще угаснеш, ще се излекуваш и ще се върнеш. А аз ще те чакам: защото чувствувам, че ти си единственият човек на земята, който не ме е осъдил, милото ми момче, аз го чувствувам, мога ли да не го чувствувам!…

И той чак се разхленчи. Беше сантиментален. Беше злобен и сантиментален.

V. Старците

Може би някой от читателите ще помисли, че моят младеж беше болезнена, екстазна, бедно развита натура, блед мечтател, хилаво и изпито човече. Напротив, Альоша беше по онова време снажен, руменобуз, със светъл поглед, пращящ от здраве деветнадесетгодишен юноша. Беше по онова време много красив, строен, средно висок на ръст, тъмнорус, с правилен, макар и малко удължен овал на лицето, с лъскави тъмносиви раздалечени очи, доста замислен и наглед доста спокоен. Ще кажат може би, че румените бузи не пречат нито на фанатизма, нито на мистицизма; а пък на мен ми се струва, че Альоша беше реалист дори повече от всеки друг. О, разбира се, в манастира той напълно вярваше в чудесата, но според мене чудесата никога няма да смутят реалиста. Не са чудесата, които склоняват реалиста към вяра. Истинският реалист, ако е невярващ, винаги ще намери у себе си сила и способност да не повярва и в чудото, а пък ако чудото се яви пред него като необорим факт, той по-скоро няма да повярва на себе си, отколкото да допусне факта. Ако пък дори го допусне, ще го допусне като факт естествен, който обаче му е бил досега неизвестен. В реалиста вярата не се ражда от чудото, а чудото — от вярата. Щом реалистът веднъж повярва, той именно поради своя реализъм трябва непременно да допусне и чудото. Апостол Тома заявил, че няма да повярва, преди да види,[11] а когато видял, рекъл: „Господ мой и Бог мой!“ Чудото ли го е накарало да повярва? Най-вероятно не, ами е повярвал само защото е искал да повярва и може би дори вече е вярвал напълно, в глъбините на душата си, дори още тогава, когато е рекъл: „Няма да повярвам, ако не видя.“

Ще кажат може би, че Альоша е бил тъп, неразвит, недовършил учебния курс и прочие. Че не беше завършил гимназия, беше истина, но да се каже, че е бил тъп или глупав, би било голяма несправедливост. Просто ще повторя, което казах по-горе: той тръгна по този път само затова, защото по него време едничък този път го порази и му разкри отведнъж пълния идеал за изхода на душата му, която се стремеше от мрака към светлината. Прибавете също, че беше младеж донякъде вече от нашето последно време, тоест честен по природа, стремящ се към правдата, търсещ я и вярващ в нея, а повярвал, той искаше веднага, с всичката сила на душата си, активно да я осъществява, искаше незабавен подвиг с категоричното намерение да пожертвува всичко за този подвиг, дори живота си. Макар за

нещастие тези младежи да не разбират, че да пожертвуваш живота си, е може би най-лесната от всички жертви в множество подобни случаи и че да пожертвуват например от буйната си младост пет-шест години за мъчно и тежко учение, за наука, макар само за да удесеторят в себе си силите за служене на същата тази правда и на същия подвиг, който са възлюбили и са решили да извършат — такава жертва на мнозина от тях почти никак не е по силите. Альоша избра само противоположния на всички път, но със същата жажда за незабавен подвиг. Едва що, след сериозен размисъл, го порази убеждението, че безсмъртие и Бог съществуват, тутакси естествено си каза: „Аз искам да живея за безсмъртието, не приемам половинчат компромис.“ Също така, ако беше решил, че безсмъртие и Бог няма, веднага би станал атеист и социалист (защото социализмът е не само работнически въпрос или въпрос на тъй нареченото четвърто съсловие, а е предимно атеистичен въпрос, въпрос за съвременното въплъщение на атеизма, въпрос за Вавилонската кула[12], която се строи именно без Бог не за достигане небесата откъм земята, а за сваляне небесата на земята). Изглеждаше му дори странно и невъзможно да живее като по-рано. Казано е: „Раздай всичко[13] и върви след мен, ако искаш да бъдеш съвършен.“ И Альоша си каза: „Не мога да дам вместо «всичко» две рубли, а вместо «върви след мен» да ходя само на черква.“ В неговите детски спомени маже би се беше запазило нещо за нашия крайградски манастир, където майка му можеше да го е водила на черква. Може би му бяха подействували и полегатите лъчи на залязващото слънце пред иконата, към която го беше поднасяла припадничавата му майка. И той пристигна тогава замислен при нас може би само за да види: тука всичко ли е, или и тука са само двете рубли, и — в манастира срещна този старец…

Този старец, както вече обясних по-горе, беше монахът Зосима; но би трябвало тук да кажа няколко думи какво са изобщо „старците“ в нашите манастири и жалко, че в тази област се чувствувам недостатъчно компетентен и сигурен. Ще се опитам обаче да кажа нещо е малко думи и в повърхностно изложение. Първо, хора специални и компетентни твърдят, че „старците“ и „старчеството“ са се появили у нас, по нашите руски манастири, доста отскоро, няма и сто години, докато по целия православен Изток, особено в Синай и Атон, съществуват вече над хиляда години. Твърди се, че и в нашата Рус старчеството е съществувало от най-древни времена или непременно трябва да е съществувало, но поради бедствията на Русия, татарщината, смутните времена, прекъсване на предишните връзки с

Истока подир покоряването на Константинопол[14] то се е забравило у нас и старците са изчезнали. То е било възродено у нас повторно в края на миналото столетие от един от великите подвижници (както го наричат) Паисий Величковски[15] и неговите ученици, но и досега, дори след стотина години, съществува още в твърде малко манастири и дори е било подлагано понякога почти на гонения като нечувано в Русия нововъведение. Особено е процъфтявало в нашата Рус в един знаменит скит, Козелска Оптина[16]. Кога и кой го е пренесъл и в нашия крайградски манастир — не мога да кажа, но в него вече съществуваше трето поколение старци и монахът Зосима беше последният от тях, но и той вече почти умираше от слабост и болести, а не се знаеше дори с кого да го заместят. Въпросът беше важен за нашия манастир, тъй като дотогава не беше известен с нищо особено: в него нямаше нито мощи на свети угодници, нито проявени чудотворни икони, нямаше дори славни предания, свързани с нашата история, нямаше записани исторически подвизи и заслуги към отечеството. Той процъфтя и се прослави в цяла Русия именно поради старците, за които, да ги видят и чуят, се стичаха при нас тълпи богомолци от цяла Русия, от хиляди версти наоколо. И така, какво е старецът? Старецът е човек, който ви взима душата и волята в своята душа и своята воля. Като си изберете старец, вие се отказвате от своята воля и я отдавате нему в пълно послушание, с пълно самоотречение. Това изпитание, тази страшна школа на живота обреклият се приема доброволно, с надеждата, подир дългото изпитание да победи себе си, да овладее себе си дотолкова, че да може най-сетне да достигне, чрез послушание цял живот, вече съвършената свобода, тоест свободата от самия себе си, да избегне участта на ония, които са изживели целия си живот, без да намерят себе си в себе си. Това изобретение, тоест старчеството, не е теоретическо, а е култивирано на Изток от практиката, в наше време вече хилядагодишна. Задълженията към стареца не са като обикновеното „послушание“, което винаги е съществувало и в нашите руски манастири. Тук е призната постоянната изповед на всички подвизаващи се пред стареца и неразрушимата връзка между свързалия и свързания. Разказват например, че веднъж, в най-древните времена на християнството, един такъв послушник, като не изпълнил някакво послушание, възложено му от неговия старец, го напуснал от манастира и отишъл в друга страна, от Сирия в Египет. Там подир дълги и велики подвизи се сподобил най-сетне да претърпи изтезания и мъченическа смърт за вярата. И когато църквата погребвала тялото му, смятайки го вече за светец, неочаквано при възгласа на дякона:

„Оглашени, излезте!“[17] — ковчегът с тялото на мъченика се вдигнал от мястото си и бил низвергнат от храма, и така до три пъти. И чак накрая се разбрало, че този свят великомъченик е нарушил послушанието и напуснал своя старец и затова без разрешение на стареца не може да бъде простен дори въпреки големите си подвизи. И едва когато повиканият старец го освободил от послушанието, можало да стане и погребението му. Разбира се, всичко това е само древна легенда, но ето и една скорошна случка: един от нашите съвременни иноци[18] се спасявал на Атон, когато изведнъж неговият старец му заповядал да напусне Атон, който той бил обикнал до дъното на душата си като светиня, като тих приют, и да върви най-напред в Ерусалим на поклонение на светите места, а сетне да се върне в Русия, на север, в Сибир: „Там ти е мястото, не тука.“ Слисаният и съсипан от скръб монах се явил в Константинопол при вселенския патриарх и помолил да го освободи от послушничеството му и тогава вселенският повелител му отговорил, че не само той, патриархът вселенски, не може да го освободи, но и на цялата земя няма и не може да има такава власт, която да го освободи от послушничество, веднъж наложено му от стареца, освен само властта на същия онзи старец, който му го е наложил. По такъв начин старчеството притежава власт понякога безпределна и непостижима. Ето защо в много манастири старчеството у нас е било изпърво посрещнато почти с гонения. Ала сред народа тутакси започнали високо да уважават старците. При старците от нашия манастир се стичаха например и хора от простолюдието, и най-знатни люде, за да паднат пред тях и да им изповядат своите съмнения, своите грехове, своите страдания и да измолят съвет и наставление. Като виждаха това, противниците на старците крещяха, наред с другите обвинения, че тука самовластно и лекомислено се унижава тайнството на изповедта, макар че непрестанното изповядване на душата пред стареца от неговия послушник или мирянина никак не се прави като тайнство. Най-накрая обаче старчеството удържа и малко по малко се насажда в руските манастири. Вярно е наистина и туй, че това изпитано и вече хилядолетно оръдие за нравствено прераждане на човека от робство към свобода и към нравствено усъвършенствуване може да се обърне в оръжие с две остриета, така че да доведе някой вместо до смирение и окончателно самообладание, напротив, до най-сатанинска гордост, тоест до вериги, а не до свобода.

Старецът Зосима беше шестдесет и пет годишен, от семейство на помешчици, някога в най-ранна младост бил военен и служил на Кавказ като оберофицер. Несъмнено беше поразил Альоша с някакво

особено свойство на душата си. Альоша живееше в самата килия на стареца, който много го обикна и го прие при себе си. Трябва да се отбележи, че Альоша, като живееше тогава в манастира, не беше още с нищо обвързан, можеше да излиза където иска, ако ще с дни, и макар да носеше подрасник, то беше доброволно, за да не се различава от другите в манастира. Но, разбира се, това се харесваше и на самия него. Може би върху юношеското въображение на Альоша силно беше въздействувала онази сила и слава, която непрестанно обкръжаваше неговия старец. За стареца Зосима мнозина говореха, че той, като приемал толкова дълги години всички, които идвали при него да изповядат сърцето си и жадували от него съвет и лековита дума — бил приел в душата си толкова много откровения, скърби, признания, че в края на краищата добил прозорливост вече толкова остра, че щом погледнел лицето на непознатия, дошъл при него, можел да отгатне: защо е дошъл, какво му е потребно и дори какъв род мъка терзае съвестта му, и зачудвал, смущавал и почти плашел понякога дошлия с такова познаване на тайната му още преди да е продумал. Но същевременно Альоша почти винаги забелязваше, че мнозина, почти всички, които влизаха за пръв път при стареца за разговор насаме, влизаха със страх и безпокойство, а излизаха от него почти винаги ведри и радостни, и най-мрачното лице ставаше щастливо. Много го поразяваше и това, че старецът съвсем не беше строг, напротив, беше почти винаги весел в обноските. Монасите говореха за него, че се привързвал душевно точно към по-грешните, а най-грешните най възлюбвал. Всред монасите имаше, дори вече в края на живота му, ненавистници и завистници негови, но бяха останали вече малцина и мълчаха, макар че измежду тях имаше неколцина твърде известни и важни в манастира лица, като например един от най-старите иноци, велик мълчаливец и изключителен постник. Но все пак грамадното мнозинство държеше вече несъмнено страната на стареца Зосима, а много от тях дори го обичаха от сърце, пламенно и искрено; някои, пък бяха привързани към него почти фанатично. Тези направо говореха, впрочем не съвсем гласно, че той е светец, че в това вече няма никакво съмнение и предвиждайки близката му кончина, очакваха дори незабавни чудеса[19] и велика слава от починалия за манастира в най-близко бъдеще. В чудотворната сила на стареца вярваше безрезервно и Альоша, също тъй безрезервно, както вярваше и на разказа за излетелия от черквата ковчег. Той виждаше как мнозина от ония, които дохождаха с болни деца или възрастни сродници и молеха стареца да възложи ръце и прочете молитва над тях, скоро се връщаха

пак, някои дори още на другия ден, падаха със сълзи на очи пред стареца и му благодаряха за изцелението на техните болни. Дали е било наистина изцеление, или само естествено подобрение в хода на болестта — за Альоша не съществуваше такъв въпрос, защото той вече напълно вярваше в духовната сила на своя учител и славата му беше сякаш негово собствено тържество. Особено се разтреперваше сърцето му и сякаш цял засияваше, когато старецът излизаше пред тълпата очакващи го пред портата на скита богомолци от простолюдието, стекли се от цяла Русия специално за да видят стареца и да получат благословията му. Те падаха на земята пред него, плачеха, целуваха нозете му, целуваха земята, на която стоеше, ридаеха, жени му подаваха децата си, довеждаха при него припадничави. Старецът приказваше с тях, прочиташе над тях кратка молитва, благославяше ги и ги отпращаше. Напоследък от пристъпите на болестта си понякога толкова отпадаше, че едва имаше сили да излезе от килията, и богомолците понякога чакаха в манастира с дни неговото излизане. За Альоша не съществуваше въпросът, защо така го обичат, защо падат пред него и плачат от умиление, щом само зърнат лицето му. О, той много добре разбираше, че за смирената душа на руското простолюдие, измъчена от труд и скръб, а най-вече от вечната несправедливост и вечния грях, както своя, така и всесветския, няма по-силна потребност и утеха от това, да намери някоя светиня или светец, да падне пред него и да му се поклони: „Ако при нас е грях, неправда и изкушение, все пак има на земята, там някъде, някой свят и висш; и там вече е правдата, той вече познава правдата; значи, не умира тя на земята и, ще рече, някога ще дойде и при нас и ще се възцари по цялата земя според както е речено.“ Знаеше Альоша, че тъкмо така чувствува и дори разсъждава народът, той разбираше това, но че старецът е именно този най-свят човек, този пазител на Божията правда в очите на народа — в това и той не се съмняваше ни най-малко, заедно с тия разплакани селяни и техните болни жени, които протягаха на стареца децата си. А убеждението, че старецът, когато почине, ще прослави необичайно манастира, цареше в душата на Альоша може би дори повече, отколкото у когото и да било в манастира. И изобщо през цялото това време напоследък някакъв дълбок, пламенен вътрешен възторг все по-силно и по-силно се разпалваше в сърцето му. Не го смущаваше никак, че този старец все пак стои пред него един-единствен: „Все едно, той е светец, в неговото сърце е тайната на обновлението за всички, оная мощ, която ще въдвори най-сетне правдата на Земята, и ще бъдат всички, святи, и ще

се обичат, и няма да има нито богати, нито бедни, нито въздигнати, нито унижени, а ще бъдат всички като деца божи и ще настъпи истинското царство Христово“. Ето какво бленуваше сърцето на Альоша.

Изглежда, че му направи много силно впечатление пристигането на двамата му братя, които той дотогава изобщо не познаваше. С брат си Дмитрий Фьодорович се сближи по-бързо и повече, макар че той дойде по-късно, отколкото с другия (едноутробния) си брат, Иван Фьодорович. Той ужасно искаше да разбере брат си Иван, но ето че онзи живееше вече от два месеца и макар да се виждаха доста често, все още никак не се сближаваха: Альоша и без това беше мълчалив и сякаш чакаше нещо, сякаш се срамуваше от нещо, а брат му Иван, макар че Альоша забеляза в началото неговите продължителни и любопитни погледи върху себе си, като че ли скоро престана изобщо да се сеща за него. Альоша забеляза това с известно смущение. Той си обясни равнодушието на брат си с разликата в годините и особено в образованието. Но Альоша мислеше и друго: толкова слабото любопитство и интерес към него може би се дължаха у Иван и на нещо съвсем неизвестно за него. Все му се струваше, кой знае защо, че Иван е погълнат от нещо, нещо вътрешно и важно, че се стреми към някаква цел, може би много трудна, така че не му е до него, и че това именно е едничката причина да гледа Альоша разсеяно. Замисляше се за още нещо: дали нямаше тука някакво презрение към него, глупавичкия послушник, от страна на учения атеист. Той със сигурност знаеше, че брат му е атеист. От това презрение, дори да съществуваше, не можеше да се обиди, но все пак с някакво неясно за самия себе си и тревожно смущение чакаше брат му да поиска да се сближат повече. Брат му Дмитрий Фьодорович се изказваше за брат им Иван с дълбоко уважение, говореше за него с някакво особено чувство. От него именно научи Альоша всички подробности за онази важна работа, която беше създала напоследък между двамата по-големи братя изключително близката връзка. Възторжените отзиви на Дмитрий за брат му Иван бяха толкова по-значими в очите на Альоша, че брат му Дмитрий беше човек в сравнение с Иван почти съвсем необразован и двамата, поставени един до друг, като че ли представляваха такава ярка противоположност като личности и характери, че може би не биха могли дори да се измислят двама души, които толкова да не си приличат.

По това време именно се състоя свиждането или по-точно семейната среща на всички членове на това объркано семейство в

килията на стареца, която има извънредно голямо влияние върху Альоша. Предлогът за тази среща в същност беше фалшив. Тъкмо тогава несъгласията между Дмитрий Фьодорович и баща му Фьодор Павлович по наследството и имотните сметки явно бяха стигнали до невъзможни размери. Отношенията се изостриха и станаха непоносими. Фьодор Павлович като че ли пръв и като че на шега пусна идеята да се съберат всички в килията на стареца Зосима и макар без да прибягват до неговото пряко посредничество, все пак да се разберат някак по-прилично, при което санът и лицето на стареца биха могли да изиграят внушителна и помирителна роля. Дмитрий Фьодорович, който никога не беше ходил при стареца и дори не беше го виждал, разбира се, помисли, че искат някак да го сплашат със стареца; но понеже и той самият вътрешно се укоряваше за множество особено остри приказки в спора с баща си напоследък, прие предизвикателството. Тук му е мястото да отбележа, че той не живееше в къщата на баща си както Иван Фьодорович, а отделно, в другия край на града. Случи се така, че Пьотър Александрович Миусов, който в това време пребиваваше в нашия град, особено се вкопчи в тази идея на Фьодор Павлович. Либерал от четиридесетте и петдесетте години, свободомислещ и атеист, той може би от скука, а може би за лекомислено развлечение взе извънредно голямо участие в това начинание. Изведнъж му се дощя да види манастира и „светеца“. Понеже все още продължаваха отколешните му спорове с манастира и все още се протакаше делото за поземлената граница на техните владения, за някакви права за сечене на гората и ловене на риба в реката и пр., той побърза да се възползува от това под предлог, че лично би желал да се разбере с отеца игумен: дали не може някак мирно да завършат техните спорове? Посетител с такива благи намерения, разбира се, можеше да бъде приет в манастира по-внимателно и по-любезно от всеки, който отива просто от любопитство. Именно поради всички тези съображения можа да се създаде известно вътрешно влияние в манастира върху болния старец, който напоследък почти никак не излизаше от килията си и отказваше поради болестта си дори на обикновените посетители. Накрая старецът даде съгласието си и денят беше определен. „Кой ме е поставил да ви съдя или деля?“[20] — само каза с усмивка на Альоша.

Като научи за срещата, Альоша много се смути. Ако някой от тия съдещи се и каращи се можеше да гледа сериозно на това събиране, без съмнение само брат им Дмитрий; всички други ще дойдат от съображения лекомислени, а за стареца може би оскърбителни — така

разбираше нещата Альоша.

Брат му Иван и Миусов ще дойдат от любопитство, и то може би най-грубо, а баща му може би за някаква шутовска и актьорска сцена. О, Альоша, макар да мълчеше, доста добре и издълбоко познаваше вече баща си. Повтарям, това момче съвсем не беше тъй простодушно, както го смятаха всички. С тежко чувство очакваше той насрочения ден. Без съмнение много беше загрижен в себе си, в сърцето си, всички тези семейни несъгласия някак да свършат. Но все пак най-главната му грижа беше за стареца: той трепереше за него, за неговата слава, страхуваше се да не го оскърбят нещо, особено от тънките вежливи насмешки на Миусов и презрителните недомлъвки на учения Иван — така си представяше всичко това. Дори искаше да се опита да предупреди стареца, да му каже нещо за онези лица, които може да дойдат, но размисли и премълча. Само в навечерието на определения ден чрез един познат съобщи на брат си Дмитрий, че много го обича и очаква от него да изпълни обещаното. Дмитрий се замисли, защото не можа да си спомни какво му е обещал, отговори само с писмо, че с всички сили ще се сдържа „пред низостта“ и макар дълбоко да уважава стареца и брат си Иван, убеден е, че тук има или някаква клопка за него или недостойна комедия. „Все пак по-скоро ще си глътна езика, отколкото да пренебрегна уважението към тоя свят мъж, когото ти толкова уважаваш“ — завърши Дмитрий писъмцето си. То не ободри кой знае колко Альоша.

Книга втора Неуместната сбирка

I. Пристигането в манастира

Случи се хубав, топъл и ясен ден. Беше краят на август. Срещата със стареца беше уговорена за около единадесет и половина, веднага подир късната литургия. Нашите гости на манастира обаче не присъствуваха на службата, а пристигнаха чак към края. Те дойдоха с две каляски; с първата, елегантна каляска, запретната с двойка скъпи коне, пристигна Пьотър Александрович Миусов с един свой далечен роднина, съвсем млад човек, на около двадесет години, Пьотър Фомич Калганов. Този млад човек се готвеше да постъпи в университета; Миусов пък, у когото, неизвестно защо, живееше засега, го изкушаваше да го води в чужбина, в Цюрих или Йена, за да постъпи там в университета и да го завърши. Младият човек още не се решаваше. Той беше замислен и някак разсеян. Лицето му беше приятно, телосложението — здраво, ръстът — доста висок. В погледа му имаше понякога странна неподвижност: както всички много разсеяни хора, понякога той ви гледаше втренчено и продължително, а в същност изобщо не ви виждаше. Беше мълчалив и малко недодялан, но случваше се — впрочем само насаме с някого — изведнъж да стане ужасно приказлив, поривист, весел и да се смее на какво ли не. Но въодушевлението му също тъй бързо и отведнъж угасваше, както бързо и отведнъж се раждаше. Беше облечен винаги хубаво, дори изискано, имаше вече известно солидно състояние и очакваше много по-голямо. С Альоша беше приятел.

В другата, много стара, раздрънкана, но широка каляска с два стари сиво-розови коня, които изоставаха много от каляската на Миусов, пристигна и Фьодор Павлович със синчето си Иван Фьодорович. На Дмитрий Фьодорович бяха съобщени предварително денят и часът, но той закъсня. Гостите оставиха каляските пред оградата на хотела и влязоха през манастирските порти пеша. Освен Фьодор Павлович другите трима, изглежда, никога не бяха виждали манастир, а Миусов тридесетина години може би не беше стъпвал дори в църква. Той се озърташе наоколо с известно любопитство, нелишено от известна нарочна разпуснатост. Но за неговия наблюдателен ум освен църковните и домакинските постройки, впрочем много обикновени, във вътрешността на манастира не се разкриваше нищо особено. Излизаха последните хора от черквата, снемаха шапки и се кръстеха. Сред простолюдието се мяркаха и гости от по-висшето общество, две-три дами, един много стар генерал:

всички бяха отседнали в хотела. Тутакси просяци наобиколиха нашите гости, но никой нищо не им даде. Само Петруша Калганов извади от портмонето си десет копейки и, бог знае защо, припряно и сконфузено побърза да ги мушне в ръцете на една жена, като измънка: „Разделете си ги поравно.“ Никой от спътниците не каза нищо, така че нямаше защо да се сконфузва, но като забеляза това, той се сконфузи още повече.

Получаваше се обаче нещо странно; би трябвало в същност да ги посрещнат както се полага и може би дори с известно уважение: единият скоро беше пожертвувал хиляда рубли, а другият беше много богат и твърде образован помешчик, така да се каже, човек, от когото всички тука донякъде зависеха поради въпроса за риболова в реката предвид обрата, който можеше да вземе делото. Ала ето че никой от официалните лица не ги посреща. Миусов гледаше разсеяно надгробните плочи около църквата и се канеше да отбележи, че тези гробове май скъпичко са излезли на хората, които са искали да погребват своите на такова „свято“ място, обаче нищо не каза: обикновената либерална ирония се превръщаше в него вече почти в гняв.

— По дяволите, кого да попита човек в тази неуправия… Това би трябвало да се реши, защото времето минава — промърмори изведнъж все едно на себе си.

Неочаквано до тях се приближи пооплешивял възрастен господин с широко пардесю и със сладникави очички. Той повдигна шапка и с медено гласче се представи общо на всички: тулският помешчик Максимов. И веднага се притече на помощ на нашите пътници.

— Старецът Зосима живее в скита, сам-самичък в скита на четиристотин крачки от манастира, през горичката, през горичката…

— Това и аз го знам, че през горичката — отговори му Фьодор Павлович, — но пътя не помним добре, че отдавна не сме ходили.

— Ей през тази порта, и право през горичката… през горичката. Да вървим… ако обичате… и аз самият… аз… Ето оттук, оттук…

Те излязоха през портата и тръгнаха през гората. Помешчикът Максимов, човек на около шестдесет години, не вървеше, а може да се каже, почти подтичваше отстрани, като разглеждаше всички с трескаво, почти непоносимо любопитство. В очите му имаше нещо опулено.

— Вижте какво, ние отиваме при този старец по своя работа — забеляза строго Миусов, — ние, тъй да се каже, сме получили аудиенция при „това лице“ и затуй, макар да сме ви благодарни за

пътя, ще ви молим да не влизате с нас.

— Аз ходих, ходих вече… Un chevalier parfait![21] — И помешчикът щракна с пръсти във въздуха.

— Кой е chevalier[22]? — попита Миусов.

— Старецът, великолепният старец, старецът… честта и славата на манастира, Зосима. Той е такъв старец…

Но безредната му реч биде прекъсната от един монах, който настигна пътниците, нисък, много блед и изпит, с калимавка. Фьодор Павлович и Миусов се спряха. Монахът рече с извънредно вежлив поклон, почти до пояс:

— Отецът игумен ви моли най-покорно, господа, подир посещението си в скита да заповядате всички при него на обяд. В един часа, не по-късно. И вас също — обърна се той към Максимов.

— Това непременно ще го направя — извика Фьодор Павлович, ужасно зарадван от поканата, — непременно. И знайте, всички дадохме дума да се държим тук почтено… А вие, Пьотър Александрович, ще заповядате ли?

— Че как не? Защо съм дошъл тук, ако не видя всичките им тукашни обичаи. Само едно ме затруднява, именно, че съм сега с вас, Фьодор Павлович…

— Да, Дмитрий Фьодорович още не съществува.

— Пък и прекрасно би било да пренебрегне, зер много ми е приятна, мислите, цялата тая ваша бърканица, а на това отгоре и вие? И така, ние ще дойдем на обяда, благодарете на отеца игумен — обърна се той към невзрачния монах.

— Не, длъжен съм да ви отведа при самия старец — отговори монахът.

— Щом така, отивам при отеца игумен, през това време ще отида право при отеца игумен — зачурулика помешчикът Максимов.

— Отецът игумен понастоящем е зает, но както обичате… — нерешително рече монахът.

— Ужасно досадно старче — отбеляза високо Миусов, когато помешчикът Максимов се затича обратно към манастира.

— На фон Зон прилича — изрече внезапно Фьодор Павлович.

— Вие само това знаете… откъде накъде ще прилича на фон Зон? Вие самият виждали ли сте фон Зон?[23]

— Портрета му съм виждал. Ако не по чертите на лицето, по нещо необяснимо. Просто втори номер фон Зон. Винаги познавам това само по физиономията.

— Може; вие сте вещ по тези работи. Само че вижте какво,

Фьодор Павлович, вие самият преди малко благоволихте да споменете, че сме дали дума да се държим прилично, нали помните? Та, казвам ви, сдържайте се. Почнете ли да разигравате ролята на шут, аз нямам намерение да ме поставят наравно с вас тук… Виждате ли го какъв човек е — обърна се той към монаха. — Страх ме е да вляза с него при порядъчни хора.

Върху бледите, безкръвни устица на монаха се появи тънка, мълчалива усмивка, нелишена от своеобразна хитрост, но той не отговори нищо и съвсем ясно беше, че премълча от чувство за собствено достойнство. Миусов още повече се намръщи. „О, дявол да ги вземе всички; само фасада, изработена от векове, а в същност шарлатанство и глупост“ — мина му през ум.

— Ето и скита, стигнахме! — извика Фьодор Павлович. — Оградата и портите са затворени.

И се втурна да прави големи кръстове пред светиите, нарисувани над портата и отстрани.

— В чужд манастир свой псалтир не чети — отбеляза той. — Тук, в тоя скит, общо двадесет и пет души светии се спасяват, гледат се помежду си и ядат зеле. И нито една жена не влиза през тази врата, ето кое е най-забележителното. И наистина е така. Само че аз като да съм чувал, че старецът приемал и дами? — обърна се той изведнъж към монаха.

— От простолюдието и сега има тук от женския пол, ей ги там, лежат на чардака и чакат. А за висшите дамски лица са пристроени също на чардака, но вън от оградата, две стаички, ей ония там прозорци, и старецът, когато е здрав, отива при тях през вътрешния вход, тоест все пак зад оградата. Ето и сега една госпожа, харковска помешчица, госпожа Хохлакова, чака там с нефелната си дъщеря. Сигурно е обещал да излезе при тях, макар че напоследък е толкова отслабнал, че едвам се явява дори пред народа.

— Значи, все пак има пътечка от скита до госпожите. Но да не помислите, отче свети, че нещо искам да кажа, само така. Знаете ли, в Атон, може би сте чували, не само посещения на жени не се допущат, но изобщо не се допущат никакви жени и никакви дори същества от женски пол, кокошки, пуйки, телици…

— Фьодор Павлович, аз ще си отида и ще ви оставя тук сам, а без мене ще ви изведат оттука за ръка — това ви предсказвам.

— Че какво ви преча, Пьотър Александрович? Погледнете — извика той изведнъж, като прекрачи през оградата на скита, — погледнете в каква розова долина живеят!

Наистина, макар че рози сега нямаше, но имаше множество редки и прекрасни есенни цветя, навред, където е било възможно да се посадят. Очевидно, отглеждаше ги опитна ръка. Лехи бяха направени около църквите и между гробовете. Къщицата, в която беше килията на стареца, дървена, едноетажна, с чардак пред входа, беше също обиколена с цветя.

— А имало ли го е това по време на предишния старец Варсанофий? Говореше се, че той не обичал изяществата, скачал и биел с тояга дори дамския пол[24] — подметна Фьодор Павлович като се качваше към входната врата.

— Старецът Варсанофий наистина изглеждаше понякога като юродив, но и много глупости се разправят. А с тояга никога никого не е бил — отговори монахът. — Сега, господа, почакайте минутка, ще съобщя за вас.

— Фьодор Павлович, за последен път — условието, чувате ли? Дръжте се добре, инак ще ви платя за това — успя още веднъж да измърмори Миусов.

— Никак не ми е ясно защо сте в такова велико вълнение — отбеляза Фьодор Павлович насмешливо, — да не се боите от греховце? Зер той, казват, по очите познавал кой за какво е дошъл. Пък и колко високо цените тяхното мнение, вие, такъв парижанин и напредничав господин; просто ме учудихте, ще знаете!

Но Миусов не успя да отговори на тоя сарказъм, поканиха ги да влязат. Той влезе малко ядосан…

„Е, отсега си знам, ядосан съм и ще почна да споря… ще взема да се горещя — и себе си, и идеята ще унизя“ — мина му през ум.

II. Старият шут

Влязоха в стаята почти едновременно със стареца, който при появата им веднага се показа от спалната си стаичка. В килията им отпреди тях го чакаха двама скитски йеромонаси, единият — отецът библиотекар, а другият — отец Паисий, човек болен, макар и не стар, но много учен, както се говореше. Освен тях го чакаше застанал в ъгъла (и после през цялото време остана прав) — един младеж, около двадесет и две годишен наглед, с цивилен сюртук, семинарист и бъдещ богослов, покровителствуван, кой знае защо, от манастира и братята. Беше висок на ръст, със свежо лице, широки скули, с умни и внимателни възтесни кафяви очи. На лицето му беше изписана най-голяма почтителност, но прилична, без явно подмилкваше. Влезлите гости дори не поздрави с поклон като лице, което не им е равно, а напротив е подведомствено и зависимо.

Старецът Зосима влезе, съпровождан от послушника си и Альоша. Йеромонасите станаха и го поздравиха с дълбок поклон — кръстите им допряха земята; а сетне бяха благословени и му целунаха ръка. Като ги благослови, старецът отговори всекиму със същия дълбок поклон и пръстите му докоснаха земята; после поиска от всеки от тях благословия и за себе си. Цялата церемония се проведе много сериозно, не като някакъв всекидневен обред, а почти с някакво чувство. На Миусов обаче му се стори, че всичко се върши преднамерено, за внушение. Той стоеше пред всички влезли с него. Би трябвало — той дори още снощи обмисли това — независимо от всякакви идеи, единствено от най-обикновената вежливост (щом тука обичаите са такива), да отиде при стареца за благословия, поне само за благословия, ако не и да целуне ръка. Но като видя сега всички тези поклони и целувания на йеромонасите, мигом, промени решението си: важно и сериозно направи доста дълбок светски поклон и се оттегли към стола си. Точно така постъпи и Фьодор Павлович, който този път като маймуна съвсем изкопира Миусов. Иван Фьодорович се поклони много важно и възпитано, но също с изопнати надолу ръце, а Калганов толкова се сконфузи, че дори не се поклони. Старецът отпусна вдигнатата за благословия ръка и като им се поклони още веднъж, помоли ги да седнат. Кръв заля бузите на Альоша, досрамя го. Сбъдваха се лошите му предчувствия.

Старецът седна на коженото диванче от махагон, едновремешна изработка, а гостите, с изключение на двамата йеромонаси, намести до

отсрещната стена, четиримата един и до друг, на четири махагонови стола, тапицирани с черна, много изтъркана кожа. Йеромонасите седнаха от двете им страни, единият — до вратата, а другият — до прозореца. Семинаристът, Альоша и послушникът останаха прави. Цялата килия беше много малка и изглеждаше някак невзрачна. Вещите и мебелите бяха груби, бедни и само от първа необходимост. Две саксии с цветя на прозореца, а в ъгъла много икони — една от тях на Богородица, грамадна, изписана вероятно много преди разкола[25]. Пред нея мъждукаше кандило. От двете й страни — две други икони в бляскав обков, около тях херувимчета, порцеланови яйца, католически кръст от слонова кост с прегърналата го Mater Dolorosa[26] и няколко чуждестранни гравюри на велики италиански художници от миналите векове. Редом с тия изящни и скъпи гравюри се мъдреха няколко най-простонародни руски литографии на светци, мъченици, светители и пр., които се продават за копейки по всички панаири. Имаше няколко литографски портрета на руски съвременни и предишни архиереи, но вече по другите стени. Миусов бързо огледа цялата тази „казионщина“ и впери поглед в стареца. Той ценеше своя поглед, имаше тази слабост, във всеки случай простителна за него, като се има пред вид, че вече беше на петдесет години — възраст, в която всеки умен, светски и обезпечен човек винаги става по-почтителен към себе си, понякога дори по неволя.

От пръв поглед старецът не му хареса. Наистина имаше нещо в лицето на стареца, което не би се харесало и на мнозина други, не само на Миусов. Той беше ниско, прегърбено човече с много слаби нозе, само на шестдесет и пет години, но поради болестта си изглеждаше много по-стар, с поне десет години отгоре. Цялото му лице, впрочем много спаружено, беше обсипано със ситни бръчици, особено около очите. Очите му пък бяха малки, подвижни и бляскави като две лъскави точки. Бели косици му бяха останали само при слепоочията, брадицата му беше малка и редичка, клинообразна, а устните, които често се подсмихваха — тънки като две връвчици. Носът му не беше много дълъг, но остър като клюнче.

„По всичко личи — злобна и дребнаво-надменна душица“ — мина през ума на Миусов. Общо взето, беше много недоволен от себе си.

Часовникът удари и помогна разговорът да почне. Евтиният малък стенен часовник с гири отброи с бързи удари точно дванадесет.

— Точно определеният час — извика Фьодор Павлович, — а моя син Дмитрий Фьодорович все още го няма. Извинявам се заради него,

свещени старче. (Альоша направо потръпна от това „свещени старче“.) Аз самият съм винаги стриктен до минутата, защото знам, че точността е вежливостта на кралете…

— Във всеки случай не сте крал — измърмори Миусов, който не можа да се сдържи.

— Да, така е, не съм крал. И представете си, Пьотър Александрович, че и аз самият го знам, бога ми! На, винаги така ще кажа нещо не на място. Ваше преподобие! — извика той с някакъв мигновен патос. — Виждате пред себе си един шут, един истински шут! Така ви се и представям. Стар навик, уви! А дето понякога не на място говоря измишльотини, просто нарочно, нарочно, за да разсмея и да бъда приятен. Човек трябва да бъде приятен, нали така? Пристигам преди седем години в едно градче, имах там малко работа и с някои търговчета се бях посприятелил. Отиваме при изправника, защото трябваше да го помолим за някои неща, пък и да го поканим да се почерпи с нас. Излиза изправникът, висок, дебел, рус и мрачен човек — най-опасните в такива случаи субекти: жлъчката ги боли, жлъчката. Аз се обръщам направо към него и, знаете, малко разпасано като светски човек, казвам: „Господин изправник, бъдете, така да се каже, наш Направник.[27]“ — „Какъв, вика той, Направник?“ И виждам още от първата половин секунда, че няма да го бъде; той един сериозен, инат. „Аз, казвам, исках да се пошегувам за общата веселост, тъй като господин Направник е известен наш руски капелмайстор, а на нас именно ни е нужен за хармония в нашето мероприятие също нещо като капелмайстор…“ На, резонно му разясних и сравних, нали така? „Извинете, казва той, но аз съм изправник и каламбури от моето звание няма да допусна.“ Обръща се и тръгва. Аз подире му, викам: „Да, да, вие сте изправник, не Направник.“ — „Не, вика, щом е казано веднъж, значи, съм Направник.“ И, представете си, цялата ни работа се провали! И все такива ги правя, все такива. Винаги със собствената си любезност си навреждам! Веднъж, преди много години, казвам на едно доста влиятелно лице: „Вашата съпруга е много докачлива“ — в смисъл на чест, тоест така да се каже, за нравствените качества, а той изведнъж: „Вие закачали ли сте я?“[28] Не можах да се сдържа, я чакай, викам си, да кажа нещо по-любезно: „Да — казвам, — закачал съм я.“ И той взе, че хубаво ме закачи… Само че беше много отдавна, така че вече не ме е срам да го разказвам; вечно така сам си навреждам.

— И сега правите същото — измърмори с отвращение Миусов.

Старецът мълком разглеждаше и единия, и другия.

— Нима! Представете си, и това знаех, Пьотър Александрович, и

дори, знаете ли, предчувствувах какво правя веднага щом почнах да говоря, и дори, знаете ли, предчувствувах, че вие пръв ще ми направите забележка. В мига, в който виждам, че шегата ми не върви, ваше преподобие, и двете бузи ми залепват за долното чене, почти усещам спазми; така съм още от младини, когато живеех у дворяните като храненик и с това си изкарвах хляба. Аз съм шут по природа, по рождение, все същото, ваше преподобие, като юродив; не отричам, че и нечист дух може да има в мене, впрочем малък калибър, ако беше по-важен, друга квартира щеше да си избере, само че не вашата, Пьотър Александрович, защото и вие не сте кой знае каква квартира. Но затова пък аз вярвам, в Бога вярвам. Само в последно време се усъмних, но затова пък сега седя тук и чакам великите слова. Аз, ваше преподобие, съм като философа Дидерот. Известно ли ви е, светейши отче, как Дидерот философът се явил при митрополит Платон по времето на императрица Екатерина?[29] Влиза и направо: „Няма бог.“ На което великият светител вдига пръст нагоре и изговаря: „Рече безумец в сърце си: няма бог!“[30] Онзи, както си стоял, му се строполил в нозете: „Вярвам, вика, и кръщението приемам.“ И тогава го кръстили на място. Княгиня Дашкова му станала кръстница, а Потьомкин кръстник…[31]

— Фьодор Павлович, това е непоносимо! Та вие самият знаете, че лъжете и че този глупав анекдот не е истина, защо се правите на шут? — проговори с разтреперан глас Миусов, който вече не беше в състояние да се сдържа.

— Цял живот съм предчувствувал, че не е истина! — извика с увлечение Фьодор Павлович. — Затова пък, господа, ще ви кажа цялата истина. Велики старче, прощавайте, но това, последното, за кръщението на Дидерот, аз го измислих, ей сега, в момента, докато разказвах, по-рано никога не беше ми хрумвало. За пикантност го съчиних. Затова именно се правя на шут, Пьотър Александрович, за да съм по-мил. Но впрочем понякога и аз не знам защо. А колкото за Дидерот, аз това „рече безумец“ двадесет пъти съм го чувал от тукашните помешчици още като бях млад и живеех при тях; от леля ви, Пьотър Александрович, от Мавра Фоминишна, между другото също съм го чувал. Те всички и досега са убедени, че безбожникът Дидерот е ходил при митрополит Платон да спори за бога…

Миусов стана, не само изгубил търпение, но почти не на себе си. Беше бесен и съзнаваше, че така той самият става смешен. Наистина в килията ставаше нещо абсолютно недопустимо. В същата тая килия може би от четиридесет-петдесет години, още при предишните старци,

се бяха събирали посетители, но винаги с най-дълбоко благоговение. Почти всички допущани, влизайки в килията, разбираха, че с това им се оказва велика милост. Мнозина падаха на колене и не ставаха през цялото време на посещението. Мнозина дори от „висшите“ лица, дори от най-учените, нещо повече, някои от свободомислещите лица дори, които идваха или от любопитство, или по друг повод, като влизаха в килията с другите или си уреждаха среща насаме, всички до един смятаха за свой най-първи дълг най-дълбока почтителност и деликатност през всичкото време на срещата, толкова повече, че тук не ставаше дума за пари, а само за любов и милост от едната страна, а от другата — покаяние и жажда да се разреши някой тежък душевен въпрос или тежък момент в живота на собственото сърце. Така че изведнъж тази палячовщина, демонстрирана от Фьодор Павлович, непочтителна за мястото, където се намираше, предизвика у свидетелите, поне у някои от тях, недоумение и учудване. Йеромонасите впрочем, които ни най-малко не си промениха физиономиите, следяха със сериозно внимание какво ще каже старецът, но като че ли се канеха вече да се изправят като Миусов. Альоша беше готов да заплаче и стоеше с наведена глава. Най-странно му се виждаше това, че брат му Иван Фьодорович, на когото единствено разчиташе и който едничък имаше достатъчно влияние върху баща им, за да го възпре, седеше съвсем неподвижно на стола си със сведени очи и явно дори с любознателно любопитство очакваше да види как ще свърши всичко това, все едно че той самият беше тук съвсем страничен човек. Към Ракитин (семинариста), също добър познат и почти близък на Альоша, не смееше и да погледне: знаеше неговите мисли (в същност в целия манастир ги знаеше само Альоша).

— Простете ми… — почна Миусов, като се обърна към стареца, — аз може би също ви изглеждам съучастник в тази недостойна шега. Грешката ми е, дето повярвах, че дори такъв човек като Фьодор Павлович при посещение на такова достойно за уважение лице ще пожелае да разбере своя дълг… Не си дадох сметка, че ще трябва да искам извинение именно за това, че влизам заедно с него…

Пьотър Александрович не се доизказа и съвсем сконфузен, понечи да излезе от стаята.

— Не се безпокойте, моля ви се — каза старецът, като се понадигна изведнъж от мястото си на хилавите си нозе, хвана Пьотър Александрович за двете ръце и го накара пак да седне в креслото. — Бъдете спокоен, моля ви. Аз особено ви моля да бъдете мой гост. — И той се поклони, обърна се и пак си седна на канапенцето.

— Велики старче, кажете, обиждам ли ви с моята оживеност, или не? — извика внезапно Фьодор Павлович и се хвана с двете ръце за страничните облегалки на креслото, като че ли се канеше да изскочи от него в зависимост от отговора.

— Настоятелно моля и вас да не се безпокоите и да не се притеснявате — му рече внушително старецът. — Не се притеснявайте, чувствувайте се съвсем като у дома си. И най-важното, не се срамувайте толкова от самия себе си, защото единствено оттам идва всичко.

— Съвсем като у дома си? Тоест в натурален вид? О, това е много, твърде много, но с умиление приемам! Знаете ли, благословени отче, не ме карайте да придобия натуралния си вид, не рискувайте… до натуралния си вид и аз дори няма да стигна. Предупреждавам ви, за да ви предпазя. Е, а всичко друго все още е в мрака на неизвестността, макар че някои тука искаха да ме поизпишат. Това го казвам по ваш адрес, Пьотър Александрович, а на вас, светейшо същество, ето какво казвам: възторга си изливам! — Той се надигна, протегна ръце нагоре и произнесе: — Блажена е утробата, която те е носила, и гърдите, от които си сукал[32]; гърдите особено! Вие сега със забележката си: „да не се срамувам толкова от самия себе си, защото всичко идва оттам“ — вие с тази забележка все едно цял ме пронизахте и отвътре ме прочетохте. Именно така ми се струва винаги когато съм при хора, че съм най-долният от всички и че всички ме вземат за шут, затова „хайде пък наистина да се направя на шут, не ме е страх от вашите мнения, защото всички до един сте по-болни от мене!“ Ето затова съм шут, от срам съм шут, старче велики, от срам. Единствено от мнителност буйствувам. Защото само да бях сигурен, че щом вляза, всички тутакси ще ме вземат за най-мил и умен човек — Господи, какъв добър човек бих бил тогава! Учителю! — И той изведнъж падна на колене. — Какво да направя, за да наследя вечен живот?[33] — Мъчно беше и сега да се разбере: дали се шегува, или наистина беше изпаднал в такова умиление?

Старецът вдигна очи към него и изрече с усмивка:

— Вие самият отдавна знаете какво трябва да правите, имате достатъчно ум: не се отдавайте на пиянство и на словесно невъздържание, не се отдавайте на сладострастие, а особено на обожаване на парите, и затворете вашите питейни заведения, ако не можете всички, поне две или три. Но най-важното, най-важното — не лъжете.

— Тоест това за Дидерот ли?

— Не, не за Дидерот. Най-вече сам себе си не лъжете. Онзи, който лъже сам себе си и слуша собствената си лъжа, стига дотам, че вече никаква истина нито в себе си, нито наоколо може да разпознае и поради туй изпада в неуважение и към себе си, и към другите. А като не уважава никого, престава да обича, а като няма любов, за да се занимава с нещо и да се развлича, той се отдава на страсти и груби наслади и стига съвсем до скотство в пороците свои, а всичко иде от непрекъснатата лъжа спрямо хората и спрямо самия себе си. Който себе си лъже, той може преди всичко сам себе си да обиди. Зер да се обидиш понякога е много приятно, нали? И хем знае човекът, че никой не го е обидил, че той сам си е измислил обидата и е лъгал за по-интересно, сам е преувеличавал, за да създаде картина, хванал се е за някоя дума и от зрънцето е направил планина — знае го, и пак пръв се обижда, обижда се до приятност, до степен да изпита голямо удоволствие, а по този начин стига и до враждебност истинска… Но вдигнете се, моля ви се, седнете; всичко това са също измамни жестове…

— Блажени човече! Дайте да ви целуна ръчица — подскочи Фьодор Павлович и бързо млясна мършавата ръка на стареца. — Именно, именно, приятно е да се обидиш. Това така хубаво го казахте, че не бях чувал по-хубаво. Именно, именно аз цял живот съм се обиждал до приятност, за естетика съм се обиждал, защото не само е приятно, но и красиво е по някой път да бъде човек обиден — ето кое забравихте, велики старче: красиво! Ще си го запиша в бележника! А съм лъгал, лъгал абсолютно цял живот, всеки ден и всеки час. Воистине лъжа съм и баща на лъжата! Впрочем, май не беше баща на лъжата, все бъркам текстовете, но дори син на лъжата да е, и това стига.[34] Само че… ангеле мой… за Дидерот понякога може. Дидерот няма да навреди, а пък някоя думичка може да навреди. Велики старче, насмалко щях да забравя, а точно така бях решил още по-миналата година, тук именно да науча, да дойда тук и настоятелно да питам и да разпитам: но наредете само на Пьотър Александрович да не ме прекъсва. Та да попитам: вярно ли е, велики отче, това, дето се разказвало някъде в Чети-Минеите за някакъв светия — чудотворец, измъчван за вярата, и когато най-накрая му отрязали главата, той станал, вдигнал главата си и „любезно я целувал“[35], и дълго вървял, като я носел в ръце, и „любезно я целувал“. Истина ли е това, или не, отци праведни?

— Не, не е истина — каза старецът.

— Нищо подобно няма никъде в Чети-Минеите. За кой светия,

казвате, е писано това? — попита йеромонахът отецът библиотекар.

— И аз не знам за кой. Не знам и не подозирам. Така съм чувал, излъгали са ме. Слушал съм го и знаете ли кой го разказваше? Лично Пьотър Александрович Миусов, дето преди малко се разсърди за Дидерот, той го разказваше.

— Никога не съм ви го разказвал, изобщо никога не говоря с вас.

— Наистина, не сте го разказвали на мене; но го разказвахте в компания, където бях и аз, преди четири години беше. Затова именно го споменах, защото с този смешен разказ вие разклатихте вярата ми, Пьотър Александрович. Вие не знаехте за това, не подозирахте, а аз се върнах у дома с разклатена вяра и оттогава все повече и повече се разклащам. Да, Пьотър Александрович, вие сте причината за това голямо падение. Това не ви е вече Дидерот!

Фьодор Павлович се разпали патетично, макар да беше съвсем ясно за всички, че пак се преструва. Но Миусов все пак беше болезнено засегнат.

— Каква глупост, всичко това са глупости — мърмореше той. — Наистина може да съм говорил някога… но не на вас. На мене самия са ми го разказвали. Чувал съм го в Париж от един французин, че при нас в Чети-Минеите това го четели на литургия… Той е много учен човек, специално е изучавал статистиката на Русия… дълго време е живял в Русия… Аз самият не съм чел Чети-Минеите и няма да седна да ги чета. Какво ли не се дърдори на маса… Ние тогава обядвахме…

— Да, ето вие тогава сте обядвали, а пък аз, на, си изгубих вярата — провокираше го Фьодор Павлович.

— Какво ми влиза в работа вашата вяра! — извика Миусов, но изведнъж се овладя и изрече с презрение: — Вие буквално омърсявате всичко, до което се докоснете.

Старецът изведнъж стана от мястото си.

— Простете ми, господа, че ще ви оставя сега само за няколко минути — каза той, като се обърна към всички посетители, — но мене ме чакат хора, дошли преди вас. А вие все пак не си измисляйте — додаде той, като се обърна към Фьодор Павлович с весело лице.

И тръгна към вратата на килията, а Альоша и послушникът се спуснаха да му помогнат да слезе по стъпалата. Альоша се задъхваше, радваше се да се махне, но се радваше и че старецът не е сърдит, а е весел. Старецът се запъти към чардака, за да благослови ония, които го чакаха. Но Фьодор Павлович все пак го спря при вратата на килията.

— Блаженейши човече — извика той с чувство, — позволете ми още веднъж да целуна ръчицата ви! Да, с вас може да се говори, може

да се живее! Вие мислите, че аз винаги така лъжа и се правя на шут? Знайте, че през цялото време се държах така нарочно, за да ви изпитам. През цялото време исках да разбера може ли да се живее с вас. Има ли за моето смирение място при вашата гордост? Давам ви похвална грамота: може да се живее с вас! А сега млъквам, занапред ще мълча. Сядам в креслото и млъквам. Сега вие, Пьотър Александрович, трябва да говорите, вие сега оставате най-главният човек… за десет минути.

III. Вярващите жени

Долу, при дървения чардак, долепен до външната стена на оградата, се трупаха този път все жени, около двадесетина. Бяха им съобщили, че старецът най-сетне ще излезе, и те се събраха да го чакат. Излезли бяха на чардака и двете помешчици Хохлакови, които също очакваха стареца, но в отреденото за благородни посетителки помещение. Те бяха майка и дъщеря. Госпожа Хохлакова, майката, дама богата и винаги с вкус облечена, беше още доста млада и много миловидна особа, малко бледа, с много живи и почти съвсем черни очи. Да имаше най-много тридесет и три години и от пет години вече беше вдовица. Четиринадесетгодишната й дъщеря страдаше от паралич на краката. Горкото момиче вече от половин година не можеше да ходи и го возеха в дълго кресло с колела. То имаше прекрасно личице, малко слабичко от болестта, но весело. Нещо палаво светеше в тъмните му големи очи с дълги мигли. Майката още от пролетта се канеше да го води в чужбина, но през лятото закъсняха, докато уредят работите си в имението. Вече от една седмица горе-долу живееха в нашия град, повече по работа, отколкото за богомолие, но веднъж вече, преди три дена, бяха посетили стареца. Сега неочаквано пристигнаха пак, макар и да знаеха, че старецът вече почти не може никого да приема, и настоятелно молеха още веднъж за „щастието да съзрат великия изцелител.“

Докато очакваха да излезе старецът, майката седеше на стол до креслото на дъщеря си, а на две крачки от нея стоеше един старец монах не от нашия манастир, а от далечна, северна, почти неизвестна обител. Той също искаше да получи благословия от стареца. Но като се показа на чардака, старецът най-напред се запъти право към народа. Тълпата се струпа край трите стъпала, които съединяваха ниския чардак с полето. Старецът застана на горното стъпало, сложи си епитрахила[36] и почна да благославя жените, които се тълпяха около него. Издърпаха към него за двете ръце една припадничава. Щом съзря стареца, тя изведнъж почна някак нелепо да пищи, да хълца и цялата затрепера в гърчове. Старецът сложи на главата й епитрахила, прочете й кратка молитва и тя тутакси притихна и се успокои. Не знам как е сега, но когато бях малък, често ми се е случвало по селата и по манастирите да виждам и да слушам тия припадничави истерични жени. Довеждаха ги на черковна служба, те скимтяха или лаеха като кучета по цялата църква, но когато изнасяха комката и я доближаваха

до тях, тутакси „беснуването“ спираше и болните винаги се успокояваха за известно време. Като дете това много ме слисваше и учудваше. Но пак тогава чувах от някои помешчици и особено от моите градски учители, които разпитвах, че всичко това е преструвка, за да не работят, и че то винаги може да се изкорени с нужната строгост, и за потвърждение разказваха разни анекдоти. Но по-късно с учудване научих от специалисти-медици, че няма никакви преструвки, че това е една страшна женска болест и май предимно у нас, в Русия, която свидетелствува за тежката съдба на нашата селска жена, болест, която се дължи на изнурителна работа съвсем скоро след тежко, неправилно раждане без никаква медицинска помощ; освен това от безкрайната мъка, от побоите и пр., което някои женски натури все пак не могат да понасят колкото другите. А чудното и мигновено изцеление на бясната и гърчеща се жена, щом я доближат до комката, което ми обясняваха като преструвка и дори като фокус едва ли не на самите „клерикали“, ставаше вероятно също по най-естествен начин; и жените, които я водеха към комката, и най-вече самата болна напълно вярваха, като на установена истина, че нечистият дух, огледал болната, никога не може да издържи, ако я заведат при комката и я накарат да се поклони пред нея. И затова винаги е ставало (и е било нормално да става) у невярната и, разбира се, психически болна жена някакво задължително сътресение на целия й организъм в мига на поклонението пред комката, сътресение, предизвикано от очакваното задължително чудо на изцелението и от най-дълбока вяра, че ще дойде. И то идваше, макар и само за минута. По същия начин дойде и сега, веднага щом старецът покри болната с епитрахила.

Много от струпаните около него жени плачеха със сълзи на умиление и възторг, предизвикани от ефекта на този миг; други се блъскаха да целунат поне крайчеца на одеждите му; трети нещо нареждаха. Той благославяше всички, с някои разговаряше. Припадничавата вече познаваше, тя не идеше от много далеч, от едно село само на около шест версти от манастира, пък и по-рано бяха я водили при него.

— А, ето коя е отдалеко! — посочи той една още съвсем не стара жена, но много мършава и изпита, с лице не изгоряло, ами сякаш цялото почерняло. Тя беше коленичила и с неподвижен поглед гледаше стареца. В погледа й имаше някакво изстъпление.

— Отдалеко, отче, отдалеко ида, чак от триста версти. Отдалеко, отче, отдалеко — изговори жената напевно, поклащайки някак плавно глава наляво-надясно и подпряла буза с длан. Така говореше, като че

ли нареждаше над мъртвец. Има в народа скръб мълчалива и безкрайно търпелива: тя се затваря в себе си и мълчи. Но има и мъка избухнала: тя изведнъж се излива в сълзи и след това минава в нареждане. Особено при жените е така. Но тя не е по-лека от мълчаливата скръб. Нареждането утолява само с това, че още повече ранява и къса сърцето. Такава скръб дори не търси утеха, а се подхранва от чувството за неутолимост. Нарежданията са само потребност непрекъснато да се подлютва раната.

— От еснафа трябва да си? — продължи старецът и се вгледа в нея любопитно.

— Граждани сме, отче, граждани сме ние, от село сме, ама сме градски, в града живеем. Дошла съм тебе да видя, отче. Много сме чували за тебе, отче, много сме чували. Детенце, мъжка рожба погребах, та съм тръгнала Бога да моля. На три манастира ходих, ала ми казаха: „Иди, Настасюшка, и там“, при вас тоест, миличък, при вас. И аз дойдох, вчера почивах, а днес съм при вас.

— Кого жалиш?

— Мъжка рожба жаля, отче, на три години беше, още само три месеца и щеше да направи три годинки[37]. За детето ми е мъката, отче, за детето. Последно ми беше останало, четиринки си имахме с Никитушка, ама не ни траят дечицата, не траят. Трите първите ги погребах и не ги жалих толкова, а това последното го погребах и не мога да го забравя. Ей тук е сякаш, пред мене стои, и не се махва. Душата ми изсуши. Като му погледна дрешките, ризката ли, ботушките, и почвам да плача. Наредя всичко, дето е останало от него, всичките му неща, гледам ги и вия. Казвам на Никитушка, мъж ми: я ме пусни, стопанино, да ида на богомолие. Каруцар е, не сме бедни, отче, не сме бедни, всичко си имаме, и конче, и каруца. Но за какво ни е сега имот! Почна да го удря на пиянство без мене, Никитушката ми, сигурно е така, пък и по-рано: не го ли наглеждам, и се отпусне. А сега и за него вече не мисля. Ето трети месец, откак не съм си у дома. Забравих вече, всичко забравих и не искам да помня; та и как ще я карам с него сега? Свърших с него, свърших, с всичките свърших. И не ми се гледа вече ни дом, ни имот — хич нищо да не видя!

— Виж какво, майко — заговори старецът. — Веднъж един древен велик светец видял в храма една същата такава като тебе майка, и тя така плачела за детето си, единственото си, и него Господ бил прибрал. „Нима не знаеш ти — казал й светецът — колко тези младенци са пред Престола Божи дръзновени? Хич няма друг по-дръзновен от тях в царството небесно: ти, Господи, ни дарува живот,

му казват на Бога, и едва-що го видяхме, ти ни го отне. И толкова дръзновено го молят и питат, че Господ веднага им дава ангелски чин. А затова, казал светецът, и ти се радвай, жено, а недей плака, и твоят младенец сега е при Господа, сред сонма от ангели пребивава.“ Ето какво казал светецът на разплаканата жена в древните времена. А той бил велик старец и не може да не я е казал истината. Затова знай и ти, майко, че и твоят младенец сигурно сега стои пред престола Господен и се радва, и се весели, и моли Бога за тебе. Затова и ти не плачи, ами радвай се.

Жената го слушаше, подпряла буза с ръка и свела очи към земята. Тя въздъхна дълбоко.

— Същото и Никитушка ме утешава, същите думи като тебе ми казва: „Неразумна си ти — казва, — защо плачеш, нашето момченце сега сигурно при Господа-Бога с ангелите пее.“ Приказва ми така, а самият плаче, виждам аз, че като мене и той плаче. „Знам — казвам, — Никитушка, къде ще е другаде, ако не при Господа Бога, ама тук, при нас, си го няма, Никитушка, сега до нас, ей тъй, както по-рано седеше!“ И само да мога да го видя още веднъж, само един път да го видя пак, няма и да се доближа до него, дума няма да продумам, ще се свия в един ъгъл, само за една минутчица да го зърна, да го чуя как си играе на двора, пък дойде и викне с неговото гласче: „Мамичко, де си?“ Само да мога да чуя как ще изтопурка по стаята с краченца веднъж, един-едничък път, с краченцата, „туп-туп“, бързо-бързо, помня как се затичва към мене, и крещи и се смее; само да мога краченцата му да чуя, да ги чуя, да го позная! Ала няма го, отче, няма го и няма да го чуя никога! Ей му поясчето, ама него го няма и никога вече няма ни да го видя, ни да го чуя…

Тя извади от пазвата си малкото сърмено поясче на детето и щом го погледна, мигом се разтърси в ридания и закри очите си с пръсти, между които изведнъж бликнаха ручеи сълзи.

— А това е — рече старецът, — това е древната „Рахил плаче за децата си и не може да се утеши за тях, защото ги няма“[38], такъв дял ви е отреден вам, майки, на земята. И недей се утешава, и няма нужда да се утешаваш, не се утешавай, плачи, само че всеки път, когато плачеш, все си спомняй, че твоето дете е един от ангелите Божи, гледа те оттам, вижда те, радва се на твоите сълзи и ги сочи на Господа Бога. И още дълго време ще ти е този велик майчин плач, но накрая ще ти се обърне в тиха радост и твоите горчиви сълзи ще бъдат само сълзи на тихо умиление и сърдечно очищение, дето от грехове спасява. А младенеца ти ще го помена за упокой; как го викаха?

— Алексей, отче.

— Мило име. На Алексей човека божи кръстено?[39]

— На Божия, отче, на Божия, на Алексей човека божи!

— Какъв светец! Ще го помена, майко, ще го помена, и твоята скръб в молитва ще помена, и съпруга ти за здраве в молитва ще помена. Само че грехота е да го оставяш така. Иди си при мъжа и го пази. Твоето детенце ще види оттам, че си оставила баща му, и ще почне да плаче за вас: защо ще нарушаваш ти блаженството му? Защото то е живо, живо е, понеже душата е жива вовеки; и да го няма в къщи, пак невидимо е при вас. Как ще си дойде в къщи, щом като казваш, че си намразила дома си? При кого да дойде, щом вас заедно двамата, баща си и майка си, няма да намери? Ето на, сега го сънуваш и се мъчиш, а тогава то ще ти проводи тихи сънища. Върви си при мъжа, майко, още днес си върви.

— Ще вървя, отче, както казваш ще направя. Ти ми отвори сърцето. Никитушка, Никитушка мой, чакаш ме, миличък, чакаш ме! — започна да нарежда пак жената, но старецът вече се беше обърнал към една стара бабичка, облечена не като странница, а по градски. По очите й личеше, че има някаква работа и е дошла да съобщи нещо. Каза му, че е подофицерска вдовица, не била отдалече, ами от нашия град. Синът й Васенка служил някъде в комисариата, пък заминал за Сибир, за Иркутск. Два пъти писал оттам, а ето вече цяла година престанал да пише. Разпитвала за него, обаче дори и не знаела къде да разпитва.

— Пък ми казва от онез дни Степанида Илинишна Бедрягина, тя е търговка, богата жена: вземи, казва, Прохоровна, запиши момчето си за помен, занеси го в черква и го помени за упокой. Душата му, казва ще се разтъжи и ще ти напише писмо. „И това — вика Степанида Илинишна — е много сигурен начин, колко пъти било изпитано.“ Само че аз все се съмнявам… Кажи ми, слънчице наше, истина ли е, или не е истина, и добре ли ще бъде така?

— Хич да не си и помислила за такова нещо. Срамота е и да питаш. Че как е възможно, жива душа, пък родната му майка да го поменава с умрелите! Голям грях е това, съща магия и само поради твоето незнание ти се прощава. Ами по-добре помоли царицата небесна, бързата застъпница и помощница, за неговото здраве, а и на тебе да прости за неправилното ти размишление. И ето какво ще ти кажа още, Прохоровна: или то самото, твоето момче, скоро ще дойде при тебе или сигурно писмо ще ти прати. Тъй да знаеш. Върви и отсега нататък бъди спокойна. Живо ти е момчето, казвам ти.

— Мили човече, Господ да те възнагради, благодетелю наш, ти, който се молиш за всички нас и за нашите грехове…

А старецът вече беше забелязал в тълпата две пламнали, устремени към него очи на една изнурена, наглед охтичава, макар и още млада селянка. Тя гледаше мълчаливо, очите й молеха нещо, но сякаш се страхуваше да се приближи.

— Какво има, мила?

— Освободи ми душата, отче — тихо и бавно прошепна тя, коленичи пред него и му се поклони в нозете.

— Съгреших, отче мой, и се боя от греха си.

Старецът седна на долното стъпало, жената се доближи до него, както беше на колене.

— Вдовица съм, трета година става — започна полушепнешком и като че потръпваше цяла. — Тежко ми беше с мъжа ми, стар беше, много ме биеше. Като легна болен, гледам го и си мисля: ами ако оздравее и стане пак — тогава? И тогава ми влезе в главата тая мисъл…

— Почакай — каза старецът и си доближи ухото досами нейните устни. Жената продължи с тих шепот, така че почти нищо не можеше да се долови. Тя свърши скоро.

— Трета година? — попита старецът.

— Трета година. Първо не мислех, а сега се поболях, мъка ме налегна.

— Отдалеко ли си?

— Петстотин версти оттука.

— На изповед казвала ли си?

— Казвала съм, по два пъти съм казвала.

— Допуснаха ли те до причастие?

— Допуснаха ме. Страх ме е; страх ме е от смъртта.

— Не бой се от нищо и никога се не бой и не тъжи. Само покаянието си да не изоставяш — и всичко ще ти прости Бог. Пък и няма такъв грях и не може да има по цялата земя, дето Господ да не го прости на истински покаялия се. Пък и не може да извърши, не може човек да извърши такъв голям грях, че да пресуши безконечната любов Божия. Нима може да има такъв грях, който да надминава Божията любов? Само да имаш грижа за покаянието, непрестанното покаяние, а страха да го пропъдиш съвсем. Вярвай, че Бог те обича така, както дори и не си представяш — и с греха ти, и в греха ти те обича. А за един разкаян е по-голяма радост в небето, отколкото за десетина праведни — отдавна е казано.[40] Върви си и не бой се. От хората не се

огорчавай, за обиди не се сърди. На покойника прости в сърцето си всичко, с което те е наскърбил, примири се с него воистине. Каеш ли се, ти обичаш. А обичаш ли, вече си Божия… С любов всичко се изкупува, всичко се спасява. Щом аз, също като тебе човек, грешен, се умилих и те пожалих, тем паче Бог. Любовта е такова безценно съкровище, че с нея цял свят можеш да купиш, и не само своите, но и чуждите грехове да изкупиш. Иди си и не бой се.

Той я прекръсти три пъти, сне от врата си иконичката и й я окачи. Тя мълком му се поклони доземи. Той се понадигна и весело погледна една здрава жена с пеленаче в ръцете.

— От Вишегорие съм, драги.

— Значи, шест версти път с детенце в ръце си се трепала. Какво има?

— Дойдох да те видя. Че съм идвала при тебе, забравил ли си? Не ще да имаш голяма памет, ако си ме забравил. Казваха по нас, че си болен, та си рекох: така де, да ида аз да го навестя, и ето сега те виждам, ама ка’ щяло да си болен! Още двайсет години ще изкараш, истина ти казвам, Бог да те пази! Че и малцина ли се молят за тебе, та ще боледуваш!

— Благодаря ти за всичко, мило жено!

— Ами да те помоля барем за една малка моя работа: ей тук имам шейсет копейки, дай ги ти, отче, на някоя, дето е по-бедна от мене. Тръгнах за насам и си викам: по-добре на него да ги оставя, той все ще знае на коя да ги даде…

— Благодаря ти, мила, благодаря, добра жена. Обичам те. Без друго ще го изпълня. Момиченце ли ти е?

— Момиченце, отче, Лизавета.

— Господ да ви благослови двете, и тебе, и младенеца Лизавета. Развесели сърцето ми, майко. Сбогом, мили, сбогом, драги, любезни.

Той благослови всички и ниско им се поклони.

IV. Маловерната дама

Гостенката, дамата помешчица, докато наблюдаваше цялата сцена на разговора с простолюдието и неговите благословии, проливаше тихи сълзи и ги бършеше с кърпичката си. Тя беше чувствителна светска дама и с истински добри наклонности в много отношения. Когато старецът дойде най-сетне и при нея, тя го посрещна възторжено:

— Аз толкова, толкова изживях, като гледах цялата тази умилителна сцена… — не можа да довърши тя от вълнение. — О, да, разбирам, че народът ви обича, аз самата обичам народа, искам да го обичам, та и как да не обичаш нашия прекрасен, простодушен в своето величие руски народ!

— Как е здравето на дъщеря ви? Вие пак сте пожелали да говорите с мене?

— О, аз молих настоятелно, умолявах, бях готова да падна на колене и да стоя тук, ако ще три дни, пред вашите прозорци, докато ме пуснете. Ние дойдохме при вас, велики изцелителю, за да ви изкажем цялата си възторжена благодарност. Та вие изцелихте моята Лиза, напълно я изцелихте, и то с какво — с това, че в четвъртък се помолихте над нея, докоснахте я с ръцете си. Ние бързаме да целунем тия ръце, да излеем нашите чувства и нашето благоговение!

— Как ще съм я изцелил? Та нали все още е в креслото?

— Но нощната треска съвсем изчезна, ето вече два дни, от четвъртък насам — нервно заговори дамата. — И не само това: нозете й позаякнаха. Тази сутрин тя стана здрава, спа цяла нощ, погледнете руменината й, ясните й очички. По-рано все плачеше, а сега се смее, весела е, радостна. Днес настояваше да я вдигнем да постои права и цяла минута стоя сама, без никой да я подкрепя. Сега се обзалага с мене, че след две седмици ще танцува кадрил. Повиках тукашния доктор Херценщубе; вдига рамене и казва: изумен съм, недоумявам. И вие искате да не ви безпокоим, мислите, че можехме да не долетим тук, да не ви благодарим! Lise, благодари де, благодари!

Милото засмяно личице на Lise стана като че ли изведнъж сериозно, тя се понадигна от креслото, доколкото можеше, и гледайки към стареца, долепи пред него ръчичките си, но не издържа и изведнъж се засмя…

— Ама аз на него, на него се смея! — И тя посочи Альоша, детски ядосана на себе си, че не беше издържала и се засмя. Ако някой

погледнеше Альоша, изправен една крачка зад стареца, щеше да забележи, че внезапна руменина в миг заля бузите му. Очите му блеснаха и се сведоха надолу.

— Тя има едно поръчение за вас, Алексей Фьодорович… Как сте със здравето? — продължи майката, като се обърна изведнъж към Альоша и му протегна ръката си в прелестна ръкавица. Старецът се обърна и изведнъж внимателно погледна Альоша. Альоша се доближи до Лиза и усмихнат някак странно и неловко, й подаде ръка. Lise направи важна физиономия.

— Катерина Ивановна ви изпраща по мене ей това — и му подаде малко писъмце. — Специално ви моли да наминете при нея, и то колкото може по-скоро, по-скоро, но да не я излъжете, непременно да отидете.

— Моли ме да намина при нея? Мен… защо? — измънка Альоша с дълбоко учудване. Лицето му изведнъж стана съвсем загрижено.

— Ох, пак заради Дмитрий Фьодорович и… всичките последни инциденти — набързо обясни майката. — Катерина Ивановна се е спряла сега на едно решение… но за целта й било необходимо непременно да ви види… защо? Разбира се, не знам, но тя ви моли — колкото може по-скоро. И вие ще направите това, непременно ще го направите, дори християнското чувство ви го повелява.

— Но аз съм я виждал един-единствен път — продължи с все същото недоумение Альоша.

— О, тя е толкова висше, толкова недостижимо същество!… Дори и само със страданията си… Помислете само какво е изтърпяла, какво понася сега, помислете какво я очаква… всичко това е ужасно, ужасно!

— Добре, ще отида — реши Альоша, като прочете набързо кратката и загадъчна бележка, в която освен настоятелната молба да отиде нямаше никакви обяснения.

— Ах, колко мило и великолепно ще бъде това от ваша страна — извика изведнаж Lise, цялата въодушевена. — А пък аз казвам на мама: той за нищо на света няма да дойде, той се спасява. Какъв прекрасен, прекрасен човек сте вие! Та аз винаги съм смятала, че сте прекрасен човек, ето кое ми е приятно сега да ви кажа.

— Lise! — внушително изрече майката, но впрочем тутакси се усмихна.

— Вие и нас забравихте, Алексей Фьодорович, вие изобщо не желаете да идвате у нас; а пък Lise на два пъти ми е казвала, че само с вас се чувствува добре. — Альоша вдигна сведените си очи, пак се

изчерви внезапно и пак внезапно, без да знае защо, се усмихна. Впрочем старецът вече не го наблюдаваше. Той беше започнал разговор с гостенина калугер, който очакваше, както вече казахме, неговото излизане до креслото на Lise. Той беше явно от най-простите монаси, тоест с просто звание, с ограничен непоклатим мироглед, но вярващ и посвоему упорит. Обясни, че бил някъде от Далечния Север, от Обдорск, от „Свети Силвестър“, един беден манастир, където имало всичко на всичко девет монаси. Старецът го благослови и го покани да го посети в килията, когато пожелае.

— Но как дръзвате да вършите такива дела? — попита изведнъж монахът, като посочи Lise внушително и тържествено. Загатваше за нейното „изцеление“.

— За това, разбира се, е още рано да се говори. Облекчението не е още пълно изцеление и би могло да дойде и по други причини. Но ако е станало нещо, то не е с ничия друга сила освен с Божията воля. Всичко е от Бога. Посетете ме, отче — прибави той към монаха, — че не мога по всяко време: болен съм и знам, че дните ми са преброени.

— О, не, не, Бог не ще ви отнеме от нас, вие ще живеете още много, много — извика майката. — Пък и от какво сте болен? Изглеждате такъв весел, здрав, щастлив.

— Днес ми е много по-добре, но си знам, че това е само минутно. Аз моята болест сега безпогрешно я разбирам. Но да знаете, никога и с нищо не бихте могли така да ме зарадвате, както с тази си бележка, че ви изглеждам толкова, весел. Защото людете за щастие са създадени и който е напълно щастлив, той направо е удостоен да си каже: „Аз изпълних завета Божи на тая земя.“ Всички праведни, всички светии, всички свети мъченици са били все щастливи.

— О, как говорите, какви смели и висши думи! — извика, майката. — Каквото кажете — сякаш те пронизва. А в същност щастието, щастието — къде е то? Кой може да каже за себе си, че е щастлив? О, щом бяхте добър, че ни допуснахте днес да ви видим още веднъж, тогава изслушайте всичко, което миналия път не ви доизказах, не посмях да ви кажа всичко, от което тъй много страдам, и от толкова отдавна, толкова отдавна! Аз страдам, простете ми, аз страдам… — И тя с някакво горещо бликнало чувство молитвено долепи пред него длани.

— Но от какво особено страдате?

— Аз страдам… от неверие…

— В Бога неверие?

— О, не, не, не смея дори да помисля за това, но бъдещият

живот — това е такава загадка! И никой, никой не може да я разгадае! Слушайте, вие сте целител, вие сте познавач на човешката душа; аз, разбира се, не смея да претендирам да ми вярвате напълно, но ви се кълна във всичко, че не говоря сега от лекомислие, че тази мисъл за бъдещия задгробен живот ме вълнува до страдание, до ужас и страх… И не знам към кого да се обърна, цял живот не съм смяла… И сто сега се осмелявам да се обърна към вас… О, Боже, за каква ли ще ме вземете сега! — И тя плесна ръце.

— Не се безпокойте за моето мнение — отговори старецът. — Аз напълно вярвам в искреността на вашата скръб.

— О, колко съм ви благодарна! Знаете ли: затварям си очите и си мисля: щом всички вярват, то откъде се е взело това? А някои уверяват, че всичкото е станало първо от страх пред ужасните природни явления и че всичко това не съществува. Е, добре, мисля си, аз цял живот съм вярвала — но умирам, и изведнъж нищо, и само „червеи ще ме ядат“, както прочетох у един писател[41]. Това е ужасно! Как, как да си върна вярата? Впрочем, аз вярвах само когато бях малко дете, механически, без да мисля за нищо… И как, как да се докаже, аз съм дошла сега да падна пред вас на колене и да ви моля за това. Та ако изпусна и сегашния случай — вече цял живот никой няма да ми отговори. Как да се докаже, с какво да се убедя? О, горко ми! Аз стоя и виждам, че за всички наоколо е безразлично, почти за всички, никой сега не мисли за това, само аз не мога да го понеса. Това е убийствено, убийствено!

— Без съмнение убийствено. Обаче нищо не може да се докаже, но да се убеди човек е възможно.

— Как? По какъв начин?

— С дейна любов. Помъчете се да обичате вашите ближни дейно и неуморно. Колкото повече преуспявате в любовта, толкова повече ще се убеждавате и в битието на Бога, и в безсмъртието на душата си. Ако пък стигнете до пълна самоотверженост в любовта към ближния, тогава вече без друго ще повярвате и никакво съмнение няма да може повече да проникне в душата ви. Това е изпитано, това е вярно.

— Дейна любов ли? Ето, пак въпрос, и то такъв, такъв въпрос! Знаете ли, аз така обичам човечеството, че, повярвайте, понякога мечтая да изоставя всичко, всичко, което имам, да оставя и да стана милосърдна сестра. Затварям очи, мисля и мечтая и в такива мигове чувствувам в себе си непреодолима сила. Никакви рани, никакви гнойни язви не биха могли да ме уплашат. Аз бих ги превързвала и промивала със собствените си ръце, бих се грижила за тези страдалци,

готова съм да целувам тия язви…

— И това е вече много и е хубаво, дето умът ви мечтае за това, а не за нещо друго. Пък, току-виж, ненадейно наистина сте извършили някое добро дело.

— Да, но дали бих могла дълго време да издържа на такъв живот? — продължи дамата пламенно и просто почти в изстъпление. — Ето най-главният въпрос! Това е най-мъчителният ми въпрос! Затварям очи и се питам: би ли издържала дълго по тоя път? И ако болният, чиито язви промиваш, не ти отвърне веднага с благодарност, а, напротив, почне да те измъчва с капризи, без да цени и забелязва човеколюбивото ти служене, ако започне да ти крещи, грубо да изисква от тебе, дори да се оплаква на някое началство (както често се случва с ония, които много страдат) — тогава какво? Ще продължи ли твоята любов, или не? И ето, представете си, аз изтръпнала вече реших: ако има нещо, което би могло веднага да охлади моята „дейна“ любов към човечеството, то е единствено неблагодарността. С една дума, аз работя заради отплатата, аз искам на минутата отплата, тоест похвала за себе си и отплата за любовта с любов. Другояче не съм способна никого да обичам!

Тя беше изпаднала в най-искрено самобичуване и като свърши, погледна стареца с предизвикателна решителност.

— Това е досущ както ми разказваше, впрочем много отдавна, един доктор — отбеляза старецът. — Той беше вече възрастен човек и безспорно умен. Говореше също тъй откровено, както и вие, макар и да се шегуваше, но скрьбно се шегуваше; аз, казва, обичам човечеството, но се чудя на самия себе си: колкото повече обичам човечеството изобщо, толкова по-малко обичам хората в частност, тоест поотделно, като отделни лица. В мечтите си често съм стигал, казва, до страстни помисли за служене на човечеството и може би наистина, бих отишъл на кръста в името на хората, ако някак изведнъж се наложи, а същевременно не съм в състояние и два дни да прекарам с някого в една стая — знам го от опит. Щом някой се доближи до мене, и неговата личност вече потиска самолюбието ми и притеснява свободата ми. За един ден мога да намразя и най-добрия човек: едното — защото много бавно обядва, другиго — защото има хрема и непрекъснато се секне. Аз, каза, ставам враг на хората, в мига, в който някак се допрат до мене. Затова пък винаги е ставало така, че колкото повече съм мразил хората в частност, толкова по-пламенна е ставала любовта ми към човечеството изобщо.

— Но какво да се прави? Какво да се прави в такъв случаи? Да се

изпадне в отчаяние?

— Не, понеже стига само, дето се измъчвате заради това. Направете, каквото можете, и ще ви се зачете. А вие сте направили вече много, щом сте постигнали тъй дълбоко и искрено да познаете сама себе си! Ако пък сега говорихте и с мене тъй искрено само за да получите, както сега, похвала от мене за вашата правдивост, тогава, разбира се, нищо няма да постигнете в подвизите на дейната любов; така ще си остане всичко само в мечтите ви и целият ви живот ще отмине като призрак. Тогава, разбира се, ще забравите и за бъдещия живот и накрая някак ще се самоуспокоите.

— Вие ме съсипахте! Аз едва сега, в този миг, докато говорехте, разбрах, че наистина съм очаквала само вашата похвала за моята искреност, докато ви разказвах, че не мога да понеса неблагодарността. Вие ми подсказахте самата мене, вие ме доловихте и ми обяснихте самата мене!

— Истина ли е това? Е, сега, подир едно такова признание, аз вярвам, че сте искрена и с добро сърце. Дори и да не достигнете щастието, помиете винаги, че сте на добър път и гледайте да не го напущате. Главно, избягвайте лъжата, всякаква лъжа, лъжата към себе си особено. Наблюдавайте своята лъжа и се вглеждайте в нея всеки час, всеки миг. Избягвайте също да сте гнуслива и спрямо другите, и спрямо себе си: онова, което ви изглежда вътре във вас нечисто, поради това, че сте го забелязали в себе си, вече се очиства. Страха също избягвайте, макар че страхът е само последица от всяка лъжа. Не се плашете никога от собственото си малодушие в постигането на любовта, дори и от лошите си постъпки тогава не се плашете много. Съжалявам, че не мога да ви кажа нищо по-утешително, защото дейната любов в сравнение с мечтателната е нещо жестоко и опасно. Мечтателната любов жадува подвиг бърз, лесно задоволим и такъв, че всички да го гледат. При нея наистина се стига дотам, че човек живота си дава, само и само да не продължи дълго, а по-скоро да стане, като на сцена, и всички да гледат и да хвалят. А дейната любов — тя е труд и търпение, а за някои комай цяла наука. Но предричам ви, че дори в мига, когато с ужас ще виждате, че въпреки всички ваши усилия не само не сте се доближили до целта, но дори сякаш сте се отдалечили от нея — в същия този миг, предричам ви това, изведнъж ще достигнете целта и ще съзрете ясно над себе си чудодейната сила на Господа, който през всичкото време ви е обичал и през всичкото време тайно ви е ръководил. Простете, че не мога да остана повече с вас, чакат ме. Довиждане!

Дамата плачеше.

— Lise, Lise, но благословете я, благословете я! — скочи тя изведнъж.

— А, тя не заслужава да я обичам. Видях я колко е палава — пошегува се старецът. — Вие защо през цялото време се надсмивахте на Алексей?

А Lise наистина през цялото време се беше занимавала с тази дяволия. Тя отдавна беше забелязала, още от миналия път, че Альоша се стеснява пред нея и се мъчи да не я гледа, и това почна ужасно да я забавлява. Тя чакаше внимателно и пресрещаше погледа му: Альоша, като не можеше да издържи погледа й, упорито насочен в него, току неволно, тласкан от непреодолима сила, също я поглеждаше и тя веднага се засмиваше с тържествуваща усмивка право в очите му. Альоша се засрамваше и се ядосваше още повече. Най-сетне той съвсем отвърна очи от нея и се скри зад гърба на стареца. Подир няколко минути, тласкан от същата непреодолима сила, пак се обърна да види дали го гледа, или не, и видя, че Lise почти цялата надвесена извън креслото, го дебнеше с поглед отстрани и с всички сили го чакаше да погледне; а като улови погледа му, така се разсмя, че чак старецът не се стърпя:

— Ах, немирнице, защо го срамите така?

Lise изведнъж съвсем неочаквано се изчерви, очите й блеснаха, лицето й стана ужасно сериозно и тя с пламенна, негодуваща жалба внезапно заговори бързо, нервно:

— А той защо е забравил всичко? Той ме е носил на ръце като малка, ние с него сме играли. Че той идваше да ме учи да чета, знаете ли? Преди две години, когато се сбогуваше с мене, каза, че никога няма да ме забрави, че сме вечни приятели, вечни, вечни! А ето сега изведнъж го е страх от мене, ще го изям ли, какво? Защо не иска да се доближи, защо не приказва с мене? Защо не иска да дойде у нас? Нали вие го пускате: ние знаем, че ходи навсякъде. За мене е неприлично да го викам, той пръв би трябвало да си спомни, ако не е забравил. Ама не, той сега се спасява! Вие защо сте му надянали това дълго расо… Като се затича, ще се спъне…

И изведнъж не издържа, закри лицето си с ръка и се разсмя ужасно, неудържимо със своя продължителен, нервен, треперлив и беззвучен смях. Старецът я изслуша усмихнат и нежно я благослови; а когато понечи да му целуне ръка, тя нежно я притисна към очите си и заплака:

— Не ми се сърдете, аз съм глупачка, нищо не заслужавам… и

Альоша може би е прав, много прав, дето не иска да идва при такава смешна като мене.

— Непременно ще го изпратя — реши старецът.

V. Амин! Амин!

Отсъствието на стареца от килията продължи около двадесет и пет минути. Минаваше вече дванадесет и половина, а Дмитрий Фьодорович, заради когото се бяха събрали всички, още го нямаше. Но те почти като че бяха забравили за него и когато старецът влезе пак в килията, завари там твърде оживен общ разговор между гостите си. В разговора участвуваха преди всичко Иван Фьодорович и двамата йеромонаси. Намесваше се, и то май доста разгорещено, и Миусов, но пак не му вървеше; явно беше на втори план и почти не му отговаряха, така че това ново обстоятелство само подсили натрупващата се в него раздразнителност. Работата беше там, че те и по-рано доста се нападаха с Иван Фьодорович по познания и той не можеше да понесе хладнокръвно, че онзи се държеше към него с известна небрежност. „Досега поне съм бил на висотата на всичко най-напредничаво в Европа, а това ново поколение решително ни игнорира“ — мислеше си той. Фьодор Павлович, който се беше заклел да си седне на мястото и да млъкне, наистина известно време мълча, но с подигравателна усмивчица следеше съседа си Пьотър Александрович и явно се радваше на неговата раздразнителност. Той отдавна се канеше да му плати за някои неща и сега не можеше да изпусне случая. Най-накрая не издържа, наведе се към рамото на съседа си и полугласно го подкачи още веднъж:

— Ами вие одеве защо не си отидохте подир „любезното целуване“, а се съгласихте да останете в такава непристойна компания? Затова, защото се чувствувахте унизен и оскърбен и останахте, за да си покажете ума за реванш. Сега вече няма да си отидете, докато не им покажете ума си.

— Пак ли почвате? Напротив, ей сега ще си отида.

— Най-късно, след всички ще си отидете! — сяде го още веднъж Фьодор Павлович. Това беше почти в мига, когато се върна старецът.

Спорът затихна за минутка, но старецът седна на предишното си място и изгледа всички, сякаш приветливо ги канеше да продължават. Альоша, който беше изучил почти всички изрази на лицето му, виждаше ясно, че е ужасно уморен и се насилва. През последно време от болестта му се случваха припадъци от изтощение. Почти същата бледост като пред припадък личеше и сега по лицето му, устните му бяха побелели. Но той сякаш не искаше да разпусне сбирката: като че ли имаше някаква своя цел — но каква? Альоша го следеше

неотклонно.

— За много интересната му статия разговаряме — рече йеромонах Йосиф, библиотекарят, като се обърна към стареца и посочи Иван Фьодорович. — Много нови неща изнася, но изглежда, че идеята е нож с две остриета. По въпроса за църковно-обществения съд и доколко са широки неговите пълномощия отговаря със статия на едно духовно лице[42], което е написало по този въпрос цяла книга…

— За съжаление, вашата статия не съм чел, но съм чувал за нея — отговори старецът, като се вгледа внимателно и зорко в Иван Фьодорович.

— Избрал е много любопитна гледна точка — продължи отецът библиотекар, — изглежда, че по въпроса за църковно-обществения съд съвсем отхвърля отделянето на църквата от държавата.

— Това е интересно; но в какъв смисъл? — обърна се старецът към Иван Фьодорович.

Онзи най-сетне му отговори, но не високомерно-учтиво, както се страхуваше преди срещата Альоша, а скромно и сдържано, с явна любезност и очевидно без никаква задна мисъл.

— Аз изхождам от положението, че това смесване на елементите, тоест същностите на църквата и държавата, отделно взети, ще бъде, разбира се, вечно, макар че то е невъзможно и никога няма да може да се приведе не само в нормално, но и в що-годе съгласувано състояние, защото лъжа е заложена в самия корен на нещата. Компромисът между държавата и църквата по такива въпроси, като например за съда, според мене в съвършената му и чиста същност е невъзможен. Духовното лице, на което възразявах, твърди, че църквата заема точно и определено място в държавата. Аз пък му възразих, че, напротив, църквата трябва да съдържа в самата себе си цялата държава, а не да заема в нея само някакво кътче и че ако сега това е по някаква причина невъзможно, по същината на нещата то несъмнено ще трябва да бъде поставено като най-пряка и главна цел на цялото по-нататъшно развитие на християнското общество.

— Абсолютно справедливо! — твърдо и нервно изрече отец Паисий, мълчаливият и учен йеромонах.

— Най-чистопробно ултрамонтанство! — извика Миусов и нетърпеливо прекръстоса нозе.

— Е, че ние нямаме и планини![43] — възкликна отец Йосиф и като се обърна към стареца, продължи: — Той между другото отговаря на следните „основни и съществени“ положения на своя противник, духовно лице, забележете. Първо: че „никой обществен съюз не може

и не бива да си присвоява властта да се разпорежда с гражданските и политически права на своите членове“. Второ: че „главната и съдебно-гражданска власт не трябва да принадлежи на църквата и е несъвместима с нейната природа и като божествено установление, и като съюз на хора за религиозни цели“, и последно, трето: че „църквата е царство не от тоя свят“…

— Извънредно недостойна игра на думи за едно духовно лице! — не издържа и го прекъсна пак отец Паисий. — Четох тази книга, на която възразявате — обърна се той към Иван Фьодорович, — и бях учуден от думите на това духовно лице, че „църквата е царство не от тоя свят“. Щом не е от тоя свят, следователно изобщо не може да съществува на земята. В Светото Евангелие думите „не от тоя свят“ не са употребени в този смисъл.[44] Невъзможно е да се играе с такива думи. Господът наш Исус Христос именно идва да установи църквата на земята. Царството небесно, разбира се, е не от тоя свят, а на небето, но в него се влиза само чрез църквата, която е основана и установена на земята. И затова светските каламбури в този смисъл са недопустими и недостойни. А църквата е наистина царство и е определена да царува и в края си трябва да стане едно царство над цялата земя безспорно — за което имаме обетование…[45]

Той изведнъж млъкна, като че ли се овладя. Иван Фьодорович, след като го изслуша почтително и внимателно, продължи извънредно спокойно, но пак така охотно и простодушно, обърнат към стареца:

— Основната мисъл на моята статия е тази, че в древните времена, през първите три века на християнството, християнството на земята се е проявявало само чрез църквата и е било само църква. А когато римската езическа държава е пожелала да стане християнска[46], случило се е явно така, че като станала християнска, тя само включила в себе си църквата, но иначе останала същата езическа държава в извънредно много от дейностите си. В същност несъмнено така е трябвало и да стане. Но в Рим като държава е останало твърде много от езическата цивилизация и мъдрост, както например дори самите цели и основи на държавата. А Христовата църква, вече влязла в държавата, без съмнение не е могла да отстъпи нищо от своите основи, от онзи камък, върху който е била съградена, и е могла да преследва единствено само своите цели, веднъж за винаги твърдо поставени и посочени й от самия Господ, и между другото: да превърне целия свят, а следователно и цялата древна езическа държава в църква. По такъв начин (тоест за целите на бъдещето) не църквата трябва да си търси определено място в държавата като „всеки обществен съюз“ или като

„съюз на хората за религиозни цели“ (както се изразява за църквата авторът, комуто възразявам), а обратно, всяка земна държава би трябвало впоследствие да се превърне в църква изцяло и да стане само църква и вече да отстрани всякакви свои несходни с църковните цели. И всичко това никак няма да унизи държавата, няма да й отнеме нито честта, нито славата на велика държава, нито славата на нейните владетели, а само ще я поведе от лъжливия, още езически и погрешен път по правилния и истински път, който единствен води към вечните цели. Ето защо авторът на книгата за „Основите на църковно-обществения съд“ щеше да е прав, ако, издирвайки и предлагайки тия основи, гледаше на тях като на един временен, все още необходим за нашето грешно и незавършено време компромис, но нищо повече. Но в мига, в който съчинителят на тези основи се осмелява да твърди, че основите, които предлага сега и част от които изброи преди малко отец Йосиф, са основи непоклатими, стихийни и вековечни, той вече открито се обявява против църквата и нейното свещено, вековечно и непоклатимо предназначение. Това е цялата моя статия, пълният й конспект.

— Тоест, с две думи — изрече пак отец Паисий, като наблягаше на всяка дума, — според някои теории, прекалено добре изяснени вече в нашия деветнадесети век, църквата трябва да се преражда в държава, все едно че преминава от низш във висш вид, за да изчезне след това в нея, отстъпвайки пред науката, духа на времето и цивилизацията. Ако пък не желае това и се противи, тогава в държавата й се отделя само нещо като кътче, и то под надзор — и това е повсеместно в наше време в съвременните европейски земи. Ала според руското разбиране и упование трябва не църквата да се преражда в държава като от низш във висш тип, а, напротив, държавата трябва накрая да постигне да стане единствено само църква и нищо друго повече. И така ще бъде, амин!

— Е, признавам, вие сега ме окуражихте донякъде — усмихна се Миусов и пак си прекръстоса краката. — Доколкото разбирам, това следователно е осъществяване на някакъв идеал, безкрайно далечен, след второто пришествие. Както обичате. Прекрасна утопична мечта за изчезване на войните, дипломатите, банките и пр. Нещо дори подобно на социализъм. А пък аз мислех, че всичко това е сериозно и че църквата сега например ще съди углавните престъпления и ще присъжда бой и затвор, пък може и смъртно наказание.

— Че и сега, ако имаше само църковно-обществен съд, и сега църквата не би изпращала в каторга или на смърт. Престъплението и

схващането за него тогава без друго биха се променили, малко по малко, разбира се, не изведнъж и не още сега, но все пак доста скоро… — спокойно и без да му мигне окото, произнесе Иван Фьодорович.

— Сериозно ли го казвате? — внимателно го погледна Миусов.

— Ако всичко станеше църква, църквата щеше да отлъчва от себе си престъпното и непослушното, а нямаше да сече глави — продължи Иван Фьодорович. — Аз ви питам: къде би отишъл отлъченият? Та тогава би трябвало той не само от хората, както е сега, но и от Христа да се махне. Защото със своето престъпление би се изправил не само против хората, но и против църквата Христова. Това и сега, разбира се, е така, в строгия смисъл, но все пак не е обявено и съвестта на днешния престъпник много и много често влиза в сделки със себе си: „Откраднах наистина, ама не съм посегнал на църквата, на Христа не съм враг“ — така си говори всеки днешен престъпник; е, а когато църквата заеме мястото на държавата, тогава мъчно би могъл да каже така, освен да отрече цялата църква на цялата земя: „Всички, значи, се лъжат, всички са се отклонили, всичко е лъжлива църква, само аз, убиецът и крадецът — съм справедливата християнска църква.“ А това е много мъчно да си го каже сам човек, това изисква огромни усилия, обстоятелства, които не са често налице. Сега, от друга страна, вземете възгледите на самата църква за престъплението: нима не трябва да се променят спрямо днешните, почти езически, и от механично премахване на заразения орган, както се прави днес за запазване на обществото, да се преобразува, и то изцяло и не мнимо, в идея за новото възраждане на човека, за неговото възкресение и спасението му…

— Тоест как така? Аз пак преставам да разбирам — прекъсна го Миусов, — пак някаква мечта. Нещо безформено, не можеш го разбра. Какво е това отлъчване, що за отлъчване? Аз подозирам, че вие просто ни се надсмивате, Иван Фьодорович.

— Но в същност и сега е същото — заговори изведнъж старецът и всички тутакси се обърнаха към него, — защото, ако сега я нямаше Христовата църква, за престъпника не би имало никакви задръжки в злодейството и дори наказание за него после, тоест наказание истинско, не механично, както се каза сега, което в повечето случаи само озлобява сърцето, а истинско наказание, единствено действително, единствено сепващо и умиротворяващо, което се състои в осъзнаване на собствената съвест.

— Но как така, позволете да попитам? — обади се Миусов с живо

любопитство.

— Ето така — започна старецът. — Всички тия заточения на тежка работа, по-рано и с бой, никого не поправят и най-вече почти никого от престъпниците дори не сепват и броят на престъпленията не само не намалява, а все повече расте. С това и вие ще се съгласите. И излиза, че обществото по такъв начин никак не е защитено, защото, макар че вредният орган се отсича механично и се изпраща далече на заточение, да ни се махне от главите, но на негово място тутакси се появява друг престъпник, ако не и двама. Ако има нещо да защищава обществото дори в наше време и дори да поправя самия престъпник и да го преражда в нов човек, то това е пак единствено законът Христов, който се проявява в осъзнаването на собствената съвест. Само когато осъзнае вината си като син на Христовото общество, тоест на църквата, той осъзнава и вината си пред самото общество, тоест пред църквата. По такъв начин единствено само пред църквата съвременният престъпник е способен да осъзнае вината си, а не пред държавата. И ако съдът принадлежеше на общество като църквата, тогава то би знаело кого да върне от отлъчване и пак да го приобщи към себе си. А сега църквата, като няма никакъв деен съд, а има само възможност за нравствено осъждане, сама отбягва дейното наказание на престъпника. Тя не го отлъчва от себе си, а само му въздействува с бащинско назидание. Не само това, но тя дори гледа да запази с престъпника цялото си християнско църковно общение: допуска го до църковна служба, до комка, дава му подаяние и се отнася към него повече като с пленник, отколкото като с виновен. И какво би станало с престъпника, о, Господи, ако и християнското общество, тоест църквата, го отхвърлеше, както го отхвърля и го премахва гражданският закон? Какво би било, ако и църквата го наказваше със своето отлъчване незабавно и винаги след наказанието от държавния закон? По-голямо отчаяние от това не би могло и да има, поне за руския престъпник, понеже руските престъпници са още вярващи. Но впрочем кой знае: може би тогава би се случило нещо страшно — може би в отчаяното сърце на престъпника би се изгубила вярата и тогава какво? Но църквата, като нежна и любеща майка, сама отбягва дейното наказание, тъй като и без нейното наказание много болезнено е наказан виновникът от държавния съд и вее някой трябва да го пожали. Но най-вече затова го отбягва, че съдът на църквата е съд, който единствен носи в себе си истината, и вследствие на това с никакъв друг съд не може да се съчетава съществено и нравствено, дори и за временен компромис. Тук вече не може да се влиза в сделка.

В чужбина престъпникът, казват, рядко се разкайвал, защото самите дори съвременни учения затвърдяват у него мисълта, че престъплението му не е престъпление, а само борба против несправедливия гнет. Обществото го премахва от себе си съвсем механично с тържествуваща над него сила и съпровожда това отлъчване с омраза (така поне те, в Европа, разказват за самите себе си) — с омраза и с най-пълно равнодушие и забрава за по-нататъшната негова съдба като техен брат. По такъв начин всичко става без ни най-малко съжаление от страна на църквата, защото в много случаи там вече изобщо няма църкви, а са останали само църковниците и великолепните църковни здания, а самите църкви там отдавна вече клонят да преминат от низшия вид като църква във висшия вид като държава, за да изчезнат окончателно в нея. Така е, струва ми се, поне в лутеранските земи. А в Рим — там вече от хиляда години насам вместо църквата е провъзгласена държавата. И затова самият престъпник вече не се и чувствува като член на църквата и като го отлъчат, изпада в отчаяние. Ако пък се върне в обществото, връща се често пъти с такава омраза, че самото общество като че вече само го отлъчва от себе си. Как ще свърши всичко туй можете да се досетите. В много случаи като че ли и у нас е същото; но там е работата, че освен установените съдилища у нас съществува и църквата, която никога не губи общението с престъпника като с мил и все още скъп свой син, а на това отгоре съществува и се съхранява, дори и само мислено, и църковният съд, макар сега и бездеен, но все пак жив за бъдещето поне като мечта, пък и от самия престъпник без съмнение признаван по инстинкт на душата му. Справедливо е и това, което преди малко се каза тук, че ако наистина настане църковният съд, и то в цялата си сила, тоест ако цялото общество се превърне само в църква, тогава не само църковният съд би повлиял за поправянето на престъпника така, както днес в никакъв случай не влияе, но може би и самите престъпления биха се намалили до невероятна степен. Пък и църквата, без съмнение, би разбирала бъдещия престъпник и бъдещото престъпление в много случаи съвсем различно, отколкото сега, и би успявала да възвърне отлъчения, да предпази замислящия зло и да възроди падналия,.Наистина — усмихна се старецът, — сегашното общество християнско още самото то не е готово и се крепи само на седемте праведници; но тъй като те не намаляват, то все пак е непоклатимо в очакване на пълното си преображение от общество като съюз почти още езически, в единна вселенска и владичествуваща църква. И това ще бъде, ще бъде, макар и в края на вековете, защото само това е

предопределено да се извърши! И няма що да се смущаваме от времената и годините[47], понеже тайната на времената и годините е в мъдростта Божия, в предвиждането негово и любовта му. И онова, което според човешките пресмятания може да е още много далечно, то според Божието предопределение може би е близо, при вратата[48]. И това, последното ще бъде, амин!

— Амин, амин! — благоговейно и строго потвърди отец Паисий.

— Странно, извънредно странно! — произнесе Миусов, не че с жар, но като че с някакво сдържано негодувание.

— Кое ви се вижда толкова странно? — предпазливо попита отец Йосиф.

— Но какво е всичко това най-сетне! — извика Миусов, сякаш внезапно избухна. — Премахва се на земята държавата, а се издига църквата до степен на държава! Това е не ултрамонтанство, ами архиултрамонтанство! Това папа Григорий Седми[49] не го е и сънувал!

— Но вие сте го разбрали съвсем изопачено! — рече строго отец Паисий. — Не че църквата става държавна, разберете. Това е Рим и неговата мечта. Това е третото дяволско изкушение![50] Напротив, държавата се превръща в църква, възхожда до църква и става църква на цялата земя — което е вече съвсем противоположно на ултрамонтанството, и на Рим, и на вашето тълкуване и е само великото предназначение на православието на земята. От Изтока ще изгрее тази звезда.

Миусов внушително млъкна. Цялата му фигура изрази огромно вътрешно достойнство. Високомерно-снизходителна усмивка заигра на устните му. Альоша следеше всичко със силно разтуптяно сърце. Целият този разговор го развълнува издъно. Той погледна случайно Ракитин: онзи стоеше неподвижен на същото място до вратата и внимателно слушаше и гледаше, макар и със сведени очи. Но по ярката руменина на бузите му Альоша позна, че и Ракитин е развълнуван май не по-малко от него; Альоша знаеше от какво е развълнуван.

— Позволете ми да ви разкажа един малък анекдот, Господа — заговори изведнъж Миусов внушително и с някак особено величествен вид. — В Париж преди няколко години, наскоро след декемврийския преврат[51], имах случай, като бях на гости у едно познато лице, извънредно важно и с положение по него време, да срещна при него един изключително интересен господин. Този индивид беше нещо като детектив или по-скоро управляващ цяла група политически детективи — своего рода доста влиятелна длъжност. Аз се възползувах от случая и поради крайното си любопитство се разговорих с него; а

понеже дой беше приет там не като познат, а като подчинен чиновник, дошъл с един вид рапорт, то, като видя от своя страна как съм приет аз от неговия началник, той ме удостои с известна откровеност — е, разбира се, само донякъде, тоест по-скоро беше любезен, отколкото откровен, именно както французите умеят да бъдат любезни, още повече, че гледаше на мен като на чужденец. Но аз го разбрах много добре. Темата ни беше за социалистите-революционери, които между впрочем по онова време се преследваха. Ще изпусна основната същина на разговора, ще цитирам само една твърде интересна бележка, която този господин случайно изтърва: „Ние — каза той — в същност от всички тия социалисти-анархисти, безбожници и революционери не се плашим кой-знае колко: ние ги следим и ходовете им са ни известни. Но има сред тях, макар и малцина, малко по-особени хора: те са вярващи в Бога и християни, а в същото време и социалисти. От тях именно най-много се опасяваме, те са страшни хора! Социалистът-християнин е по-страшен от социалиста-безбожник.“ Тези думи и тогава ме поразиха, но сега тук, господа, неочаквано пак си спомних…

— Тоест вие ги прилагате към нас и в нас виждате социалисти? — направо и без заобикалки попита отец Паисий. Но преди Пьотър Александрович да съобрази какво да отговори, вратата се отвори и влезе толкова закъснелият Дмитрий Фьодорович. Те наистина като че ли бях в престанали да го чакат и затова внезапната му поява предизвика в първия момент дори известно учудване.

VI. Защо живее такъв човек

Дмитрий Фьодорович, двадесет и осем годишен млад човек, среден на ръст и с приятно лице, изглеждаше обаче много по-стар от годините си. Беше мускулест и у него личеше значителна физическа сила, ала въпреки това в лицето му имаше сякаш нещо нездраво. То беше мършаво, бузите хлътнали, а цветът им беше някак нездраво жълтеникав. Доста големите му тъмни изпъкнали очи гледаха, макар като че ли с твърда упоритост, но някак неопределено. Дори когато се вълнуваше и говореше ядосано, погледът му сякаш не се покоряваше на вътрешното му настроение и изразяваше нещо друго, понякога съвсем несъответстващо на дадената минута. „Мъчно е да се разбере какво мисли“ — казваха понякога ония, които бяха разговаряли с него. Някои, след като бяха виждали в очите му нещо замислено и мрачно, понякога неочаквано се слисваха от внезапния му смях, който свидетелствуваше за весели и палави хрумвания у него точно когато гледаше така мрачно. Впрочем донякъде болезненият израз на лицето му в момента беше обясним: всички знаеха или бяха чували за извънредно тревожния „гуляйджийски“ живот, на който се беше отдавал именно напоследък тук, а също така всички знаеха и за онова безкрайно раздразнение, до което беше стигнал в свадите с баща си за спорните пари. Из града се разказваха вече няколко анекдота по този повод. Наистина, че и по природа си беше гневлив, „с буен и неправилен ум“, както характерно се беше изказал за него нашият мирови съдия Семьон Иванович Качалников на едно събиране. Влезе безупречно и контешки облечен, със закопчан сюртук, с черни ръкавици и с цилиндър в ръка. Като военен, уволнил се наскоро, носеше мустаци и още си бръснеше брадата. Тъмнорусата му коса беше късо подстригана и вчесана някак напред. Крачеше решително, широко, сякаш маршируваше. За миг се спря на прага, изгледа всички и се упъти право към стареца, отгатвайки, че той е домакинът. Поклони му се дълбоко и го помоли за благословия. Старецът се понадигна и го благослови; Дмитрий Фьодорович почтително му целуна ръка и с необикновено вълнение, почти нервно, произнесе:

— Простете ми великодушно, задето ви накарах да чакате толкова. Но слугата Смердяков, когото тате ми изпрати, на настоятелния ми въпрос за часа ми отговори два пъти с най-категоричен тон, че срещата е в един. Сега внезапно научавам…

— Не се безпокойте — прекъсна го старецът. — Нищо,

позабавихте се малко, не е кой знае какво нещастие…

— Извънредно много ви благодаря и не бих могъл да очаквам друго от вашата доброта. — Като отсече това Дмитрий Фьодорович още веднъж се поклони, след туй внезапно се обърна към своя „тате“ и направи и пред него същия почтителен и дълбок поклон. Личеше, че е обмислил този поклон от по-рано и го е намислил искрено, смятайки за свой дълг да изрази по този начин почтителността си и добрите си намерения. Фьодор Павлович, макар и втрещен от изненада, веднага се окопити по характерния си начин: в отговор на поклона на Дмитрий Фьодорович той скочи от креслото и отвърна на сина си със съвсем същия дълбок поклон. Лицето му стана изведнъж важно и внушително, което му придаде обаче определено злобен вид. После мълчаливо, след като направи един общ поклон на всички, които бяха в стаята, Дмитрий Фьодорович с големите си и решителни крачки отиде при прозореца, седна на единствения празен стол до отец Паисий и приведен цял напред, тутакси се приготви да слуша продължението на разговора, който беше прекъснал.

Появата на Дмитрий Фьодорович отне не повече от две-три минути и разговорът не можеше да не се поднови. Ала този път на настойчивия и почти сърдит въпрос на отец Паисий Пьотър Александрович не намери за нужно да отговори.

— Позволете ми да отклоня тази тема — рече той с известна светска небрежност. — При това тя е трудна тема. Ето, Иван Фьодорович ни се подсмива: сигурно знае нещо интересно и по този въпрос. Него попитайте.

— Нищо особено освен една малка забележка — отговори веднага Иван Фьодорович — за това, че изобщо европейският либерализъм и дори нашето руско либерално дилетантство често и отдавна вече смесват крайните резултати на социализма с християнските. Този нелеп извод, разбира се, е характерна черта. Впрочем, оказва се, че социализмът се смесва с християнството не само от либералите и дилетантите, но заедно с тях в много случаи и от жандармите, тоест в чужбина, разбира се. Вашият парижки анекдот е доста характерен, Пьотър Александрович.

— Пак моля да сменим изобщо тази тема — повтори Пьотър Александрович, — а вместо това ще ви разкажа, господа, друг анекдот за самия Иван Фьодорович, много интересен и много характерен. Преди не повече от пет дена в едно тукашно, предимно дамско общество той тържествено заяви в един спор, че по цялото земно кълбо абсолютно не съществува нищо, което да кара хората да обичат

подобните си, че такъв природен закон: човек да обича човечеството — изобщо не съществува и че ако има и е имало досега любов на земята, то не поради естествени закони, а единствено затова, че хората са вярвали в своето безсмъртие. Иван Фьодорович прибави в скоби, че това именно бил целият естествен, закон, така че унищожете у човека вярата в неговото безсмъртие, и у него тутакси ще секне не само любовта, но и всякаква жива сила за продължаване на световния живот. Нещо повече: тогава вече нищо няма да бъде безнравствено, всичко ще бъде позволено, дори антропофагията. Но не стига и това, той завърши с твърдението, че за всяко частно лице, както сме ние сега например, което не вярва нито в Бога, нито в безсмъртието си, нравственият природен закон трябвало незабавно да се измени в пълна противоположност на досегашния, религиозния, и че егоизмът, стигащ дори до злодейство, не само трябва да бъде позволен на човека, но дори да се признае за необходим, най-разумен и едва ли не най-благороден изход в неговото положение. По този парадокс можете да съдите, господа, и за всичко останало, което благоволява да провъзгласява и което още има намерение може би да провъзгласи нашият мил ексцентрик и парадоксалист Иван Фьодорович.

— Моля ви — неочаквано извика Дмитрий Фьодорович, — да не би да не съм чул добре: „Злодейството не само трябва да бъде позволено, но дори да се признае за най-необходим и най-умен изход от положението на всеки безбожник“! Така ли е, или не?

— Точно така — каза отец Паисий.

— Ще го запомня.

Като каза това, Дмитрий Фьодорович пак така внезапно млъкна, както внезапно се включи в разговора. Всички го погледнаха с любопитство.

— Наистина ли така си представяте последиците от секването на вярата у хората в безсмъртието на душата им? — попита изведнъж старецът Иван Фьодорович.

— Да, твърдях това. Няма добродетел, ако няма безсмъртие.

— Блажен сте, щом така вярвате, или пък сте много нещастен!

— Защо нещастен? — усмихна се Иван Фьодорович.

— Защото по всяка вероятност не вярвате нито в безсмъртието на собствената си душа, нито дори в онова, което сте написали за църквата и църковния въпрос.

— Може би сте прав!… Но все пак не се и шегувах само — изведнъж странно си призна Иван Фьодорович, който впрочем бързо се изчерви.

— Не само сте се шегували — ето истината. Тази идея още не е решена във вашето сърце и го измъчва. Но и мъченикът обича понякога да се забавлява със своето отчаяние, пак един вид от отчаяние. Засега и вие от отчаяние се забавлявате — и със статиите, и със светските спорове, без сам да вярвате на своята диалектика и надсмивайки й се в себе си с болка в сърцето… Този въпрос не е решен за самия вас и в това е вашата велика мъка, защото той настоятелно изисква разрешение…

— А може ли да бъде решен в мене? Решен в положителен смисъл? — продължи странно да пита Иван Фьодорович, все така вгледан в стареца с някаква необяснима усмивка.

— Ако не може да се реши положително, никога няма да се реши и отрицателно, вие самият знаете това свойство на вашето сърце; в това е цялата му мъка. Но благодарете на твореца, че ви е дал сърце висше, способно да се мъчи от такава мъка, „да мисли за онова, що е горе, и да търси небесното, защото нашето живелище е на небесата“[52]. Дай Боже решението на вашето сърце да ви постигне още на земята; да благослови Бог пътищата ви!

Старецът вдигна ръка и искаше от мястото си да прекръсти Иван Фьодорович. Но той изведнъж стана от стола, доближи се до него, прие благословията му и като му целуна ръка, върна се мълком на мястото си. Видът му беше твърд и сериозен. Тази постъпка, пък и целият предишен, неочакван за Иван Фьодорович разговор със стареца някак слисаха всички със своята загадъчност и дори тържественост, така че всички млъкнаха за миг, а лицето на Альоша изрази почти страх. Но Миусов изведнъж вдигна рамене и в същия момент Фьодор Павлович скочи от стола си.

— Божествени и светейши старче! — извика той и посочи Иван Фьодорович. — Този е мой син, плът от плътта ми, любима моя плът! Този е моят най-почтителен, тъй да се каже, Карл Моор, а пък ей този мой син, който сега влезе, Дмитрий Фьодорович, и срещу когото търся от вас оправия, той пък е най-непочтителният Франц Моор — двамата от „Разбойници“ на Шилер[53], а пък аз, аз самият в такъв случай съм Regierender Graf von Moor![54] Осъдете и ни спасете! Нуждаем се не само от молитвите ви, но и от пророчествата ваши.

— Говорете без юродство и не започвайте с оскърбяване на вашите домашни — отговори старецът със слаб, изнемощял глас. Той явно вече се уморяваше все повече и повече и очевидно изнемогваше.

— Недостойна комедия, която предчувствувах още на път за тук! — извика Дмитрий Фьодорович с негодувание и също скочи от

мястото си. — Простете, преподобни отче — обърна се той към стареца, — аз съм човек необразован и дори не зная да се обърна към вас, но вас са ви излъгали и вие сте били твърде добър, като сте ни позволили да се съберем у вас. На моя баща е потребен само скандал, но за какво — това само той си знае. Той винаги си има нещо наум. Но, струва ми се, сега знам за какво…

— Те всички ме обвиняват, всички! — викаше от своя страна Фьодор Павлович. — Ето и Пьотър Александрович ме обвинява! Обвинявахте ме, Пьотър Александрович, обвинявахте ме! — обърна се изведнъж към Миусов, макар че онзи и не мислеше да го прекъсва. — Обвиняват ме, че съм скрил детските пари в ботуша си и че съм присвоил баш толкова[55], но моля ви, нима няма съд? Там ще ви направят сметката, Дмитрий Фьодорович, по собствените ви разписки, писма и договори, колко сте имали, колко сте прахосали и колко ви остават! Защо Пьотър Александрович избягва да се произнесе? Дмитрий Фьодорович не му е чужд. Защото всички са против мене, а Дмитрий Фьодорович в последна сметка дори ми дължи, и то не каква да е сума, а няколко хиляди, за което имам всички документи! Та целият град трещи и гърми от неговите гуляи! А там, дето по-рано е служил, там по хиляда и по две хиляди е плащал за прелъстяване на честни девици; това нещо, Дмитрий Фьодорович, го знаем в най-секретни подробности и аз ще го докажа… Светейши отче, ще повярвате ли: влюбило се в него едно много благородно момиче, от добро семейство, със състояние, дъщеря на неговия предишен началник, храбър полковник, заслужил, с „Ана с мечове“[56] на шията; компрометирал момичето, като му поискал ръката, и то сега е тук, сега е сираче, неговата годеница, а той пред очите й ходи при една тукашна прелъстителка. Но макар че тази прелъстителка живееше, така да се каже, в граждански брак с един почтен човек, тя е с характер независим, крепост непристъпна за всички, все едно, че е жена законна, защото е добродетелна, да, да, отци свети, тя е добродетелна! А Дмитрий Фьодорович иска тази крепост със златен ключ да отключи и затова сега ми се ежи, иска да измъкне пари от мен, а досега вече хиляди е прахосал по тази прелъстителка; и затова непрекъснато взема пари назаем и, между другото, от кого, мислите? Да кажа ли, Митя, или не?

— Млък! — изкрещя Дмитрий Фьодорович. — Изчакайте поне да изляза, а пред мен да не сте посмял да черните благородното момиче… Само това, че се осмелявате да заговорите за това момиче, е вече позор за него… Не позволявам! Той се задъхваше.

— Митя! Митя! — слабонервно и с желание да се просълзи, извика Фьодор Павлович. — Ами родителската благословия? Ако те прокълна, какво ще стане тогава?

— Безсрамник и лицемер! — кресна побеснял Дмитрий Фьодорович.

— И това на баща си, на баща си! Какво ли остава за другите! Господа, представете си: има тук един беден, но почтен човек, бивш капитан, изпаднал в нещастие, отстранен от служба, но не гласно, без съд, запазил цялата си чест, обременен с голямо семейство. А преди три седмици нашият Дмитрий Фьодорович в една кръчма го сграбчил за брадата, измъкнал го за същата тази брада вън на улицата и там го пребил пред всички само за това, че онзи ми е таен пълномощник по една лична работа.

— Лъжа е всичко това! Отвън истина, отвътре лъжа! — цял се разтрепера от гняв Дмитрий Фьодорович. — Тате! Не оправдавам постъпката си; да, пред всички си признавам: постъпих като звяр с този капитан и сега съжалявам и се гнуся от себе си за зверския си гняв, но този ваш капитан, вашият пълномощник, отишъл при същата тази госпожа, която наричате прелъстителка, и взел да й предлага от ваше име да вземе моите полици, които са у вас, и да ме даде под съд, та да ме прати за тях в затвора, ако много ви досаждам в сметките по имота. А сега ме упреквате, че имам слабост към тази госпожа, след като в същото време сам сте я учили как да ме подмами! Та тя ми го разправи в очите, сама ми го разправи и ви се смее! А искате да ме пратите в затвора само защото я ревнувате от мене, защото вие самият почнахте да атакувате тази жена със своята любов и пак знам всичко туй, и пак ви се смея, чувате ли — смееше ви се и ми преразказваше. Така че ето ви, свети хора, този човек, този баща, който упреква развратния си син! Господа свидетели, простете моя гняв, но аз предчувствувах, че този коварен старик ви е повикал всички тук за скандал. Тръгнах с намерението да простя, ако той ми подадеше ръка, да простя и да поискам прошка! Но понеже той оскърби в този миг не само мене, но и онова благородно момиче, на което аз дори името не смея да произнеса всуе от благоговение към него, реших да разкрия публично цялата му игра, макар че е мой баща!…

Той не можа да продължи повече. Очите му святкаха, дишаше тежко. Но и всички в килията бяха развълнувани. Всички освен стареца неспокойно станаха от местата си. Отците йеромонаси гледаха строго, ала очакваха думата на стареца. А той седеше вече съвсем блед, но не от вълнение, а от болезнено безсилие. Умоляваща усмивка

светеше на устните му; той вдигаше понякога ръка, като че искаше да спре бесните, и, разбира се, само един негов жест би бил достатъчен, за да се тури край на сцената; но той самият като че все още изчакваше нещо и се взираше внимателно, сякаш желаеше още нещо да разбере, сякаш още не беше си изяснил нещо. Най-накрая Пьотър Александрович Миусов се почувствува съвсем унизен и опозорен.

— За станалия скандал сме виновни всички! — възбудено заговори той. — Но все пак не съм го предчувствувал, като идвах насам, макар да знаех с кого имам работа… Това трябва да се свърши още сега! Ваше преподобие, повярвайте, че не знаех съвсем точно всички разкрити тук подробности, не исках да ги вярвам и едва сега за пръв път ги научавам… Бащата ревнува сина си от една жена с леко поведение и същевременно се наговаря с тази твар да тикне сина си в затвора… И ето в такава компания бях принуден да се явя тук!… Аз съм измамен, заявявам на всички, че съм измамен не по-малко от останалите…

— Дмитрий Фьодорович! — извика изведнъж с някакъв несвой глас Фьодор Павлович. — Ако не бяхте мой син, на минутата щях да ви извикам на дуел… с пистолети, от три крачки… през кърпа[57]! През кърпа! — довърши той, като тропаше с двата крака.

Старите лъжци, които цял живот са актьорствували, имат минути, когато дотам се самозабравят, че вече наистина треперят и плачат от вълнение, макар че дори в същия този миг (или само секунда подир туй) биха могли да си пошушнат сами на себе си: „Та ти лъжеш, стари безсрамнико, ти си актьор и сега, въпреки целия си «свещен» гняв и «свещена» минута на гняв.“

Дмитрий Фьодорович страшно се свъси и с неизразимо презрение погледна баща си.

— Аз мислех… мислех — някак тихо и сдържано продума той, — че ще дойда в родния край заедно с ангела на моята душа, моята годеница, за да треперим над неговите старини, а виждам само един развратен сладострастник и долен комедиант!

— Дуел! — изпищя пак старчето, като се задъхваше и пръскаше слюнки при всяка дума. — А вие, Пьотър Александрович Миусов, знайте, господине, че може би в целия ваш род няма и не е имало по-висша и по-честна — чувате ли, — по-честна жена от тази според вас твар, както се осмелихте преди малко да я наречете! А вие, Дмитрий Фьодорович, препрочетохте същата тази „твар“ пред годеницата си, тоест сте преценили, че и вашата годеница не струва колкото подметката й, ето каква е тази твар!

— Срамота е! — изрече внезапно отец Йосиф.

— Срамота и позор! — извика изведнъж с отроческия си глас, разтреперан от вълнение и цял изчервен, Калганов, който през цялото време беше мълчал.

— Защо живее такъв човек! — глухо изръмжа Дмитрий Фьодорович, почти вече в изстъпление от гняв, като някак високо си вдигна раменете и почти се прегърби от това. — Не, кажете ми, може ли още да му се позволява да безчести земята със себе си! — И той изгледа всички, сочейки стареца с ръка. Говореше бавно и отмерено.

— Чувате ли, чувате ли вие, монаси, отцеубиеца! — нахвърли се Фьодор Павлович на отец Йосиф. — Ето отговор на вашето „срамота“. Кое е срамота? Тази „твар“, тази „жена с мръсно поведение“ може би е по-свята от самите нас, господа спасяващи се йеромонаси! Тя може на младини да е паднала, смазана от средата[58], но тя „много обикна“[59], а на много обикналата и Христос е простил…

— Христос е простил не за такава любов… — изтръгна се нетърпеливо от устата на кроткия отец Йосиф.

— Не, за такава, за същата, монаси, за тази! Вие тук се спасявате със зеле и мислите, че сте праведници! Рибки ядете, на ден по една кротушка, и мислите с кротушките да купите Бога!

— Просто невъзможно, невъзможно! — чуваше се в килията от всички страни.

Но цялата тази стигнала до безобразие сцена се прекрати по най-неочакван начин. Изведнъж старецът стана от мястото си. Альоша, който почти съвсем се беше обърнал от страх за него и за всички, успя все пак да го подкрепи за ръката. Старецът пристъпи към Дмитрий Фьодорович и като стигна до него, коленичи пред него. Альоша помисли, че е паднал от безсилие, но не беше така. Като застана на колене, старецът се поклони в нозете на Дмитрий Фьодорович е един пълен, отчетлив, съзнателен поклон и дори докосна с челото си земята. Альоша беше така изумен, че дори не успя да го подкрепи, когато онзи се изправяше. Слаба усмивка едва светеше на устните му.

— Простете! Простете всички! — промълви той, като се поклони на всички страни на гостите си.

Дмитрий Фьодорович стоя няколко мига като гръмнат: нему поклон в нозете — какво е това? Най-сетне изведнъж извика: „О, Боже!“ — и като закри лицето си с ръце, избяга от стаята. Подир него се спуснаха накуп и всички гости от смущение дори без да се сбогуват и без да се поклонят на домакина. Единствено йеромонасите само се приближиха пак за благословия.

— Какво значи това, да му се поклони в нозете, да не е някаква алегория? — понечи да започне разговор кой знае защо притихналият отведнъж Фьодор Павлович, без да се осмелява впрочем да се обърне към някого лично. В тази минута те всички излизаха зад оградата на скита.

— Аз за лудници и луди не отговарям — веднага отговори злобно Миусов, — но затова пък ще се избавя от вашата компания, Фьодор Павлович, и повярвайте, завинаги. Къде е онзи, одевешният монах?…

Но „онзи монах“, тоест монахът, който ги беше поканил на обяд при игумена, се появи веднага. Той незабавно посрещна гостите, щом излязоха от килията на стареца, като че ли през цялото време беше ги чакал.

— Бъдете тъй добър, почтени отче, засвидетелствувайте цялото ми дълбоко уважение на отеца игумен и извинете лично мене, Миусов, пред негово високопреподобие, задето поради внезапно изникнали непредвидени обстоятелства по никакъв начин няма да имам честта да взема участие в неговата трапеза въпреки най-искреното ми желание — каза сърдито Пьотър Александрович на монаха.

— А пък това непредвидено обстоятелство съм аз! — тутакси подзе Фьодор Павлович. — Чувате ли, отче, това е, защото Пьотър Александрович не иска да остане с мене, иначе веднага щеше да отиде. Но вие ще отидете, Пьотър Александрович, бъдете така добър да заповядате при отец игумена и — пожелавам ви приятен апетит! Трябва да знаете, че аз се отказвам, а не вие. У дома, у дома, в къщи ще ям, а тук се чувствувам неспособен, Пьотър Александрович, мой прелюбезни сроднико.

— Не съм ви сродник и никога не съм бил, долни човече!

— Нарочно го казах, за да ви ядосам, защото вие се отричате от роднинството, макар че все пак сте ми роднина, както и да хитрувате, по месецослова ще ви докажа[60]; за тебе, Иван Фьодорович, като дойде време, ще изпратя коне, остани, ако искаш, и ти. А вие, Пьотър Александрович, от приличие трябва да се явите сега при отеца игумен, трябва да се извините за всичките ни бъркотии…

— Но наистина ли си отивате? Да не лъжете?

— Пьотър Александрович, та как бих посмял след всичко, което стана? Аз се увлякох, простете, господа, увлякох се! И освен това съм потресен! Пък и срам ме е. Господа, някои хора имат сърцето на Александър Македонски, други — на кученцето Фиделка. Моето е като на кученцето Фиделка. Не смея! Че и как подир такова чудо ще ида на обяд, да лапам манастирските сосове. Срам ме е, не мога,

извинете!

„Дявол да го вземе, ами ако лъже!“ — спря се замислен Миусов, като следеше с недоумяващ поглед шута, който се отдалечаваше. Онзи се обърна и като забеляза, че Пьотър Александрович го следи, изпрати му въздушна целувка.

— Вие ще отидете ли при игумена? — рязко се обърна Миусов към Иван Фьодорович.

— Че защо не? А съм и специално поканен от игумена още вчера.

— За нещастие аз наистина се чувствувам почти длъжен да присъствувам на този проклет обяд — продължи Миусов все със същото горчиво раздразнение, без дори да обръща внимание, че калугерът слуша. — Поне там трябва да се извиним за онова, което забъркахме тук, и да обясним, че не сме ние… Как мислите?

— Да, трябва да обясним, че не сме ние. При това татко няма да бъде там — изрече Иван Фьодорович.

— А, само той липсваше! Проклетият обяд!

И все пак всички вървяха натам. Калугерът мълчеше и слушаше. Когато минаваха през горичката, само веднъж отбеляза, че отеца игумен отдавна вече чака и че са закъснели повече от половин час. Никой не му отговори. Миусов погледна с омраза Иван Фьодорович.

„Ама как отива на обяд, все едно нищо не е станало! — помисли той. — Дебелоочие и карамазовска съвест.“

VII. Семинаристът — кариерист

Альоша заведе своя старец в спалнята му и го настани да седне на леглото. Тя беше много малка стаичка с най-необходимата мебел; леглото беше тясно, желязно, а на него вместо дюшек имаше само една плъстена черга. В ъгъла при иконите имаше аналой, а на него — кръст и Евангелие, Старецът се отпусна безсилен на леглото: очите му лъщяха, дишаше тежко. Като седна, той внимателно и сякаш обмисляйки нещо, погледна Альоша:

— Върви, миличък, върви, мене ми стига Порфирий, а ти побързай. Ти си нужен там, иди при отец игумена да прислужваш на обяда.

— Благословете да остана тук — пошепна Альоша с молба.

— Там си по-потребен. Там няма мир. Ще прислужваш и ще бъдеш полезен. Разбунтуват ли се бесовете, чети молитва. И знай, синко (старецът обичаше да го нарича така), че и занапред не ти е тука мястото. Запомни това, момко. Щом Господ бъде милостив да ме прибере — иди си от манастира. Съвсем го напусни.

Альоша потръпна.

— Какво има? Още не ти е тук мястото. Благославям те за велико мирско послушание. Много има още да странствуваш. И да се ожениш ще трябва, ще трябва. Всичко ще трябва да претърпиш, докато дойдеш отново. А ще има за тебе много дела. Но в тебе не се съмнявам и затова те изпращам. С тебе е Христос. Запази го — и той ще те запази. Скръб ще срещнеш велика и в тая скръб ще бъдеш щастлив. Ето ти моя завет: в скръбта търси щастие. Работи, неуморно работи. Запомни словото ми отсега, защото, макар че още ще беседвам с тебе, не само дните, но и часовете ми са преброени.

Лицето на Альоша пак изрази силно вълнение. Ъгълчетата на устните му трепереха.

— Какво ти е пак? — кротко се усмихна старецът. — Нека миряните да изпращат със сълзи своите покойници, а ние тук се радваме на отеца, що си отива, радваме се и се молим за него. Остави ме сега. Трябва да се моля. Върви, побързай. Бъди при братята си. И не само при единия, а при двамата.

Старецът вдигна ръка да го благослови. Невъзможно беше да му възразява, макар че на Альоша безкрайно много му се искаше да остане тук. Искаше му се също да попита и дори на езика му беше въпросът: „Какво означаваше този поклон доземи пред брат ми

Дмитрий?“ — но не посмя да попита. Той знаеше, че старецът сам, без да го пита, щеше да му разясни, ако беше възможно. Но, значи, не беше в неговата воля това. А този поклон страшно порази Альоша; той вярваше сляпо, че в него има тайнствен смисъл. Тайнствен, а може би и ужасен. Когато излезе извън оградата на скита, за да успее да стигне в манастира за започването на обяда у игумена (разбира се, само за да прислужва на трапезата), изведнъж сърцето му болно се сви и той се спря на място: в ушите му сякаш пак прозвучаха думите на стареца, който предричаше тъй близката си кончина. Онова, което старецът предричаше, при това с такава точност, без друго трябваше да стане, Альоша свято вярваше в това. Но как ще остане без него, как няма вече да го вижда, да го чува? И къде ще отиде? Повелява му да не плаче и да напусне манастира, Господи! Отдавна Альоша не беше изпитвал такава скръб. Той тръгна по-бързо през гората, която делеше скита от манастира, и като не беше в състояние дори да изтърпи собствените си мисли, тъй много го гнетяха те, почна да гледа вековните борове от двете страни на горската пътека. Пътят не беше дълъг, към петстотин крачки, не повече; в този час не би могъл да срещне там никого, ала изведнъж на първия завой на пътеката забеляза Ракитин. Ракитин причакваше някого.

— Да не би мене да чакаш? — попита Альоша, като се изравни с него.

— Именно тебе — усмихна се Ракитин. — Ти бързаш при отеца игумен, знам; той дава обяд. Откакто беше канил архиерея с генерал Пахатов, нали помниш, такъв обяд не е имало. Аз няма да бъда там, но ти иди, да поднасяш сосовете. Само едно ми кажи, Алексей: какво беше това чудо? Това исках да те попитам.

— Кое чудо?

— Ами онзи поклон пред твоя брат Дмитрий Фьодорович. Чак си удари челото!

— За отец Зосима ли говориш?

— Да, за отец Зосима.

— Ударил си челото ли?

— А, непочтително се изразих! Нищо, нека е непочтително. И тъй, какво означава това чудо?

— Не знам, Миша, какво значи.

— Така си и знаех, че няма да ти го обясни. В това, разбира се, няма нищо чудно, само вечните благоглупости[61] комай. Но този фокус беше направен нарочно. Сега ще заговорят всички лицемери в града и ще го разнесат из губернията: „Какво ли ще значи това чудо?“ Според

мен старикът наистина е прозорлив: нещо престъпно е подушил. Смърди у вас.

— Какво престъпно?

Ракитин явно искаше да каже нещо.

— Във вашето семейство ще стане това престъпление. То ще стане между твоите братлета и богатото ти татенце. Затова отец Зосима удари чело, за всеки случай. А сетне каквото и да се случи: „Ах, та светият отец го предрече, предвеща го“ — макар че какво пророчество може да има в това, че си чукна челото? Не, ще кажат, това беше емблема, алегория и дявол знае какво! Ще го прославят, ще запомнят: престъплението бил предугадил, престъпника бил отбелязал. С юродивите винаги е така: пред кръчмата се кръсти, а църквата с камъни замерва. Така и твоят старец: праведника гони с тояга, а на убиеца — поклон в нозете.

— Какво престъпление? На кой убиец? Какви ги говориш! — Альоша спря като вцепенен, спря и Ракитин.

— На кой ли? Като че ли не знаеш! Бас държа, че и ти вече си го мислил. Я сега да те попитам, това е интересно: слушай, Альоша, ти винаги говориш истината, макар че винаги сядаш между два стола[62]: мислил ли си ти за това, или не? Кажи!

— Мислил съм — тихо отговори Альоша. Чак Ракитин се смути.

— Какво? Нима и ти вече си мислил? — извика той.

— Аз… не че съм мислил — изломоти Альоша, — ами сега, когато ти започна да говориш тъй странно за това, на мене ми се стори, че и аз съм мислил.

— Виждаш ли (и как ясно го каза), виждаш ли! Днес, като гледаше татенцето си и братлето си Митя, си помислил за престъпление? Значи, не се лъжа?

— Но почакай, почакай — прекъсна го тревожно Альоша, — откъде накъде ти се струва всичко това?… Защо тъй много те занимава преди всичко?

— Два въпроса отделни, но естествени. Ще отговоря на всеки поотделно. Откъде ми се струва ли? Нищо нямаше да ми се стори, ако днес отведнъж не бях разбрал Дмитрий Фьодорович, твоя брат, цял, какъвто е, отведнъж и цял, какъвто е. Само по някаква една-единствена черта го схванах отведнъж целия. У тези много честни, но любострастни хора има една граница, която внимавай да не прехвърлиш. Иначе — иначе и баща си с нож намушва. А татенцето е пияница и невъздържан безпътник, никога в нищо не знае мярка — няма да издържат — и бух и двамата в ямата…

— Не, Миша, не, ако е само това, ти ме успокои. Дотам няма да се стигне.

— Ами защо цял трепериш? Знаеш ли каква е работата? Нищо, че е честен човек той, твоят Митенка (глупав е, но честен); обаче е сладострастник. Ето определението за него и цялата му дълбока същност. От баща ви е наследил долното си сладострастие. Само на тебе се чудя, Альоша: как така си девственик? Та и ти си Карамазов! А във вашето семейство сладострастието е докарано до лудост. И ето, тези трима сладострастници сега се дебнат… с ножове в кончова. Трима са ударили чела, а ти комай си четвъртият.

— За онази жена се лъжеш, Дмитрий я… презира — проговори Альоша, някак потръпвайки.

— Грушенка ли? Не, братко, не я презира. Щом открито си заряза годеницата заради нея, не я презира. Тука, тука, братко, има нещо, което сега няма да го разбереш… Влюби ли се човек в някаква красота, в тяло женско или дори само в част от женското тяло (това сладострастникът може да го разбере), той ще жертвува за нея и собствените си деца, ще продаде баща си и майка си, Русия и отечеството; честен да е, ще отиде да открадне; кротък да е — ще заколи човек; верен да е — ще изневери. Певецът на женските крачета Пушкин в стихове ги е възпявал; други не ги възпяват, но не могат да гледат крачета, без да потръпнат. А не са само крачетата… Тук, братко, презрението не помага, дори той да презира Грушенка. Презира я, а пък не може да се откъсне от нея.

— Разбирам това — изведнъж изтърси Альоша.

— Я, така ли? Може и наистина да го разбираш, щом така, от половин дума, го изтърси, че разбираш — каза със злорадство Ракитин. — Ти това, без да искаш, го изтърси, изплъзна ти се от езика. Толкова по-скъпоценно е признанието: значи, темата ти е вече позната, ти си мислил върху това, върху сладострастието! Ах, девственико! Ти, Альошка, си кротък, ти си светец, съгласен съм, кротък си, но пък дявол знае за какво ли не си мислил, дявол знае какво ти е известно вече! Девственик, пък вече такива дълбини избродил — отдавна те наблюдавам аз. Ти самият си Карамазов, ти си цял Карамазов — дето ще рече, породата и подборът все значат нещо. По баща — сладострастник, по майка — юродивец. Защо трепериш? Истината ли казвам? Знаеш ли какво, Грушенка ме моли; „Доведи го (тебе, тоест), ще му смъкна аз расото.“ И как ме моли, да знаеш: доведи го, та доведи! Помислих си само: защо ли си й толкова интересен. Знаеш ли, и тя е една необикновена жена!

— Поздрави я и кажи, че няма да ида — усмихна се накриво Альоша. — Но доизкажи се, Михаил, за което беше почнал, после аз ще ти кажа моята мисъл.

— Какво ще се доизказвам, всичко е ясно. Всичко туй, братко, е стара песен. Щом и ти криеш в себе си сладострастник, какво ли пък ще е твоят брат Иван, едноутробният? Нали и той е Карамазов. В това е целият ваш карамазовски въпрос: сладострастници, користолюбци и юродиви! Твоят брат Иван сега печати богословски статийки, засега на шега, но има нещо глупаво наум, макар че е атеист и дори си признава тази подлост — този твой брат Иван. Освен това се мъчи да отнеме на брат си Митя годеницата и тая цел, струва ми се, ще постигне. И още как: със съгласието на самия Митенка, защото Митенка сам му отстъпва годеницата си, само и само да се отърве от нея и по-скоро да отиде при Грушенка. И всичко това, забележи, при цялото си благородство и безкористие. Ето тия хора са най-фатални! Дяволът не може да ви разбере вече: сам признава подлостта си и сам гледа да върши подлости! Слушай по-нататък. На Митенка сега му препречва пътя старчето баща. Защото то изведнъж полудява по Грушенка, лигите му текат, като я види само. Че нали само заради нея сега направи в килията такъв скандал, само защото Миусов се осмели да я нарече безпътна твар. Влюбил се е до полуда. По-рано тя само по някакви негови работици, тъмни и кръчмарски, му е услужвала срещу заплащане, а сега изведнъж взел, че я харесал, настървил се и се натиска с предложения, не честни, разбира се. Е, и ще се сблъскат, баща и син, на тая пътечка. А Грушенка нито на единия, нито на другия, засега още върти опашка, подкокоросва и двамата, оглежда ги кой е по-изгоден, защото, макар че от бащата могат много пари да се смъкнат, ала той няма да се ожени за нея и комай най-накрая ще се изюди и ще затвори кесията. В такъв случай и Митенка има своята цена; пари няма, но пък е способен да се ожени за нея. Да, способен е да се ожени! Ще зареже годеницата си, такава несравнена хубавица, Катерина Ивановна, богата, дворянка и полковнишка дъщеря, и ще се ожени за Грушенка, бивша държанка на стария търгаш, развратно мъжище и градски кмет Самсонов. От всичко това наистина може да стане престъпно стълкновение. А твоят брат Иван това и чака, веднага ще обере каймака: и Катерина Ивановна ще вземе, а той вехне по нея, и нейните шестдесет хиляди зестра ще пипне. За такъв мъничък човек и голтак като него това е много примамливо за начало. И забележи също: Митя не само няма да се обиди, ами до гроб ще му остане благодарен. Зер знам много добре, че самият Митенка на

всеослушание крещял миналата седмица в кръчмата пиян, с циганките, че е недостоен за своята годеница Катенка, а брат му Иван — той бил достоен. А самата Катерина Ивановна, разбира се, такъв съблазнител като Иван Фьодорович в края на краищата няма да отблъсне; тя и сега вече се колебае между двамата. И с какво е успял този Иван така да ви очарова, та всички благоговеете пред него? А пък той ви се присмива: хем обирам каймака, хем на ваша сметка лапам.

— Откъде знаеш всичко това? Защо си толкова сигурен? — попита изведнъж Альоша остро и мрачно.

— А ти защо сега ме питаш и предварително се боиш от моя отговор? Значи, си съгласен, че говоря истината.

— Ти не обичаш Иван. Иван няма да се помами за пари.

— Не думай! Ами красотата на Катерина Ивановна? Не е само до парите, макар че шестдесет хиляди са приемливо нещо.

— Иван гледа по-нависоко. Иван и за хилядите няма да се помами. Иван не търси пари, нито спокойствие. Той търси може би мъки.

— Каква е пък тази фантазия? Ах, вие… дворяни!

— Ех, Миша, душата му е бурна на него. Умът му е в плен. Той таи мисъл велика и неразбираема. Той е от ония, на които не им трябват милиони, а им трябва мисълта си да разрешат.

— Литературна кражба е това, Альошка. Ти перифразираш своя старец. Ама че ви е разиграл Иван! — извика Ракитин с явна злоба. Чак лицето му се сгърчи и устните му се изкривиха. — Ама и играта му глупава, нищо особено няма. Поразмърдай си малко мозъка — и ще разбереш. Статията му е смешна и нелепа. А чу ли одеве глупавата му теория: „Няма ли безсмъртие на душата, няма и добродетели, значи, всичко е позволено.“ (А брат ти Митенка помниш ли как извика: „Ще го запомня!“) Съблазнителна теория за подлеците… Аз ругая, това е глупаво… Не за подлеците, а за школските фанфарони с „неразбираеми дълбини на мислите“. Хвалипръцко е той, а цялата работа е: „От една страна, не можеш да не си признаеш, а от друга, не можеш да не се покаеш!“ Цялата негова теория е подлост! Човечеството само ще намери в себе си сили, за да живее за добродетелта, дори и без да вярва в безсмъртието на душата! В любовта към свободата, равенството, братството ще ги намери…

Ракитин се разпали, почти не можеше да се владее вече. Но изведнъж се спря, като да си спомни нещо:

— Е, стига толкова — усмихна се той още по-красиво от преди. — Защо се смееш, мислиш, че съм циник.

— Не, не съм помислял да те мисля за циник. Ти си умен човек, но… недей, от глупост се усмихнах. Разбирам, че можеш да се разпалиш, Миша. По увлечението ти разбрах, че и ти самият не си равнодушен към Катерина Ивановна — аз, братко, отдавна подозирах това, затуй не обичаш брат ми Иван. Ревнуваш ли от него?

— И париците й ли ревнувам? Кажи го де!

— Не, за парите нищо няма да кажа, защо да те обиждам.

— Вярвам, защото ти го казваш, но все пак дявол да ви вземе вас с твоя брат Иван! Не можете да разберете вие, че и без Катерина Ивановна може човек много да не го обича. Пък и за какво ли да го обичам, дявол да го вземе! Та той благоволява да ме ругае. Защо аз да нямам право да го ругая?

— Никога не съм чувал да е казал нещо за тебе, добро или лошо; изобщо не говори за тебе.

— А пък аз чух, че оня ден у Катерина Ивановна ме е ругал, здраве му кажи — ето до каква степен се интересува от вашия покорен слуга. И кой кого след туй ревнува — не знам, братко! Благоволил да изкаже мисълта, че ако не се съглася да приема кариерата на архимандрит в най-близко бъдеще и да се покалугеря, непременно ще замина за Петербург и ще се хвана в някое важно списание, непременно в отдел критика, ще пиша десетина години и в края на краищата ще поема цялото списание. После ще продължа да го издавам и непременно в либерален и атеистичен дух със социалистическа отсянка, с малко дори социалистическо лустро, но винаги нащрек, сиреч и тъ̀ка и въ̀ка, и ще хвърлям прах в очите на глупците. Краят на кариерата ми според предричането на твоя брат щял да бъде такъв, че социалистическата отсянка нямало да ми попречи да внасям на текуща сметка паричките от абонамента и да ги използувам при случай, под ръководството на някое чифутче, докато не вдигна голяма къща в Петербург[63], за да пренеса в нея и редакцията, а другите етажи да напълня с наематели. Той дори и мястото на къщата е определил вече: при Новия каменен мост на Нева, който се бил проектирал в Петербург, от Литейна за Виборгска…

— Ах, Миша, че това комай изцяло ще се сбъдне, чак до последната дума! — извика внезапно Альоша, като не можа да се сдържи и се усмихна весело.

— И вие се увличате в сарказми, Алексей Фьодорович.

— Не, не, аз се шегувам, извинявай. Съвсем друго мисля. Но позволи ми да те питам: кой е могъл да ти съобщи такива подробности, от кого си могъл да ги научиш? Няма как да си бил у Катерина

Ивановна лично, когато е говорил за тебе, нали?

— Аз не съм бил там, но е бил Дмитрий Фьодорович и го чух с ушите си от самия Дмитрий Фьодорович, тоест, той не ми го е разправял, но аз подслушах, без да искам, разбира се, защото бях у Грушенка, в спалнята й, и не можах да изляза през цялото време, докато Дмитрий Фьодорович се намираше в другата стая.

— Ах, да, забравих, че ти е сродница…

— Сродница ли? Грушенка да ми е сродница? — извика изведнъж Ракитин и целият пламна. — Ти луд ли си, а? Не си добре с мозъка.

— Но как? Нима не ти е роднина? Така съм чувал…

— Откъде може да си го чул? Не, вие, господа Карамазови, се правите на някакви велики и древни дворяни, а баща ти е обикалял като шут чуждите трапези и по милост са го изхранвали. Да речем, аз съм само попски син и съм нищо пред вас, дворяните, ала недейте пък да ме оскърбявате така с лека ръка и безпътно. И аз имам чест, Алексей Фьодорович. Грушенка, една уличница, не може да ми бъде роднина, моля ви да го разберете!

Ракитин беше много ядосан.

— Извини ме, за бога, съвсем не можех да предположа, пък и каква уличница е тя? Нима тя е… такава? — изведнъж се изчерви Альоша — Повтарям ти, така бях чул, че ти е сродница. Често ходиш при нея и си ми казвал, че нямаш с нея любовна връзка… Но никога не съм мислил, че толкова я презираш! Наистина ли го заслужава?

— Ако я посещавам, мога да си имам причини за това, няма нужда да знаеш повече. А колкото до роднинството, по-скоро твоят брат или татко ти ще я натрапят за роднина на тебе, не на мене. Но ето, стигнахме. Хайде, върви, по-добре в кухнята. А! Но какво е това, какво е това? Мигар сме закъснели? Невъзможно е да са свършили обяда тъй скоро! Или и тук Карамазови са направили някоя щуротия? Сигурно е така. Ето го и татко ти, и Иван Фьодорович подире му. От игумена изхвърчаха. Ето отец Исидор от вратата им вика нещо. А татко ти крещи и маха с ръце, сигурно се кара. Ха, ето го и Миусов — заминава с каляската, виж, отива си. Ей го и помешчика Максимов, тича — че тук скандал е станал; значи, не е имало обяд! Дали не са били игумена? Или може би тях са били? Виж, това си заслужава!…

Ракитин ненапразно възклицаваше. Наистина беше станал скандал, нечуван и неочакван. Всичко стана „по вдъхновение“.

VIII. Скандалът

Когато Миусов и Иван Фьодорович влизаха вече при игумена, у Пьотър Александрович, като у истински порядъчен и деликатен човек, бързо се извърши един деликатен по рода си процес — досрамя го да се сърди. Той почувствува в себе си, че в същност би трябвало до такава степен да не уважава този нищожен Фьодор Павлович, че да не губи хладнокръвие в килията на стареца и така да се обърква, както беше станало. „Поне монасите не са ни за нищо виновни — реши изведнъж пред вратата на игумена, — а ако и тук има порядъчни хора (този отец Николай, игуменът, и той е май дворянин), защо да не бъда с тях мил, любезен и вежлив?… Няма да споря, дори ще ги поддържам за всичко, ще ги очаровам с любезни обноски и…, и… най-сетне ще им докажа, че не съм от компанията на този Езоп, този шут, този Пиеро, и че съм се намерил в небрано лозе също като всички тях…“

А спорното сечище в гората и този риболов (къде беше всичко това — и той не знаеше) реши да им отстъпи окончателно веднъж за винаги още днес, толкова повече, че всичко туй не струваше кой знае колко, и да прекрати всичките си искове срещу манастира.

Всичките му благи намерения се затвърдиха още повече, когато гостите влязоха в трапезарията на отеца игумен. Трапезария впрочем той нямаше, защото имаше в същност общо две стаи в цялото помещение, наистина много по-просторни и по-удобни, отколкото у стареца. Но наредбата на стаите също не се отличаваше с особен комфорт: мебелите бяха кожени и от махагон, по старата мода от двадесетте години; дори подът беше от небоядисани дъски; затова пък всичко светеше от чистота, по прозорците имаше голямо количество скъпи цветя; но главният разкош в този момент естествено беше разкошно сервираната трапеза, макар впрочем и това казано относително: покривката беше чиста, съдините — лъскави; три вида прекрасно изпечен хляб, две бутилки вино, две бутилки великолепна манастирска медовина, една голяма стъклена кана с манастирски квас, прочут в цялата околност. Водка нямаше. Ракитин разказваше по-късно, че обядът се състоял този път от пет блюда: чорба от чига с рибени пирожки; след туй варена риба, някак специално и прекрасно приготвена; сетне кюфтета от червена риба, ледено и компот и най-накрая плодово желе, нещо като бланманже[64]. Всичко това беше изучил Ракитин, защото не беше издържал и нарочно надзърна в игуменската кухня, с която също имаше връзки. Той навсякъде имаше

връзки и навсякъде намираше кого да разпита. Сърцето му беше твърде неспокойно и завистливо. Напълно съзнаваше значителните си способности, но нервно ги преувеличаваше в своето самочувствие. Знаеше със сигурност, че ще бъде своего рода деятел, но Альоша, който беше много привързан към него, се измъчваше от това, че приятелят му Ракитин е безчестен и изобщо не го съзнава, напротив, понеже знае, че няма да открадне пари, оставени на видно място, окончателно се смята за човек с висша честност. В случая не само Альоша, но и никой друг не би могъл да помогне с нищо.

Ракитин, като незначително лице, не можеше да бъде поканен на обяд, затова пък бяха поканени отец Йосиф, отец Паисий и с тях още един йеромонах. Те вече чакаха в трапезарията на игумена, когато влязоха Пьотър Александрович, Калганов и Иван Фьодорович. Отстрани беше застанал в очакване и помешчикът Максимов. Отецът игумен излезе насред стаята да посрещне гостите. Той беше висок, мършав, но все още силен старец, чернокос, но доста прошарен, с издължено постническо и важно лице. Поклони се мълком на гостите, но те този път се приближиха да ги благослови. Миусов дори рискува да му целуне ръка, но игуменът някак навреме я дръпна и целувката не се състоя. Затова пък Иван Фьодорович и Калганов се благословиха този път изцяло, тоест с най-простодушно и простонародно млясване на ръката.

— Ние ви дължим голямо извинение, ваше високопреподобие — почна Пьотър Александрович, като се ухили любезно, но все пак със сериозен и почтителен тон, — извинение, че идваме сами без поканения от вас наш спътник Фьодор Павлович; той беше принуден да се откаже от вашата трапеза — и не без причина. В килията на преподобния отец Зосима, увлечен в нещастна разпра със сина си, той изрече няколко думи съвсем не на място… с една реч, съвсем неприлични… за което вероятно (той погледна йеромонасите), ваше високопреподобие вече е известен. И затова, като си признава сам вината и искрено се разкайва, той почувствува срам, който не може да надвие, та ни помоли, мене и сина си Иван Фьодорович, да изкажем пред вас цялото му искрено съжаление, съкрушение и покаяние… С една дума, той се надява и иска да компенсира всичко това по-късно, а сега моли за вашата благословия и ви заклева да забравите станалото…

Миусов млъкна. Като произнесе последните думи на тирадата си, остана съвсем доволен от себе си, до такава степен, че от доскорошния му яд не остана в душата му никаква следа. Той пак обичаше човечеството напълно и искрено. Игуменът го изслуша важно, леко

склони глава и отвърна:

— Дълбоко съжалявам за отлъчилия се. Може би на нашата трапеза той би ни обикнал, както и ние него. Моля ви се, господа, заповядайте на трапезата.

Той се изправи пред иконата и почна гласно молитва. Всички почтително наведоха глави, а помешчикът Максимов дори някак особено се изпъна напред, събрал пред себе си длани от благоговение.

И тук именно Фьодор Павлович изигра последния си номер. Трябва да отбележим, че той наистина искаше да си тръгне и наистина почувствува невъзможност подир позорното си поведение в килията на стареца просто така да отиде на обяд у игумена. Не че толкова се срамуваше от себе си и се обвиняваше; може би дори точно обратното; но все пак чувствуваше, че да отиде и на обяда ще бъде вече неприлично. Но тъкмо докараха пред стълбите на хотела неговата разхлопана каляска и той понечи да се качи в нея, когато изведнъж се спря. Спомни си своите собствени думи, казани пред стареца: „Мене все ми се струва, когато отивам някъде, че съм най-долен от всички и че всички ме вземат за шут — чакай тогава наистина да се направя на шут, защото вие всички до един сте по-глупави и по-долни от мене.“ Изпита желание да отмъсти на всички за собствените си мерзости. Изведнъж си спомни сега, тъкмо навреме, че веднъж, отдавна, бяха го попитали: „Защо така мразите еди-кого си?“ И той беше отговорил тогава, в прилив на шутовско безсрамие: „Ето защо: той наистина нищо не ми е направил, но затова пък аз му направих една извънредно безсрамна мерзост и щом я направих, тутакси го намразих точно за това.“ Като си спомни сега това, той кротко и злобно се усмихна в минутен размисъл. Очите му блеснаха и чак устните му се разтрепериха. „Щом съм започнал, трябва и да свърша“ — реши внезапно. Най-съкровеното му чувство в този миг би могло да се изрази със следните думи: „Сега вече не мога да се реабилитирам, ами чакай барем да ги заплюя най-безочливо: не ме е срам, сиреч, от вас и толкова!“ Той поръча на кочияша да почака и с бързи крачки се върна в манастира и отиде право у игумена. Още не беше наясно какво ще направи, но знаеше, че вече не се владее и съвсем малко му трябва, та в същия миг да стигне вече до последния предел на някоя мръсотия — впрочем само мръсотия, в никакъв случай някое престъпление или постъпка, за която съдът може да го накаже. В това отношение винаги умееше да се сдържа и чак се учудваше сам на себе си в някои случаи. Появи се в трапезарията на игумена точно в мига, когато молитвата беше свършила и всички сядаха на трапезата. Спрял на прага, изгледа

компанията и се изсмя с продължителен, безочлив, злобен смях, смело гледайки всички в очите.

— Те си мислят, че съм си отишъл, а пък ето ме и мене! — извика с висок глас.

Един миг всички гледаха право в него и мълчаха, и изведнъж всички усетиха, че сега ще стане нещо отвратително, нелепо, което ще завърши непременно със скандал. Пьотър Александрович от най-благодушното си настроение моментално премина в най-свирепо. Всичко онова, което бе угаснало и затихнало в сърцето му, отведнъж възкръсна и се надигна.

— Не, аз не мога да понеса това! — извика той. — Съвсем не мога и… никак не мога!

Кръвта му нахлу в главата. Чак се забърка, но не беше време да мисли за стила си и той си грабна шапката.

— Какво не може той? — извика Фьодор Павлович. — „Никак не може и за нищо на света не може?“ Ваше преподобие, да влизам или не? Приемате ли ме за сътрапезник?

— Заповядайте, от все сърце — отговори игуменът. — Господа! Мога ли да си позволя — прибави той изведнъж — да ви помоля от все сърце да забравите случайните си разпри и да се съберете в любов и роднинско съгласие, с молитва към Господа на смирената наша трапеза…

— Не, не, невъзможно е! — извика сякаш не на себе си Пьотър Александрович.

— А щом за Пьотър Александрович е невъзможно, тогава и за мене е невъзможно, и няма да остана. Затова и дойдох. Отсега нататък навред ще бъда с Пьотър Александрович: отидете ли си, Пьотър Александрович, и аз ще си отида, останете ли, и аз ще остана. Вие, отче игумене, с думите за роднинското съгласие най-вече го засегнахте: той не ме признава за роднина! Така ли е, фон Зон? Ето го и фон Зон тук. Здравейте, фон Зон!

— Вие… на мене ли говорите? — измънка учуден помешчикът Максимов.

— Разбира се, на тебе — извика Фьодор Павлович. — На кой друг? Да не би отецът игумен да е фон Зон!

— Но и аз не съм фон Зон, ами Максимов.

— Не, ти си фон Зон. Ваше преподобие, знаете ли какво е фон Зон?[65] Имаше един такъв углавен процес; бяха го убили в едно блудилище — така май се наричат при вас тия места, — убили го и го ограбили и въпреки почтените му години, заковали го в един сандък и

от Петербург в Москва го изпратили в багажен вагон, с номер. А когато го заковавали, блудниците-танцувачки пеели песни и свирели на гусли, тоест на фортопляси, та този е същият фон Зон. Той е възкръснал от мъртвите, така ли е, фон Зон?

— Но какво е това? Как така! — чуха се гласове в групата на йеромонасите.

— Да си вървим! — извика Пьотър Александрович, като се обърна към Калганов.

— Не, не, моля! — прекъсна го с писклив глас Фьодор Павлович и направи още една крачка навътре в стаята. — Нека и аз да се доизкажа. Там, в килията, ме одумвахте, че съм се държал непочтително, а именно, дето съм се обадил за кротушките. Пьотър Александрович Миусов, моят роднина, обича в думите да има plus de noblesse que de sincérité[66], а аз, обратно, обичам в моята реч да има plus de sincérité que de noblesse[67] и плюя на noblesse[68]! Така ли е, фон Зон? Моля, отче игумене, аз, макар да съм шут и да се представям за шут, но съм рицар на честта и искам да се изкажа. Да, аз съм рицар на честта, а Пьотър Александрович е с едното наранено самолюбие и нищо повече. А аз може затова именно да съм дошъл тука — за да видя и да се изкажа. Имам тука син Алексей, който се спасява; аз съм баща, аз се грижа за неговата съдба и съм длъжен да се грижа. Досега слушах и се преструвах и кротко наблюдавах, но сега искам да ви изиграя и последното действие на представлението. Защото, как е у нас? У нас което падне, там си остава. У нас падне ли нещо веднъж, завинаги ще си остане там. Да, ама не! Аз пък искам да стана. Отци свети, възмутен съм от вас. Изповедта е велико тайнство, пред което и аз благоговея и съм готов да падна по очи, а пък там, в килията, всички падат на колене и се изповядват гласно. Та нима е позволено гласно да се изповядваш? Светите отци са въвели изповядването на ухо, само тогава изповедта ви ще бъде тайнство и така е от най-древни времена. А иначе как ще му обясня пред всички, че аз например така и така… с една дума, така и така де, нали разбирате? Зер понякога е неприлично и да се каже. Че това е направо скандал! Не, отци, с вас тук човек май ще стане хлист[69]… При пръв удобен случай ще пиша в синода, а сина си Алексей ще го прибера…

Тук нота бене. Фьодор Павлович беше подушил нещо. Имаше по едно време злобни сплетни, които стигнаха чак до архиерея (не само за нашия, но и за другите манастири, където беше въведено старчеството), че вече прекалено много се тачели старците, дори в ущърб на игуменския сан, и че, между другото, старците

злоупотребявали с тайнството на изповедта и пр., и пр. Обвинения нелепи, които още на времето отпаднаха от само себе си и у нас, и навсякъде. Но проклетият дявол, който беше хванал и теглеше за собствените му нерви Фьодор Павлович все по-дълбоко и по-дълбоко към позорните глъбини, му подсказа това някогашно обвинение, от което Фьодор Павлович дори нищо не разбираше. А и да го изкаже грамотно не можа, още повече, че този път никой в килията на стареца не беше падал на колене и не беше се изповядвал гласно, така че Фьодор Павлович не би могъл да види нищо подобно и приказваше само по стари слухове и сплетни, които криво-ляво си беше спомнил сега. Но след като изрече цялата тази глупост, усети, че е забъркал голяма каша, и изведнъж пожела незабавно да докаже на слушателите, а най-вече на самия себе си, че това, което беше казал, никак не е глупост. И макар да знаеше много добре, че с всяка последвала дума ще добавя все по-големи и по-нелепи глупости към казаните, обаче не можа вече да се овладее и все едно че полетя към пропаст.

— Каква низост! — извика Пьотър Александрович.

— Простете — каза изведнъж игуменът. — Казано е още едно време: „И начат глаголати на мя многая некая, даже и до скверних некиих вещей. Аз же вся слышав, глаголах в себе си: се врачество Исусово есть и послал исцелити тщеславную душу мою.“ И затова ние ви благодарим с покорност, скъпоценни гостенино!

И той се поклони на Фьодор Павлович до пояс.

— Е — е — е! Лицемерна набожност и стари фрази! Стари фрази и стари жестове! Старата лъжа и казионщината на земни поклони! Знаем ги ние тези поклони! „Целувки по устата, мечове в гърдите“[70], като в „Разбойници“ на Шилер. Не обичам отци, фалша, а искам истината! Но истината не е в кротушките и аз го казах това! Отци монаси, защо постите? Защо чакате награда на небесата заради това? Че за такава награда и аз съм съгласен да постя! Не, монахо свети, ти бъди добродетелен в живота, принеси полза на обществото, без да се затваряш в манастира на готова прехрана и без да очакваш награда там, горе — така май е по-трудничко. И аз мога, отче игумене, да подреждам думи. Какво са приготвили тука? — приближи се той до трапезата. — Стар портвайн „Фактори“, медовина с фирмата на братя Елисееви, я ги виж отците! Май не е като кротушките. Я гледай какви бутилчици са наредили отците, хе-хе-хе! А кой е набавил всичко това за тук? Руският мужик, труженикът, който с мазолестите си ръце носи тук припечелената си пара, къса я от залъка на семейството си и от нуждите държавни! Та вие, отци свети, бозаете от народа!

— Това е вече съвсем недостойно от ваша страна — промълви отец Йосиф.

Отец Паисий упорито мълчеше. Миусов бързо излезе, а след него и Калганов.

— Е, отци, и аз ще последвам Пьотър Александрович! Никога вече няма да дойда при вас, на колене ще ми се молите, но няма да дойда. Изпратих ви хиляда рублички. И вие сега пак точите зъби, хе-хе-хе! Не, не давам повече. Ще си отмъстя за отминалата си младост, за всичките си унижения! — И той почна да удря с юмрук по масата в порив на престорено чувство. — Много е значело това манастирче в моя живот! Много горчиви сълзи съм пролял заради него. Вие жена ми, припадничавата, настроихте против мене. Вие на седем събора ме проклехте[71], из цялата околия ме разнесохте! Стига толкова, отци, днес е век либерален, век на параходите и железниците. Нито хиляда, нито сто рубли, нито сто копейки — нищо няма да получите от мене!

Пак нота бене. Никога и никакво особено значение не бе имал нашият манастир в неговия живот и никакви горчиви сълзи не бе проливал заради него. Но той дотам се увлече в престорените си сълзи, че за миг едва не повярва сам на себе си; дори щеше да заплаче от умиление; но същия миг почувствува, че е време да приключва. Като чу злобната му лъжа, игуменът наведе глава и пак произнесе внушително:

— Казано е също: „Претерпи смотрительне находящее на тя невольно безчестие, е радостию и да не смутишися, ниже возненавидиши безчестящего тя.“ Така ще постъпим и ние.

— Е-е-е, вознепщехами и прочие галиматии! Непщуйте си отци, пък аз си отивам.[72] А моя син Алексей сега го вземам с родителската си власт вовеки. Иван Фьодорович, почтителни мой сине, позволете да ви заповядам да ме последвате! Фон Зон, какво ще оставаш тук! Ела при мене в града. У дома е весело. Няма и един километър път и вместо дървено масло ще ти предложа прасенце с каша; ще си хапнем; коняче ще пием, после ликьорче; и мамуровка[73] има… Ей, фон Зон, не си бягай от късмета!

Той излезе навън с викове и жестикулации. Тъкмо в този миг го видя Ракитин да излиза и го посочи на Альоша.

— Алексей! — извика отдалече баща му, като го съзря. — Още днес се пренасяш у дома окончателно, и възглавницата, и дюшека си вземи, сянка от теб да не остане тук!

Альоша се спря като втрещен, наблюдавайки сцената мълком и внимателно. В това време Фьодор Павлович се качи в каляската, а

подир него, дори без да се обърне към Альоша за сбогом, мълчаливо и намръщено понечи да се качи и Иван Фьодорович. Но в този момент стана още една палячовска и почти невероятна сцена, която допълни епизода. Изведнъж пред стъпалото на каляската се появи помешчикът Максимов. Той дотърча запъхтян да не ги изпусне. Ракитин и Альоша го видяха, като тичаше. Той така бързаше, че от нетърпение вече си вдигаше крака на стъпалото, на което още стоеше левият крак на Иван Фьодорович, и като се улови за каляската, почна да подскача, за да се качи.

— И аз, и аз ще дойда с вас! — викаше той, подскачаше и се смееше със ситен весел смях, с блаженство на лицето и готов на всичко. — Вземете и мене!

— Е, не ви ли казах — възторжено извика Фьодор Павлович, — че това е фон Зон! Че това е същинският възкръснал от мъртвите фон Зон! Но как се измъкна оттам? Какво изфонзони там и как можа да напуснеш обяда? За това трябва голямо дебелоочие. И мене ме бива, ама аз, братко, се чудя и на тебе! Скачай, скачай по-скоро! Пусни го, Ваня, ще стане весело. Той ей тук някак в краката ни ще се свие. Ще се свиеш, фон Зон, нали? Или на капрата, при кочияша да го сложим?… Я скочи на капрата, фон Зон!

Но Иван Фьодорович, който вече беше седнал на мястото си, изведнъж мълком и с всичка сила блъсна Максимов в гърдите и той отхвръкна на цял метър. Не падна само по някакво чудо.

Карай! — гневно извика Иван Фьодорович на кочияша.

— Но какво правиш! Какво правиш? Защо така? — развика се Фьодор Павлович, но каляската вече беше потеглила. Иван Фьодорович не отговори.

— Гледай го ти! — продума Фьодор Павлович подир две минути, като гледаше изкриво сина си. — Ти го измисли този манастир, ти ни подкокороса, ти одобряваше, какво се сърдиш сега?

— Стига сте дрънкали глупости, починете си малко поне сега — грубо отсече Иван Фьодорович.

Фьодор Павлович пак помълча около две минути.

— Да имаше сега едно коняче — сентенциозно промълви той. Но Иван Фьодорович не отговори.

— Като стигнем у дома, и ти ще пиеш.

Иван Фьодорович все мълчеше.

Фьодор Павлович изчака още една-две минути.

— Но Альошка все пак ще го прибера от манастира, макар че това ще бъде много неприятно за вас, почтени Карл фон Моор.

Иван Фьодорович презрително вдигна рамене, обърна се и се загледа в пътя. След това чак до къщи не си казаха нищо.

Книга трета Сладострастници

I. При слугите

Домът на Фьодор Павлович Карамазов не беше в самия център на града, но не беше и съвсем в покрайнините. Беше доста овехтял, но отвън имаше приятен вид: едноетажен, с мецанин, боядисан със сивкава боя и с червен железен покрив. Впрочем можеше да издържи още много време, беше обширен и уютен. В него имаше много различни килерчета, скришни места и неподозирани стълбички. Вътре се въдеха мишки, но Фьодор Павлович не им се сърдеше: „Поне не е толкова скучно вечерно време, когато останеш сам.“ А той наистина имаше навика да изпраща слугите да нощуват в пристройката и за цяла нощ се заключваше сам в къщи. Пристройката в двора беше просторна и здрава; там беше определил Фьодор Павлович да бъде и кухнята, макар че кухня имаше и вътре: не обичаше кухненските миризми и яденето се пренасяше през двора и зиме, и лете. Изобщо къщата беше построена за голямо семейство: пет пъти повече господари и слуги можеха да се настанят в нея. Но в момента на нашия разказ в къщата живееше само Фьодор Павлович с Иван Фьодорович, а в пристройката — само трима души прислуга: старецът Григорий, бабичката Марфа, жена му, и слугата Смердяков, още млад човек. Трябва да разкажем малко по-подробно за тези служебни лица. За стареца Григорий Василиевич Кутузов впрочем говорихме вече доста. Той беше човек твърд и неотстъпчив, вървеше упорито и праволинейно към целта си, стига само тази цел по някакви причини (често пъти чудно нелогични) да застанеше пред него като непоклатима истина. Общо взето, беше честен и неподкупен. Жена му, Марфа Игнатиевна, макар че се беше подчинявала цял живот безпрекословно на волята на мъжа си, ужасно му опяваше например веднага след освобождаването на селяните да се махнат от Фьодор Павлович в Москва и там да почнат някоя търговийка (те си имаха малко парици); но Григорий реши още тогава и веднъж за винаги, че старата разправя врели-некипели, „защото всяка жена е безчестна“, и че не бива да напущат предишния си господар, какъвто ще да е той, „щото сега туй ни е дълга“.

— Ти разбираш ли какво нещо е дългът? — обърна се към Марфа Игнатиевна.

— А че за дълга разбирам, Григорий Василиевич, но защо ще ни е дълг да оставаме тука, ей това нещо не мога да разбера — отговори твърдо Марфа Игнатиевна.

— И да не разбираш, тъй ще бъде. Отсега нататък да мълчиш!

Така и стана: те не напуснаха, а Фьодор Павлович им определи заплата, малка, която им даваше. Григорий знаеше освен това, че има безспорно влияние върху господаря си. Той го чувствуваше и то беше нормално: хитрият и вироглав шут Фьодор Павлович, с твърд характер „в някои неща от живота“, както сам се изразяваше, проявяваше, за свое собствено учудване, доста слабоват характер в някои други „неща от живота“. И той сам знаеше в кои, знаеше и се страхуваше от много работи. В някои неща от живота трябваше да бъде нащрек и щеше да му е тежко без верен човек, а Григорий беше човек от верен по-верен. Дори се беше случвало така, че Фьодор Павлович много пъти през време на кариерата си можеше да бъде бит, и то здравата бит, и винаги го спасяваше Григорий, макар всеки път след това да му четеше наставления. Но само побоите не биха изплашили Фьодор Павлович: имаше по-сериозни случаи, и дори съвсем тънки и заплетени, когато Фьодор Павлович и сам май не би могъл да определи онази извънредна потребност от верен и близък човек, която изведнъж моментално и непреодолимо започваше понякога да изпитва. Това бяха почти болезнени случаи: прекалено развратен и в сладострастието си често жесток като злобно насекомо, Фьодор Павлович понякога изведнъж усещаше в себе си в пиянските мигове духовен страх и нравствен потрес, който, така да се каже, дори физически отекваше в душата му. „В такива моменти все едно душата ми се бъхти в гърлото“ — казваше той понякога. В тези именно мигове обичаше до него, наблизо, макар и не в същата стая, а в пристройката, да има човек предан, твърд, съвсем различен от него, не развратен, който, макар и да вижда цялото безпътство, което се върши, макар и да знае всички тайни, все пак от преданост да допуска всичко това, да не се противи и най-вече — да не го укорява и с нищо да не го плаши нито за момента, нито за в бъдеще; а в случай на нужда просто да го защити — от кого? От някой неизвестен, но страшен и опасен. Просто беше нужно да има непременно *друг* човек, стар познайник и дружелюбен, когото в трудна минута да повика само колкото да се взре в лицето му, може би да размени с него някоя и друга дума, за нещо съвсем незначително, и ако той не се сърди, някак ти е по-леко на сърцето, пък ако се сърди, е — тогава става по-тъжно. Случваше се (впрочем извънредно рядко) Фьодор Павлович да ходи дори посреднощ в пристройката да буди Григорий, за да го извика за минутка. Григорий идваше и Фьодор Павлович заговаряше за разни дреболии и скоро го отпращаше, понякога дори с някоя насмешка и шега, после ще плюне, ще си легне

и ще спи вече като праведник. Нещо такова стана с Фьодор Павлович и след пристигането на Альоша. Альоша „прониза“ сърцето му с това, че „живя, всичко видя и нищо не осъди“. Нещо повече, донесе със себе си нещо небивало: пълна липса на презрение към него — стареца, и, напротив, постоянна нежност и съвсем естествена прямодушна привързаност към него, който така малко я заслужаваше. Всичко това беше за стария развратник и безсемейственик пълен сюрприз, съвсем неочакван за него, който досега обичаше само „порока“. След заминаването на Альоша той си призна наум, че беше разбрал някои неща, които досега не искаше да разбира.

Вече споменах в началото, че Григорий ненавиждаше Аделаида Ивановна, първата съпруга на Фьодор Павлович и майка на първия му син Дмитрий Фьодорович, и че, обратно, закриляше втората му съпруга, припадничавата Софя Ивановна, от самия си господар и от всички, на които можеше да им хрумне да кажат за нея лоша или лекомислена дума. Симпатията към тази клетница у него се беше превърнала в нещо свято, тъй че и след двадесет години не би понесъл от когото и да било дори само лош намек за нея и тутакси би възразил на оскърбителя. Наглед Григорий беше човек студен и важен, немногословен, думите, които изричаше, бяха претеглени, нелекомислени. Също тъй невъзможно беше да се разбере от пръв поглед: обичаше ли безсловесната си, покорна жена, или не я обичаше, а в същност той наистина я обичаше и тя, не ще и дума, разбираше това. Тази Марфа Игнатиевна не само че не беше глупава жена, но беше може би и по-умна от съпруга си, най-малкото — по-разсъдлива от него в житейските работи, а същевременно му се подчиняваше безропотно и мълчаливо от самото начало на съпружеството и безспорно го уважаваше за духовното му надмощие. Забележително е, че двамата през целия си живот извънредно малко бяха говорили помежду си — само за най-необходимите и текущи неща. Важният и величествен Григорий обмисляше всичките си работи и грижи винаги сам, така че Марфа Игнатиевна отдавна вече беше разбрала, веднъж за винаги, че той няма никаква нужда от съветите й. Тя чувствуваше, че нейният мъж цени мълчанието й, поради което й признава, че има ум. За биене — не беше я бил никога, освен само веднъж, и то съвсем леко. Първата година от брака на Аделаида Ивановна и Фьодор Павлович, веднъж на село селските момичета и булки, тогава още крепостни, бяха събрани в господарския двор да попеят и да поиграят. Почнаха „Во лузях“[74] и изведнъж Марфа Игнатиевна, тогава още млада жена, изскочи пред хорото и подкара „руската“[75] по особен начин, не

по селски като женорята, а както бе танцувала като прислужница у богатите Миусови в домашния им театър в имението, където изписан от Москва учител по танци обучаваше актьорите. Григорий видя как се разигра жена му и в къщи след един час й даде урок, като й пооскуба малко косите. Но с това се свършиха веднъж за винаги побоищата и не се повториха никога вече, пък и Марфа Игнатиевна се зарече оттогава да не танцува.

Деца Бог не им даде, имаха едно детенце, но то почина. А Григорий явно обичаше децата, дори не го криеше, тоест не се срамуваше да го проявява. Дмитрий Фьодорович остана на неговите грижи, когато Аделаида Ивановна избяга, още тригодишно дете, и той се занимава с него почти цяла година, сам го решеше е гребенче, сам дори го къпеше в коритото. После се грижеше и за Иван Фьодорович, и за Альоша, за което именно изяде плесницата; но всичко това вече го разправих. Собственото му детенце пък го порадва само с надежда, докато Марфа Игнатиевна беше още бременна. А когато се роди, хвърли сърцето му в скръб и ужас. Защото момченцето му се роди с шест пръста. Това така смаза Григорий, като го видя, че той не само мълча чак до кръщенето, но дори нарочно ходеше да мълчи в градината. Беше пролет, цели три дни копа лехи в бостана в градината. На третия ден трябваше да се кръсти новороденото; Григорий дотогава беше измислил вече нещо. Като влезе в къщурката, дето беше се събрало духовенството и бяха надошли гости, а освен това и самият Фьодор Павлович, който дойде лично в качеството си на кръстник, той изведнъж заяви, че детето „хич не трябва и да се кръщава“ — заяви го тихо, не се впусна в много обяснения, едва цедеше думите и само тъпо и втренчено гледаше свещеника.

— Защо така? — с весело учудване се осведоми свещеникът.

— Защото е… дракон — изломоти Григорий.

— Как дракон, какъв дракон?

Григорий помълча малко.

— Станало е смешение на природата… — изломоти той, макар и твърде неясно, но доста твърдо и явно не желаейки да се разпростира повече.

Посмяха се и, разбира се, кръстиха горкото детенце. Григорий се молеше над купела усърдно, но не промени мнението си за новороденото. Впрочем не попречи на нищо, само дето двете седмици, докато живя болнавото дете, почти не го поглеждаше, дори не искаше да го забелязва и най-често излизаше от къщицата. Но когато момченцето след две седмици почина от млечница, сам го положи в

ковчега, с дълбока скръб го гледаше и когато засипаха плиткото му, мъничко гробче, падна на колене и се поклони пред гробчето доземи. Оттогава много години нито веднъж не спомена за детето си, пък и Марфа Игнатиевна нито веднъж не спомена пред него за детето си, а когато се случеше да заговори с някого за своето „детенце“, говореше шепнешком, дори и да го нямаше там Григорий Василиевич. Както разправяше Марфа Игнатиевна, точно след това гробче вече почнал да се занимава главно с „божествени работи“, четял Чети-Минеите, повечето пъти наум и сам, като винаги си слагал големите сребърни кръгли очила. Рядко четеше на глас, само през велики пости. Обичаше Книгата на Йов, беше намерил отнякъде препис от словата и проповедите на „богоносния отец наш Исаака Сирина“[76], четеше го упорито дълги години, почти нищичко не разбираше от него, но може би точно затова най-много ценеше и обичаше тази книга. Напоследък беше почнал да се вслушва и да вниква в хлистовщината, за което беше му се представил случай по съседство, явно беше потресен, но не намери за благоразумно да смени вярата. Начетеността в „божественото“, разбира се, придаде на физиономията му още по-голяма важност.

Може би беше склонен към мистицизъм. А пък сякаш нарочно случаят с появата на бял свят на неговата шестопръста рожба и смъртта й съвпаднаха с друг един твърде странен, неочакван и оригинален случай, който остави в душата му, както веднъж по-късно сам се изрази, „печат“. Тъй се случи, че в същия ден, когато погребаха шестопръстото детенце, Марфа Игнатиевна се събуди посред нощ и чу нещо като плач на новородено дете. Тя се изплаши и събуди мъжа си. Той се ослуша и отбеляза, че по-скоро някой стене, „невям жена“. Стана и се облече; беше доста топла майска нощ. Като излезе пред вратата, ясно чу, че стоновете идат откъм градината. Но градината нощно време се заключваше отвън с катинар и не можеше да се влезе в нея отникъде освен този вход, защото цялата градина беше заобиколена с як и висок стобор. Като се върна в къщи, Григорий запали фенера, взе градинския ключ и без да обръща внимание на истеричния ужас на съпругата си, която все още твърдеше, че чувала детски плач и че сигурно нейното момченце я вика, отиде мълком в градината. Там проумя вече, че стоновете идват откъм банята, която се намираше в градината, близо до портичката, и че наистина стене жена. Като отвори банята, видя зрелище, пред което се втрещи: градската юродива, която се скиташе из улиците и я знаеше целият град, по прякор Лизавета Смрадливата, се беше вмъкнала в банята им и току-

що беше родила отроче. Отрочето лежеше до нея, а тя умираше редом с него. За говорене — нищо не говореше, защото и без това не знаеше да говори. Но всичко това би трябвало да се разясни отделно.

II. Лизавета Смрадливата

Във всичко това имаше едно особено обстоятелство, което дълбоко потресе Григорий, като затвърди у него окончателно едно неприятно и отвратително старо подозрение. Тази Лизавета Смрадливата беше много дребно момиче, „две педи“, както умилително си спомняха за нея след смъртта й много от богомолните бабички в нашето градче. Двадесетгодишното й лице, здраво, широко и румено, беше съвсем идиотско; погледът на очите — неподвижен и неприятен, макар и хрисим. Ходеше цял живот, лете и зиме, боса и само по една конопена риза. Почти черната й коса, извънредно гъста, къдрава като на овен, стоеше на главата й като някаква грамадна шапка. Освен това винаги беше замърсена с пръст, с кал, със залепнали по нея листенца, трески, талаш, защото спеше винаги на земята и в калта. Баща й беше бездомният, разорен и нефелен еснаф Иля, впиянчен човек, който преживяваше вече много години като работник при едни заможни господари, също нашенци еснафлии. Майката на Лизавета беше починала отдавна. Вечно болнавият и злобен Иля нечовешки биеше Лизавета, когато тя се прибереше в къщи. Но тя си ходеше рядко, защото преживяваше из града като юродив божи човек. И господарите на Иля, и самият Иля, и дори мнозина от състрадателните граждани, измежду търговците и търговките предимно, много пъти се опитаха да я облекат по-прилично, да не е само по риза, зиме винаги й обличаха кожух, на краката й обуваха ботуши; но тя, след като се оставеше безпрекословно да й сложат всичко това, си отиваше и някъде, обикновено пред входа на катедралната църква, непременно си сваляше всичко пожертвувано — било кърпа, пола, кожух, обуща, — всичко оставяше накуп и си тръгваше боса и пак само по риза. А веднъж новият губернатор на нашата губерния, пристигнал на оглед в градчето ни, остана твърде засегнат в най-висшите си чувства, като видя Лизавета, и макар да разбра, че е „юродива“, както му и доложиха, все пак направи бележка, че младо момиче, което се скита сама по риза, нарушава благоприличието и затова такова нещо отсега нататък да няма. Но губернаторът си замина и Лизавета я оставиха, както си беше. Най-накрая баща й почина и поради това тя стана за всички богомолни лица в града още по-мила като сираче. В същност всички като че ли дори я обичаха, дори хлапетата не я дразнеха и не я обиждаха, а нашите хлапета, особено учениците, падат заядливи. Тя влизаше в

непознати къщи и никой не я пъдеше, напротив, всеки ще се отнесе добре, ще й даде грош. Дадат ли й грош, тя го вземе и тутакси го отнесе и го пусне в някой дискос, църковен или затворнически. Дадат й на пазара геврече или колаче, тя непременно ще отиде и ще даде гевречето или колачето на първото срещнато дете или пък ще спре някоя нашенка, богата госпожа, и ще го даде на нея; и госпожите приемаха дори с радост. А самата тя се хранеше само с чер хляб и вода. Случвало се е, отиде в някой богат дюкян, седне, а там пълно със скъпи стоки, с пари, но стопаните никога не ги пазят от нея, знаят — ако щеш, хиляди струпай пред нея и ги забрави, тя няма да вземе нито грош. В църква влизаше рядко, а спеше или на църковните стълби, или ще се прехвърли през някой плет (по нас има още много плетища вместо стобори и до ден-днешен) в нечия градина. В къщи, тоест в къщата на господарите, у които живееше покойният й баща, се вестяваше горе-долу веднъж седмично, а зиме се прибираше и всеки ден, но само да нощува, и нощува или в пруста, или в краварника. Чудеха й се, че издържа такъв живот, но тъй беше свикнала; макар и дребна на ръст, телосложението й беше извънредно здраво. И по нас някои от господарите твърдяха, че върши всичко това само от гордост, но някак не идеше: тя не можеше дума да каже и от време на време само си мърдаше нещо езика и мучеше — каква ти гордост. И ето, не щеш ли, веднъж (отдавна беше), през една септемврийска светла и топла нощ, на пълнолуние, вече доста късно според нашенските представи, една пийнала тайфа наши загуляли господа, петима-шеетима юначаги, се прибирали от клуба покрай задните дворове. От двете страни на уличката имаше плетища, зад които се простираха зеленчуковите градини на къщите; уличката пък излизаше на(мостчето през нашата воняща и дълга локва, която е прието да се нарича понякога рекичка. Край един плет в копривата и буренака нашата компания съзряла спящата Лизавета. Пийналите господа се спрели над нея с кикотене и почнали да остроумничат с всевъзможни нецензурности. На един от младите господа му хрумнал изведнъж съвсем ексцентричен въпрос на невъзможна тема: „Дали може някой, който и да било, да сметне тоя звяр за жена, например ей сега и пр.“ Всички с гордо отвращение решили, че не може. Но в тази група се случил Фьодор Павлович и той мигом изскочил и решил, че може да се сметне за жена, дори напълно, и че в това дори имало нещо особено пикантно, и пр., и пр. Наистина по това време той твърде много, изкуствено дори, напираше с ролята си на шут, обичаше да се проявява и да весели господата, с вид на равенство, разбира се, но в същност

като абсолютен простак. Това беше именно по същото онова време, когато получи от Петербург известието за смъртта на първата си съпруга Аделаида Ивановна и когато с креп на шапката така пиеше и безобразничеше, че някои в града, дори измежду най-безпътните, се отвращаваха от него. Тайфата, разбира се, се разсмяла на неочакваното мнение; някой от тайфата дори започнал да го подстрекава, но другите взели да плюят още повече, макар все още прекалено весело, и най-накрая всеки си тръгнал по пътя. Впоследствие Фьодор Павлович се кълнеше, че тогава и той си отишъл заедно с всички; може и така да е било, никой не знае със сигурност и никога не го е знаел, но след пет или шест месеца всички в града заговориха с искрено и безкрайно негодувание, че Лизавета е бременна, питаха и издирваха: чий е грехът, кой е осквернителят? Та тогава изведнъж се разнесе из целия град странната мълва, че осквернителят бил същият Фьодор Павлович. Отде се беше взела тази мълва? От онази тайфа пийнали господа беше останал по него време в града само един участник, и той възрастен и почтен статски съветник[77], със семейство и големи дъщери, който нищичко не би разпространявал, дори да беше станало нещо; а останалите съучастници, петима души, по това време се бяха разпръснали. Но мълвата направо сочеше Фьодор Павлович и продължаваше да го сочи. Разбира се, той не протестираше кой знае колко срещу това: няма да отговаря на някакви си търговчета или еснафлии! Тогава беше горд и не разговаряше с други освен компанията си от чиновници и дворяни, които толкова веселеше. По същото време именно Григорий енергично и с всички сили се застъпи за господаря си и не само го защищаваше против всички тия клевети, но влизаше заради него в свади и препирни и мнозина разубеди. „Тя, проклетницата, си е виновна“ — казваше той решително, а осквернителят бил не друг, а „Карп с пушката“ (тъй се наричаше един известен тогава в града опасен арестант, който беше избягал по това време от губернския затвор и живееше тайно в града ни). Тази догадка се стори на хората правдоподобна, Карп го помнеха, помнеха именно, че в същите онези нощи наесен той скиташе из града и беше ограбил трима души. Но целият този случай и всички тези приказки не само не отбиха общата симпатия към клетата малоумна, но всички взеха още повече да я пазят и бранят. Търговката Кондратиева, една заможна вдовица, дори направи така, че още в края на април взе Лизавета при себе си, за да не я пуска, докато роди. Пазеха я с четири очи: но така стана, че въпреки бдителността Лизавета последния ден вечерта изведнъж тайно излязла от къщата на Кондратиева и се озовала в

градината на Фьодор Павлович. Как тя, в нейното положение, се е прехвърлила през високия здрав стобор на градината, остана своего рода загадка. Едни уверяваха, че някой я е „пренесъл“, други — че нещо я е „пренесло“. Най-вероятно е, че всичко е станало макар и твърде чудно, но по най-естествения начин в Лизавета, която умееше да се катери през плетищата в чуждите градини, за да нощува там, се е покатерила някак и на стобора на Фьодор Павлович, а оттам, макар и с риск за живота си, е скочила в градината въпреки положението си. Григорий отърча за Марфа Игнатиевна и я прати при Лизавета да помага, а той притича за една бабувачка, еснафка, която за късмет живееше наблизо. Детенцето спасиха, а Лизавета на съмване почина. Григорий взе новороденото, занесе го в къщи, накара жена си да седне и й го сложи в скута, току под гърдата й: „Божието дете-сираче на всички е свое, толкоз повече на двама ни с тебе. Това ни го е изпратило нашето покойниче, а произхожда от бесов син и праведница. Кърми го и отсега нататък не плачи.“ И така Марфа Игнатиевна отгледа детенцето. Кръстиха го и го нарекоха Павел, а по бащино име всички, без да им е казал някой, взеха да го наричат Фьодорович. Фьодор Павлович не се противопостави на нищо и дори намери това за забавно, макар че продължаваше с всички сили да отрича всичко. В града се хареса, че е взел подхвърленото дете. По-късно Фьодор Павлович съчини на подхвърленото и презиме: нарече го Смердяков по прякора на майка му Лизавета Смрадливата, Този именно Смердяков стана вторият слуга на Фьодор Павлович и живееше в началото на нашата история в пристройката заедно със стареца Григорий и старицата Марфа. Използуваха го за готвач. Би трябвало да се разправи нещичко и за него самия, но ми е неудобно да отвличам тъй дълго вниманието на читателя върху такива обикновени лакеи и затова преминавам към разказа си с упованието, че за Смердяков ще стане дума някак от само себе си в по-нататъшния развой на повестта.

III. Изповедта на едно пламенно сърце. В стихове

Альоша, след като изслуша заповедта на баща си, която онзи му изкрещя от каляската на заминаване от манастира, остана някое време на мястото си в голямо недоумение. Не че стоеше като стълб, такива неща не му се случваха. Напротив, при цялото си безпокойство успя веднага да иде в кухнята на игумена и да научи каква каша е забъркал баща му горе. Но после потегли на път с надеждата, че из пътя за града ще успее да разреши някак задачата, която го измъчваше. Ще кажа предварително: от виковете на баща си и от заповедта да се пресели в къщи „с възглавниците и дюшека“ никак не се страхуваше. Той разбра много добре, че заповедта да се пренася, изречена гласно и с такъв демонстративен крясък, беше дадена в състояние на „увлечение“; така да се каже, дори за красота — също както беше станало с един еснафлия, който преди време се разгулял в тяхното градче на собствения си имен ден и пред гостите, ядосан, че не му дават повече водка, изведнъж почнал да троши собствените си съдове, да къса дрехи — свои и на жена си, да си чупи мебелите и най-накрая стъклата на къщата и всичко това пак за красота; и сега подобно нещо, разбира се, беше станало и с неговото татенце. На другия ден естествено развилнелият се еснафлия, като изтрезнял, съжалил за счупените чаши и чинии. Альоша знаеше, че и старикът още утре сигурно ще го пусне пак в манастира, дори още днес може би. Пък и беше напълно убеден, че баща му поне него няма умишлено да обиди. Альоша беше сигурен, че изобщо в целия свят никой никога няма да поиска да го обиди, даже не само няма да поиска, но и не може. Това беше за него аксиома, нещо дадено веднъж за винаги, без разсъждения, и той в този смисъл вървеше напред без каквито и да било колебания.

Но в тази минута го човъркаше друго едно опасение, от съвсем друго естество и толкова по-мъчително, защото и той сам не би могъл да го определи, по-точно опасение от жена, и още по-точно от Катерина Ивановна, която така настоятелно го умоляваше чрез одевешната си, предадена му от госпожа Хохлакова бележка, да я посети за нещо си. Това настояване и необходимостта непременно да отиде изпълни внезапно с някакво мъчително чувство сърцето му и от сутринта това чувство все повече и повече болезнено се засилваше у него, независимо от последвалите сцени и приключения в манастира и

сега у игумена и пр., и пр. Страхът му не беше от това, че не знае какво ще говори тя с него и какво да й отговори. И не от жената в кея изобщо се страхуваше: той познаваше жените, разбира се, малко, но все пак целия си живот, от най-детска възраст и чак до манастира, само сред жени беше прекарал. Той се страхуваше точно от тази жена, именно от самата Катерина Ивановна. Той се страхуваше от нея още от времето, когато за пръв път я видя. А беше я виждал всичко на всичко само веднъж или дваж, три пъти най-много, веднъж дори случайно размени с пея някоя и друга дума. Образът й му се мяркаше като на красива, горда и властна девойка. Ала не го мъчеше красотата й, а нещо друго. Тази именно необяснимост на страха му усилваше сега в него този страх. Целите на тази девойка бяха най-благородни, той знаеше това: тя се стремеше да спаси брат му Дмитрий, виновен вече пред нея, и се стремеше само от великодушие. И ето въпреки осъзнаването и справедливостта, която не можеше да не отдаде на всички тези прекрасни и великодушни чувства, по гърба му лазеха студени тръпки, колкото повече наближаваше къщата й.

Сети се, че брат си Иван Фьодорович, който беше толкова близък с нея, няма да завари там: брат му Иван сега трябва да е с баща им. А за Дмитрий е още по-сигурно, че няма да го завари там, и той предчувствуваше защо. И така разговорът им щеше да стане насаме. Много би искал да се срещне преди този съдбоносен разговор с брат си Дмитрий, да намине при него. Без да показва писмото, той би могъл да размени с него някоя и друга дума. Но брат му Дмитрий живееше далече, а сега сигурно също не си беше в къщи. Като постоя около една минута на място, се престраши най-после окончателно. Прекръсти се с обичайния си бърз кръст, веднага се усмихна на нещо и твърдо се запъти към страшната си дама.

Знаеше къщата й. Но ако тръгнеше към Голямата улица, сетне през площада и тъй нататък, имаше много да заобикаля. Нашето малко градче е много разхвърляно и някои разстояния в него са доста големи. На това отгоре го чакаше и баща му, който може би не беше успял още да забрави заповедта си, можеше да се разкапризничи и затова трябваше да бърза, за да свари да отиде на едното и другото място. Поради всички тези съображения именно той се реши да скъси пътя, като мине напряко, а всичките тези места из градеца познаваше като петте си пръста. Напряко — това значеше почти без път, през чужди дворове, където впрочем всеки го познаваше и всички го поздравяваха. По този начин можеше да излезе на Голямата улица два пъти по-бързо. На едно място му се случи да мине дори съвсем близко до бащината си

къща, именно покрай една градина, съседна с бащината му градина, която принадлежеше на стара, мъничка, изкривена къщурка с четири прозореца. Притежателката на тази къщурка беше, както знаеше Альоша, една градска еснафка, безкрака бабичка, която живееше с дъщеря си, бивша цивилизована камериерка в столицата, служила доскоро все из генерални къщи, но сега вече от години поради болестта на старата тя се беше прибрала и кокетничеше е елегантните си дрехи. Тази баба и дъщеря й бяха изпаднали обаче в страшна немотия и дори ходеха в близката кухня на Фьодор Павлович всеки ден за супа и хляб. Марфа Игнатиевна им отсипваше на драго сърце. Но дъщерята, както ходеше за супа, така не беше продала нито една своя дреха, а една нейна рокля беше дори с предълъг шлейф. Последното обстоятелство Альоша беше научил, разбира се, съвсем случайно, от своя приятел Ракитин, комуто беше известно абсолютно всичко в тяхното градче, и щом го научи, начаса, разбира се, го забрави. Но като стигна сега до градината на съседката, изведнъж се сети точно за този шлейф, бързо вдигна наведената си и замислена глава и… се натъкна изведнъж на най-неочаквана среща.

Зад плета в съседската градина, покатерен на нещо, стоеше, подал се до гърдите, брат му Дмитрий Фьодорович и с всичка сила му правеше знаци с ръце, викаше го, кимаше му, като явно не смееше не само да викне, но дори да каже гласно дума, да не би да го чуят. Альоша веднага притича до плета.

— Добре, че се обърна, защото без малко щях да ти викна — с радостна скороговорка му пошепна Дмитрий Фьодорович. — Качвай се тук! Бърже! Ах, колко хубаво стана, че дойде. Точно мислех за тебе…

На Альоша също му беше драго, само не знаеше как да прескочи плета. Но Митя с юнашка ръка го подхвана за лакътя и му помогна да рипне. Альоша си подбра подрасника и прескочи с пъргавината на босоного градско хлапе.

— Готово, да вървим! — възторжено пошепна Митя.

— Но къде? — шепнеше и Альоша, като се оглеждаше на всички страни и се виждаше в съвсем пуста градина, в която нямаше никой освен тях двамата. Градината беше мъничка, но къщурката на стопаните беше все пак най-малко на петдесет крачки от тях. — Че тук няма никой, защо шепнеш?

— Защо шепна? Ах, дявол да го вземе — викна изведнъж Дмитрий Фьодорович с пълен глас, — защо шепна! На, сам виждаш как може да стане изведнъж някаква бърканица на природата. Аз съм

тук тайно и пазя тайна. Обяснението после, но като знам, че е тайна, изведнъж почнах да говоря тайнствено и да шепна като глупак, а няма никаква нужда. Да вървим! Ей там! Дотогава мълчи! Искам да те целуна!

Слава на Всевишния в света,
слава на Всевишния и в мен!…

Току-що, преди да те видя, си го повтарях това като стоях тук…

Градината беше голяма уврат и нещо, но засадена с дръвчета само по края, по четирите стобора — с ябълки, клен, липа и бреза. Средата на градината беше празна, ливадка, от която се окосяваха през лятото няколко пуда сено. Стопанката даваше под наем градината през пролетта за няколко рубли. Имаше и лехи с малини, цариградско грозде, френско грозде, също покрай стоборите; зеленчукови лехи досам къщата, засадени впрочем отскоро. Дмитрий Фьодорович водеше гостенина към едно от най-отдалечените от къщата кътчета на градината. Там изведнъж между гъстите липи и стари храсти френско грозде и бъз, картоп и люляк се откри нещо като съборетина от много стара зелена беседка, почерняла и разкривена, със стени от летви, но с покрив отгоре, в която човек все още можеше да се скрие от дъжд. Беседката беше строена Бог знае кога, според преданията преди около петдесет години, от някакъв тогавашен стопанин на къщурката — Александър Карлович фон Шмид, подполковник от запаса. Но всичко вече беше изгнило, подът прогнил, всичките му дъски се клатеха, дървото миришеше на мухъл. В беседката имаше дървена зелена маса, забита в земята, а наоколо бяха наредени пейки, също зелени, на които все още можеше да се седи. Альоша веднага забеляза възторженото състояние на брат си, но като влезе в беседката, видя на масата половин бутилка коняк и чаша.

— Това е коняк! — разсмя се Митя. — И ти вече гледаше и си викаш: „Пак пиянствува“, нали? Не вярвай на фантоми.[78]

Не вярвай на тълпата празна[79],
съмненията забрави…

Не пиянствувам аз, а само „лакомствувам“, както казва твоята свиня Ракитин, който ще стане статскн съветник, ама все ще казва „лакомствувам“. Седни. Иде ми, Альошка, да те грабна и да те притисна до гърдите си, но тъй, че да те смачкам, защото в целия свят… истински… ис-тин-ски… (разбери, разбери!) обичам само тебе!

Той изрече последните думи почти в някакво изстъпление.

— Само тебе и една „подла“, в която се влюбих и затова съм загубен. Но да се влюбиш, не значи да обичаш. Може да се влюбиш и мразейки. Запомни го! Сега, докато е весело, ти го казвам! Седни ей тук, до масата, пък аз до теб отстрани и ще те гледам, и все ще говоря. Ти все ще мълчиш, пък аз все ще говоря, защото дойде време. А впрочем, знаеш ли, сетих се, че наистина трябва да се говори тихо, защото тук… тук… могат да се открият най-неочаквано уши. Всичко ще ти обясня, казах: продължението следва. Защо копнеех за тебе, жадувах за теб досега, през всичките тези дни, и сега? (Вече пет дни, откак съм хвърлил котва тук.) През всичките тези дни? Защото само на тебе ще кажа всичко, защото е необходимо, защото ти си необходим, защото утре ще литна от облаците, защото утре животът ще свърши и ще започне. Случвало ли ти се е, сънувал ли си как падаш отвисоко в пропаст? Е, аз сега летя наяве. И не ме е страх, и ти не се бой. Тоест страх ме е, но ми е сладко. Тоест не сладко, а възторг… Хе, по дяволите, все едно, каквото ще да е. Силен дух, слаб дух, женски дух — каквото ще да е! Да възхвалим природата: виждаш ли колко слънце, небето как е чисто, всичките листа са зелени, съвсем лято е още, часът е близо четири след пладне, тишина! Къде отиваше?

— Отивах при тате, а преди това исках да мина у Катерина Ивановна.

— При нея и при тате! Ух! Съвпадение! Че аз за какво те виках, за какво те желаех, за какво те желаех и жадувах с всички гънки на душата си и дори с ребрата си? За да те изпратя, тебе именно, при баща ни от мое име, а после при нея, при Катерина Ивановна, и с това да свърша и с нея, и с баща ни. Да изпратя един ангел. Бих могъл да изпратя всекиго, но ми трябваше да изпратя ангел. И ето ти самият отиваш при нея и при тате.

— Наистина ли мене искаше да изпратиш? — възкликна Альоша с болезнен израз на лицето.

— Стой, ти си го знаел. И виждам, че всичко разбра веднага. Но мълчи, засега мълчи! Не жали и не плачи!

Дмитрий Фьодорович стана, замисли се и докосна с пръст челото си:

— Тя самата те е повикала, писмо ти е писала, или нещо друго, затова си тръгнал да отиваш при нея, иначе щеше ли да отидеш?

— Ето бележката — извади я от джоба си Альоша. Митя бързо я прочете.

— И си тръгнал напряко! О, богове! Благодаря ви, че сте го повели напряко и той ми падна в ръцете като златната рибка при

стария глупав рибар в приказката. Слушай, Альоша, слушай, брате. Сега смятам вече всичко да говоря. Защото все на някого трябва да кажа. На ангела небесен вече казах, но трябва да кажа и на ангела земен. Ти си ангелът на земята. Ти ще ме изслушаш, ти ще прецениш и ти ще простиш… А на мен това ми трябва — някой висш да ми прости. Слушай: ако две същества изведнъж се откъсват от всичко земно и летят в необикновеното, или поне единият от тях, и преди това, отлитайки или загивайки, отива при другия и му казва: направи за мен това и това, нещо, за което никой никога не може да бъде помолен, но за което може да се моли само на смъртно легло — няма ли онзи да го изпълни… ако е приятел, ако е брат?

— Аз ще го изпълня, но кажи какво, и по-скоро — каза Альоша.

— По-скоро… хм. Не бързай, Альоша: ти бързаш и се безпокоиш. Сега няма защо да се бърза. Сега светът е тръгнал по нова улица. Ех, Альоша, жалко, че не си се замислял ти до възторг! Но впрочем какво му говоря? Ти ли не си се замислял! Какво говоря аз, диване такова:

Бъди, човече, благороден![80]

От кого е това?

Альоша реши да го чака. Той разбра, че може би наистина мястото му сега е само тук. Митя се замисли за миг, опрял лакът на масата и свел глава върху дланта си. Двамата се умълчаха.

— Льоша — каза Митя, — само ти няма да ми се смееш! Бих искал да почна… моята изповед… с химна на радостта от Шилер. An di Freunde![81] Но аз не знам немски, знам само, че е an di Freunde. Не мисли също, че брътвя пиянски приказки. Не е от пиенето. Конякът си е коняк, но мене ми трябват две бутилки, за да се напия —

И Силен червенобузест[82]
на препънато магаре —

а пък аз и четвърт бутилка не съм изпил и не съм Силѐн. Не Силѐн, а силен, защото взех решение веднъж за винаги. Прости ми този каламбур, днес много неща трябва да ми простиш, не само някакъв каламбур. Не се безпокой, не се отвличам, говоря по същество и веднага ще стигна до същината. Няма да те мъча… Чакай, как беше…

Той вдигна глава, замисли се и изведнъж почна възторжено:

Крил се пещерният жител[83],
гол и жалък, сред скалите.
Долу, зъл, чергарят скитал

и вилнеел в равнините.
Във гората пък ловеца
своя страшен лък повдигал
и горко му на беглеца,
що на чужди бряг пристигал!…

Слиза майката Церера
от Олимп, върха прекрасен,
за да види Прозерпина,
и намира свят ужасен.
Никой сладка реч не казва
със подаръци в ръцете.
Няма храм, за да показва,
че почитат боговете.

Ни за пирове обилни
златни порти се разтварят.
Там, по кървави олтари,
само трупове догарят.
И където и Церера
да погледне отвисоко,
тъжна, вижда тя човека
в унижение дълбоко…

Ридания се изтръгнаха изведнъж; от гърдите на Митя, той хвана Альоша за ръката.

— Друже, друже, в унижение, в унижение и сега. Страшно много търпи човек на земята, страшно много са бедите му? Не мисли, че аз съм само едно нищожество с офицерски чин, което пие коняк и развратничи. Аз, брате, почти само за това мисля, за този унижен човек, дано само не лъжа. Дай Боже сега да не лъжа и да не се хваля. Затова мисля за този човек, защото аз съм такъв човек.

И от низостта обидна[84],
за да се спаси човек,
с майката земя старинна
встъпва той в съюз навек…

Само че виж къде е работата: как ще встъпя в съюз навеки със земята? Аз не целувам земята, не поря гръдта й; какво, селянин ли да

стана, или овчар? Вървя и не зная: в смрад ли съм попаднал и позор, или в светлина и радост. Ето къде е бедата, защото всичко на света е загадка! И когато ми се е случвало да затъна в най-най-дълбокия позор на разврата (а на мене само това ми се е случвало), винаги съм казвал това стихотворение за Церера и за човека. Дали ме е поправяло то? Никога! Защото аз съм Карамазов. Защото, ако полетя в бездната, то ще бъде направо с главата надолу и с краката нагоре, и дори ще съм доволен, че именно в такова унизително положение падам и смятам това красиво за себе си. И ето, точно в момента на този позор изведнъж подхващам химна. Нека да съм проклет, нека да съм долен и подъл, но нека и аз да целувам края на дългата дреха, в която е пременен богът мой[85]; нека вървя в същото това време след дявола, аз все; пак съм и твой син, Господи, и те обичам и чувствувам радостта, без която светът не може да съществува и да пребъде:

Тъй Творението Божие[86] радост вечна упоява, а стаканът на живота тайна мощ възпламенява. Тя тревичката изправя, хаоса в слънца превръща и в пространства, недостъпни за окото, ги разгръща.

И сред щедрата природа
с радост всеки се оглежда.
Всички твари и народи
тя след себе си повежда.
В насекомото нищожно
тя е дала сладострастие,
а пък ангела дарява
с чистото небесно щастие…

Но стига стихове! Аз пролях сълзи и остави ме да поплача. Нека това да е глупост, на която всички да се смеят, но ти — не! Ето и на тебе очичките ти горят. Стига стихове! Искам да ти кажа сега за „насекомите“, ей за тези, които Бог е надарил със сладострастие:

В насекомото нищожно
тя е дала сладострастие…

Аз, брате, съм същото това насекомо и това е казано специално за мене. И ние всички Карамазови сме такива, — и в тебе, ангела, това насекомо живее и в кръвта ти ще роди бури. Това са бури, защото сладострастието е буря, повече от буря! Красотата — това е страшно и ужасно нещо! Страшно, защото е неопределима, а не може да се определи, защото Бог е поставил само загадки. Тук бреговете се

събират, тук всички противоречия заедно живеят. Аз, брате, съм твърде необразован, но много съм мислил за това. Страшно много тайни! Прекалено много загадки гнетят човека на земята. Разгадавай, както знаеш, и излизай сух от водата. Красота! При това не мога да понеса, когато някой човек дори с възвишено сърце и с висок ум започва от идеала на Мадоната, а свършва с идеала содомски. Още по-страшен е пък, който със содомски идеал в душата не отрича и идеала на Мадоната и от него гори сърцето му и воистине, воистине гори, както и в младите непорочни години. Не, широк е човекът, твърде широк даже, аз бих го стеснил. Дявол знае какво е дори, да! Което се вижда на ума позор, то за сърцето е само красота. В содома ли е красотата? Вярвай, че тя е наистина в содома за огромното мнозинство от хората — знаеше ли ти тази тайна, или не? Ужасното е това, че красотата е нещо не само страшно, но и тайнствено. Тук дяволът с Бога се бори, а бойното поле са сърцата на хората. Впрочем кой каквото го боли, за него си говори. Слушай, сега вече на въпроса.

IV. Изповедта на едно пламенно сърце. В анекдоти

Там аз гуляех. Одеве баща ни каза, че съм плащал по няколко хиляди за прелъстяване на девици. Това е свински фантом и никога не е ставало, а което е било, в същност за „него“ пари не са трябвали. Парите са за мене аксесоар, жар на душата, обстановка. Днес ей я е моята дама, утре на нейно място някое момиченце уличница. И едната, и другата веселя, пръскам парите с шепи, музика, врява, циганки. Ако трябва, и на нея давам, защото взимат, взимат с хазарт, което си е вярно, и са доволни и благодарни. Госпожичките ме обичаха, не всички, но случвало се е, случвало се е; обаче аз винаги съм обичал кривите улички, глухите и тъмни криви улички зад площада — там са приключенията, там са неочакваните неща, там е самородното злато в калта. Говоря алегорично, брате. В нашето градче такива улички веществено не е имало, но е имало нравствено. Да беше ти, което съм аз, щеше да разбереш какво значат тези неща. Обичах разврата, обичах и срама на разврата. Обичах жестокостта: не съм ли дървеница, не съм ли злобно насекомо? Казано е — Карамазов! Веднъж през зимата правихме пикник, целият град, потеглихме със седем тройки; в тъмното в шейната почнах да стискам една съседска моминска ръчица и го накарах да се целува това момиченце, дъщеря на чиновник, бедно, мило, кротко, безпомощно. Позволи ми, много работи ми позволи в тъмнината. Мислеше, горката, че на другия ден ще отида да й направя предложение (защото мене ме ценяха главно като добра партия); а аз след това дума не й продумах, пет месеца нито думичка. Виждах как ме следи от ъгъла на салона, когато имаше танци (у нас пък все се танцува), виждах как гореше пламъче в очички те й — пламъче на кротко негодувание. Тази игра забавляваше само моето сладострастие на насекомо, което подхранвах в себе си. След пет месеца се омъжи за един чиновник и замина… сърдита и все още влюбена може би. Сега си живеят щастливо. Забележи, че никому не съм казвал, не съм я изложил; макар да съм с низки желания и да обичам низостта, но не съм безчестен. Ти се изчервяваш, очите ти засвяткаха. Стига ти вече тази мръсотия. А всичко това още нищо не е, полдекоковски цветенца[87], макар че жестокото насекомо растеше вече, разрастваше се в душата ми. Това, брате, е цял албум със спомени. Да ги поживи Бог, миличките! Когато късах, не обичах да се карам. И никога не съм

издавал, никога нито една не съм изложил. Но стига! Да не помисли, че само за тази мръсотия съм те повикал тук? Не, по-интересно нещо ще ти разправя; но не се учудвай, че не се срамувам от тебе, ами сякаш дори ми е драго.

— Ти задето се изчервих — изведнъж се обади Альоша. — Не се изчервих от твоите думи, нито от твоите дела, ами защото съм същото, което си и ти.

— Ти ли? Е, май попрекали.

— Не, не съм прекалил — издума с жар Альоша. (Изглежда, отдавна таеше тази мисъл.) — Все същите стъпала. Аз съм на най-ниското стъпало, а ти — горе, някъде към тринадесетото. Така гледам на това нещо, но е едно и също, съвсем еднородно. Който е стъпил на долното стъпало, непременно ще се качи и на горното.

— Значи, по-добре да не стъпва.

— Който може, по-добре да не стъпва.

— А ти можеш ли?

— Струва ми се — не.

— Мълчи, Альоша, мълчи, мили, иде ми да ти целуна ръка, ей така, от умиление. Тази дяволица Грушенка разбира от хора, тя ми каза веднъж, че някой път ще те изяде. Мълча, мълча! От гнусотиите, от пространството, изцапано от мухи, да преминем към моята трагедия, пак пространство, изцапано от мухи, тоест от всякакви гадости. Там е работата, значи, че старчето, макар да излъга за прелъстяването на невинността, но в същност в моята трагедия точно така стана, макар и само веднъж, пък и то не стана. Старият, който ме укоряваше за бѝло и небѝло, именно тази работа не я знае: никога на никого не съм я разправял, на тебе пръв сега ще ти разкажа, като се изключи Иван, разбира се. Иван всичко знае. Много преди тебе го знае. Но Иван е гроб.

— Иван е гроб?

— Да.

Альоша слушаше извънредно внимателно.

— Тогава, в онзи батальон, граничния, макар да бях прапоршчик[88], но все едно че бях под надзор, същински заточеник. А градчето ме приемаше страшно добре. Пръсках много пари, вярваха, че съм богат, и аз самият вярвах в това. Впрочем и с нещо друго сигурно съм им харесал. Макар да поклащаха глави, наистина ме обичаха. Но моят подполковник, вече старец, изведнъж ме намрази. Заяждаше се с мене; а аз имах подкрепа, пък и целият град държеше за мене, та не можеше да се заяжда кой знае колко. И аз си бях виновен,

защото нарочно не се отнасях с необходимата почит. От гордост. Този стар инатчия, иначе доста свестен човек и извънредно добродушен гостолюбец, имал някога две жени — и двете починали. Едната, първата, била от прост произход и му оставила дъщеря, също проста. По мое време беше вече към двадесет и четири годишна девица и живееше при баща си заедно с леля си, сестра на покойната й майка. Лелята — безсловесна простота, а племенницата, по-голямата дъщеря на подполковника — буйна простота. Обичам, когато си спомням, да кажа добра дума: никога, драги мой, не съм срещал по-прелестен женски характер от характера на тази девойка, Агафя се казваше, представи си, Агафя Ивановна. Пък и не беше никак лоша, руски тип — висока, едра, пълна, с прекрасни очи, само лицето, да речем, малко грубовато. Не беше се омъжила, макар че двама я искаха, отказа и си остана пак така весела. Сближих се с нея, не по този начин, нищо нямаше, само другарски. Аз често съм се сближавал с жените съвсем безгрешно, приятелски. Говоря й такива откровени неща — здраве му кажи! — а тя само се смее. Много жени обичат откровеностите, обърни внимание, а тя на всичкото отгоре беше девственица, което много ме веселеше. И още нещо: по никой начин не можеше да се нарече госпожица. Живееха при бащата с лелята, и някак доброволно се принизяваха, без да се мерят с другите от обществото. Всички я обичаха и имаха нужда от нея, защото беше чудесна шивачка: дарба имаше, не искаше пари за услугите, правеше ги от любезност, но когато й подаряваха нещо, не отказваше да приеме. Подполковникът — напротив! Подполковникът беше един от първите хора в нашия край. Живееше на широка нога, приемаше целия град, вечери, танци. Когато пристигнах и постъпих в батальона, из цялото градче се заговори, че скоро ще заповяда при нас от столицата втората дъщеря на подполковника, хубавица на хубавиците, току-що излязла от един аристократичен столичен институт. Тази, втората дъщеря, е същата Катерина Ивановна, вече от втората жена на подполковника. А тази втора жена, вече покойница, била от някакъв виден, голям на времето генералски дом, макар че, както научих със сигурност, и тя не донесла никакви пари на подполковника. Значи, била от сой и нищо друго, само някакви си надежди, в наличност — нищо. И все пак, когато пристигна институтката (да погостува, не за постоянно), цялото ни градче сякаш се поднови, най-видните ни дами — две превъзходителства, една полковнишка жена, че и всички, всички подире им — веднага се намесиха, грабнаха я, взеха да я веселят, правеха я царица на баловете, на пикниците, живи картини стъкмиха в

полза на някакви гувернантки. Аз си мълча, гуляя си, само един номер такъв извъртях, че целият град заговори. Виждам, веднъж ме измери с поглед, това беше у батарейния командир, но тогава не се приближих: не съм умрял, един вид, да се запознавам. Приближих се малко след това, на друга една вечер, заговорих я, тя едвам-едвам ме погледна, сви презрително устнички, а, викам си, чакай, ще си отмъстя! Ужасен бурбон[89] бях тогава в повечето случаи и самият го чувствувах. Особено чувствувах, че „Катенка“ не е някоя невинна институтка, а особа с характер, горда и наистина добродетелна, а най-вече с ум и образование, пък аз нямам нито едното, нито другото. Мислиш, че съм искал да направя предложение? Съвсем не, просто исках да й отмъстя за туй, че съм такъв юначага, а тя не чувствува. А дотогава — пиянство и погром. Най-после подполковникът ме прибра в ареста за три дни. Тъкмо по онова време баща ми изпрати шест хиляди, след като му пратих документ, че се отказвам от всичко, сиреч, вече сме си „разчистили“ сметните и нищо повече няма да искам. Нищо не разбирах тогава; аз, брате, чак до пристигането си тук и дори до последните дни, дори може би и до днес не съм разбирал нищо от всичките тези наши парични разправии с тате. Но това по дяволите, за него после. А тогава, като получих онези шест, изведнъж научих от едно писъмце от приятел нещо много интересно за мен, именно, че са недоволни от нашия подполковник, че го подозират в неизправност, с една дума, че неговите врагове му кроят кюляф. И наистина пристигна началникът на дивизията и му тегли калая. После, малко по-късно, го накараха да подаде оставка. Няма да ти разказвам подробно как стана всичко това, той наистина имаше врагове, само че изведнъж в града се забеляза извънредна хладина към него и към цялата фамилия, всички изведнъж сякаш се отдръпнаха. И точно тогава изиграх първия си номер: срещам Агафя Ивановна, с която непрекъснато поддържах приятелство, и казвам: „Знаете ли, че на татко ви липсват четири хиляди и петстотин рубли държавни пари?“ — „Как може, защо говорите такива работи? Скоро идва генералът, всички пари бяха налице…“ — „Тогава са били, а сега ги няма.“ Изплаши се ужасно. „Не ме плашете, моля ви се, от кого сте го чули?“ — „Не се безпокойте, казвам, на никого няма да кажа, а вие знаете, че в това отношение съм гроб, но ето какво исках само да добавя по този въпрос, така да се каже, «за всеки случай»: когато поискат от татко ви четирите хиляди и петстотин, а той няма да ги има, по-добре вместо да го съдят, а после прост войник да го направят на стари години, изпратете ми тогава тайно вашата институтка, мене тъкмо ми пратиха пари, четири хиляди

ще й броя и свято ще запазя тайната“. — „Ах, какъв сте, вика, подлец! (Точно така го каза). Какъв сте, вика, злобен подлец! Как смеете!“ Отиде си в страшно негодувание, пък аз викнах подире й още веднъж, че тайната ще бъде запазена свято и нерушимо. Тези две жени, тоест Агафя и леля й, ще ти кажа веднага, излязоха в цялата тази история чисти ангели, а тази сестра, горделивката Катя, просто я обожаваха, унижаваха се пред нея, слугини й бяха… Само че Агафя да вземе да й предаде този номер, тоест нашия разговор. Научих после всичко от игла до конец. Не скрила, пък аз, разбира се, само това и чаках.

Изведнъж пристига нов майор да приема батальона. Приема го. Старият подполковник внезапно заболява, не може да се мръдне, два дни си стои в къщи и не предава държавната сума. Нашият доктор Кравченко твърдеше, че наистина бил болен. Само че ето какво знаех аз от тайно място и дори от доста отдавна: че сумата, след като я прегледа началството, винаги, вече четири години поред, изчезвала за известно време. Подполковникът я давал назаем на един свой много верен човек, наш търговец, стар вдовец, Трифонов, брадат, със златни очила. Онзи отива на панаира, прави там оборот, какъвто му трябва, и връща веднага всички пари на подполковника, а носи и подаръци от панаира, а с армаганите — някой и друг процент. Само че този път (тогава научих всичко това съвсем случайно от едно хлапе, лигавото синче на Трифонов, негов син и наследник, най-развратното момче, което се е раждало на света), този път, казвам, Трифонов, като си дошъл от панаира, не върнал нищо. Подполковникът веднага при него. „Никога не съм получавал нищо от вас и не бих могъл да получа“ — такъв бил отговорът. И тъй, значи, седи си нашият подполковник в къщи, превързал си главата с кърпа, а трите току му слагат лед на темето; изведнъж пристига ординарецът с книгата и със заповед: „Да се предаде държавната сума тутакси, незабавно, след два часа.“ Той се разписал, този подпис в книгата после го видях — станал, казал, че отива да си облече мундира, бързо влязъл в спалнята си, взел си ловджийската двуцевка, заредил я, сложил боен куршум, събул си ботуша от десния крак, опрял пушката в гърдите си, а с крак почнал да дири спусъка. Но Агафя вече подозирала, понеже запомнила тогавашните ми думи, издебнала и навреме надникнала: втурнала се, хвърлила се върху него отзад, прегърнала го и пушката изгърмяла нагоре, в тавана; никого не ранила; дотичали другите, хванали го, взели му пушката, държат му ръцете… Всичко това научих после най-подробно. Бях си тогава в къщи, беше се здрачило и тъкмо бях тръгнал да излизам, облякох се, сресах се, напарфюмирах си кърпичката, взех

си фуражката, но изведнъж вратата се отваря и — пред мел, в квартирата ми Катерина Ивановна.

Случват се чудни неща: никой навън не беше забелязал тогава, че е влязла при мене, така че остана тайна за града. А аз държах квартира у две чиновнишки жени, стари бабички, те ми прислужваха, уважаваха ме, слушаха не за всичко и по моя заповед и двете после мълчаха като риби. Разбира се, веднага схванах всичко. Тя влезе и ме погледна право в очите, тъмните й очи гледат решително, дори дръзко, но в устните и около устните, виждам, има нерешителност.

— Сестра ми каза, че ще дадете четири хиляди и петстотин рубли, ако аз дойда за тях… при вас сама. Дойдох… Дайте парите!… — Не издържа, задави се, изплаши се, гласът й пресекна, а ъглите на устните и линиите около тях затрептяха. — Альошка, слушаш ли, или спиш?

— Митя, зная, че ще ми кажеш цялата истина — издума развълнуван Альоша.

— Самата истина ще ти кажа. Щом трябва да се каже цялата истина, ето как беше, няма да се щадя. Първата ми мисъл беше карамазовска. Веднъж, брате, ме беше ухапал отровен паяк. Две седмици ме тресе от него; та и тогава на, изведнъж усещам, в сърцето ме ухапа отровният паяк, злото насекомо, разбираш ли? Измерих я под око! Ти виждал ли си я? Та тя е хубавица. Но не й беше това хубостта, тогава. Хубава беше в онази минута, защото беше благородна, а аз — подлец, защото беше във величието на своето великодушие и на жертвата за баща си, а аз — дървеница. И ето, че от мене, от дървеницата и подлеца, тя зависи *цяла*, цялата, абсолютно, и духом, и тялом. В ръцете ми е. Искрено ще ти кажа: тази мисъл, мисълта на отровния паяк, до такава степен обхвана сърцето ми, че едва не се пръсна от мъчително желание. Като че ли не можеше изобщо да има борба: да постъпя именно като дървеница, като отровен паяк, без капка жал… Чак дъхът ми секна. Слушай: аз, разбира се, още на другия ден щях да й искам ръката, та всичко това да свърши, така да се каже, по най-благороден начин и следователно никой да не знае и да не може да узнае нищо. Защото, макар да съм човек с низки желания, все пак съм честен. И на, изведнъж точно в този момент някой ми пошепна на ухото: „Само че утре тази, като отидеш с предложение, изобщо няма да се появи, а ще заповяда на кочияша да те изпъди. Един вид, разнасяй ме на целия град, не ме е страх от тебе!“ Погледнах девойката, не ме беше излъгал гласът: точно така, разбира се, точно така ще стане. Ще ме изпъдят, още по сегашния й израз е ясно. Кипнах

от злоба, дощя ми се да извърша най-подлата, свинската, парвенюшка постъпка: да я погледна с насмешка и още докато е пред мен, да я слисам с интонацията, с която само едно парвеню може да каже:

— Четири хиляди! Че аз се пошегувах, какво приказвате! Твърде лековерно, госпожице, сте си направили сметката. До двеста да ви дам, дори е удоволствие и на драго сърце, но четири хиляди — такива нари, госпожице, не се хвърлят за такова лекомислие. Напразно сте благоволили да си правите труда.

Разбираш ли, аз естествено щях да загубя всичко: тя щеше да побегне, но затова пък щеше да се получи инфернално, отмъстително, щеше да отговаря на всичко останало. Щях да вия после цял живот от разкаяние, но само и само сега да си покажа рогата! Вярваш ли, това никога с никоя не ми се е случвало, нито с една жена, в такава минута да я гледам с омраза, и ето, кръст ти правя: тази я гледах тогава три ли, пет секунди със страшна омраза, онази омраза, която е само на косъм от любовта, от най-безумната любов! Отидох до прозореца, опрях чело на замръзналото стъкло и помня, че ледът ме опари като огън. Не се бавих много, не се безпокой, обърнах се, отидох до писалището, отворих чекмеджето и извадих една петхилядна петпроцентова безименна облигация (тя беше във френския речник). После мълчаливо й я показах, сгънах я, дадох й я, отворих й вратата към коридора, отстъпих една крачка и й се поклоних до пояс с най-почтителен, най-дълбок поклон, повярвай ми! Тя цялата потрепери, погледна ме внимателно за секунда, страшно пребледня, като платно, и изведнъж също без дума да продума, не устремно, а някак кротко, дълбоко, тихо, се сведе цяла — и право в краката ми, с чело до земята, не по институтски, а по руски! После скочи и побягна. Когато избяга навън, аз бях с шпага; извадих я и исках веднага, на място, да се убия, защо — не знам, страшна глупост беше, разбира се, но сигурно от възторг. Разбираш ли ти, че понякога от възторг човек може да се убие; но аз не се ръгнах, а само целунах шпагата и пак я сложих в ножницата, за което впрочем можеше и да не ти споменавам. И дори, струва ми се, сега, като разказвам за всички тия борби, малко се поразглаголствувах, за да се похваля. Но нищо, нека е така и дявол да ги вземе всичките шпиони на човешкото сърце! Ето го целия мой „случай“ с Катерина Ивановна. Сега, значи, знаете за него брат ни Иван и ти — никой друг!

Дмитрий Фьодорович стана, развълнуван направи няколко крачки, извади си кърпата, изтри потта от челото си, после седна пак, но не където седеше преди, а на друго място, на отсрещната пейка, при другата стена, тъй че Альоша трябваше цял да се обърне към него.

V. Изповедта на едно пламенно сърце. „С краката нагоре“

— Сега — каза Альоша — знам първата половина на тази история.

— Първата половина я разбираш: това е драма и тя стана там. А втората половина е трагедия и ще стане тук.

— От втората половина досега нищо не разбирам — каза Альоша.

— Ами аз? Да не би да разбирам?

— Чакай, Дмитрий, тук има един основен въпрос. Кажи ми: нали си годеник, и сега си годеник?

— Аз не станах веднага годеник, а чак три месеца след окова. Още на другия ден след този случай си казах, че въпросът е изчерпан и ликвидиран, продължение няма да има. Да отида с предложение, ми се струваше низост. От своя страна, и тя през всичките шест седмици, които живя след това в града, изобщо не се обади. Освен един случай в същност: на другия ден след посещението й се шмугна при мен слугинята им и без да продума дума, ми предаде плик. На плика адрес: за еди-кого си. Разпечатвам — остатъка от облигацията от пет хиляди. Трябваха им само четири хиляди и петстотин, а при продажбата на петхилядната облигация загубиха към двеста и няколко рубли. Тя ми изпрати, струва ми се, около двеста и шестдесет рубли, не помня точно, и само парите — нито бележка, нито думичка, нито обяснение. Огледах плика за някакъв знак с молив — нищо! Е, какво, загулях временно с останалите рубли, та и новият майор беше принуден най-накрая да ме смъмри. А подполковникът предаде държавната сума — благополучно и за учудване на всички, защото никой вече не вярваше, че има всичките пари. Предадох я, но залиня, легна болен, лежа три седмици, после изведнъж получи размекване на мозъка и за пет дни почина. Погребаха го с военни почести, още не беше получил оставката. Катерина Ивановна, сестра й и лелята, щом погребаха бащата, след десетина дни потеглиха за Москва. И на, чак преди заминаването, същия ден, когато заминаха (аз не ги видях и не ги изпратих), получавам мъничък плик, синичко ажурено листче, а на него само едно редче с молив: „Ще ви пиша, очаквайте. К.“ И толкова.

Сега ще ти обясня с две думи. В Москва работите им се обърнали с мълниеносна бързина и неочаквано като в арабските приказки. Онази генералша, главната й сродница, изведнъж едновременно изгубва и

двете си най-близки наследнички, двете си най-близки племеннички — и двете в една и съща седмица умират от сипаница. Потресената старица се зарадвала на Катя като на своя дъщеря, като на спасителна звезда, хвърлила й се на врата, променила тутакси завещанието в нейна полза, но това за в бъдеще, а засега направо на ръка й наброява осемдесет хиляди; ето ти, значи, зестрата, прави с нея, каквото искаш. Истерична жена, наблюдавах я после в Москва. И ето неочаквано получавам тогава по пощата четири хиляди и петстотин рубли; разбира се, недоумявам и онемявам от учудване. След три дни пристига и обещаното писмо. То е и сега в мене, винаги е в мене и ще умра с него — искаш ли да ти го покажа? Непременно го прочети: предлага ми се за жена, сама се предлага, „обичам ви безумно, дори вие да не ме обичате — все едно, бъдете само мой мъж. Не се бойте — за нищо няма да ви притесня, ще бъда ваша мебел, ще бъда килимът, по който стъпвате… Искам да ви обичам вечно, искам да ви спася от самия вас…“ Альоша, аз съм недостоен дори да преразказвам тези редове с моите долни думи и долен тон, с вечния ми долен тон, от който никога не можах да се отърва! Прониза ме това писмо до ден-днешен, а нима сега ми е леко, нима ми е леко днес? Тогава тутакси й написах отговор (нямах никаква възможност лично да отида в Москва). Със сълзи го писах; от едно нещо ще се срамувам вечно: споменах, че сега е богата и със зестра, а аз съм само един беден бурбон — за пари споменах! Трябваше да го премълча, но се изтърва от перото ми. Още тогава, на минутата, писах в Москва на Иван и му обясних всичко в писмото, доколкото беше възможно, шест листа писмо, и го изпратих при нея. Какво гледаш, какво ме гледаш! Да, Иван се влюби в нея, влюбен е и сега, знам го, направил съм глупост според вас, според светските разбирания, но може би точно тази глупост ще спаси сега всички ни! Ух! Не виждаш ли как го почита тя, как го уважава? Може ли, след като е сравнила двама ни, да обича такъв като мене, особено след всичко, което стана тук?

— Аз пък съм сигурен, че тя обича такъв като тебе, а не такъв като него.

— Тя обича своята добродетел, а не мене — неволно, но почти злобно извика внезапно Дмитрий Фьодорович. Засмя се, но след секунда очите му блеснаха, той цял се изчерви и силно удари с юмрук по масата.

— Кълна се, Альоша — викна със страшен и искрен гняв срещу себе си, — ако щеш, вярвай, ако щеш, не, но в Светия Бог и Господа Христос се заклевам, че аз, макар и да се усмихнах сега на нейните

нисши чувства, знам, че съм милион пъти по-нищожен по душа от нея и че тези прекрасни нейни чувства са искрени като на ангел небесен! Там е и трагедията, че го знам много добре. Какво от това, че човек, мъничко декламира? Аз не декламирам ли? Но съм искрен, искрен. Колкото до Иван, разбирам с какво проклятие трябва да гледа той сега на природата, особено с неговия ум! Кой и за какво е предпочетен? Извергът, който и тук, вече като годеник, и когато всички са го гледали, не можа да се въздържи от буйства — и то пред годеницата, пред годеницата си! И ето такъв като мене е предпочетен, а другият отблъснат. Но защо? Затова, че девойката от благодарност иска да насили живота и съдбата си! Нелепост! На Иван в този смисъл нищо и никога не съм говорил, Иван, разбира се, също никога не ми е продумвал за това нито дума, ни най-малък намек; но съдбата е неотменна и достойният ще заеме мястото си, а недостойният ще се скрие в глухата уличка навеки — в своята мръсна уличка, във възлюбената и подходяща за него уличка, и там в мръсотията и вонята ще загине доброволно и с наслада. Раздрънках се нещо, всичките ми думи са се изтъркали, редя ги както дойде, но така ще бъде, както казах, така. Ще потъна в сокаците, а тя ще се омъжи за Иван.

— Почакай, брате — извънредно неспокойно го прекъсна отново Альоша. — Все пак едно нещо досега не си ми обяснил: нали си годеник, нали все пак си годеник? Как така искаш да скъсаш, ако тя, годеницата, не иска?

— Аз съм годеник, законен и благословен, всичко стана в Москва след моето пристигане, парадно, с икони и в най-бляскав вид. Генералшата ни благослови и, вярваш ли, дори поздрави Катя: изборът ти, казва, е добър, чувствувам го. А вярваш ли, Иван го намрази и не го поздрави. В Москва много говорих с Катя, цял се описах, благородно, точно, искрено. Изслуша всичко:

Имаше мило смущение,
имаше нежни слова…

Но имаше и горди думи. Тя изтръгна тогава от мен великото обещание, че ще се поправя. Аз обещах. И ето…

— Какво?

— И ето, повиках те и те домъкнах тука днес, на днешна дата — запомни я! — за да те изпратя, и то също днес, при Катерина Ивановна и…

— Какво?

— Да й кажеш, че вече никога няма да отида при нея; сбогом, ще

кажеш.

— Но как е възможно това?

— Нали затова тебе изпращам вместо себе си, защото е невъзможно, как иначе сам да й го кажа?

— А ти къде ще отидеш?

— В уличката.

— Значи, при Грушенка? — горчиво възкликна Альоша и плесна с ръце. — Значи, Ракитин в същност е казал истината? А аз мислех, че ти само походи при пея и толкова.

— Кой, годеникът ли да ходи? Че възможно ли е такова нещо, и то при такава годеница и пред очите на хората? Че аз имам чест, струва ми се. Ако бях почнал да ходя при Грушенка, веднага щях да престана да съм годеник и честен човек, разбирам това. Какво ме гледаш? Знаеш ли, най-напред отидох да я бия. Научих и знам сега със сигурност, че на тая Грушенка е била дадена от щабскапитана[90], пълномощника на татко, полица срещу мене, за да я протестира, та да мирясам и да приключа. Искаха да ме изплашат. Та аз тръгнах да я бия. И преди я бях зървал. Не слисва от пръв поглед. Знаех за стареца-търговец, който сега е и болен от изтощение, но ще й остави все пак голяма сума. Знаех също, че обича да трупа пари, трупа и дава срещу жестока лихва, пройдохата, мошеничката, безжалостно. Отидох да я бия — и при нея останах. Изви се буря, удари чума, заразих се и до ден-днешен съм заразен и знам, че всичко е свършено, че нищо повече няма да има. Цикълът на сезоните е завършен. Ето цялата ми история. А тогава изведнъж за беля в джоба ми, джоба на един голтак, се намериха три хиляди. Заминахме с нея за Мокрое[91], на двадесет и пет версти, платих за цигани, циганки, шампанско, всичките селяци напих с шампанско, всичките жени и момичета, пропилях парите. След три дни — гол, но сокол. Ти мислиш, че соколът постигна нещо? Нито ей толкова. Казвам ти: това е извивката! Грушенка, проклетата, има такава една извивчица на тялото, че си личи чак на крачето й, дори на кутренцето на лявото й краче личи. Видях и целувах, но — толкова, заклевам ти се! Казва: „Ако искаш, ще се омъжа за тебе, какъвто си сиромах. Кажи само, че няма да ме биеш и ще ми позволиш да правя каквото си искам, тогава може и да се омъжа“ — и се смее. И досега се смее!

Дмитрий Фьодорович почти яростно скочи от мястото си, изведнъж заприлича на пиян. Очите му веднага кръвясаха.

— И ти наистина искаш да се жениш за нея?

— Само да иска — начаса, пък ако не иска, мога и така; ще й

стана портиер пред къщата… Ти… ти, Альоша… — спря се изведнъж пред него, хвана го за раменета и силно го разтърси — знаеш ли ти, невинно момче, че всичко това са фантазии, невъзможни фантазии, защото всичкото е една трагедия! Знай, Алексей, че аз може да съм долен човек, с долни и пагубни страсти, но крадец, джебчия, кокошкар Дмитрий Карамазов никога не може да бъде. Е, сега пък чуй, че аз съм крадец, че съм джебчия и кокошкар! Тъкмо преди да отида да бия Грушенка, същата сутрин ме вика Катерина Ивановна и ужасно тайно, засега никой да не знаел (защо — не знам, явно така й е трябвало), ме моли да отида в губернския град и оттам да изпратя по пощата три хиляди на Агафя Ивановна в Москва; затова от града, за да не научи никой тук. И ето с тези три хиляди в джоба си се озовах тогава у Грушенка, с тях ходихме в Мокрое. После се престорих, че съм прескочил до града, но пощенска разписка не й представих, казах й, че съм ги изпратил и ще й занеса разписката, и още не съм я занесъл, забравил съм. Сега, как мислиш, отиваш и казваш: „Сбогом“, а тя: „Ами парите“? Ти би могъл тогава да й кажеш: „Той е долен сладострастник и подло същество с неудържими чувства. Не е изпратил тогава вашите пари, а ги е похарчил, защото не могъл да се овладее, като скот“, но все пак би могъл да прибавиш: „Но не е крадец, ето ви трите хиляди, връща ви ги, изпратете си ги на Агафя Ивановна, а от него — сбогом.“ И тогава тя пита внезапно: „А къде са парите?“

— Митя, ти си нещастен, да! Но все пак не чак толкова, колкото си мислиш — не се съсипвай от отчаяние, не се съсипвай!

— А ти какво мислиш — че ще се застрелям, ако не намеря да върна трите хиляди ли? Там е работата, че няма да се застрелям. Сега не съм в състояние, по-късно може би, а сега ще отида при Грушенка… Да става, каквото ще!

— Ами там?

— Ще й стана мъж, ако благоволи да ме вземе за съпруг, пък като идва любовникът, ще излизам в другата стая. Ще чистя на приятелите й калните галоши, ще разпалвам самовара, ще тичам, където каже…

— Катерина Ивановна всичко ще разбере — тържествено изговори внезапно Альоша, — ще разбере цялата дълбочина на тази скръб и ще се примири. Тя има висш ум; защото няма по-нещастен човек от тебе и тя ще го види.

— Няма да се примири с всичко — озъби се Митя. — В тези работи, брате, има нещо, с което никоя жена не може да се примири. А знаеш ли как е най-добре да се направи?

— Как?

— Да й се върнат трите хиляди.

— Откъде да ги вземем? Слушай, аз имам две хиляди и Иван ще даде хиляда, ето ти три, вземи ги и ги върни.

— Но кога ще дойдат тези твои три хиляди? На това отгоре си и непълнолетен, а трябва непременно, непременно, още днес да й кажеш сбогом, със или без пари, защото аз повече не мога да протакам, дотам е стигнало. Утре ще е късно, късно. Ще те изпратя при тате.

— При тате?

— Да, при тате, преди да отидеш при нея. От него ще искаш тези три хиляди.

— Но той, Митя, няма да даде.

— Как ще даде, знам, че няма да даде. Разбираш ли, Алексей, какво значи отчаяние?

— Разбирам.

— Слушай: юридически той нищо не ми дължи. Всичко от него съм взел, всичко, знам го. Но той ми е задължен нравствено, така ли е, или не? Та той с маминиte двадесет и осем хиляди е почнал и е натрупал сто хиляди. Да ми даде само три хиляди от двайсет и осемте, само три — и ще ми измъкне душата от ада[92], и ще му се зачете срещу многото грехове! А аз с тези три хиляди, заклевам ти се, вече ще приключа и той никога нищо вече няма да чуе за мене. За последен път му давам възможност да бъде баща. Кажи му, че сам Бог му праща този случай.

— Митя, той в никакъв случай няма да даде.

— Знам, че няма да даде, много добре знам. Особено сега. Знам и още нещо: сега, тези дни, вчера може би то за пръв път научи сериозно (запомни: сериозно), че Грушенка наистина може би не се шегува и >ще вземе да се омъжи за мене. Познава той този характер, знае я тази котка. Та мигар на туй отгоре и пари ще ми даде, че да съдействува на такъв случай, след като и той самият е луд по нея? Но не само това, и още мога да ти кажа: знам, че от пет дни вече е изтеглил три хиляди рубли, развалил ги е на по сто рубли и ги е опаковал в голям пакет с пет печата, а отгоре са завързани на кръст с червено ширитче. Виждаш ли колко подробности знам! А на пакета е написано: „На моя ангел Грушенка, ако поиска да дойде“, лично го драснал, насаме и тайно, и никой не знае за тия пари освен лакея Смердяков, в честността на когото вярва като в самия себе си. Ето вече трети или четвърти ден чака Грушенка, надява се, че тя ще отиде за пакета, пратил й хабер и тя му пратила хабер, че „може и да дойда“. Та ако отиде при стареца, мога ли след това да се оженя за нея? Разбираш ли сега защо, значи, аз

съм тук тайно и какво именно дебна?

— Нея ли?

— Нея. У тези мръсници, тукашните стопанки, държи една малка стаичка под наем Фома. Фома е от нашия: край, наш бивш войник. Той ми прислужва, нощем пази, а денем ходи да стреля глухари и с това се изхранва. Та аз съм заседнал тук, при него: тайната не знаят нито той, нито хазайките, тоест, че дебна тук.

— Само Смердяков ли знае?

— Само той. И ще ми съобщи, ако тя отиде при стареца.

— Той ли ти каза за пакета?

— Той. Извънредно голяма тайна. Дори Иван не знае нито за парите, нито нищо. А старецът изпраща Иван за два-три дни в Чермашня[93] да се разходи: явил се купувач за гората, ще я сече за осем хиляди, та старецът моли Иван: „помогни ми, един вид, иди ти“, за два-три дни, значи. Той иска Грушенка да отиде, когато го няма.

— Значи, той и днес чака Грушенка?

— Не, днес няма да отиде, както ми се струва. Положително няма да отиде! — викна изведнъж Митя. — Така мисли и Смердяков. Тате сега пиянствува, седи на масата с брата Иван. Иди, Алексей, поискай от него тези три хиляди…

— Митя, мили, какво ти става! — извика Альоша, като скочи от мястото си и се вгледа в екзалтирания Дмитрий Фьодорович. За миг го помисли за побъркан.

— Какво? Не съм побъркан — втренчено и дори някак тържествено взрян в него, изрече Дмитрий Фьодорович. — Щом те изпращам при тате, знам какво говоря: аз вярвам в чудото.

— В чудото?

— В чудото на Провидението Божие. Бог знае сърцето ми, той вижда цялото ми отчаяние. Той вижда цялата тази картина. Мигар ще допусне да се извърши такъв ужас? Альоша, аз вярвам в чудото, върви!

— Ще отида. Кажи, ще чакаш ли тука?

— Ще чакам; знам, че няма да стане скоро, че не можеш да отидеш и направо — бух! Сега е пиян. Ще чакам и три часа, и четири, и пет, и шест, и седем, но само знай, че днес, макар дори и посред нощ, трябва да се явиш при Катерина Ивановна, *с парите или без парите*, и да кажеш: „Сбогом!“ Искам да кажеш именно този стих: „Сбогом!“

— Митя! Ами ако Грушенка отиде днес… ако не днес, утре, вдругиден?

— Грушенка ли? Ще издебна, ще се втурна и ще попреча…

— Ами ако…

— А пък ако — убивам. Няма да го понеса.

— Кого ще убиеш?

— Стареца. Нея няма да убия.

— Братко, какво говориш!

— Не знам, не знам… Може би няма да го убия, а може и да го убия. Страх ме е, че ще ми стане омразен изведнъж с лицето си в тая минута. Ненавиждам му гушата, носа, очите, безсрамната му усмивка. Лична погнуса чувствувам. Ей от това ме е страх. И няма да издържа…

— Ще отида, Митя. Вярвам, че Бог ще нареди както може най-добре, та да не става тоя ужас.

— Пък аз ще седя тук и ще чакам чудото. Но ако не стане, тогава…

Альоша замислен се запъти към къщата на баща си.

VI. Смердяков

И наистина завари баща си още на масата. Масата както винаги беше наредена в салона, макар че в къщата имаше и истинска трапезария. Този салон беше най-голямата стая в къщата и беше мебелиран с някаква претенция за старинност. Мебелите бяха от едновремешните, бели, с вехта червена полукопринена дамаска. Между прозорците имаше огледала в натруфени рамки със старинна резба — и те бели, с позлата. На стените, облепени с бели книжни и на много места вече попукани тапети, се мъдреха два големи портрета — на някакъв княз, който бил преди тридесетина години генерал-губернатор на този край, и на някакъв архиерей — и той отдавна починал. В предния ъгъл имаше няколко икони, пред които нощем гореше кандило… не толкова от благоговение, колкото през нощта стаята да бъде осветена. Фьодор Павлович си лягаше много късно, в три-четири часа след полунощ, а дотогава все ходеше из стаята или седеше в креслото и мислеше. Такъв навик беше придобил. Често нощуваше съвсем сам в къщи, като изпращаше слугите в пристройката, но повечето пъти нощем с него оставаше слугата Смердяков, който спеше във вестибюла на един миндер. Когато влезе Альоша, обядът беше вече свършил, но беше сервирано сладко с кафе. Фьодор Павлович обичаше след обяд сладки работи с коняче. И Иван Фьодорович беше на трапезата и също пиеше кафе. Слугите Григорий и Смердяков стояха до масата. И господарите, и слугите бяха явно извънредно весели и въодушевени. Фьодор Павлович се кискаше и смееше високо; Альоша чу още в коридора неговия писклив, толкова познат по-рано смях и веднага реши по звуците на този смях, че баща му още не е пиян, а само поразвеселен.

— Ето го и него, ето го и него! — изкрещя Фьодор Павлович, който изведнъж страшно се зарадва на Альоша. — Присъединявай се, сядай, ето кафенце — то е постно, постно, но горещо, чудно! С коняк не те каня, ти си постник, ама искаш ли, искаш ли? Не, по-добре да ти дам ликьорец, чудесен! Смердяков, виж в долапа, на втората полица вдясно, ето ключовете, по-живо!

Альоша понечи да се откаже от ликьора.

— Все едно ще донесат, ако не за тебе, за нас — сияеше цял Фьодор Павлович. — Ами чакай, обядвал ли си, или не?

— Обядвах — каза Альоша, който в същност беше изял в игуменската кухня само къшей хляб и изпил чаша квас. — Виж, едно

горещо кафе ще изпия на драго сърце…

— Милият! Браво! Кафенце ще пие. Да го постоплят ли? Няма нужда, още ври. Кафето е превъзходно, смердяковско. На кафето и на рибника Смердяков е майстор, а и на рибената чорба. Някой път ела на рибена чорба, само ни предупреди… Но чакай, чакай, нали одеве ти наредих още днес да се преселиш с дюшека и възглавниците? Домъкна ли дюшека? Хе, хе, хе!…

— Не, не го донесох — усмихна се и Альоша.

— Изплаши се, а, поизплаши се одеве? Ах ти, гълъбче, че мога ли да те обидя аз! Слушай, Иване, не мога да издържа, като погледне човек в очите, и се смее, не мога. Цялата ми утроба почва да се смее, обичам го! Альоша, чакай да ти дам родителската си благословия.

Альоша стана, но Фьодор Павлович беше успял вече да се откаже.

— Не, не, сега само ще те прекръстя, ей тъй, седни. А сега ще изпиташ едно удоволствие, и то именно по твоята част. Ще се насмееш. Нашата Валаамова ослица проговори[94], и как говори, как говори!

Валаамова ослица излезе лакеят Смердяков. Още младеж, само двадесет и четири годишен, той беше страшно затворен и мълчалив. Не че беше див или че се срамуваше от нещо, не, напротив, имаше надменен характер и сякаш презираше всички. Но ето че не можем да минем, без да кажем за него макар две думи, и то именно сега. Бяха го отгледали Марфа Игнатиевна и Григорий Василиевич, но момчето растеше „без никаква благодарност“, както се изразяваше за него Григорий, диво дете, което гледаше света от своето ъгълче. Като дете много обичаше да беси котки и после да ги погребва с церемония. За тази цел си намяташе чаршаф, който играеше ролята на свещеническа одежда, и пееше и размахваше нещо над мъртвата котка, сякаш кадеше. Всичко това вършеше тихомълком, в най-голяма тайна. Григорий го пипна веднъж на такова упражнение и здравата го наказа с пръчка. Онзи се сгуши в ъгъла и гледа оттам изкриво цяла седмица. „Не ни обича нас с тебе този изверг — думаше Григорий на Марфа Игнатиевна, — пък и никого не обича. Ти мигар си човек — току се обърне внезапно към Смердяков, — не си човек, ами си се пръкнал от банска храчка[95], такъв си ти…“ Смердяков, както се разбра по-късно, никога не можа да му прости тези думи. Григорий го изучи и когато той навърши дванадесет години, почна да го учи на светото писание. Но всичко веднага свърши най-безславно. Веднъж, още на втория или третия урок, момчето ненадейно се подсмихна.

— Какво има? — попита Григорий, поглеждайки го строго изпод очилата.

— Нищо. Господ-Бог създал светлината първия ден, а слънцето, месечината и звездите — на четвъртия ден. Откъде е сияла светлината първия ден?[96]

Григорий се втрещи. Момчето гледаше насмешливо учителя си. В погледа му имаше дори нещо високомерно. Григорий не издържа. „Ей откъде!“ — кресна той и свирепо зашлеви ученика. Момчето понесе плесницата, без да възрази нито дума, но пак се свря в ъгъла за няколко дни. Тъкмо тогава се случи, че след седмица за пръв път в живота си има епилептичен припадък и епилепсията му после продължи през целия му живот. Като научи това, Фьодор Павлович сякаш изведнъж промени отношението си към момчето. По-рано го гледаше някак равнодушно, макар че никога не го гълчеше и винаги, когато го срещнеше, му даваше копейка. Понякога, в благодушно настроение, изпращаше на момчето нещо сладичко от трапезата. Но сега, като се научи за болестта, почна много да се грижи за него, повика лекар, взе да го лекува, но се оказа, че излекуването е невъзможно. Припадъците му ставаха горе-долу веднъж в месеца и по различно време. Те биваха различни и по сила, едни — леки, други — много жестоки. Фьодор Павлович забрани най-строго на Григорий да наказва момчето телесно и взе да го пуска при себе си горе. Забрани и да го учат на каквото и да е. Но веднъж, когато момчето беше вече петнадесетгодишно, Фьодор Павлович забеляза, че то се върти около библиотечката с книгите и през стъклата чете заглавията им. Фьодор Павлович имаше доста книги, над сто тома, но никой никога не беше го виждал с книга. Той веднага предаде ключа от библиотеката на Смердяков. „На, чети, ще бъдеш библиотекар, вместо да се шляеш из двора, сядай и чети. На, прочети тази“ — и Фьодор Павлович му измъкна „Вечери в селцето край Диканка“[97].

Хлапакът я прочете, но остана недоволен, нито веднъж не се усмихна, напротив, свърши навъсен.

— Е? Не е ли смешно? — попита Фьодор Павлович.

Смердяков мълчеше.

— Отговаряй, глупчо.

— Всичко е написано за неистински работи — смънка Смердяков и се ухили.

— Върви по дяволите, лакейска душа! Чакай, ето ти „Всеобщата история“ на Смарагдов[98], тук поне всичко е истина, чети.

Но Смердяков не прочете и десет страници от Смарагдов, видя

му се скучно. Тъй се затвори пак библиотеката с книгите. Наскоро Марфа и Григорий доложиха на Фьодор Павлович, че внезапно у Смердяков взела да се проявява малко по малко някаква ужасна гнусливост: седне пред супата, вземе лъжицата и рови, рови из нея, навежда се, вглежда се, грабне една лъжица, пък я вдигне към светлината.

— Да няма хлебарка? — ще го попита Григорий.

— Може да е муха — ще се обади Марфа.

Чистоплътният юноша никога не отговаряше, но и с хляба, и с месото, и с всички яденета ставаше все същото: ще вдигне някое късче, набодено на вилицата, срещу светлината и ще го разглежда като с микроскоп, дълго, и най-после ще се престраши да си го сложи в устата. „Виж го ти, какъв господинчо се извъди!“ — мърмореше Григорий, като го гледаше. Фьодор Павлович, щом научи за новата черта на Смердяков, реши веднага да го прави готвач и го изпрати да учи в Москва. Той учи няколко години и се върна с много променено лице. Някак изведнъж беше застарял, съвсем несъразмерно с възрастта си се беше сбръчкал, пожълтял и заприличал на скопен. А нравствено беше почти същият както преди заминаването за Москва: все тъй саможив и не чувствуваше никаква нужда от хора. Той и в Москва, както разказваха после, все мълчал; самата Москва пък някак извънредно малко го заинтересувала и той научил от нея само туй-онуй, на нищо друго не обърнал никакво внимание. Ходил дори веднъж на театър, но се върнал мълчалив и недоволен. Но затова пък пристигна при нас от Москва добре облечен, в чист редингот и риза, много грижливо си почистваше сам с четка дрехите обезателно по два пъти на ден, а обущата си от телешка кожа, контешки, ужасно обичаше да лъска със специална английска вакса, за да лъщят като огледало. Като готвач беше нещо изключително. Фьодор Павлович му определи заплата и тази заплата Смердяков харчеше, кажи-речи, изцяло за дрехи, за помади, за парфюми и т.н. Но женския пол май презираше също както и мъжкия, държеше се с него важно, почти недостъпно. Фьодор Павлович взе да го оглежда и от друга гледна точка. Работата е там, че епилептичните му припадъци се засилиха и в тези дни яденето се готвеше вече от Марфа Игнатиевна, което никак не беше приятно на Фьодор Павлович.

— От какво ли ти зачестиха припадъците? — гледаше той изкриво понякога новия готвач, като се взираше в лицето му. — Да беше се оженил за някоя, искаш ли аз да те оженя?…

Но Смердяков само пребледняваше от яд на тези думи и нищо не

отговаряше. Фьодор Павлович махваше с ръка и си отиваше. Главно, беше сигурен в честността му, и то веднъж за винаги, сигурен беше, че той нищо няма да вземе, нито ще открадне. Случи се веднъж, че Фьодор Павлович, пиян, изтърва в собствения си двор в калта три сторублеви банкноти, които току-що беше получил, и установи липсата им чак на другия ден; и щом почна да търси из джобовете — и изведнъж трите банкноти вече на масата. Откъде? Смердяков ги намерил и ги донесъл още вчера. „Е, братко, такива като тебе не бях виждал!“ — отсече тогава Фьодор Павлович и му подари десет рубли. Трябва да добавим, че той не само беше уверен в честността му, но, кой знае защо, дори го и обичаше, макар че хлапакът гледаше и него също тъй накриво, както другите и все мълчеше. Рядко се случваше да заговори. Ако по него време хрумнеше на някой, като го видеше, да попита: от какво се интересува това момче и какво му е най-често в ума, просто невъзможно би било да реши по вида му. А същевременно понякога, в къщи или на двора, или пък на улицата, му се случваше да се спре, да се замисли и стоеше така по десетина минути. Някой физиономист би казал, ако го видеше, че в това няма ни мисъл, нито размисъл, а само някакво съзерцание. Живописецът Крамской[99] има една забележителна картина, наречена „Съзерцател“: нарисувана е зимна гора и в гората, на пътя, в окъсано кафтанче, с цървули, стои сам-самичък в най-дълбоко уединение залутан селянин, стои и сякаш се е замислил, но той не мисли, а нещо „съзерцава“. Да го побутнеш, ще трепне и ще те погледне, сякаш се е събудил, но без нищо да разбира. Наистина тутакси ще се окопити, но да го питаш за какво е стоял и мислил, сигурно нищо няма да си спомни, но пък положително ще затаи в себе си впечатлението, под което се е намирал по време на своето съзерцание. Тези впечатления му са скъпи и той навярно ги трупа: може изведнъж, натрупал впечатления от много години, да зареже всичко и да се вдигне за Ерусалим, да се скита и да се спасява, а може изведнъж да подпали родното си село, а може да направи и едното, и другото. Сред народа има доста съзерцатели. Та именно такъв съзерцател беше и Смердяков и навярно също трупаше впечатленията си жадно, почти без сам още да знае защо.

VII. Контроверзия[100]

Но Валаамовата ослица изведнъж заговори. Темата беше странна: сутринта Григорий, като купувал нещо в дюкяна на търговеца Лукянов, чул от него за един руски войник, дето някъде далече към границата, при азиатците, бил пленен от тях и насилван, със заплахи за мъчителна и незабавна смърт, да се отрече от християнството и да приеме исляма, не склонил да смени вярата си и приел мъките, оставил се да му одерат кожата и умрял, славейки и хвалейки Христа — за който подвиг било напечатано тъкмо в получения същия ден вестник. За това именно заговори на трапезата Григорий. Фьодор Павлович и преди обичаше винаги след ядене, по време на десерта, да се посмее и поговори, макар поне с Григорий. А този път беше във весело и приятно отпуснато настроение. Пийваше си коняк и като изслуша съобщената новина, отбеляза, че такъв войник би трябвало да се обяви веднага за светия и одраната му кожа да се препрати в някой манастир: „Сума народ ще потече, а и пари.“ Григорий се намръщи, като видя, че Фьодор Павлович никак не се трогва, а по стар навик почва да кощунствува. И тогава изведнъж Смердяков, който стоеше до вратата, се подсмихна. И по-рано твърде често се допущаше Смердяков да остава по време на трапезата, тоест към края на обяда. А откакто в града ни пристигна Иван Фьодорович, той почна да се явява на обяда почти винаги.

— Какво има? — попита Фьодор Павлович, който забеляза мигом кривата усмивка и разбра, естествено, че тя се отнася за Григорий.

— Ами аз относно това — заговори изведнъж високо и неочаквано Смердяков, — че дори подвигът на този похвален войник да е твърде велик, но според мене никакъв грях нямаше да е, ако се откажеше при тази случайност примерно от Христовото име и от собственото си кръщение, за да спаси по този начин живота си за добри дела, с които през следващите години да изкупи малодушието си.

— Как нямаше да е грях! Не е вярно, за тези приказки ще идеш право в ада и там ще те въртят като овен на шиш — подхвана Фьодор Павлович.

И точно в този момент влезе Альоша. Фьодор Павлович, както видяхме, се зарадва ужасно на Альоша.

— По твоята част, по твоята! — се кискаше радостно той и

дърпаше Альоша да седне да слуша.

— Колкото до овена, не е така, пък и за такова нещо няма никакво наказание там, нито трябва да има, ако има справедливост — отбеляза солидно Смердяков.

— Как така, ако има справедливост! — викна още повесело Фьодор Павлович, побутвайки с коляно Альоша.

— Подлец е той, това е! — изтръгна се изведнъж от устата на Григорий. Той погледна гневно Смердяков право в очите.

— Колкото за подлеца поизчакайте, Григорий Василиевич — спокойно и сдържано възрази Смердяков, — а по-добре помислете сам, че щом съм попаднал в плен при мъчителите на рода християнски и те искат от мене да прокълна Божието име и от светото си кръщение да се откажа, то аз съм напълно упълномощен за това от собствения си разсъдък, щото в това няма да има никакъв грях.

— Това вече го каза, не дрънкай, ами докажи! — извика Фьодор Павлович.

— Чорбар! — пошепна презрително Григорий.

— Колкото за чорбаря също поизчакайте и без да ругаете, помислете сам, Григорий Василиевич. Щото, щом кажа на мъчителите: „Не, аз не съм християнин и истинския бог свой проклинам“, тутакси от най-висшия Божи съд незабавно и специално ставам с анатема прокълнат и от светата църква отлъчен също като другоезичник, и то от същия този миг, не само щом издумам, а щом помисля да го издумам, и дори четвърт секунда няма да е минала, и аз съм отлъчен — така ли е, или не, Григорий Василиевич?

Той с явно удоволствие се обръщаше към Григорий, отговаряйки в същност само на въпросите на Фьодор Павлович, и разбираше това много добре, но нарочно се преструваше, че тези въпроси все едно му ги задава Григорий.

— Иване! — викна изведнъж Фьодор Павлович. — Наведи се до ухото ми. Всичко това го прави заради тебе, иска да го похвалиш. Похвали го.

Иван Фьодорович изслуша съвсем сериозно възторженото съобщение на баща си.

— Стой, Смердяков, млъкни за малко — викна пак Фьодор Павлович. — Иване, наведи се пак до ухото ми.

Иван Фьодорович се наведе най-сериозно още веднъж.

— Обичам те, както и Альошка. Да не мислиш, че не те обичам. Искаш ли конячец?

— Дайте. „Ти обаче доста си се натряскал“ — внимателно

погледна Иван Фьодорович баща си. А Смердяков той наблюдаваше с извънредно любопитство.

— С анатема си прокълнат и сега — избухна изведнъж Григорий, — и как смееш след това, подлецо, да разсъждаваш, щом като…

— Не се карай, Григорий, не се карай! — прекъсна го Фьодор Павлович.

— Изчакайте, Григорий Василиевич, поне още съвсем малко и изслушайте по-нататък, щото не съм свършил всичко. Щото в същото време, когато ще бъда незабавно прокълнат от Бога, в същия този най-висш момент аз вече все едно че съм станал другоезичник и кръщението ми се сваля от мене и не съм виновен — така ли е барем това?

— Извода, братко, по-скоро извода — даде му зор Фьодор Павлович и отпи с наслада от чашката.

— А щом вече не съм християнин, значи, не съм излъгал мъчителите, когато са ме питали: християнин ли съм, или не съм християнин, щото съм бил вече низвергнат от самия Бог от моето християнство по причина на едничкия само помисъл и преди дори да сколасам да си продумам думата на мъчителите. Пък щом вече съм разжалван, то по кой начин и по коя справедливост ще ми искат сметка на онзи свят като на християнин, задето съм се отрекъл от Христа, след като аз за едната само помисъл, още преди отричането, съм бил вече низвергнат от кръщението си? Щом вече не съм християнин, значи, не мога и да се отрека от Христа, защото тогава няма от какво да се отричам. От нечестивия татарин кой ще иска сметка, Григорий Василиевич, макар и в небесата, че не се е родил християнин, и кой ще го наказва за това, като се знае, че от един вол две кожи не се дерат. Пък и сам Богът Всевишен, ако вземе да иска сметка от татарина, когато онзи умре, мисля, че ще бъде с някакво много малко наказание (защото пък не може изобщо да не го накаже), като се има пред вид, че той не е виновен, щом е произлязъл на света нечестив от нечестиви родители. Нали не може Господ Бог насила да вземе татарина и да казва за него, че и той е бил християнин? Щото тогава би значило, че Господът Всевишни ще каже нещо, дето не е истина. А нима може Господът Всевишен на небето и на земята да произнесе лъжа, макар и само с някаква си една дума?

Григорий се втрещи и гледаше оратора с изпулени очи. Макар че не разбираше добре какво се говори, все пак разбра изведнъж нещо от цялата тази щуротия и застана с израз на човек, който внезапно си е

блъснал челото в стената. Фьодор Павлович си допи чашката и се заля в писклив смях.

— Альошка, Альошка, какво ще кажеш! Ах ти, казуист! Иване, той е бил някъде при йезуитите. Ах ти, йезуитино смрадлив, кой те е научил тебе! Само че ти лъжеш, казуисте, лъжеш, лъжеш и лъжеш. Не плачи, Григорий, ние сега на минутката ще го направим на пух и прах. Ти ми кажи едно нещо, ослице: нека си прав пред мъчителите, но ти сам вътрешно си се отрекъл от своята вяра и сам казваш, че в същия този час си бил анатемосан, пък щом има анатема, за тази анатема тебе няма да те погалят по главицата в ада. Как я мислиш тая работа, йезуитино мой прекрасен?

— Не ще съмнение, че вътрешно съм се отрекъл, и все пак и тук специално не е имало никакъв грях, пък ако ще е имало грях, то е бил най-обикновен.

— Как тъй най-обикновен!

— Лъжеш, пр-р-роклетнико! — изсъска Григорий.

— Разсадете сам, Григорий Василиевич — спокойно и важно, със съзнание за победа, но сякаш и с великодушие към победения противник, продължи Смердяков, — разсъдете сам, Григорий Василиевич: зер казано е в писанието, че ако имате вяра, макар и колкото най-малко зрънце[101], и кажете на тази планина да отиде в морето, тя ще отиде, незабавно, от първата ви заповед. Е, добре, Григорий Василиевич, щом аз не съм вярващ, а вие сте толкова вярващ, че дори непрекъснато ме ругаете, опитайте тогава да кажете на тази планина, е, не в морето (щото оттук до морето е далече), но, да речем, в миризливата ни рекичка да иде, ей тази, дето тече зад градината, и ще видите в същия момент, че хич няма да се помести, а всичко ще си остане в предишната си подредба и цялост, колкото щете да викате. А това означава, че и вие не вярвате, Григорий Василиевич, според както трябва, а само всячески ругаете другите за това. Че никой в наше време, не само вие, но и абсолютно никой, като се почне дори от най-високопоставените лица, та до най-последния селянин, не може да свали планината в морето, освен може би един-единствен човек на цялата земя, най-много двама, пък и те може би там някъде в египетската пустиня скришом се спасяват, та хич не можеш ги намери — щом е тъй, щом всички други излизат невярващи, мигар всички други останали, тоест населението на цялата земя освен онези двамата пустинници, Бог ще ги прокълне и с милосърдието си, толкова прочуто, няма да прости на никой от тях? И затова се уповавам, че веднъж като съм се усъмнил, ще ми бъде простено, щом пролея

сълзите на разкаянието.

— Стой! — изпищя Фьодор Павлович във възторжен апотеоз. — Значи, поне двамина, дето да могат да местят планини, все пак предполагаш, че съществуват? Иване, отбележи това, запиши го: целият русин се проявява в това!

— Съвсем вярно отбелязахте, че това е народна черта във вярата — съгласи се с одобрителна усмивка Иван Фьодорович.

— Съгласяваш се! Значи, тъй е, щом ти се съгласяваш! Альошка, тъй ли е? Нали е съвсем руска тази вяра?

— Не, вярата на Смердяков никак не е руска — сериозно и твърдо изрече Альоша.

— Аз не говоря за вярата му, а за тази черта, за тези двамата пустинници, само за тази чертица: та това е по руски, по руски!

— Да, тази черта е съвсем руска — усмихна се Альоша.

— Жълтица струва думата ти, ослице, и ще ти я изпратя още днес, но във всичко друго все пак лъжеш, лъжещ се и туй то; знай, глупако, че ние всички тук само от лекомислие не вярваме, защото нямаме време: първо, претрупани сме с работа и, второ, малко време ни е отпуснал Бог, само двадесет и четири часа в денонощието е определил, та няма време и да се наспиш, камо ли да се покаеш. А ти там си се отрекъл пред мъчителите, когато е нямало за какво друго да мислиш освен за вярата и когато именно е трябвало вярата си да покажеш! А това, братко, аз мисля, че все е нещо, а?

— Че е нещо, нещо е, но разсъдете сам, Григорий Василиевич, че толкова повече се облекчава, щом е нещо. Зер ако аз бях вярвал тогава в самата воистина, както е редно да се вярва, тогава наистина грешно ще е да не приема мъки за моята вяра и да премина в поганската Мохамедова вяра. Но и до мъки не би се стигнало тогава, щото стигаше само в същия миг да кажа на планината: помести се и смачкай мъчителя — и в същия миг тя ще се премести и ще го смачка като хлебарка и аз щях да си продължа пътя, все едно нищо не е било, възпявайки и славейки Бога. Пък ако именно в същия този момент съм изпробвал вече всичко това и нарочно съм викал на планината: смачкай тези мъчители — а тя не ги е смачкала, кажете ми: как да не се усъмня тогава, и то в такъв страшен час на смъртния велик страх? И без това вече знам, че царството небесно няма да достигна изцяло (щото, щом не се е поместила планината от думата ми, значи, там не вярват кой знае колко на моята вяра и бозна каква награда не ме очаква на онзи свят), що пък на туй отгоре и без всякаква полза ще дам да ми одерат кожата от гърба. Щото дори да ми одерат кожата до средата на

гърба, и тогава според думата ми или вика ми планината няма да се помести. А в такава минута не само ще се усъмниш, ами дори от страх може и да се умопобъркаш, така че съвсем невъзможно ще ти бъде умно да разсъждаваш. Е, тогава какво ще съм толкова виновен, ако, без да виждам ни там, ни тук полза за себе си, нито награда, си запазя барем кожата? И затова, уповавайки се много на Милостта Господня, храня надеждата, че ще бъда и напълно опростен…

VIII. На чашка коняк

Спорът свърши, но чудно нещо, Фьодор Павлович, който толкова се беше развеселил, накрая изведнъж се намръщи. Намръщи се, гаврътна още един коняк и тази чашка вече му дойде много.

— Я, махайте се, йезуити, вън! — извика той на слугите. — Върви си, Смердяков! Жълтицата, която ти обещах днес, ще ти я изпратя, а ти си върви. Не плачи, Григорий, иди при Марфа, тя ще те утеши, ще те тури да спиш. Не оставят, вагабонтите, човека след обяда да поседи на тихо — сърдито отряза той изведнъж, когато тутакси по негова заповед слугите излязоха. — Сега Смердяков все се увърта тук по обяд, ти си му много интересен, с какво толкова си му взел акъла? — прибави той, обръщайки се към Иван Фьодорович.

— Абсолютно с нищо — отговори онзи, — хрумнало му да ме уважава; той е лакей и слуга. Впрочем изкупителна жертва, когато настъпи времето.

— Изкупителна жертва ли?

— Ще има и по-добри, но те има и такива. Най-напред ще бъдат тия, а след тях — по-добрите.

— А кога ще настъпи времето?

— Ще пламне ракета, но може би няма да догори. Засега народът не обича много да ги слуша тези чорбари.

— Тъй, тъй, братко, ей такава Валаамова ослица мисли, мисли, и дявол знае какво ще измисли.

— Мисли ще натрупа — усмихна се Иван.

— Виждаш ли, аз например зная, че той и мене не може да ме понася, както и всички, както и тебе, макар че на тебе ти се струва, че му е „хрумнало да те уважава“. Альошка още повече, Альошка той го презира. Но няма да открадне, това е, не е клюкар, мълчи, нечистотиите от къщи няма да изнесе, чудни рибници пече, пък най-сетне, по дяволите, заслужава ли наистина да се говори за него?

— Разбира се, не заслужава.

— А колкото за това, какви ще ги наизмисли, то изобщо руският селянин трябва да се бие. Винаги съм го казвал. Нашият мужик е мошеник, не заслужава да се жали и е добре, че го бият и сега понякога. Руската земя е силна с брезата. Изтребят ли се горите — загубена е руската земя. Аз държа за умните хора. Ние престанахме да бием селяните от много ум, а те сами себе си продължават да налагат. И добре правят. С каквато мярка мериш, с такава ще ти се отмери[102] —

или как беше казано… С една дума, ще ти се отмери. А Русия е свинство. Мили мой, да знаеш как ненавиждам Русия… тоест не Русия, а всичките тези пороци… пък може би и Русия. Tout cela c’est de la cochonerie[103]. Знаеш ли какво обичам? Обичам остроумието.

— Изпихте още една чашка. Стига вече.

— Чакай, още една, после още една и свършвам. Не, почакай, ти ме прекъсна. В Мокрое минавам веднъж и питам един старец, а той ми отвръща: „Ние, вика най обичаме да бием момите по присъда и биенето оставяме все на момците. После същата, дето сега я е бил, утре я вземе за булка, тъй че това, вика, за самите моми е от полза.“ Какви маркиздесадовци, а? Както щеш, ама остроумно е. Да бяхме отишли и ние да позяпаме, а? Альошка, ти се изчерви? Не се срамувай, детето ми. Жалко, че одеве не останах да обядвам у игумена, че да разправя на монасите за Мокрите моми. Альошка, не се сърди, че одеве обидих твоя игумен. Мене, братко, ме хващат дяволите. Зер, ако има бог, ако съществува, е, разбира се, тогава съм виновен и ще отговарям, пък ако го няма никакъв, малко им е даже на твоите отци! Малко е тогава да им се отрежат главите, защото те задържат развитието. Вярваш ли, Иване, че туй ме терзае в чувствата? Не, ти не вярваш, по очите ти виждам. Ти вярваш на хората, че аз съм само шут. Альоша, вярваш ли, че аз не съм само шут?

— Вярвам, че не сте само шут.

— Вярвам, че вярваш и че искрено говориш. Искрено гледаш и искрено говориш. А Иван — не. Иван е високомерен… А все пак аз бих го свършил твоето манастирче. Да вземе човек цялата тази мистика, и наведнъж от цялата руска земя да я премахне, та окончателно да вразуми всичките глупци. А колко сребро, колко злато щеше да влезе в хазната!

— А защо да се премахва? — каза Иван.

— За да възсияе по-скоро истината, затова.

— Но ако тази истина възсияе, вас пръв най-напред ще ви ограбят, а после… ще ви премахнат.

— Ха! Пък може и да си прав. Ах, каква съм ослица — подскочи изведнъж Фьодор Павлович и леко се удари по челото. — Тогава нека си стои твоето манастирче, Альошка, щом е така. А ние, умните хора, ще си седим на топло и ще си пием коняче. Знаеш ли, Иване, че това от самия Бог, види се, нарочно тъй е наредено? Иване, говори: има ли бог, или няма? Стой: истината говори, сериозно говори! Защо пак се смееш?

— Смея се, защото вие самият преди малко остроумно

отбелязахте за вярата на Смердяков в съществуването на двамата монаси, дето могат да местят планини.

— Че мигар сега е същото?

— Почти.

— Тогава, значи, и аз съм русин, и аз имам тая руска черта, и тебе, философа, може също човек с тая черта да те хване в нещо подобно. Ако искаш, ще те хвана. Да се обзаложим, че още утре ще те хвана. Но все пак кажи: има ли бог, или няма? Ама сериозно! Сега искам сериозно.

— Не, няма бог.

— Альошка, има ли бог?

— Има бог.

— Иване, а безсмъртие има ли, е, някакво там, макар и мъничко, от малко по-малко?

— Няма и безсмъртие.

— Никакво ли?

— Никакво.

— Тоест кръгла нула или нещо? Може би все има нещичко? Все пак не ще да е нищо!

— Кръгла нула.

— Альошка, има ли безсмъртие?

— Има.

— А бог и безсмъртие?

— И бог, и безсмъртие. В Бога е безсмъртието.

— Хм. По-вероятно е Иван да е прав. Господи, като си помислиш само колко вяра е отдал човек, колко много напразни сили за тази мечта, и това вече толкова хиляди години! Кой се присмива така на човека? Иване! За последен път и категорично: има ли бог, или няма? За последен път!

— И за последен път — няма.

— Но кой се присмива на хората, Иване?

— Дяволът, види се — усмихна се Иван Фьодорович.

— А има ли дявол?

— Не, и дявол няма.

— Жалко. Дявол да го вземе, какво не бих направил тогава с онзи, който пръв е измислил бога! Малко му е да го обесиш на суха върба.

— Тогава нямаше да има никаква цивилизация, ако хората не бяха измислили бога.

— Нямаше да има ли? Без бога?

— Да. И коняче нямаше да има. А все пак конякът трябва да ви се отнеме вече.

— Чакай, чакай, чакай, мили, още една чашчица. Аз обидих Альоша. Нали не се сърдиш, Алексей? Мили Алексейчик мой, Алексейчик!

— Не, не се сърдя. Аз знам мислите ви. Сърцето ви е по-добро от главата.

— Сърцето ми е по-добро от главата ли? Господи, и кой го казва! Иване, обичаш ли Альошка?

— Обичам го.

— Обичай го. (Вече здравата го хващаше.) Слушай, Альоша, одеве нагрубих твоя старец. Но аз бях развълнуван. А у този старец има остроумие, как мислиш, Иване?

— Май че има.

— Има, има, il y a du Piron là-dedans[104]. Той е йезуит, руски тоест. Като у благородно същество, в него кипи скрито негодувание, задето трябва да се представя… да се преструва на светия.

— Но той вярва в бога.

— За счупена пара не вярва. Че ти не знаеш ли? Та той казва това сам на всички, тоест не на всички, а на всички умни хора, които ходят там. На губернатора Шулц казал направо: „credo[105], но не знам в какво.“

— Нима?

— Точно така. Но аз го уважавам. Има в него нещо мефистофелско или по-право — от „Герой на нашето време“… Арбенин или как беше…[106] тоест, знаеш ли, той е сладострастник; той е такъв сладострастник, че аз и сега бих се боял за дъщеря си или за жена си, ако отидеше да се изповяда при него. Знаеш ли, като почне да разправя… Преди три години ни покани у тях на чай, хем с ликьорче (госпожите му изпращат ликьор), че като се впусна да разправя за едно време, изпокапахме от смях… Особено как излекувал една отпаднала. „Да не ме боляха краката, вика, щях да ви изтанцувам един танц.“ А, какво ще кажеш? „Изатонвах се, вика[107], доста на времето си.“ От Демидов, търговеца, отмъкнал шейсет хиляди.

— Как, откраднал ги?

— Онзи като на добър човек му ги занесъл: „Запази ги, братко, че утре ще ми правят обиск.“ И тоя хубаво му ги запазил. „Ами ти, вика, нали ги пожертвува за църквата.“ Аз му казвам: подлец си, ти казвам. Не, казва, не съм подлец, ами съм широк. Но впрочем това не беше той… Онзи беше друг. Аз го обърках с друг… и не забелязвам. Е, още

една чашка и стига вече; скрий бутилката, Иване. Аз лъгах, защо не ме спря, Иване… и не каза, че лъжа?

— Знаех, че сам ще спрете.

— Лъжеш, ти направи това от злоба към мене, само от злоба. Ти ме презираш. Ти дойде при мене, а ме презираш в къщата ми.

— Ще си отида; конякът започва да ви действува.

— Аз те молих, за Христа-Бога, да отидеш в Чермашня… за ден-два, а ти не отиваш.

— Ще отида утре, щом толкова настоявате.

— Няма да отидеш. Тебе ти се ще да ме следиш тук, това ти се ще на тебе, злобна душа, и затуй няма да отидеш!

Старецът не мирясваше. Той стигна до онази граница на пиянството, когато на някои пияни, дотогава кротки, изведнъж им се дощява да се ядосат и да си покажат рогата.

— Какво ме гледаш? Какви са ти очите? Твоите очи ме гледат и ми казват: „Пияна мутра!“ Твоите очи са подозрителни, презрителни са очите ти… Дошъл си с едно наум. Ето Альошка гледа, но очите му светят. Альоша не ме презира. Алексей, не обичай Иван…

— Не се сърдете на брат ми! Престанете да го обиждате — изведнъж настойчиво изрече Альоша.

— Е, добре, тъй да бъде. Ух, боли ме главата. Прибери коняка, Иване, трети път ти казвам. — Той се замисли и изведнъж хитро и продължително се усмихна. — Не се сърди, Иване, на стария мухльо. Знам, че не ме обичаш, но все пак не се сърди. Няма и защо да ме обичаш. В Чермашня ако отидеш, аз лично ще дойда при тебе, ще ти донеса армаган. Там ще ти кажа за едно момиченце, отдавна съм му хвърлил око. Сега е още босокрако. Не се плаши от босокраките, не ги презирай, те са бисери!…

И той се млясна по пръстите.

— За мене — оживи се целият изведнъж, сякаш изтрезнял в миг, щом започна любимата си тема, — за мене… Ех, момчета! Дечица, прасенца мънички, за мене… дори през целия ми живот не е имало грозна жена — ето моето правило! Можете ли вие да разберете това? Че как ще го разберете: у вас вместо кръв още тече млекце, не сте се излюпили още! Според моето правило във всяка жена може да се намери нещо изключително, дявол да го вземе, интересно, което в никоя друга жена няма да го намериш — само че трябва да умееш да го намираш, там е работата! Това е талант! За мене мовьошки[108] не е имало: само това, че е жена, вече е половината от всичко… но къде ще го разберете вие! Дори у виейфилките[109], и у тях понякога ще намериш

нещо такова, че се чудиш на разните глупаци как са ги оставили да остареят и не са ги забелязали досега! Босоногичката и мовьошката трябва най-напред да ги учудиш — ето така трябва да ги подхванеш. Ти не знаеше ли? Тя трябва да бъде учудена до възхищение, просто да я пониже, да се засрами, че в такова нищожество като нея се е влюбил такъв господар. Наистина е чудесно, че винаги има и ще има слуги и господари на света, винаги, значи, ще има и такава перачка и винаги нейният господар, а пък само това и трябва за щастието в живота! Чакай… слушай, Альошка, твоята майка, покойницата, аз винаги я учудвах, само че по друг начин. Никога не бях нежен, но изведнъж, щом дойде минутката, цял се разкисна пред нея, пълзя на колене, краката й целувам и ще я докарам винаги, винаги — помня го като сега — до един такъв лекичък смях, кръшен, звънлив, тих, нервен, особен. Тя друг смях и нямаше. Знам, че така й почваше винаги болестта, още на другия ден, тя, припадничавата, ще почне да вика и този, сегашният лекичък смях, не означава никакъв възторг, е, но макар и измама, все пак — възторг. Ето какво значи да умееш да намираш във всичко свойствената му чертичка! Веднъж Белявски — имаше тук един хубавец и богаташ, все я ухажваше и току идваше у дома — неочаквано ми удря плесница, и то пред нея. А тя, такава овца — мислех, че ще ме пребие заради тази плесница, като ме нападна: „Ти, казва, сега си бит, бит, той ти удари плесница! Ти, казва, ме продаваше на него… Как смее да те удари пред мене! Да не си посмял повече да идваш при мене никога, никога! Тичай сега, извикай го на дуел…“ Тогава дори я водих в манастир за усмиряване и светите отци й четоха. Но Бог ми е свидетел, Альоша, никога не съм обиждал моята припадничавка! Веднъж само, още първата година: тогава тя много се молеше, особено Богородичните празници спазваше[110] и ме пъдеше тогава в кабинета. Викам си, я чакай да й избия аз тази мистика! „Виж, казвам, виж я тая твоя икона, ето я, сега ще я сваля. Гледай, ти я смяташ за чудотворна, пък аз ей сега ще я заплюя пред тебе и нищо няма да ми стане!…“ Като ме видя, Господи, мисля си: сега ще ме убие, а тя само скочи, плесна ръце, после изведнъж си закри лицето с тях, цялата се затресе и се свлече на пода… просто рухна… Альоша, Альоша! Какво ти е, какво ти е!

Старецът скочи уплашен. Альоша, откак онзи беше заговорил за майка му, почна малко по малко да се променя. Изчерви се, очите му запламтяха, устните му трепнаха… Пияният старец пръскаше слюнки и не забелязваше нищо чак до минутата, когато с Альоша изведнъж стана нещо много странно, а именно — неочаквано се повтори

буквално същото, което току-що беше разказано за „припадничавата“. Альоша изведнъж скочи от масата, буквално като майка си според разказа, плесна ръце, после закри с тях лицето си, падна като подкосен на стола и цял се затресе в истеричен припадък с внезапни разтърсващи и безмълвни сълзи. Извънредната прилика с майката особено порази стареца.

— Иване, Иване! Дай му по-скоро вода! Също като нея, точно като нея, като майка му тогава! Пръсни го с вода от устата си, аз така правех с нея. Това заради майка си, заради майка си… — ломотеше той на Иван.

— Аз мисля, че неговата майка е била и моя майка, как смятате? — изведнъж с неудържимо гневно презрение избухна Иван. Старецът трепна от святкащия му поглед. Но в този миг се случи нещо твърде странно, наистина само за една секунда: на стареца, изглежда, действително беше му изхвърчало от ума обстоятелството, че майката на Альоша е майка и на Иван…

— Как тъй твоя майка? — изломоти той, без да разбира. — За какво говориш? За каква майка? Тя да не би… Ах, дявол го взел! Та тя наистина е и твоя! Ах, дявол го взел! Е, братко, такова помрачение никога не беше ми се случвало, извинявай, пък аз мислех, Иване… Хе, хе, хе! — Той се спря. Дълга, пиянска, полубезсмислена усмивка разкриви лицето му. И изведнъж, в същия този миг, в коридора се разнесе страшен шум и гръм, чуха се яростни викове, вратата се разтвори и в салона се втурна Дмитрий Фьодорович. Старецът се хвърли изплашен към Иван:

— Ще ме убие, ще ме убие! Не ме давай, не ме давай! — крещеше той, вкопчен в пеша на сюртука на Иван Фьодорович.

IX. Сладострастници

Веднага след Дмитрий Фьодорович дотичаха в салона и Григорий, и Смердяков. Те се бяха борили с него в коридора, не го пущаха (поради нареждането на самия Фьодор Павлович, дадено още преди няколко дена). Използувайки, че Дмитрий Фьодорович, след като се втурна в салона, спря за минутка да се озърне, Григорий заобиколи тичешком масата, затвори двете крила на вратата срещу входа, която водеше към вътрешните стаи, и застана пред затворената врата с разпънати на кръст ръце и готов да защищава входа, тъй да се каже, до последната капка кръв. Като видя това, Дмитрий дори не извика, а направо изпищя и се хвърли върху Григорий.

— Значи, тя е там! Скрил си я там! Махай се, подлецо! — Той дръпна Григорий, но Григорий го отблъсна. Извън себе си от ярост, Дмитрий замахна и с всичка сила удари Григорий. Старецът се рухна като подкосен, а Дмитрий го прескочи и нахлу в стаята. Смердяков остана в салона, на другия край, блед и разтреперан, притиснат до Фьодор Павлович.

— Тя е тук! — крещеше Дмитрий Фьодорович. — Ей сега с очите си видях как зави насам, само че не можах да я настигна. Къде е тя? Къде е?

Поразително впечатление направи на Фьодор Павлович този вик: „Тя е тук!“ Цялата му уплаха се изпари.

— Дръж го, дръж го! — изкрещя той и се спусна подир Дмитрий Фьодорович. Григорий междувременно се вдигна от пода, но сякаш не беше още на себе си. Иван Фьодорович и Альоша се втурнаха след баща си. В третата стая се чу как изведнъж нещо падна на пода, строши се и издрънча: това беше голямата стъклена ваза (не от скъпите) върху мраморна подложка, която Дмитрий Фьодорович бутна, притичвайки край нея.

— Дръж! — изкрещя старецът. — Помощ!

Иван Фьодорович и Альоша все пак настигнаха стареца и насила го върнаха в салона.

— Какво тичате подире му! Там наистина ще ви убие! — извика гневно на баща си Иван Фьодорович.

— Ванечка, Льошечка, тя, значи, е тук, Грушенка е тук, сам каза, че я видял, като идвала…

Той се давеше. Сега не очакваше Грушенка и ненадейното известие, че тя е тук, веднага го подлуди. Той цял трепереше като

обезумял.

— Та вие сам видяхте, че тя не е идвала! — викаше Иван.

— Може да е минала през задния вход?

— Та той е затворен, другият вход, а ключът е у вас…

Изведнъж Дмитрий се появи пак в салона. Той, разбира се, намери входа затворен, пък и наистина ключът от затворения вход беше в джоба на Фьодор Павлович. Всичките прозорци във всичките стаи също бяха затворени; отникъде, значи, не би могла да влезе Грушенка и отникъде не можеше да изскочи навън.

— Дръжте го! — кресна Фьодор Павлович, щом съзря пак Дмитрий. — Той там, в спалнята, ми е откраднал парите! — И като се изскубна от Иван, пак се хвърли към Дмитрий. Но Дмитрий вдигна двете си ръце и изведнъж хвана стареца за двата последни кичура коса, оцелели над слепоочията му, дръпна го и го тресна на пода. Успя още два или три пъти да ритне падналия с тока на обувката по лицето. Старецът остро изстена. Иван Фьодорович, макар и не толкова силен като брат си Дмитрий, го сграбчи и с всичка сила го отскубна от стареца. И Альоша с всичката си силица му помогна, като обгърна брат си отпред.

— Безумецо, уби го! — извика Иван.

— Така му се пада! — задъхан викна Дмитрий. — Ако не съм го убил, друг път ще дойда и ще го убия. Няма да го увардите!

— Дмитрий, веднага се махни оттук! — извика властно Альоша.

— Алексей, ти ми кажи, само на тебе ще повярвам: беше ли тя тук сега, или не беше? Видях я как се промъква ей сега насам покрай плета, от уличката. Извиках и тя побягна…

— Кълна ти се, че не е идвала и никой изобщо не я е очаквал!

— Но аз я видях… Значи, тя… Ей сега ще разбера къде е… Прощавай, Алексей! Сега на Езоп нито дума за парите, а иди непременно веднага при Катерина Ивановна: „Каза да ви кажа сбогом, сбогом! Сбогом и нищо повече!“ Опиши й сцената.

В това време Иван и Григорий вдигнаха стареца и го сложиха на креслото. Лицето му беше окървавено, но той беше в съзнание и жадно се вслушваше във виковете на Дмитрий. Все още му се струваше, че Грушенка е наистина някъде в къщата. Дмитрий Фьодорович на излизане го изгледа с омраза.

— Не се разкайвам за кръвта ти! — викна той. — Пази се, старче, пази си мечтата, защото и аз имам мечта! Проклинам те и завинаги се отричам от тебе…

Той излетя от стаята.

— Тя е тук, непременно е тук! Смердяков, Смердяков! — хриптеше едва чуто старецът и викаше с пръст Смердяков.

— Няма я тук, не, безумно старче! — злобно му изкрещя Иван. — А, припадна! Вода, кърпа! Бързо, Смердяков!

Смердяков се хвърли за вода. Най-после разсъблякоха стареца, отнесоха го в спалнята и го сложиха в леглото. Превързаха му главата с мокра кърпа. Съсипан от коняка, от силните изживявания и от побоя, той мигом, щом се допря до възглавницата, затвори очи и се унесе. Иван Фьодорович и Альоша се върнаха в салона. Смердяков изнасяше парчетата от строшената ваза, а Григорий стоеше до масата, потънал в мрачни мисли.

— Защо не си намокриш и ти главата и не си легнеш? — обърна се Альоша към Григорий. — Ние тук ще го наглеждаме: брат ми те удари ужасно… по главата.

— Той ме дръзна[111] да вдигне ръка! — мрачно и отчетливо изрече Григорий.

— Той и баща си „дръзна“, та тебе! — отбеляза с крива усмивка Иван Фьодорович.

— Аз съм го къпал в коритото… — той ме дръзна! — повтаряше Григорий.

— Дявол да го вземе, ако не бях го дръпнал, може би щеше да го убие. Колко му трябва на Езоп! — пошепна Иван Фьодорович на Альоша.

— Боже опази! — извика Альоша.

— А защо „опази“? — с все същия шепот продължаваше Иван, злобно изкривил лице. — Един гад ще изяде друга гадина[112], така им се пада и на двамата.

Альоша изтръпна.

— Аз, разбира се, няма да позволя да се извърши убийство, както не позволих и сега. Остани тук, Альоша, аз ще се поразходя в двора; нещо ме заболя главата.

Альоша отиде в спалнята при баща си и седя до леглото му, зад паравана, към един час. Старецът изведнъж отвори очи и дълго гледа Альоша мълчаливо, очевидно мъчейки се да си спомни и да разбере. Внезапно на лицето му се изписа огромно вълнение.

— Альоша — зашепна той разтревожен, — къде е Иван?

— На двора, боли го глава. Той ни пази.

— Дай ми огледалцето, ей го там, дай го!

Альоша му подаде кръглото сгъваемо огледалце, което стоеше на скрина. Старецът се огледа: носът му беше доста подпухнал и на

челото над лявата вежда имаше голяма морава подутина.

— Какво казва Иван? Альоша, мили, еднички сине мой, страх ме е от Иван; аз се страхувам повече от Иван, отколкото от онзи. Само от тебе не се страхувам…

— Не се бойте и от Иван, Иван се сърди, но той ще ви защити.

— Альоша, ами онзи? Побягна при Грушенка! Мили ангеле, кажи ми истината: идвала ли е одеве Грушенка, или не е?

— Никой не я е виждал. Това е заблуда, не е идвала.

— Та Митка иска да се жени за нея, да се жени!

— Тя няма да се съгласи.

— Няма, няма, няма, няма да се съгласи, в никакъв случай няма да се съгласи!… — цял потръпна старецът от радост, сякаш в тази минута не можеше да му се каже нищо по-утешително от това. Възхитен, той хвана ръката на Альоша и силно я притисна до сърцето си. Чак сълзи блеснаха в очите му. — Иконичката на света Богородица, за която разправях одеве, си я вземи за тебе. Позволявам ти да се върнеш в манастира… тогава се пошегувах, не се сърди. Боли ме главата, Альоша… Льоша, успокой ми сърцето, бъди ангел, кажи ми истината!

— Пак ли за това, дали е идвала или не? — горчиво изрече Альоша.

— Не, не, не, аз ти вярвам, но виж какво: иди при Грушенка или се срещни с нея някак; разпитай я по-скоро, колкото се може по-скоро, разбери сам със собствените си очи: кого иска тя, мене или него? А? Какво? Можеш ли, или не можеш?

— Ако я видя, ще я питам — измънка смутен Альоша.

— Не, тя няма да ти каже — прекъсна го старецът, — дяволе. Ще почне да те целува и ще каже, че иска тебе… Тя е измамница, тя е безсрамница, не, не бива да ходиш при нея, не бива!

— Пък и няма да е добре, тате, никак няма да е добре.

— Той къде те изпращаше одеве, викаше: „Иди“, когато избяга?

— При Катерина Ивановна ме изпращаше.

— За пари ли? Пари ли да иска?

— Не, не за пари.

— Той няма пари, няма пукната пара. Слушай, Альоша, тази нощ ще го обмисля, а ти засега си върви… Може и да я срещнеш… Само ела непременно утре сутринта; непременно. Утре имам да ти кажа една думичка, ще наминеш ли?

— Ще намина.

— Като дойдеш, престори се, че просто така си дошъл, дошъл си

да ме навестиш. Не казвай на никого, че аз съм те викал. На Иван нито дума.

— Добре.

— Прощавай, ангеле, одеве ти ме защити, дорде съм жив, няма да забравя. Утре ще ти кажа една думичка… само че трябва още да си помисля.

— А как се чувствувате сега?

— Още утре, още утре ще съм на крак, съвсем здрав, съвсем здрав, съвсем здрав!…

Минавайки през двора, Альоша видя брат си Иван на пейката при вратата: той седеше и записваше нещо в бележника си с молив. Альоша му каза, че старецът се е събудил и е в съзнание, а него е пуснал да нощува в манастира.

— Альоша, с голямо удоволствие бих се срещнал с тебе утре сутринта — издума приветливо Иван, като се надигна — една приветливост съвсем дори неочаквана за Альоша.

— Утре ще бъда у Хохлакови — отговори Альоша. — А може би ще бъда и у Катерина Ивановна, ако сега не я заваря…

— Значи, сега все пак при Катерина Ивановна! За „сбогом, сбогом“? — усмихна се изведнъж Иван.

Альоша се смути.

— Струва ми се, всичко разбрах от одевешните възклицания и от някои предишни неща. Дмитрий те е молил навярно да отидеш при нея и да й предадеш, че той… е… е, с една дума, „се сбогува“?

— Брате! Как ще свърши целият този ужас с тате и Дмитрий? — възкликна Альоша.

— Не може да се каже с положителност. Може би без нищо: ще се размине. Тази жена е звяр. Във всеки случай старецът трябва да се държи в къщи, а Дмитрий да не се пуща в къщи.

— Брате позволи ми да те питам още нещо: мигар всеки човек има право да решава за другите хора кой от тях е достоен да живее и кой вече не е достоен?

— Откъде накъде намесваш решение според достойнствата? Този въпрос най-често се решава в сърцата на хората не въз основа на достойнствата, а по други причини, много по-натурални. А колкото за правото — кой няма право да желае?

— Но не и смъртта на другия?

— Ами може дори и смъртта. Защо да се лъжем, след като всички хора живеят тъй, а може пък просто да не могат да живеят иначе. Казваш го заради моите одевешни думи, че „двете гадини ще се изядат

взаимно“ ли? Позволили аз да те попитам в такъв случай: смяташ ли ме ти и мене като Дмитрий способен да пролея кръвта на Езоп, да го убия де?

— Какво говориш, Иване! Никога не ми е минавало през ум! Пък и Дмитрий не го смятам…

— Благодаря ти поне за това — усмихна се Иван. — Знай, че винаги ще го защитя. Но колкото до моите желания, запазвам си в дадения случай пълна свобода. Довиждане до утре. Не ме осъждай и не гледай на мене като на злодей — прибави той с усмивка.

Те силно си стиснаха ръцете както никога досега. Альоша почувствува, че брат му беше направил пръв крачка към него и че я направи заради нещо, непременно с някакво намерение.

X. Двете заедно

Альоша излезе от къщата на баща си в объркано и потиснато състояние, по-потиснато, отколкото когато влизаше при баща си. Умът му също беше сякаш раздробен и разпилян, а същевременно чувствуваше, че се страхува да съедини разпиляното и да извлече общата мисъл от всички мъчителни противоречия, които преживя този ден. Нещо граничещо почти с отчаяние, което никога не беше се случвало в сърцето на Альоша. Над всичко стоеше като планина главният, съдбовният и неразрешим въпрос: как ще свърши всичко това между баща му и брат му Дмитрий пред тази страшна жена? Сега вече той лично беше свидетел. Лично присъствува и ги видя един срещу друг. Впрочем нещастен, напълно и страшно нещастен можеше да се окаже само брат му Дмитрий: него го дебнеше сигурна беда. Излезе също, че има и други хора, които ги засягаше всичко това, и може би много повече, отколкото можеше да предположи Альоша преди. Получаваше се нещо дори загадъчно. Братът Иван направи към него крачката, за която Альоша толкова отдавна копнееше, и ето че самият той, кой знае защо, чувствува сега, че тази крачка на сближаване го изплаши. А онези жени? Чудно нещо: одеве се беше запътил към Катерина Ивановна извънредно смутен, а сега не чувствуваше нищо подобно; напротив, сам бързаше да отиде при нея, сякаш очакваше тя да го насочи. Обаче сега му беше много по-трудно да й предаде поръката, отколкото одеве: въпросът с трите хиляди беше решен окончателно и брат му Дмитрий, почувствувал се сега безчестен и загубил вече всякаква надежда, разбира се, нямаше да се спре пред никакво падение. При това му каза да предаде на Катерина Ивановна и току-що станалата сцена у баща му.

Беше вече седем часът и мръкваше, когато Альоша влезе у Катерина Ивановна, която живееше в една много просторна и удобна къща на Голямата улица. Альоша знаеше, че живее с две лели. Едната от тях впрочем се падаше леля само на сестра й Агафя Ивановна; тя беше същата онази безсловесна особа в дома на баща й, която се грижеше за нея там заедно със сестра й, когато дойде при тях от пансиона. А другата леля беше маниерна и важна московска дама, макар и бедна. Говореше се, че и двете се подчинявали във всичко на Катерина Ивановна и били при нея единствено за спазване на етикета. Катерина Ивановна пък се подчинявала само на благодетелката си — генералшата, която останала поради болест в Москва и на която тя

била длъжна да изпраща по две писма седмично с подробни сведения за себе си.

Когато Альоша влезе в антрето и помоли прислужницата, която му отвори, да извести за него, в салона очевидно знаеха вече за неговото идване (може би го бяха забелязали през прозореца); във всеки случай Альоша чу изведнъж някакъв шум, чуха се някакви забързани женски стъпки, шумолене на дрехи, може би две-три жени се бяха разтичали. На Альоша му се видя чудно, че може да е създал такова вълнение с появата си. Обаче тутакси бе въведен в салона. Това беше голяма стая, наредена елегантно и изобилно с мебели, без помен от провинциалност. Имаше много дивани и кушетки, диванчета, големи и малки масички; имаше картини по стените, вази и лампи по масите, имаше много цветя, дори до прозореца имаше аквариум. От здрача в стаята беше малко тъмно. Альоша видя на дивана, на който явно току-що някой беше седял, захвърлена копринена наметка, на масата пред дивана — две недопити чаши шоколад, бисквити, кристален поднос с черни стафиди и друг с бонбони. Черпили са някого. Альоша разбра, че е заварил гости, и се навъси. Но в същия миг завесата се дръпна и с бързи, чевръсти крачки влезе Катерина Ивановна, радостно, възхитено усмихната, протегнала и двете си ръце към Альоша. В същата минута слугинята внесе и сложи на масата две запалени свещи.

— Слава Богу, дойдохте най-после! Само за вас съм молила Бога цял ден! Седнете.

Красотата на Катерина Ивановна още по-рано беше поразила Альоша, когато брат му Дмитрий преди три седмици го заведе при нея да го представи за пръв път и да го запознае поради извънредно голямо желание на самата Катерина Ивановна. Впрочем при тази среща помежду им не се завърза разговор. Предполагайки, че Альоша се е смутил много, Катерина Ивановна сякаш го щадеше и през цялото време тогава разговаря с Дмитрий Фьодорович. Альоша мълчеше, но видя доста неща много добре. Изненада го властността, гордата свобода в държането, самоувереността на надменната девойка. И всичко това беше несъмнено, Альоша чувствуваше, че не преувеличава. Той намери, че големите й черни, пламтящи очи са прекрасни и особено подхождат на бледото й, дори малко бледожълто продълговато лице. Но в тези очи, както и в очертанията на прелестните устни имаше нещо, в което, разбира се, брат му можеше да се влюби ужасно, но което може би не можеше дълго да се обича. Той почти направо изказа тази си мисъл пред Дмитрий, когато онзи

след посещението започна да го моли да не премълчава впечатлението си от срещата с годеницата му.

— Ти ще бъдеш щастлив с нея, но може би… неспокойно щастлив.

— Това е, брате, тези жени такива си остават, те не се смиряват пред съдбата. И тъй, мислиш, че няма да я обичам вечно?

— Не, може би ще я обичаш вечно, но може би няма да бъдеш винаги щастлив с нея…

Альоша изказа тогава мнението си, като се изчервяваше и ядосваше на себе си, че се поддава на молбите на брат си и изказва такива „глупави“ мисли. Защото на самия него собственото му мнение се стори ужасно глупаво веднага щом го изказа. Пък и срамно му стана, че така категорично изказва мнение за жена. С толкова по-голяма изненада почувствува сега от пръв поглед към изтичалата срещу него Катерина Ивановна, че може би тогава много е сбъркал. Сега лицето й сияеше от истинска простодушна доброта, от откровена и пламенна искреност. От цялата предишна „гордост и надменност“, които толкова поразиха Альоша тогава, сега личеше само смела, благородна енергия и някаква ясна мощна вяра в себе си. Альоша разбра от първия поглед към нея, от първите й думи, че целият трагизъм на нейното положение във връзка с човека, когото толкова обичаше, за нея никак не е тайна, че тя може би вече знае всичко, съвсем всичко. И все пак въпреки това в лицето й имаше толкова светлина, толкова вяра в бъдещето. Альоша изведнъж се почувствува сериозно и умишлено виновен пред нея. Беше победен и пленен отведнъж. Освен всичко това той забеляза още от първите й думи, че тя е в някаква голяма възбуда, може би твърде необичайно за нея — възбуда, подобна дори почти на някакъв възторг.

— Затова така ви чаках, защото само от вас мога да науча сега цялата истина — от никой друг!

— Аз дойдох — измънка Альоша объркано, — аз… той ме изпрати…

— А, той ви е изпратил, предчувствувах го. Сега знам всичко, всичко! — извика Катерина Ивановна и очите й блеснаха изведнъж. — Чакайте, Алексей Фьодорович, аз ще ви кажа предварително защо ви очаквах толкова. Вижте, аз може би зная много повече от вас дори; не ми трябват вашите новини. Ето какво ми трябва на мен от вас: трябва ми да зная вашето собствено, лично последно впечатление от него, трябва ми да ми разкажете в най-пряма, неразкрасена, дори груба (о, колкото щете груба!) форма — как самият вие гледате на него сега и на

положението му след днешната ви среща с него? Това ще бъде може би по-добре, отколкото ако аз самата, при която той повече не иска да идва, се обясня с него лично. Разбрахте ли какво искам от вас? Е, сега — за какво ви е пратил при мене (аз си знаех, че ще ви прати!) — говорете просто, кажете последната дума!…

— Той каза да ви… кажа сбогом и че вече няма да дойде никога… а на вас да ви кажа сбогом.

— Да ми кажете сбогом! Така ли го каза, така ли се изрази?

— Да.

— Може би случайно, без да иска, е сбъркал думата, не е употребил думата, която трябва?

— Не, той каза именно да ви предам тази дума: „сбогом“. Моли ме три пъти да не забравя да ви предам.

Катерина Ивановна пламна.

— Помогнете ми сега, Алексей Фьодорович, точно сега ми е нужна вашата помощ: аз ще ви доверя мисълта си, а вие само ми кажете право ли мисля, или не. Слушайте, ако той просто ви беше споменал да се сбогувате с мен, без да настоява за предаването на думата, без да подчертава думата, това щеше да е край… Щеше да е свършено! Но ако е настоявал особено на тази дума, ако особено ви е заръчвал да не забравите да ми предадете това сбогом — значи, бил е възбуден, не на себе си може би? Решил е и се е изплашил от своето решение! Не се е откъснал от мене с твърда крачка, а е полетял стремглаво. Подчертаването на тази дума може да означава само перчене…

— Точно така! — потвърди разпалено Альоша. — И на мене сега така ми се струва.

— А щом е така, още не е свършено с него. Той е само в отчаяние, но аз все още мога да го спася. Чакайте: не ви ли каза нещо за пари, за едни три хиляди?

— Не само че каза, но това може би най-много го измъчваше. Казваше, че сега вече е лишен от чест и че вече му е все едно — отговори с жар Альоша, чувствувайки с цялото си сърце как се изпълва с надежда и че наистина може би има изход и спасение за брат му. — Но вие… знаете ли за тези пари? — прибави той и изведнъж млъкна.

— Знам отдавна и със сигурност. Питах в Москва с телеграма и зная отдавна, че парите не са получени. Той не изпрати парите, но аз мълчах. Последната седмица научих, че му трябвали и още пари… Във всичко това си поставих само една цел: да знае при кого да се върне и кой е най-верният му приятел. Не, той не иска да вярва, че аз съм му

най-верният приятел, не пожела да ме опознае, той гледа на мене само като на жена. Цяла седмица ме мъчи страшна грижа: как да направя така, че да не му е неудобно пред мене за тези изхарчени три хиляди? Тоест нека му е неудобно от всички и от себе си, но само да не му е неудобно от мен. Нали пред Бог казва всичко, без да му е неудобно. А защо още не знае колко неща аз мога да понеса заради него? Защо, защо не ме познава, как смее да не ме познава след всичко, което е било? Аз искам да го спася навеки. Нека ме забрави като своя годеница! А ето че се бои пред мен за честта си! Но на вас Алексей Фьодорович, той нали не се е побоял да се открие? Защо аз досега не съм заслужила същото?

Последните думи изрече със сълзи; те бликнаха от очите й.

— Трябва да ви съобщя — издума също с разтреперан глас Альоша — какво се случи току-що между него и баща ми. — И той разправи цялата сцена, разправи, че е бил изпратен за пари, че Дмитрий нахлул, пребил баща си и след това специално и настойчиво още веднъж му повторил на него, Альоша, да отиде да й каже „сбогом“… — Той отиде при онази жена… — тихо прибави Альоша.

— А вие мислите, че аз няма да понеса тази жена? Той мисли, че няма да я понеса? Но той няма да се ожени за нея — нервно се засмя тя изведнъж, — може ли Карамазов вечно да гори от такава страст? Това е страст, а не любов. Той няма да се ожени, защото тя няма и да се съгласи… — пак странно се усмихна изведнъж Катерина Ивановна.

— Той може би ще се ожени — издума скръбно Альоша и сведе очи.

— Казвам ви, той няма да се ожени! Тази девойка е ангел, знаете ли това? Знаете ли това? — извика внезапно с необикновена жар Катерина Ивановна. — Това е най-фантастичното от фантастичните създания! Аз знам колко е съблазнителна тя, но знам и колко е добра, твърда, благородна. Защо ме гледате така, Алексей Фьодорович? Може би се учудвате на думите ми, може би не ми вярвате? Аграфена Александровна, ангеле мой! — извика на някого изведнъж и погледна към другата стая. — Елате при нас, той е мил човек, това е Альоша, той знае всичко за нашите работи, покажете се!

— Аз само чаках зад завесата да ме повикате — произнесе нежен, дори малко сладникав женски глас.

Завесата се отмести и… самата Грушенка, засмяна и зарадвана, се приближи до масата. Сякаш нещо се обърна в Альоша. Той закова в нея поглед и не можеше да откъсне очи. Ето я тази ужасна жена — „звяр“, както преди половин час възкликна за нея брат му Иван. И все

пак пред него стоеше като че ли най-обикновено и просто наглед същество — добра, мила жена, да речем, красива, но толкова подобна на всички други красиви, но „обикновени“ жени! Наистина тя беше доста хубава, много хубава дори — руска хубост, страстно обичана от толкова много хора. Беше доста висока жена, но малко по-ниска от Катерина Ивановна (която беше пък извънредно висока), пълна, с меки, сякаш неусетни движения на тялото, също някак изнежени до особено сладникав вид, както и гласът й. Тя не влезе като Катерина Ивановна — с мощен, бодър вървеж; напротив — нечуто. Кракът й изобщо не се чуваше по пода. Леко седна в креслото, леко прошумоля с разкошната си черна копринена рокля и изнежено сгуши бялата си като пяна пълна шия и широките си рамене в скъпия черен плетен шал. Тя беше двадесет и две годишна и лицето й изразяваше точно тази възраст. Имаше много бяло лице с бледорозова руменина високо на скулите. Овалът му беше като че ли твърде широк, а долната й челюст излизаше дори мъничко напред. Горната й устна беше тънка, а долната, малко издадена напред, беше двойно по-пълна и сякаш подпухнала. Но чудната буйна тъмноруса коса, тъмните й самурени вежди и прекрасните сиво-сини очи с дълги мигли биха накарали и най-равнодушния и разсеян човек дори някъде в многолюдната навалица изведнъж да се спре пред това, лице и за дълго да го запомни. Най-много го порази в това лице детски простодушният израз. Тя гледаше като дете, радваше се на нещо като дете; тя именно „радостна“ се приближи до масата и сякаш очаквайки нещо с най-детско нетърпеливо и доверчиво любопитство. Погледът й стопляше душата — Альоша почувствува това. Имаше и още нещо в нея, за което не можеше или не би съумял да си даде сметка, но което може би и на него се предаде несъзнателно, именно пак тази мекота, нежност в движенията на тялото, тази котешка безшумност на движенията. И все пак това беше мощно и пищно тяло. Под шала се чувствуваха широки пълни рамене, висока, още съвсем моминска гръд. Това тяло обещаваше може би формите на Венера Милоска, макар и сега вече, в малко намалени пропорции, това да се отгатваше. Познавачите на руската женска хубост биха могли безпогрешно да предскажат, виждайки Грушенка, че тази свежа, още моминска хубост към тридесетте й години ще загуби хармонията си, ще се разплуе, самото лице ще подпухне, около очите и по челото извънредно бързо ще се появят бръчици, цветът на лицето ще загрубее, ще почервенее може би — с една дума, хубост мигновена, хубост краткотрайна, която тъй често се среща именно у руската жена. Альоша, разбира се, не

мислеше за това, но макар и очарован, той с някакво неприятно чувство и сякаш със съжаление се питаше: защо така провлачва думите и не може да говори естествено? Правеше го, понеже очевидно намираше някаква красота в туй провлачване и в подчертано сладникавото подсилване на сричките и звуковете. Това беше, разбира се, само лош навик, признак за лош тон; той свидетелствуваше за долнопробно възпитание, за пошло усвоена от детинство представа за приличията. И все пак този изговор и интонацията на думите изглеждаха на Альоша някакво почти невъзможно противоречие с този детски простодушен и радостен израз на лицето, с това кротко, щастливо като на младенец сияние на очите! Катерина Ивановна веднага я настани в креслото срещу Альоша и с възторг я целуна няколко пъти по усмихнатите устнички. Тя сякаш беше влюбена в нея.

— Ние се виждаме за пръв път, Алексей Фьодорович — изрече тя в упоение, — аз исках да я опозная, да я видя, исках да отида при нея, но тя, щом пожелах, веднага дойде сама. Аз си знаех, че ние с нея ще решим всичко, всичко! Тъй предчувствуваше сърцето ми… Убеждаваха ме да не правя тази крачка, но аз предчувствувах изхода и не сбърках. Грушенка ми обясни всичко, всичките си намерения: тя долетя тук като добър ангел и донесе покой и радост…

— Не се отвратихте от мене, мила, достойна госпожице — напевно проточи Грушенка с все същата мила, радостна усмивка.

— Да не смеете да ми говорите такива думи, омайнице, вълшебнице! От вас ли да се отвратя! Ето аз още веднъж ще целуна долната ви устничка. Тя изглежда като малко подпухнала и нека подпухне още повече, и още, и още… Вижте я как се смее, Алексей Фьодорович, сърцето ти се топи, като гледаш този ангел… — Альоша се червеше и трепереше с незабележими, ситни тръпки.

— Глезите ме вие мене, мила госпожице, а пък аз може би никак не заслужавам вашите ласки.

— Не заслужава! Тя ли не заслужава! — възкликна пак със същия жар Катерина Ивановна. — Да знаете, Алексей Фьодорович, че ние имаме фантастична главица, че ние сме своеволно, но гордо — прегордо сърчице! Ние сме благородни, Алексей Фьодорович, ние сме великодушни, знаете ли това? Само сме били нещастни. Прекалено бързо сме били готови да направим всякаква жертва за някой може би недостоен или лекомислен човек. Имало един, също офицер, ние сме го обикнали, жертвували сме за него всичко, отдавна било, преди пет години, а той ни забравил, оженил се. Сега е овдовял, писал, че идва тук — и да знаете, че само него, само него обичаме досега и сме

обичали цял живот! Той ще дойде и Грушенка пак ще бъде щастлива, а тези пет години все е била нещастна. Но кой ще я укори, кой може да се похвали с нейната благосклонност! Само онзи безногият старец, търговецът, но той ни е бил по-скоро като баща, приятел, закрилник. Той ни е намерил тогава в отчаяние, в мъка, изоставени от онзи, когото толкова сме обичали… та тя тогава е искала да се удави, но този старец я спасил, спасил я!

— Много ме защищавате вие, мила госпожице, много прибързвате във всичко — пропя пак Грушенка.

— Защищавам ли? Ние ли ще защищаваме, смеем ли на всичко отгоре да защищаваме? Грушенка, ангеле мой, дайте ми ръчицата си, вижте тази пълничка, мъничка, прелестна ръчица, Алексей Фьодорович; виждате ли я, тя ми донесе щастие и ме възкреси и ето, аз сега ще я целувам и отгоре, и по дланта, ето, ето, ето! — И тя три пъти сякаш в упоение целуна наистина прелестната, може би твърде пълничка ръчица на Грушенка. А Грушенка, протегнала ръчицата си, с нервен, звънлив и прелестен смях следеше „милата госпожица“ и явно й беше приятно, че така целуват ръчицата й. „Може би възторгът е прекален“ — мина през ума на Альоша. Той се изчерви. Сърцето му през цялото време беше някак особено неспокойно.

— Няма да ме засрамите, мила госпожице, че тъй ми целувате ръка пред Алексей Фьодорович.

— Та нима съм искала да ви засрамя? — промълви някак учудено Катерина Ивановна. — Ах, мила, колко зле ме разбирате!

— И вие мене може би не ме разбирате както трябва, мила госпожице, аз може би съм много по-лоша, отколкото ви изглеждам. Лоша съм по сърце, своеволна. Завъртях тогава клетия Дмитрий Фьодорович само на подбив.

— Но нали сега пак вие ще го спасите. Обещахте ми. Ще го вразумите, ще му откриете, че отдавна обичате друг, който сега ви предлага ръката си…

— Ах, не, не съм ви обещавала такова нещо. Вие самата ми говорихте всичко това, но аз не съм ви обещавала.

— Значи, не съм ви разбрала добре — тихо и сякаш съвсем леко пребледняла, изрече Катерина Ивановна. — Вие ми казахте…

— Ах, не, госпожице ангел мой, нищо не съм ви казвала — тихо и с все същия весел и невинен израз я прекъсна Грушенка. — Ето сега виждате, уважаема госпожице, каква съм лоша и самовластна аз пред вас. Каквото поискам, това правя. Одеве може и да съм ви обещала нещо, но сега пък си мисля: ами ако той изведнъж пак ми хареса, Митя

де, защото веднъж вече много ми хареса, дори почти цял час ми харесваше. Ей сега може да отида и да му кажа от днес нататък да остане при мене… Ето колко съм непостоянна…

— Одеве говорехте… съвсем друго… — едва изрече Катерина Ивановна.

— Ах, одеве! Аз съм си нежна и глупава по сърце. Като си помисля само какво е изтърпял заради мене! Ами ако изведнъж, като си отида в къщи, го съжаля — тогава?

— Не съм очаквала…

— Ех, госпожице, каква добра, благородна сте спрямо мене. Но ето сега може би ще ме разлюбите мен, глупачката, заради моя характер. Дайте ми вашата мила ръчица, госпожице ангел мой — нежно се примоли тя и сякаш с благоговение взе ръчицата на Катерина Ивановна. — Ето аз, мила госпожице, ще взема ръчицата ви и ще я целуна също както вие на мене. Вие три пъти ме целунахте, а аз трябва триста пъти да ви целуна, за да сме квит. Така да бъде, пък после, каквото даде Господ, може би ще ви бъда пълна робиня и ще пожелая във всичко робски да ви угодя. Каквото Бог рече, това да бъде, без никакви сговаряния и обещания помежду ни. Ръчицата ви, милата ви ръчица, ръчицата ви! Госпожице моя мила, хубавице на хубавиците моя невиждана!

Тя нежно поднесе тази ръчица към устните си — наистина със странна цел: да „станат квит“ с целувките. Катерина Ивановна не си дръпна ръката; тя с боязлива надежда изслуша последното, макар пак твърде странно изразено обещание на Грушенка „робски“ да й угоди; гледаше я напрегнато в очите: тя виждаше в тези очи все същия простодушен, доверчив израз, все същата чиста веселост… „Може би е прекалено наивна!“ — светна надежда в сърцето на Катерина Ивановна. Междувременно Грушенка, сякаш възхитена от „милата ръчица“, бавно я поднасяше към устните си. Но точно при устните си изведнъж задържа ръчицата два-три мига, сякаш обмисляше нещо.

— Знаете ли какво, госпожице ангел мой — изведнъж пропя с най-нежен и сладникав гласец, — знаете ли какво: няма да ви целуна ръчицата. — И се разсмя с къс, много весел смях.

— Както искате… Какво ви стана? — трепна изведнъж Катерина Ивановна.

— Останете си със спомена, че вие сте ми целували ръката, а аз вашата — не. — Внезапно нещо проблесна в очите й. Тя гледаше ужасно внимателно Катерина Ивановна.

— Безсрамница! — проговори внезапно Катерина Ивановна,

сякаш изведнъж разбра нещо, цялата пламна и скочи от мястото си. Без да бърза, стана и Грушенка.

— Ей сега ще разправя на Митя как сте ми целували ръката, а аз вашата — не. Ах, как ще се смее!

— Мръсница, вън!

— Ох, колко е срамно, госпожице, ох, колко е срамно, това дори е непристойно за вас, такива думи, мила госпожице!

— Вън, продажна твар! — изкрещя Катерина Ивановна. Всяка чертица на нейното съвсем разкривено лице трепереше.

— Е, чак пък продажна! Вие самата като девица сте ходили по тъмно при кавалерите за пари, ходили сте да продавате красотата си, знам аз.

Катерина Ивановна извика и понечи да се нахвърли върху нея, но Альоша я задържа с всичка сила:

— Нито крачка, нито дума! Не говорете, не отговаряйте нищо! Тя ще си отиде, веднага ще си отиде!

В този миг в стаята се притекоха на вика двете сроднички на Катерина Ивановна, дотича и прислужницата. Всички се спуснаха към нея.

— Да, ще си отида — изрече Грушенка, като грабна от дивана наметката си. — Альоша, мили, я ме изпрати!

— Отивайте си, отивайте си по-скоро! — долепи пред нея умолително ръце Альоша.

— Мили Альошенка, изпрати ме! По пътя ще ти кажа нещо от хубаво по-хубаво! Заради тебе, Альошенка, направих тази сцена. Изпрати ме, гълъбче, после ще ти хареса.

Альоша се отвърна, кършейки ръце. Грушенка избяга със звънлив смях.

Катерина Ивановна беше в истеричен припадък. Тя ридаеше, спазми я задушаваха. Всички се суетяха около нея.

— Аз ви предупреждавах — говореше й по-възрастната леля, — възпирах ви от тази крачка… много сте припряна… как можахте да се решите на такава крачка! Вие не познавате тези твари, а за тази се говори, че е най-лоша от всички… Не, вие сте крайно своеволна!

— Това е тигър! — развика се Катерина Ивановна. — Защо ме задържахте, Алексей Фьодорович, щях да я пребия, да я пребия!

Тя нямаше сили да се сдържа пред Альоша, а може би и не искаше да се сдържа.

— Камшик за нея, ешафод, с палач, пред всички!…

Альоша заотстъпва към вратата.

— Но, Боже — извика внезапно Катерина Ивановна и плесна с ръце, — ами той! Как е могъл да бъде толкова безчестен, толкова безчовечен! Той е разказал на тази твар онова, което се случи там, в онзи съдбоносен, навеки проклет, проклет ден! „Ходили сте хубостта си да продавате, мила госпожице!“ Тя знае! Брат ви е подлец, Алексей Фьодорович!

Альоша искаше да каже нещо, но не намираше нито дума. Сърцето му се свиваше от болка.

— Вървете си, Алексей Фьодорович! Срам ме е, ужасно ми е! Утре… моля ви на колене, утре елате. Не ме осъждайте, простете ми, не знам какво ще направя със себе си!

Альоша излезе навън почти олюлявайки се. И на него му идеше да плаче като нея. Изведнъж го настигна слугинята.

— Госпожицата забравила да ви предаде това писъмце от госпожа Хохлакова, от обед е в нея.

Альоша взе машинално мъничкия розов плик и го пъхна почти несъзнателно в джоба си.

XI. Още една пропаднала репутация

От града до манастира нямаше повече от верста и нещо. Альоша тръгна бързо по пустия в този час път. Беше вече почти нощ, на тридесет крачки вече мъчно можеше нещо да се различи. По средата на пътя имаше кръстопът. На кръстопътя под една самотна върба се мярна някаква фигура. Алъоша тъкмо излизаше на кръстопътя и фигурата скочи от мястото си, хвърли се към него и бясно извика:

— Кесията или живота![113]

— Ти ли си, Митя! — учуди се Альоша, който все пак доста изтръпна.

— Ха-ха-ха! Не очакваше ли? Мисля си: къде да те причакам? Пред нейната къща? Оттам минават три пътя и може да те изпусна. Измислих най-после да чакам тук, защото непременно щеше да минеш оттук, друг път за манастира, няма. Хайде, казвай истината, смачкай ме като хлебарка… Но какво ти е?

— Нищо, брате… от уплаха. Ах, Дмитрий! Одеве тази кръв на тате. — И Альоша заплака, отдавна му се плачеше и сега изведнъж сякаш нещо се скъса в душата му. — Насмалко да го убиеш… прокле го… и ето сега… сега… игра си играеш… „кесията или живота“!

— Е, и какво? Неприлично ли е, а? Не подхожда за случая?

— Не… аз само тъй…

— Чакай. Погледни каква нощ: виждаш ли каква мрачна нощ, облаци, какъв вятър излезе? Сгуших се тук, под върбата, чакам те и изведнъж си помислих (честен кръст): какво още се бавя, какво чакам? Ето върбата, имам кърпа, имам риза, веднага мога да свия въже, презрамки на всичкото отгоре, и — няма да обременявам повече земята, няма да я безчестя с долното си присъствие! Но изведнъж те чувам, че идваш — Господи, сякаш нещо ме осени: ето че има, значи, човек, когото и аз обичам, ето го, ето това човече, милото ми братче, което аз обичам най-много от всички на света, което единствено обичам! И така те обичах, така те обичах в този миг, че си помислих: ей сега ще му се хвърля на врата. Но ми дойде глупава мисъл: „Ще се пошегувам с него, да го изплаша.“ И се развиках като глупак: „Кесията!“ Прости ми тая щуротия, това е само глупост, а в душата ми… също е едно… Е, дявол го взел, говори какво стана там? Какво каза тя? Мачкай ме, удряй ме, не ме щади! Побесня ли тя?

— Не, не е това… там стана съвсем друго, Митя. Там… там сега ги заварих двете заедно.

— Кои двете?

— Грушенка у Катерина Ивановна.

Дмитрий Фьодорович се втрещи.

— Невъзможно! — извика той. — Ти бълнуваш! Грушенка при нея?!

Альоша разказа всичко, което му се беше случило от минутата, когато влезе у Катерина Ивановна. Той разказва десетина минути и не може да се каже, че много плавно и последователни, но все пак го предаде ясно, като намираше най-важните думи, най-важните движения и ярко предаваше, често само с една подробност, собствените си чувства. Брат му Дмитрий слушаше мълчаливо, гледаше го втренчено със страшна неподвижност, но за Альоша беше ясно, че той вече е разбрал всичко, проумял е целия факт. Но лицето му, колкото повече разказваше, ставаше вече не мрачно, а просто страшно. Той сви вежди, стисна зъби, неподвижният му поглед стана сякаш още по-неподвижен, по-втренчен, по-ужасен… Толкова по-неочаквано беше, когато изведнъж, с неописуема бързина цялото му лице, досега гневно и свирепо, се промени мигновено, стиснатите му устни се разтвориха и Дмитрий Фьодорович се заля ненадейно в най-неудържим, най-непресторен смях. Той буквално се заля в смях, дълго време дори не можеше да говори от смях.

— Та не й целуна ръка, а? Не й целуна и избяга! — възклицаваше той в някакъв болезнен възторг, би могло да се каже дори, в нагъл възторг, ако този възторг не беше толкова неподправен. — И онази викаше, че е тигър! Тигър си е! И ешафод й се падало? Да, да, пада й се, пада й се, и аз съм на същото мнение, че й се пада, отдавна й се пада! Виждаш ли, брате, ешафод — добре, ешафод, но трябва най-напред да се оздравее. Разбирам я царицата на наглостта, ето това е тя, цялата се е разкрила с тази ръчица, инферналницата[114] Тя е царицата на всичките инферналници, каквито човек може да си представи на света! Своего рода удоволствие! Значи, избяга в къщи? Аз ей сега… ах… Ще изтичам при нея! Альошка, не ми се сърди, нали и аз казвам, че й е малко да я удуши човек…

— А Катерина Ивановна! — възкликна печално Альоша.

— И нея виждам, цялата я виждам и нея, виждам я както никога досега! Това е цяло откритие на всичките четири посоки на света, на петте тоест![115] Ама че крачка! Та това е именно онази Катенка, институтката, която поради великодушната идея да спаси баща си не се поколеба да отиде при нелепия груб офицер, рискувайки да бъде страшно оскърбена! Но нашата гордост, но потребността от риск, но

предизвикателството към съдбата, предизвикателството в безкрайността! Казваш, леля й я възпирала? Тази леля, да знаеш, тя самата е властна, та тя е родна сестра на онази московска генералша, вирeше си носа още повече от нея, но мъжът й го уличиха в хазнокрадство, загуби всичко, и имение, и всичко, и на гордата съпруга изведнъж й се смачка фасонът и оттогава не можа да се оправи. Та тя е задържала Катя, но Катя не я е послушала? „Всичко, демек, мога да победя, всичко е във властта ми; ако поискам, мога и Грушенка да омагьосам“ — и си е вярвала, придавала си е важност пред самата себе си, кой й е крив! Ти мислиш, че нарочно е целунала първа ръка на Грушенка, с някаква хитра сметка? Не, тя наистина, наистина се е влюбила в Грушенка, тоест не е в Грушенка, а в собствената си мечта, в собствения си блян — защото нали си е моя мечта, мой блян! Альошка, миличък, как се спаси от тях, от тия жени? Избяга, а, със затъкнат подрасник? Ха-ха-ха!

— Брате, ти, струва ми се, хич не обърна внимание колко си обидил Катерина Ивановна с това, че си разправил на Грушенка за онзи случай, а тя сега й го тръсна в очите, че вие самата сте ходили „при кавалерите тайно да продавате хубостта си“! Брате, има ли по-голяма обида от тази? — Альоша се измъчваше най-много от мисълта, че брат му сякаш се радва на унижението на Катерина Ивановна, макар че, разбира се, такова нещо беше невъзможно.

— Ха! — изведнъж страшно се намръщи Дмитрий Фьодорович и се удари с длан по челото. Той чак сега обърна внимание, макар че Альоша разправи одеве всичко наведнъж — и за обидата, и за вика на Катерина Ивановна: „Вашият брат е подлец!“ — Да, наистина, може и да съм разказвал на Грушенка за онзи „съдбоносен ден“, както казва Катя. Да, така е, разказах й, спомням си! Това беше пак тогава, в Мокрое, бях пиян, циганките пееха… Но аз ридаех, ридаех тогава, стоях на колене, молех се в името на Катя и Грушенка разбираше това. Тя тогава разбра всичко, спомням си, дори тя самата плака… Ах, по дяволите! Че може ли сега да е обратното? Тогава плачеше, а сега… Сега — „мечове в гърдите“. Такива са жените.

Той наведе глава и се замисли.

— Да, аз съм подлец! Несъмнен подлец — продума изведнъж с мрачен глас. — Все едно плакал ли съм, или не, но съм подлец! Предай там, че приемам това наименование, ако то може да я утеши. Хайде стига вече, прощавай, стига съм дрънкал! Няма нищо весело. Ти по твоя път, аз — по моя. И не искам повече да се виждаме, чак до някоя последна минута. Прощавай, Алексей! — Той силно стисна ръката на

Альоша и все още със сведени очи и без да вдига глава, сякаш откъсвайки се от нещо, бързо закрачи към града.

Альоша гледаше подире му и не можеше да повярва, че той тъй внезапно си отива завинаги.

— Стой, Алексей, още едно признание, само на тебе! — върна се изведнъж Дмитрий Фьодорович. — Виж ме, хубаво ме виж: знаеш ли, ей тук, ей тук се готви страшно безчестие. (При думите „ей тук“ Дмитрий Фьодорович се удряше с юмрук по гърдите, и то с такъв странен вид, сякаш безчестието се криеше и се съхраняваше именно там, на гърдите му, на някое място, в джоба му може би или му висеше на врата, зашито в нещо.) Ти вече ме знаеш: подлец съм, признат подлец! Но знай, че каквото и да съм направил преди, сега или занапред — нищо, нищо не може да се сравни по подлост с онова безчестие, което именно сега, именно в тази минута нося ей тук, на гърдите си, ей тук, тук, което действува и се извършва и което аз съм напълно властен да спра, напълно властен да спра или да извърша, забележи това! Е, знай тогава, че ще го извърша, а няма да го спра. Одеве ти разправих всичко, а това не ти разправих, защото дори и аз нямам очи за това! Още има възможност да се спра; ако се спра, мога още утре да възвърна половината от загубената си чест, но няма да се спра, ще осъществя подлия си замисъл и отсега бъди свидетел, че аз предварително и открито казвам това! Гибел и мрак! Няма какво да ти обяснявам, ще го разбереш, когато му дойде времето. Смрадната уличка и инферналницата! Прощавай. Не се моли за мене, не заслужавам, пък и никак не е нужно, никак не е нужно… изобщо не е нужно. Марш!…

И той внезапно си тръгна, този път окончателно. Альоша тръгна към манастира. „Но как така, как така, никога няма да го видя, какво говори! — мислеше си той слисан. — Още утре непременно ще го видя и ще го намеря, нарочно ще го намеря, какво говори той!…“

Альоша обиколи манастира и през боровата горичка отиде право в скита. Там му отвориха, макар че в този час не пущаха вече никого. Сърцето му трепереше, когато влезе в килията на стареца: „Защо, защо излиза, защо той го изпрати при хората? Тук е тишина, тука е светиня, а там е смут, там е мрак, в който веднага ще се изгубиш и заблудиш…“

В килията бяха послушникът Порфирий и йеромонахът отец Паисий, който през целия ден всеки час минаваше да се осведоми за здравето на отец Зосима, комуто, както научи уплашен Альоша, ставаше все по-зле и по-зле. Дори редовната вечерна беседа с братята

този път не можа да се състои. Обикновено вечер, след служба, всеки ден преди сън се стичаха манастирските братя в килията на стареца и всеки гласно му изповядваше днешните си прегрешения, грешните си мечти, мислите, съблазните, дори свадите помежду им, ако имаше такива. Някои се изповядваха на колене. Старецът решаваше, помиряваше, съветваше, налагаше покаяние, благославяше и опрощаваше. Тъкмо против тези братски „изповеди“ въставаха противниците на старчеството, като казваха, че това е профанация на изповедта като тайнство, почти кощунство, макар нещата да бяха съвсем различни. Представяха на епархиалното началство дори, че такива изповеди не само не постигат добрата цел, но действително и нарочно вкарват в грях и съблазън. Че уж на мнозина от братята им тежало да ходят при стареца, но отивали по неволя, защото всички отиват, за да не ги вземат за горди и с бунтовни помисли. Разправяха, че някои от братята, отивайки на вечерна изповед, се наговаряли помежду си предварително: „аз ще кажа, че съм ти се разсърдил тая сутрин, а ти го потвърди“ — само за да имат какво да кажат, само да се отърват. Альоша знаеше, че това наистина ставаше понякога. Той знаеше също, че между братята има много недоволни и от това, дето според обичая дори писмата от домашните им, получавани от монасите, се донасяха най-напред при стареца, той да ги разпечати преди получателите. Предполагаше се, разбира се, че всичко това би трябвало да става свободно и искрено, от душа, в името на свободното смирение и спасителното назидание, но в същност ставаше понякога и твърде неискрено, напротив дори, престорено и фалшиво. Но най-старите и най-опитните от братята държаха на своето, като смятаха, че „който доброволно се е затворил между тези стени, за да се спаси, за него всички тези послушания и дела ще бъдат несъмнено спасителни и ще принесат голяма полза; който пък, напротив, е недоволен и роптае, той все едно, че не е монах и напразно е дошъл в манастира, на такъв мястото е вън. От греха, пък и от дявола не само сред хората, но и в храма не можеш се запази, следователно няма защо да се оправдава грехът.“

— Отпадна, налегна го дрямка — съобщи шепнешком на Альоша отец Паисий, като го благослови. — Трудно ще се събуди. Но и не трябва да го будим. За пет минути отвори очи, помоли да отнеса на братята благословията му, а от братята поиска нощни молитви за него. Утре мисли да се причести още веднъж. Спомена за тебе, Алексей, пита заминал ли си, отговорихме, че си в града. „Така го благослових и аз; там му е мястото, а не тук — засега“ — ей това рече за тебе.

Спомняше си за тебе с любов, с грижа, разбираш ли с какво си се удостоил? Само че защо така е определил засега да си мирянин? Значи, предвижда нещо в съдбата ти! Разбери, Алексей, че макар и да се върнеш в света, то е като за възложено ти послушание от твоя старец, а не за суетно лекомислие и не за мирско веселие…

Отец Паисий излезе. Че старецът си отива, в това Альоша не се съмняваше, макар че може би щеше да живее още ден-два. Альоша твърдо и пламенно реши, че въпреки обещанията, които даде, да се срещне с баща си, с Хохлакови, с брат си и с Катерина Ивановна — утре изобщо няма да излиза от манастира и ще остане при стареца си до самата му кончина. Сърцето му пламна от любов и той горчиво се укори, че е могъл за миг там, в града, дори да забрави оня, когото беше оставил в манастира на смъртен одър и когото почиташе най-много от всички на света. Той влезе в стаичката на стареца, коленичи и се поклони доземи на спящия. Старецът тихо, неподвижно спеше и едва чуто дишаше. Лицето му беше спокойно.

Като се върна в другата стая — същата, в която сутринта старецът прие гостите, — Альоша, почти без да се съблича, сваляйки само обувките си, легна на коженото кораво и тясно диванче, на което спеше винаги, от много време вече всяка нощ, като си донасяше само възглавница. Дюшека пък, за който викаше одеве баща му, отдавна вече беше забравил да си постила. Сваляше си само подрасника и се завиваше с него вместо с одеяло. Но преди да легне, падна на колене и дълго се моли. В горещата си молитва той не молеше Бога да му разясни смута му, а само жадуваше за радостно умиление, предишното умиление, което винаги спохождаше душата му подир хвала и славене на Бога, което беше най-често цялата му вечерна молитва. Тази радост, която го спохождаше, водеше подире си лек и спокоен сън. Молейки се и сега, той изведнъж случайно напипа в джоба си онзи малък розов плик, който му предаде слугинята на Катерина Ивановна, когато го настигна навън. Той се смути, но довърши молитвата. После след известно колебание разтвори плика. Там имаше писъмце до него, подписано от Lise. — същата онази дъщеричка на госпожа Хохлакова, която сутринта толкова му се присмиваше пред стареца.

„Алексей Фьодорович — пишеше тя, — пиша ви тайно от всички, и от мама, и знам колко е лошо. Но не мога повече да живея, ако не ви кажа това, което се роди в сърцето ми, а освен нас двамата никой не бива да го знае засега. Но как ще ви кажа това, което тъй искам да ви кажа? Казват, че хартията не се изчервява, уверявам ви, че това не е истина и че се изчервява също като мен сега. Мили Альоша, обичам ви, обичам ви още от дете, от

Москва, когато вие съвсем не бяхте такъв, какъвто сте сега, и ви обичам завинаги. Избра ви сърцето ми, за да живея с вас, а на старини да свършим заедно живота си. Разбира се, с условието, че ще напуснете манастира. А колкото за годините ни, ще почакаме колкото е казано в закопа. Дотогава аз непременно ще оздравея, ще ходя и ще танцувам. За това дума да не става.

Виждате ли как съм обмислила всичко, едно само не мога да измисля: какво ще си помислите за мене, когато прочетете това? Аз все се смея и лудувам, одеве ви ядосах, но уверявам ви, че сега, преди да взема перото, се помолих пред иконата на Богородица, а и сега се моля и едва не плача.

Моята тайна е в ръцете ви, утре, като дойдете, не знам как ще ви погледна. Ах, Алексей Фьодорович, ами ако пак не се сдържа като някоя глупачка и се засмея както днес, щом ви погледна? Вие ще ме вземете за отвратителна подигравчийка и няма да повярвате на писмото ми. И затова, моля ви, мили, ако имате състрадание към мене, когато влезете утре, не ме гледайте право в очите, защото като срещна вашите очи, може би непременно изведнъж ще се разсмея, а при това ще бъдете и с тази дълга дреха… Дори и сега ме побиват тръпки, като си помисля за това, ето защо, като влезете, известно време изобщо не ме поглеждайте, а гледайте към маминка или към прозореца…

Ето, аз ви написах любовно писмо, Боже мой, какво направих! Альоша, не ме презирайте и ако съм направила нещо много лошо и съм ви огорчила, извинете ме. Сега тайната на моята може би навеки пропаднала репутация е във вашите ръце.

Днес непременно ще плача. Довиждане, до ужасното виждане! Lise.

P.S. Альоша, само че непременно, непременно, непременно елате! Lise.“

Альоша прочете писмото с учудване, прочете го два пъти, помисли малко и някак тихо, сладко се засмя. После трепна — този смях му се стори греховен. След миг обаче пак се засмя, все тъй тихо и все тъй щастливо. Той сложи бавно писмото в плика, прекръсти се и легна. Смутът в душата му изведнъж мина. „Господи, помилуй всичките одевешните, съхрани ги, нещастните и буйните, и ги насочи. У теб са пътищата и с тези пътища ги спаси. Ти си любов, ти на всички ще изпратиш и радост!“ — шепнеше Альоша, като се кръстеше, и постепенно заспиваше безметежен сън.

Част втора

Книга четвърта Изстъпления

I. Отец Ферапонт

Рано сутринта, преди още да се съмне, Альоша биде събуден. Старецът се беше събудил и се почувствува много слаб, макар че поиска от леглото да бъде пренесен на креслото. Той беше в пълно съзнание; лицето му, макар и много уморено, беше ясно, почти радостно, а погледът — весел, приветлив, зовящ. „Може и да не изкарам настъпилия днешен ден“ — каза той на Альоша; сетне пожела да се изповяда и да се причести веднага. Негов духовник беше винаги отец Паисий. Като се извършиха двете тайнства, почна маслосветът. Събраха се йеромонасите, килията малко по малко се изпълни с калугери. Междувременно започваше денят. Почнаха да идват и от манастира. Когато свърши службата, старецът пожела да се прости с всички и всички целуна. Понеже килията беше тясна, дошлите по-рано излизаха и отстъпваха място на следващите. Альоша стоеше до стареца, който пак беше седнал в креслото. Той говореше и поучаваше, доколкото можеше, гласът му, макар и слаб, беше още доста твърд. „Толкова години съм ви поучавал и следователно толкова години съм ви говорил гласно, че като да свикнах вече да говоря, а като говоря — и да ви поучавам, и дотам съм свикнал, че да мълча ми е станало почти по-трудно, отколкото да говоря, отци и братя мили, дори и сега, при моята слабост“ — пошегува се той, като се вглеждаше с умиление в струпалите се около него. Альоша отсетне си припомняше едно-друго от онова, което той каза тогава. Но макар да говореше разбрано, макар и с глас доста твърд, речта му беше малко несвързана. Той говори за много неща и сякаш искаше всичко да каже, всичко да изкаже още веднъж, в предсмъртния час, от всичко недоизказано в живота, и не само за поучение, а като че ли жадувайки да сподели радостта и възторга си с всички, да излее още веднъж приживе сърцето си…

„Обичайте се, отци — учеше ги старецът (доколкото помнеше отсетне Альоша). — Обичайте народа божи. Зер не сме ние по-свети от миряните, щото сме дошли и между тези стени сме се затворили, а, напротив, всеки, що е дошъл тук, вече с това само, че е дошъл тук, е узнал за себе си, че е по-лош от всички миряни и от всички и всичко на земята… И колкото по-дълго сетне калугерът живее между тези стени, толкова по-чувствително трябва да съзнава това. Защото в противен случай нямало е защо да дохожда тук. А когато узнае, че не само е по-лош от всички миряни, но и пред всички хора за всички и всичко е виновен, за всички грехове хорски, световни и еднолични, само тогава

целта на нашето единение ще се постигне. Защото, знайте, мили мои, че всеки един от нас е несъмнено виновен за всички й всичко на земята не само поради общата световна вина, а еднолично всеки за всички хора и за всеки човек на тази земя. Това съзнание е венец на пътя иночески, а и на всеки човек на земята. Защото иноците не са други човеци, а само такива, каквито всички хора на земята би трябвало да бъдат. Само тогава би се умилило нашето сърце в любов безконечна, вселенска, незнаеща насита. Тогава всеки от вас ще може да спечели целия свят с любовта си и със сълзите си да умие греховете световни. Всеки да обикаля около сърцето свое, всеки пред себе си да се изповядва непрестанно. От греха си не се бойте, дори и когато го съзнаете, стига само покаяние да има, но пазарлъци с Бога не правете. Пак повтарям: не се гордейте. Не се гордейте пред малки, не се гордейте и пред големи. Не мразете и ония, що ви отхвърлят, що ви позорят, що ви хулят и клеветят. Не мразете атеистите, злоучителите, материалистите, дори и злите от тях, не само добрите, защото и между тях има мнозина добри, най-вече в наше време. Споменувайте ги в молитвата си така: спаси всички, Господи, за които няма кой да се помоли, спаси и ония, що не искат да ти се молят. И прибавете още: не от гордостта си те моля за това, Господи, а защото и аз съм нищожен повече от все и вся… Народа божи обичайте, не оставяйте пришълци да отбиват стадото ви, защото, ако заспите в леност и високомерна гордост, и най-вече в користолюбие, ще дойдат от всички страни и ще ви отнемат стадото. Тълкувайте непрестанно на народа Евангелието… Не бъдете лихвари… Среброто и златото не обичайте, не ги трупайте… Вярвайте и знамето дръжте. Високо го издигайте…“

Старецът впрочем говореше по-откъслечно, отколкото е изложено тука и както го записа отсетне Альоша. Понякога съвсем пресекваше да говори, като че събираше сили, задъхваше се, но беше почти като във възторг. Слушаха го с умиление, макар мнозина да се чудеха на думите му и да виждаха в тях тъмнота… Отсетне всички си припомняха тези думи. Когато се случи на Альоша за минута да излезе от килията, той бе поразен от всеобщото вълнение и очакване сред стълпените в килията и около килията братя. Очакването беше сред някои почти тревожно, у други — тържествено. Всички очакваха нещо незабавно и велико веднага след кончината на стареца. Това очакване от известна гледна точка беше почти някак лекомислено, но дори и най-строгите старци му се поддаваха. Най-строго беше лицето на стареца йеромонах Паисий. Альоша излезе от килията само защото тайнствено го повика чрез един монах пристигналият от града

Ракитин, със странно писмо от госпожа Хохлакова. Тя съобщаваше на Альоша една интересна, извънредно навреме дошла новина. А именно, че вчера между вярващите жени от простолюдието, които чакали да се поклонят на стареца и да получат благословията му, имало една бабичка от града, Прохоровца, подофицерска вдовица. Тя попитала стареца: може ли да помене като покойник в църквата своя син Васенка, заминал по служба далече в Сибир, в Иркутск, от който цяла година вече не е получила никаква вест? На което старецът й отговорил строго, като й забранил и нарекъл такъв род поменуване равносилно на магьосничество. Но после, като й простил заради незнанието й, добавил, „все едно че гледаше в книгата на бъдещето“ (както се изразяваше госпожа Хохлакова в писмото си), и утешението, „че нейният син Вася е несъмнено жив и че или скоро ще си пристигне, или писмо ще й прати и че тя трябва да си отиде у дома и да го чака. И какво? — продължаваше с възторг госпожа Хохлакова. — Пророчеството се изпълни дори буквално и дори нещо повече.“ Едва-що старицата се върнала у дома си, и веднага й предали писмо от Сибир, което вече я чакало. Но не стига това: в туй писмо, писано по пътя, от Екатеринбург, Вася съобщавал на майка си, че пътува към Русия, връща се с един чиновник и че три седмици след като тя получи това писмо, „се надява да прегърне своята майка“. Госпожа Хохлакова настоятелно и горещо молеше Альоша незабавно да предаде това ново „чудо на предсказанията“ на игумена и на всички братя: „Това трябва всички, всички да го знаят!“ — възкликваше тя, завършвайки писмото си. Писмото й беше писано набързо, вълнението й отекваше във всеки негов ред. Но Альоша нямаше вече какво да съобщава на братята, защото всички вече знаеха всичко: Ракитин, като изпратил монаха да го викне, му поръчал освен това „най-почтително да донесе и на негово високопреподобие отец Паисий, че той, Ракитин, има нещо да му каже, но от такава важност, че не смее нито за миг да отложи да му го съобщи; а за своята дързост доземи му се кланя и го моли да му прости“. Понеже на отец Паисий монахът беше съобщил молбата на Ракитин по-рано, отколкото на Альоша, то на Альоша, когато се върна, му оставаше само да прочете писъмцето и да го съобщи веднага на отец Паисий само като документ. И ето че дори този строг и недоверчив човек, като прочете свъсен вестта за „чудото“, не можа напълно да сдържи вътрешното си чувство. Очите му блеснаха, устните му изведнъж се усмихнаха важно и проникновено.

— Какво има още да видим! — изтръгна се някак изведнъж из устата му.

— Какво ли още има да видим, какво ли още има да видим! — заповтаряха наоколо монасите, но отец Паисий се намръщи пак и помоли всички поне временно да не съобщават никому това, „докато още повече се потвърди, защото у светските люде има много лекомислие, пък и този случай е могъл да произлезе естествено“ — прибави той предпазливо, сякаш да му е чиста съвестта, но сам почти не вярваше на казаното, което много добре съзряха и слушащите го. Още същия час, разбира се, „чудото“ стана известно на целия манастир и на много миряни дори, дошли в манастира на литургия. Най-много от всички като че бе поразен от станалото чудо вчерашният монах от „Свети Силвестър“, от един малък манастир Обдорски в Далечния Север. Той се беше поклонил вчера на стареца, застанал до госпожа Хохлакова, и като му сочеше „изцелената“ дъщеря на тази дама, беше го попитал вдъхновено: „Как дръзвате да вършите такива дела!“

Работата е там, че сега вече беше в известно недоумение и почти не знаеше на кое да вярва. Още вчера привечер беше посетил манастирския отец Ферапонт в отделната му килия зад пчелина и бе поразен от тази среща, която му направи извънредно силно и ужасяващо впечатление. Този старец, отец Ферапонт, беше същият престарял монах, велик постник и мълчаливец, за когото вече споменахме като за противник на стареца Зосима и главно — на старчеството, което именно смяташе за вредно и лекомислено нововъведение. Този противник беше извънредно опасен, макар че той, като мълчаливец, почти не продумваше с никого дума. А беше опасен главно за това, че множество братя напълно му съчувствуваха, а от приходящите миряни мнозина го почитаха като велик праведник и подвижник, макар да виждаха в него несъмнен юродивец. Но тази юродивост именно ги пленяваше. При стареца Зосима този отец Ферапонт никога не ходеше. Макар и да живееше в скита, не го притесняваха много с манастирския правилник пак за това, че се държеше наистина като юродивец. Беше на около седемдесет и пет години, ако не и повече, а живееше зад манастирския пчелин, в един ъгъл, в стара, почти съборена дървена килия, направена там в най-древни времена, още миналото столетие, за един също голям постник и мълчаливец, отец Йона, който бе живял до сто и пет годишна възраст и за подвизите на когото и досега се разправяха в манастира и в околностите му множество най-любопитни разкази. Отец Ферапонт си издействува най-накрая и него да го заселят преди седем години в същата тази усамотена килийна, тоест просто колиба, която обаче много приличаше на параклис, защото в нея имаше извънредно много

подарени икони с вековечно горящи пред тях подарени кандила, които едни вид да наглежда и да пали бе сложен отец Ферапонт. Той ядеше, както се говореше (пък и беше истина), само по два фунта хляб на три дни, не повече; донасяше му ги на всеки три дни пчеларят, който живееше там, при пчелина. Но дори и с този пчелар, който му прислужваше, отец Ферапонт рядко продумваше дума. Тези четири фунта хляб заедно с неделната просфора, която след късна литургия игуменът редовно изпращаше на блажения, беше храната му за цяла седмица. А водата в канчето му сменяха всеки ден. На литургия ходеше рядко. Дошлите поклонници виждаха как прекарва понякога цял ден в молитва на колене, без да се изправя и без да поглежда встрани. Ако пък понякога влизаше в разговор с тях, биваше кратък, отривист, странен и винаги почти груб. Имаше обаче много редки случаи, когато и той се разговаряше с дошлите, но повечето пъти произнасяше само някоя странна дума, която винаги оставаше за посетителя голяма загадка, а след това вече, без да обръща внимание на никакви молби, не произнасяше нито дума за обяснение. Сан свещенически нямаше, беше само прост монах. Носеше се един много странен слух, впрочем между най-простите хора, че отец Ферапонт се сношавал с небесните духове и само с тях водел разговори, затова с хората мълчи. Обдорското монахче, като стигна до пчелина по упътването на пчеларя, също твърде мълчалив и мрачен монах, отиде в ъгълчето, дето беше килийката на отец Ферапонт. „Може да ти заговори като на гостенин, а може и дума да не продума“ — предупреди го пчеларят. Монахът се приближил, както сам разказваше отсетне, с голям страх. Било вече доста късно. Отец Ферапонт седял този път пред вратата на килийката, на една ниска пейчица. Над него леко шумолял грамаден стар бряст. Полъхвала вечерна хладина. Обдорският монах паднал по очи пред блажения и му поискал благословия.

— Искаш ли и аз да падна пред тебе по очи, монаше? — продумал отец Ферапонт. — Стани!

Монахът станал.

— Благословляя да благословишися, седни до мене. Отде идеш?

Онова, което най-много слиса горкия монах, беше, че отец Ферапонт при неговото несъмнено велико постничестзо и на тия преклонни години беше още наглед силен, висок старик, държеше се прав, непрегърбен, имаше свежо лице, макар и слабо, но здраво. Без съмнение у него се беше запазила още и значителна сила. Той имаше атлетическо телосложение. Въпреки преклонните си години не беше

дори и напълно побелял, а имаше още гъста, по-рано съвсем черна коса и брада. Очите му бяха сиви, големи, бляскави, но извънредно изпъкнали, което дори изненадваше. Говореше със силно ударение на „о“-то. Облечен беше в порижавял дълъг армяк от грубо арестантско, както му казваха по-рано, сукно, препасан с дебела връв. Шията и гърдите му бяха голи. Почти съвсем почерняла риза от най-грубо платно, с месеци несъбличана, се показваше изпод дрехата му. Говореше се, че носел под дрехата вериги, тридесет фунта тежки. Обут беше със стари, почти скъсани обуща на бос крак.

— От малката Обдорска обител, от „Свети Селивестър“ — отговори смирено гостенинът-моиах, като наблюдаваше отшелника с живите си, любопитни, макар и малко изплашени очички.

— Бил съм при твоя Селивестър. Живял съм там. Добре ли е Селивестър?

Калугерът се забърка.

— Неразбрани хора сте вие! Как пазите поста?

— Постите по стар манастирски устав са наредени така: на Велики пост[116] в понеделник, сряда и петък трапеза не се слага. Въз вторник и четвъртък дават бял хляб на братята, компот с мед, къпини или кисело зеле и булгур. В събота зелева чорба, каша от грах, каша сокова, всичко с масло. В неделя за чорбата — постна риба с каша. А в страстната седмица от понеделник чак до събота вечер, шест дни, хляб с вода и зеленило сурово и сие с воздержание: аще есть можно и не на всяк день приимати, но яко же речено бысть о первой седмице. А на светия велики петък нищо не ясти, такожде и на велика събота постим ся до третия час и тогава се яде малко хляб с вода и по една чаша вино се пие. В светия велики четвъртък пък ядем постно готвено, пием малко вино и друго сухоядие. Защото в Лаодикия съборът за великия четвъртък тако глаголет: „Яко не достоит в четнредесятницу последней недели четверток разрешите и всю четнредесятницу безчестите.“ Ето как е при нас. Но какво е туй в сравнение с вас, велики отче — прибави калугерът, посъвзел се, — защото и цяла година, дори и на Света Пасха, вие само с хляб и вода се храните и колкото е за нас хлябът за два дека, на вас за цяла седмица ви стига. Воистине дивно е подобно велико въздържание ваше.

— Ами гъби? — попита изведнъж отец Ферапонт, като произнесе буквата „г“ придихателно, почти като „х“.

— Гъби ли? — повтори зачуден монахът.

— Да, да. Ще оставя аз техния хляб, не ми трябва никак и мога да ида и в гората, и там с гъби ще преживея или с диви плодове, а те тук

не могат остави хляба си, дето ще рече, дяволът ги държи. Днес поганците ще рекат, че няма защо толкоз да се пости. Надменно и поганско е това тяхно разсъждение.

— Ох, истина е — въздъхна калугерът.

— А дяволи виждал ли си при тях? — попита отец Ферапонт.

— При кого при тях? — плахо запита монахът.

— Аз лани при игумена ходих на Света петдесетница и оттогаз не съм ходил. Видях, на някои седи на гърдите, под расото се крие, само рогцата му се показват; на някои надзърта от джоба, очите му живи, от мен го е страх; у едного се заселил в утробата, в най-нечистото му — корема, а у другиго просто на шията му виси, хванал се там, а той си го носи и не го вижда.

— Вие… виждате ли го? — попита калугерът.

— Казах ти: виждам го, цял го виждам. Като тръгнах да излизам от игумена, гледам — един се крие зад вратата от мене, ама як — аршин и половина и повече на бой, а опашката му дебела, кафеникава, дълга и краят й, не щеш ли, се завря в пролуката на вратата, и аз веднага му тръшнах вратата и му притиснах опашката. Като започна да скимти, да се дърпа, пък аз триж му направих кръст срещу него и го прекръстих. Там си и пукна като смазан паяк. Сега трябва да е изгнил, там в ъгъла, смърди, а те ни виждат, нито го усещат. Цяла година не съм ходил. Само на тебе, като чужденец, ти откривам.

— Страшни са вашите слова! Ами как, велики и блажени отче — ставаше монахът все по-смел, — истина ли е, за вас се носи велика слава, дори до далечните земи, че с духа свети имате непрестанно общение?

— Слиза. Дохожда.

— Но как слиза? В какъв вид?

— Като птица.

— Светият дух в образа на гълъб?

— Онзи е Свети Дух, а този е Светодух. Светодух е друго. Той може и като друга птица да слезе: или като ластовичка, или като щиглец, а някогаж и като синигер.

— А как го разпознавате от синигера?

— Говори.

— А как говори, на какъв език?

— На човешки.

— А какво ви говори?

— Ето днес ми възвести, че един глупак ще ме посети и ще ме разпитва, каквото не бива. Много искаш да знаеш, монаше.

— Ужасни са словата ви, блаженейши и светейши отче — поклати глава монахът. В неговите плахи очички пролича впрочем и недоверчивост.

— А видиш ли ей това дърво? — попита отец Ферапонт, след като помълча малко.

— Виждам, блажени отче.

— Според тебе то е бряст, а според мен друга е картината.

— Че каква? — попита калугерът, като помълча малко в напразно очакване.

— То става нощно време. Видиш ли тези два клона? Нощно време Христос протяга към мен ръцете си и с тия ръце търси мене, явно го виждам и тръпна. Страшно, о, страшно!

— Какво има страшно, щом е сам Христос?

— Може да ме грабне и да ме възнесе.

— Жив ли?

— Ами в духа и славата на Илия[117] — не си ли чувал? — ще ме прегърне и ще ме отнесе…

Макар че обдорският монах подир тоя разговор се върна в отредената му килийка при едного от братята в доста голямо недоумение, но неговото сърце несъмнено все пак клонеше повече към отец Ферапонт, отколкото към отец Зосима. Обдорският калугер беше преди всичко за поста, а за такъв велик постник като отец Ферапонт не беше чудно и „чудеса видети“. Неговите думи, разбира се, бяха като че ли малко нещо нелепи, но един Господ знае какво се криеше в тях, в тия думи, а всички Христови юродиви имат какви не още думи и постъпки. За прищипаната дяволска опашка пък не само в иносказателен, но и в пряк смисъл искрено и с удоволствие беше готов да повярва. Освен това той и по-рано, още преди да дойде в манастира, изпитваше голямо предубеждение към старчеството, за което знаеше досега само от приказки, и го смяташе, както и мнозина други, решително за вредно нововъведение. След като престоя пък и в манастира един ден, той успя да забележи и тайния ропот на някои лекомислени и несъгласни със старчеството братя. При това по природа беше монах пъргав, който обичаше да се вре, и твърде любопитен за всичко. Ето защо великото известие за новото „чудо“, извършено от стареца Зосима, го хвърли в извънредно голямо недоумение. Альоша си спомни после как измежду трупащите се около стареца и килията монаси пред очите му се мярна много пъти фигурата на любопитния обдорски гостенин, който се навираше навред по всички групички, вслушваше се във всичко, разпитваше

всички. Но тогава не му обърна много внимание и чак отсетне си спомни всичко… Пък и не му беше тогава до него: старецът Зосима, който почувствува пак умора и отново си легна, изведнъж, склапяйки вече очи, си спомни за него и поиска да го доведат. Альоша незабавно дотича. Около стареца бяха тогава само отец Паисий, отец йеромонах Йосиф и Порфирий, послушникът. Старецът отвори уморени очи, взря се в Альоша и изведнъж го попита:

— Чакат ли те твоите, синко?

Альоша се смути.

— Нямат ли нужда от тебе? Обещал ли си някому вчера за днес да отидеш?

— Обещах… на татко… на братята… и на други още…

— Виждаш ли. Непременно иди. Не скърби. Знай, че няма да умра, без да съм казал пред тебе последната си дума на земята. На теб ще кажа тази дума, синко, на теб ще я завещая. На теб, синко мили, защото ме обичаш. А засега върви при ония, на които си обещал.

Альоша веднага се покори, макар че му беше тежко да си тръгне. Но обещанието да чуе последната негова дума на земята и най-вече нему, на Альоша, завещана, разтърси душата му от възторг. Той забърза, за да свърши всичко в града и да се върне по-скоро. Тъкмо в този момент отец Паисий му пошепна напътствено слово, което му направи много силно и неочаквано впечатление. Това стана, когато вече бяха излезли от килията на стареца.

— Помни, млади човече, непрестанно — така направо и без никакви предисловия започна отец Паисий, — че светската наука, обединена във велика сила, е разчепкала, особено през последния век, всичко небесно, що ни е завещано в свещените книги, и подир жесток анализ у учените от този свят не е останало от цялата предишна светиня абсолютно нищо. Но те го разчепкаха на части, а цялото пропуснаха, и то с достойна за удивление слепота, след като цялото стои пред собствените им очи непоклатимо, както винаги, и вратата адови няма да му надвият[118]. Нима не е живяло то деветнайсет века, нима не живее и сега в поривите на единичните души и в поривите на масите народни? Дори в душевните пориви на същите тях, атеистите, които са разрушили всичко, живее както винаги непоклатимо! Защото и отреклите се от християнството, и бунтуващите се против него по същество са от същия тоя Христов облик, такива са и останали, защото досега нито тяхната мъдрост, нито жарта на сърцата им не са били в състояние да създадат друг висш образ за човека и неговото достойнство като образа, посочен някога от Христа. А колкото е имало

опити, излизали са само уродливи. Запомни особено това, млади човече, защото твоят старец, който си отива, те определя да живееш при хората. Може би, като си спомняш тоя велик ден, няма да забравиш и моите думи, дадени ти за сърдечно напътствие, понеже си млад, а съблазните на света са тежки и не е по силите ти да ги понесеш. Хайде сега, върви, сирота.

С това слово отец Паисий го благослови. Като излизаше от манастира и обмисляше всички тези неочаквани думи, Альоша изведнъж разбра, че в този строг и суров доскоро към него монах е намерил сега нов неочакван приятел и нов ръководител, който горещо го обича — като че ли старецът Зосима, умирайки, бе го завещал нему. „А може наистина това да е станало помежду им“ — изведнъж си помисли Альоша. А неочакваното и учено негово разсъждение, което преди малко изслуша, именно такова и никакво друго, свидетелствуваше само за нетърпеливото сърце на отец Паисий: той вече бързаше колкото може по-скоро да въоръжи младия ум за борба със съблазните и да огради младата душа, завещана нему, с ограда, по-здрава от която той самият не можеше да си представи.

II. При баща си

Най-напред Альоша се запъти към баща си. Като наближаваше, си спомни, че баща му снощи много настояваше да влезе някак скришом от брат си Иван. „Но защо? — помисли сега изведнъж Альоша. — Ако татко иска да ми каже нещо насаме, тайно, защо трябва да влизам скришно? Сигурно вчера във вълнението си е искал да каже нещо друго, но не е могъл“ — реши той. И все пак много се зарадва, когато Марфа Игнатиевна, която му отвори портичката (Григорий се бил разболял и бил на легло в пристройката), му съобщи, че Иван Фьодорович вече от два часа бил излязъл.

— А татко?

— Стана, пие кафе — някак сухо отговори Марфа Игнатиевна.

Альоша влезе. Старецът седеше сам до масата по чехли и със старо сетре и преглеждаше за развлечение, без голямо внимание обаче, някакви сметки. Той беше съвсем сам в цялата къща. (Смердяков също беше излязъл да купува провизии за обяд.) Но не го занимаваха сметките. Макар да беше станал рано сутринта и да се правеше на бодър, все пак видът му беше уморен и отпаднал. Челото му, на което през нощта се бяха подули грамадни морави цицини, беше превързано с червена кърпа. Носът му също се беше подул много през нощта и по него също се бяха образували няколко, макар и не много големи подутини, които обаче придаваха на лицето му някакъв особено злобен и гневен вид. Старецът знаеше това и погледна недружелюбно влизащия Альоша.

— Кафето е студено — извика той рязко, — няма да те каня. Аз самият, братко, днес съм на постна чорба и никого не каня. Защо си дошъл?

— Да питам как сте със здравето — продума Альоша.

— Да. И освен това, аз самият вчера ти казах да дойдеш. Глупост е всичко това. Напразно си се обезпокоил. Така си и знаех впрочем, че веднага ще се домъкнеш…

Той изговори това с най-неприязнено чувство. Междувременно стана от мястото си и загрижено погледна в огледалото (може би за стотен път от сутринта) носа си. Взе да намества по-красиво на челото червената кърпа.

— С червена е по-добре, с бяла е като в болница — сентенциозно отбеляза той. — Е, какво става при вас? Как е твоят старец?

— Много е зле, може би днес ще умре — отговори Альоша, но

баща му дори не го чу, пък и на минутата си забрави въпроса.

— Иван излезе — каза той изведнъж. — С всички сили се мъчи да отнеме годеницата на Митка, затова живее тук — прибави злобно, изкриви устни и погледна Альоша.

— Той самият ли ви го каза? — попита Альоша.

— Да, и отдавна ми го каза. Какво си мислиш ти: от три седмици ми го е казал. Да не е дошъл тук, за да ме заколи тайно? Все трябва да е дошъл за нещо.

— Какво приказвате? Защо говорите тъй! — ужасно се смути Альоша.

— Пари не иска наистина, но все едно от мене няма да види пукнат грош. Аз, мили мой Алексей Фьодорович, имам намерение колкото може повече да живея на този свят, да го знаете, и затова всяка копейка ми е нужна, а колкото повече живея, толкова по-нужна ще ми бъде — продължаваше той, като се разхождаше от единия ъгъл на стаята до другия с ръце в джобовете на широкото си, омазнено сетре от жълт летен плат. — Сега за сега съм все пак мъж, на петдесет и пет години само, но искам и още двадесетина години да бъда на мъжка линия, а като остарея, ще стана гаден, няма да ми дохождат вече по своя воля и тогава ще ми потрябват париците. Затова сега събирам все повечко и повечко само за себе си, мили сине мой Алексей Фьодорович, знайте това, защото аз искам да прекарам докрай в моето блудство, знайте това. Блудството е сладко нещо; всички го ругаят, но всички живеят в него, само че го правят тайно, а аз открито. И ето за това мое простодушие всички блудници са се нахвърлили върху мене. А в твоя рай, Алексей Фьодорович, не желая да ида, знай това, пък и неприлично е дори за един порядъчен човек да бъде в твоя рай, даже и да съществува там някъде. Според мене — заспиваш и не се събуждаш повече, това е, поменувайте ме, ако щете, пък ако не щете, дявол ви взел всички. Това е моята философия. Вчера Иван тук добре говори, макар че всички бяхме пияни. Иван е фукльо и не е кой знае колко учен… няма и кой знае какво образование, само мълчи и ти се подсмива мълчаливо — и само на това залага.

Альоша го слушаше и мълчеше.

— Защо не говори с мене? Пък и когато говори, все се превзема, подлец е твоят Иван! А за Грушенка ей сега мога да се оженя, стига да поискам. Защото пари като имаш, стига само да поискаш, Алексей Фьодорович, и всичко става. От това именно се бои Иван и ме дебне да не се оженя и затова насъсква Митка, той да се ожени за Грушка: по такъв начин иска хем мене да опази от Грушка (като че ли ще му

оставя пари, ако не се оженя за Грушка!), хем, от друга страна, ако Митка се ожени за Грушка, тогава Иван ще вземе богатата му годеница, това е тя, неговата сметка! Подлец е твоят Иван.

— Колко сте гневен днес. Това е заради вчера; по-добре да бяхте отишли да си легнете — каза Альоша.

— Ето ти казваш това — обади се внезапно старецът, като че ли за пръв път му беше дошло наум, — казваш го, пък аз не ти се сърдя, а на Иван, ако той ми каже същото, ще му се разсърдя. Само с тебе съм имал добри минутки, зер инак съм злобен човек.

— Не сте злобен човек, ами съсипан — усмихна се Альоша.

— Слушай, аз този разбойник Митка щях днес да го тикна в затвора, пък и сега още не знам как ще реша. Разбира се, в днешните модерни времена е прието бащите и майките да се смятат за предразсъдък, но по закон, ми се струва, че и в наше време не е позволено да се скубят за косите старите бащи и да се ритат по мутрите на пода в собствения им дом, пък и да се хвали, че щял да дойде и вече да ме убие — всичко това пред свидетели. Аз, ако поискам, ще го смачкам и мога заради вчера веднага да го тикна в затвора.

— Значи, няма да се оплаквате, нали?

— Иван ме разубеди. Плюл съм и на Иван, но и аз знам едно нещичко…

И като се наведе към Альоша, продължи с поверителен полушепот:

— Ако го тикна в затвора този подлец, тя ще научи, че аз съм го тикнал, и веднага ще хукне при него. А като чуе днес, че ме е бил до смърт, мене, безпомощния старец, тогава може да го зареже и да дойде при мене да ме навести… Ей такива сме по характер — всичко да вършим наопаки. Познавам я цяла-целеничка! Ами едно коняче няма ли да пиеш? Вземи си кафенце, студенко е, пък аз ще ти налея вътре четвърт чашка, хубаво е, братко, за вкус.

— Не, няма нужда, благодаря. Ей този хлебец само ще взема, ако позволите — каза Альоша, взе едно малко френско хлебче и го сложи в джоба на подрасника. — А коняк и вие по-добре да не пиете — плахо го посъветва той, като се вгледа в лицето на стареца.

— Имаш право, дразни ме, а не ме успокоява. Само една чашка… тук, от долапчето.

Той отвори с ключа „долапчето“, наля една чашка, изпи я, сетне го заключи и пак прибра ключа в джоба си.

— Стига толкова, от една чашка няма да умра.

— Ето че станахте и по-добър — усмихна се Альоша.

— Хм! Аз тебе и без коняк те обичам, а с подлеците и аз съм подлец. Банка не ще да отиде в Чермашня — защо? Да ме шпионира: дали ще дам на Грушенка много, ако дойде. Всички са подлеци! Но Иван аз изобщо не го разбирам. Отде се е взел такъв? Съвсем не е наша душа. И как ще му оставя нещо! Та аз и завещание дори няма да оставя; това трябва да го знаете. А Митка ще го смачкам като хлебарка. Черните хлебарки нощем с пантофа ги мачкам: като я настъпиш, направо изпращява. И твоят Митка ще изпращи така. Твоят Митка, защото ти го обичаш. Ето, ти го обичаш, но аз не се боя, че го обичаш. А пък ако Иван го обичаше, щях да се страхувам за себе си, че го обича. Но Иван никого не обича, Иван не е наш човек, тия хора като Иван, братко, не са наши хора, те са прах, който се е вдигнал[119]… Духне вятър, и прахът се измита… Вчера ми беше дошла наум една глупост, когато ти заръчах да дойдеш днес: исках да разбера чрез тебе дали Митка, ако му дам някоя и друга хилядарка, още сега да му ги наброя, дали би се съгласил този просяк и мерзавец да се пръждоса оттук за пет години, а по-добре за трийсет и пет, ама без Грушка, и то съвсем да се откаже от нея, а?

— Аз… аз ще го попитам… — измърмори Альоша. — Ако са три хиляди, тогава може би той…

— Не! Няма нужда вече да питаш, нищо не искам! Отказах се! То вчера ми беше влязло в главата от глупост. Нищо няма да дам, нищичко, на мене самия ми трябват паричките ми — размаха ръка старецът. — И без това ще го смачкам като хлебарка: Недей му казва нищо, че ще вземе да се надява. Пък и ти нямаш никаква работа при мене, хайде, отивай си. Ами онази, годеницата, Катерина Ивановна, дето толкова я кри от мене, дали ще се омъжи за него, или не? Ти вчера ходи при нея, струва ми се?

— Тя за нищо на света не иска да го остави.

— Ето на, тия нежни госпожици такива именно мъже обичат, гуляйджии и подлеци! Отрепки са, ще ти кажа, тези бледи госпожици, по-добре… Е-хе, да ми е мене неговата младост и тогавашното мое лице (защото аз бях по-голям хубавец от него на двайсет и осем години), и аз точно като него щях да побеждавам. Мерзавец е той! А Грушенка все пак няма да я получи, няма да я получи… На прах ще го стрия!

Той пак освирепя при последните думи.

— Върви си и ти, нямаш повече работа днес при мене — остро отсече той.

Альоша пристъпи да се сбогува и го целуна по рамото.

— Какво е това? — зачуди се малко старецът. — Нали ще се видим пак; или мислиш, че няма да се видим?

— Съвсем не, аз само тъй, случайно.

— То и аз, нищо де, и аз само тъй… — загледа го старецът. — Я слушай, слушай — извика той подире му, — ела скоро някой ден на чорба, чорба ще ти сваря, специална, не като днешната, непременно ела! Още утре, чуваш ли, утре ела!

И щом Альоша излезе, той пак отиде при долапчето и гаврътна още половин чашка.

— Повече няма! — измърмори той, хлъцна, пак заключи, прибра ключа в джоба си и тръгна към спалнята, където безсилен се отпусна на леглото и моментално заспа.

III. Свързал се с учениците

„Слава Богу, че не ме попита за Грушенка — помисли на свой ред Альоша, като излизаше от баща си и се отправяше към къщата на госпожа Хохлакова, — иначе май трябваше да му разкажа за вчерашната среща с нея.“ Альоша почувствува болка, че през нощта борците са се изпълнили с нови сили, а сърцата им с настъпването на деня пък се бяха вкаменили: „Татко е гневен и озлобен, намислил е нещо и държи на него, а как ли е Дмитрий? И той през тая нощ трябва да се е съвзел, и той сигурно е гневен и озлобен и също е намислил нещо, разбира се… О, днес непременно трябва да го намеря, каквото ще да става…“

Но Альоша не можа дълго време да мисли: неочаквано по пътя му се случи един инцидент, който наистина външно не беше много значителен, но много го изненада. Щом мина през площада и свърна в малката уличка, за да излезе на Михайловска, успоредна на Голямата, но отделена от нея само с една канавка (целият ни град беше прорязан от канавки), той видя долу пред мостчето една групичка ученици, все малолетни деца, от девет до дванадесет години, не повече. Те се връщаха от училище с чантичките си на гръб, някои с кожени торбички с ремък през рамото, едни облечени е куртки, други — с палтенца, а трети с високи ботуши с нагънати кончови, с каквито особено обичат да се перчат някои малки деца, разглезени от богатите си бащи.

Цялата група оживено разговаряше за нещо, изглежда, че се съвещаваха. Альоша никога не можеше да мине безчувствено покрай деца, и в Москва ставаше така, и макар да обичаше най-вече тригодишните или около тази възраст, но и учениците на десет-единадесет години много му харесваха. И затова, колкото и да беше угрижен сега, изведнъж му се дощя да свърне към тях и да си поприказват. Както наближаваше, се вглеждаше в румените им оживени личица и изведнъж видя, че всички момченца държат камък в ръка, а някои дори по два. А отвъд канавката, на около тридесет крачки от групата, стоеше до стобора едно момче, също ученик, също с торбичка през рамо, на ръст около десетгодишно, не повече или дори по-малко — бледичко, е болнав вид и искрящи черни очички. То внимателно и изпитателно наблюдаваше групата от шестима ученици, очевидно негови другарчета, които бяха излезли сега с него от училището, но с които явно беше във вражда. Альоша се приближи и

като се обърна към едно кадраво русо, румено момченце с черна куртка, изгледа го и му рече:

— Когато аз носех торбичка като вас, носехме ги от лявата страна, за да ни е лесно да бъркаме с дясната ръка вътре; а вашата торбичка ви е отдясно и ви е трудно да бъркате вътре.

Альоша без всякаква предумишлена хитрост започна направо с тази делова забележка, пък и един възрастен човек не може да започне другояче, ако трябва да спечели бързо доверието на детето и особено на цяла група деца. Трябва да се почне именно сериозно и делово и така, че да бъдеш съвсем на равна нога. Альоша разбираше това инстинктивно.

— Та той е левак — отговори веднага друго момченце, едро и здраво, на около единадесет години. Другите пет момчета вперихa очи в Альоша.

— Той и камъни хвърля с лявата ръка — обади се трето момче. Тъкмо в този миг насред групата долетя един камък, леко закачи — момчето-левак, но удари встрани, макар че беше хвърлен ловко и енергично. Хвърлило го беше онова момче отвъд канавката.

— Удряй сега, право в него мери, Смуров! — почнаха да викат всички. Но Смуров (левакът), и без това веднага си върна, хвърли камък по момчето отвъд канавката, но не улучи, камъкът удари в земята. Момчето отвъд канавката веднага запрати нов камък в групата, този път право в Альоша, и доста силно го удари в рамото. На момчето отвъд канавката джобовете му бяха пълни с приготвени камъни. Това личеше от тридесет крачки по издутите джобове на палтенцето му.

— Той вас, вас мери, нарочно вас мери. Вие нали сте Карамазов, Карамазов, а? — почнаха да викат децата и да се смеят. — Хайде всички заедно по него, бий!

И шест камъка наведнъж полетяха от групата. Един улучи момчето в главата и то падна, но веднага скочи и настървено започна да отговаря с камъни срещу групата. От двете страни започна непрекъсната престрелка, мнозина от групата също имаха приготвени камъни в джобовете си.

— Какво правите! Не ви ли е срам, господа! Шестима против един, та вие ще го убиете! — извика Альоша.

Той изскочи и застана срещу политналите камъни, за да заслони момчето зад канавката. Трима-четирима за миг се укротиха.

— Той почна пръв! — викна едно момче с червена рубашка с ядосан детски глас. — Той е подлец, той одеве в клас ръгна Красоткин с ножче, кръв му потече. Красоткин само не искаше да доносничи, а

този трябва да го набием…

— Но защо? Сигурно вие самите го закачате?

— Ето, той пак запрати камък в гърба ви. Той ви познава — закрещяха децата. — Той сега хвърля по вас, а не по нас. Хайде всички пак по него, добре се мери, Смуров!

И пак започна престрелка, този път много свирепа. Един камък удари момчето зад канавката в гърдите, то изпищя, заплака и се втурна да бяга нагоре към Михайловска. В групата се вдигна глъчка: „А, изплаши се, бяга сюнгерът!“

— Вие, Карамазов, още не знаете какъв подлец е той, малко е да го убие човек — повтори с пламнали оченца момчето с куртка, което, изглежда, беше най-голямо от всички.

— Че какъв е той? — попита Альоша. — Доносник ли е? Децата се спогледаха малко подигравателно.

— Вие натам ли отивате, към Михайловска? — продължи същото момче. — Тогава настигнете го… Ето вижте, пак се спря, чака и ви гледа.

— Вас гледа, вас гледа! — подхванаха момчетата.

— Попитайте го тогава: обича ли бански сюнгер, раздърпан. Чувате ли, така го попитайте.

Всички се изсмяха. Альоша гледаше тях, а те него.

— Не отивайте, ще ви удари — развика се предупредително Смуров.

— Господа, няма да го попитам за банския сюнгер, защото вие сигурно е това го закачате нещо, но ще разбера от него защо така го мразите…

— Разберете де, разберете — засмяха се момчетата.

Альоша мина мостчето и тръгна нагоре край стобора право към изпадналото в немилост момче.

— Внимавайте — викаха подире, му предупредително децата, — той няма да се уплаши от вас, току-виж скришом ви ръгнал… както Красоткин.

Момчето го чакаше, без да помръдне от мястото си. Като го доближи съвсем, Альоша видя пред себе си дете на не повече от десет години, слабо и нисичко, с бледо, слабичко продълговато личице, с големи тъмни и злобно гледащи към него очи. Беше облечено с доста овехтяло старо палтенце, което му беше омаляло някак уродливо. Голите му ръце стърчаха от ръкавите. На дясното коляно на панталона му имаше голяма кръпка, а на дясната му обувка, на върха, където е големият пръст, една дупка, която явно беше добре замазана с

мастило. Двата надути джоба на палтото му бяха пълни с камъни. Альоша се спря на две крачки от него и го загледа въпросително. Момчето позна веднага по очите на Альоша, че той не иска да го бие, и затова намали перченето и дори първо заговори:

— Аз съм сам, а те са шестима… Ще ги избия всички сам — каза то и очите му изведнъж пламнаха.

— Един камък като че ли доста зле ви удари — каза Альоша.

— А аз улучих Смуров в главата! — извика момчето. — Те там ми казаха, че вие ме познавате и за нещо сте хвърлили камък по мене? — попита Альоша.

Момчето го погледна мрачно.

— Аз вас не ви знам. Вие познавате ли ме? — продължаваше да пита Альоша.

— Стига сте ме разпитвали! — изведнъж извика сърдито момчето, ала без да помръдне от мястото си, сякаш още изчакваше нещо, а очите му пак злобно припламнаха.

— Добре, тръгвам си — каза Альоша, — само че не ви познавам и не ви закачам. Те ми казаха как ви закачат, но аз не искам да ви закачам, сбогом!

— Калугер с гарнитурови гащи![120] — извика момчето подире му със същия злобен и предизвикателен поглед, като същевременно взе и съответна поза, понеже смяташе, че Альоша без друго ще се нахвърли сега върху него, но Альоша се обърна, погледна го и си продължи пътя. Ала не успя да направи и три крачки, когато момчето го замери силно в гърба с най-големия камък, който имаше в джобовете си.

— А, значи, изотзад? Онези тогава право казват за вас, че нападате тайно? — обърна се пак Альоша, но този път момчето настървено запрати по него още един камък и вече право в лицето му, но Альоша успя навреме да се запази с ръка и камъкът го удари в лакътя.

— Как не ви е срам! Какво съм ви направил? — извика той.

Момчето мълчеше и предизвикателно очакваше само едно: сега Альоша вече непременно да се нахвърли върху него; като видя, че дори и сега не се нахвърля, съвсем се озлоби, като зверче: втурна се и то самото се нахвърли върху Альоша и докато Альоша успее да се дръпне, злобното момче сграбчи с две ръце лявата му ръка, наведе глава и силно го ухапа по средния пръст. То впи в пръста му зъби и десетина секунди не го пусна. Альоша изкрещя от болка и си задърпа пръста с всичка сила. Момчето го пусна най-сетне и отскочи на предишната дистанция. Пръстът му беше зле ухапан, точно до нокътя,

дълбоко до костта; бликна кръв. Альоша извади кърпа и здраво превърза с нея ранената си ръка. Той я превързва почти цяла минута. През цялото това време момчето стоеше и чакаше. Най-накрая Альоша вдигна към него кроткия си поглед.

— Е, добре — каза той, — виждате колко лошо ме ухапахте, стига толкова, нали така? Сега кажете ми, какво съм ви направил?

Момчето го погледна учудено.

— Макар изобщо да не ви познавам и за първи път да ви виждам — продължи Альоша все така спокойно, — но не може да не съм ви направил нищо — не бихте ме тормозили така без нищо. Кажете тогава какво съм ви направил и с какво съм виновен пред вас?

Вместо да отговори, момчето изведнъж се разплака с глас и побягна от Альоша. Альоша тръгна кротко подир него към Михайловска и дълго още виждаше как бягаше напред детето, без да забавя крачка, без да се обръща и сигурно все така плачейки с глас. Той реши, щом му остане време, непременно да го издири и да изясни тази загадка, която го порази извънредно много. Сега обаче нямаше време.

IV. У Хохлакови

Скоро стигна до къщата на госпожа Хохлакова, каменна къща, собствена, двуетажна, красива, една от най-хубавите в нашия градец. Макар че госпожа Хохлакова живееше повечето време в друга губерния, където имаше имение, или: в Москва, където имаше собствена къща, но и в нашия градец си имаше къща, останала й от бащи и деди. Пък и имението й в нашата околия беше най-голямото от трите й имения, а досега в нашата губерния беше идвала съвсем рядко. Тя изтича да посрещне Альоша още в антрето.

— Получихте ли писмото за новото чудо? — бързо, нервно заговори тя.

— Да, получих го.

— Разгласихте ли го, показахте ли го на всички? Той върна на майката сина!

— Днес той ще умре — каза Альоша.

— Чух, знам, о, как искам да говоря с вас! С вас или с друг някой за всичко това. Не, с вас, с вас! И колко ми е жал, че нямам възможност да го видя! Целият град е възбуден, всички са в очакване… Но сега… Знаете ли, че у нас сега е Катерина Ивановна?

— Ах, чудесен случай! — извика Альоша. — Тъкмо ще мога да се видя с нея, защото тя вчера ми поръча непременно да мина днес у тях.

— Знам всичко, всичко. Изслушах с подробности за всичко онова, което е станало вчера при нея… и за всички тия ужаси с тази… твар. C’est tragique[121] и аз на нейна място — не знам какво бих направила на нейно място! Но и брат ви, вашият Дмитрий Фьодорович, какъв е пък той, о, Боже! Алексей Фьодорович, но аз се объркам, представете си: там сега е вашият брат, тоест не онзи, не ужасният, вчерашният, а другият, Иван Фьодорович е там и разговаря с нея: тържествен разговор имат… И да знаете само какво става сега помежду им — това е ужасно, това е, да ви кажа, изстъпление, това е ужасна приказка, на която за нищо на света не може да се повярва: двамата се погубват, неизвестно защо, знаят това и се наслаждават на това. Аз ви очаквах! Жадувах да дойдете! Главното е, че не мога да понеса това. Сега ще ви разкажа всичко, но сега за друго и то е най-важното — ах, аз дори забравих, че това е най-важното; кажете, защо Lise е е в истерия? Щом чу, че идвате, веднага изпадна в истерия!

— Maman, в истерия сте вие, не аз — изчурулика неочаквано през

пролуката гласецът на Lise от съседната стая. Пролуката беше много мъничка, а гласецът трепетлив, точно както когато ужасно ти е смешно, но с всички сили сдържаш смеха си. Альоша веднага забеляза тази пролука и сигурно Lise, от своето кресло го гледаше през нея, но това вече той не можеше да види.

— Нищо чудно, Lise нищо чудно… от твоите капризи и аз ще изпадна в истерия; но впрочем тя е толкова болна, Алексей Фьодорович, цяла нощ беше толкова болна, имаше температура, стенеше! Едвам дочаках да съмне и да дойде Херценщубе. Той каза, че не може да разбере нищо и че ще трябва да се изчака. Този Херценщубе винаги така — дойде и каже, че нищо не може да разбере. Щом вие наближихте нашата къща, тя извика и изпадна в криза, поръча да я пренесем тук, в нейната стая.

— Мамо, аз изобщо не знаех, че той идва, и изобщо не съм поискала заради него да дойда в тази стая.

— Това вече не е истина, Lise, Юлия дотърча да ти каже, че Алексей Фьодорович иде; ти я беше пратила да гледа.

— Мила моя мамо, това е ужасно неостроумно от ваша страна. А ако искате да се поправите и да кажете сега нещо много умно, кажете, мила мамо, на уважаемия господин, на дошлия Алексей Фьодорович, че той доказа, че не е остроумен преди всичко с това, дето е решил да дойде у нас след вчерашното и макар че всички му се смеят.

— Lise, ти си позволяваш прекалено много и уверявам те, че най-сетне аз ще прибягна до строги мерки. Че кой му се смее, мене ми е толкова драго, че е дошъл, той ми е нужен, съвсем необходим ми е. Ох, Алексей Фьодорович, аз съм извънредно нещастна!

— Какво ви е, мила моя мамо?

— Ах, тия твои капризи, Lise, твоето непостоянство, твоята болест, тази ужасна нощ в огън, този ужасен и вечен Херценщубе, най-важното вечен, вечен и вечен! И най-сетне всичко, всичко… И най-сетне дори това чудо! О, как ме порази, как ме потресе това чудо, мили Алексей Фьодорович. И там сега, в гостната, тази трагедия, която не мога да понеса, не мога, предварително ви заявявам, че не мога. Може би комедия, а не трагедия. Кажете, старецът Зосима ще живее ли до утре, ще живее ли? О, Боже мой! Какво ми става, всеки миг затварям очи и виждам, че всичко е глупост, всичко е глупост.

— Много ще ви моля — прекъсна я изведнъж Альоша — да ми дадете някакво чисто парцалче да си превържа пръста. Нараних се лошо и сега много ме боли.

Альоша развърза ухапания си пръст. Кърпата беше цялата в кръв.

Госпожа Хохлакова изпищя и зажумя.

— Боже мой, каква рана, това е ужасно!

Но Lise щом видя през пролуката пръста на Альоша, тутакси с всичка сила отвори вратата.

— Влезте, влезте тук, при мене — извика тя настойчиво и повелително. — Край вече на глупостите. О, Господи, че защо стояхте и мълчахте толкова време! Можеше да му изтече кръвта, мамо! Но къде стана това, как стана? Преди, всичко вода, вода! Трябва да се промие раната, просто да се потопи в студена вода, за да престане болката, и така да се държи, дълго да се държи… По-скоро, по-скоро вода, мамо, в една чашка, за промиване. По-бързо де — нервно завърши тя. Тя беше много изплашена; раната на Альоша й беше направила силно впечатление.

— Дали да не изпратим за Херценщубе? — възкликна госпожа Хохлакова.

— Мамо, вие ще ме съсипете. Вашият Херценщубе ще дойде и ще каже, че не може да разбере! Вода, вода! Мамо, за Бога, идете вие, накарайте Юлия по-бързо, кой я знае къде се е завряла и никога не може да дойде веднага! По-скоро, мамо, че ще умра…

— Но няма нищо! — извика Альоша, който се уплаши от тяхната уплаха.

Дотича Юлия с вода. Альоша натопи пръста си във водата.

— Мамо, за Бога, донесете бинт; бинт и от онази лютата мътна вода за порязано, е, как се казваше! Ние имаме, имаме, имаме… Мамо, вие знаете къде е шишенцето, във вашата спалня, в долапчето отдясно, там има едно голямо шише и бинт.

— Сега ще донеса всичко, Lise, само недей вика и не се тревожи. Виждаш ли как твърдо понася нещастието си Алексей Фьодорович. Но къде сте могли да се нараните така ужасно, Алексей Фьодорович?

Госпожа Хохлакова бързо излезе. Lise само това чакаше.

— Преди всичко отговорете на въпроса — бързо заговори тя на Альоша, — къде сте се наранили така? А след това ще говоря с вас съвсем за друго. Хайде!

Чувствувайки инстинктивно, че времето докато се върне майката и е скъпо, Альоша набързо, пропускайки и съкращавайки много, обаче точно и ясно й разказа за своята загадъчна среща с учениците. Като го изслуша, Lise плесна с ръце:

— Но бива ли, бива ли, вие, при това с тия дрехи, да се свързвате с хлапетата! — гневно извика тя, като да имаше някакви права над него. — Та вие самият тогава сте хлапе, най-малкото хлапе, каквото

може да съществува! Обаче непременно ще разучите някак за тоя мръсен хлапак и ще ми разкажете всичко, защото тук има нещо. Сега, второ, но по-напред един въпрос: можете ли, Алексей Фьодорович, независимо от страданията поради болката, да говорите за съвсем празни работи, но да говорите разумно?

— Напълно мога, пък и вече не чувствувам чак такава болка.

— Това е, защото пръстът ви е във водата. Тя трябва веднага да се смени, защото много бързо ще се стопли. Юлия, веднага донеси парче лед от зимника и нова чаша с вода. Е, сега тя отиде и аз ще ви кажа: незабавно, мили Алексей Фьодорович, бъдете така добър да ми върнете писмото, което ви изпратих вчера — незабавно, защото всеки момент ще дойде маминка, а аз не искам…

— Писмото не е у мене.

— Не е вярно, у вас е. Знаех, че така ще отговорите. Но то е у вас, в този джоб. Аз толкова се разкайвах за тази глупава шега цяла нощ. Върнете ми писмото веднага, дайте ми го!

— То остана там.

— Но вие не можете да ме смятате вече за момиченце, за мъничко, съвсем мъничко момиченце, след моето писмо с такава глупава шега! Аз ви моля да ми простите за глупавата шега, но писмото на всяка цена ми донесете, ако наистина не е у вас — още днес ми го донесете непременно, непременно!

— Днес ми е невъзможно, защото отивам в манастира и няма да идвам у вас два, три, четири дни може би, защото старецът Зосима…

— Четири дни, що за глупост! Кажете ми, много ли ми се смяхте?

— Никак не се смях.

— И защо?

— Защото напълно повярвах всичко.

— Вие ме обиждате!

— Ни най-малко. Като го прочетох, веднага си помислих, че точно така ще стане всичко, защото, щом умре старецът Зосима, веднага ще трябва да изляза от манастира. След това ще продължа учението си и ще издържа изпита, а когато дойде законният срок, ще се оженим. Аз ще ви обичам. Макар че не съм имал още време да мисля, но си помислих, че по-добра жена от вас няма да намеря, а старецът ми поръча да се оженя…

— Но аз съм урод, возят ме в кресло! — засмя се Лиза и бузите й заруменяха.

— Аз самият ще ви возя в креслото, но съм сигурен, че дотогава ще оздравеете.

— Но вие сте луд — нервно изрече Лиза, — от такава шега изведнъж се стигна до такава глупост!… Ах, ето я и мама, може би навреме; мамо, как винаги закъснявате, може ли да се бавите толкова! Ето и Юлия вече носи леда!

— Ах, Lise, не крещи, главното е ти да не крещиш. От тоя крясък ми… Какво да се прави, като ти самата си пъхнала бинта на друго място… Търсих го, търсих го… Подозирам, че нарочно си го направила.

— Че откъде можех да зная, че той ще дойде с ухапан пръст; иначе може би наистина нарочно щях да го направя. Ангеле мой, мамо, вие започвате да говорите извънредно остроумни неща.

— Нека са остроумни, но какви са тези чувства, Lise, за пръста на Алексей Фьодорович и всичко друго! Ох, мили Алексей Фьодорович, съсипват ме не подробностите, не някой си Херценщубе, а всичко заедно, всичко като цяло, това е, което не мога да понеса.

— Стига, мамо, стига за Херценщубе! — весело се смееше Лиза. — Дайте по-скоро бинта, мамо, и водата. Това е просто куршумена вода, Алексей Фьодорович, сега си спомних как се казва, но е много хубава вода. Мамо, представете си, той се сбил на улицата с хлапетата и едно от тях го ухапало — е, не е ли мъничък, не е ли мъничък самият той и може ли след всичко това, мамо, да се жени, защото, представете си, той иска да се жени, мамо. Представете си го женен, не е ли смешно, не е ли ужасно това?

И Lise продължаваше да се смее с неравния си ситен смях, гледайки лукаво Альоша.

— А, как ще се жени, Lise, откъде накъде ги приказваш и какво ти влизат в работа такива неща… докато онова хлапе може и да е било бясно.

— Ах, мамо! Нима има бесни деца?

— Защо да няма, Lise, да не би да приказвам глупости. Вашето хлапе е било ухапано от бясно куче и е побесняло и затова хапе друг от своя страна. Как хубаво ви превързва тя, Алексей Фьодорович, аз никога не бих могла да го направя така. Усещате ли сега болка?

— Вече много слаба.

— А не се ли боите от водата? — попита Lise.

— Хайде стига, Lise, аз може би наистина прибързано казах това за бясното дете, а ти пък веднага. Катерина Ивановна, щом разбра, че сте дошли, Алексей Фьодорович, просто ми се нахвърли. Тя жадува, жадува да ви види.

— Ах, мамо! Идете сама там, той не може да отиде сега, той

много страда.

— Никак не страдам, мога да отида… — каза Альоша.

— Как! Вие си отивате? Значи, така! Значи, така!

— Но защо! Като свърша там, пак ще дойда и пак ще можем да говорим, колкото желаете. Много бих искал да видя по-скоро Катерина Ивановна, защото на всяка цена трябва колкото може по-скоро да се върна в манастира.

— Мамо, вземете го и веднага го изведете! Алексей Фьодорович, не си правете труда да се отбивате при мене, след като се видите с Катерина Ивановна, а си отивайте направо във вашия манастир, там ви е мястото на вас! А аз искам да спя, цяла нощ не съм спала.

— Ах, Lise, ти само се шегуваш, но де да можеше наистина да заспиш! — извика госпожа Хохлакова.

— Не знам с какво съм… Ще остана още три минути, ако искате, дори пет — изломоти Альоша.

— Дори пет? Я го извеждайте, мамо, по-скоро, това е чудовище!

— Lise, ти си полудяла. Да вървим, Алексей Фьодорович, тя е много капризна днес, боя се да я дразня. О, лошо нещо е нервната жена, Алексей Фьодорович! А може би наистина й се приспа, като дойдохте при нея. Колко бързо й навяхте дрямка, какво щастие е това!

— Ах, мамо, как мило почнахте да говорите, целувам ви, мамичко, за това.

— И аз тебе, Lise. Слушайте, Алексей Фьодорович — заговори тайнствено и важно, с бърз шепот госпожа Хохлакова, като излизаше с Альоша, — не искам нищо да ви внушавам, нито да повдигам тази завеса, но вие влезте и сам ще видите всичко, което става там, това е ужас, това е най-фантастичната комедия: тя обича вашия брат Иван Фьодорович, а се мъчи с всички сили да увери самата себе си, че обича брат ви Дмитрий Фьодорович. Това е ужасно! Аз ще вляза заедно с вас и ако не ме изпъдят, ще изчакам края.

V. Изстъпление в гостната

Но в гостната разговорът вече привършваше; Катерина Ивановна беше много развълнувана, макар че видът й беше решителен. В момента, когато влязоха Альоша и г-жа Хохлакова, Иван Фьодорович ставаше да си отива. Лицето му беше малко бледо и Альоша го погледна с безпокойство. Защото за Альоша сега се решаваше едно от неговите съмнения, една тревожна загадка, която от известно време го измъчваше. Вече от около месец на няколко пъти и от различни страни му се внушаваше, че брат му Иван обича Катерина Ивановна и най-важното, че наистина мисли да я „отнеме“ от Митя. До последния момент това се струваше на Альоша чудовищно, макар че много се тревожеше. Той обичаше и двамата си братя и се страхуваше от такова съперничество помежду им. А в същност самият Дмитрий Фьодорович неочаквано вчера му заяви направо, че дори е доволен от съперничеството на брат си Иван и че то много ще му помогне на него, Дмитрий. За кое ще му помогне? Да се ожени за Грушенка? Това Альоша смяташе за безнадеждно и много долно. Освен всичко това Альоша беше дълбоко убеден до снощи, че Катерина Ивановна страстно и упорито обича брат му Дмитрий — но само до снощи. На всичкото отгоре, кой знае защо, все имаше чувството, че тя не може да обича човек като Иван, а обича брат му Дмитрий, и именно такъв, какъвто е, въпреки цялата чудовищност на една такава любов. Ала вчера в сцената с Грушенка изведнъж като че ли усети нещо друго. Думата „изстъпление“, току-що произнесена от госпожа Хохлакова, го накара почти да потръпне, защото, вероятно в отговор на някакъв свой сън, точно тая нощ, полусънен на разсъмване, той изведнъж произнесе: „Изстъпление, изстъпление!“ А през цялата нощ беше сънувал вчерашната сцена у Катерина Ивановна. Сега изведнъж изразеното направо упорито твърдение на г-жа Хохлакова, че Катерина Ивановна обича брат му Иван и просто нарочно за някаква игра, от „изстъпление“, мами самата себе си и се измъчва с измислена любов към Дмитрий от някаква уж благодарност — порази Альоша. „Да, може би действително цялата истина е именно в тия думи!“ Но в такъв случай какво е положението на брат му Иван? Альоша чувствуваше някак инстинктивно, че такъв характер като Катерина Ивановна имаше нужда да властвува, а би могла да властвува само над човек като Дмитрий, в никакъв случай над човек като Иван. Защото само Дмитрий (ако ще след доста време) би могъл да се смири най-после

пред нея „за свое добро“ (което Альоша дори би желал), но Иван — не, Иван не би могъл да се смири пред нея, пък и такова смирение не би му донесло щастие. Кой знае защо, Альоша неволно си беше създал такава представа за Иван. И ето всички тези колебания и съображения минаха през ума му в момента, когато влизаше в гостната. Мярна му се и още една мисъл — внезапно и неудържимо: „Ами ако тя не обича никого, нито единия, нито другия?“ Ще отбележа, че Альоша някак се срамуваше от тези свои мисли и се осъждаше за тях, когато през последния месец се случеше да му минат през ума: „Та какво разбирам аз от любов и от жени и как мога да стигам до такива решения“ — упрекваше се той подир всяка подобна мисъл или догадка. А същевременно не можеше да не мисли. Разбираше инстинктивно, че сега например в съдбата на двамата му братя това съперничество е много важен въпрос, от който зависят много неща. „Единият гад ще изяде другата гадина“ — беше казал вчера брат му Иван, ядосан на баща си и на брат си Дмитрий. Значи, брат му Дмитрий в неговите очи е гад и може би отдавна вече? Дали не откакто брат му Иван се беше запознал с Катерина Ивановна? Тези думи, разбира се, вчера се изплъзнаха от устата на Иван неволно, но толкова по-важно е, че беше неволно. Ако е така, за какъв мир може да става дума? Не са ли това, напротив, нови поводи за ненавист и вражда в тяхното семейство? И най-вече кого да жали той, Альоша? И какво да пожелае на всеки от тях? Той обича и двамата, но какво да пожелае на всеки от тях след тези страшни противоречия? В тази бъркотия той можеше съвсем да се обърка, а сърцето на Альоша не можеше да понася неизвестността, защото неговата любов беше винаги дейна. Той не можеше да обича пасивно, обикнеше ли, веднага започваше да помага. А за това трябваше да си постави цел, трябваше да знае със сигурност кое е добро и потребно за всеки от тях, а като установи правилната цел, естествено и да помогне на всеки от тях. Но вместо ясна цел във всичко това имаше само неяснота и бърканица. „Изстъпление“ — каза се сега! Но какво можеше да разбере дори от това изстъпление? Дори първата дума от цялата тази бъркотия не му беше ясна!

Като видя Альоша, Катерина Ивановна бързо и радостно се обърна към Иван Фьодорович, който вече беше станал да си отива:

— За минутка! Останете още една минута. Искам да чуя мнението на този човек, комуто се доверявам с цялото си същество. Катерина Осиповна, не си отивайте и вие — прибави тя, като се обърна към госпожа Хохлакова. Тя покани Альоша да седне до нея, а Хохлакова седна отсреща, до Иван Фьодорович.

— Всички тук сте мои приятели, вие сте всичко, което имам на този свят, мили мои приятели — започна тя горещо, с глас, в който трептяха истински страдалчески сълзи, и сърцето на Альоша пак отведнъж се обърна към нея. — Вие, Алексей Фьодорович, вие бяхте вчера свидетел на този… ужас и ме видяхте как бях. Вие не видяхте това, Иван Фьодорович, а той видя. Какво си е помислил той за мене вчера — не знам, знам само едно, че ако същото се повтореше и днес, сега, бих изразил същите чувства като вчера — същите чувства, със същите думи, със същите жестове. Вие помните моите жестове, Алексей Фьодорович, вие самият ме удържахте в един от тях… (Като каза това, тя се изчерви и очите й засвяткаха.) Заявявам ви, Алексей Фьодорович, че не мога с нищо да се примиря. Слушайте, Алексей Фьодорович, аз дори не знам дали го обичам него сега. Той ми се видя жалък, това е лошо свидетелство за любов. Ако го обичах, ако продължавах да го обичам, може би не бих го жалила сега, а, напротив, бих го ненавиждала…

Гласът й затрепера и сълзици блеснаха на миглите й. Альоша потръпна вътрешно: „Тази девойка е правдива и искрена — помисли той, — но… и тя вече не обича Дмитрий!“

— Това е така! Така е! — възкликна госпожа Хохлакова.

— Почакайте, мила Катерина Осиповна, не съм казала главното, не съм казала какво реших окончателно тази нощ. Чувствувам, че може би моето решение е ужасно — за мене, но предчувствувам, че вече няма да го променя за нищо на света, за нищо, през целия си живот, така ще остане. Моят мил, моят добър, моят постоянен и великодушен съветник и дълбок сърцевед, и единствен приятел, когото имам на света, Иван Фьодорович, одобрява всичко и смята моето решение похвално… Той го знае.

— Да, аз го одобрявам — изрече Иван Фьодорович с тих, но твърд глас.

— Но аз желая и Альоша (ах, Алексей Фьодорович, простете ми, че ви нарекох просто Альоша), аз желая и Алексей Фьодорович да ми каже още сега, пред двамата ми приятели: имам ли право, или не? Аз имам инстинктивното предчувствие, че вие, Альоша, мили мой братко (защото вие сте мой мил брат) — възторжено заговори тя пак, като взе неговата студена ръка в своята гореща ръка, — предчувствувам, че вашето решение, вашето одобрение, въпреки всички мои мъки, ще ми донесе спокойствие, защото след вашите думи ще се укротя и ще се примиря — предчувствувам това!

— Не знам какво ще ме попитате — заговори с поруменяло лице

Альоша, — знам само, че ви обичам и ви желая в тази минута щастие повече, отколкото желая на самия себе си!… Но аз не разбирам нищо от тези работи… — кой знае защо, изведнъж побърза да добави той.

— В тия работи, Алексей Фьодорович, в тия работи сега най-важното е честта и дългът, и не знам какво още, но нещо по-висше, дори може би по-висше от самия дълг. Моето сърце ми говори за това непреодолимо чувство и то непреодолимо ме влече. Впрочем, с две думи — вече съм решила: ако дори той се ожени за оная… твар… — започна тя тържествено, — на която аз никога, никога не мога да простя, *все пак аз няма да го изоставя*! Отсега нататък вече никога, никога няма да го изоставя! — произнесе тя просто в изстъплението на някакъв блед, измъчен възторг. — Тоест не че ще се влача подире му, че ще му се мяркам постоянно пред очите и ще го мъча — о, не, аз ще замяна за друг град, където ще, но цял живот, цял живот ще го следя неуморно. А когато той стане нещастен с онази, а това непременно и веднага ще стане, тогава нека дойде при мене, и ще намери приятелка, сестра… Само сестра, разбира се, това ще бъде навеки така, но той ще се убеди най-сетне, че тази сестра е наистина негова сестра, която го обича и е пожертвувала за него целия си живот. Аз ще постигна това, ще упорствувам в това и най-сетне той ще ме разбере и ще започне да ми доверява всичко, без да се срамува! — извика тя като обезумяла. — Аз ще бъда неговият бог, комуто той ще се моли, и поне това ми дължи за своята изневяра и заради всичко, което понесох заради него вчера. И нека вижда през целия си живот, че аз цял живот съм му вярна, на него и на думата, която веднъж съм му дала, макар че той ми беше неверен и ми измени. Аз ще бъда… Аз ще се превърна само в средство за неговото щастие (или как да го кажа), в инструмент, в машина за неговото щастие, и то за цял живот, за цял живот, и той ще го вижда занапред през целия си живот! Това е моето решение! Иван Фьодорович ме одобрява напълно.

Тя се задъхваше. Може би искаше много по-достойно, по-изкусно и по-естествено да изкаже мисълта си, но излезе твърде прибързано и твърде оголено. Имаше много младежка неуравновесеност, още много се чувствуваше вчерашното раздразнение, нуждата да покаже гордостта си, това и самата тя виждаше. Лицето й някак изведнъж се помрачи, изразът на очите й стана лош. Альоша веднага забеляза всичко това и в сърцето му се пробуди състрадание. Към това се прибавиха и неочакваните думи на брат му Иван.

— Аз изказах само какво мисля — рече той. — При всяка друга жена това би излязло насилено, измъчено, но при вас — не. Друга жена

не би била права, но вие сте! Не знам как да мотивирам това, но виждам, че вие сте искрена до крайна степен, затова сте права…

— Но само в тази минута… А какво е тази минута? Само вчерашното оскърбление — това е тази минута! — не издържа изведнъж госпожа Хохлакова, която очевидно не искаше да се меси, но не можа да се сдържи и неочаквано изказа твърде вярна мисъл.

— Така е, така — прекъсна я Иван с някакъв внезапен хазарт и очевидно ядосан, че бяха го прекъснали, — така е, но у друга жена тази минута би била само едно вчерашно впечатление и само минута, а при характера на Катерина Ивановна тази минута ще продължи през целия й живот. Което за други е само обещание, за кея е вековечен, тежък, мрачен може би, но неуморен неин дълг! И тя ще черпи от чувството за този изпълнен дълг! Вашият живот, Катерина Ивановна, ще минава сега в страдалческо съзерцание на собствените ви чувства, собствения ви подвиг и собствената ви скръб, но впоследствие това страдание ще се смекчи и животът ви ще се превърне вече в сладостно съзерцание на веднъж завинаги осъществения твърд и горд замисъл, наистина горд посвоему, във всеки случай отчаян, но победен от вас, и това съзнание ще ви донесе най-накрая най-пълно удовлетворение и ще ви примири с всичко останало…

Той изговори това просто с някаква злоба, явно нарочно и дори може би без да желае да крие намерението си, тоест, че говори нарочно и иронично.

— О, Боже, колко е невярно всичко това! — възкликна пак госпожа Хохлакова.

— Алексей Фьодорович, но кажете вие! Имам мъчителна нужда да знам какво ще ми кажете вие! — възкликна Катерина Ивановна и изведнъж се обля в сълзи. Альоша стана от дивана.

— Нищо, нищо! — продължи през сълзи тя. — Това е от нервното разстройство, от тази нощ, но с такива двама приятели като вас и брат ви се чувствувам още силна… защото знам… вие двамата никога няма да ме изоставите…

— За нещастие, аз още утре може би ще трябва да замина за Москва и да ви изоставя за дълго… И това, за нещастие, не подлежи на промяна… — изрече внезапно Иван Фьодорович.

— Утре, за Москва! — Цялото лице на Катерина Ивановна изведнъж се разкриви. — Но… но, Боже мой, какво щастие е това! — извика тя мигом със съвсем променен глас и мигом прогони сълзите си, така че от тях не остана и следа. Именно в един миг с нея стана чудна промяна, която безкрайно изуми Альоша; на мястото на

разплаканата до преди малко в някакво изстъпление на чувствата си нещастна оскърбена девойка изведнъж се яви жена, която напълно се владееше и дори беше извънредно доволна от нещо, като че ли внезапно зарадвана дори.

— О, щастието не е, че оставам без вас, разбира се, не — сякаш побърза да се поправи тя с мила светска усмивка, — такъв приятел като вас не може да помисли това; аз съм, напротив, много нещастна, че ще се лиша от вас (тя изведнъж се хвърли устремно към Иван Фьодорович и като го улови за двете ръце, стисна ги с горещо чувство); но щастието е там, че лично ще можете да разкажете сега в Москва на леля и на Агаша цялото ми положение, целия ми сегашен ужас, напълно откровено с Агаша и щадейки милата ми леля, както, смятам, ще съумеете да го направите. Не можете да си представите колко бях нещастна вчера и тази сутрин, защото не знаех как ще им напиша това ужасно писмо… защото с писмо никак, в никакъв случай не може да се предаде… А сега ще ми бъде лесно да им пиша, защото вие ще бъдете там, налице, и ще им обясните всичко. О, колко се радвам! Но само за това се радвам, повярвайте ми! Самият вие сте за мен, разбира се, незаменим… Веднага отивам да напиша писмото — свърши тя изведнъж и дори тръгна да излезе от стаята.

— Ами Альоша? Мнението на Алексей Фьодорович, което толкова много искахте да чуете? — извика госпожа Хохлакова. Язвителна и гневна нотка прозвуча в думите й.

— Не съм забравила — спря се изведнъж Катерина Ивановна, — но защо се държите така враждебно към мене в такъв миг, Катерина Осиповна? — с горчив, горещ упрек каза тя. — Каквото казах, аз го потвърждавам. Необходимо ми е неговото мнение, нещо повече: трябва ми неговото решение! Каквото той каже, това ще бъде — ето до каква степен, напротив, жадувам да чуя вашите думи, Алексей Фьодорович… Но какво ви е?

— Никога не съм мислил, просто не мога да си го представя! — внезапно извика Альоша скръбно.

— Кое, кое?

— Той заминава за Москва, а вие възкликнахте, че се радвате — вие нарочно възкликнахте така! А след това веднага започнахте да обяснявате, че не се радвате на това, ами, напротив, съжалявате, че… губите един приятел — но и това нарочно го изиграхте… като в театър, като в комедия го изиграхте!

— В театър? Как!… Какво значи това! — възкликна Катерина Ивановна, дълбоко зачудена, цялата пламна и свъси вежди.

— Но колкото и да го уверявате, че ви е жал за него като за приятел, все пак му повтаряте в очите, че е щастие, дето заминава… — изговори някак вече съвсем задъхан Альоша. Той стоеше прав до масата и не сядаше.

— Но за какво говорите, не разбирам…

— И аз самият не знам… Изведнъж като някакво озарение… Знам, че не е добре, дето го говоря, но все пак ще кажа всичко — продължи Альоша със същия трепереш и пресеклив глас. — Озари ме мисълта, че вие може би изобщо не обичате брат ми Дмитрий… още от самото начало… Пък и Дмитрий може би изобщо не ви обича… от самото начало… а само ви почита… Не знам наистина как се осмелявам да кажа всичко това сега, но трябва някой да каже истината… защото тук никой не иска да я каже…

— Каква истина? — извика Катерина Ивановна и нещо истерично иззвънтя в гласа й.

— Такава — измънка Альоша, сякаш беше полетял от покрива надолу, — повикайте сега Дмитрий — аз ще го намеря, — нека дойде тук и ви вземе ръката, после да вземе ръката на брата Иван и да съедини вашите ръце. Защото вие измъчвате Иван само поради това, че го обичате… а го измъчвате затова, че Дмитрий го обичате насилено… неистински го обичате… защото така сте си внушили…

Альоша спря и млъкна.

— Вие… вие… вие сте един малък юродивец, ето какво сте вие! — отсече изведнъж Катерина Ивановна вече с пребледняло лице и разкривени от злоба устни.

Иван Фьодорович изведнъж се засмя и стана от мястото си. Шапката беше в ръцете му.

— Ти си се излъгал, добри ми Альоша — каза той с такъв израз на лицето, какъвто Альоша никога не беше виждал у него, с израз на някаква младежка искреност и силно, неудържимо откровено чувство, — никога Катерина Ивановна не ме е обичала! Тя през цялото време знаеше, че я обичам, макар че никога не съм й казвал нито дума за моята любов — знаеше, но не ме обичаше. Приятел също не съм й бил никога, нито за един ден: гордата жена не е имала нужда от моето приятелство. Тя ме държеше при себе си за непрекъсната мъст. Тя си отмъщаваше на мене и върху мене за всички оскърбления, които постоянно и всяка минута понасяше през цялото време от Дмитрий, оскърбления още от първата им среща… Защото и самата им първа среща е останала в сърцето и като оскърбление. Такова е нейното сърце! Аз през цялото време само това съм правил, да слушам за

нейната любов към него. Сега заминавам, но знайте, Катерина Ивановна, че вие наистина обичате само него. И колкото повече ви наскърбява — все повече и повече. Ето в това именно е вашето изстъпление. Вие го обичате точно такъв, какъвто е, обичате го, защото би обижда. Ако той се поправи, веднага ще го зарежете и съвсем ще го разлюбите. Но той ви е потребен, за да съзерцавате непрекъснато своя подвиг на вярност и за да го упреквате в невярност. И всичко това идва от вашата гордост. О, в това има много принизеност и унижение, но всичко това е от гордост… Аз съм много млад и прекалено много ви обичах. Знам, че не би трябвало да ви говоря така, че би било по-достойно от моя страна просто да си изляза оттук; и за вас нямаше да е толкова оскърбително. Но аз заминавам далече и няма да се върна никога. И това е завинаги… Не искам да остана повече сред тези изстъпления. Впрочем, повече няма какво да говоря, казах всичко… Сбогом, Катерина Ивановна, не бива да ми се сърдите, защото сто пъти повече от вас съм наказан, наказан съм преди всичко с това, че никога няма да ви видя. Сбогом. Не искам вашата ръка. Прекалено съзнателно ме измъчвахте, за да мога в тази минута да ви простя! После ще ви простя, а сега не ми трябва ръката ви.

Den Dank, Dame, begehr ich nicht[122]

прибави той с изкривена усмивка, с което доказа, впрочем съвсем неочаквано, че и той може да чете Шилер толкова, че да го научи наизуст, което Альоша по-рано не би повярвал. Излезе от стаята дори без да се сбогува и с домакинята, госпожа Хохлакова, Альоша плесна с ръце.

— Иване — извика той като зашеметен подире му, — върни се, Иване! Не, не, сега за нищо на света няма да се върне! — възкликна пак в скръбно озарение. — Но аз, аз съм виновен за това, аз започнах пръв! Иван говореше злобно, грозно. Несправедливо и злобно… — Альоша се вайкаше като луд.

Катерина Ивановна изведнъж стана и отиде в другата стая.

— Вие не сте направили нищо, вие действувахте прекрасно, като ангел — бързо и възторжено зашепна госпожа Хохлакова на натъжения Альоша. — Аз ще положа всички усилия Иван Фьодорович да не замине…

Радост сияеше на лицето й за голямо огорчение на Альоша, но изведнъж Катерина Ивановна се върна. В ръцете си държеше две пъстри банкноти[123].

— Имам една голяма молба към вас, Алексей Фьодорович —

започна тя, като се обърна направо към Альоша е явно спокоен и тих глас, като че ли наистина нищо не беше станало. — Преди една седмица — да, струва ми се, преди една седмица беше — Дмитрий Фьодорович е извършил една буйна и несправедлива постъпка, много безобразна. Тук има едно лошо място, една кръчма. Там срещнал онзи бивш офицер, онзи щабскапитан, когото вашият баща използувал за някакви свои работи. Дмитрий Фьодорович, кой знае защо, се разсърдил за нещо на този щабскапитан, хванал го за брадата и пред всички го изкарал на улицата в този унизителен вид и там още дълго го водил така и казват, че синът на този щабскапитан, едно момче, което учи в тукашното училище, още дете, като видял това, тичал до тях, плачел високо и молел за баща си, обръщал се към всички да го защитят, а те не смеели. Извинете, Алексей Фьодорович, но аз не мога да си спомня без негодуване тази позорна *негова* постъпка… една от онези постъпки, на които може да се реши само Дмитрий Фьодорович в своя гняв… и в своите страсти! Аз не мога дори да разкажа това, не съм в състояние… Обърквам се. Разпитах за този опозорен човек и научих, че бил много беден. Името му е Снегирьов. Провинил се нещо служебно, уволнили го, не мога да ви кажа точно, и сега със семейството си, с нещастното си семейство от болни деца и жена, побъркана, струва ми се, е изпаднал в страшна сиромашия. Отдавна е тук, в града, с нещо се занимава, бил писар някъде, а сега изведнъж нищо не му плащат. Погледнах ви… тоест помислих — все нещо бъркам думите! — виждате ли, исках да ви помоля, Алексей Фьодорович, предобри ми Алексей Фьодорович, да отидете при него, да намерите предлог, да влезете при тях, при този щабскапитан — о, Боже, как се обърквам! — и деликатно, предпазливо — точно както само вие ще можете да го направите (Альоша изведнъж се изчерви) — да му предадете тази помощ, ето тия двеста рубли. Той сигурно ще ги приеме… тоест ще го склоните да ги приеме… Или не, как да стане това? Вижте, това не е нещо като заплащане, за да се примири, да не се оплаква (защото той, струва ми се, искал да се оплаче), а просто съчувствие, желание да му се помогне; от моя страна, от моя, от годеницата на Дмитрий Фьодорович, а не от него самия… С една дума, вие ще се справите… Аз самата бих отишла, но вие ще го направите много по-добре от мен. Той живее на Озьорна, в къщата на еснафлийката Калмикова… За Бога, Алексей Фьодорович, направете го за мене… а сега… сега съм малко… уморена. Довиждане…

Тя изведнъж така бързо се обърна и се скри отново зад завесата, че Альоша не успя да каже нито дума — а искаше да каже нещо.

Искаше да помоли за прошка, да обвини себе си — изобщо да каже нещо, защото сърцето му преливаше и той в никакъв случай не можеше да излезе от стаята така. Но госпожа Хохлакова го хвана за ръката и го изведе. Във вестибюла пак го спря както преди малко.

— Горда е, бори се със себе си, но е добра, прекрасна, великодушна! — възкликна госпожа Хохлакова полушепнешком. — О, как я обичам, особено понякога, и как се радвам сега за всичко! Мили Алексей Фьодорович, вие не знаехте, но знайте, че ние всички, всички — аз, двете й лели, — изобщо всичко, дори Lise — вече цял месец само това желаем и се молим да се раздели с вашия любимец Дмитрий Фьодорович, който не желае да знае за нея и изобщо не я обича, и да се ожени за Иван Фьодорович, образован и чудесен младеж, който я обича най-много от всичко на света. Та ние тук цял заговор сме направили и аз може би не заминавам само заради това…

— Но тя плака, тя пак е оскърбена! — извика Альоша. — Не вярвайте на женски сълзи, Алексей Фьодорович, в това отношение аз винаги съм против жените и на страната на мъжете.

— Мамо, вие го разваляте и погубвате — чу се зад вратата тънкият гласец на Lise.

— Не, аз съм причината за всичко, аз съм ужасно виновен! — повтаряше безутешният Альоша в изблик на мъчителен срам за своята постъпка и дори закрил от срам лицето си с ръце.

— Напротив, вие постъпихте като ангел, като ангел, хиляди пъти съм готова да повторя това.

— Мамо, защо да е постъпил като ангел? — чу се пак гласецът на Lise.

— Като гледах всичко това, изведнъж ми се стори — продължи Альоша, сякаш не беше чул Лиза, — че тя обича Иван, и затова казах тази глупост… какво ще стане сега!

— Но с кого, с кого? — възкликна Lise. Мамо, вие май искате да ме умъртвите. Аз ви питам, вие не ми отговаряте.

В този миг дотича прислужницата:

— На Катерина Ивановна й прилоша… Тя плаче… истерия, мята се.

— Какво има? — закрещя Lise вече с тревожен глас. — Мамо, мамо, аз ще изпадна в истерия, не тя!

— Lise, за Бога не крещи, не ме съсипвай! Ти си още на такава възраст, че не бива да знаеш всичко, което големите знаят, като дойда, ще ти разкажа всичко, което може да ти се съобщи. О, Боже мой! Тичам, тичам… Истерия — това е добър признак, Алексей

Фьодорович, превъзходно, че е в истерия. Точно така трябва да бъде. Аз в това отношение винаги съм против жените, против всички тези истерии и женски сълзи. Юлия, тичай да кажеш, че веднага идвам. А че Иван Фьодорович си отиде така, тя си е виновна. Но той няма да замине. Lise, за Бога, не крещи! Ах, да, ти не крещиш, ами аз крещя, прости на майка си, но аз съм във възторг, във възторг, във възторг! А забелязахте ли, Алексей Фьодорович, какъв човек се оказа одеве Иван Фьодорович: каза всичко това и си излезе! Мислех го за някакъв учен, академик, а той неочаквано постъпи толкова пламенно, момчешки, и всичко това така прекрасно, прекрасно, все едно, че бяхте вие… И онова немско стихче го каза точно като вас! Но тичам, тичам. Алексей Фьодорович, бързо вървете за онова поръчение и по-скоро се върнете! Lise, не искаш ли нещо? За Бога, не задържай нито за минутка Алексей Фьодорович, той веднага ще се върне пак при тебе…

Госпожа Хохлакова най-сетне побягна навън. Альоша, преди да излезе, понечи да отвори вратата на Лизината стая.

— В никакъв случай — извика Lise. — Сега вече в никакъв случай! Говорете така, през вратата. За какво сте произведен ангел? Само това искам да знам.

— За една ужасна глупост, Lise! Сбогом!

— Не смейте да си отивате така! — извика Lise.

— Lise, наистина ми е много тежко! Ще се върна веднага, но наистина ми е много, много тежко.

И той бързо излезе.

VI. Изстъпление в малката къщурка

Наистина му беше много тежко, толкова тежко, както рядко му се беше случвало. Изведнъж се обади и „сглупи“ — при това по какъв въпрос: за любовните чувствай „Но какво разбирам аз, какво мога да знам за тези неща! — повтаряше си за стотен път и пак се изчервяваше. — Ох, срамът е нищо, срамът е само наказанието, което ми се пада, лошото е, че сега без съмнение ще стана причина за нови нещастия… А старецът ме изпращаше да примирявам и да сплотявам. Така ли се сплотява?“ На това място изведнъж пак си спомни как им „съедини ръцете“ и пак изпита страшен срам. „Макар че направих всичко това искрено, но занапред трябва да бъда по-умен“ — реши той и дори не се усмихна на решението си.

Поръчката на Катерина Ивановна беше за Озьорна, а брат му Дмитрий живееше тъкмо в тази посока, на една малка уличка близо до Озьорна. Альоша реши да се отбие непременно при него, преди да отиде при щабскапитана, макар да предчувствуваше, че няма да го намери. Той подозираше, че брат му може би нарочно ще се крие сега от него — но трябваше да го намери на всяка цена. А времето минаваше: мисълта за стареца, който си отиваше, нито за минута, нито за секунда не беше го напуснала от часа, когато бе излязъл от манастира.

В поръчението на Катерина Ивановна му направи впечатление нещо, което го заинтересува извънредно много: когато Катерина Ивановна спомена за малкото момче, ученика, сина на този щабскапитан, което подтичвало до баща си и плачело на глас — още тогава на Альоша му мина през ум, че това момче сигурно е същият ученик, който одеве му ухапа пръста, когато той, Альоша, го разпитваше с какво го е обидил. Сега вече Альоша беше почти сигурен в това, без още да знае защо. По такъв начин, увличайки се в странични мисли, той се поразведри и реши да не „мисли“ сега за „белята“, която беше направил, да не се измъчва от разкаяние, а да върши нещо, пък каквото ще има да става нататък, да става. Тази мисъл окончателно го ободри. И като свърна в малката уличка към брат си Дмитрий, усетил глад, той извади от джоба си хлебчето, което беше взел от баща си, и го изяде вървешком. Това подкрепи силите му.

Дмитрий не си беше в къщи. Хазаите на малката къщичка — старецът дърводелец, синът му и бабичката му — изгледаха дори мнително Альоша. „От три дни не се е прибирал, може и да е заминал

нанякъде“ — отговори старецът на настойчивите въпроси на Альоша. Альоша разбра, че му отговаря по инструкция. На въпроса му: „Дали не е у Грушенка и не се ли крие пак при Фома“ (Альоша нарочно си послужи с тези откровености), домакините го погледнаха дори уплашено. „Изглежда, го обичат, държат неговата страна — помисли Альоша, — това е хубаво.“

Най-сетне той намери на улица Озьорна къщата на еснафлийката Калмикова, стара съборетина, килната на една страна, само с три прозореца към улицата, с мръсен двор, насред който самотно стоеше една крава. От двора се влизаше в едно коридорче; отляво живееше старата хазайка с дъщеря си, бабичка, и двете май глухи. На неговия въпрос за щабскапитана, повторен няколко пъти, едната от тях разбра най-накрая, че пита за квартирантите, и посочи с пръст една врата от другата страна на коридора, откъм главната част на къщурката. Квартирата на щабскапитана се оказа нищо и никаква стаичка. Альоша хвана желязната скоба, за да отвори вратата, но изведнъж необикновената тишина зад вратата го порази. Той знаеше обаче от думите на Катерина Ивановна, че щабскапитанът в оставка е семеен човек: „Или спят всички, или може би са чули, че идвам, и чакат да отворя; по-добре пак да почукам.“ И той почука. Обадиха се, но не веднага, а може би подир десетина секунди.

— Кой е? — извика един висок и много сърдит глас.

Тогава Альоша отвори вратата и прекрачи прага. Той се намери в една стая, макар и доста широка, но извънредно претъпкана с хора и всякакви домашни вещи. Отляво имаше голяма руска печка. От печката до левия прозорец през цялата стая беше вързано въже, на което висяха разни дрипи. До двете стени отляво и отдясно имаше по едно легло, застлано с плетено одеяло. На едното от тях, лявото, бяха сложени една върху друга четири басмени възглавници, коя от коя по-малки. А на другото легло вдясно имаше само една много малка възглавничка. По-нататък, в ъгъла с иконите, имаше малко място, заградено със завеска или чаршаф, също метнат на въже, опънато през ъгъла. Зад тая завеска встрани също се забелязваше едно легло, направено от миндер и стол, сложен до него. Една проста дървена четвъртита селска маса беше дръпната от ъгъла с иконите към средното прозорче. И трите прозореца, всеки с по четири малки зеленикави плесенясали стъкла, бяха много мътни и всички затворени, така че в стаята беше доста задушно и не особено светло. На масата имаше тиганче с остатъци от пържени яйца на очи, един нахапан къшей хляб и едно стъкло с последни остатъци от земните блага само

на дънцето. До лявото легло на един стол седеше жена, която приличаше на дама и беше облечена с басмена рокля. Тя беше много мършава в лицето, възжълта, извънредно хлътналите й бузи говореха от пръв поглед за болезненото й състояние. Но най-много го порази погледът на клетата дама — поглед страшно въпросителен и в същото време ужасно надменен. И до момента, в който тази дама не се обади и докато Альоша се разправяше с домакина, тя все тъй надменно и въпросително местеше големите си кафяви очи от единия към другия. До тази дама, пред левия прозорец, стоеше младо момиче, с доста грозно лице, с червеникава рядка коса, бедно, макар и доста чисто облечено. То оглеждаше с погнуса влезлия Альоша. Вдясно, до леглото, седеше още едно женско същество. То беше много жалко създание, пак младо момиче, на около двадесет години, но гърбаво и безного, с парализирани, както му казаха после, нозе. Патериците му стояха до него в ъгъла между леглото и стената. Забележително красивите и добри очи на това нещастно момиче гледаха Альоша с някаква спокойна кротост. При масата, довършвайки пържените яйца, седеше един господин на около четиридесет и пет години, не много висок, слаб, с хилаво телосложение, червенокос, с ръждива рядка брадичка, подобна на раздърпан бански сюнгер. (Това сравнение и особено думата „сюнгер“, кой знае защо още от пръв поглед му минаха светкавично през ума, той по-късно си спомни това.) Очевидно същият този господин беше извикал отвътре: „Кой е?“, тъй като друг мъж в стаята нямаше. Но когато Альоша влезе, той просто скочи от пейката, на която седеше пред масата, обърса се набързо с една съдрана салфетка и полетя към Альоша.

— Калугер, за манастира проси, намерил къде да дойде! — изговори в това време високо момичето, което стоеше в левия ъгъл. Но господинът, който се метна към Альоша, веднага се обърна на пети към нея и каза с развълнуван, някак пресеклив глас:

— Не, Варвара Николаевна, не е от тях, не познахте! Позволете да попитам на свой ред — обърна се изведнъж пак към Альоша, — какво ви е накарало да посетите… тези недра?

Альоша го гледаше внимателно, той за пръв път виждаше този човек. Имаше в него нещо нескопосно, прибързано и нервно. Макар явно току-що да беше пил, но не беше пиян. Лицето му изразяваше някаква крайна безочливост и в същото време — колкото и да е странно — явен страх. Той приличаше на човек, който дълго време се е подчинявал и много нещо е понесъл, но който е способен изведнъж да скочи и да поиска правата си. Или още по-точно — на човек, който

ужасно иска да ви удари, но който ужасно се бои, че вие ще го ударите. В думите му и в интонацията на доста пискливия му глас се долавяше някакъв юродивски хумор, ту зъл, ту плах, който не издържаше докрай и глъхнеше. Въпроса за „недрата“ зададе някак цял разтреперан, с опулени очи, и с един скок се озова толкова близо до Альоша, че той машинално отстъпи крачка назад. Този господин беше облечен в някаква тъмна, доста жалка платнена горна дреха с кръпки и петна. Панталонът му беше някак прекалено светъл, от тези, дето никой вече отдавна не ги носи, кариран и от някакъв много тънък плат, измачкан, долу и заради това целият някак повдигнат нагоре, като че ли му беше окъсял като на дете.

— Аз… аз съм Алексей Карамазов… — започна Альоша.

— Отлично успях да разбера — сряза го господинът веднага, като даде да се разбере, че и без това му е известно кой е. — Аз пък съм щабскапитан Снегирьов, на свой ред: но все пак желателно ми е да зная какво именно ви е накарало…

— Просто така минавах. В същност бих искал да ви кажа от свое име няколко думи… Стига да позволите…

— В такъв случай ето ви стол, благоволете да заемете мястото си. В древните комедии така се е казвало: „Благоволете да си заемете мястото“… — И с бърз жест щабскапитанът взе празния стол (прост селски стол, целият дървен и нетапициран), и го постави почти насред стаята; след туй взе друг също такъв стол за себе си, седна срещу Альоша, пак точно насреща му и така, че коленете им почти се допираха.

— Николай Илич Снегирьов, бивш щабскапитан от руската пехота, макар и посрамен поради своите пороци, но все пак щабскапитан. По-скоро би трябвало да кажа щабскапитан Словоерсов, а не Снегирьов, защото от втората половина от живота си почнах да говоря със словоерси.[124] Словоерсите се придобиват, когато човек изпадне в унижение.

— Точно така — усмихна се Альоша, — само че неволно ли се придобиват, или нарочно?

— Бог е свидетел, неволно. Никога не съм говорил, цял живот не съм говорил със словоерси, внезапно паднах и станах със словоерсите. Това е нещо свише. Виждам, че се интересувате от съвременни въпроси. С какво обаче съм възбудил вашето любопитство, защото живея в обстановка, невъзможна за гостоприемство.

— Аз дойдох… по онази същата работа…

— По онази същата работа? — прекъсна го нетърпеливо

щабскапитанът.

— По повод онази ваша среща с моя брат Дмитрий Фьодорович — неволно изтърси Альоша.

— Каква среща? А, онази ли! Значи, относно сюнгера, банския сюнгер? — И той изведнъж така се доближи, че този път не можа да не си удари коленете в Альоша. Устните му някак особено се опънаха на конец.

— Какъв сюнгер? — измърмори Альоша.

— Дошъл е да ти се оплаква от мене, тате — извика иззад завесата в ъгъла познатият вече на Альоша гласец на одевешното момче. — Аз одеве му ухапах пръста!

Завеската се дръпна и Альоша видя одевешния си неприятел в ъгъла под иконите, на леглото, което беше нагласено от миндера и стола. Момчето лежеше, покрито с палтенцето си и едно старо юрганче. Изглеждаше болно и ако се съди по пламналите му очи, имаше треска. То гледаше сега Альоша безстрашно, не както по-рано. „У дома съм си сега, не можеш ме докопа.“

— Какъв пръст си ухапал? — надигна се от стола щабскапитанът. — Вас ли ви ухапа по пръста?

— Да, мене. Одеве се биеше на улицата срещу една група момчета с камъни; нападаха го шестима, а той беше сам. Аз отидох при него, а той хвърли камък и по мене, след това още един, по главата. Попитах какво съм му направил. Той изведнъж се хвърли към мен и ме ухапа по пръста, и аз не знам защо.

— Ей сега ще го пребия! На секундата ще го пребия. — И щабскапитанът вече сериозно скочи от стола.

— Но аз не се оплаквам, само ви разказах… Не съм искал да го биете. Освен това, струва ми се, сега е болен…

— А вие помислихте, че ще го бия ли? Че ще взема да набия Илюшечка пред вас, за ваше пълно удовлетворение? Май много искате — изрече щабскапитанът, като се обърна изведнъж към Алексей с такъв жест, като че ли щеше да му се нахвърли. — Съжалявам, господине, за вашето пръстенце, но не искате ли, преди да бия Илюшенка, веднага, пред очите ви, за ваше справедливо удовлетворение да си клъцна с ей този нож четирите пръста? Четири пръста, смятам, ще ви стигнат, да си наситите жаждата за отмъщение, няма да искате и петия?… — Той внезапно спря, сякаш се задушаваше. Всяко мускулче на лицето му трепереше, подскачаше, той гледаше извънредно предизвикателно. Сякаш не беше на себе си.

— Сега май всичко разбрах — тихо и тъжно отговори Альоша,

като продължаваше да седи на стола си. — Значи, вашето момче е добро момче, обича баща си и се е нахвърлило върху мен, защото съм брат на онзи, който ви е обидил… Сега разбирам — повтори той замислен. — Но моят брат Дмитрий Фьодорович се разкайва за постъпката си, аз знам, и ако имаше възможност да дойде при вас или по-право да се види с вас на същото онова място, щеше да ви поиска прошка пред всички… ако пожелаете.

— Значи, отскубва ми брадичката и после ми се извинява… Дето се вика, свършил си работата и дал удовлетворение. Така ли?

— О, не, напротив, той ще направи всичко, което поискате и както поискате!

— Така че, ако аз поискам негова светлост да коленичи пред мене в същата онази кръчма — „Столичен град“ се казва — или на площада, значи, ще го направи?

— Да, дори ще коленичи.

— Убихте ме. Просълзихте ме и ме убихте. Много съм склонен към чувствителност. Позволете прочие да ви се представя докрай: моето семейство, двете ми дъщери и моят син — това е моето пилило, моля. Когато умра, кой ще ги възлюби? А докато съм жив, кой освен тях ще обича мене, нищожничкия? Велико нещо е наредил Господ за всеки човек като мене. Защото трябва и човек като мене поне някой да може да го възлюби.

— Ах, това е абсолютна истина! — възкликна Альоша.

— Но стига най-сетне с тия палячовщини; дойде някой си глупак, а вие ни позорите! — извика неочаквано момичето, което беше до прозореца, като се обърна към баща си с изписани на лицето погнуса и презрение.

— Почакайте малко, Варвара Николаевна, позволете да довърша в тази насока — викна й баща й, макар и с повелителен тон, но я гледаше твърде одобрително. — Такъв си ни е характерът — обърна се пак към Альоша.

И нищо в цялата природа[125]
не щя той да благослови.

Тоест би трябвало да се каже в женски род: „не щя тя да благослови“. Но сега позволете ми да ви представя и моята съпруга: това е Арина Петровна, дама без крака, четирийсет и три годишна, нозете й ходят, но малко. От простолюдието. Арина Петровна, отпуснете си малко лицето: това е Алексей Фьодорович Карамазов. Станете, Алексей Фьодорович — той го хвана за ръката и със сила,

каквато не можеше и да се очаква от него, изведнъж го изправи. — Представяте се на дама, трябва да станете… Не онзи Карамазов, майко, който… хм, и тъй нататък, а брат му, известен със смирените си добродетели. Позволете, Арина Петровна, позволете, майко, позволете да ви целуна предварително ръчицата.

И той почтително, дори нежно целуна ръка на жена си. Момичето, което беше до прозореца, с негодуване даде гръб на тази сцена, а надменното въпросително лице на съпругата внезапно изрази неочаквана любезност.

— Здравейте, седнете, господин Черномазов[126] — рече тя.

— Карамазов, майко, Карамазов (ние сме си прости хора) — пошепна той пак.

— Е, Карамазов или как беше, аз пък все Черномазов… Седнете де и защо ви накара да станете? Дама без крака, каза той, аз крака имам, ами са се подули като дирeци, пък самата аз съм станала кожа и кости. По-рано каква дебела бях, а сега като да съм глътнала игла…

— Ние сме си прости хора, прости — подсказа още веднъж капитанът.

— Татко, ах, татко! — заговори изведнъж гърбавото момиче, което досега мълчеше на своя стол, и внезапно закри очи с кърпичка.

— Шут! — тръсна момичето до прозореца.

— Виждате какво ново при нас! — разпери ръце майката и посочи дъщерите. — Като облаци; ще минат облаците и пак си знаем нашето. По-рано, когато бяхме военни, много такива гости ни идваха… Аз, драги, от това не правя въпрос. Кой когото обича, нека си го обича. Дяконицата дохожда тогава и разправя: „Александър Андреевич е човек е превъзходна душа, а Настася, вика, Петровна е изчадие на ада!“ — „Е, викам й, кой когото си обожава, това е, а ти си малка фъшкия, ама белялия“. — „А тебе, казва тя, човек трябва да те държи под чехъл.“ — „Ах ти, черна циганко, й викам, кого си дошла да учиш ти?“ — „Аз, казва, пускам да влезе чист въздух, а ти нечист.“ — „Я попитай, й отговарям аз, всички господа офицери дали е чист въздухът тук, или друг някакъв?“ И така ми тежи още оттогава на душата, че оня ден, както си седя ей тук като сега, гледам, влиза същият, онзи генерал, който на Света неделя идва тука. „Е — казвам му, — ваше превъзходителство, може ли една благородна дама да пуща вътре свободен въздух?“ — „Да — отговаря, — би трябвало да отворите едно прозорче или вратата, защото у вас въздухът е спарен.“ И всички така! Какво са се заяли с моя въздух? Мъртвите още по-лошо миришат. „Аз казвам, не ви развалям въздуха, ще си поръчвам обуща и

ще се махна.“ Милички, гълъбчета мои, недейте осъжда майка си! Николай Илич, миличък, какво не ти угодих, само Илюшечка си имам, дето ще си дойде от училище и ме обича. Вчера ми донесе една ябълка. Простете, милички, простете, гълъбчета, родната си майка, простете ми, съвсем самотна останах, пък и защо ли моят въздух ви стана противен?

И горката изведнъж се разрида, сълзи рукнаха от очите й. Щабскапитанът устремно се хвърли към нея.

— Мамичко, мамичко, миличка, стига, стига! Не си самотна ти! Всички те обичат, всички те обожават! — И той почна пак да целува двете й ръце и нежно да я гали по лицето с длани; сетне грабна салфетката и започна да изтрива сълзите от лицето й. На Альоша дори му се стори, че и в неговите очи блеснаха сълзи. — Е, видяхте ли? Чухте ли? — някак изведнъж яростно се обърна той към него, като сочеше с ръка нещастната малоумна.

— Виждам и чувам. — измънка Альоша.

— Татко, татко! Как можеш с него… Остави го, татко! — извика внезапно момчето, като се повдигна на леглото и погледна баща си с пламнали очи.

— Стига най-сетне с тия ваши палячовщини, стига сте показвали глупавите си фокуси, от които никога никаква полза няма… — вече съвсем озлобена извика пак от същия ъгъл Варвара Николаевна и чак тропна с крак.

— Съвсем справедливо се ядосвате този път, Варвара Николаевна, и аз веднага ще ви удовлетворя. Хайде, турнете си шапчицата, Алексей Фьодорович, и аз ще си взема каскета — и да вървим. Трябва да ви кажа нещо сериозно, само че вън от тези стени. Ей тази девойка, която седи там, тя е моята дъщеря Нина Николаевна, забравих да ви я представя — ангел Божи в плът… прелетял при смъртните… ако само можете да го разберете…

— Цял се тресе като припадничав — продължаваше дз негодува Варвара Николаевна.

— А пък тази, дето сега ми тропа с крак и ме нарече одеве шут — и тя също е ангел Божи в плът и справедливо ме нарича така. Хайде, да вървим. Алексей Фьодорович да се оправим…

И като хвана Альоша за ръка, той го изведе от стаята право на улицата.

VII. И на чист въздух

— Въздухът е чист, а пък в моя дворец наистина е задушно, във всякакъв смисъл дори. Да се разходим пешком, уважаеми господине. Много бих искал да ви заинтригувам.

— И аз имам с вас една извънредно важна работа… — обади се Альоша. — Само че не знам как да започна.

— Как няма да позная, че имате работа с мене! Без работа никога нямаше да се веснете у нас. Или наистина сте дошли само да се оплачете от детето? Но това е невъзможно. Става дума за момчето: аз там не можех да ви обясня всичко, а сега тук ще ви опиша таз сцена. Видите ли, моят сюнгер беше по-гъст само до преди една седмица — за брадичката си говоря; защото таз брадичка я нарекоха сюнгер, учениците главно. Та тогава вашият брат, Дмитрий Фьодорович, ме беше хванал за брадата и ме дърпаше, та ме измъкна от кръчмата на площада; там тъкмо тогаз учениците излизаха от училище, а с тях и Илюшка. Като ме видя в този вид, спусна се към мене: „Татко, вика, татко!“ Хваща се за мене, прегръща ме, иска да ме изтръгне, крещи на моя нападател: „Пуснете го, пуснете го, той е моят татко, татко ми, простете му“ — точно така викаше: „Простете му“, и го хвана с ръчички и него и почна неговата ръка, същата ръка да целува… Помня какво му беше личицето в тази минута, не съм го забравил и няма да го забравя!…

— Кълна ви се — извика Альоша, — брат ми най-искрено, изцяло ще ви изрази разкаянието си, дори ще падне пред вас на колене на същия този площад… Аз ще го накарам, иначе не ми е брат!

— Аха, значи, това е само проект. Не направо от него, а само от вашето благородно и горещо сърце произлиза. Така кажете. Не, в такъв случай позволете ми и за височайшето рицарство и офицерско благородство на вашия брат да ви доразкажа, щом той тогава го демонстрира. Спря да ме влачи за сюнгера, пусна ме, значи, на свобода: „Ти, вика, си офицер и аз съм офицер — ако можеш да намериш секундант някой порядъчен човек, изпрати го — ще ти дам удовлетворение, макар че си мерзавец!“ Така ми каза. Наистина рицарски дух! Отидохме си тогава с Илюша, а родословната фамилна картина навеки се е отпечатала в душевната памет на Илюша. Не, къде ти, можем ли ние да останем дворяни? Пък и разсъдете сам, нали имахте честта преди малко да посетите моите палати — какво видяхте там? Три дами, едната без нозе и слабоумна, другата без нозе и

гърбава, а третата с нозе, но пък прекалено умна, курсистка, пак иска да върви в Петербург, там по бреговете на Нева да търси правата на руската жена. За Илюша не говоря, още е на девет години и сам-самичък като кукувица, защото да умра аз — какво ще стане с всички тия недра, ви питам? А щом е така, ако го извикам на дуел, той веднага ще ме убие, и тогава? Какво ще стане с всички тях тогава? Ами още по-зле, ако не ме убие, а само ме осакати: не мога да работя, а гърлото все пак ми остава, кой ще нахрани тогава моето гърло, кой ще ги нахрани всички тях? Или Илюша вместо на училище да го изпращам всеки ден да проси милостиня? Та това значи за мен да го извикам на дуел — глупава дума и нищо повече.

— Той ще ви иска прошка, насред площада ще ви се поклони доземи — извика пак Альоша с пламнал поглед.

— Исках да го дам под съд — продължи щабскапитанът, — но разгърнете нашия кодекс и вижте, голямо удовлетворение ли ще получа от провинилия се в лична обида? А пък не щеш ли, Аграфена Александровна ме вика и ми крещи: „Да не си и посмял дори! Ако го дадеш под съд, ще направя така, та пред цял свят да стане явно, че те е бил заради собственото ти мошеничество, тогава самия тебе ще те завлекат в съда.“ А един Господ вижда защо става това мошеничество и по чия заповед действувах като дребна душа — не беше ли по разпореждане на самата нея и на Фьодор Павлович? „И на всичкото отгоре, продължава тя, ще те изпъдя навеки и повече нищо няма да спечелиш от мене. И на моя търговец ще кажа (тя така го нарича стареца — «моя търговец»), и той да те изгони.“ Е, мисля си: ако и търговецът ме изгони, тогава какво ще стане, от кого ще изкарам нещо? Защото само те двамата са ми останали, понеже вашият татко Фьодор Павлович не само престана да ми доверява, поради една друга причина, но на туй отгоре взел и моите разписки и иска да ме мъкне по съдилища. Вследствие на всичко това повече не гъкнах, и вие видяхте недрата. Но сега позволете да попитам: много ли ви ухапа пръста одеве Илюша? В моите палати не посмях да вляза пред него в тия подробности.

— Да, много, и беше много ядосан. Отмъстил си е на мен, като Карамазов, заради вас, това ми е ясно сега. Но да бяхте видели как се биеше с камъни с другите ученици! Това е много опасно, те могат да го убият, деца са, глупави, камъкът хвърчи и може да пробие главата на човека.

— Наистина днес са го ударили с камък — не в главата, но в гърдите, малко над сърцето, стана му синина, дойде си, плаче, охка и

ето, разболя се.

— И знаете ли, той там пръв нападаше всички, беше се озлобил заради вас, те казват, че преди наръгал едно момче, Красоткин, с ножче в бедрото…

— Чух и това, опасно става: Красоткин е тукашен чиновник, може да си имаме главоболия…

— Аз бих ви посъветвал — продължи с жар Альоша — известно време изобщо да не го пращате на училище, докато се успокои… и му мине гневът…

— Гняв, да! — подзе щабскапитанът. — Именно гняв! Такова малко същество, а голям гняв. Вие не знаете всичко това. Позволете ми да ви обясня тази история по-специално. Работата е там, че след това събитие всички ученици в училището почнали да му викат Сюнгера. Децата в училище са безмилостни: поотделно са ангели Божи, а заедно, особено в училището, много често са безмилостни. Почнали да го дразнят, а у Илюша се надигнал благородният дух. Някое обикновено момче, слаб син, би се примирил, би се срамувал заради баща си, а този сам против всички се възбунтувал заради баща си. Заради баща си и за истината, за правдата. Защото какво му е било тогава, когато целуваше ръцете на вашия брат и му викаше: „Простете на татко, простете на татко“ — това един Господ знае и аз. Такива са нашите деца — тоест не вашите, ами нашите, дечицата на презрените, на благородните бедняци, научават правдата на земята още от деветгодишна възраст. Богатите къде ти: те цял живот не могат да достигнат такива дълбини, а моят Илюшка в същата оная минута на площада, когато му целуваше ръцете, в същата минута разбра цялата истина. Влезе в него тая истина и го смаза завинаги — изрече щабскапитанът разпалено и като че ли пак в изстъпление, като блъсна с десния юмрук лявата си длан, сякаш искаше да покаже как е смазала „истината“ неговия Илюша. — Същия ден го втресе, цяла нощ бълнува. През целия този ден почти не говори с мене, дори повечето мълчеше, само че го забелязах: гледа ме, гледа ме от ъгъла, и все се извръща към прозореца и се преструва, че уж си учи уроците, а аз виждам, че не са му те в ума. На другия ден се напих и много работи не помня, какво да се прави, от скръб. Майка му, и тя тогава взе да плаче — майка му много я обичам, — е, и аз от мъка се насмуках с последните си пари. Вие, господине, недейте ме презира: у нас, в Русия, пияните хора са най-добрите. Най-добрите хора у нас са най-пияни. Лежа си така и на Илюша този ден не му обърнах много внимание — а то именно този ден момчетата го взели на подбив в

училището още от утринта. „Ей, Сюнгер — викат му, — баща ти го измъкнали от кръчмата за сюнгера, а ти си тичал до него и си молил за прошка.“ На третия ден се върна пак от училище, но гледам го, пребледнял, не прилича на себе си. Какво ти е, казвам. Мълчи. Е, нямаше как там, в нашите палати, да говорим, защото веднага майка му и момичетата ще вземат участие — момичетата при това всичко вече научили, дори още първия ден. Варвара Николаевна започна да ръмжи: „Шутове, палячовци, можете ли вие нещо умно да направите?“ — „Тъй вярно, казвам, Варвара Николаевна, можем ли ние нещо умно да направим?“ Този път с това се измъкнах. А надвечер изведох детето да се поразходим. Ние с него, трябва да ви кажа, всяка вечер и преди излизахме на разходка, точно по същия път, по който вървим сега е вас, от нашата порта до оня голям камък, дето е там сам-самин на пътя до плета и отдето започват градските ливади: място пустинно и прекрасно. Вървим ние с Илюша, ръчичката му в моята ръка, както винаги; той има мъничка ръчичка, пръстенцата му тънички и студенички — зер той ми е с болни гърдички. „Тате, казва, тате!“ — „Какво?“ — казвам му; гледам, очичките му искрят. „Тате, какво те направи той тогава, тате!“ — „Какво да се прави, Илюша“ — казвам. „Недей се помирява с него, тате, недей. Учениците казват, че ти бил дал десет рубли за това.“ — „Не — казвам, — Илюша, аз пари от него няма да взема сега за нищо на света.“ Тогава той се разтрепери цял, хвана ръката ми с двете си ръчички и почна да я целува. „Тате, казва, тате, извикай го на дуел, в училището ме подиграват, че си бил страхливец и няма да го повикаш на дуел, а ще вземеш от него десетте рубли.“ — „На дуел, Илюша, не мога да го извикам“ отговорих му и му излагам накратко всичко, което и на вас изложих сега по този въпрос. Той ме изслуша. „Татко, казва, татко, все пак недей се помирява с него: аз ще порасна, ще го повикам на дуел и ще го убия!“ А очичките му искрят и горят. Е, все пак съм и баща, трябва да му кажа справедлива дума. „Грехота е — казвам му аз — да се убива, макар и на дуел.“ — „Татко, казва, татко, аз ще го надвия, когато стана голям, ще му перна сабята, ще се хвърля върху него, ще го надвия, ще замахна със сабята и ще му кажа: мога сега да те убия, но ти прощавам, ето!“ Виждате ли, виждате ли, господине, какво процесче е станало в главичката му през тия два дни, денонощно е мислил именно за това отмъщение със сабята и нощем, види се, все за това е бълнувал. Само че започна да се връща от училище пребит, всичко това научих завчера и вие сте прав; повече няма да го пращам в това училище. Научавам се, че излизал сам срещу целия клас и сам предизвиквал всички, озлобил

се е и сърцето му се е запалило — тогава вече се уплаших за него. Пак излизаме да се разходим. „Тате, пита, тате, нали богатите са най-силните на света?“ — „Да, казвам, Илюша, няма на света по-силен от богатия.“ — „Тате, казва, аз ще стана богат, ще стана офицер и ще победя всички, царят ще ме награди, ще се върна тук и тогава никой няма да посмее…“ След туй помълча малко и казва — а устничките му все потрепват: „Тате, казва, колко е лош нашият град, тате!“ — „Да, казвам, Илюшка, не е много свестен нашият град.“ — „Тате, да се преселим в друг град, в някой хубав град, казва, където не ни познават.“ — „Ще се преселим, казвам, ще се преселим, Илюша — само пари да посъбера.“ Зарадвах се на случая да го отвлека от тези тъмни мисли и започнахме да мечтаем как ще се преселим в друг град, ще си купим конче и каручка. Ще качим маминка и сестрите на каручката, ще ги загърнем, а ние ще тръгнем пеша до каручката, понякога ще качвам и тебе, а аз ще вървя отстрани, защото ще трябва да си щадим кончето, не бива да се качваме всички, и така ще заминем. Той се възхити от това и най-вече, че ще си имаме наше конче и той ще замине с него. А знае се, че руското момче направо се ражда заедно с кончето. Дълго си бъбрихме така, слава Богу, мисля си, развлякох го, утеших го. Това беше онази вечер, а снощи друго излезе. Сутринта пак отиде на това училище, но се върна мрачен, много мрачен. Вечерта го взех за ръчица, изведох го на разходка, той мълчи, не приказва. Излезе вятър, слънцето се скри, повя на есен, а почна и да се здрачава — ние вървим, и на двама ни е тъжно. „Е, момчето ми, казвам му, как ще се приготвим с тебе за път?“ Искам пак да го насоча към вчерашния разговор. Мълчи. Само пръстенцата му усещам, че потрепериха в ръката ми. „Е, мисля си, лошо, има нещо ново.“ Стигнахме както сега до същия тоя камък, седнах аз на камъка, а в небесата сума хвърчила пуснати, фучат, плющят, към тридесетина хвърчила се виждат. Зер сега е сезонът на хвърчилата. „Е, казвам, Илюша, време е и ние да пуснем ланското хвърчило. Аз ще го поправя, къде си го прибрал?“ Мълчи моето момче, гледа настрана, обърнало ми гръб. И току изведнъж духна вятър, вдигна се прах… Че като ми се хвърли изведнъж на шията, прегърна ме с ръчички и ме стисна. Знаете ли, когато децата са мълчаливи и горди и дълго време таят сълзите у себе си, пък изведнъж не издържат, като им дойде голяма скръб, тогава сълзите им потичат не, а направо бликват като порой. С такива топли сълзи ми измокри цялото лице. Ридае чак истерично, почна да трепери и да се гуши в мен, а аз седя на камъка… „Татенце, вика, татенце, мило татенце, как те унизи той!“ Тогава заплаках и аз, седим двамата и

треперим прегърнати. „Татенце, казва, татенце!“ — „Илюша — казвам му, — Илюшечка!“ Никой не ни видя тогава, само Бог ни видя, дано ми го запише във формуляра. Благодарете на вашия брат, Алексей Фьодорович. Не, аз моето дете за ваше удоволствие няма да го бия!

Той завърши пак с предишното си злобно и юродивско извъртане. Альоша почувствува обаче, че вече му има доверие и че ако на негово място беше друг, нямаше да седне да „разговаря“ с него така и нямаше да му съобщи онова, което сега му съобщи. Това обнадежди Альоша, чиято душа трепереше от сълзи.

— Ах, как бих искал да се помиря с вашето момче! — възкликна топ. — Ако можехте да го направите…

— Точно така — измърмори щабскапитанът.

— Но сега нещо съвсем друго, съвсем друго, слушайте — продължи да възклицава Альоша, — слушайте! Имам едно поръчение за вас: същият този мой брат, този Дмитрий, оскърби и своята годеница, една много благородна девойка, за която сигурно сте чували. Аз имам право да ви открия, че е оскърбена, дори съм длъжен да го направя, защото тя като научи за нанесената ви обида и разбра всичко за нещастното ви положение, ми поръча сега… одеве… да ви донеса тази помощ от нея… но само от нея, не от Дмитрий, който я изостави, не и от мене, неговия брат, и от никой друг, а от нея, само от нея! Тя ви моли да приемете пейката помощ… вие двамата сте обидени от един и същи човек… Тя си спомнила за вас чак когато понесла от него същата обида (поради обидата), каквато и вие от него! Това значи, че сестрата се притичва на помощ на брата… Тя ми поръча именно да ви придумам да приемете от нея тези двеста рубли като от сестра. Никой няма да научи за това, никакви несправедливи клюки няма да има… ето тези двеста рубли и заклевам ви, трябва да ги приемете, иначе… иначе ще рече, че всички трябва да бъдат врагове помежду си на този свят! Но има на света и братя, нали… Вие сте благородна душа… трябва да разберете това, трябва!…

И Альоша му подаде двете новички пъстри банкноти от по сто рубли. Двамата стояха тъкмо до големия камък пред стобора и наоколо нямаше никой. Банкнотите направиха на щабскапитана, изглежда, страшно впечатление: той потръпна, но най-напред като че ли само от учудване, нищо подобно и през ум не му беше минавало и такъв изход изобщо не беше очаквал. Помощ от някого, и при това тъй значителна, не беше и сънувал дори. Той взе банкнотите и около една минута почти не беше в състояние дори да отговори, нещо съвсем ново пробягна по лицето му.

— Това за мене, за мене, толкова пари, двеста рубли! Господи Боже! Та аз от четири години не съм виждал толкова пари, Господи! И казва, че ми е сестра… но истина ли е това, истина ли е?

— Кълна ви се, че всичко, което ви казах, е истина! — извика Альоша.

Щабскапитанът се изчерви.

— Слушайте, гълъбче мое, слушайте, ако ги приема, нали няма да съм подлец? Във вашите очи, Алексей Фьодорович, нали няма, няма да съм подлец? Не, Алексей Фьодорович, изслушайте ме, изслушайте ме — бързаше той, като всяка минута докосваше Альоша с двете си ръце, — вие ме придумвате да приема, защото ми ги изпраща „сестра“, но вътре в себе си няма ли да почувствувате към мене презрение, ако ги приема, а?

— Но не, разбира се, не! Кълна се в спасението на душата си, че не! И никой няма да научи това никога, само ние: аз, вие и тя, и още една дама, нейна голяма приятелка…

— Каква ти дама! Слушайте, Алексей Фьодорович, изслушайте ме, защото сега е дошла минутата, когато трябва да ме изслушате, защото вие дори не можете да разберете какво значат за мене тези двеста рубли — продължи бедният човек, като постепенно изпадаше в някакъв объркан, почти налудничав възторг. Той изглеждаше съвсем слисан, говореше извънредно бързо, сякаш се боеше, че няма да успее да каже всичко. — Освен дето са честно получени, от една толкова уважавана и свята „сестра“, знаете ли, че сега и нашето майче, и Ниночка, моя, гърбавичък ангел, щерка ми, ще мога да ги лекувам? Идва доктор Херценщубе и от добро сърце ги преглежда и двете цял час. „Не разбирам, казва, нищо“, обаче една минерална вода, която имало в тукашната аптека (той я предписа), щяла да й бъде от полза, предписа също лекарства за бани за краката. Минералната вода струва тридесет копейки, но трябва да се изпият някъде към четиридесет кани. Та взех рецептата и я сложих на полицата под иконите и там си остана. А за Ниночка предписа да я къпем в някакъв разтвор, топли бани, и то всекидневно, сутрин и вечер, но къде можем ние да проведем такова лечение у дома, в нашия дворец без прислуга, без помощ, без съдини и без вода? А Ниночка цялата е схваната от ревматизъм, още не съм ви го казвал, нощем я боли цялата дясна страна, измъчва се и, вярвате ли, този ангел Божи се крепи, за да не ни тревожи, не стене, за да не ни събуди. Ядем, каквото се случи, каквото ни падне и тя ще вземе най-мизерния залък, дето е само за кучета. „Не заслужавам, иска да каже, този залък, аз ви го отнемам, само съм ви

бреме.“ Ето какво иска да изрази, нейният ангелски поглед. Ние й помагаме, а на нея й тежи: „Не заслужавам, не заслужавам, недостойна съм аз, безполезна саката“ — а как да не заслужава, след като за: всички нас с ангелската си кротост се моли на Бога, без нея, без нейната тиха реч у нас щеше да е ад, дори Варя поомекна покрай нея. А Варвара Николаевна, и тя не е за осъждане, и тя е ангел, и тя е нещастна. Дойде си лятос, имаше шестнадесет рубли, от уроци ги спечелила и ги турила настрана за път, та през септември, тоест сега, да се върне в Петербург с тях. А ние взехме парите и ги изхарчихме и тя сега няма е какво да се върне, такива работи. Пък и не може да се върне, защото блъска за нас като каторжница, зер ние сме я впрегнали като кон, шета на всички, кърпи, мие, мете пода, слага майка си в леглото, а майка й е капризна, майка й е плачлива, майка й е побъркана!… И ето сега с тези двеста рубли аз мога да взема слугиня, разбирате ли вие, Алексей Фьодорович, мога да започна лечение на милите си същества, ще изпратя курсистката в Петербург, ще купя месо, ще започнем нова диета. Господи, това е мечта!

Альоша се радваше ужасно, че бе донесъл толкова щастие и че беднякът се съгласи да бъдеощастливен.

— Чакайте, Алексей Фьодорович, чакайте! — хвана се пак щабскапитанът за новата си мечта и пак задърдори в безумна скороговорка. — Ами знаете ли, че ние с Илюшка комай наистина сега ще можем да осъществим мечтата си: ще купим конче и каручка, и то врано конче, той искаше непременно да е врано конче, и ще заминем, както си разправяхме оня ден. Аз имам в К-ска губерния един познат адвокат, приятел от детинство, предадоха ми по сигурен човек, че ако отида там, можел да ми даде в кантората си място за деловодител, отде да знам, може и наистина да ми даде… Тогава ще качим майката, ще качим Ниночка, ще турим Илюшечка да кара коня, а пък аз пешком, пешком — и всички ще ги закарам там… Господи, да мога само още един малък дълг да си получа, могат да стигнат и за това!

— Ще стигнат, ще стигнат — извика Альоша. — Катерина Ивановна ще ви изпрати още, колкото искате, а знаете ли, и аз имам пари, вземете, колкото ви трябват, като от брат, като от приятел, после ще ми ги върнете… (Вие ще забогатеете, ще забогатеете!) И знаете ли, че никога нищо по-добро не бихте могли дори да измислите от това преселване в друга губерния! В това е вашето спасение, а главно за вашето момче, и знаете ли, по-скоро заминете, преди да е дошла зимата, преди студовете, и ни пишете оттам — да си останем като братя… Не, това не е мечта!

Альоша понечи да го прегърне, толкова беше доволен. Но като го погледна, изведнъж се спря: щабскапитанът стоеше с изопната шия, с опънати уста, с екзалтирано и пребледняло лице и шепнеше, като че искаше да изговори нещо; звуковете не се чуваха, а той все шепнеше с устни и това беше някак странно.

— Какво има! — изтръпна, без да знае защо, Альоша.

— Алексей Фьодорович… аз… вие… — ломотеше задъхан щабскапитанът, като го гледаше странно и налудно право в очите с вид на човек, който е решил да се хвърли от някъде, а в същото време устните му сякаш се усмихваха — аз… вие… А не желаете ли да ви покажа ей сега едно фокусче! — пошепна той изведнъж с бърз, твърд шепот и думите му вече потекоха гладко.

— Какво фокусче?

— Фокусче, един фокус-мокус — продължаваше да шепне щабскапитанът, устата му се изкриви наляво, лявото му око примижа, той не откъсваше поглед от Альоша, като да беше го приковал в него.

— Но какво ви става, какъв фокус! — извика Альоша вече съвсем уплашен.

— Ами такъв, на, гледайте! — изскимтя внезапно щабскапитанът.

И като му показа двете пъстри банкноти, които през целия разговор държеше за крайчеца с големия пръст и показалеца на дясната си ръка, той изведнъж ги сграбчи настървено, смачка ги и здраво ги стисна в юмрука на дясната си ръка.

— Видяхте ли, видяхте ли! — изкрещя той на Альоша, блед и обезумял и като вдигна нагоре юмрука си, с всичка сила запрати двете смачкани банкноти в праха. — Видяхте ли! — изкрещя пак, като ги посочи с пръст. — А така, а така!…

И изведнъж вдигна десния си крак и с дива злоба взе да ги тъпче с тока на обувката и при всеки удар на крака викаше задъхан:

— Нà ви парите! На ви парите! На ви парите! Нà ви парите! — Изведнъж отскочи назад и се изправи пред Альоша. Целият му вид изразяваше неописуема горест.

— Доложете на ония, които са ви изпратили, че Сюнгера не си продава честта! — извика той, като простря ръка във въздуха. После бързо се обърна и хукна да бяга; но не измина и пет крачки, пак се обърна цял и присмехулно махна на Альоша с ръка. Отново, неминал още пет крачки, той за последен път се обърна, този път без изкривен смях на лицето, а, напротив, цялото му лице се тресеше от сълзи. През плач, със задъхан, прекъслечен глас той бързо извика:

— А какво щях да кажа на моето момче, ако бях взел тези пари за

нашия позор? — И като изговори това, спусна се да бяга, този път вече без да се обърне. Альоша гледаше подире му с неизразима скръб. О, той разбираше, че онзи до последния миг сам не предполагаше, че ще смачка и ще запокити банкнотите. Той повече не се обърна нито веднъж и Альоша знаеше, че няма да се обърне. Не искаше да го гони и да го вика — и знаеше защо. А когато онзи се изгуби от очи, Альоша вдигна двете банкноти от земята. Те бяха само много смачкани, сплескани и затъпкани в пясъка, но бяха съвсем цели, дори зашумоляха като нови, когато Альоша започна да ги разгъва и оправя. Като ги оправи, той ти сгъна, прибра ги в джоба си и тръгна към Катерина Ивановна да докладва за изпълнението на поръчението й.

Книга пета Pro и Contra[127]

I. Годявката

Госпожа Хохлакова пак посрещна Альоша първа. Тя бързаше: беше се случило нещо сериозно: истерията на Катерина Ивановна свършила с припадък, после настъпила „ужасна, страшна слабост, тя легна, затвори очи и взе да бълнува. Сега е в огън, изпратихме за Херценщубе, за лелите. Лелите са вече тук, а Херценщубе още го няма. Всички седят в стаята при нея и чакат. Ще стане нещо, а тя е в безсъзнание. Ами ако е треска!“

Възкликвайки тъй, госпожа Хохлакова изглеждаше сериозно изплашена: „Това вече е сериозно, сериозно!“ — прибавяше тя към всяка дума, сякаш всичко, което й се беше случило преди, е било несериозно. Альоша я изслуша с огорчение; той почна да й разправя и своите приключения, но тя го прекъсна още на първите думи: нямала време, молеше го да постои при Lise и там да я почака.

— Lise, мили Алексей Фьодорович — му зашепна тя почти на ухото, — Lise страшно ме учуди ей сега, но ме и умили и затова сърцето ми й прощава всичко. Представете си, щом излязохте, тя изведнъж почна да се разкайва искрено, че ви се била присмивала вчера и днес. Но тя не се е присмивала, само се шегуваше. Обаче така сериозно се разкайваше, почти до сълзи, та чак се учудих. Никога досега не се е разкайвала сериозно, когато ми се е присмивала, а все на шега. А знаете ли, тя непрестанно ми се смее. А сега се разкайва сериозно, сега всичко е тръгнало на сериозно. Тя цени извънредно много вашето мнение, Алексей Фьодорович, и ако можете, не й се сърдете и бъдете снизходителен. Аз самата все това правя, жаля е, защото е такава умничка, вярвате ли! Тя казваше ей сега, че сте й бил приятел от нейното детство, „най-сериозният приятел на моето детство“, представете си — най-сериозният, а аз? В това отношение тя има извънредно сериозни чувства и дори спомени, и най-вече — тези фрази и думички, тези най-неочаквани думички, дето когато най-малко очакваш, току някоя изскочи. Ето наскоро за бора например: имаше в нашата градина в нейното ранно детство един бор, който може да е там и сега, та няма защо да говоря в минало време. Боровете не са хора, те бавно се променят, Алексей Фьодорович. „Мамо, казва, аз помня този бор (сосна) като насън (со сна)“ — тоест „сосна като со сна“ — това тя малко по-инак го изрази, защото става бърканица, „сосна“ е глупава дума, само че тя ми наговори по този повод нещо толкова оригинално, че аз решително не се наемам да го предам. Пък и всичко съм

забравила. Е, довиждане, аз съм много потресена и сигурно полудявам. Ах, Алексей Фьодорович, аз съм се побърквала два пъти в живота си и са ме лекували. Идете при Lise. Ободрете я, както винаги прекрасно умеете да го направите. Lise — извика тя, като отиде до нейната врата, — ето, доведох ти толкова оскърбения от тебе Алексей Фьодорович и той никак не се сърди, уверявам те, напротив, чуди се как си могла да помислиш такова нещо!

— Мега, maman! Влезте Алексей Фьодорович.

Альоша влезе. Lise гледаше някак сконфузено и изведнъж цялата се изчерви. Тя явно се срамуваше от нещо и както става винаги в такива случаи, заговори бързо за съвсем други неща, сякаш само от тези други неща се интересуваше в момента.

— Мама неочаквано ми разправи сега, Алексей Фьодорович, цялата история с тия двеста рубли и поръчението, с което са ви натоварили… за онзи беден офицер… разправи ми и цялата ужасна история, как бил обиден, и знаете ли, макар че мама разправя много неразбрано… несвързано… но аз слушах и плаках. Е какво, как, предадохте ли тези пари и как е сега онзи нещастник?…

— Там е работата, че не ги предадох, и това е цяла история — отговори Альоша, от своя страна сякаш най-много загрижен именно от това, че не е предал парите, обаче Lise много добре видя, че и той гледа встрани и също явно се мъчи да говори за странични неща. Альоша седна до масата и започна да разправя, но още от първите думи напълно престана да се стеснява и увлече на свой ред и Lise. Той говореше под влияние на силното чувство и скорошното извънредно силно впечатление и сполучи да разправи всичко добре и подробно. Той и преди, още в Москва, още когато Lise беше дете, обичаше да ходи при нея да й разправя ту за нещо, което току-що му се беше случило, ту за нещо прочетено, ту да си спомня нещо от своето детство. Понякога дори двамата мечтаеха заедно и съчиняваха цели истории, но повечето весели и смешни. Сега и двамата сякаш изведнъж се пренесоха в миналите московски дни от преди две години. Lise беше трогната извънредно много от неговия разказ. Альоша успя да опише пред нея с пламенно чувство образа на „Илюшечка“. А когато завърши най-подробно сцената как онзи нещастен човек тъпчеше парите, Lise плесна с ръце и викна с неудържимо чувство:

— И вие не предадохте парите, оставихте го да избяга! Боже мой, да бяхте тичали подире му да го настигнете…

— Не, Lise, по-добре, че не тичах — каза Альоша, стана от масата и се заразхожда угрижен из стаята.

— Как по-добре, защо по-добре? Сега те са без хляб и ще загинат!

— Няма да загинат, защото тези двеста рубли все пак няма да им се разминат. Той въпреки всичко ще ги вземе утре. Утре непременно ще ги вземе — изрече Альоша, крачейки в размисъл. — Знаете ли, Lise — продължи той и се спря изведнъж пред нея, — и аз самият направих тук една грешка, но и тя излезе за хубаво.

— Каква грешка и защо за хубаво?

— Защото този човек е страхлив и слабохарактерен. Измъчен е много и е много добър. И сега все си мисля от какво се обиди изведнъж и стъпка парите, защото, уверявам ви, до последния миг не подозираше, че ще ги стъпче. И мене ми се струва, че той се обиди от много неща… пък и не можеше да е другояче в неговото положение… Най-напред се обиди дори от това, че прекалено се зарадва пред мен на парите и не скри това. Да беше се зарадвал, но по-малко, да не беше показал това, да беше почнал да прави фасони като други някои, приемайки парите, да се превзема, е, тогава можеше да понесе и да приеме, но той се зарадва много искрено и това именно го ядосаха. Ах, Lise той е искрен и добър човек, а тъкмо там е цялата беда в такива случаи! През цялото време докато говореше, гласът му беше такъв слаб, отпаднал и приказваше някак бързо-бързо, все някак непрекъснато се хилеше с един ситен смях или пък плачеше… да, наистина плачеше, толкова беше възхитен… и за дъщерите си говори… и за мястото, което щели да му дадат в другия град… И щом си изля душата, изведнъж се засрами, че така ми разкри цялата си душа. И затова тутакси ме намрази. А той е от ужасно срамежливите бедняци. Най-вече обиди се, че много бързо ме взе за свой приятел и бързо ми се предаде; уж се нахвърляше върху ми, плашеше ме, а изведнъж, щом видя парите, почна да ме прегръща. Защото той ме прегръщаше, през цялото време ме докосваше с ръце. Именно по този начин трябва да е почувствувал цялото това унижение, а тъкмо тогава аз направих тази грешка, много важна: казах му, че ако не му стигнат парите за преселване в друг град, ще му дадат още и дори аз самият ще му дам от моите пари, колкото иска. Ето това го слиса изведнъж: от къде на къде и аз се намерих да му помагам? Знаете ли, Lise, това е ужасно тежко за един обиден човек, когато всички почнат да го гледат като благодетели… така съм чувал, старецът ми е казвал. Не знам как да го изразя, но и аз често съм го виждал. Пък и аз точно така го усещам. Но най-важното е, че макар той и да не знаеше до последния миг, че ще стъпче банкнотите, но все го е предчувствувал, без друго го

е предчувствувал. Затова и възторгът му беше толкова голям, защото го е предчувствувал… И макар че всичко стана толкова лошо, все пак е за хубаво. Мисля дори, че е за още по-хубаво; по-добре не можеше и да стане…

— Защо, защо по-добре не е можело да стане? — възкликна Lise, като гледаше Альоша с голямо учудване.

— Защото, Lise, ако не беше ги стъпкал, а беше ги взел тези пари, като си отидеше в къщи, след някой и друг час щеше да заплаче за своето унижение, непременно така щеше да стане. Щеше да заплаче и щеше може би още утре рано-рано да дойде при мене и може би да ми хвърли банкнотите и да ги стъпче като одеве. А сега си отиде ужасно горд и тържествуващ, макар да знае, че „се е погубил“. Което ще рече, че сега няма нищо по-лесно да го накараме да приеме същите тези двеста рубли, и то още утре, защото той вече доказа, че има чест, хвърли парите, стъпка ги… Не е могъл да знае, когато ги тъпчеше, че утре пак ще му ги занеса. А в същност тези пари са му ужасно нужни. Макар че сега е горд, все пак още днес ще започне да си мисли от каква помощ се е лишил. През нощта ще мисли още повече, ще сънува, а утре сутринта може би дори ще е готов да тича при мене и да моли за прошка. И точно тогава аз се появявам! „Вие, ще кажа, сте горд човек, доказахте, е, сега ги вземете, простете ни.“ И тогава ще ги вземе!

Альоша го изрече с някакво упоение: „И тогава ще ги вземе!“ Lise изпляска с ръце.

— Ах, наистина, ах, изведнъж го разбрах ужасно добре! Ах, Альоша, откъде знаете всичко това? Такъв млад и вече знае какво се крие в душата… Аз никога не бих се сетила за такова нещо…

— Главното е сега той да се убеди, че е на равна нога с всички нас, макар че взема пари от нас — продължаваше в упоението си Альоша, — и не само на равна нога, но дори и на висша нога…

— „На висша нога“ — прекрасно, Алексей Фьодорович, но говорете, говорете!

— Тоест, не се изразих както трябва… за висшата нога… но нищо, защото…

— Ах, нищо, нищо, разбира се, нищо! Простете, Альоша, мили… Знаете ли, аз досега почти не ви уважавах… тоест уважавах ви, но на равна нога, а сега ще ви уважавам на висша. Мили, не се сърдете на „остроумията“ — подхвана тя тутакси със силно чувство. — Аз съм смешна и малка, но вие, вие… Слушайте, Алексей Фьодорович, няма ли тук, в цялото това наше разсъждение, тоест ваше… не, по-добре наше… няма ли презрение към него, към този нещастник… в това, че

сега така разнищваме душата му, като че ли някак отвисоко, а? В това, че така категорично решихме сега, че ще приеме парите, а?

— Не, Lise, няма презрение — твърдо отговори Альоша, сякаш вече подготвен за този въпрос, — като идвах насам, мислих за това. Какво презрение, кажете, след като самите ние сме същите като него, след като всички са като него. Защото и ние сме същите, не сме по-добри. Пък и да бяхме по-добри, пак щяхме да бъдем същите на негово място… Не знам как мислите вие, Lise, но за себе си смятам, че в много отношения съм дребна душа. А той не е, напротив, много е деликатен… Не, Lise, в това няма никакво презрение към него! Знаете ли, Lise, веднъж моят старец каза: за всички хора трябва грижи като за деца, а за някои като за болните в болниците…

— Ах, Алексей Фьодорович, ах, миличък, хайде да се грижим за хората като за болни!

— Хайде, Lise, готов съм, само аз самият не съм много подготвен: понякога съм твърде нетърпелив, а понякога съм сляп. Вие сте друго нещо.

— Ах, не вярвам! Алексей Фьодорович, колко съм щастлива!

— Колко е хубаво, че го казвате, Lise.

— Алексей Фьодорович, вие сте страшно добър, но понякога сте като педант… а в същност изобщо не сте педант. Идете надникнете през вратата, отворете я лекичко и вижте дали не подслушва маминка — пошепна изведнъж Lise с с някакъв нервен, бърз шепот.

Альоша отиде, открехна вратата и съобщи, че никой не подслушва.

— Елате насам, Алексей Фьодорович — продължи Lise, като се изчервяваше все повече и повече, — дайте си ръката, ей така. Слушайте, аз трябва да ви направя едно голямо признание: вчерашното писмо не ви го писах на шега ами сериозно…

И тя затули с ръка очите си. Ясно беше, че много я е срам да направи това признание. Изведнъж хвана ръката му и поривисто я целуна три пъти.

— Ах, Lise, това е прекрасно! — извика радостно Альоша. — Та аз бях напълно сигурен, че сте го писали сериозно.

— Сигурен, представете си! — И тя отстрани веднага ръката му, но без да я пуска от своята ръка, като при това руменееше ужасно и се смееше с тих, щастлив смях. — Аз му целунах ръка, а той казва: „това е прекрасно“. — Но тя го укоряваше несправедливо: Альоша също беше много смутен.

— Аз бих желал да ви се харесвам винаги, Lise, но не знам как да

го направя — измънка той набързо и също се изчерви.

— Альоша, мили, вие сте студен и дързък. Виж ти! Благоволил да ме избере за своя съпруга и толкова! Бил вече сигурен, че съм писала сериозно, я го виж! Но това е дързост, да знаете!

— Нима е лошо, че съм бил сигурен? — засмя се изведнъж Альоша.

— Ах, Альоша, напротив, ужасно хубаво е — нежно и щастливо го погледна Lise. Альоша стоеше и ръката му още беше в нейната ръка. Изведнъж се наведе и я целуна право в устните.

— Какво е това? Какво правите! — извика Lise. Альоша съвсем се обърка.

— Простете, ако не трябваше… Може би постъпих ужасно глупаво… Казахте, че съм студен, и аз взех, че ви целунах… Но виждам, че се получи глупаво…

Lise се засмя и закри лицето си с ръце.

— И в тези дрехи! — изтръгна се от нея сред смеха, но изведнъж престана да се смее и стана съвсем сериозна, почти строга.

— Е, Альоша, да почакаме с целувките, защото и двамата още не умеем, а има да чакаме още много дълго — завърши тя изведнъж. — Кажете по-добре, защо ме вземате, мене, такава глупачка, болна глупачка, вие, такъв умен, такъв мислещ, такъв наблюдателен? Ах, Альоша, аз съм ужасно щастлива, защото никак не ви заслужавам!

— Заслужавате ме, Lise. Тези дни ще напусна манастира завинаги. Като вляза в обществото, трябва да се оженя, знам това. И *той* така ми заръча. Коя по-добра от вас ще взема… и коя освен вас ще ме вземе? Аз вече съм го обмислял. Първо, вие ме познавате от дете и после, имате твърде много способности, каквито на мен съвсем ми липсват. Вашата душа е по-весела от моята; и най-вече сте по-невинна от мене, а пък аз вече съм се сблъсквал с много, много неща… Ах, вие не знаете ли: та и аз съм Карамазов! Какво от това, че се смеете и шегувате, макар и с мене; напротив, смейте се и се шегувайте, аз толкова се радвам на това… Но вие се смеете като малко момиче, а в мислите си сте като мъченица.

— Как мъченица? Как така?

— Да, Lise, например вашият одевешен въпрос: няма ли в нас презрение към онзи нещастник, дето така му анатомираме душата — този въпрос е мъченически… вижте, аз изобщо не мога да го изразя, но у когото се явяват такива въпроси, той самият е способен да страда. Във вашето кресло вие трябва да сте премислили вече много неща…

— Альоша, дайте ми ръката си, защо я отдръпвате — промълви

Lise с отпаднал от щастие, някак притихнал гласен. — Слушайте, Альоша, как ще се облечете, като излезете от манастира, с какви дрехи? Не се смейте, не се сърдете, това е много, много важно за мене.

— За дрехите, Lise, още не съм мислил, но с каквито искате, с такива ще се облека.

— Искам да имате тъмносиньо кадифено сако, бяла жилетка от пике и касторена сива мека шапка… Кажете, повярвахте ли одеве, че не ви обичам, като се отрекох от вчерашното си писмо?

— Не, не повярвах.

— О, непоносим човек, непоправим!

— Вижте, аз знаех, че вие… сигурно ме обичате, но се престорих, че ви вярвам, че не ме обичате, за да ви е… по-удобно…

— Още по-лошо! И по-лошо, и по-хубаво. Альоша, аз ужасно ви обичам. Одеве, преди да дойдете, си казах: ще си поискам вчерашното писмо и ако го извади спокойно и ми го даде (както винаги може да се очаква от него), значи, никак не ме обича и нищо не чувствува, а е просто глупаво и недостойно момче и аз съм загубена. Но вие сте оставили писмото в килията и това ме ободри: нали сте го оставили в килията, защото сте предчувствували, че ще си го искам, и за да не ми го дадете? Така ли е? Нали е така?

— Ох, Lise, изобщо не е така, писмото е в мене сега и одеве беше в мене, ей в този джоб, ето го.

Альоша със смях извади писмото и й го показа отдалече.

— Обаче няма да ви го дам, само го вижте.

— Как! Значи, одеве излъгахте; монах, пък излъгахте?

— Може и да съм излъгал — засмя се Альоша, — излъгах, за да не ви дам писмото. То ми е много скъпо — добави изведнъж със силно чувство и пак се изчерви, — то ще остане в мен завинаги и никога никому няма да го дам!

Lise го гледаше с възхищение.

— Альоша — промълви пак, — я погледнете през вратата дали мама не подслушва.

— Добре, Lise, ще погледна, но не е ли по-добре да не гледам, а? Защо да подозираме майка ви в такава низост?

— Как низост? В каква низост? Това, че подслушва дъщеря си, е нейно право, а не низост — избухна Lise. — Бъдете уверен, Алексей Фьодорович, че когато стана майка и имам дъщеря като мене, непременно ще я подслушвам.

— Нима, Lise? Това не е хубаво.

— Ах, Боже мой, каква низост има в това? Ако беше някакъв

обикновен светски разговор и аз подслушвах, щеше да е низост, а сега собствената й дъщеря се е затворила с младеж… Слушайте, Альоша, да знаете, че и вас ще ви следя, щом се венчаем, и да знаете освен това, че ще разпечатвам всичките ви писма и всичко ще чета… Това да си го знаете отсега…

— Да, разбира се, щом… — мънкаше Альоша — само че не е хубаво…

— Ах, какво презрение! Альоша, мили, да не се караме още от първия път — най-добре да ви кажа цялата истина: разбира се, че е много лошо да се подслушва, и аз, разбира се, не съм права, прав сте вие, но аз въпреки това ще подслушвам.

— Подслушвайте. В нищо няма да ме уловите — засмя се Альоша.

— Альоша, а ще ми се подчинявате ли? И това трябва да се реши предварително.

— На драго сърце, Lise, и непременно, само че не в най-важните неща. В най-важните неща, ако не сте съгласна с мене, аз все пак ще направя така, както и и повелява дългът.

— Правилно. Тогава знайте, че и аз, напротив, не само съм готова да се подчинявам за най-важните неща, но и във всичко ще ви отстъпвам, и още сега ви се заклевам в това — във всичко и цял живот — извика пламенно Lise, — и то с удоволствие, с удоволствие! Освен това кълна ви се, че никога няма да ви подслушвам и никога няма да прочета нито едно ваше писмо, защото вие сте прав, а аз не. И макар че ужасно ще ми се иска да подслушвам, знам го, все пак няма да го направя, след като вие го смятате за неблагородно. Сега вие сте ми като провидение… Слушайте, Алексей Фьодорович, защо сте толкова тъжен през всичките тези дни, и вчера, и днес; знам, че имате грижи, нещастия, но виждам освен това, че имате някаква особена тъга, може би тайна, а?

— Да, Lise, имам и е тайна — тъжно издума Альоша. — Виждам, че ме обичате, щом го отгатнахте.

— Но каква тъга? За какво? Можете ли да ми кажете? — с плаха молба издума Lise.

— Друг път ще ви кажа, Lise… после… — смути се Альоша. — Сега може би няма и да ме разберете. Пък и аз няма да мога да ви го обясня.

— Аз знам освен това, че ви мъчат вашите братя, баща ви?

— Да, и братята ми — изрече Альоша умислен.

— Аз вашия брат Иван Фьодорович не го обичам, Альоша — каза

изведнъж Lise.

Альоша отбеляза тези думи с известно учудване, но нищо не каза.

— Братята ми се погубват сами — продължи той, — баща ми също. Погубват и другите заедно със себе си. Това е „земната карамазовска сила“, както се изрази веднъж отец Паисий — земна и необуздана, некултивирана… Дали се носи Дух Божи над тази сила — и това дори не знам. Знам само, че и аз съм Карамазов… Аз съм монах, монах, нали? Монах ли съм Lise? Нали казахте току-що, че съм монах?

— Да, казах.

— Пък аз може би не вярвам в бога.

— Вие ли не вярвате, какво ви става! — тихо и предпазливо изрече Lise. Но Альоша не отговори. Имаше в тези твърде неочаквани негови думи нещо твърде тайнствено и твърде субективно, може би и за самия него неясно, но нещо, което несъмнено го мъчеше.

— И ето сега, на всичко отгоре, моят приятел си отива, първият човек на света напуща земята. Да знаете, да знаете, Lise, как съм свързан, как съм споен душевно с този човек! И ето ще остана сам… Ще дойда при вас, Lise. Отсега нататък ще бъдем заедно…

— Да, заедно, заедно! Отсега нататък винаги заедно, за цял живот. Слушайте, целунете ме, аз позволявам.

Альоша я целуна.

— А сега вървете, Христос да ви е на помощ! (И тя го прекръсти.) Вървете по-скоро при него, дордето е жив. Виждам, че жестоко ви задържах. Днес ще се моля за него и за вас. Альоша, ние ще бъдем щастливи! Ще бъдем ли щастливи, ще бъдем ли?

— Струва ми се, ще бъдем, Lise.

Като излезе от стаята на Lise, Альоша не намери за нужно да се отбие при госпожа Хохлакова и си тръгна, без да се сбогува с нея. Но едва отвори вратата и излезе на стълбите, изневиделица изникна пред него лично госпожа Хохлакова. От първите й думи Альоша се досети, че го е чакала тук специално.

— Алексей Фьодорович, това е ужасно. Всичко това са детски глупости и празни работи. Надявам се, че няма да си въобразите… Глупости, глупости и пак глупости! — нахвърли се тя върху него.

— Само не й го казвайте — рече Альоша, — че ще се развълнува, а това сега е вредно за нея.

— Чувам благоразумните думи на благоразумен млад човек. Трябва ли да ви разбирам така — че вие самият се съгласихте с нея само защото не сте искали от състрадание към нейното болезнено състояние да я ядосате, ако й противоречите?

— О, не, съвсем не, аз говорих с нея съвсем сериозно — твърдо заяви Альоша.

— Сериозност тук е невъзможна, немислима и, първо, никога повече няма да ви приема, а, второ, ще замина и ще я взема с мен, да знаете.

— Но защо? — каза Альоша. — Това няма да е толкова скоро, ще трябва да се чака може би още година и половина.

— Ах, Алексей Фьодорович, това, разбира се, е вярно и за година и половина вие хиляда пъти ще се скарате и ще се разделите с нея. Но аз съм тъй нещастна, тъй нещастна! Макар че е глупост всичко това, но то ме сломи. Сега съм като Фамусов в последната сцена[128], вие сте Чацки, тя е Софя и, представете си, нарочно притичах тук, на стълбите, за да ви срещна, а нали там всичко съдбоносно става на стълбите. Чух всичко, едвам издържах. Ето къде било обяснението за ужасите през цялата тази нощ и за всички одевешни истерики! За дъщерята — любов, а за майката — смърт. Лягай и мри. Сега второто и най-важното: какво е това писмо, което ви е писала, покажете ми го веднага, веднага!

— Не, не мога. Кажете как е със здравето Катерина Ивановна, трябва непременно да знам.

— Все лежи и бълнува, не е дошла на себе си; лелите й са тук и само охкат и ме гледат отвисоко, а Херценщубе дойде и толкова се уплаши, че не знаех какво да го правя и как да го спася, мислех дори да пратя за доктор. Откараха го с моята карета. И изведнъж на всичко отгоре и вие с това писмо. Макар че това ще стане чак след година и половина. В името на всичко велико и свято, в името на вашия умиращ старец покажете ми това писмо, Алексей Фьодорович, на мене, майката! Ако искате, дръжте го с пръсти, а аз ще чета от вашите ръце.

— Не, няма да ви го покажа, Катерина Осиповна, дори и тя да позволи, аз няма да ви го покажа. Ще дойда утре, и ако искате, ще говорим за много неща, а сега — прощавайте!

И Альоша бързо слезе по стълбите навън.

II. Смердяков с китара

А и нямаше време. Още когато се сбогуваше с Lise, му се мярна една мисъл: как по най-хитър начин да хване сега брат си Дмитрий, който очевидно се криеше от него? Не беше вече рано, наближаваше три след пладне. С цялото си същество се стремеше Альоша към манастира, към своя „велик“ умиращ, но нуждата да види брат си Дмитрий надделя над всичко: в ума на Альоша от час на час нарастваше убеждението за неминуема ужасна катастрофа, която наближаваше. В какво именно се състоеше катастрофата и какво би искал да каже на брат си в тази минута, може би и той не би могъл да определи. „Нека моят благодетел умре без мене, но поне няма да се укорявам цял живот, че може би съм могъл да спася нещо и не съм го спасил, минал съм и заминал, бързал съм да се прибера. Ако направя така, ще постъпя според неговото велико слово…“

Планът му се състоеше в това, да хване брат си Дмитрий неочаквано, а именно: да се прехвърли като вчера през онзи плет, да влезе в градината и да заседне в същата беседка. „Ако го няма там — мислеше Альоша, — без да се обадя нито на Фома, нито на хазайките, ще се спотая и ще чакам в беседката, ако ще и до вечерта. Ако все още дебне Грушенка, много е възможно да дойде в беседката…“ Альоша впрочем не разсъждаваше кой знае колко за подробностите на плана, но реши да го изпълни, дори ако се наложи да не отиде днес в манастира…

Всичко мина без усложнения: той се прехвърли през плета почти на същото място като вчера и скришом се промъкна в беседката. Не искаше да го забележат: и хазайката, и Фома (ако е тук) може да са на страната на брат му и да се подчиняват на неговите заповеди, а, значи, или да не го пуснат в градината, или да предупредят овреме брат му, че го търси и пита за него. В беседката нямаше никой. Альоша седна на вчерашното си място и зачака. Той огледа беседката, която му се стори, кой знае защо, много по-срутена от вчера, сега му се видя направо отвратителна. Денят впрочем беше хубав също като вчера. Върху зелената маса се беше отпечатало кръгче от вчерашната, навярно поразляла се чашка коняк. Празни и безполезни мисли, както става винаги по време на скучно очакване, се въртяха в главата му: например защо като влезе сега тук, седна именно на съвсем същото място, на което седя вчера, а не някъде другаде? Най-накрая му стана много тъжно, тъжно от тревожната неизвестност. Но не беше минал и

четвърт час и изведнъж някъде много наблизо се чу акорд на китара. Някой имаше или сега беше дошъл само на двайсетина крачки от него, не повече, някъде в храсталаците. Альоша изведнъж си спомни, че като се разделяше вчера с брат си в беседката, видя или някак му се мярна край очите вляво при стобора зелена градинска ниска пейка сред храстите. Явно там сега бяха седнали гостите. Кои? Мъжки глас изведнъж запя със сладникав фалцет един куплет, акомпанирайки си на китара:

С непобедима сила
обичам мойта мила.
Господи, поми-и-и-луй
нея и мене!
Нея и мене!
Нея и мене!

Гласът спря. Лакейски тенор и извивките на песента лакейски. Друг, вече женски глас изведнъж издума ласкателно и сякаш плахо, но с голямо кокетство:

— Защо толкова отдавна не сте идвали, Павел Фьодорович, защо толкова ни презирате?

— А, не — отговори мъжкият глас, макар и любезно, но преди всичко с упорито и твърдо достойнство. Явно мъжът държеше положението, а жената се умилкваше. „Мъжът е май Смердяков — помисли си Альоша, — поне по гласа, а дамата е сигурно дъщерята на стопанката на тази къща, дето пристигнала от Москва, носи рокля с шлейф и ходи за супа при Марфа Игнатиевна…“

— Ужасно обичам разни стихове, ако са добре нагласени — продължи женският глас. — Защо не продължавате?

Гласът запя пак:

Царска корона давам —
да е мойта мила здрава.
Господи, помилуй
нея и мене!
Нея и мене!
Нея и мене!

— Миналия път излизаше още по-добре — забеляза женският глас. — Вие изпяхте за короната: „Да е миличката моя здрава“. Така по-нежно излизаше, днес сигурно сте го забравили.

— Стиховете са глупост! — отсече Смердяков.

— Ах, не, аз много обичам стихчета.

— Щом е стих, то е съществена глупост. Разсъдете сама: кой на тоя свят говори в рими? Пък и да почнем да говорим в рими, макар дори и по заповед на началството, много ли нещо бихме изказали? Стиховете са безсмислица, Маря Кондратиевна.

— Как сте толкова умен във всичко, как сте се изтънчили във всичко! — галеше се все повече и повече женският глас.

— Можех да бъда и много повече от това, можех и много повече да зная, ако да не беше такъв моят жребий от самото детинство. Щях да убия на дуел с пистолет онзи, който ми каже, че съм подлец, защото съм се родил без баща от Смрадливата, а те и в Москва все това ми навираха в очите, препълзяло е оттук благодарение на Григорий Василиевич. Григорий Василиевич натяква, че се бунтувам против рождеството си: „Ти, кай, си й разтворил утробата.“[129] Какво ме интересува утробата, бих позволил да бъда убит още там, вътре, само и само да не се пръкна на бял свят. На пазара разправяха, а и вашата майчица също взе да ми разправя, поради голямата си неделикатност, че била чорлава и висока само два аршина и *ниещо*. Защо пък и *ниещо*, след като може да се каже просто — „и нещо“, както го произнасят всички хора. Решила прочувствено да го каже, но това е, така да се рече, селяшка сълза, селяшко чувство. Може ли руският селянин да има чувство спрямо образования човек? Поради своята необразованост не може да има никакво чувство. Аз от най-ранното си детинство като чуя „и ниещо“, просто ми иде да си блъсна главата в стената. Цяла Русия ненавиждам, Маря Кондратиевна.

— Да бяхте военно юнкерче или младичко хусарче, нямаше да говорите така, ами щяхте да измъкнете сабята и да защищавате цяла Русия.

— Аз не само не желая да съм военно хусарче, Маря Кондратиевна, но желая, напротив, унищожението на всички войници.

— А когато дойде неприятелят, кой ще ни защищава?

— Не е и нужно. Дванайсета година е станало великото нашествие на императора Наполеон Французки Първи, баща на сегашния[130], срещу Русия, и де да бяха ни покорили тогава същите тези французи: една умна нация щеше да покори една доста глупава и щеше да я присъедини към себе си. Съвсем друг ред даже щеше да има.

— Че да не би там, при тях, да са по-добри от нашите? Аз някое наше конте и за трима млади англичани на англичаните не бих дала — издума нежно Маря Кондратиевна, придружавайки сигурно в този миг

думите си с най-мил поглед.

— То е според кой както обожава.

— Пък и вие самият сте като чужденец, същински благороден чужденец, чак ми е неудобно да ви го казвам.

— Ако искате да знаете, по разврат и тамошните, и нашите, всички си приличат. Всички са шмекери, но с тази разлика, че тамошният ходи с лачени ботуши, а нашият подлец смърди в немотията си и не намира нищо лошо в това. Руският народ трябва да се бие, както правилно каза вчера Фьодор Павлович, макар че е луд с все децата си.

— Вие самият казвате, че уважавате Иван Фьодорович.

— А той се изказа за мене, че съм бил вонящ лакей. Смята, че мога да се бунтувам; лъже се. Да имах в джоба си нужната сума, отдавна да ме няма тука. Дмитрий Фьодорович е по-зле от всеки лакей и по поведение, и по ум, и по немотията си и нищо не знае да прави, а пък, напротив, е тачен от всички. Аз, да речем, съм само чорбар, но с малко късмет мога да отворя кафе-ресторант в Москва на Петровка. Защото готвя специално, а никой от тях в Москва освен чужденците не може да поднася специално. Дмитрий Фьодорович е голтак, но да извика на дуел най-важния графски син, онзи ще отиде да се бие с него, а с какво е по-добър от мене? Защото е къде по-глупав от мене! Колко пари е пропилял без никаква употреба!

— На дуел ми се струва, е много хубаво — обади се внезапно Маря Кондратиевна.

— От къде на къде?

— Страшно е някак си и храбро, особено когато млади офицерчета с пистолети се стрелят за някоя. Просто картинка. Ах, да пущаха госпожиците да гледат, ужасно бих искала да погледам.

— Хубаво е, когато го мери, но ако него самия го мерят право в мутрата, тогава е най-глупавото чувство. Ще избягате, Маря Кондратиевна.

— Вие бихте ли избягали?

Но Смердяков не я удостои с отговор. След минутно мълчание се чу пак акорд и фалцетът запя последния куплет:

Каквото ще да става,
почвам да се отстранявам,
на живота да се наслаждава-а-авам
в столицата аз!
Няма да тъжа,
хич няма да тъжа,

хич не мисля в този час да тъжа!

В този миг се случи нещо неочаквано: Альоша изведнъж кихна, онези на пейката веднага се смълчаха. Альоша стана и тръгна към тях. Това беше наистина Смердяков, наконтен, напудрен и едва ли не накъдрен, с лачени обувки. Китарата беше оставена на пейката. А дамата беше Маря Кондратиевна, дъщерята на хазайката; роклята й беше светлосиня, с два аршина шлейф; девойката беше още съвсем младичка и не беше грозна, но с прекалено кръгло лице и със страшни лунички.

— Брат ми Дмитрий скоро ли ще се върне? — каза. Альоша колкото се може по-спокойно.

Смердяков бавно се надигна от пейката, надигна се и Маря Кондратиевна.

— Откъде да знам за Дмитрий Фьодорович, да не съм му пазач — тихо, ясно и пренебрежително отговори Смердяков.

— Но аз просто попитах дали не знаете — обясни Альоша.

— Не знам нищо за неговото пребиваване, нито желая: да знам.

— А брат ми каза, че именно вие му съобщавате за всичко, което става в къщи, и сте обещали да му съобщите, когато дойде Аграфена Александровна.

Смердяков бавно и невъзмутимо го изгледа.

— Ами вие как сте благоволили да влезете сега, тъй като тукашната врата от цял час вече е затворена с мандалото?

— Аз минах от уличката през плета право в беседката… Вие, надявам се, ще ме извините за това — обърна се той към Маря Кондратиевна, — трябваше да намеря по-скоро брат си.

— Ах, можем ли да ви се обиждаме! — възкликна Маря Кондратиевна, поласкана от извинението на Альоша. — Че и Дмитрий Фьодорович често пъти по същия начин влиза в беседката, ние хич и не знаем, а той вече си седи в беседката.

— Сега той много ми трябва и много бих желал да го видя или да науча от вас къде е. Повярвайте, че е по много важна за него самия работа.

— Той не ни се обажда къде ходи — измънка Маря Кондратиевна.

— Макар да идвам тук по лично познанство — почна пак Смердяков, — но той и тук ме притеснява безчовечно с непрестанни разпитвания за господаря: как е, какво става, кой влиза и кой излиза и дали не мога да му съобщя нещо друго. Два пъти ме заплашва дори със

смърт.

— Как със смърт? — зачуди се Альоша.

— Че какво е това за него пред вид на характера му, който вчера сам благоволихте да наблюдавате. Ако, казва, изпусна Аграфена Александровна и тя пренощува тук, ти пръв ще се простиш с живота. Страх ме е много от него и ако не ме беше страх още повече, би трябвало да го обадя в градоначалството. Бог знае какво може да направи.

— Тия дни му казал: „Ще те стрия в чутура“ — намеси се Маря Кондратиевна.

— Е, щом в чутура, сигурно са само приказки… — каза Альоша. — Да можех да го срещна сега, бих могъл да му кажа нещо и за това…

— Ето какво единствено мога да ви съобщя — сякаш реши изведнъж Смердяков. — Аз идвам тука по старо съседско познанство и как да не идвам? От друга страна, Иван Фьодорович днес в ранни зори ме прати при него в квартирата, на неговата улица Озьорна, без писмо, ами само Дмитрий Фьодорович непременно да отиде в кръчмата на площада, за да обядват заедно. Аз ходих, но не заварих Дмитрий Фьодорович в квартирата, а часът вече беше осем. „Пиши го бегал“ — това ми казаха хазаите. Сякаш са в някакъв заговор и от двете страни. А сега може би точно в този момент седят в онази кръчма с брат си Иван Фьодорович, тъй като Иван Фьодорович не дойде да обядва в къщи, а Фьодор Павлович обядва преди един час сам и сега легна да почива. Но най-убедително ви моля да не изказвате нищо за мене и за това, което ви съобщих, щото като нищо ще ме убие.

— Брат ми Иван е викал Дмитрий днес в кръчмата? — бързо попита Альоша.

— Точно така.

— В кръчмата „Столичен град“ на площада ли?

— В същата.

— Много е възможно. — Възкликна Альоша доста развълнуван. — Благодаря ви, Смердяков, това е важна новина, веднага отивам там.

— Не ме издавайте — изрече подире му Смердяков.

— О, не, ще се появя в кръчмата уж случайно, бъдете спокоен.

— Но къде отивате, чакайте, ще ви отворя портата — извика Маря Кондратиевна.

— Не, оттука е по-близо, пак ще прескоча през плета. Тази новина страшно потресе Альоша. Той се втурна към кръчмата. Да

влезе в кръчмата с неговото облекло не му приличаше, но можеше да запита от стълбите и да ги повика. Обаче едва беше стигнал до кръчмата и изведнъж един прозорец се отвори и брат му Иван извика:

— Альоша, можеш ли веднага да дойдеш тук, при мене, или не? Голяма услуга ще ми направиш.

— Разбира се, мога, само не знам как да вляза с това облекло.

— Аз съм сам в сепаре, ела пред входа, ще те посрещна…

След минута Альоша седеше е брат си. Иван беше сам и обядваше.

III. Братята се запознават

Иван обаче не беше в сепаре. Една маса до прозореца беше само отделена с параван, но седналите зад паравана все пак се виждаха. Помещението беше първото до входа, с бюфет до едната странична стена. През него всеки момент сновяха кръчмарските слуги. От посетителите имаше само едно старче, бивш военен, който пиеше чай в единия ъгъл. Затова пък в другите помещения на кръчмата цареше обичайният кръчмарски шум, чуваха се подвиквания към слугите, отпушване на бирени бутилки, тракане на билярдни топки, бучеше орган. Альоша знаеше, че Иван почти никога не влиза в тази кръчма и изобщо не беше любител на кръчмите, значи, именно затова се е озовал тук, помисли си той, за да се срещне с брат си Дмитрий. Обаче Дмитрий го нямаше.

— Да ти поръчам рибена чорба или нещо друго, нали не караш само на чай? — извика Иван, явно ужасно доволен, че е хванал Альоша. Самият той вече беше свършил обяда и пиеше чай.

— Давай рибена чорба, давай и чай после, че здравата съм изгладнял — отговори весело Альоша.

— А сладко от вишни? Тук има. Помниш ли колко обичаше като малък сладкото от вишни на Поленови?

— Ти си го запомнил? Хайде и сладко, и сега обичам. Иван позвъни на слугата и поръча рибена чорба, чай и сладко.

— Помня всичко, Альоша, помня те до единадесет години, тогава карах петнадесетата година. Петнадесет и единадесет, това е такава разлика, че братята на тези години никога не са приятели. Не знам дали съм те обичал дори. Когато заминах за Москва, първите години дори изобщо не си спомнях за тебе. После, когато и ти дойде в Москва, само веднъж май се срещнахме някъде. А ето тук живея вече четвърти месец и досега с тебе не сме си казали нито дума. Утре заминавам и като седях тука сега, си мислех: как да го видя, за да се сбогувам, и не щеш ли, ти се зададе.

— А ти много ли искаше да ме видиш?

— Много. Исках да се запозная е теб веднъж за винаги и да те запозная със себе си. И с това да се сбогуваме. Според мене най-добре е хората да се запознават преди раздяла. Виждах как ме гледаш през тези три месеца, в очите ти имаше някакво непрекъснато очакване, пък аз точно това не понасям, затова не се сближих с тебе. Но най-накрая се научих да те уважавам, твърдо си държи човечето на своето.

Забележи, макар и да се шегувам сега, но говоря сериозно. Нали твърдо държиш, а? Такива твърди обичам аз, на каквото и да държат, ако ще да са такива малки момченца като тебе. Твоят очакващ поглед най-накрая вече не ми беше неприятен, напротив, обикнах дори този твой очакващ поглед… Струва ми се, че ти, кой знае защо, ме обичаш, Альоша, а?

— Обичам те, Иване. Брат ни Дмитрий казва за тебе: Иван е гроб. Аз казвам за тебе: Иван е загадка. Ти и сега си загадка за мене, но вече проумях някои неща в тебе, и то едва тази сутрин!

— Какви са те? — засмя се Иван.

— Няма ли да се разсърдиш? — засмя се и Альоша.

— Кажи де!

— Това, че ти си същият младеж, като всички други двадесет и три годишни младежи, същият, от млад по-млад, ведър и чудесен хлапак и в крайна сметка хлапак с жълто на устата! Е, не те ли обидих много?

— Напротив, изненада ме с това съвпадение! — весело и с жар извика Иван. — Вярваш ли, че аз след тази среща при нея все за това си мислех, за това двадесет и три годишно мое жълто по устата, а ти сега изведнъж сякаш уцели и със същото започваш. Като седях сега тука, знаеш ли какво си казвах на себе си: и да не вярвам в живота, и да се разочаровам в скъпата жена, да се разочаровам в реда на нещата, да се убедя дори, че всичко, напротив, е безреден, проклет и може би дяволски хаос, да ми се стоварят дори всички ужаси на човешкото разочарование — аз все пак ще искам да живея и щом съм поднесъл до устата си тази чаша, няма да се откъсна от нея, докато не я пресуша! Впрочем към тридесет години сигурно ще захвърля чашата, без да съм я изпил до дъно, и ще се махна… не знам къде. Но до тридесетата си година, това знам с положителност, младостта ми ще победи всичко — всяко разочарование, всяко отвращение от живота. Питал съм се много пъти: има ли на света такова отчаяние, което да победи у мене тази екзалтирана и неприлична може би жажда за живот, и реших, че май няма такова, тоест пак до тридесетата година, а оттам нататък и аз самият вече няма да искам, така ми се струва. Тази жажда за живот някои охтичави сополанковци-моралисти често наричат подла, особено поетите. Тази черта е донякъде карамазовска, това е истина, тази жажда за живот, независимо от всичко — в тебе също без друго я има, но защо да е подла? Страшно много центростремителна сила има още в нашата планета, Альоша. Живее ми се и аз живея, пък макар и противно на логиката. Нека да не вярвам в реда на нещата, но скъпи

ми са нежните листенца[131], които се разтварят напролет, скъпо ми е синьото небе, скъп ми е някой човек, когото някой път, ако щеш вярвай, дори не знаеш защо обичаш, скъп ми е някой човешки подвиг, в който отдавна вече може би си престанал дори да вярваш, но все пак по стар навик го почиташ в сърцето си. Ето донесоха ти чорбата, яж, да ти е сладко. Чорбата е чудесна, добре я правят. Аз искам да отида до Европа, Альоша, и направо оттук ще тръгна, и знам, че ще отида само на гробищата, но поне на най-най-скъпите гробища, това е! Скъпи покойници лежат там, всеки камък над тях говори за такъв пламенен минал живот, за такава страстна вяра в своя подвиг, в своята истина, в своята борба и в своята наука, че аз, знам го отсега, ще се хвърля на земята и ще целувам тези камъни, и ще плача над тях — в същото време убеден с цялото си сърце, че всичко е отдавна вече гробище и нищо повече. И няма да плача от отчаяние, а просто затова, защото ще бъда щастлив от моите пролети сълзи. От собственото си умиление ще се опия. Нежните пролетни листенца, синьото небе — обичам ги и толкова! Тук няма ум, няма логика, тук обичаш, тук обичаш с вътрешностите си, с утробата си, обичаш първите си млади сили… Разбираш ли нещо от моите врели-некипели, Альоша, или не? — засмя се изведнъж Иван.

— Много добре разбирам, Иване: с вътрешностите си и с утробата си искаш да обичаш — прекрасно го каза и аз ужасно се радвам, че толкова ти се живее — възкликна Альоша. — Аз мисля, че всички трябва най-много на света да обикнат първо живота.

— Да обикнат живота повече, отколкото смисъла му?

— Непременно; да го обикнат преди логиката, както ти казваш, непременно преди логиката, само тогава ще разбера смисъла му. Ето това отдавна ми се върти в главата… Половината ти работа е налице, Иване, и е спечелена: ти обичаш да живееш. Сега трябва да се постараеш за втората твоя половина и си спасен.

— Ти вече ме спасяваш, пък аз не съм и загивал може би! А в какво се състои тази твоя втора половина?

— В това, че трябва да се възкресят твоите мъртъвци, които може би никога не са и умирали. Хайде, поръчай чая. Радвам се, че си говорим, Иване.

— Ти, както виждам, си в някакво вдъхновение. Аз ужасно обичам такива profession de foi[132], ей от такива… послушници. Твърд човек си ти, Алексей! Вярно ли е, че искаш да напуснеш манастира?

— Вярно е. Моят старец ме изпраща сред хората.

— Пак ще се видим, значи, сред хората, ще се срещнем до

трийсетте ми години, когато ще почна да се отдръпвам от чашата. А виж, тате не иска да се откаже от своята чаша до седемдесетата си година, до осемдесетата дори мечтае, сам го казва, и то съвсем сериозно, макар че е шут. Крепи се на своето сладострастие също като на камък… макар че след трийсетата година наистина няма на какво друго да се крепиш освен на това… Но до седемдесет е подло, по-добре до трийсет: може ли човек да запази „отсянка на благородство“[133], мамейки себе си. Не си ли виждал днес Дмитрий?

— Не, не съм го виждал, но видях Смердяков.

И Альоша разправи на брат си набързо и подробно за срещата си със Смердяков. Иван изведнъж го заслуша много загрижено и дори взе да пита за някои неща.

— Само ме помоли да не казвам на брата Дмитрий това, което каза за него — прибави Альоша.

Иван се свъси и се замисли.

— Ти заради Смердяков ли се свъси? — попита Альоша.

— Да, заради него. Но дяволите го взели него, ами Дмитрий наистина исках да го видя, обаче сега няма нужда… — неохотно издума Иван.

— Наистина ли толкова скоро заминаваш, брате?

— Да.

— Ами Дмитрий и татко? Какво ще стане с тях? — промълви тревожно Альоша.

— Е, ти все това си знаеш! Какво общо имам аз с това? Да не съм пазач на брата си Дмитрий?[134] — нервно отсече Иван, но изведнъж някак горчиво се усмихна. — Каиновия отговор на Бога за убития брат, а? Може би това си мислиш в тази минута? Но, дявол да го вземе, наистина не мога да остана тук да им бъда пазач! Свърших си работата и заминавам. Да не мислиш, че ревнувам Дмитрий и през тия три месеца съм се мъчил да му отнема неговата хубавица Катерина Ивановна? Е, по дяволите, аз си имах свои работи. Свърших ги и заминавам. Току-що всичко свърших, ти беше свидетел.

— Току-що при Катерина Ивановна ли?

— Да, при нея, и всичко приключих. Така е! Какво ме интересува Дмитрий! Дмитрий няма нищо общо! Аз си имах само свои собствени работи с Катерина Ивановна. Ти самият знаеш, напротив, че Дмитрий се държеше така, като че ли е в заговор с мене! Хич не съм го молил, той самият ми я предаде тържествено и ме благослови. Всичко това е просто смешно. Не, Альоша, не, да знаеш как леко се чувствувам сега! Ето аз седях тук и обядвах и, ако щеш вярвай, исках да си поръчам

шампанско, за да отпразнувам първия час на моята свобода. Тю, почти половин година — и изведнъж всичко разчистих. Та подозирал ли съм, дори до вчера, че щом поискам, нищо няма да ми струва да свърша!

— Ти за своята любов ли говориш, Иване?

— Любов, ако щеш, да, аз се влюбих в госпожицата, в пансионерката. Измъчих се с нея и тя ме мъчеше. Треперех й… и изведнъж всичко рухна. Одеве говорих вдъхновено, а като излязох навън, се разсмях с глас — вярваш ли? Буквално ти казвам.

— Ти и сега така весело го говориш — отбеляза Альоша, като се вглеждаше в неговото наистина изведнъж развеселено лице.

— Та откъде да знам, че изобщо не я обичам! Хе-хе! И ето излезе, че не я обичам. А как ми харесваше тя! Дори тогава, когато произнасях речта си. И знаеш ли, и сега ми харесва ужасно, а същевременно колко ми е лесно да замина. Мислиш, че само се хваля?

— Не. Само че това може би не е било любов.

— Альошка — засмя се Иван, — не се впущай да разсъждаваш за любовта! Не ти прилича. Ами одеве, одеве как хубаво го каза, а! Пък аз забравих да те целуна за това… Как ме е мъчила тя! Наистина, бях пред изстъпление. О, тя знаеше, че я обичам! Тя обичаше мене, а не Дмитрий — весело настояваше Иван. — Дмитрий е само изстъпление. Всичко, което й говорих одеве, е самата истина. Само че най-важното е, че са й потребни може би петнадесет или двадесет години, за да се досети, че изобщо може би не обича Дмитрий, а само мене, когото мъчи. А може и да не се досети никога, дори въпреки днешния урок. И още по-добре: станах и си отидох завинаги. Впрочем, как е тя сега? Какво стана там, след като си отидох?

Альоша му разправи за истерията и че сега е май в безсъзнание и бълнува.

— Да не лъже Хохлакова?

— Струва ми се, не.

— Трябва да се разпита. Впрочем от истерия никой не е умрял. Пък и нека е истерия. Бог от любов е пратил на жената истерията. Повече няма да отида там. Защо да се навирам отново.

— Все пак ти одеве й каза, че никога не те е обичала.

— Нарочно. Альошка, ще поръчам шампанско, да пием за моята свобода. Да знаеш само колко се радвам!

— Не, братко, по-добре да не пием — каза изведнъж Альоша, — освен това ми е някак тъжно.

— Да, тебе отдавна ти е тъжно, отдавна го виждам.

— Значи, утре сутринта непременно заминаваш?

— Сутринта ли? Не съм казал, че сутринта… Но впрочем може и сутринта. Вярваш ли, днес обядвах тука само за да не обядвам със стареца — толкова ми е станал противен. Само заради него отдавна бих заминал. Но защо се безпокоиш толкова, че заминавам. Ние с тебе имаме още Бог знае колко време до заминаването. Цяла вечност време, безсмъртие!

— Щом заминаваш утре, каква вечност?

— Че какво ни засяга това нас двамата? — засмя се Иван. — Ние нашето все пак ще успеем да си го кажем, нашето, за което сме дошли тук. Какво гледаш учудено? Отговаряй: за какво сме се събрали тук? Да говорим за любовта към Катерина Ивановна, за стареца и Дмитрий? За чужбина? За съдбоносното положение на Русия? За император Наполеон? Така ли, за това ли?

— Не, не за това.

— Сам разбираш, значи, за какво. Другите както искат, а ние, с жълтото по устата, преди всичко трябва да разрешим предвечните въпроси, това ни е грижата. Цяла млада Русия сега говори само за вечните въпроси. Именно сега, когато старите изведнъж до един са се хванали да се занимават с практическите въпроси. Ти за какво ме гледа е очакване цели три месеца? За да ме изпиташ: „Како веруеши[135], или изобщо не веруеши“ — ето към какво се свеждаха вашите тримесечни погледи, Алексей Фьодорович, нали?

— Май е така — усмихна се Альоша. — Нали не ми се присмиваш сега, братко?

— Аз ли да ти се присмивам? Как ще огорчавам сега братчето си, което ме е гледало три месеца с толкова очакване. Альоша, погледни ме в очите: аз самият съм съвсем същото малко момченце като тебе, само дето не съм послушник. Досега руските момчета как действуваха? Някои тоест. Ето например, тукашната вонеща кръчма, ето, съберат се, седнат в ъгъла. Преди това цял живот не са се познавали, а като излязат от кръчмата, сто години пак няма да се познават, е, и за какво ще разсъждават през тази минута в кръчмата? За световните въпроси, разбира се: има ли бог, има ли безсмъртие? А които не вярват в бога, е, те пък за социализма и анархизма ще заговорят, за преобразуването на цялото човечество по нов образец, но от всичко това все същият дявол излиза, все същите въпроси, само че от другия край. И много, много най-оригинални руски момчета само това правят, да говорят по вечните въпроси у нас, в наше време. Не е ли така?

— Да, за истинския русин въпросите има ли бог и има ли

безсмъртие или, както казваш ти, въпросите от другия край, са, разбира се, най-важните въпроси и на първо място, и така е и редно — проговори Альоша, като се вглеждаше в брат си с все същата блага и изпитателна усмивка.

— Виж какво, Альоша, понякога никак не е умно да си русин, но все пак по-глупаво нещо от това, с което сега се занимават руските младежи, не може да си представи човек. Но аз ужасно обичам едно руско момче — Альошка.

— Как хубаво го извъртя — засмя се изведнъж Альоша.

— Е, казвай откъде да започнем, ти заповядай — от бога ли? Дали съществува бог, така ли?

— Откъдето искаш, оттам почвай, ако щеш, от „другия край“. Ти вчера провъзгласи у татко, че няма бог — изпитателно погледна брат си Альоша.

— Вчера на обяд у стария нарочно го дразних с това и видях как ти пламнаха очичките. Но сега съм готов да поговоря с тебе и го казвам съвсем сериозно. Искам, Альоша, да се сближим с тебе, защото нямам приятели, искам да опитам. Е, представи си, че и аз може би приемам Бога — засмя се Иван, — за тебе това е неочаквано, нали?

— Да, разбира се, стига и сега да не се шегуваш.

— „Да не се шегуваш.“ И вчера казаха у стареца-монах, че съм се бил шегувал. Знаеш ли, драги мой, имало един стар грешник от осемнадесетото столетие, който изрекъл, че ако нямало бог, той трябвало да се измисли, s’il n’existait pas Dieu il faudrait l’inventer. И наистина човекът е измислил бога. И не това е странното, не това би било удивителното, че Бог действително съществува, но удивителното е, че такава мисъл — мисълта за необходимостта от бога — е могла да влезе в главата на такова диво и злобно животно, каквото е човекът, толкова е свята тя, толкова е трогателна, толкова е премъдра и толкова прави чест на човека. Колкото до мене, аз отдавна съм решил да не мисля за това: човекът ли е създал бога, или бог — човека? Няма да се спирам, разбира се, на всички съвременни аксиоми на руските момчета по този въпрос, всички до една известни от европейските хипотези, защото онова, което там е хипотеза, за руското момче става веднага аксиома, и не само за момчетата, но дори и за техните професори, защото и нашите руски професори сега много често са също като руските момчета. Затова оставям настрана всички хипотези. Защото каква е сега нашата задача с тебе? Задачата е колкото може по-бързо да ти обясня какво представлявам, тоест що за човек съм, в какво вярвам и на какво се надявам, така е, нали? И затова ти заявявам, че приемам

бога направо и просто. Ето какво трябва да се отбележи обаче: ако има бог и ако той наистина е създал земята, то, както ни е добре известно, той я е създал според Евклидовата геометрия, а човешкият ум има понятие само за трите измерения на пространството. А пък имало е и има дори и сега геометрици и философи, и дори измежду най-забележителните, които се съмняват, че цялата вселена или още по-широко — цялото битие е било създадено само според Евклидовата геометрия, осмеляват се дори да мечтаят, че две успоредни линии, които според Евклид в никакъв случай не могат да се пресекат на земята, може да се пресекат някъде в безкрайността. Аз, драги, съм решил, че щом дори това не мога да разбера, как ще мога да разбера нещо за бога? Смирено признавам, че нямам никакви способности да разрешавам такива въпроси, моят ум е евклидовски земен и затова къде ти ще решаваме неща, които са извън нашия свят. Пък и тебе те съветвам да не мислиш никога за тях, приятелю Альоша, и най-вече относно бога: има ли го, или го няма. Всичко това са въпроси съвсем несвойствени за ум, създаден само за трите измерения. И тъй аз приемам бога и не само на драго сърце, но нещо повече, приемам и премъдростта му, и целта му, вече съвсем неизвестни нам, вярвам в реда, в смисъла на живота, вярвам във вечната хармония, в която всички сме щели да се слеем, вярвам в Словото, към което се стреми вселената и което самото „бе к Богу“, и което самото е бог[136] и прочие, и прочие, и така нататък до безконечност. За тези неща са изприказвани много думи. Струва ми се, вече съм на прав път — а? Е, представи си сега, че като краен резултат аз този божи свят не го приемам и макар да зная, че той съществува, но не мога да го допусна. Не бога не приемам, разбери, а света, създаден от него, божия свят не приемам и не мога да се съглася да го приема. Да се изясня: аз съм убеден като младенец, че страданията ще минат и ще се забравят, че целият оскърбителен комизъм на човешките противоречия ще изчезне като жалък мираж, като гнусна измислица на слабосилния и мъничък като атом човешки евклидов ум, че в крайна сметка в световния финал, в момента на вечната хармония ще се случи и ще се яви нещо толкова скъпоценно, че ще стигне за всички сърца, за утоляване на всички негодувания, за изкупление на всички злодейства на хората, на цялата проляна от тях кръв, така ще стигне, че да стане възможно не само да се прости, но и да се оправдае всичко, което се е случило на хората — нека, нека да стане и да дойде всичко това, но аз не го приемам и не искам да го приема! Нека дори успоредните линии се пресекат и аз лично да го видя: ще го видя и ще кажа, че са се пресекли, но пак няма

да го приема. Ето това съм аз, Альоша, това е моята теза. Тези неща ти казвам съвсем сериозно. Нарочно почнах този наш разговор с тебе по най-глупавия възможен начин, но стигнах до моята изповед, защото единствена тя ти трябва. Не ти трябваше нищо за бога, а само да разбереш с какво живее твоят любим брат. Е, казах ти.

Иван завърши своята дълга тирада изведнъж с някакво особено, неочаквано чувство.

— А защо започна „по най-глупавия възможен начин“? — попита Альоша, като го гледаше замислен.

— Че, първо, ако щеш, дори за русизъм: руските разговори на тези теми винаги се водят по най-глупавия начин. А, второ, колкото е по-глупаво, толкова е по-близо дори до самата същина. Колкото по-глупаво, толкова по-ясно. Глупостта е кратка и не хитрува, а умът шикалкави и се крие. Умът е подлец, а глупостта — открита и честна.

Аз докарах нещата до моето отчаяние и колкото по-глупави съм ги представил, толкова по-добре за мен. — Ще ми обясниш ли защо „не приемаш света“? — продума Альоша.

— Разбира се, ще ти обясня, не е тайна, натам бия. Братче мое, не искам тебе да те развратя и да те мръдна от устоите ти, ами може би себе си бих искал да изцеря чрез тебе — усмихна се изведнъж Иван, досущ като малко, кротко момченце. Альоша никога не беше го виждал с такава усмивка.

IV. Бунтът

— Аз трябва да ти направя едно признание — започна Иван: — никога не съм могъл да разбера как може човек да обича ближните си. Именно ближните според мен е невъзможно да се обичат, а може би само далечните, някога някъде бях чел за „Йоан Милостиви“[137] (един светец), че той, като дошъл при него един гладен и измръзнал пътник и го помолил да го стопли, легнал заедно с него в леглото, прегърнал го и почнал да му диша в гноясалата и зловонна от някаква ужасна болест уста. Убеден съм, че го е направил в изстъпление на неискреност, поради наложена от чувството на дълг любов, от самоналожена епитимия[138]. За да обикнеш човека, той трябва да се крие, а щом малко си покаже лицето — край на любовта.

— За това много пъти е говорил старецът Зосима — вметна Альоша, — той казваше също, че лицето на човека пречи на мнозина още неопитни в любовта да обичат. Но у човечеството има и много любов, и то почти подобна на Христовата любов, аз знам това, Иване…

— Е, аз пък още не го знам и не мога да го разбера, а заедно с мене и безброй много хора. Въпросът в същност е дали това произлиза от лошите черти на хората, или пък защото природата им е такава. Според мене Христовата любов към хората е своего рода невъзможно чудо на земята. Наистина, той е бил бог. Ала ние не сме богове. Да речем, аз например мога дълбоко да страдам, но друг никога не може да разбере до каква степен страдам, защото е друг, не аз, и освен това човек рядко се съгласява да признае другия за страдалец (сякаш това е чин). Защо не се съгласява, как мислиш? Затова например, че лошо мириша, че лицето ми е глупаво, че някога си веднъж съм го настъпил по крака. При това има страдание и страдание; унизителното страдание, което ме унизява, глада например, такова страдание моят благодетел може да допусне у мене, но малко по-висше страдание, за идея например, не, може би само в редки случаи ще го допусне, защото например ще ме погледне и изведнъж ще види, че лицето ми изобщо не е такова, каквото според неговата фантазия трябва да има човек, който страда например в името на еди-каква си идея. Затова той ме лишава тутакси от своите благодеяния и дори не от коравосърдечие. Просяците, особено благородните просени, би трябвало никога да не се показват навън, а да просят милостиня чрез вестниците. Ближният може да бъде обичан абстрактно и понякога

дори отдалеч, но отблизо — почти никога. Ако всичко беше като на сцена, като в балета, където просяците, когато се появяват, са с копринени дрипи и изпокъсани дантели и просят милостиня с грациозен танц, е, тогава можеш криво-ляво да им се любуваш. Да им се любуваш, но все пак не да ги обичаш. Но стига за това. Исках само да ти представя моята гледна точка. Исках да заговоря за страданията на човечеството изобщо, но по-добре да се спрем на страданията само на децата. Това ще намали обема на моята аргументация десеторно, но по-добре само за децата. Толкова по-неизгодно за мене, разбира се. Но, първо, дечицата може да се обичат дори и отблизо, дори и мръсните, дори и грозните (впрочем, струва ми се, че дечицата никога не са грозни). Второ, за възрастните няма да говоря и затова, защото, освен че са отвратителни и не заслужават любов, те имат възмездие: те са изяли ябълката и са познали доброто и злото, и са станали „като богове“. Продължават и сега да я ядат. Но дечицата не са изяли нищо и не са виновни още за нищо. Обичаш ли децата, Альоша? Знам, че ги обичаш и ще разбереш защо искам сега да говоря само за тях. Щом и те страдат на земята така ужасно, страдат, разбира се, заради своите бащи, наказани са заради своите бащи, които са изяли ябълката[139] — но това е разсъждение от друг свят и е непонятно за сърцето човешко тук, на земята. Не бива да страда невинният заради друг, и то толкова невинният! Почуди ми се, Альоша, и аз ужасно обичам децата. И забележи, че жестоките хора, страстните, сладострастните, карамазовците, понякога много обичат децата. Децата, докато са деца, до седемгодишна възраст например, са страшно далече от хората: сякаш съвсем друго същество и с друга природа. Познавах един разбойник в затвора: беше му се случвало в неговата кариера, като унищожава цели семейства в домовете им, в които се промъква нощем за грабеж, да заколи и няколко деца. Но докато беше в затвора, той ги обичаше просто до странност. Само това правеше, да гледа през прозореца на килията децата, които играеха в двора на затвора. Научи едно малко момче да идва при него под прозореца и то много се сприятели с него… Не знаеш ли защо говоря всичко това, Альоша? Боли ме нещо главата и ми е тъжно.

— Ти говориш със странно лице — забеляза с безпокойство Альоша, — сякаш си обзет от някакво безумие.

— Да, наскоро един българин в Москва ми разправяше — продължи Иван Фьодорович, сякаш не чуваше брат си — как турците и черкезите там при тях, в България, повсеместно злодействували[140], опасявайки се от поголовно въстание на славяните — тоест палят,

колят, изнасилват жени и деца, заковават с гвоздеи арестантите за ушите на стоборите и ги оставят така до сутринта, а на сутринта ги обесват — и прочие, невъзможно е да си представиш всичко. Наистина понякога се говори за „зверската“ жестокост на човека, но това е страшно несправедливо и обидно за зверовете: звярът никога не може да бъде така жесток като човека, така артистично, така художествено жесток. Тигърът просто захапва, къса и само това умее. И през ум не би му минало да заковава хората за ушите с гвоздеи, дори и да можеше да го направи. Тези турци между другото сладострастно са мъчили и децата, като се почне от изваждането им с кинжал от утробата на майката и се стигне дотам, че хвърлят нагоре кърмачетата и ги намушкват на щиковете пред очите на майките. Пред очите на майките — в това именно била най-голямата сладост за тях. Но ето впрочем една картина, която много ме заинтересува. Представи си: кърмаче в ръцете на разтреперената майка, наоколо й нахълталите турци. Хрумнала им е една весела дивотия: галят кърмачето, смеят се, за да го развеселят, и сполучват, кърмачето се смее. В този момент турчинът насочва към него пистолета на няколко сантиметра от лицето му. Момченцето се смее радостно, протяга ръчички, за да хване пистолета, и изведнъж артистът дръпва спусъка право в лицето му и му раздробява главичката… Художествено, нали? Между другото, турците много обичали сладките работи.

— Брате, защо говориш всичко това? — попита Альоша.

— Аз мисля, че ако дяволът не съществува и следователно го е създал човек, той го е създал по свой образ и подобие.

— В такъв случай също както и бога.

— Ама ти чудно можеш да преобръщаш думичките, както казва Полоний в „Хамлет“[141] — засмя се Иван. — Ти се хвана за казаното от мен, нищо, доволен съм. Бива си го твоя бог, щом човекът го е създал по свой образ и подобие. Ти попита сега защо говоря всичко това: аз, ще знаеш, съм любител и събирач на някои фактчета и ако щеш вярвай, записвам и събирам от вестниците и разказите, откъдето ми падне, някои своего рода анекдотчета и имам вече добра колекция. Турците, разбира се, влязоха в колекцията, но това са все чужденци. Аз имам и някои родни нещица, и дори по-добри от турските. Знаеш ли, у нас има повече бой, повече тояги и камшици, и това е национално: у нас ушите, заковани с гвоздеи, са немислими, ние все пак сме европейци, но пръчките, но камшикът — това си е вече нещо наше и не може да ни бъде отнето. В чужбина сега като че ли никак не бият, нравите ли са се очистили, или пък такива закони са се създали, че

човек човека май не смее да бие, но затова пък те са се възнаградили е нещо друго и пак чисто национално, както у нас, и то толкова национално, че у нас като че ли е невъзможно, макар че изглежда, се насажда и у нас, особено от времената на религиозното движение в нашето висше общество. Аз имам една прекрасна брошура, превод от френски, как в Женева не много отдавна, само преди пет години, екзекутирали един злодей и убиец, Ришар, двадесет и три годишен младеж, струва ми се, който се разкаял и се обърнал към християнската вяра точно преди ешафода. Този Ришар бил някакъв незаконороден и още като дете на шест години родителите му го *подарили* на някакви швейцарски планински овчари и те го отгледали, за да им работи. Той расъл при тях като диво зверче, на нищо не го научили овчарите, напротив, седемгодишен вече го пращали да пасе стадото в сняг и студ, почти без дрехи и почти без да го хранят. И, разбира се, като постъпвали тъй, никой от тях не се замислял и не се разкайвал, напротив, смятали се напълно прави, защото Ришар им бил подарен като вещ и те дори не намирали за необходимо да го хранят. Самият Ришар свидетелствува, че в онези години той като блудния син в Евангелието ужасно искал да яде поне от ярмата, дето я давали на отглежданите за продан свине, но не му давали дори и това и го биели, когато крадял от свинете, и така прекарал цялото си детство и цялата си младост, докато израснал, и като заякнал, тръгнал той самият да краде. Този дивак почнал да изкарва пари с надничарска работа в Женева, спечеленото пропивал, живеел като изверг и накрая убил някакъв старец и го ограбил. Хванали го, съдили го и го осъдили на смърт. Там не си играят на сантименталност. И ето в затвора веднага го пипват пастори и членове на разни Христови братства, дами благотворителки и прочие. Научили го в затвора на четмо и писмо, почнали да му тълкуват Евангелието, очовечавали го, убеждавали го, тормозели го, не го оставяли на мира, напирали и ето че той самият тържествено признава най-сетне престъплението си. Преобразил се, сам написал до съда, че е изверг и че най-после Господ удостоил и него с озарение и му изпратил благодат. Всичко в Женева се развълнувало, цяла благотворителна и благочестива Женева. Всичко висше и благовъзпитано се юрнало към него в затвора. Ришар го прегръщат, целуват го: „Ти си наш брат, споходи те Божията благодат!“ А самият Ришар само плаче в умиление: „Да, споходи ме Божията благодат! По-рано през цялото си детство и младост бях доволен от храната на свинете, а сега и мен ме споходи Божията благодат, умирам во Господе!“ — „Да, да, Ришар, умри во Господе, ти

си пролял кръв и трябва да умреш во Господе. Макар да не си виновен, защото не си знаел Господа, когато си завиждал на храната на свинете и когато са те били, дето си им крал храната (което е много лошо, защото не е позволено да се краде) — но ти си пролял кръв и трябва да умреш.“ И ето идва последният ден. Омаломощеният Ришар плаче и само повтаря всяка минута: „Този е най-хубавият от дните ми, отивам при Господа!“ — „Да — крещят пастори, съдии и дами благотворителки, — това е твоят най-щастлив ден, защото отиваш при Господа!“ Всичко това се движи към ешафода подир позорната колесница, в която карат Ришар, с карети и пеша. Стигат ешафода: „Умри, брате наш — викат на Ришар, — умри во Господе, защото те споходи благодатта!“ И ето, обсипан от целувките на братята, брата Ришар го замъкнали на ешафода, сложили го на гилотината и ей така най-братски му клъцнали главата, защото го споходила Божията благодат. Не, това е характерно. Тази брошурка е преведена на руски от някакви руски лутеранствуващи благотворители от висшето общество и е разпратена безплатно с вестниците и другите издания за просвещение на руския народ. Номерът с Ришар е хубав, защото е национален. Макар че у нас е нелепо да се сече главата на брата само защото ни е станал брат и защото го е споходила Божията благодат, но, повтарям, ние си имаме свои неща, които почти не падат по-долу. Ние си имаме историческо, непосредствено и най-близко наслаждение чрез изтезаване с бой. Некрасов има едно стихотворение[142] как селякът шиба коня с камшик по очите, „по кротките очи“. Кой не е виждал такова нещо, то си е русизъм. Той описва как слабосилното конче, натоварено прекалено много, затънало с колата и не може да я измъкне. Селянинът го бие, бие го бясно, бие го най-после, без да разбира какво прави, опиянен от биенето, шиба здраво, безброй пъти: „Макар и да нямаш сили, тегли, умри, ако щеш, но тегли!“ Посталото конче се дърпа и той почва да го бие, беззащитното, по разплаканите, по „кротките очи“. С последни сили кончето се напъва и измъква колата, и тръгва, цялото разтреперано, без дъх, някак на верев, с някакво подрипване, някак неестествено и позорно — у Некрасов това е ужасно. Но това е всичко на всичко кон, конете и сам бог ги е дал, за да ги бият. Така са ни научили татарите и са ни подарили камшика за спомен. Но и хората може да се бият. И ето, интелигентен, образован господин и неговата госпожа[143] бият собствената си дъщеря, седемгодишно дете, с пръчки — това го имам подробно записано. На татенцето му е драго, че с неокастрена пръчка „по боли“, казва той, и ето, почва да „жули“ собствената си дъщеря. Знам със сигурност, има

такива побойници, които се разгорещяват от всеки удар до сладострастие, буквално до сладострастие, с всеки удар все повече и повече, все по-прогресивно. Бият минута, бият най-после пет минути, бият десет минути и все повече, по-бързо, по-често, по-силно. Детето пищи, детето най-накрая не може и да пищи, задъхва се: „Тате, тате, татенце, татенце!“ Случаят по някакъв дяволски неприличен начин стига до съда. Наема се адвокат. Руският народ вече отдавна е нарекъл адвоката „лукатин — наемна съвест“. Адвокатът крещи в защита на клиента си. „Работата е толкова проста, семейна, най-обикновена, бащата напердашил дъщеря си, а ето, за срам на нашето време се стигнало до съд!“ Убедените заседатели се оттеглят на съвещание и произнасят оправдателна присъда. Публиката вие от щастие, че мъчителят е оправдан. Ех, не съм бил аз там, да ревна едно предложение да се основе стипендия на името на мъчителя!… Прекрасни картинки. Но за дечицата имам и още по-хубави, събрал съм много, много неща за руските дечица, Альоша. Малко момиченце, петгодишно, го намразили баща му и майка му[144], „най-почтени и добре поставени хора, образовани и възпитани“. Виждаш ли, аз още веднъж с положителност твърдя, че често има едно особено свойство у мнозина от човечеството — това е любовта към изтезаването на децата, но само на децата. Към всички други субекти на човешкия род същите тези мъчители се отнасят дори благосклонно и кротко като образовани и хуманни европейци, но много обичат да мъчат децата, обичат дори и самите деца в този смисъл. Именно беззащитността на тези създания съблазнява мъчителите, ангелската доверчивост на детето, което няма къде да се дене и няма при кого да отиде — точно това разпалва гадната кръв на мъчителя. У всеки човек, разбира се, се таи звяр, звярът на гневливостта, звярът на сладострастното разпалване от виковете на изтезаваната жертва, звярът без задръжки, пуснат от веригата, звярът на придобитите от разврат болести, подагри, болни черни дробове и пр. Това клето петгодишно момиченце тези образовани родители подлагали на всевъзможни изтезания. Те го биели, удряли, ритали го с крака, без дори да знаят защо, направили го цялото в синини; най-накрая стигнали и до по-висша изтънченост: в студ и мраз го затваряли цяла нощ в нужника и задето не си казвало през нощта (сякаш петгодишно дете, което спи своя ангелски здрав сън, може на тази възраст да се научи да си казва) — му мажели цялото лице със собствените му изпражнения и го карали да яде тези изпражнения, и то майката, майката го карала! И тази майка е могла да спи, когато през нощта се чували стоновете на клетото дете, затворено

на това гнусно място! Разбираш ли го това, когато мъничкото същество, което не може още дори да разбира какво става с него, в това гнусно място, в тъмнината и студа, се удря с мъничкото си юмруче по измъчените гърдички и плаче с кървавите си незлобливи, кротки сълзици пред „боженцето“, да го защити — разбираш ли тази безсмислица, приятелю и брате мой, послушнико мой божи и смирени, разбираш ли за какво е толкова потребна и създадена тази безсмислица! Без нея, казват, не можел да живее човекът на земята, защото не би познал доброто и злото. За какво да се познава това дяволско добро и зло, след като е на такава цена? Та целият свят на познанието не заслужава тогава тези сълзици на детенцето към „боженцето“. Не говоря за страданията на големите, те са изяли ябълката и по дяволите, всички да ги вземат дяволите, но тези, тези! Мъча те, Альоша, ти сякаш не си на себе си. Ще престана, ако искаш.

— Нищо, и аз искам да се мъча — измънка Альоша.

— Една, само една картинка още, и то за куриоз, че е много характерна, и най-вече току-що я прочетох в един от историческите сборници, в „Архив“ ли беше, в „Старина“ ли, трябва да направя справка, забравих дори къде я прочетох. Било е в най-мрачното време на крепостното право, още в началото на века, и да живее освободителят на народа![145] Имало тогава, в началото на века, един генерал, генерал с много големи връзки и много богат помешчик, но от ония (май и тогава вече твърде малобройни), които, напускайки службата, едва ли не смятали, че са заслужили някакви права върху живота и смъртта на своите хора. Имало тогава такива. Та живее генералът в своето имение от две хиляди души, големее се, третира дребните съседи като хрантутници и свои шутове. Кучкарница със стотина кучета и близо стотина кучкари, всички с мундири, всички на коне. И ето, едно дете от прислугата, малко момченце, само осемгодишно, както си играело, хвърлило камък и ударило крака на любимата генералска хрътка. „Защо е окуцяло любимото ми куче?“ Докладват му, че еди-кое си дете хвърлило камък по хрътката и я ударило по крака. „А, ти ли си — изгледал го генералът, — затворете го!“ Взели го от майка му, цяла нощ престояло в дранголника, на сутринта, призори, излиза генералът с всичките му салтанати на лов, качил се на коня, около него хрантутници, кучета, кучкари, ловци, всички на коне. Наоколо събрали прислугата за назидание, а пред всички — майката на виновното дете. Изкарват детето от дранголника. Мрачен, студен, мъглив есенен ден, чудесен за лов. Генералът заповядва да съблекат момченцето, съблечат го голо, то трепери,

обезумява от страх, не смее да гъкне… „Гони го!“ — командува генералът. „Бягай, бягай!“ — викат му кучкарите, детето бяга… „Дръж!“ — крещи генералът и пуща по него цялата сюрия хрътки. Насъскали ги пред очите на майката и кучетата разкъсали детето на парчета!… Генерала, струва ми се, го турили под опека. Е… какво да го правят? Да го разстрелят? За удовлетворение на нравственото чувство да го разстрелят ли? Кажи, Альоша!

— Да го разстрелят! — тихо продума Альоша, като вдигна очи към брат си, с бледа, някак разкривена усмивка.

— Браво! — изкрещя Иван в някакъв възторг. — Щом ти казваш, значи… Ей, че схимник[146]! Ето какво дяволче се крие в сърчицето ти, Альоша Карамазов!

— Аз казах нелепост, но…

— Там е работата, че има едно но… — викна Иван. — Знай, послушнико, че нелепостите са твърде нужни на земята. Светът се крепи върху нелепостите и без тях може би нищо нямаше да става в него. Ние знаем, каквото знаем!

— Какво знаеш?

— Аз не разбирам нищо — продължи Иван, сякаш бълнуваше — и не искам сега нищо да разбирам. Искам да остана при фактите. Отдавна съм решил да не разбирам. Ако поискам да разбера нещо, веднага ще изневеря на фактите, а съм решил да остана при фактите…

— Защо ме измъчваш? — в изстъпление, горестно изпика Альоша. — Ще ми кажеш ли най-после?

— Разбира се, ще ти кажа, натам върви, да ти кажа. Ти си ми скъп, не искам да те изпусна и няма да те отстъпя на твоя Зосима.

Иван помълча една минута, лицето му стана изведнъж много тъжно.

— Чуй ме: аз взех само дечицата, за да излезе по-очевидно. За останалите сълзи човешки, с които е пропита цялата земя от кората до центъра, изобщо не говоря, нарочно стесних темата си. Аз съм дървеница и признавам с цялата си принизеност, че нищо не мога да разбера — защо е наредено всичко тъй. Значи, хората сами са си виновни: даден им е бил рай, те поискали свобода и похитили огъня от небесата[147], знаейки, че ще станат нещастни, значи, няма какво да ги жалим. О, за мен, за моя жалък земен евклидовски ум, е ясно само това, че има страдание, че няма виновни, че всичко следва едно от друго направо и просто, че всичко тече и се уравновесява — но това е само евклидовска глупост, знам това и не мога да се съглася да живея според нея! Какво значение има, че няма виновни и че аз го знам — на

мене ми трябва възмездие, защото иначе ще се самоизтребя. И то възмездие не някъде и някога в безкрайността, а тук, на земята, и така, че аз лично да го видя. Аз съм вярвал, затова искам лично да го видя, а ако в този час бъда вече мъртъв, нека ме възкресят, защото ако всичко стане без мене, ще бъде прекалено оскърбително. Не съм страдал за това, че със себе си, с моите злодейства и страдания да наторя някому бъдещата хармония. Аз искам да видя със собствените си очи как сърната ще легне до лъва[148] и как закланият ще стане и ще се прегърне с убиеца си. Искам да бъда тук, когато всички изведнъж разберат за какво е било всичко. Върху това желание се градят всичките религии на земята, а аз вярвам. Обаче дечицата — какво да правя тогава с тях? Това е въпросът, който не мога да реша. За стотен път повтарям, много са въпросите, но аз взех само децата, защото тук е абсолютно ясно онова, което ми е нужно да кажа. Слушай: ако всички са длъжни да страдат, за да спечелят със страданието си вечната хармония, то какво общо имат с това децата, кажи ми, моля ти се! Съвсем непонятно е защо е трябвало да страдат и те и защо те ще печелят хармонията със страдания! Защо са попаднали и те в този материал и са станали тор за бъдещата хармония на някого си? Солидарност между хората в греха разбирам, разбирам солидарност и във възмездието, но не и с децата солидарност в греха, и ако истината е действително там, че и те са солидарни с бащите си във всичките злодейства на бащите, то, разбира се, тази истина не е от този свят и за мен е непонятна. Някой шегобиец може да каже, че все едно, детето ще порасне и ще успее да натрупа грехове, но ето, преди да е пораснало, осемгодишно, го преследват с кучетата. О, Альоша, аз не богохулствувам! Разбирам какво ще бъде сътресението на вселената, когато всичко на небето и под земята се слее в един хвалебствен глас и всичко живо и живяло възкликне; „Прав си ти, Господи, защото се откриха твоите пътища!“[149] И когато майката се прегърне с мъчителя, разкъсал с кучетата си нейния син, и тримата възгласят със сълзи: „Прав си ти, Господи“, тогава, разбира се, ще настане венецът на познанието и всичко ще се обясни. Но ето тук именно е трудността и това именно не мога аз да приема. И докато съм на земята, бързам да взема своите мерки. Виж какво, Альоша, може би наистина така ще се случи, че когато доживея до този момент или възкръсна, за да го видя, аз самият също ще възкликна с всички, като видя как майката се е прегърнала с мъчителя на своето дете: „Прав си, Господи!“, но аз не искам тогава да възкликвам. Дордето е още време, бързам да се предпазя и затова напълно се отказвам от висшата хармония. Тя не струва колкото една сълзица дори само на онова

измъчено дете, дето се е удряло с юмруче по гърдите и се е молило в зловонната си дупка със своите невъзмездени сълзици на „боженцето“! Не струва, защото неговите сълзици са останали без изкупление. Трябва изкупление за тях, иначе не може да има хармония. Но с какво, с какво ще се изкупят? Мигар е възможно? С това, че ще се отмъсти за тях? Но защо ми е отмъщението, защо ми е адът за мъчителите, какво може да поправи адът, след като онези са вече измъчени? И каква ще е тази хармония, щом ще има ад: аз искам да простя и искам да прегърна, не искам повече да се страда. И ако страданията на децата са отишли за попълване на онази сума страдания, която е била необходима за купуването на истината, предварително заявявам, че цялата истина не заслужава тази цена. Не искам, в края на краищата, майката да се прегръща с мъчителя, който е разкъсал сина й с кучета! Да не е посмяла да му прощава! Ако иска, нека му прости за себе си, нека прости на мъчителя собственото си безмерно майчино страдание; но страданията на своето разкъсано дете няма право да му прости, забранено й е да прощава на мъчителя, дори ако самото дете му прости! А ако е така, ако те нямат право да простят, къде е тогава хармонията? Има ли в целия свят същество, което да може и да има право да прости? Не искам хармония, от любов към човечеството не я искам. Предпочитам да остана с неотмъстените страдания. По-добре да си остана с неотмъстеното си страдание и неутоленото си негодуване, дори и да не съм прав. Пък и твърде скъпо е оценена хармонията, хич не е за нашата кесия да плащаме толкова за вход. И затова бързам да върна входния си билет. И ако наистина съм честен човек, длъжен съм да го върна колкото се може по-рано. Това и правя. Не че не приемам бога, Альоша, а само най-почитателно му връщам билета[150].

— Това е бунт — тихо и със сведена глава издума Альоша.

— Бунт ли? Не бих искал да чуя от тебе такава дума — каза проникновено Иван. — С бунт не може да се живее, а аз искам да живея. Кажи ми го направо — призовавам те — отговаряй: представи си, че ти самият градиш зданието на човешката съдба с цел на финала да ощастливиш хората, да им дадеш най-после мир и покой, но за това е необходимо и неминуемо предстои да се измъчи само едно-единствено мъничко създанийце, същото онова дете, дето се удряло с юмруче в гърдите, и върху неговите неотмъстени сълзици да се издигне това здание, би ли се съгласил ти да бъдеш архитектът при тези условия, кажи и не лъжи!

— Не, не бих се съгласил — тихо изрече Альоша.

— И можеш ли да допуснеш идеята, че хората, за които строиш,

биха се съгласили да приемат своето щастие за сметка на неоправданата кръв на малкото измъчено дете и ако го приемат, да си останат навеки щастливи?

— Не, не мога да допусна. Брате — издума с внезапно блеснали очи Альоша, — ти каза сега: има ли в целия свят същество, което да може и да има право да прости? Но това същество го има и то може да прости всичко, все и вся и за всичко, защото то самото е дало невинната си кръв за всички и за всичко. Ти забрави за него, а върху него се изгражда зданието и нему ще възклицават: „Прав си, Господи, защото се откриха твоите пътища!“

— А, това е „единственият безгрешен“ и неговата кръв! Не, не съм забравил за него и се учудвах, напротив, през цялото време защо толкова дълго не го изтъкваш, защото обикновено в споровете вашите винаги споменават най-напред него. Знаеш ли, Альоша, няма да ми се смееш, аз веднъж съчиних поема, преди една година. Ако можеш да си загубиш още десет минути с мене, бих ти я разказал.

— Написал си поема?

— О, не, не съм написал — засмя се Иван — и никога през живота си не съм съчинил и два стиха дори. Но измислих тази поема и я запомних. С жар я измислих. Ти ще си първият ми читател, тоест слушател. Защо наистина авторът да губи поне единствения си слушател — усмихна се Иван. — Да разправям ли, или не?

— Слушам на драго сърце — рече Альоша.

— Моята поема се казва „Великият инквизитор“ — нелепа работа, но ми се ще да ти я разкажа.

V. Великият инквизитор

— Но ето че и сега не може без предисловие, тоест без литературно предисловие, тю! — засмя се Иван. — Пък и какъв съчинител съм аз! Виж какво, моето действие се развива през шестнайсети век, а тогава — това впрочем трябва да ти е известно още от училище, — тогава тъкмо е било на мода в поетическите произведения да се привикват на земята висшите сили. За Данте да не говоря. Във Франция писарите при съдилищата, а също и монасите из манастирите са давали цели представления, в които изкарвали на сцената Мадоната, ангели, светии, Христос и самия Бог. Тогава всичко това е ставало съвсем простодушно. В „Notre-Dame de Paris“[151] на Виктор Юго в чест на раждането на френския престолонаследник[152] в Париж по времето на Людвик XI, в залата на съдебната палата се дава нравоучително и безплатно представление за народа, наречено „Le bon jugement de la très sainte et gracieuse Vierge Marie“[153], където тя се явява лично и произнася своя bon jugement. И У нас, в Москва, в предпетрови времена са се давали понякога същите драматични представления, особено по Стария завет, но освен драматическите представления, тогава са се разпространявали и много повести и „стихове“, в които са действували според случая светци, ангели и всички небесни сили. Из нашите манастири също са се занимавали с преводи, с преписване и дори със съчиняване на такива поеми, и то още кога — по времето на татарщината. Има например една манастирска поема (разбира се, от гръцки): „Ходене на Богородица по мъките“, по картини и смелост не пада по-долу от Данте. Богородица посещава ада, а я води „по мъките“ Архангел Михаил. Тя вижда грешниците и мъченията им. Там има между другото една свръхзанимателна категория грешници в горящо езеро: някои от тях така потъват в това езеро, че не могат вече да изплуват и „тях вече Бог ги забравя“ — израз с извънредна дълбочина и сила. И ето поразената и плачеща Богородица пада пред Божия престол и моли помилване за всички в ада, за всички без разлика, които е видяла там. Разговорът й с Бога е колосално интересен. Тя моли, тя не си отива и когато Бог й посочва прикованите с гвоздеи ръце и нозе на нейния син и пита: как ще простя на неговите мъчители — тя казва на всички светци, на всички мъченици, на всички ангели и архангели да коленичат заедно с нея и да молят за помилването на всички без разлика. Накрая измолва от Бога прекратяване на мъките всяка година от Велики петък до Света

троица, а грешниците от ада начаса благодарят на Господа и ридаят пред него: „Прав си Господи, че тъй отсъди.“ Та и моята поема щеше да е нещо подобно, ако се беше появила по онези времена. При мене на сцената се появява той: в същност той нищо не говори в поемата, а само се появява и преминава. Петнадесет века са минали вече, откак е дал обет да дойде неговото царство, петнадесет века, откак неговият пророк е писал: „Ето ида скоро.“[154] „За оня ден и час не знае нито синът, само отецът ми небесен“[155], както е казал и сам той още на земята. Но човечеството го чака с все същата вяра и все същото умиление. О, с по-голяма вяра дори, защото вече са минали петнадесет века, откак са свършили небесните свидетелства за човека:

Вярвай в себе, не поглеждай[156]
плахо тия небеса.

Има само вяра в казаното от сърцето! Вярно е, че тогава е имало и много чудеса. Имало е светци, които са вършели чудни изцеления; при някои праведници според животописите им се е явявала самата царица небесна. Но дяволът не дреме и човечеството започнало вече да се съмнява в правдивостта на тези чудеса. Точно тогава на север, в Германия, се появила страшна нова ерес.[157] Огромна звезда, „подобна на светило“ (тоест на църквата), „падна върху водните извори и те се вгорчиха“.[158] Тези ереси почнали богохулно да отричат чудесата. Но толкова по-пламенно вярват останалите верни. Сълзите на човечеството възхождат към него, както и преди, чакат го, обичат го, надяват се на него, жадуват, както и преди, да страдат и да умрат за него… И ето толкова века е молила човечеството с вяра и с плам: „Господи, и ни осияй“, толкова века е отправяло молби към него, че той в неизмеримото си състрадание е възжелал да слезе при молещите. Идвал е, посещавал е и преди това някои праведници, мъченици и свети отшелници още на земята, както е записано и в техните „жития“. У нас Тютчев, дълбоко вярващ в истината на своите думи, възвести, че:

От кръстния товар съсипан[159],
теб целия, край жаловит,
обходи те с благословия
небесний цар във робски вид.

Което без друго е било така, казвам ти. И ето той е възжелал да се появи макар за миг при народа — при народа, който се мъчи, страда, който е смрадно грешен, но младенчески го обича. Моето действие се

развива в Испания, в Севиля, а най-страшните времена на инквизицията, когато в Името Божие в страната всекидневно горели клади и

С аутодафетата великолепни[160]
изгаряли опасни еретици.

О, това, разбира се, не е пришествието, в което ще се яви той, според обещанието си, в края на времената, в цялата си небесна слава и което ще бъде внезапно, „както светкавица от изтока дори до запада“[161]. Не, той възжелал поне за миг да посети децата свои, и то именно там, където тъкмо тогава запращели кладите на еретиците. Поради безмерното си милосърдие той минава още веднъж между хората в същия човешки образ, в който е бил три години между тях преди петнадесет века. Той идва на „жарките стъгди“ на южния град, в който точно предната вечер във „великолепно аутодафе“, в присъствието на краля, царедворците, рицарите, кардиналите и най-красивите придворни дами, пред многобройното население на цяла Севиля, били изгорени от кардинала — великия инквизитор, наведнъж стотина души еретици ad majorem gloriam Dei.[162] Той се появил безшумно, незабелязано и ето че всички — странно е това — го разпознават. Това би могло да бъде едно от най-добрите места на поемата, тоест, защо именно го разпознават. Народът се устремява с непреодолима сила към него, обгражда го, струпва се наоколо, върви подир него. Той минава мълчаливо сред хората с кротката си усмивка на безкрайно състрадание. Слънцето на любовта гори в сърцето му, лъчите на Светлината, Просвещението и Силата струят из очите му, изливат се върху хората и разтърсват сърцата им с ответна любов. Той простира ръка към тях, благославя ги и докосването до него, дори само до одеждите му, излъчва лековита сила. Ето от тълпата възкликва старец, сляп от дете: „Господи, изцели ме, та и аз да те видя“ — и сякаш люспи падат от очите му и слепият го вижда. Народът плаче и целува земята, по която върви той. Децата хвърлят пред него цветя, пеят и викат към него: „Осанна!“ „Това е топ, самият той — повтарят всички, — това ще е само той и никой друг.“ Той се спира в предверието на Севилската катедрала тъкмо в мига, когато в храма с плач се внася детски отворен бял ковчег: в него е седемгодишното момиченце, единствената дъщеря на виден гражданин. Мъртвото дете е обсипано с цветя. „Той ще възкреси детето ти“ — викат от тълпата към плачещата майка. Излезлият да посрещне ковчега патер гледа в недоумение и свива вежди. Но ето че се чуват воплите на майката на

починалото дете. Тя пада в нозете му: „Ако си ти, възкреси детето ми!“ — възклицава тя, простирайки към него ръце. Процесията ето спира, слагат малкият ковчег в преддверието, пред неговите нозе. Той гледа със състрадание и устата му тихо произнася още веднъж: „Талита куми“ — „и въста̀ девица“[163]. Момиченцето се надига от ковчега, сяда и с усмивка гледа наоколо с учудено отворени очички. В ръцете му е букетът бели рози, с които е лежало в ковчега. В тълпата настава смут, чуват се викове, ридания и в същата минута неочаквано по площада при катедралата минава самият кардинал — великият инквизитор. Той е почти деветдесетгодишен старец, висок, изправен, с изсушено лице, с хлътнали очи, в които обаче още свети блясък като огнена искрица. О, той не е във великолепните си кардинални одежди, в които се явил вчера пред народа, когато са изгаряли враговете на римската вяра — не, в този миг той е със старото си, грубо монашеско расо. На някое разстояние подире му вървят неговите мрачни помощници и роби и „свещената“ стража. Той спира пред тълпата и наблюдава отдалеч. Видял е всичко, видял е как са сложили ковчега пред неговите нозе, видял е възкръсването на девицата и лицето му се помрачава. Мръщи белите си гъсти вежди и в погледа му блясва зловещ огън. Вдига пръст и заповяда на стражите да го хванат. И такава е силата му и дотолкова вече народът е научен и покорен и трепетно послушен пред него, че тълпата веднага се разстъпва пред стражите и те всред гробното мълчание, настъпило изведнъж, го хващат и го отвеждат. Тълпата моментално до един, скланя доземи глави пред стареца-инквизитор, той мълчаливо благославя народа и отминава. Стражата завежда пленника в тясната и мрачна сводеста тъмница в старото здание на светото съдилище и го заключва там. Минава денят, настъпва тъмна, гореща и „бездиханна“ севилска нощ. Въздухът „не трепва — лимонов аромат и дъх на лавър“[164]. Сред дълбокия мрак изведнъж желязната врата на тъмницата се отваря и старикът — великият инквизитор, бавно влиза в затвора със светилник в ръка. Той е сам, вратата подире му тутакси се затваря. Спира пред входа и дълго, минута или две, се взира в неговото лице. Най-накрая се приближава безшумно, слага светилника на масата и му казва: „Това ти ли си, ти ли си? — Но като не получава отговор, бързо добавя: — Не отговаряй, мълчи. Пък и какво ли би могъл да кажеш? Аз знам много добре какво ще кажеш. А и нямаш право да добавяш нищо към онова, което вече си казал. Защо си дошъл да ни пречиш? Защо си дошъл да ни пречиш и ти знаеш това. Но знаеш ли какво ще стане утре? Не зная кой си и не искам да знам ти ли си, или си само негово

подобие, но още утре ще те осъдя и ще те изгоря на кладата като най-опасния еретик и същият този народ, който днес целуваше нозете ти, още утре, щом дам знак, че се спусне да разпалва твоята клада, знаеш ли това? Да, ти може би го знаеш“ — допълва той в проникновен размисъл, без да откъсне нито за миг поглед от своя пленник.

— Аз много не разбирам, Иване, какво е това — усмихна се Альоша, който през цялото време слушаше мълчаливо, — дали просто безбрежна фантазия, или някаква грешка на старика, някакво невъзможно qui pro quo[165]?

— Нека е последното, ако щеш — засмя се Иван, — щом дотам те е разглезил вече съвременният реализъм, че не можеш да понесеш нищо фантастично — щом искаш qui pro quo, нека е така. Вярно — засмя се пак, — старикът е на деветдесет години и отдавна може да се е побъркал от фикс-идеята си. А може пленникът да го е слисал с външността си. Най-сетне може да е просто сън, видение на деветдесетгодишния старец преди смъртта, на всичкото отгоре възбуден от вчерашното аутодафе на стоте изгорени еретици. Но не е ли все едно за нас двамата кое е qul pro quo, кое безбрежна фантазия? В случая работата е само там, старикът има нужда да говори, че най-после след цели деветдесет години говори и казва на глас всичко, за което цели деветдесет години е мълчал.

— И пленникът ли мълчи? Гледа го и не продумва нито дума?

— Във всички случаи това е единственото възможно — засмя се пак Иван. — Самият старец подчертава, че той дори няма право нищо да прибави към онова, което вече е казал. Ако щеш, в това именно е най-основната черта на римското католичество, според мен поне: тоест, „всичко си предал на папата и следователно всичко сега е у папата, а ти изобщо не идвай повече, не ни пречи, поне засега.“ В този смисъл са им не само приказките, но и писанията, на йезуитите поне. Аз самият съм го чел у техните богослови. „Имаш ли право да ни възвестиш поне една от тайните на онзи свят, от който си дошъл?“ — пита го моят старик и сам му отговаря вместо него: „Не, нямаш право, за да не притуриш нищо към онова, което вече е било казано, за да не отнемеш на хората свободата, за която толкова държеше, когато беше на земята. Всичко, което ще възвестиш наново, ще бъде посегателство върху свободата на вярата у хората, защото ще се яви като чудо, а свободата на тяхната вяра ти беше най-скъпа от всичко още тогава, преди хиляда и петстотин години. Нали ти казваше тогава толкова често: «Искам да ви направя свободни.»[166] Е, сега видя тези «свободни» хора — допълва изведнъж старикът със замислена

усмивка. — Да, всичко тук ни излезе скъпо — продължава той, като го гледа строго, — но най-после завършихме това дело в твое име. Петнадесет века се мъчихме с тази свобода, но сега всичко е свършено, и то окончателно. Не вярваш ли, че е свършено окончателно? Гледаш ме кротко и не ме удостояваш дори с негодуване? Но знай, че днес и именно сега тези хора са сигурни повече от всякога, че са напълно свободни, а в същност те самите ни поднесоха свободата си и покорно я положиха пред нозете ни. Но това направихме ние, а него ли желаеше ти, такава ли свобода?“

— Аз пак не разбирам — прекъсна го Альоша, — иронизира ли той, надсмива ли се?

— Ни най-малко. Той смята именно за заслуга, своя и на своите хора, че най-после са победили свободата и са го направили, за да станат хората щастливи. „Защото чак сега (тоест той, разбира се, говори за инквизицията) стана възможно за пръв път да се помисли за щастието на хората. Човекът е сътворен бунтовник: могат ли бунтовниците да бъдат щастливи? Ти беше предупреден — казва му той, — ти имаше предостатъчно предупреждения и указания, но не послуша предупрежденията, отхвърли едничкия път, по който можеха да се направят хората щастливи, но за щастие, като си отиваше, предаде делото си на нас. Ти обеща, ти утвърди със словото си, ти ни даде правото да свързваме и да развързваме[167] и, разбира се, през ум не може да ти минава да ни отнемеш това право сега. Защо тогава си дошъл да ни пречиш?“

— А какво значи: имаше предостатъчно предупреждения и указания? — попита Альоша.

— Това именно е основното, за което старикът иска да говори.

„Страшният и умен дух, духът на самоунижението и небитието — продължава старикът, великият дух говорил с тебе в пустинята и на нас е предадено в книгите, че те бил «изкушавал»[168]. Така ли е? И възможно ли е да се каже нещо по-истинно от онова, което той ти е възвестил в три въпроса и което ти си отхвърлил и то именно в книгите се нарича «изкушенията»? А същевременно, ако някога е било извършено на земята истинско гръмовно чудо, то е било именно в този ден, в деня на тези три изкушения. Именно в появата на тези три въпроса е било чудото. Ако е възможно да се помисли, само пробно и примерно, че тези три въпроса на страшния дух са безследно загубени от книгите и че трябва да се възстановяват, отново да се измислят и съчинят, за да се внесат отново в книгите, и за тая цел да се съберат всички земни мъдреци — управници, първосвещеници, учени,

философи, поети, и да им се даде следната задача: измислете, съчинете три въпроса, но такива, които, освен че ще съответствуват на големината на събитието, ще изразяват освен това с три думи, само с три човешки фрази, цялата бъдеща история на света и на човечеството — мислиш ли ти, че цялата премъдрост на земята, събрана заедно, би могла да измисли нещо поне подобно по сила и по дълбочина на тези три въпроса, които наистина са ти били предложени тогава от могъщия и умен дух в пустинята? Дори само по тези въпроси, само по чудото на тяхната поява може да се разбере, че имаш работа не с човешки текущ ум, а с вековечен и абсолютен. Защото в тези три въпроса сякаш е събрана в едно цяло и е предсказана цялата по-нататъшна човешка история и са показани трите образа, в които ще се съберат всичките неразрешими исторически противоречия на човешката природа по цялата земя. Тогава това още не е могло да бъде толкова очевидно, защото бъдещето е било неизвестно, но сега, когато са изминали петнадесет века, ние виждаме, че всичко в тези три въпроса е така предугадено и предсказано и така се е оправдало, че нищо вече не може нито да се добави към тях, нито да се махне.

Реши, прочее, сам кой е бил прав: ти ли или онзи, който тогава те е питал? Припомни си първия въпрос: макар не буквално, но смисълът му е този: «Ти искаш да отидеш при хората и отиваш с голи ръце, с някакъв обет за свобода, който те в своята простота и поради вроденото си безчинство не могат дори да осмислят, от който те се боят и плашат — защото нищо никога не е било за човека и човешкото общество по-непоносимо от свободата! А виждаш ли тези камъни в тази гола знойна пустиня? Обърни ги на хлябове — и човечеството ще се затири след тебе като стадо, благодарно и послушно, макар и вечно тръпнещо, че ще вдигнеш ръка и ще им свършат твоите хлябове.» Но ти не поиска да лишиш човека от свобода и отхвърли предложението, защото каква е тая свобода, реши ти, щом послушанието им е купено с хлябове? Ти възрази, че човек живее не само с хляб, но знаеш ли, че в името на същия този земен хляб ще въстане срещу теб духът на земята и ще се стълкнови с тебе и ще те победи — и всички ще тръгнат подире му и ще викат: «Кой прилича на тоя звяр, той ни даде огън от небесата!»[169] Знаеш ли, че ще изминат векове и човечеството ще провъзгласи с устата на своята премъдрост и наука, че няма престъпление и следователно няма и грях, а има само гладни. «Нахрани ги и тогава искай от тях добродетели!» — ето какво ще напишат на знамето, което ще издигнат срещу тебе и с което ще се разруши твоят храм. На мястото на храма ти ще се издигне ново

здание, ще се издигне пак страшна Вавилонска кула и макар че и тя няма да се достроi, както и предишната, но все пак ти можеше да избегнеш тази нова кула и с хиляда години да съкратиш страданията на хората, защото нали при нас ще дойдат, след като се измъчат хиляда години с тяхната кула! Ще ни намерят тогава пак под земята, в катакомбите, скрити (защото ще бъдем пак гонени и мъчени), ще ни намерят и ще възридаят към нас: «Нахранете ни, защото онези, дето ни обещаха огън от небесата, не ни го дадоха.» И тогава вече ние ще достроим тяхната кула, защото ще я достроi онзи, който ги нахрани, а ще ги нахраним само ние, в името твое, и ще излъжем, че в името твое. О, никога, никога няма да се нахранят те без нас! Никаква наука няма да им даде хляб, дордето останат свободни, но ще се свърши с това, че ще поднесат свободата си пред нашите нозе и ще ни кажат: «По-добре поробете ни, но ни нахранете.» Ще разберат най-накрая и те, че свободата и земният хляб до насита за всеки са немислими заедно, защото никога, никога няма да се спогодят помежду си. Ще се убедят също, че никога не могат да бъдат и свободни, защото са слабосилни, порочни, нищожни и бунтовници. Ти им обеща хляба небесен, но пак повтарям, може ли той да се сравни в очите на слабото, вечно порочно и вечно неблагодарно хорско племе със земния? И ако след тебе в името на хляба небесен тръгнат хиляди и десетки хиляди, какво ще стане с милионите и с десетките хиляди милиони същества, които няма да могат да пренебрегнат земния хляб заради небесния? Или тебе ти са мили само десетките хиляди велики и силни, а останалите милиони, многобройни като морския пясък, слаби, но любещи те, трябва да послужат като материал за великите и силните? Не, нам са мили и слабите. Те са порочни и бунтовници, но най-накрая тъкмо те ще станат и послушни. Те ще ни се дивят и ще ни смятат за богове, задето сме ги оглавили и сме се съгласили да понасяме свободата и да господствуваме над тях — така ужасно ще им стане накрая да бъдат свободни! Но ние ще кажем, че сме послушни на тебе и господствуваме в твое име. Ние ще ги измамим пак, защото тебе вече няма да те пуснем при нас. В тази измама ще бъде и нашето страдание, защото ще бъдем длъжни да лъжем. Ето какво значеше този първи въпрос в пустинята и ето какво отхвърли ти в името на свободата, която постави над всичко. А в същност в този въпрос се заключаваше великата тайна на този свят. Ако бе приел «хлябовете», ти щеше да отговориш на всеобщата и вековна скръб човешка както на едноличното същество, така и на цялото човечество — тя е: «Пред кого да се прекланяме?» Няма по-неспирна и по-мъчителна грижа за

човека от тази — като остане свободен, да намери по-скоро онзи, пред когото да се прекланя. Но човекът търси да се преклони пред онова, което вече е безспорно, толкова безспорно, че всички хора едновременно да се съгласят на всеобщо преклонение пред него. Защото грижата на тези жалки създания не е само да намерят онова, пред което аз или някой си да се преклоним, но да намерят такова нещо, че всички да повярват в него, и то непременно *всички заедно*. Ето тази потребност от *общност* на преклонението е и най-главното мъчение за всеки човек еднолично и като цялото човечество още от началото на вековете. Заради всеобщото преклонение са се изтребвали взаимно с меч. Създавали са богове и са викали всеки на всекиго: «Оставете вашите богове и елате да се поклоните на нашите, иначе — смърт на вас и на вашите богове!» И тъй ще бъде до свършека на света, дори и тогава, когато изчезнат от света боговете: все едно ще коленичат пред идолите. Ти си знаел, ти не може да не си знаел тази основна тайна на природата човешка, но ти отхвърли единственото абсолютно знаме, което ти се предлагаше, за да накараш всички да се преклонят пред тебе безспорно — знамето на хляба земен, и го отхвърли в името на свободата и на хляба небесен. Погледни сега какво си направил по-нататък. И всичко пак в името на свободата! Казвам ти, човек няма по-мъчителна грижа от тази, да намери някой, на когото да предаде час по-скоро тази дарена свобода, с която това нещастно същество се ражда. Но свободата на хората завзема само онзи, който успокои съвестта им. С хляба на тебе ти се даваше безспорното знаме: даваш му хляба и човекът се прекланя, защото няма нищо по-безспорно от хляба, но ако в същото време някой завземе съвестта му независимо от тебе — о, тогава той дори ще захвърли хляба ти и ще тръгне подир оногова, който прелъсти съвестта му. В това си бил прав. Защото тайната на човешкото битие не е само да се живее, а за какво да се живее. Без да си представя ясно за какво живее, човек няма да се съгласи да живее и по-скоро ще се самоизтреби, отколкото да остане на земята, ако ще наоколо му да е само хлябове. Това е така, но какво стана: вместо да завземеш свободата на хората, ти им я умножи още повече! Или си забравил, че спокойствието и дори смъртта са по-скъпи за човека от свободния избор в опознаването на доброто и злото? Няма нищо по-съблазнително за човека от свободата на съвестта му, но няма и нищо по-мъчително. И ето вместо твърди основи за успокоение на човешката съвест веднъж за винаги — ти взимаш всичко, което е особено, гадателно и неопределено, взимаш всичко, което е непосилно

за хората, и затова си постъпил така, сякаш изобщо не ги обичаш — и кой това: онзи, който бе дошъл да отдаде за тях живота си! Вместо да завземеш свободата на хората, ти я умножи и обремени с мъченията й душевното човешко царство вовеки. Ти възжела свободната любов на човека, та свободно да тръгне след тебе, прелъстен и пленен от тебе. Вместо твърдия древен закон[170] — човекът вече трябваше със свободно сърце сам да решава занапред кое е добро и кое зло, имайки за напътствие само образа ти пред себе си — но мигар ти не помисли, че той ще отхвърли най-накрая и ще оспори дори и твоя образ и твоята истина, ако е угнетен от толкова страшно бреме, каквото е свободата на избора? Те ще възкликнат най-накрая, че истината не е в тебе, защото не можеше да бъдат оставени в по-голям смут и мъчение, отколкото го направи ти, като им остави толкова грижи и неразрешими задачи. По този начин ти сам положи основата за разрушаване на собственото си царство и не обвинявай никого за това. А в същност какво ти се предлагаше? Има три сили, единствени три сили на земята, които могат навеки да победят и да пленят съвестта на тези слабосилни бунтовници в името на собственото им щастие — тези сили са: чудото, тайната и авторитетът. Ти отхвърли и едното, и другото, и третото и сам даде пример за това. Когато страшният и премъдър дух те постави на храмовата стряха и ти каза: «Ако искаш да узнаеш дали си Синът Божи, хвърли се долу, защото писано е за него, че ангелите ще го поемат и ще го понесат и няма да падне, и няма да се удари, и ще узнаеш тогава дали си Синът Божи, и ще докажеш тогава каква е вярата ти в отеца твой», но ти го изслуша и отхвърли предложението, не се поддаде и не се хвърли долу. О, разбира се, постъпил си гордо и великолепно — като бог, — но хората, но това слабо бунтуващо се племе — те богове ли са? О, ти разбра тогава, че само да направиш крачка, само да понечиш да се хвърлиш долу, веднага щеше да изкусиш Господа и да загубиш цялата си вяра в него, и щеше да се убиеш в земята, която си дошъл да спасяваш, и щеше да се възрадва умният дух, който те изкушаваше. Но повтарям, колцина са такива като тебе? И нима наистина си могъл да допуснеш макар и за миг, че хората ще преодолеят подобно изкушение? Така ли е създадена природата човешка, че да отхвърли чудото и в такива страшни моменти от живота, моменти на най-страшните основни и мъчителни душевни въпроси, да остане само със свободното решение на сърцето? О, ти си знаел, че подвигът ти ще се запази в книгите, ще стигне до дълбините на времето и до последните предели на земята, и си се надявал, че следвайки те, и човекът ще остане с бога, без да се нуждае

от чудеса. Но не си знаел, че щом човек отхвърли чудото, веднага ще отхвърли и бога, защото човекът търси не толкова бога, колкото чудесата. И тъй като за човека е непосилно да остане без чудото, той ще си създаде нови чудеса, вече собствени, и ще поклони вече на знахарските чудеса, на женските магии, ако ще да е сто пъти бунтовник, еретик и безбожник. Ти не слезе от кръста, когато ти викаха е хули и присмех: «Слез сега от кръста, та да повярваме, че си ти.» Ти не слезе, защото пак не пожела да заробиш човека с чудеса и жадуваше свободна вяра, а не чудеса.

Жадуваше свободна любов, а не робския възторг на роба пред могъществото, ужасило го веднъж за винаги. Но и тогава мнението ти за хората беше твърде високо, защото те, разбира се, са рая, макар да са създадени бунтовници. Огледай се и отсъди, ето изминали са петнадесет века, иди ги виж: кого си издигнал до себе си? Кълна ти се, човекът е по-слаб и създаден по-низш, отколкото си мислил за него! Може ли, може ли да извърши същото като теб? Ти толкова го уважаваше, а постъпи така, сякаш си престанал да му състрадаваш, защото и прекалено много поиска от него — и кой това, този, дето го възлюби повече от самия себе си! Ако го уважаваше по-малко, по-малко щеше и да поискаш от него, а това щеше да е по-близо до любовта, защото и бремето му щеше да е по-леко. Той е слаб и долен. Какво от това, че сега повсеместно се бунтува против нашата власт и се гордее, че се бунтува? Това е гордостта на хлапака и ученика. Това са малки деца, които са се разбунтували в клас и са изпъдили учителя си. Но ще дойде край и на възторга на дечурлигата, той скъпо ще им струва. Те ще съборят храмовете и ще залеят с кръв земята. Но ще се сетят най-накрая глупавите деца, че макар и да са бунтовници, но са бунтовници слабосилни, дето на собствения си бунт не издържат. Облени в глупавите си сълзи, ще проумеят най-накрая, че онзи, който ги е създал бунтовници, несъмнено е искал да им се присмее. И ще кажат това в отчаяние, и казаното от тях ще бъде богохулство, от което ще станат още по-нещастни, защото човешката природа не понася богохулството и накрая винаги тя самата отмъщава за него. И така, тревога, смут и нещастие — ето сегашната съдба на хората, след като ти толкова нещо понесе за свободата им! Великият ти пророк във видения и в алегории казва, че видял всички участници в първото възкресение[171] и били по дванадесет хиляди от всяко коляно. Но ако са били толкова, те са били може би не хора, а богове. Те са изтърпели кръста ти, изтърпели са десетки години гладна и гола пустиня, с пост и недояждане — и, разбира се, ти можеш да посочиш с гордост тези деца

на свободата, на свободната любов, на свободната им великолепна жертва в твое име. Но спомни си, че са били само няколко хиляди, и то богове, ами останалите? И какво са виновни останалите слаби хора, че не са понесли онова, което са понесли силните? Какво е виновна слабата душа, че й е непосилно да вмести толкова страшни дарове? Та мигар наистина си идвал само при избраните и заради избраните? Но ако е така, тук има някаква тайна и ние не можем да я разберем. А щом има тайна, тогава и ние сме били в правото си да проповядваме тайна и да ги учим, че не свободното решение на техните сърца е важно и не любовта, а тайната, на която трябва да се подчиняват сляпо, дори и пряко съвестта си. Така и направихме. Ние поправихме подвига ти и го основахме върху *чудото, тайната и авторитета*. И хората се зарадваха, че отново са ги повели като стадо и че от сърцата им е отнет най-сетне страшният дар, който им е донесъл толкова мъки. Прави ли бяхме, като ги учехме и правехме така, кажи? Нима ние не сме обичали човечеството, след като толкова смирено осъзнахме неговото безсилие, облекчихме с любов бремето му и разрешихме на слабосилната му природа дори и греха, но с наше позволение? Защо си дошъл сега да ни пречиш? И защо мълчаливо и проникновено ме гледаш с кротките си очи? Разсърди се, аз не искам твоята любов, защото аз самият не те обичам. И какво да крия от теб? Или не знам с кого говоря? Всичко, което имам да ти кажа, вече ти е известно, виждам по очите ти. Аз ли ще скрия от тебе нашата тайна? Може би искаш да я чуеш именно от моите уста, слушай тогава: ние не сме с тебе, а с *него*, това е нашата тайна! Ние отдавна не сме с тебе, а с *него*, вече осем века.[172] Точно преди осем века взехме от него онова, което ти с негодувание отхвърли, онзи последен дар, който той ти предлагаше, като ти показа всички земни царства: ние взехме от него Рим и меча на кесаря и обявихме само себе си за земни царе, единствени царе, макар и досега да не сме смогнали още да докараме делото си до пълен завършек. Но кой е виновен? О, това дело досега е само в началото си, но то е вече започнато. Още дълго ще се чака завършекът му, и още много ще изстрада земята, но ще го достигнем и ще бъдем кесари и тогава вече ще помислим за всемирното щастие на хората. А ти можеше още тогава да вземеш меча на кесаря. Защо отхвърли този последен дар? Ако би приел този трети съвет на могъщия дух, щеше да обземеш всичко, което човек търси на земята, тоест: пред кого да се преклони, на кого да връчи съвестта си и по какъв начин да се съединят най-накрая всички в един безспорен общ и солидарен мравуняк, защото потребността от всемирно съединение е

третото и последно мъчение на хората. Винаги човечеството в своята цялост се е стремило да се устрои непременно всемирно. Имала е много велики народи с велика история, но колкото по-високо са стояли тия народи, толкова по-нещастни са били, защото са съзнавали повече от другите потребността от всемирно съединение на хората. Великите завоеватели, тимуровците и чингисхановците[173], са прелетели като вихър по земята, стремейки се да завоюват вселената, но и те, макар и несъзнателно, са изразили същата тази велика потребност на човечеството към всемирно и всеобщо единение. Ако беше приел света и багреницата на кесаря, ти щеше да основеш всемирното царство и да дадеш всемирния покой. Защото кой да завладее хората, ако не онези, които са завладели съвестта им и в чиито ръце са хлябовете им? И ние взехме меча на кесаря, а като го взехме, разбира се, отхвърлихме тебе и тръгнахме след *него*. О, ще минат още векове безчинство на свободния ум, на тяхната наука и антропофагия, защото, започнат ли да издигат Вавилонската си кула без нас, ще свършат с антропофагия. Но тъкмо тогава ще припълзи към нас звярът[174] и ще лиже нозете ни, и ще ги опръска с кървави сълзи из очите си. И ние ще се качим върху звяра и ще вдигнем чаша, и на нея ще бъде написано: «Тайна!» Но тогава и само тогава ще настане за хората царството на покоя и щастието. Ти се гордееш с твоите избраници, но имаш само избраници, а ние ще успокоим всички. А дали е и така: колко много от тези избраници, от силните, които биха могли да станат избраници, са се уморили най-накрая да те очакват и са понесли и ще понесат силите на духа си и жарта на сърцето си на друга нива и ще свършат с това, че срещу тебе самия ще издигнат *свободното* си знаме. Но ти самият вдигна това знаме. А при нас всички ще бъдат щастливи и няма повече нито да се бунтуват, нито да се изтребват взаимно навред, както в твоята свобода. О, ние ще ги убедим, че само тогава ще станат свободни, когато се откажат от свободата си заради нас и ни се покорят. И какво, прави ли ще бъдем ние, или ще ги излъжем? Те самите ще се уверят, че сме прави, защото ще си спомнят до какви ужаси на робството и смута ги е докарвала твоята свобода. Свободата, свободният ум и науката ще ги завлекат в такива дебри и ще ги изправят пред такива чудеса и неразрешими тайни, че едни от тях, непокорни и свирепи, ще се самоизтребят, други, непокорни, но малосилни, ще се изтребят помежду си, а третите, останалите, слабосилни и нещастни, ще припълзят към нозете ни и ще възкликнат към нас: «Да, вие бяхте прави, само вие владеехте тайната му и ние се връщаме при вас, спасете ни от самите нас.» Като получават от нас

хлябовете, разбира се, те ще виждат ясно, че същите техни хлябове, от техните ръце добити, ние взимаме от тях, за да ги раздадем пак на тях, без никакви чудеса, ще видят, че не сме обърнали камъните в хлябове, но наистина повече, отколкото на самия хляб, ще се радват, че го получават от нашите ръце! Защото ще помнят много добре, че преди, без нас, самите хлябове, добити от тях, са се обръщали в ръцете им само на камъни, а когато са се върнали при нас, самите камъни са се обърнали в ръцете им в хлябове. Много добре, много добре ще оценят какво значи да се подчинят веднъж за винаги! И докато хората не разберат това, те ще бъдат нещастни. Кой е спомагал най-много за това неразбиране, кажи? Кой е раздробил стадото и го е разпръснал по пътища неведоми? Но стадото пак ще се събере и пак ще се покори и вече веднъж за винаги. Тогава ние ще им дадем кротко, смирено щастие, щастието на слабосилните същества, каквито са и създадени.

О, ние ще ги убедим най-накрая да не се гордеят, защото ти ги превъзнесе и с това ги научи да се гордеят; ще им докажем, че са слабосилни, че са само жалки деца, но че детското щастие е по-сладко от всяко друго. Те ще станат плахи и ще почнат да ни гледат и да се гушат в нас от страх като пиленца в квачката. Те ще се дивят и ще се ужасяват от нас и ще се гордеят, че ние сме толкова могъщи и толкова умни, та сме могли да умирим такова буйно хилядомилионно стадо. Те ще треперят безсилни пред нашия гняв, умовете им ще се наплашат, очите им ще станат сълзливи като на децата и жените, но също толкова лесно ще преминават те, само да им дадем знак, към веселба и смях, към светла радост и щастлива детска песенчица. Да, ние ще ги караме да работят, но през свободните от труд часове ще им наредим живота като детска игра, с детски песнички, хор, невинни танци. О, ние ще им разрешим и греха, те са слаби и безсилни и ще ни обичат като деца, защото ще им позволим да съгрешават. Ние ще им кажем, че всеки грях ще бъде изкупен, ако е направен с наше позволение; а им позволяваме да съгрешават, защото ги обичаме, а наказанието за тези грехове — добре, ние ще го поемем. Да, ще го поемем ние, а те ще ни обожават като благодетели, понесли техните грехове пред бога. И те няма да имат от нас никакви тайни. Ние ще им позволяваме или ще им забраняваме да живеят със своите жени и любовници, да имат или да нямат деца — всичко това според тяхното послушание — и те ще ни се подчиняват с веселие и радост. Най-мъчителните тайни на съвестта си — всичко, всичко ще споделят с нас и ние всичко ще решим и те ще повярват на нашето решение с радост, защото то ще ги избави от великата грижа и страшните сегашни мъки на личното и свободно

решение. И всички ще бъдат щастливи, всичките милиони същества, освен стотиците хиляди, които ги управляват. Защото само ние, ние, които пазим тайната, само ние ще бъдем нещастни. Ще има хиляди милиони щастливи младенци и сто хиляди страдалци, поели върху себе си проклятието на познанието на доброто и злото. Кротко ще умрат те, кротко ще угаснат в твое име и след гроба ще намерят само смърт. Но ние ще запазим тайната и за тяхно щастие ще ги примамваме с награда небесна и вечна. Защото, дори да има нещо на оня свят, то, разбира се, няма да е за такива като тях. Казано е и е предсказано, че ти ще дойдеш и пак ще победиш, ще дойдеш е твоите избраници, е твоите горди и могъщи, но ние ще кажем, че те са спасили само себе си, а ние сме спасили всички. Казано е, че ще бъде опозорена блудницата[175], която седи върху звяра и държи в ръцете си *тайната*, че ще се разбунтуват наново слабосилните, че ще разкъсат багреницата и ще направят голо «гадното» й тяло. Но тогава аз ще стана и ще ти посоча хилядите милиони щастливи младенци, които не са познали греха. И ние, поели техните грехове в името на тяхното щастие, ние ще застанем пред тебе и ще кажем: «Съди ни, ако можеш и ако смееш!» Знай, че не ме е страх от тебе. Знай, че и аз съм бил в пустинята, че и аз съм постил и гладувал, че и аз съм благославял свободата, с която ти благослови хората, и аз се готвех да вляза в числото на избраниците твои, в числото на могъщите и силните с жаждата да се «допълни броят»[176]. Но се пробудих и не пожелах да служа на безумието. Аз се върнах и се присъединих към сонма на онези, които *поправиха твоя подвиг*. Напуснах гордите и се върнах при смирените за щастието на тези смирени. Това, което говоря, ще се сбъдне и нашето царство ще се сгради. Повтарям ти, още утре ти ще видиш това послушно стадо, което, щом му дам знак, ще се хвърли да събира горящите въглени към кладата, на която ще те изгоря, задето си дошъл да ни пречиш. Защото, ако има някой, който да е заслужил най-много от всички нашата клада, това си ти. Утре ще те изгоря. Dixi[177]“.

Иван млъкна. Той беше се разгорещил и приказваше е увлечение, а когато свърши, изведнъж се усмихна.

Альоша, който го слушаше през цялото време мълчаливо, а към края извънредно развълнувано, като понечи на много пъти да прекъсне думите на брат си, но очевидно се сдържаше, изведнъж заговори като обезумял.

— Но… това е нелепост! — извика той пламнал. — Твоята поема е хвала на Исуса, а не хула… както си искал. И кой ще ти повярва за свободата? Така ли, така ли трябва да я разбираме! Това ли е

представата в православието… Това е Рим, и не целият Рим, това не е истина — това са най-лошите в католичеството, инквизиторите, йезуитите!… Пък и невъзможно е такова фантастично лице като твоя инквизитор. Какви са тези грехове на хората, поети от другите? Какви са тези носители на тайната, нагърбили се с някакво проклятие заради щастието на хората? Кога ги е имало? Ние знаем йезуитите, за тях лошо се говори, но такива ли са, каквито са при тебе? Изобщо не са такива, изобщо не са… Те са просто римската армия за бъдещето всемирно земно царство, с император — с римския първосвещеник начело… ето техния идеал, но без никакви тайни и възвишена скръб… Най-обикновено желание за власт, за земни нечисти блага, за поробване… Нещо като бъдещо крепостно право, при което те ще станат помешчици… това им е всичкото. Те и в бога може би не вярват. Твоят страдащ инквизитор е само фантазия…

— Но чакай, чакай — засмя се Иван, — как се разпали! Казваш фантазия, нека е така! Разбира се, фантазия. Но моля ти се: наистина ли мислиш, че цялото това католическо движение от последните векове е в същност само желание за власт заради нечистите блага. Отец Паисий ли така те учи?

— Не, не, напротив, веднъж отец Паисий говори даже нещо като твоето… но, разбира се, друго, съвсем друго — веднага се опомни Альоша.

— Все пак скъпоценно сведение, въпреки твоето „съвсем друго“. Аз те питам именно, защо твоите йезуити и инквизитори да са се събрали само за материалните мръсни блага? Защо сред тях да не може да се случи някой страдалец, измъчван от велика скръб и обичащ човечеството? Виж какво: предположи, че се е намерил поне един измежду всички тези желаещи само материални и нечисти блага — поне само един такъв като моя старец инквизитор, който е постил в пустинята и се е мъчил, за да победи плътта си, за да стане свободен и съвършен, но който все пак целия си живот е обичал човечеството и изведнъж е прозрял и е видял, че не е голямо нравствено блаженство да достигнеш съвършенството на волята, за да се увериш в същото време, че милионите други божи същества са останали само за подигравка, че те никога няма да са в състояние да се справят със своята свобода, че тия жалки бунтовници никога няма да станат великани, за да довършат кулата, че не заради такива гъсоци великият идеалист е мечтал за своята хармония. Като разбира всичко това, той се връща и се присъединява… към умните хора. Нима това не би могло да се случи?

— Към кого се е присъединил, към кои умни хора? — извика Альоша почти стръвно. — Никакъв такъв ум нямат и никакви такива тайни и секрети… Само безбожие, това е цялата им тайна. Твоят инквизитор не вярва в бога и това е цялата му тайна.

— Така да е! Ти най-накрая се сети. Наистина е така, наистина само в това е цялата тайна, но нима това не е страдание, поне за такъв човек като него, дето целия си живот е погубил за подвиг в пустинята и не се е излекувал от любовта към човечеството? В заника на дните си той се убеждава ясно, че само съветите на великия страшен дух биха могли малко от малко да уредят малосилните бунтовници, „недоизкусурените пробни същества, създадени за подигравка“. И ето, след като се уверява в това, той вижда, че трябва да върви по указанието на умния дух, на страшния дух на смъртта и разрушението, а за тази цел да се приеме лъжата и измамата и да се водят хората вече съзнателно към смърт и разрушение и при това да се мамят през целия път, та да не забележат по никакъв начин къде ги водят, та поне из пътя тези жалки слепци да се смятат щастливи. И забележи: лъжа в името на онзи, в чийто идеал толкова страстно е вярвал старикът през целия си живот! Нима това не е нещастие! И ако само един такъв се озовеше начело на цялата тази армия, „жадуваща власт само за нечисти блага“ — нима не е достатъчен макар само един такъв, за да стане трагедия? Нещо повече: достатъчен е един такъв, застанал начело, за да се намери най-после същинската ръководна идея на цялото римско дело, с всичките му армии и йезуити, висшата идея на това дело. Казвам ти направо, аз твърдо вярвам, че този едничък човек не е липсвал никога сред стоящите начело на движението. Кой знае, може би са се случвали и между римските първосвещеници такива единици. Кой знае, може би този проклет старик, който толкова упорито и толкова посвоему обича човечеството, съществува и сега във вид на цял сном такива отделни старци и дори не случайно, а съществува като съгласие, като таен съюз, отдавна вече учреден за опазване на тайната, за опазването ѝ от нещастните и слабосилни хора, с цел да ги направи щастливи. Това непременно е така, пък така и трябва да бъде. Струва ми се, че дори при масоните има нещо подобно на тази тайна в основата им и затова католиците така ненавиждат масоните, защото виждат в тях конкуренти, раздробяване единството на идеята, докато трябва да има само едно стадо и един пастир[178]… Впрочем, като защищавам моята мисъл, аз приличам на съчинител, който се е оказал под всякаква критика. Стига за това.

— Може би ти самият си масон! — изрече внезапно Альоша. —

Ти не вярваш в бога — додаде той, но вече с извънредно голяма скръб. Стори му се освен това, че брат му го гледа с насмешка. — И как свършва твоята поема? — попита той изведнъж, свел очи към земята. — Или вече свърши?

— Исках да я свърша така: когато инквизиторът млъква, чака известно време какво ще му отговори пленникът. Тежи му неговото мълчание. Видял е как затворникът го е слушал през цялото време проникновено и кротко, гледайки го право в очите и очевидно не желаейки да възразява нищо. Старикът би искал онзи да му каже нещо, макар и горчиво, страшно. Но той изведнъж мълчаливо се приближава до старика и леко го целува по безкръвната деветдесетгодишна уста. Това е целият отговор. Старецът трепва. Нещо мръдва в ъглите на устните му, той отива към вратата, отваря я и му казва: „Върви си и не идвай повече… изобщо не идвай… никога, никога!“ И го пуска по „тъмните градски стъгди“[179]. Пленникът си отива.

— А старикът?

— Целувката гори на сърцето му, но старикът си остава със същите идеи.

— И ти заедно с него, и ти? — извика горестно Альоша. Иван се засмя.

— Но това са глупости, Альоша, това е само несмислена поема на несмислен студент, който никога и два стиха не е написал. Защо го вземаш толкова сериозно? Да не мислиш, че ще отида сега право там, при йезуитите, за да се наредя при сонма хора, които поправят неговия подвиг? О, Господи какво ми влиза в работата! Аз ти казах: да стигна само тридесет години — и чашата в пода!

— А нежните листенца, а скъпите гробове, а синьото небе, а любимата жена! Как ще живееш, с какво ще ги обичаш? — извика горестно Альоша. — С такъв ад в гърдите и в главата нима е възможно това? Не, именно ти отиваш, за да се присъединиш към тях… а ако не отидеш — ще се убиеш сам, няма да издържиш!

— Има една сила, която всичко може да издържи! — вече със студена усмивка издума Иван.

— Каква сила?

— Карамазовската… силата на карамазовската низост.

— Това значи да потънеш в разврат, да си смажеш душата в разтление — така ли, така ли?

— Ако щеш и това… само че до трийсет години може би ще го избягна, а после…

— Как ще го избегнеш? С какво ще го избегнеш? Това е

невъзможно с твоите мисли.

— Пак по карамазовски.

— С това „всичко е позволено“? Всичко е позволено, така ли, така ли?

Иван се намръщи и изведнъж някак странно пребледня.

— А, ти подхвана вчерашната думичка, от която толкова се обиди Миусов… и с която така наивно изскочи и прекали брат ни Дмитрий? — криво се усмихна той. — Да, може би „всичко е позволено“, щом веднъж е казана тази дума. Не се отричам. Пък и редакцията на Митенка не е лоша.

Альоша го гледаше мълчаливо.

— Аз, брате, си мислех на заминаване, че имам на този свят поне теб — продума изведнъж Иван с неочаквано чувство, — а сега виждам, че и в твоето сърце няма за мен място, мой мили отшелнико. От формулата „всичко е позволено“ няма да се отрека, е, и заради това пък ти ще се отречеш от мене, нали, нали?

Альоша стана, отиде при него и мълчаливо го целуна по устните.

— Плагиат! — извика Иван, като изведнъж изпадна в някакъв възторг. — Ти откраднa това от моята поема! Благодаря ти все пак. Ставай, Альоша, да тръгваме, време е и за мене, и за тебе.

Те излязоха, но се спряха пред входа на кръчмата.

— Виж какво, Альоша — продума Иван с твърд глас, — ако наистина доживея до нежните листенца, ще ги обичам само защото ще си спомням за тебе. Стига ми, че си тук някъде, и няма да ми се отще животът. Стига ли ти това? Ако искаш, приеми го дори като обяснение в любов. А сега ти — надясно, аз — наляво — и стига, чуваш ли, стига. Тоест ако утре не замина (струва ми се, че непременно ще замина) и пак случайно се срещнем, дума не ми продумвай повече на всички теми. Моля те настоятелно. А за брата Дмитрий също, особено те моля, дори не заговаряй с мене никога вече — прибави той изведнъж нервно, — всичко е изчерпано, всичко е обсъдено, нали? А пък аз на тебе от своя страна ще ти дам също едно обещание за това: когато на тридесет години поискам „да разбия чашата в пода“, където и да си, ще дойда още веднъж да поговоря с тебе… ако ще и от Америка, да знаеш. Специално ще дойда. Много ще ми е интересно и тебе да те видя тогава какъв ще бъдеш. Виждаш ли, доста тържествено обещание. А в същност може би се сбогуваме за седем, за десет години. Хайде, върви сега при твоя Pater Seraphicus[180], нали умира; ще умре без тебе и ще вземеш да ми се разсърдиш, дето съм те задържал. Довиждане, целуни ме още веднъж, така, и върви…

Иван изведнъж се извърна и си тръгна, без повече да се обръща. Горе-долу както вчера братът Дмитрий беше оставил Альоша, макар че вчера беше съвсем друго. Това странно подмятане прелетя като стреличка през печалния ум на Альоша, печален и скръбен в тази минута. Той почака малко, гледайки подир брат си. Кой знае защо, изведнъж забеляза, че брат му Иван върви някак с полюшване и че дясното му рамо, като се гледа отзад, изглежда по-ниско от лявото. Никога по-рано не беше забелязвал това. Но изведнъж и той се обърна и почти се затича към манастира. Смрачаваше се бързо и почти го обзе страх; у него се надигаше нещо ново, на което не би могъл да отговори. А когато влезе в горичката на скита, пак както вчера се изви вятър и вековните борове мрачно зашумяха около него. Той почти тичаше. „«Pater Seraphicus» — това име той е взел отнякъде — откъде? — мина му през ум. — Иване, клети Иване, кога ли ще те видя пак?… Ето и скита, Господи! Да, да, той, той, Pater Seraphicus, той ще ме спаси… от него и навеки!“

По-късно на няколко пъти през живота си припомняше с голямо недоумение как можа, след като се раздели с Иван, изведнъж съвсем да забрави за брат си Дмитрий, когото сутринта, само преди няколко часа, беше решил непременно да намери и да не си отива, без да го е открил, ако ще дори да не се върне тази нощ в манастира.

VI. Засега още твърде неясна

А Иван Фьодорович, като се раздели с Альоша, си тръгна към къщи, към дома на Фьодор Павлович. Но чудно нещо, изведнъж го обзе непоносима тъга и най-вече, с всяка крачка, колкото повече се приближаваше към къщи, толкова повече тя нарастваше. Чудното не беше тъгата, а това, че Иван Фьодорович не можеше да определи в какво се състоеше тя. Случвало му се беше да тъжи често пъти и по-рано и не беше чудно, че тъгата беше го завладяла в такава минута, когато още утре се канеше да скъса изведнъж с всичко, което беше го привлякло тук, и пак да направи остър завой и да тръгне по нов, съвсем непознат път, и пак съвсем самотен както преди, надявайки се на много, без да знае на какво, очаквайки много от живота, но без да може да определи нищо нито в очакванията, нито дори в желанията си. И все пак в тази минута, макар наистина в душата му да имаше тъга от новото и неизвестното, съвсем не го мъчеше това. „Дали не е отвращение към родителския дом? — помисли си той. — Май е това, толкова ми е опротивял и макар че днес за последен път ще прекрача този отвратителен праг, все пак ми е противно…“ Но не, и това не е. Дали не е раздялата с Альоша и воденият с него разговор: „Толкова години мълчах с целия свят и не удостоявах никого с разговор, и изведнъж надрънках толкова щуротии.“ В същност това можеше да е младежка досада от тази младежка неопитност и тщеславие, досада, че не съумя да се изкаже, и то пред такова същество като Альоша, по отношение на когото несъмнено съществуваха в неговото сърце големи надежди. Разбира се, имаше го и това, тоест такава досада, дори положително я нямаше, но и това не беше, не беше това. „Повдига ми се от мъка, а пък не съм в състояние да определя какво искам. Най-добре да не мисля…“

Иван Фьодорович се опита „да не мисли“, но и това не помогна. Най-вече тая тъга беше досадна и го дразнеше е това, че имаше някакъв случаен, съвсем външен характер; той чувствуваше това. Като че стоеше, стърчеше някъде някакво същество или предмет, също както стърчи понякога нещо пред очите ти и дълго време, зает с работа или в разпален разговор, не го забелязваш, а същевременно явно се дразниш, почти се измъчваш, докато най-после се сетиш да отстраниш проклетия предмет, често съвсем глупав и смешен, някаква вещ, оставена не на място, кърпа, паднала на пода, книга, неприбрана в библиотеката, и пр., и пр. Най-после Иван Фьодорович в най-лошо и

нервно настроение стигна бащината си къща и изведнъж на петнадесетина крачки от портата, щом погледна към вратата, моментално се сети какво го мъчеше и тревожеше толкова.

На пейката пред вратата седеше на вечерна хладина лакеят Смердяков и Иван Фьодорович от пръв поглед към него разбра, че и в неговата душа в същност беше заседнал лакеят Смердяков и че именно този човек не може да понесе душата му. Изведнъж го озари прозрение и всичко му стана ясно. Одеве, още от разказа на Альоша за срещата му със Смердяков, нещо мрачно и противно изведнъж прониза сърцето му и веднага предизвика в него ответната злоба. После, по време на разговора, позабрави Смердяков, но все пак той беше останал в душата му и щом се раздели с Альоша и си тръгна сам към къщи, тутакси забравеното чувство почна изведнъж бързо да изплува. „Та нима този нищожен негодник може до такава степен да ме безпокои!“ — помисли си той е непоносима злоба.

Истината е, че Иван Фьодорович действително много беше намразил този човек напоследък и особено през последните дни. Дори самият той бе почнал да забелязва тази нарастваща почти ненавист към това същество. Може би процесът на омраза беше се изостril именно защото отначало, веднага след пристигането на Иван Фьодорович при нас, беше станало обратното. Тогава Иван Фьодорович като че ли прояви изведнъж някаква особена симпатия към Смердяков, намери го дори твърде оригинален. Той самият го свикна да разговаря с него, но винаги го учудваше впрочем особената обърканост или по-точно особената неспокойност на неговия ум и почти не разбираше какво би могло така постоянно и неотстъпно да безпокои „този съзерцател“. Те говореха и по философски въпроси, и дори защо е светила светлина първия ден, след като слънцето, месечината и звездите са били създадени чак на четвъртия ден, и как трябва да се разбира това; но Иван Фьодорович скоро се убеди, че работата изобщо не е в слънцето, месечината и звездите, че слънцето, месечината и звездите, макар и да са интересен обект, но за Смердяков са съвсем третостепенни и че на него му трябва нещо съвсем друго. Така или иначе, във всеки случай започна да се проявява и да проличава едно крайно самолюбие и при това — самолюбие оскърбено. Това никак не хареса на Иван Фьодорович. Оттам и започна неговото отвращение. По-късно в къщи започнаха бъркотиите, яви се Грушенка, почнаха историите с брат му Дмитрий, разни тревоги — те разговаряха и върху това, но макар че Смердяков винаги водеше разговорите за тези неща с голямо вълнение, пак не можеше да

се разбере какво иска в същност в случая той. Човек можеше дори да се учуди на нелогичността и объркаността на някои негови желания, които неволно се проявяваха и бяха винаги еднакво неясни. Смердяков все разпитваше задаваше някакви косвени, явно преднамерени въпроси, но за какво — не обясняваше и обикновено в момента, когато разпитваше най-разгорещено, изведнъж млъкваше или минаваше на съвсем друг въпрос. Но главното, което най-накрая окончателно ядоса Иван Фьодорович и го изпълни с такова отвращение, беше отвратителната и особена фамилиарност, която Смердяков с всичка сила започна да проявява към него, и с всеки ден все повече. Не че си позволяваше да бъде невежлив, напротив, говореше винаги извънредно почтително, но така се обърнаха нещата, че той явно взе да се смята накрая, бог знае защо, някак солидарен в нещо с Иван Фьодорович, говореше винаги с такъв тон, сякаш между тях двамата има вече нещо уговорено и все едно тайно, нещо някога казано от двете страни, само на двамата известно, а на другите смъртни, които гъмжат около тях, дори непонятно. Впрочем Иван Фьодорович все пак дълго време не можеше да разбере тази истинска причина за нарастващото у него отвращение и най-после едва напоследък бе успял да я открие. Изпълнен с чувство на погнуса и раздразнение, искаше да мине сега през портичката мълком и без да погледне Смердяков, но Смердяков стана от пейката и вече само по този жест Иван Фьодорович мигом се досети, че той желае да води с него някакъв по-особен разговор. Иван Фьодорович го погледна и се спря, но това, че се спря така изведнъж, а не отмина, както бе пожелал само преди минута, толкова го озлоби, че го побиха тръпки. С гняв и отвращение гледаше той Смердяковата изпита физиономия на скопец, с пригладени коси над слепоочията и с бухнал перчем над челото. Лявото му, малко присвито оченце мигаше и се усмихваше, сякаш казваше: „Къде отиваш, не можеш да отминеш, нали виждаш, ние двамата, умни хора, имаме нещо да си поговорим.“ Иван Фьодорович се разтрепери:

„Махай се, негоднико, каква компания мога да съм ти аз, глупак!“ — едва не се изплъзна от езика му, ала за негово най-голямо учудване излезе съвсем друго:

— Какво става, спи ли тате, или се събуди? — тихо и смирено изрече той неочаквано за самия себе си и изведнъж, пак съвсем неочаквано, седна на пейката. За миг почти го обзе страх, той си спомни това после. Смердяков стоеше срещу него, с ръце зад гърба, и гледаше самоуверено, почти строго.

— Още си почива — продума той бавно. („Ти пръв ме заговори, не аз.“) — Чудя ви се, господарю — прибави той, като помълча и някак кокетно сведе очи и изпружи десния си крак напред, въртейки върха на лачената си обувка.

— Какво ми се чудиш? — отегчено и сурово изрече Иван Фьодорович, сдържайки се с все сила, и разбра изведнъж с отвращение, че изпитва огромно любопитство и в никакъв случай няма да се махне оттук, докато не го задоволи.

— Защо вие, господарю, не отивате в Чермашня? — изведнъж вдигна очички Смердяков и се усмихна фамилиарно. „А защо се усмихнах, сам трябва да го разбереш, ако си умен човек“ — сякаш говореше примижалото му ляво оченце.

— Защо да ходя в Чермашня? — учуди се Иван Фьодорович.

Смердяков пак помълча.

— Самият Фьодор Павлович толкова ви моли за това — изрече най-после той, без да бърза и някак без сам да смята, че отговаря сериозно: сиреч измъквам се с формален отговор, само колкото да кажа нещо.

— Е, по дяволите, говори по-ясно, какво искаш? — извика най-после сърдито Иван Фьодорович, преминавайки от кротост към грубост.

Смердяков постави десния си крак до левия, поизпъчи се, но продължаваше да гледа със същото спокойствие и със същата усмивчица.

— Нищо съществено… само така, понеже стана дума… Пак настъпи мълчание. Мълчаха, кажи-речи, минута.

Иван Фьодорович знаеше, че трябва тутакси да стане и да се разсърди, а Смердяков стоеше пред него и сякаш чакаше: „Я да видя дали ще се разсърдиш, или не?“ Така поне му се струваше на Иван Фьодорович. Най-после той направи движение да стане. Смердяков точно улови този миг.

— Ужасно е моето положение, Иван Фьодорович, не знам дори как да си помогна — продума той изведнъж твърдо и отчетливо и на последната дума въздъхна. Иван Фьодорович тутакси седна пак.

— И двамата са съвсем безумни, и двамата са се вдетинили напълно — продължаваше Смердяков. — Говоря за вашия родител и за братчето ви Дмитрий Фьодорович. Той сега ще стане, Фьодор Павлович, и веднага ще почне да ми опява всяка минута: „Не е ли дошла? Защо не е дошла?“ И така чак до среднощ, дори и след полунощ. А пък ако Аграфена Александровна не дойде (защото тя май

изобщо няма никакво намерение някога да дойде), ще се нахвърли пак върху мене утре сутринта: „Защо не дойде? По каква причина не дойде? Кога ще дойде?“ — сякаш съм му нещо виновен за това. От друга страна, става така, че щом се мръкне, пък и по-рано, вашето братче с оръжие в ръце ще се появи тука от комшиите: „Гледай, значи, добре, шарлатанино, чорбарино, ако я изпуснеш и не ми съобщиш, че е дошла, най-напред тебе ще убия.“ Мине нощта, а сутринта и той също като Фьодор Павлович най-мъчителски почва да ме мъчи: „Защо не дойде, скоро ли ще се появи?“ — сякаш и на него съм му виновен, че неговата госпожа не дошла. И толкова много всеки ден и всеки час все повече се сърдят двамата, че мисля си, някой път от страх ще се самоубия. Аз, господарю, на тях им нямам вяра.

— А защо си се замесил? Защо си се нает да донасяш на Дмитрий Фьодорович? — рече раздразнено Иван Фьодорович.

— Че как да не се замеся? Пък и не бих се замесвал никак, ако искате да знаете напълно точно. Аз от самото начало все мълчах, без да смея да възразявам, а той самият ме направи да съм му като слугата Личарда.[181] Оттогава само това знае: „Ще те убия, шарлатанино, ако я изпуснеш!“ Със сигурност предполагам, господарю, че утре ще ми се случи дълъг припадък.

— Какъв дълъг припадък?

— Един дълъг припадък, извънредно дълъг. Няколко часа, а може и ден, и два да продължи. Веднъж ме държа три дни, паднах от тавана тогава. Уж престане малко, а после пак започне и аз цели три дни не можах да се свестя. И за Херценщубе, тукашния доктор, прати тогава Фьодор Павлович, той ми слага лед на темето, че и още едно средство употреби… Можех дори да умра.

— Но казват, че епилепсията не може отрано да се предугади, че ще стане в този и този час. Защо казваш, че ще дойде утре? — с особено и нервно любопитство попита Иван Фьодорович.

— Вярно е, че не може да се предугади.

— Освен това ти тогава си паднал от тавана.

— Аз се качвам на тавана всеки ден, може и утре да падна от тавана. Пък ако не от тавана, ще падна в избата, и в избата ходя всеки ден по свои работи.

Иван Фьодорович го изгледа продължително.

— Въртиш и сучеш нещо, както виждам, и много не ти разбирам — тихо, но някак страшно изрече той, — искаш да се престориш утре за три дни в припадък, така ли?

Смердяков, който гледаше в земята и въртеше пак върха на

обувката на десния крак, си прибра крака, вместо него простря напред левия, вдигна глава, подсмихна се и произнесе:

— Дори да можех да го направя този номер, тоест да се престоря, и тъй като никак не е мъчно за опитния човек да го направи, то и тук съм в пълното си право да употребя това средство за спасение на живота си от смърт; защото, когато легна болен, дори и Аграфена Александровна да дойде при родителя му, не може той тогава да пита болния човек: „Защо не ми обади?“ Сам ще се засрами.

— Е, по дяволите! — подскочи изведнъж Иван Фьодорович с изкривено от злоба лице. — Какво току се страхуваш за живота си! Всички тези закани на брат ми Дмитрий са само приказки в раздразнение и нищо повече. Няма да се убие тебе; и да убие, няма да е тебе!

— Ще ме убие като муха, и най-напред мене. А най-много се страхувам от друго: да не ме сметнат за негов съучастник, когато стори нещо нелепо с родителя си.

— Защо да те сметнат за съучастник?

— Затуй ще ме сметнат за съучастник, защото му съобщих в голям секрет същите онези знаци.

— Какви знаци? Кому си съобщил? Дявол да те вземе, говори по-ясно!

— Трябва да си призная напълно — протакаше с педантско спокойствие Смердяков, — че имаме тук една тайна с Фьодор Павлович. Той, както сам благоволявате да знаете (ако само благоволявате да знаете това), вече няколко дни, щом стане нощ или дори вечер, веднага се заключва отвътре. Вие всеки път напоследък почнахте да се връщате рано в стаята си горе, а вчера изобщо никъде не излязохте и затова може и да не знаете как почна сега да се заключва старателно нощем. И да дойде дори самият Григорий Василиевич, той, само ако се увери по гласа му, ще отключи. Но Григорий Василиевич не идва, защото само аз му прислужвам сега тук — така разпореди той самият от мига, когато почна тази история с Аграфена Александровна, а сега нощем и аз по негово разпореждане напускам и нощувам в пристройката, та до среднощ да не спя, а да дежуря, да ставам и да обикалям двора и да чакам кога ще дойде Аграфена Александровна, понеже той вече от няколко дни я чака като същински побъркан. А той разсъждава така: тя, казва, се страхува от него, от Дмитрий Фьодорович (той го нарича Митка), и затова през нощта късно ще дойде при мене през задните дворове, а ти, казва, я дебни до среднощ и по-късно. И ако дойде, притичай до вратата и ми

почукай на вратата или на прозореца откъм градината първите два пъти по-тихо, ей така: раз-два, а после веднага три пъти по-бързо: чук-чук-чук. И аз, казва, ще разбера веднага, че тя е дошла, и леко ще ти отключа вратата. Друг знак ми съобщи за в случай, че стане нещо неочаквано: най-напред два пъти бързо: чук-чук, после да изчакам и още веднъж по-силно. И той ще разбере, че се е случило нещо внезапно и че непременно трябва да го видя, и пак ще ми отвори, а аз ще вляза и ще доложа. Всичко е за в случая, че Аграфена Александровна може да не дойде, а да изпрати някого със съобщение; освен това и Дмитрий Фьодорович също може да дойде, та и за него да обадя, че е близо. Много се страхува от Дмитрий Фьодорович, така че дори Аграфена Александровна да е дошла вече и той да се е заключил с нея, а Дмитрий Фьодорович в това време да се появи някъде наблизо — и в този случай непременно трябва веднага да доложа за това, като почукам трикратно, като първият знак от пет почуквания означава: „Аграфена Александровна дойде“, а вторият знак от три почуквания — „непременно ми трябвате“, той самият на няколко пъти с примери така ме учи и ми разяснява. А тъй като в цялата вселена за тези знаци знаем само аз и той, та той без никакво съмнение и без да ме пита (много го е страх да се обажда гласно), ще отключи. Та ето същите тези знаци сега станаха известни на Дмитрий Фьодорович.

— Защо са му известни? Ти си му ги предал? Как си посмял да му ги предадеш?

— Пак от същия този страх. И как ще посмея да скрия от него! Дмитрий Фьодорович всеки ден напираше: „Ти ме лъжеш, ти криеш нещо от мене! Ще ти строша краката!“ Тогава аз му съобщих същите тези секретни знаци, за да види най-после моето раболепие и с това да се удостовери, че не го мамя, а всячески му донасям.

— Ако мислиш, че ще се възползува от тези знаци и ще иска да влезе, не го пускай.

— Ами ако аз самият съм в припадък, как тогава няма да го пусна, ако дори можех да се осмеля да не го пусна, като го знам колко е буен.

— Е, дявол да го вземе! Защо си толкова сигурен, че ще имаш припадък, дявол да те вземе? Подиграваш ли ми се, или какво?

— Как бих посмял да ви се подигравам и до подигравки ли ми е, като толкова ме е страх? Предчувствувам, че ще имам припадък, такова предчувствие имам, дори само от страх ще ми дойде.

— Е, дяволе! Ако си на легло, ще пази Григорий. Предупреди Григорий, той няма да го пусне.

— За знаците без заповед на господаря не смея по никакъв начин да съобщя на Григорий Василиевич. А относно това, че Григорий Василиевич ще го чуе и няма да го пусне, той точно днес се поболя от вчерашната случка, а Марфа Игнатиевна смята утре да го лекува. Така се разбраха одеве. А това тяхното лечение е много интересно: една такава билка знае Марфа Игнатиевна и постоянно й се намира, някаква силна билка — знае някакъв таен начин. И лекува с това тайно лекарство Григорий Василиевич по три пъти в година, когато му се схване целият кръст, просто все едно се парализира, горе-долу по три пъти в годината. Тогава взима една кърпа, потапя я в този спирт с билката и му разтрива половин час целия гръб, докато изсъхне, та дори съвсем да почервенее и да подпухне, а после останалото, което е в шишенцето, му дава да го изпие с някаква молитва, но не всичкото, защото една малка част в такъв рядък случай оставя и за себе си и също го изпива. И двамата, да ви кажа, понеже не пият, веднага се тръшват и спят много дълго време непробудно, и щом се събуди, Григорий Василиевич почти винаги след това е здрав, а Марфа Игнатиевна като се събуди, винаги след това я боли глава. Та ако утре Марфа Игнатиевна изпълни това си намерение, те надали ще чуят нещо, та да не пуснат Дмитрий Фьодорович. Ще спят.

— Какви са тези глупости. И всичко това сякаш нарочно така едновременно ще се случи: ти ще си с припадък, а те и двамата в несвяст! — извика Иван Фьодорович. — Да не си решил ти самият да направиш така, че всичко да съвпадне? — кресна той внезапно и страшно свъси вежди.

— Как тъй да направя… и за какво ще го направя, след като всичко зависи само от Дмитрий Фьодорович и само от неговите мисли… Рече ли да направи нещо, ще го направи, ако пък не, няма аз нарочно да го доведа, та да го вкарам при родителя му.

— А защо му е да идва при тате, при това скришом, ако, както казваш, Аграфена Александровна изобщо няма да дойде — продължи Иван Фьодорович, пребледнял от гняв, — ти самият го казваш и аз през цялото време, откак живея тук, съм сигурен, че старецът само фантазира и че тази твар няма да дойде при него. Защо му е на Дмитрий да се вмъква при стареца, ако онази не дойде? Говори! Искам да знам мислите ти.

— Сам благоволявате да знаете защо ще дойде, какво значение имат моите мисли? Ще дойде само от злоба или от мнителност, в случай, да речем, на моята болест; ще се усъмни и ще тръгне с нетърпение да дири из стаите като вчера: дали не е дошла някак

скришом от него. Той също е съвсем наясно, че Фьодор Павлович има приготвен един голям плик, а в него са запечатани три хиляди с три печата, пликът е вързан с лентичка и е надписан собственоръчно от него: „На моя ангел Грушенка, ако поиска да дойде“, а после, след три дни притури: „и пиленце“. Та ей това е то съмнителното.

— Глупости! — изкрещя Иван Фьодорович почти в изстъпление. — Дмитрий няма да тръгне да краде пари, а на това отгоре и да убива баща си. Той можеше вчера да го убие заради Грушенка като екзалтиран злобен глупак, но няма да търси да краде!

— Сега много му трябват пари, до последна крайност му трябват, Иван Фьодорович. Вие дори не знаете колко му трябват — извънредно спокойно и забележително ясно разясни Смердяков. — Същите три хиляди при това ги смята като свои собствени и той самият така ми обясни: „На мен, казва, баща ми има да ми дава още точно три хиляди.“ И на това отгоре, разсадете, Иван Фьодорович, и една чиста истина: зер това е почти със сигурност, трябва да ви кажа, Аграфена Александровна, стига само да поиска, без друго ще го накара да се ожени за нея, тоест самият господар Фьодор Павлович, стига само тя да поиска — а пък може и да поиска. Аз само така го казвам, че няма да дойде, а тя може да поиска и нещо много повече, тоест направо да стане господарка. Аз лично знам, че нейният търговец Самсонов й говорил на самата нея с пълна откровеност, че тази работа не е никак глупава, и при това се смеел. А тя самата по ум никак не е глупава. Тя такъв голтак, какъвто е Дмитрий Фьодорович, няма да го вземе. Та като се вземе това пред вид, разсъдете сам, Иван Фьодорович, че тогава нито за Дмитрий Фьодорович, нито дори за вас с вашия брат Алексей Фьодорович нищичко няма да остане след смъртта на родителя ви, нито рубла, защото Аграфена Александровна затова ще го вземе за мъж, та всичко да припише на себе си и каквито капитали има той, да ги прехвърли на свое име. А ако умре вашият родител, докато нищо такова още не е станало, на всеки от вас по четиридесет хиляди твърдо ще се паднат начаса, дори и на Дмитрий Фьодорович, когото толкова мрази, щото завещание още не е направил… Всичко това е много добре известно на Дмитрий Фьодорович…

Нещо сякаш се изкриви и трепна в лицето на Иван Фьодорович. Той изведнъж се изчерви.

— Тогава защо — прекъсна той изведнъж Смердяков — ме съветваш след всичко това да замина за Чермашня? Какво искаше да кажеш с това? Аз ще отида и ето какво ще се случи при вас. — Иван Фьодорович с мъка си поемаше дъх.

— Точно така — тихо и разсъдително издума Смердяков, следейки впрочем внимателно Иван Фьодорович.

— Как точно така? — повтори след него Иван Фьодорович, като едва се сдържаше и очите му страшно святкаха.

— Казах го от жал за вас. Да бях някак на ваше място, да съм зарязал всичко тука… вместо да се меся в такива работи… — отговори Смердяков, като гледаше право в святкащите очи на Иван Фьодорович. Двамата мълчаха.

— Ти май си голям идиот и, разбира се… голям мерзавец? — изведнъж стана от пейката Иван Фьодорович. После веднага понечи да мине през портичката, но изведнъж се спря и се обърна към Смердяков. Стана нещо странно: Иван Фьодорович внезапно, сякаш конвулсивно, прехапа устни, стисна юмруци и — още миг, и непременно щеше да се нахвърли върху Смердяков. Онзи поне го забеляза в същия миг, трепна и се дръпна назад с цялото си тяло. Но този миг отмина благополучно за Смердяков и Иван Фьодорович мълчаливо, но като че ли в някакво недоумение тръгна към портичката.

— Утре заминавам за Москва, ако искаш да знаеш, утре рано сутринта — това е! — със злоба, натъртено и високо изрече изведнъж той, учудвайки се после сам на себе си защо му беше дотрябвало тогава да каже това на Смердяков.

— Най-добре — подхвана онзи, сякаш точно това бе очаквал, — само дето в Москва могат да ви обезпокоят оттук по телеграфа в някакъв подобен случай.

Иван Фьодорович пак се спря и пак бързо се обърна към Смердяков. Но и на онзи като че ли му стана нещо. Всичката му фамилиарност и небрежност се изпариха мигом, цялото му лице изрази извънредно внимание и очакване, но вече плахо и раболепно: „Няма ли да кажеш още нещо, няма ли да добавиш нещо“ — просто се четеше в неговия внимателен, впит в Иван Фьодорович поглед.

— А от Чермашня не биха ли ме повикали… в някакъв подобен случай? — развика се изведнъж Иван Фьодорович, като изведнъж, кой знае защо, ужасно повиши глас.

— Че и от Чермашня… ще ви обезпокоят… — измънка Смердяков почти шепнешком, като че смутен, но все така внимателно втренчен право в очите на Иван Фьодорович.

— Само дето Москва е по-далече, а Чермашня — по-близо, та ти за пътните пари ли съжаляваш, а, като настояваш за Чермашня, или мене ме жалиш, че ще бия много път?

— Точно така… — измънка вече с пресекнал глас Смердяков, като се усмихваше гнусно и пак инстинктивно готов овреме да отскочи назад. Но Иван Фьодорович изведнъж, за учудване на Смердяков, се засмя и бързо влезе през портичката, продължавайки да се смее. Ако някой го погледнеше в лицето, би решил навярно, че се е засмял не защото му е толкова весело. Но и той самият никога не би могъл да обясни какво му стана тогава в тази минута. Той се движеше и вървеше някак конвулсивно.

VII. „С умен човек да ти е драго да поприказваш“

Така и говореше. Като срещна Фьодор Павлович в салона, щом влезе, изведнъж му викна, размахал ръце: „Отивам си горе, не при вас, довиждане“ — и мина покрай него, като дори се мъчеше да не погледне баща си. Твърде е възможно старецът да му беше много омразен в тази минута, но такава безцеремонна проява на враждебно чувство беше неочаквана дори за Фьодор Павлович. А старецът очевидно искаше да му съобщи час по-скоро нещо, за което специално беше излязъл да го посрещне в салона; но като чу тази любезност, спря се мълчалив и с насмешлив вид проследи с очи сина си, който се изкачваше по стълбите към мецанина, докато не му се изгуби от погледа.

— Какво му става? — бързо попита той влезлия подир Иван Фьодорович Смердяков.

— Сърдит е нещо, можеш ли го разбра — измънка онзи уклончиво.

— По дяволите тогава! Нека се сърди! Донеси самовара и по-скоро се махай, бърже. Има ли нещо ново?

И започнаха разпитвания, именно онези разпитвания, от които Смердяков току-що се беше оплакал на Иван Фьодорович, тоест пак за очакваната посетителка, но тук ние ще ги изпуснем. След половин час къщата беше заключена и побърканото старче се разхождаше нагоре-надолу само из стаите в трепетно очакване, че всеки миг ще се чуят петте уговорени почуквания, надзърташе от време на време в тъмните прозорци, дето не виждаше нищо освен нощта.

Беше вече много късно, а Иван Фьодорович още не спеше и размишляваше. Тази нощ си легна късно, към два часа. Но ние няма да предаваме цялото течение на мислите му, пък и не е време да навлизаме в тази душа: ще дойде ред и за нея. И дори да бихме се опитали да предадем нещо, би било твърде трудно, защото в същност нямаше мисли, а нещо много неопределено и най-вече — твърде развълнувано. Той самият чувствуваше, че е изпуснал всичко. Мъчеха го също разни странни и просто съвсем неочаквани желания, например: след полунощ изведнъж упорито и непреодолимо му се дощя да слезе долу, да отключи вратата, да отиде в пристройката и да пребие Смердяков, но ако го питате защо, и той в никакъв случай не би

могъл да изложи точно нито една причина освен може би тази, че въпросният лакей му беше станал омразен като най-големия оскърбител, какъвто може да се намери на света. От друга страна, неведнъж през тази нощ душата му се изпълваше с някаква необяснима и унизителна боязън, от която — той чувствуваше това — дори сякаш отведнъж губеше физическите си сили. Главата го болеше и му се виеше свят. Някаква омраза притискаше душата му, сякаш се канеше да отмъщава някому. Ненавиждаше дори Альоша, като си спомняше одевешния си разговор с него, на моменти много ненавиждаше себе си. За Катерина Ивановна почти беше забравил и после много се чудеше на това, толкова повече, че добре помнеше как още вчера сутринта, когато с лека ръка се похвали у Катерина Ивановна, че утре заминава за Москва, вътрешно още тогава си беше пошепнал сам на себе си: „Глупост е това, няма да заминеш и няма да ти е толкова лесно да се измъкнеш, както сега фанфаронствуваш.“ Като си спомняше после, много след това, тази нощ, Иван Фьодорович с особено отвращение си представяше как от време на време ставаше внезапно от дивана и леко, сякаш страшно се боеше да не го следят, отваряше вратата, излизаше на стълбите и се ослушваше надолу, към долните стаи, как шумоли и се разхожда насам-натам Фьодор Павлович, слушаше дълго, по пет минути, с някакво странно любопитство, притаил дъх, и с разтуптяно сърце, а защо правеше всичко това, защо слушаше, разбира се, и сам не знаеше. Тази „постъпка“ после цял живот наричаше „гнусна“ и цял живот я смяташе дълбоко в себе си, в дълбините на душата си, за най-подлата постъпка през целия си живот. А към самия Фьодор Павлович не изпитваше в онези минути дори никаква омраза, а само, кой знае защо, просто изнемогваше от любопитство да разбере: как се разхожда той там, долу, какво например прави сега там, предугаждаше и си представяше как сигурно сега се взира в тъмните прозорци и изведнъж спира насред стаята и слухти, слухти — не чука ли някой. Иван Фьодорович излиза на стълбите за това занимание на два пъти. Когато всичко утихна и вече си легна и Фьодор Павлович, към два часа, легна си и Иван Фьодорович с твърдото намерение час по-скоро да заспи, защото се чувствуваше страшно измъчен. И настина заспа изведнъж дълбоко и спа без сънища, но се събуди рано, в седем часа, когато вече се беше развиделило. Като отвори очи, за свое учудване изведнъж почувствува в себе си прилив на някаква необикновена енергия, бързо скочи и бързо се облече, после измъкна куфара си и веднага припряно почна да го нарежда. Долните му дрехи тъкмо вчера сутринта бяха дошли от

перачката. Иван Фьодорович дори се усмихна при мисълта, че всичко така се е наредило, та няма никаква пречка да замине внезапно. А заминаването му наистина изглеждаше внезапно. Макар Иван Фьодорович да казваше вчера (на Катерина Ивановна, на Альоша и после на Смердяков), че утре заминава, но когато си лягаше снощи да спи, той помнеше много добре, че в този момент изобщо не мислеше за заминаване; най-малкото не си представяше, че сутринта, като се събуди, първото нещо ще бъде да се хвърли да си нарежда куфара. Най-после куфарът и чантата бяха готови: часът беше вече към девет, когато Марфа Игнатиевна влезе при него с обичайния всекидневен въпрос: „Къде ще обичате да пиете чай, тук, или ще слезте долу?“ Иван Фьодорович слезе долу, изглеждаше почти весел, макар че нещо в него, в думите и в движенията му, беше някак разсеяно и припряно. Като поздрави приветливо баща си и дори специално се осведоми за здравето му, той, без да дочака впрочем края на бащиния си отговор, изведнъж заяви, че след един час заминава за Москва завинаги и моли да изпратят някого за кабриолет. Старецът изслуша това съобщение без ни най-малко учудване, като свръхнеприлично забрави да изкаже съжаление за заминаването на сина си; вместо това изведнъж много се разтревожи, като си спомни тъкмо навреме за една важна своя собствена работа.

— Ах, ти! Виж какъв си! Не каза вчера… е, все едно, и сега ще се оправим. Направи ми една голяма услуга, миличък, отбий се в Чермашня. Ще трябва само малко да свърнеш вляво от станция Воловя, някакви си дванадесетина версти, и ето ти Чермашня.

— Моля ви се, не мога: до железницата са осемдесет версти, а влакът тръгва за Москва в седем часа вечерта — тъкмо колкото да стигна навреме.

— Ще стигнеш утре, ако не — в други ден, а днес се отбий в Чермашня. Какво ти струва да успокоиш баща си? Да нямах тук работа, отдавна да съм отскочил, защото е бързо и извънредно важно, а сега нямам възможност… Виж какво, там онази моята гора в двата парцела, в Бегичево и Дячкино, е закелявяла! Маслови, баща и син търговци, дават само осем хиляди за сеч, а пък миналата година се беше намерил един купувач, даваше дванайсет хиляди, ама не е тукашен, там е работата. Защото то е тукашните не се върши работа. Маслови, бащата и синът, колкото дават, толкова, а от тъдявашните никой не може да им излезе. Но не щеш ли, илинският поп ми писа миналия четвъртък, че пристигнал Горсткин, и той търговче, познавам го, хубавото е само, че не е тукашен, а от Погребово, значи, не го е

страх от Маслови, защото не е тукашен. Единадесет хиляди, казал, ще дам за гората, чуваш ли? А той ще остане тук, ми пише отчето, само още една седмица. Та да отидеш, да се спазарите с него…

— Че пишете на отчето, то ще се спазари.

— Не умее той, там е лошото. Този поп за нищо не става. Инак е злато човек, ей сега мога да му връча двадесет хиляди без разписка за съхранение, но за нищо не става, все едно не е човек — всяка врана може да го излъже. А пък учен човек, представи си. Този Горсткин е наглед селяк, със синя поддьовка[182], само че по характер е страшен подлец, там е тя, нашата обща беда: лъже, това е белята. Понякога толкова лъжи ще каже, че се чудиш и маеш защо го прави. Излъга преди три години, че жена му умряла и че се оженил за друга, а нищо подобно, представи си: жена му не е умирала, живее и досега и го бие на всеки три дни. Та и сега трябва да се разбере дали лъже, или казва истината, че искал да купи и щял да даде единадесет хиляди.

— Ами и аз нищо няма да направя, и мен не ме бива.

— Стой, почакан, ставаш и ти, защото ще ти съобщя всичките особености на тоя Горсткин, аз с него отколе вече имам работа. Виж какво: трябва да го гледаш в брадата; брадичката му е червеникава, гадничка, редичка. Ако тя се тресе, а той самият като говори, се ядосва — значи, добре, казва истината, иска работата да стане; пък ако си глади брадата с лявата ръка и се подсмива — значи, иска да те измами, шмекерува. Не го гледай никога в очите, нищо няма да разбереш, тъмна вода, шмекер — гледай го в брадичката. Аз ще ти напиша една бележка до него и ти му я дай. Уж Горсткин, ама какъв ти Горсткин — само е Копой, но ти не му казвай, че е Копой, ще се докачи. Ако се разбереш с него и видиш, че работите са наред, начаса ми пиши. Само това пиши: „Не лъже.“ Дръж на единадесет хиляди, една хилядарка можеш да свалиш, но повече не. Помисли: осем и единадесет — три хиляди е разликата. Тези три хиляди аз все едно, че съм ги намерил на пътя; лесно не се намира купувач, а пари ми трябват до немай-къде. Ако ми съобщиш, че е сериозно, тогава аз ще прескоча дотам и ще направя пазарлъка, все някак ще намеря време. А сега защо да ходя дотам, ако това са измислици на отчето? Е, ще заминеш ли, или не?

— Но нямам време, моля ви се.

— Хайде, направи една услуга на баща си, няма да я забравя! Без сърце сте всичките, това е! Какво са за теб ден или два? Къде бързаш сега, за Венеция ли? Няма да рухне твоята Венеция за два дена. Аз бих изпратил Альошка, но какво разбира от тези работи! Изпращам те само

защото си умен човек, нали виждам. Не си търговец, но имаш око. Работата е само да видиш: сериозно ли говори тоя човек, или не. Казвам ти, гледай му брадичката: трепери ли му брадичката, значи, че е на сериозно.

— Ето, вие самият ме отпращате в тази проклета Чермашня, а? — извика Иван Фьодорович и злобно се усмихна.

Фьодор Павлович не долови злобата или не искаше да я долавя, а се хвана за усмивката:

— Значи, ще отидеш, ще отидеш? Ей сега ще ти драсна бележката.

— Не знам дали ще отида, не знам, ще реша по пътя.

— Но защо по пътя, реши сега. Гълъбче, реши! Ако се споразумееш, пиши ми две редчета, дай ги на попа и той мигом ще ми изпрати твоята пусулка. А после не те спирам, върви във Венеция. На станция Воловя попът ще те върне с неговите коне…

Старецът беше просто в екстаз, надраска бележка, изпратиха за коне, поднесоха закуска, коняк. Когато на стареца му беше добре, винаги почваше да експанзивничи, но сега сякаш се сдържаше. За Дмитрий Фьодорович например не продума нито думица. От раздялата пък не беше никак опечален. Дори сякаш не намираше за какво да говори; и Иван Фьодорович забеляза това много добре. „Май съм му дотегнал доста“ — помисли си той. Чак когато изпращаше сина си вече на вратата, старецът сякаш малко се защура, понечи да го целува. Но Иван Фьодорович побърза да му подаде ръка за сбогом, за да отстрани целуването. Старецът тутакси разбра и мигом се сдържа.

— Е, хайде, сбогом, сбогом! — повтаряше той от вратата. — Нали пак ще дойдеш някога? Е, ела, винаги ще се радвам. Хайде, Бог да те пази!

Иван Фьодорович се качи в кабриолета.

— Прощавай, Иване, и не връзвай кусур! — извика за последен път баща му.

Излязоха да го изпращат всички домашни: Смердяков, Марфа и Григорий. Иван Фьодорович подари на всички по десет рубли. А когато се настани в кабриолета, Смердяков притича да му намести килимчето.

— Виждаш… в Чермашня отивам… — някак изведнъж се отрони от устата на Иван Фьодорович пак като вчера, от само себе си някак се изтърва, при това е нещо като нервен смях. После дълго си спомня и това.

— Значи, право казват хората, че с умен човек да ти е драго да си

поприказваш — твърдо отговори Смердяков и го погледна многозначително.

Кабриолетът тръгна и се понесе. Душата на пътника беше тревожна, но той гледаше жадно нивите наоколо, хълмовете, дърветата, орляка диви патици, които летяха над него високо в ясното небе. И изведнъж му стана толкова добре. Опита се да заговори с кочияша и ужасно го заинтересува нещо от онова, което му отговори селякът, но след минута съобрази, че всичко беше минало покрай ушите му и в същност дори не беше разбрал какво му отговори селякът. Той замълча, добре му беше и така: въздухът чист, ведър, прохладен, небето ясно. Мярнаха му се лицата на Альоша и Катерина Ивановна; но той леко се усмихна и леко духна милите призраци — и те отлетяха: „Ще им дойде времето“ — помисли си той. Пътя до станцията взеха на един дъх, смениха конете и се понесоха към Воловя. „Защо да му е драго да поговори е умен човек, какво искаше да каже с това? — изведнъж му секна дъхът. — А защо му доложих, че заминавам за Чермашня?“ Стигнаха до станция Воловя. Иван Фьодорович слезе от кабриолета и мигом го обградиха файтонджии. Направиха пазарлъка за Чермашня — дванадесет версти селски път, с пощенски коне. Той поръча да впрягат. Влезе за малко в станционното помещение, огледа се наоколо, хвърли поглед към жената на надзирателя и изведнъж излезе пак пред входа.

— Няма нужда да впрягате за Чермашня. Дали ще сварим, братлета, за седем часа, за железницата?

— Таман ще стигнем. Да впрягаме ли?

— Впрягай веднага. Ще ходи ли някой от вас утре в града?

— Как не, ей Митрий ще ходи.

— Не можеш ли, Митрий, да ми направиш една услуга? Мини при баща ми, Фьодор Павлович Карамазов, и му кажи, че не съм ходил в Чермашня. Можеш ли, или не?

— Защо да не отидем, ще отидем; Фьодор Павлович отколе го знаем.

— Ето ти и за почерпка, защото той не вярвам да ти даде нещо… — засмя се весело Иван Фьодорович.

— Аслъ че няма да даде — засмя се и Митрий. — Благодарим, господине, непременно ще изпълним…

В седем часа вечерта Иван Фьодорович се качи на влака и полетя към Москва. „Сбогом на всичко предишно, свършено е с предишния свят навеки; да няма повече от него ни вест, ни кост; в нов свят, в нови места и без поглед назад!“ Но вместо възторг в душата му падна

изведнъж такъв мрак, а сърцето му се сви от такава скръб, каквато не беше изпитвал никога досега през живота си. Той прекара в размисъл цялата нощ; вагонът летеше и чак на разсъмване, едва на влизане в Москва, той изведнъж сякаш се пробуди.

— Аз съм подлец! — пошепна на себе си.

А Фьодор Павлович след изпращането на синчето си остана много доволен. Цели два часа той се чувствуваше почти щастлив и си посръбваше конячец; но изведнъж в къщата се случи нещо много досадно и неприятно за всички, което го хвърли мигом в голям смут: Смердяков отишъл за нещо в избата и паднал долу от горното стъпало. Добре, че на двора се случила Марфа Игнатиевна и чула овреме. Падането не видяла, но пък чула вик, вик особен, странен, но на нея вече отдавна известен — вика на епилептик, който пада в припадък. Дали е получил припадък в минутата, когато е слизал по стъпалата, тъй че, разбира се, тутакси е паднал долу безчувствен, или, напротив, от падането и сътресението се е получил този припадък на Смердяков, известен като епилептик — не можеше да се разбере, но го намериха чак на дъното на избата, в гърчове и конвулсии, да се мята с пяна на устата. Отначало мислеха, че сигурно си е счупил нещо, ръка или крак, и се е наранил, ала „Господ го опазил“, както се изрази Марфа Игнатиевна: нищо такова не беше се случило, само че се оказа трудно да го вдигнат и да го изнесат от избата на бял свят. Но потърсиха помощ от съседите и как да е свършиха и това. На цялата тази церемония присъствуваше и Фьодор Павлович, той помагаше, явно изплашен и като замаян. Но болният не се свестяваше; припадъците, макар и да спираха временно, пак се подновяваха и всички стигнаха до заключението, че ще стане същото като миналата година, когато пак беше паднал ненадейно от тавана. Спомниха си, че му слагаха тогава лед на темето. Намери се малко лед в мазата и Марфа Игнатиевна взе мерки, а Фьодор Павлович привечер изпрати за доктор Херценщубе, който пристигна незабавно. Като прегледа болния щателно (той беше най-щателният и внимателен доктор в цялата губерния, възрастно и много почтено старче), той реши, че припадъкът е извънредно силен и крие сериозна заплаха, че засега той, Херценщубе, още не е съвсем наясно, но утре сутринта, ако не помогнат тези средства, ще опита да приложи други. Сложиха болния в пристройката, в една стаичка до помещението на Григорий и Марфа Игнатиевна. След това Фьодор Павлович вече целия ден го сполиташе нещастие подир нещастие: обеда приготви Марфа Игнатиевна и супата, в сравнение с онази, която готвеше Смердяков, беше „като помия“, а кокошката стана толкова

жилава, че беше невъзможно да се дъвче. На горчивите, макар и справедливи укори на господаря Марфа Игнатиевна възрази, че кокошката и без това била много стара и че тя самата не е учила за готвачка. Привечер дойде друга грижа: доложиха на Фьодор Павлович, че Григорий, който от завчера не беше добре, бил легнал вече болен, схванал му се целият кръст. Фьодор Павлович пи чая си колкото може по-рано и се заключи сам в къщата. Беше в страшно и тревожно очакване. Цялата работа е там, че тъкмо тази вечер чакаше да дойде Грушенка, вече почти със сигурност, поне още рано сутринта беше получил от Смердяков почти уверение, че „тя вече обеща да дойде непременно“. Сърцето на неукротилото се старче биеше тревожно, той сновеше из пустите стаи и се ослушваше. Трябваше да е нащрек: някъде можеше да я дебне Дмитрий Фьодорович и щом тя почука на прозореца (още завчера Смердяков увери Фьодор Павлович, че й предал къде и как да почука), трябваше да й отключи колкото се може по-бързо и да не я бави нито секунда напразно в преддверието, да не би, пази Боже, тя да се уплаши и да избяга. Неспокоен беше Фьодор Павлович, но никога досега сърцето му не беше се къпало в по-сладки надежди: та почти със сигурност можеше да се каже, че този път вече непременно ще дойде!…

Книга шеста Руският монах

I. Старецът Зосима и неговите гости

Когато Альоша с тревога и с болка в сърцето влезе в килията на стареца, той се спря почти изумен: наместо умиращ болен, може би вече в безсъзнание, какъвто се страхуваше, че ще го намери, изведнъж го видя седнал в креслото, макар и е изнемощяло от слабост, но добро и весело лице, заобиколен от гости и повел с тях тиха и светла беседа. Той впрочем беше станал от леглото само четвърт час преди идването на Альоша; гостите вече се бяха събрали в килията му по-отрано и чакаха да се събуди поради твърдото уверение на отец Паисий, че „учителят несъмнено ще стане, за да поговори още веднъж с обичните на сърцето си, както самият казал и обещал още сутринта“. А на това обещание, както и на всяка дума на умиращия старец, отец Паисий вярваше дълбоко, до такава степен, че дори да го видеше вече съвсем в безсъзнание и дори бездиханен, но ако имаше неговото обещание, че ще се вдигне още веднъж и ще се прости с него, не би повярвал може би и на самата смърт, в очакване, че умиращият ще се пробуди и ще изпълни обета. А още сутринта старецът Зосима твърдо му рече, унасяйки се в сън: „Няма да умра, преди да се опия още веднъж от беседа с вас, възлюбени на сърцето ми, милите ви образи ще погледам, още веднъж ще излея душата си пред вас.“ Събралите се за тази вероятно последна беседа на стареца бяха най-преданите му приятели от дълги години. Те бяха четирима: йеромонасите отец Йосиф и отец Паисий, йеромонах отец Михаил, игуменът на обителта, човек още не дотам стар, не толкова учен, от просто потекло, но духом твърд, с непоколебима и проста вяра, суров наглед, но с дълбоко умиление в сърцето си, макар че очевидно криеше умилението си дори с някакъв срам. Четвъртият гост беше съвсем старият вече най-обикновен монах, от най-бедно селско коляно, брат Анфим, едва ли не малограмотен, мълчалив и тих, който дори рядко говореше с някого, измежду най-смирените най-смирен и с вид на човек, сякаш навеки изплашен от нещо велико и страшно, което умът му не може да обеме. Този сякаш тръпнещ човек старецът Зосима много обичаше и през целия си живот се беше отнасял към него с необикновено уважение, макар че може би с никого през целия си живот не беше разменил по-малко думи, отколкото с него, въпреки че едно време беше прекарал дълги години в странствувания заедно с него из цялата света Рус. Това беше много отдавна, преди четиридесет години, когато старецът Зосима за пръв път почна своя монашески подвиг в един беден, почти неизвестен

костромски манастир и когато наскоро след това тръгна да придружава отец Анфим в странствуванията му за събиране пожертвувания за тяхното бедно костромско манастирче. Всички, и домакинът, и гостите, се бяха настанили във втората стаичка на стареца, където му беше леглото, стая, както се каза по-горе, твърде тясна, тъй че четиримата (освен Порфирий, послушника, който стоеше прав) едва се бяха сместили около креслото на стареца на донесените от първата стая столове. Вече беше взело да се мръква, стаята се осветяваше от кандилата и восъчните свещи пред иконите. Щом видя Альоша, който се смути при влизането и спря на вратата, старецът радостно му се усмихна и протегна ръка.

— Здравей, тихи, здравей, мили, ето те и теб. Знаех, че ще дойдеш.

Альоша отиде при него, поклони му се доземи и заплака. Нещо напираше в сърцето му, душата му трепереше, искаше му се да ридае.

— Какво правиш, не бързай да ме оплакваш — усмихна се старецът, като положи дясната си ръка върху главата му, — нали виждаш, седя и беседвам, може да живея и още двадесет години, както ми пожела вчера онази добра, мила жена от Вишегорие, с момиченцето Лизавета на ръце. Помени, Господи, и майката, и момиченцето Лизавета! (Той се прекръсти.) Порфирий, занесе ли дара й, където казах?

Беше си спомнил за вчерашните шест десеткопейкови монети, пожертвувани от веселата поклонница, за да се дадат „на някой, дето е по-беден от мене“. Такива жертви стават като епитимии, които човек доброволно сам си налага, и непременно са пари, спечелени със собствен труд. Старецът изпрати Порфирий още вечерта при една наскоро пострадала от пожар наша селянка, вдовица с деца, която беше тръгнала след пожара по просия. Порфирий побърза да каже, че е свършил всичко и е поднесъл дара, както му е било заръчано, „от неизвестна благотворителка“.

— Стани, мили — продължи старецът към Альоша, — дай да те погледам. Беше ли при вашите и видя ли брат си?

Странно му се стори на Альоша, че той пита тъй ясно и точно за един от братята — но за кого: значи, за този брат може би го беше изпращал и вчера, и днес.

— Единия от братята си видях — отговори Альоша.

— Питам за този, вчерашния, най-големия, на когото се поклоних доземи.

— Него го видях само вчера, а днес не можах да го намеря — каза

Альоша.

— Побързай да го намериш, утре пак иди и побързай, всичко остави и побързай. Може би ще успееш да предотвратиш нещо ужасно. Аз вчера се поклоних на великото негово бъдещо страдание.

Той изведнъж млъкна и сякаш се замисли. Думите бяха странни. Отец Йосиф, свидетел на вчерашния поклон на стареца, се спогледа с отец Паисий. Альоша не се стърпя.

— Отче и учителю — издума той извънредно развълнуван, — твърде неясни са думите ви… Какво е това страдание, което го очаква?

— Не любопитствувай. Стори ми се вчера нещо страшно… сякаш цялата му съдба изрази вчера неговият поглед. Имаше такъв един поглед… че се ужасих мигом в сърцето си от онова, що готви този човек за себе си. Веднъж или два пъти през живота си съм виждал у някои хора същия такъв израз на лицето… той сякаш издаваше цялата съдба на тези хора, и съдбата им, уви, се сбъдна. Изпратих те при него, Алексей, защото мислех, че братският ти образ ще му помогне. Но всичко е от Господа и всичките наши съдби са от него. „Ако житното зърно, паднало в земята, не умре, остава си само, ако ли умре, принася много плод.“ Запомни това. А тебе, Алексей, много пъти съм те благославял мислено през живота си за твоя образ, знай това — издума старецът с тиха усмивка. — Тъй мисля за тебе; ще излезеш от тези стени, а ще пребъдеш сред хората като монах. Много противници ще имаш, но и самите ти врагове ще те обичат. Много нещастия ще ти донесе животът, но тъкмо с тях ще бъдеш щастлив и ще благословиш живота, и другите ще накараш да го благословят — което е най-важно от всичко. Такъв си ти. Отци и учители мои — с умилена усмивка се обърна той към своите гости, — никога до ден-днешен не съм казвал дори и на него за какво ми е бил толкова мил на душата образът на този юноша. Чак сега ще кажа: неговият образ ми беше сякаш напомняне и пророчество. В зората на моя живот, още малко дете, имах по-голям брат, който почина юноша, пред очите ми, едва седемнадесетгодишен. И после, извървявайки своя живот, се уверих постепенно, че този мой брат е бил в съдбата ми като указание и предопределение свише, защото, да не беше се явил в живота ми, да го нямаше, аз никога може би, така мисля, не бих приел монашеския сан, не бих стъпил на тоя драгоценен път. Това първо явление беше още в детството ми и ето вече на превала на моя път ми се яви пред очите сякаш негово повторение. Чудно е, отци и учители, че без да е толкова подобен на него в лице, а само донякъде, Алексей ми се струваше толкова подобен на него духовно, че много пъти съм го смятал сякаш

направо за онзи юноша, моя брат, дошъл при мене в края на моя път тайнствено, за някакво възпоминание и проникновение, така че дори съм се учудвал на самия себе си и на тази странна моя мечта. Чуваш ли, Порфирий — обърна се той към послушника, който му прислужваше. — Много пъти съм виждал на лицето ти сякаш огорчение, че обичам Алексей повече от тебе. Сега знаеш защо е било така, но аз те обичам, знай това, и много пъти съм тъгувал, че се огорчаваш. А на вас, мили гости, искам да разкажа за този юноша, моя брат, защото не е имало в живота ми явление по-драгоценно от туй, по-пророческо и трогателно. Умили се сърцето ми и съзерцавам целия си живот в този миг, сякаш го изживявам целия отново…

Тук трябва да отбележа, че тази последна беседа на стареца с неговите гости, посетили го в последния ден на живота му, се е запазила записана отчасти. Записал я е Алексей Фьодорович Карамазов известно време след смъртта на стареца за спомен. Но дали това е точно тогавашната беседа, или е прибавил към нея в записките си нещо и от предишните беседи с учителя си, това вече не мога да реша, пък и цялата реч на стареца в тези записки върви някак непрекъснато, като че ли той е излагал живота си във вид на повест, обръщайки се към приятелите си, докато несъмнено според последвалите разкази в същност е станало малко по-иначе, защото тази вечер беседата се е водила общо и макар че гостите нарядко са прекъсвали домакина, все пак са казвали нещо и от себе си, намесвайки се в разговора, може би дори и от себе си са изповядали и разказали нещо, освен това и такова непрекъснато говорене не е било възможно, защото старецът понякога се е задъхвал, загубвал е глас и дори е лягал да си отдъхне на леглото, макар че не е заспивал, а гостите не са ставали от местата си. Един-два пъти беседата е била прекъсвана от четене на Евангелието, четял го е отец Паисий. Интересно е също, че никой от тях все пак не е и предполагал, че той ще умре същата тази нощ, още повече, че в тази последна вечер на живота си той, след дълбокия сън през деня, изведнъж сякаш придобил нови сили, които го поддържали през цялата дълга беседа с приятелите му. Това е било нещо като последно умиление, което поддържало в него извънредна бодрост, но за кратко време, защото животът му секнал изведнъж… Но за това после. А сега искам да съобщя, че предпочетох, без да излагам всички подробности на беседата, да се ограничa само с разказа на стареца според ръкописа на Алексей Фьодорович Карамазов. Така е по-кратко и не толкова уморително,

макар че, разбира се, повтарям, много неща Альоша е взел и от предишните беседи и събрал всичко заедно.

II. Из житието на обозе починалия йеромонах стареца Зосима, записано според неговите собствени думи от Алексей Фьодорович Карамазов

Сведения биографически

а) За юношата, брат на стареца Зосима

Възлюблени отци и учители, роден съм в далечна северна губерния, в град В., от баща дворянин, но не виден и не твърде сановен. Той починал, когато съм бил едва двегодишен, и аз не го помня. Остави на майка ми една не много голяма дървена къща и малък капитал, не кой знае какъв, но достатъчен да преживее с децата си, без да се нуждае. А ние бяхме само двама на майка ни: аз, Зиновий, и по-големият ми брат Маркел. Той беше осем години по-голям от мене, със сприхав и гневлив характер, но добър, не насмешлив и странно мълчалив, особено в къщи: с мене, с майка ни и с прислугата. Учеше в гимназията добре, но с другарите си не се сближаваше, макар че не се и караше с тях, така поне беше запомнила мама за него. Половин година преди кончината си, беше навършил вече седемнадесет, взе да ходи при един усамотен човек в нашия град, като че ли политически заточеник, изпратен в нашия град от Москва за свободомислие. Този заточеник беше много умен и известен философ в университета. Кой знае защо, той обикна Маркел и почна да го приема. Юношата оставаше при него цели вечери — и така цялата зима, докато не изискаха обратно заточеника на държавна служба в Петербург, по негова собствена молба, защото имаше покровител. Започнаха Велики пости, а Маркел не ще да пости, кара се и се присмива: „Всичко това са глупости, казва, и няма никакъв бог“, така че докара в ужас и мама, и прислугата, пък и мене, малкия, защото, макар да бях само деветгодишен, но като чух тези думи, изплаших се много и аз. А нашата прислуга цялата беше крепостна, четирима души, всички купени на името на един познат наш помешчик. Още помня как от четиримата мама продаде една, готвачката Афимия, куца и възрастна, за шестдесет рубли книжни пари, а на мястото й нае друга, некрепостна. И ето, на шестата седмица от постите изведнъж брат ми взе да линее, а беше и без това винаги болнав, слабогръд, със слабо

телосложение и предразположен към охтика; доста висок, но тънък и немощен, а в лицето доста благообразен. Простуди ли се, или що, но докторът пристигна и наскоро след това пошепна на мама, че е скоротечна охтика и няма да изкара пролетта. Мама взе да плаче, почна да моли брат ми със заобикалки (от страх да го не изплаши) да поговее за причестяване, защото тогава беше още на крака. Той като чу, разсърди се и изруга Храма Божи, обаче се замисли: досети се веднага, че е опасно болен и че затова го изпраща мама, дордето има сили, да поговее и да се причести. Впрочем той и без това вече знаеше, че отдавна не е добре, и още преди една година спомена веднъж на трапезата на мене и на мама хладнокръвно: „Няма да ме бъде на този свят с вас, може да не изкарам и година“, и сякаш си го повика. Минаха три дни и настъпи страстната седмица. И ето брат ми от вторник сутринта почна да пости. „Аз, мамо, го правя това само заради вас, да ви зарадвам и успокоя“ — каза й той. Заплака мама от радост, че и от скръб: „То се види, че е близка кончината му, щом изведнъж стана такава промяна в него.“ Но не можа много да ходи на църква, легна болен, та го изповядаха и причестиха вече в къщи. Настъпиха светли, ясни, благоуханни дни, Великден се падаше късно. По цяла нощ го помня, кашля, опи зле, а на сутринта винаги ще се облече и ще се опита да седне в мекото кресло. Тъй съм го и запомнил: седи тих, кротък, усмихва се, болен, а лицето му весело, радостно. Душевно цял се промени — такава чудна промяна стана изведнъж с него! Ще влезе при него в стаята старата бавачка: „Дай, гълъбче, да ти запаля и на тебе кандилцето пред иконата.“ А той по-рано не позволяваше, духаше го дори. „Запали, мила, запали, изрод бях аз, дето ви забранявах по-рано. Ти, като палиш кандилцето, на Бога се молиш, и аз, като ти се радвам, се моля. Значи, на един бог се молим.“ Чудни ни се струваха тези думи, а мама се прибере в стаята си и все плаче, само като влиза при него, изтрива очи и се прави на весела. „Мамо, не плачи, мила — каже той понякога, — много има още да живея, много да се веселя с вас, а животът, животът е весел, радостен!“ — „Ах, мили, какво ти веселие, като нощем гориш в огън и кашляш, та гърдите ти се късат!“ — „Мамо — отговаря й той, — не плачи, животът е рай и всички ние сме в рая, но не искаме да го знаем, а ако бихме поискали да го разберем, още утре по целия свят би настанал рай.“ И се чудехме всички на думите му, тъй странно и тъй решително говореше; трогвахме се и плачехме. Идваха у нас някои познати: „Мили — казва, — драги, с какво съм заслужил, та ме обичате и за какво ме обичате, и как не съм го знаел по-рано, не съм го ценил.“ На слугите, като влизаха, все им

казваше: „Мили мои, драги, защо ми прислужвате, пък и заслужавам ли аз да ми се прислужва? Ако би ме помилвал Бог да ме остави жив, аз самият бих почнал да ви прислужвам, защото всички са длъжни един другиму да служат.“ Мама, като слушаше, клатеше глава: „Скъпи мой, от болестта говориш така.“ — „Мамо, радост моя, казва, не може да няма господари и слуги, но нека и аз да бъда слуга на моите слуги, същият, каквито са и те на мене. И ще ти кажа още, мамо, че всеки от нас пред всички е виновен за всичко, а аз най-много от всички.“ Мама чак се поусмихна тогава, плаче и се усмихва: „Защо пък ти, казва, да си пред всички най-много от всички виновен. Има убийци, разбойници, а ти какво толкова си успял да съгрешиш, че обвиняваш себе си най-много от всички?“ — „Мамо, сърце мое, казва (почна такива нежни думи да говори тогава, неочаквани), сърчице мое: мило, радостно, да знаеш, че наистина всеки пред всички и за всичко е виновен. Не знам как да ти го обясня, но чувствувам до болка, че е така. И как сме живели, сърдили сме се и нищо не сме знаели тогава!“ Така ставаше от сън, с всеки ден все повече се умиляваше и радваше и цял тръпнеше от любов. Ще дойде, случи се, докторът — старец един, немец, Айзеншмид, идваше: „Е, докторе, ще живея ли още някой и друг ден на света?“ — шегува се понякога с него. „Не ден, ами много дни ще живеете — отговаря докторът, — и месеци, и години още ще живеете.“ — „Какви години, какви месеци! — викаше той. — Какво ще броим дните, и един ден само е достатъчен за човека, за да изпита цялото щастие. Мили мои, защо се караме, перчим се един пред друг, обидчиви и злопаметни: просто да отидем в градината и да се разхождаме и да играем, да се обичаме и да се възхваляваме взаимно, и да се целуваме, и живота си да благославяме.“ „Няма да го бъде вашия син — промълви докторът на мама, когато тя го изпращаше до вратата, — от болестта се умопобърква.“ Прозорците на стаята му гледаха към градината, а градината ни беше сенчеста, със стари дървета, а дърветата бяха напъпили, бяха долетели ранни птички, чуруликат, пеят му по прозорците. А той почна изведнъж, както ги гледаше и им се любуваше, да моли и от тях прошка: „Птички божии, птички радостни, простете ми и вие, защото и пред вас съм съгрешил.“ Това вече никой у нас тогава не можеше да го разбере, а той плаче от радост: „Да, казва, такава Божия слава била около мене: птички, дървета, поляни, небеса, само аз всичко съм осквернявал, а хубостта и славата хич не съм и забелязвал.“ — „Много грехове си приписваш“ — случваше се да каже мама и плаче. „Мамо, радост моя, аз плача от веселие, не от скръб; на мене самия ми се ще да съм виновен пред тях,

само че не мога да ти обясня, защото не знам дори как да ги обичам. Нека да съм грешен пред всички, но затова пък и всички ще ми простят — ето ти и рая. Нима сега не съм в рая?“

И още много неща, които не мога нито да си спомня, нито да впиша. Помня, веднъж влязох при него сам, когато нямаше никой при него. Беше привечерно ясно време, слънцето залязваше и полегат лъч беше озарил цялата стая. Като ме видя, той ме повика, отидох при него, а той ме хвана с двете ръце за раменета, гледа ме в лицето с умиление, с любов; нищо не говори, само ме погледа така около минута: „Хайде, казва, върви сега играй, живей заради мене!“ Аз излязох тогава и отидох да играя. А в живота после много пъти съм си спомнял, вече със сълзи, как ми заръча да живея заради него. Много още такива дивни и прекрасни думи ни говореше, макар и непонятни тогава за нас. А почина на третата седмица след Великден, в съзнание, и макар че беше престанал вече да говори, но не се промени до най-последния си час: гледа радостно, очите му весели, търси ни с поглед, усмихва ни се, вика ни. Дори в града говориха много за неговата кончина. Тогава всичко това ме потресе, но не кой знае колко, макар че плаках много, когато го погребвахме. Малък бях, дете, но в сърцето ми всичко остана неизгладимо и се спотаи някакво чувство. Когато му дойдеше времето, всичко щеше да се надигне и да отекне. Така и стана.

б) За Светото писание в живота на отец Зосима

Тогава останахме сами с мама. Наскоро я посъветваха добри познати, че като ви е останал само един син и не сте бедни, имате си състояние, то както правят други, защо да не изпратите сина си в Петербург, ами ако остане тук, може да го лишите от славна участ. И научиха мама да ме изпрати в Петербург в кадетски корпус[183], та после да постъпя в императорската гвардия. Мама се колеба дълго: как да се раздели с последния си син; обаче реши се, макар и с много сълзи, само и само да спомогне за моето щастие. Заведе ме в Петербург и ме настани и оттогава повече не я видях; защото след три години и тя почина, и тези три години по нас двамата тъгувала и треперела. От бащината си къща изнесох само скъпоценните спомени, защото няма по-скъпоценни спомени за човека от спомените за ранното детство в бащината къща и почти винаги е така, ако в семейството има поне малко любов и разбирателство. Пък и от най-лошото семейство могат да се запазят скъпоценни спомени, стига самата ти душа да е способна

да дири скъпоценното. А към домашните спомени причислявам и спомените за свещената история, която аз в бащината си къща, макар и дете, много любопитствувах да науча. Имах тогава една книга, свещена история, с прекрасни картинки, озаглавена „Сто и четири свещени истории из Стария и Новия завет“, и по нея се учех и да чета. Тя и сега е тук, при мене, на лавицата, пазя я като скъпоценно възпоминание. Но и преди още да се науча да чета, помня как за първи път имах едно духовно проникновение, когато бях осемгодишен. Заведе ме мама сам (не помня къде беше тогава брат ми) в храма Господен през Страстната седмица в понеделник на литургия. Денят беше ясен и аз, като си спомням сега, сякаш виждам отново как се възнасяше от кадилницата тамян и леко се издигаше нагоре, а горе, от купола, през тесничкото прозорче се леят върху ни в църквата Божиите лъчи и тамянът, като се вдига на вълни нагоре, сякаш се топеше в тях. Гледах с умиление и за пръв път възприех тогава в душата си осмислено първото семе на Словото Божие. Излезе насред храма едно момче с голяма книга, толкова голяма, та тогава ми се стори, че дори с мъка я носи, и я положи на аналоя, разтвори я и почна да чете, и изведнъж тогава за пръв път разбрах нещо, за първи път разбрах какво се чете в Храма Божи. Имало един човек в земята Уц[184], правдив и благочестив, и имал толкова и, толкова имот, толкова и толкова камили, толкова овце и ослици и децата му се гощавали, и той ги обичал много и се молел на Господа за тях: може би са съгрешили, като се гощават. И ето идва сатаната при Господа заедно със синовете Божи и казва на Господа, че обходил цялата земя и под земята. „А видя ли моя раб Йова?“ — пита го Господ. И се похвалил Господ на сатаната, като му посочил великия си богобоязлив раб. И усмихнал се сатаната на словата Господни: „Предай го на мене и ще видиш, че ще възроптае рабът Господен и ще прокълне името ти.“ И предал Господ праведника си, когото толкова обичал, на сатаната, и погубил сатаната децата и добитъка му, и разпилял богатството му, всичко отведнъж като с огън Божи, и раздрал Йов дрехите си и паднал на земята, и рекъл: „Гол излязох из утробата на майка си, гол ще се и завърна в земята, Господ даде, Господ и взе. Да бъде благословено името Господне от нине до века!“ Отци и учители, пощадете днешните ми сълзи, защото цялото ми детинство сякаш отново се възправя пред мене и дишам сега, както дишах тогава с моите детски осемгодишни гърдички, и чувствувам като тогава учудване и смущение, и радост. И камилите тогава така изпълниха моето въображение, и сатаната, дето така разговаря с Бога, и Бог дал раба си на унищожение, и неговият

раб, дето възклицава: „Да бъде благословено името ти, макар че ме наказваш“, а после тихо и сладостно пение в храма: „Да се изпълни молитвата ми“, и пак тамян от кадилницата на свещеника и коленопреклонна молитва! Оттогава — дори и вчера я взех пак — аз не мога да чета без сълзи тази пресвета повест. И колко велики, тайни, невъобразими неща има там! Чувах отпосле думите на присмехулници и хулители, думи горделиви: „Как е могъл Господ да даде любимия от своите свята хора за глума на дявола, да отнеме децата му, да порази него самия с болест и с рани, така че да чисти гнойта от раните си с чирепче, и за какво — само да се похвали пред сатаната: «Виж какво може да изтърпи моят светец заради мене!»“ Но в това е именно великото, че тук има тайна, че бързо преминаващият земен образ и вечната истина са се докоснали тук. Пред земната правда се извършва действието на вечната правда. Тук творецът, както и в първите дни на творението, завършвайки всеки ден с похвалата: „Добро е, което сътворих“, гледа Йова и пак се хвали със своето създание. А Йов, като хвали Господа, служи не само нему, но ще послужи на цялото негово творение от род в род и вовеки веков, защото за това е бил предназначен. Господи, каква книга и какви уроци са това! Каква книга е Светото писание, какво чудо и каква сила са дадени е нея на човека! Като изваяние на света и на човека, и на човешките характери, и всичко е назовано и е посочено вовеки веков. И колко тайни разрешени и откровени: въздига Бог отново Йова, дава му отново богатство, минават пак много години и ето че той има нови деца, други, и ги обича — Господи: „Че как би могъл да възлюби тези новите, като ги няма предишните, като се е лишил от тях? Като си спомни за тях, мигар може да бъде напълно щастлив както преди с тези, новите, колкото и новите да са му мили?“ Но може, може: старата скръб по великата тайна на човешкия живот преминава полека-лека в тиха, умилена радост; вместо младата кипнала кръв настъпва кротката ясна старост: благославям всекидневния изгрев на слънцето и сърцето ми пак така му пее, но вече обичам повече залеза му, неговите дълга полегати лъчи, а с тях тихите, кротки, умилни спомени, милите образи из целия дълъг и благословен живот, а над всичко това правдата Божия, умиляваща, примиряваща, всеопрощаваща! Свършва се животът ми, знам и го усещам, но чувствувам всеки останал мой ден как земният ми живот вече е в съприкосновение с новия, безконечен, неизвестен, но скоро настъпващ живот и от предчувствие за него тръпне във възторг душата ми, сияе умът ми и радостно плаче сърцето ми… Приятели и учители, чувал съм неведнъж, а сега напоследък

почна да се чува още повече, дето у нас йереите божи, най-вече селските, се оплакват с хленч и навсякъде за малкия си доход и за унижението си и направо заявяват, дори печатно — чел съм го аз самият, — че не можели вече да тълкуват писанието на народа, защото им е малко възнаграждението, и ако идват, вече лутераните и еретиците и почват да отбиват стадото, нека го отбиват, защото малка ни била заплатата. Господи! — мисля си, да им даде Бог повече от тая толкова скъпоценна за тях заплата (защото е справедлива и тяхната жалба), но воистина казвам: ако някой е виновен за това, наполовина ние самите! Защото, макар че няма време, макар че казва справедливо как е угнетен през цялото време от работа и църковни служби, но все пак не е то цялото му време, има поне един час през цялата седмица, да си спомни и Бога. Пък и не се работи цяла година. Да събере у дома си веднъж в седмицата по вечерно време най-напред макар само децата, ще чуят бащите и те ще почнат да дохождат. Че няма нужда и от палати за тази работа, просто ги приеми в къщата си; не бой се, няма да ти омърсят къщата, всичко на всичко за един час ги събираш. Да им разтвори тази книга и да почне да чете без премъдри думи и без високомерие, без превъзнасяне над тях, а умилено и кротко, като сам се радва на това, че им чете и че то слушат и разбират, като сам обича тези слова, да спре и само понякога и да разтълкува на простия човек някоя непонятна дума, да не се безпокои, ще разберат всичко, всичко ще разбере православното сърце! Да им прочете за Авраам и Сара, за Исаак и Ребека и как Иаков отишъл при Лаван и се борил насън е Господа и казал: „Колко е страшно това място“ — и ще поразя благочестивия ум на простия човек. Да им прочете, особено на децата, как братята продали в робство родния си брат, милото момче Йосиф[185], тълкувател на сънища и велик пророк, а казали на баща си, че звяр разкъсал сина му, и показали окървавената му дреха. Да им прочете как после братята му отишли за жито в Египет и Йосиф, вече велик царедворец, когото те не познали, ги мъчил, обвинил ги, задържал брата си Вениамин и всичко от любов: „Обичам ви и от любов ви мъча.“ Защото целия си живот си спомнял постоянно как го продали някъде там, в знойната степ, при кладенеца, на търговците и как той, кършейки ръце, плакал и молил братята си да не го продават роб в чужда земя и ето, като ги вижда след толкова години, възлюбва ги пак безмерно, но ти кара да страдат и ги мъчи, и всичко от любов. Най-после ги оставя, неиздържал сам мъките на своето сърце, хвърля се на одъра си и плаче; изтрива после лицето си, излиза грейнал и светъл и им възвестява: „Братя, аз съм Йосиф, вашият брат!“ Нека прочете по-

нататък как се зарадвал старият Иаков, като научил, че още е живо неговото мило момче, и потеглил за Египет, оставил дори отечеството си, и умрял в чуждата земя, като изрекъл на веки веков в своето завещание най-великото слово, което тайно се било вместило в кроткото му и боязливо сърце през целия му живот, за това, че от неговия род, от Иуда, ще се яви великата надежда на света, неговият примирител и спасител.[186]

Отци и учители, простете и не се сърдете, че като малко дете ви говоря онуй, що вече знаете отдавна и за което вие ще ме научите сто пъти по-изкусно и по-благолепно. Само от възторг говоря тъй и простете сълзите ми, защото обичам тази книга! Нека заплаче и той, йереят божи, и ще види, че ще потръпнат сърцата на онези, що го слушат. Нужно е само малко семе, най-мъничкото: да го хвърли в душата на простия човек и то няма да умре, ще живее в душата му за цял живот, ще се таи в него сред мрака, сред смрадта на греховете му като светла точка, като велико напомняне. И не трябва, не трябва много да се тълкува и учи, той всичко ще разбере просто. Мислите ли, че простият човек няма да разбере? Опитайте, прочете му по-нататък повестта, трогателна и умилителна, за прекрасната Естир и за надменната Вастия[187]; или чудното сказание за пророка Йона в утробата на кита[188]. Не забравяйте и притчите Господни, главно по евангелието от Лука (аз тъй съм правил), а после от „Деянията на апостолите“ превращението на Савел[189] (това непременно, непременно!), а най-после и от Чети Минеите поне житието на Алексей, човека божи, и на великата измежду великите радостна страдалка, боговидката и христоносицата майка Мария Египтянката[190] — и ще прониже сърцето му с тези прости сказания, и само за един час през седмицата, без да мисли за малкото си възнаграждение, само за един час. И ще види сам, че милостив е нашият народ и благодарен, стократно ще се отблагодари; ще помни ищаха на йерея и умилените му думи и ще му помогне доброволно на нивата негова, ще му помогне и в къщи, че и повече ще му има уважение — и ето, ще се увеличи заплатата му. Работа толкова простодушна, че понякога дори се страхуваме да я кажем, да не ни се присмеят, а между туй колко е вярна тя! Който не вярва в Бога, и в народа божи няма да повярва. А който е повярвал в народа божи, той ще види и светинята му, макар и хич да не е вярвал преди това в нея. Само народът и неговата бъдна духовна сила ще обърнат към християнството откъсналите се от родната земя наши атеисти. И какво е словото Христово без пример? Гибел е за народа без словото Божие,

защото жадува душата му за слово и всяческо прекрасно възприятие. В моята младост, отдавна, преди близо четиридесет години, обхождахме с отец Анфим цяла Русия, да събираме подаяния за манастира, и нощувахме веднъж до една голяма плавателна река, на брега, е рибарите; а заедно с нас приседна един благообразен юноша, селянин, наглед вече към осемнайсетгодишен, той бързаше да стигне за другия ден да влекат една търговска гемия с въже. И го виждам, гледа пред себе си умилено и ясно. Нощта светла, тиха, топла, юлска, реката широка, над нея се издига пара, свежи ни, излеко пляска рибка, птичките замлъкнали, всичко тихо, благолепно, всичко се моли Богу. А не спим само ние двамата, аз и този юноша, и се разговорихме за хубостта на божия свят и за великата негова тайна. Всяка тревичка, всяка буболечка, мравка, златна пчеличка, всички изумително знаят своя път, без да имат ум, за тайната Божия свидетелствуват, непрекъснато я извършват сами и, виждам аз, разпали се сърцето на милия юноша. Изповяда ми се той, че обичал гората и горските птички; бил птицелов, всяко тяхно подсвирване разбирал, всяка птичка умеел да примами; по-добро нещо от това да си в гората, казва, не знам и всичко е хубаво. „Право е — отговарям му, — всичко е хубаво и великолепно, защото всичко е истина. Погледни — казвам му — коня, голямо животно, което е близо до човека, или вола, който го храни и му работи, наведен и замислен, погледни образите им: каква кротост, каква привързаност към човека, който често пъти го бие безжалостно, каква незлобливост, каква доверчивост и каква красота има в неговия образ. Трогателно е дори като знаеш, че няма никакъв грях, защото всичко е съвършено, всичко освен човека е безгрешно, и Христос е с тях още преди да е бил с нас.“ — „Че мигар — пита момъкът — и те имат Христос?“ — „Та как инак — казвам му, — защото за всички е словото, всяко създание и всяка твар, всяко листенце се устремява към словото, пее възхвала на Бога, плаче пред Христа, незнайно за себе си, с тайната на своето безгрешно житие го прави. Ето — казвам му, — скита из гората страшна мечка, ужасна и свирепа, и никак не е виновна за това.“ И му разказах как отишла веднъж една мечка при един велик светец[191], който се спасявал в гората в малка килийка, и се умилил над нея великият светец, излязъл безстрашно при нея и й подал парче хляб: „Върви си, значи, и Бог да ти е на помощ.“ И отминал свирепият звяр послушно и кротко, без да стори пакост. И се умили юношата, че мечката си отишла, без да стори пакост, че с нея е Христос. „Ах, казва, колко е хубаво това, колко е хубаво и чудесно всичко Божие!“ Седи, замислил се тихо и сладко. Виждам, че разбра. И заспа до мене лек,

безгрешен сън. Благослови, Господи, младостта. И аз начаса се помолих за него, преди да заспя. Господи, изпрати мир и светлина на твоите люде!

е) Спомен за юношеството и младостта на стареца Зосима още като мирянин. Дуелът

В Петербург, в кадетския корпус, прекарах дълго, почти осем години, и с новото възпитание много неща заглуших от детските впечатления, макар да не забравих нищо. В замяна на това придобих толкова нови привички и дори мнения, че се преобразих в същество почти диво, жестоко и нелепо. Придобих лустрото на учтивостта и светското държане заедно с френския език, а войниците, които ни прислужваха в корпуса, всички ние, и аз в това число, ги смятахме за пълни скотове. Именно аз може би повече от всички, защото измежду всичките си другари бях най-възприемчив към всичко. Когато ни произведоха офицери, бяхме готови да проливаме кръвта си за нашата оскърбена полкова чест, а истинска чест почти никой от нас не знаеше какво е, а и да би узнал, начаса сам пръв би я осмял. С пиянството, разврата и бабаитството едва ли не се гордеехме. Не казвам, че бяхме лоши: всичките тези младежи бяха добри, но се държаха лошо, а аз най-много от всички. Главното е, че си имах свое състояние и затова се впуснах да живея за свое удоволствие, с целия си младежки устрем, неудържимо, с пълна пара. Но ето кое е чудното: тогава четях и книги, и дори с голямо удоволствие; само Библията по него време почти никога не разтварях, но и никога не се разделях с нея, а я носех навсякъде със себе си: наистина съм пазел тази книга, без да знам „за деня и часа, за месеца и годината“[192]. Като прослужих тъй четири години, озовах се най-накрая в град К., дето беше тогава нашият полк. Имаше в града общество разнообразно, многолюдно и весело, гостоприемно и богато, а мене ме приемаха навсякъде добре, защото бях по природа с весел нрав, пък и при това минавах за заможен, което не е малко за светския живот. И ето, случи се нещо, което стана начало на всичко. Привързах се към една млада и прекрасна девица, умна и достойна, със светъл и благороден характер, дъщеря на почтени родители. Не бяха какви да е хора, имаха богатство, влияние и власт, приемаха ме ласкаво и радушно. И ето, стори ми се, че девицата е разположена към мене — пламна ми сърцето от тази мечта. После вече разбрах и напълно се досетих, че може би никак не съм я обичал с такава сила, а само съм почитал нейния ум и възвишен характер, нещо

съвсем естествено. Себелюбието обаче ми попречи да направя тогава предложение: тежко и страшно ми се стори да се разделя със съблазните на развратния ергенски и волен живот в такива млади години, като имах на това отгоре и пари. Но иначе понамекнах. Във всеки случай отложих за известно време решителната крачка. И не щеш ли, неочаквано ми се случи командировка в друга околия за два месеца. Връщам се след два месеца и внезапно научавам, че девойката е вече омъжена за богат помешчик близо до града, човек, макар и по-стар от мене, но още млад, с връзки в столицата и в избраното общество, нещо, което аз нямах, човек твърде любезен и свръх това образован, а пък аз нямах никакво образование. Аз бях толкова поразен от този неочакван случай, че чак умът ми се помрачи. А главното беше това, че както научих още тогава, този млад помешчик й бил годеник отдавна, и аз самият го бях срещал много пъти в тяхната къща, но не бях забелязал нищо, заслепен от собствените си достойнства. Но тъкмо това ме обиди: как тъй почти всички са знаели, а само аз нищо не съм знаел? И изведнъж почувствувах непоносима злоба. С пламнало лице почнах да си спомням как много пъти почти съм й изказвал любовта си, а тъй като тя не ме прекъсваше и не ме предупреди, значи, извадих заключение аз, ми се е присмивала. После, разбира се, съобразих и си спомних, че тя никак не ми се присмиваше, а, напротив, прекъсваше шеговито тези разговори и започваше други вместо тях, но тогава че можах да съобразя всичко и у мене се разпали жажда за отмъщение. Припомням си с учудване, че това отмъщение и моят гняв ми бяха на самия мене до немай-къде тежки и противни, защото, бидейки с лек характер, не можех да се сърдя никому дълго време и затова като че сам изкуствено се разпалвах и станах най-накрая безобразен и нелеп. Поизчаках и веднъж в голямо общество сполучих внезапно да оскърбя „съперника“ си уж по някаква съвсем странична причина, да се присмея на едно негово мнение за важно тогава събитие — това беше през двадесет и шеста година — и успях да му се присмея, казваха хората, остроумно и умело. После го принудих към обяснение и толкова грубо се държах при обяснението, че той прие моето повикване на дуел въпреки огромната разлика помежду ни, защото аз бях по-млад от него, незначителен и с малък чин. После вече разбрах, че приел дуела като че ли също от чувство на ревност към мене; той и по-рано малко ме ревнувал от жена си, тогава още годеница; а сега помисли, че ако тя научи как е понесъл оскърбление от мене, а не се е решил да ме извика на дуел, може да почне неволно да го презира и да се разклати любовта й. Секундант

намерих скоро, един другар, поручик от нашия полк. Тогава, макар че дуелите се преследваха жестоко, те бяха нещо като мода между военните — толкова дивашки предразсъдъци се ширят и се затвърдяват понякога. Беше към края на юни и ето нашата среща се определи за другия ден, извън града, в седем часа сутринта — и воистина тогава ми се случи нещо сякаш съдбоносно. Вечерта, като се върнах в къщи, свиреп и безобразен, разсърдих се на моя ординарец Афанасий и го ударих с все сила два пъти по лицето, та му протече кръв. Той служеше при мене отскоро и се беше случвало и преди да го ударя, но никога с такава зверска жестокост. И вярвате ли, мили, четиридесет години минаха оттогава, а си спомням и сега за това със срам и мъка. Легнах да спя, спах към три часа, ставам, вече започва да съмва. Вдигнах се изведнъж, не ми се спеше повече, отидох до прозореца, отворих го — той беше към градината, — виждам, изгрява слънцето, топло, прекрасно, зазвънтяха птичките. Какво е това, мисля си, дето чувствувам в душата си сякаш нещо позорно и низко? Дали не е задето отивам да проливам кръв? Не, мисля си, май не е затова. Дали не е, защото се страхувам от смъртта, страхувам се да не бъда убит? Не, съвсем не е това, съвсем не… И изведнъж веднага се досетих каква е причината: това, че снощи бих Афанасий! Изведнъж си представих всичко отново, сякаш отново се повтори: той стои пред мене, а аз замахвам и го удрям право в лицето, а той застанал мирно, главата изправена, изблещил очи като в строя, потреперва от всеки удар и дори не смее ръка да вдигне, да се запази — и докъде е стигнал човек, човек да бие човека! Какво престъпление? Сякаш остра игла ми прониза душата. Стоя като замаян, а слънчицето свети, листенцата се радват, лъщят, а птичките, птичките славят Бога… Затулих си лицето с ръце, тръшнах се на леглото и заплаках. И си спомних тогава моя брат Маркел и неговите думи преди смъртта му към слугите: „Мили мои, скъпи, за какво ми служите, за какво ме обичате, та заслужавам ли аз да ми се служи?“ „Да, заслужавам ли?“ — блесна ми изведнъж в главата. В същност с какво заслужавам друг човек, същият като мен, образ и подобие Божие, да ми служи? И ми се заби в ума за пръв път в живота тогава този въпрос. „Майчице, сърце мое, воистина всеки пред всички за всички е виновен, само че хората не знаят това, а ако узнаеха — веднага щеше да настане раят!“ „Господи, та мигар не е истина и това — плача и си мисля аз, — наистина за всички съм може би от всички най-виновен, пък съм и най-лошият от всичките хора на света!“ И съзрях изведнъж цялата истина в цялото си просветление: какво отивам да правя? Отивам да убия един добър, умен, благороден

човек, който за нищо не е виновен пред мене, а с това ще лиша навеки съпругата му от щастие, ще я измъча и ще я убия. Лежах така на леглото по очи, с лице във възглавницата, и никак не забелязах колко време е минало. Изведнъж влиза другарят ми, поручикът, с пистолетите: „А, казва, добре, че си станал вече, време е, да вървим.“ Защурах се тогава, съвсем се объркаx, но излязохме да се качим на каляската: „Чакай малко — му казвам, — за минутка ще изтичам до в къщи, забравил съм си кесията.“ И се върнах в квартирата си, право в стайчето на Афанасий: „Афанасий, казвам, вчера те ударих два пъти по лицето! Проста ми“ — казвам. Той цял потръпна, сякаш се изплаши, само ме гледа — и аз виждам, че това е малко, малко е, и изведнъж, както бях, с еполетите, бух в краката му, с чело до земята: „Прости ми!“ — казвам. Той вече съвсем се втрещи: „Ваше благородие, бащице, господарю, че как вие… заслужавам ли аз…“ И заплака изведнъж, също както аз преди, закри лицето си с длани, обърна се към прозореца и цял се затресе от сълзи, а аз изтичах при другаря си, скочих в каляската, „карай“, викам. „Виждал ли си — викам му — победител, ето го пред теб!“ Такъв възторг в мене, смея се, из целия път приказвам, приказвам, не помня какво съм приказвал. Гледа ме той: „Е, братко, браво на тебе, виждам, че ще защитиш мундира.“ Така пристигнахме на мястото, а те вече там, чакат ни. Нагласиха ни на двадесет крачки един от друг, първият изстрел негов — стоя пред него весел, право лице срещу лице, окото ми не мига, гледам го с обич, знам какво ще направя. Стреля той, само мъничко ме драсна по бузата и малко по ухото. „Слава Богу — надавам вик, — не убихте човек!“ — вдигнах моя пистолет, обърнах се назад и го запратих нагоре, в гората: „Натам ти е, викам, пътят!“ Обърнах се към противника си: „Уважаеми господине, казвам, простете на мене, глупавия младеж, че по моя вина ви обидих, а сега ви накарах да стреляте в мене. Аз съм десеторно по-лош от вас, а може би и повече. Предайте това на особата, която почитате най-много от всички на света.“ Едва издумах това и тримата, се развикаха: „За Бога — казва противникът ми, дори се разсърди, — щом не сте искали да се биете, защо ме безпокоихте?“ — „До вчера — казвам му — бях още глупав, а днес поумнях“ — весело му отговарям. „За вчера вярвам — казва, — но за днес е мъчно да се разбере по вашето мнение.“ — „Браво — викам и пляскам с ръце, — и в това съм съгласен с вас, заслужил съм го!“ — „Ще стреляте ли, уважаеми господине, или не?“ — „Няма да стрелям — казвам, — а вие, ако искате, стреляйте още веднъж, само че по-добре ще бъде за вас да не

стреляте.“ Викат и секундантите, особено моят: „Колко е срамно за полка: да стоиш на бариерата и да молиш за прошка, как не съм знаел това!“ Застанах тогава пред всички, но вече без да се смея: „Господа, казвам, мигар за нашето време е толкова чудно да се намери човек, който сам да се разкае за глупостта си и да си признае публично онова, за което е виновен?“ — „Но не тук, на бариерата!“ — вика пак моят секундант. „Там е работата — отговарям им, — там е чудното, защото аз би трябвало да искам извинение още когато пристигнахме тук, още преди неговия изстрел, та да не го вкарвам във велик и смъртен грях, но толкова безобразно, казвам, ние самите сме наредили света, че беше почти невъзможно да постъпя така, защото едва след като издържах неговия изстрел от дванадесет крачки, моите думи могат да значат нещо сега за него, а да беше преди изстрела, когато пристигнахме тук, щяхте да кажете просто: страхливец, изплаши се от пистолета и няма защо да го слушаме. Господа — възкликнах аз изведнъж от все сърце, — погледнете наоколо Божиите дарове: небе ясно, въздух чист, тревичка нежна, птички, природа прекрасна и безгрешна, а ние, само ние безбожни и глупави не разбираме, че животът е рай, защото, стига само да поискаме да разберем, и раят веднага ще настане с цялата си хубост, ние ще се прегърнем и ще заплачем…“ Исках още да продължа, но не можах, дъх не можех да си поема, сладостно, младежки някак се почувствувах, а в сърцето ми такова щастие, каквото не съм усещал никога в живота си. „Всичко това е благоразумно и благочестиво, казва ми противникът, и във всеки случай вие сте оригинален човек.“ — „Смейте се — смея се и аз, — а после и вие самият ще ме похвалите.“ — „Че аз съм готов и сега, казва, да ви похваля, моля ви се, ще ви подам ръка, защото изглежда, че вие сте наистина искрен човек.“ — „Не — казвам, — сега не, после, когато стана по-добър и заслужа вашето уважение, тогава ми подайте ръка — добре ще направите.“ Върнахме се в къщи, секундантът ми се кара из целия път, пък аз го целувам. Веднага всичките ми другари чули, събраха се да ме съдят същия ден: „мундира съм бил опетнил, нека си подам оставката“. Явиха се и защитници. „Все пак, казват, издържал е изстрела.“ — „Да, но го е дострашало от други изстрели и поискал прошка на бариерата.“ — „Да беше го дострашало от изстрелите — възразяват защитниците ми, — щеше най-напред да стреля със своя пистолет, преди да моли за прошка, а той го хвърлил в гората още пълен, не, тука има нещо друго, оригинално.“ Слушам аз, весело ми е, като ги гледам. „Прелюбезни мои — казвам — приятели и другари, не се безпокойте за подаването на оставката, защото аз вече направих

това, подадох си оставката днес сутринта в канцеларията, и когато я получа, веднага отивам в манастир, затова си подавам оставката.“ Щом казах това, всички до един се разсмяха високо: „Че да беше съобщил още отначало, е, сега всичко се обяснява, монах не се съди.“ Смеят се, не мирясват, и не на подбив, а така, ласкаво се смеят, весело, обикнаха ме изведнъж всички, дори най-яростните ми обвинители, и после целия този месец, докато получих оставка, все едно на ръце ме носеха: „Ах ти, монах“ — ми викат. И всеки ще ми каже ласкава дума, почнаха да ме разубеждават, дори да ме жалят: „Какво правиш!“ — „Не казват, той е храбър, той е издържал изстрела и е можел да стреля и със своя пистолет, но предишната вечер е сънувал сън да стане калугер, затова го е направил.“ Почти същото стана и сред градското общество. Порано много не ме забелязваха, само ме приемаха радушно, а сега изведнъж всички научиха и почнаха да ме канят, присмиват ми се, а ме обичат. Тук ще отбележа, че макар тогава всички гласно да говореха за нашия дуел, но началството покри тази работа, защото моят противник беше близък роднина на нашия генерал, а тъй като всичко мина без кръв и сякаш на шега, пък и аз накрая си подадох оставката, наистина обърнаха нещата на шега. И почнах тогава гласно и без страх да говоря, въпреки техния смях, защото все пак не беше злобен смях, а добър. А всичките тези разговори ставаха повечето на вечеринки в дамско общество, жените тогава повече обикнаха да ме слушат и караха мъжете да ме слушат. „Че как може аз да съм виновен заради всички — смее ми се всеки в очите, — е, мога ли например да съм виновен заради вас?“ — „Че как — отговарям — ще го проумеете, след като целият свят отдавна вече е тръгнал по друг път и същинската лъжа смятаме за истина, та и от другите искаме същата лъжа? Ето, аз веднъж в живота си взех, че постъпих искрено, и какво — станах за всички ви като юродив: макар и да ме обикнахте, но все пак — казвам — ми се присмивате.“ — „Че как да не ви обича човек такъв?“ — смее ми се домакинята, а у тях се беше събрал много народ. Изведнъж гледам, надига се изсред дамите същата млада особа, заради която бях обявил дуела и която толкова доскоро гласях за моя годеница, пък аз не бях и забелязал, че и тя е дошла сега на вечеринката. Стана, дойде при мене, протегна ръка. „Позволете ми, казва, да ви обясня, че аз не ви се присмивам, а напротив, благодаря ви със сълзи и ви поднасям уважението си за тогавашната ваша постъпка.“ Тогава дойде и мъжът й, а после изведнъж всички се навърволиха към мене, още малко ще ме целуват. Така радостно ми стана, но най-много от всички забелязах тогава един господин,

възрастен човек вече, който също идва при мене, и аз, макар и да го знаех по-рано по име, но не бях запознат с него и до тази вечер дума не бях разменил с него.

г) Тайнственият посетител

Той беше в нашия град на служба отдавна, заемаше видно място, беше човек уважаван от всички, богат, славеше се с благотворителност, пожертвувал беше значителен капитал за старчески приют и сиропиталище и освен това правеше много благодеяния тайно, без да им дава гласност, нещо, което излезе наяве после, подир смъртта му. Беше около петдесетгодишен и имаше почти строго лице, не говореше много; а беше женен не повече от десет години, с още млада съпруга, от която имаше при невръстни деца. И ето, на другата вечер си седя аз в къщи и изведнъж вратата се отваря и влиза при мене същият този господин.

А трябва да отбележа, че тогава не живеех вече в предишната си квартира; щом си подадох оставката, преместих се в друга, наех я у една стара жена, чиновнишка вдовица, и с нейна прислуга, защото и преместването ми в тази квартира стана само заради това, че същия ден, щом се върнах от дуела, върнах Афанасий в ротата, че ме беше срам да го гледам в очите след снощната ми постъпка с него — толкова е склонен да се срамува несвикналият мирянин дори от най-справедливите си дела.

„Аз — казва ми влезлият при мене господин — ви слушам вече няколко дни в разни къщи с голямо любопитство и пожелах най-после да се запозная лично, за да поговоря с вас още по-подробно. Можете ли да ми направите, уважаеми господине, тази голяма услуга?“ — „Мога, казвам, с най-голямо удоволствие, и за мен е особена чест“ — му казвам, а самият аз почти се изплаших, толкова ме порази тогава от пръв път. Защото, макар и да ме слушаха и да любопитствуваха, но никой досега с такъв сериозен и строг вътрешен вид не беше се обръщал към мене. А този на това отгоре дойде и в квартирата ми. Седна. „Голяма сила на характера виждам във вас — продължи той, — защото не се побояхте да служите на истината в такова нещо, в което рискувахте да понесете общо презрение от всички за своята правда.“ — „Вие може би ме хвалите твърде преувеличено“ — казвам му. „Не, не е преувеличено — отговаря ми той, — повярвайте, че да се извърши такава постъпка е много по-трудно, отколкото мислите. Мене

в същност — продължи той — точно това ме порази и заради това дойдох при вас. Опишете ми, ако не сметнете за толкова неприлично може би моето любопитство, какво именно чувствувахте в онази минута, когато решихте на дуела да молите за прошка, ако, разбира се, помните? Не смятайте въпроса ми за лекомислие; напротив, като ви задавам такъв въпрос, имам своя тайна цел, която вероятно ще ви обясня по-късно, ако Богу е угодно да ни сближи повече.“

През цялото време, докато говореше това, аз го гледах право в очите и изведнъж почувствувах към него най-голямо доверие, а освен това извънредно любопитство и от моя страна, защото усетих, че той има в душата си някаква своя особена тайна.

„Вие питате какво именно съм чувствувал в минутата, когато съм молил за прошка противника си — отговарям му аз, — но най-добре да ви разправя от самото начало, което не съм разправял още на другите.“ — И му разказах всичко, което стана с Афанасий и как му се поклоних до земята. „От това сам можете да видите — завърших аз, — че по време на дуела ми беше вече по-леко, защото бях започнал още от къщи, и щом веднъж бях стъпил на този път, всичко нататък тръгна не само лесно, но дори радостно и весело.“

Изслуша ме той, гледа ме така дружелюбно: „Всичко това, казва, е до немай-къде любопитно и аз пак ще идвам при вас.“ И щяхме да се сприятелим много, ако ми беше разправял и за себе си. Но той не споменаваше за себе си почти нито дума, а все ме разпитваше за мене. Въпреки това го обикнах много и му се доверих напълно във всички мои чувства, защото мисля си: „Защо ми са тайните му, виждам и без това, че е праведен човек. При това е човек толкова сериозен и на години, а идва при мене, юношата, и не ме подценява.“ И много полезни неща научих от него, защото беше човек с висок ум. „Че животът е рай — казва ми изведнъж, — за това вече отдавна мисля. — И внезапно додаде: — Само за това и мисля.“ Гледа ме и се усмихва. „Повече от вас, казва, съм убеден в това, после ще научите защо.“ Слушам го и си мисля: „Сигурно иска да ми открие нещо.“ „Раят, казва, е затаен у всеки от нас, ето той и сега се крие в мене и ако поискам, ще настане за мене наистина още утре и вече за целия ми живот.“ Гледам го: говори с умиление и ме гледа тайнствено, сякаш ме изпитва. „А че всеки човек, продължава, е за всички и всичко виновен, освен собствените си грехове, в това сте съвсем прав и чудно как сте могли изведнъж да обхванете в такава пълнота тази мисъл. И наистина е вярно, че когато хората разберат тази мисъл, ще настане за тях царството небесно, вече не като мечта, а като действителност“. — „Но

кога — викнах тогава скръбно — ще се сбъдне това и ще се сбъдне ли някога? Не е ли само мечта?“ — „А ето че вие, казва, не вярвате, проповядвате го, а не вярвате. Знайте прочее, че несъмнено тази мечта, както казвате, ще се сбъдне, вярвайте това — но не сега, защото всяко действие си има своя закон. Тази работа е душевна, психологическа. За да се преустрои светът поновому, трябва сами хората психически да обърнат по друг път. Докато не станеш наистина всекиму брат, няма да настъпи братството. Никога хората, е никаква наука и за никаква полза няма да могат безобидно да се откажат от своята собственост и от своите права. Все ще им бъде малко и всички ще роптаят, ще завиждат и ще се изтребват помежду си. Вие питате кога ще се сбъдне това. Ще се сбъдне, но най-напред трябва да приключи периодът на човешкото уединение.“ — „Какво уединение?“ — питам го. „Такова, дето цари сега навсякъде, и особено в нашия век, но той още не е приключил изцяло и не му е минал още срокът. Защото сега всеки се стреми да изпъкне най-много, иска да изпита в себе си пълнотата на живота, а междувременно от всичките му усилия вместо пълнота на живота излиза само пълно самоубийство, защото вместо пълно самоопределение на собственото си същество изпадат в пълно уединение. Защото всички в нашия век са се разделили на единици, всеки се уединява в дупката си, всеки се отдалечава от другия, крие се и крие всичко свое и свършва с това, че сам се отблъсква от хората и сам отблъсква хората от себе си. Трупа в уединение богатство и мисли: колко съм силен сега и колко съм осигурен, а не знае, безумецът, че колкото повече трупа, толкова повече затъва в самоубийствено безсилие. Защото е свикнал да се надява само на себе си и се е отделил като единица от цялото, научил е душата си да не вярва в хорската помощ, в хората и в човечеството и само трепери, че ще загуби парите си и придобитите права. Днес повсеместно човешкият ум започва насмешливо да не разбира, че истинското осигуряване на човека не е в личното му уединено усилие, а в общата човешка цялост. Но непременно ще стане така, че ще мине времето и на това страшно уединение и ще разберат всички отведнъж колко неестествено са се отделили един от друг. Такъв ще бъде повеят на времето и ще се учудят, че толкова дълго са стояли на тъмно, а не са виждали светлината. Тогава ще се яви знамението на сина человечески на не бесех. Но дотогава все пак знамето трябва да се пази и поне поединично човек трябва понякога да покаже пример и да извади душата си от уединението за някой подвиг на братолюбиво общение, макар дори другите да го вземат за смахнат. Това е необходимо, за да

не умира великата мисъл…“

Ето в такива пламенни и възторгващи беседи минаваха нашите вечери една след друга. Аз дори зарязах обществото и почнах да се появявам много по-рядко на гости, тем паче че и модата ми беше попреминала. Казвам това не като упрек, защото продължаваха да ме обичат и да се отнасят весело към мене; но че модата е наистина доста голяма царица в света, това все пак трябва да се признае. Най-накрая почнах да гледам тайнствения си посетител с възхищение, защото освен насладата от ума му почнах да предчувствувам, че има в себе си някакъв замисъл и се готви може би за велик подвиг. Може би му харесваше и това, че аз външно не любопитствувах за неговата тайна и не го разпитвах нито направо, нито е намеци. Но забелязах накрая, че и той самият като че почна вече да се измъчва от желание да ми открие нещо. Така поне взе да изглежда след около месец, откак беше почнал да ме посещава. „Знаете ли вие — попита ме той веднъж, — че в града много любопитствуват за нас двама и се учудват, че толкова често идвам при вас; но нека си приказват, каквото щат, защото *скоро всичко ще се обясни.*“ Понякога изведнъж го обземаше извънредно вълнение и почти винаги в такива случаи той ставаше и си отиваше. А понякога дълго и някак пронизващо ме гледа — мисля си: „Ей сега ще каже нещо“, а той изведнъж прекъсне и заговори за нещо известно и обикновено. Почна също така да се оплаква често от главоболие. И ето веднъж, дори съвсем неочаквано, след като говори дълго и пламенно, виждам го, изведнъж пребледня, лицето му се изкриви съвсем и ме гледа право в очите.

— Какво ви е — казвам, — да не ви е зле?

А той точно се оплакваше от главоболие.

— Аз… знаете ли… аз… съм убил човек.

Изрече го и се усмихна, а бял като тебешир. „Защо се усмихва?“ — тази мисъл прониза изведнъж сърцето ми, преди още да съобразя нещо. И аз пребледнях.

— Какво говорите! — извиках.

— Виждате ли — отговаря ми той със същата бледа усмивка — колко ми струваше да кажа първата дума. Сега я казах и като че стъпих на правия път. Ще вървя по него.

Дълго време не му вярвах, а и не повярвах отведнъж, а чак след като той три дни идва при мене и ми разказа всичко подробно. Смятах го за побъркан, но накрая се уверих най-после с голяма скръб и удивление. Голямо и страшно престъпление извършил преди четиринадесет години срещу една богата госпожа, млада и прекрасна,

вдовица помешчица, която имала в нашия град собствен дом. Като почувствувал към нея голяма любов, той й се обяснил, почнал да я придумва да се омъжи за него. Но сърцето й вече принадлежало на друг, на един знатен, с голям чин военен, който бил по това време в поход и когото тя очаквала да се върне скоро. Тя отхвърлила предложението му и го помолила да не идва при нея. След като престанал да ходи, той, знаейки разположението на къщата й, се промъкнал веднъж при нея посред нощ откъм градината, през покрива, с голяма дързост, рискувайки да бъде открит. Но както се случва доста често, всички престъпления, които се извършват с извънредна дързост, сполучват повече от другите. През капандурата влязъл на тавана и слязъл по стълбите надолу към стаите, знаейки, че вратата в края на стълбичката поради небрежността на слугите не винаги се заключвала. Надявал се на такова нехайство и този път и тъкмо случил. Като се промъквал към стаите, влязъл в тъмнината в спалнята й, където горяло кандило. За проклетия двете й прислужнички се били измъкнали без разрешение и отишли на имен ден у съседи на същата улица. Другите пък слуги и прислужнички спели в стаите си и в кухнята на долния етаж. Като видял спящата, пламнал от страст, а после сърцето му било обзето от отмъстителна, ревнива злоба и в безпаметство, като пиян, той се приближил и забил нож право в сърцето й, та тя дори не викнала. После по адски и престъпен начин наредил всичко така, че да заподозрат слугите: не се посвенил да й вземе кесията, отворил с ключовете, които измъкнал изпод възглавницата, раклата й и задигнал от нея някои вещи тъкмо така, както би направил невежият слуга, тоест оставил ценните книжа, а взел само пари, взел някои по-едри златни предмети, а десет пъти по-скъпоценни, но дребни неща оставил. Задигнал още и някои неща за спомен, но за това после. Като свършил тази ужасна работа, излязъл по същия път. Нито на другия ден, когато се вдигнала тревогата, нито някога после, през целия му живот, някому дошло наум да заподозре истинския злодеец! Пък и за любовта му към госпожата никой не знаел, защото той бил винаги мълчалив и необщителен по характер и нямал приятел, комуто да разкрива душата си. Смятали го просто познат на убитата и дори не дотам близък, защото последните две седмици той не я и посещавал. Заподозрели тутакси нейния крепостен слуга Пьотър и тъкмо така се стекли всички обстоятелства, че да се затвърди това подозрение, защото този слуга знаел, а и покойната не криела, че мисли да го даде войник, когато й поискат от нейните селяни новобранци, защото бил ерген и освен това с лошо поведение. Чували как той в злобата си,

пиян, заплашвал в кръчмата да я убие. А два дни преди смъртта ѝ избягал и прекарал някъде из града, по неизвестни места. На другия ден след убийството го намерили на пътя накрай града мъртво пиян, с нож в джоба и при това, кой знае защо, с окървавена дясна длан. Твърдял, че му текла кръв от носа, но не му повярвали. Прислужничките пък били обвинени, защото отишли на веселба и оставили вратите на външния вход отключени, докато се върнат. Пък и свръх тези се явили множество подобни признаци, по които именно хванали невинния слуга. Арестували го и почнали да го съдят, но не щеш ли, след седмица арестуваният заболял от треска и умрял в болницата в безсъзнание. Така свършило разследването, предали го на волята Божия и всички, и съдии, и началство, и цялото общество останали убедени, че престъплението е извършил само умрелият слуга. Но след това започва наказанието.

Тайнственият гост, а сега вече мой приятел, ми изповяда, че отначало хич дори не го мъчили угризения на съвестта. Измъчвал се дълго, но не от това, а само от съжаление, че убил любимата жена и нея вече я нямало, и като я убил, убил любовта си, а огънят на страстта останал в кръвта му. Но че е пролял невинна кръв, че е убил човек — за това тогава почти не мислел. А пък мисълта, че жертвата му е можела да стане съпруга на друг, му се струвала невъзможна и затова дълго време бил уверен в съвестта си, че не е могъл да постъпи другояче. Измъчвало го отначало малко арестуването на слугата, но скорошната болест, а после смъртта на арестанта го успокоили, защото онзи бил умрял, както личало по всичко (разсъждавал той тогава), не от ареста или от уплаха, а от простуда, придобита именно през дните на изчезването му, когато той мъртвопиян се въргалял цяла нощ на влажната земя. А крадените вещи и парите почти не го смущавали, защото (все така разсъждавал той) кражбата не била извършена от корист, а за насочване подозренията надругаде. А сумата на откраднатото била незначителна и той наскоро цялата тази сума, дори много по-голяма, пожертвувал за основания в града ни старчески приют. Нарочно направил това за успокоение на съвестта си относно кражбата и забележителното е, че за известно време и дори за дълго наистина се успокоил — той самият ми разказваше това. Отдал се тогава на голяма служебна деятелност, драговолно поел едно главоболно и трудно поръчение, което го занимавало две години, и бидейки със силен характер, почти забравял да извършеното, а когато си припомнял, мъчел се изобщо да не мисли за него. Отдал се и на благотворителност, много нещо направил и пожертвувал в нашия град,

станал известен и в столиците, бил избран в Москва и в Петербург за член на тамошните благотворителни дружества. Но все пак почнал най-после да се замисля и да се измъчва непосилно. По това време му харесала една прекрасна и благоразумна девойка и той скоро се оженил за нея, като мечтаел с женитбата да пропъди самотната си скръб, а като стъпи на нов път и като изпълнява усърдно своя дълг към жена си и децата, да се отдалечи съвсем от старите спомени. Но не щеш ли, случило се тъкмо противното на това очакване. Още от първия месец на брака почнала да го смущава една постоянна мисъл: „Ето жена ми ме обича, но какво ли би било, ако научи?“ Когато забременяла с първото дете и му открила това, той изведнъж се смутил: „Давам живот, а отнех живот.“ Народили се деца: „Как смея да ги обичам, да ги уча и да ги възпитавам, как ще им говоря за добродетелите — аз съм пролял кръв.“ Децата растат прекрасни, иска му се да ги милва: „Аз не мога да гледам техните невинни, ясни образи; не съм достоен за това.“ Най-после почнала страшно и тежко да му се привижда кръвта на убитата жертва, нейният погубен млад живот, кръвта, която вика за отмъщение. Почнал да сънува ужасни сънища. Но бидейки твърд по сърце, понасял мъката дълго: „Ще изкупя всичко с тайната си мъка.“ Но напразна била и тази надежда: колкото минавало време, толкова по-силно ставало страданието му. В обществото почнали да го уважават заради благотворителната му дейност, макар че всички се бояли от неговия строг и мрачен характер, но колкото повече го уважавали, толкова повече му ставало непоносимо. Той ми призна, че мислел дори да се самоубие. Но вместо това взела да му се привижда друга мечта — мечта, която смятал отначало за невъзможна и безумна, но която така се впила най-накрая в сърцето му, че не можел да я изтръгне. Мечтаел така: става, излиза пред народа и обявява пред всички, че е убил човек. Три години живял с тази мечта, тя го примамвала в най-различни представи. Най-после повярвал с цялото си сърце, че като открие своето престъпление, ще излекува душата си несъмнено и ще се успокои веднъж завинаги. Но като повярвал, почувствувал в сърцето си ужас, защото: как да го изпълни? И изведнъж станал случаят с моя дуел. „Покрай вас сега се реших.“ Аз го гледам.

— Но нима — възкликнах му аз, като плеснах ръце — такъв дребен случай е можел да породи такава решителност у вас?

— Моята решителност се ражда три години — отговаря ми той, — а вашият случай й даде тласък. Покрай вас се упрекнах и ви завидях — рече ми той дори сурово.

— Но няма и да ви повярват — вметнах аз, — четиринадесет години са минали.

— Имам доказателства, големи. Ще ги представя.

И заплаках тогава и го разцелувах.

— Едно нещо само ми кажете, едно! — каза ми той (сякаш сега всичко зависеше от мене). — Жената, децата! Жена ми може да умре от скръб, а децата, макар че няма да се лишат от дворянство и имот, но ще бъдат деца на злодей, и то навеки. А споменът, какъв спомен ще оставя в техните сърца!

Мълча аз.

— А как да се разделя с тях, да ги оставя навеки? Навеки, да, навеки!

Седя аз, мълком шепна молитва. Изправих се най-после, достраша ме.

— Е, какво? — гледа ме той.

— Идете — казвам, — обявете на хората. Всичко ще мине, само истината ще остане. Децата ще разберат, когато пораснат, колко великодушие е имало във вашата решителност.

Отиде си тогава като че наистина решен. Но все пак повече от две седмици след това идва при мене всяка вечер, все се подготвяше, все не можеше да се престраши. Измъчи ми сърцето. Ту дойде твърд и приказва с умиление:

— Знам, че ще настъпи рай за мен, веднага ще настъпи, щом съобщя. Четиринадесет години бях в ад. Искам да изстрадам това. Ще приема страданието и ще почна да живея. С неправдата ще извървиш света, но не можеш да се върнеш. Сега не само ближния си, но и децата си не смея да обичам. Господи, та децата ще разберат може би какво ми е струвало моето страдание и няма да ме осъдят! Господ не е в силата, а в истината.

— Ще разберат целия ви подвиг — казвам му, — ако не сега, после ще разберат, защото сте служили на истината, на висшата истина, неземната…

И си отива като че утешен, а на другия ден пак идва, озлобен, блед и казва насмешливо:

— Всеки път, когато влизам при вас, вие ме гледате с такова любопитство: „Значи, още не си обявил?“ Почакайте, не ме презирайте много. Не е толкова лесно то, както на вас ви се струва. А може и изобщо да не го направя. Няма да отидете тогава да ме издадете, нали?

А аз не да го гледам с неразумно любопитство, ами чак се страхувам да вдигна очи към него. Измъчен бях до болест и душата ми

беше пълна със сълзи. Загубих дори съня си нощем.

— Току-що идвам — продължава той — от жена си. Разбирате ли вие какво е това жена? Дечицата, когато излизах, ми извикаха: „Довиждане, папа, върнете се по-скоро да четем заедно «Детское чтение»“. Не, не го разбирате! Чужда беда не учи на ум.

И очите му засвяткаха, устните му затрепериха. Изведнъж удари по масата с юмрук, та чак всичко на масата подскочи — такъв мек човек, за пръв път му се случваше.

— Но необходимо ли е — извика, — трябва ли? Никой не беше осъден, никого не пратиха на заточение заради мен, слугата почина от болест. А за проляната кръв бях наказан с мъчения. Пък и изобщо няма да ми повярват, на никакви мои доказателства няма да повярват. Трябва ли да се издам, трябва ли? За пролятата кръв съм готов да се мъча до края на живота си, само да не съсипвам жена си и децата. Ще бъде ли справедливо да ги погубя заедно със себе си? Не бъркаме ли? Къде е истината? Пък и ще видят ли истината онези хора, ще я оценят ли, ще я почетат ли?

„Господи — казвам си, — за хорската почит мисли в такава минута!“ И толкова жалко ми стана тогава за него, че, струваше ми се, аз самият бих споделил участта му, само да мога да го облекча. Гледам го — той като обезумял. Ужасих се, като разбрах, не вече с ума си, а с живата си душа, какво струва такава решителност.

— Решавайте съдбата ми! — извика той пак.

— Идете и кажете — пошепнах аз. Не ми остана глас, но го пошепнах твърдо. Взех тогава от масата Евангелието, руския превод, показах му от Йоана глава XII, стих 24:

„Истина, истина ви казвам; ако житното зърно, паднало в земята, не умре, остава си само, ако ли умре, принася много плод.“ Този стих бях прочел точно преди да дойде.

Той прочете.

— Вярно е — казва, но се усмихва горчиво. — Да, в тези книги — казва, след като помълча — ужасни работи се срещат. Лесно е да ти ги навират под носа. И кой ги е писал, мигар хора?

— Дух свети ги е писал — казвам.

— Лесно ви е да дрънкате — усмихна се пак, но вече почти с омраза.

Взех книгата пак, разтворих на друго място и му посочих: „До евреите“, глава X, стих 31. Той прочете: „Страшно е да попадне човек в ръцете на живия Бог.“[193]

Прочете го и направо отблъсна книгата. Чак целият затрепера.

— Страшен стих — казва, — няма що, добре го избрахте. — Стана от стола. — Е — казва, — прощавайте, може и да не дойда повече… ще се видим в рая. Значи, четиринадесет години, откакто вече съм „попаднал в ръцете на живия Бог“ — ето, значи, как се наричат тези четиринадесет години. Утре ще помоля тези ръце да ме пуснат…

Исках да го прегърна и да го целуна, но не посмях — така му беше изкривено лицето и ме гледаше мрачно. Излезе. „Господи — помислих си, — къде отива този човек!“ Паднах тогава на колене пред иконата и заплаках за него пред пресветата Богородица, бързата застъпница и помощница. Мина половин час, откак в сълзи се молех, а вече беше късна нощ, към дванадесет часа. Изведнъж гледам, отваря се вратата и той пак влиза. Изумих се.

— Къде бяхте? — питам го.

— Аз — казва, — аз май си забравих нещо… кърпата, струва ми се… Е, и да не съм забравил нищо, нека да поседна…

Седна на стола. Аз стоя до него. „Седнете, казва, и вие.“ Седнах. Поседяхме една-две минути, гледа право в мене и изведнъж се усмихна накриво, запомних това, после стана, силно ме прегърна и целуна…

— Запомни — казва, — как дойдох при тебе втори път. Чуваш ли, запомни това!

За пръв път ми каза *ти*. И излезе. „Утре“ — помислих си.

Така и стана. И не знаех нея вечер, че утре тъкмо се пада рожденият му ден. Самият аз през последните дни не бях излизал никъде и затова нямаше от кого да науча. В този ден всяка година у тях ставало голямо празненство, събирал се целият град. Събрали се и сега. И ето след обедната трапеза излиза той насред стаята, а в ръцете му писмо — официално донесение до началството. А тъй като началството му било там, той още там прочел писмото гласно на всички събрани, а в него имало пълно описание на цялото престъпление, във всичките му подробности: „Като изверг се извергвам от средата на хората, Бог ме посети — завършил писмото, — искам да изстрадам!“ Още там изнесъл и положил на масата всичко, с което смятал да докаже престъплението си и което съхранявал четиринадесет години: златните неща на убитата, които откраднал, за да отхвърли подозрението от себе си, медальона и кръста й, свалени от шията — в медальона портрета на годеника й, бележника й и най-накрая две писма: писмо от годеника й до нея с известие за скорошното му пристигане и отговора й на това писмо, който била

почнала, но не довършила, оставила го била на масата, за да го изпрати на другия ден по пощата. Той взел и двете писма — защо? Защо ги е пазил после четиринадесет години, вместо да ги унищожи като улики? И ето какво се случило: всички били изумени и ужасени и никой не искал да повярва, макар че всички го изслушали с извънредно любопитство, но като болен човек, а след няколко дни вече окончателно било решено във всички семейства и отсъдено, че нещастният човек се е побъркал. Началството и съдът не можеха да не дадат ход на делото, но се стъписаха и те: макар представените неща и писма да ги накараха да се позамислят, но и там беше решено, че дори ако тези документи излязат верни, все пак окончателно обвинение не би могло да се произнесе само въз основа на тези документи. Пък и всички неща е можел да има от нея самата, като неин познат и доверен човек. А чувах впрочем, че истинността на тия неща е била проверена после чрез много познати и роднини на убитата и че не е имало съмнение за тях. Но на това дело пак не бе съдено да завърши. След пет дни всички научиха, че страдалецът се е разболял и има опасност за живота му. От каква болест беше заболял, не мога да обясня, казваха, че от разстроено сърцебиене, но стана известно, че лекарски консулт, по настояване на съпругата му, освидетелствувал и душевното му състояние и извадил заключение, че има вече и побъркване. Аз не издадох нищо, макар че се втурнаха да ме разпитват, но когато пожелах да го навестя, дълго ми забраняваха, особено съпругата му: „Вие — казва — го разстроихте, той и по-рано беше мрачен, а последната година всички забелязаха в него необичайно вълнение и странни постъпки, и вие тъкмо тогава го погубихте; вие го оборкахте, цял месец не излезе от вас.“ И какво стана, не само съпругата му, но и всички в града се нахвърлиха срещу мен и ме обвиниха: „Вие сте причината за всичко“ — казват. Аз мълча и ми е драго на душата, защото съзрях несъмнената милост Божия към тоя човек, що бе въстанал срещу себе си и бе се самонаказал. А за побъркването му не можех да вярвам. Пуснаха ме най-после и мен при него, той самият настоял, за да се сбогува с мен. Аз влязох и веднага видях, че не само дните, но и часовете му са преброени. Беше слаб, жълт, ръцете му треперят, задъхва се, но гледа умилено и радостно.

— Свърши се! — каза той. — Отдавна жадувам да те видя, защо не идваше?

Не му казах, че не ме пускаха при него.

— Бог се смили над мен и ме вика при себе си. Знам, че умирам, но чувствувам радост и покой за пръв път след толкова години.

Отведнъж почувствувах в душата си рай, щом изпълних това, което трябваше. Сега вече смея да обичам децата си и да ги целувам. Не ми вярват и никой не повярва, нито жена ми, нито съдиите ми; няма да повярват никога и децата. Милост Божия виждам в това към децата си. Ще умра и името ми ще остане за тях неопетнено. А сега предчувствувам Бога, сърцето ми се радва като в рая… изпълних си дълга…

Не може да говори, задъхва се, стиска ми горещо ръката, пламенно ме гледа. Но не беседвахме дълго, съпругата му току надзърташе при нас. Ала той все пак успя да ми пошепне:

— А помниш ли как дойдох тогава при тебе втория път посред нощ? И те карах да го запомниш? Знаеш ли за какво влязох тогава? Да те убия дойдох!

Изтръпнах.

— Излязох тогава в мрака, скитах аз улиците и се борех със себе си. И изведнъж те намразих толкова, че сърцето ми едвам издържа. „Сега, мисля си, той единствен ме свързва и е моя съдия, не мога вече да се откажа от утрешното си наказание, защото той знае всичко.“ И не че се боях да не ме издадеш (нямах и помисъл за това), но мисля: „Как ще го гледам после, ако не се предам?“ И дори да си през девет земи в десета, но жив, все едно, непоносима ще е мисълта, че си жив и всичко знаеш и ме осъждаш. Намразих те, сякаш ти беше причина за всичко и виновен за всичко. Върнах се тогава при тебе, помня, че на масата ти имаше една кама. Седнах и те помолих да седнеш и ти, и цяла минута мислих. Ако те бях убил, все едно, щях да си отида за това убийство, дори и да не съобщя за предишното престъпление. Но за това не мислех никак и не исках да мисля в тая минута. Само те мразех и с всички сили исках да ти отмъстя за всичко. Но Господа мой надви дявола в сърцето ми. Да знаеш обаче, че никога не си бил по-близо до смъртта.

След седмица почина. Целият град изпрати ковчега му до гроба. Протойереят държа прочувствено слово. Оплакваха страшната болест, която бе съкратила дните му. Но целият град се вдигна срещу мене, когато го погребаха, и дори престанаха да ме приемат в домовете си. Наистина някои, отначало малцина, а после все повече и повече, взеха да вярват във верността на показанията му и почнаха доста да ме посещават и да ме разпитват с голямо любопитство и радост: защото човек обича падението на праведния и позора му. Но аз мълчах и скоро напуснах завинаги града, а след пет месеца се удостоих от Господа-Бога да стъпя на път твърд и благолепен, благославяйки невидимия

пръст, дето толкова явно ми посочи този път. А многострадалния раб божи Михаил поменувам в молитвите си и до ден-днешен всеки ден.

III. Из беседите и поученията на стареца Зосима

д) Някои неща за монаха руски и неговото възможно значение

Отци и учители, какво е монахът? В просветения свят тази дума се произнася в наши дни от някои вече с насмешка, а от други и като ругатня. И с всеки ден все повече. Истина е, ох, истина е, че и сред монашеството има много търтеи, сластолюбци, сладострастници и нагли скитници. Това сочат образованите светски люде: „Вие казват, сте ленивци и безполезни членове на обществото, живеете от чуждия труд, безсрамни просяци!“ А в същност колко много са сред монашеството смирените и кротките, жадуващите уединение и пламенна молитва в тишината! Тях ги сочат по-малко и дори ги отминават с пълно мълчание и колко биха се учудили, ако кажа, че от тези кротки и жадуващи уединена молитва ще дойде може би пак спасението на земята руска! Защото воистина са се приготвили в тишината „за деня и часа, за месеца и година.“ Образа Христов пазят засега в уединението си благолепно и необезобразено, в чистотата на правдата Божия от най-древните отци, апостоли и мъченици и когато потрябва, ще го явят на разколебаната световна правда. Тази мисъл е велика. От изтока ще възсияе таз звезда.

Така мисля за монаха и мигар е лъжовно, мигар е надменно? Погледнете миряните и целия божи свят, що се превъзнася над народа, не се ли е изопачил в него образът Божи и неговата истина? Те имат наука, а в науката е само онова, което е подчинено на чувствата. А духовният свят, висшата половина на човешкото същество е отхвърлена съвсем, изтласкана е с някакво тържество, дори с ненавист. Светът е провъзгласил свободата, особено напоследък, и какво виждаме в тази тяхна свобода: само робство и самоубийство! Защото светът казва: „Имаш потребности и затова ги насищай, защото имаш същите права, каквито имат най-знатните и най-богатите хора. Не се бой да ги насищаш, но дори ги преумножавай“ — ето сегашното учение на света. В това виждат свободата. И какво излиза от това право на преумножаване на потребностите? У богатите — *уединение* и духовно самоубийство, а у бедните — завист и убийство, защото се дадоха правата, а още не са посочени средства да се наситят потребностите. Уверяват, че колкото по-нататък върви светът, толкова

повече се сближава, сродява се в братско общение с това, че скъсява разстоянията, предава мислите по въздуха. Уви, не вярвайте на такова сближение на хората. Разбирайки свободата като преумножение и бързо насищане на потребностите, изопачават и природата си, защото зараждат в себе си много безсмислени и глупави желания, навици и най-нелепи измислици. Живеят само за взаимна завист, за сладострастие и големеене. Да имаш обеди, разходки, каляски, чинове и роби-прислужници, се смята вече такава необходимост, за която се жертвуват дори животът, честта и човеколюбието, само и само да се насити тази необходимост, и дори се самоубиват, ако не могат да я наситят.

У онези, които не са богати, виждаме същото, а у бедните ненасищането на потребностите и завистта временно се затискат с пиянство. Но в скоро време вместо е вино ще се опият и с кръв, натам ги водят. Питам ви аз: свободен ли е такъв човек? Аз познавах един „борец за идеята“, който ми е разправял, че когато го лишили в затвора от тютюн, той толкова бил измъчен от това лишение, че едва не отишъл и не предал своята „идея“, само да му дадат тютюн. А такъв казва: „Отивам да се боря за човечеството.“ Но къде ще отиде такъв и на какво е способен? Може би на някоя временна постъпка само, но за дълго няма да издържи. И не е чудно, че вместо свобода са изпаднали в робство, а вместо служене на братолюбието и на човешкото единение са изпаднали, напротив, в *отединение* и уединение, както ми казваше в моята младост тайнственият ми гост и учител. А поради това в света все повече и повече гасне мисълта за служене на човечеството, за братство и цялостност на хората и воистина тази мисъл се посреща вече дори с присмех, защото как ще отвикне от навиците си, къде ще отиде този роб, щом толкова е свикнал да насища безбройните потребности свои, които сам си е измислил? Той е в уединение и какво го е грижа за цялото? И стигнаха дотам, че натрупаха повече вещи, а радостта стана по-малко.

Друго е монашеският път. На послушанието, поста и молитвата дори се присмиват, а в същност само в тях е пътят към същинската, вече истинска свобода: отсичам от себе си излишните и ненужни потребности, самолюбивата си и горда воля смирявам и я бичувам с послушание и постигам с това, с Божията помощ, свобода на духа, а с нея и духовно веселие! Кой от тях прочее е по-способен да възнесе една велика мисъл и да тръгне да й служи — дали уединеният богаташ, или този освободен от тиранията на вещите и навиците? Корят монаха заради уединението му: „Уединил си се, за да се спасиш зад

манастирските стени, а си забравил братското служене на човечеството.“ Но ще видим кой повече усърдствува за братолюбието? Защото уединението не е у нас, а у тях, но не виждат това. А измежду нас още от древни времена са произлизали народни дейци, защо да ги няма и сега? Същите смирени и кротки постници и мълчаливци ще въстанат и ще тръгнат за велики дела. От народа е спасението на Русия. А руският манастир изконно е бил с народа. Щом народът е в уединение, и ние сме в уединение. Народът вярва, както вярваме и ние, а невярващият деец у нас, в Русия, няма да направи нищо, дори да е искрен по сърце и гениален по ум.

Помнете това. Народът ще посрещне атеиста и ще го надвие и ще стане единна православна Рус. Пазете народа и закриляйте сърцето му. Възпитавайте го в тишина. Ето вашия монашески подвиг, защото този народ е богоносец.

е) Някои неща за господарите и слугите и възможно ли е господарите и слугите да станат взаимно по дух братя

Боже, казват някои, и в народа има грях. А пламъкът на разтлението се умножава дори видимо, всекичасно, иде отгоре. Настъпва и в народа уединение: навъждат се богаташи и изедници; търговецът вече желае все повече и повече почести, стреми се да се покаже образован, без да има ни най-малко образование, а за това гнусно пренебрегва древния обичай и се срамува дори от вярата на дедите си. Ходи на гости при князе, а той самият е изпортен селяк. Народът угнива в пиянство и не може вече да се измъкне. А колко жестокост към семейството, към жената, към децата дори; всичко е от пиянството. Виждал съм по фабриките дори десетгодишни деца: хилави, залинели, прегърбени и вече развратни. Задушна зала, гърмящи машини, цял божи ден работа, развратни думи и водка, водка, а това ли е потребно за душата на толкова малкото още дете? На него му трябва слънце, детски игри и светъл пример навсякъде и поне капка любов към него. Да няма това, монаси, да няма изтезаване на децата, дигнете се и проповядайте това по-скоро, по-скоро. Но ще спаси Бог Русия, защото макар да е развратен простият човек и да не може вече да се откаже от смрадния грях, но все пак знае, че е прокълнат от Бога смрадният му грях и че постъпва лошо, като съгрешава. Тъй че неуморно вярва още народът ни в правдата, признава Бога, плаче умилено. Не е така при висшите. Те ведно с науката искат да се

наредят справедливо само с ума си, но вече без Христа, както беше преди, и вече провъзгласиха, че няма престъпление, няма вече грях. Пък и е правилно според тях: защото ако нямаш Бог, какво престъпление тогава? В Европа народът въстава срещу богатите вече със сила и народните водачи го водят повсеместно към кръв и го учат, че е прав неговият гняв. Но „проклет е гневът им, защото е жесток“.[194] А Русия ще я спаси Господ, както я е спасявал вече много пъти. Спасението ще дойде из народа, из неговата вяра и смирение. Отци и учители, пазете вярата на народа и това не е мечта: поразявало ме е цял живот в нашия велик народ неговото достойнство благолепно и истинно, сам съм го виждал, сам мога да свидетелствувам, виждал съм го и съм се учудвал, виждал съм го дори въпреки смрадта на греховете и просешкия вид на нашия народ. Не е раболепен той и това — след двувековно робство. Свободен е във вида си и обноските, но без никаква обида. И не е отмъстителен, и не е завистлив. „Ти си знатен, ти си богат, ти си умен и талантлив — добре, Бог да те благослови. Почитам те, но зная, че и аз съм човек. С това, че те почитам без завист, с това проявявам пред теб моето човешко достойнство.“ Воистина, ако не говорят това (защото още не умеят да кажат това), така постъпват, сам съм го виждал, сам съм го изпитвал и вярвате ли: колкото е по-беден и по-долу нашият руски човек, толкова повече се забелязва у него тази благолепна правда, защото богатите измежду тях кулаци и изедници в голямото си множество са вече развратени и много, много от тези неща са станали поради нашето нехайство и невнимание! Но ще спаси Бог людете си, защото велика е Русия със своето смирение. Мечтая да видя и сякаш вече виждам ясно нашето бъдеще: защото ще бъде така, че дори най-развратният наш богаташ накрая ще се засрами от богатството си пред бедния, а бедният, като види това смирение, ще разбере и ще му отстъпи с радост, и с ласка ще отговори на благолепния му срам. Вярвайте, така ще стане накрая: натам върви. Само в духовното човешко достойнство е равенството и това ще го разберат само у нас. Като има братя, ще има и братство, а преди братството никога няма да се разделят. Образа Христов е съхранен и ще възсияе той като скъпоценен елмаз над целия свят… Амин, амин!

Отци и учители, случи ми се веднъж нещо умилително. Странствувайки, срещнах веднъж в губернския град К. бившия си ординарец Афанасий, а откак се бях разделил с него, бяха минали вече осем години. Случайно ме видял на пазара, познал ме, тича при мене и, Боже, колко се зарадва, просто се хвърли към мен: „Отче, господарю,

вие ли сте? Нима вас виждам?“ Поведе ме у тях. Той беше вече в оставка, оженил се, добили му се вече две малки дечица. Препитаваха се със съпругата му с дребна търговия на пазара. Стаята му беше бедна, но чистичка, радостна. Настани ме, сложи самовара, изпрати за жена си, сякаш му бях направил някакъв празник, като се появих в къщата му. Доведе при мене дечицата: „Благословете ги, отче.“ — „Аз ли да благославям — отговарям му, — аз съм прост и смирен монах, ще помоля Бога за тях, а за теб, Афанасий Павлович, винаги, всеки ден, от онзи ден насам се моля Богу, защото от теб, казвам, тръгна всичко.“ И му го обясних, както можах. И какво човекът: гледа ме и все не може да си представи, че аз, предишният му господар, офицерът, сега съм пред него в такъв вид и с такава дреха: чак заплака. „Защо плачеш — му казвам, — незабравими човече, по-добре повесели се за мене душевно, мили, защото е радостен и светъл моят път.“ Много не говореше, а все въздишаше и ми клатеше глава умислено. „А къде ви е, пита, богатството?“ Отговарям му: „Дадох го в манастира, а ние живеем в общежитие.“ След чая почнах да се сбогувам с тях и изведнъж ми изнесе половин рубла, пожертвование за манастира, а друга половин рубла, гледам, набързо ми пъхна в ръката: „Това вече за вас, казва, за странника, пътника, може да ви потрябва, отче.“ Приех неговата половин рубла, поклоних се на него и на съпругата му и излязох зарадван, и си мисля по пътя: „Ето сега двамата, и той у тях, и аз, пътник, ахкаме сигурно и се усмихваме радостно, с веселие на сърцето клатим глава и си спомняме как Бог ни събра да се срещнем.“ И оттогава не го видях никога повече. Бях му господар, а той ми беше слуга, а сега, като се разцелувахме с него с обич и в духовно умиление, помежду ни стана велико човешко единение. Мислил съм много за това, а сега мисля така: мигар е толкова недостъпно за ума, че това велико и простодушие сближение би могло някога повсеместно да стане между нашите руски хора? Вярвам, че ще стане и времената са близки.

А за слугите ще добавя следното: сърдил съм се преди, като юноша, много на слугите: „готвачката донесла яденето горещо, ординарецът не ми изчеткал дрехите.“ Но озари ме тогава изведнъж мисълта на моя мил брат, която бях чул от него в детството си: „Заслужавам ли аз това, щото друг да ми служи, пък аз поради нищетата и простотията му да го тормозя?“ И се почудих още тогава как най-прости мисли, до немай-къде ясни се появяват късно в ума ни. Без слуги е невъзможно в светския живот, но стори тъй, че твоят слуга да бъде по-свободен духом, отколкото ако не беше слуга. И защо да не

мога да бъда слуга на моя слуга, и то така, че той дори да го вижда и без каквато и да било гордост от моя страна, а от негова — недоверие? Защо слугата да не ми бъде като сродник, така че да го приема най-подир в семейството си и да се възрадвам от това? Дори и сега още това е толкова изпълнимо, но ще послужи за основа за бъдещото вече великолепно единение на хората, когато човекът няма да си дири слуги и няма да пожелае в слуги да обръща себеподобните си, както е сега, а, напротив, с всички сили ще пожелае самият той да стане на всички слуга, както е според Евангелието. И нима това е мечта, накрая човек да намира радостите си само в подвизите на просвещението и милосърдието, а не в радости жестоки като сега — в преяждането, блудството, високомерието, самохвалството и завистливото издигане един над друг? Твърдо вярвам, че не е и че времето е близко. Смеят се и питат: кога ще настъпи това време и има ли изгледи да настъпи? Аз пък мисля, че с Христа ще решим това велико дело. И колко идеи е имало на земята в човешката история, които до преди десет години дори са били немислими и които са се появявали изведнъж, когато им е настъпвал тайнственият срок, и са се разнасяли по цялата земя! Така ще бъде и у нас и ще възсияе за света нашият народ, и ще кажат всички хора: „Камъкът, който отхвърлиха зидарите, той стана глава на ъгъла.“[195] А да се попитат самите присмехулници: щом нашето е мечта, кога пък вие ще издигнете зданието си и ще се наредите справедливо само с ума си, без Христа! А като твърдят те самите, че тъкмо те, напротив, вървят към единението, то воистина вярват в това само най-простодушните от тях, та човек чак да се чуди на това простодушие. Воистина, че имат повече мечтателна фантазия от нас! Мислят да се уредят справедливо, но като отхвърлят Христа, ще свършат с това, че ще залеят света с кръв, защото кръвта зове кръв, а който вади нож, от нож ще погине[196]. И ако не беше Христовият обет, така щяха да се изтребят помежду си чак до последните двама човеци на земята. Пък и тез двамата последни не биха съумели в гордостта си да се удържат взаимно, а последният би изтребил предпоследния, а после и самия себе си. И щеше да се сбъдне, ако не беше Христовият обет, че заради кротките и смирените ще се съкрати това[197]. Почнах тогава, още в офицерския мундир, след дуела си да говоря за слугите в обществото и всички, помня, ми се чудеха: „Какво сега, казват, да настаним слугата на дивана и чай да му поднасяме?“ А аз тогава им отговорих: „Пък дори и така, макар само понякога.“ Всички тогава се засмяха. Техният въпрос беше лекомислен, а моят отговор неясен, но мисля, че в него имаше и някаква истина.

ж) За молитвата, за любовта и за съприкосновението ни с други светове

Юноша, не забравяй молитвата. Всеки път в молитвата ти, ако е искрена, ще проблесне ново чувство, а в него и нова мисъл, която порано не си знаел и която отново ще те ободри; и ще разбереш, че молитвата е възпитание. Запомни също: всеки ден и винаги, когато можеш, думай на ума си: „Господи, помилуй всички явили се днес пред тебе.“ Защото всеки час и всеки миг хиляди хора напущат живота си на тази земя и душите им застават пред Господа — и колко много от тях са се разделили от земята в отединение, без никой да знае, в печал и скръб, че никой няма да пожали за тях и дори не знае за тях: живели ли са, или не. И ето може би от другия край на земята ще се възнесе към Господа за упокой на този и твоята молитва, макар нито ти да си го познавал, нито той тебе. Колко умилно е на душата му, застанала в страх пред Господа, да почувствува в този миг, че има и за него молещ се, че е останало на земята човешко същество, което да обича и него. Пък и Бог по-милостиво ще въззре към двама ви, защото, щом ти си го пожалил толкова, колко повече ще го пожали той, безконечно по-милосърден и обичащ от тебе. И ще му прости заради тебе.

Братя, не бойте се от греха на хората, обичайте човека и в греха му, защото това подобие на божеска любов е връх на любовта на земята. Обичайте всякое създание Божие — и цялото, и всяка песъчинка. Всяко листенце, всеки лъч Божи обичайте. Обичайте животните, обичайте растенията, обичайте всяко нещо. Ако обичаш всяко нещо, тайната Божия ще постигнеш в нещата. Постигнеш ли я веднъж, вече непрестанно ще почнеш да я познаваш все повече и повече, ден след ден. И ще обикнеш най-накрая целия свят вече с всецяла, всемирна любов. Обичайте животните: тям Бог е дал начало на мисъл и радост безметежна. Не я бунтувайте, не ги мъчете, не им отнемайте радостта, не се противете на мисълта Божия. Човече, не се възнасяй над животните: те са безгрешни, а ти със своето величие скверниш земята с появата си на нея и гнойната си диря оставяш след себе си — уви, почти всеки от нас! Особено обичайте дечицата, защото те са също безгрешни като ангели и живеят за умиление наше, за пречистване на сърцата ни и като знамение за нас. Горко на онзи, който наскърби младенец! А мене отец Анфим ме научи да обичам дечицата: той, милият и мълчащият в нашите странствувания, с

подарените парици понякога им купуваше курабийки и шекерчета и им ги раздаваше: не можеше да мине покрай дечица без сътресение душевно: такъв човек.

Пред някоя мисъл застанеш в недоумение, особено виждайки греха на хората, и се запиташ: „Със сила ли да надделея, или със смирена любов?“ Винаги решавай: „Ще надделея със смирена любов.“ Като решиш така веднъж за винаги, ще смогнеш и целия свят да покориш. Смирението любовно е страшна сила, най-силна от всички и няма подобна на нея. Всеки ден и час, всяка минута следи себе си и гледай, щото образът ти да бъде благолепен. Ето минал си покрай малко дете, минал си злобен, с лоша дума, с гневлива душа; ти не си и забелязал може би детето, а то те е видяло и образът ти, грозен и нечестив, може да е останал в беззащитното му сърчице. Ти не си го и знаел, а може би с това вече си хвърлил в него лошо семе и току-виж поникнало, а всичко е, защото не си се пазил пред детето, защото не си възпитал в себе си любов разсъдлива, дейна. Братя, любовта е учителка, но трябва човек да умее да я придобие, защото тя мъчно се придобива, скъпо се купува, с дълъг труд и след много време, защото трябва да обичаме не само за случаен миг, а завинаги. Та случайно всеки може да обикне — и злодеецът може. Брат ми като юноша молеше прошка от птичките: това изглежда като безсмислено, но е истина, защото всичко е като океан, всичко тече и се съприкосновява, тук го докоснеш — на другия край на света се отглася. Нека е безумие да се моли прошка от птичките, но и на птичките ще е по-леко, и на детето, и на всяко животно около тебе, ако ти самият си по-благолепен, отколкото си сега, макар и с една капка само. Всичко е като океан, думам ви. Тогава и на птичките ще се молиш, мъчен от всецяла любов, като че в някакъв възторг, и ще се молиш и те да ти опростят греха. Скъпи този възторг, колкото и да изглежда безсмислен за хората.

Приятели мои, молете веселие от Бога. Бъдете Весели като децата, като птичките небесни. И да не ви смущава грехът на хората в това, което вършите, не бойте се, че той ще възпре делото ви и няма да го остави да се извърши, не казвайте: „Силен е грехът, силно е нечестието, силна е лошата среда, а ние сме самотни и безсилни, ще ни смаже лошата среда и няма да остави да се извърши благото дело.“ Избягвайте, деца, това обезсърчение! Едно спасение само имаш тука: вземи себе си и пак себе си направи отговорен за всичкия грях човешки. Приятелю, това наистина е така, защото, щом се направиш искрено отговорен за всичко и за всички, начаса ще видиш, че

наистина е така и точно ти си виновен за все и вся. А като прехвърляш върху другите собствената си леност и безсилие, накрая ще се приобщиш към гордостта сатанинска и ще възроптаеш срещу Бога. Пък за гордостта сатанинска мисля тъй: трудно ни е на земята да я проумеем дори, и затова колко лесно е да сгрешим и да се приобщим към нея, като дори това дори мислим, че правим нещо велико и красиво[198]. Пък и много неща от най-силните чувства и пориви на собствената си природа засега не можем да разберем на земята, не се съблазнявай и от това и не мисли, че то може да ти служи за оправдание в нещо, защото съдията вечен ще изиска от тебе това, което си можел да разбереш, а не онова, което не си можел, и сам ще се убедиш в това, защото тогава всичко ще видиш правилно и няма повече да споришь. А на земята ние воистина като че блуждаем и да не беше драгоценният образ Христов пред нас, бихме погинали и бихме се заблудили съвсем като рода човечески пред потопа. Много неща на земята са скрити от нас, но вместо това ни е дарено тайно съкровено усещане за живата ни връзка с друг един свят, свят горен и висш, пък и корените на нашите мисли и чувства не са тука, а в други светове. И ето защо философите казват, че същността на нещата не може да се постигне на земята. Бог е взел семена от други светове и ги е посял на тая земя, и е отгледал своята градина, и е поникнало всичко, което е могло да поникне, но отгледаното живее и е живо само от чувството за съприкосновение с други тайнствени светове; ако отслабва или се унищожава в тебе това чувство, умира и отгледаното в тебе. Тогава ще станеш равнодушен към живота и дори ще го намразиш. Така мисля.

з) Можеш ли да бъдеш съдия на себеподобните си? За вярата докрай

Помни особено, че не можеш да бъдеш ничий съдия. Защото не може да има на земята съдия за престъпника, преди самият съдия да е разбрал, че и той е същият престъпник като изправения пред него и че тъкмо той най-много от всички може би е виновен за престъплението на изправения пред него. А когато разбере това, тогава вече може да стане съдия. Колкото и да е безумно наглед, но истина е туй. Защото ако аз самият бях праведен, може би нямаше да го има и престъпника, който стои сега пред мене. Ако имаш сили да поемеш върху себе си престъплението на изправения пред тебе и на съдения от сърцето ти престъпник, незабавно го поеми и страдай ти заради него, а него без

укор пусни. И ако дори самият закон те е поставил за негов съдия, то, доколкото ти е възможно, постъпи и тогава в този дух, защото той ще си отиде и ще осъди сам себе си още по-тежко от твоя съд. Ако ли пък си тръгне след целувката ти безчувствен и ти се надсмива дори, не се съблазнявай и от това: значи, времето му още не е дошло, но ще дойде когато трябва; пък ако не дойде, все едно: ако не той, друг вместо него ще разбере и ще страда, и ще осъди, и ще обвини сам себе си и правдата ще бъде възпълнена. Вярвай това, несъмнено вярвай, защото в самото това е цялото упование и цялата вяра на светците.

Работи неуморно. Ако си спомниш през нощта, когато вече заспиваш: „Аз не извърших, каквото трябваше“, веднага стани и го извърши. Ако наоколо ти са хора злобни и безчувствени и не искат да те чуят, коленичи пред тях и ги моли за прошка, защото воистина и ти си виновен за това, че не искат да те чуят. Пък ако вече не можеш да говориш с озлобените, служи им мълчаливо и в унижение, без да губиш никога надежда. Пък ако всички те изоставят и вече те пропъдят силом, то когато останеш сам, падни на земята и я целувай, омокри я със сълзите си и ще даде плод от твоите сълзи земята, макар да не те е видял и не те е чул никой в уединението ти. Вярвай докрай, дори и така да се случи, че всички на земята да се отвърнат от правия път, а само ти да останеш верен: принеси и тогава жертва и възхвали Бога, ти, единственият останал. Пък ако се съберете такива двама, ето ти вече цял свят, свят на жива любов, прегърнете се в умиление и възхвалете Господа: защото макар и само във вас двамата, но се е изпълнила неговата правда.

Ако ти съгрешиш и си скръбен до смърт за греховете си или за някой грях неочакван, пак се възрадвай за другия, възрадвай се за праведния, възрадвай се за това, че дори ти да си съгрешил, той пък е праведен и не е съгрешил.

Ако пък злодейството на хората те възмути до негодувание и непреодолима скръб, дори до желание за отмъщение на злодеите, то бой се най-много от това чувство; тозчас иди и дири мъки за себе си като да си ти виновен за това хорско злодейство. Приеми тези мъки и ги изтърпи — и ще се утоли сърцето ти, и ще разбереш, че и ти си виновен, защото си можел да светиш на злодеите дори като единствен безгрешник, а не си светил. Ако беше светил, със светлината си би озарил пътя и на другите и онзи, който е извършил злодейството, може би нямаше да го извърши три твоята светлина. И дори ако си светил, но видиш, че не се спасяват хората дори и при светлината ти, остани твърд и не се усъмнявай в силата на светлината небесна, вярвай, че ако

сега не са се спасили, ще се спасят после. А ако не се спасят и после, то синовете им ще се спасят, защото няма да умре твоята светлина, макар ти вече да си умрял. Праведникът си отива, а светлината му остава. А се спасяват винаги и след смъртта на онзи, който спасява. Не приема родът човешки пророците си и ги преследва, но хората обичат мъчениците си и почитат онези, които те са мъчили. А ти работиш за цялото, правиш го за бъдното. И никога не търси награда, защото и без това вече имаш голяма награда на тая земя, духовната твоя радост, що само праведният получава. Не бой се нито от големците, нито от силните, но бъди премъдър и винаги благолепен. Знай мярката, знай сроковете, научи се на туй. А когато оставаш в уединение, моли се. Обичай да припадаш ничком към земята и да я целуваш. Целувай земята и непрестанно, ненаситно обичай, всички обичай, всичко обичай, търси този възторг и това изстъпление. Омокри земята със сълзите на радостта си и обичай тези свои сълзи. А от това изстъпление не се срамувай, скъпи го, защото е дар Божи, велик, а и не се дава на мнозина, а само на избраните.

и) За ада и адския огън, разсъждение мистическо

Отци и учители, мисля си: „Що е ад?“ Разсъждавам така: „Страданието, че вече не можеш да обичаш.“ Веднъж в безконечното битие, неизмеримо нито по време, нито по пространство, е била дадена на някое духовно същество чрез появата му на земята способността да си каже: „Аз съм и аз обичам.“ Веднъж, само веднъж му е бил даден миг любов дейна, *жива* и заради туй е бил даден земният живот, а с него времената и сроковете, и какво: отхвърлило това щастливо същество дара безценен, не го оценило, не възлюбило, погледнало с присмех и останало безчувствено. Такъв, когато вече си отиде от земята, вижда и лоното Авраамово[199] и беседва с Авраама, както ни е посочено в притчата за богатия и Лазар, и съзерцава рая, и при Господа може да възхожда, но именно от туй се мъчи, че ще възлезе при Господа той, който не е любил, ще се съприкоснови с любещите пренебрегналият любовта им. Защото вижда ясно и говори вече сам на себе си: „Сега вече имам знанието и макар че възжадувах да обичам, но не ще има вече подвиг в любовта моя, не ще има и жертва, защото животът земен е свършен и няма да дойде Авраам поне с капка жива вода (тоест отново с дара на земния живот, предишния и дейния) да разхлади пламъка на жаждата ми за любов духовна, в която пламенея

сега, след като я пренебрегнах на земята; няма вече живот и не ще вече да има време! Дори да съм готов да отдам живота си за другите, но вече е късно, защото е минал онзи живот, който можеше да се принесе в жертва на любовта, и сега пропаст зее между онзи живот и това битие.“ Говорят за материален адски пламък: не изследвам тази тайна и се страхувам, но мисля, че и да имаше пламък материален, то воистина биха му се зарадвали, защото, тъй мечтая аз, в мъчението материално макар за миг биха позабравили много по-страшната мъка духовна. Пък и невъзможно е да им се отнеме тази мъка духовна, защото това мъчение не е външно, а вътре в тях. А и да би било възможно да се отнеме, то, мисля, биха станали от това още по-дълбоко нещастни. Защото, макар да им биха простили праведните от рая, съзерцавайки мъките им, и да ги биха повикали при себе си с безкрайната си любов, но с това биха умножили още повече мъките им, защото биха възбудили в тях още по-силно пламъка на жаждата за ответна, дейна и благодарна любов, която е вече невъзможна. С плахо сърце си мисля все пак, че самото съзнаване на тази невъзможност би им послужило най-после и за облекчение, защото като приемат любовта на праведните с невъзможността да й отвърнат, в тази покорност и в това действие на смирение ще придобият най-накрая нещо като образа на онази дейна любов, която са пренебрегнали на земята, и нещо като действие, сходно с нея… Съжалявам, братя и приятели мои, че не умея да изкажа това ясно. Но горко на онези, които сами са се изтребили на земята, горко на самоубийците! Мисля, че няма никой, който да е по-нещастен от тях. Грях е, ще ни кажат, да молим Бога за тях и църквата външно сякаш ги отхвърля, но мисля тайно в душата си, че би могло и за тях да се помолим. За любов Христос няма да се разсърди. Вътрешно съм се молил за такива целия, си живот, изповядвам ви го, отци и учители, а и досега всеки ден се моля.

О, има и в ада горди и свирепи, независимо от вече безспорното знание и съзерцание на неотразимата правда; има страшни, приобщили се към сатаната и към гордия му дух всецяло. За тях вече адът е доброволен и ненаситен; те вече са доброволни мъченици. Защото сами са се проклели, като са проклели Бога и живота. Подхранват се от злобната си гордост, както ако някой гладен в пустинята почне да смуче собствената си кръв от своето собствено тяло. Но не-наситими са вовеки веков, и прошката отхвърлят, Бога, който ги зове, проклинат. Живия Бог не могат да съзерцават без омраза и искат да няма бог на живота, да унищожи Бог себе си и цялото свое съзидание. И ще горят в

огъня на гнева си вечно, ще жадуват смърт и небитие. Но смърт няма да получат…

Тука завършва ръкописът на Алексей Фьодорович Карамазов. Повтарям: той не е пълен и цялостен. Биографичните сведения например обхващат само първата младост на стареца. А от поученията и мненията му е събрано ведно казаното очевидно по различно време и по различни подбуди. А всичко онова, което в същност е било изречено от стареца в тези последни часове от живота му, не е точно определено, а е дадено само понятие за духа и характера и на тази беседа, ако се съпостави с извадките в ръкописа на Алексей Фьодорович от предишните поучения. А кончината на стареца е настъпила наистина съвсем неочаквано. Защото, макар всички събрали се при него тази последна вечер да са разбирали напълно, че смъртта му е близка, все пак не са си представяли, че ще настъпи толкова внезапно; напротив, приятелите му, както вече отбелязах по-горе, виждайки го тази нощ като че ли така бодър и словоохотлив, били дори убедени, че в здравето му е настъпило явно подобрение, макар и за кратко време. Дори пет минути преди кончината, както с учудване разказваха после, не можело още нищо да се предположи. Той изведнъж почувствувал като че много силна болка в гърдите, пребледнял и силно притиснал ръце до сърцето си. Всички тогава станали от местата си и се спуснали към него; но той, макар и страдащ, но все още гледайки ги с усмивка, безшумно коленичил от креслото на пода, после склонил лице към земята, прострял ръце и сякаш в радостен възторг, целувайки земята и молейки се (както сам бе учил), тихо и радостно отдал душата си Богу. Известието за кончината му незабавно се разнесло из скита и стигнало до манастира. Най-близките на новопредставения и които се следвало по чин взели да приготвят според древния обред тялото му, а всичките братя тръгнали към катедралната църква. И още преди да съмне, както предаваха после слуховете, вестта за блаженопочившия стигнала до града. На сутринта едва ли не целият град говореше за събитието и множество граждани се стекоха в манастира. Но за това ще разкажем в следващата книга, а сега само ще добавим предварително, че не се мина и един ден, и стана нещо толкова неочаквано за всички по впечатлението, произведено в манастирската среда и в града, толкова странно, тревожно и забъркано, че и досега, след толкова години, в нашия град се пази най-жив спомен за този толкова тревожен за мнозина ден…

Част трета

Книга седма Альоша

I. Зловонието

Тялото на покойния йеросхимонах отец Зосима бе приготвено за погребение по установения ред. Както е известно, телата на умрелите монаси и схимници не се умиват. „Егда кто от монахов ко Господу отыдет (е казано в големия требник), то учиненный монах (тоест назначеният за това) отирает тело его топлою водой, творя прежде губою (тоест с гръцки сюнгер) крест на челе скончавшегося, на персех, на руках и на ногах и на коленах, вящше же ничто же.“ Всичко това извърши над покойния сам отец Паисий. След изтриването го облече в монашеското одеяние и го обви с мантията; за което според правилото малко я разряза, за да го обвие кръстообразно. На главата му сложи качулка с осмовръх кръст. Качулката оставиха открита, а лицето на покойния бе покрито с черно покривало. В ръцете му сложиха иконата на Спасителя. В такъв вид на разсъмване го сложиха в ковчега (който беше отдавна приготвен). А ковчега решиха да оставят в килията (първата голяма стая, същата, в която покойният старец приемаше братята и миряните) за през целия ден. Тъй като покойният беше по чин йеросхимонах, над него йеромонасите и йеродяконите трябваше да четат не Псалтира, а Евангелието. Четенето започна отец Йосиф веднага след панихидата, а отец Паисий, който пожела след туй да чете целия ден и цялата нощ, сега беше много зает и загрижен заедно с отеца игумен на скита, защото отведнъж почна да проличава все повече и повече сред манастирските братя и дошлите от манастирските хотели и от града тълпи миряни нещо необичайно, някакво нечувано и дори „неподобаващо“ вълнение и нетърпеливо очакване. И игуменът, и отец Паисий полагаха всевъзможни усилия поне донякъде да успокоят така суетящите се развълнувани хора. А когато разсъмна достатъчно, от града взеха да пристигат дори такива, които бяха взели със себе си своите болни, особено децата — сякаш бяха чакали специално тази минута, с явно упование в незабавната сила на изцелението, чието проявяване, както те вярваха, нямаше да се забави. И чак сега се разкри до каква степен всички у нас бяха свикнали да смятат починалия старец още приживе за несъмнен и велик светец. А пристигащите съвсем не бяха само от простолюдието. Това велико упование на вярващите, което тъй бързо и открито се проявяваше, и то с нетърпение и едва ли не настоятелно, изглеждаше на отец Паисий несъмнена съблазън и макар че много отдавна го беше предчувствувал, но то в същност надминаваше всичките му очаквания. Като срещаше

някои развълнувани монаси, отец Паисий почна дори да ги гълчи: „Такова и тъй скорошно очакване на нещо велико — казваше той — е лекомислие, възможно само между миряните, но за нас неподобаващо.“ Но те почти не го слушаха и отец Паисий с безпокойство забелязваше това, въпреки че и той самият (ако трябва да си припомним всичко честно), макар и да се възмущаваше от твърде нетърпеливото очакване и да виждаше в него лекомислие и суета, но тайно в себе си, в дълбините на душата си, очакваше почти същото, каквото и тия развълнувани хора, което не можеше сам пред себе си да не признае. Въпреки всичко особено му бяха неприятни някои срещи, които събуждаха у него, поради известни предчувствия, големи съмнения. В нахлулата тълпа в килията на починалия забеляза с душевно отвращение (за което тутакси се упрекна) присъствието например на Ракитин или на далечния обдорски гост, калугера, който все още беше в манастира, и тях и двамата отец Паисий, кой знае защо, сметна за подозрителни — макар че в същия смисъл можеше да се отбележат не само те. Обдорският калугер правеше впечатление на най-суетящ се от всички вълнуващи се; той можеше да се види навсякъде, на всички места: навред разпитваше, навред се вслушваше, навред шепнеше с някакъв особен тайнствен вид. Изразът на лицето му пък беше най-нетърпелив и някак вече нервен, че онова, което се очаква, все още не става. А колкото до Ракитин, той, както после се разбра, се беше озовал тъй рано в скита по специално поръчение на госпожа Хохлакова. Тази добра, но безхарактерна жена, която не можеше да бъде допусната в скита, щом се събуди и научи за починалия, веднага бе изпълнена от такова неудържимо любопитство, че незабавно изпрати от свое име Ракитин, за да наблюдава всичко и да й донася незабавно писмено, да речем на всеки половин час, за *всичко, което стане*. А Ракитин тя смяташе за най-благочестив и вярващ младеж — до такава степен той умееше да се държи и да се представи всекиму според неговото желание, стига само да съзреше в това и най-малката полза за себе си. Денят беше ясен и светъл и мнозина от дошлите богомолци се тълпяха край скитските гробове, най-гъсто струпани около храма, но и пръснати по целия скит. Докато обхождаше скита, отец Паисий изведнъж си спомни за Альоша и че отдавна не беше го виждал, почти от нощес. И щом си спомни за него, веднага го забеляза в най-отдалечения ъгъл на скита до оградата, седнал върху надгробния камък на един починал в далечни времена, прочут с подвизите си калугер. Той седеше гърбом към скита, с лице към оградата, и сякаш се криеше зад паметника. Като се доближи

съвсем до него, отец Паисий видя, че той, закрил лицето си с две ръце, макар и безгласно, но горчиво плаче и цялото му тяло се тресе от ридания. Отец Паисий постоя над него известно време.

— Стига, мили сине, стига, друже — прочувствено рече той най-после, — какво е това от тебе? Радвай се, а не да плачеш. Или не знаеш, че днешният ден е най-великият от всички *негови* дни? Къде е той сега, в тая минута, спомни си само това!

Альоша рече да го погледне, като откри подутото си от сълзи като на малко дете лице, но веднага пак, без да каже нито дума, се отвърна и отново закри лицето си с ръце.

— А може и да е право — изрече отец Паисий замислен, — да, плачи, плачи, Христос ти изпраща тези сълзи. „Твоите умилителни сълзици са само отдих душевен и ще дадат радост на милото ти сърце“ — добави той вече на себе си, като се отдалечаваше от Альоша и си мислеше за него с любов. Впрочем той по-скоро се отстрани, защото почувствува, че като го гледа, май и той ще заплаче. А времето минаваше, манастирските служби и панихиди за починалия продължаваха по реда си. Отец Паисий смени пак отец Йосиф при ковчега и пак пое от него четенето на Евангелието. Но още преди три часа след пладне стана нещо, за което споменах в края на миналата книга, нещо, което дотолкова не бе очаквал никой у нас и което толкова бе в разрез с всеобщото упование, че, повтарям, подробното и суетно повествование за това произшествие и досега извънредно живо се помни в нашия град и по цялата околност. Тук ще прибавя още веднъж лично от себе си: мен ми е почти противно да си спомням за това суетно и съблазнително събитие, а в същност най-обикновено и естествено и, разбира се, бих го отминал в разказа си, без да го спомена, ако то не беше повлияло по един много силен и определен начин върху душата и сърцето на главния, *макар и бъдещ* герой на моя разказ, Альоша, като предизвика в душата му един вид прелом и преврат, който потресе, но и укрепи неговия разум вече окончателно, за цял живот, и го насочи към известна цел.

И така да продължим. Когато още преди разсъмване положиха приготвеното за погребение тяло на стареца в ковчега и го внесоха в първата, бившата гостна стая, сред ония, които бяха при ковчега, възникна въпросът: трябва ли да се отварят прозорците на стаята? Но този въпрос, изречен от някого случайно и между другото, остана без отговор и почти незабелязан — може би го забелязаха само, и то в себе си, някои от присъствуващите, в този смисъл, че да се очаква разлагане и зловоние от тялото на такъв покойник е голяма нелепост, достойна

дори за съжаление (ако не и насмешка) относно слабата вяра и лекомислието на изреклия този въпрос. Защото се очакваше тъкмо обратното. Но ето, скоро подир пладне започна нещо, отбелязано от влизащите и излизащите първо само мълком и в себе си и дори с явна боязън у всеки да съобщи на друг миналата му мисъл, което обаче към три часа след пладне се прояви тъй ясно и неопровержимо, че вестта за това мигом се разнесе по целия скит и сред всички богомолци, посетители на скита, тутакси проникна и в манастира и хвърли в изумление всички манастирски жители, а накрая съвсем скоро стигна и до града и развълнува там всички, и вярващи, и невярващи. Невярващите се възрадваха, а колкото до вярващите, намериха се някои, които се възрадваха дори повече от най-невярващите, защото „хората обичат падението на праведния и неговия позор“, както бе казал покойният старец в едно от своите поучения. Работата е там, че от ковчега малко по малко, после все повече, бе започнал да се носи дъх на разложение, а към три часа след пладне вече се усети твърде ясно и започна доста да се засилва. И отдавна вече не беше имало и дори не беше възможно да си припомни някой от целия минал живот на нашия манастир такава съблазън, грубо разюздана и дори невъзможна в друг случай, каквато се забеляза веднага след това събитие между самите калугери. Отсетне и дори подир много години някои наши разумни калугери, като си припомняха целия този ден в подробности, се учудваха и ужасяваха по какъв начин бе могла тая съблазън тогава да достигне до такива размери. Защото и по-рано се беше случвало да умират калугери, живели много праведен живот и чиято праведност познаваха всички, старци богобоязливи, а пък и от техните смирени ковчези бе излизало зловоние, което естествено се появява при всеки мъртвец, ала това не създаваше съблазън, дори каквото и да било вълнение. Разбира се, имало е и у нас някои измежду починалите в старо време, споменът за които беше се запазил още жив в манастира и останките на които според преданието не бяха показали тление — нещо, което умилително и тайнствено беше повлияло на братята и се беше съхранило в тяхната памет като нещо благолепно и чудесно и като обет за бъдеща още по-голяма слава от техните гробници, ако само по волята Божия настъпят такива времена. Особено беше се запазил споменът за доживелия до сто и пет години старец Йов, знаменит подвижник, велик постник и мълчаливец, който беше починал отдавна, още през десетте години на настоящото столетие, и чийто гроб с особено и извънредно уважение се показваше на всички богомолци, когато идваха за пръв път, като се споменаваха при това

тайнствено някакви велики надежди. (Това беше същият гроб, на който отец Паисий намери сутринта Альоша.) Освен за тоя отдавна починал старец имаше същият жив спомен и за починалия сравнително неотдавна велик отец йеросхимонах старец Варсанофий, същия, от когото отец Зосима бе приел старчеството и когото още приживе всички богомолци в манастира смятаха просто за юродив. За тия двама беше се запазило в преданието, че лежали в ковчезите си като живи и били погребани съвсем нетленни и че дори лицата им като да се били просветлили в ковчега. А някои дори си спомняха упорито, че от техните тела се усещало явно благоухание. Но дори въпреки тия тъй внушителни спомени все пак би било трудно да се обясни пряката причина, поради която пред ковчега на стареца Зосима можа да стане нещо толкова лекомислено, нелепо и злобно. Колкото до мен лично, аз мисля, че тук се бяха събрали едновременно и много други неща, множество различни причини, които общо бяха повлияли. Една от тях например беше просто онази закореняла вражда към старчеството като към зловредно новаторство, която се таеше дълбоко в манастира в умовете на мнозина още калугери. А после, разбира се, главното беше завистта към светостта на починалия, тъй силно утвърдила се приживе, че сякаш беше забранено дори и да се възразява против нея. Защото, макар че покойният старец беше привлякъл към себе си мнозина и не толкова с чудеса, колкото е любов, и беше създал около себе си сякаш цял един свят от хора, които го обичаха, все пак и дори толкова повече именно с това си беше спечелил и завистници, а след това и ожесточени врагове, и явни, и тайни, и не само между манастирските жители, но дори и между миряните. Никому например не беше направил зло, но ето: „Защо пък го смятат толкова за светец?“ И единствено само тоя въпрос, като се повтаряше постепенно, породи най-накрая цяла бездна от най-ненаситна злоба. Ето защо аз мисля, че мнозина, като усетиха тленната миризма на тялото му, при това тъй скоро — защото не беше минал още и един ден от смъртта му, — бяха безкрайно зарадвани; също както измежду преданите на стареца, които и досега го почитаха, се намериха веднага такива, които бяха едва ли не оскърбени и обидени лично от това събитие. А всичко ставаше постепенно по следния начин.

Щом започна да се усеща разложението, вече дори и само по вида на калугерите, които влизаха в килията на покойния, можеше да се разбере защо идват. Влезе, постои малко и излиза да потвърди по-скоро вестта пред другите, които на тълпа чакаха вън. Някои от тия очакващи скръбно поклащаха глава, а други дори не искаха да крият

радостта си, която явно сияеше в озлобените им погледи. И никой вече не ги укоряваше, никой не издигаше глас за добра дума, което беше дори чудно, защото преданите на починалия старец бяха в манастира все пак мнозинство; но види се, сам Господ допусна, щото този път малцинството временно да вземе връх. Скоро в килията почнаха да се явяват същите съгледвачи и измежду миряните, повечето измежду образованите посетители. От простолюдието влизаха малцина, макар че пред портата на скита се беше натрупал много народ. Несъмнено беше, че именно подир три часа приливът на светските посетители се засили много и именно вследствие на съблазнителната вест. Такива, които може би изобщо нямаше да дойдат тоя ден и нито биха мислили да идват, сега неочаквано дойдоха, между тях и някои особи със значителен чин. Впрочем външно благочинието още не се нарушаваше и отец Паисий твърдо и отсечено, със строго лице продължаваше да чете гласно Евангелието, като че ли не забелязваше това, което става, макар че отдавна беше забелязал нещо необичайно. Но ето че и до него започнаха да достигат гласове, отначало доста тихи, но постепенно все по-силни и по-смели. „Изглежда, че Божият съд не е като човешкия“ — дочу изведнъж отец Паисий. Пръв го промълви един мирянин, градски чиновник, вече доста възрастен човек, и доколкото се знаеше за него, твърде набожен, но като го промълви гласно, той само повтори онова, което калугерите отдавна си шепнеха на ухо. Те отдавна вече бяха пошепнали тази безнадеждна дума и най-лошото беше, че почти с всяка минута проличаваше и нарастваше при тая дума някакво тържество. Скоро обаче започна да се нарушава дори самото благочиние и ето сякаш всички почувствуваха дори някакво право да го нарушат. „И как можа да се случи *това* — казваха някои от калугерите, изпърво сякаш със съжаление. — Тялото му беше малко, сухо, кожа и кости, откъде се взе това зловоние?“ — „Значи, нарочно Бог е поискал да укаже“ — бързо прибавяха други и тяхното мнение се приемаше безспорно и на минутата, защото все пак те сочеха, че макар зловонието да е естествено, както при всеки починал грешник, все пак би се усетило по-късно, а не с това толкова явно избързване, поне след едно денонощие щеше да се появи, а „това изпревари природата“, значи, е само от Бога и нарочно негово указание. Искал е да посочи. Това съждение поразяваше неотразимо. Кроткият отец йеромонах Йосиф, библиотекарят, любимец на покойния, понечи да възрази на някои от злодумците, „че не е винаги така“ и че не е някаква догма в православието тази необходимост за нетление на телата на праведниците, а е само едно мнение и че дори в най-прославените

кътчета, в Атон например, не се смущават толкова от тленната миризма и не телесната нетленност се смята там главен признак за прославянето на спасените, а цветът на костите им, когато телата им пролежат много години в земята и дори изтлеят в нея, „и ако се намерят костите жълти като восък, това е именно най-главният знак, че Господ е прославил покойния праведник; ако пък се намерят не жълти, а черни, това значи, че не го е удостоил Господ със слава — ето как е в Атон, място велико, където от древни времена непоклатимо и в пресветла чистота се съхранява православието“ — завърши отец Йосиф. Но думите на смирения отец минаха без внушение и дори предизвикаха насмешлив отпор: „Всичко това е ученост и новаторство, няма какво да го слушаме“ — решиха в себе си монасите. „У нас е постарому; малко ли новаторства излизат сега, трябва ли да подражаваме на всички?“ — прибавяха други. „У нас е имало свети отци не по-малко, отколкото там. Те там са под турско робство и всичко са изпозабравили. При тях и православието отдавна се е замътило, пък и камбани нямат“ — добавяха най-големите присмехулници. Отец Йосиф се оттегли огорчен, толкова повече, че и самият беше изказал своето мнение не съвсем твърдо, а като че ли също без много да си вярва. Но той със смущение долови, че започва нещо твърде неблаговидно и че надига глава дори истинско непокорство. Малко по малко подир отец Йосиф затихнаха и всички разсъдливи гласове. И някак така стана, че всички, които обичаха покойния старец и приемаха въвеждането на старчеството с умилно послушание, отведнъж се изплашиха страшно от нещо и като се срещаха, само плахо се поглеждаха в лицата. Неприятелите пък на старчеството като новаторство гордо вдигнаха глава. „Покойният старец Варсанофий не само не вонеше, а лееше благоухание — злорадо напомняха те, — но той не беше със старчество заслужил, а с това, че беше праведен.“ А веднага след туй върху току-що починалия старец се посипаха и упреци, и дори обвинения: „Несправедливо учеше той: учеше, че животът е велика радост, а не смирение в сълзи“ — казваха едни от най-неумните. „Вярваше по модата, не признаваше материалния огън в ада“ — прибавяха други, още по-неумни от тях. „Не беше строг в поста, разрешаваше си разни сладости, ядеше сладко от вишни с чай, много го обичаше, госпожиците му го изпращаха. Прилича ли на калугер да пие чайове?“ — приказваха други завистници. „Горделиво се държеше — жестоко припомняха най-злорадите, — за светия се смяташе, на колене му падаха и той го приемаше като редно.“ „Злоупотребяваше с

тайнството на изповедта“ — прибавяха със злобен шепот най-големите противници на старчеството, и то измежду най-старите и строги в своето богомолство калугери, истински постници и мълчаливци, които мълчаха, докато той беше жив, но сега отведнъж отвориха уста, което вече беше ужасно, защото техните думи силно влияеха на младите и още нестабилни калугери. Внимателно слушаше всичко това и обдорският гостенин, калугерът от „Свети Силвестър“, дълбоко въздишаше и поклащаше глава: „Да, както личи, отец Ферапонт вчера говори справедливо“ — каза си той и в този момент се показа и самият отец Ферапонт; той идеше сякаш именно за да засили сътресението.

По-рано споменах, че той излизаше от дървената си килийка на пчелина рядко, дори на църква по много време не се появяваше, за което не му придиряха твърде, защото го смятаха за юродив и не го задължаваха да изпълнява общите за всички правила. Но ако трябва да се каже цялата истина, всичко туй се допускаше за него дори и поради известна необходимост. Защото такъв голям постник и мълчаливец, който дни и нощи се молеше (и дори заспиваше на колене), беше дори някак прекалено да го обременяват настоятелно с общия устав, щом не искаше да се подчини. „Той е от всички нас по-свят и изпълнява много по-трудни неща, отколкото по устава — биха казали тогава калугерите. — А дето не ходи в църква, значи, че сам знае кога трябва да ходи, той си има свой устав.“ Поради тоя възможен ропот и съблазън оставяха отец Ферапонт на мира. Стареца Зосима, както знаеха вече всички отци, отец Ферапонт никак не обичаше; и ето до неговата килийка стигна изведнъж вестта, че „Божият съд, значи, не е като човешкия и че дори изпреварил природата“. Вероятно един от първите, отърчал да му предаде това известие, е бил обдорският гостенин, който вчера беше го посетил и беше си излязъл в ужас. Споменах също, че отец Паисий, който твърдо и непоколебимо стоеше и четеше над ковчега, макар и да не можеше да чува и вижда какво става вън от килията, със сърцето си безпогрешно предугаждаше всичко най-важно, защото познаваше издъно средата, в която живееше. Не беше смутен, очакваше без страх какво още може да стане и следеше с пронизващ поглед бъдещия изход от това вълнение, който вече се рисуваше пред умствения му взор. Ала отведнъж един необикновен и вече явно нарушаващ благочинието шум отвън порази слуха му. Вратата се отвори цялата и на прага се появи отец Ферапонт. След него, както се забелязваше и дори ясно се виждаше от килията, бяха се натрупали долу пред стълбите много монаси, които го придружаваха, а между тях и миряни. Съпровождащите го обаче не

влязоха и не се качиха, а се спряха и очакваха какво ще каже и ще направи по-нататък отец Ферапонт, защото предчувствуваха, и то с известен страх въпреки цялата си дързост, че той ненапразно бе дошъл. Като се спря на прага, отец Ферапонт вдигна ръце и иззад дясната му ръка надзърнаха острите и любопитни очички на обдорския гостенин, който единствен не изтърпя и се качи след отец Ферапонт поради голямото си любопитство. А всички други освен него, щом вратата се отвори тъй шумно, напротив, отстъпиха още по-назад от внезапен страх. Като вдигна ръце нагоре, отец Ферапонт изведнъж взе да вика:

— Извергая извергну! — И веднага започна, обръщайки се поред на четирите страни, да прекръства с ръка стените и четирите ъгъла на килията. Това действие на отец Ферапонт бе разбрано от съпровождащите го, защото те знаеха, че той винаги правеше така, където и да влезеше — нито ще седне, нито дума ще каже, докато най-напред не прогони нечистата сила.

— Махни се, сатана, махни се, сатана! — повтаряше той при всеки кръст. — Извергая извергну! — извика пак. Беше облечен в грубото си расо, препасано с връв. Изпод кълчищната му риза се виждаха открилите му гърди, обрасли с бели косми. Нозете му бяха съвсем боси. Щом размаха ръце, почнаха да се люлеят и да дрънчат жестоките вериги, които носеше под расото. Отец Паисий прекъсна четенето, пристъпи напред и застана пред него в очакване.

— Защо си дошъл, честни отче? Защо нарушаваш благочинието? Защо вълнуваш смиреното стадо? — проговори той най-после, като го гледаше строго.

— Поради що съм дошъл? Що питаш? Како веруеш? — изкрещя отец Ферапонт като юродив. — Дойдох да изгоня тукашните ви гости, дяволи мръсни. Гледам, много сте ги насъбрали без мен. С метла искам да ги изметa.

— Злия дух гониш, а може би на него служиш — безстрашно продължи отец Паисий, — и кой може да каже за себе си: „свят съм“? Ти ли, отче?

— Нечестив съм, а не свят. В кресло няма да седна и няма да поискам да ми се кланят като на идол! — кресна отец Ферапонт. — Нине людете вярата свята съсипват. Покойникът, вашият светия — обърна се той към тълпата, като сочеше с пръст ковчега, — отричаше дяволите. Слабително даваше против дяволите. И ето те се развъдиха при вас като паяци из ъглите. А днес и той самият се въвони. В това указание Господне велико виждаме.

И наистина веднъж се беше случило така, когато отец Зосима беше жив. На един от калугерите започна да се присънва, а накрая и наяве да му се явява нечистата сила. А когато той в най-голям страх откри това на стареца, последният му препоръча непрекъсната молитва и усилен пост. Но когато и това не помогна, го посъветва, без да прекъсва поста и молитвите, да вземе едно лекарство. От това мнозина още тогава се изкушаваха и говореха помежду си, поклащайки глава, а най-много отец Ферапонт, комуто веднага бяха побързали да разправят някои хулители относно „необикновеното“ за такъв особен случай разпореждане на стареца.

— Махни се, отче! — рече повелително отец Паисий. — Не хората съдят, а Бог. Може тук да виждаме такова „указание“, що е непосилно да разберем ни ти, ни аз, ни някой друг. Махни се, отче, и не вълнувай стадото! — повтори той настойчиво.

— Не спазваше постите според калугерския си чин, от туй е и указанието. Това е ясно и грехота е да се крие! — не мирясваше загубилият разум разпален вярващ. — От сладкиши се съблазняваше, госпожите му носеха в джобовете си, с чай се подслаждаше, на стомаха си угаждаше, пълнеше го със сладости, а ума си — с надменни помишления… Зарад туй претърпя този срам…

— Лекомислени са словата ти, отче! — издигна глас и отец Паисий. — На твоя пост и на твоето подвижничество се удивлявам, но думите ти са лекомислени, като да ги говори някой непостоянен и младоумен младеж мирски. Излез си, отче, заповядвам ти! — прогърмя в заключение отец Паисий.

— Аз ще си отида! — проговори отец Ферапонт, сякаш малко смутен, но без да го напуска озлоблението. — Вий сте учени! От много ум сте възнесени над моето нищожество. Дойдох тук малограмотен, а тук и което знаех, забравих, сам Господ Бог ме защити мене, нищожния, от вашата премъдрост…

Отец Паисий стоеше над него и чакаше с твърдост. Отец Ферапонт помълча и изведнъж се натъжи, подпря с дясната си длан бузата и произнесе напевно, взрян в ковчега на покойника:

— Над него утре ще пеят: „Помощник и покровител“ — православния канон, а над мен, като издъхна, само „Кая житейская сладость“ — мъничко стихирче[200] — проговори той сълзливо и жално. — Възгордели сте се и възнесли, пусто е това място! — закрещя внезапно като луд, махна с ръка, бързо се обърна и бързо слезе по стъпалата надолу. Тълпата, която чакаше долу, се раздвижи; някои веднага тръгнаха след него, но някои се забавиха, защото

килията все още беше отворена, а отец Паисий бе излязъл подир отец Ферапонт на вратата и наблюдаваше оттам. Но разпаленият старик още не беше свършил; като се отдалечи на двадесетина крачки, той изведнъж се обърна към залязващото слънце, вдигна двете си ръце и — като да го подкоси изведнъж някой — сгромоляса се на земята с неистов крясък.

— Моят Господ победи! Христос победи залязващото слънце! — изкрещя неистово той с вдигнати към слънцето ръце и като падна по очи на земята, зарида с глас като малко дете, цял разтреперан от плач, прострял по земята ръце. Тогава всички се спуснаха към него, чуха се възклицания и ридание в отговор на неговите ридания… Някакво изстъпление обзе всички.

— Ето кой е свят! Ето кой е праведен! — чуха се възгласи вече без страх. — Ето кой трябва да бъде старец — прибавяха други вече озлобено.

— Няма да стане старец… Ще отхвърли това… няма да служи на проклетото новаторство… няма да подражава на техните глупости — тутакси подзеха други гласове и докъде би стигнало това, мъчно може да си представи човек, но тъкмо в тази минута удари камбаната, призовавайки за служба. Изведнъж всички почнаха да се кръстят. Вдигна се и отец Ферапонт и кръстейки се, тръгна към своята килия, без да се обръща, като все още продължаваше да вика, но вече нещо съвсем несвързано. Подир него тръгнаха някои, малцина на брой, но мнозинството почна да се разотива, бързайки за служба. Отец Паисий предаде четенето на отец Йосиф и слезе долу. От безумните викове на тези фанатици не можеше да се разколебае, но сърцето му изведнъж се опечали и затъгува за нещо странно и той почувствува това. Спря се и изведнъж се попита: „Защо е тази моя тъга, дори до упадък на духа?“ — и с учудване прозря тутакси, че тази внезапна негова скръб произлиза, изглежда, от една съвсем малка и особена причина: работата е там, че в тълпата, която се трупаше сега пред входа на килията, между другите развълнувани забеляза и Альоша и си спомни сега, че като го видя, веднага почувствува в сърцето си сякаш някаква болка. „Но нима този младеж толкова много значи сега в моето сърце?“ — попита се той изведнъж с учудване. В тази минута Альоша тъкмо минаваше покрай него, като да бързаше нанякъде, но не по посока на храма. Погледите им се срещнаха. Альоша бързо отмести очи и ги сведе към земята и вече по самия вид на младежа отец Паисий се досети каква силна промяна става в този миг в него.

— Нима и ти си се изкушил? — възкликна изведнъж отец

Паисий. — Та нима и ти си с маловерните! — прибави той скръбно.

Альоша се спря и някак неопределено погледна отец. Паисий, но пак бързо отмести очи и пак ги сведе към земята. При това той стоеше извърнат встрани и не обърна лице към отец Паисий. Отец Паисий го наблюдаваше внимателно.

— Но закъде бързаш? Благовестят за служба! — попита той пак, но Альоша пак не отговори нищо.

— Да не напускаш скита? Как тъй, без да обадиш, без да се благословиш?

Изведнъж Альоша се усмихна накриво, странно, много странно стрелна с очи отец Паисий, онзи, комуто го бе поверил, умирайки, бившият негов ръководител, бившият властелин на сърцето и ума му, възлюбленият негов старец, и изведнъж пак като преди, без да отговори, махна с ръка, сякаш дори без да го е грижа дали се държи почитателно, и тръгна е бързи крачки към портите на скита.

— Ти пак ще се върнеш! — пошепна отец Паисий, като гледаше подире му с горчиво учудване.

II. Такава минутка

Отец Паисий, разбира се, не се излъга, като реши, че неговото „мило момче“ ще се върне пак и може би дори (макар и не напълно, но все пак прозорливо) проникна в истинския смисъл на душевното състояние на Альоша. Независимо от това признавам откровено, че самият аз много трудно бих могъл да предам сега ясно точния смисъл на тази странна и неопределена минута в живота на толкова обичния ми и толкова още млад герой на моя разказ. На горчивия въпрос на отец Паисий, отправен към Альоша: „Или и ти си с маловерните?“ — аз, разбира се, бих могъл със сигурност да отговоря вместо Альоша: „Не, той не е с маловерните.“ Нещо повече, дори беше точно обратното: цялото негово смущение бе произлязло именно от това, че той много вярваше. Ала смущение все пак имаше, все пак се беше породило и то беше тъй мъчително, че дори и после, дълго време след това, Альоша смяташе този скръбен ден за един от най-тежките и съдбоносни дни в живота си. А ако ме попитат направо: „Нима пък всичката тази тъга и тревога са се породили у него само защото тялото на неговия старец, вместо да започне незабавно да дава изцеления, напротив, бе подложено на такова бързо разлагане“, ще отговоря на това, без да се колебая: „Да, наистина, така беше.“ Бих помолил само читателя да не бърза още да се смее твърде много на чистото сърце на моя младеж. А самият аз не само нямам намерение да моля прошка от него или да извинявам и оправдавам неговата простодушна вяра с младата му възраст например или с неуспехите в науката, които бе изучавал по-рано, и пр., и пр., но ще направя дори противното и твърдо ще заявя, че чувствувам искрено уважение към природата на неговото сърце. Без съмнение друг някой младеж, който приема сърдечните впечатления предпазливо, който вече умее да обича не горещо, а само топло, с ум, макар и верен, но прекалено разсъдителен за възрастта (и затова евтин), такъв юноша, казвам аз, би избягнал онова, което се случи с моя юноша, но в някои случаи наистина е по-почтено да се поддаде човек на известно увлечение, макар и неразумно, но все пак породено от голяма любов, отколкото да не му се поддаде изобщо. Толкова повече на младини, защото неблагонадежден е онзи юноша, който е винаги прекалено разсъдителен и такъв няма голяма стойност — това е моето мнение! „Но — ще се противопоставят може би разумните хора — не може пък всеки юноша да вярва в такъв предразсъдък и вашият юноша не може да бъде образец за другите.“

На това ще отговоря пак: да, моят юноша вярваше, вярваше свято и непоклатимо, но аз все пак не моля прошка за него.

Видите ли: макар и да заявих по-горе (и може би твърде прибързано), че няма да обяснявам, да се извинявам и да оправдавам моя герой, но виждам, че все пак е необходимо да обясня някои работи, за да може разказът ми да бъде разбран по-нататък. Ето какво ще кажа: тук въпросът не беше за чудесата. Не става дума за нетърпеливо лекомислено очакване на чудеса. И не за тържеството на някакво убеждение бяха потрябвали тогава чудеса на Альоша (това пък съвсем не), не заради някаква идея предварителна, превзета, която по-скоро да възтържествува над друга — о, не, съвсем не: тук във всичко това и преди всичко на първо място стоеше пред него лицето и само лицето — лицето на неговия възлюблен старец, лицето на онзи праведник, когото почиташе до такова обожание. Там е работата, че цялата любов, която се таеше в неговото младо и чисто сърце към „все и вся“, пò така време и през цялата минала година понякога като че ли се съсредоточаваше, може би дори неправилно, главно само върху едно същество, поне в най-силните пориви на сърцето му — върху неговия възлюблен старец, сега покойник. Наистина това същество тъй дълго бе стояло пред него като безспорен идеал, че всичките му младежки сили и целият им устрем не можеха да не се насочат изключително към този идеал, та понякога дори до забравяне на „все и вся“. (По-късно си спомняше, че през този тежък ден съвсем беше забравил брат си Дмитрий, за когото така беше загрижен и неспокоен предната вечер; забравил беше също да занесе на бащата на Илюшечка двестате рубли, което с такъв жар бе решил по-рано да изпълни.) Но все пак не чудеса му трябваха, а само „висша справедливост“, която беше, според неговото вярване, нарушена и което тъй жестоко и внезапно рани сърцето му. И какво от това, че тази „справедливост“ в очакванията на Альоша, дори и от самия ход на нещата, беше взела формата на чудеса, незабавно очаквани от праха на неговия обожаван бивш ръководител? Та така мислеха и очакваха и всички в манастира, дори ония, пред ума на които Альоша се прекланяше, самият отец Паисий например, и ето че Альоша, без да се тревожи от някакви съмнения, бе облякъл и своите мечти в същата форма, в каквато ги бяха облекли всички. Пък и отдавна вече това се беше оформило така в неговото сърце поради цялата година манастирски живот и то вече бе свикнало да очаква това. Но справедливост жадуваше той, справедливост, а не само чудеса! И ето онзи, който трябваше според неговите надежди да бъде издигнат най-високо от всички в целия

свят — той вместо славата, която му подобаваше, отведнъж бе низвергнат и опозорен! За какво? Кой бе отсъдил? Кой можеше така да отсъди — ето въпросите, които веднага налегнаха неопитното му и девствено сърце. Той не можеше да понесе без обида и дори без сърдечно озлобление, че най-праведният от праведните е подхвърлен на такова присмехулно и злобно надсмиване от страна на тъй лекомислената и толкова под него стояща тълпа. Но нека да нямаше никакви чудеса, нека да не станеше никакво чудо и да не се оправдаеше веднага очакваното, ала защо стана безславие, защо се допусна позор, защо е това прибързано тление, което бе „изпреварило природата“, както казваха злобните монаси? Защо е това „указание“, което с такова тържество извеждат сега заедно с отец Ферапонт, и защо смятат, че дори са получили правото да го тълкуват така? Къде е прочее провидението и Божият пръст? Защо се беше скрило в „най-потребната минута“ (мислеше Альоша) и сякаш само бе поискало да се подчини на слепите, неми, безжалостни естествени закони?

Ето от какво се късаше сърцето на Альоша и, разбира се, както вече казах, на преден план тук стоеше лицето, което обичаше най-много на света, и тъкмо то бе „опозорено“, тъкмо то бе „опетнено“! Нека този ропот на моя юноша да беше лекомислен и безразсъден, но все пак за трети път повтарям (и предварително съм съгласен, че може би правя това също от лекомислие): аз се радвам, че моят юноша се оказа не толкова разсъдителен в такава минута, защото за разсъдъка винаги ще има време у човек, който не е глупав, но ако в такава изключителна минута не се намери любов в сърцето на юношата, кога ще я има? Не искам обаче да премълча в този случай и едно странно нещо, което, макар и мигновено, но все пак се мярна в ума на Альоша в тази съдбоносна и объркана за него минута. Това ново *нещо*, което премина през ума му, беше някакво мъчително впечатление от вчерашния разговор с брат му Иван, който той сега непрекъснато си спомняше. Именно сега. О, не че се беше разколебало в душата му нещо от нейните основни, стихийни, така да се каже, вярвания. Своя Бог той обичаше и вярваше в него твърдо, макар че внезапно беше, току-речи, възроптал против него. Но все пак някакво смътно, но мъчително и ядно впечатление от припомнения вчерашен разговор с брат му Иван изведнъж сега наново се раздвижи в душата му и все повече и повече се стремеше да избие на повърхността. Когато вече почна съвсем да се здрачава, Ракитин, който минаваше през боровата гора от скита за манастира, неочаквано съзря Альоша, легнал по очи под едно дърво, неподвижен и като че заспал. Ракитин се приближи и

го повика:

— Тук ли си, Алексей? Та нима… — заговори той учуден, но не довърши и се спря. Искаше да каже: „Нима *дотам си стигнал*?“ Альоша не го и погледна, но по раздвижването му Ракитин веднага почувствува, че той го чува и разбира.

— Но какво ти е? — продължи той да се учудва, но учудването на лицето му започна да се сменя с усмивка, която преминаваше все повече и повече в подигравателен израз.

— Слушай, търся те вече два часа и повече. Ти изведнъж изчезна оттам. Какво правиш тук? Какви са тия благоглупости от тебе? Та погледни ме поне…

Альоша вдигна глава, седна и подпря гръб на дървото. Той не плачеше, но лицето му изразяваше страдание, а в погледа му личеше раздразнение. Той впрочем не гледаше Ракитин, а някъде встрани.

— Знаеш ли, че съвсем ти се е променило лицето? Нищо не е останало от предишната ти прословута кротост. Разсърдил си се някому, или какво? Обидили ли са те?

— Остави ме! — проговори изведнъж Альоша, пак без да го погледне, и уморено махна с ръка.

— О-хо, я виж какви сме станали! Взехме да подвикваме съвсем като другите смъртни. И това един ангел! Е, Альошка, учуди ме ти, знаеш ли, искрено ти го казвам. Отдавна на нищо тук не се учудвам. Но теб все съм те имал за образован човек…

Альоша най-сетне го погледна, но някак разсеяно, сякаш все още не го разбираше добре.

— Но нима само затова, че твоят старец взе да се вмирисва? Та сериозно ли си вярвал, че ще почне да върти чудеса? — извика Ракитин, преминавайки пак към най-искрено учудване.

— Вярвах, вярвам и искам да вярвам, и ще вярвам, е, какво искаш още? — извика Альоша нервно.

— Съвсем нищо, гълъбче. Уф, дявол го взел, та на такива работи дори тринадесетгодишен ученик сега не вярва. Но впрочем по дяволите… Та си се разсърдил, значи, сега на своя Бог, възбунтувал си се: не ме зачетоха, един вид, с чин, за празника орден не ми дадоха! Ех, вие!

Альоша някак продължително и с присвити очи изгледа Ракитин и в очите му нещо изведнъж проблесна… но не озлобление към Ракитин.

— Аз против моя Бог не се бунтувам, само „неговия свят не приемам“ — усмихна се изведнъж Альоша криво.

— Как тъй неговия свят не приемаш? — каза Ракитин, като се позамисли върху отговора му. — Какви са тия глупости?

Альоша не отговори.

— Хайде, стига сме приказвали празни приказки, сега по същество: ял ли си днес?

— Не помня… ядох, струва ми се.

— Трябва да се подкрепиш, ако се съди по лицето ти. Да те съжали човек, като те гледа. При това и през нощта не си спал, чух, заседание сте имали там. А после всичките тези дандании и разправии… Само малко просфора сигурно си сдъвкал! Аз имам в джоба наденица, одеве я взех от града за всеки случай, като идвах насам, но ти сигурно наденица няма да ядеш…

— Дай наденицата.

— Е-хе! Я го виж ти! Значи, вече пълен бунт, барикади! Е, братко, няма защо да се пренебрегват тези неща. Ела у нас… И аз бих му гаврътнал сега малко водка, уморен съм ужасно. Водка май няма да се решиш… или ще пийнеш?

— Давай и водка.

— Охо! Чудно, братко! — И Ракитин го изгледа като луд. — Е, все едно, водка или наденица, но това е добре, чудесно и не бива да се изпуща, да вървим!

Альоша стана от земята мълком и тръгна подир Ракитин.

— Да го видеше сега това брат ти Ванечка, как ли щеше да се изуми! Тъкмо се сетих, твоят брат Иван Фьодорович тази сутрин си дигнал чуковете за Москва, знаеш ли?

— Знам — безчувствено рече Альоша и изведнъж му се мярна лицето на брат му Дмитрий, но само се мярна, и макар и да му напомни нещо, някаква бърза работа, която не можеше повече да се отлага нито минута, някакъв дълг, страшно задължение, но и този спомен не му направи никакво впечатление, не стигна до сърцето му, а в същия миг излетя от паметта му и той го забрави. Но дълго време после Альоша си спомняше това.

— Твоето братче Ванечка веднъж се беше изказало за мене, че съм бил „бездарна либерална торба“. И ти веднъж също не издържа и ми даде да разбера, че съм „безчестен“… Нищо! Ще видя сега аз вашата надареност и честност (Ракитин довърши това вече на себе си, шепнешком). Тю, слушай! — заговори той пак високо. — Я да заобиколим манастира и да тръгнем по пътечката право към града… Хм! Тъкмо трябва да се отбия у Хохлакова. Представи си: аз й писах за всичко, което стана, и моля ти се, тя веднага ми отговори с бележка,

написана с молив (ужасно обича да пише бележки тази дама), че „никак не очаквала от такъв почтен старец като Зосима *такава постъпка*“! Така е писала: „постъпка!“ И тя ядосана; ех, вие! Почакай! — извика той внезапно, спря се и като хвана Альоша за рамото, спря и него.

— Знаеш ли, Альоша — изпитателно го гледаше той в очите, цял под впечатление на внезапна нова мисъл, озарила го отведнъж, и макар че външно се смееше, очевидно се боеше да изрази гласно тази нова внезапна своя мисъл, до такава степен все още не можеше да повярва в странното за него и съвсем неочаквано настроение, в което виждаше сега Альоша, — Альоша, знаеш ли къде е най-добре да отидем сега? — изговори той най-после плахо и умолително.

— Все едно… където искаш.

— Я да отидем при Грушенка, а? Ще дойдеш ли? — изрече най-после Ракитин, чак разтреперан целият от плахо очакване.

— Да отидем при Грушенка — спокойно и бързо отговори Альоша и това беше толкова неочаквано за Ракитин, тоест такова бързо и спокойно съгласие, че той едва не отскочи назад.

— Е-е!… Туйто! — възкликна от изумление, но изведнъж улови здраво Альоша под ръка и бързо го повлече по пътечката, като все още ужасно се боеше, че решителността на Альоша ще се изпари. Те вървяха мълчаливо, Ракитин дори не смееше да заговори.

— А колко ще се зарадва тя, колко ще се зарадва… — само изломоти той, но пак млъкна. А и съвсем не за радост на Грушенка влачеше сега Альоша при нея; той беше човек сериозен и нищо не предприемаше без изгодна за себе си цел. А сега целта му беше двойна: първо, отмъстителна, тоест да види „позора на праведния“ и вероятното „падение“ на Альоша „от светец до грешник“, от което предварително се опиняваше, и, второ, имаше пред вид и известна материална, дори твърде изгодна за себе си цел, за която ще се каже по-долу.

„Значи, такава минутка се е случила — мислеше си той весело и злобно — и ето сега ще я пипнем за врата тази минутка, защото тя ни е извънредно удобна.“

III. Стръкчето лук

Грушенка живееше в най-оживената част на града, близо до Катедралния площад, в къщата на вдовицата на търговеца Морозов, в чийто двор държеше под наем малка дървена пристройка. А къщата на Морозова беше голяма, каменна, двуетажна, стара и много неугледна; в нея живееше самотно домакинята, стара жена, с двете си племенници, също доста възрастни моми. Тя не се нуждаеше да дава под наем пристройката в двора, но всички знаеха, че беше пуснала Грушенка (още преди четири години) само за да угоди на своя роднина, търговеца Самсонов, открит покровител на Грушенка. Казваха, че ревнивият старец, като настанявал своята „фаворитка“ при Морозова, имал първоначално пред вид зоркото око на старицата, за да наблюдава тя поведението на новата си квартирантка. Но зоркото око твърде скоро се оказа непотребно и накрая се свърши с това, че Морозова дори рядко се срещаше с Грушенка, докато накрая съвсем престана да й досажда с какъвто и да било надзор. Наистина бяха минали вече четири години, откакто старецът бе довел в тази къща от губернския град осемнадесетгодишното момиче, плахо, срамежливо, тъничко, слабичко, замислено и тъжно, и оттогава беше изтекла много вода. Биографията на това момиче у нас, в града, впрочем се знаеше слабо и непълно, не се научи повече и в последно време, дори тогава, когато вече мнозина бяха почнали да се интересуват от тази „хубавица на хубавиците“, каквато след четири години беше станала Аграфена Александровна. Носеха се само слухове, че още седемнадесетгодишно момиче била измамена от някого, някакъв офицер, и веднага след това захвърлена. Офицерът заминал и след това се оженил някъде, а Грушенка останала опозорена и в сиромашия. Казваха впрочем, че макар нейният старец да бил извадил Грушенка от сиромашията, но тя била от честно семейство на духовник, дъщеря на някакъв извънщатен дякон или нещо подобно. И ето че за четири години това чувствително, обидено и жалко сираче се превърна в румена, пълна руска хубавица, жена със смел и решителен характер, горда и безочлива, която знаеше цената на парите, печеловница, стисната и предпазлива, която, честно или нечестно, но вече бе успяла, както се говореше, да натрупа собствен капитал. Само в едно бяха убедени всички: че достъпът до Грушенка е мъчен и че освен стареца, нейния покровител, не беше имало още нито един човек през всички тези четири години, който да се похвали с нейната благосклонност. Това

беше факт, защото не бяха малко желаещите, които се стремяха да получат тая благосклонност, особено през последните две години. Но всички опити останаха напразни, а някои от желаещите бяха принудени да се оттеглят дори при комична и срамна развръзка благодарение на решителния и присмехулен отпор от страна на тази млада особа с характер. Знаеше се също, че младата особа, особено през последната година, беше се впуснала в онова, което се нарича „гешефти“, и че в това отношение тя се оказа с извънредни способности, така че в края на краищата мнозина я нарекоха цяла чифутка. Не че беше давала пари под лихва, но знаеше се например, че в съдружие с Фьодор Павлович Карамазов тя известно време наистина се занимаваше с откупване полици на безценица по десет копейки за рубла, а след това бе получила срещу някои от тези полици по рубла за десет копейки. Болният Самсонов, който през последната година не можеше да се движи е подутите си нозе, вдовец, тиранин към своите възрастни синове, голям богаташ, човек стиснат и неумолим, бе попаднал все пак под силното влияние на своето протеже, което отначало уж той държеше с желязна ръка и му „стягаше юздите“, както говореха тогава присмехулниците. Но Грушенка успя да се еманципира, след като му внуши обаче безгранично доверие в своята вярност. Този старец, много практичен (сега отдавна покойник), имаше също забележителен характер, главно беше скъперник и твърд като кремък, и макар че Грушенка го беше пленила толкова, че не можеше да живее без нея (през последните две години например наистина беше така), но някакъв голям, значителен капитал той все пак не й отдели, и дори тя да го беше заплашила, че ще го напусне завинаги, той пак щеше да остане неумолим. Но затова пък й беше отделил малък капитал и когато се узна това, всички също се зачудиха. „Ти в същност не си глупава жена — каза й той, като й отдели осем хиляди рубли, — сама се оправяй, но знай, че освен годишната ти издръжка, както досега, няма да получиш нищо повече от мене, докато умра, пък и в завещанието си нищо повече няма да ти оставя.“ И си удържа на думата: умря и остави всичко на синовете си, които цял живот бе държал при себе си наравно със слугите, заедно с жените и децата им, а за Грушенка дори не бе и споменал в завещанието си. Всичко това стана известно впоследствие. Но със съвети как да се оправя „със собствения си капитал“ много помагаше на Грушенка и я насочваше към някои „случаи“. Когато Фьодор Павлович Карамазов, който се свързва първоначално с Грушенка във връзка с един случаен „гешефт“, свърши съвсем неочаквано за себе си с това, че се влюби в нея до

лудост и направо обезумя, старикът Самсонов, който по това време вече беше с единия крак в гроба, много му се надсмиваше. За отбелязване е, че Грушенка се държеше със своя старик през цялото време на тяхното познанство напълно и дори някак сърдечно откровено и това май й се случи единствено с този човек. В най-последно време, когато неочаквано се появи със своята любов и Дмитрий Фьодорович, старецът престана да се смее. Напротив, веднъж строго и сериозно посъветва Грушенка: „Ако трябва да избираш между двамата, бащата или сина, избери стареца, с условие обаче старият подлец непременно да се ожени за тебе и предварително да ти припише поне известен капитал. А с капитана не се занимавай, няма смисъл.“ Това бяха точните думи, казани на Грушенка от стария сластолюбец, който тогава вече предчувствуваше своята близка смърт и който наистина пет месеца подир този съвет умря. Ще отбележа също мимоходом, че макар в нашия град мнозина да знаеха тогава за нелепото и чудовищно съперничество на Карамазови, бащата и сина, обект на което беше Грушенка, но истинския смисъл на нейното отношение към двамата, стареца и сина, малцина тогава разбираха. Дори двете слугини на Грушенка (след последвалата катастрофа, за която ще говоря по-нататък) свидетелствуваха по-късно пред съда, че Аграфена Александровна приемала Дмитрий Фьодорович само от страх, защото той бил „заплашвал да я убие“. Тя имаше две слугини, една много стара готвачка, още от родителското й семейство, болна и почти оглушала, и нейната внучка, млада, пъргава девойка на около двадесет години, прислужница на Грушенка. А Грушенка живееше много скъпернически и в доста бедна обстановка. Тя имаше в пристройката само три стаи, мебелирани от хазайката със стари мебели от махагон, с фасон от двадесетте години. Когато Ракитин и Альоша влязоха при нея, беше вече съвсем тъмно, но стаите още не бяха осветели. Самата Грушенка лежеше в гостната си на големия си неудобен диван е махагонова облегалка, твърд и тапициран с кожа, отдавна вече изжулена и прокъсана. Под главата й имаше две бели пухени възглавници от леглото й. Тя лежеше по гръб, неподвижно изпъната, с двете ръце под главата. Беше облечена, като че ли очакваше някого, с черна копринена рокля и леко дантелено боне на главата, което много й отиваше; на раменете й беше наметнат дантелен шал, забоден с масивна златна брошка. Тя именно очакваше някого, лежеше някак тъжна и нетърпелива, с малко пребледняло лице, с пламнали устни и очи, и нетърпеливо почукваше по ръчката на дивана с крайчеца на десния си крак. Щом се появиха Ракитин и Альоша,

стана нещо като леко объркване: в антрето се чу как Грушенка бързо скочи от дивана и изведнъж извика уплашена: „Кой е?“ Но момичето беше посрещнало гостите и веднага се обади на господарката си:

— Не е той, други са; няма нищо.

„Какво ли става тук?“ — измърмори Ракитин, като въведе за ръка Альоша в гостната. Грушенка стоеше до дивана, сякаш все още изплашена. Гъст кичур от тъмнорусата й коса се беше измъкнал изпод бонето и беше паднал на дясното й рамо, но тя не го забеляза и не го прибра, докато не се вгледа в гостите и не ги позна.

— Ах, ти ли си Ракитка! Ей, че ме изплаши. Но с кого си? Кой е с тебе? Господи, виж кого довел! — извика тя, като позна Альоша.

— Кажи да донесат свещи, де! — изговори Ракитин с фриволния вид на много интимен приятел и близък човек, който има дори право да се разпорежда в къщата.

— Свещи… разбира се, свещи… Феня, донеси му свещи… Ей, намери време да го доведеш! — извика тя пак, като кимна към Альоша, а след това се обърна към огледалото и бързо почна с две ръце да си оправя косата. Тя като че ли беше недоволна.

— Не те ли зарадвах? — попита Ракитин, който веднага почти се обиди.

— Уплаши ме, Ракитка, това е — обърна се Грушенка усмихната към Альоша. — Не се страхувай от мене, миличък Альоша. Аз много ти се радвам, неочаквани ми гостенино. А ти, Ракитка, ме уплаши: помислих, че Митя се е довлякъл. Знаеш ли, одеве го заблудих и го накарах да ми се закълне, че ми вярва, а го излъгах. Казах му, че тази вечер ще отида при Кузма Кузмич, моя старец, и до късно през нощта ще броим пари с него. Аз наистина ходя всяка седмица при него и по цяла вечер си гледаме сметките. Заключваме се: той трака на сметалото, а аз седя и записвам в книгите, той само на мен ми има доверие. Митя повярва, че ще бъда там, а пък аз, на, се затворих у дома — седя, чакам едно известие. Как ви е пуснала Феня! Феня, Феня! Тичай до пътната врата — отвори и огледай няма ли го капитана някъде наоколо. Може да се е скрил и да дебне, умирам от страх!

— Никой няма, Аграфена Александровна, ей сега огледах наоколо, пък и всяка минута ходя да гледам през пролуката, и аз треперя от страх.

— Капаците затворени ли са? Феня, пусни и пердетата — ей така! — Тя сама спусна тежките завеси. — Че като види светлина, току-виж, долетял. От Митя, твоя брат, Альоша, се боя тази вечер. — Грушенка говореше високо, макар и тревожно, но и почти като че с

някакъв възторг.

— Че защо се боиш тази вечер така от Митя? — попита Ракитин. — Струва ми се, ти не се плашиш от него, той ти върви по свирката.

— Казвам ти, че очаквам известие, едно златничко известие, така че Митенка сега хич не би трябвало да идва. Но не ми повярва, че отивам при Кузма Кузмич, чувствувам го. Сигурно седи сега там, у тях, в задната градина на Фьодор Павлович, и ме дебне. А ако е останал там, значи, няма да дойде тук и толкова по-добре! Но при Кузма Кузмич наистина прескочих. Митя ме изпрати дотам, казах, че ще стоя до среднощ и той непременно да дойде тогава да ме съпроводи до къщи. Той си отиде, а аз поседях десетина минути при стареца — и хайде пак насам, ух, как се страхувах — тичах, да не ме срещне.

— Ами за къде си се докарала така? Я виж какво интересно боне си турила!

— Е, колко си любопитен, Ракитин! Казвам ти, че очаквам едно известие. Щом дойде известието, скачам и политам, повече няма да ме видите. Затова съм се докарала, да съм готова.

— Ами накъде ще полетиш?

— Много искаш да знаеш.

— Виж я ти! Каква е весела… Никога не съм те виждал такава. Пременила се като за бал — оглеждаше я Ракитин.

— Много разбираш от балове.

— А ти много ли разбираш?

— Аз поне съм виждала бал. Преди три години Кузма Кузмич жени сина си и гледах от галерията. Но какво съм седнала, Ракитка, с тебе да разговарям, когато тук такъв княз стои. Това се вика гостенин! Альоша, гълъбче, гледам те и не вярвам; Господи, как тъй да дойдеш ти при мене! Право да ти кажа, никога не съм очаквала, не съм мислила, пък и по-рано никога не съм вярвала, че може да дойдеш. Макар и да не е сега време, но страшно ти се радвам! Седни на дивана, ей тук, ей така, месечинке моя! Наистина още като че ли не мога да повярвам… Ех и ти, Ракитка, да беше го довел вчера или завчера!… Но нищо, пак ми е драго. Може да е по-добре, че дойде сега, в такъв миг, а не завчера…

Тя живо приседна на дивана до Альоша и го загледа просто с възхищение. И наистина й беше драго, не лъжеше, като казваше това. Очите й горяха, устните й се смееха, но добродушно, весело. Альоша дори не очакваше от нея такъв добър израз на лицето… До вчера я беше срещал рядко, беше си създал плашеща представа за нея, а вчера

страшно беше потресен от злобната и коварна постъпка с Катерина Ивановна и много го учудваше, че сега изведнъж видя в нея като че ли съвсем друго и неочаквано същество. И колкото й да беше смазан от собствената си скръб, очите му неволно се спряха на нея с внимание. Всичките й маниери като че ли приятно се бяха променили от вчера: почти липсваше вчерашният сладникав изговор, тези глезени и маниерни движения… всичко беше просто, простодушно, движенията й бяха бързи, прями, доверчиви, но беше много възбудена.

— Господи, какви неща се сбъдват днес наистина — заприказва тя пак. — И защо толкова ти се радвам, Альоша, и аз не знам. Да ме питаш, не мога да ти кажа.

— Хайде де, не знаеш защо ти е драго! — усмихна се Ракитин. — Имала си цел, като все ми досаждаше: доведи го, та го доведи.

— По-рано имах друга цел, сега вече онова мина, не е такъв моментът. Ще взема да ви почерпя. Сега съм по-добра, Ракитка. Но седни и ти, Ракитка, защо стоиш? Или вече си седнал? Ракитушка никога не забравя себе си. Гледай го сега, Альоша, седи там срещу нас, но е обиден: защо не съм го поканила преди тебе да седне. Ех, че обича да се сърди моят Ракитка, много обича! — засмя се Грушенка. — Не се ядосвай, Ракитка, днес съм добра. Но защо си тъжен, Альоша, да не те е страх от мене? — рече тя и с весела насмешливост го погледна в очите.

— Мъчно му е. Не му дали чин — изговори басово Ракитин.

— Какъв чин?

— Неговият старец се вмириса.

— Как се вмириса? Каневи глупости дърдориш, каква мръсотия искаш да кажеш! Мълчи, глупако! Ще ме пуснеш ли, Альоша, да ти поседна на коленете, ей така! — И тя мигом стана и скочи засмяна на коленете му, като едно гальовно котенце, и нежно прегърна шията му с дясната си ръка. — Ще те развеселя аз тебе, богомолното ми момченце! Наистина ли ще ми позволиш да поседя на коленете ти, няма да се сърдиш? Щом заповядаш, се махам.

Альоша мълчеше. Той седеше и не смееше да мръдне; чу думите й: „Щом заповядаш, се махам“, но не отговори, сякаш беше замрял. Но нямаше у него нищо, което можеше да се очаква и което можеше да си въобрази за него, да речем, Ракитин, който похотливо наблюдаваше от мястото си. Великата скръб на душата му поглъщаше всички чувства, които можеха да се зародят в сърцето му, и ако можеше само да си даде в този миг пълна сметка, той сам би разбрал, че сега е защитен с най-здравата броня против всякаква съблазън и изкушение. Все пак,

въпреки цялата смътна безсъзнателност на душевното му състояние и цялата, скръб, която го гнетеше, той все пак неволно се чудеше на едно ново и странно чувство, което се зараждаше в сърцето му: тази жена, тази „страшна“ жена не само не го плашеше сега с предишния страх, страх, който се пораждаше у него по-рано при всяка мечта за жена, когато такава мечта проблеснеше в душата му, но напротив, тази жена, от която той се боеше най-много, която седеше на коленете му и го прегръщаше, сега будеше у него съвсем друго, неочаквана и особено чувство, чувство на някакво необикновено, огромно и най-чистосърдечно любопитство към нея и всичко туй вече без никакъв страх, без ни най-малък ужас както преди — ето кое беше основното и кое неволно го учудваше.

— Е, стига сте дрънкали глупости! — извика Ракитин. — По-добре дай шампанско, дължиш го, нали знаеш!

— Наистина го дължа. Аз, Альоша му бях обещала освен всичко другото и шампанско за тебе, ако те доведе. Давай шампанско, и аз ще пия! Феня, Феня, донеси ни шампанско, онази бутилка, дето Митя я остави, тичай по-скоро! Аз, макар да съм скъперница, една бутилка ще почерпя, но не тебе, Ракитка, ти си гъба, него — че е княз! И макар че сега с друго е пълна душата ми, но така да бъде, ще пия и аз с вас, искам да погуляя!

— Но какъв е този случай днес и какво е това „известие“, мога ли да попитам, или е тайна? — любопитно се намеси пак Ракитин, като с всички сили си даваше вид, че не обръща внимание на камъчетата, които летяха в неговата градина.

— Ех, не е тайна, пък и ти знаеш — рече изведнъж загрижено Грушенка, като обърна глава към Ракитин и се отдръпна малко от Альоша, макар че все още продължаваше да седи на коленете му, прегърнала с ръка шията му, — офицерът идва, Ракитин, моят офицер идва!

— Чувах, че идвал, но нима е толкова близо?

— Сега е в Мокрое, оттам ще прати вест по човек, така ми писа, одеве получих писмо от него. Сега седя и чакам човека.

— Виж ти! Защо е в Мокрое?

— Дълго е за разправяне, пък и стига ти толкова!

— Тъкмо за Митенка е сега, охо-хо! Знае ли той, или не?

— Какво ще знае! Нищо не знае! Да научи, ще ме убие. Но сега вече никак не ме е страх от това, не ме е страх сега от ножа му. Мълчи, Ракитка, не ми споменавай за Дмитрий Фьодорович: съвсем ми съсипа сърцето. Пък и хич не искам да мисля за това в такъв миг. Виж, за

Альошечка мога да мисля, Альошечка си го гледам… Че усмихни се, гълъбче, развесели се на глупостта ми, на радостта ми се усмихни… А, ето усмихна се, усмихна се! Виж как нежно гледа. Аз, Альоша, знаеш ли, все мислех, че ми се сърдиш за онзи ден, за госпожицата. Кучка бях, така е. Но все пак добре стана. Хем беше лошо, хем хубаво — замислено се усмихна Грушенка и някаква жестока искрица изведнъж се мярна в усмивчицата й. — Митя каза, че тя крещяла: „Камшик за нея!“ Много я обидих тогава. Повика ме, искаше да ме победи, да ме подмами с шоколада си… Не, добре, че така стана — усмихна се тя пак. — Но все ме е страх, че ти си се разсърдил…

— Вярно, така е — рече изведнъж Ракитин със сериозно учудване. — Тя, Альоша, наистина се бои от тебе, който си такова пиленце.

— Той, Ракитка, за теб е пиленце… защото ти нямаш срама, да! Аз, знаеш ли, аз го обичам от душа, това е! Вярваш ли, Альоша, че те обичам с цялата си душа?

— Ах ти, безсрамнице! Тя ти се обяснява в любов, Алексей!

— Че какво пък, обичам го.

— А офицера? А златното известие от Мокрое?

— Онова си е едно, а това си е друго.

— Виж как излизат работите по женски!

— Не ме ядосвай, Ракитка — горещо подзе Грушенка, — онова си е едно, а това си е друго. Аз Альоша го обичам другояче. Наистина, Альоша, аз таях по-рано лукава мисъл за тебе. Та аз съм долна, бясна съм аз, ала в някои минути се е случвало, Альоша, да гледам на тебе като на моя съвест. Все си мисля: „Как ли ме презира той сега, каквато съм мръсна.“ И онзи ден това си мислех, когато тичах насам от госпожицата. Отдавна съм те забелязала така, Альоша, и Митя знае, казвала съм му. И Митя така го разбира. Вярваш ли, Альоша, че понякога наистина, като те гледам се срамувам, от себе си се срамувам… И как съм започнала да мисля за тебе и откога — не знам и не помня…

Влезе Феня и сложи на масата поднос с отворена бутилка и три пълни чаши.

— Шампанското дойде! — извика Ракитин. — Ти си възбудена, Аграфена Александровна, и не си на себе си. Като изпиеш една чаша, ще започнеш да танцуваш. Е-ех, и това не могат да направят — прибави той, като изглеждаше шампанското. — Бабата го е наляла в кухнята, пък тая донесла бутилката без тапата, пък и топла. Но хайде, дай така.

Той се доближи до масата, взе чашата, изпи я наведнъж и си наля втора.

— Не пада често шампанско — изрече, като се облизваше. — Хайде, Альоша, вземи чашата, прояви се. Но за какво да пием? За райските двери? Вземи, Груша, чашата, пий и ти за райските двери.

— Какви са тия райски двери?

Тя взе чашата. Альоша взе своята, отпи една глътка и я остави.

— Не, по-добре не! — усмихна се той кротко.

— А се хвалеше! — извика Ракитин.

— Тогава и аз няма да пия — подзе Грушенка, — пък и не ми се пие. Изпий, Ракитин, сам цялата бутилка. Ако пие Альоша, и аз ще пия.

— Започна се лигавене — присмя й се Ракитин. — А му седи на коленете. На него, да речем, му е мъчно, ами на тебе? Той се е разбунтувал против своя Бог, канеше се наденица да плюска…

— Защо така?

— Неговият старец умря днеска, старецът Зосима, светецът.

— Значи, старецът Зосима умря! — извика Грушенка. — Господи, аз пък не знаех! — Тя се прекръсти набожно. — Господи, но какво правя аз, седнала съм му сега на коленете! — стресна се тя изведнъж като ужасена, мигом скочи и се премести на дивана. Альоша я изгледа дълго, учудено и на лицето му сякаш нещо светна.

— Ракитин — каза той изведнъж високо и твърдо, — не ме дразни, че съм се разбунтувал против своя Бог. Не искам да се озлобявам против тебе, затова бъди и ти по-добър. Аз изгубих такова съкровище, каквото ти никога не си имал, и ти сега не можеш да ме съдиш. По-добре погледни сега нея: видя ли как ме пощади тя? Аз идвах тук да намеря злобна душа — така ме влечеше самия мене към това, защото бях подъл и зъл, а намерих искрена сестра, намерих съкровище — душа любяща… Тя ме пощади сега… Аграфена Александровна, за тебе говоря. Ти възроди душата ми сега.

Устните на Альоша затрепериха и той се задъхна. Млъкна.

— Спасила те е тя тебе! — изсмя се Ракитин злобно. — А тя искаше да те изяде, знаеш ли?

— Стой, Ракитин! — скочи изведнъж Грушенка. — Млъкнете и двамата. Сега аз ще кажа всичко: ти, Альоша, мълчи, че като говориш така, ме хваща срам, защото съм зла, а не добра — такава съм аз. А ти, Ракитин, мълчи, защото лъжеш! Имах по-рано такава една подла мисъл, да го изям, но сега лъжеш, сега изобщо не е така… и повече да не съм те чула, Ракитин. — Всичко това Грушенка изговори с огромно

вълнение.

— Я гледай как обезумяха и двамата — изсъска Ракитин, като оглеждаше и двамата учудено, — като побъркани, все едно съм в лудницата. Разкиснаха се взаимно, сега ще почнат да плачат.

— И ще заплача, наистина ще заплача — повтаряше Грушенка. — Той ме нарича своя сестра и аз никога вече няма да го забравя! Само че виж какво, Ракитин, макар да съм злобна, но все пак съм дала едно стръкче лук.

— Какво стръкче лук? Тю, по дяволите, та вие наистина се побъркахте!

Ракитин се чудеше на тяхната възторженост и се ядосваше от обида, макар че би могъл да се сети, че на двамата тъкмо им се беше събрало всичко, което можеше да разтърси душите им така, както не се случва често в живота. Но Ракитин, който умееше доста чувствително да разбира всичко, що се отнасяше до самия него, беше много груб, когато се касаеше до чувствата и преживяванията на ближния — донякъде от младежка неопитност, а донякъде и поради големия си егоизъм.

— Знаеш ли, Альошечка — разсмя се изведнъж нервно Грушенка, като се обърна към него, — на Ракитин се похвалих, че съм дала стръкче лук, а на тебе няма да ти се похваля, ще ти го разправя с друга цел. Това е само притча, но хубава притча, още като дете съм я слушала от моята Матрьона, дето сега ми е готвачка. Виж сега: „Имало едно време една жена, от злобна по-злобна, и тя умряла. Не останало подир нея нито едно добро дело. Грабнали я дяволите и я хвърлили в огненото езеро. А нейният ангел-хранител стои и си мисли: какво ли нейно добро дело да си спомни, че да го каже на Бога? Спомнил си и дума на Бога: тя, казва, веднъж отскубна от градината едно стръкче лук и го даде на една просякиня. И му отвръща Бог: вземи сега, казва, същото стръкче лук, та й го подай в езерото, нека се хване за него, и дърпай, и ако я измъкнеш от езерото, нека отиде в рая, пък ако се скъса, да си остане жената там, където е. Тича ангелът при жената, подава й стръкчето лук: на, казва, жено, хвани се за него, да те издърпам, но започнал лекичко да я дърпа и вече почти цялата я измъкнал, но другите грешници в езерото, като видели, че я издърпват навън, хванали се всички за нея, да ги изтеглят и тях с нея. А жената нали била от злобна по-злобна, взела да ги рита: «Мене дърпат, а не вас, мой е лукът, не е ваш.» И щом рекла това, лукът се скъсал. И паднала жената в езерото и гори там и до ден-днешен. А ангелът заплакал и си отишъл.“ Ето я тази притча, Альоша, запомнила съм я

наизуст, защото самата аз съм тази злобна жена. На Ракитка се похвалих, че съм дала едно стръкче лук, а на тебе ще ти кажа другояче: всичко на всичко само някакво си стръкче лук съм дала през целия си живот, това са ми всичките добродетели. И недей ме хвали тогава, Альоша, недей ме смята за добра, аз съм злобна, от злобна по-злобна, а като ме хвалиш, срам ме хваща. Ех, да се покая докрай. Слушай, Альоша: толкова много желаех да те видя тук и толкова настоявах за това пред Ракитка, че му обещах двайсет и пет рубли, ако те доведе при мене! Стой, Ракитка, чакай! — Тя с бързи крачки отиде при писалището, отвори чекмеджето, взе едно портмоне и извади от него банкнота от двадесет и пет рубли.

— Какви глупости! Какви глупости! — викаше озадачен Ракитин.

— Вземи, Ракитка, имам да ти ги давам, няма да откажеш нали, сам си ги поиска. — И му хвърли банкнотата.

— Има си хас да откажа! — изговори басово Ракитин, който явно се сконфузи, но нафукано криеше срама си. — Тъкмо добре ще ни дойдат, затуй са глупаците на тоя свят — да ги използуват умните хора.

— А сега мълчи, Ракитка. Всичко, което ще говоря, няма да е за твоите уши. Седни тук, в ъгъла, и мълчи, не ни обичаш ти нас и затова мълчи.

— Че за какво ли да ви обичам! — изръмжа Ракитин, без да скрива вече злобата си. Двадесет и пет рублевата банкнота той пъхна в джоба си и наистина много се срамуваше от Альоша. Смяташе, че след това ще получи възнаграждението си, така че Альоша няма да научи, и сега от срам го хвана яд. До тази минута намираше за много прилично да не противоречи кой знае колко на Грушенка, въпреки всичките нейни забележки, защото явно беше, че тя имаше някаква власт над него. Но сега и той се разсърди.

— Обича се заради нещо, а вие двамата какво сте направили за мек?

— Ами обичай без нищо, както Альоша обича.

— Защо да те обича и с какво толкова ти го е показал, та вириш нос?

Грушенка стоеше насред стаята, говореше с жар и в гласа й се доловиха истерични нотки:

— Мълчи, Ракитка, ти не разбираш нищо! И да не си посмял повече да ми говориш на ти, не ти позволявам, откъде пък се е взела у тебе тази дързост, да ти кажа! Седни в ъгъла и мълчи като мой лакей! А сега, Альоша, само на тебе ще кажа цялата истина, за да видиш

каква твар съм! Не на Ракитка, а на тебе говоря. Исках да те погубя, Альоша, това е голямата истина, твърдо бях решила; толкова исках, че подкупих с пари Ракитка, за да те доведе. И за какво го исках толкова? Ти, Альоша не знаеш нищо, ти се отвращаваше от мене, минеш — и сведеш очи, а аз сто пъти съм те гледала досега, почнах да разпитвам всички за тебе. Твоят образ ми остана в сърцето: „Презира ме той, мисля си, няма да иска и да ме погледне.“ И такова едно чувство ме обзе най-подир, че сама се чудя на себе си: защо ли пък се страхувам от такова дете? Цялото ще го лайна и ще му се смея. Съвсем се озлобих. Вярваш ли: никой тук не смее да каже, нито да помисли, че би могъл да дойде при Аграфена Александровна за онова лошо нещо; само стареца имам аз, свързана съм с него и продадена, сатаната ни е венчал, обаче от другите — нито един. Но като гледах тебе, си казах: този ще го лапна. Ще го лапна и ще му се смея. Виждаш ли каква зла кучка съм аз, тази, която ти нарече своя сестра! Ето сега е пристигнал онзи, моят измамник, аз седя тук и чакам известие от него. А знаеш ли какво беше той за мене? Пет години са, откак ме доведе тук Кузма — и се е случвало, крия се от хората да не ме виждат и чуват, слабичка, глупавичка, седя и плача, по цели нощи не спя и си мисля: „А къде ли е сега той, моят измамник? Сигурно ми се присмива с друга някоя, но само да ми падне, мисля си, да го видя, да го срещна някога: тогава ще му се отплатя, хубаво ще му се отплатя.“ Нощем в тъмнината плача във възглавницата си и все прехвърлям през ума си всичко това, нарочно си късам сърцето, със злоба го пълня: „Хубаво ще му се отплатя аз, ще му се отплатя!“ И просто започвам да вия в тъмното. Пък като си спомня изведнъж, че нищо няма да му направя, а той ми се смее сега, а може изобщо да ме е забравил и да не ме помни дори, и се свличам от леглото на пода, обливам се в безсилни сълзи и така плача-плача, докато съмне. Сутринта ставам по-зла от куче, готова съм целия свят да изям. А после, какво мислиш: почнах да трупам капитал, станах безжалостна, надебелях — поумняла съм, мислиш, а? Ама не, никой не вижда и не знае в цялата вселена, но щом настъпи нощният мрак, понякога пак така както преди пет години като момиче, лежа, скърцам със зъби и цяла нощ плача: „Ще види той, ще види!“ — мисля си. Чу ли всичко това? Е, как ме разбираш сега: преди един месец неочаквано получавам същото това писмо: пристига, овдовял, искал да се видим. Дъхът ми спря, Господи, и изведнъж си помислих: ще дойде, ще ми свирне, ще ме повика — и аз ще допълзя при него като кученце, бито, виновно кученце! Мисля си така и просто не си вярвам: „Долна ли съм, или не съм долна, ще се втурна ли при него, или няма да се

втурна?“ И такава злоба против самата мене ме е обзела през целия този месец, още по-тежка, отколкото преди пет години. Виждаш ли сега, Альоша, каква съм бясна, каква съм яростна, разказах ти цялата истина! А с Митя се забавлявах, за да не побягна при онзи. Мълчи, Ракитка, ти няма да ме съдиш, не говоря на тебе. И сега, преди да дойдете, лежах тук, чаках, мислих, цялата си съдба решавах и никога няма да разберете какво ми е било на сърцето. Да, Альоша, кажи на твоята госпожица да не ми се сърди за онзи ден… И никой в целия свят не знае какво ми е сега и не може да знае… Защото може би днес, преди да тръгна, ще взема един нож, още не съм решила…

И като изрече това „жално“ слово, Грушенка изведнъж не издържа, не довърши, закри лицето си с ръце, хвърли се върху възглавниците на дивана и зарида като малко дете. Альоша стана от мястото си и отиде при Ракитин.

— Миша — рече той, — не се сърди. Ти си й обиден, но не се сърди. Чу ли я сега? Не може да се иска толкова много от човешката душа, трябва да бъдем по-милосърдни…

Альоша изговори това в неудържим сърдечен порив. Той имаше нужда да го изрази и затова се обърна към Ракитин. Ако не беше. Ракитин, щеше да го възкликне на себе си. Но Ракитин го изгледа с присмех и Альоша изведнъж млъкна.

— Зареден си от одеве с твоя старец и сега с него стреляш в мен, Альоша, човече божи — изговори Ракитин с ненавистна усмивка.

— Не се смей, Ракитин, не се присмивай, не говори за покойника: той е над всички, които са живели на земята! — извика Альоша с плач в гласа. — Не ти говоря като съдия, а като последен от подсъдимите. Какво съм аз пред нея! Дойдох тук, за да загина, и си казвах: „Нека, нека!“ — и само поради малодушието си, а ето тя, след пет години мъки, пред първия, който дойде и й каза една искрена дума — всичко прости, всичко забрави и плаче! Нейният измамник се върнал, вика я и тя всичко прощава, бърза при него радостна и няма да вземе нож, няма. Не, аз не съм такъв! Не знам ти такъв ли си, Миша, но аз не съм такъв! Днес, сега получих този урок… Тя е над нас с любовта си… Чувал ли си от нея по-рано това, което разказа сега? Не, не си го чувал; ако го беше чувал, отдавна щеше да разбереш всичко… и другата, обидената завчера, и тя трябва да й прости! И ще й прости, като научи… и ще научи… Тази душа е още непримирена, тя трябва да се щади… в тази душа може би има съкровища…

Альоша млъкна, защото му спря дъхът. Ракитин, при всичката си злоба, гледаше учуден. Никога не беше очаквал от тихия Альоша

такава тирада.

— Гледай ти, намерил се адвокат! Какво става, да не си се влюбил в нея? Аграфена Александровна, та нашият постник наистина се е влюбил в тебе, ти победи! — извика той с безочлив смях.

Грушенка вдигна глава от възглавницата и погледна Альоша с умилена усмивка, която засия на нейното някак изведнъж подпухнало от сълзите лице.

— Остави го, Альоша, херувиме мой, не го ли виждаш какъв е, намерил си на кого да говориш. Аз, Михаил Осипович — обърна се тя към Ракитин, — мислех да ти искам прошка, задето те изругах, но сега пак не искам. Альоша, ела при мене, седни тука — повика го тя с радостна усмивка. — Ето така, седни тук и кажи ми (тя го улови за ръката и с усмивка го погледна в лицето), кажи ми: обичам ли го онзи, или не? Обичам ли моя измамник, или не? Аз лежах тук в тъмното, преди да дойдете, и все питах сърцето си: обичам ли го, или не? Помогни ми, Альоша, дойде време; както ти кажеш, така ще бъде. Да му простя ли, или не?

— Ти вече си му простила — изрече Альоша усмихнат.

— Наистина съм му простила — каза замислена Грушенка. — Какво подло сърце наистина! За подлото ми сърце! — И тя внезапно грабна от масата чашата, изпи я наведнъж, вдигна я нагоре и я захвърли на пода. Чашата се строши и издрънча. Нещо жестоко пробягна в усмивката й.

— А може и да не съм му простила още — някак застрашително изговори тя, с очи в земята, сякаш говореше сама на себе си. — Може би сърцето ми още само се кани да му прости. Ще се боря още малко със сърцето си. Знаеш ли, Альоша, страшно съм обикнала петте си години сълзи… Може би дори обичам само обидата си, а не самия него!

— Е, не бих искал аз да съм в неговата кожа! — изсъска Ракитин.

— И няма да бъдеш, Ракитка, никога няма да бъдеш в неговата кожа. Ти ще ми шиеш пантофки, Ракитка, за такава работа ще те употребя, а жена като мене никога няма да видиш… Пък и той може да не види…

— Той ли? Ами за какво се беше наконтила? — ехидно й се присмя Ракитин.

— Не ме кори за тези дрехи, Ракитка, още не познаваш изцяло сърцето ми! Стига да поискам, веднага ще хвърля дрехите, още сега ще ги хвърля, на минутата — звънливо извика тя. — Не знаеш за какво са ми тези дрехи, Ракитка! Може да се появя пред него и да му кажа:

„Виждал ли си ме такава, или още не?“ Защото той ме остави седемнадесетгодишна, тъничка, охтичава плачла. И ще седна до него, ще го подмамя, ще го разпаля: „Видя ли сега каква съм станала — ще му кажа, — е, остани си само с това, любезни господине, очи пълни, ръце празни!“ — ето за какво са може би тези дрехи, Ракитка — завърши Грушенка със злобен присмех. — Бясна съм, Альоша, яростна съм. Ще си скъсам дрехите, ще съсипя хубостта си, ще си изгоря лицето, с нож ще го нарежа, пък ще тръгна милостиня да прося. Само да поискам, никъде няма да ида, при никого, само да поискам, още утре ще върна на Кузма всичко, което ми е подарил, и всичките му пари, и ще тръгна цял живот да блъскам с една надница! Мислиш, че няма да го направя ли, Ракитка, няма да посмея да го направя? Ще го направя, ще го направя, още сега мога да го направя, само не ме ядосвайте… а онзи ще го изпъдя, ще остане с пръст в устата, няма да ме види!

Последните думи изкрещя истерично, но пак не издържа: закри си лицето с ръце, хвърли се върху възглавницата и пак се разтресе от ридания. Ракитин стана от мястото си.

— Да вървим — каза той, — късно е, няма да ни пуснат в манастира.

Грушенка веднага подскочи.

— Да не искаш да си ходиш, Альоша! — извика тя в скръбно изумление. — Какво правиш ти с мене, разчувствува ме, измъчи ме и сега пак цяла нощ, пак сама да остана!

— Та няма да нощува у вас! А пък ако иска, да остане! Аз и сам ще си отида! — язвително подхвърли Ракитин.

— Мълчи, злобна душа! — извика му Грушенка яростно. — Никога ти не си ми говорил такива думи, каквито той дойде да ми каже.

— Че какво толкова ти е казал! — изръмжа Ракитин сърдито.

— Не знам, не разбирам, нищо не разбирам какво толкова ми е казал, сърцето ми го усети, сърцето ми обърна той… Той пръв ме съжали, единствен, това е! Защо не дойде по-рано, херувиме мой! — И тя внезапно падна пред него на колене, като обезумяла. — Цял живот такъв като тебе съм чакала, знаех, че някой такъв ще дойде и ще ми прости. Вярвах, че и мене някой ще ме обикне, и мене, долната, не само заради моя срам!…

— Какво толкова съм направил за тебе! — усмихнат отговори Альоша, като се наведе към нея и нежно й взе ръцете. — Само ти дадох стръкче лук, едно съвсем малко стръкче, само това, само това!…

И като изрече тези думи, и той заплака. В този момент изведнъж отвън се чу шум, някой влезе в антрето; Грушенка скочи някак страшно уплашена. В стаята с шум и вик нахълта Феня.

— Господарке, гълъбице, господарке, куриерът дойде! — извика тя весела и задъхана. — Дошъл е кабриолет от Мокрое за вас, Тимофей кочияшът с тройка коне, ей сега ще запретнат други… Писмо, писмо, господарке, ето писмото!

Писмото беше в ръката й и тя през цялото време, докато викаше, го размахваше във въздуха. Грушенка грабна писмото от нея и го доближи до свещта. То беше само бележка, няколко реда, която тя прочете за миг.

— Викна ме! — изкрещя тя цяла пребледняла и с разкривено от болезнена усмивка лице. — Свирна ми! Пълзи, кученце!

Но само един миг остана сякаш в колебание; отведнъж кръв нахлу в главата й и заля бузите й с огън.

— Заминавам! — извика тя внезапно. — Петте ми годинки! Сбогом! Сбогом, Альоша, решена е съдбата ми… Идете си, идете си, махнете се сега от мене всички, да не ви виждам повече!… Към нов живот лети Грушенка… Не ме споменавай с лошо и ти, Ракитка. Може би на смърт отивам! Ух! Като пияна съм!

Тя внезапно ги остави и изтича в спалнята си.

— Е, сега вече не сме й притрябвали! — изръмжа Ракитин. — Да вървим, че току-виж пак започнали тези женски крясъци, омръзна ми този резлив крясък…

Альоша машинално се остави да го изведат. В двора беше спрял кабриолет, разпрягаха конете, сновяха с фенери, щураха се. През отворената пътна врата въвеждаха нова тройка коне. Но щом Альоша и Ракитин слязоха по стълбите, прозорецът на спалнята на Грушенка изведнъж се отвори и тя извика подир Альоша със звънлив глас:

— Альошечка, поздрави брат си Митенка и му кажи да не ме поменува с лошо, мене, своята злодейка. Предай му думите ми: „На подлец се падна Грушенка, не на тебе, благородния!“ И кажи му още, че Грушенка го е обичала един час време, само едничък час го е обичала — така че този час да помни за цял живот отсега нататък, така, кажи, Грушенка заръча за цял живот!…

Тя завърши с глас, пълен с ридания. Прозорецът се затръшна.

— Хм, хм! — измуча Ракитин през смях. — Закла брат ти Митенка, пък и му заръчва да я помни цял живот. Ама че безсрамие!

Альоша не отговори нищо, сякаш не го и чу; той вървеше до Ракитин устремно, сякаш ужасно бързаше, като че ли не беше на себе

си, вървеше машинално. Изведнъж нещо бодна Ракитин, сякаш незараснала раничка му докоснаха с пръст. Съвсем друго очакваше одеве, когато водеше Альоша при Грушенка; стана обратното на онова, което така много желаеше.

— Поляк е той, този неин офицер — заговори пак, като се сдържаше, — пък и изобщо не е офицер сега, бил митнически чиновник в Сибир някъде, на китайската граница, трябва да е някакво нищожно поляче. Говори се, че си загубил службата. Дочул е, че Грушенка е посъбрала капиталец, та се връща — това е цялото чудо.

Альоша пак сякаш не го чу. Ракитин не издържа.

— Е, какво, върна ли грешницата на прав път? — злобно се изсмя той на Альоша. — Върна ли блудницата по пътя на истината? Изгони ли седемте бяса, а? Ето къде се извършиха, значи, нашите чудеса!

— Престани, Ракитин! — извика Альоша със страдание в душата.

— Ти сега за одевешните двайсет и пет рубли ме „презираш“, нали? Значи, продал съм верния си приятел. Да, но ти не си Христос, нито аз Юда.

— Ах, Ракитин, уверявам те, дори бях забравил това — извика Альоша, — ти сам ми го напомняш сега…

Но Ракитин се озлоби окончателно.

— Дявол да ви вземе всички до един! — изкрещя той внезапно. — Защо ли се занимавам с тебе, по дяволите! Не искам повече да те знам! Хайде, върви си сам, ей ти пътя!

И той бързо свърна по друга улица, като остави Альоша самичък в мрака. Альоша излезе от града и тръгна през полето към манастира.

IV. Кана Галилейска

Беше вече много късно за манастира, когато Альоша се върна в скита; портиерът го пусна през една друга врата. Беше ударило вече девет — час за обща почивка и покой подир толкова тревожния за всички ден. Альоша плахо отвори вратата и влезе в килията на стареца, където сега беше неговият ковчег. Освен отец Паисий, който самотно четеше Евангелието над ковчега, и младия послушник Порфирий, който, уморен от снощната беседа и от дневната суетня, спеше в съседната стая на пода своя дълбок млад сън, в килията нямаше никого. Отец Паисий, макар да чу, че влезе Альоша, не се и обърна да го погледне. Альоша отиде в десния ъгъл, коленичи и почна да се моли. Душата му беше препълнена, но с нещо неясно, и нито едно чувство не взимаше връх, напротив, всички взаимно се изместваха в някакъв спокоен, равен кръговрат. Но на сърцето му беше сладко, и странно: това не го учудваше. Пак виждаше пред себе си този ковчег, този скрит отвред скъпоценен за него мъртвец, ала плачещата, тягостна и мъчителна скръб я нямаше в душата му както тази сутрин. Щом влезе сега, той коленичи пред ковчега като пред светиня, но радост, радост сияеше в ума му и в сърцето. Единият прозорец на килията беше отворен, въздухът беше свеж и прохладен — „значи, миризмата е станала по-силна, щом са решили да отворят прозореца“ — помисли си Альоша. Но и тази мисъл за зловонието, която доскоро му се виждаше толкова ужасна и позорна, не събуди сега у него предишната скръб и предишното негодувание. Той започна безмълвно да се моли, но скоро почувствува, че се моли почти машинално. Откъслечни мисли се мяркаха в душата му, припламваха като звездички и тутакси гаснеха, сменени от други, но затова пък в душата му цареше нещо цялостно, твърдо, утоляващо и той сам съзнаваше това. Навремени пламенно започваше молитва, толкова копнееше да благодари и да обича… Но започнал молитвата, изведнъж се прехвърляше на нещо друго, замисляше се, забравяше и молитвата, и онова, което я беше прекъснало. Започна уж да слуша какво чете отец Паисий, но уморен твърде много, постепенно взе да дреме…

„И в третий ден брак бе в Кана Галилеи[201] *и бе мати Исусова там* — четеше отец Паисий. — *Зван же бе Исус и ученицы его на брак.“*

„Брак? Какъв брак… — носеше се като вихър в ума на Альоша — и тя има своето щастие… тя отиде на пир… Не, не взе нож, не взе

нож… Това беше само «жална» дума… Е, жалните думи трябва да се прощават, непременно. Жалните думи разтушават душата… без тях скръбта би била много тежка за хората. Ракитин свърна в уличката. Докато мисли за своите обиди, Ракитин винаги ще се укрива в уличките… А пътят… пътят е голям, прав, светъл, кристален и слънце има в края му… А?… Какво четат?“

„И недоставшу вино, глагола мати Исусова к нему: «Вино не имут…»“ — стигаше до Альоша.

„Ах, да, пропуснах тук, а не исках да го пропусна, обичам това място: това е Кана Галилейска, първото чудо… Ах, това чудо, ах, това мило чудо! Не скръб, а радост човешка посещава Христос, когато прави за пръв път чудо, на човешката радост помага… «Който обича хората, обича и тяхната радост…» Това повтаряше покойният постоянно, това беше една от неговите най-главни мисли… Без радост не може да се живее, казва Митя… Да, Митя… Всичко, което е истинско и прекрасно, винаги е пълно с всеопрощение — това пак той го казва…“

„И глагола ей Исус: что ест мне и тебе, жено, не убо приде година моя. Глагола мати его слугам: еже глаголет вам сътвориш, створите.“

„Сторете… Радост, радост за някакви бедни, много бедни хора… То се знае, бедни, щом дори за сватбата виното не им е стигнало… Историците пишат, че около Генисаретското езеро и по всички онния места живеело тогава най-бедното население, каквото човек може да си представи… И друго велико сърце, на друго велико същество, което е било също там, на неговата майка, е знаело, че не е слязъл тогава само заради своя велик и страшен подвиг, но че е достатъчно за неговото сърце и простодушното наивно веселие на някакви прости, прости и обикновени същества, които сърдечно го поканили на своята сиромашка сватба. «Още не е дошъл часът ми» — казва той с кротка усмивка (непременно й се е усмихнал кротко)… И наистина, нима за да умножава виното по бедните сватби, е слязъл той на земята? Но ето, отишъл и го направил по нейна молба… Ах, той пак чете.“

„И глагола им Исус: наплъните водоноси воды, и наплъниша и до врьха.

И глагола им: почерпите нине и принесете архитриклину. Они же принесоша.

И яко вкуси архитриклин вина, бившаго от воды. И не ведеше откъде ест. А слуги ведеха почерпеши воду. И призва жениха архитриклин.

И глагола ему: всяк человек доброе вино подает прежде и яко упият, тако худшее. Ти же съблюде доброе вино доселе.“

„Но какво е това, какво е това? Защо се върти стаята… Ах, да… това е брак, сватба… да, разбира се. Ето и гостите, ето и младоженците седнали, и веселата тълпа, и… къде е премъдрият архитриклин? Но кой е този? Кой е? Пак се върти стаята… Кой се изправя там иззад голямата маса? Как?… И той е тук? Но нали е в ковчега… А е тук… стана, видя ме, идва насам… Господи!…“

Да, към него, към него се доближи той, сухичкият старец, със ситни бръчици по лицето, радостен и кротко засмян. Ковчега вече го няма, и той е в същите одежди както вчера, когато му бяха дошли гости. Лицето му цялото открито, очите му светят. Ала как така в същност — и той е на пира, и той е зван на сватбата в Кана Галилейска…

— И аз, миличък, и аз съм зван, зван и призван — чува се над него тих глас. — Защо си се скрил тук, та не се виждаш… ела и ти при нас.

Неговият глас, гласът на стареца Зосима… И как да не е той, щом го вика! Старецът вдигна Альоша за ръка, Альоша стана.

— Веселим се — продължи сухият старец, — пием вино ново, виното на радост нова, велика: виждаш ли колко много гости? Ето и младоженеца, и невестата, ето и премъдрия архитриклин, новото вино опитва. Защо ми се чудиш ти? Дал съм стръкче лук, и ето тук съм и аз. И мнозина тук само по едно стръкче са дали, само по едно малко стръкче… Какво са нашите дела? И ти, тихо, и ти, кротко мое момче, и ти днес можа да подадеш едно стръкче на една копнееща. Започвай, мили, започвай, кротки, своето дело!… А виждаш ли нашето слънце, виждаш ли го ти?

— Боя се… не смея да гледам… — пошепна Альоша.

— Не се бой от него. Страшен е с величието си пред нас, ужасен е от висотата си, но е милостив безкрайно, от любов се е уподобил на нас и се весели с нас, водата във вино превръща, за да не секва радостта на гостите, нови гости очаква, нови непрестанно зове и вече вовеки веков… Ето и вино ново носят, виждаш ли, делвите носят…

Нещо гореше в сърцето на Альоша, нещо го преизпълни изведнъж до болка, сълзи на възторг напираха в душата му… Той простря ръце, извика и се събуди…

Пак ковчега, отворения прозорец и тихото, тържествено, ясно четене на Евангелието. Но Альоша вече не слушаше какво се чете. Странно, беше заспал на колене, а сега стоеше на краката си и

изведнъж сякаш се откъсна от мястото си и с три твърди и бързи крачки отиде до самия ковчег. Дори бутна с рамо отец Паисий и не забеляза това. Отец Паисий за миг повдигна очи от книгата и го погледна, но веднага пак ги отмести, като разбра, че с младежа се е случило нещо странно. Альоша гледа половин минута ковчега, покрития, неподвижен и простян в ковчега мъртвец, с икона на гърдите и с качулка с осмовръх кръст на главата. Току-що беше чул гласа му и този глас още ечеше в ушите му. Пак се ослуша, чакаше още звукове… но изведнъж рязко се завъртя и излезе от килията.

Не се спря и на стълбите, а бързо слезе надолу. Душата му, пълна с възторг, жадуваше свобода, място, шир. Над него широко, неизгледно се беше прострял небесният свод, пълен с тихи сияйни звезди. От зенита до хоризонта се двоеше неясният още Млечен път. Хладна и тиха до неподвижност нощ бе обгърнала земята. Белите кули и златните кубета на църквата искряха на сапфиреното небе. Есенните буйни цветя в лехите около къщата бяха заспали до сутринта. Земната тишина сякаш се сливаше с небесната, земната тайна се съприкосновяваше със звездната… Альоша стоя, гледа и изведнъж като подкосен се свлече на земята.

Не знаеше защо я прегръща, не си даваше сметка защо изпитва толкова неудържимо желание да я целува, да я целува цялата, но я целуваше с плач, ридаеше и я обливаше със сълзите си и в изстъпление се кълнеше да я обича, да я обича вовеки веков. „Облей земята със сълзите на радостта си и обичай тия свои сълзи…“ — прозвънна в душата му. За какво плачеше? О, той плачеше в своя възторг дори и за тези звезди, които сияеха над него от бездната, и „не се срамуваше от това изстъпление“. Сякаш нишките на всички тия безбройни божи светове се бяха събрали отведнъж в душата му и тя цяла трепереше, „съприкосновена с други светове“. Искаше му се да прости на всички за всичко и да моли прошка — о, не за себе си, а за всички, за все и за вся, а „за мене и други молят прошка“ — прозвънна пак в душата му. Но с всеки миг чувствуваше явно и сякаш осезателно, че нещо твърдо и непоклатимо, като този небесен свод, се раждаше в душата му. Някаква идея сякаш се възцаряваше в ума му — и вече за цял живот и вовеки веков. Той се беше свлякъл на земята като слаб юноша, а се изправи твърд боец за цял живот и осъзна, и почувствува това изведнъж в същия миг на възторга си. И никога, никога през целия си по-нататъшен живот не забрави този миг. „Някой посети душата ми в онзи час“ — казваше по-късно с твърда вяра в думите си…

Подир три дни напусна манастира в съответствие и с думата на

покойния негов старец, който бе му заповядал „да отиде при хората“.

Книга осма Митя

I. Кузма Самсонов

А Дмитрий Фьодорович, на когото Грушенка, отлитайки към новия живот, „заръча“ да предадат последния й поздрав и нареди да помни навеки едничкия час на нейната любов, в това време, без да знае нищо за нея, също беше страшно объркан и неспокоен. Последните два дена беше в такова невъобразимо състояние, че наистина можеше да получи възпаление на мозъка, както сам казваше отсетне. Альоша не можа да го намери предния ден сутринта, а брат му Иван не можа същия ден да си уреди среща с него в кръчмата. Хазаите на квартирката, където живееше, по негова заповед скриха следите му. А той тия два дена буквално се блъскаше на всички страни, „борейки се със съдбата си и спасявайки себе си“, както сам разказваше после, и дори няколко часа отсъствува от града по една бърза работа, макар че го беше страх да остави Грушенка дори за минута, без да я дебне. Всичко това се изясни впоследствие най-подробно и документално, но сега ще набележим фактически само най-необходимото от историята на тези ужасни два дни в неговия живот, които предшествуваха страшната катастрофа, която така внезапно се разрази над неговата съдба.

Грушенка, макар и да бе го обичала един-едничък час истински и искрено, което си е вярно, ала го и мъчеше същевременно понякога наистина жестоко и безпощадно. Най-важното, че той не можеше да отгатне нищо от нейните намерения; да разбере нещо с ласка или сила също не беше възможно, няма да се подлъже за нищо на света, а само ще се разсърди и съвсем ще му обърне гръб — това му беше съвсем ясно. Митя подозираше тогава с право, че и тя самата е обзета от някаква борба, от някаква необичайна нерешителност, мъчи се да се престраши за нещо и все не може да се престраши, затова той не без основание предполагаше със свито сърце, че понякога тя сигурно го мрази с тази негова страст. Може би наистина беше така, но какво именно измъчваше Грушенка, той все пак не разбираше. В същност за него целият въпрос, който го мъчеше, се състоеше само от два варианта: или той, Митя, или Фьодор Павлович. Тук му е мястото да се отбележи един безспорен факт: той беше абсолютно сигурен, че Фьодор Павлович непременно ще предложи (ако вече не е и предложил) на Грушенка законен брак, и нито за миг не вярваше, че старият сластолюбец се надява да мине само с трите хиляди. Така мислеше Митя, понеже познаваше Грушенка и нейния характер. Ето

защо понякога можеше да му се вижда, че цялата мъка на Грушенка и цялата й нерешителност също идват само от там, че не знае кого от тях да избере и с кого от тях ще има най-голяма сметка. А за скорошното завръщане на „офицера“, сиреч онзи съдбоносен човек в живота на Грушенка, чието пристигане тя беше очаквала с такова вълнение и страх, колкото и да е странно, тия дни изобщо не му минаваше през ум. Наистина, че Грушенка тия последни дни изобщо не беше му споменавала за това. Но той добре знаеше от самата нея за писмото, което беше получила преди месец от този бивш свой прелъстител, знаеше донякъде и съдържанието му. Тогава, в един злобен момент, Грушенка му показа това писмо, но за голямо нейно учудване той не придаде на това писмо почти никакво значение. И много трудно би било да се обясни защо: може би просто защото, сам угнетен от цялото безобразие и ужас на борбата със собствения си баща за тази жена, той вече не можеше дори да си представи нищо по-страшно и по-опасно за себе си, поне по това време. А за годеника, който неочаквано изскочи отнякъде след петгодишното изчезване, той просто дори и не вярваше, особено пък, че скоро ще дойде. Пък и в самото това първо писмо на „офицера“, което бе показано на Митенка, се говореше за пристигането на този нов съперник доста неопределено: писмото беше много мъгляво, много превзето и изпълнено само с въздишки. Трябва да отбележа, че Грушенка тогава скри от него последните редове на писмото, в които се говореше малко по-определено за пристигането. При това Митенка си спомняше впоследствие, че в този миг беше доловил в лицето на самата Грушенка като че ли някакво неволно и гордо презрение към това послание от Сибир. После Грушенка не му съобщаваше вече нищо за по-нататъшните си връзки с този нов съперник. По такъв начин малко по-малко той дори съвсем забрави за офицера. Мислеше само за това, че каквото и да стане и както и да се обърнат нещата, предстоящият окончателен сблъсък с Фьодор Павлович съвсем е наближил и най-напред предстои тази развръзка. Със свито сърце всеки миг очакваше решението на Грушенка и все вярваше, че то ще дойде някак внезапно, по вдъхновение. Изведнъж тя ще му каже: „Вземи ме, твоя съм навеки“ — и всичко ще свърши: той ще я грабне и веднага ще я отведе накрай света. О, веднага ще я отведе, колкото може, колкото може по-далече, ако не накрай света, то някъде накрай Русия, ще се ожени там за нея и ще заживее с нея incoghito, така че никой да не знае нищо за тях нито тук, вито там и никъде. Тогава, о, тогава веднага ще започне съвсем нов живот! За този друг, обновен и вече „добродетелен“ живот („непременно,

непременно добродетелен“) мечтаеше постоянно и до лудост. Той жадуваше това възкресение и обновление. Мръсното блато, в което беше затънал по своя собствена воля, извънредно много му тежеше и той, както и мнозина в такива случаи, най-много от всичко вярваше в промяната на мястото: само да не са тия хора, само да не са тия обстоятелства, само да се махне от това проклето място — и всичко ще се възроди, ще тръгне поновому! Ето в какво вярваше и какво жадуваше.

Но това само в случай на първото, *щастливо* решение на въпроса. Имаше и друго решение, представяше си и друг, но вече ужасен изход. Изведнъж ще му каже: „Иди си, вече се разбрахме с Фьодор Павлович и ще се омъжа за него, а ти не ми трябваш“ — и тогава… но тогава… Митя впрочем не знаеше какво ще стане тогава, до последния час не знаеше, трябва да признаем това. Нямаше определени намерения, не беше обмислял престъпление. Единствено следеше, шпионираше и се мъчеше, но все пак се готвеше само за първия, щастливия изход на своята участ. Дори отпъждаше всяка друга мисъл. Но тук вече започваше съвсем друга мъка, явяваше се едно съвсем ново и допълнително, но също съдбоносно и неразрешимо обстоятелство.

Именно: в случая, че тя му каже: „Твоя съм, води ме“, как ще я отведе? Къде са му средствата за това, парите? Тъкмо по това време му бяха свършили всички доходи от подаянията на Фьодор Павлович, които досега не бяха прекъсвали в продължение на толкова години. Разбира се, Грушенка имаше пари, но в това отношение Митя изведнъж се оказа страшно горд: той искаше да я отведе и да започне с нея нов живот със собствени средства, а не с нейни; не можеше дори да си представи, че ще вземе пари от нея, и страдаше от тази мисъл до мъчително отвращение. Не се разпростирам тук върху този факт, не го анализирам, а само отбелязвам: такова беше състоянието на душата му в тази минута. Всичко това може би ставаше косвено и някак дори несъзнателно даже от тайните мъки на съвестта му за грабителски присвоените пари на Катерина Ивановна: „Пред едната съм подлец и пред другата веднага ще се превърна в същия подлец — мислеше тогава, както сам по-късно признаваше, — пък и Грушенка, ако разбере, няма да пожелае такъв подлец.“ И тъй, откъде да се вземат средства, откъде да се вземат тези съдбоносни пари? Иначе всичко ще пропадне, нищо няма да стане, „и единствено затова, че не съм имал пари, о, позор!“

Ще избързам малко: там е работата, че той може би знаеше откъде да намери тези пари, знаеше може би и къде стоят те. По-

подробно този път няма да говоря, защото после всичко ще се изясни, но ето къде беше най-голямата му беда и макар и неясно, но ще, го спомена; за да вземе тези пари, които стояха някъде си, за да *има право* да ги вземе, трябваше предварително да върне трите хиляди на Катерина Ивановна — иначе „аз съм джебчия, аз съм подлец, а не желая да започвам новия живот като подлец“ — реши Митя и затова си даде дума целия свят да преобърне, ако трябва, но непременно да върне тези три хиляди на Катерина Ивановна, на всяка цена и *преди всичко*. Окончателният процес на това решение се извърши у него, така да се каже, в най-последните часове от живота му, именно след последната му среща с Альоша, преди два дни, онази вечер, по пътя, след като Грушенка бе наскърбила Катерина Ивановна, а Митя като изслуша от Альоша разказа за случилото се, си призна, че е подлец, и му поръча да предаде това на Катерина Ивановна, „ако това може поне донякъде да я облекчи“. Именно тогава, през тази нощ, след като се раздели с брат си, той почувствува в изстъплението си, че по-добре е дори „да убие и ограби някого, но да върне дълга на Катя“. „По-добре пред него, убития и ограбения, да съм убиец и крадец, че и пред всички хора, и в Сибир да отида, отколкото Катя да има правото да каже, че съм й изневерил, откраднал съм й парите и с нейните пари съм избягал с Грушенка да започвам добродетелен живот! Такова нещо не мога!“ Така си каза Митя, скърцайки със зъби, и наистина понякога можеше да си представи, че ще свърши с възпаление на мозъка. Но засега се бореше…

Чудно нещо: ще рече човек, при подобно решение за него не оставаше вече нищо друго освен отчаянието; защото откъде ще намери изведнъж толкова пари, и то такъв голтак като него? А в същност той до края през цялото това време все се надяваше, че ще намери тези три хиляди, ще му дойдат, ще му паднат някак сами, ако ще и от небето. Но точно така става с хората, които като Дмитрий Фьодорович цял живот умеят само да харчат и прахосват получените по наследство пари, а как се печелят пари нямат никакво понятие. Най-фантастичен вихър се изви в главата му, след като се раздели онзи ден с Альоша, и обърка всичките му мисли. Затова стана така, че започна с една безкрайно налудна постъпка. А може би именно в такива положения за подобни хора най-невъзможните и фантастични постъпки да изглеждат най-възможни. Той внезапно реши да отиде при търговеца Самсонов, покровителя на Грушенка, да му предложи един „план“ и да вземе от него срещу този „план“ наведнъж цялата необходима сума; за комерческата страна на плана си никак не се съмняваше, а се

съмняваше само как ще възприеме постъпката му самият Самсонов, ако рече да я възприеме не само от комерческата страна. Макар че знаеше този търговец по лице, Митя не се познаваше с него и никога дори не бяха говорили. Но неизвестно защо у него, и то от много отдавна, се беше създало убеждението, че този стар развратник, вече с единия крак в гроба, може би в този момент няма да има нищо против, ако Грушенка уреди някак живота си честно и се омъжи за „благонадежден човек“. И че не само няма да се противи, но и че той самият го желае и стига да има подходящ случай, ще му съдействува. Дали по някакви слухове, или от някои думи на Грушенка, но той беше решил също, че старикът може би ще предпочете за Грушенка него пред Фьодор Павлович. Може би мнозина от читателите на нашата повест ще сметнат тази негова надежда за подобна помощ и това намерение да си вземе годеницата, така да се каже, от ръцете на нейния покровител за много груби и недостойни от страна на Дмитрий Фьодорович. Мога да отбележа само, че Митя си представяше миналото на Грушенка вече за окончателно преминало. Той гледаше на това минало с безкрайно състрадание и бе решил с всичкия плам на своята страст, че веднъж Грушенка да му каже, че го обича и ще го вземе, и веднага ще стане съвсем нова Грушенка, а заедно с нея и той — съвсем нов Дмитрий Фьодорович, без никакви пороци, само с добродетели: двамата ще си простят взаимно и ще започнат вече съвсем нов живот. Колкото до Кузма Самсонов, той го смяташе, в това вече изчезнало яко дим минало на Грушенка, за човек съдбоносен в нейния живот, когото тя обаче никога не е обичала и който, най-важното, вече също е „отминал“, свършил, така че и той вече изобщо не съществува. При това Митя сега не го броеше вече и за човек, защото всички в града знаеха, че той е само една болна развалина, запазила е Грушенка отношения, така да се каже, само бащински, а съвсем не като по-раншните, и това вече отдавна е така, вече почти цяла година е така. Във всеки случай тук имаше и много простодушие от страна на Митя, защото при всичките си пороци той беше много простодушен човек. Поради това свое простодушие, между другото, той беше сериозно убеден, че старият Кузма, като пътник за другия свят, искрено се разкайва за миналото си с Грушенка и че сега тя няма по-предан покровител и приятел от този безвреден вече старец.

И на другия ден след разговора с Альоша в полето, след който Митя почти не спа цялата нощ, той се появи в дома на Самсонов към десет часа сутринта и каза да съобщят за него. Къщата беше стара, мрачна, много просторна, двуетажна, с постройки в двора и с крило.

На долния етаж живееха двамата женени синове на Самсонов със семействата си, престарялата му сестра и неомъжената му дъщеря. В крилото пък живееха двамата му управители, единият от които също с голямо семейство. И децата му, и управителите живееха на тясно в отредените им помещения, но горния етаж заемаше само старецът и не пускаше да живее при него дори дъщеря му, която се грижеше за него и която в определените часове и в неопределените му повиквания трябваше всеки път да тича при него горе, въпреки че отдавна страдаше от задух. Това „горе“ се състоеше от множество големи приемни стаи, мебелирани по едновремешната мода на търговците с дълги скучни редове неугледни кресла и столове от махагон покрай стените, с кристални полилеи в калъфи, с мрачни огледала между прозорците. Всички тези стаи стояха съвсем празни и необитаеми, защото болният старец се беше свил само в една стаичка, в отдалечената си малка спалничка, където му прислужваше една стара слугиня със забрадени коси и едно „момче“, което пребиваваше на една пейка в коридора. Старецът вече почти не можеше да ходи с подутите си нозе и съвсем рядко ставаше от коженото си кресло, а бабата го придържаше под ръка, за да се разходи нагоре-надолу из стаята. Беше строг и неразговорлив дори с тази старица. Когато му съобщиха, че е дошъл „капитанът“, веднага нареди да не го приемат. Но Митя настояваше и каза да му съобщят още веднъж. Кузма Кузмич разпита подробно момчето как изглежда, да не е пиян? Да не буйствува? И получи отговор, че е „трезвен, но не ще да си отиде“. Старецът пак отказа. Тогава Митя, който беше предвидил всичко това и специално си беше взел за подобен случай хартия и молив, написа ясно на листа един ред: „По извънредно важна работа, която много касае Аграфена Александровна“ — и го изпрати на стареца. След като се поколеба малко, старецът нареди на момчето да въведе посетителя в салона, а старицата изпрати долу да каже на по-малкия му син веднага да се яви горе при него. Този по-малък син, мъж-върлина и с неимоверна сила, който се бръснеше и се обличаше по немски (самият Самсонов ходеше с кафтан и носеше брада), се яви незабавно и безмълвно. Всички те трепереха пред баща си. Бащата повика този юначага не защото го беше страх от капитана, той никак не беше страхлив по характер, а само така, за всеки случай, по-скоро за да има свидетел. Съпровождан от сина си, който го поведе под ръка, и от момчето, най-подир се дотътри в салона. Вероятно изпитваше и доста силно любопитство. Този салон, дето чакаше Митя, беше една грамадна, смазваща душата стая с прозорци от двете страни, с галерия,

с боядисани като имитация на мрамор стени и с три грамадни кристални полилея в калъфи. Митя седеше на едно столче при входната врата и с нервно нетърпение очакваше участта си. Когато старецът се показа на отсрещната врата, на десетина стъпки от стола на Митя, той скочи веднага и с твърди, войнишки крачки тръгна към него. Митя беше облечен прилично, със закопчан сюртук, с кръгла шапка в ръка и с черни ръкавици, точно както преди три дни в манастира при стареца, на семейната среща с Фьодор Павлович и братята. Старецът важно и строго го чакаше прав и Митя изведнъж почувствува, че докато отиваше към него, онзи го огледа целия. Митя беше изненадан от извънредно подпухналото в последно време лице на Кузма Кузмич: долната му бърна, и без туй дебела, приличаше сега на някаква увиснала мекица. Важно и мълчаливо се поклони на госта, посочи му едно кресло до канапето, а той самият, като се подпираше на ръката на сина си, с болезнени пъшкания почна бавно да се настанява на канапето отсреща, така че Митя, като видя мъчителните му усилия, веднага почувствува в сърцето си разкаяние и деликатен срам за сегашното си нищожество пред това толкова важно лице, което беше обезпокоил.

— Какво искате от мене, господине? — изговори, след като седна най-сетне, старецът, бавно, ясно, строго, но вежливо.

Митя трепна, понечи да скочи, но пак седна. След това веднага започна да говори високо, бързо, нервно, с жестове и явно в изстъпление. Личеше, че е стигнал до ръба, че загива и търси последен изход, а не успее ли, готов е дори да се хвърли в реката. Всичко това старецът Самсонов сигурно разбра моментално, макар че лицето му остана непроменено и студено като на истукан.

„Благородният Кузма Кузмич навярно е чувал вече неведнъж за моите кавги с баща ми Фьодор Павлович Карамазов, който ми ограби наследството от собствената ми майка… понеже вече целият град говори за това… защото тук всички дрънкат което не им е работа… А освен това може да знаете от Грушенка… извинете: от Аграфена Александровна… от многоуважаемата и почитана от мене Аграфена Александровна…“ — така почна, но се забърка още от първата дума Митя. Няма да излагаме дословно цялата му реч, а ще направим само резюме. Работата, значи, била там, че той, Митя, още преди три месеца „най-специално“ се съветвал (каза именно „най-специално“, а не специално) с адвокат в губернския град, „със знаменит адвокат, Кузма Кузмич, с Павел Павлович Корнеплодов, сигурно сте чували за него? Високо чело, почти държавнически ум… той ви познава… говори за

вас най-хубави неща“… — пак се обърка Митя. Но неговите обърквания не го спираха, той веднага ги прескачаше и продължаваше по-нататък и по-нататък. Та този същият Корнеплодов, като го разпитал подробно и разгледал документите, които Митя могъл да му представи (за документите се изказа малко неясно и особено в скороговорка на това място), се произнесъл, че колкото се отнася до село Чермашня, което би трябвало да принадлежи на него, на Митя, по майка, наистина би могло да се предяви иск и да се тури натясно старецът безобразник… защото не са затворени всички врати и правосъдието знае откъде да се провре. С една дума, можело да се очаква Фьодор Павлович да доплати още шест хиляди, дори и седем, понеже Чермашня все пак струва не по-малко от двадесет и пет хиляди, тоест сигурно двадесет и осем, „тридесет, тридесет, Кузма Кузмич, а аз, представете си, не съм взел от този жесток човек дори седемнадесет!…“ Та, значи, аз, Митя, зарязах тогава тази работа, защото не умея да се разправям с правосъдието, а като дойдох тук, намерих се в чудо от един насрещен иск (тук Митя пак се забърка и пак прескочи набързо): та дали не бихте пожелали вие, благородни Кузма Кузмич, да поемете всички мои права срещу този изверг, а да ми дадете само три хиляди… Вие в никакъв случай няма да загубите, кълна ви се, кълна ви се в честта си, в честта си, а напротив, можете да спечелите шест или седем хиляди вместо тези три… Но най-важното е да може да се свърши с това „дори още днес“. „Аз там чрез нотариуса или каквото трябва… С една дума, готов съм на всичко, ще ви дам всички документи, каквито поискате, всичко ще подпиша… и тази сделка да я свършим веднага и ако е възможно, стига да е възможно, още тази сутрин… Само да можете да ми дадете тези три хиляди… защото никой капиталист не може да се мери с вас в това градче… и с това ще ме спасите от… с една дума, ще спасите бедната ми глава за едно благородно дело, за едно възвишено дело, може да се каже… защото аз храня най-благородни чувства към една особа, която вие много добре познавате и за която се грижите бащински. Иначе не бих дошъл при вас, ако не беше бащински. И ако щете, тук трима са ударили глави, защото съдбата е страшилище, Кузма Кузмич! Реализъм, Кузма Кузмич, реализъм! А понеже вас отдавна трябва да ви изключим, ще останат две глави, както се изразих може би несполучливо, но аз не съм литератор. Тоест едната глава е моята, а другата — на оня изверг. И така избирайте: или аз, или оня изверг? Всичко сега е във вашите ръце — три съдби и два жребия… Извинете, уплетох се, но вие разбирате… виждам по вашите почтени очи, че

разбрахте… А пък ако не сте разбрали, аз още днес се хвърлям в реката, и толкова!“

Митя прекъсна нелепата си реч с това „и толкова“, скочи от мястото си и зачака отговор на глупавото си предложение. На последната фраза той изведнъж и безнадеждно почувствува, че всичко е загубено, и най-вече, че беше надрънкал страшни глупости. „Чудно нещо, докато идвах насам, всичко изглеждаше добре, а сега каква глупост!“ — внезапно мина през отчаяния му ум. През цялото време, докато говореше, старецът седеше неподвижно и го следеше с леден израз в погледа. Но след като го държа една минута в очакване, Кузма Кузмич изрече най-накрая с най-решителен и отчайващ тон:

— Извинете, ние с такива работи не се занимаваме.

Митя изведнъж почувствува, че нозете му се подкосяват.

— Но какво да правя сега, Кузма Кузмич! — изломоти той с измъчена усмивка. — Тогава с мене е свършено, как мислите?

— Извинете…

Митя продължаваше да стои прав и да гледа неподвижно събеседника си право в очите, когато изведнъж забеляза, че нещо се раздвижи в лицето на стареца. Той трепна.

— Вижте какво, господине, на нас такива работи не ни прилягат — бавно изговори старецът, — ще има разправии със съдилища, адвокати, голяма беля! Но ако искате, има тук един човек, обърнете се към него…

— Боже мой, но кой е той?… Вие ме възкресявате, Кузма Кузмич! — изведнъж запелтечи Митя.

— Той не е тукашен, този човек, и сега не се намира тук. Той е от селата, търгува с гори, Копоя му викат. От една година се пазари с Фьодор Павлович за вашата горичка в Чермашня, но не могат да се споразумеят за цената — може да сте чували. Тъкмо сега е дошъл пак и е отседнал у илинския поп, на дванайсетина версти от станция Воловя, в село Илинско. Писа ми тук за същата тази работа, тоест за гората де, и искаше от мен съвет. Фьодор Павлович лично се кани да отиде при него. Така че ако изпреварите Фьодор Павлович и предложите на Копоя същото, което казахте на мене, тогава той може би…

— Гениална мисъл — прекъсна го Митя възторжено. — Именно той, тъкмо за него е това! Той прави пазарлъка, искат му много, и изведнъж получава документ за същото това владение, ха-ха-ха! — И Митя изведнъж изгромоля с късия си дървен смях, съвсем неочакван, та Самсонов чак се стресна.

— Как да ви благодаря, Кузма Кузмич! — не можеше да се укроти Митя.

— Няма нищо — склони глава Самсонов.

— Но вие не знаете, вие ме спасихте, о, някакво предчувствие ме теглеше към вас… И тъй отивам при този поп!

— Не заслужава благодарност.

— Бързам, хвърча. Злоупотребих със здравето ви. Цял живот няма да забравя това, руски човек ви го казва, Кузма Кузмич, р-руски човек!

— Тъй, тъй.

Митя понечи да улови ръката на стареца, за да я раздрусна, но нещо злобно блесна в очите на онзи. Митя си дръпна ръката, но веднага се упрекна, че е много мнителен. „Той просто е уморен…“ — мина му през ум.

— За нея! За нея, Кузма Кузмич! Вие разбирате, че това е за нея! — изтърси той изведнъж така, че гръмна целият салон, поклони се, завъртя се рязко и със същите бързи големи крачки, без да се обръща, се запъти към вратата. Цял трептеше от възторг. „Всичко вече пропадаше и ето ангелът-хранител ме спаси — вртеше се в ума му. — И щом такъв опитен човек като този старец (много благороден старец и каква осанка!) ми посочи този път, тогава… тогава, значи, работата е уредена. Още сега отивам. До довечера ще се върна, довечера ще се върна, но работата е уредена. Нима този старец ще вземе да ми се подиграва!“ Така си приказваше Митя на път за квартирата си, и естествено другояче неговият ум не можеше да си представи нещата, тоест: или сериозен съвет (от такъв опитен човек) — познава работата, познава и тоя Копой (какво чудно име!), или пък — или пък старецът му се е присмял! Уви! Последната мисъл беше единствено вярна. После, много време след това, когато вече беше станала катастрофата, старецът Самсонов сам си признаваше със смях, че тогава се подиграл с „капитана“. Той беше злобен, студен и присмехулен човек, при това с болезнени антипатии. Дали възторженият вид на капитана, или глупавата вяра на този „прахосник и разточител“, че той, Самсонов, може да се подлъже по такава налудничава идея като неговия „план“, или чувството на ревност към Грушенка, в името на която „този нехранимайко“ беше дошъл при него да му предлага такива глупости за пари — не знам кое именно е накарало тогава стареца, но в минутата, когато Митя стоеше пред него, чувствувайки, че нозете му се подгъват, и безсмислено викаше, че с него било свършено — в същата минута старецът го погледна с безкрайна злоба и реши да се

погаври с него. Когато Митя излезе, Кузма Кузмич, блед от злоба, се обърна към сина си и му заръча да нареди занапред този дрипльо да не е припарил до къщата му, да не го пущат и в двора дори, защото иначе…

Той не доизказа заплахата си, но дори и синът му, който често го беше виждал гневен, изтръпна от страх. Цял час подир това старецът се тресеше целият от злоба, а привечер се разболя и изпрати за „хекимин“.

II. Копоя

И тъй трябваше да „препуска“, а нямаше нито копейка за коне, тоест имаше двадесет копейки и това беше всичко, всичко, което му беше останало от досегашното дългогодишно благосъстояние! Но имаше у дома си един стар сребърен часовник, който отдавна вече не вървеше. Грабна го и го отнесе на евреина часовникар, който имаше дюкянче на пазара. Евреинът даде за него шест рубли. „Не очаквах и толкова!“ — извика възхитен Митя (той още продължаваше да е възхитен), грабна шестте рубли и се затича към дома си. Там допълни сумата, като взе назаем три рубли от хазаите си, които му ги дадоха с удоволствие, макар че даваха последните си пари, толкова го обичаха. В своето възторжено състояние Митя им откри тутакси, че се решава съдбата му, и им разправи, ужасно припряно, разбира се, почти целия си „план“, който току-що беше предложил на Самсонов, сетне решението на Самсонов, бъдещите си надежди и пр., и пр. Хазаите му и по-рано бяха посветени в много негови тайни и затова гледаха на него като на свой човек, а не като на горделив господар. Като събра по такъв начин девет рубли, Митя прати за пощенска кола до станция Воловя. Но по този начин се запомни и се отбеляза фактът, че „точно преди въпросното събитие, на обед, Митя не е имал нито копейка и че за да намери пари, си е продал часовника и е взел назаем три рубли от хазаите си, и всичко това пред свидетели“.

Отбелязвам този факт предварително, после ще стане ясно защо го правя.

Като препусна към станция Воловя, Митя, макар да сияеше от радостно предчувствие, че най-сетне ще свърши и ще оправи „всички тия работи“, все пак трепереше и от страх: какво ще стане сега с Грушенка, докато го няма? Ами ако тя тъкмо днес реши най-накрая да отиде при Фьодор Павлович? Ето защо замина, без да й се обади, и поръча на хазаите си да не казват къде е, ако дойде някой да го търси. „Непременно, непременно трябва да се върна до довечера — повтаряше си, друсайки се в колата. — А този Копой ще трябва да го домъкна тук… за да свършим тази работа…“ Така със замряло сърце мечтаеше Митя, но, уви, съвсем не било писано бляновете му да се изпълнят според неговия „план“.

Първо, забави се, като тръгна от станция Воловя по междуселския път. Пътят излезе не дванадесет, а осемнадесет версти. Второ, не намери илинския поп, защото онзи беше отишъл до

съседното село. Докато го намери в съседното село, където отиде със същите, вече каталясали коне, почти се мръкна. Попът, плахо и любезно наглед човече, му обясни веднага, че този Копой, макар че бил отседнал най-напред при него, сега бил в Сухи Посьолок, там щял да нощува тази вечер, в къщичката на горския пазач, защото и там пазарял някаква гора. След настоятелните молби на Митя да го заведе при Копоя веднага и „с това, така да се каже, да го спаси“, попът, макар че се поколеба в началото, се съгласи да го съпроводи до Сухи Посьолок, явно от любопитство; но за беля го посъветва да отидат дотам „пешком“, понеже било на около една верста „и малко нещо“. Митя, разбира се, се съгласи и закрачи с километричните си крачки, така че горкият поп почти тичаше подир него. Не беше още стар и беше много предпазливо човече. Митя и с него веднага заговори за плановете си, разгорещено, нервно искаше съвети относно Копоя я приказва през целия път. Попът слушаше внимателно, но почти нищо не го посъветва. На въпросите на Митя отговаряше уклончиво: „Не знам, ох, не знам, отгде да знам“ и т.н. Когато Митя заговори за своите свади с баща си по наследството, попът чак се изплаши, защото беше в известно отношение зависим от Фьодор Павлович. Той впрочем с учудване попита защо Митя нарича този селски търговец Горсткин Копой и обясни вразумително на Митя, че макар онзи да е наистина Копой, но в същност не е Копой, защото жестоко се обижда от това име, и че непременно трябва да го нарича Горсткин, „иначе нищо няма да свършите с него, няма дори да ви изслуша“ — завърши попът. Митя изрази набързо известно учудване и обясни, че така го наричал самият Самсонов. Като чу това, попът веднага измънка нещо да приключи, макар че по-добре да беше обяснил още тогава на Дмитрий Фьодорович подозренията си: щом Самсонов го е изпратил при тоя селянин, като го е нарекъл Копой, не е ли направил това за майтап и няма ли тук нещо съмнително? Но Митя нямаше време да се спира „на такива дреболии“. Той бързо крачеше и едва когато стигнаха в Сухи Посьолок, разбра, че бяха извървели не верста и не верста и половина, а сигурно три; това го ядоса, но нищо не каза. Влязоха в къщичката. Горският пазач, познайникът на попа, живееше в едната половина на къщичката, а в другата половина, оттатък пруста, в стаята за гости, се беше разположил Горсткин. Влязоха там и запалиха лоена свещ. Беше много затоплено. На една борова маса имаше угаснал самовар, поднос с чаши, изпита бутилка ром, друга недопита бутилка водка и недояден пшеничен хляб. Самият гостенин лежеше на една пейка със смачкана горна дреха под главата си вместо възглавница и тежко хъркаше. Митя

се спря в недоумение. „Разбира се, трябва да го събудим: моята работа е много важна, толкова бързах, а и бързам да се върна още тази вечер“ — разтревожи се Митя, но попът и горският стояха мълчаливи и не изказваха никакво мнение. Митя се доближи и почна да го буди, будеше го енергично, но спящият не се събуждаше. „Той е пиян — реши Митя, — но какво да правя, Господи, какво да правя!“ И изведнъж започна да дърпа спящия страшно нетърпеливо за ръцете, за нозете, да му раздрусва главата, да го приповдига на пейката и все пак след всички продължителни усилия постигна само това, че онзи взе да мучи глупаво и да псува ужасно, макар и със заплитащ се език.

— Не, по-добре да почакате малко — рече най-сетне попът, — защото явно не е в състояние.

— Цял ден е пил — обади се горският.

— Боже! — извика Митя. — Да знаете само колко ми е необходим и в какво отчаяние съм сега!

— По-добре да изчакате до сутринта — повтори попът.

— До сутринта? Но, моля ви се, това е невъзможно! — И в отчаянието си понечи пак да буди пияницата, но веднага го остави, разбрал цялата безполезност на усилията си. Попът мълчеше, сънениият горски беше мрачен.

— Какви страшни трагедии сервира на хората реалността! — изрече Митя в пълно отчаяние. Пот се лееше от лицето му. Възползувайки се от тази минута, попът твърде резонно обясни, че дори да успеят да събудят спящия, той е пиян и е неспособен за никакви разговори, „а вие имате важна работа с него, така че по-добре да я оставите за заранта…“. Митя вдигна рамене и се съгласи.

— Аз, отче, ще остана тук със свещта и ще дебна момента. Щом се събуди, ще подхвана… За свещта ще ти платя — обърна се към пазача, — за нощуването също, да запомниш Дмитрий Карамазов. Само с вас, отче, не знам как да я наредим: къде ще легнете?

— Не, аз ще си вървя. Ще взема неговата кобилка и ще си ходя — и той посочи горския. — Хайде засега сбогом, желая ви да получите пълно удоволствие.

Така и решиха. Попът си тръгна с кобилката, радостен, че най-сетне се е отървал, но все пак поклащаше глава в недоумение и размишляваше: няма ли да е по-добре утре своевременно да съобщи за този любопитен случай на своя благодетел Фьодор Павлович, „зер, току-виж, се научил, ще се разсърди и ще прекрати благодеянията си“. Горският се почеса и мълчаливо се запъти към стаята си, а Митя седна на пейката да дебне момента, както се изрази. Дълбока мъка обви като

тежка мъгла душата му. Дълбока, страшна мъка! Той седеше, мислеше, но нищо не можеше да обмисли. Свещта плувна в нагар, обади се щурец, в затоплената стая ставаше непоносимо задушно. Изведнъж му се привидя градината, задната пътека, вратата на бащината му къща тайнствено се отваря и влиза бързо Грушенка… Той скочи от пейката.

— Трагедия! — изговори, скърцайки зъби, машинална отиде при спящия и се взря в лицето му. Той беше възсух, още млад селяк, с доста издължено лице, руси къдри и дълга, тънка червеникава брадичка, облечен с басмена риза и черна жилетка, от джоба на която се подаваше верижката на сребърен часовник. Митя разглеждаше тази физиономия със страшна омраза и, кой знае защо, особено му беше омразно, че този човек е с къдрици. Най-непоносимата обида беше, че той, Митя, стои и го чака със своята неотложна работа, пожертвувал толкова много, зарязал толкова много неща, измъчен до последна степен, а този търтей, „от когото зависи сега цялата ми съдба, си хърка най-безгрижно, все едно е от друга планета“. „О, ирония на съдбата!“ — извика Митя и изведнъж, съвсем побеснял, отново се хвърли да буди пияния селяк. Той го будеше с някакво настървение, дърпаше го, блъскаше го, дори го удряше, но след като се мъчи така близо пет минути и пак не постигна нищо, върна се на пейката си в безсилно отчаяние и седна.

— Глупаво, глупаво! — възклицаваше Митя. — И… колко нечестно е всичко това! — кой знае защо, прибави той изведнъж. Страшно го заболя главата: „Освен да го зарежа. Да се махна и толкова? — мина му през ум. — Не, ще чакам до утре. Нарочно ще остана, нарочно! Иначе защо идвах? Пък и няма с какво да си отида, как ще си отида сега оттук, ох, глупава работа!“

Главата обаче го болеше все повече и повече. Той седеше неподвижен, не усети как задряма и както седеше, изведнъж заспа. Изглежда, че беше спал два часа и повече.

Събуди се от непоносимо главоболие, толкова непоносимо, че му идеше да крещи. Слепоочията му пулсираха, темето го болеше; като се събуди, дълго още не можа да дойде напълно на себе си и да разбере какво му става. Най-после се сети, че задушната стая е пълна с газ от недогорели въглища и че е можел насмалко да умре. А пияният селяк продължаваше да спи и да хърка; свещта се беше стопила и вече гаснеше. Митя се развика и притича, олюлявайки се, отсреща, в стаичката на пазача. Пазачът скоро се събуди, но като чу, че в другата стая имало задушлив газ, макар да стана да се разпореди, но прие този факт със странно равнодушие, което неприятно изненада Митя.

— Но той е умрял, той е умрял и тогава… какво ще стане тогава? — викаше пред него в изстъпление Митя.

Отвориха вратата, разтвориха прозореца, разместиха кюнците, Митя донесе от пруста една кофа вода, най-напред той си намокри главата, а после намери някакъв парцал, топна го във водата и го залепи на главата на Копоя. А пазачът продължаваше да се отнася към цялото събитие някак презрително и като отвори прозореца, мрачно рече: „Стига му толкова“, и отиде пак да спи, като остави на Митя запален железен фенер. Митя се мъчи със задушения пияница близо половин час, като продължаваше да му мокри главата, и сериозно вече реши да не спи до заранта, приседна по едно време за минутка да си почине и моментално затвори очи, сетне веднага несъзнателно се изтегна на пейката и заспа като труп.

Събуди се ужасно късно. Беше някъде към девет сутринта. Слънцето ярко сияеше през двата прозореца на къщичката. Снощният кълрав селяк седеше на пейката вече облечен. Пред него стояха нов самовар и нова бутилка. Предишната, вчерашната, беше вече допита, а новата — изпразнена повече от половината. Митя скочи и веднага разбра, че проклетият селяк е пак пиян, дълбоко и безвъзвратно пиян. Той го гледа цяла минута с опулени очи. Селякът пък го гледаше мълчаливо и лукаво с някакво обидно спокойствие, дори с някакво презрително високомерие, както се стори на Митя. Митя се хвърли към него.

— Моля ви, вижте какво… аз… вие сигурно сте разбрали от тукашния пазач: аз съм поручик Дмитрий Карамазов, син на стареца Карамазов, с когото пазарите гората…

— Не е вярно! — изведнъж отсече селякът твърдо и спокойно.

— Как не е вярно? Нали познавате Фьодор Павлович?

— Никакъв Фьодор Павлович не познавам — изговори селякът, като езикът му малко се заплиташе.

— Но гората, нали пазарите с него гората; та събудете се, опомнете се. Отец Павел илинският ме доведе тук… Вие сте писали на Самсонов и той ме изпрати при вас… — задъхваше се Митя.

— Л-лъжеш! — отсече пак Копоя.

На Митя краката му изстинаха.

— Но, моля ви се, не ми е до шеги! Може да сте махмурлия. Все пак можете да говорите, да разбирате… иначе… иначе аз нищо не разбирам!

— Ти си бояджия!

— Моля ви се, аз съм Карамазов, Дмитрий Карамазов, искам да

ви направя едно предложение… изгодно предложение… много изгодно… именно във връзка с гората.

Селякът важно си поглаждаше брадата.

— Не, ти вземаше доставки, ама подлец излезе. Ти си подлец!

— Но уверявам ви, че се лъжете! — чупеше ръце Митя в отчаяние. Селякът все си гладеше брадата и изведнъж лукаво примижа:

— Не, ти виж какво ми посочи: посочи ми такъв закон, дето да позволява да се строят боклуци, чуваш ли! Ти си подлец, разбираш ли?

Митя мрачно се отдръпна и изведнъж сякаш „нещо го цапна по челото“, както сам казваше отсетне. В миг настъпи някакво просветление в ума му, „пламна светлик и аз разбрах всичко“. Той стоеше като вдървен и недоумяваше как е могъл, той, все пак умен човек, да се хване на такава глупост, да се забърка в такова приключение и да продължи така почти цяло денонощие, да се занимава с тоя Копой, да му мокри главата… „Та той е пиян, пиян до безобразие и ще пие още цяла седмица — какво да чакам тук! Ами ако Самсонов нарочно ме е изпратил? Ами ако тя… О, Боже, какво направих!…“

Селякът седеше, гледаше го и се подсмиваше. Да беше в друг случай, Митя може би щеше да убие този глупак от яд, но сега самият той се почувствува слаб като дете. Отиде кротко до пейката, взе си дрехата, мълком я облече и излезе от стаята. В другата стая не намери пазача, нямаше никой. Извади от джоба си петдесет копейки дребни пари и ги сложи на масата — за нощуването, за свещта и за безпокойството. Като излезе от къщурката, видя, че наоколо беше само гора и нищо друго. Тръгна наслуки и дори без да помни накъде трябва да свърне, надясно или наляво; снощи, когато бързаше насам с попа, не беше запомнил пътя. Никакво чувство на мъст към когото и да било нямаше в душата му, дори към Самсонов. Той крачеше по тясната горска пътека без мисъл, объркан, със „загубена идея“ и без да го интересува къде отива. Можеше да го надвие всяко срещнато дете, толкова беше отпаднал духом и тялом. Но все пак излезе криво-ляво от гората: пред него се ширнаха необгледни голи, пожънати ниви. „Какво отчаяние, каква смърт наоколо!“ — повтаряше си той и все крачеше и крачеше напред.

Спасиха го пътници: един кочияш караше някакъв старец. Като се изравниха, Митя попита за пътя и се оказа, че и те са за станция Воловя. Спазариха се и качиха Митя. Пристигнаха след три часа. На станция Воловя Митя веднага поръча пощенска кола за града и

изведнъж се сети, че е страшно гладен. Докато се впрягаха конете, му опържиха яйца. Той мигом ги изяде, изяде цял голям комат хляб, изяде и някакво парче салам и изпи три чашки водка. Като хапна, се ободри и душата му пак се проясни. Сега летеше по пътя, даваше зор на кочияша да препуска и веднага си състави нов и вече „твърд“ план как да намери още днес „тези проклети пари“. „И като си помислиш, само като си помислиш, че заради тези нещастни три хиляди пропада една човешка съдба! — възкликна той презрително. — Още днес ще се оправя!“ И ако не беше непрестанната мисъл за Грушенка, мисълта дали не се е случило нещо с нея, той може би пак щеше съвсем да се развесели. Но мисълта за нея прорязваше душата му всяка минута като остър нож. Най-сетне пристигнаха и Митя веднага се втурна при Грушенка.

III. Златните находища

Това именно беше посещението на Митя, за което Грушенка с такъв страх разказваше на Ракитин. Тя тогава очакваше своя „куриер“ и много се радваше, че Митя не беше идвал нито вчера, нито днес, надяваше се да даде Господ да не дойде, докато замине, но той изведнъж се изтърси. По-нататък знаем: за да се отърве от него, тя веднага го придума да я съпроводи до Кузма Самсонов, където уж било ужасно необходимо да отиде „да броят парите“, и след като Митя веднага я съпроводи, разделяйки се с него пред вратата на Кузма, го накара да й обещае, че ще дойде да я вземе в дванадесет часа, за да я изпрати чак до къщи. И Митя беше доволен от това нареждане: „Ще бъде у Кузма, значи, няма да отиде при Фьодор Павлович… ако само не лъже“ — прибави тутакси. Но му се струваше, че не лъже. Той беше именно от този род ревнивци, които, (разделяйки се с любимата жена, веднага измислят Бог знае какви ужаси за това, какво става с нея и как тя там му „изневерява“, но като се втурнеше пак при нея, потресен, съсипан, уверен вече безвъзвратно, че все пак е успяла да му изневери, още от пръв поглед към лицето й, засмяното, весело и мило лице на тази жена — веднага се възраждаше духом, веднага му минаваха всички подозрения и с радостен срам се ругаеше сам за ревността си. Като изпрати Грушенка, той се спусна тичешком към къщи. О, толкова много работи имаше още да свърши днес! Но поне му беше олекнало на сърцето. „Само трябва да науча по-скоро от Смердяков дали не е станало там нещо снощи, дали, не дай Боже, не е ходила при Фьодор Павлович, ох!“ — мина му през ум. Така че още неуспял да стигне до квартирата си, и ревността пак започна да човърка неспокойното му сърце.

Ревност! „Отело не е ревнив, той е доверчив“ — отбелязва Пушкин и дори само тези думи свидетелствуват за изключително дълбокия ум на нашия велик поет. На Отело просто душата му е премазана и се е помътило цялото му мировъзрение, защото е *загинал идеалът му*. Но Отело няма да се крие, да шпионира, да дебне: той е доверчив. Напротив, налага се да го насочват, подтикват, разпалват с извънредно големи усилия, за да може да се досети за изневярата. Съвсем друго е истинският ревнивец. Невъзможно е дари да си представи човек целия позор и цялото нравствено падение, с които е способен да свикне ревнивецът, без всякакви угризения на съвестта. И не, да речеш, че са все долни и мръсни души. Напротив, човек с

възвишено сърце, с чиста любов, пълна със саможертва, може същевременно да се крие под масите, да подкупва подли хора и да се примирява с най-голямата мръсотия на шпионството и подслушването. Отело не би могъл в никакъв случай да се примири с изневярата — не да я прости, а да се примири, — макар че душата му е незлоблива и невинна като душата на младенец. Не е така при истинските ревнивци! Ревнивците в същност най-вече прощават и това го знаят всички жени. Ревнивецът извънредно бързо (разбира се, след страшна сцена отначало) може и е способен да прости например почти доказаната изневяра, вече видените от самия него прегръдки и целувки, стига да може например в същото време някак да се увери, че това е била „за последен път“ и че неговият съперник от този миг нататък ще изчезне, ще се махне накрай света, или че самият той ще я отведе на такова място, където вече няма да дойде този страшен съперник. Разбира се, това примирение ще бъде само за час, защото дори наистина съперникът да изчезне, той още утре ще измисли друг, нов, и ще почне да ревнува от него. И като си помислиш, за какво е тази любов, която трябва толкова да се дебне, и колко струва любовта, която е необходимо тъй усилено да се варди? Но това именно няма да разбере истинският ревнивец, а същевременно, между тях наистина се случват хора дори с възвишени сърца. За отбелязване е и това, че същите тези хора с възвишени сърца, докато се крият в някое стайче да подслушват и шпионират, макар и да разбират ясно с „възвишените си сърца“ целия срам, в който доброволно са затънали, обаче, в минутата поне, докато се крият в това стайче, никога не чувствуват угризения на съвестта. Щом видеше Грушенка, Митя забравяше ревността и за миг ставаше доверчив и благороден, дори сам се презираше за лошите чувства. Но това значеше само, че в любовта му към тази жена имаше нещо много по-висше, отколкото той самият предполагаше, а не само страст, не само „извивката на тялото“, за която спомена на Альоша. Но затова пък, когато Грушенка изчезнеше, Митя веднага започваше да я подозира във всички низости и коварства на изневярата. А угризения на съвестта в това време не чувствуваше никакви.

И така, ревността пак кипна в него. Във всеки случай трябваше да се бърза. Най-напред трябваше да се намерят поне малко пари назаем. Вчерашните девет рубли почти изцяло отидоха за пътуването, а съвсем без пари, разбира се, не може да се направи нито крачка. Но той заедно с новия си план беше обмислил, още докато пътуваше, как да намери малко пари. Имаше два хубави дуелни пистолета с патрони и не беше ги заложил досега само защото ги обичаше най-много от всичко, което

имаше. В кръчмата „Столичен град“ отдавна беше се запознал, без да се сближава, с един млад чиновник и веднъж в същата кръчма беше научил, че този неженен и доста заможен чиновник е луд за оръжие, купува пистолети, револвери, кинжали, окачва си ги в къщи по стените, показва ги на познатите си, хвали се, разбира системите на револверите как се зареждат, как се стреля и пр. Без да му мисли много, Митя веднага отиде при него и му предложи да му заложи пистолетите си за десет рубли. Чиновникът с радост взе да го придумва направо да му ги продаде, но Митя не се съгласи и онзи му даде десет рубли, като му заяви, че в никакъв случай няма да му вземе лихва. Разделиха се приятелски. Митя бързаше, той се запъти към задния двор на Фьодор Павлович, към своята беседка, та да повика по-скоро Смердяков. Но по този начин пак се получи така, че три или четири часа преди предстоящото произшествие, за което много ще се говори по-нататък, Митя нямаше нито копейка и за десет рубли заложи любимата си вещ, а пък изведнъж, подир три часа, се оказа, че разполага с хиляди… Но аз много избързвам.

У Маря Кондратиевна (съседката на Фьодор Павлович) го очакваше известието за болестта на Смердяков, което извънредно много го смути и порази. Той изслуша историята за падането в избата, сетне за епилепсията му, за идването на доктора и грижите на Фьодор Павлович; е учудване научи също, че брат му Иван Фьодорович тази сутрин отпътувал за Москва. „Сигурно преди мене е минал през Воловя — помисли си Дмитрий Фьодорович, но Смердяков го безпокоеше ужасно: — Какво ще стане сега, кой ще варди, кой ще ми съобщава?“ Той почна жадно да разпитва тези жени не са ли забелязали нещо снощи. Те много добре знаеха за какво разпитва и напълно го успокоиха: никой не е идвал, Иван Фьодорович нощувал там, „всичко беше съвсем наред“. Митя се замисли. Несъмнено и днес трябва да се варди, но къде: тук или пред къщата на Самсонов? Той реши, че и тук, и там, според случая, а сега, сега… Работата е там, че сега пред него стоеше този „план“, одевешният, нов и вече сигурен план, който беше измислил по пътя и чието изпълнение беше вече невъзможно да се отлага. Митя реши да пожертвува един час за него: „за един час всичко ще оправя, всичко ще науча и тогава, тогава, първо, у Самсонов, да питам там ли е Грушенка, после моментално пак тук, до единадесет часа тук, а после за нея у Самсонов, за да я изпратя до къщи.“ Ето така реши.

Литна у дома си, изми се, вчеса се, изчисти си дрехите, облече се и тръгна за госпожа Хохлакова. Уви, неговият „план“ беше тук. Решил

беше да вземе назаем трите хиляди рубли от тази дама. И главно, у него изведнъж, някак внезапно се яви извънредната увереност, че тя няма да му откаже. Може някому да се види чудно, че като е бил тъй уверен, не е отишъл по-рано там, тъй да се каже, в собствената си среда, а ходи при Самсонов, човек от съвсем друг вид, с когото дори не знаеше как да говори. Но работата е там, че с Хохлакова през последния месец почти беше прекратил познанството, пък и по-рано се познаваха слабо и освен това знаеше много добре, че и тя самата не може да го понася. Тази дама беше го намразила от самото начало просто защото беше годеник на Катерина Ивановна, а на нея, кой знае защо, изведнъж й се беше дощяло Катерина Ивановна да го зареже и да се омъжи за „милия, рицарски образован Иван Фьодорович, който има такива прекрасни обноски“. А обноските на Митя тя мразеше. Митя дори й се надсмиваше и веднъж беше казал за нея, че тази дама е „толкова жива и разпусната, колкото и необразована“. И ето тая сутрин в колата го озари една гениална мисъл: „Щом не иска да се оженя за Катерина Ивановна, и то до такава степен (той знаеше, че почти до истерия), тогава защо да ми откаже сега тези три хиляди, след като тъкмо с тези пари мога да оставя Катя и да се махна завинаги оттук? Тези разглезени висши дами, когато капризно пожелаят нещо, не щадят никакви усилия, само и само да стане, както те искат. При това е толкова богата“ — разсъждаваше Митя. Колкото до самия „план“, той беше същият, както и по-рано, тоест той щеше да предложи своите права върху Чермашня, но вече не с търговска цел, както вчера на Самсонов, и не за да съблазнява дамата, както вчера Самсонов, с възможността да изкара от тези три хиляди двойно повече, шест или седем хиляди, а просто като благородна гаранция срещу заема. Развивайки тази нова своя мисъл. Митя стигаше до възторг, но така ставаше с него винаги, във всичките му начинания, във всичките му внезапни решения. На всяка нова своя мисъл той се отдаваше страстно. Все пак, когато прекрачи прага на къщата на госпожа Хохлакова, изведнъж усети по гърба си тръпки на ужас: едва в тази секунда осъзна напълно и вече математически ясно, че тук е последната му надежда, че повече нищо не му остава на този свят, че ако и тук удари на камък, „остава да заколя и да ограбя някого за три хиляди рубли и нищо повече…“ Беше към седем и половина, когато позвъни.

Отначало щастието като че ли му се усмихна: щом съобщи кой е, веднага го приеха необикновено бързо. „Сякаш ме е чакала“ — мина му през ум, а след това, веднага щом го въведоха в гостната,

домакинята почти влетя и направо му каза, че го е чакала.

— Чаках ви, чаках ви! Не можех дори да помисля, че ще дойдете у нас, съгласете се сам, и все пак ви чаках, може да се учудите на моя инстинкт, Дмитрий Фьодорович, но аз цяла сутрин бях сигурна, че днес ще дойдете.

— Това е наистина чудно, госпожо — изрече Митя, като сядаше тежко, — но… аз съм дошъл по една извънредно важна работа… най-най-важна, за мене, тоест, госпожо, само за мене, и бързам…

— Знам, че сте дошли по много важна работа, Дмитрий Фьодорович, това не са никакви предчувствия, не са ретроградни идеи за чудеса (чухте ли за стареца Зосима?), тук, тук има математика: не можеше да не дойдете, след като стана всичко това с Катерина Ивановна, не можеше, не можеше, това е математика.

— Реализмът на действителния живот, госпожо, ето какво е това! Но позволете ми да ви изложа…

— Именно реализмът, Дмитрий Фьодорович. Аз сега съм всецяло за реализма, имах вече добър урок относно чудесата. Чухте ли, че старецът Зосима умрял?

— Не, госпожо, за пръв път чувам — позачуди се Митя. Представи си за миг лицето на Альоша.

— Да снощи, и представете си…

— Госпожо — прекъсна я Митя, — представям си само, че съм в най-отчаяно положение и ако вие не ми помогнете, всичко ще пропадне — и най-напред аз. Простете ми за този тривиален израз, но аз горя, аз съм в треска…

— Знам, знам, че сте в треска, всичко знам, вие и не можете да бъдете в друго състояние на духа и каквото и да кажете, предварително го знам. Отдавна съм взела пред вид вашата съдба, Дмитрий Фьодорович, следя я и я изучавам… О, повярвайте, че съм опитен душевен доктор, Дмитрий Фьодорович.

— Госпожо, ако вие сте опитен доктор, аз пък съм опитен болен — изрече пряко сили Митя една любезност — и предчувствувам, че щом наистина така ви е присърце моята съдба, вие ще й помогнете на прага на гибелта й, но затова позволете ми най-сетне да изложа пред вас плана, с който дръзнах да дойда тук… и онова, което очаквам от вас… Аз дойдох, госпожо…

— Недейте разправя, това са второстепенни неща. А колкото до помощта, не сте вие първият, комуто помагам, Дмитрий Фьодорович. Сигурно сте чували за моята братовчедка Белмесова, нейният мъж загиваше, беше пропаднал, както характерно се изразихте вие,

Дмитрий Фьодорович, и какво мислите, аз го посъветвах да се залови с коневъдство и сега той преуспява. Вие имате ли понятие от коневъдство, Дмитрий Фьодорович?

— Ни най-малко, госпожо — ох, госпожо, ни най-малко! — извика в нервно нетърпение Митя и чак се надигна от мястото си. — Аз ви моля само, госпожо, да ме изслушате, оставете ме само да говоря две минути свободно, за да мога най-напред да ви изложа всичко, целия проект, с който съм дошъл. При това нямам време, ужасно бързам!… — извика истерично Митя, като усети, че тя пак ще почне да говори, и с надеждата да я надвика. — Аз съм в отчаяние… в крайна степен на отчаяние, за да ви поискам назаем три хиляди рубли, назаем, но срещу сигурен, срещу най-сигурен залог, госпожо, срещу най-сигурно обезпечение! Позволете само да ви изложа…

— Не, после, после! — замахна с ръка от своя страна госпожа Хохлакова. — А и всичко, което ще кажете, аз го знам предварително, нали ви казах вече. Вие искате някаква сума, трябват ви три хиляди, но аз ще ви дам повече, двойно повече, аз ще ви спася, Дмитрий Фьодорович, само трябва да ме послушате!

Митя направо подскочи пак от мястото си.

— Госпожо, нима сте толкова добра! — извика той с безмерно силно чувство. — Господи, вие ме спасихте! Вие, госпожо, спасявате един човек от насилствена смърт, от револвер… Моята вечна благодарност…

— Аз ще ви дам безкрайно, безкрайно повече от три хиляди! — извика госпожа Хохлакова, като гледаше със сияеща усмивка възторга на Митя.

— Безкрайно? Но няма нужда от толкова много. Необходими са ми само тези съдбоносни за мене три хиляди, а аз от своя страна дойдох да ви гарантирам тази сума с безкрайна благодарност и ви предлагам един план, който…

— Стига, Дмитрий Фьодорович, речено-сторено! — отсече госпожа Хохлакова с целомъдреното тържество на благодетелка. — Аз ви обещах да ви спася и ще ви спася, както спасих Белмесов. Какво мислите за златните находища, Дмитрий Фьодорович?

— За златните находища ли, госпожо! Никога нищо не съм мислил за тях.

— Затова пък аз съм мислила вместо вас! Мислила и премислила! Вече цял месец ви следя с тази цел. Сто пъти съм ви гледала, когато минавате, и съм си повтаряла наум: ето един енергичен човек, който е само за находищата. Дори изучих вашия вървеж и реших: този човек

ще открие много находища.

— По вървежа ли, госпожо? — усмихна се Митя.

— Защо не, дори и по вървежа. Нима отричате, че по вървежа се познава характерът, Дмитрий Фьодорович? Естествените науки потвърждават това. О, аз сега съм реалистка, Дмитрий Фьодорович. От днес, след цялата тази история в манастира, която толкова ме разстрои, аз съм абсолютна реалистка и искам да се впусна в практическа дейност. Аз съм излекувана. Стига! — както казва Тургенев.[202]

— Но, госпожо, трите хиляди, които така великодушно обещахте да ми дадете.

— Те няма да ви избягат, Дмитрий Фьодорович — веднага го пресече госпожа Хохлакова, — тези три хиляди все едно, че са ви вече в джоба, и не три хиляди, а три милиона, Дмитрий Фьодорович, в най-скоро време! Аз ще ви кажа идея за вас: ще откриете находища, ще спечелите милиони, ще се върнете и ще станете деец и нас ще ни тласкате, ще ни насочвате към доброто. Да не би да предоставим всичко на чифутите? Вие ще строите здания и разни предприятия… Ще помагате на бедните, а те ще ви благославят. Днес е векът на железниците, Дмитрий Фьодорович. Вие ще станете известен и необходим на Министерството на финансите, което сега така е закъсало. Падането на нашата рубла не ме оставя да спя, Дмитрий Фьодорович, от тази страна мене малко ме познават…

— Госпожо, госпожо! — прекъсна я пак Дмитрий Фьодорович с някакво неспокойно предчувствие. — Много, много е възможно да последвам вашия съвет, вашия умен съвет, госпожо, и може би ще тръгна за там… за тези находища… и още веднъж ще дойда при вас да говорим за това… дори много пъти… но сега тези три хиляди, които вие така великодушно… О, те биха ми развързали ръцете и ако е възможно, още днес… Тоест, знаете ли, сега нямам нито минута време…

— Стига, Дмитрий Фьодорович, стига! — прекъсна го настойчиво госпожа Хохлакова. — Въпросът е: ще заминете ли за находищата, или не, решихте ли окончателно: отговаряйте математически.

— Отивам, госпожо, после… Ще отида където искате, госпожо… но сега…

— Почакайте малко! — извика госпожа Хохлакова, скочи и се втурна към своето великолепно бюро с безброй чекмеджета и почна да ги вади едно след друго, търсейки ужасно бързо нещо.

„Трите хиляди — помисли Митя със замряло сърце, — и то още

сега, без никакви документи, без актове… о, това е джентълменска постъпка! Великолепна жена, само да не беше толкова приказлива…“

— Ето! — извика радостно госпожа Хохлакова, като се върна при Митя. — Ето какво търсех!

То беше една малка сребърна иконичка, окачена на шнур, от онези, които се носят понякога на гърдите заедно с кръстче.

— Това е от Киев, Дмитрий Фьодорович — продължи тя с благоговение, — от мощите на великомъченица Варвара. Позволете ми аз лично да ви я сложа и с това да ви благословя за нов живот и нови подвизи.

И тя наистина нахлузи иконичката на шията му и почна да му я напъхва под ризата. Митя, крайно смутен, се понаведе и почна да й помага и най-сетне нахлузи иконичката през нагръдника и яката на ризата на гърдите си.

— Ето сега вече можете да заминете! — рече госпожа Хохлакова, като седна пак тържествено на мястото си.

— Госпожо, аз съм така трогнат… и не знам дори как да ви благодаря… за тия чувства… но ако знаете колко ми е скъпо времето сега!… Тази сума, която тъй очаквам от вашето великодушие… О, госпожо, щом вие сте толкова добра, толкова трогателно великодушна към мене — извика изведнъж вдъхновено Митя, — то позволете ми да ви открия… вие впрочем отдавна знаете… че аз обичам тук едно същество… Аз изневерих на Катя… на Катерина Ивановна, искам да кажа. О, бях безчовечен и безчестен пред нея, но тук обикнах друга… една жена, госпожо, която може би вие презирате, защото знаете вече всичко, но която аз в никакъв случай не мога да оставя, в никакъв, и затова сега тези три хиляди…

— Оставете всичко, Дмитрий Фьодорович! — прекъсна го госпожа Хохлакова с най-решителен тон. — Оставете, особено жените. Вашата цел са находищата, а жени там няма защо да водите. Сетне, когато се върнете с богатство и слава, ще си намерите другарка на сърцето в най-висшето общество. Тя ще бъде съвременна девойка, с познания и без предразсъдъци. Дотогава тъкмо ще се реши поставеният сега женски въпрос и ще се яви новата жена…

— Госпожо, не е там работата, не е там… — долепи умолително ръце Дмитрий Фьодорович.

— Там е, там е, Дмитрий Фьодорович, именно това е, което ви трябва, което жадувате, без дори да знаете. Аз съвсем не съм против сегашния женски въпрос, Дмитрий Фьодорович. Женското развитие и дори политическа роля на жената в най-близко бъдеще — това е моят

идеал. Аз самата имам дъщеря, Дмитрий Фьодорович, и от тази страна мене малко ме познават. Аз писах по този повод на писателя Шчедрин. Този писател толкова много ми разкри, толкова много, за предназначението на жената, че миналата година му изпратих анонимно писмо от два реда: „Прегръщам ви и ви целувам, писателю мой, за съвременната жена. Продължавайте.“ И се подписах: „Майка“. Исках да се подпиша „съвременна майка“, но се колебаех и се спрях просто на „майка“: повече нравствена красота има, Дмитрий Фьодорович, в това, пък и думата „съвременна“ би му напомнила „Современник“, горчив спомен за него поради днешната цензура… Ах, Боже мой, какво ви е?

— Госпожо — скочи най-сетне Митя и в безсилна молба сключи ръце пред нея, — вие ще ме накарате да заплача, госпожо, ако отлагате онова, което тъй великодушно…

— Че поплачете си, Дмитрий Фьодорович, поплачете си? Това са прекрасни чувства… предстои ви такъв път! Сълзите ще ви облекчат, после ще се върнете и ще се радвате. Специално ще дойдете при мене от Сибир, за да се порадваме заедно…

— Но позволете и на мене — извика внезапно Митя, — за последен път ви моля, кажете, мога ли да получа от вас днес тази обещана сума? Ако не, тогава кога именно да се явя да я получа?

— Каква сума, Дмитрий Фьодорович?

— Трите хиляди, които обещахте… които вие тъй великодушно…

— Три хиляди! Рубли? Ох, не, аз нямам три хиляди — изрече госпожа Хохлакова с някакво спокойно учудване. Митя се втрещи…

— Но как така… вие ей сега… казахте… вие се изразихте дори, че те все едно, че са ми в джоба…

— Ох, не, вие не сте ме разбрали добре, Дмитрий Фьодорович. Ако е така, значи, не сте ме разбрали. Аз говорех за находищата… Наистина ви обещах повече, безкрайно повече от три хиляди, спомням си сега всичко, но имах пред вид само находищата.

— А парите? А трите хиляди? — възкликна глупаво Дмитрий Фьодорович.

— О, ако вие сте разбрали за пари, аз ги нямам. Сега нямам никакви пари, Дмитрий Фьодорович, тъкмо сега воювам с моя управител и аз самата тези дни взех назаем от Миусов петстотин рубли. Не, не, пари нямам. Но, знаете ли, Дмитрий Фьодорович, дори и да имах, не бих ви дала. Първо, аз никому не давам пари назаем. Да дадеш пари назаем, значи да се скараш с човека. Но на вас, на вас

особено не бих ви дала, понеже ви обичам, не бих ви дала, защото на вас ви трябва само едно: находища, находища, находища!…

— О, дявол да ви… — внезапно изрева Митя и с всичка сила удари с юмрук по масата.

— А-ай! — закрещя Хохлакова изплашена и отскочи в другия край на гостната.

Митя плю и с бързи крачки излезе от стаята, от къщата, навън, в тъмното! Той вървеше като побъркан, удряше се в гърдите, по същото място на гърдите, където се удряше преди два дена пред Альоша, когато се видя с него за последен път вечерта, в мрака, на пътя. Какво значеше това удряне в гърдите *на това място* и какво искаше да каже с това — беше засега още тайна, която не знаеше никой на света, която той не откри тогава дори на Альоша, но в тази тайна имаше за него нещо повече от позор, имаше гибел и самоубийство, така беше решил, ако не намереше тези три хиляди, за да плати на Катерина Ивановна и с това да снеме от гърдите си, *„от това място на гърдите си“*, позора, който носеше върху тях и който така много гнетеше съвестта му. Всичко това напълно ще се изясни на читателя впоследствие, по сега, след като изчезна последната му надежда, този толкова силен физически човек, щом се отдалечи на няколко крачки от къщата на Хохлакова, изведнъж се обля в сълзи като дете. Той вървеше и като в несвяст бършеше сълзите си е юмрук. Така стигна до площада и изведнъж почувствува, че се блъсна в нещо с цялото си тяло. Чу се пискливият вой на някаква бабичка, която насмалко да събори.

— Господи, за малко да ме убиеш! Какво си закрачил такъв, нехранимайко!

— Как, вие ли сте? — извика Митя, като огледа бабичката в тъмното. Тя беше същата онази стара слугиня, която прислужваше на Кузма Самсонов и която Митя вчера много добре беше запомнил.

— А вие кой сте, синко? — рече бабичката със съвсем друг глас. — Не мога да ви позная в тъмното.

— Вие нали живеете у Кузма Кузмич, прислужвате му?

— Така, така, синко, само ходих до Прохорич… Ама защо все не мога ви позна кой сте?

— Я ми кажете, майчице, у вас ли е сега Аграфена Александровна? — с безумно нетърпение изрече Митя. — Аз лично я доведох преди малко.

— Беше, синко, идва, поседя малко и си отиде.

— Как? Отиде ли си? — извика Митя. — Кога си отиде?

— Ами пак тогава си отиде, само някоя минута да е останала у

нас. На Кузма Кузмич разправи една приказка, разсмя го и избяга!

— Лъжеш, проклетнице! — изкрещя Митя.

— А-ай! — изпищя бабичката, но Митя вече беше изчезнал яко дим; той хукна с всички сили към къщата на Морозова. Това беше тъкмо по времето, когато Грушенка замина за Мокрое, не беше минал и четвърт час от нейното заминаване. Феня седеше с баба си, готвачката Матрьона, в кухнята, когато изведнъж се втурна „капитанът“. Като го видя, Феня се разпищя, колкото й глас държи.

— Какво пищиш! — изкрещя Митя. — Къде е тя? — Но без да дочака премалялата от страх Феня да си отвори устата, той внезапно рухна в нозете й: — Феня, за Бога, кажи ми, къде е тя?

— Божке, нищо не знам, миличък Дмитрий Фьодорович, нищо не знам, убийте ме, нищо не знам — взе да се кълне и вери Феня. — Вие самият излязохте с нея преди малко…

— Но тя се е върнала!…

— Миличък, не се е връщала, кълна ви се, не се е връщала.

— Лъжеш — извика Митя. — По уплахата ти вече познавам къде е!…

Той хукна навън. Изплашената Феня се зарадва, че се беше отървала леко, но много добре разбра, че той само нямаше време, иначе може би щеше да си изпати. Но той все пак учуди и Феня, и старата Матрьона с нещо, което направи съвсем неочаквано: на масата имаше един меден хаван, а в него чукало, малко медно чукало, само четвърт аршин дълго. Както се беше затичал и вече беше отворил с една ръка вратата, Митя с другата ръка грабна набързо това чукало от хавана, пъхна си го в джоба и изчезна.

— Ах, Господи, иска да убие някого! — плесна с ръце Феня.

IV. В мрака

Накъде побягна той? Ясно: „Къде ще е освен у Фьодор Павлович! От Самсонов направо се е втурнала при него, сега вече е ясно. Цялата интрига, цялата измама сега са очевидни…“ Всичко това се въртеше като вихър в главата му. Той не се отби в двора на Маря Кондратиевна: „Там няма нужда, в никакъв случай… да не се предизвика ни най-малка тревога… веднага ще обадят и ще ме предадат… Маря Кондратиевна явно участвува в заговора, Смердяков и той, и той, всички са подкупени!“ Той реши друго: заобиколи отдалече, по предната пряка, къщата на Фьодор Павлович, мина тичешком Дмитровска, после по мостчето и се озова в една забутана задна уличка, пуста и необитавана, обградена от едната страна с плета на съседската градина, а от другата страна — със здравата висока ограда, която обикаляше цялата градина на Фьодор Павлович. Там си избра място, и то май същото, където, според мълвата, която му беше известна, Лизавета Смрадливата някога се беше прехвърлила през оградата. „Щом онази е могла да прескочи — бог знае защо му мина през ума, — как няма да прескоча аз!“ И наистина подскочи и моментално успя да се хване за ръба на оградата, сетне енергично се вдигна, метна се горе и яхна зида. Наблизо в градината беше банята, но от оградата се виждаха и осветените прозорци на къщата. „Точно така, в спалнята на стареца свети, тя е там!“ И той скочи от оградата в градината. Макар да знаеше, че Григорий е болен, а може би и Смердяков наистина е болен и няма кой да го чуе, той инстинктивно се спотаи, замря на място и се ослуша. Но навред цареше мъртво мълчание и сякаш за проклетия — пълно затишие, ни най-малък ветрец.

„И ето мракът зашептя[203] — неизвестно защо му мина през ум едно стихче. — Само дано не ме е чул някой, като прескочих; май никой не ме чу.“ Като постоя малко, тръгна тихо през градината, по тревата; заобикаляше дърветата и храстите и вървя дълго, като пристъпваше крадешком крачка по крачка и се вслушваше сам във всяка своя стъпка. Цели пет минути се промъква така към осветения прозорец. Помнеше, че там, точно под прозорците, има няколко големи, високи гъсти храсти бъз и калина. Вратата към градината от лявата страна на фасадата беше затворена, това той специално провери, като минаваше покрай нея. Най-сетне стигна и до храстите и се притаи зад тях. Не дишаше. „Сега трябва да изчакам — помисли

той, — ако са чули моите стъпки и сега се ослушват, трябва да помислят, че няма нищо… само да не се закашлям, да не кихна…“

Той почака една-две минути, но сърцето му ужасно туптеше и той навремени почти се задъхваше. „Не, няма да ми мине сърцебиенето — помисли той, — не мога да чакам повече.“ Стоеше зад гъсталака, в сянката; предната половина на храста беше осветена от прозореца. „Калина, какви червени плодове!“ — пошепна той, без да знае защо. Тихо, с бавни и нечути стъпки се доближи до прозореца и се вдигна на пръсти. Цялата спалничка на Фьодор Павлович беше пред него като на длан. Тя беше малка стаичка, цялата разделена по средата с червен параван, „китайски“, както го наричаше Фьодор Павлович. „Китайски — мина му през ум, — а зад този параван е Грушенка.“ И почна да разглежда Фьодор Павлович. Той беше със съвсем нов копринен халат на райета, с който Митя никога не беше го виждал, препасан също с копринен шнур с пискюли. Под яката на халата се виждаше чисто фино бельо, тънка холандска риза със златни копчета за ръкавели. На главата Фьодор Павлович беше със същата червена превръзка, с която го видя Альоша. „Докарал се“ — помисли Митя. Фьодор Павлович стоеше близо до прозореца, явно замислен, изведнъж вдигна глава, поослуша се малко, но като не чу нищо, отиде до масата, наля си от шишето половин чашка коняк и го изпи. Сетне въздъхна дълбоко, пак постоя, доближи се разсеяно до стенното огледало, повдигна малко с дясната ръка червената превръзка от челото си и почна да разглежда синините и подутините, които още не бяха минали. „Той е сам — помисли Митя, — по всичко личи, че е сам.“ Фьодор Павлович се дръпна от огледалото, изведнъж се обърна към прозореца и погледна навън. Същия миг Митя отскочи в сянката.

„Тя може би е там, зад паравана, може би вече спи“ — прободе го сърцето. Фьодор Павлович се дръпна от прозореца. „Заради нея гледа към прозореца, значи, няма я: иначе какво ще гледа в тъмното?… Значи, изгаря от нетърпение…“ Митя веднага се доближи и пак се вгледа през прозореца. Старецът вече беше седнал пред масичката явно без настроение. Най-накрая се облегна и си подпря бузата с дясната длан. Митя жадно го гледаше.

„Сам е, сам! — повтаряше той. — Ако тя беше тук, друго щеше да му е лицето.“ Странно нещо, в сърцето му изведнъж кипна някакъв безсмислен и странен яд, че тя не е там. „Не задето я няма тук — веднага го осъзна и си отговори сам Митя, — а защото не мога да разбера със сигурност дали е тука, или не е.“ Митя ся припомняше по-късно сам, че умът му в тази минута беше необикновено ясен и

преценяваше всичко до последната подробност, забелязваше всяка дреболия. Но мъка, мъка от неизвестността и нерешителността растеше в сърцето му с неимоверна бързина. „Тук ли е, в края на краищата, или я няма?“ — злобно кипна сърцето му. И той изведнъж се престраши, протегна ръка и тихичко почука на рамката на прозореца. Почука по условния начин на стареца и Смердяков: два пъти тихо, а после три пъти по-бързо: чук-чук-чук — знака, който означаваше, че „Грушенка е дошла“. Старецът трепна, вдигна глава, скочи и се втурна към прозореца. Митя отскочи в сянката. Фьодор Павлович отвори прозореца и подаде глава навън.

— Грушенка? Ти ли си, а? — изрече той с някакъв треперлив полушепот. — Къде си, миличка, ангелчето ми, къде си? — Той беше в страшно вълнение, той се задъхваше.

„Сам е!“ — реши Митя.

— Но къде си? — извика пак старецът и подаде още повече глава навън, подаде се до раменете, озъртайки се на всички страни, надясно и наляво. — Ела тук; приготвил съм ти подаръче, ела да ти го покажа!…

„Говори за пакета с трите хиляди“ — мина през ума на Митя.

— Но къде си?… Да не си на вратата? Ей сега ще ти отворя…

И старецът насмалко да падне от прозореца, извъртя се целят надясно, където беше вратата към градината, за да я види в мрака. След секунда непременно щеше да изтича, да отвари вратата, без да дочака отговора на Грушенка. Митя го гледаше отстрани и не помръдваше. Целият толкова противен за него профил на стареца с провисналата гуша и закривения нос, усмихнат в сладостно очакване, устните му — всичко това беше ярко осветено от светлината на лампата в стаята, която му падаше отляво. Страшна, бясна злоба кипна изведнъж в сърцето на Митя: „Ето го, неговия съперник, неговия мъчител, мъчителя на живота му!“ Това беше прилив на същата онази внезапна, отмъстителна и бясна злоба, за която, сякаш предчувствувайки я, беше заявил на Альоша в разговора си с него в беседката преди четири дни, когато отговори на въпроса му: „Как можеш да говориш, че ще убиеш баща ни?“

„Не знам, не знам — каза той тогава, — може да не го убия, а може и да го убия. Страх ме е, че той ще ми стане изведнъж омразен с *лицето си в този миг*. Ненавиждам провисналата му гуша, носа му, очите му, безсрамната му усмивка. Изпитвам лично омерзение. От това именно ме е страх и, току-виж, не съм се сдържал…“

Личното му омерзение нарастваше непоносимо. Митя вече не

беше на себе си и внезапно измъкна медното чукало от джоба си.

……

„Бог — както казваше самият Митя по-късно — ме е пазил тогава“: точно по същото време се събуди на одъра си болният Григорий Василиевич. Тази вечер беше провел известното лечение върху себе си, за което Смердяков разказа на Иван Фьодорович, тоест беше се разтрил целият с помощта на съпругата си с водка, съдържаща някаква тайна силна билка, а останалото беше изпил с „една молитва“, която съпругата му изрече над него, и легна да спи. Марфа Игнатиевна също пийна малко и понеже обикновено не пиеше, заспа до мъжа си мъртвешки сън. Но ето съвсем неочаквана. Григорий внезапно се събуди посред нощ, помисли една минутка и макар че веднага почувствува пак остра болка в кръста, се изправи в леглото. Сетне пак обмисли нещо, стана и се облече набързо. Може би го беше жегнало угризение на съвестта, че той спи, а къщата е без пазач „в такова опасно време“. Смазаният от припадъците си Смердяков лежеше неподвижно в другата стаичка. Марфа Игнатиевна не помръдваше: „Омаломощи се бабичката“ — помисли Григорий Василиевич, като я погледна, и с пъшкане излезе навън. Разбира се, искаше само да погледне от стълбите, защото нямаше сили да ходи, болката в кръста и десния крак беше непоносима. Но тъкмо в този момент внезапно си спомни, че вечерта не беше заключил вратичката на градината. Той беше човек извънредно акуратен и точен, човек на установения веднъж за винаги ред и с дългогодишни навици. Куцайки и гърчейки се от болки, слезе по стъпалата и тръгна към градината. Точно така: вратата зееше цяла. Машинално влезе в градината: може би нещо му се привидя, може да беше чул някакъв звук, но като погледна наляво, видя отворения прозорец на господаря си, празния вече прозорец, защото сега никой не надничаше от него. „Защо ли е отворен, не е лято!“ — помисли си Григорий и изведнъж тъкмо в този миг право пред него в градината се мярна нещо необикновено. На около четиридесет крачки пред него сякаш пробягваше в мрака човек, много бързо се движеше някаква сянка. „Господи!“ — рече Григорий и вече без да мисли, забравил болката в кръста, се спусна да пресече пътя на бягащия. Той взе напряко, градината явно му беше по-добре позната, отколкото на бягащия; онзи тичаше към банята, отмина я и се втурна към зида… Григорий го следеше, без да го изпуска от очи, и тичаше като обезумял. Стигна до оградата точно в мига, когато беглецът вече се беше покатерил. Григорий изкрещя, хвърли се и се вкопчи с две ръце в крака на беглеца.

Точно така, предчувствието не беше го излъгало, той го позна, това беше той, „извергът-отцеубивец“!

— Отцеубивец! — кресна старецът, колкото му глас държи, но само това успя да извика: изведнъж падна, като ударен от гръм. Митя скочи пак в градината и се наведе над падналия. В ръцете си държеше медното чукало, та машинално го хвърли в тревата. Чукалото падна на две крачки от Григорий, но не в тревата, а на пътеката, на най-видно място. Няколко секунди той разглежда лежащия пред него. Главата на стареца беше цялата в кръв; Митя протегна ръка и почна да я опипва. А по-късно си спомняше ясно, че в тази минута ужасно искал „да се убеди напълно“ дали е пробил черепа на стареца, или само го е „цапардосал“ с чукалото по темето. Но кръвта течеше, течеше ужасно и мигновено с гореща струя обля треперещите пръсти на Митя. Той помнеше, че извади от джоба си бялата нова кърпа, която беше взел, като тръгваше за Хохлакова, и я притисна до главата на стареца, като безсмислено се мъчеше да избърше кръвта от челото и лицето му. Но и кърпата веднага цялата се напои с кръв. „Господи, защо го правя! — опомни се изведнъж Митя. — Ако съм му пробил черепа, как ще разбера сега… Пък и не е ли все едно вече — прибави той изведнъж безнадеждно. — Ако съм го убил, убил съм го… Налетях на стареца — да си лежи сега!“ — високо изговори той и внезапно се метна на зида, скочи на улицата и хукна да бяга. Окървавената кърпа беше смачкана в дясната му ръка и докато бягаше, я пъхна в задния джоб. Тичаше стремглаво и неколцина редки минувачи, които го срещнаха в тъмнината из улиците на града, бяха запомнили, че са срещнали тази нощ бясно тичащ човек. Той тичаше пак към къщата на Морозова. Одеве Феня, веднага след като той си излезе, беше изтичала при старшия портиер Назар Иванович и го беше помолила „в Името Господне да не пуща вече капитана нито днес, нито утре“. Назар Иванович я изслуша, съгласи се, но за беля отскочи до горе, при господарката, където го бяха повикали внезапно, и като отиваше натам, срещна племенника си, двадесетгодишен момък, наскоро дошъл от село, и му поръча да го замести на двора, обаче забрави да му каже за капитана. Като дотича до вратата, Митя потропа. Момъкът веднага го позна: Митя неведнъж му беше давал пари да се почерпи. Веднага му отвори, пусна го и весело усмихнат, побърза да го уведоми, че „то нали Аграфена Александровна сега не е в къщи“.

— Но къде е, Прохор? — спря се изведнъж Митя.

— Замина одеве, горе-долу преди два часа, с Тимофей за Мокрое.

— Защо? — извика Митя.

— Това не мога да зная, при някакъв офицер, някой я повика и изпрати коне оттам…

Митя го остави и като луд нахълта при Феня.

V. Внезапното решение

Тя седеше в кухнята с баба си и двете се канеха да си лягат. Разчитайки на Назар Иванович, не бяха се заключили отвътре. Митя се втурна, нахвърли се върху Феня и я стисна здраво за гърлото.

— Казвай сега къде е тя, с кого е сега в Мокрое? — изкрещя в изстъпление.

Двете жени писнаха.

— Ай, ще кажа, ай, миличък, Дмитрий Фьодорович, ей сега ще кажа всичко, нищо няма да скрия — почна бързо-бързо да нарежда уплашената до смърт Феня. — Тя отиде в Мокрое при офицера.

— При кой офицер? — викаше Митя.

— При предишния офицер, оня същия, предишния нейния, дето й е бил преди пет години, ама я зарязал и избягал — пак на един дъх изговори Феня.

Дмитрий Фьодорович си махна ръцете от гърлото й. Той стоеше пред нея блед като мъртвец и безмълвен, но по очите му личеше, че беше разбрал всичко веднага, всичко, всичко веднага, от половин дума до последната подробност и за всичко се сети. Горката Феня, разбира се, и не помисляше да наблюдава в този миг дали е разбрал, или не. Тя, както беше седнала на сандъка, когато той се втурна, така си и остана, цяла разтреперана, и протегнала ръце пред себе си, сякаш да се защити, така и замря в това положение. Изплашените й, разширени от страх зеници се бяха втренчили неподвижно в него. А на всичко отгоре и двете му ръце бяха изцапани с кръв. По пътя, докато тичаше, сигурно си беше пипал челото, да си изтрие потта от лицето, така че на челото и на дясната му буза бяха останали червени петна размазана кръв. Феня всеки момент щеше да изпадне в истерия, а старата готвачка скочи и гледаше като луда, почти изгубила съзнание. Дмитрий Фьодорович стоя така една минута и изведнъж се отпусна машинално на един стол до Феня.

Той седеше и не че обмисляше нещо, а беше като уплашен, сякаш в някакво вцепенение. Но всичко беше ясно като бял ден: този офицер — той знаеше за него, знаеше дори много добре всичко, знаеше от самата Грушенка, знаеше, че преди един месец беше изпратил писмо. Значи, един месец, цял месец тази работа е ставала в дълбока тайна от него — чак до сегашното пристигане на този нов човек, а той не беше и помислял за него! Но как можа, как можа да не помисли за него! Защо направо беше забравил за този офицер, беше го

забравил в минутата, щом научи за него? Ето въпроса, който стоеше пред него като някакво чудовище. И той съзерцаваше това чудовище наистина в уплаха, цял смразен от страх.

Но изведнъж тихо и кротко като кротко и мило дете заговори с Феня, сякаш съвсем забравил, че току-що така я беше изплашил, обидил и измъчил. Изведнъж с извънредно голяма и дори учудваща за състоянието си точност взе да разпитва Феня. А Феня, макар да гледаше с див ужас окървавените му ръце, също с учудваща готовност и бързина взе да му отговаря на всеки въпрос, дори сякаш бързайки да му изложи цялата „истинска истина“. Малко по малко тя започна дори с някаква радост да излага всички подробности и съвсем не от желание да го измъчва, а някак от сърце, стараейки се с всички сили да му услужи. До най-малки подробности му разказа и за целия днешен ден, за посещението на Ракитин и Альоша, как тя, Феня, отишла да варди вън, как господарката й заминала и че от прозореца извикала на Альоша да поздрави него, Митя, и той „вечно да помни как го е обичала само едничък час“. Като чу за поздрава, Митя изведнъж се усмихна и на бледите му бузи пламна руменина. Същата минута Феня му каза, вече без да се бои ни най-малко за любопитството си:

— Ама какви са ви ръцете, Дмитрий Фьодорович, целите в кръв!

— Да — отговори машинално Митя, погледна разсеяно ръцете си и веднага забрави и за тях, и за въпроса на Феня. Той пак потъна в мълчание. Откакто беше нахълтал тук, бяха минали вече двадесетина минути. Предишната му уплаха премина, но явно вече го бе завладяла напълно някаква нова непреклонна решителност. Той изведнъж стана от мястото си и се усмихна замислено.

— Господарю, какво ви се е случило? — проговори Феня, като посочи пак ръцете му — проговори го със съчувствие, като да беше сега най-близкото му в неговата скръб същество.

Митя пак погледна ръцете си.

— Това е кръв, Феня — рече той, гледайки я със странен израз на лицето, — това е кръв човешка и, Боже, защо ли се проля! Но… Феня… там има една ограда (той я гледаше, като че ли й казваше гатанка), една висока ограда и страшна наглед, но утре… на разсъмване, когато „слънцето изплува“, Митенка ще прескочи тази ограда… Не разбираш, Феня, каква ограда, но нищо… все едно, утре ще чуеш и всичко ще разбереш… а сега сбогом! Няма да преча и ще се отстраня, ще съумея да се отстраня. Живей, радост моя… обичала си ме едничък час, затова помни навеки Митенка Карамазов… Нали тя все ме наричаше Митенка, помниш ли?

Точно след десет минути Дмитрий Фьодорович влезе при онзи млад чиновник, Пьотър Илич Перхотин, при когото беше заложил пистолетите си. Беше вече осем и половина и Пьотър Илич, пил чая си в къщи, тъкмо си беше облякъл пак сюртука, за да отиде в кръчмата „Столичен град“ да поиграе билярд. Митя го срещна на вратата. Като го видя, него и оцапаното му с кръв лице, онзи просто извика:

— Господи! Какво ви е?

— Слушайте — бързо заговори Митя, — дойдох за моите пистолети и ви донесох парите. Много ви благодаря. Бързам, Пьотър Илич, моля ви се, по-бързо.

Пьотър Илич все повече и повече се учудваше: в ръцете на Митя той изведнъж съгледа куп пари и главно той държеше тези пари и влезе с тях, както никой не държи пари и никой не влиза с тях: всички банкноти носеше в дясната ръка, сякаш да ги покаже, с протегната напред ръка. Момчето, слугата на чиновника, което беше посрещнало Митя отвън, разказваше сетне, че той така влязъл и в антрето, с парите в ръка, значи и по улицата пак така ги е носил пред себе си в дясната ръка. Банкнотите бяха все по сто рубли, многоцветни, и той ги държеше с окървавените си пръсти. Пьотър Илич по-късно, когато интересуващите се питаха: „Колко бяха парите?“ — заявяваше, че тогава мъчно би могъл да прецени на око, може би две хиляди, може и три, но пачката била голяма, „дебеличка“. А самият Дмитрий Фьодорович, както даваше показания по-късно, бил „някак също не на себе си, но не пиян, а сякаш в някакъв възторг, много разсеян и в същото време като че ли и съсредоточен, сякаш мислеше за нещо и не можеше да го реши. Много бързаше, отговаряше рязко, много странно, а на моменти дори като че ли не беше тъжен, а дори весел“.

— Но какво има, какво ви е сега? — извика пак Пьотър Илич, разглеждайки смаяно госта си. — Защо сте целият в кръв, паднали ли сте, я се вижте!

Той го хвана за лакътя и го заведе пред огледалото. Митя, като видя оцапаното си с кръв лице, трепна и се намръщи сърдито.

— Е, по дяволите! Само това липсваше! — измърмори той със злоба, бързо премести парите от дясната си ръка в лявата и треперливо издърпа кърпата от джоба си. Но и кърпата се оказа цялата в кръв (със същата кърпа беше бърсал главата и лицето на Григорий): нямаше почти нито едно бяло местенце по нея и тя не че бе почнала да засъхва, а някак се беше вкоравила и не можеше да се разгъне. Митя злобно я запрати на пода.

— Е, по дяволите! Нямате ли някой парцал… да се обърша…

— Значи сте само оцапан, а не ранен? Тогава по-добре измийте се — отговори Пьотър Илич. — Ето умивалника, аз ще ви полея.

— Умивалник? Това е добре… само че къде да дяна това нещо? — посочи той с някакво вече съвсем странно недоумение пачката си от сторублеви банкноти и въпросително загледа Пьотър Илич, като че ли онзи трябваше да реши къде да дене той собствените си пари.

— Пъхнете си ги в джоба или ги сложете на масата ей тук, няма да изчезнат.

— В джоба? Да, в джоба. Това е добре… Не, вижте какво, това са глупости! — извика той, като че ли внезапно преодолял своята разсеяност. — Вижте: най-напред ще свършим таза работа, с пистолетите, вие ми ги върнете, а ето вашите пари… защото много, много ми трябват… а време, време нямам нито минута…

И като извади от пачката най-горната сторублева банкнота, той я подаде на чиновника.

— Но аз нямам да ви върна — обади се онзи, — нямате ли по-дребни?

— Не — каза Митя, като погледна пак пачката и сякаш неуверен в думите си, опипа две-три банкноти отгоре, — не, всички са такива — и пак погледна въпросително Пьотър Илич.

— Но откъде сте забогатели толкова? — попита онзи. — Почакайте, ще изпратя момчето да изтича до Плотникови. Те затварят късно, може да му развалят. Ей, Миша! — извика към антрето.

— В дюкяна на Плотникови, това е великолепно! — извика и Митя, сякаш осенен от някаква мисъл. — Миша — обърна се той към влязлото момче, — виж какво, тичай до Плотникови и кажи, че Дмитрий Фьодорович праща много здраве и ей сега ще дойде… Но слушай, слушай: да приготвят, докато дойде, шампанско, около три дузинки, и да ги наредят като тогава, когато е ходил в Мокрое… Тогава бях взел от тях четири дузини — обърна се той изведнъж към Пьотър Илич, — те знаят, не се безпокой, Миша — обърна се пак към момчето. — И слушай още: кажи и сирене да приготвят, и страсбургски пирожки, пушена риба, жамбон, хайвер и от всичко, каквото имат, за около сто-сто и двайсет рубли, както онзи път… И слушай още: да не забравят и сладки неща, бонбони, круши, две, три или четири дини, но не, една диня стига, и шоколад, дропс, дъвчащи — изобщо всичко, което тогава ми бяха приготвили за Мокрое, с шампанското да стане за около триста рубли… Та и сега точно така да направят. Но запомни, Миша… нали Миша се казва? — пак се обърна

той към Пьотър Илич.

— Но почакайте — прекъсна го Пьотър Илич, който го слушаше и разглеждаше с тревога, — най-добре е да отидете вие и да кажете всичко, защото той ще се обърка.

— Ще се обърка, виждам, че ще се обърка! Ех, Миша, а пък аз исках даже да те целуна за тази услуга… Ако не се объркаш, десет рубли за тебе, тичай по-скоро… Шампанско, главно шампанско да приготвят, също и конячец, и червено вино, и бяло, и всичко както тогава… Те знаят как беше тогава.

— Но послушайте! — прекъсна го вече с нетърпение Пьотър Илич. — Аз казвам: нека само да изтича да развали парите и да поръча да не затварят, а вие ще отидете после и сам ще кажете… Дайте вашата банкнота. Марш, Миша, докато се обърна, да си тук! — Пьотър Илич сякаш нарочно пропъди бързо Миша, защото онзи както беше застанал пред гостенина, опулил очи срещу окървавеното му лице и кървавите ръце с пачката пари в трепересите пръсти, така и остана зяпнал от учудване и страх, и сигурно почти нищо не разбра от всичко онова, което му поръчваше Митя.

— Хайде сега да отидем да се измиете! — каза сурово Пьотър Илич. — Оставете парите на масата или си ги пъхнете в джоба… А така, да вървим. Но съблечете сюртука.

И той почна да му помага да се съблече, но изведнъж пак извика:

— Гледайте, и сюртукът ви е в кръв!

— Това… това не е сюртукът. Само малко има, там на ръкава… А това е само тук, дето ми беше кърпата. През джоба е попила кръвта. Одеве у Феня съм седнал върху кърпата и кръвта е попила — тутакси обясни Митя с някаква учудваща доверчивост. Пьотър Илич го изслуша навъсен.

— Добре сте се наредили; сигурно сте се сбили с някого — измърмори той.

Започнаха миенето. Пьотър Илич държеше каната и му поливаше вода. Митя бързаше и не можа да си насапуниса ръцете добре. (Ръцете му трепереха, както Пьотър Илич си спомни после.) Пьотър Илич веднага го накара да се насапуниса повече и да търка по-хубаво. Той някак започваше да командува Митя в тази минута и то все повече и повече. Тук трябва да отбележим — младият човек беше със смел характер.

— Вижте, не сте измили под ноктите; хайде сега, търкайте си лицето ей тук, на слепоочията, до ухото… С тази ли риза ще тръгнете? Къде отивате? Гледайте, целият маншет на десния ви ръкав е в кръв.

— Да, в кръв — забеляза Митя, като разглеждаше маншета на ризата си.

— Тогава преоблечете се.

— Нямам време. Аз ето как, вижте… — продължи Митя със същата доверчивост, докато вече изтриваше с пешкира лицето и ръцете си и обличаше сюртука. — Ей тук ще подгъна края на ръкава и той няма да се вижда под сюртука… Вижте!

— Казвайте сега, къде ви сполетя тая беля? Сбихте ли се с някого, а? Да не е било пак в кръчмата, както тогава? Да не би пак с капитана, да не сте го били и влачили пак като тогава? — напомни му сякаш с укор Пьотър Илич. — Или друг някой сте пребили… или пък убили?

— Глупости! — каза Митя.

— Как глупости?

— Стига! — каза Митя и изведнъж се усмихна. — Смазах една старица на площада сега.

— Смазали сте? Старица?

— Един старец! — извика Митя, като гледаше Пьотър Илич право в лицето, смееше се и му крещеше високо като на глух.

— Ей, дявол да го вземе, ту старец, ту старица. Вие сте убил някого, така ли?

— Помирихме се. Счепкахме се — и се помирихме. Още на място. Разделихме се приятелски. Един глупак… той ми прости… сега вече сигурно ми е простил… Ако беше станал, нямаше да ми прости — изведнъж смигна Митя, — само че, знаете ли дяволите го взели него, чувате ли, Пьотър Илич, по дяволите, стига! В момента не искам! — решително отсече Митя.

— Аз само затова ви казвам, защото много обичате да се залавяте с разни… както тогава, за нищо и никакво с онзи щабскапитан… Сбиете се и бързате да гуляете — това ви е характерът. Три дузини шампанско — за къде толкова нещо?

— Браво! Дайте сега пистолетите. Бога ми, нямам време. Бих си поприказвал с тебе, гълъбче, но нямам време. Пък и няма нужда, късно е за приказки. А! Къде са парите, къде ги турих? — извика той и почна да бърка из джобовете си.

— На масата ги оставихте… лично… ето ги. Забравихте ли! Сякаш са някаква смет или вода за вас парите. Ето пистолетите. Чудно нещо, одеве, в шест часа, ги заложихте за десет рубли, а пък сега на, имате няколко хиляди. Две или три, май, а?

— Три май — засмя се Митя, като си пъхаше парите в джоба на

панталона.

— Ще ги загубите така. Вие златни находища ли имате, или какво?

— Находища? Златни находища! — закрещя Митя с всичка сила и се запревива от смях. — Искате ли, Перхотин, да идете на находищата? Една дама тук ще ви брои веднага три хиляди, стига само да заминете. Мене ми брои вече, толкова много обича находищата. Познавате ли Хохлакова?

— Не се познаваме, но съм чувал за нея и съм я виждал. Нима тя ви е дала трите хиляди? Значи, просто ви ги брои, а? — недоверчиво гледаше Пьотър Илич.

— Идете утре, когато слънцето изплува, когато изплува вечно младият Феб, славейки и хвалейки Бога[204], идете утре при Хохлакова и попитайте самата нея дали ми е броила три хиляди, или не. Осведомете се.

— Аз не зная вашите отношения… щом го казвате така категорично, значи, дала ви е… А пък вие сте пипнали паричките и вместо в Сибир ще вървите където очите ви видят… Но къде отивате сега наистина?

— В Мокрое.

— В Мокрое? Та вече е нощ!

— Бил Мастрюк с одежди пищни, а сега лежи без нищо[205] — изрече Митя изведнъж.

— Как без нищо? С тези хиляди как без нищо?

— Не говоря за хилядите. По дяволите хилядите! Говоря за женския нрав:

Женский нрав е лековерен,[206]
вятърничав и порочен.

Съгласен съм с Улис, това той го казва.

— Не ви разбирам!

— Да не съм пиян?

— Не пиян, а по-лошо.

— Аз съм духом пиян, Пьотър Илич, духом пиян, но стига, стига толкова…

— Какво правите, зареждате пистолета!

— Зареждам пистолета.

Митя наистина беше отворил сандъчето с пистолетите, отвори рога с барута и внимателно насипа и натъпка заряда. Сетне взе куршум и преди да го тури в цевта, вдигна го с два пръста пред себе си към

свещта.

— Какво разглеждате куршума? — следеше го Пьотър Илич с неспокойно любопитство.

— Така. Въображение. Ако ти например решиш да запратиш в мозъка си този куршум, преди да напълниш пистолета, ще го разглеждаш ли, или не?

— Защо да го разглеждам?

— В мозъка ми ще влезе, така че интересно е да се погледне какъв е… Но впрочем глупост е всичко това, минутна глупост. Ето, край — прибави той, мушна куршума в цевта и го затъкна с кълчища. — Пьотър Илич, мили мой, глупост е това, всичкото е глупост, и то да знаеш до каква степен! Дай ми сега малко хартия.

— Ето хартия.

— Не, гладка, чиста, за писане. А така. — И Митя грабна от масата писалката, бързо написа на листа два реда, сгъна го на четири и го пъхна в джоба на жилетката си. Пистолетите прибра в сандъчето, заключи го и го взе в ръце. Сетне погледна Пьотър Илич и се усмихна замислено и продължително.

— Сега да вървим — каза той.

— Къде да вървим? Не, почакайте… Вие май искате да го вкарате в мозъка си, куршума де… — рече с безпокойство Пьотър Илич.

— Куршум, глупости! Аз искам да живея, аз обичам живота! Тъй да знаеш. Аз златокъдрия Феб и светлината му жарка обичам… Мили Пьотър Илич, умееш ли да се отстраняваш?

— Как да се отстранявам?

— Да сториш път на други. На милото същество и на омразното — да сториш път. Но така, че и омразното да ти стане мило — ето така да им сториш път! И да им кажеш: Господ да ви помага, хайде, вървете, а аз…

— А вие?

— Стига, да вървим!

— Бога ми, ще кажа на някого — гледаше го Пьотър Илич, — да не ви пуснат там. Какво ще правите сега в Мокрое?

— Една жена има там, една жена, и стига ти толкова, Пьотър Илич, край!

— Слушайте, вие, макар че сте див, но винаги някак сте ми харесвали… затова се безпокоя сега.

— Благодаря ти, братко. Аз съм див, казваш. Диваци, диваци! Само едно повтарям: диваци! А, ето го Миша, бях го забравил.

Влезе тичешком Миша с пачка дребни пари и доложи, че у

Плотникови „всички се разтичаха“ и мъкнели бутилки, риба, чай — ей сегичка всичко щяло да бъде готово. Митя взе една банкнота от десет рубли и я подаде на Пьотър Илич, а друга от десет рубли хвърли на Миша.

— Да не сте посмели! — извика Пьотър Илич. — В собствения ми дом забранявам, и вредно разпускане е това. Приберете си парите, ей тука ги сложете, защо ги пилеете? Утре ще ви потрябват и пак ще дойдете да ме молите за десет рубли. Какво току ги пъхате все в този страничен джоб. Ей, ще ги изгубите!

— Слушай, мили човече, хайде да отидем заедно в Мокрое!

— Аз пък каква работа имам там?

— Слушай, ако искаш, ей сега ще отворя една бутилка да пием за живота! Пие ми се, и то с тебе. Никога не съм пил с теб, нали?

— Ако искаш в кръчмата, може, да отидем, и без това там отивам.

— Няма време за кръчма, ами при Плотникови в дюкяна, в задната стаичка. Искаш ли да ти кажа сега една гатанка?

— Казвай.

Митя извади от жилетката листчето, разгъна го и го показа. С четлив и едър почерк на него беше написано:

„Наказвам се със смърт за целия си живот, целия си живот наказвам!“

— Наистина ще кажа на някого, веднага ще ида да кажа — изрече Пьотър Илич, след като прочете листчето.

— Няма да успееш, гълъбче, да вървим да пием, марш! Дюкянът на Плотникови се падаше почти през една къща от Пьотър Илич, на ъгъла на улицата. Това беше най-големият бакалски магазин в нашия град, на богати търговци, и сам по себе си доста хубав. Имаше всичко, каквото има във всеки столичен магазин, всякакви бакалски стоки: вино „от избата на братя Елисееви“, плодове, цигари, чай, захар, кафе и пр. Винаги имаше на разположение трима продавачи и две момчета за поръчки сновяха насам-натам. Макар че нашият край обедня, помешчиците се разпръснаха и търговията замря, но бакалията цъфтеше, както и преди, и дори всяка година все повече и повече: купувачи за тези неща винаги имаше. В дюкяна очакваха Митя с нетърпение. Там много добре помнеха как преди три-четири седмици той взе пак така наедро стока и пиене за няколкостотин рубли в брой (на кредит не биха му дали нищо, разбира се), помнеха, че също както сега в ръцете му и тогава се мъдреше цяла пачка пъстри банкноти и той ги пилееше залудо, без да се пазари, без да мисли и без да желае да мисли за какво му е толкова стока, вино и пр. И в целия град

разправяха после, че тогава като заминал с Грушенка за Мокрое, там „пропилял за една нощ и на другия ден цели три хиляди рубли и се върнал от гуляя без грош, по бели гащи“. Беше вдигнал тогава целия табор цигани (те бяха на катун по това време у нас), които за два дни му измъкнали на пияна глава сума пари и изпили сума скъпо вино. Разправяха е присмех по негов адрес, че в Мокрое тогава поил е шампанско простите селяци, а селските моми и жени тъпчел със сладкиши и страсбургски пирожки. Смееха му се също, особено в кръчмата, за собственото му откровено и публично тогавашно признание (но не му се смееха в очите, разбира се; да му се смеят в очите беше малко опасно), че от Грушенка за цялата тази „ескапада“ получил само това, че му „позволила да й целуне крачето, а друго нищо не му позволила“.

Когато Митя и Пьотър Илич стигнаха до дюкяна, пред вратата намериха готова вече тройка със звънчета, покрита с черга, и коларя й Андрей, който чакаше Митя. В дюкяна почти бяха успели да „стъкмят“ един сандък със стока и чакаха само да дойде Митя, за да го заковат и да качат на каруцата. Пьотър Илич се учуди.

— Че откъде свари да намериш и тройка? — попита той Митя.

— Като бързах за към тебе, срещнах Андрей и му казах да докара тройката право тук, пред дюкяна. Да не губим време! Миналия път ме кара Тимофей, ама сега преди мене офейкал с една вълшебница. Андрей, ще закъснеем ли много?

— Най-много един час преди нас да стигнат, пък надали и толкоз, най-много час да ни изпреварят — отговори Андрей бързо. — Нали аз му впрегнах на Тимофей, знам го как ще кара. Неговото каране не е нашто, Дмитрий Фьодорович, къде може да се мери с нас. Един час най-много да ни изпреварят! — прекъсна го с жар Андрей, още млад колар, рижав, мършав момък, облечен с поддьовка и с армяк през лявата ръка.

— Петдесет рубли ти давам бакшиш, ако имаме само един час разлика.

— За един час гарантирам, Дмитрий Фьодорович; ех, и половин час не могат ни изпревари, камо ли цял час!

Макар че се разбърза да се разпорежда, Митя говореше и даваше нарежданията си някак особено, разбъркано, без ред. Започнеше едно, после го забравяше. Пьотър Илич намери за необходимо да се намеси и да помогне.

— За четиристотин рубли, да не е за по-малко от четиристотин, точно като миналия път — командуваше Митя. — Четири дузини

шампанско, нито бутилка по-малко.

— Защо ти са толкова, защо това! Стой! — извика Пьотър Илич. — Какъв е този сандък? С какво е? Че има ли тук неща за четиристотин рубли!

Суетящите се продавачи тутакси му обясниха със сладникави гласове, че в този, първия сандък има само половин дузина шампанско и „всякакви необходими на първо време предмети за ядене, сладкиши, дропс и пр. Но че главното «потребление» ще се нареди и ще се изпрати ей сега отделно, както и миналия път, е друга кола, пак с три коня, и ще стигне навреме, най-много един час подир Дмитрий Фьодорович ще пристигне на място“.

— Не повече от час, да не е повече от час и колкото може повече дропс и дъвчащи турете; момичетата там ги обичат — с жар настояваше Митя.

— Хубаво — нека има дъвчащи. Но четири дузини за какво ти са? Една ти стига — почти се ядоса вече Пьотър Илич. Той взе да се пазари, поиска сметката, не можеше да се примири. Обаче спаси само сто рубли. Разбраха се всички покупки да бъдат за не повече от триста рубли.

— А, дявол да ви вземе! — викна Пьотър Илич, като да се опомни изведнъж, — какво ми влиза в работата! Пилей си парите, щом си ги спечелил лесно!

— Ела тук, икономе, ела тук, не се сърди — задърпа го Митя към задната стая на дюкяна. — Ей тук ще ни донесат сега една бутилка, да му пийнем. Ех, Пьотър Илич, хайде с мен, че си мил човек, такива хора обичам.

Митя седна на плетеното столче пред една малка масичка, покрита със страшно мръсна покривка. Пьотър Илич се намести срещу него и веднага дойде шампанското. Предложиха им, ако желаят господата, „стриди, първо качество стриди, току-що получени“.

— По дяволите стридите, аз не ги ям, и нищо не трябва — почти злобно изръмжа Пьотър Илич.

— Няма време за стриди — обади се Митя, — пък и апетит нямам. Знаеш ли, приятелю — рече той изведнъж с чувство, — никога не съм обичал цялата тази лудница.

— Та кой я обича! Три дузини вино на селяците, моля ти се, това всекиго ще вбеси.

— Не говоря за това. Говоря за висшия ред. Ред няма у мене, висш ред… но… всичкото това е свършено, страданията са излишни. Късно е и по дяволите! Целият ми живот е бил безредица и трябва да

се тури в ред. Каламбури, а?

— Безсмислици, а не каламбури.

Слава на Всевишния в света,
слава на Всевишния и в мен!

Това стихче някога се изтръгна от душата ми, не стих, а сълза… сам го съчиних… но не тогава, когато дърпах щабскапитана за брадичката…

— Как ти дойде наум за него?

— Как ми дойде наум за него ли? Глупости! Всичко свършва, всичко се изглажда, теглим чертата — и сметката.

— Истина ти казвам, все са ми пред очите твоите пистолети.

— И пистолетите са празна работа! Пий и не фантазирай! Обичам живота аз, прекалено много обикнах живота, толкова много, че чак е долно. Стига толкова! За живота, гълъбче, за живота да пием, за живота предлагам тост! Защо съм доволен от себе си? Аз съм подъл, но съм доволен от себе си. Обаче се измъчвам от това, че съм подъл, но доволен от себе си. Благославям творението, ей сега съм готов да благословя Бога и неговото творение, но… трябва да се изтреби едно смрадно насекомо, да не пълзи, да не разваля живота на другите… Да пием за живота, мили братко! Има ли нещо по-скъпо от живота! Нищо, нищо! За живота и за една царица на цариците!

— Да пием за живота, пък ако щеш, и за твоята царица!

Пиха по чаша. Митя, макар че беше и възторжен, и разсеян, изглеждаше някак тъжен. Сякаш някаква непреодолима и тежка грижа го гнетеше.

— Миша… твоят Миша ли влезе? Миша, гълъбче, Миша, ела тук, изпий тази чаша, за Феб златокъдрия, утрешния…

— Защо му даваш! — извика Пьотър Илич сърдито.

— Е, моля ти се, нека, искам.

— Е-ех!

Миша изпи една чаша, поклони се и избяга.

— Ще ме помни по-дълго — отбеляза Митя. — Жена обичам аз, жена! Какво е жената? Царица на земята! Тъжно ми е, тъжно, Пьотър Илич. Помниш ли Хамлет: „Така ми е тъжно, така ми е тъжно, Хорацио… Ах, клетият Йорик!“ Аз може би съм именно Йорик. Именно сега съм Йорик, а череп ще бъда после.

Пьотър Илич слушаше и мълчеше, помълча и Митя.

— Какво е това кученце тук? — попита той изведнъж разсеяно продавача, като забеляза в ъгъла едно хубаво мъниче е черни очички.

— То е на Варвара Алексеевна, нашата хазайка — отговори продавачът, — донесе го одеве, пък го забрави тук. Ще трябва да й го занесем.

— Виждал съм същото такова кученце… в полка… — изрече Митя замислен, — само че на онова задното му краче беше счупено… Пьотър Илич, между другото исках да те питам: крал ли си някога нещо през живота си, или не?

— Какъв е тоя въпрос?

— Не, само така. Нали разбираш, на някой нещо от джоба, чуждо нещо? Не говоря за хазната, от хазната всички скубят, и ти, разбира се…

— Махай се по дяволите.

— Говоря за чуждо нещо: направо от джоба, от кесията, а?

— Откраднах веднъж от майка си двайсет копейки, бях на девет години, от масата. Взех ги скришом и ги стиснах в шепата.

— Е, и после?

— Нищо. Крих ги три дни, досрамя ме, признах си и ги върнах.

— Е, и какво?

— Какво, набиха ме. Защо питаш, да не си откраднал?

— Откраднах — хитро смигна Митя.

— Какво си откраднал? — заинтересува се Пьотър Илич.

— От майка си двайсет копейки, бях на девет години, подир три дни ги върнах. — Като каза това, Митя изведнъж стана от мястото си.

— Дмитрий Фьодорович, не е ли време да побързаме? — викна внезапно от вратата Андрей.

— Готово ли е? Тръгваме! — стресна се Митя. — Едно сказание последно и…[207] на Андрей чаша водка сега, за път! Дайте му и чаша коняк освен водката. Това сандъче (е пистолетите) под моята седалка. Сбогом, Пьотър Илич, прощавай ако има нещо.

— Но утре ще се върнеш, нали?

— Непременно.

— Ами сметчицата, ако благоволите, сега ли да я направим? — подскочи продавачът.

— А, да, сметката! Непременно!

Той пак извади от джоба си пачката банкноти, взе три по сто рубли, хвърли ги на тезгяха и бързо излезе от дюкяна. Всички го последваха и с поклони го изпратиха с поздрави и благопожелания. Андрей изръмжа от току-що изпития коняк и скочи на капрата. Но тъкмо Митя понечи да се качи, внезапно пред него съвсем неочаквано изникна Феня. Тя дотича цялата запъхтяна, с вик молитвено долепи

ръце пред него и се тръшна в нозете му.

— Миличък Дмитрий Фьодорович, гълъбче, недейте погубва господарката! Че аз всичко ви разправих!… И него не погубвайте, той й е предишният! Сега ще се ожени за Аграфена Александровна, затова е дошъл от Сибир… Дмитрий Фьодорович, миличък, не погубвайте чуждия живот.

— Тъй, тъй, тъй, ето каква била работата! Ехе, ще ги объркаш там едни! — измърмори под нос Пьотър Илич. — Сега разбрах всичко, всичко вече е ясно. Дмитрий Фьодорович, дай ми сега пистолетите, ако искаш да си човек — извика той високо на Митя, — чуваш ли, Дмитрий?

— Пистолетите ли? Чакай, гълъбче, по пътя ще ги хвърля в някоя локва — отговори Митя. — Феня, стани, недей лежа пред мене. Няма да погуби Митя никого, никого вече няма да погуби този глупав човек. Но виж какво, Феня — викна й той, като се качи, — одеве те обидих, затова прости и помилуй, прости на подлеца… А и да не простиш, все едно! Защото сега вече е все едно! Хайде, Андрей, литвай бързо!

Андрей потегли; камбанката звънна.

— Сбогом, Пьотър Илич! За тебе сетната сълза!

„Не е пиян уж, а какви глупости дрънка!“ — помисли си Пьотър Илич. Той беше решил да остане, за да наглежда как ще приготвят колата (пак тройка) с другите припаси и вина, като предчувствуваше, че ще измамят Митя, но изведнъж се ядоса на себе си, плю и тръгна към кръчмата да играе билярд.

— Глупак, макар че е добър човек… — мърмореше си под нос пътем. — За този офицер, „предишния“ на Грушенка, съм чувал. Е, щом е дошъл, тогава… Ох, тези пистолети! Но, по дяволите, да не съм му настойник! Каквото щат да правят! А и нищо няма да стане. Плямпала и нищо повече. Ще се напият и ще се сбият, като се сбият, ще се помирят. Само дрънкат! Какви са тия „ще се отстраня“, „ще накажа себе си със смърт“ — нищо такова няма да стане! Хиляди пъти е крещял такива работи пиян в кръчмата. Сега барем не е пиян. „Пиян съм духом“ — обичат да се изразяват възвишено подлеците. Да не съм му настойник! Сигурно се е сбил с някого, цялата му мутра беше в кръв. С кого ли се е сбил? В кръчмата ще питам. И кърпата му беше в кръв… Тю, дявол да го вземе, тя пък остана в къщи на пода… Няма значение!

Той пристигна в кръчмата в ужасно настроение и веднага започна да играе. Играта го развесели. Игра втори път и изведнъж заразказва на един от партньорите, че Дмитрий Карамазов пак има пари, към три

хиляди рубли, видял ги с очите си, и че пак заминал да гуляе в Мокрое с Грушенка. Слушателите приеха тази новина с почти неочаквано любопитство. И всички заприказваха, без да се смеят, някак странно сериозно. Дори прекъснаха играта.

— Три хиляди? Че откъде може да има три хиляди?

Взеха да разпитват по-подробно. Известието за Хохлакова се прие със съмнение.

— Дали не е ограбил стареца, а?

— Три хиляди! Съмнителна е тази работа!

— Все се хвалеше на всеослушание, че ще убие баща си. Тогава говореше именно за три хиляди…

Пьотър Илич слушаше и изведнъж започна да отговаря на запитванията сухо и сдържано. За кръвта по лицето и ръцете на Митя не каза нито дума, а когато идваше насам, мислеше да им разправи. Почнаха трета игра, малко по малко разговорът за Митя затихна; но като довърши третата игра, Пьотър Илич не пожела да играе повече, остави щеката и без да вечеря, каквото намерение имаше, излезе от кръчмата. Като излезе на площада, се спря в недоумение и дори почна да се чуди на себе си. Внезапно разбра, че му беше хрумнало да отиде у Фьодор Павлович, да види дали не се е случило нещо. „Заради някоя глупост, както ще излезе в края на краищата, ще ходя да будя хората в чуждата къща и да вдигам шум. Тю, по дяволите, да не съм им настойник!“

В ужасно настроение си тръгна право за в къщи и изведнъж си спомни за Феня: „Е, по дяволите — помисли си ядосан, — да бях я разпитал одеве, щях да знам сега всичко.“ И в него изведнъж пламна такова нетърпеливо и упорито желание да поговори с нея и да научи всичко, че насред път внезапно свърна към къщата на Морозова, където беше на квартира Грушенка. Като стигна до вратата, почука и това почукване, както отекна в тишината на нощта, сякаш отведнъж пак го отрезви и ядоса. При това никой не му се обади, всички в къщата спяха. „И тук само ще вдигна шум!“ — помисли той вече с някакво душевно страдание, но вместо да си отиде, пак започна да тропа с всички сили. Вдигна се шум до Бога. „Ама не, ще чукам, докато ми отворят!“ — мърмореше си той и при всяко почукване все повече се гневеше на себе си, но едновременно с това засилваше ударите по вратата.

VI. И аз идвам

А Дмитрий Фьодорович летеше по пътя. До Мокрое бяха двадесет и няколко версти, но Андреевата тройка така препускаше, че можеше да ги вземе за час и четвърт. Бързото каране някак изведнъж освежи Митя. Въздухът беше свеж и хладен, на чистото небе сияеха едри звезди. Това беше същата нощ, а може би и същият час, когато Альоша, припаднал ничком към земята, „в изстъпление се кълнеше да я обича вовеки веков“. Но смутно, много смутно беше в душата на Митя и макар че много неща я разкъсваха сега, в този момент цялото му същество непреодолимо се беше устремило само към нея, неговата царица, при която летеше той, за да я види за последен път. Ще кажа само едно: сърцето му не се противи нито за минута. Няма да ми повярват може би, ако кажа, че този ревнивец не чувствуваше към този нов човек, новия съперник, който беше изскочил изпод земята, към този „офицер“ ни най-малката ревност. Към всеки друг, да беше се явил, веднага щеше да изпита ревност и може би пак щеше да изцапа страшните си ръце с кръв, а към този, към този „нейния пръв“, не изпитваше сега, докато хвърчеше с тройката си, не само ревнива омраза, но дори и враждебно чувство — наистина още не беше го и виждал. „Тук вече е безспорно, тук е нейно и негово право, това е първата й любов, която пет години не е забравила: значи, само него е обичала през тези пет години, а аз, аз защо се наврях тук! Какво търся тук и от къде на къде? Отстрани се, Митя, и дай път! Пък и какво съм аз сега? Сега вече и без офицера всичко е свършено, дори изобщо да не беше се появил, пак всичко щеше да бъде свършено…“

Ето с какви думи приблизително би могъл да изложи своите чувства, стига само да можеше да разсъждава. Но той не можеше вече да разсъждава. Цялата му сегашна решителност се беше родила без разсъждения, в един миг, изведнъж я беше почувствувал и я беше приел изцяло с всичките й последствия още одеве, у Феня, още от първите й думи. И все пак въпреки взетото решение в душата му беше смутно, смутно до страдание: и решението не му донесе спокойствие. Твърде много неща стояха зад него и го измъчваха. И на моменти му се виждаше странно: та той сам беше вече написал присъдата си черно на бяло: „наказвам се със смърт; живота си наказвам“; и този лист беше тук в джоба му, приготвен; та пистолетът му е вече зареден, та той беше решил вече как ще посрещне първия топъл лъч на „златокъдрия Феб“, а същевременно е предишното, с всичко онова,

което стоеше зад него и го измъчваше, все пак не можеше да си разчисти сметките, чувствуваше това мъчително силно и тази мисъл се впиваше в душата му отчаяно. Имаше един миг по пътя, когато изведнъж поиска да спре Андрей, да скочи от каруцата, да извади пълния пистолет и да свърши всичко, без да чака да съмне. Но този миг отлетя като искрица. Пък и тройката хвърчеше, „гълташе пространството“, и колкото повече се приближаваше до целта, пак мисълта за нея, единствено за нея, все по-силно и по-силно сграбчваше душата му и отпъждаше всички други страшни призраци от сърцето му. О, толкова искаше да я види, макар само за миг, макар отдалеч! „Тя е сега с него и аз само искам да я видя как е сега с него, с предишния си любим, и само толкова ми стига.“ И никога досега в гърдите му не беше бликала толкова много любов към тази фатална в съдбата му жена, толкова ново, никога досега неизпитвано чувство, чувство неочаквано дори за самия него, чувство нежно до молитва, до стапяне пред нея. „И ще се стопя!“ — изрече той внезапно, в прилив на някакъв истеричен възторг.

Препускаха вече почти цял час. Митя мълчеше, а Андрей, макар че беше приказлив селянин, също още не беше продумал нито дума, сякаш не смееше да подхване приказка, подканяше живо своите „кранти“, своите дорести, сухи, но пъргави кончета. Когато изведнъж Митя възкликна със страшна тревога:

— Андрей! Ами ако спят?

Това внезапно му дойде наум; досега не беше го помислил.

— Сигурно ще са си легнали вече, Дмитрий Фьодорович.

Митя болезнено се свъси: ами ако наистина стане така… той ще долети там… с такива чувства… а те спят… спи и тя може би там… Злобно чувство кипна в сърцето му.

— Препускай, Андрей, карай, Андрей, бързо! — почна да вика той в изстъпление.

— А може и да не са си легнали още — обади се Андрей, след като помълча малко. — Нали Тимофей разправяше одеве, че много хора се били събрали там…

— На станцията ли?

— Не на станцията, а у Пластунови, в хана, на свободната станция, значи.

— Знам; и защо казваш, че били много? Защо да са много? Кои са? — подскочи Митя, страшно разтревожен от това неочаквано известие.

— Ами Тимофей разправяше, че били все господа: от града

двама, кои са — не знам, но Тимофей разправяше двама от тукашните господа и други двама май гости от другаде, а може и още да има, не го разпитах както трябва. Седнали, вика, да играят карти.

— Карти ли?

— Та, значи, може и да не са си легнали, щом са седнали да играят. Сега часът трябва да е към единадесет, не повече.

— Карай по-бързо, Андрей, карай! — нервно извика пак Митя.

— Едно нещо искам да ви питам, господарю — започна пак Андрей, след като помълча малко, — само ме е страх да ви не ядосам, господине.

— Какво искаш?

— Одеве Федосия Марковна ви падна в нозете и ви молеше да не погубвате господарката й и още някой си… а пък ето че сега ви карам там… Прощавайте, господарю, така, от свяст го казвам, може и глупаво да излиза.

Митя внезапно го хвана отзад за раменете.

— Ти кочияш ли си? Кочияш ли си? — започна той в изстъпление.

— Кочияш съм…

— Знаеш, че трябва да се дава път. Като си кочияш, може ли да не даваш път, да вземеш да газиш — вижте ме, аз съм! Не, кочияш, не гази! Не може да се гази човекът, не може да се погубва животът на хората; а ако им погубиш живота — накажи себе си… ако си съсипал, ако си погубил някому живота — накажи се със смърт и се махни.

Всичко това Митя из бълва, сякаш в пълна истерия. Коларят, макар че се учуди на господаря, поддържа разговора:

— Това е право, уважаеми Дмитрий Фьодорович, прав сте, че не бива да се гази човек, нито да се измъчва, а така също и всяка твар, защото всяка твар е твар създадена, ако щеш, коня дори, защото има някои, дето го озорват без нужда, от нашите колари например… И няма спиране, ами направо препуска, препуска.

— Към ада? — прекъсна го изведнъж Митя и се разсмя със своя неочакван кратък смях. — Андрей, проста душо — и той пак го хвана здраво за раменете, — казвай: ще отиде ли Дмитрий Фьодорович Карамазов в ада, или не — как мислиш ти?

— Не знам, гълъбче, от вас зависи, защото вие сте ни… Виж, господарю, когато Синът Божи бил разпнат на кръста и умрял, той слязъл от кръста право в ада и освободил всички грешници, дето се мъчели. И почнал адът да стене, щото мислел, че вече никой няма да отиде в него, от грешниците де. И тогава Господ казал на ада: „Недей

стена, аде, защото ще дойдат в тебе отсега нататък всякакви велможи, управители, главни съдии и богаташи и ще се напълниш също както си бил вовеки веков, до деня, когато дойда пак.“ Точно така е, имало такова сказание…

— Народна легенда, великолепно! Шибни левия кон, Андрей!

— Та ето, господарю, за кого е определен адът. — И Андрей шибна левия кон. — А вие, господарю, сте ни като малко дете… така ви смятаме ние… И макар да сте гневлив, господарю, това е така, но за вашето простодушие ще ви прости Господ.

— Ами ти, ти ще ми простиш ли, Андрей?

— Че аз какво да ви прощавам, не сте ми направили нищо.

— Не, за всички, само ти, ей сега на тук, на пътя, ще ми простиш ли заради всички? Казвай, проста душо!

— Ох, господарю! Да го е страх човек да ви вози дори, някак чудни са ви приказките…

Но Митя не го чу. Той се молеше в изстъпление и бясно шепнеше на себе си.

— Господи, приеми ме в цялото ми беззаконие, но не ме съди. Пусни ме без твоя съд… Не ме съди, защото сам се осъдих; не ме съди, защото те обичам, Господи! Долен съм, но те обичам: в ада да ме изпратиш, и там ще те обичам, и оттам ще викам, че те обичам вовеки веков… Но дай и аз да дообичам… тук, сега да дообичам, само пет часа време до жаркия ти лъч… Защото обичам царицата на душата си. Обичам я и не мога да не я обичам. Ти ме виждаш целия. Ще пристигна там и ще падна пред нея: права си, че ме отмина… Сбогом и забрави твоята жертва, никога не се тревожи!

— Мокрое! — извика Андрей, като посочи напред с камшика.

През бледия мрак на нощта като черно петно се появи изведнъж плътна маса от къщи, пръснати на грамадно пространство. Село Мокрое наброяваше към две хиляди души, но в този час цялото вече спеше и само тук-там в мрака още се мяркаха редки светлинни.

— Карай, Андрей, карай, аз идвам! — трескаво възкликна Митя.

— Не са си легнали още! — обади се пак Андрей, като посочи с камшика си хана на Пластунови, разположен точно на влизане в селото, в който и шестте прозореца към улицата бяха ярко осветени.

— Не са си легнали! — радостно подзе Митя. — Гърми, Андрей, препускай, звъни, пристигни с трясък! Нека всички знаят кой идва! Аз идвам! Аз лично идвам! — викаше Митя в изстъпление.

Андрей шибна изтощените коне и действително долетя с трясък пред високия вход и спря запенените, полузадушени коне. Митя скочи

от каруцата и точно в този миг ханджията, който наистина отиваше вече да спи, полюбопитствува да надзърне от вратата кой е този, дето пристига с такъв шум.

— Трифон Борисич, ти ли си?

Ханджията се наведе, взря се, спусна се стремглаво по стълбите надолу и се хвърли към гостенина с раболепен възторг:

— Дмитрий Фьодорович, драги! Вас ли виждаме пак?

Този Трифон Борисич беше набит и як селянин, среден на ръст, с малко затлъстяло лице, наглед строг и непримирим, с мокренските селяни особено, но имаше дарбата бързо да променя лицето си в най-раболепен израз, когато подушеше някаква печалба. Той ходеше по руски, облечен с рубашка с копчетата отстрани и с поддьовка, имаше доста парици, но мечтаеше непрекъснато и за по-високо положение. Повече от половината селяни му бяха в лапите, всички му бяха задлъжнели до гуша. Взимаше под аренда от помешчиците земя и сам купуваше, а селяните му обработваха тази земя срещу дълговете си, които никога не можеха да изплатят. Беше вдовец и имаше четири големи дъщери; едната беше вече вдовица, живееше при него с двете му малолетни внучки и му работеше като надничарка. Другата му дъщеря селянка имаше мъж чиновник, някакво напреднало в службата писарче, и в една от стаите на хана можеше да се види на стената сред миниатюрните семейни снимки портретът и на това чиновниче с мундир и пагони. Двете му по-малки дъщери на черковни празници или когато отиваха някъде на гости, обличаха сини или зелени рокли, ушити според модата — стегнати отзад на кръста и с един аршин дълъг шлейф, но на другия ден заранта, както и всеки ден, ставаха в ранни зори, хващаха метлите, премитаха стаите, изнасяха легените и почистваха стаите на пътниците. Макар че имаше вече спечелени доста хиляди. Трифон Борисич много обичаше да оскубе някой пътник гуляйджия и понеже помнеше, че преди по-малко от месец за един ден беше изкарал от Дмитрий Фьодорович, от гуляя му с Грушенка, над двеста рублички, ако не и триста дори, посрещна го сега радостно и въодушевено, защото още по начина, по който Митя спря каруцата пред входа, пак подуши плячка.

— Дмитрий Фьодорович, драги, вас ли пак виждаме?

— Стой, Трифон Борисич — започна Митя, — преди всичко най-важното, къде е тя?

— Аграфена Александровна ли? — веднага разбра домакинът, като се вгледа зорко в лицето на Митя. — Ами и тя е тук… пребивава…

— С кого, с кого?

— Пътници, гости… Единият е чиновник, трябва да е от поляците, като се съди по говора му, той точно изпрати за нея коне оттук; а другият с него му е другар или спътник, кой го знае; облечени са цивилно…

— Е какво, гуляят ли? Богати ли са?

— Какъв гуляй! Слаба работа ми се виждат, Дмитрий Фьодорович.

— Слаба ли? Е, а другите?

— От града са те, двама господа… От Черни се връщаха, тук си и останаха. Единият, по-младият, трябва да е сродник на господин Миусов, само забравих как се казва… а другият, сигурно и него го познавате: помешчика Максимов, ходил, казва, на богомолие там, във вашия манастир, и с този младия, сродника на господин Миусов, заедно пътуват.

— Само тия ли са?

— Само тия.

— Чакай, мълчи, Трифон Борисич, кажи сега най-важното: какво прави тя, как е тя?

— Ами че одеве пристигна и седи с тях.

— Весела ли е? Смее ли се?

— Не, май не се смее много… Дори й е много скучно, решеше косата на младия.

— На този, поляка, на офицера ли?

— А, той не е млад и не е никакъв офицер, не, господине, не на него, а на племенника на Миусов, на онзи младия… само че му забравих името.

— Калганов?

— Да, Калганов.

— Добре, аз сам ще реша. Карти ли играят?

— Играха, но престанаха, пиха и чай, чиновникът поиска водка.

— Стой, Трифон Борисич, стой, душо, аз сам ще реша. Сега отговаряй най-важното: няма ли цигани?

— Цигани хич не се чуват вече, Дмитрий Фьодорович, началството ги изпъди, ама имаме евреи, свирят на цимбали и на цигулки, в Рождественска са, така че може, ако искате, веднага да изпратим за тях. Ще дойдат.

— Изпрати, веднага изпрати! — викна Митя. — И от момичетата да вдигнем, както тогава — Маря особено, Степанида също, Арина. Двеста рубли за хора!

— Та за толкова пари цялото село ще ти вдигна, макар и всички да са легнали да спят. Пък и заслужават ли, уважаеми Дмитрий Фьодорович, тукашните селяци такива обноски или пък момичетата? На тези долни и недодялани толкова пари да се плащат! На нашия селяк кусурът му само купешки цигари да пуши, а ти им даваш. Че той смърди на пръч, разбойникът. А момичетата всички тука, до една са въшливи. Та аз моите дъщери ще ти ги вдигна, камо ли за такава сума, сега си легнаха, ама като ги наритам отзад, ще ги накарам да ти пеят. Миналия път селяците с шампанско ще поите, е-ех!

Трифон Борисич напусто съжаляваше Митя: той самият му прибра тогава от шампанското половин дузина бутилки, а под масата намери една изтървана банкнота от сто рубли, взе я и я стисна в шепа. Така си остана в шепата му.

— Трифон Борисич, няколко хилядарки пръснах тогава тук. Помниш ли?

— Пръснахте, гълъбче, как да не помня; май три хиляди оставихте тук.

— Е, сега съм дошъл за същото, виж.

И той извади и пъхна под носа на ханджията пачката си банкноти.

— Сега слушай и си прави сметка: подир час ще пристигне вино, мезета, сладкиши и бонбони — всичко ще качиш веднага там, горе. Този сандък, дето е у Андрей, също го качи сега, там ще го отвориш и веднага ще поднесеш шампанското… Но най-важното — момичетата, момичетата, и Маря непременно…

Той се обърна към колата и извади изпод седалката сандъчето си с пистолетите.

— Андрей, ето сметката! На ти петнадесет рубли за тройката, а ето петдесет да се почерпиш… за твоята готовност, за обичта ти… Да помниш господаря Карамазов!

— Страх ме е, господарю… — поколеба се Андрей. — Дайте ми само пет рубли за почерпка, а повече няма да взема. Трифон Борисич ми е свидетел. Прощавайте за глупавите приказки…

— Какво те е страх — измери го Митя с поглед. — Е, върви по дяволите тогава! — извика той и му хвърли пет рубли. — Сега, Трифон Борисич, заведи ме тихо там, да мога най-напред да ги видя всичките, без те да ме забележат. Къде са, в синята стая ли са?

Трифон Борисич изгледа Митя тревожно, но веднага послушно изпълни желанието му: заведе го тихо в коридора, той самият влезе в голямата предна стая, съседна на онази, в която бяха гостите, и изнесе

оттам свещ. Сетне тихо въведе вътре Митя и го остави в един ъгъл, в тъмното, откъдето можеше спокойно да разгледа компанията, без някой да го види. Но Митя не гледа много-много, а и нищо не видя: щом я зърна, сърцето му затуптя и му притъмня пред очите. Тя седеше отстрани на масата в едно кресло, а до нея на канапето седеше хубавичкият и още съвсем млад Калганов; тя го държеше за ръката и като че ли се смееше, а онзи, без да й обръща внимание, говореше нещо високо и изглежда, сърдито на Максимов, който седеше на масата срещу Грушенка. Максимов пък за нещо много се смееше. На канапето седеше *той*, а до канапето на стол до стената — някакъв друг непознат. Онзи, който седеше на канапето полуизлегнат, пушеше лула, и на Митя само му се мярна мисълта, че това е някакво дебеличко и широколико човече, сигурно ниско на ръст и като че ли сърдито за нещо. Другарят му пък, другият непознат, се стори на Митя някак извънредно висок; но повече нищо не можа да види. Дъхът му спря. Не издържа така и минута, остави сандъчето на скрина и направо, изтръпнал и примрял, се упъти към компанията в синята стая.

— Ай! — изпищя уплашена Грушенка, която първа го забеляза.

VII. Предишният и безспорен

С бързите си и дълги крачки Митя се доближи плътно до масата.

— Господа — започна той високо, почти с вик, но заекваше на всяка дума, — аз… няма нищо! Не се бойте! — възкликна той. — Няма нищо, няма нищо — обърна се изведнъж към Грушенка, която се бе дръпнала в креслото към Калганов и здраво се беше вкопчила в ръката му. — Аз… И аз дойдох. Тук съм до утре. Господа, може ли един случаен пътник… да прекара с вас до сутринта? Само до сутринта, за последен път, в същата тази стая?

Той довърши, обърнат вече към дебелото човече, което седеше на канапето с лулата. То важно извади лулата от устата си и строго произнесе:

— Пане, ние сме тук приватно. Има и други покой[208].

— А, вие ли сте, Дмитрий Фьодорович, но какво правите вие? — обади се изведнъж Калганов. — Седнете, седнете при нас, здравейте!

— Здравейте, скъпи човече… и безценни! Винаги съм ви уважавал… — радостно и въодушевено откликна Митя и веднага му подаде ръка през масата.

— Ох, как силно ме стиснахте. Строшихте ми пръстите — засмя се Калганов.

— Той винаги така стиска, винаги така! — весело се обади още с плаха усмивка Грушенка, която, изглежда, изведнъж се убеди по външния вид на Митя, че няма да буйствува, но все пак с ужасно любопитство и все още с безпокойство се взираше в него. В него имаше нещо, което извънредно я изненада, пък и тя изобщо не беше очаквала от него, че е способен в такава минута така да влезе и така да заговори.

— Здравейте — сладникаво се обади отляво и помешчикът Максимов.

Митя се хвърли и към него:

— Здравейте, и вие ли сте тук, колко се радвам, че сте тук! Господа, господа, аз… — Той пак се обърна към пана с лулата, понеже явно го вземаше за най-важния човек тук. — Аз просто хвърчах… Исках последния си ден и час да прекарам в тази стая, в същата тая стая… където и аз съм обожавал… моята царица!… Прощавай, пане! — изкрещя той в изстъпление. — Аз летях насам и се заклех… О, не се бойте, последната ми нощ! Да пием, пане, за помирение! Ей сега ще донесат вино… Аз докарах това. — И изведнъж, кой знае

защо, измъкна пачката банкноти. — Моля, пане! Искам музика, шум и глъчка, всичко, както по-рано… Но червея, непотребният червей ще пропълзи по земята и няма да го има! Деня на радостта си ще помена в последната си нощ!…

Той почти се задушаваше; много, много неща искаше да каже, но изскачаха само странни възклицания. Панът го гледаше неподвижно, гледаше пачката банкноти, гледаше Грушенка и беше в явно недоумение.

— Ако поволи[209] моята крулева… — започна той.

— Каква крулева, кралица ли искате да кажете? — изведнъж го прекъсна Грушенка. — Смешно е, като ви слушам как говорите. Седни, Митя, какви са тези неща, дето ги говориш? Не ме плаши, моля ти се. Няма да ме плашиш вече, нали? Ако обещаеш, тогава ти се радвам…

— Аз, аз да те плаша? — извика Митя внезапно и рязко вдигна ръце. — О, минавайте, минавайте, аз няма да попреча!… — И изведнъж съвсем неочаквано за всички и, разбира се, за самия себе си, се хвърли на един стол и се обля в сълзи, с глава извърната към стената, а с ръце здраво се вкопчи в облегалката на стола, сякаш я прегърна.

— Ето, ето, виж какъв си! — извика с укор Грушенка. — Ето, все такъв идваше при мене — изведнъж почва да говори и нищо не разбирам. А един път пак така заплака, и сега за втори път — какъв срам! Защо си се разплакал такъв? *Да имаше поне за какво!* — додаде тя изведнъж загадъчно, като наблегна на тия свои думи с някакъв яд.

— Аз… аз не плача… Е, здравейте! — обърна се в същия миг на стола си и наведнъж се засмя, но не с дървения си отривист смях, а с някакъв нечут, продължителен, нервен и разтърсващ смях.

— На, пак… Хайде, развесели се, развесели се! — придумваше го Грушенка. — Много се радвам, че дойде, много се радвам, Митя, чуваш ли, много се радвам! Искам тон да остане тук, при нас — обърна се тя повелително сякаш към всички, макар че думите й явно се отнасяха до онзи, който седеше на канапето. — Искам, искам! А ако той си отиде, и аз ще си отида. Това е! — прибави тя и очите й изведнъж пламнаха.

— Което пожелае моята царица — то е закон! — произнесе панът и галантно целуна ръката на Грушенка. — Проше пана в нашата компания! — обърна се той любезно към Митя. Митя пак скочи от мястото си с явното намерение отново да започне някоя тирада, но излезе съвсем друго.

— Да пием, пане! — тръсна той изведнъж вместо реч. Всички се разсмяха.

— Господи! Аз пък мислех, че пак иска да говори — нервно възкликна Грушенка. — Чуваш ли, Митя — настойчиво прибави тя, — не скачай повече, а дето си докарал шампанско, това е чудесно. И аз ще пия, защото не мога да понасям тази водка. А най-хубавото е, че дойде, беше страхотна скука… Ама ти си дошъл пак да гуляеш, а? Хайде, прибери си парите в джоба! Откъде си намерил толкова пари?

Митя, все още със смачканите банкноти в ръка, забелязани твърде добре от всички и особено от пановете, бързо и сконфузено ги пъхна в джоба си. Той се изчерви. В същата минута ханджията донесе отворена бутилка шампанско на табла и чаши. Митя грабна бутилката, но така се объркa, че забрави какво да прави с нея. Тогава Калганов му я взе и напълни чашите вместо него.

— Още една бутилка, още! — извика Митя на ханджията, забрави да се чукне с пана, когото толкова тържествено беше приканил да пият за помирение, и изведнъж изпи цялата си чаша пръв, без да чака никого. Цялото му лице внезапно се промени. Вместо тържествения и трагичен израз, с който беше влязъл, на лицето му се появи сякаш нещо детско. Изведнъж сякаш цял се смири и принизи. Гледаше всички плахо и радостно, често и нервно се хилеше с благодарния вид на виновно кученце, пак погалено и прибрано. Сякаш беше забравил всичко и оглеждаше всички с възхищение, с детска усмивка. Гледаше Грушенка с непрекъснат смях и премести стола си съвсем до креслото й. Поразгледа малко по малко и двамата панове, макар че още не можеше да ги прецени. Панът, който беше на канапето, го поразяваше със своята осанка, с полския си акцент, а най-вече с лулата си. „Какво толкова, много хубаво, че пуши лула“ — съзерцаваше го Митя. Леко отпуснатото, четиридесетгодишно лице на пана с много малко носле, под което се виждаха две съвсем тънички остри мустачета, боядисани и нахални, също не събуди у Митя засега никакви въпроси. Дори отвратителната перука на пана, направена в Сибир, с много глупаво сресани напред сколуфи, не го изненада кой знае колко: „Значи, така трябва, щом е перука“ — продължи да съзерцава блажено. А другият пан, който седеше до стената, по-млад от пана на канапето, който гледаше цялата компания дръзко и предизвикателно и с мълчаливо презрение слушаше общия разговор, също го изненада само с много високия си ръст, ужасно несъответствуващ на ръста на седналия на канапето пан. „Ако стане прав, сигурно има два метра“ — мина му през ум. Мина му и мисълта, че този високият пан вероятно е приятел

и помощник на пана на канапето, един вид „негов телохранител“, и че малкият пан с лулата сигурно командува високия пан. Но и всичкото това изглеждаше на Митя ужасно хубаво и безспорно. В малкото кученце беше замряло всякакво съперническо чувство. От Грушенка и от загадъчния тон на няколкото й фрази не беше разбрал още нищо, а разбираше само, разтърсен вдън душа, че тя е ласкава с него, че му е „простила“ и го е сложила да седне до нея. Не беше на себе си от възхищение, като я видя как отпи вино от чашата. Мълчанието на компанията обаче сякаш изведнъж го изненада и той почна да оглежда всички с очакващи нещо очи: „Но защо седим така, защо не почнете нещо, господа“ — сякаш говореше ухиленият му поглед.

— Ей този тука само ни лъжеше и ние се смеехме — започна изведнъж Калганов, сякаш отгатнал мисълта му, и посочи Максимов.

Митя бързо впери очи в Калганов, а след това веднага в Максимов.

— Лъже ли? — засмя се той с късия си дървен смях, веднага зарадван от нещо. — Ха-ха!

— Да! Представете си, той твърди, че уж цялата наша кавалерия през двадесетте години се изпоженила за полякини, но това е ужасна глупост, нали?

— За полякини ли? — подзе пак Митя и вече с абсолютно възхищение.

Калганов много добре разбираше отношенията на Митя към Грушенка, досещаше се и за пана, но всичко това не го занимаваше толкова, може би дори изобщо не го занимаваше, а най-много го занимаваше Максимов. Случайно беше попаднал тук с Максимов и пановете срещаше в този хан за пръв път в живота си. Грушенка обаче познаваше от по-рано и веднъж дори беше ходил при нея с някого; тогава тя не го хареса. Но тук го поглеждаше много нежно; преди да дойде Митя, дори го милваше, обаче той оставаше някак безчувствен. Калганов беше млад човек, на не повече от двадесет години, контешки облечен, с много мило бяло личице и прекрасна гъста руса коса. Но на това бяло личице светеха две прелестни светлосини очи с умен, а понякога и дълбок израз, дори много за възрастта му, въпреки че младият човек понякога говореше и гледаше съвсем като дете и никак не се стесняваше от това, дори когато го съзнаваше. Изобщо беше много своеобразен, дори капризен, макар и винаги любезен. Понякога в израза на лицето му се мярваше нещо неподвижно и неотстъпчиво: гледа ви, слуша ви, а същевременно сякаш упорито си мечтае за нещо свое. Ту ставаше отпуснат и ленив, ту изведнъж започваше да се

вълнува, понякога като че ли по най-нищожен повод.

— Представете си, от четири дена вече го мъкна със себе си — продължи той, като разтягаше някак лениво думите си, но без никаква преструвка, съвсем естествено. — Помните ли, от оня ден, когато брат ви го блъсна от каляската и той полетя на земята. Тогава много ме заинтригува с това и го взех на село, но той сега все лъже и ме е срам е него. Връщам го вече.

— Пан польские пани не виджал и муви, же ние може бич[210] — обърна се към Максимов панът с лулата.

Панът с лулата говореше руски прилично, поне много по-добре, отколкото се представяше. Руските думи, които употребяваше, ги изопачаваше като полски.[211]

— Та аз самият бях женен за полякиня — изкиска се Максимов.

— А, да не би да сте служили в кавалерията? Защото говорехте за кавалерията. Да не би да сте кавалерист? — намеси се тутакси Калганов.

— Да, разбира се, да не би да е кавалерист? Ха-ха! — извика Митя, който жадно слушаше и бързо местеше въпросителния си поглед върху всеки, който заговореше, сякаш Бог знае какво очакваше да чуе от всекиго.

— Не, вижте — обърна се към него Максимов, — исках да кажа, че тия паненки… хубавичките… като изтанцуват с някой наш улан една мазурка… като изтанцува с него една мазурка, веднага му скача на скута като котенце… бяло котенце…, а пан ойчец и пани матка виждат и позволяват… и позволяват… а уланът на другия ден отива и си предлага ръката… да… и си предлага ръката, хи-хи! — изкиска се Максимов накрая.

— Пан е лайдак[212]! — изръмжа внезапно високият пан на стола, размърда се и отново метна крак връз крак. Но Митя забеляза само грамадния му гладък ботуш с дебела и кална подметка. Изобщо двамата панове бяха облечени доста мръсно.

— Хайде сега, лайдак! Какви са тези грубости? — изведнъж се ядоса Грушенка.

— Пани Агрипина, пан виджял в польским краю хлопки, а не шляхетни пани[213] — обърна се панът с лулата към Грушенка.

— Можеш на то раховац[214]! — презрително отсече високият пан на стола.

— Хайде де! Оставете го да говори! Хората си говорят, защо им пречите? С тях е весело — озъби се Грушенка.

— Не им преча, пани — тържествено отбеляза панът с перуката,

като изгледа продължително Грушенка, а след това млъкна важно и пак почна да смуче лулата си.

— Но не, не, сега панът каза право — пак се разпали Калганов, сякаш ставаше дума бог знае за какво. — Та той не е ходил в Полша, как може да говори за Полша? Не сте се женили в Полша, нали не?

— Не, в Смоленска губерния. Само че един улан я беше домъкнал още преди това, моята съпруга, бъдещата, заедно с нейната пани матка и с една танта[215], и с още една сродница е голям син, вече направо от Полша, направо… и ми я отстъпи. Той беше един наш поручик, много свестен младеж. Първо искаше той да се ожени за нея, но не се оженил, защото тя излязла куца…

— Значи, сте се оженили за куца? — извика Калганов.

— Да, за куца. Те тогава и двамата ме измамиха малко и скриха това. Аз мислех, че тя си подскача… тя все подскачаше, и аз мислех, че го прави от весело настроение…

— От радост, че се жени за вас? — завика с някакъв детски звънлив глас Калганов.

— Да, от радост. А излезе, че било по съвсем друга причина. После, когато се венчахме, тя още същата вечер ми призна и много покъртително ме помоли за извинение, прескачала била някаква локва на млади години, та си повредила крачето, хи-хи!

Калганов направо се заля в съвсем детски смях и почти падна на канапето. Разсмя се и Грушенка. Митя пък беше на върха на щастието.

— Знаете ли, знаете ли, сега вече говори наистина, сега не лъже! — викаше Калганов към Митя. — И знаете ли, два пъти е бил женен — сега говори за първата си жена, а втората му жена, знаете ли, е избягала и още е жива, знаете ли?

— Така ли? — бързо се обърна Митя към Максимов и лицето му изрази извънредно учудване.

— Да, избяга, имах тази неприятност — скромно потвърди Максимов. — С един мосю. Но най-лошото е, че предварително прехвърли цялото ми селце само на свое име. Ти, вика, си човек образован, няма да останеш гладен. Добре ме подреди. Веднъж един почтен архиерей ми каза: тебе едната ти съпруга беше куца, а другата пък прекалено бързонога, хи-хи!

— Слушайте, слушайте — не можеше да се умири Калганов, — дори да лъже сега — а той често лъже, — лъже, само и само да достави на всички удоволствие: това не е подло, не е подло, нали? Знаете ли, понякога го обичам. Много е подъл, но е естествено подъл, нали? Как мислите? Друг върши подлости за някаква полза, а той просто така, по

природа… Представете си например, той претендира (вчера през целия път спори за това), че Гогол в „Мъртви души“ пише за него. Помните ли, там има един помешчик Максимов, дето Ноздрьов го бил, та го дали под съд за „нанасяне на помешчика Максимов лична обида с побой в пияно състояние“ — нали помните? Та представете си, той претендира, че това бил самият той и тогава той бил битият! Възможно ли е такова нещо? Чичиков е пътувал най-късно през двайсетте години, в началото, така че годините изобщо не съвпадат. Няма как тогава да са го били. Няма как, нали?

Не беше ясно защо Калганов се беше разгорещил толкова, но той се палеше искрено. Митя всеотдайно се вживяваше в неговите хрумвания.

— Е, щом са го били! — извика той със смях.

— Не че са ме били, ами просто така — обади се изведнъж Максимов.

— Как така? Или са те били, или не!

— Ктура годзина, пане? (Колко е часът?) — обърна се със скучаещ вид панът с лулата към високия пан на стола. Последният сви рамене: и двамата нямаха часовници.

— Защо да не си поприказваме? Оставете и другите да приказват. На вас като ви е скучно, та всички да мълчат! — намеси се пак Грушенка, която явно нарочно се заяждаше. На Митя сега сякаш нещо за пръв път нещо му мина през ума. Този път панът отговори вече с явно раздразнение:

— Пани, я ниц не муве против, ниц не поведзялем. (Аз нямам нищо против, не съм казал нищо.)

— Още по-добре, а ти разказвай — извика Грушенка на Максимов. — Какво млъкнахте всички?

— То няма нищо за разказване, защото всичко това са само глупости — подзе веднага Максимов с явно удоволствие и малко кокетно, — а и при Гогол всичко това е само в алегоричен вид[216], защото всички имена е сложил алегорично: Ноздрьов не беше Ноздрьов, а Носов, а Кувшинников пък изобщо не си прилича, защото се казваше Шкворнев. А Фенарди наистина беше Фенарди, само че не беше италианец, а русин, Петров, и мадмоазел Фенарди беше хубавичка, и крачетата й с трикото хубавички, фустичката й късичка, с пайети, и тя всъщност се въртя, само че не четири часа, а само четири минути… и очарова всички…

— А тебе защо те биха, защо тебе те биха, кажи! — ви каже Калганов.

— Заради Пирон — отговори Максимов.

— Какъв Пирон? — извика Митя.

— Заради френския известен писател Пирон. Пиехме тогава вино една голяма компания в кръчмата, на същия тоя панаир. И те ме поканиха и мене, а аз най-напред взех да говоря с епиграми: „Ти ли си, Боало[217], какви одежди смешни!“ А Боало отговаря, че отивал на маскарад, тоест на баня, хи-хи, а те го приеха като лична обида. Веднага казах друга една, много известна на всички образовани хора хаплива епиграма:

Сафо си ти, а аз Фаон[218],
наистина, но ето
че за беда проклета
не знаеш пътя към морето!

Те се обидиха още повече и почнаха да ме ругаят неприлично, а аз за проклетия, уж да оправя нещата, взех, че разказах един много образован анекдот за Пирон, как не го приели във Френската академия, а той за отмъщение си написал епитафия за надгробна плоча:

Ci-gît Piron qui ne fut rien
Pas même académicien.[219]

Тогава взеха, че ме набиха.

— Но за какво, за какво?

— За образованието ми. За какво ли не може да се набие човек — кротко и нравоучително заключи Максимов.

— Хайде, стига вече, всичко това е отвратително, не искам да слушам, мислех, че ще има нещо весело — прекъсна го изведнъж Грушенка. Митя се сепна и веднага престана да се смее. Високият пан стана от мястото си и с високомерния вид на човек, който се отегчава в неподходяща компания, почна да крачи из стаята от единия ъгъл до другия, с ръце зад гърба.

— Я го гледай какъв се е заразхождал! — погледна го презрително Грушенка. Митя се разтревожи, при това забеляза, че панът на канапето го поглежда ядосан.

— Пане — извика Митя, — да пием, пане! И с другия пан също: да пием, панове! — Той в миг събра три чаши и наля шампанско в тях.

— За Полша, панове, пия за вашата Полша, за полската земя! — извика Митя.

— Бардзо ми то мило, пане, випием! (Това ми е много приятно, пане, ще пием!) — важно и благосклонно изрече панът от канапето и

вдигна чашата си.

— И другият пан, как се казва, ей, ясновелможни, вземи чашата! — подкани го Митя.

— Пан Врублевски — подсказа панът от канапето.

Пан Врублевски, поклащайки се, отиде до масата и прав вдигна чаша.

— За Полша, панове, *ура*! — извика Митя и вдигна своята чаша.

Тримата пиха. Митя грабна бутилката и веднага пак напълни трите чаши.

— Сега за Русия, панове, да се побратимим!

— Налей и на нас — каза Грушенка, — за Русия и аз искам да пия.

— И аз — каза Калганов.

— И аз бих пийнал… за Росеюшка, старата бабичка[220] — подхили се Максимов.

— Всички, всички! — провикна се Митя. — Хазаине, още бутилки!

Донесоха трите останали бутилки, докарани от Митя. Митя напълни чашите.

— За Русия, *ура!* — провъзгласи той отново. Всички освен пановете пиха, а Грушенка изпи на един дъх цялата си чаша. Но пановете не се и докоснаха до своите чаши.

— Че как може, панове? — извика Митя. — Значи, така, а?

Пан Врублевски си взе чашата, вдигна я и със звънлив глас изрече:

— За Русия в границите до седемстотин седемдесет и втора година![221]

— Ото бардзо пенкне! (Това е много хубаво!) — извика другият пан и двамата на един дъх пресушиха чашите си.

— Глупци сте вие, панове! — неочаквано тръсна Митя.

— Па-не! — извикаха двамата панове заплашително и настръхнаха срещу Митя като петли. Особено кипна пан Врублевски.

— Але не можно не мец слабоци до своего краю? — заяви той. (Нима е възможно да не обичаш страната си?)

— Млъкнете! Не се карайте! Да няма свади! — извика повелително Грушенка и тропна с краче по пода. Лицето и пламна, очите й светнаха. Току-що изпитата чаша се проявяваше. Митя страшно се уплаши.

— Панове, простете! Аз съм виновен, няма вече. Врублевски, пан Врублевски, няма вече!…

— Ти поне си мълчи, седни си там, ама глупак! — със злобна досада му подвикна Грушенка.

Всички седнаха, всички млъкнаха, всички се споглеждаха.

— Господа, аз съм виновен за всичко! — започна пак Митя, който не беше разбрал нищо от възклицанието на Грушенка. — Но защо седим така? С какво да се занимаваме… за да е весело, пак да е весело?

— Ах, наистина, ужасно е скучно — лениво измърмори Калганов.

— Да хвърлим едни карти, както одеве… — изхили се изведнъж Максимов.

— Карти ли? Чудесно! — подзе Митя. — Стига само пановете…

— Пузно, пане! — някак без охота се обади панът на канапето…

— То правда[222] — потвърди пан Врублевски.

— Пузно? Какво е това пузно? — попита Грушенка.

— То значи късно, пани, късно е — обясни панът от канапето.

— Все им е късно, все не могат — почти изкрещя от яд Грушенка. — Като им е скучно, та и другите да скучаят. Преди да дойдеш, Митя, ей така само мълчаха и ми се надуваха…

— Богиньо моя! — извика панът от канапето. — Цо мувиш, то сен стане.[223] Видзен неласке и естем смутни. (Виждам недружелюбност и затова съм печален.) Естем готув (аз съм готов), пане — довърши той, като се обърна към Митя.

— Започвай, пане! — предложи Митя, като измъкна от джоба си банкнотите и сложи две сторублеви на масата.

— Искам, пане, много пари да загубя от тебе. Раздавай, ти си банката!

— Карти да вземем от ханджията, пане — настойчиво и сериозно произнесе малкият пан.

— То налейпши спосуб (така е най-добре) — подкрепи го пан Врублевски.

— От ханджията? Добре, разбирам, нека са от ханджията, добре го измислихте панове! Карти! — изкомандува Митя на ханджията.

Ханджията донесе едно неразпечатано тесте и съобщи на Митя, че момичетата вече се събират, евреите с цимбалите сигурно също скоро ще дойдат, а тройката с лакомствата още не е пристигнала. Митя скочи от масата и се втурна в съседната стая да се разпореди веднага. Но бяха дошли само три момичета, пък и Маря още я нямаше. А и самият той не знаеше как да се разпореди и защо се беше втурнал: поръча само да извадят от сандъка сладките неща, фурето и дъвчащите и да раздадат на момичетата. „И на Андрей водка, водка на Андрей! —

заръча набързо. — Обидих го Андрей!“ И неочаквано усети на рамото си ръката на Максимов, който беше дотичал подире му.

— Дайте ми пет рубли — вошепна той на Митя, — да си опитам и аз късмета, хи-хи!

— Прекрасно, великолепно! Вземете десет, на! — Той извади пак всичките банкноти от джоба си и изрови десет рубли. — Ако ги загубиш, пак ела, пак ела…

— Добре — радостно прошепна Максимов и се върна в салона. Веднага се върна и Митя и се извини, че ги е накарал да го чакат. Пановете вече бяха се настанили и бяха разпечатали тестето. Сега изглеждаха много по-приветливи, почти любезни. Панът на канапето запуши нова лула и се приготви да раздава картите; на лицето му се четеше дори известна тържественост.

— На мейсца, панове![224] — нареди пан Врублевски.

— Не, аз няма да играя повече — обади се Калганов. — Одеве загубих вече петдесет рубли.

— Пан бил нешченшлив, пан може да бъде сега шченшлив — обърна се към него панът от канапето.

— До колко държи банката? До колко? — горещеше се Митя.

— Слухам, пане, сто, може двешче, колкото туриш.

— Милион! — разсмя се Митя.

— Пан капитан може слухал за пана Подвисоцкего?

— Какъв е тоя Подвисоцки?

— Във Варшава банката е винаги насреща, колкото заложат. Идва Подвисоцки, вижда тишонц[225] злоти, казва: вабанк. Банкер муви: „Пане Подвисоцки, в брой или на хонор[226]?“ — „На хонор, пане“ — казва Подвисоцки. — „По-добре, пане.“ Банкер хвърля картите, Подвисоцки печели тншонц злоти. „Почекай, пане — музи банкерът, отваря чекмеджето и дава един милион, — вземи, пане, ото ест твой рахунек“ (ето твоята сметка). Банката била един милион. „Аз не знаех“ — казва Подвисоцки. „Пане Подвисоцки — казва банкерът, — ти игра на хонор, и ние на хонор.“ Подвисоцки взел милиона.

— Това не е вярно — каза Калганов.

— Пане Калганов, в шляхетна компания так мувиц не пржистои (в порядъчно общество така не се говори).

— Как ли няма да ти даде полякът цял милион! — извика Митя, но тутакси се сепна. — Прощавай, пане, сбърках, пак сбърках, ще даде, ще даде милиона, за хонора, за полската чест! Виждаш ли, и аз говоря полски, ха-ха! Ето слагам десет рубли, хайде — вале.

— А пък аз една рубличка на дамичката, на карото, на

хубавичката паненка, хи-хи! — изхили се пак Максимов, бутна напред своята дама и за да не го види никой, премести се съвсем близо до масата и набързо се прекръсти под нея. Митя спечели. Спечели и рубличката.

— Двайсет и пет! — извика Митя.

— А аз пак една рубличка, сембличка, мъничка сембличка — блажено мърмореше Максимов, страшно зарадван, че е спечелил една рубличка.

— Бита! — извика Митя. — Седморка на *пе*[227]!

Биха я на *пе*.

— Спрете — каза изведнъж Калганов.

— На *пе*, на *пе*! — удвояваше Митя и каквото поставяше двойно — всичко биваше бито. А рубличките печелеха.

— На *пе*! — изрева с ярост Митя.

— Двешче загуби, пане. Туряш още двешче? — попита панът от канапето.

— Как, двеста ли загубих? Тогава още двеста! Всичките на *пе*! — и като измъкна от джоба си парите, Митя хвърли двеста рубли на дамата, но изведнъж Калганов я закри с ръка.

— Стига толкова! — извика той със звънливия си глас.

— Какво ви става? — изгледа го Митя.

— Стига, не искам! Няма да играете повече.

— Защо?

— Ей за това. Плюйте и се махнете, ето защо. Не давам да играете повече!

Митя го гледаше изумен.

— Стига, Митя, може би е прав; и без това много загуби — обади се и Грушенка със странна нотка в гласа. Двамата панове внезапно станаха от местата си със страшно обиден вид.

— Жартуеш (шегуваш се), пане? — изрече малкият пан, като огледа строго Калганов.

— Як сен поважаш то робиц, пане! (Как смееш да правиш това!) — ревна Калганов на пан Врублевски.

— Да не сте посмели, да не сте посмели да крещите! — извика Грушенка. — Ах вие, петли индийски.

Митя огледа всички; но изведнъж го порази нещо в лицето на Грушенка и в същия миг съвсем нова мисъл му мина през ум — една странна нова мисъл!

— Пани Агрипина! — започна малкият пан, цял изчервен от яд, но в това време Митя се приближи до него и го тупна по рамото.

— Ясновелможни, две думи.

— Чего хцеш, пане? (Какво искаш?)

— В другата стая, в други покой ще ти кажа две хубави думички, най-хубавите, ще останеш доволен.

Малкият пан се учуди и погледна Митя с лек страх. Обаче веднага се съгласи, но с условието с тях да дойде и пан Врублевски.

— Телохранителят ли? Да дойде и той, и той ни трябва! Той дори непременно! — извика Митя. — Марш, панове!

— Къде отивате? — попита тревожно Грушенка.

— Веднага ще се върнем — отвърна Митя.

Някаква смелост, някаква неочаквана бодрост светна на лицето му; със съвсем друго лице беше влязъл преди час в тази стая. Той заведе пановете в стаичката вдясно, не в голямата, където се събираше хорът на момите и се подреждаше трапезата, а в спалнята, където имаше сандъци, куфари и две големи легла с цяла камара басмени възглавници на всяко. Там върху малка масичка в ъгъла гореше свещ. Панът и Митя се разположиха от двете страни на тази масичка един срещу друг, а огромният пан Врублевски застана отстрани, с ръце зад гърба. Пановете гледаха строго, но с явно любопитство.

— Чим моген служич пану?[228] — измънка малкият пан.

— Ето с какво, пане, без много приказки: ето ти пари — топ извади своите банкноти, — ако искаш три хиляди, взимай ги и заминавай накъдето ти видят очите.

Панът го гледаше изпитателно, без да мигне, просто впил поглед в лицето на Митя.

— Тши тишончи, пане? — И се спогледаха с Врублевски.

— Тши, панове, тши! Слушай, пане, виждам, че ти си човек разумен. Вземи трите хиляди и се махай по дяволите, вземи и Врублевски — чуваш ли? Но сега, моментално, и то навеки, разбираш ли, пане, навеки излизаш ей през тая врата. Какво имаш там: палто, кожух? Ще ти ги изнеса. На секундата ще ти впрегнат тройката и — довидзеня, пане[229]! А?

Митя чакаше отговора уверено. Той не се съмняваше. Нещо извънредно решително се мярна в лицето на пана.

— А рублите, пане?

— Рублите така, пане: петстотин рубли веднага ти давам за кочияша и за предплата, а две хиляди и петстотин утре в града — кълна се в честта си, ще ти ги дам, изпод земята ще ти намеря! — извика Митя.

Поляците пак се спогледаха. Лицето на пана взе да става опасно.

— Седемстотин, седемстотин, а не петстотин, сега, моментално в брой! — притури Митя, усетил нещо неприятно. — Какво, пане? Не вярваш ли? Да не искаш трите хиляди наведнъж. Ще ти ги дам, а ти ще вземеш да се върнеш при нея още утре… Пък и сега нямам в себе си три хиляди, имам в града, у дома — мънкаше Митя и с всяка своя дума все повече се плашеше и падаше духом. — Бога ми, у дома ги имам, скрити…

В този миг чувство на огромно собствено достойнство изгря на лицето на малкия пан:

— Чи не потшебуеш ешче цош?[230] — попита той иронично. — Пфе! А пфе! (Срамно! Просто срамно!) — и той плю. Плю и пан Врублевски.

— Плюеш, пане — изрече Митя отчаяно, защото разбра, че всичко е свършено, — защото смяташ от Грушенка да измъкнеш повече. И двамата сте скопени петли, това е!

— Естем до живего доткнентим! (Крайно съм засегнат!) — изведнъж пламна малкият пан като рак и бързо, в страшно негодувание, сякаш повече нищо не желаеше да слуша, напусна стаята. След него с полюшваща се крачка излезе и Врублевски, а след тях и Митя, сконфузен и слисан. Той се страхуваше от Грушенка, предчувствуваше, че панът сега ще се разкрещи. Така и стана. Панът влезе в салона и се изправи театрално пред Грушенка.

— Пани Агрипина, естем до живего доткнентим! — викна той, но Грушенка сякаш внезапно не издържа, като да я бяха докачили по най-болното място.

— На руски говори, на руски, да не съм чула нито една полска дума! — изкрещя му тя. — Нали говореше по-рано руски, да не си го забравил за пет години! — Тя цялата пламна от гняв.

— Пани Агрипина…

— Аз съм Аграфена, аз съм Грушенка, говори на руски, или не желая да те слушам! — Панът почна да пъхти от обидено честолюбие и на завален руски език произнесе бързо и надуто:

— Пани Аграфена, аз пшиехал да забравя старото и да го простя, да забравя, което е било преди днес…

— Как да простиш? Дошъл си на мен ли да прощаваш? — прекъсна го Грушенка и скочи от мястото си.

— Так ест, пани (тъй вярно, пани), аз не малодушни, аз великодушни. Но аз билем здзивьони (бях учуден), като видях твоите любовници. Пан Митя в други покой ми давал тши тишончи да се махна. Аз плюх на пана в лице.

— Как? Давал ти е пари за мене? — изкрещя истерично Грушенка. — Вярно ли е, Митя? Как си посмял! Да не съм за продан?

— Пане, пане — извика отчаяно Митя, — тя е чиста и сияйна и никога не съм й бил любовник! Това не е вярно…

— Как смееш да ме защищаваш пред него! — крещеше Грушенка. — Не съм била чиста от добродетел и не защото съм се страхувала от Кузма, а да съм горда пред него и да имам право да му кажа подлец, когато го срещна. Нима не ти прие парите?

— Приемаше ги, приемаше ги! — извика Митя. — Само че искаше трите хиляди рубли наведнъж, а аз му давах само седемстотин рубли капаро.

— Е, ясно: разбрал е, че имам пари, и затова е дошъл да се венчава!

— Пани Агрипина — провикна се панът, — аз съм рицар, аз съм шляхтич, а не лайдак! Аз дошъл да те взема за сопруга, а виждам нова пани, не онази като по-рано, а упарта и без встида (инат и безсрамна).

— Махай се тогава, откъдето си дошъл! Ей сега ще кажа да те изхвърлят и ще те изхвърлят — бясно изкрещя Грушенка. — Идиотка, идиотка, пет години страдам! А и не съм страдала заради него, ами от злоба се самоизмъчвах! Пък и това изобщо не е той! Такъв ли беше той? Този все едно му е баща! Откъде си я взел тази перука? Онзи беше левент, този е юрдек. Онзи се смееше и песни ми пееше… А аз, аз — пет години сълзи проливам, идиотка проклета, долна безсрамница!

Тя се свлече в креслото и закри лицето си с ръце. В тази минута внезапно от съседната стая отляво гръмна хорът на събралите се най-сетне мокрински моми — гръмна буйна хороводна песен.

— Тоест Содом! — изрева пан Врублевски. — Хазяине, изпъди тези безсрамнички!

Ханджията, който отдавна любопитно надзърташе през вратата, дочул виковете и разбрал, че гостите са се изпокарали, веднага се яви в стаята.

— Какво си се разкрещял, какво си дереш гърлото? — обърна се той към Врублевски с някаква дори странна невежливост.

— Говедо! — ревна пан Врублевски.

— Говедо ли? Ами ти я ми кажи с какви карти игра преди малко? Дадох ти ново тесте, но ти скри моите карти! Игра с фалшиви карти! Аз за фалшивите карти в Сибир мога да те пратя, знаеш ли ти, защото то е същото като фалшификацията на пари… — И като отиде до канапето, пъхна пръсти между гърба и възглавницата и извади оттам

неразпечатаното тесте.

— Ето го моето тесте, не е разпечатано! — Той го вдигна и го показа на всички. — Оттам го видях как пъхна моето тесте отзад и го подмени с негово — мошеник такъв, а не пан!

— А пък аз видях как онзи пан на два пъти изшмекерува — извика Калганов.

— Ах, какъв срам, какъв срам! — извика Грушенка, плесна с ръце и наистина се изчерви от срам. — Господи, какъв човек, какъв човек е станал!

— И аз така мислех — извика Митя. Но още недовършил, пан Врублевски, сконфузен и побеснял, размаха юмрук към Грушенка и се развика:

— Публична шарлатанка! — Но едва изрекъл това, Митя се нахвърли върху него, сграбчи го с две ръце, вдигна го във въздуха и в миг го изнесе в стаята вдясно, където преди малко беше водил двамата.

— Оставих го там на пода! — съобщи той, като се върна веднага, запъхтян от вълнение. — Бие се, гадът, ама няма да се върне оттам!… — Той затвори едното крило на вратата и като държеше другото отворено, извика на малкия пан:

— Ясновелможни, хайде и вие там. Пшепрашам!

— Миличък Митрий Фьодорович — провикна се Трифон Борисич, — вземи си от тях парите, дето ги спечелиха от теб! Та то все едно, че са ти ги откраднали.

— Аз моите петдесет рубли не ги искам — обади се изведнъж Калганов.

— И аз моите двеста, и аз не ги искам! — извика Митя. — За нищо на света няма да ги взема, нека му останат за утеха.

— Чудесно, Митя! Браво, Митя! — извика Грушенка и една страшно злобна нотка прозвънна в нейното възклицание. Малкият пан, морав от ярост, но с все същия важен вид, тръгна към вратата, но се спря и изведнъж се обърна към Грушенка:

— Пани, ежели хцеш ишч за мною, иджим, если не — бивай здрова! (Пани, ако искаш да дойдеш с мене — да вървим, ако не — остани си със здраве!)

И важно, кипнал от негодувание и амбиция, излезе от стаята. Беше човек с характер: след всичко станало още не губеше надежда, че пани ще го последва — толкова се надценяваше. Митя тръшна вратата след него.

— Заключете ги — каза Калганов.

Но ключът щракна отвътре, те самите се заключиха.

— Чудесно! — злобно и безпощадно извика пак Грушенка. — Чудесно! Така им се пада!

VIII. Лудост

Започна почти оргия, гуляй на провала. Грушенка първа се развика да й дадат вино: „Искам да пия, искам да се напия, да стане както преди, помниш ли, Митя, помниш ли как се сближихме тогава тук!“ Митя пък беше като в транс и предчувствуваше „своето щастие“. Грушенка впрочем непрекъснато го отпъждаше от себе си: „Върви, весели се, кажи им да играят, кажи им всички да се веселят, «Ходи, къща, ходи, печка»[231], както тогава, както тогава!“ — продължаваше да вика тя. Беше ужасно възбудена. И Митя тичаше да дава нареждания. Хорът се беше събрал в съседната стая. Същата като тази, в която бяха досега, при това и тясна, преградена на две с басмена завеса, зад която също имаше грамаден креват с бухнал пухеник и със същия куп басмени възглавници. Изобщо във всичките четири „официални“ стаи на тази къща навсякъде имаше легла. Грушенка се разположи до вратата. Митя й пренесе там креслото: точно така седя и „тогава“, в деня на техния пръв гуляй тук, и оттам гледаше хората и танците. Сега се бяха събрали същите моми; еврейчетата с цигулките и цитрите също дойдоха, а най-сетне пристигна и толкова очакваната каруца с вината и продуктите. Митя се щураше. В стаята влизаха да гледат и външни хора, селяни и женоря; те, заспали вече, бяха се събудили и бяха подушили небивалото угощение както преди месец. Митя се здрависваше и прегръщаше познатите, припомняше си лицата, отваряше бутилки и наливаше на когото падне. На шампанското налитаха само момичетата, а на селяците повече им харесваха ромът и конякът, и особено горещият пунш. Митя се разпореди да се направи горещ шоколад за всички момичета и цяла нощ да врат трите самовара за чай и пунш за всеки новопристигнал: който иска, да се черпи. С една дума, започна нещо объркано и нелепо, но Митя се чувствуваше някак като риба във вода и колкото по-нелепо ставаше всичко, толкова повече се оживяваше духом. Ако някой селяк беше поискал в тези мигове пари от него, веднага щеше да извади цялата пачка банкноти и да раздава безразборно наляво-надясно. Ето защо, вероятно за да предпазва Митя, почти неотлъчно сновеше край него ханджията Трифон Борисич, който май съвсем се беше отказал да ляга тази нощ, но пиеше малко (изпи само една чашка пунш) и зорко бдеше посвоему за интересите на Митя. В нужния момент ласкаво и раболепно го възпираше и го придумваше, не го остави да дарява както „тогава“ селяците с „цигари и рейнско вино“, пази Боже пък с пари, и много

негодуваше, че момичетата пият ликьор и ядат бонбони: „Вълшли и нищо повече, Митрий Фьодорович — казваше той, — всичките ще ги наритам, та и ще им заповядам да го смятат за чест — е такива са!“ Митя пак си спомни за Андрей и заповяда да му изпратят пунш. „Одеве го обидих“ — повтаряше той с размекнат и умилен глас. Калганов не искаше уж да пие и хорът на момичетата първо не му хареса много, но като изпи още две чаши шампанско, страшно се развесели, почна да обикаля стаите, смееше се и хвалеше всичко и всички, и песните, и музиката. Максимов, блажен и пияничък, му ходеше по петите. Грушенка, която също почна да се напива, сочеше Калганов на Митя: „Колко е сладък, какво чудесно момче!“ И Митя с възторг тичаше да се целува с Калганов и Максимов. О, той предусещаше много нещо; нищо още не му беше казала и дори явно нарочно се бавеше да му каже, само от време на време го поглеждаше с гален, но горещ поглед. Най-накрая изведнъж го хвана здраво за ръката и силно го притегли към себе си. Тя самата седеше тогава на креслото до вратата.

— Ама как влезе одеве, а? Как влезе!… Така се уплаших. Значи, искаше да ме отстъпиш на него, а? Наистина ли искаше?

— Не исках да погубвам щастието ти! — шепнеше Митя блажен. Но тя нямаше и нужда от неговия отговор.

— Хайде, върви… весели се — отпращаше го пак — и не плачи, пак ще те повикам.

И той изчезваше, а тя пак започваше да слуша песните и да гледа танците, като го следеше с поглед, където и да отидеше, но след четвърт час пак го повикваше и той пак дотичваше.

— Хайде, сядай сега до мене, разказвай как си разбрал вчера, че съм тук; от кого най-първо научи?

И Митя започваше да разказва всичко, несвързано, безредно, разпалено, ала разказваше странно, често внезапно свиваше вежди и спираше насред дума.

— Какво се мръщиш? — питаше тя.

— Нищо… един болен оставих там. Да може да оздравее, да знам, че ще оздравее, десет години давам сега от живота си!

— Е, Бог да му е на помощ, като е болен. Значи, искаше утре да се застреляш, глупчо такъв, но защо? Аз пък тъкмо такива като тебе безумци ги обичам — шепнеше му тя с малко натежал език. — Значи, за мене си готов на всичко? А? Наистина ли, глупчо, си искал да се застреляш утре? Не, почакай малко, утре може да ти кажа една думичка… днес няма да ти я кажа, утре. А ти искаш днес? Не, аз не

искам днес… Хайде, върви, върви сега да се веселиш.

Веднъж обаче, като го повика, беше някак в недоумение и загрижена.

— Защо ти е тъжно на тебе? Виждам аз, тъжно ти е… Не, виждам, виждам — прибави тя, като се вглеждаше внимателно в очите му. — Макар че се целуваш там със селяните и крещиш, но виждам нещо. Не, весели се; аз съм весела — и ти се весели… Аз обичам тук един, познай кой?… Ах, погледни: моето момченце заспало, напило се, милото.

Тя говореше за Калганов: той наистина се беше напил и беше задрямал за миг на канапето. И не само от напиването заспа, изведнъж му стана нещо криво или, както той казваше, „скучно“. Много му развалиха настроението накрая и песните на момичетата, които започнаха да минават постепенно от пиенето в нещо вече прекалено неприлично и разюздано. Пък и танците им също: две момичета се бяха преоблекли като мечки, а Степанида, буйна мома с тояга в ръката, играеше мечкаря и взе да ги „показва“. „Повесело, Маря — викаше тя, — де бой, де!“ Мечките най-накрая се търколиха на земята някак вече съвсем неприлично, сред шумния смях на събралата се смесена публика от жени и мъже. „Нека де, нека се веселят — повтаряше сентенциозно Грушенка с блажен израз на лицето, — паднало им се да се повеселят, защо да не се радват хората?“ Калганов пък гледате така, като че се беше омърсил с нещо. „Свинщина е всичко това, цялата тая народност — каза той, преди да заспи, — това са им пролетните игри[232], когато вардят слънцето цялата лятна нощ.“ Но особено не му хареса една „нова“ песничка с буйна танцова мелодия, в която се разказваше как минавал господарят и питал момите:

Господар момите пита
любят ли го, или не?

Но момите си казали, че не трябва да се обича господарят:

Господарят зле ще бие,
няма да го любим ние.

Минавал сетне циганин (пееха циганьор) и той също:

Циганьор момите пита
любят ли го, или не?

Но и циганинът не трябва да се обича:

Циганьорът ще краде,

ний кахъри да берем.

И мнозина минали така и питали момичетата, дори един войник:

И войник момите пита
любят ли го, или не?

Но войникът бива отхвърлен с презрение:

Войник раница ще влачи,
аз след него…

Тук следваше един много нецензурен стих, който те изпяха много откровено и който произведе фурор сред публиката. Нещата свършваха накрая с търговеца:

Търговец момите пита
любят ли го, или не?

И се оказало, че много го обичат, защото:

Търговецът ще търгува,
а жена му ще царува.

Калганов чак се ядоса.

— Това е съвсем скорошна песен — отбеляза той гласно — и кой ли им ги съчинява такива! Остава само железничар или чифутин да минат и да питат момичетата: те вече ще победят всички. — И почти обиден, веднага заяви, че му е скучно, седна на канапето и изведнъж задряма. Хубавото му личице беше малко бледо и отметнато на възглавницата върху канапето.

— Виж какъв е хубавичък — каза Грушенка, като заведе Митя при него; — одеве му ресах главицата, косичката му е като лен и много гъста.

И като се наведе над него в умиление, го целуна по челото. Калганов мигновено отвори очи, погледна я, надигна се и с най-загрижен вид попита: къде е Максимов?

— Виж кой му трябвал — засмя се Грушенка, — седни с мен една минутка. Митя, тичай за неговия Максимов.

Оказа се, че Максимов се беше залепил за момичетата, само от време на време притичваше да си налее ликьорец, а от шоколада беше изпил две чашки. Личицето му се беше зачервило, носът му посинял, очите му бяха станали влажни, сладострастни. Той дотича и каза, че сега „на една мелодийка“ иска да изтанцува танца „саботиера“[233].

— Нали като малък са ме обучавали на всички тези благовъзпитани светски танци…

— Хайде, върви, върви с него, Митя, аз ще го гледам оттук как ще танцува.

— Не, и аз, и аз ще отида да гледам! — извика Калганов, като отхвърли най-наивно предложението на Грушенка да поседи с него. И всички отидоха да гледат. Максимов наистина изигра своя танц, но освен у Митя почти у никого не събуди особено възхищение. Целият танц се състоеше в някакви подскачания с отхвърляне на краката встрани с подметките нагоре, като на всеки скок Максимов се удряше с длан по подметката. Калганов никак не го хареса, а Митя чак разцелува танцьора.

— Е, благодаря, сигурно си се уморил, какво искаш: бонбонче искаш ли, а? Или цигарка?

— Цигарка.

— Не искаш ли да пиеш нещо?

— Само малко ликьорче… А шоколадени бонбончета нямате ли?

— Ето на масата цяла камара. Избери си, каквито искаш, гълъбова душице!

— Не, искам от онези с ванилия… за стари дядовци… Хи-хи!

— Не, братко, такива специални няма.

— Слушайте! — наведе се изведнъж старчето до ухото на Митя. — Ей онова момиче, Марюшка, хи-хи, дали е възможно някак си да се запозная с него, ако сте така добър…

— Я го гледай какво иска! Не, братко, няма да го бъде.

— На никого не правя нищо лошо — унило прошепна Максимов.

— Добре де, добре. Тук, братко, само се пие и се играе; но впрочем по дяволите! Почакай малко… засега яж, пий и се весели. Пари не щеш ли?

— Ако може после усмихна се Максимов.

— Добре, добре…

Главата на Митя гореше. Той излезе на чардака, който заобикаляше отвътре, откъм двора, част от цялото здание. Ведрият въздух го ободри. Стоеше сам в тъмнината в един ъгъл и внезапно се улови с две ръце за главата. Разхвърляните му мисли изведнъж се събраха, чувствата му се сляха в едно и всичко това просветна в него. Страшно, ужасно просветление! „Но щом ще се застрелвам, кога друг път, ако не сега? — мина му през ум. — Да отида за пистолета, да го донеса тук и точно в този мръсен и тъмен ъгъл да свърша.“ Почти една минута остана в нерешителност. Одеве, когато препускаше насам, зад

него беше позорът, извършената вече кражба и тази кръв, кръвта!… Но тогава беше по-лесно, о, по-лесно! Защото всичко беше свършено: нея беше загубил, отстъпил, тя беше мъртва за него, изчезнала — о, присъдата тогава му беше по-лека, поне изглеждаше неизбежна, необходима, та за какво да остава на този свят? А сега? Нима сега е като тогава? Сега поне е свършено с един призрак, с едно страшилище е свършено: този неин „предишен“, този неин безспорен, фатален човек изчезна без следа. Страшният призрак изведнъж се превърна в нещо толкова мъничко, толкова комично; то бе отнесено на ръце в спалнята и бе заключено там. То никога няма да се върне. Тя се срамува и по очите й вижда сега ясно кого обича. И на, вместо сега да почне животът… но не може да живее, не може, о, проклятие! „Боже, съживи поваления при оградата! Нека ме отмине тази страшна чаша![234] Нали си правил чудеса, Господи, за същите грешници като мене! Ами ако случайно, случайно старецът е жив? О, тогава ще унищожа срама на останалия позор, ще върна откраднатите пари, ще ги дам, ще ги намеря, ако ще изпод земята… Следи от позора няма да останат — освен в сърцето ми навеки! Но не, не, о, невъзможни малодушни мечти! О, проклятие!“

Но все пак сякаш лъч на някаква светла надежда блесна за него в мрака. Той се сепна и се втурна към стаята — при нея, пак при нея, при неговата царица навеки! „Та нима за един час, за една минута на любовта й не си заслужава целият останал живот, макар и в горчилката на позора?“ Този луд въпрос завладя сърцето му. „При нея, само при нея, да я гледам, да я слушам и за нищо да не мисля, всичко да забравя, поне само тази нощ, за час, за миг!“ Точно на входа за пруста, още на чардака, се сблъска с ханджията Трифон Борисич. Той му се видя някак мрачен и загрижен и като че ли беше тръгнал да го търси.

— Какво, Борисич, мене ли търсиш?

— Не, не вас — сякаш се смути изведнъж ханджията, — защо да ви търся? Ами вие… къде бяхте?

— Защо си така оклюмал? Сърдиш ли се нещо? Чакай, още малко и си лягаш… Колко е часът?

— Трябва да е вече към три. Дори сигурно минава.

— Ще свършим, ще свършим.

— Моля ви се, няма нищо. Даже до когато обичате… „Какво ли му е?“ — мина му през ум и той се втурна към стаята, където играеха момичетата. Но там я нямаше. В синята стая също я нямаше; само Калганов дремеше на канапето. Митя надзърна зад завесата — тя беше

там. Седеше в ъгъла, на сандъка, и заровила глава и ръце върху леглото до нея, горчиво плачеше, като се мъчеше с всички сили да се сдържи и да не се издаде гласно, да не я чуят. Като видя Митя, му направи знак да се приближи и когато той дойде, стисна му силно ръката.

— Митя, Митя, та аз го обичах! — започна шепнешком. — Толкова го обичах през всичките тези пет години, през цялото, цялото това време! Него ли съм обичала, или само собствената си злоба? Не, него! Ох, него! Лъжа, че съм обичала само злобата си, а не него! Митя, та аз бях само на седемнадесет години тогава, той беше толкова нежен с мене, толкова весел, пееше ми песни… Или ми се е сторил такъв тогава, понеже бях малка глупачка… А сега, Господи, това не е същият, изобщо не е той. А и в лице не е той, изобщо не е той. И в лице не го познах. Като пътувах насам с Тимофей, все си мислех, през целия път си мислех: „Как ли ще го срещна, какво ли ще каже, как ли ще се гледаме!…“ Душата ми цяла замираше, и ето, той все едно ме заля с кофа помия. Приказва като някой даскал: все разни учени работи, важни, посрещна ме толкова важно, че направо се видях в чудо. Не ме остави да гъкна. Първо мислех, че се срамува пред този неговия дългуч поляк. Седя, гледам ги и си мисля: „Защо така нямам какво да си кажа с него?“ Знаеш ли, жена му го е развалила, онази, дето тогава ме заряза и се ожени за нея… Тя го е преобразила така. Митя, какъв срам! Проклети да са, проклети да са тези пет години, проклети! — И тя пак се обля в сълзи, но не му пусна ръката, здраво се държеше за нея.

— Митя, гълъбче, почакай, не си отивай, искам да ти кажа една думичка — прошепна тя и изведнъж вдигна лице към него. — Слушай, кажи ми ти, кого обичам? Аз тука обичам един човек. Кой е този човек — това ми кажи. — Върху подпухналото й от сълзите лице светна усмивка, очите й сияеха в полумрака. — Одеве като влезе един левент и ми се сви сърцето. „Идиотка, ето този, когото обичаш“ — така ми прошепна веднага сърцето. Влезе ти — и всичко светна. „Но от какво го е страх?“ — мисля си. А ти се беше уплашил, много се беше уплашил, не можеше да говориш. Не може от тях да го е страх, си мисля, как може ти от някого да се уплашиш? От мене го е страх, си казвам, само от мене. Но нали ти е разказала Феня, глупчо такъв, как извиках на Альоша от прозореца, че съм обичала Митенка само едничък час, а сега заминавам да обичам… друг. Митя, Митя, как съм могла, идиотка такава, да помисля, че обичам друг след тебе! Прощаваш ли ми, Митя? Прощаваш ли ми, или не? Обичаш ли ме?

Обичаш ли ме?

Тя скочи и го хвана с двете ръце за раменете. Митя, ням от възторг, гледаше очите, лицето, усмивката й и изведнъж я прегърна силно и взе да я целува.

— А ще ми простиш ли, дето те мъчих? Та аз от злоба измъчих всички ви. Онова старче нарочно от злоба го подлудих. Помниш ли как ти веднъж у дома пи и строши чашата? Запомнила съм го това и днес също строших една чаша, за „моето подло сърце“ пих! Митя, соколе мой, защо не ме целуваш? Целуна ме веднъж, пък се дръпна, гледа, слуша… Какво ще ме слушаш! Целувай ме, целувай ме по-силно, ей така. Като ще обичаш, обичай! Робиня ще ти стана, робиня за цял живот! Сладко е да си робиня… Целувай ме! Бий ме, мъчи ме, направи ми нещо… Ох, наистина заслужавам да ме мъчат… Стой! Почакай, после, не искам така… — внезапно го отблъсна тя. — Махни се Митка, ще ида сега да се напия, искам да съм пияна, сега ще се напия и ще танцувам, искам, искам!

Изтръгна се от ръцете му и излезе. Митя я последва като пиян. „Нека, нека, каквото и да се случи сега — заради една минута давам целия свят“ — мина му през ум. Грушенка наистина изпи на един дъх още една чаша шампанско и изведнъж много я хвана. Тя седна на предишното си място в креслото с блажена усмивка. Бузите й пламнаха, устните й поаленяха, искрящите и очи се премрежиха, страстният й поглед зовеше. Дори Калганов като че нещо го бодна в сърцето и той отиде при нея.

— А ти усети ли как те целунах одеве, когато спеше? — рече му тя нежно. — Напих се сега, това е… А ти не си ли се напил? Ами Митя защо не пие? Защо не пиеш, Митя, аз пих, а ти не пиеш…

— Пиян съм! И без това съм пиян… от тебе съм пиян, а сега и с вино искам да се напия. — Той изпи още една чаша и — това му се видя странно и на него самия — едва от тази последна чаша се напи, внезапно се напи, а дотогава все още беше трезвен, помнеше това. От тази минута всичко, се завъртя около него като в сън. Той ходеше, смееше се, заговаряше с всички и всичко това като че ли без да разбира какво прави. Само някакво застинало и парливо чувство долавяше в себе си непрестанно, „като разпален въглен в душата“[235], спомняше си по-късно. Той отиваше при нея, сядаше, гледаше я, слушаше я… А тя беше станала ужасно приказлива, викаше всички при себе си, току правеше знак на някое момиче от хора, то идваше, а тя или го целуваше, или веднага го освобождаваше, или понякога го прекръстваше с ръка. Още миг — и можеше да заплаче. Много я

развеселяваше и „старчето“, както наричаше Максимов. Той ежеминутно притичваше да й целува ръцете „и всякое пръстче“, а най-накрая изигра още един танц по една стара песенчица, която сам изпя. С особен жар подскачаше на припева:

Свинката: грух, грух, грух,
телицата: му, му, му,
юрдечката: ква, ква, ква,
гъската: га, га, га,

кокошката се разхождаше в курника,
тюрю-рю-рю, си приказваше,
ах, ах, си приказваше!

— Дай му нещо, Митя — молеше Грушенка, — подари му нещо, той е беден. Ах, бедните, обидените!… Знаеш ли, Митя, ще отида в манастир. Не, наистина, все някога ще отида. Мене Альоша днес ми каза едни думи за цял живот… Да… Но днес да потанцуваме. Утре в манастира, но днес да потанцуваме! Искам да лудувам, добри хора, е, какво пък, Бог ще ми прости. Аз да бях Бог, на всичките хора щях да простя: „Мили мои грешничета, от днес прощавам на всички.“ А аз ще тръгна да искам прошка: „Простете, добри хора, на мене, глупавата жена, това е.“ Звяр съм аз, това е. А искам да се моля. Дала съм стръкче лук. Такава злодейка като мене иска да се моли! Митя, нека танцуват, не им пречи. Всички хора на света са добри, всички до един. Хубаво е на този свят. Макар и да сме скверни, но е хубаво на този свят. Ние сме скверни и добри, и скверни, и добри… Не, кажете ми, да ви питам аз всички, елате насам, ще ви питам, кажете ми всички: защо съм толкова добра? А съм добра, много добра… Е, защо съм толкова добра? — Така си приказваше Грушенка, и се напиваше все повече и повече, и най-накрая направо заяви, че сега тя самата иска да танцува. Стана от креслото и се олюля. — Митя, не ми давай повече вино, и да искам, не ми давай. Виното не дава спокойствие. И всичко се върти, и печката, и всичко се върти. Искам да танцувам. Нека всички гледат как танцувам… как хубаво и прекрасно танцувам…

Намерението й беше сериозно: тя извади от джоба си една малка бяла батистена кърпичка и я хвана за крайчеца с дясната ръка, за да я размахва, докато танцува. Митя се засуети, момичетата затихнаха, готови да запеят, щом им се даде знак. Максимов, като чу, че Грушенка иска да танцува, изскимтя от възторг и понечи и той да заподскача, като си припяваше:

Крачка тънки, ребра звънки,
опашле — кравайче.

Но Грушенка замахна към него с кърпицата и го отпъди:

— Ш-шт! Митя, защо не идват! Нека дойдат всички… да гледат. Повикай и ония затворените… Защо ги затвори? Кажи им, че аз танцувам, нека и те да гледат как танцувам…

Митя с пиянско клатушкане отиде до заключената врата и почна да тропа на пановете с юмрук:

— Ей, вие… Подвисоцките! Излезте, тя иска да танцува, вика ви.

— Лайдак! — извика някой от пановете в отговор.

— А ти си подлайдак! Дребно подлярченце, това си ти.

— По-добре престанете да се гаврите с Полша — сентенциозно отбеляза Калганов, който също беше пиян пряко сили.

— Млък, момченце! Като съм му казал подлец, то не значи, че на цяла Полша съм казал подлец. Един лайдак не прави Полша. Мълчи, хубаво момченце, яж там бонбонки.

— Ах, какин са! Като че ли не са хора. Защо не искат да се помирят? — каза Грушенка и тръгна да танцува. Хорът гръмна: „Ах, вий сени, мои сени“. Грушенка отметна глава назад, притвори устенца, усмихна се, размаха кърпичката и изведнъж се олюля на място и се спря насред стаята в недоумение.

— Не мога… — рече тя с някак измъчен глас — прощавайте, лошо ми е, не мога… Съжалявам…

Тя се поклони на хора, сетне почна да се кланя на всички страни.

— Съжалявам… простете…

— Хванало я е госпожичката, хванало я е хубавата госпожичка — чуха се гласове.

— Напи се — обясняваше Максимов на момичетата и се хилеше.

— Митя, изведи ме… вземи ме, Митя — изрече Грушенка безсилно. Митя се спусна към нея, взе я на ръце и се втурна със скъпоценната си плячка зад завесата. „Е, сега аз вече си отивам“ — помисли си Калганов и като излезе от синята стая, затвори подир себе си двете крила на вратата. Но гуляят в залата шумеше и продължаваше, дори стана още по-шумен. Митя сложи Грушенка на леглото и впи устни в нейните.

— Не ме докосвай… — с молещ глас прошепна тя — не ме докосвай, още не съм твоя… Казах, че съм твоя, но не ме докосвай… пощади ме… Пред онези, до онези не може. Той е тук. Гнусно е тук…

— Слушам! Не мисля… благоговея! — пелтечеше Митя. — Да,

гнусно е тук, о, долно е! — И без да я изпуска от прегръдките си, коленичи на пода до леглото.

— Зная, ти, макар че си звяр, но си благороден — тежко изговори Грушенка, — трябва да е честно… занапред ще бъде честно… и ние да бъдем честни, и ние да бъдем добри, не зверове, а добри… Отведи ме, отведи ме далеко, чуваш ли… Не искам тук, искам далеко, далеко…

— О, да, да, непременно! — И Митя я стискаше в прегръдките си. — Аз ще те отведа, ние ще отлетим… О, живота си давам сега за година, само да знам за онази кръв.

— Каква кръв? — попита в недоумение Грушенка.

— Няма нищо! — изръмжа Митя. — Груша, ти искаш всичко да е честно, а аз съм крадец. Откраднах от Катка пари… Позор, позор!

— От Катка? От онази госпожица? Не, не си откраднал. Върни й ги, вземи от мене… Какво викаш! Сега всичко мое е твое. За какво са ни пари? И без това ще ги прогуляем… Не сме такива, че да не ги прогуляем. А ние с тебе по-добре да отидем да орем земята. Ей с тези ръце искам да ровя земята. Трябва да се трудим, чуваш ли? Альоша така заръча. Аз няма да ти бъда любовница, аз ще ти бъда вярна, робиня ще ти бъда, ще работя за тебе. Ще отидем при госпожицата и ще й се поклоним двамата, да ни прости, и ще заминем. И да не ни прости, пак ще заминем. А ти й върни парите, а мене ме обичай… Нея недей я обича. Недей я обича повече. Ако я обичаш, ще я удуша… Ще й избода с игла и двете очи…

— Тебе те обичам, само тебе, и в Сибир ще те обичам…

— Защо в Сибир? А защо не, и в Сибир, ако искаш, все едно… ще работим… в Сибир има сняг… Аз обичам да се возя по сняг… и да има камбанка… Чуваш ли, звъни камбанка… Къде ли звъни камбанка? Някакви пристигат… ето, престана да звъни.

Тя в безсилие затвори очи и внезапно като че ли заспа за миг. Наистина някъде далеко звънтеше камбанка и изведнъж престана да звъни. Митя склони глава на гърдите и. Не беше забелязал кога престана да звъня камбанката, но не забеляза също, че изведнъж престанаха и песните и вместо песните и пиянската глъчка внезапно в цялата къща се възцари мъртва тишина. Грушенка отвори очи.

— Какво стана, бях заспала? Да… камбанката… Аз бях заспала и сънувах: уж че пътувам, по сняг… камбанка звъни, а аз дремя. С милия си, с тебе уж пътувам. Надалеко, надалеко… Прегръщах те, целувах те, притисках се към тебе, уж ми е студено, а снегът искри… Нали знаеш, както нощем искри, а месечината гледа и сякаш не съм на земята… Събудих се, а моят мил при мене, колко хубаво…

— При тебе — шепнеше Митя и целуваше роклята й, гърдите й, ръцете. И изведнъж му се стори нещо странно: стори му се, че тя гледа право пред себе си, но не него, не неговото лице, а над главата му, втренчено и странно неподвижно. Изведнъж лицето й изрази учудване, почти уплаха.

— Митя, кой ни гледа оттам? — прошепна тя изведнъж. Митя се обърна и видя, че наистина някой беше отместил завеската и сякаш ги наблюдаваше. Пък и като че ли не беше сам. Той скочи и бързо тръгна към него.

— Тук, заповядайте при нас тук — му каза нечий глас тихо, но твърдо и настойчиво.

Митя излезе иззад завеската и замръзна на място. Цялата стая беше пълна с хора, но не с одевешните, а съвсем нови. Студ го полази по гърба и той потръпна. Моментално позна всички тези хора. Ето този висок и едър старец с палтото и фуражката с кокарда — той е околийският началник на полицията Михаил Макарич. А това „охтичаво“ спретнато конте, „винаги с такива лъснати ботуши“ — той е помощник-прокурорът. „Има хронометър за четиристотин рубли, показвал ми го е.“ А онзи младият, мъничкият, с очилата… Само името му е забравил, но познава и него, виждал го е: той е следователят, съдебният следовател, дошъл наскоро „от Правния“. А този, той е полицейският чиновник Маврикий Маврикич, него вече го знае, познат човек. Но тия с металните знаци на гърдите, те пък защо са? И още двама някакви, селяни… А ето го там, до вратата, Калганов и Трифон Борисич…

— Господа… Какво има, господа? — заговори Митя, но изведнъж, сякаш загубил контрол, извика високо колкото му глас държи:

— Разби-рам!

Младият човек с очилата изведнъж излезе напред, доближи се до Митя и започна, макар и с важен вид, но някак малко припряно:

— Имаме към вас… с една дума, ви моля да дойдете тук, ей тук, при канапето… Имаме наложителна необходимост да говорим с вас.

— Старецът! — извика Митя в изстъпление. — Старецът и неговата кръв!… Раз-би-рам!

И като подкосен седна, сякаш падна, на близкия стол.

— Разбираш? Разбра, значи! Отцеубиец и изверг, кръвта на стария ти баща вика срещу тебе! — изрева внезапно старикът околийски и пристъпи към Митя. Той не беше на себе си, морав и целият разтреперан.

— Но така е невъзможно! — извика малкото младо човече. — Михаил Макарич, Михаил Макарич! Не така, не така!… Моля, оставете ме само аз да говоря… Не съм предполагал от ваша страна подобен епизод…

— Но това е лудост, господа, лудост! — викаше околийският. — Погледнете го: посред нощ, пиян, с тази уличница и опръскан с бащината си кръв… Лудост! Лудост!

— Ще ви помоля най-настоятелно, гълъбче Михаил Макарич, сега да потиснете чувствата си — зашепна му в скороговорка помощник-прокурорът, — иначе ще бъда принуден да взема…

Но малкият следовател не го остави да довърши; той се обърна към Митя и твърдо, високо и важно произнесе:

— Господин запасен поручик Карамазов, длъжен съм да ви съобщя, че се обвинявате в убийството на баща си Фьодор Павлович Карамазов, станало тази нощ…

Той каза и още нещо, също и прокурорът като че ли допълни нещо, но Митя, макар и да слушаше, вече не ги разбираше. Той с налудничав поглед се взираше във всички…

Книга девета Предварителното следствие

I. Началото на кариерата на чиновника Перхотин

Пьотър Илич Перхотин, когото оставихме да тропа с всичка сила по здравата заключена порта на къщата на търговката Морозова, разбира се, най-накрая бе чут. Като чу това бясно тропане по вратата, Феня, която беше толкова уплашена преди два часа и все още от вълнение и „мисли“ не можеше да легне да спи, сега се уплаши отново почти истерично: внуши си, че пак тропа Дмитрий Фьодорович (макар че с очите си го видя как замина), защото така „нахално“ не можеше да тропа никой друг. Тя изтича при събудилия се портиер, който вече отиваше да види кой чука и взе да го моли да не го пуска. Но портиерът разпита чукащия и като чу кой е и че търси Федося Марковна по много важна работа, реши най-накрая да му отвори. Като влезе при Федося Марковна, пак в същата кухня, и след като „за сумление“ тя го помоли да позволи да влезе и портиерът, Пьотър Илич започна да я разпитва и моментално разбра най-важното: тоест, че Дмитрий Фьодорович, когато хукнал да търси Грушенка, грабнал от хавана чукалото, а се върнал без него, но с окървавени ръце: „И кръвта още капеше, просто капе от тях, просто капе!“ — разказваше Феня, която явно сама си беше създала този ужасен факт в разстроеното си въображение. Но окървавените ръце беше видял и самият Пьотър Илич, макар че кръв чак не капеше, и лично беше помогнал да се измият, но въпросът не беше колко скоро са изсъхнали, а къде именно е тичал с чукалото Дмитрий Фьодорович, тоест сигурно ли е, че е бил при Фьодор Павлович, и откъде толкова категорично следва това. На този въпрос Пьотър Илич наблягаше най-обстоятелно и макар че не можа нищо да научи твърдо, но все пак остана с убеждението, че Дмитрий Фьодорович не може да е притичал никъде другаде освен в къщата на родителя си и че следователно там непременно трябва нещо да е станало. „А когато се върна — прибави Феня с вълнение — и аз му признах всичко, тогава взех да го разпитвам: ами защо, миличък Дмитрий Фьодорович, и двете ви ръце са окървавени“, той направо бил й отговорил, че тази кръв е човешка и че току-що е убил човек — „направо си призна, направо ми се изповяда за всичко, но изведнъж хукна като луд навън. Аз седнах и почнах да мисля: къде ли хукна сега като луд? Ще отиде в Мокрое, мисля си, и ще убие там господарката. Тогава изтичах към квартирата му да го моля да не убива

господарката, и пред Плотниковия дюкян, гледам, тъкмо ще заминава, а ръцете му вече не са в кръв“. (Феня беше забелязала и запомнила това.) Старата баба на Феня, колкото можа, потвърди всички показания на своята внучка. Като разпита за още някои неща, Пьотър Илич излезе от къщата в още по-голямо вълнение и безпокойство, отколкото беше влязъл.

Струваше му се, че за най-голяма сигурност и бързина би трябвало сега да отиде в дома на Фьодор Павлович да проучи не се ли е случило там нещо и ако се е случило, какво именно, и чак след като се убеди напълно, едва тогава да отиде при околийския, както беше вече твърдо решил. Но нощта беше тъмна, портата на Фьодор Павлович — здрава, трябва пак да чука, а с Фьодор Павлович се познаваше слабо — и ето ще го чуят, ще му отворят и изведнъж ще се окаже, че там нищо не се е случило, а присмехулникът Фьодор Павлович ще тръгне утре да разказва из града анекдота как посред нощ му е тропал на вратата непознатият чиновник Перхотин, за да пита дали не го е убил някой. Скандал! А от скандали Пьотър Илич се боеше най-много на света. Но въпреки това увляклото го чувство беше толкова силно, че той тропна злобно с крак по земята, изруга се пак и незабавно се отправи в друга посока, вече не към Фьодор Павлович, а към госпожа Хохлакова. Ако тя, мислеше той, отговори на въпроса: тя ли е дала три хиляди рубли днес, в еди-колко си часа, на Дмитрий Фьодорович, то в случай на отрицателен отговор веднага ще отиде при околийския, без да се отбива у Фьодор Павлович; а в противен случай ще отложи всичко за утре и ще се прибере в къщи. Естествено, веднага става ясно, че решението на младия човек да отиде в нощен час, почти в единадесет, в къщата на съвсем непознатата светска дама, да я вдигне може би от леглото, за да й зададе такъв странен за обстановката въпрос, криеше може би много повече шансове за скандал, отколкото ако отидеше у Фьодор Павлович. Но така се случва понякога, особено в случаи като този, с решенията на най-точните и флегматични хора. А Пьотър Илич в този миг ни най-малко не беше флегматик! Той после цял живот си спомняше как непреодолимата тревога, която го обземаше постепенно, се превърна накрая в мъчение и го завладя против волята му. Разбира се, той все пак се ругаеше през целия път, задето отива при тази дама, „но ще изясня, ще изясня всичко това докрай!“ — повтаряше си той за десети път, скърцайки със зъби, и изпълни намерението си — изясни го.

Беше точно единадесет часът, когато стигна до къщата на госпожа Хохлакова. Пуснаха го в двора доста бързо, но на въпроса

дали госпожата вече спи, или още не е легнала, портиерът не можа да отговори точно, освен само, че по това време обикновено си лягала. „Там, горе, им обадете; ако поискат да ви приемат, ще ви приемат, ако не поискат, няма да ви приемат.“ Пьотър Илич се качи горе, но тук нещата се затрудниха. Лакеят не искаше да докладва, но все пак накрая повика слугинята. Пьотър Илич вежливо, но настоятелно я помоли да доложи на госпожата, че е дошъл един тукашен чиновник, Перхотин, по специална работа и ако не беше толкова важно, не би си позволил да дойде — „именно, именно с тия думи доложете“ — помоли слугинята. Тя отиде. Той остана да чака в антрето. Самата госпожа Хохлакова, макар още да не беше си легнала, беше вече в спалнята си. Тя беше разстроена от одевешното посещение на Митя и вече предчувствуваше, че тази нощ няма да избегне обичайната в подобни случаи мигрена. Като изслуша доклада на слугинята и се зачуди много, тя все пак нервно заповяда да му откажат, макар че неочакваното посещение в такъв час на един непознат „тукашен чиновник“ извънредно заинтригува женското й любопитство. Но Пьотър Илич този път се заинати като муле: той изслуша отказа, но извънредно настойчиво помоли да й доложат още веднъж и да й предадат именно „със същите тези думи“, че е дошъл „по извънредно важна работа и тя самата може после да съжалява, ако не го приеме“. „Като че ли летях от някаква височина“ — разказваше сетне той. Слугинята го изгледа учудена и отиде да докладва повторно. Госпожа Хохлакова се слиса, помисли малко, разпита какъв е наглед и чу, че бил „много прилично облечен, млад и такъв един възпитан“. Нека отбележим в скоби и между другото, че Пьотър Илич беше наистина доста красив млад човек и сам знаеше това за себе си. Госпожа Хохлакова реши да излезе. Тя беше вече по пеньоар и пантофи, но метна на раменете си един черен шал. „Чиновникът“ бе поканен да влезе в приемната, същата, където наскоро бе приет Митя. Домакинята влезе при госта със строг въпросителен вид и без да му предложи да седне, започна направо с въпроса: „Какво обичате?“

— Осмелих се да ви обезпокоя, госпожо, по повод нашия общ познат Дмитрий Фьодорович Карамазов — започна Перхотин, но щом произнесе това име, изведнъж лицето на домакинята изрази безпределен гняв. Тя само дето не изпищя и с ярост го прекъсна.

— Още ли, още ли ще ме мъчат с този ужасен човек! — извика тя в изстъпление. — Как сте посмели, уважаеми господине, как сте се престрашили да безпокоите една непозната за вас дама в собствения и дом и в този час, и да дойдете да и говорите за човек, който тук, в

същата тая приемна, само преди три часа идва да ме убива, тропа с крака и си излезе, както никой не излиза от една порядъчна къща. Знайте, уважаеми господине, че ще се оплача от вас, няма да ви простя, и благоволете незабавно да ме напуснете… Аз съм майка, аз веднага… аз… аз…

— Да ви убие! Значи, е искал и вас да убие?

— Да не би да е убил вече някого? — поривисто запята госпожа Хохлакова.

— Благоволете да ме изслушате, госпожо, само половин минута и ще ви обясня всичко с две думи — отговори твърдо Перхотин. — Днес в пет часа след обяд дадох назаем на господин Карамазов като на приятел десет рубли и положително знам, че нямаше пари, а тази вечер в девет часа дойде при мене и носеше в ръце открито пачка сторублеви банкноти, около две или дори три хиляди рубли. Ръцете му и лицето бяха целите в кръв, самият той изглеждаше като побъркан. На въпроса ми откъде е взел толкова пари, отговори именно, че ги е взел току-що от вас и че вие сте му дали назаем една сума от три хиляди рубли, за да заминел за някакви златни находища.

Лицето на госпожа Хохлакова изведнъж изрази огромно и болезнено вълнение.

— Боже! Тон е убил стареца — баща ся! — изкрещя тя и плесна с ръце. — Никакви пари не съм му давала, никакви! О, тичайте, тичайте!… Не казвайте повече нито дума! Спасявайте стареца, тичайте при баща му, тичайте!

— Момент, госпожо, значи, не сте му давали пари? Вие добре помните, че не сте му давали никаква сума?

— Не съм, не съм! Отказах му, защото той не оцени. Той излезе като бесен и тропаше с крака. Нахвърли се върху мене, но аз се дръпнах… И ще ви кажа дори като на човек, от когото сега не смятам да крия нищо, че той даже ме заплю, можете ли да си представите? Но защо стоим прави! Ах, седнете… Извинете, аз… Или по-добре тичайте, тичайте, трябва да тичате да спасите нещастния старец от ужасна смърт!

— Но ако го е убил вече?

— Ах, Боже мой, наистина! Тогава какво да правим? Как мислите, какво трябва да правим сега?

Междувременно тя накара Пьотър Илич да седне и тя самата седна срещу него. Пьотър Илич накратко, но достатъчно ясно и изложи историята на пелия случай, поне онази част от историята, на която лично беше свидетел днес, разказа й за посещението си у Феня и

съобщи известието за чукалото. Всички тия подробности потресоха до крайна степен възбудената дама, която току изстенваше и закриваше очите си с ръце…

— Представете си, аз предчувствувах всичко това! Аз съм надарена с такова свойство — всичко, което си помисля, се случва. И колкото пъти, колкото пъти съм гледала този ужасен човек, винаги съм си мислела: ето човека, който в края на краищата ще ме убие. И точно това стана… Тоест ако сега не е убил мене, а само баща си, то е сигурно благодарение на Божията закрила, която ме пази, а освен това самият той се е посвенил да ме убие, защото аз собственоръчно ей тук, на това място, му окачих на шията иконичка от мощите на Варвара великомъченица… И колко съм била близо в тази минута до смъртта, та аз се приближих съвсем до него и той си беше изопнал шията пред мене! Знаете ли, Пьотър Илич… (извинете, струва ми се, споменахте, че се казвате Пьотър Илич)… знаете ли, аз не вярвам в чудеса, но тази иконичка и това явно чудо с мене сега — това ме слисва и аз започвам пак да вярвам във всичко. Чухте ли за стареца Зосима?… Впрочем не знам какво говоря… И, представете си, той дори с иконичката на врата ме заплю… Разбира се, само ме заплю, а не ме уби, и… ето къде, значи, се втурнал! Но къде да вървим сега, къде, как мислите?

Пьотър Илич стана и заяви, че ще отиде направо при околийския и ще му разкаже всичко, пък онзи вече да прави каквото знае.

— Ах, той е един прекрасен, прекрасен човек, аз се познавам с Михаил Макарович. Непременно именно при него. Колко сте досетлив, Пьотър Илич, и колко хубаво сте намислили всичко това; знаете ли аз на ваше място изобщо не бих се сетила!

— Още повече, че и аз се познавам добре с околийския — отбеляза Пьотър Илич, като все още стоеше прав и явно искаше някак по-скоро да се отърве от тази енергична дама, която все не го оставяше да се сбогува и да излезе.

— И знаете ли, знаете ли — бърбореше тя, — елате после да ми кажете каквото видите и научите там… и което се разкрие… и как ще решат, и къде ще го пратят. Кажете ми, нали у нас няма смъртни присъди? Но непременно елате, ако ще и в три часа през нощта, ако ще и в четири, дори и в четири и половина… Кажете да ме събудят, да ме смушкат, ако не искам да стана… О, Боже, та аз дори няма да мога да заспя. Знаете ли, дали няма да е по-добре да дойда и аз с вас?

— Н-не, но ако напишете сега собственоръчно три реда, за всеки случай, в смисъл, че не сте давали никакви пари на Дмитрий Фьодорович, може би няма да е лошо… за всеки случай…

— Непременно! — И госпожа Хохлакова възторжено се втурна към своето писалище. — И знаете ли, вие ме поразявате, вие просто ме слисвате с вашата досетливост и находчивост в тези неща… Тук ли сте на служба? Колко ми е приятно да чуя, че служите тук.

И продължавайки да говори, тя бързо драсна на половин лист пощенска хартия следните три реда с едри букви:

„Никога през живота си не съм давала назаем на нещастния Дмитрий Фьодорович Карамазов (тъй като той все пак сега е нещастен) три хиляди рубли днес, а и никакви други пари никога, никога! Кълна се за това във всичко свято в този свят.

Хохлакова“

— Ето бележката — обърна се тя бързо към Пьотър Илич. — Вървете, спасявайте. Това е велик подвиг от ваша страна.

И тя го прекръсти три пъти. Изтича дори да го изпрати до антрето.

— Колко съм пи благодарна! Няма да повярвате колко съм ви благодарна сега, че дойдохте първо при мене. Как се е случило да не сме се срещали с вас? За мене ще е голяма чест да ви приемам и занапред в моя дом. И колко ми е приятно да чуя, че служите тука… и то с такава точност, с такава находчивост… Но те трябва да ви ценят, те трябва най-сетне да ви разберат, и всичко, което бих могла да направя за вас, повярвайте… О, как обичам младежта! Аз съм влюбена в младежта! Младите хора са основата на цяла сегашна многострадална наша Русия, те са цялата й надежда… О, вървете, вървете!…

Но Пьотър Илич вече беше изхвърчал навън, иначе тя нямаше така скоро да го пусне. Впрочем госпожа Хохлакова му направи доста приятно впечатление, което дори донякъде смекчи тревогата му, че се беше забъркал в такъв неприятен случай. Вкусовете биват извънредно различни, това е известно. „Тя изобщо не е толкова стара — помисли той с приятно чувство, — напротив, аз бих я взел за нейна дъщеря.“

Колкото до самата госпожа Хохлакова, тя беше просто очарована от младия човек. „Такова умение, такава акуратност, и то от такъв млад човек в наше време, при това с такива обноски и такава външност. А казват за съвременните млади хора, че нищо не умеят, пък ето ви пример“ и т.н., и т.н. Така че за „ужасното произшествие“ тя просто дори забрави и едва когато си лягаше в леглото и изведнъж пак си припомни „колко близо до смъртта е била“, прошепна: „Ах, това е ужасно, ужасно!“ Но тутакси заспа най-дълбок и сладък сън.

Впрочем не бих се простирал върху тия дребни и епизодични подробности, ако тази току-що описана от мен ексцентрична среща между младия чиновник и съвсем не старата още вдовица не бе послужила по-късно за основа на цялата жизнена кариера на този точен и акуратен млад човек, което с изумление се помни и досега в нашия градец и за което може би и ние ще кажем някоя и друга думица по-специално, когато приключим нашия дълъг разказ за братя Карамазови.

II. Тревогата

Нашият околийски Михаил Макарович Макаров, запасен подполковник, преименуван в надворен съветник[236], беше вдовец и добър човек. Той дойде в нашия град едва преди три години, но беше пече заслужил всеобщото предразположение главно с това, че „умееше да обедини обществото“. Винаги имаше гости и изглежда, че и той самият не можеше да живее без гости. Непременно всеки ден някои обядваше в дома му, поне двама, поне само един гост, но без гости не сядаха на трапезата. Даваше и нарочни обеди под различни, понякога дори неочаквани предлози. Поднасяха се ястия, макар не изискани, но изобилни, приготвяха се прекрасни млинове, а вината, макар и не с кой знае какви качества, бяха в изобилни количества. Във входната стая имаше билярд със съвсем прилична обстановка, тоест дори с картини с английски ездитни коне в черни рамки по стените, което, както е известно, е необходимото украшение за всяка билярдна стая в ергенска къща. Всяка вечер се играеха карти, ако ще поне едно каре. Но доста често се събираше и цялото най-добро общество на нашия град, с маминките и дъщеричките, за да потанцуват. Михаил Макарович, макар да беше вдовец, живееше семейно, защото при него беше дъщеря му, отдавна овдовяла и от своя страна майка на две госпожици, внучки на Михаил Макарович. Госпожиците бяха вече поотраснали и отгледани, с нелоша външност, весел нрав и макар всички да знаеха, че нямат никаква зестра, все пак привличаха в къщата на дядо си нашата светска младеж. В работата си Михаил Макарович не беше от най-вещите, но длъжността си изпълняваше не по-зле от мнозина други. Откровено казано, беше човек доста необразован и дори безгрижен по отношение ясната представа за границите на административната си власт. Някои реформи на нашето време той не че не можеше да разбере напълно, но ги разбираше с известни, понякога твърде явни грешки, и то съвсем не поради някаква особена неспособност, а просто поради лекомисления си характер, защото все не му оставаше време да вникне. „Аз имам, господа, душа повече военна, отколкото гражданска“ — казваше сам за себе си. Дори за основите на селската реформа все още като да не беше придобил окончателна и твърда представа и се запознаваше с тях, така да се каже, с течение на годините, обогатявайки познанията си практически и случайно, а същевременно той самият беше помешчик. Пьотър Илич беше сигурен, че таза вечер непременно ще срещне у Михаил Макарович

някой гостенин, само не знаеше кого именно. А в същност тъкмо, в този момент у него играеха карти прокурорът и нашият земски лекар Варвински, млад човек, току-що пристигнал, от Петербург, един от бляскаво завършилите Петербургската медицинска академия. Прокурорът пък, тоест помощник-прокурорът, когото обаче всички наричаха прокурор, Иполит Кирилович, беше особен човек, не беше стар, само, на тридесет и пет години, но много предразположен към охтика, при това женен за много дебела и бездетна дама, самолюбив и гневлив, с твърде солиден ум обаче и дори с добра душа. Цялото нещастие на характера му май беше там, че се поставяше по-високо, отколкото позволяваха истинските му достойнства. И затова постоянно изглеждаше неспокоен. При това имаше известни възвишени и дори художествени претенции, например за психологичност, за особено познаване на човешката душа, за особена дарба да разбира престъпника и неговото престъпление. В този смисъл се смяташе донякъде незачетен и подценен в службата и беше винаги убеден, че там, във висшите сфери, не са го оценили и че има врагове. В мрачни минути заплашваше дори да напусне и да стане адвокат по углавни дела. Неочакваният случай Карамазови с отцеубийството сякаш го разтърси цял: „Това е такъв случай, че може да се разчуе в цяла Русия.“ Но така вече много изпреварвам събитията.

В съседната стая седеше с госпожиците и нашият млад съдебен следовател Николай Парфьонович Нелюдов, който само преди два месеца беше пристигнал от Петербург. По-късно в нашия град приказваха и дори се учудваха, че всички тия лица сякаш нарочно се бяха събрали през нощта на „престъплението“ заедно в къщата на изпълнителната власт. А в същност всичко беше много по-просто и беше станало съвсем естествено: съпругата на Иполит Кирилович втори ден вече страдаше от зъбобол и той трябваше да бяга някъде от нейните стонове; лекарят пък изобщо и не можеше да прави вечер нищо друго, освен да играе карти. А Николай Парфьонович Нелюдов от три дни беше решил да се появи тази вечер у Михаил Макарович, така да се каже, случайно, за да може внезапно и коварно да постави натясно неговата по-голяма внучка Олга Михайловна с това, че му е известна нейната тайна, знае, че днес има рожден ден и че нарочно е пожелала да скрие това от нашето общество, за да не кани гости на танци. Щеше да има много шеги и подхвърляния за нейните години, че тя, значи, се страхува да ги каже и понеже той сега знае тази тайна, още утре ще разправи на всички и пр., и пр. Милият млад човек беше в това отношение голям немирник, така го и бяха нарекли нашите

дами — немирник, и, изглежда, това много му харесваше. Впрочем тон беше от много добра среда, от добро семейство, с добро възпитание и добри чувства и макар и веселяк, но със съвсем невинно и оригинално държане. На вид беше дребен, със слабо и нежно телосложение. На тънките му бели пръстчета винаги блестяха няколко извънредно големи пръстена. В служебната си работа обаче ставаше извънредно важен, свято ценеше положението и задълженията си. Особено умееше да забърква на разпит убийца и други злодеи от простолюдието и наистина будеше у тях ако не уважение към себе си, то все пак известно учудване.

Пьотър Илич остана просто слисан, като влезе у околийския: неочаквано видя, че там вече знаят всичко. И наистина, захвърлили картите, всички стояха и разсъждаваха и дори Николай Парфьонович беше дотичал от стаята на госпожиците с най-войнствен и енергичен вид. Пьотър Илич бе посрещнат със зашеметяващото известие, че старецът Фьодор Павлович наистина е убит тази вечер в къщата си, убит и ограбен. Това бяха научили преди малко по следния начин.

Марфа Игнатиевна, съпругата на поваления при оградата Григорий, макар да спеше дълбок сън в леглото си и можеше да спи така чак до сутринта, внезапно обаче се събуди. За това спомогна един страшен епилептичен вопъл на Смердяков, който лежеше в съседната стаичка в безсъзнание — онзи вопъл, с който винаги започваха неговите припадъци и които винаги, цял живот, страшно плашеха Марфа Игнатиевна и й действуваха съсипващо. Никога не можа да свикне с тях. Тя скочи в просъница и почти като безумна се втурна към стаичката на Смердяков. Но там беше тъмно, чуваше се само, че болният страшно хъркаше и се мяташе. Тогава самата Марфа Игнатиевна закрещя и почна да вика мъжа си, но изведнъж се сети, че Григорий май го нямаше в леглото, когато тя стана. Изтича до леглото и пак го опипа, но то наистина беше празно. Значи е излязъл, но къде? Тя изтича по стълбите и плахо го извика оттам. Отговор, разбира се, не получи, но затова пък чу сред нощната тишина някъде далеко в градината някакви степания. Ослуша се: стенанията се повториха пак и стана ясно, че наистина идват откъм градината. „Господи, също като тогава Лизавета Смрадливата!“ — мина през разстроения й ум. Слезе плахо по стълбите и откри, че вратата към градината е отворена. „Сигурно е там, горкият!“ — помисли тя, отиде до вратата и изведнъж ясно чу, че Григорий я вика: „Марфа! Марфа!“ — със слаб, стенещ, страшен глас. „Господи, закриляй ни от беда!“ — прошепна Марфа Игнатиевна, втурна се към гласа и по такъв начин намери Григорий.

Но го намери не до оградата, не на онова място, дето бе повален, а вече на двадесетина крачки от оградата. По-късно се разбра, че като се свестил, той почнал да пълзи и навярно много време е пълзял, губейки съзнание на няколко пъти и изпадайки пак в несвяст. Тя веднага забеляза, че целият е в кръв, и взе да вика, колкото й глас държи. А Григорий шепнеше тихо и несвързано: „Уби го… баща си уби… какво крещиш, глупачке… тичай, повикай…“ Но Марфа Игнатиевна не млъкваше, а продължаваше да крещи и изведнъж, като забеляза, че прозорецът на господаря е отворен и свети, втурна се натам и почна да вика Фьодор Павлович. Но като надзърна през прозореца, видя страшно зрелище: господарят лежеше проснат и неподвижен на пода. Светлият халат и бялата риза на гърдите му бяха облени в кръв. Свещта на масата ярко осветяваше кръвта и неподвижното мъртво лице на Фьодор Павлович. Тогава вече, в последна степен на ужас, Марфа Игнатиевна се дръпна от прозореца, избяга от градината, отвори вратата и избяга презглава към съседката Маря Кондратиевна. Двете съседки, майката и дъщерята, по това време вече спяха, но усиленото и отчаяно тропане по капаците на прозорците и виковете на Марфа Игнатиевна ги събудиха и те се завтекоха към прозореца. Марфа Игнатиевна несвързано, с писъци и викове им съобщи все пак най-главното и ги повика на помощ. Тъкмо тази нощ у тях беше останал да нощува скитникът Фома. Завчас вдигнаха и него и тримата се затичаха към местопрестъплението. Из пътя Маря Кондратиевна можа да си спомни, че одеве, към осем-девет часа, чула страшен и пронизителен вик откъм тяхната градина — и това е бил, разбира се, именно викът на Григорий, когато той, уловил с две ръце крака на Дмитрий Фьодорович, който беше вече върху стобора, бе извикал: „Отцеубивец!“ „Някой изкрещя и изведнъж престана“ — разказваше, тичайки, Маря Кондратиевна. Като стигнаха на мястото, дето лежеше Григорий, двете жени с помощта на Фома го пренесоха в пристройката. Запалиха свещта и видяха, че Смердяков все още не се беше укротил и се мяташе в стаичката си с изкривени очи, а от устата му течеше пяна. Измиха главата на Григорий с вода и оцет; от водата той съвсем дойде в съзнание и веднага попита: „Убит ли е господарят, или не?“ Двете жени и Фома тръгнаха тогава при господаря и като влязоха в градината, видяха този път, че не само прозорецът, но и вратата на къщата към градината беше зейнала отворена, а господарят се заключваше сам отвътре всяка нощ ето вече цяла седмица и дори на Григорий не позволяваше под никакъв предлог да тропа на вратата му. Като видяха тази врата отворена, двете жени и Фома веднага се

уплашиха да влязат при господаря, „да не би да стане нещо после“. А Григорий, след като се върнаха, им каза веднага да тичат при околийския. Тогава именно Маря Кондратиевна отърча при околийския и разтревожи всички там. Тя изпревари Пьотър Илич само с пет минути, така че той се яви вече не само със своите догадки и изводи, а като очевидец-свидетел, който със своя разказ още повече потвърдя общата догадка кон е престъпникът (в което впрочем дълбоко в душата си до този миг все още не можеше да повярва).

Решиха да действуват енергично. На помощник-пристава веднага заръчаха да събере четирима свидетели и по всички правила, които няма да описвам тук, влязоха в къщата на Фьодор Павлович и извършиха огледа на място. Земският лекар, човек експанзивен и нов, почти сам се натрапи да съпровожда околийския, прокурора и следователя. Ще отбележа само накратко: Фьодор Павлович се оказа напълно убит, с пробита глава, но с какво? — най-вероятно със същото оръжие, с което е бил ударен после и Григорий. И ето че намериха там и оръжието, след като изслушаха Григорий, комуто бе дадена възможната медицинска помощ, доста свързан, макар и предаден със слаб и прекъслечен глас разказ как е бил повален. Почнаха да търсят с фенер покрай оградата и намериха медното чукало, захвърлено право на градинската пътека, на най-видно място. В стаята, където беше проснат Фьодор Павлович, не забелязаха никакъв особен безпорядък, но зад паравана, до леглото му, вдигнаха от пода един канцеларски плик от дебела хартия с надпис: „Подарък три хиляди рубли на моя ангел Грушенка, ако поиска да дойде“, а отдолу бе прибавено, сигурно след това, от самия Фьодор Павлович: „и пиленце“. На плика имаше три големи печата от червен восък, но сега беше вече разкъсан и празен: парите бяха изчезнали. Намериха на пода и тънката розова лентичка, с която е бил вързан пликът. В показанията на Пьотър Илич едно обстоятелство направи най-силно впечатление на прокурора и следователя, а именно: догадката, че Дмитрий Фьодорович до заранта непременно ще се застреля, че той самият е решил така, казал го на Пьотър Илич, напълнил пистолета пред него, написал бележка, турил я в джоба и пр., и пр. А когато Пьотър Илич, който все още не му вярвал, го заплашил, че ще отиде и ще разправи на някого, за да попречи на самоубийството, самият Митя бил се ухилил и му отговорил: „Няма да успееш.“ Дето ще рече, трябваше да се бърза за самото място, за Мокрое, за да се залови престъпникът, преди той наистина да реши да се застреля. „Това е ясно, това е ясно — повтаряше прокурорът извънредно възбуден, — точно така го правят

подобни нехранимайковци: утре ще се убия, а преди смъртта гуляй.“ Историята, как бе взел от дюкяна вино и разни мезета, още повече разпали прокурора. „Помните ли онзи младеж, господа, който убил търговеца Олсуфиев[237], задигнал хиляда и петстотин рубли и веднага отишъл да се накъдри, а след това, дори без да скрие добре парите, по същия начин, понесъл ги почти в ръце, отишъл при леките момичета.“ Ала всички ги задържаше следствието, обискът в къщата на Фьодор Павлович, формалностите и пр. Всичко това искаше време и затова изпратиха два часа по-рано в Мокрое пристава Маврикий Маврикиевич Шмерцов, който тъкмо тази сутрин беше дошъл в града да си вземе заплатата. На Маврикий Маврикиевич се даде инструкция: като пристигне в Мокрое, без да вдига никаква тревога, да следи „престъпника“ непрекъснато, докато пристигнат надлежните власти, а така също да намери свидетели, полицейски и пр., и пр. Така и направи Маврикий Маврикиевич: той запази incognito и само Трифон Борисич, стария си познат, посвети донякъде в тайната. По това време именно Митя срещна на тъмната площадка домакина, който го търсеше, и веднага забеляза някаква внезапна промяна в лицето и държанието на Трифон Борисич. По такъв начин нито Митя, нито някой друг знаеше, че ги наблюдават, а сандъчето с пистолетите Трифон Борисич отдавна бе прибрал и скрил на тайно място. И едва към пет часа сутринта, почти на разсъмване, пристигна цялото началство, околийският, прокурорът и следователят с две карети и с две тройки. А докторът остана в къщата на Фьодор Павлович, за да направи сутринта аутопсия на трупа, но главно се заинтересува именно от състоянието на болния слуга Смердяков: „Такива жестоки и дълги припадъци, които да се повтарят непрекъснато в продължение на две денонощия, рядко се срещат и това е случай за науката“ — рече той възбуден на своите партньори, които заминаваха, и те със смях му честитиха находката. При това прокурорът и следователят много добре запомниха, че докторът прибави най-категорично, че Смердяков няма да доживее до сутринта.

Сега, след това дълго, но, струва ми се, необходимо разяснение, се връщаме на онзи момент на нашия разказ, на който се бяхме спрели в предишната книга.

III. Ходене на душата по митарствата. Митарство първо

И така Митя седеше и с безумен поглед се взираше в присъствуващите, без да разбира какво му се говори. Изведнъж стана, вдигна ръце и високо извика:

— Не съм виновен! За тази кръв не съм виновен! За кръвта на баща си не съм виновен… Исках да го убия, но не съм виновен! Не съм аз!

Но едва успя да извика това, иззад завесата изскочи Грушенка и се строполи право в нозете на околийския.

— Аз, аз, проклетницата, аз съм виновна! — изкрещя тя с душераздирателен вопъл, цяла обляна в сълзи, простряла ръце към всички. — Заради мене го е убил!… Аз го измъчих и го докарах дотам! Аз и този старец, горкия покойник, го измъчих с моята злоба и го докарах дотам! Аз съм виновната, аз най-много, аз съм главната, аз съм виновната!

— Да, ти си виновната! Ти си главната престъпница! Ти си бясна, ти си развратна, ти си главната виновница! — закрещя околийският и размаха към нея юмрук, но другите бързо и решително го накараха да млъкне. Прокурорът дори го сграбчи с ръце.

— Но това е вече съвсем нередно, Михаил Макарович — извика той, — вие направо пречите на следствието… разваляте всичко — почти се задъхваше той.

— Мерки да се вземат, мерки да се вземат, мерки да се вземат — страшно се разгорещи и Николай Парфьонович, — иначе направо е невъзможно!…

— Заедно ни съдете! — продължаваше да крещи в изстъпление Грушенка, все още на колене. — Заедно ни наказвайте, сега отивам с него, ако ще на смърт!

— Груша, живот мой, скъпа моя, светиня моя! — И Митя се хвърли също на колене и силно я стисна в прегръдките си. — Не й вярвайте — крещеше той, — тя не е виновна за нищо, за никаква кръв и за нищо!

Спомняше си после, че едвам го откъснаха от нея няколко души, а нея веднага отведоха, и че се опомни вече седнал пред масата. До него и зад него стояха хора с метални знаци. Срещу него седеше на канапето Николай Парфьонович, съдебният следовател, и все му

повтаряше да пийне малко вода от чашата на масата: „Това ще ви ободри, това ще ви успокои, не се бойте, не се тревожете“ — допълваше той извънредно вежливо. А на Митя, изведнъж той помнеше това, му се видяха ужасно интересни неговите големи пръстени, единият с аметист, а другият някакъв яркожълт, прозрачен и с прекрасен блясък. И дълго още си спомняше по-късно с учудване, че тези пръстени привличаха непреодолимо погледа му, и то през цялото време на тези страшни часове на разпита, така че кой знае защо, все не можеше да се откъсне от тях и да ги забрави като нещо съвсем неуместно в неговото положение. Отляво на Митя, на мястото, където седеше в началото на тази вечер Максимов, сега седеше прокурорът, а отдясно на Митя, на мястото, където беше тогава Грушенка, се беше разположил един румен млад човек, облечен с нещо като ловджийска и доста износена куртка, пред когото стоеше мастилница и хартия. Оказа се, че е книговодител на следователя, когото последният беше довел със себе си. Околийският сега седеше до прозореца, в другия край на стаята, до Калганов, който също беше седнал на стол до същия прозорец.

— Пийнете малко вода! — меко повтори за десети път следователят.

— Пих, господа, пих… но… какво става, господа, смажете ме, убийте ме, решавайте съдбата ми! — извика Митя, вперил страшно неподвижни изцъклени очи в следователя.

— И тъй, вие категорично твърдите, че не сте виновен за смъртта на вашия баща Фьодор Павлович? — меко, но настойчиво попита следователят.

— Не съм виновен! Виновен съм за друга кръв, за кръвта на другия старец, но не за моя баща. И го оплаквам! Убих, убих стареца, убих го, повалих го… Но тежко е да отговарям за тази кръв с друга кръв, страшна кръв, за която не съм виновен… Страшно обвинение, господа, вие направо ме гръмнахте в челото! Но кой е убил баща ми, кой го е убил? Кой е могъл да го убие, щом не съм аз? Чудо, безсмислие, невъзможно!…

— Да, това е, кой е могъл да го убие… — започна следователят, но прокурорът Иполит Кирилович (помощник-прокурорът, но и ние ще го наричаме за по-кратко прокурорът) се спогледа със следователя и каза на Митя:

— Напразно се безпокоите за стареца слуга Григорий Василиевич. Знайте, че той е жив, дошъл е на себе си и въпреки тежките побои, които сте му нанесли според неговите, а сега и вашите

показания, изглежда, че със сигурност ще остане жив, поне според мнението на доктора.

— Жив? Значи, той е жив! — изкрещя изведнъж Митя и плесна с ръце. Цялото му лице светна. — Господи, благодаря ти за великото чудо, което направи за мене, грешния злодей, поради моята молитва!… Да, да, това е поради моята молитва, аз се молих цяла нощ!… — И се прекръсти три пъти. Той почти се задъхваше.

— Та от същия този Григорий получихме такива значителни показания срещу вас, че… — продължи прокурорът. Но Митя изведнъж скочи от стола.

— Една минута, господа, за Бога, само една минута, ще изтичам при нея…

— Моля ви се! В този момент в никакъв случай не може! — само дето не изпищя Николай Парфьонович и също скочи на крака. Хората със знаци на гърдите наобиколиха Митя, впрочем той сам си седна на стола…

— Господа, колко жалко! Исках да я видя само за миг… исках да й съобщя, че я няма, изчезнала е онази кръв, която цяла нощ мъчи сърцето ми, и че аз вече не съм убиец! Господа, та тя ми е годеница! — възторжено и благоговейно изговори той и изгледа всички. — О, благодаря ви, господа! О, как ме възродихте вие и как ме възкресихте в един миг… Този старец — та той ме е носил на ръце, господа, къпал ме е в коритото, когато всички са ме изоставили, тригодишното дете, бил ми е като баща!…

— И тъй вие… — започна пак следователят.

— Позволете, господа, позволете още една минутка — прекъсна го Митя, опря лакти на масата и затули лицето си с ръце, — оставете ме поне малко да се съвзема, дайте да си поема дъх, господа. Всичко това ужасно разтърсва, ужасно, човек не е барабан, господа!

— Да бяхте пийнали пак водица… — изговори Николай Парфьонович.

Митя свали ръце от лицето си и се разсмя. Погледът му беше бодър, той целият сякаш се промени само за един миг. Промени се целият му тон: сега пред тях седеше пак човек, равен на всички тези хора, на всички тези по-раншни негови познайници, както ако всички те се бяха събрали вчера, когато още нищо не беше се случило, някъде в светското общество. Тук му е мястото обаче да отбележим, че в дома на околийския Митя в началото на своето идване в нашия град бе приет радушно, но сетне, през последния месец особено, почти не го посещаваше, а околийският, като го срещнеше на улицата например,

много се въсеше и само от любезност отвръщаше на поздрава му, което Митя беше забелязал много добре. С прокурора бяха още по-далечни познати, но при съпругата на прокурора, нервна и фантастична дама, понякога ходеше на най-почтителни посещения, без дори и той самият добре да разбира защо ходи при нея, и тя винаги го приемаше любезно и, кой знае защо, до най-последния момент се интересуваше за него. А със следователя още не беше успял да се запознае, но го беше срещал и него и дори беше говорил с него веднъж-два пъти, и то все за женския пол.

— Вие, Николай Парфьонович, сте много изкусен следовател, както виждам — разсмя се изведнъж весело Митя, — но сега аз ще ви помогна. О, господа, аз съм възкресен… и недейте ми се сърди, че така фамилиарно и така направо се обръщам към вас. При това съм малко пиян, да ви кажа откровено. Струва ми се, имал съм честта… честта и удоволствието да ви срещам, Николай Парфьонович, у моя роднина Миусов… Господа, господа, аз не претендирам за равенство, аз естествено разбирам като какъв седя сега пред вас. Върху мен тежи… — щом за мен е дал показания Григорий… тогава тежи — о, разбира се, тежи страшно подозрение! Ужас, ужас, аз разбирам това! Но на въпроса, господа, аз съм готов и ние сега моментално ще го приключим, защото слушайте, слушайте, господа: щом аз знам, че не съм виновен, то, разбира се, моментално ще приключим. Нали така? Нали така?

Митя говореше бързо и много, нервно и експанзивно и сякаш уверен, че слушателите му са негови най-добри приятели.

— И така, ще отбележим като начало, че вие отхвърляте радикално обвинението, което ви се приписва — внушително заговори Николай Парфьонович и като се обърна към писаря, започна тихо да му диктува какво трябва да запише.

— Да отбележите? Вие искате да отбележите това? Нищо, отбележете, господа, аз съм съгласен, давам пълното си съгласие, господа… Само вижте… Чакайте, чакайте, отбележете така: „Виновен е за буйствата си, виновен е за тежкия побой, нанесен на бедния старец.“ Е, също и в себе си, вътрешно, в дълбините на сърцето си, е виновен — но това вече няма нужда да се пише — обърна се той изведнъж към писаря, — това е вече моят частен живот, господа, то вече не се отнася до вас, тези дълбини на сърцето, искам да кажа… Но в убийството на стария си баща не съм виновен. Това е безумие. Това е абсолютно безумие!… Аз ще ви докажа и вие ще се убедите моментално. Ще се смеете, господа, вие сами ще се превивате от смях

за своите подозрения!…

— Успокойте се, Дмитрий Фьодорович — напомни следователят, сякаш искаше да победи неговото изстъпление със своето спокойствие. — Преди да продължим разпита, аз бих желал, стига само да се съгласите да ми отговорите, да чуя от вас потвърждавате ли факта, че май не сте обичали покойния Фьодор Павлович, че сте били с него в някаква постоянна свада… Тук пане, преди четвърт час, струва ми се, благоволихте да кажете, че дори сте искали да го убиете: „Не съм го убил — извикахте вие, — но исках да го убия!“

— Аз ли съм го извикал? Ох, възможно е, господа! Да, за нещастие, за нещастие!

— Искали сте. Бихте ли се съгласили да обясните от какви принципи в същност сте се ръководили в тази омраза към личността на вашия родител?

— Какво да обяснявам, господа! — мрачно сви рамене Митя и сведе очи. — Не съм крил моите чувства, целият град го знае — знаят го всички в кръчмата. Наскоро го заявих в манастира в килията на стареца Зосима… Същия ден вечерта бих и насмалко не убих баща си и се заклех, че ще дойда пак и ще го убия, пред свидетели… О, хиляди свидетели! Цял месец крясках, всички са свидетели!… Фактът е налице, фактът говори, крещи, но чувствата, господа, чувствата, това е вече нещо друго. Вижте какво, господа — намръщи се Митя, струва ми се, че за чувствата нямате право да ме питате. Вие наистина сте упълномощени, разбирам, но това е моя работа, моя вътрешна работа, интимна, но… тъй като не скривах чувствата си по-рано… в кръчмата например, и говорех на всеки срещнат… няма да ги държа в тайна и сега. Виждате ли господа, аз разбирам много добре, че в този случай има страшни улики против мене: навсякъде разправях, че ще го убия, и сега изведнъж го убиват: как да не съм аз в такъв случай? Ха-ха? Извинявам ви, господа, напълно ви извинявам. И аз самият съм поразен до епидермата[238], защото в края на краищата кой ще го е убил в такъв случай, ако не аз? Нали така? Щом не съм аз, тогава кой, кой? Господа — възкликна той изведнъж, — искам да знам, дори настоявам, господа: къде е убит той? Как е убит, с какво и как? Кажете ми — бързо попита той, като изгледа поред прокурора и следователя.

— Ние го намерихме проснат по гръб на пода в кабинета му с пробита глава — каза прокурорът.

— Страшно е това, господа! — потръпна изведнъж Митя и като се облегна на масата, закри лице с дясната си ръка.

— Да продължим — прекъсна го Николай Парфьонович. — И

тъй, какво ви ръководеше тогава във вашите чувства на омраза? Вие, струва ми се, публично сте заявявали, че чувство на ревност?

— Да, ревност, но не само ревност.

— Спорове за пари?

— Да, и за пари.

— Струва ми се, спорът ви е бил за три хиляди рубли, които той не ви бил дал от наследството ви.

— Какви три! Повече, повече — сепна се Митя. — Повече от шест, повече от десет може би. Казвах го на всички, крещях пред всички! Но реших — добре, нека са само три хиляди. Ужасно ми трябваха тези три хиляди… така че този пакет с трите хиляди рубли, който знаех, че държи под възглавницата си за Грушенка, решително смятах, че ми го е откраднал, това е, господа, смятах го за свой, все едно моя собственост.

Прокурорът многозначително се спогледа със следователя и успя незабелязано да му подмигне.

— Ще се върнем сетне на тоя въпрос — каза веднага следователят, — но ще ни позволите сега да отбележим и да запишем именно това: че сте смятали тези пари в плика своя собственост.

— Пишете, господа, аз разбирам, че това е пак улика против мене, но не се боя от улики и сам говоря против себе си. Чувате ли, сам! Виждате ли, господа, вие, струва ми се, ме вземате за съвсем различен човек, отколкото съм — прибави той изведнъж мрачно и скръбно. — С вас говори благороден човек, много благородно лице и най-вече — не забравяйте — човек, който е извършил планина от подлости, но винаги е бил и си е оставал извънредно благородно същество, като същество, вътрешно, дълбоко в себе си, с една дума, не умея да го изразя… Именно това ме е мъчило цял живот, че съм жадувал за благородство, бил съм, така да се каже, страдалец за благородство и съм го търсил с фенер, с диогенов фенер, а междувременно цял живот съм правил само гадости, както и всички ние, господа… тоест както само аз, господа, не всички, само аз, сбърках, само аз, само аз!… Господа, боли ме главата — страдалчески се намръщи той, — вижте какво, господа, не ми харесваше неговата външност, нещо безчестно, някакво самохвалство и потъпкване на всякакви светини, гавра и безверие, отвратително, отвратително! Но сега, когато вече е мъртъв, мисля другояче.

— Как другояче?

— Не другояче, но съжалявам, че така съм го ненавиждал.

— Чувствувате разкаяние?

— Не, не че разкаяние, това недейте записва. Аз самият не съм свестен, господа, това е, самият аз не съм много цвете и затова нямах право да го смятам за отвратителен, това е! Това можете да запишете.

Като изрече това, Митя стана изведнъж безкрайно тъжен. Отдавна вече, постепенно с отговорите си на въпросите на следователя той ставаше все по-мрачен и по-мрачен. И изведнъж точно в този миг се разигра отново една неочаквана сцена. Там е работата, че макар да отведоха одеве Грушенка, не бяха я отвели много далеч, само през две стаи от синята стая, в която ставаше сега разпитът. Това беше малка стаичка с един прозорец, непосредствено до голяма стая, в която през нощта бяха танците и пируваха. Там седеше тя, а при нея в момента беше само Максимов, ужасно слисан, ужасно изплашен; той й се беше лепнал, сякаш търсеше в нея спасение. А пред тяхната врата стоеше някакъв селянин с метален знак на гърдите. Грушенка плачеше, но изведнъж, когато душата й ле издържа тази скръб, тя скочи, плесна с ръце, изкрещя високо: „Мъко моя, мъко!“, и се втурна от стаята при него, при своя Митя, и го направи така неочаквано, че никой не успя да я спре. А Митя, като чу нейния вопъл, цял затрепери, скочи, извика и стремглаво се хвърли насреща й като в умопомрачение. Но пак не ги оставиха да се съберат, макар че вече се видяха. Него хванаха здраво за ръцете: той се блъскаше, дърпаше, потрябваха трима-четирима души, за да го задържат. Хванаха и нея и той видя как тя с вик простираше ръце към него, когато я отвеждаха. След тази сцена се опомни пак на предишното си място, пред масата срещу следователя, да вика срещу тях:

— Какво искате от нея? Защо я мъчите? Тя е невинна, невинна!…

Прокурорът и следователят го успокояваха. Така мина известно време, около десетина минути; най-сетне в стаята бързо влезе Михаил Макарович, който беше излязъл за малко, и високо и възбудено каза на прокурора:

— Тя е отстранена, долу е. Ще ми позволите ли да кажа, господа, само една дума на този нещастен човек? Пред вас, господа, пред вас!

— Заповядайте, Михаил Макарович — отговори следователят, — в настоящия случай няма да възразим.

— Дмитрий Фьодорович, слушай, човече — започна Михаил Макарович, като се обърна към Митя и цялото му развълнувано лице изразяваше горещо, почти бащинско състрадание към нещастника, — аз лично заведох твоята Аграфена Александровна долу и я оставих при дъщерите на домакина, а с нея там сега е непрекъснато онова старче Максимов, и й внуших — чуваш ли! — внуших й и я успокоих, казах

й, че ти трябва да се оправдаеш, така че тя да не пречи, да не те тревожи, защото иначе може да се смутиш и да дадеш неправилни показания за себе си, разбираш ли? С една дума, аз й говорих и тя ме разбра. Тя, братко, е умница, добра е, посегна да ми целува ръцете, на мене, стареца, моли ме за тебе. Тя ме изпрати тук да ти кажа да бъдеш спокоен за нея, и трябва, гълъбче, трябва да отида да й кажа, че ти си спокоен и си се утешил за нея. И тъй, успокой се, разбери това. Аз съм виновен пред нея, тя е християнска душа, да, господа, тя е кротка душа и за нищо не е виновна. Така че какво да й кажа, Дмитрий Фьодорович, ще седиш ли спокоен или не?

Добрякът наприказва много излишни работи, но скръбта на Грушенка, скръбта човешка, беше проникнала в добрата му душа и дори сълзи имаше в очите му. Митя скочи и се спусна към него.

— Простете, господа, моля ви, о, моля ви! — извика той. — Ангелска, ангелска душа сте вие, Михаил Макарович, благодаря ви за нея! Ще бъда, ще бъда спокоен, весел ще бъда, предайте й с безмерната доброта на вашата душа, че аз съм весел, дори ей сега ще почна да се смея, като знам, че с нея е такъв ангел-хранител като вас. Ей сега ще приключа с всичко и щом се освободя, веднага отивам при нея, тя ще види, нека само чака! Господа — обърна се той изведнъж към прокурора и следователя, — сега ще ви открия цялата си душа, цялата си душа ще излея, ние ще приключим само за миг, весело ще приключим, накрая дори ще се смеем, нали ще се смеем? Но, господа, тази жена е царица на моята душа! О, позволете ми да кажа това, нека пред вас го открия… Виждам, че съм с много благородни хора: тя е моя светлина, тя е моя светиня и само да знаехте! Чухте как викаше: „С тебе ако ще и на смърт!“ А какво съм й дал аз, сиромах, голтак, защо е тази любов към мене, заслужавам ли аз, недодялана, позорна твар и с позорно лице, такава любов, че да е готова на каторга с мен? Заради мене одеве се валяше в нозете ви, тя, гордата и съвсем невинната! Как да не я обожавам, как да не викам, да не се стремя към нея както сега? О, господа, простете! Но сега, сега съм утешен!

И той се свлече на стола и като закри лицето си с две ръце, зарида. Но това бяха вече щастливи сълзи. Той мигом се опомни. Старецът околийски беше много доволен, пък, изглежда, и юристите също: те почувствуваха, че разпитът ще навлезе сега в нова фаза. Като изпрати околийския с очи, Митя просто се развесели.

— Е, господа, сега съм ваш, напълно ваш. И… да не бяха само всички тези дреболии, веднага щяхме да се разберем. Пак говоря за дреболиите. Аз съм ваш, господа, но, кълна ви се, нужно е взаимно

доверие, вашето към мене и моето към вас — иначе никога няма да свършим. Заради вас го казвам. На въпроса, господа, на въпроса, и главно недейте рови така в душата ми, недейте я измъчва с дреболии, а питайте само по въпроса и за фактите и аз веднага ще ви удовлетворя. А дреболиите по дяволите!

Така викаше Митя. Разпитът започна пак.

IV. Митарство второ

— Няма да повярвате как ободрявате самите нас, Дмитрий Фьодорович, с тази ваша готовност… — заговори Николай Парфьонович с оживен вид и с явно удоволствие, което засия в големите му светлосиви, изпъкнали, впрочем много късогледи очи, от които минута преди това бе снел очилата. — И справедливо отбелязахте сега относно нашето взаимно доверие, без което понякога е съвсем невъзможно във въпроси от подобна важност, в такъв случай и смисъл, когато заподозряното лице действително желае, надява се и може да се оправдае. Ние от своя страна ще направим всичко, което зависи от нас, и вие самият можахте да видите дори отсега как водим това дело… Одобрявате ли, Иполит Кирилович? — обърна се той изведнъж към прокурора.

— О, без съмнение — одобри прокурорът, макар и възсухо в сравнение с порива на Николай Парфьонович.

Ще отбележа веднъж завинаги: новопристигналият Николай Парфьонович още от самото начало на попрището си у нас беше почувствувал към нашия Иполит Кирилович, прокурора, изключително уважение и се сближи с него почти от все сърце. Той беше почти единственият човек, който безусловно повярва в необикновения психологически и ораторски талант на нашия „обиден в службата“ Иполит Кирилович, както напълно вярваше и в това, че той е обиден. За него беше слушал още в Петербург. Затова пък, от своя страна, младият Николай Парфьонович се оказа също единственият човек в целия свят, когото нашият „обиден“ прокурор обикна искрено. Из пътя насам те бяха успели да се разберат за някои неща и да се уговорят относно предстоящото дело и сега, на масата, пъргавият ум на Николай Парфьонович схващаше мълниеносно и разбираше всеки знак, всяка промяна в лицето на своя по-стар другар от половин дума, от поглед, от леко смигване.

— Господа, оставете ме само да разкажа и не ме прекъсвайте с празни работи, и аз моментално ще ви изложа всичко — горещеше се Митя.

— Прекрасно. Благодаря ви. Но преди да преминем към изслушване на съобщението ви, ще ми позволите само да констатирам още едно фактче, много любопитно за нас, именно за ония десет рубли, които вие вчера, към пет часа, сте взели назаем, като сте заложили пистолетите си при вашия приятел Пьотър Илич Перхотин.

— Заложих ги, господа, заложих ги за десет рубли, е, какво? Това е всичко — щом се върнах в града, отидох и ги заложих.

— А, значи сте се връщали от някъде? Били сте извън града?

— Пътувах господа, на четиридесет версти далеко, нима не знаехте това?

Прокурорът и Николай Парфьонович се спогледаха.

— Изобщо най-добре да бяхте започнали вашия разказ със систематично описание на вчерашния ден още от сутринта. Позволете например да попитам: защо сте били извън града и кога именно сте заминали и сте се върнали… и всички тези факти…

— Да ме бяхте попитали още от самото начало — разсмя се Митя — и в същност тая работа трябва да се почне не от вчера, а от завчера, още от сутринта, тогава ще разберете къде, как и защо съм ходил и пътувал. Отидех, господа, завчера сутринта при тукашния търговец Самсонов, да искам от него назаем три хиляди рубли срещу най-сигурна гаранция — тези пари изведнъж ми потрябваха, господа, изведнъж ми потрябваха…

— Позволете да ви прекъсна — вежливо го пресече прокурорът, — защо така изведнъж ви е потрябвала, и те именно такава сума, тоест три хиляди рубли?

— Е, господа, не би трябвало да се занимаваме с дреболии: как, кога и защо, и защо именно толкова пари, а не еди-колко си, и цялата тази сложнотия… то така и три тома няма да стигнат, хем ще трябва и един епилог отгоре!

Всичко това Митя изрече с добродушната, но нетърпелива фамилиарност на човек, който иска да каже цялата истина и е изпълнен с най-добри намерения.

— Господа — сякаш се сепна той изведнъж, — недейте ми се сърди за моето непокорство, пак ви моля: повярвайте още веднъж, че изпитвам пълна почит и разбирам истинското положение на нещата. Не мислете, че съм пиян. Вече изтрезнях. Пък и да съм пиян, изобщо няма да ми попречи. При мене нали е така:

Изтрезнял, поумнял — станал глупав.
Напил се, оглупял — станал умен.

Ха-ха! Но впрочем, виждам, господа, че засега още е неприлично да се шегувам пред вас, тоест докато не се разберем. Позволете да запазя и собственото си достойнство. Ясна ми е сегашната разлика: все пак съм изправен пред вас като престъпник, значи никак не съм ви равен, а вие сте натоварени да ме наблюдавате: разбира се, няма да ме

похвалите за Григорий, не може наистина безнаказано да се чупят главите на старците, сигурно ще ме тикнете заради него за половин година или може би за цяла година в изправителен дом, не знам там как ще ме осъдите, макар и без лишаване от права — нали без лишаване от права, господин прокурор? Така че, господа, аз разбирам тази разлика… Но съгласете се също, че сте в състояние и самия Бог да забъркате с такива въпроси: къде си стъпил, как си стъпил, кога си стъпил и в какво си стъпил? Защото ще се объркам така, а вие веднага ще го запишете черно на бяло и какво ще излезе? Нищо няма да излезе! Пък и най-сетне, ако съм почнал сега да лъжа, ще трябва да продължа, а вие, господа, като хора благородни и образовани, ще ми простите. Именно ще завърша с молба: откажете се, господа, от тази казионщина в разпита, тоест най-напред, разбираш ли, започваш от нещо мизерно, от нещо нищожно: как например си станал, какво си ял, как си плюнал, къде си плюнал и „като притъпиш бдителността на престъпника“ — изведнъж го пипваш с въпрос, който да го слиса: „Кого си убил, кого си ограбил?“ Ха-ха! Ето я вашата казионщина, това е вашето правило, ето на какво се гради цялата ви хитрост! Но само селяците подмамвайте е подобни хитрости, не мене. Аз ги разбирам тези работи, аз самият съм служил, ха-ха-ха! Не ми се сърдете, господа, прощавате дързостта ми, нали? — извика той, като ги гледаше с едно почти странно добродушие. — Щом го казва Митка Карамазов, следователно може да се извини, защото за един умен човек е непростително, но за Митка е простително! Ха-ха!

Николай Парфьонович слушаше и също се смееше. Прокурорът, макар че не се смееше, но зорко, без да го изпуска от очи, разглеждаше Митя, сякаш да не пропусне нито една негова думица, и най-малкото му движение, и най-малкото трепване на най-малката чертица на лицето му.

— Ние в същност точно така започнахме с вас отначало — рече Николай Парфьонович, като продължаваше да се смее, — че не почнахме да ви забъркваме с въпроси: как сте станали сутринта и какво сте яли, а започнахме дори от много съществени неща.

— Разбирам, разбрах и оцених, и още повече ценя сегашната ви добрина към мене, безпримерна, достойна за най-благородните души. Събрали сме се тук трима благородни хора и нека всичко при нас да почива на взаимното доверие между образовани и светски хора, подчинени на дворянството и честта. Във всеки случай позволете ми да ви смятам за най-добри мои приятели в този миг от моя живот, в този миг на унижение на моята чест! Не ви засягам с това, господа,

нали не ви засягам?

— Напротив, изразихте всичко така прекрасно, Дмитрий Фьодорович — важно и одобрително се съгласи Николай Парфьонович.

— А дреболиите, господа, всички тия дребни канцеларщини настрана — извика възторжено Митя, — иначе ще стане просто дявол знае какво, нали така?

— Напълно ще последвам благоразумните ви съвети — намеси се изведнъж прокурорът, като се обърна към Митя, — но няма да се откажа все пак от въпроса си. За нас е извънредно важно да узнаем за какво именно ви е била необходима тази сума, тоест именно три хиляди рубли?

— За какво ми е била необходима? Ами за това-онова… пък и да си платя един дълг.

— На кого именно?

— Това решително отказвам да кажа, господа! Знаете ли, не защото не мога, да кажа или не смея, или се боя, та всичко това е нещо нищожно и съвсем празна работа, ами защото е въпрос на принцип: това е моят частен живот и аз няма да позволя никому да се меси в частния ми живот. Това е моят принцип. Вашият въпрос няма нищо общо със случая, а всичко, което не се отнася до случая, е мой частен живот! Един дълг исках да изплатя, един дълг на чест исках да изплатя, но на кого — няма да кажа.

— Позволете да запишем това — каза прокурорът.

— Моля, заповядайте. Точно така го запишете: че няма и няма да кажа. Пишете, господа, че смятам дори за безчестно да го кажа. Как имате време всичко да записвате!

— Позволете да ви предупредя, уважаеми господине, и още веднъж да ви напомня, ако не го знаете — каза прокурорът много строго и внушително, — че имате пълното право да не отговаряте на въпросите, които ви се задават сега, а ние, обратното, нямаме никакво право да ви изтръгваме отговори, ако вие самият отклонявате отговора по една или друга причина. Това е въпрос на лично ваше желание. Но нашата работа се състои все пак в това, щото в подобен на сегашния случай да ви изтъкнем и разясним цялата степен на вредата, която сам си причинявате, като отказвате да дадете някое показание. Сега моля да продължим.

— Господа, но аз не се сърдя… аз — заломоти Митя, сконфузен малко от упрека. — Та така, господа, същият този Самсонов, при когото отивах тогава…

Ние, разбира се, няма да цитираме неговия разказ с подробностите, които вече са известни на читателя. Разказвачът нетърпеливо искаше да разкаже всичко до най-малката дреболия и в същото време по възможност най-бързо. Но показанията се записваха и следователно ставаше нужда да го спират. Дмитрий Фьодорович не харесваше това, но се подчиняваше; сърдеше се, но засега още добродушно. Наистина понякога възкликваше: „Господа, това може и самия Господ Бог да подлуди“ или „Господа, знаете ли вие, че само напразно ме ядосвате?“, но все още въпреки тези възклицания не губеше своето приятелско експанзивно настроение. По такъв начин той разправи как завчера го „изиграл“ Самсонов. (Той сега вече напълно разбираше, че тогава беше изигран.) Продажбата на часовника за шест рубли, за да получи пари за път, все още съвсем неизвестна на следователя и прокурора, тутакси изостри много тяхното внимание и за безкрайно негодуване на Митя те намериха за нужно този факт да бъде записан най-подробно, понеже повторно потвърждаваше обстоятелството, че и в навечерието на случката не е имал почти нито грош. Малко по малко Митя почна да става мрачен. След това, като описа пътуването до Копоя и нощта, прекарана в пълната с отровен газ колиба и т.н., той стигна в своя разказ и до връщането си в града и започна сам, без вече да го молят, съвсем подробно да описва мъчителната си ревност към Грушенка. Слушаха го мълчаливо и внимателно, особено вникнаха в обстоятелството, че отдавна вече имал наблюдателен пункт за Грушенка и Фьодор Павлович в задния двор откъм къщата на Маря Кондратиевна, и че сведенията му донасял Смердяков: това специално се отбеляза и записа. За своята ревност говореше пламенно и обширно и макар да се срамуваше вътрешно, че излага най-интимните си чувства, така да се каже, на „всеобщ позор“, но явно преодоляваше срама си, за да говори истината. Безучастната строгост на впитите в него по време на разказа погледи на следователя и особено на прокурора го смути най-сетне доста силно. „Този хлапак Николай Парфьонович, с когото до преди няколко дни говорех само глупости за жени, и този болен прокурор не заслужават да им разправям това — със скръб си помисли той, — позор!“ „Търпи, смирявай се, мълчи“[239] — завърши той мисълта си със стих, но все пак се насили да продължи по-нататък. Като премина към разказа за Хохлакова, той дори се развесели отново и поиска да разкаже за тая дамичка един съвсем нов анекдот, който нямаше връзка със случая, но следователят го спря и любезно му предложи да мине „към по-съществено“. Накрая, след като описа своето отчаяние и

разказа за оная минута, когато, излязъл от Хохлакова, помислил дори „по-добре да заколя някого, но да намеря три хиляди“, пак го спряха и записаха, че „искал да заколи някого“. Митя мълком ги почака да запишат. Най-сетне разказвачът стигна до онзи момент, когато той изведнъж научил, че Грушенка го излъгала и си отишла от Самсонов веднага след като той я завел там, а пък му била казала, че ще остане у стареца до среднощ: „Ако тогава не убих, господа, тази Феня, то беше само защото нямах време“ — изтръгна се внезапно от него на това място на разказа. Грижливо записаха и това. Митя почака мрачно и сетне почна да разказва как изтичал към бащината си градина, но следователят изведнъж го спря и като разтвори голямата си чанта, която лежеше до него на канапето, извади от нея медното чукало.

— Познавате ли този предмет? — показа го той на Митя.

— Ах, да — мрачно се усмихна той, — как да не го познавам! Я дайте да го видя… А, по дяволите, няма нужда!

— Забравихте да споменете за него — отбеляза следователят.

— А, дявол да го вземе! Нямаше да скрия от вас, пък и не би могло да мине без него, не мислите ли? Само че бях забравил.

— Благоволете тогава да ни разкажете подробно как се въоръжихте с него.

— Моля, ще благоволя, господа…

И Митя разказа как беше взел чукалото и побягнал.

— Но каква цел сте имали пред вид, като сте се въоръжили с това оръдие?

— Каква цел? Никаква цел! Грабнах го и се втурнах.

— Но защо, ако е било без цел?

Митя кипеше от яд. Той погледна внимателно „хлапака“ и мрачно и злобно се усмихна. Работата е там, че му ставаше все по-срамно, дето тъй искрено и с такива излияния разказа сега пред „такива хора“ историята на своята ревност.

— По дяволите чукалото! — изведнъж викна той.

— Но все пак.

— Е, за кучетата го взех. Е, тъмно беше… Е, за всеки случай.

— А друг път, когато сте излизали нощем навън, вземали ли сте някакво оръжие, щом така се боите от тъмнината?

— Е, по дяволите, уф! Господа, с вас буквално не може да се говори! — извика Митя извънредно раздразнен и като се обърна към писаря, цял пламнал от гняв, с някаква нотка на изстъпление в гласа бързо му каза:

— Запиши веднага… веднага… „че съм взел чукалото, за да

тичам да убия баща си Фьодор Павлович… с удар в главата!“ Е, доволни ли сте сега, господа? Олекна ли ви? — каза той, като загледа предизвикателно следователя и прокурора.

— Ние много добре разбираме, че това показание дадохте сега, защото ни се ядосахте, дето ви задаваме въпроси, които вие смятате за дребнави, а които в същност са много съществени — отговори му сухо прокурорът.

— Но, моля ви се, господа! Е, взел съм чукалото… Но за какво се взема в подобни случаи нещо в ръка? Не знам за какво. Взех го и побягнах. Това е всичко. Срамота е, господа, passons[240], иначе, кълна се, ще престана да разказвам?

Той се облакъти на масата и подпря главата си с ръка. Седеше странишком към тях и гледаше към стената, като се мъчеше да превъзмогне лошото чувство в себе си. В същност ужасно му се искаше да стане и да заяви, че повече няма да каже нито дума, „ако щете, водете ме на смърт“.

— Вижте какво, господа — заговори той изведнъж, като се превъзмогваше мъчително, — вижте. Слушам ви и ми се привижда… знаете ли, понякога сънувам, като спя, един сън… един такъв сън, често го сънувам, повтаря се, че някой ме гони, някой, от когото ужасно ме е страх, гони ме в тъмното, посреднощ, търси ме, а аз се крия от него зад някаква врата или шкаф, крия се унизително, и най-вече, той много добре знае къде съм се скрил от него, но уж нарочно се преструва, че не знае къде съм, за да ме мъчи по-дълго време, за да се наслади на моя страх… Ето същото това правите и вие сега! На това ми прилича!

— Вие такива сънища ли сънувате? — осведоми се прокурорът.

— Да, такива сънища сънувам… Да не искате да ги запишете? — усмихна се криво Митя.

— Не, не да ги запишем, но все пак интересни са ви сънищата.

— Сега вече не е сън! Реалност, господа, реалност на действителния живот! Аз съм вълк, а вие сте ловци и гоните вълка.

— Напразно употребихте това сравнение… — започна извънредно меко Николай Парфьонович.

— Не е напразно, господа, не е напразно! — кипна пак Митя, макар че явно беше облекчил душата си с избухването на внезапния си гняв и пак с всяка минута беше започнал да омеква. — Вие можете да не вярвате на един престъпник или подсъдим, изтезаван от вашите въпроси, но на един благороден човек, господа, с най-благородни душевни пориви (смело извиквам това!) — не! нему вие не можете да

не вярвате!… дори нямате право… но —

мълчи, сърце,
търпи, смирявай се, мълчи.

Е, да продължавам ли? — мрачно се прекъсна той.

— Как не, моля ви, продължавайте — отговори Николай Парфьонович.

V. Трето митарство

Макар че заразказва сухо, Митя явно започна още повече да се старае да не забрави и да не пропусне нито една подробност от онова, което разправяше. Той разказа как беше прескочил оградата в градината на баща си, как беше отишъл до прозореца и най-после за всичко, което беше станало под прозореца. Ясно, точно, отсечено предаде чувствата, които го бяха вълнували в ония мигове в градината, когато така ужасно копнееше да разбере дали Грушенка е при баща му, или не. Но чудно нещо: и прокурорът, и следователят слушаха този път някак ужасно сдържано, гледаха студено, задаваха много по-малко въпроси. Митя не можеше нищо да разбере от лицата им. „Разсърдиха се и се обидиха — помисли той, — ех, по дяволите!“ А когато разправи как беше се решил най-после да даде на баща си *знака*, че е дошла Грушенка, та да отвори прозореца, прокурорът и следователят не обърнаха никакво внимание на думата „знак“, като че ли изобщо не разбраха какво значение има тук тази дума, така че дори Митя забеляза това. Когато стигна най-сетне до онзи миг, когато, виждайки баща си подаден от прозореца, бе кипнал от омраза и бе извадил от джоба си чукалото, той изведнъж сякаш нарочно млъкна. Седеше и гледаше към стената и знаеше, че онези направо са впили очи в него.

— Е — каза следователят, — грабнахте оръжието си и… какво стана после?

— После? После го убих… фраснах го в темето и му строших черепа… Така е според вас, нали? — И очите му изведнъж заискриха. Всичкият му гняв, който изглеждаше затихнал, мигом избухна в душата му с необикновена сила.

— Според нас — повтори Николай Парфьонович, — е, ами според вас?

Митя сведе очи и дълго мълча.

— Според мене, господа, според мене стана така — тихо заговори той. — Дали нечии сълзи, дали майка ми се е помолила Богу, дали някой светъл дух ме е целунал в тоя миг — не знам, но дяволът беше победен. Аз се дръпнах от прозореца и хукнах към оградата… Баща ми се уплаши и чак тогава ме видя, изкрещя и отскочи от прозореца — помня това много добре. А аз през градината — към оградата… Там точно ме настигна Григорий, когато вече бях се качил на оградата.

И той вдигна най-сетне очи към слушателите. Видът им беше такъв, като че го слушаха със съвсем спокойно внимание. Някаква

тръпка на негодувание мина през душата на Митя.

— Но вие, господа, в тази минута ми се надсмивате, нали? — прекъсна той изведнъж.

— Защо така мислите? — обади се Николай Парфьонович.

— Не вярвате на нито една дума, затова! Разбирам, че съм стигнал до най-главното: старецът лежи сега там със строшена глава, а аз, след като описах трагично как съм искал да го убия и как вече съм хванал чукалото, изведнъж бягам от прозореца… Поема! В стихове! Може да се повярва на думите на този приятел! Ха-ха! Обичате да се гаврите, вие, господа!

И той се извърна на стола си с цялото си тяло, та чак столът под него изпука.

— А не забелязахте ли — започна изведнъж прокурорът, сякаш без да обърне внимание на вълнението на Митя, — не забелязахте ли, когато бягахте от прозореца: дали вратата към градината, която е в другия край на пристройката, беше отворена, или не?

— Не, не беше отворена.

— Не беше?

— Беше затворена, напротив, и кой би могъл да я отвори? А, вратата, чакайте! — Той изведнъж сякаш се опомни и едва не потръпна. — Но нима вие я намерихте отворена?

— Отворена.

— Че кой би могъл да я отвори, ако не сте я отворили самите вие! — изведнъж се учуди страшно много Митя.

— Вратата стоеше отворена и несъмнено убиецът на вашия баща е влязъл през тази врата и след като е извършил убийството, е излязъл пак през нея — произнесе прокурорът бавно и отчетливо, сякаш ковеше думите. Това за нас е съвършено ясно. Убийството е станало очевидно в стаята, *а не през прозореца*, което е съвсем ясно от направения оглед, от положението на тялото и от всичко. Никакви съмнения в това обстоятелство не може да има.

Митя беше страшно поразен.

— Но това е невъзможно, господа! — извика той съвсем слисан. — Аз… аз не съм влизал… аз с положителност, съвсем точно ви казвам, че вратата беше затворена през цялото време, докато бях в градината и когато побягнах оттам. Аз само стоях под прозореца и го видях на прозореца, и само това, само това… Помня всичко до последната минута. Но дори и да не помнех, все едно знам, защото *знаците* бяха известни само на мене и на Смердяков, и на него, на покойника, а той без тия знаци не би отворил за нищо на света!

— Знаци? Какви са тези знаци? — с жадно, почти истерично любопитство повтори прокурорът и в миг загуби цялата сдържаност на осанката си. Той попита така, като че ли плахо се примъкваше. Беше подушил важен факт, който досега не му беше известен, и веднага почувствува голям страх, че Митя може би няма да пожелае да го разкрие изцяло.

— А, не знаете! — смигна му Митя и се усмихна подигравателно и злобно. — Ами ако не кажа? От кого ще научите тогава? Защото за тия знаци знаехме покойникът, аз и Смердяков, само ние, и още небето, но то няма да ви каже. А това фактче е интересно, дявол знае какво може да се изгради от него. Ха-ха! Успокойте се, господа, ще ви го открия, глупости ви се въртят в ума. Не знаете с кого имате работа! Вие имате работа с такъв подсъдим, който сам дава показания против себе си, показания в своя вреда! Да, защото аз съм рицар на честта, а вие — не!

Прокурорът преглътна всички подмятания, той само тръпнеше от нетърпение да научи новия факт. Митя точно и подробно им изложи всичко, което се отнасяше до знаците, измислени от Фьодор Павлович за Смердяков, разправи какво именно е означавало всяко почукване на прозореца, дори почука по същия начин върху масата и на въпроса на Николай Парфьонович: значи, и той, Митя, когато е потропал на стареца на прозореца, е потропал именно с този знак, който означава: „Грушенка дойде“ — отговори точно, че именно така е потропал, един вид: „Грушенка дойде.“

— Ето това е, градете сега кулата! — прекъсна Митя и пак се отвърна от тях презрително.

— И за тия знаци сте знаели само покойният ви родител, вие и слугата Смердяков? И никой друг? — още веднъж се осведоми Николай Парфьонович.

— Да, слугата Смердяков и още само небето. Запишете и за небето; не е лошо да се запише. Пък и на вас самите ще ви потрябва Бог.

И почнаха, разбира се, да записват, но докато записваха, прокурорът изведнъж, сякаш съвсем внезапно му беше хрумнало, изрече:

— Но щом е знаел за тези знаци и Смердяков, а вие решително отхвърляте от себе си всякакво обвинение за смъртта на вашия баща, тогава да не би той да е чукнал условните знаци, да е накарал баща ви да му отвори, а след това да е… извършил престъплението?

Митя го изгледа с дълбоко подигравателен и в същото време

страшно омразен поглед. Той го гледа дълго и мълчаливо, така че прокурорът взе да примига.

— Пак хванахте лисицата! — рече най-сетне Митя. — Затиснахте я тая мръсница за опашката, хе-хе! Съвсем сте ми ясен, господин прокурор! Мислехте, че веднага ще скоча, ще се хвана за това, което ми подсказвате, и ще почна да крещя, колкото ми глас държи: „Ах, това е Смердяков, той е убиецът!“ Признайте, че така помислихте, признайте, и тогава ще продължа.

Но прокурорът не призна. Той мълчеше и чакаше.

— Излъгахте се, няма да крещя против Смердяков! — каза Митя.

— И ни най-малко не го подозирате?

— А вие подозирате ли го?

— Подозирахме и него.

Митя заби очи в пода.

— Шегата настрана — заговори той мрачно, — слушайте: от самото начало, почти веднага след като одеве излязох при вас иззад тази завеса, ми мина вече тази мисъл: „Смердяков!“ Седях тук пред масата и виках, че съм невинен за тази кръв, а все си мислех: „Смердяков!“ И Смердяков не ми излизаше от ума. Най-сетне сега внезапно помислих същото: „Смердяков!“, но само за секунда: веднага след това помислих: „Не, не е Смердяков!“ Не е негова работа това, господа!

— Не подозирате ли в такъв случай друго някое лице? — предпазливо попита Николай Парфьонович.

— Не знам кой или кое лице, небесна сила или сатаната, но… не е Смердяков! — решително отсече Митя.

— Но защо така категорично и така настоятелно твърдите, че не е той?

— По убеждение. По впечатление. Затова, защото Смердяков е човек с най-долна природа и страхливец. Той е не страхливец, ами съвкупност на всички двуноги страхливци на света, взети заедно. Него кокошка го е раждала. Като говореше с мене, винаги трепереше да не би да го убия, когато в същност не съм и вдигал ръка срещу него. Падал ми е в краката и е плакал, целувал е ей тези мои обуща, като буквално ме е молил „да не го плаша“. Чувате ли: „Да не го плаша“ — каква е тая дума? А аз дори съм проявявал щедрост към него. Той е болезнена кокошка с епилептични припадъци и със слаб ум, която осемгодишно дете може да смаже. Нима това е натура? Не е Смердяков, господа, при това той не обича и парите, не приемаше подаръци от мене… Пък и защо му е да убива стареца? Че той може би

е негов син, незаконен син, знаете ли това?

— Чували сме тази легенда. Но и вие сте син на вашия баща, а сте говорили на всички, че искате да го убиете.

— Камък в моята градина! И камък долен, мръсен! Не ме е страх! О, господа, може би е много подло за вас да ми казвате това в очите! Подло е, защото аз самият ви го казах. Не само исках, но и можех да го убия, пък и доброволно се наклеветих, че насмалко да го убия! Но нали все пак не го убих, нали моят ангел-хранител ме спаси — това именно вие не сте взели пред вид… И затова е подло от ваша страна, подло! Защото аз не съм го убил, не съм го убил, не съм го убил! Чувате ли, прокуроре: не съм го убил!

Той почти се задушаваше. През цялото време на разпита досега не беше изпадал в такова вълнение.

— А какво ви каза той, Смердяков, господа? — попита изведнъж накрая, след като помълча малко. — Мога ли да ви попитам това?

— Вие можете да ни питате за всичко — отговори прокурорът студено и строго, — за всичко, което се отнася до фактическата страна на случая, а ние, повтарям, дори сме длъжни да ви отговорим на всеки въпрос. Намерихме слугата Смердяков, за когото питате, да лежи в безсъзнание на леглото си в извънредно силен, може би десети поред епилептичен припадък. Медикът, който беше с нас, освидетелствува болния и ни каза дори, че може да не доживее и до сутринта.

— Но в такъв случай баща ми го е убил дяволът! — изведнъж изрече Митя, като че ли и до този миг е продължавал да се пита: „Смердяков ли е, или не е Смердяков?“

— Ние ще се върнем по-късно на тоя факт — реши Николай Парфьонович, — а сега не бихте ли желали да продължите показанията си?

Митя помоли за малка почивка. Любезно му позволиха. След като почина, той продължи. Но очевидно му беше тежко. Беше измъчен, оскърбен и разбит душевно. При това прокурорът сега вече сякаш нарочно почна постоянно да го дразни със заяждания за „дреболии“. Щом Митя описа как се качил на оградата и как ударил с чукалото по главата Григорий, който се вкопчил в левия му крак, и веднага след това скочил при повалення, прокурорът го спря и го помоли да опише по-подробно как е бил на оградата. Митя се учуди.

— Ей така на бях се качил, бях възседнал оградата, единият крак — отсам, другият — оттатък…

— А чукалото?

— Чукалото в ръцете.

— Не в джоба ви? Толкова подробно го помните? Е, и после силно ли замахнахте с ръка?

— Трябва да е било силно, но защо ви е това?

— Не бихте ли могли да седнете на стола точно както тогава на оградата, и да ни представите нагледно за по-ясно как и накъде сте замахнали, на коя страна?

— Но вие подигравате ли ми се? — попита Митя и високомерно изгледа разпитващия, но на онзи не му мигна окото. Митя нервно се обърна, възседна стола и замахна с ръка:

— Ето така го ударих! Ето така го убих! Какво още искате?

— Благодаря ви. Ще бъдете ли така добър сега да обясните: защо в същност скочихте долу, с каква цел и какво в същност имахте пред вид?

— Е, по дяволите… скочих при повалення… Не знам защо!

— Макар че сте били в такова вълнение? И сте бягали?

— Да, във вълнение и бягах.

— Искали сте да му помогнете?

— Какво ще му помагам… А може и за да му помогна, не помня.

— Не бяхте на себе си? Тоест сте били дори в някакво безпаметство?

— О, не, в никакво безпаметство, помня всичко. Всичко от игла до конец. Скочих да го видя и му бърсах с кърпа кръвта.

— Видяхме вашата кърпа. Надявали сте се да съживите повалення от вас?

— Не знам дали съм се надявал. Просто исках да се убедя жив ли е, или не.

— А, искали сте да се убедите! Е, и какво?

— Не съм медик, не можах да разбера. Побягнах, като мислех, че съм го убил, а ето че той се съживил.

— Прекрасно — завърши прокурорът. — Благодаря ви. Само това ми трябваше. Бъдете така добър да продължите по-нататък.

Уви, на Митя и през ум не му мина да разкаже, макар да помнеше това, че тогава скочи от съжаление и като застана над убития, изрече дори няколко жалки думи: „Изпати си старецът, няма що, е, да лежи.“ А прокурорът извади само едно заключение, че той е скочил „в такъв момент и в такова вълнение“ само с цел да се убеди напълно дали е жив, или единственият свидетел на неговото престъпление. И че следователно каква е била силата, решителността, хладнокръвието и съобразителността на този човек дори в такъв момент… и пр., и пр. Прокурорът беше доволен: „Ядосах болезнения човек с «дреболиите»

и той се издаде.“

Митя продължи по-нататък с усилие. Но веднага беше спрян пак, сега вече от Николай Парфьонович:

— Но как можахте да влезете при слугинята Федося Маркова, като са ви били толкова окървавени ръцете и както се оказа после, и лицето?

— Но аз тогава изобщо не съм забелязал, че съм целият в кръв! — отговори Митя.

— Това е правдоподобно, така става обикновено — спогледаха се прокурорът и Николай Парфьонович.

— Именно не забелязах, прекрасно го казахте, господин прокурор — одобри изведнъж и Митя.

Но по-нататък започна историята на внезапното решение на Митя да се „отстрани“ и „да остави щастливите да вървят“. И той сега съвсем не можеше както одеве да се реши пак да разкрива сърцето си и да разказва за „царицата на душата си“. Не му даваше сърце пред тия студени хора, които се „впиваха в него като дървеници“. И затова на повторните въпроси заяви кратко и остро:

— И реших да се самоубия. Защо трябваше да живея: този въпрос дойде от само себе си. Дошъл беше нейният предишен, безспорен, нейният оскърбител, но той беше дошъл с любов след петте години, за да изкупи със законен брак обидата. И аз разбрах, че всичко е свършено за мене… А зад мен — позор и ето тази кръв, кръвта на Григорий… Защо да живея! И отидох да откупя заложените пистолети, за да ги приготвя и на разсъмване да си вкарам един куршум в главата…

— А през нощта гуляй на провала?

— През нощта гуляй на провала. Но, по дяволите, господа, свършвайте по-скоро. Наистина исках да се застрелям ей тук, наблизо, и щях да свърша към пет сутринта, а в джоба си приготвих и писъмце, написах го у Перхотин, след като заредих пистолета. Ето писъмцето, четете. Не го разказвам заради вас! — прибави изведнъж презрително. Извади от джоба на жилетката листчето и го захвърли на масата; следователите го прочетоха с любопитство и както му е редът, го приложиха към делото.

— А ръцете си все още не се сещахте да умиете, дори като отивахте у господин Перхотин? Не се бояхте, значи, от подозрения?

— Какви подозрения? Който ще да ме подозира — беше ми все едно, щях да дойда тук в пет часа сутринта да се застрелям и нищо нямаше да успеят да направят. Защото, ако не беше случаят с баща ми,

вие нищо нямаше да научите и нямаше да дойдете тук. О, това дяволът го е направил, дяволът е убил баща ми, чрез дявола и вие тъй скоро научихте! И как успяхте да дойдете толкова бързо? Чудо, фантазия!

— Господин Перхотин ни съобщи, че вие, като сте влезли при него, сте държали в ръцете си… в окървавените си ръце… пари… много пари… цяла пачка по сто рубли, и че момчето, слугата му, също видяло това!

— Така е, господа, доколкото си спомням, така беше.

— Сега се явява едно малко въпросче. Не можете ли да ни съобщите — извънредно меко започна Николай Парфьонович — откъде сте намерили изведнъж толкова пари, когато от случая се вижда, като се пресметне времето дори, че не сте си ходили в къщи?

Прокурорът се понамръщи от въпроса, поставен така направо, но не прекъсна Николай Парфьонович.

— Не, не съм си ходил у дома — отговори Митя, наглед доста спокоен, но с поглед в земята.

— Позволете в такъв случай да повторя въпроса — продължи Николай Парфьонович някак подмолно. — Откъде сте могли изведнъж да намерите такава сума, когато според собственото ви признание в пет часа същия ден…

— Съм имал нужда от десет рубли и съм заложил пистолетите си при Перхотин, сетне съм ходил при Хохлакова да искам три хиляди рубли, но тя не ми е дала, и прочие и прочие — остро го прекъсна Митя, — и ето, господа, бил съм без пари, а изведнъж се явяват хиляди, а? Но знаете ли, господа, вие двамата сега се страхувате: ами ако не каже откъде ги е взел? Така е: няма да кажа, господа, познахте, няма да чуете това — отсече изведнъж Митя извънредно решително. Следователите помълчаха малко.

— Разберете, господин Карамазов, че за нас е изключително необходимо да знаем това — тихо и смирено рече Николай Парфьонович.

— Разбирам и въпреки това няма да кажа.

Намеси се и прокурорът и пак напомни, че разпитваният, разбира се, може да не отговаря на въпросите, ако смята това по-изгодно за себе си, и т.н., но като се има пред вид каква вреда може да си докара заподозреният със своето премълчаване и особено при въпроси от такава важност, която…

— И тъй нататък, господа, и тъй нататък! Стига толкова, тази песен вече я чух! — пак ги прекъсна Митя. — Сам разбирам колко е важно всичко и че това е най-същественият параграф, но въпреки това

няма да кажа.

— Какво от това, то не е наша работа, а ваша, сам ще си навредите — нервно отбеляза Николай Парфьонович.

— Вижте какво, господа, шегата настрана — впери очи Митя и твърдо изгледа и двамата. — Аз още от самото начало предчувствувах, че по този параграф няма да се разберем. Но в началото, когато започнах да давам показания, всичко това беше в далечна мъгла, всичко плаваше и аз дори бях толкова прост, че започнах с предложение за „взаимно доверие помежду ни“. Сега сам виждам, че такова доверие не можеше да съществува, защото все пак щяхме да стигнем до тази проклета ограда! И ето че стигнахме. Не може — и толкова! Впрочем аз не ви обвинявам, и вие не можете да ми вярвате, разбирам това!

Той мрачно замълча.

— А не бихте ли могли, без да нарушавате ни най-малко вашето решение да премълчите най-главното, не бихте ли могли същевременно поне малко да загатнете: какви толкова силни мотиви биха могли да ви накарат да мълчите в този така опасен за вас момент на днешните показания?

Митя тъжно и някак замислено се усмихна.

— Аз съм много по-добър, отколкото мислите, господа, ще ви кажа защо и ще ви загатна, макар че не заслужавате това. Затова го премълчавам, господа, защото тук е позорът за мене. В отговора на въпроса: откъде съм взел тези пари, за мене има такъв позор, с който не би могло да се сравнява дори и убийството, и ограбването на баща ми, ако аз го бях убил и ограбил. Ето защо не мога да говоря. Заради този позор не мога. Но какво, господа, искате да запишете това?

— Да, ще го запишем — измънка Николай Парфьонович.

— Не би трябвало да го записвате, за „позора“. Казах ви го само от душевна доброта, а можех и да не го казвам, аз, така да се каже, ви го подарих, а вие веднага — черно на бяло. Но пишете, пишете, каквото искате — презрително и с погнуса завърши той, — не се боя от вас и… се гордея пред вас.

— А не бихте ли ни казали за какво все пак се отнася този позор? — смотолеви Николай Парфьонович.

Прокурорът ужасно се намръщи.

— Не, не, c’est fini[241], не се мъчете. Пък и не си заслужава да се мърся. И без това се омърсих от вас. Не заслужавате, нито вие, нито никой… Стига толкова, господа, прекратявам.

Това беше казано съвсем категорично. Николай Парфьонович

престана да настоява, но от погледите на Иполит Кирилович моментално успя да забележи, че той все още не губи надежда.

— Не можете ли поне да кажете: каква беше сумата в ръцете ви, когато влязохте с нея при господин Перхотин, тоест точно колко рубли?

— И това не мога да кажа.

— На господин Перхотин, струва ми се, сте казали за три хиляди рубли, които уж сте получили от госпожа Хохлакова.

— Може да съм казал. Стига, господа, няма да кажа колко бяха.

— Ако обичате в такъв случай да опишете как тръгнахте за насам и всичко, което сте правили тук.

— Ох, за това можете да попитате всички тука. Но впрочем, моля, и аз ще ви разправя.

Той разказа, но ние няма да предаваме разказа му. Разказваше сухо и накратко. За възторзите на любовта си изобщо не каза нищо. Разправи обаче как решителността му да се застреля минала „пред вид някои нови факти“. Той разказваше, без да се мотивира, без да се впуска в подробности. Пък и следователите не го тормозиха много този път: ясно беше, че и за тях сега не е това най-важното.

— Ще проверим всичко това, ще се върнем на всичко това още веднъж при разпита на свидетелите, който ще стане, разбира се, във ваше присъствие — завърши разпита Николай Парфьонович. — А сега позволете да ви помоля да извадите тук, на масата, всички вещи, които имате у себе си, а главно всичките пари, с които разполагате сега.

— Парите ли, господа? Заповядайте, разбирам, че трябва. Учудвам се дори как не се поинтересувахте по-рано. Вярно, че няма къде да ида, ето ме пред вас. Заповядайте, ето моите пари, пребройте ги и ги вземете, това е всичко, струва ми се.

Той извади всичко от джобовете си, дори дребните пари, двадесет копейки извади от джоба на жилетката си. Преброиха парите, излязоха осемстотин тридесет и шест рубли и четиридесет копейки.

— Това ли е всичко? — попита следователят.

— Това е.

— Вие благоволихте да кажете преди малко, когато давахте показанията си, че в дюкяна на Плотникови сте оставили триста рубли, на Перхотин сте дали десет, на каруцаря двадесет, тук сте загубили на карти двеста, после…

Николай Парфьонович изброи всичко. Митя на драго сърце му помогна. Припомниха си и включиха в сметката всяка копейка. Николай Парфьонович направи набързо сметка.

— С тези осемстотин излиза, че първоначално сте имали общо към хиляда и петстотин рубли?

— Така излиза — отряза Митя.

— Защо тогава всички твърдят, че са били много повече?

— Нека твърдят.

— Пък и вие самият твърдяхте.

— И аз самият твърдях.

— Ние пак ще проверим всичко това от показанията на неразпитваните още други лица; за парите си не се безпокойте, те ще се пазят, където трябва, и ще бъдат на ваше разположение, след като привърши всичко… започнато… ако се окаже или, с други думи, се докаже, че имате неоспоримо право върху тях. Да, а сега…

Николай Парфьонович изведнъж стана и твърдо заяви на Митя, че е „принуден и длъжен“ да направи най-подробен, най-точен оглед „както на дрехите ви, така и на всичко друго“…

— Заповядайте, господа, ще си обърна всички джобове, ако искате.

И той наистина започна да си обръща джобовете.

— Необходимо е дори да си свалите дрехите.

— Как? Да се съблека? Фу, дявол го взел! Но претърсете ме така! Не може ли така?

— В никакъв случай, Дмитрий Фьодорович. Трябва да си съблечете дрехите.

— Както искате — мрачно се подчини Митя. — Само, моля ви се, не тук, а зад завесата. Кой ще ме претърсва?

— Разбира се, зад завесата — наведе глава Николай Парфьонович в знак на съгласие. Личицето му изрази дори особена важност.

VI. Прокурорът хваща Митя

Започна се нещо съвсем неочаквано и чудно за Митя. Само преди минута той в никакъв случай не би могъл да допусне, че някой може така да се отнесе с него, Митя Карамазов! Главно, стана нещо унизително, а от тяхна страна „високомерно и презрително към него“. Дето го накараха да си съблече сюртука, нищо, но те го помолиха да продължава да се съблича. И не че го помолиха, ами в същност му заповядаха; той прекрасно разбра това. От гордост и презрение се подчини изцяло и без дума да каже. Зад завесата влезе освен Николай Парфьонович и прокурорът, присъствуваха и няколко селяни, „разбира се, за сила — помисли си Митя, — а може би и за нещо друго“.

— Как, и ризата ли да съблека? — остро попита той, но Николай Парфьонович не му отговори: те с прокурора бяха задълбочени в разглеждане на сюртука, панталона, жилетката и фуражката и явно и двамата бяха много заинтригувани от огледа: „Никак не се церемонят — мина му през ум, — не спазват дори необходимата любезност.“

— Втори път ви питам: трябва ли, или не, да си събличам ризата? — проговори той още по-остро и по-сърдито.

— Не се безпокойте, ще ви уведомим — отговори дори някак началнически Николай Парфьонович. Поне на Митя така му се стори.

В това време следователят и прокурорът старателно се съвещаваха нещо шепнешком. На сюртука, особено от лявата страна отзад, откриха грамадни петна кръв, засъхнали, закоравели и още не съвсем размачкани. На панталона също. Николай Парфьонович освен това собственоръчно в присъствието на свидетелите опипа с пръсти яката, маншетите и всички ръбове на сюртука и панталона, очевидно търсейки нещо — разбира се, пари. Най-вече, те не криеха от Митя подозрението, че той е могъл и е бил способен да зашие пара в дрехите си. „Това вече съвсем като с крадец, а не като с офицер“ — изръмжа той на себе си. При това съобщаваха помежду си мислите си пред него със странна откровеност. Например писарят, който също се беше озовал зад завесата и току се въртеше и прислужваше, обърна внимание на Николай Парфьонович върху фуражката, която също опипаха. „Спомнете си Гриденко, писаря — отбеляза деловодителят, — лятос отиде да вземе заплатите на цялата канцелария, а като се върна, заяви, че се бил напил и загубил парите — и къде се намериха? Ето в тия кантове на фуражката, сторублевите

банкноти бяха завити на тръбички и зашити в кантовете.“ Случая с Гриденко помнеха много добре и следователят, и прокурорът и затова сложиха настрана фуражката на Митя и решиха, че всичко това трябва после да се прегледа още веднъж основно, а и всички дрехи.

— Чакайте — викна изведнъж Николай Парфьонович, като забеляза обърнатия навътре десен маншет на десния ръкав на ризата, цял облян с кръв. — Чакайте, какво е това, кръв?

— Кръв — отсече Митя.

— Тоест каква кръв… и защо ръкавът е подгънат навътре?

Митя разказа как си беше оцапал маншета, докато се занимаваше с Григорий, и беше подгънал ръкава си навътре още у Перхотин, когато си миеше ръцете.

— И ризата ви ще трябва да се вземе, това е много важно… за веществено доказателство. — Митя се изчерви и освирепя.

— Че как, гол ли да остана? — извика той.

— Не се безпокойте… Ще ви оправим някак, а сега направете си труда да съблуете и чорапите.

— Да не се шегувате? Наистина ли е толкова необходимо? — И очите на Митя пламнаха.

— Не ни е до шеги! — строго го сряза Николай Парфьонович.

— Е, щом трябва… аз… — замърмори Митя и като седна на леглото, почна да си съблува чорапите. Беше му непоносимо срамно: всички облечени, а той съблечен и — колкото и да е странно — като се съблече, той самият сякаш се почувствува виновен пред тях и главно, беше почти съгласен, че наистина изведнъж е станал по-долен от всички тях и че сега те вече имат пълното право да го презират. „Ако всички са съблечели, няма нищо срамно, но само един да е съблечен и всички да го гледат — позор! — непрекъснато се въртеше в ума му. — Все едно че съм нувам, понякога насън съм изпитвал такива позори над себе си.“ Но да си съблуе чорапите му беше дори особено мъчително: те бяха твърде нечисти, пък и долните му дрехи, и сега всички видяха това. А най-вече, той самият не обичаше краката си, кой знае защо цял живот беше смятал големите пръсти на двата си крака уродливи, особено единия на десния крак, с груб, плосък и някак закривен навътре нокът и ето сега всички ще го видят. От непоносим срам той изведнъж стана още по-груб и вече нарочно сам си смъкна ризата.

— Не искате ли още на някое място да потърсите, ако не ви е срам?

— Не, засега няма нужда.

— Ами аз така ли ще стоя гол? — свирепо продължи той.

— Да, засега това е необходимо… Направете си труда малко да поседнете, можете да вземете от леглото одеялото и да се завиете, а пък аз… аз ще уредя всичко това.

Показаха всички вещи на свидетелите, съставиха акт за огледа и най-сетне Николай Парфьонович излезе, а дрехите бяха изнесени след него. Иполит Кирилович също излезе. С Митя останаха само селяните и те стояха мълчаливо втренчени в него. Митя се загърна в одеялото, стана му студено. Голите му нозе стърчаха навън и той все не можеше да издърпа одеялото така, че да ги покрие. Николай Парфьонович, кой знае защо, се забави дълго време, „изтезателно дълго“, „има ме за някакво пале“ — скърцаше със зъби Митя. „Това нищожество прокурорът, и той излезе, сигурно от презрение, отврати се да ме гледа гол.“ Митя все пак мислеше, че някъде там ще прегледат дрехите му и ще ги върнат. Но какво беше неговото негодуване, когато Николай Парфьонович най-сетне се появи със съвсем други дрехи, които носеше след него един селянин.

— На ви дрехи — нахално рече той, очевидно много доволен от успеха на своята мисия. — Господин Калганов ги жертвува за този интересен случай, а също и една чиста риза. За щастие всичко това се намери в куфара му. Долните дрехи и чорапите можете да си запазите.

Митя кипна страшно.

— Не искам чужди дрехи — изкрещя той заплашително, — дайте ми моите!

— Невъзможно.

— Дайте ми моите, по дяволите Калганов, и дрехите му, и той самият!

Дълго го убеждаваха. И криво-ляво го успокоиха. Внушиха му, че понеже дрехите му са зацапани с кръв, трябва да се „приложат към веществените доказателства“, а да му ги оставят сега да ги облече „нямат дори право… тъй като не се знае как ще завърши делото“. Митя най-сетне се опита да го разбере. Той мрачно млъкна и почна да се облича бързо. Отбеляза само, докато се обличаше, че тия дрехи са по-скъпи от неговите стари дрехи и че не би искал да ги „ползува“. Освен това „унизително тесни. Шут ли ще представлявам с тях, или какво… за ваше наслаждение!“

Пак му внушиха, че и сега преувеличава, че господин Калганов, макар и да е по-висок от него, но разликата е малка и може би само панталонът ще му бъде малко дълъг. Но сюртукът се оказа наистина тесен в раменете.

— Дявол да го вземе, не мога дори да се закопчая — пак

замърмори Митя, — моля ви се, бъдете така добри и още сега съобщете от мое име на господин Калганов, че не съм му искал дрехите и че аз самият приличам с тях на шут.

— Той много добре разбира това и съжалява… тоест не за дрехите си, а за целия тоя случай… — измънка Николай Парфьонович.

— Плюя на неговите съжаления! Е, сега къде? Или все тук ще седя?

Помолиха го да излезе пак в „онази стая“. Митя излезе свъсен от злоба и се мъчеше да не гледа никого. С чуждите дрехи се чувствуваше съвсем опозорен, дори пред тези селяци и пред Трифон Борисович, чието лице внезапно се мярна, кой знае защо, на вратата и изчезна. „Дойде да погледне чучелото“ — помисли си Митя. Той седна пак на предишния си стол. Привиждаше му се нещо кошмарно и нелепо, струваше му се, че не е с ума си.

— Е, какво сега, ще ме биете с пръчки ли, то друго вече не остана — изръмжа на прокурора. Към Николай Парфьонович вече не желаеше и да се обърне, сякаш не благоволяваше дори да говори с него. „Прекалено внимателно разглеждаше чорапите ми и дори заповяда, подлецът, да ги обърнат наопаки и го направи нарочно, за да покаже пред всички колко ми е нечисто бельото!“

— Сега ще трябва да минем към разпита на свидетелите — рече Николай Парфьонович сякаш в отговор на въпроса на Дмитрий Фьодорович.

— Да — рече прокурорът замислен, сякаш също обмисляше нещо.

— Ние, Дмитрий Фьодорович, направихме каквото можахме във ваш интерес — продължи Николай Парфьонович, — но след като получихме от ваша страна толкова решителен отказ да ни обясните произхода на сумата, която имате у себе си, ние в дадения случай…

— Този пръстен на ръката ви какъв е? — изведнъж го прекъсна Митя, сякаш се отърси от някаква мисъл, и посочи единия от трите големи пръстена, които украсяваха дясната ръка на Николай Парфьонович.

— Пръстенът ли? — попита с учудване Николай Парфьонович.

— Да, ето този… на средния пръст, с жилчиците, какъв е този камък? — някак нервно като упорито дете настояваше Митя.

— Това е млечен топаз — усмихна се Николай Парфьонович, — ако искате да го разгледате, ще го сваля…

— Не, не, недейте го сваля! — свирепо извика Митя, който изведнъж се опомни и се ядоса на себе си. — Недейте го сваля, не

трябва… По дяволите… Господа, вие омърсихте душата ми! Нима мислите, че ще крия от вас, ако наистина съм убил баща си, ще извъртам, ще лъжа и ще се прикривам? Не, не е такъв Дмитрий Карамазов, той не би понесъл това и ако бях виновен, кълна ви се, нямаше да чакам вашето пристигане тук и изгрев слънце, както мислех отначало, а щях да се гръмна много по-рано, още преди съмване! Чувствувам това сега по себе си. За двадесет години живот не бих могъл да науча толкова, колкото научих през тази проклета нощ!… И такъв ли, такъв ли бих бил аз през тая нощ и в тая минута сега; седнал с вас — така ли бих говорил, така ли бих се движил, така ли бих гледал вас и света, ако наистина бях отцеубиец, след като дори това случайно убийство на Григорий не ми даваше мира цялата нощ — не от страх, о, не само от страх пред вашето наказание! Позорът! И вие искате на такива присмехулници като вас, които нищо не виждат и на нищо не вярват, слепи къртици и присмехулници, да разкрия и да разкажа и за друга моя подлост, за нов позор, дори това да ме спаси от вашето обвинение? Не, по-добре каторга! Онзи, който е отворил вратата на баща ми и е влязъл оттам, той го е убил, той го е обрал. Кой е той, тъна в догадки и се измъчвам, но не е Дмитрий Карамазов, да знаете — това е всичко, което мога да ви кажа, и стига, не ме разпитвайте повече… Заточете ме, убийте ме, но не ме дразнете повече. Аз млъквам. Викайте вашите свидетели!

Митя изговори своя неочакван монолог, сякаш вече твърдо решил да млъкне окончателно. Прокурорът през цялото време го гледаше и щом той млъкна, с най-студен и спокоен зид каза, като да говореше нещо най-обикновено.

— Тъкмо по повод на тази отворена врата, за която току-що споменахте, можем да ви съобщим сега именно едно извънредно интересно и крайно важно за нас и за вас показание на ранения от вас старец Григорий Василиев. Той ясно и категорично ни предаде, когато дойде на себе си, в отговор на нашите разпитвания, че още когато излязъл на стълбите и чул шум в градината, решил да влезе там през вратичката, която била отворена, и като влязъл в градината, още преди да ви забележи, че бягате в тъмнината, както вече ни съобщихте, откъм отворения прозорец, на който сте видели баща си, той, Григорий, хвърлил поглед наляво и забелязал наистина този отворен прозорец, но забелязал в същото време много по-близо до себе си и широко отворената врата, за която заявихте, че през цялото време, докато сте били в градината, е била затворена. Няма да скрия от вас, че самият Василиев категорично твърди и свидетелствува, че вие трябва да сте

избягали през вратата, макар че той, разбира се, не ви е видял с очите си, как бягате оттам, защото в първия момент, когато ви е забелязал, вие сте били вече на известно разстояние от него, всред градината, и сте бягали към оградата…

Още по средата на речта му Митя скочи от стола си.

— Глупости! — извика той в изстъпление. — Нагла лъжа! Той не е могъл да види отворена вратата, защото тя беше тогава затворена… Лъже!

— Длъжен съм да ви повторя, че неговото показание е категорично. Няма колебания. И държи на него. Няколко пъти го питахме за това.

— Точно така, аз няколко пъти го питах! — потвърди е жар и Николай Парфьонович.

— Не е вярно, не е вярно! Това е или клевета против мене, или халюцинация на луд човек — продължи да крещи Митя, — чисто и просто обезумял, окървавен, от раната му се е сторило, когато се е свестил… Той просто бълнува.

— Да, но той е забелязал отворената врата не когато се е свестил от раната, а много по-рано, когато е влизал в градината откъм пристройката.

— Но това не е вярно, не е, не може да бъде! Клевети ме от злоба… Не е могъл да види… Аз не изтичах от вратата — задъхваше се Митя.

Прокурорът се обърна към Николай Парфьонович и внушително му каза:

— Покажете го!

— Познат ли ви е този предмет? — И Николай Парфьонович изведнъж сложи на масата един голям канцеларски плик от дебела хартия, на който се виждаха още трите запазени печата от червен восък. Самият плик беше празен и от едната страна разкъсан. Митя се изцъкли.

— Това е… това е, изглежда, пликът на баща ми — измърмори той, — същият, в който са били ония три хиляди… и ако има надпис, момент: „на пиленцето“… ето: три хиляди — извика той, — трите хиляди, виждате ли?

— Как не, виждаме, но пари вече не намерихме в него, той беше празен и захвърлен на земята до леглото зад паравана.

Няколко секунди Митя остана слисан.

— Господа, Смердяков е! — изкрещя той изведнъж с всичка сила. — Той го е убил, той го е ограбил! Само той знаеше къде е скрит

пликът на стареца… Той е, сега е ясно!

— Но за плика сте знаели и вие, и това, че е под възглавницата.

— Никога не съм знаел: никога не съм го виждал, за пръв път сега го виждам, по-рано само бях чувал от Смердяков… Само той знаеше къде го крие старецът, аз не знаех… — съвсем се задъхваше Митя.

— Обаче вие самият ни казахте преди малко, че пликът бил под възглавницата на покойния ви родител. Вие точно така казахте, под възглавницата, значи, знаели сте къде е бил.

— Така сме го записали! — потвърди Николай Парфьонович.

— Глупост, нелепост! Изобщо не съм знаел, че е бил под възглавницата. Пък може и да не е бил под възглавницата… Какво казва Смердяков? Питахте ли го къде е бил пликът? Какво казва Смердяков? Това е най-важното… А аз нарочно говорих против себе си… Аз ви излъгах, без да мисля, че е бил под възглавницата, а вие сега… Нали знаете — изтърве ти се от езика — и кажеш. А знаеше само Смердяков, единствен Смердяков и никой друг!… Той и на мене не откри къде е пликът! Но това е тон, той е; несъмнено той го е убил, това сега ми е ясно като бял ден — викаше във все по-голямо изстъпление Митя, като се повтаряше несвързано, горещеше се и се ожесточаваше. — Разберете това и го арестувайте по-скоро, по-скоро… Именно той го е убил, когато аз съм избягал и докато Григорий е бил в несвяст, сега е ясно… Той е дал знака и баща ми му е отворил… Защото единствен той знаеше знаците, а без знак баща ми никому не би отворил…

— Но вие пак забравяте едно обстоятелство — все тъй сдържано, но сякаш вече тържествувайки, го прекъсна прокурорът, — че не е имало нужда да се дават знаци, след като вратата е била вече отворена още докато сте били в градината…

— Вратата, вратата. — заповтаря Митя, безмълвно впи очи в прокурора и се отпусна пак безсилен на стола. Всички млъкнаха.

— Да, вратата!… Това е фантом! Бог е против мене! — извика той, вече съвсем несмислено вгледан пред себе си.

— Ето, виждате ли — важно проговори прокурорът, — и разсъдете сега сам, Дмитрий Фьодорович: от една страна, това показание за отворената врата, през която сте избягали, което тежи и на вас, и на нас. От друга страна — необяснимото, упорито и почти ожесточено ваше премълчаване относно произхода на парите, които неочаквано са се появили у вас, след като три часа по-рано, според собственото ви показание, сте заложили пистолетите си, за да

получите само десет рубли! След всичко това решете сам: на какво да вярваме и на кое да се спрем? И не ни се сърдете, че сме „студени циници и присмехулници“, които не са в състояние да вярват в благородните пориви на вашата душа… Разберете все пак и нашето положение…

Митя беше в невъобразимо вълнение, той пребледня.

— Добре! — извика той изведнъж. — Ще ви открия моята тайна, ще ви открия откъде съм взел парите!… Ще открия позора, за да не виня после нито вас, нито себе си…

— И повярвайте, Дмитрий Фьодорович — подхвана Николай Парфьонович с някакъв умилен и радостен гласец, — че всяко искрено и пълно ваше признание, направено именно в тая минута, може впоследствие да повлияе за неимоверно облекчаване на вашата участ и дори нещо повече…

Но прокурорът го побутна леко под масата и той успя навреме да се спре. Митя в същност не го и слушаше.

VII. Голямата тайна на Митя. Освиркан

— Господа — започна той все така развълнуван, — тези пари… аз искам да се изповядам напълно… тези пари бяха мои.

Прокурорът и следователят чак облещиха очи, те ни най-малко не очакваха това.

— Как така ваши — измърмори Николай Парфьонович, — след като в пет часа следобед според собственото ви признание…

— Е, по дяволите пет часа следобед и собственото ми признание, не е там работата сега! Тези пари бяха мои, мои, тоест крадени мои… тоест не мои, а крадени, аз ги бях откраднал, те бяха хиляда и петстотин рубли и бяха в мене, през цялото време бяха в мене…

— Но откъде ги бяхте взели?

— От врата си, господа, ги взех, от врата си… ето от същия ей този мой врат… Тук бяха, на врата ми, зашити в едно парцалче, и висяха на врата ми отдавна, вече около месец ги носех на врата си заедно със срама и позора!

— Но от кого ги бяхте… присвоили?

— Искахте да кажете: „откраднали“? Казвайте сега думите направо. Да, аз смятам, че все едно ги бях откраднал, а ако искате, наистина ги бях „присвоил“. Но според мене откраднал. А снощи вече съвсем ги откраднах.

— Снощи? Но току-що казахте, че от около месец сте ги били… взели!

— Да, но не от баща ми, не от баща ми, не се безпокойте, не съм ги откраднал от баща ми, а от нея. Оставете ме да разкажа и не ме прекъсвайте. Толкова е тежко. Вижте какво: преди един месец ме повика Катерина Ивановна Верховцева, бившата ми годеница… Познавате ли я?

— Как не, моля ви се.

— Знам, че я познавате. Благородна душа, най-благородната от благородните, но мене ме мрази отдавна вече, о, отдавна, отдавна… и заслужено, заслужено ме мрази!

— Катерина Ивановна ли? — попита с учудване следователят. Прокурорът също ужасно се ококори.

— О, не произнасяйте името й всуе! Аз съм подлец, че я излагам. Да, аз виждах, че ме мрази… отдавна… още от първия път, още оттогава, у дома, в моята квартира… Но стига, стига толкова, това вие дори не сте достойни да знаете, това съвсем не трябва… А трябва само

това, че тя ме извика преди един месец, даде ми три хиляди рубли, за да ги изпратя на сестра й и още една сродница в Москва (като че ли не можеше тя да ги изпрати!), а аз… това беше точно в онзи съдбоносен час от моя живот, когато аз… с една дума, когато току-що се бях влюбил в друга, в нея, сегашната, тази, която задържахте сега там, долу, Грушенка… аз я доведох тогава тук, в Мокрое, и прогулях тук за два дни половината от тия проклети три хиляди, тоест хиляда и петстотин, а другата половина запазих за себе си. И ето тези хиляда и петстотин, които бях запазил, ги носех на врата си като талисман, а вчера ги разпечатах и ги прогулях. Остатъкът от осемстотин рубли е сега у вас, Николай Парфьонович, това е остатък от вчерашните хиляда и петстотин.

— Чакайте, как така, вие сте прогуляли тук тогава, преди месец, три хиляди рубли, а не хиляда и петстотин, всички го знаят.

— Кой го знае? Кой ги е броил? На кого съм давал да ги брои?

— Моля ви се, та вие самият сте разправяли на всички, че сте прогуляли тогава точно три хиляди рубли.

— Истина е, разправях го, на целия град го приказвах и целият град приказваше, и всички така смятаха, и тук, в Мокрое, също всички смятаха, че са били три хиляди. Но все пак прогулях не три хиляди, а хиляда и петстотин, а другите хиляда и петстотин ги заших; ето така стана, господа, ето откъде са тези вчерашните пари…

— Това е почти фантастично… — изпелтечи Николай Парфьонович.

— Позволете да ви попитам — проговори най-после прокурорът, — не сте ли съобщавали поне на някого това обстоятелство по-рано… тоест че хиляда и петстотин рубли от тези пари сте задържали още тогава, преди един месец?

— На никого не съм го казвал.

— Това е странно. Наистина ли съвсем на никого?

— Съвсем на никого. На никого.

— Но защо е трябвало да криете? Какво ви е накарало да го превърнете в такава тайна? Ще ви обясня по-точно: вие ни открихте най-сетне своята тайна, която според вашите думи била толкова „позорна“, макар че в същност — тоест, разбира се, само относително казано — тази постъпка, тоест именно присвояването на чуждите три хиляди, и без съмнение само временно — тази постъпка, според мене поне, е една постъпка само във висша степен лекомислена, но не толкова позорна, като се вземе освен това под внимание и вашият характер… Е, да речем, дори и много срамна, съгласен съм, но само

срамна, все пак не позорна… Тоест искам да кажа, че за тези похарчени от вас три хиляди рубли на госпожа Верховцева мнозина се досещаха през този месец и без вашето признание, аз например бях чувал тази легенда… Михаил Макарович например и той я е чувал. Така че, в края на краищата, това почти вече не е легенда, а клюка на целия град. При това има следи, че и вие самият, ако не се лъжа, сте признавали на някой това, тоест именно че тези пари са от госпожа Верховцева… И затова ми е много чудно, че придавахте досега, тоест до тази минута, такава необикновена тайна на тия запазени според вашите думи хиляда и петстотин рубли и свързвахте тази ваша тайна с някакъв ужас дори… Невероятно е подобна тайна да ви струва толкова мъки да я признаете… защото вие и сега дори викахте, че по-добре каторга, отколкото да си признаете.

Прокурорът млъкна. Той беше се разпалил. Не криеше своя яд, почти злоба, и изля всичко, което му се беше насъбрало, без дори да се грижи за красотата на стила си, тоест несвързано и почти оборкано.

— Позорът не беше в хиляда и петстотинте рубли, а в това, че запазих тези хиляда и петстотин рубли от онези три хиляди — твърдо произнесе Митя.

— Но какво — усмихна се нервно прокурорът, — какво позорно има в това, че от взетите вече безсрамно, или щом така желаете, и позорно, три хиляди сте запазили половината по свое усмотрение? По-важното е, че сте присвоили трите хиляди, а не как сте ги разпределили. Впрочем защо именно така сте ги разпределили, тоест запазили сте тази половина? За какво, с каква цел сте направили така, можете ли да ни обясните?

— О, господа, та в целта е именно същността! — извика Митя. — Запазих ги от подлост, тоест от пресметливост, защото пресметливостта в този случай е именно подлост… И цял месец продължи тази подлост!

— Не разбирам.

— Учудвате ме. Но впрочем ще ви обясня пак, наистина може би не разбирате. Вижте какво, следете моята мисъл: аз присвоявам три хиляди рубли, които са поверени на моята чест, гуляя с тях, пропивам ги всичките, сутринта се явявам при нея и казвам: „Катя, виновен съм, аз пропих твоите три хиляди“ — е, какво, хубаво ли е това? Не, не е хубаво, безчестно и малодушно е, звяр и до зверство невъздържан човек, така ли е, така ли е? Но все пак не крадец, нали? Не просто крадец, не, съгласете се! Пропил съм ги, но не съм ги откраднал! Сега втори, още по-чудесен случай, следете мисълта ми, иначе може пак да

се объркам — нещо ми се вие свят, — и така, втори случай: пропивам тук само хиляда и петстотин от трите хиляди, тоест половината. На другия ден отивам при нея и занасям другата половина: „Катя, прибери си от мене, мерзавеца и лекомисления подлец, тази половина, защото другата половина я пропих, значи може да пропия и тази, така че да не вляза пак в грях!“ Е, в такъв случай? Всичко, каквото обичате, и звяр, и подлец, но вече не крадец, не напълно крадец, защото, ако съм крадец, положително нямаше да върна половината пари, а щях да присвоя и тях. Тогава тя вижда, че щом е донесъл половината пари, ще върне и другите, тоест пропитите, цял живот ще търси, ще работи, но ще ги намери и ще ги върне. И така, подлец, но не крадец, както искате, но не крадец!

— Да речем, известна разлика има — усмихна се студено прокурорът. — Но странно е все пак, че намирате чак толкова съдбоносна разлика.

— Да, намирам такава съдбоносна разлика! Подлец може да бъде всеки, пък и е комай, но крадец не може да бъде всеки, а само архиподлецът. Не ги мога чак толкова тези тънкости… Само че крадецът е по-подъл от подлеца, това е моето убеждение. Слушайте, аз нося парите цял месец със себе си, още утре мога да реша да ги върна, и вече не съм подлец, но не мога да реша, там е работата, макар че всеки ден решавам, макар че всеки ден се подтиквам: „Реши се, реши се, подлецо!“ — и ето цял месец не мога да се реша, това е! Какво, хубаво ли е според вас, хубаво ли е?

— Да речем, не е толкова хубаво, това прекрасно го разбирам и не споря — отговори прокурорът сдържано. — И изобщо нека се откажем от всички препирни за тези тънкости и разлики и ако обичате, да минем пак на същността. А същността е именно там, че още не сте благоволили да ни обясните, макар да ви питахме: защо първоначално направихте такова разпределение на тези три хиляди, тоест едната половина изгуляхте, а другата скрихте? За какво в същност сте я скрили, за какво в същност сте искали да употребите тези заделени хиляда и петстотин рубли? Аз настоявам на този въпрос, Дмитрий Фьодорович.

— Ах, наистина! — извика Митя и се удари по челото. — Извинете, аз ви измъчвам, а не ви обяснявам най-важното, иначе веднага щяхте да разберете, защото в целта, именно в тази цел е позорът! Вижте какво, този старец, покойникът, все притесняваше Аграфена Александровна, а аз ревнувах, мислех тогава, че тя се колебае между мене и него; и си мислех всеки ден: ами ако тя

изведнъж вземе решение, ако се умори да ме измъчва и изведнъж ми каже: „Тебе обичам, а не него, отведи ме накрай света.“ А аз имам само двадесет копейки; с какво ще я отведа, какво ще правя тогава — просто съм загубен. Аз не я познавах тогава и не я разбирах, мислех, че й трябват пари и че няма да ми прости моята сиромашия. И ето отброявам ехидно половината от трите хиляди и хладнокръвно ги зашивам е игла, зашивам ги предвидливо, още преди пиянството ги зашивам, а после, след като вече съм ги зашил, с останалата половина заминавам да пиянствувам! Не, това е подлост! Разбрахте ли сега?

Прокурорът се разсмя с глас, следователят също.

— Според мене дори е благоразумно и нравствено, че сте се въздържали и не сте прогуляли всички пари — засмя се Николай Парфьонович, — какво толкова е станало?

— Ами това, че съм откраднал, ето какво! О, Боже, вие ме ужасявате с вашето неразбиране! През цялото време, докато носех тези хиляда и петстотин рубли зашити на гърдите си, аз всеки ден и всеки час си казвах: „Ти си крадец, ти си крадец!“ Затова бях освирепял този месец, затова се бих в кръчмата, затова и баща си бих, защото се чувствувах крадец! Дори на Альоша, моя брат, не се реших и не посмях да открия за тези хиляда и петстотин рубли: толкова се чувствувах подлец и мошеник! Но знайте, че докато ги носех, в същото време всеки ден и всеки час си казвах: „Не, Дмитрий Фьодорович, ти може би още не си крадец.“ Защо? Ами точно защото можеш още утре да отидеш и да върнеш тези хиляда и петстотин рубли на Катя. И ето чак вчера се реших да скъсам моята муска от врата си, когато отивах от Феня у Перхотин, а до този миг не се решавах, и щом я скъсах, в същия миг станах вече пълен и безспорен крадец, крадец и безчестен човек за цял живот. Защо? Защото заедно с тази муска скъсах и моята мечта да отида при Катя и да й кажа: „Аз съм подлец, но не крадец!“ Разбирате ли сега, разбирате ли!

— И защо именно снощи се решихте? — прекъсна го Николай Парфьонович.

— Защо ли? Смешен въпрос: защото се осъдих на смърт в пет часа сутринта — тук, на разсъмване: „Все едно е, си казах, дали ще умреш подлец или благороден!“ Но не, оказа се, че не е все едно! Вярвате ли, господа, не това, че убих стареца-слуга и че ме заплашва Сибир, беше, което ме мъчеше най-вече тази нощ — и при това кога? — когато моята любов се увенча и небето отново се откри за мен! О, това ме мъчеше, но не толкова много; все пак не колкото това проклето съзнание, че откъснах най-сетне от гърдите си тези проклети

пари и ги пропилях, а, значи, сега вече окончателно съм крадец! О, господа, повтарям ви с кръвта на сърцето си: много неща разбрах тази нощ! Разбрах, че не само е невъзможно да живееш като подлец, но и да умреш като подлец е невъзможно… Не, господа, трябва да се умира честно!…

Митя беше блед. Лицето му имаше съсипан и измъчен вид, макар че беше крайно разпален.

— Започвам да ви разбирам, Дмитрий Фьодорович — меко и дори някак състрадателно изрече прокурорът, — и както обичате, но според мене всичко това са само нерви… болните ви нерви, това е. И защо например, за да се избавите от толкова мъки, почти цял месец, да не отидете да дадете тези хиляда и петстотин рубли на онази особа, която ви ги е поверила, и след като се разберете с нея, защо при тогавашното ви положение, толкова ужасно, както го описвате, да не опитате една комбинация, която изглежда толкова естествена, тоест, след като благородно признаете пред нея грешките си, защо да не поискате от нея самата сумата, потребна за вашите разходи, която сума тя, с нейното великодушно сърце и пред вид вашето нещастие, разбира се, не би ви отказала, особено ако я поискате срещу документ или най-сетне например срещу същата гаранция, която сте предлагали на търговеца Самсонов и на госпожа Хохлакова? Защото вие смятате и досега тая гаранция за ценна, нали? Митя изведнъж се изчерви.

— Нима ме смятате чак до такава степен подлец? Не е възможно да говорите това сериозно!… — рече той с негодувание, като гледаше прокурора в очите и сякаш не вярваше, че от него чува това.

— Уверявам ви, че говоря сериозно… Защо мислите, че не е сериозно? — учуди се от своя страна и прокурорът.

— О, колко подло би било това! Господа, знаете ли вие, че ме измъчвате! Добре, ще ви кажа всичко, така да бъде, ще ви изповядам сега вече цялата си инферналност, но ще го направя, за да засрамя пак вас, и вие самите ще се почудите до каква подлост може да стигне комбинацията на човешките чувства. Знайте прочее, че съм имал пред вид тази комбинация, същата, за която говорихте сега, прокуроре! Да, господа, и аз имах тази мисъл през този проклет месец, така че почти се бях решил да отида при Катя, до такава степен бях подъл! Но да отида при нея, да й съобщя за моята изневяра и в името на същата изневяра, за изпълнение на същата изневяра, за предстоящите разходи по тази изневяра от същата нея, от Катя, да моля пари (да моля, чувате ли, да моля!) и веднага щом се разделя с нея, да избягам с другата, с нейната съперница, с нейната омразница, която я обиди — моля ви се,

вие сте си изгубили ума, господин прокуроре!

— Изгубил или не изгубил, но, разбира се, в бързината не съобразих… за тази именно женска ревност… ако тук наистина може да става дума за ревност, както вие твърдите… впрочем има нещо такова — усмихна се прокурорът.

— Но това щеше да е вече такава мръсотия — свирепо удари Митя с юмрук по масата, — това щеше така да вони, че вече и аз не знам! Ясно ли ви е, че тя можеше да ми даде тези пари и би ги дала, положително би ги дала, за да ми отмъсти, би ги дала, за да се наслади на отмъщението, от презрение към мене би ги дала, защото и тя е инфернална душа и жена с велик гняв! Аз пък бих взел парите, о, бих ги взел, бих и тогава цял живот… о, Боже! Простете, господа, крещя, защото и аз имах тази мисъл още толкова доскоро, до завчера, именно когато се разправях през нощта с Копоя, а после и вчера, да, и вчера, целия ден вчера, помня това, чак до този случай…

— До какъв случай? — обади се Николай Парфьонович с любопитство, но Митя не го чу.

— Аз направих пред вас страшно признание — мрачно завърши той. — Оценете го, господа. Но не само това, не само да го оцените, а да го цените, пък ако не, ако и това мине покрай вашите души, тогава вие просто не ме уважавате, господа, това ще ви кажа, и ще умра от срам, че съм се изповядал пред такива като вас! О, аз ще се застрелям! Аз вече виждам, виждам, че не ми вярвате! Как, и това ли искате да запишете? — извика той вече уплашен.

— Но ето това, което сега казахте — погледна го учуден Николай Парфьонович, — тоест че до последния момент все още сте смятали да отидете при госпожа Верховцева и да поискате от нея тази сума… Уверявам ви, че това е много важно показание за нас, Дмитрий Фьодорович, тоест за целия този случай… и особено за вас, особено за вас е важно.

— Смилете се, господа — плесна с ръце Митя. — Поне това не пишете, засрамете се! Та аз, така да се каже, си раздрах душата на две пред вас, а вие се възползувахте и ровите с пръсти в раздраното от двете страни… О, Боже!

Той закри отчаяно лицето си с ръце.

— Не се безпокойте така, Дмитрий Фьодорович — заключи прокурорът, — всичко, което се записа досега, ще ви се прочете после и с което не се съгласите, ще го променим според вашите думи, а сега ще ви задам за трети път същото въпросче: нима наистина никой, абсолютно никой не е чувал от вас за тези зашити пари? Такова нещо,

да ви кажа, почти не мога да си го представя.

— Никой, никой, казах ви, иначе нищо не сте разбрали! Оставете ме на мира.

— Както обичате, тази работа трябва да се изясни и има още много време за това, но сега размислете: ние може да имаме десетки свидетелства, че именно вие самият сте разпространявали и дори сте крещели навсякъде за трите хиляди рубли, които сте похарчили, за три, а не за хиляда и петстотин, пък и сега, при появата на вчерашните пари, пак сте успели мнозина да уведомите, че пак носите три хиляди рубли…

— Не десетки, а стотици свидетелства имате, двеста свидетелства, двеста души са чули, хиляда са чули! — извика Митя.

— Ето, виждате ли, всички, всички свидетелствуват. Все значи нещо думата всички.

— Нищо не значи, аз излъгах и всички започнаха да лъжат след мене.

— Но защо ви е било необходимо така да „лъжете“, както вие се изразявате?

— Дявол знае. От самохвалство може би… така… че толкова много пари съм изгулял… Може би за да забравя за тези зашити пари… да, именно затова… по дяволите… за кой път вече ми задавате този въпрос? Е, излъгал съм и край, веднъж излъгах и не исках да се поправям. Защо лъже понякога човек?

— Това е много трудно да се разбере, Дмитрий Фьодорович, защо лъже човек — внушително изговори прокурорът. — Кажете обаче, голям ли беше този талисман, както го наричате, на врата ви?

— Не, не беше голям.

— Колко например?

— Колкото една банкнота от сто рубли, сгъната на две, толкова.

— Най-добре да ни покажете парченцата. Те трябва да са някъде у вас?

— Е, по дяволите… какви глупости… не знам къде са.

— Но моля ви все пак: къде и кога сте го свалили от врата си? Защото, както сам казахте, не сте се отбивали у дома си?

— Когато излязох от Феня и тръгнах към Перхотин, по пътя го скъсах от врата си и извадих парите.

— В тъмното ли?

— Че защо ми е свещ? С пръст го направих за миг.

— Без ножица, на улицата?

— На площада, струва ми се; защо ми е ножица? Парцалчето

беше вехто, веднага се раздра.

— Какво го направихте после?

— Там го захвърлих.

— Къде именно?

— Ами на площада, някъде из площада! Дявол го знае къде на площада. Но защо ви е това?

— То е извънредно важно, Дмитрий Фьодорович: веществени доказателства във ваша полза, как не искате да го разберете? А кой ви помогна преди един месец да ги зашиете?

— Никой не ми е помогнал, сам ги заших.

— Вие можете да шиете?

— Войникът трябва да знае да шие, а и в случая не се иска никакво умение.

— А откъде взехте плат, тоест парцалчето, в което ги зашихте?

— Сериозно ли ме питате?

— Разбира се, никак не ни е до шеги сега, Дмитрий Фьодорович.

— Не помня откъде съм взел парцалчето, взел съм го отнякъде.

— Че как така да не запомните това?

— Бога ми, наистина не помня, може да съм го откъснал от някоя дреха.

— Това е много интересно: във вашата квартира утре би могла да се намери онази вещ, риза може би, от която сте го откъснали. От какво беше този парцал: от по-груб плат или по-тънък?

— Дявол го знае от какво. Чакайте… Струва ми се, отникъде не го откъснах… То беше хасе… Струва ми се, че в една нощна шапчица на хазайката ги заших.

— В шапчица на хазайката?

— Да, от нея бях я задигнал.

— Как тъй задигнал?

— Вижте какво, наистина си спомням сега, че бях си взел една нейна шапчица за парцал, а може би за да си чистя перото. Взех я скришом, защото беше ненужен парцал, после бяха останали някакви парченца и като се появиха тези хиляда и петстотин рубли, ги заших… Струва ми се, че именно в тези парцали ги заших. Вехта хасена дрипа, хиляди пъти прана.

— И това вече със сигурност ли го помните?

— Не знам дали със сигурност. Струва ми се, в тази шапчица. Все едно!

— В такъв случай вашата хазайка поне би могла да си спомни, че й е изчезнала тази вещ?

— Ами, тя изобщо не разбра. Стар парцал, ви казвам, стара дрипа, някакъв боклук.

— Ами игла откъде взехте, конец?

— Аз прекратявам, не искам повече. Стига толкова! — ядоса се накрая Митя.

— И все пак странно е, че чак до такава степен сте забравили на кое място на площада точно сте хвърлили този… талисман.

— Че наредете утре да се измете площадът, може да го намерите — подсмихна се накриво Митя. — Стига вече, господа, стига — завърши той с измъчен глас. — Виждам ясно: не ми повярвахте! За нищо и ни най-малко! Вината е моя, а не ваша, не трябваше да се навирам. Защо, защо се омърсих, като ви изповядах моята тайна! За вас това е смешно, по очите ви виждам. Вие, прокуроре, ме докарахте дотам? Възпейте се в химн, ако можете… Проклети да сте, мъчители!

Той оброни глава и закри лицето си с ръце. Прокурорът и следователят мълчаха. След минута вдигна глава и ги изгледа с някак празен поглед. Лицето му изразяваше вече пълно, безвъзвратно отчаяние и той някак кротко се умълча, седеше и гледаше като несвестен. А трябваше най-сетне да свършват: предстоеше незабавно да се почне разпит на свидетелите. Беше вече осем часът сутринта. Отдавна бяха изгасили свещите. Михаил Макарович и Калганов, които през цялото време на разпита все влизаха и излизаха от стаята, този път пак излязоха и двамата. Прокурорът и следователят също имаха извънредно уморен вид. Настъпилото утро беше мрачно, много облачно и валеше като из ведро. Митя в несвяст гледаше към прозорците.

— А може ли да погледам през прозореца? — попита той изведнъж Николай Парфьонович.

— О, колкото искате — отговори той.

Митя стана и отиде до прозореца. Дъждът направо плющеше в малките зеленикави стъкла на прозорците. Точно под прозореца се виждаше разкаляният път, а по-нататък, в дъждовната мъгла — черните, мизерни, неугледни селски къщурки, които изглеждаха още по-черни и сиромашки от дъжда. Митя си спомни за „Феб златокъдрия“ и как искаше да се застреля при първия му лъч. „В такова утро май е още по-добре“ — усмихна се той и изведнъж махна с ръка надолу и се обърна към „мъчителите“.

— Господа! — извика той. — Виждам, че с мен е свършено. Но тя? Кажете ми за нея, моля ви, нима и тя ще пропадне с мене? Та тя е

невинна, тя снощи не беше на себе си, когато викаше, че била „за всичко виновна“. За нищо, за нищо не е виновна! Цялата нощ, докато седях с вас, се измъчвах… Не може ли, няма ли да ми кажете: какво ще правите сега с нея?

— В това отношение бъдете съвсем спокоен, Дмитрий Фьодорович — веднага и с явна припряност отговори прокурорът, — засега нямаме никакви сериозни мотиви да обезпокоим за каквото и да било особата, за която толкова се интересувате. В по-нататъшния ход на делото, надявам се, ще бъде същото… Напротив, ще направим в този смисъл всичко възможно от наша страна. Бъдете съвсем спокоен.

— Господа, благодаря ви, знаех си, че все пак сте честни и справедливи хора, независимо от всичко. Смъкнахте тежко бреме от душата ми… Е, какво ще правим сега? Аз съм готов.

— Ще трябва да побързаме. Необходимо е веднага да минем към разпита на свидетелите. Всичко това трябва да стане на всяка цена във ваше присъствие и затова…

— Не е ли по-добре да пийнем по-напред чаец? — прекъсна го Николай Парфьонович. — Заслужили сме, струва ми се!

Решиха, ако има готов чай долу (понеже Михаил Макарович навярно беше отишъл там „на чай“), да пийнат и те по една чашка и след туй „да продължават, да продължават…“ А „закусчицата“ и истинското пиене на чай да отложат за когато имат повече свободно време. Чай наистина се намери долу и скоро им донесоха. Митя отначало се отказа от чашата, която любезно му предложи Николай Парфьонович, но след това той самият си поиска и я изпи жадно. Той, общо взето, имаше някак дори учудващо измъчен вид. При неговата юнашка мощ, би си казал човек, какво толкова е една нощ гуляй, пък ако ще и с най-силни преживявания? Но той самият чувствуваше, че едва издържа, а от време на време всички предмети започваха сякаш да се движат и да се въртят пред очите му. „Още малко — и май ще започна да бълнувам“ — помисли си той.

VIII. Свидетелските показания. Детето

Започна разпитът на свидетелите. Но ние няма вече да продължаваме нашия разказ с такива подробности, както до сега. Затова ще пропуснем как Николай Парфьонович внушаваше на всеки повикан свидетел, че трябва да дава верни и честни показания и че впоследствие ще трябва да повтори тези свои показания под клетва. И също как от всеки свидетел се искаше да подпише протокола с показанията си и пр., и пр. Ще отбележим само, че основният въпрос, на който обръщаха цялото си внимание водещите разпита, беше предимно все същият въпрос за трите хиляди рубли, тоест дали са били три хиляди, или хиляда и петстотин първия път, тоест при първия гуляй на Дмитрий Фьодорович тук, в Мокрое, преди един месец, и дали са били три хиляди, или хиляда и петстотин рубли вчера, на втория гуляй на Дмитрий Фьодорович. Уви, всички показания до едно се оказаха против Митя и нямаше нито едно в негова полза, а някои от показанията дори изнесоха нови, почти изумителни факти, които опровергаваха неговите показания. Пръв бе разпитан Трифон Борисич. Той се изправи пред водещите разпита без ни най-малък страх, напротив, с израз на строго и сурово негодувание против обвиняемия, и с това несъмнено си придаде вид на извънредна правдивост и собствено достойнство. Той говореше малко, сдържано, изчакваше въпросите, отговаряше точно и обмислено. Твърдо и без заобикалки заяви, че преди един месец не може да са били похарчени по-малко от три хиляди рубли, че тук всички селяни ще потвърдят, че са чували за трите хиляди от самия „Митрий Фьодорич“: „Само на циганките колко пари хвърли. Само за тях ще са отишли над хиляда.“

— И петстотин може би не съм дал — мрачно се обади на това място Митя, — само че не ги броих тогава, пиян бях, жалко…

Митя седеше този път отстрани, с гръб към завесата, слушаше мрачно, имаше вид тъжен и уморен, който сякаш казваше: „Е, говорете каквото щете, сега ми е все едно!“

— Над хиляда отидоха за тях, Митрий Фьодорович — твърдо го опроверга Трифон Борисович, — вие хвърляхте, а те ги събираха. Те са племе крадливо и разбойническо, конекрадци са те, прогонихме ги оттук, иначе те самите сигурно щяха да кажат колко пари ви отмъкнаха тогава. Аз лично видях в ръцете ви тогава сумата — за броене, не съм ги броил, не сте ми ги давали, това е истина, ама на око, помня, бяха къде повече от хиляда и петстотин… Къде ти хиляда и

петстотин! И ние сме виждали пари, та можем да преценяваме…

Колкото за вчерашната сума, Трифон Борисович направо каза, че Дмитрий Фьодорович още като слязъл от колата, му заявил, че носи три хиляди рубли.

— Така ли, Трифон Борисич — възрази Митя, — да не би направо да съм казал, че нося три хиляди рубли?

— Казахте, Митрий Фьодорович. Пред Андрей го казахте. И самият Андрей е тук, още не си е заминал, повикайте го. А там, в салона, когато черпехте хора, там направо извикахте, че шеста хилядарка оставяте тук, тоест с предишните — това трябва да значи. Степан и Семьон чуха, а Пьотър Фомич Калганов тогава стоеше до вас, може и той да е запомнил…

Показанието за шестата хилядарка направи необикновено силно впечатление на водещите разпита. Хареса им новата редакция: три и още три, значи, шест, дето ще рече, три хиляди тогава и три хиляди сега, точно шест, излизаше ясно.

Разпитаха всички посочени от Трифон Борисович селяни, Степан и Семьон, коларя Андрей и Пьотър Фомич Калганов. Селяните и коларят без възражения потвърдиха показанията на Трифон Борисич. Освен това специално се записа по думите на Андрей неговият разговор с Митя из пътя относно това, „къде аз, Дмитрий Фьодорович, ще отида: на небето или в ада и ще ми простят ли на онзи свят, или не?“ „Психологът“ Иполит Кирилович изслуша всичко това с тънка усмивка и накрая препоръча и това показание, а именно: къде щял да отиде Дмитрий Фьодорович, „да се приложи към делото“.

Повиканият Калганов влезе неохотно, намръщен, капризен и разговаряше с прокурора и Николай Парфьонович така, като че ли ги виждаше за пръв път в живота си, макар че беше отдавнашен и близък техен познайник. Той започна с това, че „нищо не знае и не иска да знае“. Но за шестата хилядарка излезе, че е чул и той, и призна, че в оная минута е седял до него. Според него Митя имал „не знам колко“ пари. За това, че поляците бяха сменили картите, той даде утвърдителни показания. Обясни също при повторно запитване, че след изгонването на поляците наистина отношенията на Митя с Аграфена Александровна се оправили и че тя самата казала, че го обича. За Аграфена Александровна се изказа сдържано и почтително, като че ли беше госпожица от най-доброто общество, и дори нито веднъж не си позволи да я нарече Грушенка. Въпреки явното отвращение, с което младият човек даваше показания, Иполит Кирилович го разпитва дълго и едва от него научи всички подробности

по онова, което представляваше, така да се каже, „романът“ на Митя през тая нощ. Митя нито веднъж не прекъсна Калганов. Най-сетне освободиха младия човек и той се оттегли с нескривано негодуване.

Разпитаха и поляците. Те, макар да си бяха легнали в тяхната стаичка, цялата нощ не заспаха, а при пристигането на властите се облякоха набързо и се приготвиха, разбирайки, че без друго ще извикат и тях. Явиха се с достойнство, макар и не без известен страх. Главният, тоест мъничкият пан, се оказа бивш чиновник дванадесети клас[242], работил в Сибир като ветеринар, презимето му беше пан Мусялович. А пък пан Врублевски се оказа частно практикуващ дантист или на руски зъболекар. И двамата, щом влязоха в стаята, въпреки че въпросите задаваше Николай Парфьонович, веднага започнаха да се обръщат е отговорите си към застаналия отстрани Михаил Макарович, вземайки го по погрешка за главен чиновник и началство тук, и на всяка дума го наричаха „пане пулковнику“. И едва след като няколко пъти ги поправи и ги насочи самият Михаил Макарович, разбраха, че трябва да се обръщат с отговорите си само към Николай Парфьонович. Оказа се, че говорят руски дори много правилно освен може би в изговора на някои думи. За отношенията си с Грушенка, предишни и сегашни, пан Мусялович почна първо да прави горещи и горди изявления, така че Митя отведнъж кипна и се развика, че няма да позволи на „тоя подлец“ да говори така пред него. Пан Мусялович веднага обърна внимание на думата „подлец“ и помоли да се запише в протокола. Митя кипна от ярост.

— Подлец, да, подлец! Запишете това и запишете също, че независимо от протокола аз пак викам, че той е подлец! — крещеше той.

Николай Парфьонович, макар и да записа това в протокола, прояви при този неприятен случай много похвална деловитост и умение да се оправя: след като направи строга забележка на Митя, той самият тутакси прекрати всички по-нататъшни въпроси относно романтичната страна и побърза да премине към по-съществените неща. А в по-съществените неща се яви едно показание на пановете, което събуди извънредно любопитство у следователите: а именно как Митя в оная стаичка искал да подкупи пан Мусялович и му предлагал три хиляди рубли с условието, че седемстотин рубли му дава на ръка, а останалите две хиляди и триста „още утре сутринта в града“, като се клел, че тук в Мокрое, нямал у себе си толкова пари, но че имал в града. Митя се обади нервно, че не е казвал, че непременно ще ги даде утре в града, но пан Врублевски потвърди показанията, а и Митя, като

помисли една минута, съвсем се съгласи, че сигурно така е било, както пановете казват, че тогава е бил разпален и затова наистина може да го е казал. Прокурорът просто се вкопчи в показанието: за следствието ставаше ясно (както и наистина заключиха после), че половината или част от трите хиляди, които е имал Митя, наистина може да е останала скрита някъде в града, пък може би дори и някъде тук, в Мокрое, така че по този начин се изясняваше и онова затруднително за следствието обстоятелство, че у Митя бяха намерили на ръка само осемстотин рубли — обстоятелство, което досега, макар и единствено и доста нищожно, все пак беше донякъде свидетелство в полза на Митя. Сега вече и това единствено свидетелство в негова полза отпадаше. На въпроса на прокурора: откъде би взел останалите две хиляди и триста рубли, за да ги даде на пана, щом сам твърди, че е имал само хиляда и петстотин, а същевременно се клел пред пана, Митя твърдо отговори, че е искал да предложи на „полячето“ утре не пари, а официален документ, с който да му прехвърли своите права върху имението Чермашня, същите права, които е предлагал на Самсонов и Хохлакова. Прокурорът чак се усмихна на „невинността на това извъртане“.

— И мислите, че той щеше да се съгласи да приеме тези „права“ вместо две хиляди и триста рубли в брой?

— Непременно щеше да се съгласи — разпалено отряза Митя. — Моля ви се, че той не две, а четири, дори шест би могъл да пипне по тоя начин! Веднага щеше да си събере адвокатчетата — полячета и чифутчета — и не три хиляди, ами цялата Чермашня щяха да измъкнат от стареца.

Разбира се, показанията на пан Мусялович влязоха в протокола с най-пълни подробности. След това освободиха пановете. А фактът за подменянето на картите почти не се спомена; Николай Парфьонович и без това им беше много благодарен и не искаше да ги безпокои за дреболии, още повече, че всичко това беше дребна свада в пияно състояние по време на играта и нищо повече. Малко ли бяха безобразията през тая нощ… Така че парите, двеста рубли, така и си останаха у пановете.

Повикаха след това старчето Максимов. Той се яви изплашен, доближи се със ситни крачки, имаше раздърпан и много тъжен вид. През цялото време се беше свивал там долу, при Грушенка, беше седял с нея мълчаливо и изведнъж „току почне да хлипа пред нея и си трие очите със синя карирана кърпа“, както разказваше после Михаил Макарович. Така че се наложило тя самата да го успокоява и утешава. Старецът веднага разплакан си призна, че е виновен, дето е взел от

Дмитрий Фьодорович назаем „десет рубли от бедност“ и че е готов да ги върне… На прекия въпрос на Николай Парфьонович; не е ли забелязал колко пари е имал Дмитрий Фьодорович, тъй като е могъл най-отблизо да види парите в ръцете му, когато е получавал заема, Максимов най-решително отговори, че парите били „двадесет хиляди“.

— Ами виждали ли сте някога по-рано двадесет хиляди? — попита усмихнат Николай Парфьонович.

— Как не, виждал съм, само че не двадесет, а седем, когато моята съпруга заложи селцето ми. Показа ми ги само отдалеко, похвали ми се. Доста голяма пачка беше, все шарени. И на Дмитрий Фьодорович бяха все шарени…

Освободиха го скоро. Най-сетне дойде ред и на Грушенка. Следователите очевидно се бояха от впечатлението, което може да направи нейното появяване на Дмитрий Фьодорович, и Николай Парфьонович дори му пошепна няколко думи за съвет, но Митя в отговор мълком наведе глава, като му даде да разбере, че „нередности няма да има“. Лично Михаил Макарович въведе Грушенка. Тя влезе със строго и мрачно лице, наглед почти спокойна, и седна безшумно на посочения й стол срещу Николай Парфьонович. Беше много бледа, изглеждаше като че й е студено, и току се увиваше в своя прекрасен черен шал. Наистина това бяха първите тръпки на треската — начало на дългата болест, която тя прекара от тая нощ нататък. Строгият й вид, прямият й и сериозен поглед и спокойните обноски направиха твърде благоприятно впечатление на всички. Николай Парфьонович дори веднага малко се „увлече“. Сам той признаваше, когато разказваше сетне тук-там, че едва този път могъл да разбере колко тази жена „е чудесна“, а по-рано, макар и да я виждал, винаги я смятал за нещо като „местна хетера“. „Тя има обноски на жена от най-висшето общество“ — възторжено се изтърва той веднъж в една дамска компания. Ала го изслушаха с най-голямо негодуване и тутакси го нарекоха за това „немирник“, от което той остана много доволен. Като влизаше в стаята, Грушенка само набързо хвърли поглед към Митя, който от своя страна с безпокойство я погледна, но нейният вид същата минута успокои и него. Подир първите необходими въпроси и увещания Николай Парфьонович макар и малко със запъване, но с най-вежлив вид я попита: „В какви отношения сте били със запасния поручик Дмитрий Фьодорович Карамазов“, на което Грушенка тихо и твърдо отговори:

— Беше ми познат, като познат го приемах през последния месец.

На по-нататъшните любопитни въпроси направо и с пълна

откровеност заяви, че макар „понякога“ да й харесвал, не го обичала, но го завличала „поради гнусната моя злоба“, също както и онова „старче“; виждала, че Митя много я ревнува от Фьодор Павлович и от всички, но това само я забавлявало. При Фьодор Павлович пък изобщо никога не била искала да отиде, а само се подигравала с него. „През целия този месец мене не ме интересуваха и двамата; аз чаках друг човек, виновен пред мене… Само че мисля — завърши тя, — че вие няма защо да любопитствувате за това, а аз няма защо да ви отговарям, защото то си е моя лична работа.“

Така и постъпи незабавно Николай Парфьонович: тю „романтичните“ въпроси той престана да настоява, а направо премина към сериозните неща, тоест към все същия и най-углавен въпрос за трите хиляди рубли. Грушенка потвърди, че в Мокрое преди един месец били похарчени три хиляди рубли и макар че не била броила парите лично, но чувала от самия Дмитрий Фьодорович, че били три хиляди рубли.

— Насаме ли ви го е казвал, или пред някого, или пък вие само сте чували да го говори на други пред вас? — попита веднага прокурорът.

На което Грушенка отговори, че го е чувала и пред хора, чувала го е и на други да приказва, а го е чувала и насаме от самия него.

— Веднъж ли сте чували това от самия него насаме, или нееднократно? — попита пак прокурорът и научи, че Грушенка го е чувала нееднократно.

Иполит Кирилович остана много доволен от това показание. От по-нататъшните въпроси стана ясно също, че Грушенка е знаела откъде са тези пари и че Дмитрий Фьодорович ги е взел от Катерина Ивановна.

— А не сте ли чули поне веднъж, че преди един месец са били похарчени не три хиляди рубли, а по-малко, и че Дмитрий Фьодорович е запазил половината за себе си?

— Не, никога не съм чувала — каза Грушенка.

По-нататък се изясни дори, че Митя, напротив, често й казвал през този месец, че нямал нито копейка. „От родителя си все чакаше да получи“ — заключи Грушенка.

— А не е ли говорил някога пред вас… или случайно, или в състояние на гняв — подхвана изведнъж Николай Парфьонович, — че има намерение да посегне на живота на баща си?

— Ох, говорил го е! — въздъхна Грушенка.

— Веднъж или няколко пъти?

— Няколко пъти е споменавал, винаги, когато се ядосваше.

— И вие вярвахте, че ще го направи?

— Не, никога не съм вярвала! — твърдо отговори тя. — Надявах се на неговото благородство.

— Господа, позволете ми — извика внезапно Митя, — позволете ми да кажа пред вас на Аграфена Александровна само една дума.

— Кажете — разреши Николай Парфьонович.

— Аграфена Александровна — и Митя се понадигна от стола, — вярвай Бога и мене: за кръвта на убития вчера мой баща не съм виновен!

Като произнесе това, Митя пак седна на стола. Грушенка се понадигна и набожно се прекръсти към иконата.

— Слава тебе Господи! — изговори тя с горещ проникновен глас и още преди да седне на мястото си, се обърна към Николай Парфьонович и добави: — Каквото казва сега, това трябва да вярвате! Знам го аз: ще изтърси тъй нещо било за смях, било от инат, но ако е против съвестта му, никога няма да излъже. Направо ще си каже истината, това да вярвате!

— Благодаря, Аграфена Александровна, подкрепи ми душата! — обади се Митя с разтреперан глас.

На въпросите за вчерашните пари тя заяви, че не знае колко са били, но чула вчера много пъти да казва на хората, че носел три хиляди. А относно това: откъде е взел парите, той казал само на нея, че ги „откраднал“ от Катерина Ивановна, а тя му отговорила, че не ги е откраднал и че още утре трябва да върне парите. На настоятелния въпрос на прокурора за кои пари е казал, че ги е откраднал от Катерина Ивановна: за вчерашните или за ония три хиляди, които са били похарчени тук преди един месец, тя каза, че е говорил за ония, преди един месец, и че тя така го е разбрала.

Най-после освободиха Грушенка, при което Николай Парфьонович побърза да й заяви, че тя може, ако иска, веднага да се върне в града и че ако той, от своя страна, може с нещо да й помогне, например с коне, или ако например тя пожелае някой да я съпроводи, то той… от своя страна…

— Покорно ви благодаря! — поклони му се Грушенка. — Аз ще си отида с онова старче, с помешчика, ще го заведа, а засега ще почакам долу, ако позволите, да видя как ще решите тук с Дмитрий Фьодорович.

Тя излезе. Митя беше спокоен и дори имаше съвсем ободрен вид, но само за минута. Някакво странно физическо безсилие все повече и

повече го завладяваше. Разпитът на свидетелите най-сетне свърши. Пристъпиха към окончателната редакция на протокола. Митя стана и отиде в ъгъла при завесата, полегна върху големия, покрит с черга сандък на хазаина и веднага заспа. Сънува някакъв странен сън, някак съвсем не на място и не навреме. Уж пътува някъде в степта, там, дето беше служил отдавна, още по-рано, кара го един селянин в каруца с два коня в кишаво време. Само че на Митя му е студено, началото на ноември е, сняг вали на едри мокри парцали и щом падне на земята, веднага се стопява. И живо кара селякът, славно размахва камшика; той е с руса дълга брада и не много стар, около петдесет години ще да има, и е облечен със сив селски кафтан. И ето наблизо село, виждат се къщурките, от черни по-черни, а половината изгорели — стърчат само обгорелите греди. А накрай селото наизлезли край пътя жени, много жени, цяла върволица, все мършави, изпити и лицата им някакви кафеникави. Ето особено една от края, такава кокалеста и висока, изглежда на четиридесет години, но може да е само на двадесет, лицето й дълго, мършаво, а в ръцете й плаче детенце, и гърдите й са сигурно изсъхнали, няма нито капка мляко. И плаче, плаче детенцето и протяга ръчички, голички, със свити юмручета, съвсем посинели от студа.

— Защо плачат? За какво плачат? — пита Митя, когато каруцата препуска край тях.

— Детето — отговаря каруцарят, — детето плаче. — И Митя се учудва, че е казал по селски „детето“, а не детето. И му харесва, че селянинът е казал „детето“: като че ли повече жал има в това.

— Ами защо плаче? — продължава да пита Митя като глупак. — Защо му са голи ръчичките, защо не го увият?

— Измръзнало е детето, дрешките му изстинали, та не то топлят.

— Но защо така? Защо? — не спира глупавия Митя.

— Ами сиромаси хора, изгорели, хлебец нямат да ядат, за изгорялото място просят.

— Не, не! — сякаш все още не разбира Митя. — Ти ми кажи: защо стоят тези изгорели майки, защо са бедни хората, защо е бедно детето, защо е гола степта, защо те не се прегръщат, не се целуват, защо не пеят радостни песни, защо са тъй почернели от черна беда, защо не хранят детето?

И чувствува в себе си, че макар и да пита безумно и без смисъл, но непременно му се иска именно така да пита и именно така трябва да пита. И чувствува още, че в сърцето му се надига някакво никога досега неизпитвано от него умиление, че му се плаче, че иска да

направи за всички нещо такова, че детето да не плаче повече, да не плаче и черната изсъхнала майка на детето, да не вижда вече никакви сълзи у никого от тая минута нататък и да направи това веднага, веднага, без да отлага и въпреки всичко, с всичката неудържимост карамазовска.

— И аз съм с тебе, сега вече няма да те изоставя, за цял живот с тебе отивам — чуват се до него милите, пълни с чувство думи на Грушенка. И ето пламва цялото му сърце и се устремява към някаква светлина и той иска да живее и да живее, да върви и да върви към някакъв път, към новата светлина, която го зове, и то по-скоро, по-скоро, още сега, веднага!

— Какво? Къде? — извиква той, отваря очи и сяда върху своя сандък, сякаш се е свестил след припадък, но светло усмихнат. Над него стои Николай Парфьонович и го приканва да изслуша и подпише протокола. Митя разбра, че е спал час и повече, но не слушаше Николай Парфьонович. Изведнъж се зачуди, че под главата му имаше възглавница, която обаче я нямаше, когато безсилно склони глава върху сандъка.

— Кой е турил под главата ми възглавница? Кой е бил този добър човек! — извика той с някакво възторжено, благородно чувство и с почти разплакан глас, като че ли Бог знае какво благодеяние бяха му направили. Този добър човек така и остана неизвестен, някой от свидетелите, а може би и писарчето на Николай Парфьонович, беше наредил да му подложат възглавница от състрадание, ала цялата му душа сякаш се разтърсваше от сълзи. Той се доближи до масата и каза, че ще подпише всичко каквото искат.

Сънувах хубав сън, господа — рече той някак странно, с някакво ново, просветнало от радост лице.

IX. Митя отведен

Когато беше подписан протоколът, Николай Парфьонович тържествено се обърна към обвиняемия и му прочете „Постановлението“, което гласеше, че еди-коя си година и еди-кой си ден, там и там следователят на еди-кой си окръжен съд, след като разпитал еди-кого си (тоест Митя) в качеството му на обвиняем в еди-какво си и еди-какво си (всички обвинения бяха грижливо отбелязани) и като взе под внимание, че обвиняемият не се признава виновен за престъпленията, за които е обвинен, и не е представил нищо за свое оправдание, а същевременно свидетелите (еди-кои си) и обстоятелствата (еди-какви си) напълно го уличават, ръководейки се от еди-кой си и еди-кой си член от наказателния закон и т.н., постанови като мярка за неотклонение на еди-кого си (на Митя) да бъде затворен в еди-кой си затвор, за което да се съобщи на обвиняемия, а копие от това постановление да се връчи на помощник-прокурора и т.н. С една дума, на Митя му съобщиха, че той от този миг е задържан и че сега ще го откарат в града, където ще го затворят в едно много неприятно място. Митя изслуша внимателно всичко това и само сви рамене.

— Е, господа, аз не ви обвинявам, готов съм… Разбирам, че не ви остава нищо друго.

Николай Парфьонович меко му обясни, че още сега ще го откара участъковият пристав Маврикий Маврикиевич, който тъкмо се е случил тук…

— Стойте! — прекъсна го изведнъж Митя и с някакво неудържимо чувство произнесе, обръщайки се към всички в стаята: — Господа, всички ние сме жестоки, всички сме изверги, всички караме хората да плачат, майки и кърмачета караме да плачат, но от всички — нека така се реши сега, — от всички аз съм най-подлата гадина! Нека е така! Всеки ден от моя живот аз се биех в гърдите и обещавах да се поправя и всеки ден вършех все същите гадости. Разбирам сега, че за такъв като мене е потребен удар, удар на съдбата, та да го хване като с примка и да го стегне с външна сила. Никога, никога нямаше да се вдигна от само себе си! Но ето гръм ме порази. Приемам мъката на обвинението и на моя всенароден позор, искам да пострадам и чрез страдание ще се пречистя! Защото може би ще се пречистя, господа, нали? Но чуйте ме обаче за последен път: за кръвта на баща си не съм виновен! Приемам наказанието не защото съм го убил, а защото съм

искал да го убия и защото може би наистина бих го убил… Но все пак аз имам намерение да се боря с вас докрай и ви заявявам това! Ще се боря с вас докрай, пък нека Бог реши! Сбогом, господа, не се сърдете, че през време на разпита крещях срещу вас, о, тогава бях още тъй глупав!… Подир една минута съм арестант и сега за последен път Дмитрий Карамазов като свободен още човек ви подава ръката си. Като се прощавам с вас, с хората се прощавам!…

Гласът му затрепери и той наистина подаде ръка, но Николай Парфьонович, който беше най-близо до него, някак внезапно, с почти конвулсивен жест отдръпна и скри ръцете си отзад. Митя веднага забеляза това и трепна. Той тутакси отпусна протегнатата си ръка.

— Следствието още не е приключено — замънка Николай Парфьонович малко сконфузен, — ще го продължим в града и аз, разбира се, от моя страна, съм готов да ви пожелая успех… за вашето оправдаване… Собствено вас, Дмитрий Фьодорович, аз винаги съм бил склонен да смятам за човек, тъй да се каже, повече нещастен, отколкото виновен… Ние всички тук, ако само мога да се осмеля да говоря от името на всички, ние всички сме готови да ви признаем за един по начало благороден млад човек, но, уви, увлечен от някои страсти до степен малко прекалена…

Нисичката фигура на Николай Парфьонович придоби в края на речта му много важен вид. Внезапно през ума на Митя мина, че ето този „хлапак“ ей сега ще го вземе под ръка, ще го заведе в другия ъгъл и там ще поднови с него неотдавнашния разговор за „момичетата“. Но малко ли съвсем странични и без никаква връзка със случая мисли се мяркат по някой път дори в ума на престъпника, поведен на смърт.

— Господа, вие сте добри, вие сте хуманни — мога ли да се видя с нея, да се простим за последен път? — попита Митя.

— Без съмнение, но тъй като… с една дума, сега вече не може без присъствието на…

— Но, моля ви се, присъствувайте!

Доведоха Грушенка, но сбогуването беше кратко, немногословно и не задоволи Николай Парфьонович. Грушенка се поклони дълбоко на Митя.

— Казах ти, че съм твоя и ще бъда твоя, ще дойда с тебе навеки, където и да те изпратят. Сбогом, невинни човече, който сам себе си погуби!

Устничките й потрепериха, сълзи потекоха от очите й.

— Прости ми, Груша, за моята любов, за това, че с моята любов и тебе погубих!

Митя искаше да каже още нещо, но изведнъж млъкна и излезе. Веднага го обградиха хора, които не снемаха очи от него. Долу, пред вратата, където снощи беше пристигнал с такъв шум и трясък с Андреевата тройка, стояха вече готови две каруци. Маврикий Маврикиевич, нисичък, набит човек с подпухнало лице, беше сърдит за нещо, за някакво внезапно безредие, ядосваше се и викаше. Някак твърде строго той покани Митя да се качи на каруцата. „По-рано, когато го черпех в кръчмата, съвсем друго лице имаше този човек“ — помисли си Митя, докато се качваше. Слезе долу и Трифон Борисич. Пред портата се насъбраха хора, мужици, жени, каруцари, и всички зяпнаха в Митя.

— Прощавайте, божи хора! — извика им Митя от каруцата.

— И на нас прости — чуха се два-три гласа.

— Прощавай и ти, Трифон Борисич!

Но Трифон Борисич дори не се обърна, може би беше много зает. И той нещо крещеше и се щураше. Оказа се, че втората каруца, в която трябваше да съпровождат Маврикий Маврикиевич двама селски десетници, не била още готова. Селянинът, когото пращаха с втората каруца, обличаше кафтана си и упорито настояваше, че не трябва да ходи той, ами Аким. Но Аким го нямаше; отидоха да го викат, селянинът настояваше и молеше да почакат.

— Виж какви хора, Маврикий Маврикиевич, нямат срама! — викаше Трифон Борисич. — Тебе Аким завчера ти даде четвърт рубла, ти я пропи — а сега крещиш. Само се чудя на вашата добрина с нашия подъл народ, Маврикий Маврикиевич, само това ще кажа!

— Но защо ни е втора каруца? — намеси се Митя. — Ще отидем с една, Маврикий Маврикиевич, аз няма да буйствувам, няма да ти побягна, защо ми е конвой?

— Вие, господине, бъдете добър да знаете как трябва да говорите с мене, ако още не сте се научили. Аз не съм ви *„ти“*, благоволете да не ми говорите на „ти“, пък и съветите си запазете за други път… — свирепо го сряза изведнъж Маврикий Маврикиевич и сякаш му беше драго да си излее яда.

Митя млъкна. Той цял пламна. Подир миг внезапно му стана много студено. Дъждът беше спрял, но мътното небе беше цялото в облаци, духаше остър насрещен вятър. „Като че ли ме тресе“ — помисли си Митя и потръпна. Най-сетне се качи в каруцата и Маврикий Маврикиевич, седна тежко, нашироко и сякаш без да забележи, доста избута Митя. Наистина, че беше в лошо настроение и никак не му се нравеше възложената му задача.

— Сбогом, Трифон Борисич! — извика пак Митя и сам почувствува, че бе извикал сега не от добродушие, а от яд и против волята си. Но Трифон Борисич стоеше гордо, с ръце отзад и впил очи в Митя, гледаше строго и сърдито и нищо не му отговори.

— Сбогом, Дмитрий Фьодорович, сбогом! — чу се изведнъж гласът на Калганов, който ненадейно изскочи отнякъде. Той дотича до каруцата и подаде ръка на Митя. Беше без фуражка. Митя успя да му улови ръката и да я стисне.

— Сбогом, мили човече, няма да забравя твоето великодушие! — горещо извика той. Но каруцата потегли и ръцете им се разделиха. Камбанката звънна — откараха Митя.

А Калганов се скри в пруста, седна в един ъгъл, склони глава, закри лицето си с ръце и заплака, дълго седя така и плака — плака, като че беше още малко момченце, а не вече двадесетгодишен младеж. О, той вярваше почти напълно във виновността на Митя! „Какви са тия хора, какви са тогава тия хора!“ — несвързано викаше той с горчива тъга, почти с отчаяние. В този миг дори не му се живееше. „Струва ли си, струва ли си!“ — възкликваше огорченият младеж.

Част четвърта

Книга десета Момчетата

I. Коля Красоткин

Ноември беше в началото си. При нас хвана студ към минус единадесет, а с него и поледица. По замръзналата земя падна през нощта малко сух сняг и вятърът, „сух и остър“[243], го подема и го разнася по скучните улици на нашето градче и най-много на пазарния площад. Утрото е мътно, но снежецът е спрял. Недалеч от площада, близо до дюкяна на Плотникови, се намира малката, много чистичка и отвън, и отвътре къщичка на вдовицата на чиновника Красоткин. Самият губернски секретар Красоткин умря доста отдавна, преди близо четиринадесет години, но вдовицата му, тридесетгодишна, и досега много приятна дамичка, е жива и живее в чистичката си къщица със „свои средства“. Тя живее честно и плахо, има нежен, но доста весел характер. Когато почина мъжът й, тя беше осемнадесетгодишна, а живя с него едва около една година и едва-що беше му родила син. Оттогава, от самия ден на смъртта му, тя цяла се посвети на възпитанието на своето скъпоценно момченце Коля и макар че го обичаше тези четиринадесет години до лудост, в същност с него беше понесла много повече страдания, отколкото преживяла радости, треперейки и умирайки от страх едва ли не всеки ден, че той ще се разболее, ще се простуди, ще направи някоя лудост, ще се покачи на стола и ще падне и пр., и пр. А когато Коля тръгна на училище и после в нашата гимназия, майка му се залови усърдно да изучава заедно с него уроците, разтича се да се запознава с учителите и с жените им, държеше се ласкаво дори с другарите на Коля, съучениците му, и се подмазваше пред тях, за да не закачат Коля, да не му се присмиват, да не го бият. Докара нещата дотам, че момчетата наистина започнаха да му се присмиват заради нея, взеха да го подиграват, че е мамино синче. Но детето можа да се защити. Той беше смело момче, „ужасно силен“ и както се разнесе и скоро се затвърди за него в класа този слух, беше ловък, с упорит характер, с дързък и предприемчив дух. Учеше добре и дори се говореше, че и по аритметика, и по всеобща история можел да удари в земята самия учител Дарданелов. Но момчето, макар и да гледаше всички отвисоко, с вирнато носле, беше добър другар и не се превъзнасяше. Уважението на учениците приемаше като нещо естествено, но се държеше дружелюбно. Главното, имаше чувство за мярка, умееше, когато трябва, да се сдържа, а в отношението си към началството никога не преминаваше крайната установена граница, зад която простъпката вече е нетърпима, защото се превръща в безредие, в

бунт и беззаконие. И все пак той беше готов при всеки удобен случай да лудува, да лудува като последното хлапе и не толкова да лудува, колкото да измъдри нещо, да направи някое чудо, да „накастри“ някого, да се покаже, да се поперчи. Главно, беше много самолюбие. Дори майка си можа да подчини, действувайки с нея почти деспотично. И тя му се беше подчинила, о, отдавна му се беше подчинила и само не можеше за нищо на света да понесе мисълта, че детето й „малко я обича“. Все й се струваше, че Коля е „безчувствен“ към нея, и имаше случаи, когато, обляна в истерични сълзи, почваше да го укорява в студенина. Момчето не обичаше това и колкото повече се искаха от него сърдечни излияния, като че нарочно толкова по-упорито ставаше. Но това у него не беше нарочно, а неволно — такъв му беше характерът. Майката грешеше: той я обичаше много, но не обичаше „лигавите нежности“, както се изразяваше на своя ученически език. След смъртта на баща му беше останала една библиотечка, в която се пазеха няколко книги. Коля обичаше да чете и вече беше прочел някои от тях. Майка му не се смущаваше от това и само се учудваше понякога как тъй момчето, вместо да отиде да играе, стои пред библиотечката с часове над някоя книжка. По този начин Коля прочете туй-онуй, което не биваше още да му се дава да чете на неговата възраст. Впрочем напоследък, макар че той не обичаше да преминава в лудориите си определени граници, но почнаха немирства, които истински изплашиха майката — немирства наистина не някакви безнравствени, но буйни, лудешки. Тъкмо това лято през юли, по време на ваканцията, се случи така, че майката и синът отидоха да гостуват някоя и друга седмица в друга околия на седемнадесет версти, у една далечна сродница, чийто мъж работеше на железопътната гара (същата, най-близка до нашия град, от която Иван Фьодорович Карамазов подир един месец тръгна за Москва). Там Коля най-напред огледа железопътната линия най-подробно, изучи разпоредбите, знаейки, че като се върне у дома, с новите си знания може да блесне между учениците от тяхната гимназия. Но тъкмо в туй време там се намираха още няколко момчета, с които се сдружи; едни от тях живееха на гарата, други наоколо — общо се събраха шест-седем души хлапета от дванадесет до петнадесетгодишни, а от тях двама се случиха дори от нашето градче. Момчетата играеха заедно, лудуваха и ето че на четвъртия или на петия ден от гостуването глупавите хлапета се хванаха на гарата на един най-невероятен бас за две рубли, а именно: Коля, почти най-малък от всички и затова донякъде презиран от по-големите, дали от самолюбие, или от отчаяна храброст,

предложи през нощта, когато минава влакът от единадесет часа, да легне между релсите по очи и да остане там неподвижно, докато влакът мине над него с пълна пара. Вярно, че беше направено предварително проучване, от което се разбра, че наистина човек може тъй да се изтегне и да се сплесне надлъж между релсите, че влакът, разбира се, ще мине и няма да закачи онзи, който лежи, но все пак как се издържа там! Коля настояваше упорито, че ще издържи. Най-напред му се смяха, наричаха го лъжльо, фанфарон, но е това още повече го амбицираха. Главното, тези петнадесетгодишни вече твърде вирeха нос пред него и отначало дори не искаха да го смятат за другар, имаха го „за дете“, което беше просто непоносимо обидно. И ето, решиха да отидат още от вечерта на една верста далеч от гарата, та влакът, като потегли от гарата, вече да е набрал скорост. Момчетата се събраха. Настъпи безлунна нощ и не само тъмна, но почти черна. Петимата други, които се бяха обзаложили, със свити сърца, а накрая със страх и разкаяние чакаха долу при насипа в храстите. Най-после в далечината загърмя влакът, който беше тръгнал от гарата. Засвяткаха в тъмното двата червени фара, с грохот приближаваше чудовището. „Бягай, бягай от релсите!“ — закрещяха на Коля от храстите примрели от страх момчетата, но беше вече късно: влакът долетя и профуча. Момчетата се спуснаха към Коля: той лежеше неподвижно. Почнаха да го дърпат, взеха да го дигат. Той изведнъж стана и се спусна мълчаливо по насипа. Когато стигна долу, заяви, че нарочно лежал уж в безсъзнание, за да ги изплаши, но истината беше, че той действително беше припаднал, както си призна после, много време след това, на майка си. По този начин славата му на „луда глава“ се затвърди навеки. Той се върна в къщи блед като платно. На другия ден заболя от лека; нервна треска, но духом беше ужасно весел и доволен. Случката не се разбра веднага, а чак по-късно в нашия град, проникна в гимназията и стигна до началството. Но тогава майката на Коля се разтича да моли началството за детето си и се стигна дотам, че уважаваният и влиятелен учител Дарданелов го защити и измоли да му се прости, та всичко остана скрито-покрито, като да не беше станало нищо. Този Дарданелов, ерген човек и не стар, беше страстно и от много години влюбен в госпожа Красоткина и веднъж, преди година, най-почтително, примрял от страх и деликатност, беше дръзнал да й предложи ръката си; но тя му отказа решително, смятайки съгласието за измяна към своето момче, макар че Дарданелов по известни тайни признаци, дори може би имаше известно право да живее с илюзията, че не е съвсем противен на прелестната, но прекалено целомъдрена и

нежна вдовица. Лудото немирство на Коля, изглежда, разчупи леда и на Дарданелов заради неговото застъпничество бе направен намек за надежда, наистина далечен, но и самият Дарданелов беше феномен на чистотата и деликатността и затова сега-засега и това му беше достатъчно, за да бъде напълно щастлив. Той обичаше момчето, макар че би сметнал за унизително да му се подмазва, и се държеше с него в клас строго и взискателно. Но и самият Коля го държеше на разстояние, подготвяше си уроците отлично, беше вторият ученик в класа, отнасяше се сухо към Дарданелов и целият клас твърдо вярваше, че по всеобща история Коля е толкова силен, че ще „удари в земята“ самия Дарданелов. И наистина веднъж Коля му зададе въпрос: „Кой е основал Троя?“ — на който Дарданелов отговори само изобщо за народите, за техните придвижвания и преселения, за далечните времена, за легендите, но кой именно е основал Троя, тоест кои именно лица, не можа да отговори и дори намери, кой знае защо, въпроса за безсмислен и несъстоятелен. Но момчетата си останаха убедени, че Дарданелов не знае кой е основал Троя. Коля пък беше прочел за основателите на Троя у Смарагдов, който се пазеше в библиотечната с книги, останала след смъртта на баща му. Стигна се дотам, че дори всички момчета почнаха най-после да се интересуват: кой именно е основал Троя, но Красоткин не откриваше секрета си и славата на знанията му си оставаше непоклатима.

След случката на железопътната линия в отношението на Коля към майка му настъпи известна промяна. Когато Ана Фьодоровна (вдовицата Красоткина) научи за подвига на синчето си, насмалко не полудя от ужас. Получи толкова страшни истерични припадъци, продължили с прекъсвания няколко дни, че вече сериозно изплашеният Коля й даде честна и благородна дума, че подобни лудории никога няма да се повторят. Той се закле на колене пред иконата, и то в паметта на баща си, както настоя самата госпожа Красоткина, при което дори „мъжественият“ Коля се разплака като шестгодишен от „чувства“ и майка и син целия този ден се прегръщаха и плакаха, хълцайки. На другия ден Коля се събуди както и по-рано „безчувствен“, но стана по-мълчалив, по-скромен, по-замислен. Наистина след месец и половина той пак извърши една лудория и името му стигна дори до нашия мирови съдия, но лудорията беше вече съвсем друга, дори смешна и глупавичка, пък и както се разбра, не беше я извършил той, а само беше замесен в нея. Но за това после. Майката продължаваше да трепери и да се измъчва, а Дарданелов, колкото повече се засилваха тревогите й, все повече и повече се

обнадеждаваше. Трябва да се отбележи, че Коля разбираше и усещаше това у Дарданелов и естествено, че дълбоко го презираше за неговите „чувства“, по-рано дори имаше неделикатността да изразява това свое презрение пред майка си, като й загатваше, че разбира към какво се стреми Дарданелов. Но след случая на железопътната линия той и в това отношение промени поведението си: не си позволяваше вече дори най-далечни намеци, а пред майка си взе да говори за Дарданелов по-почтително, нещо, което чувствителната Ана Фьодоровна тутакси разбра с безгранична благодарност в сърцето си, но затова пък само да се споменеше случайно за Дарданелов дори от някой чужд гост, ако там присъствуваше и Коля, изведнъж от срам цялата ставаше пурпурна като роза. Коля пък в тези мигове или гледаше намусен през прозореца, или разглеждаше дали подметките му не са се отпрали, или викаше свирепо Перезвон, рошавото, доста голямо и грозно куче, което той, кой знае откъде, беше намерил преди месец, домъкнал го беше в къщи и го държеше, Бог знае защо, тайно вътре и не го показваше на никого от другарите си. Тиранизираше го ужасно, обучавайки го на какви ли не номера и умения, и докара клетото куче дотам, че то виеше, когато той отиваше на училище, а когато се връщаше, скимтеше от възторг, рипаше като лудо, стоеше изправено, търкаляше от по земята, преструваше се на умряло и прочие — с една дума, показваше всичките номера, на които беше обучено, вече не защото го караха, а единствено поради възторжените си чувства и благородното си сърце.

Да, забравих да спомена, че Коля Красоткин беше същото онова дете, което познатото вече на читателя момче Илюша, синът на запасния щабскапитан Снегирьов, бе мушнало с ножче в бедрото, застъпвайки се за баща си, когото учениците наричаха „сюнгер“.

II. Дечурлигата

И тъй, през това мразовито и ветровито ноемврийско утро момчето Коля Красоткин си седеше в къщи. Беше неделя и нямаха училище. Но удари вече единадесет часът и той непременно трябваше да излезе „по една твърде важна работа“, а пък беше останал сам в цялата къща, и то именно като пазач, защото тъй се случи, че всички по-възрастни обитатели на къщата поради едно екстрено и оригинално обстоятелство не си бяха в къщи. В къщата на вдовицата Красоткина през един коридор от квартирата, която заемаше тя самата, се даваше под наем втората и единствена в тая къща квартирна от две мънички стаи и тази квартирна заемаше една жена на лекар с две малолетни деца. Тя беше връстница и голяма приятелка на Ана Фьодоровна, а лекарят година вече, откак бе заминал някъде, най-напред за Оренбург, а после за Ташкент, и половин година вече нищо не се чуваше за него, тъй че да не беше дружбата й с госпожа Красоткина, която малко смекчаваше скръбта на изоставената жена, тя просто щеше да си изплаче очите от тая скръб. И ето, тъй трябваше да се случи като последен удар на съдбата, че същата тази нощ, в събота срещу неделя, Катерина, единствената прислужница на лекарската жена, изведнъж и съвсем неочаквано за госпожата си й заяви, че има намерение да роди до сутринта. Как се случи никой да не забележи това по-рано — беше почти чудо за всички. Поразената докторска жена реши, додето е време, да заведе Катерина в едно пригодено за подобни случаи заведение в нашето градче у една акушерка. Тъй като тя ценеше твърде много тази прислужница, незабавно изпълни проекта си, заведе я и на това отгоре остана там, при нея. После, сутринта вече, стана нужда, кой знае защо, от цялото приятелско участие и помощ на самата госпожа Красоткина, която можела в случая да помоли някого за нещо и да уреди някои неща. Така че двете дами ги нямаше, прислужницата на самата госпожа Красоткина пък, баба Агафя, беше отишла на пазар и Коля се намери по този начин временен пазач и вардианин на „фъстъците“, тоест на момчето и момичето На лекарската жена, останали сам-самички. Не го беше страх да пази къщата, а при това с него беше Перезвон, на който бе заповядано да лежи по очи в антрето под пейката, „без да мърда“, и който именно затова всеки път, щом влезеше там Коля, който се разхождаше нагоре-надолу из стаите, потреперваше и се обаждаше с два твърди подмилкващи се удара с опашка по пода, но, уви, подсвиркване не се чуваше. Коля поглеждаше

нещастния пес страшно и той пак замираше в послушно вцепенение. Но ако имаше нещо, което да смущава Коля, това бяха единствено „фъстъците“. На неочакваното приключение с Катерина той, разбира се, гледаше с най-дълбоко презрение, но осиротелите „фъстъчета“ обичаше много и вече им беше занесъл някаква детска книжка. Настя, по-голямата, момиченце вече осемгодишно, умееше да чете, а малкият фъстък, седемгодишното момченце Костя, много обичаше да слуша, когато Настя му чете. Разбира се, Красоткин би могъл да ги забавлява по-интересно, тоест да ги строи двамата и да почне да играе с тях на войници или да се крият из цялата къща. Това беше правил вече неведнъж по-рано и не се отегчаваше да го прави, така че дори в училище се беше чуло веднъж, че Красоткин играе у дома си с мъничките квартирантчета на конче, рипа като логой и превива глава, но Красоткин гордо отби това обвинение, като изтъкна, че с връстниците му, с тринадесетгодишните, наистина би било позорно да се играе в „нашия век“ на конче, но че той прави това за „фъстъците“, защото ги обича, а за чувствата му никой да не смее да му иска сметка. Затова пък двете „фъстъчета“ го обожаваха. Но този път не му беше до игри. Предстоеше му една твърде важна лична работа, почти дори тайнствена, а ето времето минаваше, но Агафя, на която би могъл да остави децата, все още не благоволяваше да се върне от пазар. Той няколко пъти вече минава през коридора, отваряше вратата на докторската жена и загрижено оглеждаше „фъстъците“, които по негова заповед седяха с книжка в ръка и всеки път, когато отваряше вратата, мълчаливо му се ухилваха до уши, очаквайки, че ще влезе и ще направи нещо прекрасно и забавно. Но Коля беше в душевна тревога и не влизаше. Най-после удари единадесет часът и той твърдо и окончателно реши, че ако след десет минути „проклетата“ Агафя не се върне, ще излезе от къщи, без да я дочака, като накара, разбира се, „фъстъците“ да обещаят, че без него няма да се уплашат, ще мируват и няма да плачат от страх. С тези мисли той облече топло подплатеното си зимно палтенце с яка от някаква морска котка, метна през рамо чантата си и въпреки предишните многократни молби на майка си, като излиза в „такъв студ“ от къщи, винаги да си обува галошките, само ги погледна с презрение, като минаваше през антрето, и излезе по обуща. Перезвон, щом го зърна облечен, взе усилено да тупа с опашка по пода, потръпвайки нервно с цялото си тяло, и дори нададе жален вой, но Коля, щом видя този страстен устрем на кучето си, реши, че това вреди на дисциплината и макар и само за минута, но го подържа още под пейката и чак като отвори вратата, изведнъж му свирна.

Кучето рипна като лудо и заскача пред него от възторг. Като премина през коридора, Коля отвори вратата на „фъстъците“. И двамата както преди седяха до масичката, но вече не четяха, а горещо се препираха за нещо. Тези дечица често се препираха помежду си по разни предизвикателни житейски въпроси, при което Настя, като по-голяма, винаги вземаше връх, Костя пък, ако не се съгласеше с нея, почти винаги отиваше да апелира към Коля Красоткин и вече каквото той решеше, то оставаше абсолютната присъда за всички спорещи страни. Сега препирнята на „фъстъците“ заинтересува малко Коля и той се спря на вратата да послуша. Децата видяха, че ги слуша, и поради това още по-разпалено продължиха препирнята си.

— Никога, никога няма да повярвам — нареждаше горещо Настя, — че бабите намират малките деца в бостана между зелките. Сега вече е зима и няма никакви зелки и бабата не може да донесе момиченце на Катерина.

— Фиу! — подсвирна си Коля.

— Или виж как: те ги носят отнякъде, но само на онези, които се омъжат.

Костя гледаше право в Настя, слушаше дълбокомислено и обмисляше.

— Настя, каква си глупава — изрече той най-сетне твърдо и спокойно, — как може да има бебе Катерина, когато няма мъж?

Настя се разпали ужасно.

— Ти нищо не разбираш — прекъсна го ядосано тя, — може да е имала мъж, само че да е в затвора, и сега тя е родила.

— Че да не би мъжът й да е в затвора? — важно се осведоми положителният Костя.

— Или виж какво — го прекъсна буйно Настя, като изостави и забрави съвсем първата си хипотеза, — тя няма мъж, ти си прав, но тя иска да има мъж и е почнала да мисли как да има мъж, и все е мислила, все е мислила и толкова е мислила, че ето, сдобила се е не с мъж, а с бебенце.

— Така по може — съгласи се напълно победен Костя, — а ти не ми го каза по-рано, как можех да го зная.

— Е, дечурлига — обади се Коля, като прекрачи прага на стаята, — опасно племе сте вие, виждам аз!

— И Перезвон ли е с вас? — ухили се Костя и почна да< щрака с пръсти, за да извика Перезвон.

— Фъстъци, аз съм в затруднено положение — почна важно Красоткин — и вие трябва да ми помогнете: Агафя, разбира се, си е

строшила краката, щом досега я няма, това го подписвам с две ръце, а пък аз трябва да изляза. Ще ме пуснете ли, или не?

Децата се спогледаха угрижено, ухилените им лица почнаха да изразяват безпокойство. Те впрочем не разбираха още напълно какво се иска от тях.

— Нали няма да лудувате без мене? Нали няма да се покачите на шкафа и да се осакатите? Нали няма да заплачете от страх сами?

По лицата на децата се изписа страшна мъка.

— Пък аз за това може да ви покажа нещичко, едно медно топче, с което може да се стреля с истински барут.

Лицата на децата мигом се проясниха.

— Покажете ни топчето — изрече цял светнал Костя. Красоткин бръкна в чантата си и като извади от нея малък бронзов топ, сложи го на масата.

— Ето го на! Гледай, на колелца — повози той играчката по масата, — може и да стреля. Да го заредиш със сачми и да стреля.

— Убива ли?

— Всички убива, стига да се нагласи добре. — И Красоткин обясни къде трябва да се сложи барутът, къде да се вкарат сачмите, показа една дупчица като фаля и добави за ритането. Децата слушаха със страшно любопитство. Ритането особено порази въображението им.

— А имате ли барут? — попита Настя.

— Имам.

— Покажете и барута — изви гласче тя с молеща усмивка.

Красоткин пак бръкна в чантата и измъкна от нея малко издуто шишенце, в което наистина беше насипан мъничко истински барут, а в една хартийка имаше завити няколко сачми. Той дори отпуши шишенцето и изсипа част от барута на дланта си.

— На, само да няма някакъв огън, защото направо ще ни дигне във въздуха и всички ни ще избие — предупреди за ефект Красоткин.

Децата разглеждаха барута с благоговеен страх, който още повече подсили насладата им. Но на Костя му харесваха повече сачмите.

— А сачмите не горят ли? — попита той.

— Сачмите не горят.

— Подарете ми няколко сачми — издума той с молещо гласче.

— Малко сачми ще ти подаря, на, вземи, но не ги показвай на майка си, докато не се върна, защото ще помисли, че е барут, и ще умре от страх, а вас ще ви пребие.

— Нас мама никога не ни пребива — тутакси отбеляза Настя.

— Знам, аз го казах само за по-интересно. И вие никога не лъжете майка си, само сега — докато се върна. И тъй, фъстъчета, мога ли да вървя, или не? Ще плачете ли без мене от страх?

— Ще пла-чем — проточи Костя, който вече се готвеше да заплаче.

— Ще плачем, непременно ще плачем! — подхвана бързо с уплашено гласче и Настя.

— Деца, деца, о, колко са опасни вашите години.[244] Няма какво да се прави, пиленца, ще трябва да остана с вас кой знае докога. А времето, времето, ух!

— Ами заповядайте на Перезвон да се престори на умрял! — помоли Костя.

— Е, какво да се прави, ще трябва да се прибегне и до Перезвон. Иси, Перезвон! — И Коля започна да заповядва на кучето, а то правеше всичко, което знаеше. Кучето беше рунтаво, голямо колкото някой палаш, с някаква сиво-морава козина. Дясното му око беше сляпо, а лявото ухо, кой знае защо, разцепено. То скимтеше и подскачаше, стоеше прав, ходеше на задните си крака, тръшкаше се на гръб с четирите си крака нагоре и лежеше неподвижно като мъртво. През време на този последен номер се отвори вратата и на прага се показа Агафя, дебелата слугиня на госпожа Красоткина, сипаничава жена на около четиридесет години, върнала се от пазара с торба, пълна с покупки. Тя се спря и като държеше в лявата си ръка торбата, увиснала надолу, загледа кучето. Коля, колкото и да чакаше Агафя, не прекъсна представлението и като задържа Перезвон определено време умрял, най-после му свирна: кучето рипна и заподскача от радост, че е изпълнило дълга си.

— Виж го ти песа — издума поучително Агафя.

— Ами ти, женски пол, защо закъсня? — попита заплашително Красоткин.

— Женски пол ли? Я го гледай, пришка такава!

— Пришка ли?

— Пришка зер. Какво ти влиза в работата, че съм закъсняла, значи тъй е трябвало, щом съм закъсняла — мърмореше Агафя, като заснова около печката, но съвсем не с недоволен и сърдит глас, а, напротив, с твърде доволен, сякаш се радваше на случая да се пошегува с веселото господарче.

— Слушай, лекомислена старице — почна Красоткин, като стана от дивана, — можеш ли да се закълнеш във всичко свято на този свят и дори в още нещо, че ще наглеждаш фъстъците в мое отсъствие

непрестанно? Аз излизам.

— Че защо ще ти се кълна! — засмя се Агафя. — И без това ще ги наглеждам.

— Не, не, само ако се закълнеш във вечното спасение на душата си. Инак няма да изляза.

— Че недей излиза. Какво ми влиза в работата! Вън е студ, стой си в къщи.

— Фъстъци — обърна се Коля към децата, — тази жена ще остане с вас до моето връщане или до връщането на майка ви, защото и тя трябваше отдавна да си дойде. Освен това ще ви даде да закусите. Ще им дадеш ли нещо, Агафя?

— Може.

— Довиждане, пиленца, излизам със спокойно сърце. А ти, бабке — полугласно и важно повтори той, като минаваше покрай Агафя, — надявам се, че няма да вземеш да им дрънкаш любимите ваши бабешки глупости за Катерина, ще се смилиш над детската им възраст. Иси, Перезвон!

— Много ти здраве — озъби се вече ядосано Агафя. — Ама че смешен! За такива приказки заслужаваш бой.

III. Ученикът

Но Коля вече не чуваше. Най-после можа да тръгне. Щом излезе от портите, се огледа, потръпна и като продума: „Студ!“, запъти се направо по улицата и после надясно по една пресечка към пазарния площад. Една къща преди площада той се спря пред вратата, извади от джоба си свирчица и свирна с все сила, сякаш даваше уговорен знак. Чака не повече от минута — от вратата изскочи изведнъж насреща му румено момченце, към единадесетгодишно, и то облечено в топло, чистичко и дори контешко палтенце. Това момче беше Смуров, от подготвителния клас (а Коля Красоткин беше вече два класа по-горе), син на заможен чиновник, на когото родителите май не позволяваха да дружи с Красоткин, като прочут страшен немирник, тъй че Смуров очевидно сега беше се измъкнал тайничко. Този Смуров, ако не е забравил читателят, беше от онази група момчета, които преди два месеца хвърляха камъни през канавката по Илюша, същият, който разправи тогава на Альоша Карамазов за Илюша.

— Чакам ви вече цял час, Красоткин — заяви с решителен израз на лицето Смуров и момчетата закрачиха към площада.

— Закъснях — отговори Красоткин. — Има причини. Няма ли да те бият, че си с мене?

— Ами, кой ме бие мене! И Перезвон ли е с вас?

— И Перезвон.

— И него ли ще водите там?

— И него.

— Ах, да беше Жучка!

— Жучка не може. Жучка не съществува. Жучка изчезна в мрака на неизвестността.

— Ах, не може ли някак — спря се изведнъж Смуров, — нали Илюша каза, че и Жучка била рунтава, същата такава сивкава като Перезвон — не можем ли да кажем, че той е Жучка, може да повярва?

— Ученико, първо, гнуси се от лъжата, и, второ — дори когато е за добро. А най-вече, надявам се, че там не си съобщавал за моето посещение.

— Пази Боже, че аз разбирам. Но е Перезвон няма да се утеши — въздъхна Смуров. — Знаеш ли какво: този, баща му, капитанът, Сюнгера де, ни каза, че днес ще му занесе кученце, истински милански дог, с черна муцунка, той мисли, че с това ще утеши Илюша, но надали.

— А как е той, самият Илюша?

— Ах, зле е, зле е! Аз мисля, че е охтика. Той е в съзнание, само че все така диша-диша, лошо диша. Тия дни помоли да го разходят, обуха му ботушките, рече да тръгне и падна. „Ах, аз ти казвах, тате, че са ми лоши ботушките, старите, и по-рано не ми бяха удобни.“ Той мислеше, че от ботушките му се подгъват краката, а то е просто от слабост. Няма да изкара и седмица. Херценщубе ходи у тях. Сега те са пак богати, имат много пари.

— Шмекери.

— Кои са шмекери?

— Докторите и цялата медицинска сган, казано общо, и, разбира се, в частност. Аз отричам медицината. Безполезно учреждение. Аз впрочем всичко това ще го изследвам. Ами какви са тия сантименталности при вас? Вие май целият клас ходите там, а?

— Не целият, а десетина души от нашите ходят там винаги, всеки ден. Няма нищо.

— Учудва ме във всичко това ролята на Алексей Карамазов: брат му утре или други ден го съдят за такова престъпление, а той намира време да сантименталничи с момчетата!

— Тук няма никакво сантименталниче не. Че и ти самият отиваш сега да се помиряваш с Илюша.

— Да се помирявам! Смешен израз. Аз впрочем на никого няма да позволя да анализира постъпките ми.

— А как ще ти се зарадва Илюша! Той хич и не подозира, че ще отидеш. Защо, защо не искаше толкова дълго време да отидеш? — възкликна изведнъж горещо Смуров.

— Мило момче, това е моя работа, а не твоя. Аз отивам сам по себе си, защото е такава волята ми, а вас всички ви е замъкнал там Алексей Карамазов, значи, има разтика. И отде знаеш, аз може би изобщо не отивам да се помирявам? Глупав израз.

— Не е Карамазов, изобщо не е той. Просто нашите сами почнаха да ходят там, разбира се, най-напред с Карамазов. И нищо такова не е имало, никакви глупости. Първо един, после друг. Баща му ни се радваше ужасно. Знаеш ли, той просто ще полудее, ако умре Илюша. Той вижда, че Илюша ще умре. Пък колко ни се радва на нас, че се помирихме с Илюша. Илюша попита за тебе, но нищо повече не каза. Попита и млъкна. А баща му или ще полудее, или ще се обеси. Той и по-рано се държеше като побъркан. Знаеш ли, той е благороден човек и тогава е станала грешка. За всичко е виновен онзи отцеубиец, че го би тогава.

— И все пак Карамазов е загадка за мене. Аз можех да се запозная с него отдавна, но в някои случаи обичам да бъда горд. При това съм си съставил за него известно мнение, което трябва тепърва да се провери и изясни.

Коля важно млъкна, млъкна и Смуров. Смуров, разбира се, благоговееше пред Коля Красоткин и не смееше дори да помисли да се поставя наравно с него. А сега беше ужасно заинтересуван, защото Коля обясни, че отива „сам по себе си“ и, значи, непременно имаше някаква загадка в това, че Коля изведнъж беше решил сега и именно днес да отиде. Те вървяха по пазарния площад, където този път бяха пристигали много коли и надокарали много птици. Градските търговки продаваха под навесите си гевречета, конци и пр. Такива неделни сборища се наричат наивно у нас в градчето панаири и такива панаири има много през годината. Перезвон търчеше в най-весело настроение и постоянно отскачаше надясно и наляво да подуши някъде нещо. Когато срещнеше други кучета, той се душеше с тях с извънредно удоволствие по всички кучешки правила.

— Обичам да наблюдавам реализма, Смуров — заговори изведнъж Коля. — Забелязвал ли си как се срещат кучетата и се душат? В това има някакъв общ природен закон.

— Да, някакъв смешен.

— Тоест не е смешен, това е неправилно. В природата няма нищо смешно, колкото и да изглежда така на човека с неговите предразсъдъци. Ако кучетата можеха да разсъждават и да критикуват, навярно биха намерили също толкова смешни неща, ако не и много повече, в социалните отношения на хората — техните повелители, ако не и много повече, повтарям това, защото съм твърдо уверен, че нашите глупости са много повече. Това е мисъл на Ракитин, забележителна мисъл. Аз съм социалист, Смуров.

— Какво е това социалист? — попита Смуров.

— То е, когато всички са равни, всички имат едно общо мнение, няма бракове, а религията и всички закони са комуто както е угодно, е, и всичко друго там. Ти още не си дорасъл до тези неща, рано ти е. Ама че е студено.

— Да минус дванайсет. Тате одеве гледа термометъра.

— И забелязвал ли си, Смуров, че посред зима, ако студът е минус петнайсет или дори осемнайсет градуса, не ти се струва, че е толкова студено, както например сега, в началото на зимата, когато изведнъж хване студ като сега, минус дванайсет градуса, и то когато е паднал малко сняг. Това значи, че хората още не са свикнали. Всичко е

до навика у хората, навсякъде, дори в държавните и политическите отношения. Навикът е главният двигател. Я, какъв смешен селяк.

Коля посочи един едър селяк в кожух, с добродушна физиономия, който, изправен до колата си, приплясваше от студ е ръкавиците. Дългата му руса брада беше цяла заскрежена.

— На селяка брадата му замръзнала! — високо и закачливо извика Коля, като минаваше покрай него.

— На мнозина са замръзнали — спокойно и сентенциозно изрече в отговор селякът.

— Не го закачай — обади се Смуров.

— Нищо, няма да се разсърди, той е добър. Сбогом, Матвей.

— Сбогом.

— Ама ти Матвей ли си?

— Матвей съм. Че ти не знаеше ли?

— Не знаех, казах го наслуки.

— Виж го ти. Сигур си ученик?

— Ученик съм.

— Ами бият ли те?

— От време на време.

— Боли ли?

— И още как!

— Ех, живот! — въздъхна селякът от сърце.

— Сбогом, Матвей.

— Сбогом. Мило момчурляче си ти, да знаеш.

Момчетата продължиха.

— Този е добър селянин — заговори Коля на Смуров. — Аз обичам да поговоря с народа и винаги ми е драго да му отдам справедливост.

— Защо го излъга, че ни бият? — попита Смуров.

— Трябваше да го утеша.

— С какво?

— Виж какво, Смуров, не обичам, когато ме разпитват, щом не ме разбират от първа дума. Някои неща не могат да се обяснят. Според идеята на селяка ученика го бият и трябва да го бият: че какъв ще е ученик, един вид, ако не го бият! И ако взема да му кажа, че не ни бият, нали ще му докривее. Впрочем ти не ги разбираш тези работи. С народа човек трябва да умее да говори.

— Само не се закачай, моля ти се, че пак ще стане някоя история, както тогава с гъската.

— А тебе страх ли те е?

— Не се смей, Коля, вярно, страх ме е. Тате ужасно ще се разсърди. Строго ми е забранено да дружа с тебе.

— Не се безпокой, сега нищо няма да се случи. Здравей, Наташа! — викна той на една от търговките под навеса.

— Каква Наташа, аз съм Маря — отговори кресливо търговката, доста млада жена.

— Браво, че си Маря, сбогом.

— Ах ти, закачко, педя човек, пък я го виж!

— Нямам време, нямам време да се разправям с тебе, другата неделя ще ми разкажеш — замаха Коля с ръце, сякаш тя му досаждаше на него, а не той на нея.

— Че какво ще ти разправям аз на тебе в неделя? Ти се закачаш, а не аз е тебе, пакостнико — развика се Маря, — бой за тебе, разбра ли, прочута драка си ти, това е!

Сред другите търговки, които продаваха на сергиите си редом с Маря, избухна смях, но изведнъж изпод сводовете на градските дюкяни изскочи като изневиделица някакъв гневен човек, нещо като търговски служещ и не нашенец, а от пристигащите за пазарни дни, с дълъг син кафтан, с фуражка с козирка, още млад, с тъмноруси къдри и с дълго, бледо сипаничаво лице. Той беше някак глупаво развълнуван и тутакси почна да заплашва Коля с юмрук.

— Познавам те аз тебе — викаше той гневно, — познавам те!

Коля го погледна внимателно. Той нещо не можа да си спомни кога ли е имал разправия е този човек. Но малко ли разправии беше имал по улиците, не можеше да помни всички.

— Познаваш ме? — попита го иронично той.

— Познавам те, познавам те! — повтаряше като глупец еснафлията.

— Толкова по-добре за тебе. Е, нямам време, сбогом!

— Защо се заяждаш — развика се еснафлията, — пак ли се заяждаш? Аз те познавам! Пак ли се заяждаш?

— Това, братко, сега не е твоя работа, че аз се заяждам — тръсна Коля, като се спря и продължаваше да го разглежда.

— Как да не е моя?

— Тъй, не е твоя.

— Ами чия е? Чия е? А, чия е?

— Това, братко, сега е работа на Трифон Никитич, а не твоя.

— На кой Трифон Никитич? — с глупаво учудване, макар все тъй разпален, ококори очи момъкът. Коля важно го измери с поглед.

— На Възнесение беше ли? — строго и упорито го попита той

изведнъж.

— На какво Възнесение? Защо? Не, не съм бил — обърка се малко момъкът.

— Сабанеев познаваш ли? — още по-упорито и още по-строго продължаваше Коля.

— Какъв Сабанеев, бе? Не, не го познавам.

— Е, върви по дяволите тогава! — отсече изведнъж Коля, рязко се обърна надясно и бързо закрачи по пътя си, сякаш не се унижаваше да разговаря с такъв дръвник, дето не познава дори Сабанеев.

— Ей, чакай! Какъв Сабанеев? — опомни се момъкът, пак развълнуван. — Какви ми ги приказваше тоя? — обърна се изведнъж към търговките, като ги гледаше глупаво.

Жените се разсмяха.

— Дявол момче — рече една.

— За какъв, за какъв Сабанеев разправяше? — все тъй яростно повтаряше момъкът и размахваше дясната си ръка.

— А че трябва да е Сабанеев, дето служеше у Кузмичеви, той трябва да е — досети се изведнъж една от жените.

Момъкът се втренчи в нея като луд.

— Куз-ми-чев ли? — повтори друга жена. — Че какъв Трифон е той. Онзи е Кузма, а не Трифон, а момчето го нарече Трифон Никитич, значи, не е той.

— Туй, видиш ли, не е Трифон и не е Сабанеев, ами е Чижов — подхвана изведнъж трета жена, която дотогава мълчеше и слушаше сериозно, — Алексей Иванич го казват. Чижов, Алексей Иванович.

— Право е, че е Чижов — потвърди настойчиво четвърта жена.

Слисаният момък гледаше ту една, ту друга.

— Но защо питаше той, защо питаше, добри хора — възклицаваше той вече отчаяно, — „Сабанеев познаваш ли“? Бре, дявол го взел, кой е този Сабанеев?

— Неразбран човек си ти, думат ти — не е Сабанеев, а Чижов, Алексей Иванович Чижов, той е! — викна му внушително една търговка.

— Какъв Чижов? А, какъв? Казвай, като знаеш.

— Ами че дългият, сополивият, лятос седеше на пазара.

— Ама за какъв дявол ми е твоят Чижов, добри хора, а?

— Че аз отде да зная за какъв дявол ти е Чижов?

— Абе кой те знае що ти е — подхвана друга, — сам трябва да знаеш що ти е, като си се разгълчал. Той на тебе приказваше, не на нас, глупако неден. Истина ли не го познаваш?

— Кого?

— Чижов.

— Дявол го взел тоя Чижов, па и тебе! Ще го пребия аз, да знаеш! Той се подиграваше с мене!

— Чижов ли ще пребиеш? Май той тебе! Глупак си ти, това си е!

— Не Чижов, не Чижов, стрино злобна и проклета, момчето ще пребия, разбра ли! Дайте го, дайте го тук, той ми се подиграваше.

Жените се превиваха от смях. А Коля крачеше вече далеч с победоносен израз на лицето. Смуров вървеше до него и се озърташе към групата, която крещеше в далечината. И на него му беше много весело, макар че все още се боеше да не се забърка в някоя история с Коля.

— За какъв Сабанеев го попита? — запита той Коля, предчувствувайки отговора.

— Че откъде да знам за какъв! Сега има да си викат до довечера. Обичам да размърдам глупците във всичките слоеве на обществото. Ето още един дръвник там, ей този селяк. Забележи, казва се: „Нищо по-глупаво няма от глупав французин“, но и руската физиономия си я бива. Е, не е ли написано на лицето на този, че е глупак, ей на този селянин, а?

— Остави го, Коля, да си вървим.

— В никакъв случай няма да го оставя, тръгна тя вече. Ей! Здравей, селяк!

Едрият селяк, който минаваше бавно покрай тях и, види се, беше си пийнал вече, с обло, простовато лице и с прошарена брада, дигна глава и погледна момчето.

— Е, здравей, ако се не шегуваш — бавно отговори той.

— Ами ако се шегувам? — засмя се Коля.

— Като се шегуваш, шегувай се, да ти е просто. Нищо, може. Човек винаги може да се пошегува.

— Прощавай, братко, пошегувах се.

— Е, да ти прощава Бог.

— Ами ти прощаваш ли?

— Прощавам зер. Карай.

— Я го гледай, ти май си умен селяк.

— По-умен съм от тебе — неочаквано и както преди важно отговори селякът.

— Надали — изненада се малко Коля.

— Вярно ти казвам.

— Може и тъй да е.

— Така си е, братко.

— Сбогом, селяк!

— Сбогом.

— Има различни селяни — обясни Коля на Смуров след известно мълчание. — Отде да знам, че ще налетя на умник. Аз винаги съм готов да призная ума у народа.

Далече часовникът на катедралната църква удари единадесет и половина. Момчетата забързаха и изминаха скоро и почти вече без приказки останалия доста дълъг път до жилището на щабскапитан Снегирьов. На двадесет крачки от къщата Коля се спря и каза на Смуров да върви напред и да му извика Карамазов.

— Трябва предварително да се поопознаем — каза той на Смуров.

— Но защо да по викам — опита се да възрази Смуров, — влез направо, ужасно ще ти се зарадват. Защо трябва да се запознаваш на студа?

— Това вече аз си знам защо ми трябва тук, на студа — отсече деспотично Коля (както ужасно обичаше да прави с тези „маляци“) и Смуров се затича да изпълнява заповедта.

IV. Жучка

Коля се облегна с важна физиономия на стобора и зачака да дойде Альоша. Да, отдавна искаше да се срещне с него. Беше чувал много за него от момчетата, но досега външно винаги беше оставал презрително равнодушен, когато му говореха за него, дори „критикуваше“ Альоша, изслушвайки онова, което му разправяха за него. Но в себе си той много, много искаше да се запознаят: имаше нещо симпатично и примамливо във всичко, което беше чувал за Альоша. Ето защо сегашната минута беше важна; най-напред трябваше да не се посрами, да прояви независимост: „Инак ще помисли, че съм на тринадесет години, и ще ме вземе за хлапе като тези. И за какво ли са му тези момчетии? Ще го попитам, когато се сближим. Гадно е обаче, че съм толкова нисък. Тузиков е по-малък от мене, а е половин глава по-висок. Впрочем лицето ми е умно; не съм хубав, знам, че лицето ми е гадно, но е умно. Трябва също да не се издавам много, защото почна ли с обятия, той ще си помисли… Пфу, колко гадно ще бъде, ако си помисли!…“

Тъй се вълнуваше Коля и се мъчеше с всичка сила да придобие съвсем независим вид. Главно, мъчеше го нисичкият му ръст, не толкова „гадното“ лице, колкото ръстът. У тях в къщи, на стената в ъгъла още миналата година беше направена с молив една чертичка, с която той отбеляза ръста си, и оттогава всеки два месеца заставаше развълнуван там да се мери: колко е порасъл. Но уви! Растеше ужасно по малко и това понякога го докарваше просто до отчаяние. Колкото за лицето, то никак не беше „гадно“, напротив, беше доста миловидно, беличко, бледичко, с лунички. Сивите му, малки, но живи очички гледаха смело и често пламваха от чувство. Скулите му бяха малко широки, устните малки, не много дебели, но доста червени, носът — мъничък и решително вирнат: „Съвсем чипонос, съвсем чипонос!“ — мърмореше на себе си Коля, когато се гледаше в огледалото и винаги се махаше от него с негодувание. „Пък и лицето ми надали е умно“ — мислеше си той понякога, като се съмняваше дори и в това. Впрочем не бива да се смята, че грижата за лицето и за ръста поглъщаше цялата му душа. Напротив, колкото и жлъчни да бяха минутите пред огледалото, той бързо ги забравяше, и дори за дълго, „цял отдаден на идеите и на действителния живот“, както сам определяше своята дейност.

Альоша скоро се показа и тръгна бързо към Коля; още отдалече

той видя, че лицето на Альоша е някак съвсем радостно. „Мигар толкова ми се радва?“ — помисли с удоволствие Коля. Тук му е мястото да отбележим, че Альоша много се беше променил, откакто го оставихме: той беше хвърлил подрасника и сега беше с прекрасно ушито сако, мека кръгла шапка и късо подстригана коса. Всичко това много го беше разхубавило и той изглеждаше същински красавец. Миловидното му лице имаше винаги весел израз, но тази веселост беше някак тиха и спокойна. За учудване на Коля Альоша излезе при него тъй, както си е бил в стаята, без палто, явно беше побързал. Той направо подаде ръка на Коля.

— Ето ви и вас най-после, как ви чакахме всички!

— Имаше причини, които сега ще научите. Във всеки случай драго ми е да се запознаем. Отдавна чаках случай и много съм чувал за вас — изломоти малко притеснен Коля.

— Че ние с вас и без това щяхме да се запознаем, и аз много съм чувал за вас, но тук, тук закъсняхте.

— Кажете, какво става?

— Илюша е много зле, съвсем сигурно е, че ще умре.

— Какво говорите! Съгласете се, че медицината е подлост, Карамазов — с жар възкликна Коля.

— Илюша често, много често споменаваше за вас, дори, знаете, насън, в бълнуване. Изглежда, сте му били много, много скъп по-рано… преди онзи случай… с ножчето. Има и друга причина… Кажете, ваше ли е това куче?

— Мое. Перезвон.

— Не е ли Жучка? — жално го погледна Альоша в очите. — Тя е изчезнала, така ли?

— Знам, че всички бихте искали Жучка, разбрах всичко — усмихна се загадъчно Коля. — Слушайте, Карамазов, ще ви обясня цялата работа, главно за това съм и дошъл, за това ви и повиках, да ви обясня предварително цялата история, преди да влезем — почна оживено той. — Вижте какво, Карамазов, напролет Илюша влезе в подготвителния клас. Е, знае се какво е нашият подготвителен клас: хлапетии, дечурлига. Веднага започнаха да закачат Илюша. Аз съм два класа по-напред и, разбира се, наблюдавам отдалеч, отстрани. Виждам, малко момче, слабичко, но не се подчинява, дори се бие е тях, гордо, очичките му горят. Обичам ги такива. А те още повече го закачат. Главно, тогава беше с ужасно палтенце, панталонките му се вдигат нагоре, а обущата му с отпрани подметки. Те и за това го закачат. Унижават го. Не, това вече не обичам, тутакси се застъпих и им дадох

да се разберат. Аз тях ги бия, а те ме обожават, знаете ли това, Карамазов? — похвали се експанзивно Коля. — Изобщо обичам дечурлигата. И сега у дома ми висят на шията две пилишарчета, днес дори ме задържаха. По този начин престанаха да бият Илюша и аз го взех под моя протекция. Виждам, гордо момче, това аз ви го казвам, че е гордо, но свърши се с това, че ми се подчини робски, изпълнява и най-малките ми заповеди, слуша ме като бог, опитва се да ми подражава. В междучасията право при мене идва и се разхождаме заедно. Също и в неделните дни. При нас в гимназията се смеят, когато по-голямо момче се събере на такива начала с по-малко, но това е предразсъдък. Такава ми е фантазията и баста, не е ли тъй? Аз го уча, развивам го — защо, кажете, да не мога да го развивам, щом той ми харесва? Ето вие, Карамазов, сте се сдружили с всички тези пиленца, значи, искате да въздействувате върху младото поколение, да го развивате, да бъдете полезен, нали? И да си призная, тази черта във вашия характер, за която аз научих от слухове, най-много ме заинтересува. Впрочем на въпроса: забелязвам, че у момчето се развива някаква чувствителност, сантименталност, пък аз, знаете ли, по рождение съм решителен враг на всякакви лигави нежности. И на туй отгоре, противоречия: горд, а на мене ми е предан робски — предан ми е робски, а изведнъж оценката му засвятка и не иска дори да се съгласява с мене, препира се, държи се на голямо. Провеждал съм понякога различни идеи: той не че не е съгласен с идеите, а просто виждам, че се бунтува лично против мене, защото отговарям на неговите нежности с хладнокръвие. И ето, за да го свикна, колкото е по-нежен той, толкова по-хладен ставам аз, нарочно правя тъй, такова ми е убеждението. Имах намерение да школувам характер, да оформя, да създам човек… и така нататък, вие, разбира се, от една дума ме разбирате. Изведнъж забелязвам, че той ден, два, три е смутен, скърби, но не вече за нежности, а за нещо друго, по-силно, по-висше. Мисля си, що за трагедия? Притискам го и научавам следното: той, кой знае как, се сдружил с лакея на покойния ви баща (който тогава беше жив), Смердяков, а онзи да вземе да го научи него, глупчото, на една нелепа шега, тоест зверска шега, подла шега — да вземе залче хляб, от средата, да бодне в него карфица и да го хвърли на някое куче от онези, които от глад гълтат, без да дъвчат, та да види какво ще стане. И ето, приготвили тогава залче хляб и го хвърлили на същата тази рунтава Жучка, за която сега се вдига такава олелия, падаш от някакъв двор, където просто не са я хранили, пък тя цял ден лае на вятъра. (Обичате ли този глупав лай, Карамазов? Аз не мога да го понасям.) Тя

просто се хвърлила, глътнала го и заквичала, завъртяла се и побягнала, бяга и само скимти, и изчезнала — така ми го описа Илюша. Хем ми признава, хем плаче, плаче, прегръща ме, трепери: „Тича и скимти, тича и скимти“ — само това повтаря, поразила го тази картина. Е, виждам, угризения на съвестта. Аз го приех сериозно. На мене главно ми се щеше и за предишното да му дам урок, та, признавам си, изхитрувах, престорих се, че съм толкова възмутен, както може би изобщо не бях: „Ти — казвам — си извършил долна постъпка, ти си подлец, аз, разбира се, няма да я разглася, но засега скъсвам отношенията си с тебе. Ще обмисля тази работа и ще научиш чрез Смуров (същото момче, което дойде сега с мене и което винаги ми е било предано): ще продължавам ли занапред отношенията си с тебе, или ще те зарежа завинаги като подлец.“ Това го потресе страшно. Аз, да си призная, почувствувах още тогава, че може би съм се отнесъл твърде строго, но какво да се прави, такава ми беше тогавашната мисъл. След един ден изпращам при него Смуров и предавам чрез него, че повече с него „не говоря“, тоест така казваме ние, когато двама приятели скъсат помежду си. Тайната е там, че аз исках да го държа в шах само няколко дни, а после, като видя разкаянието му, пак да му подам ръка. Това беше твърдото ми намерение. Но какво мислите: той изслушал Смуров и изведнъж очите му засвяткали. „Предай — развикал се — от мене на Красоткин, че сега ще хвърлям на всички кучета залчета с карфици, на всички, на всички!“ — „А — мисля си, — своеволен дух се появява, трябва да се прогони.“ И почнах да му изразявам пълно презрение, при всяка среща извръщам глава, или се усмихвам иронично. И изведнъж става този случай с баща му, помните ли, Сюнгера? Разберете, че той по този начин вече беше предварително подготвен страшно да побеснее. Момчетата, като видяха, че съм го изоставил, се нахвърлиха, дразнят го: „Сюнгер, Сюнгер!“ И тогава почнаха между тях битки, за които страшно много съжалявам, защото, струва ми се, веднъж тогава много зле са го били. Веднъж се нахвърли срещу всички в двора, когато излизаха от класовете, пък аз точно в тоя момент стоя на десет крачки и го гледам. И кълна се, не помня да съм се смял тогава, напротив, много, много жал ми стана за него и още малко, щях да се хвърля да го защищавам. Но той изведнъж срещна погледа ми: какво му се е сторило — не знам, но измъкна едно ножче, нахвърли се върху мене и ми го заби в бедрото, ей тук, в десния крак. Аз не помръднах — признавам, че понякога съм храбър, Карамазов, — само го погледнах е презрение, като да му казвах с поглед: „Ако искаш още веднъж, заради цялата ни

дружба, моля, на твоите услуги съм.“ Но той не ме мушна втори път, не издържа, изплаши се, хвърли ножчето, заплака с глас и побягна. Аз, разбира се, не съм го клеветил и заповядах на всички да мълчат, за да не стигне до началството, дори на майка ми казах чак когато ми мина, пък и не беше кой знае каква рана — драскотина. После, чувам, същия ден се замерял с камъни и вас ви ухапал по пръста — но разбирате ли в какво състояние е бил! Какво да се прави, постъпих глупаво: когато се разболя, не отидох да му простя, тоест да се сдобрим и сега се разкайвам. Но сега вече имах особени цели. Е, това е цялата история. Само, струва ми се, постъпих глупаво…

— Ах, колко жалко — възкликна развълнуван Альоша, — че не съм знаел тези ваши отношения с него по-рано иначе отдавна щях лично да дойда при вас да ви моля да отидем при него заедно. Вярвате ли, в треската, в болестта, той бълнуваше за вас. Не съм знаел колко сте му скъп! И как, как не сте могли да намерите тази Жучка? Баща му и всичките деца са я търсили из целия град. Вярвате ли, той, болен, облян в сълзи, три пъти вече повтаря на баща си пред мене: „Аз затуй съм болен, тате, защото убих тогава Жучка, Бог ме е наказал.“ Не може да му се избие тази мисъл! Ах, само да можехте да я намерите сега тази Жучка и да му я покажете, че не е умряла, че е жива, струва ми се, той би възкръснал от радост. Надеждата ни беше във вас.

— Кажете, откъде накъде сте се надявали, че аз ще намеря Жучка, тоест че именно аз ще я намеря? — попита Коля с извънредно голямо любопитство. — Защо именно на мене сте разчитали, а не на друг?

— Носеше се някакъв слух, че я търсите и когато я намерите, ще я доведете. Нещо такова говореше Смуров. Най-вече, все се мъчи да го увери, че Жучка е жива, че са я виждали някъде. Момчетата му донесоха отнякъде живо зайче, но той само го погледна, едва-едва се усмихна и помоли да го пуснем в полето. Така и направихме. Току-що баща му се върна и му донесе кученце, дог, и той намерил отнякъде, мислеше да го утеши с това, но като че ли стана още по-лошо…

— Кажете ми също, Карамазов: какъв е този баща? Аз го познавам, но какъв е той според вашето определение: шут, палячо?

— Ах, не, има хора, които са много чувствителни, но са някак смазани. Шутовското им държане е нещо като злобна ирония към онези, на които не смеят да кажат истината в очите поради дълговременната си унизителна боязън пред тях. Повярвайте, Красоткин, че такова шутовство е извънредно трагично понякога. Сега за него всичко, всичко на този свят е събрано в Илюша и ако умре

Илюша, той или ще полудее от скръб, или ще се самоубие. Аз почти съм убеден в това, като го гледам!

— Разбирам ви, Карамазов, виждам, че познавате хората — прибави проникновено Коля.

— Пък аз, като ви видях с куче, помислих, че сте довели оная Жучка.

— Почакайте, Карамазов, може би ще я намерим, а това е Перезвон. Ще го пусна сега в стаята и може би ще развеселя Илюша повече, отколкото е дога. Почакайте, Карамазов, вие ей сега ще научите нещо. Ах, Боже мой, защо ви задържам! — извика изведнъж поривисто Коля. — Вие сте само по сако в този студ, пък аз ви задържам; виждате ли, виждате ли какъв съм егоист! О, ние всички сме егоисти, Карамазов![245]

— Не се безпокойте, наистина, студено е, но аз не настивам лесно. Но да вървим. Чакайте, как се казвате, знам, че сте Коля, но чий?

— Николай, Николай Иванов Красоткин, или както се казва шаблонно, Красоткин-син — кой знае защо, се засмя Коля, но изведнъж прибави: — Аз, разбира се, ненавиждам името си Николай.

— Че защо?

— Тривиално, банално…

— Вие сте на тринадесет години? — попита Альоша.

— Тоест на четиринадесет, след две седмици ще започна четиринадесет, съвсем скоро. Да си призная пред вас още отсега една слабост, Карамазов, специално пред вас, заради запознанството, за да видите природата ми: аз мразя, когато ме питат за годините ми, нещо повече дори… и освен това… за мен например се носи клеветата, че миналата седмица съм играл е подготвителните на разбойници. Че съм играл, е действителност, но че съм играл за себе си, да си доставя удоволствие сам на себе си — това решително е клевета.

Имам основание да мисля, че това е стигнало до вас, но не съм играл за себе си, а за дечурлигата, защото те нищо не можеха да измислят без мене. А пък тук винаги ги пущат разни врели-некипели. Това е град на клюките, уверявам ви.

— Че дори и за свое удоволствие да сте играли, какво от това?

— Е, за себе си… Вие няма да вземете да играете на конче, нали?

— А вие разсъждавайте тъй — усмихна се Альоша, — на театър например ходят възрастните, но в театъра също се представят приключения на всякакви герои, понякога също с разбойници и с война — че мигар това не е същото, разбира се, посвоему? А играта на

война сред младите хора през междучасията или пък на разбойници — та това също е зараждащо се изкуство, зараждаща се потребност от изкуство в младата душа и тези игри понякога дори се съчиняват по-хубаво, отколкото представленията в театъра, само с тази разлика, че в театъра отивате да гледате актьори, а тук младежите са актьори. Но то е естествено.

— Така ли мислите? Такива ли са вашите убеждения? — зяпна в него Коля. — Знаете ли, изказахте твърде интересна мисъл; като се прибера сега, ще си поразмърдам малко мозъка по този повод. Признавам, така и мислех, че от вас човек може да се поучи на туй-онуй. Дойдох да се уча от вас, Карамазов — завърши Коля разчувствувано и буйно.

— Пък аз от вас — усмихна се Альоша, като му стисна ръката.

Коля беше извънредно доволен от Альоша. Порази го, че той е съвсем на равна нога с него и че говори с него като с „най-голям“.

— Сега ще ви покажа един фокус, Карамазов, също едно театрално представление — засмя се нервно той, — затова съм дошъл.

— Да влезем първо вляво, при хазаите, там всичките ви приятели си оставят палтата, защото в стаята е тясно и горещо.

— О, аз дойдох само за миг, ще вляза и ще постоя с палто. Перезвон ще остане тук, в коридора, и ще умре: „Иси, Перезвон, куш и умри“ — виждате ли, умря. Пък аз най-напред ще вляза, ще разбера обстановката и после, когато му дойде времето, ще свирна: „Иси, Перезвон!“ — и ще видите, че той веднага ще долети като бесен. Трябва само Смуров да не забрави да отвори в този миг вратата. Аз ще направя всичко и вие ще видите номера…

V. Край легълцето на Илюша

В познатата ни вече стая, обитавана от семейството на известния ни щабскапитан в оставка Снегирьов, в тази минута беше и задушно, и тясно поради многобройния насъбран народ. Няколко момчета имаше този път при Илюша и макар че всички бяха готови като Смуров да отричат, че Альоша ги е помирил и сближил с Илюша, но така беше. Цялото му изкуство в този случай се състоеше в това, че той ги сближи е Илюша един след друг без „лигави нежности“, а сякаш съвсем случайно и неочаквано. Това донесе на Илюша огромно облекчение в страданията му. Като видя почти нежната дружба и съчувствието на всичките тези момчета, предишните си врагове, той се трогна много. Едничък само Красоткин му липсваше и това гнетеше и потискаше сърцето му. Ако имаше в горчивите спомени на Илюшечка нещо най-горчиво, то беше именно целият този случай с Красоткин, бившия негов приятел и защитник, на когото той се беше нахвърлил тогава с ножчето. Така мислеше и умното момченце Смуров (първият дошъл да се помири с Илюша). Но самият Красоткин, когато Смуров смътно му подметна, че Альоша иска да го посети „по една работа“, веднага го прекъсна и го отряза, като натовари Смуров незабавно да съобщи на Карамазов, че знае какво да прави, че от никого не иска съвети и че ако отиде при болния, той знае кога, защото си има „свои съображения“. Това беше две седмици преди тази неделя. Ето защо Альоша не го посети лично, както възнамеряваше. Впрочем той, макар и да поизчака, все пак изпрати Смуров при Красоткин още веднъж и още веднъж. Но и двата пъти Красоткин отговори вече с най-нетърпелив и рязък отказ, като предаде на Альоша, че ако и лично дойде да го вика, тогава никога няма да отиде при Илюша, и да не му се досажда повече. И до последния ден сега и самият Смуров не знаеше, че Коля е решил да отиде при Илюша тази сутрин и чак снощи, когато се сбогуваше със Смуров, Коля изведнъж рязко му поръча да го чака утре сутринта в къщи, защото ще отиде заедно с него у Снегирьови, но да не е посмял впрочем да съобщава никому за неговото отиване, защото иска да отиде неочаквано. Смуров го послуша. А мечтата, че ще доведе изгубената Жучка, се яви у Смуров въз основа на подхвърлените веднъж от Красоткин думи, че „магарета са всички те, щом не могат да намерят кучето, ако само е живо“. А когато Смуров, изчаквайки удобен момент, плахо загатна на Красоткин предположението си относно кучето, онзи изведнъж ужасно се разлюти: „Да не съм магаре

да търся чужди кучета из целия град, след като си имам моя Перезвон? И може ли да се мечтае да остане живо куче, което е глътнало карфица! Лигави нежности и нищо повече!“ А същевременно Илюша от две седмици почти не ставаше от своето легълце в ъгъла при иконите. А на училище не ходеше още от онзи случай, когато срещна Альоша и го ухапа по пръста. Впрочем той се разболя още същия ден, макар че още един месец можеше криво-ляво да ходи понякога из стаята и в коридора, ставайки нарядко от леглото. Най-накрая съвсем отпадна и не можеше да се движи без помощта на баща си. Баща му трепереше над него, дори съвсем престана да пие, почти обезумя от страх, че момчето му ще умре, и често пъти, особено след като го поразведеше някой път из стаята под ръка и го сложеше пак в леглото — изведнъж избягваше в: коридора, в тъмния ъгъл, и опрял чело о стената, почваше да ридае с някакъв истеричен, разтърсващ плач, сподавяйки гласа си, да не стигнат риданията му до Илюшечка.

А като се върнеше пак в стаята, обикновено почваше да весели с нещо скъпото си момче, разказваше му приказки, смешки или имитираше разни смешни хора, които му се беше случвало да срещне, дори подражаваше на животните, как смешно вият или реват. Но Илюша не обичаше много баща му да се кълчи и да се прави на шут. Момчето, макар и да се мъчеше да не показва, че това му е неприятно, съзнаваше с болка в сърцето, че баща му е унизен в обществото, и винаги неизбежно си спомняше за „сюнгера“ и за онзи „страшен ден“. Ниночка, сакатата, тиха и кротка сестра на Илюшечка, също не обичаше баща й да се кълчи (колкото до Варвара Николаевна, тя отдавна беше заминала в Петербург за курсовете), но затова пък малоумната маминка се забавляваше много и се смееше от все сърце, когато съпругът й почнеше да имитира нещо или да прави някакви смешни жестове. Само това я развеселяваше, иначе през цялото останало време непрекъснато мърмореше и се оплакваше, че сега всички са я забравили, че никой не я уважава, че я обиждат и т.н., и т.н. Но последните дни и тя изведнъж сякаш изцяло се промени. Често почна да гледа към Илюша и взе да се замисля. Стана много по-мълчалива, притихна и когато почнеше да плаче, плачеше тихо, да не я чуват. Щабскапитанът забеляза с горчиво недоумение тази промяна в нея. Посещенията на момчетата отначало не се харесаха и само я сърдеха, но после веселите викове и разкази на децата почнаха да забавляват и нея и най-после толкова й харесаха, че ако престанеха да идват тези момчета, щеше да й е ужасно тежко. Когато децата разказваха нещо или почнеха да играят, тя се смееше и пляскаше ръце.

Някои викаше при себе си и ги целуваше. Особено обикна момчето Смуров. Колкото до щабскапитана, появата в дома му на децата, които идваха да веселят Илюша, изпълни душата му още от самото начало с възторжена радост и дори е надежда, че сега Илюша ще престане да скърби и може би от това по-скоро ще оздравее. Той нито за минута до последния момент не се съмняваше, въпреки целия си страх за Илюша, че неговото момче изведнъж ще оздравее. Посрещаше малките гости с благоговение, въртеше се около тях, обслужваше ги, беше готов да ги носи на гръб и дори наистина бе почнал да ги носи, но тези игри не се харесваха на Илюша и бяха прекратени. Почна да купува за тях сладкиши, курабийки, ядки, канеше ги на чай, мажеше им сандвичи. Трябва да се отбележи, че през цялото това време винаги имаше пари. Тогавашните двеста рубли от Катерина Ивановна той прие точно както предсказа Альоша. А после Катерина Ивановна, като разучи по-подробно за тяхното положение и за болестта на Илюша, лично посети квартирата им, запозна се с цялото семейство и дори успя да очарова малоумната щабскапитанша. Оттогава щедростта на ръката й не секваше, а самият щабскапитан, ужасен от мисълта, че момчето му ще умре, забрави предишното си честолюбие и смирено приемаше подаянията. През цялото време доктор Херценщубе по настояване на Катерина Ивановна идваше постоянно и акуратно през ден при болния, но от неговите посещения почти нямаше полза, само го тъпчеше ужасно с лекарства. Но затова пък този ден, тоест тази неделя сутринта у щабскапитана чакаха един нов доктор, пристигнал от Москва и смятан за знаменитост. Катерина Ивановна специално го беше намерила и повикала от Москва срещу голямо възнаграждение — не за Илюшечка, а за друга цел, за която ще се каже по-долу и когато му дойде времето, но тъй и тъй дошъл, помоли го да навести и Илюшечка, за което щабскапитанът бе отрано предупреден. А че ще пристигне Коля Красоткин, той никак не подозираше, макар че вече отдавна желаеше да дойде най-после това момче, за което толкова страдаше неговият Илюшечка. В този миг, когато Красоткин отвори вратата и се появи в стаята, всички, щабскапитанът и момчетата, се бяха насъбрали около легълцето на болния и разглеждаха току-що донесеното дребно кученце, едва вчера родено и ангажирано още преди седмица от щабскапитана, за да разтуши и утеши Илюшечка, който все тъгуваше за изчезналата и, разбира се, вече загинала Жучка. Но Илюша, който вече беше чул и знаеше от три дни, че ще му подарят малко кученце и не какво да е, а истински дог (което, разбира се, беше ужасно важно), макар и да показваше от тактичност и деликатност, че се радва на

подаръка, обаче всички, и бащата и момчетата, ясно видяха, че новото кученце може би само още повече събуди в сърцето му спомена за нещастната Жучка, погубена от него. Кученцето лежеше и шаваше до него и той с болезнена усмивка го галеше с тънката си, бледичка, изсъхнала ръчица; виждаше се дори, че кученцето му харесваше, но… нямаше я Жучка, все пак това не беше Жучка, а да бяха и Жучка, и кученцето заедно, тогава щастието щеше да е пълно!

— Красоткин! — викна изведнъж едно от момчетата, което първо зърна влезлия Коля. Настана явно вълнение, момчетата се отдръпнаха и се изправиха от двете страни на леглото, тъй че изведнъж откриха целия Илюшечка. Щабскапитанът се спусна устремно към Коля.

— Заповядайте, заповядайте… скъпи гостенино! — запелтечи той насреща му. — Илюшечка, господин Красоткин е дошъл да те види…

Но Красоткин, който му подаде набързо ръка, веднага демонстрира и извънредните си познания за светските приличия. Той тутакси и преди всичко се обърна към седящата в креслото съпруга на щабскапитана (която тъкмо тази минута беше ужасно недоволна и мърмореше, че децата са закрили леглото на Илюша и не може да види новото кученце) и извънредно възпитано удари крак пред нея, а после, като се обърна към Ниночка, направи и пред нея като прел дама същия поклон. Тази вежлива постъпка направи извънредно приятно впечатление на болната дама.

— Веднага се познава добре възпитаният младеж — издума високо тя, като разпери ръце, — а другите ни гости какви са: пристигат един връз друг.

— Как тъй, мамичко, един връз друг, как така? — макар и ласкаво, но притеснен малко заради „мамичка“, измънка щабскапитанът.

— Че тъй на влизат. Яхват се в коридора и влизат в благородното семейство яздешком. Какъв гост е това?

— Но кой, кой е влязъл тъй, мамичко, кой?

— Че ей това момче влезе днес върху ей това, а онова върху другото…

Но Коля вече беше при леглото на Илюша. Болният видимо пребледня. Той се приповдигна на креватчето си и много изпитателно погледна Коля. Коля не беше виждал предишния си малък приятел вече от два месеца и изведнъж спря пред него съвсем поразен: той не можеше да си представи дори, че ще види такова отслабнало и пожълтяло личице, такива горящи в трескав огън и сякаш ужасно големи очи, такива мършави ръчици. С горестно учудване гледаше той

как Илюша дълбоко и често диша и как са му се напукали устните. Той направи крачка към него, подаде му ръка и почти съвсем смутен издума:

— Е, какво, старче… как си?

Но гласът му прекъсна, свободата в държанието му изневери, лицето му сякаш изведнъж се изопна и нещо затрепери около устните му. Илюша се усмихваше болезнено и все още безсилен да каже нещо. Коля изведнъж вдигна ръка и, кой знае защо, прекара длан по косата на Илюша.

— Ни-що! — измънка му тихо, може би да го ободри, а може би просто без сам да знае защо го казва. Замълчаха пак за минутка.

— Какво е това, ново кученце ли имаш? — попита Коля изведнъж с най-безчувствен глас.

— Да-а-а! — отговори с дълъг шепот, задъхан Илюша.

— Черна муцунка, значи е от злите, от тези, дето се връзват — важно и твърдо отбеляза Коля, сякаш най-важното беше именно кученцето и неговата черна муцунка. Но всъщност истината беше, че той все още с всичка сила се мъчеше да надвие в себе си чувството, да не заплаче като „маляк“ и все още не можеше да го надвие. — Като порасне, трябва да се държи на верига, знам аз.

— То ще стане грамадно куче! — извика едно момче от тълпата.

— То се знае, дог, грамадно ще стане, ей такова, като теле — чуха се изведнъж няколко гласчета.

— Колкото теле, точно колкото теле — подскочи щабскапитанът. — Аз специално намерих такова, най, най-зло и родителите му са също грамадни и много зли, ей толкова високи от пода… Поседнете ей тук, на леглото при Илюша, или пък ако искате, тук, на миндера. Заповядайте, драги гостенино, дългоочаквани гостенино… С Алексей Фьодорович ли благоволихте да дойдете?

Красоткин приседна на леглото, в краката на Илюша. Той, макар че може би се беше подготвил по пътя как да почне непринуден разговор, сега решително беше изгубил нишката.

— Не… с Перезвон съм… Имам сега едно куче, Перезвон. Славянско име. Чака там… като му свирна, и ще долети. И аз имам куче — обърна се той изведнъж към Илюша, — помниш ли я, старче, Жучка? — изведнъж изтърси той.

Личицето на Илюшечка се изкриви. Той погледна страдалчески Коля. Альоша, който стоеше до вратата, се намуси и тайно кимна на Коля да не заговаря за Жучка, но той не забеляза или не пожела да забележи.

— Но къде е… Жучка? — попита Илюша с трепетлив гласец.

— А, братко, твоята Жучка — ехе! Няма я твоята Жучка!

Илюша млъкна, но се втренчи в Коля още веднъж. Альоша, уловил погледа на Коля, пак му закима с все сила, но онзи отмести пак очи, като се престори, че и сега не е забелязал.

— Побягнала е някъде и е изчезнала. Как няма да изчезне след такава почерпка — нареждаше безжалостно Коля, а същевременно като че почна да се задъхва от нещо. — Но затова пък аз имам Перезвон… Славянско име… Доведох ти го.

— Не-дей! — продума изведнъж Илюшечка.

— Не, не, непременно го виж… Ще се развеселиш. Аз нарочно го доведох… същото рунтаво като нея… Ще ми позволите ли, госпожо, да повикам тук моето куче? — обърна се той изведнъж към госпожа Снегирьова в някакво вече съвсем неописуемо вълнение.

— Не, не! — викна Илюша с отчаян глас. Укор запламтя в очите му.

— Да бяхте… — подскочи изведнъж щабскапитанът от сандъка до стената, на който беше приседнал — да бяхте… друг път… — измънка той, но Коля, неудържимо настоявайки и бързайки, викна изведнъж на Смуров: „Смуров, отвори вратата!“ И щом онзи отвори, той свирна със свирката. Перезвон стремглаво влезе в стаята.

— Рипай, Перезвон, изправи се горе! — развика се Коля, като скочи от мястото си, и кучето, застанало на задните си лапи, се изправи точно пред леглото на Илюша. Стана нещо неочаквано: Илюша трепна и изведнъж се устреми цял напред, наведе се към Перезвон и го загледа примрял.

— Това е… Жучка! — извика той изведнъж с разтреперано от страдание и щастие гласче.

— А ти кой мислеше? — със звънлив, щастлив глас се развика, колкото му глас държи, Красоткин и като се наведе към кучето, прегърна го и го вдигна към Илюша.

— Гледай, старче, виждаш ли, окото сляпо и лявото ухо разцепено, съвсем същите белези, които ти ми каза. По тези белези го намерих! Още тогава го намерих, скоро след това. Защото то не беше ничие, не беше ничие! — пояснияваше той, обръщайки се бързо към щабскапитана, към съпругата му, към Альоша и после пак към Илюша. — Беше у Федотови, в задния двор, въртеше се там, но те не го хранеха, а пък то е селско, избягало от село… И аз го намерих… виждаш ли, старче, то тогава, значи, не е глътнало твоето залче. Да го беше глътнало, разбира се, щеше да умре, разбира се! Значи, успяло е

да го изплюе, щом сега е живо. Пък ти не си забелязал, че го е изплюло. Изплюло го е, но все пак си е уболо езика, щом е заскимтяло тогава. Тичало е и е скимтяло, а ти си помислил, че го е глътнало. Трябва да е скимтяло много, защото кучетата имат много нежна кожа в устата… по-нежна от човека, много по-нежна! — викаше бясно Коля с пламнало и грейнало от възторг лице.

А Илюша не можеше дори да говори. Той гледаше Коля с големите си някак ужасно изцъклени очи, с отворена уста я пребледнял като платно. А да знаеше само Красоткин, който нищо не подозираше, колко мъчително и убийствено можеше да повлияе такъв момент върху здравето на болното момче, по никакъв начин не би му хрумнала такава шега, каквато направи. Но в стаята това беше ясно само на Альоша. Колкото до щабскапитана, той цял сякаш се превърна в съвсем малко дете.

— Жучка! Това е, значи, Жучка? — подвикваше той с блажен глас. — Илюшечка, та това е Жучка, твоята Жучка! Мамичко, че това е Жучка! — И едва не плачеше.

— Пък аз хич не се досетих! — извика огорчен Смуров. — Гледай го ти Красоткин, казах ви, че той ще намери Жучка и ето че я намери!

— Ето че я намери! — радостно се обади и друг някой.

— Браво, Красоткин! — иззвънтя трето гласче.

— Браво, браво! — завикаха всички момчета и почнаха да ръкопляскат.

— Но чакайте, чакайте — мъчеше се Красоткин да надвика всички, — аз ще ви разправя как стана, най-важното е как стана, нищо друго! Аз я намерих, замъкнах я у дома и веднага я скрих в къщи, заключих я и на никого не съм я показвал до последния ден. Едничък само Смуров научи преди две седмици, но аз го уверих, че това е Перезвон, и той се досети, пък аз междувременно научих Жучка на всичко, вие ще видите, ще видите само какви номера знае! Затова я учих, та да я доведа, старче, обучена, шлифована: да видиш, старче, каква е твоята Жучка сега! Няма ли малко месо, тя сега ще ви покаже такъв номер, че ще паднете от смях — месо, някакво парченце, а, няма ли?

Щабскапитанът се завтече стремглаво през коридора в стаята на хазаите, където се готвеше и щабскапитановото ядене, а Коля, за да не губи скъпоценно време, страшно бързайки, викна на Перезвон: „Умри!“ И той изведнъж се завъртя, легна по гръб и замря неподвижно, вдигнал четирите си лапи нагоре. Момчетата се смееха,

Илюша гледаше с предишната си страдалческа усмивка, но от всички най-много на „мамичка“ й хареса, че Перезвон беше умрял. Тя се смееше високо на кучето и почна да щрака с пръст и да вика:

— Перезвон, Перезвон!

— В никакъв случай няма да се вдигне, в никакъв случай — победоносно и справедливо възгордян извика Коля, — ако ще целият свят да вика; но аз щом викна — моментално ще скочи! Иси, Перезвон!

Кучето рипна и заподскача, скимтейки от радост. Щабскапитанът дотърча с късче варено говеждо месо.

— Не е ли горещо? — попита бързо и делово Коля, като вземаше парченцето. — Не, не е горещо, че кучетата не обичат горещо. Гледайте сега всички. Илюшечка, гледай, но гледай де, гледай, старче, защо не гледаш? Аз му я доведох, а той не гледа!

Новият номер се състоеше в това: точно на носа на неподвижно застиналото и протегнало муцунката си куче да се сложи вкусното късче месо. Нещастното куче, без да мърда, трябваше да стои с месото на носа, колкото му заповяда господарят, без да се наведе, без да мърда, ако ще и половин час! Но Перезвон го държаха само една-единичка минута.

— Яж! — викна Коля и късчето мигом прелетя от носа в устата на Перезвон. Публиката, разбира се, изрази възторжено учудване.

— Но как, как, нима само заради това, да обучите кучето, не сте идвали досега? — извика Альоша с неволен укор.

— Именно затова! — викна Коля най-простодушно. — Исках да го покажа в целия му блясък.

— Перезвон! Перезвон! — защрака изведнъж със слабите си пръстчета Илюша, мамейки кучето.

— Ти пък! Нека сам скочи в леглото ти. Иси, Перезвон! — тупна Коля с длан по леглото и Перезвон като стрела литна при Илюша. Илюша стремително прегърна главата му с двете си ръце, а Перезвон мигом му облиза бузата. Илюшечка се притаена до него, изпъна се на легълцето и скри от всички лицето си в неговата гъста козина.

— Господи! Господи! — възклицаваше щабскапитанът. Коля пак приседна на леглото при Илюша.

— Илюша, мога да ти покажа още нещо. Донесох ти; топчето. Помниш ли, веднъж ти говорих за това топче, а ти каза: „Ах, да можех и аз да го видя!“ Ето сега го донесох.

И Коля бързо измъкна от торбичката си малкия бронзов топ. Той бързаше, защото също беше твърде щастлив: друг път би изчакал да

мине ефектът от Перезвон, но сега избърза, презирайки всяко бавене: „Тъй и тъй сте щастливи, на ви още щастие!“ Той самият беше вече твърде увлечен.

— Това нещо отдавна бях го харесал у чиновника Морозов — за тебе, старче, за тебе. То си стоеше ей тъй, останало от брат му, и аз го взех срещу една книжка от татковата библиотека: „Сродникът на Мохамед, или Лековитата глупост“. Стогодишна книжка, дрипава, излязла в Москва, когато нямало още цензура, а Морозов е любител на тези неща. Дори ми благодари…

Коля държеше топчето в ръка пред всички, тъй че те можеха да го гледат и да му се наслаждават. Илюша се понадигна и все така прегърнал Перезвон, с дясната си ръка, разглеждаше играчката с възхищение. Ефектът стигна най-висока степен, когато Коля заяви, че има и барут и може ей сега да стреля, „ако само това няма да обезпокои дамите“. „Мамичка“ незабавно помоли да й дадат да разгледа по-отблизо играчката, което беше тутакси изпълнено. Бронзовото топче на колелца й хареса ужасно и тя почна да го вози на коленете си. На молбата за позволение да се стреля тя отговори с пълно съгласие, без да разбира впрочем за какво я питат. Коля показа барута и сачмите. Щабскапитанът, като бивш военен, сам се зае с пълненето, като сипа съвсем малка порция барут, а сачмите помоли да се отложат за друг път. Сложиха топчето на пода с цев, насочена към празно място, натъпкаха във фалята три зърна барут и ги запалиха с кибрит. Изстрелът беше блестящ. Мамичка трепна, но тутакси се засмя от радост. Момчетата гледаха с мълчаливо тържество, но най-много блаженствуваше, гледайки Илюша, щабскапитанът. Коля вдигна топчето и веднага го подари на Илюша заедно със сачмите и барута.

— За тебе е, за тебе! Отдавна съм го приготвил — повтори той още веднъж, в пристъп на щастие.

— Ах, подарете го на мене! Не, по-добре подарете топчето на мене! — изведнъж като дете взе да се моли мамичка. Лицето й изразяваше тъжно безпокойство от страх, че няма да й го подарят. Коля се смути. Щабскапитанът се развълнува неспокойно.

— Мамичко, мамичко — рипна той към нея, — топчето е твое, твое, но нека стои при Илюша, защото го подариха на него, но все едно, че е твое, Илюшечка винаги ще ти го дава да си поиграеш, то ще ви бъде общо, общо…

— Не, не искам да е общо, не, само мое да е, а не на Илюша — продължаваше мамичка, съвсем готова вече да се разплаче.

— Мамо, вземи го, на, вземи го! — викна изведнъж Илюша. —

Красоткин, мога ли да го подаря на мама? — обърна се той изведнъж с молещ вид към Красоткин, като че се страхуваше да не би той да се обиди, че подарява другиму неговия подарък.

— Може, разбира се! — се съгласи тутакси Красоткин и като взе топчето от ръцете на Илюша, го подаде с най-любезен поклон на мамичка. Тя чак се разплака от умиление.

— Илюшечка, мили, ето кой обича своята мамичка! — извика умилена тя и тутакси пак взе да вози топчето по коленете си.

— Мамичко, дай да ти целуна ръчицата — подскочи съпругът и веднага изпълни намерението си.

— И кой е най-милото момче — ей това добро дете! — издума благородната дама, сочейки Красоткин.

— Пък аз на тебе, Илюша, сега ще ти нося барут, колкото щеш. Сега ние сами си правим барут. Боровиков научи състава: двадесет и четири части селитра, десет — сяра и шест — брезови въглища, всичко се стрива заедно, налива се вода, омесва се тесто, настъргва се през сито — и ето ти барут.

— Смуров вече ми каза за вашия барут, но тате казва, че това не е истински барут — обади се Илюша.

— Как да не е истински? — изчерви се Коля. — Нашият гори. Впрочем не знам…

— Не, няма нищо — подскочи изведнъж с виновен вид щабскапитанът. — Вярно, казах, че истинският барут не се прави така, но няма нищо, може и така.

— Не знам, вие по-добре знаете. Ние в едно каменно бурканче от помада го запалихме, изгоря чудесно, всичкият изгоря, съвсем малко сажди останаха. Но това е само тесто, пък ако се настърже през сито… А впрочем вие знаете по-добре, аз не знам… А Булкин баща му го бил за нашия барут, ти чу ли? — обърна се той изведнъж към Илюша.

— Чух — отговори Илюша. Той слушаше Коля с безкраен интерес и наслада.

— Ние напълнихме цяла бутилка барут и той го криеше под кревата си. Баща му го видял. Може, му казал, да стане взрив. И веднага го набил. Искал да се оплаче от мене в гимназията. Сега не го пускат с мене, сега никого не пускат с мене. И Смуров не го пускат, прочул съм се навсякъде; казват, че съм „луда глава“ — усмихна се презрително Коля. — Всичкото стана заради железницата.

— Ах, чували сме и за тази ваша история! — извика щабскапитанът. — Че как сте лежали там? И нима никак не се уплашихте, когато лежахте под влака? Страх ли ви беше?

Щабскапитанът ужасно се подмазваше на Коля.

— Не особено! — отвърна Коля небрежно. — Но тук най-много ми увреди на репутацията тази проклета гъска — обърна се пак към Илюша. Но макар да разказваше с небрежен вид, той все още не можеше да се овладее и като че продължаваше да налучква тона.

— Ах, чувал съм и за гъската! — засмя се, цял грейнал, Илюша. — Мене ми разправяха, но не разбрах, наистина ли те съдиха със съдия?

— Съвсем глупашка работа, най-нищожна, от която както винаги у нас съчиниха цял слон — почна нехайно Коля. — Веднъж вървя по площада и тъкмо изкарваха гъските. Спрях се аз и си гледам. Изведнъж едно тукашно момче, Вишняков, той сега е разсилен при Плотникови, ме гледа и казва: „Какво си зяпнал гъските“? Аз го гледам: тъпа кръгла мутра, двадесетгодишен, аз, знаете, никога не отблъсквам народа. Обичам да съм с народа… Ние сме се отдалечили от народа[246], това е аксиома — вие май благоволявате да се смеете, Карамазов?

— Не, пази Боже, слушам ви внимателно — обади се най-простодушно Альоша и мнителният Коля мигом се ободри.

— Моята теория, Карамазов, е ясна и проста — пак радостно забърза той веднага. — Аз вярвам в народа и винаги ми е драго да му отдам справедливост, но без да го глезя, това е sine qua[247]… Та бях почнал за гъската. Обръщам се аз към този глупак и му отговарям: „Мисля за какво мисли гъската.“ Той ме гледа съвсем тъпо: „А за какво, казва, мисли гъската?“ — „Ето виждаш ли, казвам, там стои една талига с овес. Овесът се сипе от чувала, а гъската е протегнала врат чак под колелото и кълве зърната, виждаш ли?“ — „Виждам много добре казва.“ — „Е, казвам, ако същата тази талига сега мъничко се побутне напред — колелото ще й пререже ли врата, или не?“ — „Всякак, казва, ще го пререже“ — и се хили до ушите, целият се разтопи. „Тогава да вървим, казвам, мой човек, хайде.“ — „Хайде, казва.“ Много-много не се помайвахме: той незабелязано се промъкна до юздите, пък аз отстрани, за да насоча гъската. А селякът в това време беше се зазяпал, говореше с някого, та не стана нужда и да я насочвам: гъската и без това си беше протегнала шията към овеса под талигата, точно под колелото. Аз смигнах на онзи, той потегли и ррр-ас, преряза й врата на две! Но не щеш ли, в същата секунда ни видяха всички селяни и се развикаха изведнъж: „Нарочно го направи!“ — „Не, не нарочно.“ — „Не, нарочно!“ Е, реват: „При съдията!“ Хванаха ме и мене: „И ти беше тук, ти си помагал, тебе целият пазар те знае.“ А

мене наистина, кой знае защо, целият пазар ме знае — допълни самолюбиво Коля. — Помъкнахме се всички към мировия съдия, носят и гъската. Гледам, моят юнак се уплаши и ревна, направо реве като жена. А продавачът на гъските вика: „То по този начин може да се изтрепят колкото щеш гъски!“ Е, разбира се, имаше свидетели. Съдията моментално ни оправи: за гъската да се даде на търговеца една рубла, а юнакът да си вземе гъската. И занапред да не си позволява такива шеги. А онзи все реве като жена: „Не съм аз, вика, той, той ме подучи“ — и ме сочи мене. Аз отговарям с пълно хладнокръвие, че изобщо не съм го учил, че само съм изразил основната мисъл и съм говорил единствено в проект. Съдията Нефедов се усмихна и веднага се ядоса на себе си, че се е усмихнал: „Аз вас, казва ми, ей сега ще ви атестирам пред вашето началство, та да не се впускате занапред в такива проекти, вместо да си гледате книгите и да си учите уроците.“ Не ме атестира пред началството, глупости, но работата наистина се разнесе и стигна до ушите на началството: нали са ни дълги ушите! Особено се разбунтува класикът Колбасников, но Дарданелов пак ме защити. А Колбасников сега е сърдит на всички като глупаво магаре. Ти, Илюша, чу ли, той се ожени, взе от Михайлови зестра хиляда рубли, намери си една невеста — мутра и половина от най-първи вид и в най-крайна степен. Третокласниците веднага съчиниха епиграма:

Новина порази третокласника:
задомил се повлеканът Колбасников.

И така нататък, много смешно, после ще ти я донеса. За Дарданелов не казвам нищо: човек с познания, решително с познания. Такива ги уважавам и съвсем не задето се застъпи за мене…

— Ама как го удари в земята по въпроса кой е основал Троя — обади се изведнъж Смуров, който в този миг истински се гордееше с Красоткин. Много му допадна историята с гъската.

— Наистина ли го ударихте в земята? — подхвърли раболепно щабскапитанът. — За това кой е основал Троя ли? Ние вече бяхме чували, че сте го ударили в земята. Илюшечка още тогава ми го разправи…

— Той, тате, знае всичко, знае най-много от всички! — подхвана и Илюшечка. — Само се преструва, че е такъв, а е първият ни ученик по всички предмети…

Илюша гледаше Коля с безкрайно щастие.

— Е, това за Троя са глупости и нищо повече. Аз самият смятам

този въпрос за безсмислен — обади се Коля с горделива скромност. Той вече беше успял напълно да налучка тона, макар впрочем да беше малко неспокоен: чувствуваше, че е много възбуден и че за гъската например разправи прекалено сърдечно, а междувременно Альоша беше мълчал през цялото време на разказа и остана сериозен, и ето че самолюбивото момче лека-полека почна да се измъчва: „Дали не мълчи, защото ме презира, като мисли, че аз чакам неговата похвала? В такъв случай, ако той се осмелява да мисли така, аз…“

— Решително смятам този въпрос за безсмислен — отсече той още веднъж горделиво.

— Пък аз знам кой е основал Троя — току издума съвсем неочаквано едно момче, което почти не беше си отворило устата досега, мълчаливо и очевидно срамежливо, много хубавко, към единадесетгодишно, на име Карташов. То седеше точно до вратата.

Коля учудено и важно го погледна. Там е работата, че въпросът „Кой именно е основал Троя?“ — вече се беше превърнал за всички класове в някаква тайна и за да се отгатне, трябваше да се прочете Смарагдов. Но Смарагдов нямаше никой освен Коля. И ето веднъж това момче Карташов скришом, докато Коля се беше обърнал, отвори набързо прибрания между учебниците му Смарагдов и улучи точно мястото, където се говореше за основателите на Троя. Това се беше случило много отдавна, но той все някак се срамуваше и не смееше да открие публично, че също знае кой е основал Троя, от страх да не стане нещо и Коля да го сконфузи пред всички. А сега изведнъж, кой знае защо, не издържа и каза. Пък и отдавна му се искаше.

— Е, кой я е основал? — надменно и високомерно се обърна към него Коля, като позна по лицето му, че онзи наистина знае, и се приготви незабавно, разбира се, за всички последствия. В общото настроение настъпи, както се казва, дисонанс.

— Троя е основана от Тевкър, Дардан, Ил и Трос — изрече веднага момчето и начаса цялото се изчерви, толкова се изчерви, че да ти е жал да го гледаш. Но всичките момчета гледаха право в него, гледаха го цяла минута и после изведнъж всичките тези взрени в него очи се извърнаха едновременно към Коля. Той все още продължаваше с презрително хладнокръвие да мери с поглед дръзкото момче.

— Тоест как са я основали? — благоволи той най-после да проговори. — Пък и какво значи изобщо да се основе град или държава? Как става: идват и слагат по една тухла, така ли?

Чу се смях. Виновното момче от розово стана аленочервено. То мълчеше, то беше готово да заплаче. Коля го подържа така още една

минута.

— За да се говори за такива исторически събития, като основаването на една националност, трябва преди всичко да се разбира какво значи това — отсече строго той за назидание. — Аз впрочем не придавам значение на всичките тези бабини деветини, пък и въобще не уважавам твърде всеобщата история — притури той изведнъж небрежно, обръщайки се вече общо към всички.

— Как, всеобщата история? — осведоми се някак стреснат щабскапитанът.

— Да, всеобщата история. Изучават се разни човешки глупости и нищо повече. Аз уважавам само математиката и естествените науки — изтърси Коля и хвърли поглед към Альоша: той се страхуваше само от неговото мнение. Но Альоша все мълчеше и продължаваше да е сериозен. Ако беше казал сега нещо, щеше да се сложи край, но Альоша мълчеше, а „мълчанието му може би е презрително“, и Коля съвсем се нервира.

— Пък и тези класически езици сега — лудост и нищо повече… Вие май пак не сте съгласен с мене, Карамазов?

— Не съм съгласен — усмихна се сдържано Альоша.

— Класическите езици, ако искате да знаете моето мнение, са полицейска мярка, единствено затова са въведени те — почна пак малко по малко да се задъхва Коля, — те са въведени, защото са скучни и защото затъпяват способностите. Скучно беше, но как да направим, та да стане още по-скучно? Глупаво беше, но как да направим, та да стане още по-глупаво? И ето, измислят класическите езици. Това е цялото ми мнение за тях и надявам се, че никога няма да го променя — завърши рязко Коля. На двете му бузи пламна по едно кръгло червено петно.

— Това е истина — съгласи се изведнъж със звънливо и убедено гласче Смуров, който слушаше прилежно.

— А пък е пръв по латински език! — току извика от тълпата едно момче.

— Да, тате, той говори така, а е пръв по латински в класа — обади се Илюша.

— Че какво от това? — сметна за нужно да се защити Коля, макар че и похвалата му беше твърде приятна. — Аз зубря латински, защото трябва, защото съм обещал на майка си да завърша, а според мене за каквото си се заловил, трябва да го вършиш добре, но в душата си дълбоко презирам класицизма и цялата тази подлост… Не сте ли съгласен, Карамазов?

— Е, защо пък „подлост“? — усмихна се пак Альоша.

— Но, моля ви се, всички класици са преведени на всички езици, значи, не за изучаване на класиците им е притрябвал латинският, а единствено за полицейски мерки и за затъпяване на способностите. Как тогава да не е подлост?

— Но кой ви е научил на всичко това? — извика крайно учуден Альоша.

— Първо, аз и сам мога да разбирам, без да ме е учил някой, и, второ, знайте, че това, което току-що ви говорих за преведените класици, го е казал гласно пред целия трети клас лично преподавателят Колбасников…

— Докторът дойде! — извика внезапно Ниночка, която през цялото време беше мълчала.

Наистина пред вратата на къщата спря каретата на госпожа Хохлакова. Щабскапитанът, който чакаше доктора цяла сутрин, се втурна презглава към вратата да го посрещне. „Мамичка“ се постегна и стана важна. Альоша отиде при Илюша и взе да му оправя възглавницата. Ниночка следеше неспокойно от креслото си как оправя леглото. Момчетата взеха да се сбогуват бързешком, някои от тях обещаха да наминат вечерта. Коля викна на Перезвон и той скокна от леглото.

— Аз няма да си ходя, няма да си ходя — пошепна бързо Коля на Илюша. — Ще изчакам в коридора и ще дойда пак, когато си отиде докторът, ще дойда с Перезвон.

Но докторът вече влизаше — важна фигура в меча шуба, с дълги тъмни бакенбарди и гладко избръсната брада. Като престъпи прага, той изведнъж се спря като слисан: сигурно му се беше сторило, че е сбъркал вратата. „Какво е това? Къде съм?“ — измърмори той, без да сваля шубата и коженатa си фуражка с кожена козирка. Многолюдието, мизерията на стаята, простряното пране в ъгъла го объркаха. Щабскапитанът се преви отпреде му одве.

— Тука сте, тука сте — мънкаше той раболепно, — тука сте, у дома, изпратен сте при мене…

— Сне-ги-рьов? — произнесе важно и високо докторът. — Господин Снегирьов — вие ли сте?

— Аз съм.

— А!

Докторът огледа още веднъж с погнуса стаята и съблече шубата си. Пред очите на всички блесна голям орден на шията му. Щабскапитанът грабна шубата, а докторът си сне фуражката.

— Къде е пациентът? — попита той високо и настойчиво.

VI. Ранното развитие

— Как мислите, какво ще му каже докторът? — попита Коля задъхан. — Но каква отвратителна мутра, нали? Не мога да понасям медицината!

— Илюша ще умре. Това е съвсем сигурно според мен — отговори тъжно Альоша.

— Шмекери! Медицината е шмекерия! Но драго ми е, че се запознах с вас, Карамазов, отдавна исках да се запозная с вас. Жалко само, че тъй тъжно се срещнахме…

На Коля много му се щеше да каже нещо още по-пламенно, още по-експанзивно, но сякаш гърлото му се стягаше. Альоша забеляза това, усмихна се и му стисна ръката.

— Отдавна съм се научил да уважавам във вас едно рядко същество — измънка пак Коля, като се объркваше и заплиташе. — Чувал съм, че сте мистик и сте били в манастира. Знам, че сте мистик[248], но… това не ме спря. Съприкосновението с действителността ще ви излекува… С натури като вашата винаги така става.

— Какво наричате мистик? От какво ще ме излекува? — учуди се малко Альоша.

— Е, там бог и прочие.

— Как, нима вие не вярвате в Бога?

— Напротив, нямам нищо против бога. Разбира се, бог е само хипотеза… но… признавам, че той е нужен, за реда… за световния ред и тъй нататък… и ако го нямаше, той трябваше да се измисли — прибави Коля, като почна да се изчервява. Изведнъж си внуши, че Альоша ще си помисли, че той иска да блесне със знанията си и да покаже колко е „голям“. „Пък аз изобщо не искам да блясвам със знанията си пред него“ — помисли Коля с негодувание. И изведнъж му стана ужасно досадно.

— Да си призная, не мога да понасям всички тези препирни — отсече той, — нали може и без да се вярва в бога, да се обича човечеството, как мислите? Волтер не е вярвал в бога, а е обичал човечеството, нали? („Пак, пак!“ — помисли си той.)

— Волтер е вярвал в бога, но, струва ми се, малко и, струва ми се, малко е обичал и човечеството — тихо, сдържано и съвсем естествено изрече Альоша, сякаш разговаряше с равен по години или дори с по-възрастен. Коля се изненада именно от тази като че ли неувереност на

Альоша в собственото му мнение за Волтер и че той сякаш именно на него, на малкия Коля, оставя да реши този въпрос.

— А нима вие сте чели Волтер? — завърши Альоша.

— Не, не съм го чел… Впрочем, чел съм „Кандид“ на руски… стар, безобразен превод, смешен… (Пак, пак!)

— И разбрахте ли я?

— О, да, всичко… тоест… защо мислите, че не бих я разбрал? Там, разбира се, има много неприлични работи… Аз, разбира се, съм в състояние да разбера, че това е философски роман и е написан, за да се прокара една идея… — обърка се вече Коля. — Аз съм социалист, Карамазов, аз съм непоправим социалист — изведнъж тръсна той ни в клин, ни в ръкав.

— Социалист ли? — засмя се Альоша. — Че кога успяхте? Та вие сте едва тринадесетгодишен, струва ми се?

Коля цял се сви.

— Най-напред не съм тринадесет, а четиринадесетгодишен, след две седмици съм на четиринадесет — избухна той, — а, второ, изобщо не разбирам какво значение имат моите години! Важното е какви ми са убежденията, а не на колко съм години, нали?

— Когато станете по-голям, сам ще видите какво значение има възрастта за убежденията. Стори ми се също, че говорите не с ваши думи — скромно и спокойно отговори Альоша, но Коля разпалено го прекъсна:

— Извинете, вие искате послушание и мистицизъм. Ще се съгласите ли, че например християнската вяра е послужила само на богатите и високопоставените, за да държат в робство низшата класа, не е ли тъй?

— Ах, зная аз къде сте прочели това и непременно някой ви е научил! — възкликна Альоша.

— Извинете, защо пък непременно да съм го прочел? И абсолютно никой не ме е учил. Аз и сам мога… И ако щете, аз не съм против Христа. Той е бил напълно хуманна личност и ако живееше в наше време, направо щеше да се присъедини към революционерите и може би щеше да играе видна роля… да, несъмнено.

— Но къде, къде сте се натъпкали с всичко това! С кой глупец сте се сдружили? — възкликна Альоша.

— Извинете, истината не може да се скрие. Аз, разбира се, поради една причина често говоря с господин Ракитин, но… Това още старецът Белински също го бил казвал.

— Белински ли? Не помня. Никъде не го е написал.

— Ако не го е написал, казват, че го е говорил. Аз съм чувал от един… впрочем, по дяволите…

— А чели ли сте Белински?

— Знаете ли… не… не съм го чел изцяло, но… мястото за Татяна, защо не е последвала Онегин, съм чел.

— Как не е последвала Онегин? Че нима това вече… го разбирате?

— Извинете, вие май ме вземате за малкия Смуров — озъби се нервно Коля. — Впрочем, моля ви се, да не мислите, че съм чак такъв революционер. Аз много често не съм съгласен с господин Ракитин. Ако става дума за Татяна, аз съвсем не съм за еманципацията на жените. Признавам, че жената е подчинено същество и трябва да се покорява. Les femmes tricottent[249], както е казал Наполеон — усмихна се, кой знае защо, Коля, — и поне в това напълно споделям убежденията на този псевдовелик човек. Също така например смятам, че да се бяга от отечеството в Америка, е низост, по-зле от низост — глупост. Защо в Америка, след като и у нас може да се принесе много полза на човечеството? Именно сега — маса плодотворна дейност. Именно така отговорих.

— Как сте отговорили? На кого? Да не би някой да ви е викал вече в Америка?

— Признавам, подучваха ме, но аз отказах. Това, разбира се, да си остане между нас, Карамазов, чувате ли, никому нито дума. Казвам го само на вас. Никак не желая да попадна в ръчичките на Третото отделение и да вземам уроци при Верижния мост.

Ще запомниш сградата
при моста Верижен.[250]

Помните ли го? Великолепно! Защо се смеете? Да не мислите, че всичко това, което ви говорих, е лъжа? („Ама ако научи, че в татковата библиотека у дома има само този брой от «Колокол» и повече от това нищо друго не съм чел?“ — между другото, помисли Коля и потръпна.)

— Ох, не, не се смея и съвсем не мисля, че сте ме лъгали. Там е работата, че не го мисля, защото всичко това, уви, е чиста истина! Е, кажете, а Пушкин чели ли сте, „Онегин“… Нали сега говорехте за Татяна?

— Не, не съм го чел още, но искам да го прочета. Аз нямам предразсъдъци, Карамазов. Искам да изслушам и едната, и другата страна. Защо попитахте?

— Така.

— Кажете, Карамазов, ужасно ли ме презирате? — попита изведнъж Коля и цял се изпъна пред Альоша, сякаш застанал в позиция. — Бъдете така добър, без заобикалки.

— Да ви презирам? — погледна го учуден Альоша. — Но за какво? Само ми е мъчно, че една такава прелестна натура като вашата, още преди да е почнала да живее, вече е отровена от всички тия груби нелепости.

— За моята натура не се грижете — прекъсна го Коля не без самодоволство, — а че съм мнителен — така е. Глупаво мнителен, грубо мнителен. Вие сега се усмихнахте — и ми се стори, че…

— Ах, съвсем за друго се усмихнах. Знаете ли на какво се усмихнах: наскоро прочетох един отзив на един задграничен немец, който е живял в Русия, за нашата сегашна учаща се младеж: „Покажете — пише той — на руския ученик картата на звездното небе, за която досега не е имал и представа, и той още утре ще ви върне тази карта поправена.“ Никакви знания и безгранично самомнение — ето това е искал да каже немецът за руския ученик.

— Ах, та то е съвсем вярно — разсмя се високо изведнъж Коля, — вернисимо, съвсем точно! Браво на немеца! Но все пак, свинята му със свиня, не е разгледал и добрата страна, а, как мислите? Самомнение — така да е, то е от младостта, това ще се оправи, ако в същност трябва да се оправя, но пък и независим дух, едва ли не от най-крехка възраст, смелост на мисълта и на убежденията, а не духът на тяхното саламджийско раболепство пред авторитетите… Но все пак немецът добре го е казал! Браво на немеца! Макар че все пак немците трябва да се удушават. Макар и да са силни в науките, но все пак трябва да се душат…

— Защо да се душат? — усмихна се Альоша.

— Е, преувеличих може би, съгласен съм. Понякога съм ужасно дете и когато ми е драго за нещо, не се сдържам и съм готов да приказвам сума глупости. Слушайте, ние с вас обаче бръщолевим тук за празни работи, а този доктор там нещо дълго се застоя. Впрочем може там да прегледа и „мамичка“, и тази Ниночка, сакатата. Знаете ли, тази Ниночка ми се хареса. Тя изведнъж ми пошепна, когато излизах: „Защо не идвахте по-рано?“ И с такъв глас, с укор! Струва ми се, че тя е ужасно добра и жалка.

— Да, да! Вие ще идвате и ще видите що за същество е тя. Ще ви бъде много полезно да изучавате ей такива същества, за да умеете да цените и много други неща, които ще научите именно от познанството

си с тези същества — отбеляза пламенно Альоша. — Това най-добре ще ви промени.

— О, как съжалявам и се ругая, че не съм идвал по-рано! — извика с горчивина Коля.

— Да, много жалко. Видяхте какво радостно въздействие имахте върху нещастното дете. А как скърбеше то, докато ви чакаше!

— Не ми говорете! Измъчвате ме. Впрочем пада ми се: не идвах от самолюбие, от егоистично самолюбие и подло самовластие, от което цял живот не мога да се отърва, макар че цял живот се боря със себе си. Сега виждам това; аз в много неща съм подлец, Карамазов!

— Не, вие сте прелестна натура, макар и изкривена, и аз много добре разбирам защо сте могли да имате такова влияние върху това благородно и болезнено възприемчиво момче! — отговори горещо Альоша.

— О, и това казвате на мен! — извика Коля. — Пък аз, представете си, мислех, вече няколко пъти, ето и сега тук, мислех, че ме презирате! Да знаете само колко ми е скъпо вашето мнение!

— Но нима наистина сте толкова мнителен? На тези години! А представете си, аз точно така си помислих там, в стаята, като ви гледах, докато разказвахте: че трябва да сте много мнителен.

— Наистина сте го помислили? Какво око имате само, виждате ли, виждате ли? Хващам се на бас, че това е било на онова място, когато разправях за гъската. Тъкмо на онова място ми се стори, че дълбоко ме презирате, защото гледам да се покажа храбрец, та дори изведнъж ви намразих за това и почнах да говоря врели-некипели. После ми се стори (това вече сега, тук), когато казах: „Ако нямаше бог, той трябваше да се измисли“, че прекалено бързам да покажа колко съм образован, още повече, че тази фраза съм я прочел в една книга. Но, кълна ви се, аз бързах да се покажа не от тщеславие, а така, не знам защо, от радост, честна дума, като че от радост… макар че това е ужасно срамна черта човек от радост да се обесва на врата на всекиго. Знам това. Но затова пък сега съм уверен, че не ме презирате, а всичко това са мои измишльотини. О, Карамазов, аз съм дълбоко нещастен. Понякога си въобразявам какво ли не, че всички ми се присмиват, целият свят, и тогава, тогава просто съм готов да унищожа целия строй на нещата.

— И измъчвате околните — усмихна се Альоша.

— И измъчвам околните, особено мама. Карамазов, кажете, много ли съм смешен сега?

— Но не мислете за това, изобщо не мислете за това! — извика

Альоша. — Пък и какво значи смешен? Малко ли пъти човек става или изглежда смешен? При това сега почти всички способни хора ужасно се страхуват да не би да са смешни и заради това са нещастни. Мене само ме учудва, че вие тъй (рано сте почнали да го усещате, макар впрочем отдавна да съм го забелязал, и то не само у вас. Сега вече дори и децата взеха да страдат от тези неща. Това е почти лудост. В това самолюбие се е въплътил дяволът и се е загнездил в цялото поколение, именно дяволът — прибави Альоша, но съвсем не говореше на смях, както отначало помисли Коля, който го гледаше право в очите. — Вие сте като всички — завърши Альоша, — тоест като много други, само че не трябва да сте като всички, там е работата.

— Дори след като всички са такива?

— Да, дори след като всички са такива. Вие единствен не бъдете такъв. Вие в същност и не сте като всички: ето, сега не ви досрамя да си признаете някои лоши и дори смешни неща. А кой сега си ги признава? Никой, и дори са престанали да чувствуват потребност от самоосъждане. Не бъдете като всички; макар само вие да останете по-различен, все пак бъдете по-различен.

— Великолепно! Не съм се излъгал във вас. Вие сте способен да утешите. О, как ме теглеше към вас, Карамазов, колко отдавна вече търся среща с вас! Нима и вие също сте мислили за мене? Одеве казахте, че и вие също сте мислили за мене.

— Да, бях чувал за вас и също съм мислил за вас… И макар донякъде от самолюбие да питате сега, но все пак нищо.

— Знаете ли, Карамазов, нашето обяснение прилича на обяснение в любов — изрече Коля с някак сантиментален и свенлив глас. — Нали не е смешно, не е смешно?

— Никак не е смешно, пък и да е смешно — нищо, защото е хубаво — светло се усмихна Альоша.

— А знаете ли, Карамазов, съгласете се, че и вас самия сега ви е малко срам с мене… Виждам го по очите ви — някак хитро, но почти щастливо се усмихна Коля.

— Тоест как да ме е срам?

— А защо се изчервихте?

— Ами вие така направихте, че да се изчервя! — засмя се Альоша и наистина цял се изчерви. — Е, да, малко ме е срам, Бог знае защо, не знам защо… — мънкаше той почти сконфузен.

— О, как ви обичам и ценя в тази минута именно за това, че и вас ви е някак срам с мене! Защото и вие сте като мене! — извика Коля в пълен възторг. Бузите му горяха, очите му светеха.

— Слушайте, Коля, вие между другото ще бъдете и много нещастен човек в живота — каза изведнъж, кой знае защо Альоша.

— Знам, знам. Как знаете всичко предварително! — тутакси потвърди Коля.

— Но въпреки това все пак ще благославяте живота.

— Именно! Ура! Вие сте пророк! О, ние ще се сприятелим, Карамазов! Знаете ли, най-много ме възхищава, че се държите с мен съвсем като с равен. А ние не сме равни, не, не сме равни, вие стоите над мен! Но ще се сприятелим. Знаете ли, целия последен месец съм си казвал: „Или веднага ще станем с него приятели навеки, или още от първия път ще се разделим врагове до гроб!“

— И като сте си казвали така, разбира се, сте ме обичали — весело се смееше Альоша.

— Обичах ви, ужасно ви обичах, обичах ви и мечтаех за вас! Но как вие знаете всичко предварително? А, ето го и доктора. Господи, какво ли ще каже, вижте какво му е лицето!

VII. Илюша

Докторът излезе от стаята пак загърнат в шубата и с фуражката на главата. Лицето ми беше почти сърдито и погнусено, сякаш все се боеше да не се изцапа с нещо. Той огледа набързо коридора и строго погледна Альоша и Коля. Альоша направи знак на файтонджията и каретата, която бе докарала доктора, спря пред изходната врата. Щабскапитанът стремително изскочи след доктора и превит, почти огъвайки се пред него, го спря за една последна дума. Лицето на нещастника беше съсипано, погледът изплашен:

— Ваше превъзходителство, ваше превъзходителство… нима… — започна той и не довърши, а само плесна ръце в отчаяние, макар все още да гледаше доктора с последна надежда, като че ли наистина една негова дума можеше да измени присъдата на клетото момче.

— Какво да се прави! Не съм бог — с небрежен, макар и привично внушителен глас отговори докторът.

— Докторе… ваше превъзходителство… и скоро ли ще е това, скоро ли?

— При-гот-ве-те се за най-лошото — изрече на срички, натъртено, докторът и свел поглед, се приготви да прекрачи прага и да се качи в каретата.

— Ваше превъзходителство, за Бога! — спря го изплашен още веднъж щабскапитанът. — Ваше превъзходителство?… Нима нищо, нищо, съвсем нищо вече няма да го спаси?…

— Не за-ви-си от мен — нетърпеливо каза докторът. — И все пак, хм — спря се той изведнъж, — ако например можехте… да из-пратите… вашия болен… веднага и незабавно (думите „веднага и незабавно“ докторът изрече не строго, а почти гневно, та щабскапитанът чак потрепери) в Си-ра-ку-за, то… вследствие новите бла-го-при-ятни кли-ма-ти-че-ски условия… би могло може би да се о-чак-ва…

— В Сиракуза! — извика щабскапитанът, сякаш още нищо не разбираше.

— Сиракуза е в Сицилия — отсече изведнъж Коля за пояснение.

Докторът го погледна.

— В Сицилия! Драги мой, ваше превъзходителство — обърка се щабскапитанът, — но нали видяхте! — посочи той с две ръце обстановката си. — Ами маминка, ами семейството?

— Н-не, семейството не в Сицилия, вашето семейство в Кавказ, рано напролет… дъщеря ви в Кавказ, а съпругата ви… като се полекува на бани, също в Кавказ пред вид нейните ревматизми… незабавно след това да се из-пра-ти в Париж в лечебницата на пси-хи-а-търа доктор Ле-пел-летие, бих могъл да ви дам писмо до него и тогава… би могло може би да се очаква…

— Докторе, докторе! Но нали виждате! — пак размаха ръце щабскапитанът, сочейки с отчаяние голите дървени стени на коридора.

— А, това вече не е моя работа — усмихна се докторът, — аз само казах онова, което може да отговори на-у-ка-та на вашия въпрос за последните средства, а другото… за съжаление…

— Не се безпокойте, лекарю, моето куче няма да ви ухапе — тръсна високо Коля, като забеляза малко неспокойния поглед на доктора към Перезвон, който беше застанал на прага. Гневна нотка прозвънтя в гласа на Коля. А думата „лекар“ вместо доктор той каза *нарочно* и както сам заяви после, „казах го за оскърбление“.

— Как-во има? — вдигна глава докторът и учудено се взря в Коля. — Ка-къв е тоя? — обърна се той изведнъж към Альоша, сякаш му искаше на него сметка.

— Господарят на Перезвон, лекарю, не се безпокойте за моята личност — каза натъртено пак Коля.

— Звон? — повтори докторът, като не разбра какво е това Перезвон.

— Но не знае где е он. Сбогом, лекарю, ще се видим в Сиракуза!

— Кой е т-този? Кой, кой? — кипна изведнъж ужасно докторът.

— Той е тукашен ученик, докторе, калпазанин, не му обръщайте внимание — свъсен изрече Альоша в скороговорка. — Коля, мълчете! — викна той на Красоткин. — Не обръщайте внимание — повтори вече малко по-нетърпеливо.

— Бой за него. Бой, само бой! — затропа с крака вече твърде вбесеният, кой знае защо, доктор.

— А знаете ли, лекарю, моят Перезвон може и да хапе! — продума Коля с разтреперан глас, пребледнял и с искрящи очи. — Иси, Перезвон!

— Коля, ако кажете само още една дума, ще скъсам с вас завинаги! — извика властно Альоша.

— Лекарю, има само едно същество в целия свят, което може да заповядва на Николай Красоткин, това е този човек — Коля посочи Альоша, — на него се подчинявам, сбогом!

Той бързо тръгна, отвори вратата и влетя в стаята. Перезвон се

хвърли подире му. Докторът постоя още пет секунди като втрещен, загледан в Альоша, после изведнъж плю и тръгна бързо към каретата, повтаряйки високо: „Тов-ва, тов-ва, на какво прилича тов-ва!“ Щабскапитанът се завтече да му помага да се качи, а Альоша влезе в стаята след Коля. Той вече стоеше пред леглото на Илюша. Илюша го държеше за ръката и викаше татко си. След минута се втурна и щабскапитанът.

— Тате, тате, ела тук… ние — пошепна Илюша в извънредна възбуда, но явно безсилен да продължи, изведнъж простря двете си слаби ръчички напред и силно, колкото можеше, прегърна и двамата наведнъж — и Коля, и татко си, като ги съедини в една прегръдка и се притисна към тях. Щабскапитанът изведнъж цял се разтресе от безмълвни ридания, а устните и брадата на Коля затрепериха.

— Тате, тате! Колко ми е жал за тебе, тате! — простена печално Илюша.

— Илюшечка… гълъбче… докторът каза… че ще оздравееш… ще бъдем щастливи… докторът… — понечи да каже щабскапитанът.

— Ах, тате! Знам какво ти е казал новият доктор за мене… Нали видях! — извика Илюша и пак здраво, с все сила притисна двамата към себе си, като скри лице в рамото на татко си.

— Тате, не плачи… а като умра, си вземи едно добро момче, друго… Сам си го избери между тях, между всички, добро, наречи го Илюша и го обичай вместо мене.

— Мълчи, старче, ти ще оздравееш! — сякаш ядосан, извика внезапно Красоткин.

— А мене, тате, мене не ме забравяй никога — продължаваше Илюша, — идвай ми на гроба… И виж какво, тате, погреби ме при нашия голям камък[251], до който с тебе ходехме да се разхождаме, и идвай при мене там с Красоткин, привечер… И Перезвон… Аз ще ви чакам… Тате, тате!

Гласът му прекъсна, тримата стояха прегърнати и вече мълчаха. Плачеше тихо в креслото си и Ниночка и изведнъж, като видя, че плачат всички, се обля в сълзи и маминка.

— Илюшечка! Илюшечка! — викаше тя.

Красоткин изведнъж се измъкна от прегръдките на Илюша.

— Сбогом, старче, мама ме чака за обяд — изрече той бързо. — Колко жалко, че не я предупредих! Много ще се безпокои… Но след обяд веднага ще дойда при тебе за цял ден, за цяла вечер и толкова неща ще ти разправя, толкова неща! И Перезвон ще доведа, а сега ще го взема с мене, защото той без мене ще почне да вие и ще ти пречи;

довиждане!

И той избяга в коридора. Мъчеше се да не се разплаче, но в коридора все пак заплака. В това състояние го намеци Альоша.

— Коля, вие трябва непременно да си удържите на думата и да дойдете, иначе ще му е страшно мъчно — каза настойчиво Альоша.

— Непременно! О, как се проклинам, че не идвах по-рано — плачейки и вече без да се срамува, че плаче, измънка Коля. В тази минута изведнъж от стаята сякаш излетя щабскапитанът и веднага затвори вратата зад гърба си. Лицето му беше безумно, устните му трепереха. Той застана пред двамата младежи и вдигна нагоре двете си ръце:

— Не искам добро момче! Не искам друго момче! — прошепна той с див шепот, скърцайки зъби. — Ако те забравя, Йерусалиме[252], да прилепне…

Той не довърши, сякаш се задави, и се свлече безсилно на колене пред дървената пейка. Като стисна с два юмрука глава, той зарида, скимтейки някак нелепо, но се мъчеше с всичка сила да не се чува в стаята. Коля изскочи на улицата.

— Сбогом, Карамазов! Вие ще дойдете ли? — рязко и сърдито викна той на Альоша.

— Довечера непременно ще дойда.

— Какво приказваше той за Йерусалим… Това пък какво е?

— Това е от Библията: „Ако те забравя, Йерусалиме“, тоест ако забравя онова, което е най-скъпо за мене, ако го заменя срещу друго, да ме порази.

— Разбирам, ясно! Елате и вие! Иси, Перезвон! — вече съвсем свирепо викна той на кучето и с големи, бързи крачки закрачи към къщи.

Книга единадесета Братът Иван Фьодорович

I. У Грушенка

Альоша се запъти към Катедралния площад, към къщата на търговката Морозова, при Грушенка. Тя още рано сутринта беше изпратила при него Феня с настоятелна молба да отиде при нея. Като разпита Феня, Альоша научи, че госпожата е в някаква голяма и особена тревога още от вчера. През целите тия два месеца след ареста на Митя Альоша често наминаваше в къщата на Морозова и по собствена инициатива, и по поръчения на Митя. Три дни след арестуването на Митя Грушенка се разболя тежко и боледува почти пет седмици. Една седмица от тези пет лежа в безсъзнание. Промени се много в лицето, отслабна и пожълтя, макар че близо две седмици вече можеше да излиза от къщи. Но според Альоша лицето й бе станало сякаш още по-привлекателно и той обичаше, като влезе при нея, да среща погледа й. Нещо силно и осмислено сякаш беше се затвърдило в погледа й. Чувствуваше се някакъв духовен прелом, личеше някаква неизменна, смирена, но блага и непоколебима решителност. На челото между веждите й се беше появила малка отвесна бръчка, която придаваше на милото й лице израз на съсредоточен размисъл, почти дори суров на пръв поглед. От предишното й лекомислие например не беше останала нито следа. Странно беше за Альоша и това, че въпреки нещастието, постигнало клетата жена, годеница на човек, арестуван за страшно престъпление почти в същия миг, когато му беше станала годеница, въпреки последвалата болест и застрашителното предстоящо почти неизбежно решение на съда, Грушенка все пак не беше загубила предишната си младежка веселост. В гордите й по-рано очи сега сияеше нещо спокойно, макар… макар впрочем тези очи все пак да пламваха изрядко с едно зловещо пламъче, когато я навестяваше една предишна грижа, която не само не беше заглъхнала, но дори беше нараснала в сърцето й. Обектът на тази грижа беше все същият: Катерина Ивановна, за която Грушенка, още когато лежеше болна, споменаваше дори в бълнуванията си. Альоша разбираше, че тя страшно ревнува от нея Митя, арестанта Митя, макар че Катерина Ивановна не беше го посетила нито веднъж в затвора, при все че можеше да направи това, когато пожелае. Всичко това се превърна за Альоша в някаква мъчна задача, защото Грушенка само нему доверяваше сърцето си и непрекъснато го молеше за съвети; а той понякога дори не беше в състояние да й каже каквото и да било.

Загрижен влезе той в квартирата й. Тя си беше вече в къщи;

преди около половин час се беше върнала от свиждане с Митя, и дори само по бързото движение, с което скочи от креслото иззад масата да го посрещне, той разбра, че го е чакала с голямо нетърпение. На масата имаше тесте и картите бяха раздадени. Върху кожения диван от другата страна на масата беше постлано легло и на него беше полегнал Максимов с халат и с памучна нощна шапчица, очевидно болен и отслабнал, макар и сладко усмихнат. Това бездомно старче, откак се върна тогава, преди два месеца, с Грушенка от Мокрое, остана при нея и с нея неотлъчно. Пристигнал тогава с нея в дъжда и кишата, той, мокър до кости и изплашен, бе седнал на дивана и бе я погледнал мълчаливо с плаха, молеща усмивка. Грушенка, смазана от мъка и вече почти трескава, почти забравила за него през първия половин час след пристигането поради разни главоболия, изведнъж някак втренчено се взря в него: той жалко и неловко й се изхили. Тя извика Феня и й каза да му дадат да хапне. Целия ден той остана седнал на мястото си почти без да мръдне; а когато се стъмни и затвориха капаците на прозорците, Феня попита госпожата:

— Какво, госпожо, мигар ще остане да нощува?

— Да, постели му на дивана — отговори Грушенка.

Като го разпита по-подробно, Грушенка научи от него, че наистина тъкмо сега няма къде да върви и че „господин Калганов, благодетелят ми, направо ми заяви, че вече няма да ме приеме, и ми подари пет рубли“. „Е, Бог да ти е на помощ, остани пък“ — реши в скръбта си Грушенка и му се усмихна състрадателно. Покърти се сърцето на стареца от нейната усмивка и устните му затрепериха от сълзи на благодарност. Така си остана оттогава при нея скитникът-храненик. Дори и през време на боледуването й той не напусна къщата. Феня и майка й, готвачката на Грушенка[253], не го изпъдиха, а продължаваха да го хранят и да му постилат на дивана. После Грушенка дори свикна с него и като се връщаше от свиждане с Митя (при когото, едва станала на крака, веднага почна да ходи, без да беше дори съвсем оздравяла), за да разсее скръбта, сядаше и почваше да разговаря с „Максимушка“ за какви не глупости, само да не мисли за мъката си. Оказа се, че старчето умееше понякога да разказва разни неща, тъй че й стана най-накрая дори необходимо. Освен Альоша, който наминаваше, обаче не всеки ден и винаги за кратко време, Грушенка не приемаше почти никого. А нейният старец, търговецът, беше легнал по това време вече страшно болен, „отиваше си“, както се говореше из града, и наистина почина само една седмица след процеса на Митя. Три седмици преди смъртта, почувствувал близкия финал,

той свикал най-сетне горе при себе си своите синове с жените и децата и им наредил вече да не се отлъчват от него. Също така поръчал строго на слугите да не приемат вече Грушенка, а ако дойде, да й се каже: „Пожелава ви дълъг и весел живот, а за него да забравите.“ Грушенка обаче изпращаше почти всеки ден да питат за здравето му.

— Най-после дойде — извика тя, като хвърли картите и се здрависа радостно с Альоша, — а Максимушка ме плашеше, че може би няма да дойдеш. Ах, колко ми трябваш! Седни до масата; какво искаш, кафе ли?

— Може — каза Альоша, като се наместаше до масата, — изгладнял съм много.

— Хубаво, хубаво; Феня, Феня, кафе! — извика Грушенка. — То отдавна ври, чака те, и пирожки донеси, ама да са топли! Но чакай да ти разправя, Альоша, с тези пирожки днес голяма разправия стана. Занесох му на него в затвора, а той, вярваш ли, хвърли ми ги, хич не хапна. Една пирожка направо запокити на пода и я стъпка. Аз казах: „Ще ги оставя на пазача; ако не ги изядеш до довечера, значи, злоба ехидна те храни!“ — и си излязох. Пак се скарахме, вярваш ли. Щом отида, и се караме.

Грушенка изговори всичко това на един дъх, развълнувана. Максимов, който веднага се притесни, се усмихваше, свил очички.

— Този път за какво се скарахте? — попита Альоша.

— Такова нещо не съм очаквала! Представяш ли си, от „предишния“ ме ревнува: „Защо, вика, го храниш. Ти, значи, си почнала да го храниш?“ Все ревнува, все ме ревнува! И когато спи, и когато яде — все ме ревнува. От Кузма дори го прихвана да ме ревнува миналата седмица.

— Но нали знаеше за „предишния“?

— Ха де. От самото начало до ден-днешен знаеше, а днес изведнъж стана и почна да ругае. Чак ме е срам да ти кажа какво говореше. Глупак! Ракитка дойде при него, когато си тръгвах. Може би Ракитка го подсторва, а? Как мислиш? — добави тя сякаш разсеяно.

— Обича те той, това е, много те обича. А пък сега е и изнервен.

— Как да не е изнервен, утре ще го съдят. И отивах да му кажа нещо за утре, защото, Альоша, страх ме е дори да си помисля какво ще стане утре! Право казваше, че той е изнервен, ами аз как съм изнервена! А той — ще ми приказва за поляка! Какъв глупак! Добре че от Максимушка поне не ме ревнува.

— И мене моята съпруга много ме ревнуваше — обади се Максимов.

— Е, тебе пък! — разсмя се, без да ще, Грушенка. — От кого ще те ревнува?

— От слугините.

— Я мълчи, Максимушка, не ми е сега до смях, дори ме хваща яд. Недей да зяпаш в пирожките, няма да ти дам, вредно е за тебе, и от балсамеца няма да ти дам. Разправяй се и с него сега, сякаш у дома е приют — разсмя се тя.

— Аз не заслужавам вашите благодеяния, аз съм нищожество — проговори със сълзлив гласец Максимов. — По-добре да изсипвате благодеянията си върху хора, дето са по-потребни от мен.

— Ех, всеки е потребен, Максимушка, и как да се разбере кой е по-потребен. Поне да не беше този поляк, Альоша, че и той днес намислил да се разболее. Бях и при него.

И нарочно ще му изпратя пирожки; не съм му изпращала, но Митя ме обвини, че му изпращам, и сега нарочно ще му изпратя, нарочно! А, ето я и Феня, с писмо! Ами да, пак от поляците, пак пари искат!

Пан Мусялович наистина беше написал извънредно дълго и както обикновено засукано писмо, в което молеше да му се дадат назаем три рубли. Към писмото имаше приложена разписка за получаване с декларация да се изплатят в продължение на три месеца; под разписката се беше подписал и пан Врублевски. Вече много такива писма с подобни разписки беше получила Грушенка от своя „предишен“. Това се беше почнало от момента на оздравяването й преди две седмици. Тя знаеше впрочем, че двамата панове и през време на болестта й са идвали да се осведомяват за здравето й. Първото писмо, което получи Грушенка, беше дълго, на пощенски лист голям формат, запечатано с голям фамилен печат и страшно мъгляво и усукано, тъй че Грушенка го прочете само до средата и го захвърли, без да разбира абсолютно нищо. Пък и не й беше до писма тогава. След това първо писмо последва на другия ден второ, в което пан Мусялович молеше да му се дадат назаем две хиляди рубли за най-кратък срок. Грушенка остави и това писмо без отговор. После последваха вече цял куп писма, по едно на ден, все тъй важни и усукани, но в които сумата, искана назаем, полека-лека намаляваше и стигна до сто рубли, до двадесет и пет, до десет рубли и най-накрая изведнъж Грушенка получи писмо, в което двамата панове молеха да им даде само една рубла и бяха приложили разписка, върху която се бяха подписали и двамата. Тогава на Грушенка изведнъж й стана жал и тя по здрач прескочи лично до пана. Намери двамата поляци в страшна

мизерия, почти в нищета, без ядене, без дърва, без цигари, задлъжнели на хазайката. Двестате рубли, спечелени в Мокрое от Митя, бързо бяха изчезнали някъде. Но Грушенка остана учудена, че двамата панове я посрещнаха с високомерно важничене и независимост, с най-голям етикет, с надути слова. Грушенка само се разсмя и даде на своя „предишен“ десет рубли. Още тогава със смях го разправи и на Митя и той не прояви никаква ревност. Но оттогава пановете се хванаха за Грушенка и всеки ден я бомбардираха с писма с молба за пари и тя всеки път изпращаше по малко. И ето изведнъж днес на Митя му беше хрумнало свирепо да я изревнува.

— Аз, глупава глава, минах и при него, само за минутка, когато отивах при Митя, защото и той се е разболял, моят предишен пан — почна пак Грушенка неспокойно и бързо. — Смея се аз и разправям на Митя: представи си, казвам, моят поляк решил да ми пее на китара предишните песни, мисли, че ще се разчувствувам и ще го взема. Че като скочи Митя с едни ругатни… Ама не, ще им изпратя пирожки на пановете! Феня, какво става, изпратили ли са онова момиче? На, дай й три рубли и десетина пирожки им завий в хартия и й кажи да ги занесе, а ти, Альоша, непременно разправи на Митя, че съм им изпратила пирожки.

— За нищо на света няма да му разправя — каза с усмивка Альоша.

— Ех, ти мислиш, че той се измъчва; та той нарочно ме изревнува, а иначе му е все едно — печално изрече Грушенка.

— Как така нарочно? — попита Альоша.

— Глупав си ти, Альошенка, тъй да знаеш, при всичкия си ум нищо не разбираш, тъй да знаеш. Не се обиждам, че ме ревнува, каквато съм, ами щях да се обидя, ако изобщо не ме ревнуваше. Такава съм. От неговата ревност не се обиждам, та и моето сърце е жестоко, и аз самата ревнувам. Обидно ми е само, че той изобщо не ме обича и сега *нарочно* ревнува, тъй да знаеш. Да не съм сляпа, та да не виждам? Започна изведнъж сега да ми говори за онази, за Катка: такава била и онакава, изписала доктор от Москва заради мене, за съда, изписала го, за да ме спаси, и адвокат най-пръв, най-учен също изписала. Значи, той я обича, щом взе да ми я хвали в очите, дебелоок такъв. Хем е виновен пред мене, а се заяде, за да ме направи виновна преди себе си и да струпа всичко върху мене: „ето, ти си била преди мене с поляка, и за мене сега е позволено с Катка.“ Това е! Само върху мене иска да струпа цялата вина. Нарочно се заяде, нарочно, казвам ти, но аз…

Грушенка не се доизказа какво ще направи, закри очите си с

кърпичка и ужасно се разрида.

— Той не обича Катерина Ивановна — каза твърдо Альоша.

— Е, обича, не обича, аз скоро ще науча това — издума Грушенка със страшна нотка в гласа и отлепи кърпичката от очите си. Лицето й се беше изкривило. Альоша видя с огорчение как изведнъж от кротко и тихо-весело лицето й беше станало мрачно и зло.

— Стига за тези глупости! — отсече тя изведнъж. — Съвсем не съм те викала за това, Альоша, гълъбче, но утре, утре какво ще стане? Ето какво ме мъчи мене! Само мене ме мъчи! Гледам ги всички, никой не мисли за това, никой не ще и да знае. Мислиш ли поне ти за това? Та утре ще го съдят! Разправи ми как ще го съдят? Та убил го е лакеят, лакеят го е убил! Господи! Нима ще го осъдят заради лакея и никой няма да се застъпи за него? А лакея хич не са го закачали, нали?

— Него са го разпитвали строго — отбеляза Альоша замислено, — но всички решили, че не е той. Сега е много болен. Оттогава е болен, от онази епилепсия. Наистина е болен — добави Альоша.

— Господи, да беше отишъл ти при този адвокат и да му разправиш всичко на четири очи. Зер от Петербург за три хиляди, казват, го изписали.

— Ние тримата дадохме три хиляди, аз, братът Иван и Катерина Ивановна, а доктора от Москва го извика за две хиляди самата тя. Адвокатът Фетюкович щеше да иска и повече, но този случай стана известен из цяла Русия, във всички вестници и списания се говори за него и Фетюкович се съгласи да дойде повече за славата, защото то стана много знаменит случай. Аз го видях вчера.

— Е, и какво? Говори ли му? — извика бързо Грушенка.

— Той ме изслуша и не каза нищо. Каза, че има вече определено мнение. Но обеща да вземе думите ми под внимание.

— Как тъй под внимание! Ах, те са мошеници! Те ще го погубят! Е, ами доктора, доктора защо е изписала?

— Като експерт. Искат да изкарат, че брат ми е луд и е убил в умопомрачено състояние, загубил контрол над себе си — усмихна се меко Альоша, — но той няма да се съгласи с това.

— Ах, че това е истина, ако той беше убил! — извика Грушенка. — Той е бил луд тогава, съвсем луд, и аз, аз, подлата, съм виновна за това! Само че той не е убил, не е убил! И всички са се нахвърлили върху него, че той е убил, целият град. Даже и Феня, и тя даде такива показания, че излиза той да е убил. Ами в дюкяна, ами този чиновник, ами и по-рано в кръчмата са го чували! Всички, всички

са против него и само крещят.

— Да, показанията са се умножили ужасно — отбеляза мрачно Альоша.

— А Григорий, Григорий Василич си държи на своето, че вратата била отворена, запънал се е на своето, че е видял, и не можеш го мръдна, аз ходих при него, лично разговарях с него. Пък и ругае отгоре!

— Да, това е може би най-силното показание против брат ми — издума Альоша.

— А за това, дето Митя е луд, той и сега е точно такъв — с някакъв особено загрижен и тайнствен вид почна изведнъж Грушенка. — Знаеш ли, Альошенка, аз отдавна исках да ти го кажа: ходя при него всеки ден и просто се чудя. Кажи ми, какво мислиш ти: за какво е почнал сега да говори? Заговори, заговори — нищо не разбирам, мисля си, той говори нещо умно, пък аз съм глупава, не мога да разбера, си мисля; но той взе изведнъж да ми разправя за детето, тоест за някакво детенце, „защо, казва, е бедно детето?“ „За това дете сега в Сибир ще отида, не съм убил, но трябва да отида в Сибир!“ Какво е това, какво е туй дете — нищичко не разбрах. Само се разплаках, докато говореше, защото много хубаво го говореше и плаче, и аз заплаках, а той изведнъж ме целуна и ме прекръсти с ръка. Какво е това, Альоша, разправи ми, какво е това „дете“?

— Кой знае защо, Ракитин му е станал постоянен посетител — усмихна се Альоша, — впрочем… това не е от Ракитин. Вчера не съм ходил при него, но днес ще отида.

— Не, не е Ракитка, брат му Иван Фьодорович го смущава, той ходи при него, тъй да знаеш… — издума Грушенка и изведнъж сякаш се задави.

Альоша се втренчи в нея слисан.

— Как ще ходи? Да не би да е ходил при него? Митя сам ми казваше, че Иван не е ходил нито веднъж.

— Е… е, виж каква съм! Изтървах се! — извика Грушенка смутена и изведнъж цялата поруменя. — Чакай, Альоша, мълчи, добре, щом се изтървах, ще кажа цялата истина: той е бил при него два пъти, първия път начаса, щом пристигнал тогава — нали тогава пристигна веднага от Москва, аз още не бях се разболяла, а втория път ходил преди седмица. Той поръчал на Митя да не ти казва за това, нищо да не ти казва, пък и никому да не казва, тайно ходил при него.

Альоша седеше дълбоко замислен и съобразяваше нещо. Тази новина очевидно го порази.

— Брат ми Иван не говори с мене за делото на Митя — продума той бавно, — пък и изобщо тези два месеца много малко е разговарял с мене, а когато отивах при него, винаги беше недоволен, че съм отишъл, тъй че от три седмици вече и не ходя при него. Хм… Щом той е ходил преди седмица, то… през тази седмица наистина е станала някаква промяна у Митя…

— Промяна, промяна! — бързо подхвана Грушенка. — Те си имат тайна, те имаха някаква тайна! Митя ми каза, че си имат тайна, и знаеш ли, такава тайна, че Митя не може даже да се успокои. А по-рано беше весел, той и сега е весел, само, знаеш ли, когато почне ей тъй да си клати главата и да крачи из стаята, а с този, десния пръст започне да си върти косата на слепоочието, знам вече, че има нещо неспокойно в душата му… знам го!… А пък беше весел; пък и днес е весел!

— Но ти каза: изнервен?

— Да, той е изнервен, но е весел. Все е нервен, но само за минутка, а след това — весел, а после изведнъж пак е изнервен. И знаеш ли, Альоша, аз все му се чудя: предстои му такъв ужас, а понякога дори на такива глупости се смее, като че той е дете.

— И наистина ли ти е забранил да ми казваш за Иван? Тъй ли ти каза: не му казвай?

— Така каза: не му казвай. Той, Митя, от тебе главно се страхува. Защото си има тайна, сам каза, че има тайна… Альоша, гълъбче, иди разбери: каква тайна имат, и ела да ми кажеш — изведнъж взе да го моли Грушенка, — помогни ми на мен, горката, да знам участта си проклета! Затуй те виках.

— Ти мислиш, че е нещо за тебе ли? Та той тогава нямаше да каже пред тебе за тайната.

— Не знам. Може да иска да ми я каже; но да не смее. Предупреждава ме. Тайна, един вид, ама каква тайна — не каза.

— А ти какво мислиш?

— Какво да мисля? Свършено е с мене, това мисля. Тримата са ми приготвили края, защото това е свързано с Катка. Всичко е от Катка, от нея иде. „Тя е такава и онакава“, значи, аз не съм такава. Говори ми го отсега, отсега ме предупреждава. Намислил е да ме остави, ето ти цялата тайна! Тримата заедно са го измислили: Митка, Катка и Иван Фьодорович. Альоша, откога исках да те попитам: преди седмица той изведнъж ми открива, че Иван бил влюбен в Катка, защото често ходел при нея. Истината ли ми е казал, или не? Говори честно, съсипи ме.

— Няма да те излъжа. Иван не е влюбен в Катерина Ивановна, така мисля.

— Да, така помислих и аз тогава! Лъже ме той, безсрамникът, лъже! И ме ревнува сега, за да струпа после всичко върху мене. Та той е глупак, не го бива да крие, такъв е откровен… Но аз ще му дам да се разбере, ще му дам да се разбере! „Ти казва, вярваш, че съм убил“ — на мене го казва това, на мене, мене ме упреква в това! Бог да му прощава! Но чакай, зле ще си изпати тази Катка от мене в съда! Аз там едно такова нещичко ще кажа… Аз там всичко ще кажа!

И тя пак заплака горчиво.

— Ето какво мога да ти заявя с положителност, Грушенка — каза Альоша, като стана от мястото си, — първо, че той те обича, обича те най-много от всички на света и само тебе, вярвай ми. Аз знам. Сигурен съм. Второто, което ще ти кажа, е, че не искам да му измъквам тайната, а ако сам ми я каже днес, ще му призная направо, че съм обещал да ти я кажа. В такъв случай ще дойда при тебе още днес и ще ти я кажа. Но… струва ми се… тук няма и помен от Катерина Ивановна, за нещо друго е тази тайна. Положително е така. И никак не изглежда да е за Катерина Ивановна, тъй ми се вижда на мене. А сега сбогом!

Альоша й стисна ръката. Грушенка все още плачеше. Той виждаше, че тя почти не повярва на неговите утешения, но все пак й поолекна, защото поне си изля мъката, поразтовари се. Жал му беше да я оставя в такова състояние, но бързаше. Предстояха му още много работи.

II. Болното краче

Първата от тези работи беше в дома на госпожа Хохлакова и той забърза нататък, за да свърши там по-скоро и да не закъснее за Митя. Госпожа Хохлакова вече от три седмици беше малко болна; кой знае от какво й беше отекъл кракът и тя, макар че не лежеше на легло, все пак денем в привлекателно, но прилично неглиже се поизлягаше на кушетката в будоара си. Веднъж Альоша си помисли с невинна насмешка, че госпожа Хохлакова въпреки болестта си беше започнала почти да се конти: появиха се някакви накити, панделчици, болерца и той се досещаше защо е това, макар и да отпъждаше тези мисли като ненужни. През последните два месеца беше почнал да я посещава между другите й гости младият Перхотин. Альоша не беше идвал вече четири дни и като влезе, побърза да отиде право при Лиза, защото работата му беше при нея, тъй като Лиза още вчера беше изпратила при него момичето с настоятелна молба веднага да я посети „поради едно твърде важно обстоятелство“, което по известни причини заинтересува Альоша. Но докато слугинята отиде при Лиза да докладва, госпожа Хохлакова вече беше успяла да научи от някого, че е дошъл, и начаса изпрати да го помолят да отиде при нея „само за една минутка“. Альоша реши, че е най-добре първо да удовлетвори молбата на *майката, защото инак тя ще изпраща* слугинята всяка минута при Лиза, докато той е при нея. Госпожа Хохлакова лежеше на кушетката някак особено празнично облечена и явно в извънредно голяма нервна възбуда. Тя посрещна Альоша с възторжени възклицания.

— Векове, векове, цели векове не съм ви виждала! Цяла седмица, моля ви се, ах, впрочем вие дохождахте само преди четири дни, в сряда. Вие отивате при Lise, аз съм сигурна, че искахте да отидете при нея направо на пръсти, за да не чуя аз. Мили, мили Алексей Фьодорович, да знаете колко ме безпокои тя! Но за това после. Макар че е най-главното, но за него после. Мили Алексей Фьодорович, аз ви имам пълно доверие за Лиза. След смъртта на стареца Зосима — Бог да го прости! (тя се прекръсти), — след него аз гледам на вас като на схимник, макар че вие много мило носите новия си костюм. Къде намерихте тук такъв шивач? Но не, не, това не е главното, за това после. Простете, че ви наричам понякога Альоша, аз съм стара, на мене всичко ми е позволено — усмихна се кокетно тя, — но и това после. Главното, да не забравя главното. Моля, напомнете ми, щом се

заприказвам, кажете ми: „А главното?“ Ах, отде да знам; кое е главното сега! Откак Lise си върна обещанието пред вас, своето детско обещание, Алексей Фьодорович, да се омъжи за вас, вие естествено разбрахте, че всичко това беше само детската палава фантазия на едно болно момиче, което е седяло дълго време неподвижно — слава Богу, сега вече ходи! Този нов доктор, когото Катя изписа от Москва за вашия нещастен брат, когото утре… Но да оставим утре! Аз умирам само като си помисля за утре! И главно — от любопитство… С една дума, този доктор вчера беше у нас и прегледа Lise… Аз му платих за визитата петдесет рубли. Но и това не е, пак не е и това… Виждате ли, сега вече съвсем се объркам. Бързам. Защо бързам? Не знам. Сега ужасно престанах да знам. Всичко за мене се заплете в някакъв възел. Страх ме е, че ще вземете да избягате от скука и повече няма да ви видя. Ах, Боже мой! Защо седим така, но най-напред — кафе, Юлия, Глафира, кафе!

Альоша побърза да благодари и заяви, че току-що е пил кафе.

— Къде?

— У Аграфена Александровна.

— У тази… у тази жена! Ах, тя погуби всички, а впрочем, не зная, казват, че е станала светица, макар и късно. По-добре да беше преди, когато трябваше, а сега — каква полза? Мълчете, мълчете, Алексей Фьодорович, защото искам толкова неща да кажа, че, струва ми се, нищо няма да кажа. Този ужасен процес… аз непременно ще отида, подготвила съм се, ще ме внесат с креслото и при това аз мога да седя, с мене ще има хора и нали знаете, че съм свидетелка. Как ще говоря, как ще говоря! Не знам какво ще говоря. Нали трябва да се даде клетва, нали така, нали?

— Така е, но не мисля, че можете да се явите.

— Аз мога да седя; ах, вие ме обърквате! Този процес, тази налудничава постъпка и после всички отиват в Сибир, други се женят и всичко това бързо, бързо, и всичко се променя и най-после нищо — всички станали старци и с единия крак в гроба. Все едно, аз съм уморена. Тази Катя — cette charmante persone[254], тя разби всичките ми надежди: сега ще отиде подир единия ви брат в Сибир, а другият ви брат ще тръгне подире й и ще живее в съседния град и всички ще се мъчат взаимно. Това ме подлудява, а, главното, този шум: във всичките вестници в Петербург и Москва писаха милион пъти. Ах, да, представете си, и за мене писаха, че съм била „мила приятелка“ на вашия брат, аз не искам да изговоря гадната дума, представете си, а, представете си!

— Не може да бъде! Къде и как са го писали?

— Ей сега ще ви покажа. Вчера го получих, вчера го и прочетох. Ето тук, във вестник „Слухове“, в петербургския. Тези „Слухове“ почнаха да се издават от тази година, аз ужасно обичам слуховете и се абонирах, но през носа ми излезе: ето какви били слуховете. Ето тука, ето на това място, четете!

И тя подаде на Альоша вестника, който беше под възглавницата й.

Хохлакова не само че беше объркана, но някак цялата беше смазана и наистина може би всичко в главата й се беше омотало на възел. Съобщението във вестника беше твърде характерно и, разбира се, трябва да й беше подействувало доста силно, но тя, за свое щастие, може би не беше способна в тази минута да се съсредоточи върху нищо и затова след минута можеше да забрави дори и за вестника и да започне за съвсем друго. А че навсякъде из цяла Русия вече се носеше славата на ужасния процес, Альоша знаеше отдавна и, Боже, какви безумни новини и кореспонденции успя да прочете през тези два месеца между другите, верните новини за своя брат, за Карамазови изобщо и дори за самия себе си. В един вестник дори пишеше, че той от страх след престъплението на брат си се покалугерил и се усамотил; в друг опровергаваха това и пишеха, напротив, че той и старецът Зосима строшили манастирската каса и „офейкали от манастира“. А сегашната вест в „Слухове“ беше озаглавена: „От Скотопригоневск (уви, тъй се нарича нашето градче, аз дълго крих името му) по процеса на Карамазов“. Тя беше кратка и за госпожа Хохлакова не се споменаваше просто нищо, пък и изобщо всички имена бяха скрити. Съобщаваше се само, че престъпникът, когото сега се готвят да съдят с такъв шум, е бивш армейски капитан, нахален тип, ленивец и крепостник, който се занимавал само с любов и особено влияел на някои „скучаещи в самота дами“. Та една такава дама „от скучаещите вдовици“, която се младеела, макар че имала вече голяма дъщеря, дотолкова се увлякла по него, че само два часа преди престъплението му предлагала три хиляди рубли, за да избяга веднага с нея на златните находища. Но злодеецът бил предпочел да убие баща си и да му ограби именно три хиляди рубли, разчитайки да извърши това безнаказано, вместо да се влачи в Сибир с четиридесетгодишните прелести на своята скучаеща дама. Тази шеговита кореспонденция, както се и следва, завършваше с благородно негодуване срещу безнравствеността на отцеубийството и бившето крепостно право. Като прочете всичко това с любопитство, Альоша сгъна вестника и го върна на госпожа

Хохлакова.

— Е, как да не съм аз? — забърбори тя пак. — Та това съм аз, аз почти един час преди това му предлагах златните находища и изведнъж „четиридесетгодишни прелести“! Че мигар затуй съм му предлагала? Това нарочно го е писал! Да му прости вечният съдия за четиридесетгодишните прелести, както и аз прощавам, но този… знаете ли кой е? Това е вашият приятел Ракитин.

— Може би — каза Альоша, — макар че аз нищо не съм чувал.

— Той е, той е, а не „може би“! Нали го изгоних… Нали знаете цялата тази история?

— Знам, че сте го помолили да не ви посещава занапред, но за какво именно, това… от вас поне не съм го чувал.

— А, значи, чували сте го от него! Е, какво, ругае ли ме, много ли ме ругае?

— Да, ругае, но той ругае всички. А за какво сте му отказали — не съм чувал и от него. Пък и изобщо много рядко се срещам с него сега. Не сме приятели.

— Е, тогава аз ще ви открия всичко и няма как, ще се покая, защото тук има една подробност, за която аз може би сама съм си виновна. Една мъничка, мъничка подробност, най-мъничката, така че може би изобщо да я няма. Виждате ли, гълъбчето ми — лицето на госпожа Хохлакова изведнъж доби някакво палаво изражение и на устата й заигра мила, макар и загадъчна усмивчица, — виждате ли, аз подозирам… простете ми, Альоша, аз съм ви като майка… о, не, не, напротив, сега все едно вие сте ми баща… защото тук майка никак не приляга… Е, все едно като на изповед при стареца Зосима, и това е най-вярното, това много подхожда: нарекох ви одеве схимник — е, та този беден младеж, вашият приятел Ракитин (о, Боже, аз просто не мога да му се сърдя! Сърдя се, ядосвам се, но не много), с една дума, този лекомислен младеж изведнъж, представете си, май решил да се влюби в мене. Това нещо по-късно, чак по-късно изведнъж го забелязах, но отначало, тоест преди месец, той почна да идва по-често у дома, почти всеки ден, макар че и по-рано се познавахме. Аз нищо не знам… и ето изведнъж сякаш нещо ми просветна и аз почвам с учудване да забелязвам. Вие знаете, аз от преди два месеца почнах да приемам този скромен, мил и достоен младеж Пьотър Илич Перхотин, който е на служба тук. Вие сте го срещали толкова пъти. И нали той е достоен, сериозен човек? Той идва веднъж на три дни, а не всеки ден (но дори и всеки ден да е) и винаги е тъй добре облечен и изобщо, аз обичам младежта, Альоша, талантливата, скромната, като вас, а той

има почти държавнически ум, така мило говори и аз непременно, непременно ще ходатайствувам за него. Той е бъдещ дипломат. В онзи ужасен ден той почти ме спаси от смърт, като дойде при мене посред нощ. А пък вашият приятел Ракитин идва винаги с едни такива обуща, че като ги повлече по килима… с една дума, той почна дори да ми намеква нещо, а един път изведнъж на излизане ми стисна ужасно силно ръката. Когато ми стисна ръката, веднага след това ме заболя кракът. Той и по-рано беше срещал у дома Пьотър Илич и, вярвате ли, все го закача, все го закача за нещо, току му ръмжи за нещо. Аз само ги гледам двамата как ще се сдавят, а вътрешно се смея. Веднъж си стоя сама, тоест не, тогава вече лежах, лежа си сама и идва Михал Иванович и, представете си, носи свои стихчета, съвсем късички, за моя болен крак, тоест описал в стихове болния ми крак. Чакайте, как беше:

Тук краче, краченце бяло
нещо малко заболяло…

тъй ли беше, не беше ли тъй — никак не мога да помня стихове — тука са, в мене — ще ви ги покажа после, но са чудни, чудни и, знаете ли, не само за крачето, а и с нравоучение, с прекрасна идея, само че аз я забравих, с една дума — направо за албума. Е, аз, разбира се, благодарих и той беше очевидно поласкан. Тъкмо му благодаря, и ето че влиза Пьотър Илич, и Михаил Иванович изведнъж се смрачи като облак. И го виждам, че Пьотър Илич му попречи нещо, защото Михаил Иванович непременно искаше да каже нещо веднага след стиховете, аз го предчувствувах, а Пьотър Илич влезе. И тогава изведнъж му показвам на Пьотър Илич стиховете, обаче не му издавам кой ги е съчинил. Но съм уверена, уверена съм, че той веднага се е досетил, макар че и досега не признава, а казва, че не бил се досетил; но той нарочно казва така. Пьотър Илич веднага се изсмя и почна да критикува: калпави, казва, стихчета, писал ги е някой семинарист и знаете ли, с такава стръв, с такава стръв! Тогава вашият приятел, вместо да се засмее, изведнъж побесня от яд… Господи, мислех, че ще се сбият: „Аз, казва, съм ги написал. Аз, казва, ги писах на шега, защото смятам, че е срамно да се пишат стихове… Но моите стихове са добри. На вашия Пушкин искат да му вдигнат паметник за женските крачета, а моите са целенасочени, а вие, казва, сте крепостник; вие, казва, нямате никаква хуманност, не чувствувате днешните просветени чувства, не ви е повлияло развитието, вие, казва, сте чиновник и рушветчия!“ Тогава вече аз почнах да викам и да ги моля. А Пьотър

Илич знаете, че не е от страхливите, изведнъж поде най-благороден тон: гледа го подигравателно, слуша и се извинява: „Аз, казва, не знаех. Ако знаех, нямаше да кажа, щях, казва, да ви похваля… Поетите, казва, до един са така чувствителни…“ С една дума, такива подигравки под формата на най-благороден тон. Това той после ми го обясни, че всичко било подигравка, пък аз мислех, че го говори наистина. Лежа си аз, както ей сега пред вас, и мисля: ще бъде ли благородно, или няма да бъде благородно, ако изгоня Михаил Иванович, задето крещи неприлично в къщата ми срещу моя гостенин? И на, вярвайте ми: лежа, затворила съм очи и мисля: ще бъде ли благородно, или няма да бъде и не мога да реша, и се измъчвам, измъчвам, и сърцето ми тупка: да викна ли, или да не викна? Един глас ми казва: викай, а друг казва: не, не викай! Но щом първият глас ми каза, аз изведнъж се развиках и изведнъж припаднах. Е, разбира се, вдигна се шум. Ставам аз изведнъж и казвам на Михаил Иванович: тежко ми е да ви го кажа, но не желая да ви приемам повече в дома си. И го изгоних. Ах, Алексей Фьодорович! Аз самата знам, че постъпих лошо, само се преструвах, а никак не му се сърдех, но изведнъж, това е, че изведнъж ми се стори, че това ще бъде толкова хубаво, такава сцена… Само че, знаете ли, тази сцена все пак беше натурална, защото аз чак се разплаках и после плаках няколко дни, а после изведнъж един следобед забравих всичко. И ето, две седмици вече, откакто не е идвал и си мисля: наистина ли вече никога няма да дойде? Това беше вчера, а изведнъж привечер пристигат тези „Слухове“. Прочетох и ахнах; е, кой го е написал — той го е написал, отишъл си е тогава в къщи, седнал — и го написал; изпратил го е — и са го напечатали. Та това стана преди две седмици. Но, Альоша, какво говоря аз, ужас, а не приказвам за което трябва! Ах, то само излиза!

— — Днес трябва непременно да ида навреме при брат ми — смънка Альоша.

— Именно, именно! Вие ме подсетихте! Слушайте, какво е афект?

— Какъв афект? — зачуди се Альоша.

— Съдебен афект. Такъв афект, за който се прощава всичко. Каквото и да направите, веднага ви прощават.

— Какво искате да кажете?

— Искам да кажа: тази Катя… Ах, тя е мило, мило същество, само че не мога да разбера в кого е влюбена. Скоро идва у дома, но нищо не можах да изкопча. Толкова повече, че тя самата започна да ми говори сега така повърхностно, с една дума, само за моето здраве и

нищо повече, и дори с такъв един тон, а аз си казах: ами като не искаш — както искаш… Ах, да, за афекта: този доктор пристигнал. Знаете ли, че е пристигнал докторът? Че как да не знаете, онзи, дето се занимава с лудите, нали вие сте го изписали, тоест не вие, а Катя! Всичкото го прави Катя! И ето значи: седи си някой човек, изобщо не е луд, но изведнъж изпада в афект. Хем е на себе си и знае какво прави, хем същевременно е в афект. Та и Дмитрий Фьодорович сигурно е бил в афект. Като откриха новите съдилища, и веднага го разбрали това за афекта. Това е благодеяние на новите съдилища. Този доктор идва и ме разпитва за онази вечер, за златните находища: как бил той тогава? Че как да не е бил в афект — дойде и вика: пари, пари, три хиляди, дайте три хиляди, а после тръгва и изведнъж убива. Не искам, вика, не искам да убивам, и изведнъж убива. Ей затова именно ще му простят, че се противил, пък убил.

— Но той не е убил — малко остро я пресече Альоша. Безпокойството и нетърпението го завладяваха все повече и повече.

— Зная, убийството го е извършил онзи старец, Григорий…

— Как Григорий! — извика Альоша.

— Той, той, Григорий. Като го ударил Дмитрий Фьодорович, той лежал на земята, а после станал, вижда вратата отворена, отишъл и убил Фьодор Павлович.

— Но защо, защо?

— Защото е изпаднал в афект. Дмитрий Фьодорович като го ударил по главата, той дошъл на себе си и изпаднал в афект, отишъл и убил. А дето твърди, че не е убивал, то е, защото може и да не помни. Но виждате ли: по-добре, много по-добре щеше да е Дмитрий Фьодорович да го е убил. То така си е и било, макар да казвам, че е Григорий, но положително е Дмитрий Фьодорович, и това е много, много по-добре! Ах, не че е по-добре син да убие баща си, не го хваля, напротив, децата трябва да почитат родителите си, но все пак е по-добре, ако е той, защото тогава няма защо да плачете, тъй като той е убил в безпаметство, поточно помнел е всичко, но без да знае как е станало това с него. Не, нека му простят; това е тъй хуманно и за да се види благодеянието на новите съдилища, пък аз не съм и знаела, а казват, че било вече от отдавна, а щом научих вчера, това нещо така ме изненада, че веднага исках да ви повикам; и после, ако му простят, направо от съда да дойде да обядва у нас, пък аз ще събера познати и ще пием за новите съдилища. Мисля, че не е опасен, и освен това ще поканя много гости, тъй че винаги ще може да го изведат, ако стане нещо, а после той може някъде в друг град да стане мирови съдия или

нещо друго, защото онези, които са изживели някакво нещастие, съдят най-добре. И главното, кой сега не е в афект, вие, аз — всички сме в афект и колко примери има: седи си човек, пее романс, изведнъж нещо не му харесва, взема пистолет и убива когото му падне, а после всичко му прощават. Това наскоро го четох и всички доктори го потвърдиха. Сега докторите потвърждават, всичко потвърждават. Моля ви се, моята Lise е в афект, аз до вчера плаках от нея и завчера плаках, а днес се сетих, че това нейното е просто афект. Ох, Lise тъй ме огорчава! Аз мисля, че съвсем се е побъркала. Защо ви е повикала? Тя ли ви повика, или вие сам идвате при нея?

— Да, тя ме вика и сега ще отида при нея — стана решително Альоша.

— Ах, мили, мили Алексей Фьодорович, там е може би най-главното — извика госпожа Хохлакова, като заплака неочаквано. — Бог е свидетел, че искрено ви поверявам Lise и нищо, че ви е повикала скришом от майка си. Но на Иван Фьодорович, брат ви, простете ми, не мога да поверя дъщеря си с такава лекота, макар и да продължавам да го смятам за най-рицарски младеж. А представете си, той бил при Lise, пък аз не съм и знаела.

— Как? Какво? Кога? — учуди се ужасно Альоша. Той обаче не седна, а слушаше прав.

— Ще ви разкажа, може би за това ви и повиках, защото не знам вече защо ви виках. Вижте сега: Иван Фьодорович идва у дома само два пъти след връщането си от Москва, първия път дойде да направи визита като познат, а втория път, това беше наскоро, Катя беше при мене и той намина, понеже научил, че тя е при мене. Аз, разбира се, не съм и претендирала за честите му визити, като знаех колко грижи и без това има сега, vous comprenez, cette affaire et la mort terrible de votre papa[255] — но изведнъж научавам, че той идвал пак, само че не при мене, а при Lise, това вече преди пет-шест дни, дошъл за пет минути и си отишъл. А аз го научавам от Глафира чак след три дни, тъй че това изведнъж ме фрапира. Незабавно разпитвам Lise, а тя се смее: той, видите ли, мислел, че вие спите и се отби при мене да попита за вашето здраве. Така е, разбира се. Но Lise, Lise, о Боже, колко ме огорчава тя! Представете си, една нощ ненадейно — преди четири дни, точно след като идвахте последния път и си отидохте, — ненадейно през нощта изпадна в криза, викове, писъци, истерия! Защо аз никога не изпадам в истерия? После, на другия ден — криза, а после и на третия ден, и вчера, и ето вчера този афект. А тя неочаквано ми вика: „Ненавиждам Иван Фьодорович, настоявам да не го приемате, да му

забраните да идва у дома!“ Аз изтръпнах от това неочаквано нещо и й възразявам: от къде на къде ще затварям вратата на такъв достоен младеж и при това с такива познания и в такова нещастие, защото все пак всичките тези истории — това е нещастие, а не щастие, нали? А тя изведнъж се изсмя на думите ми, и то, знаете ли, много оскърбително. Е, радвам се, мисля, че съм я разсмяла и сега кризите ще минат, още повече, че аз самата исках да забраня на Иван Фьодорович тези странни визити без мое съгласие и да му искам обяснение. Но изведнъж тази сутрин Лиза се събудила и се разсърдила на Юлия и, представете си, ударила й плесница. Но това е вече монструзно[256], аз с моите слугини съм на ви. Пък изведнъж подир един час прегръща и целува краката на Юлия. А на мене изпрати да ми кажат, че няма да дойде вече при мене и занапред не иска никога да идва, а когато аз самата се замъкнах при нея, тя се хвърли да ме целува и да плаче и както ме целуваше, изведнъж ме избълъска навън, без нищо да каже, тъй че нищичко не можах да разбера. Сега, мили Алексей Фьодорович, цялата ми надежда е във вас, разбира се, съдбата на целия ми живот е в ръцете ви. Аз ви моля просто да отидете при Lise, да научите от нея всичко, както само вие умеете, и да дойдете да ми разправите на мене, майката, защото, разбирате ли, ще умра, просто ще умра, ако всичко това продължава, или ще избягам от къщи. Не мога повече, аз имам търпение, но може да го изгубя и тогава… тогава ще бъде ужасно. Ах, Боже мой, най-после, Пьотър Илич! — извика цяла светнала изведнъж госпожа Хохлакова, като видя влизащия Пьотър Илич Перхотин. — Закъсняхте, закъсняхте! Е, хайде, сядайте, говорете, решавайте съдбата ми, какво казва този адвокат? Къде отивате, Алексей Фьодорович?

— Отивам при Lise.

— Ах, да! Нали няма да забравите, няма да забравите за каквото ви молих? Това е съдбовно, съдбовно!

— Разбира се, няма да забравя, стига да мога… но толкова закъснях — измърмори Альоша, като бързаше час по-скоро да излезе.

— Не, непременно, непременно ми се обадете, а не „стига да мога“, иначе ще умра! — извика подире му госпожа Хохлакова.

Но Альоша вече беше излязъл от стаята.

III. Дяволчето

Като влезе при Лиза, той я завари полулегнала в предишното й кресло, в което я возеха, когато още не можеше да ходи. Тя не се помръдна да го посрещне, но зоркият й, остър поглед просто се впи в него. Погледът й беше малко трескав, лицето восъчножълто. Изуми го колко се беше променила за три дни, дори беше отслабнала. Не му протегна ръка. Той сам докосна тънките й, дълги пръсти, които лежаха неподвижно върху роклята й, а после седна мълчаливо срещу нея.

— Знам, че бързате за затвора — рязко заговори Лиза, — а мама ви задържа два часа и сега ви разправи за мене и за Юлия.

— Откъде разбрахте? — попита Альоша.

— Подслушах. Какво ме гледате? Искам да подслушвам и подслушвам, в това няма нищо лошо. Не искам прошка.

— Вие сте нещо разстроена?

— Напротив, много съм радостна. Току-що разсъждавах пак, за тридесети път: колко е добре, че ви отказах и няма да ви бъда жена. Вас не ви бива за мъж: ще се омъжа за вас и някога може да се случи да ви дам бележка да я занесете на някой, в когото ще се влюбя след вас, и вие ще я вземете и непременно ще я занесете, че и отговор ще ми донесете. И на четиридесет години да станете, пак ще ми носите бележките.

Тя изведнъж се засмя.

— У вас има нещо злобно и в същото време простодушно — усмихна й се Альоша.

— Простодушното е, че не се срамувам от вас. Не само не се срамувам, но и не искам да се срамувам — именно от вас. Альоша, защо не ви уважавам? Обичам ви много, но не ви уважавам. Ако ви уважавах, нямаше да говоря, без да се срамувам, нали?

— Да.

— А вярвате ли, че не се срамувам от вас?

— Не, не вярвам.

Лиза пак се засмя нервно, тя говореше възбудено, бързо.

— Аз изпратих на брат ви Дмитрий Фьодорович в затвора бонбони. Альоша, знаете ли колко сте хубавичък! Ужасно ще ви обичам, задето тъй бързо ми позволихте да не ви обичам.

— Защо ме викахте днес, Lise?

— Исках да ви съобщя едно мое желание. Искам някой да ме измъчи, да се ожени за мене, а после да ме мъчи, да ме измами, да ме

напусне и да замине. Аз не искам да бъда щастлива!

— Вече ви харесва лудостта?

— Ах, аз искам лудост. Все ми се ще да запаля къщата. Представям си как ще се промъкна и ще запаля скришом, непременно скришом. Те си гасят, а тя си гори. Пък аз знам и си мълча. Ах, глупости! И колко е скучно!

Тя отегчено махна с ръчица.

— Богато живеете — тихо изрече Альоша.

— Че по-добре ли е да съм бедна?

— По-добре е.

— Това са приказките на вашия покоен монах. Това не е вярно. Нека аз да съм богата, а всички да са бедни, ще ям бонбони и ще пия каймак и на никого няма да давам. Ах, не казвайте, не казвайте нищо — замахна тя с ръчица, макар че Альоша не беше и отворил уста, — и по-рано сте ми говорили всичко това, всичкото го знам наизуст. Скучно е. Ако съм бедна, ще убия някого, пък и богата да съм, може да убия — какво да чакам! А знаете ли, аз искам да жъна, да жъна ръж. Ще се омъжа за вас, а вие ще станете селянин, истински селянин, ще имате жребче; искате ли? Нали познавате Калганов?

— Познавам го.

— Той все мечтае. Той казва: защо да се живее истински, по-добре да се мечтае. Човек може да си измечтае най-весели неща, а да се живее е скука. А пък той самият скоро ще се жени, той вече и на мене ми се обясни в любов. Можете ли да въртите пумпал?

— Мога.

— Той е точно като пумпал: завъртиш го — и го пуснеш, и го шибаш, шибаш, шибаш с камшичето: ще се омъжа за него и цял живот ще го въртя. Не ви ли е срам да седите с мене?

— Не.

— Вие се сърдите ужасно, че не говоря за свети неща. Аз не искам да съм светица. Какво ще ми направят на онзи свят за най-големия грях? Вие сигурно го знаете много добре.

— Бог ще ви съди — гледаше я внимателно Альоша.

— Точно това искам. Ще отида там, ще ме осъдят, а аз изведнъж ще им се изсмея в очите. Ужасно искам да запаля къщата, Альоша, нашата къща, не ми ли вярвате?

— Че защо? Има дори деца, дванадесетгодишни, които много искат да запалят нещо и го запалват. То е като болест.

— Не е истина, не е истина, нека има такива деца, но аз заради друго.

— Вие вземате злато за добро: това е моментна криза, виновна е може би предишната ви болест.

— А вие все пак ме презирате! Аз просто не искам да правя добро, аз искам да правя зло и за никаква болест не става дума.

— Защо да правите зло?

— За да не остане никъде нищо. Ах, колко хубаво би било да не остане нищо! Знаете ли, Альоша, понякога искам да направя ужасно много злини и какви ли не лошотии, и дълго време ще ги правя скришом, и изведнъж всички ще научат. Всички ще ме наобиколят и ще ме сочат с пръст, пък аз ще ги гледам всичките. Това е много приятно. Защо е така приятно, Альоша?

— Така. Потребност да се смачка нещо хубаво или пък, както вие казахте, да се подпали. И това се случва.

— Това не че го казах, а ще го направя.

— Вярвам.

— Ах, как ви обичам задето казвате: вярвам. И вие никак, никак не лъжете. А може би мислите, че аз ви говоря всичко това нарочно, за да ви дразня?

— Не, не мисля… макар може би да имате отчасти такава потребност.

— Имам отчасти. Никога няма да излъжа пред вас — изрече тя с искрящи очи.

Най-много го изненадваше сериозността й: нито сянка на закачка и шега нямаше сега в лицето й, макар че по-рано веселото и шеговито настроение не я напускаше и в „най-сериозните“ й минути.

— Има минути, когато хората обичат престъплението — продума Альоша.

— Да, да! Взехте ми го от устата, обичат, всички обичат и винаги обичат, а не само в някои минути. Знаете ли, всички сякаш някога са се наговорили да лъжат за тези неща и оттогава все лъжат. Всички казват, че мразят лошото, а вътрешно всички го обичат.

— А вие още ли продължавате да четете лоши книги?

— Чета. Мама чете и ги крие под възглавницата си, а аз й ги крада.

— Не ви ли е срам, че се разрушавате така?

— Аз искам да се разрушавам. Тук има едно момче, лежало е под релсите, когато са минавали над него вагоните. Щастливец! Слушайте, сега брат ви го съдят, че е убил баща си, и всички го обичат, задето е убил баща си.

— Обичат го, задето е убил баща си?

— Обичат го, всички го обичат! Всички казват, че това е ужасно, но в себе си ужасно го обичат. Първа аз го обичам.

— Във вашите думи за всички има донякъде истина — каза тихо Альоша.

— Ах какви мисли у вас! — изпищя възторжено Лиза. — У монах! Няма да повярвате колко ви уважавам, Альоша, за това, че никога не лъжете. Ах, ще ви разправя един мой смешен сън: аз понякога сънувам дяволи, уж е нощ, аз съм си в стаята с една свещица и изведнъж навсякъде дяволи, по всички ъгълчета и под масата, и отварят вратата, а там, зад вратата, цяло сборище и искат да влязат и да ме хванат. И вече идват, вече ще ме хванат. Пък аз изведнъж се прекръствам — и хайде всички назад, страх ги е, но не си отиват, а стоят до вратата и из ъглите, чакат. И изведнъж изпитвам ужасно желание гласно да хуля Бога и почвам да го хуля, а те бързо пак тръгват всички към мене, така се радват — и ето пак ме хващат, ама изведнъж като се прекръстя пак — и всичките назад. Страшно весело, просто дъхът ми спира.

— И аз съм сънувал същия сън — каза изведнъж Альоша.

— Нима? — извика учудено Лиза. — Слушайте, Альоша, не се шегувайте, това е ужасно важно: как е възможно двама души да сънуват един и същи сън?

— Сигурно може.

— Альоша, казвам ви, това е ужасно важно — вече някак извънредно учудена продължи Лиза. — Не сънят е важен, а това, че сте могли да сънувате същия сън като моя. Вие никога не ме лъжете, не ме лъжете и сега: истина ли е? Не се ли шегувате?

— Истина е.

Лиза беше страшно потресена от нещо и замлъкна за миг.

— Альоша, идвайте при мене, идвайте при мене по-често! — продума тя изведнъж с молещ глас.

— Винаги, цял живот ще идвам при вас — отговори твърдо Альоша.

— Защото аз само с вас говоря — започна пак Лиза. — Аз само със себе си говоря и с вас. Само с вас в целия свят. И с вас по обичам да говоря, отколкото със себе си. И от вас никак не се срамувам. Альоша, защо никак, никак не се срамувам от вас? Альоша, истина ли е, че евреите по Великден крадат деца и ги колят?

— Не знам.

— Аз имам една книга, четох за някакъв процес някъде, как един евреин отрязал най-напред всичките пръстчета на двете ръце на едно

четиригодишно момченце, а после го разпнал на стената, забил го с гвоздеи и го разпнал, а после казал в съда, че момчето умряло бързо, за около четири часа. Колко бързо! Казва: стенеше, все стенеше, а той стоял и му се радвал. Това е хубаво!

— Хубаво ли?

— Хубаво е. Понякога ми се струва, че аз самата съм го разпнала. То виси и стене, пък аз ще седна срещу него и ще ям компот от ананаси. Много обичам компот от ананаси. Вие обичате ли?

Альоша мълчеше и я гледаше. Восъчножълтото й лице изведнъж се изкриви, очите й пламнаха.

— Знаете ли, като прочетох за този евреин, цяла нощ плаках и хълцах. Представям си как вика и стене детенцето (защото четиригодишните деца разбират), а все ми се върти тази мисъл за компота. На сутринта изпратих писмена един човек да дойде *непременно* при мене. Той дойде и аз веднага му разправих за момченцето и за компота, всичко му разправих, всичко, и му казах, че „това е хубаво“. Той изведнъж се засмя и каза, че наистина е хубаво. После стана и си отиде. Стоя само пет минути. Презираше ли ме той, презираше ли ме? Кажете, кажете, Альоша, презираше ли ме той, или не? — изправи се тя на кушетката и очите й блеснаха.

— Кажете — изрече развълнуван Альоша, — вие ли го повикахте този човек?

— Аз.

— Писмо ли му изпратихте?

— Писмо.

— За да го попитате точно това, за детето?

— Не, съвсем за друго, съвсем за друго. А щом влезе, веднага го попитах за това. Той отговори, засмя се, стана и си отиде.

— Този човек е постъпил честно с вас — тихо каза Альоша.

— А презирал ли ме е? Присмивал ли ми се е?

— Не, защото и той самият може би вярва за компота от ананаси. Той също сега е много болен.

— Да, вярва! — засвяткаха очите на Лиза.

— Той никого не презира — продължаваше Альоша. Само че на никого не вярва. А щом не вярва, разбира се, и презира.

— Значи, и мезе? Мене?

— И вас.

— Това е хубаво — някак скръцна със зъби Лиза. — Когато излезе и се засмя, аз почувствувах, че е хубаво да си презрян. И това за момченцето с отрязаните пръсти е хубаво, и да си презрян е хубаво…

И тя някак злобно и възбудено му се изсмя в очите.

— Знаете ли, Альоша, знаете ли, аз бих искала… Альоша, спасете ме! — скочи тя изведнъж от кушетката, хвърли се към него и силно го прегърна. — Спасете ме — почти простена тя. — Мога ли да кажа на някого в този свят, което говорих пред вас? А аз говорих истината, истината, истината! Ще се самоубия, защото всичко ми е гадно! Не искам да живея, защото всичко ми е гадно! Всичко ми е гадно, всичко ми е гадно! Альоша, защо никак, никак не ме обичате! — завърши тя в изстъпление.

— Не, обичам ви! — отговори горещо Альоша.

— А ще плачете ли за мене, ще плачете ли?

— Ще плача.

— Но не за това, че не поисках да съм ви жена, а просто за мене, просто така?

— Ще плача.

— Благодаря! Мен ми трябват само вашите сълзи. А всички други нека ме накажат и да ме стъпчат, всички, всички, без да изключвам никого! Защото никого не обичам. Чувате ли, ни-ко-го! Напротив, мразя ги! Вървете си, Альоша, време е да вървите при брат си! — отдръпна се тя изведнъж от него.

— Но как ще ви оставя така! — издума почти уплашен Альоша.

— Вървете при брат си, ще заключат затвора, вървете, ето ви шапката! Целунете Митя, вървете, вървете!

И тя почти насила избута Альоша към вратата. Той гледаше с тъжно недоумение, когато изведнъж усети в дясната си ръка писмо, мъничко писъмце, добре сгънато и запечатано. Погледна го и мигом прочете адреса: „За Иван Фьодорович Карамазов“. Той бързо погледна Лиза. Лицето й беше станало почти страшно.

— Предайте го, непременно го предайте! — екзалтирана, цяла разтреперана, заповядваше тя. — Още днес, сега! Иначе ще се отровя! Затова ви виках!

И бързо тръшна вратата. Щракна резето. Альоша сложи писмото в джоба си и тръгна право към стълбите, без да се отбива при госпожа Хохлакова, дори забрави за нея. А Лиза, щом си тръгна Альоша, веднага дръпна резето, поотвори мъничко вратата, сложи си пръста в отвора и като тръшна вратата, притисна го с всичка сила. След десетина секунди, като си измъкна ръката, тихо, бавно отиде на креслото си, седна, цяла изопната, и внимателно загледа почернялото си пръстче и кръвта, която се беше показала под нокътя. Устните й трепереха и тя бързо-бързо си шепнеше:

— Подла, подла, подла, подла.

IV. Химнът и тайната

Беше вече съвсем късно (то колко ли са ноемврийските дни), когато Альоша звънка на вратата на затвора. Вече дори се смрачаваше. Но Альоша знаеше, че ще го пуснат при Митя безпрепятствено. В това отношение при нас, в нашето градче, е като навсякъде. Най-напред, разбира се, след приключването на цялото предварително следствие, свиждането му с роднини и с някои други лица все пак беше придружено с някои необходими формалности, а после формалностите не че толкова намаляха, ами поне за някои лица, които идваха при Митя, се установиха някак от само себе си известни изключения. До такава степен, че по някой път дори и свиданията със затворника в определената за това стая ставаха почти на четири очи. Впрочем такива лица бяха само няколко: единствено Грушенка, Альоша и Ракитин. Но към Грушенка беше твърде благосклонен самият околийски Михаил Макарович. Тежеше му на сърцето на стареца, че беше я хокал в Мокрое. После, като научи по-точно нещата, изцяло промени мнението си за нея. И чудно нещо, макар да беше твърдо убеден в престъплението на Митя, но откакто го бяха затворили, гледаше го някак все по-меко и по-меко: „Може да е бил с добра душа човекът, ама на, опропасти се като швед от пиянство и безредие!“ Предишният ужас в сърцето му се смени с някаква жалост. Колкото до Альоша, околийският много го обичаше и отдавна вече се познаваше с него, а Ракитин, който почна впоследствие да идва много често при затворника, беше един от най-близките познати на „околийските госпожици“, както ги наричаше, и всеки ден се вмъкваше у тях. А в дома на надзирателя на затвора, благодушен старец, макар и верен служител, преподаваше уроци. Альоша пък беше добър и отдавнашен познат и на надзирателя, който обичаше да разговаря с него изобщо за „любомъдрието“. Към Иван Фьодорович например надзирателят не само изпитваше уважение, но дори се страхуваше от него, главно от неговите разсъждения, макар и той да беше голям философ, разбира се, „със собствените си умувания“. Но към Альоша изпитваше непреодолима симпатия. През последната година старецът тъкмо беше се задълбочил в апокрифните евангелия[257] и всяка минута съобщаваше впечатленията си на своя млад приятел. По-рано дори го навестяваше в манастира и разговаряше с него и йеромонасите с часове. С една дума, Альоша дори и да закъснееше за затвора, достатъчно беше само да отиде при надзирателя, и нещата винаги се уреждаха. При това всички,

до последния пазач в затвора, бяха свикнали с Альоша. А стражата, разбира се, не му правеше спънки, стига да имаше разрешение от началството. Когато го викаха, Митя винаги слизаше от килията си долу, на мястото, определено за срещи. Като влезе в стаята, Альоша внезапно се сблъска с Ракитин, който вече си тръгваше от Митя. Двамата приказваха високо. Митя, докато го изпращаше, високо се смееше на нещо, а Ракитин сякаш мърмореше. Ракитин напоследък нещо не обичаше да се среша с Альоша, почти не разговаряше с него, дори поздравяваше само от немай-къде. Щом видя Альоша, който влизаше, той особено смръщи вежди и изви глава настрани, като че всецяло погълнат от закопчаването на голямото си хубаво палта с кожена яка. После веднага почна да си търси чадъра.

— Да не би да си забравя нещо мое — измънка той, само колкото да каже нещо.

— Ти гледай да не забравиш нещо чуждо! — пошегува се Митя и веднага пръв се разсмя на своята острота. Ракитин моментално кипна.

— Това го препоръчай на твоите Карамазови, на вашия крепостнически сой, а не на Ракитин! — викна той внезапно, цял разтреперан от яд.

— Какво ти стана? Аз се пошегувах! — извика Митя. — Тю, дяволска работа! Такива са всичките — обърна се той към Альоша, като посочи с глава към бързо тръгналия си Ракитин, — досега седя, смя се и беше весел — и току изведнъж кипна! На тебе дори не ти и кимна, да не сте съвсем скарани? Защо толкова късно? Аз не само че те чаках, ами копнеех за тебе цяла сутрин. Но няма нищо! Ще наваксаме.

— Защо толкова често е почнал да идва при тебе? Да не си се сприятелил с него? — попита Альоша, като кимаше също към вратата, през която се беше измел Ракитин.

— С Михаил да съм се сприятелил? Не, няма такова нещо. Пък и как, свиня е той! Смята, че съм… подлец. И от шега не разбират — това им е най-лошото. Хич не разбират от шега. Пък и пресъхнали са им душите, плоски и сухи, точно както като ме караха към затвора и гледах тъмничните стени. Но умен човек е, умен. Е, Алексей, сега вече ми отиде главата!

Той седна на пейката и направи място на Альоша да седне до него.

— Да, утре ще те съдят. Е, какво, съвсем ли нямаш никаква надежда, братко? — плахо издума Альоша.

— За кое говориш? — погледна го някак неопределено Митя. — А, за съда! По дяволите! Ние досега с тебе все за глупости говорим, на,

все за този съд, пък аз най-важното съм премълчал. Да, утре ще ме съдят, но аз не заради съда казах, че ми отиде главата. Не ми е отишла главата, ами онова, което ми беше в главата — то отиде. Защо ме гледаш така критично?

— За какво говориш, Митя?

— Идеите, идеите, това е то! Ефиката. Какво е ефика[258]?

— Ефика ли? — учуди се Альоша.

— Да, наука ли е, какво е?

— Да, има такава наука… само че… да ти призная, не мога да ти обясня каква е тази наука.

— Ракитин знае. Много знае Ракитин, дявол да го вземе! Няма да стане монах. Кани се да замине за Петербург. Разправя, че ще отиде в отдела за критика, но с благородна насока. Че какво, може да принесе полза и да направи кариера. Ух, майстори са те на кариерата! Дявол да я вземе ефиката! Но с мене край, Алексей, с мене, човече божи! Аз тебе най-много те обичам. Сърцето ми е тревожно за тебе, тъй да знаеш. Кой беше Карл Бернар?

— Карл Бернар ли? — учуди се пак Альоша.

— Не, не Карл, чакай, сбърках: Клод Бернар. Какво беше това?[259] Химия ли, или какво?

— Той е, мисля, един учен — отговори Альоша, — но да ти призная, и аз не мога много нещо да ти кажа. Чувал съм само, че е учен, но какъв — не знам.

— Е, по дяволите, и аз не знам — изруга Митя. — Някой подлец, най-вероятно, пък и всички са подлеци. А Ракитин ще си пробие път, Ракитин всякак ще се провре, същи Бернар. Ух, тия бернаровци! Много се навъдиха!

— Но какво ти става? — попита настойчиво Альоша.

— Иска за мене, за моя случай да напише статия и с това да започне кариерата си в литературата, затова идва, той ми призна. Той иска да напише нещо целенасочено: „в смисъл, не можел да не убие, средата е виновна“ и прочие, така ми обясни. С малко социалистически дух, нека е с дух, все ми е едно. Не обича брата Иван, мрази го, и тебе не те понася много. Е, пък аз не го пъдя, защото е умен човек. Но много се превъзнася. Ей сега му казах: „Карамазови не са подлеци, а са философи, защото всички истински руски люде са философи, а ти, макар че си учил, не си философ, ти си смрад.“ Смее се, ама злобно. А аз му викам: „Де мислибус non est disputandum“[260], нали хубава духовитост? Барем и аз влязох в класицизма — изсмя се изведнъж Митя.

— Но защо казваш, че край с тебе? Ей сега го каза — прекъсна го Альоша.

— Защо край ли? Хм! В същност… като се има пред вид всичко като цяло — за Бога ми е жал, затова!

— Как така ти е жал за Бога?

— Представи си: там в нервите, в главата, тоест там, в мозъка са тези нерви (дяволите да ги вземат!)… има едни такива опашчици, тези нерви имат опашчици и щом те затреперят… тоест, разбираш ли, като погледна нещо с очи, ей така, и те затреперват, опашчиците… а като затреперят, явява се образ, но не се явява веднага, ами някакъв миг, секунда някаква минава, и се появява нещо като момент, тоест не момент — по дяволите моментът, — а образ, тоест предмет или случка, дявол да го вземе затова аз съзерцавам, а после мисля… защото има едни опашчици, а не защото имам душа и че съм някакъв си там образ и подобие, всичко това са глупости. Това, брате, ми го обясни Михаил още вчера и сякаш нещо ме попари. Великолепна е тази наука, Альоша! Нови хора идват, разбирам това… но все пак жал ми е за Бога!

— Е, пак добре — каза Альоша.

— Че ми е жал за Бога ли? Химия, братко, химия! Няма как, ваше преподобие, отдръпнете се малко, химията иде! А Ракитин не обича Бога, ух, как не го обича! Това е най-болното им място на всички тях! Но крият. Лъжат. Преструват се. „Е и какво, ти ще прокарваш тези идеи в отдела за критика ли?“ — питам го. „Ами, няма да може направо“ — казва и се смее. „Само че, питам, какво ще стане с човека после? Без Бога и без бъдния живот? Защото, ще рече, сега всичко е позволено, всичко може да се върши?“ — „А ти не знаеше ли?“ — казва. Смее се. „За умния човек, казва, всичко е възможно, умният човек знае да лови раци, а пък ти, казва, си убил и си се насадил, и гниеш в затвора!“ Това ми го казва на мене. Натурална свиня! Аз такива по-рано ги изхвърлях вън, а сега ги слушам. Приказва все пак и сума неща, които си заслужават! И умно пише. Преди една седмица почна да ми чете една статия, тогава нарочно си преписах три реда от нея, чакай, тука са.

Митя бързо извади от джоба на жилетката си едно листче и прочете:

— „За да разрешим този въпрос, необходимо е преди всичко да поставим личността си в разрез със собствената си действителност.“ Разбираш ли, или не?

— Не, не разбирам — каза Альоша.

Той се вглеждаше с любопитство в Митя и го слушаше.

— И аз не разбирам. Мъгляво и неясно, но пък умно. „Всички, казва, сега пишат така, защото такава е средата…“ Страх ги е от средата. И стихове пише, подлецът. На Хохлакова крачето възпял, ха, ха, ха!

— Знам — каза Альоша.

— Знаеш ли? А стихчетата знаеш ли ги?

— Не.

— Аз ги имам, ето, ще ти ги прочета. Ти не знаеш, не съм ти разправял, това е цяла история. Шмекер! Преди три седмици намислил да ме дразни: „На, казва, ти се насади като глупак за три хиляди, пък аз ще пипна сто и петдесет хиляди, ще се оженя за една вдовица и ще си купя каменна къща в Петербург.“ И ми разправи, че се усуквал около Хохлакова, пък тя и на младини не беше умна, а на четиридесет години съвсем си е загубила ума. „Но пък е много чувствителна, казва, и с това ще я спечеля. Ще се оженя, ще я закарам в Петербург, а там ще почна да издавам вестник.“ И с такава гадна сладострастна лига на устата — не за Хохлакова, а за тези сто и петдесет хиляди. И ме увери, увери ме; все идва при мене, всеки ден: ще стане, казва. Светеше от радост. И току изведнъж го изгонили: Перхотин, Пьотър Илич го изместил, браво! Тоест просто бих я разцелувал тази глупачка, че го е изпъдила! Та когато идваше при мене, тогава съчини тези стиховце. „За пръв път, казва, си цапам ръцете, пиша стихове с цел прелъстяване, значи, с полезна цел. Като задигна капитала на тази глупачка, мога после да допринеса гражданска полза.“ Зер тия хора за всяка мръсотия имат гражданско оправдание! „А все пак, казва, по-хубаво от твоя Пушкин го написах, защото и в едно шутовско стихче успях да вмъкна гражданската скръб.“ Това за Пушкин го разбирам. Какво пък, щом той наистина е бил способен човек, а е описвал само крачетата. Пък как се гордееше със стихчетата си! Какво самолюбие, какво самолюбие! „За оздравяването на болното краче на моя обект“, такова заглавие измислил — бива си го човека!

Ах, какво е туй краче,
как можа да отече!
Доктори лекарства дават,
с бинтове го изтезават.

За крачката не тъгувам —
Пушкин нека ги възпява;
за главичката тъгувам,

че живей без идеали.

Малко имаше, но ето —
със краченцето несрета!
Нека оздравей крачето,
та главата да просветне!

Свиня, цяла свиня е, пък палавко го направил, мерзавецът! И наистина „гражданското“ успял да вмъкне. А колко се беше разсърдил, когато го изпъдиха. Скърцаше със зъби!

— Той си е отмъстил вече — каза Альоша. — Написал е една кореспонденция за Хохлакова.

И Альоша му разправи набързо за кореспонденцията във вестник „Слухове“.

— Той е, той! — потвърди Митя, като се намръщи. — Той е! Тези кореспонденции… нали знам… тоест колко низости бяха вече написани, за Груша например… И за онази също, за Катя… Хм!

Той закрачи замислен из стаята.

— Брате, не мога много да стоя — каза Альоша, след като помълча малко. — Утре е ужасен, велик ден за теб: божи съд ще се извърши над тебе… и аз ти се чудя, разхождаш се и наместо за процеса, говориш бозна що…

— Не, не се чуди — прекъсна го разпалено Митя. — Какво искаш, за този смрадлив пес ли да говоря, а? За убиеца? Доста сме говорили с тебе за това. Не искам повече за смрадливия, син на Смрадливата! Него Бог ще го убие, ще видиш, мълчи!

Той се приближи развълнуван до Альоша и изведнъж го целуна. Очите му пламнаха.

— Ракитин няма да го разбере — почна той, сякаш обзет от някакъв възторг, — но ти, ти всичко ще разбереш. Затова копнеех за тебе. Знаеш ли, аз отдавна исках да ти кажа много неща тука, между тези изкъртени стени, но мълчах за най-главното: като че все не му идваше времето. Дочаках сега последния момент, за да си излея душата пред тебе. Брате, през тези последните два месеца усетих в себе си нов човек, нов човек възкръсна в мене! Бил е затворен в мене, но никога нямаше да се яви, да не беше този гръм. Страшно нещо! И какво от това, че двадесет години ще къртя с чук руда в рудниците — никак не ме е страх от това, а от друго ме е страх сега: да не би някак да ме напусне възкръсналият човек! Можеш да намериш и там, в рудниците, под земята, редом със себе си у също такъв затворник и

убиец човешко сърце и да се сближиш с него, защото и там може да се живее и да се обича, и да се страда! Можеш да възродиш и да възкресиш у този затворник замрялото му сърце, можеш да се грижиш за него с години и да извадиш най-после из вертепа на светло една вече висока душа, страдалческо съзнание, да възродиш един ангел, да възкресиш един герой! Та те са много, те са стотици и всички ние сме виновни за тях! Защо сънувах тогава „детето“ в онази минута? „Защо е бедно детето?“ Това беше за мен пророчество в този момент. Заради „детето“ ще отида. Защото всички са виновни за всички. За всички „детета“, защото има малки деца и големи деца. Всички са „детета“. Заради всички ще отида, защото все трябва някой да отиде и заради всички. Не съм убил баща си, но трябва да отида. Приемам! Всичко това ми дойде тук… между ей тези нащърбени стени. А те са много, те са стотици там, подземните, с чуковете в ръце. О, да, ние ще бъдем с вериги и няма да имаме свобода, но тогава, в нашата велика скръб, пак ще възкръснем в радостта, без която е невъзможно човек да живее, а Бог да съществува, щото Бог дава радостта, това е неговата привилегия велика… Господи, да се разтопи човек в молитва! Как ще живея там под земята без Бог! Ракитин лъже: ако изгонят Бога от земята, ние ще го намерим под земята! Невъзможно е за каторжника да живее без Бога, по-невъзможно дори, отколкото за некаторжника. И тогава ние, подземните хора, ще запеем из недрата на земята трагически химн на Бога, у когото е радостта! Да живее Бог и неговата радост! Обичам го!

Произнасяйки налудничавата си реч, Митя почти се задъхваше. Той пребледня, устните му потръпваха и от очите му се лееха сълзи.

— Не, животът е пълен, живот има и под земята! — започна той пак. — Няма да повярваш, Алексей, колко ми се живее сега, каква жажда да съществувам и да съзнавам се породи в мене именно между тези нащърбени стени! Ракитин не разбира това, дай му само да вдигне къща и да пусне квартиранти, но аз чаках тебе. Пък и какво е страданието!

Не ме е страх от него, дори да е безкрайно. Сега не ме е страх, по-рано се страхувах. Знаеш ли, може би няма и да отговарям в съда… И, струва ми се, сега съм толкова изпълнен с тази сила, че всичко ще победя, всички страдания, само за да мога да изрека и да си казвам всеки миг: аз съм! В хилядите мъки — аз съм, гърча се в изтезанията — но съм! Стоя във вериги, но и аз съществувам, виждам слънцето, а и да не виждам слънцето, знам, че го има. А да знаеш, че има слънце — това е вече целият живот, Альоша, херувиме мой, съсипват ме разните философии, дявол да ги вземе! Братът Иван…

— Какво братът Иван? — понечи да го прекъсне Альоша, но Митя не го чу.

— Знаеш ли, преди нямах никакви такива съмнения, но всичко това се е таило в мене. Може би именно затова, че неизвестни идеи са бушували в мене, аз пиянствувах и се биех, и щуреех. Биех се, за да ги успокоя в себе си, да ги умиря, да ги потисна. Братът Иван не е Ракитин, той таи идеята. Братът Иван е сфинкс и мълчи, все мълчи. А мене Бог ме мъчи. Само това ме мъчи мене. Ами ако го няма? Ами ако е прав Ракитин, че това е изкуствена идея в човечеството? Тогава, ако го няма, човекът е шеф на земята, на мирозданието. Великолепно! Само че как ще бъде добродетелен без Бога? Въпрос! Аз все за това си мисля. Защото кого ще обича тогава той, човекът? Кому ще бъде благодарен, кому ще изпее химн? Ракитин се смее. Ракитин казва, че човечеството можело да се обича и без Бога. Е, това само един нищожен сополивец може да го твърди, пък аз не го разбирам. Лесно му е на Ракитин да живее: „Ти — казва ми днес — се грижи по-добре за разширяване гражданските права на човека или поне да не се повишат цените на месото; с това по-просто и по-добре ще проявиш любов към човечеството, отколкото с философите.“ А пък аз веднага го срязах. „Пък ти, викам, без бог, сам, ще вдигнеш цените на месото, ако ти падне, и ще изкараш рубла от копейка.“ Разсърди се. Защото какво е това добродетел — отговори ми, Алексей! Аз имам една добродетел, китаецът има друга, значи, тя е нещо относително. Или не? Или не е относително? Коварен въпрос! Не ми се смей, ако ти кажа, че две нощи не съм спал заради това. Аз се чудя сега само как си живеят хората там и хич не мислят за тези неща. Суета! Иван няма бог. Той има идея. Не е от моя калибър. Но той мълчи. Аз мисля, че е масон. Питал съм го — мълчи. Исках да си гребна водица от неговия извор — мълчи. Веднъж само каза нещо.

— Какво каза? — поде бързо Альоша.

— Аз му казвам: значи, всичко е позволено, щом е така? Той се намръщи: „Фьодор Павлович, казва, татко ни; беше прасе, но мислеше правилно.“ Ето какво ми изтърси. Само това каза. Това вече надминава Ракитин.

— Да — горчиво потвърди Альоша. — Кога идва той при тебе?

— За това после, сега за друго. За Иван аз не съм ти говорил досега почти нищо. Отлагах докрай. Когато тая моя работа тук се свърши и ми прочетат присъдата, тогава ще ти разправя нещичко, всичко ще ти разправя. Едно нещо има страшно тук… А ти ще ми бъдеш съдия за тези неща. Но сега не почвай за тях, сега нито дума.

Ето, ти говориш за утре, за съда, а вярваш ли, аз нищо не знам.

— Ти говори ли с този адвокат?

— Какъв адвокат! Говорих му за всичко. Мек шмекер, столичен. Бернар! Само че не ми вярва за пукната пара. Вярва, че съм убил, представи си — нали го виждам. „А защо, питам го, сте дошли в такъв случай да ме защищавате?“ Плюя на тях. И доктор изписали, искат да ме изкарат луд. Няма да им дам! Катерина Ивановна иска да изпълни „своя дълг“ докрай. Пресилва се! — Митя горчиво се усмихна. — Котка! Жестоко сърце! А тя знае, че аз казах тогава за нея в Мокрое, че е жена „с велик гняв“! Казали й го. Да, показанията се умножиха като морски пясък! Григорий държи на своето, Григорий е честен, но е глупак. Много хора са честни, само защото са глупаци. Това е мисъл на Ракитин. Григорий ми е враг. Някои е по-добре да са ти врагове, отколкото приятели. Това го казвам за Катерина Ивановна. Страх ме е, ох, страх ме е, че тя ще разправи в съда за поклона до земята след четирите хиляди и петстотин! До края ще си отплати, до последния кодрант.[261] Не искам жертвите й! Те ще ме посрамят в съда. Както и да е, ще издържа. Иди при нея, Альоша, помоли я да не казва това в съда. Или не може? Е, по дяволите, все едно, ще изтърпя! Но за нея не ми е жал. Сама си го желае. Кой каквото е заслужил. Аз, Алексей, ще кажа реч. — Той пак се усмихна горчиво. — Но… Груша, Груша, Господи! Тя защо ще се натовари с такава мъка! — извика той изведнъж просълзен. — Съсипва ме мене Груша, мисълта за нея ме съсипва, съсипва! Одеве беше при мене…

— Каза ми. Днес беше много огорчена от тебе.

— Зная. Дявол да ме вземе за характера ми! Обзе ме ревност! Когато я изпращах, се разкаях, целувах я. Прошка не поисках.

— Защо не й поиска? — възкликна Альоша.

Изведнъж Митя се засмя почти весело.

— Опазил те Бог, мило момче, някога от любима жена прошка да искаш за собствената си вина! От любимата особено, особено, колкото и да си виновен пред нея! Защото жената, братко, е дявол знае какво, от жени поне разбирам! Само да се опиташ да се признаеш пред нея за виновен, „виновен съм, санким, извинявай, прощавай“: и ще завали град от укори! По никой начин няма да ти прости направо и просто, а ще те унизи до дрипа, ще ти опява дори за което не е било, всичко ще се сети, нищо няма да забрави, от себе си ще притури и чак тогава вече ще ти прости. И това най-добрата, най-добрата от тях! Последната огрибка ще ти изстърже и всичко ще ти тръсне на главата — такова, казвам ти, живодерство има у тях, у всички до една, у тези ангели, без

които ни е невъзможно да живеем! Виж какво, гълъбче, ще ти кажа откровено и просто: всеки порядъчен човек трябва да бъде под чехъла на някоя жена. Такова ми е убеждението; не убеждение, а чувство. Мъжът трябва да бъде великодушен и това няма да го опетни! Герой дори няма да се почувствува опетнен, Цезар дори! И все пак — не искай прошка, никога и за нищо на света. Помни това правило — преподал ти го е брат ти Митя, загинал от жените. Не, по-добре е да се оправдая с нещо пред Груша, без да й искам прошка. Благоговея пред нея, Алексей, благоговея! Само че тя не вижда това, не, все й се струва малко обичта ми. И ме мъчи, с любов ме мъчи. Преди какво! Преди ме мъчеха само инферналните извивки, а сега цялата й душа приех в душата си и чрез нея станах и аз човек! Дали ще ни венчаят? Иначе аз ще умра от ревност. Все сънувам нещо всеки ден… Какво ти каза тя за мене?

Альоша повтори всичките одевешни думи на Грушенка. Митя изслуша внимателно, разпита повторно за много неща и остана доволен.

— Значи, не се сърди, че я ревнувам? — извика той. — Това се казва жена! „Самата аз имам жестоко сърце“. Ух, такива ги обичам, жестоки, макар че не мога да понасям да ме ревнуват, не мога да понасям! Ще се бием. Но за обичане, ще я обичам безкрайно. Дали ще ни венчаят? Дали се венчават каторжници? Въпрос. А без нея не мога да живея.

Митя свъсен се заразхожда из стаята. В стаята почти се стъмваше. Изведнъж стана страшно угрижен.

— Та тайна, казва, тайна, а? Направил съм, значи, троен заговор срещу нея, и „Катка“, значи била забъркана? Не, сестро Грушенка, не е така. Тук направи грешка, глупава женска грешка! Альоша, гълъбче, ех, така да бъде! Ще ти отрия нашата тайна!

Той се озърна на всички страни, бързо се доближи съвсем плътно до застаналия пред него Альоша и му зашепна с тайнствен вид, макар че в същност никой не можеше да ги чуе: старецът пазач дремеше в ъгъла на пейката, а до постовите войници не стигаше нито дума.

— Аз ще ти открия цялата ни тайна! — зашепна бързо Митя. — Исках после да ти я открия, защото как мога без тебе да се реша на нещо? Ти си ми всичко. Макар да казвам, че Иван е най-висш от нас, но ти си ми херувим. Само твоето решение ще реши. Може и ти да си висшият човек, а не Иван. Виждаш ли, това е въпрос на съвест, въпрос на висша съвест — тайната е толкова важна, че не мога да се оправя сам и всичко бях отложил, докато дойдеш. И все пак сега е рано да се

решава, защото трябва да се чака присъдата: като се обяви присъдата, тогава ти ще ми решиш съдбата. Сега не решавай; сега ще ти кажа, ще чуеш, но не решавай. Стой и мълчи. Няма да ти открия всичко. Ще ти кажа само идеята, без подробности, а ти мълчи. Нито въпрос, нито жест, съгласен ли си? Но впрочем, Господи, къде да дяна очите ти! Страх ме е, очите ти ще кажат решението, дори и да мълчиш. Ух, страх ме е! Альоша, слушай: братът Иван ми предлага да *бягам*. Подробностите премълчавам: всичко е обмислено, всичко може да се нареди. Мълчи, не решавай! В Америка, с Груша. Защото без Груша не мога да живея! Ами ако не я пуснат там при мене? Дали венчават затворници? Братът Иван казва, че не. А без Груша какво да правя там под земята с чука? Само главата си ще разбия с този чук! А, от друга страна, съвестта? От страданието бягам! Имах указание — отхвърлям указанието, имах път за пречистване — завивам наляво кръгом. Иван казва, че в Америка „при добри наклонности“ може да се принесе повече полза, отколкото под земята. Е, ами нашият подземен химн? Къде ще се изпее? Какво е Америка, Америка е пак суета! Пък и много мошеничество, мисля аз, има в Америка. Избягал от разпятието! Затова ти го казвам, Алексей, защото само ти можеш да го разбереш и никой друг, за другите това са глупости, халюцинации — всичко това, което ти говорих за химна. Ще кажат, побъркал се е или е глупак. А аз не съм се побъркал, не съм и глупак. Разбра за химна и Иван, ух, разбира го, само че не отговаря нищо, мълчи. Не вярва на химна. Не говори, не говори: нали виждам как ме гледаш. Ти вече реши! Не решавай, смили се над мене, аз без Груша не мога да живея, почакай до съда!

Митя свърши като обезумял. Той държеше Альоша с две ръце за раменете и просто беше впил в очите му своя жадуващ пламнал поглед.

— Дали венчават затворници? — повтори той за трети път с молещ глас.

Альоша слушаше извънредно учуден и беше дълбоко потресен.

— Кажи ми едно — изрече той, — много ли настоява Иван и кой пръв го измисли?

— Той, той го измисли, той настоява! Хич не идваше при мене и изведнъж дойде преди седмица и почна направо от това. Страшно настоява. Не моли, а заповядва. В послушанието ми не се съмнява, макар че аз и пред него като на тебе открих цялото си сърце и му говорих за химна. Той ми разправи как ще го уреди, събрал всички сведения, но за това после. Настоява почти истерично. Най-важното —

парите: десет хиляди, казва, за бягството, а двадесет хиляди — за Америка, а за десет хиляди, казва, ще ти уредим чудесно бягство.

— И ти е поръчал в никакъв случай да не ми казваш? — попита пак Альоша.

— В никакъв случай, на никого и най-вече на тебе: на тебе по никакъв начин! Страх го е сигурно, че ще се явиш като моя съвест. Не му казвай, че съм ти казал. Ух, не му казвай!

— Ти си прав — реши Альоша. — Невъзможно е да се реши преди присъдата. След съда сам ще решиш; тогава в себе си ще намериш новия човек и той ще реши.

— Новият човек или Бернар и той ще реши по бернаровски! Защото и аз самият съм презрян Бернар — усмихна се печално Митя.

— Но нима, нима, брате, никак не се надяваш да се оправдаеш?

Митя конвулсивно вдигна рамене и поклати отрицателно глава.

— Альоша, гълъбче, време е да си вървиш! — изведнъж забърза той. — Надзирателят се развика в двора, сега ще дойде тук. Късно е за нас, не е редно. Прегърни ме по-скоро, целуни ме, прекръсти ме, гълъбче, прекръсти ме за утрешния кръст…

Те се прегърнаха и се целунаха.

— Пък Иван — продума изведнъж Митя — ми предложи да бягам, а пък той самият вярва, че аз съм убил!

Скръбна усмивка изпъна устните му.

— Ти пита ли го: вярва ли, или не вярва? — попита Альоша.

— Не, не съм го питал. Исках да го попитам, но не можах, не намерих сили. Но все едно, виждам по очите му. Е, сбогом!

Целунаха се още веднъж набързо и тъкмо Альоша вече да излезе, Митя го повика пак:

— Застани пред мене ей така.

И той пак хвана Альоша здраво с две ръце за раменета. Лицето му стана изведнъж съвсем бледо и в тъмнината това личеше страшно. Устните му се изкривиха, погледът му се впи в Альоша.

— Альоша, кажи ми истината като пред Господа-Бога: вярваш ли, че аз съм убил, или не вярваш? Ти, самият ти, вярващ ли, или не? Цялата истина, не лъжи! — извика му той в изстъпление.

Альоша като че цял се олюля, а през сърцето, той го усети, сякаш нещо остро го преряза.

— Стига, какво приказваш… — измънка той като замаян.

— Цялата истина, цялата, не лъжи! — повтори Митя.

— Не съм вярвал нито за миг, че ти си убиецът! — изтръгна се изведнъж разтреперан глас из гърдите на Альоша и той вдигна дясната

си ръка нагоре, сякаш призовавайки Бога за свидетел на думите си. Блаженство озари мигом цялото лице на Митя.

— Благодаря ти! — изговори той бавно, сякаш вдишваше въздух след припадък. — Сега ти ме възроди… Вярваш ли: досега се страхувах да те попитам, и то тебе, тебе! Е, върви си, върви си. Подкрепи ме за утре, Бог да те благослови! Е, тръгвай, обичай Иван! — изтръгнаха се последните му думи.

Альоша излезе цял в сълзи. Толкова мнителност у Митя, толкова недоверие от негова страна дори към него, Альоша — всичко това изведнъж разкри пред Альоша такава бездна от безизходна скръб и отчаяние в душата на нещастния му брат, каквато той не беше и подозирал преди. Дълбоко, безкрайно страдание изведнъж го обзе и мигом го съкруши. Пронизаното му сърце страшно болеше. „Обичай Иван!“ — спомни си тон изведнъж последните думи на Митя. Но той и без това отиваше при Иван. Още сутринта страшно искаше да види Иван. Почти колкото от Митя се измъчваше и от Иван, а сега, след свиждането с брат си, повече от всякога.

V. Не си ти, не си ти

По пътя за Иван му се наложи да мине покрай къщата, в която живееше Катерина Ивановна. Прозорците светеха. Той изведнъж спря и реши да влезе. Повече от седмица не беше виждал Катерина Ивановна. Но сега му дойде наум, че Иван може би в момента е при нея, особено сега, в навечерието на такъв ден. Като позвъни и се изкачи по стълбите, мъждиво осветени от китайски фенер, той видя да слиза отгоре един човек, в когото, като се срещнаха, позна брат си. Той, значи, си отиваше вече от Катерина Ивановна.

— Ах, ти ли си бил — каза сухо Иван Фьодорович. — Е, сбогом! При нея ли отиваш?

— Да.

— Не те съветвам, тя е „развълнувана“ и ти ще я разстроиш още повече.

— Не, не! — извика изведнъж един глас отгоре, през отворилата се веднага врата. — Алексей Фьодорович, от него ли идвате?

— Да, при него бях.

— Да не ви е изпратил да ми кажете нещо? Влезте, Альоша, и вие, Иван Фьодорович, непременно, непременно се върнете. Чу-ва-те ли!

В гласа на Катя звучеше такава заповедническа нотка, че Иван Фьодорович, макар че се поколеба за миг, реши все пак да се качи отново заедно с Альоша.

— Подслушва! — прошепна той ядосано под носа си, но Альоша го чу.

— Позволете ми да остана с пардесю — измърмори Иван. Фьодорович, като влизаше в салона. — Няма и да сядам. Повече от минута няма да остана.

— Седнете, Алексей Фьодорович — продума Катерина Ивановна, а тя самата остана права. Почти не беше се променила през това време, но тъмните й очи искряха със зловещ пламък. Альоша си спомняше после, че му се видя в тази минута извънредно хубава.

— Какво ви поръча да ми кажете?

— Само едно — рече Альоша, гледайки я право в лицето — да се щадите и да не казвате в съда нищо за онова — той малко се запъна, — което е станало помежду ви… в началото на познанството ви… в онзи град…

— А, за поклона до земята заради онези пари! — подхвана тя,

като се засмя горчиво. — Какво, за себе си ли, или за мене се страхува, а? Казал е да пощадя — но кого? Него ли, или себе си? Говорете, Алексей Фьодорович.

Альоша се вглеждаше внимателно в нея, мъчейки се да я разбере.

— И себе си, и него — продума той тихо.

— Аха — някак злобно натърти тя и изведнъж се изчерви. — Вие не ме познавате още, Алексей Фьодорович — каза заканително тя, — пък и аз още не се познавам. Може би ще поискате да ме стъпчете с крака след утрешния разпит.

— Вие ще дадете честни показания — каза Альоша, — само това се иска.

— Жената често е безчестна — скръцна със зъби тя. — До преди един час мислех, че ме е страх да докосна този изверг… като гад… и ето че не е така, той все още е за мене човек! Но убил ли е той? Той ли е убил? — извика тя изведнъж истерично, обръщайки се бързо към Иван Фьодорович. Альоша веднага разбра, че същия въпрос вече е задавала на Иван Фьодорович може би само минута преди неговото идване и не за пръв път, а за стотен, и че са свършили със свада.

— Бях при Смердяков… Ти, ти ме убеди, че той е отцеубиец. Само на тебе повярвах! — продължаваше тя, обръщайки се пак към Иван Фьодорович. Той сякаш насила се усмихна. Альоша трепна, щом чу това ти. Не беше му хрумвало да подозира такива отношения.

— Е, добре, стига! — отсече Иван. — Тръгвам си. Утре ще дойда. — И веднага се обърна, излезе от стаята и тръгна право към стълбите. Катерина Ивановна изведнъж с някакъв заповеднически жест хвана Альоша за двете ръце.

— Тичайте подире му! Стигнете го! Не го оставяйте сам нито минута — бързо зашепна тя. — Той е побъркан. Не знаете ли, че се е побъркал? Има треска, нервна треска. Докторът ми каза, вървете, тичайте подир него…

Альоша скочи и се завтече подир Иван Фьодорович. Онзи не беше успял да се отдалечи и петдесет крачки.

— Какво искаш? — обърна се изведнъж към Альоша, като видя, че го настига. — Казала ти е да тичаш подире ми, защото съм побъркан. Знам го наизуст — добави нервно той.

— Тя, разбира се, греши, но е права, че си болен — каза Альоша. — Ей сега, като бяхме при нея, ти гледах лицето: ти имаш много болно лице, Иване, много!

Иван вървеше, без да спира. Альоша го следваше.

— А ти знаеш ли, Алексей Фьодорович, как се полудява? —

попита изведнъж Иван със съвсем тих, вече не гневен глас, в който внезапно се долови най-простодушно любопитство.

— Не, не знам; предполагам, че има много различни видове лудост.

— А може ли човек да наблюдава сам себе си, докато полудява?

— Мисля, че човек не може ясно да следи себе си в такъв случай — отговори учуден Альоша. Иван млъкна за половин минута.

— Ако искаш да говориш нещо с мен, промени, моля ти се, темата — каза той изведнъж.

— А ето, да не забравя, имаш писмо — плахо изрече Альоша, извади от джоба си и му подаде писмото от Лиза.

Те тъкмо бяха до уличната лампа. Иван веднага позна почерка.

— А, от онова дяволче! — изсмя се той злобно и без да разпечатва плика, изведнъж го разкъса на парчета и ги хвърли. Хартийките политнаха, подети от вятъра.

— Няма и шестнадесет години, струва ми се, а вече се предлага! — изрече презрително той, като закрачи пак по улицата.

— Как се предлага? — възкликна Альоша.

— Ясно как, както се предлагат развратните жени.

— Какво говориш, Иване, какво говориш! — скръбно и пламенно я защити Альоша. — Тя е дете, ти обиждаш едно дете! Тя е болна, тя самата е много болна и може би също полудява… Не можех да не ти предам писмото й… Напротив, мислех от тебе да чуя нещо… за да я спася.

— Няма какво да чуваш от мене. Ако тя е дете, аз не съм и бавачка. Млъкни, Алексей. Не продължавай. Изобщо не мисля за това.

Замълчаха пак за минута.

— Сега тя цяла нощ ще моли Богородица да я напътствува как да се държи утре в съда — рязко и злобно заговори той пак изведнъж.

— Ти… ти за Катерина Ивановна ли говориш?

— Да. Дали да се яви като спасителка, или като погубница на Митя! Ще се моли провидението да озари душата й. Тя самата още не знае, видите ли, не е успяла да се подготви. И тя ме взема за бавачка, иска да я утеша!

— Катерина Ивановна те обича, брате — продума Альоша със скръбно чувство.

— Може би. Само че тя не ме интересува.

— Тя страда. Защо й говориш… понякога… такива думи, че тя да се надява? — продължаваше Альоша с плах укор. — Аз знам, че си й внушавал надежда, прости ми, че така говоря — добави той.

— Не мога сега да постъпя както трябва, да скъсам и направо да й кажа! — извика гневно Иван. — Трябва да почакам, додето произнесат присъдата на убиеца. Ако скъсам с нея сега, тя, за да ми отмъсти, ще погуби този нехранимайко в съда, защото го мрази и знае, че го мрази. Тук всичко е лъжа, лъжа върху лъжа! А сега, докато не съм скъсал с нея, тя все още се надява и няма да погуби този изверг, като знае колко искам да го измъкна от белята. Но кога най-сетне ще се чуе тази проклета присъда!

Думите „убиец“ и „изверг“ отекнаха болно в сърцето на Альоша.

— Че с какво ще може да погуби брат ни? — попита той, като се замисли върху думите на Иван. — Какво толкова може да каже, че да погуби Митя?

— Ти още не го знаеш. Тя притежава един документ, собственоръчен на Митенка, който математически доказва, че той е убил Фьодор Павлович.

— Не може да бъде! — извика Альоша.

— Как да не може? Аз лично го четох.

— Такъв документ не може да има! — повтори разпалено Альоша. — Не може да има, защото убиецът не е той. Не е убил той тате, не е той!

Иван Фьодорович изведнъж се спря.

— А кой е убиецът според вас? — някак хладно наглед попита той и някаква надменна нотка дори прозвуча в тона му.

— Ти знаеш кой е — тихо и проникновено издума Альоша.

— Кой? Онази басня за онзи побъркан идиот, епилептика ли? За Смердяков?

Альоша изведнъж почувствува, че цял трепери.

— Ти знаеш кой е! — безсилно изрече той. Вече се задъхваше.

— Но кой е, кой? — вече почти свирепо извика Иван. Цялата му сдържаност изведнъж изчезна.

— Аз знам само едно — все тъй почти шепнешком продума Альоша. — Убиецът на тате *не си ти*.

— „Не си ти“! Какво е това „не си ти“? — втрещи се Иван.

— Не си ти убил тате, не си ти! — повтори твърдо Альоша.

Мълчанието трая половин минута.

— Ами и аз знам, че не съм аз, ти бълнуваш ли? — изрече Иван блед, с крива усмивка. Той просто беше впил очи в Альоша. Двамата бяха пак под улична лампа.

— Не, Иване, ти самият няколко пъти си казвал на себе си, че убиецът си ти.

— Кога съм казвал?… Аз бях в Москва… Кога съм казвал? — съвсем объркано изпелтечи Иван.

— Казвал си го на себе си много пъти, когато си оставал сам през тези страшни два месеца — продължаваше все така тихо и ясно Альоша. Но вече говореше, сякаш някой друг, сякаш не по своя воля, а покорявайки се на някаква непреодолима повеля. — Ти си обвинявал себе си и си признал на себе си, че убиецът не е никой друг освен теб. Но не си ти убил, грешиш, не си ти убиецът, чуваш ли ме, не си ти! Мене Бог ме изпрати да ти го кажа.

Двамата млъкнаха. Цяла дълга минута трая това мълчание. Двамата стояха и се гледаха право в очите. И двамата бяха бледи. Изведнъж Иван цял се разтрепери и хвана силно Альоша за рамото.

— Ти си бил у дома! — със страшен шепот издума той. — Ти си бил у дома през нощта, когато той идва… Признай си… ти видя ли го, видя ли го?

— За кого говориш… за Митя ли?… — попита в недоумение Альоша.

— Не за него, по дяволите изверга — кресна в изстъпление Иван. — Значи, знаеш, че той идва при мене? Как си разбрал, кажи!

— Кой *той*? Не знам за кого говориш — вече уплашен измънка Альоша.

— Не, ти знаеш… инак как щеше… не може, не може да не знаеш…

Но изведнъж сякаш се сдържа. Стоеше и като че обмисляше нещо. Странна усмивка кривеше устните му.

— Брате — с разтреперан глас започна пак Альоша, — казах ти го, защото ти ще повярваш на моята дума, знам това. За цял живот ти казах тези думи: *не си ти!* Чуваш ли, за, цял живот. Бог нареди на душата ми да ти кажа това, ако ще и от този час да ме намразиш завинаги…

Но Иван Фьодорович, изглежда, вече беше успял да се овладее напълно.

— Алексей Фьодорович — издума той със студена усмивка, — не понасям пророците и епилептиците; особено пратениците божи, знаете това много добре. От тази минута скъсвам с вас и, струва ми се, завинаги. Моля ви още сега, на този кръстопът, да ме освободите от присъствието си. Пък и пътят за квартирата ви е по тази уличка. Особено внимавайте да не ме посетите тази вечер! Чувате ли?

Той се обърна и с твърди крачки тръгна направо, без да се обръща.

— Брате — извика подире му Альоша, — ако днес ти се случи нещо, помисли първо за мене!…

Но Иван не отговори. Альоша стоя на кръстопътя при лампата, докато Иван не се изгуби съвсем в мрака. Тогава той се обърна и бавно се запъти към къщи по уличката. И той, и Иван Фьодорович живееха отделно, в различни квартири: никой от тях не поиска да живее в запустялата къща на Фьодор Павлович. Альоша държеше под наем мебелирана стая в семейството на едни еснафлии; а Иван Фьодорович живееше доста далеч от него и заемаше широко и доста комфортно помещение в едното крило на някаква хубава къща, която беше собственост на заможна чиновнишка вдовица. Но му прислужваше в цялото крило само една прастара, съвсем глуха бабичка, цялата ревматична, която си лягаше в шест вечерта и ставаше в шест сутринта. През тези два месеца Иван Фьодорович беше станал учудващо невзискателен и много обичаше да остава съвсем сам. Дори стаята, в която живееше, си разтребваше сам, а в другите стаи на жилището почти и не влизаше. Като стигна до вратата на къщата си и вече хвана дръжката на звънеца, той се спря. Почувствува, че още цял трепери от злобни тръпки. Изведнъж пусна звънеца, плю, обърна се и пак бързо тръгна, но към другия, срещуположния край на града, на два километра от своята квартира, към мъничката изкривена паянтова къщица, където живееше под наем Маря Кондратиевна, бившата съседка на Фьодор Павлович, която ходеше в неговата кухня за супа и на която Смердяков пя тогава песните си и й свиреше на китара. Беше продала предишната си къщица и сега живееше с майка си, кажи-речи, в коптор, а болният, почти умиращ Смердяков още след смъртта на Фьодор Павлович се беше преселил у тях. Та при него именно се запъти сега Иван Фьодорович, тласкан от едно внезапно и непобедимо хрумване.

VI. Първата среща със Смердяков

За трети път вече след връщането си от Москва Иван Фьодорович отиваше да говори със Смердяков. За пръв път след катастрофата го видя и говори с него още в деня на пристигането си, после го посети още веднъж подир две седмици. Но след този втори път прекрати срещите си със Смердяков, тъй че сега имаше повече от месец, откак не беше го виждал и не беше чувал почти нищо за него. Тогава Иван Фьодорович се беше върнал от Москва едва на петия ден след смъртта на баща си, така че не завари и ковчега му: погребението беше извършено точно в деня преди неговото пристигане. Причината за закъснението на Иван Фьодорович беше, че Альоша, тъй като не знаеше точно московския му адрес, прибягна за изпращането на телеграмата до Катерина Ивановна, а тя също не знаеше точния адрес и телеграфира на сестра си и леля си с надеждата, че Иван Фьодорович веднага, щом пристигне в Москва, ще ги посети. Но той ги посети едва на четвъртия ден след пристигането си и щом прочете телеграмата, тозчас, разбира се, презглава полетя обратно. Альоша беше първият, когото срещна тук, но като поговори с него, много се учуди, че той дори и не желае да подозира Митя, а направо сочи Смердяков като убиец, нещо, което беше в противоречие с всички други мнения в града ни. Като се видя после с околийския, с прокурора, като научи подробностите по обвинението и ареста, се учуди още повече на Альоша и отдаде мнението му само на изостреното до крайна степен братско чувство и състрадание към Митя, когото, както знаеше Иван, Альоша много обичаше. Тук му е мястото да кажем само две думи веднъж за винаги за чувствата на Иван към брат му Дмитрий Фьодорович: той никак не го обичаше и най-многото да чувствуваше понякога състрадание към него, но и то беше смесено с голямо презрение, което стигаше до погнуса. Митя цял, дори с цялата си фигура, му беше крайно несимпатичен. На любовта на Катерина Ивановна към него Иван гледаше с негодувание. С подсъдимия Митя той обаче се видя също още първия ден след пристигането си и тази среща не само че не намали убеждението му за неговата вина, а дори го засили. Той завари тогава брат си неспокоен, в болезнено вълнение. Митя приказваше много, но беше разсеян и разпилян, говореше много остро, обвиняваше Смердяков и страшно се заплиташе. Най-много говореше пак за същите три хиляди, които покойникът му бил „откраднал“. „Парите са мои, те бяха мои — твърдеше Митя, — дори

да бях ги откраднал, щях да съм праз.“ Всички улики, които бяха против него, той почти не оспорваше и ако тълкуваше фактите в своя полза, то пак неясно и объркано — изобщо като че ли дори без никакво желание да се оправдава пред Иван или някой друг, напротив, сърдеше се, гордо пренебрегваше обвиненията, ругаеше и се горещеше. На свидетелството на Григорий за отворената врата само се усмихваше презрително и уверяваше, че „дяволът я е отворил“. Но не можа да даде никакви свързани обяснения за този факт. Той дори успя да засегне в тази първа среща Иван Фьодорович, като му заяви рязко, че не могат да го подозират и разпитват хора, които самите твърдят, че „всичко е позволено“. Изобщо този път беше много недружелюбен с Иван Фьодорович. Веднага след тази среща с Митя Иван Фьодорович се запъти към Смердяков.

Още във влака, докато летеше от Москва насам, той все мислеше за Смердяков и за последния си разговор с него вечерта, в навечерието на отпътуването си. Много неща го смущаваха, много неща му се струваха подозрителни. Но като даваше показанията си пред съдебния следовател, Иван Фьодорович временно премълча този разговор. Всичко отложи до срещата със Смердяков. Той беше тогава в градската болница. Доктор Херценщубе и доктор Варвински, когото Иван Фьодорович срещна в болницата, твърдо отговаряха на настойчивите въпроси на Иван Фьодорович, че епилепсията на Смердяков е несъмнена, и дори се учудиха на въпроса: „Дали не се е престорил в деня на катастрофата?“ Те го осведомиха, че този припадък дори е бил необикновен, продължавал е и се е повтарял няколко дни, тъй че животът на пациента е бил просто в опасност и че чак сега, след взетите мерки, може да се каже с положителност, че болният ще оживее, макар да е твърде възможно (прибави доктор Херценщубе) разсъдъкът му да остане малко повреден „ако не за цял живот, то за доста дълго време“. На нетърпеливия въпрос на Иван Фьодорович, че „значи, сега е луд?“, отговориха, че „такова нещо в пълния смисъл на думата още няма, но се забелязват някои ненормалности“. Иван Фьодорович реши лично да разбере какви са тези ненормалности. В болницата веднага му позволиха свиждане. Смердяков се намираше в отделна стая и лежеше на болнично легло. До него имаше още едно легло, зает от елин изнемощял градски еснафлия, цял подпухнал от водянка, който очевидно утре-други ден щеше да умре; той не можеше да попречи на разговора. Смердяков се ухили недоверчиво, като видя Иван Фьодорович, и в първия момент сякаш дори се смути. Така поне се стори за миг на Иван Фьодорович.

Но това беше само за момент, напротив, през цялото останало време Смердяков почти го порази със спокойствието си. От пръв поглед към него Иван Фьодорович се увери окончателно в неговото пълно и извънредно болезнено състояние: беше много изтощен, говореше бавно и сякаш с мъка си обръщаше езика; беше и много измършавял и пожълтял. През всичките двадесетина минути на свиждането се оплакваше от главоболие и болки във всички части на тялото си. Евнушеското му сухо лице сякаш беше станало съвсем мъничко, къдриците на слепоочията му бяха разчорлени, вместо перчема стърчеше само кичурче косици. Но примижалото му и като че намекващо за нещо ляво оченце издаваше предишния Смердяков. „С умен човек да ти е драго да си поприказваш“ — спомни си веднага Иван Фьодорович. Той седна в краката му на едно столче. Смердяков раздвижи с мъка цялото си тяло на леглото, но не заговори пръв, мълчеше и гледаше вече като че не особено любопитно.

Можеш ли да говориш с мене? — попита Иван Фьодорович. — Няма да те изморя много.

— Мога зер — продъвка Смердяков със слаб глас. — Отдавна ли сте благоволили да пристигнете? — притури той снизходително, като да насърчаваше сконфузения посетител.

— Току-що, днес си дойдох… Да ви сърбам попарата тука.

Смердяков въздъхна.

— Какво въздишаш, нали знаеше? — тръгна направо Иван Фьодорович.

Смердяков помълча солидно.

— Че как може да не знам? Отнапред си беше ясно. Само че кой да знае, че тъй ще я подкарат?

— Какво да подкарат? Ти недей да шикалкавиш! Нали предсказа, че щом тръгнеш към избата, ще те тръшне епилепсията? Направо спомена за избата.

— Казахте ли това на разпита? — полюбопитствува спокойно Смердяков.

Иван Фьодорович изведнъж се разсърди.

— Не, още не съм го казал, но ще го кажа непременно. Ти, братко, сега много неща трябва да ми разясниш и да знаеш, гълъбче, че няма да ти позволя да си играеш с мене!

— Че защо ми е мене такава игра, след като във вас е цялото ми упование, единствено като в Господа Бога! — продума Смердяков все така спокойно и само за минутка притвори оченца.

— Преди всичко — започна Иван Фьодорович — знам, че

епилепсията не може да се предскаже. Питал съм, ти недей да шикалкавиш. Денят и часът не могат да се предскажат. Как тогава ти предсказа и деня, и часа, че дори и за избата? Как можеше да знаеш предварително, че ще паднеш точно в тази изба, ако не си се престорил нарочно, че припадаш?

— И без това ми се налагаше да ходя в избата, дори по няколко пъти на ден — провлечено отвърна Смердяков. — Точно така преди една година полетях от тавана. Тъй си е то, че епилепсията не може да се предскаже отпреди с деня и часа, но винаги може да се има предчувствие.

— А ти предсказа деня и часа!

— Относно моята епилепсия осведомете се най-добре, господине, от тукашните доктори: истинска ли е била, или неистинска, а аз няма какво повече да ви говоря по този въпрос.

— А избата? Избата как я предвиди?

— Пак тази изба! Тогава, като влязох в тази изба, изпаднах в страх и усъмнение; повечето в страх, щото се бях лишил от вас и вече от никого не чаках защита в целия свят. Слизам тогава в същата тази изба и си мисля: „Ей сега ще дойде, ей сега ще ме тръшне, ще се строполя ли, или не?“, и от самото това съмнение изведнъж ме стисна през гърлото същата тази неизбежна спазма… и полетях надолу. Всичко това и целия наш предишен разговор с вас, преди този ден вечерта при вратата, когато ви съобщих тогава страха си и за избата — всичко това открих най-подробно на господин доктор Херценщубе и на следователя Николай Парфьонович и те записаха всичко в протокола. А тукашният доктор господин Варвински точно така особено настоя пред всички тях, че именно затова, от мисълта е станало, тоест от същата тази мнителност, че „ето, значи, ще падна ли, или няма да падна?“ И тя току ме хвана. Така го записаха, че непременно така е трябвало да стане, тоест само от едничкия мой страх.

Като изговори това, Смердяков, сякаш измъчен от умора, дълбоко си пое дъх.

— Значи, ти вече си съобщил това в показанията си? — попита малко изненадан Иван Фьодорович. Той искаше да го сплаши именно с това, че ще съобщи за тогавашния им разговор, а излезе, че онзи вече сам всичко е съобщил.

— От какво да се страхувам? Нека запишат цялата същинска истина — издума твърдо Смердяков.

— И за нашия разговор с тебе при вратата всичко дума по дума

ли разправи?

— Не, не чак всичко дума по дума.

— Ами дето умееш да се правиш, че припадаш, както ми се похвали тогава, също ли каза?

— Не, това също не го казах.

— Кажи ми сега, защо ме изпращаше ти мене тогава в Чермашня?

— Страх ме беше, че ще заминете за Москва, все пак Чермашня е по-близо.

— Лъжеш, ти сам ме подканяше да замина: заминете, каза, бягайте от греха!

— Аз тогава ви го казах само поради дружбата си към вас и поради сърдечната си преданост, понеже предчувствувах беда в къщи, и от жал. Само себе си жалех повече от вас. Затова ви казах: бягайте от греха, та да разберете, че в къщи ще става лошо и да останете да защитите родителя си.

— Та да го беше казал по-направо, дръвнико! — избухна изведнъж Иван Фьодорович.

— Че как можех тогава да ви го кажа по-направо? Само страхът ме подтикваше тогава, пък и вие можеше да се разсърдите. Аз, разбира се, можех да се опасявам да не би Дмитрий Фьодорович да направи някакъв скандал и да отмъкне същите онези пари, тъй като тях ги смяташе все едно свои, а то кой да знае, че с такова убийство ще се свърши? Мислех, че той просто само ще задигне тези три хиляди рубли, дето бяха под дюшека на господаря в пакета, а той да вземе да убие. Откъде и вие да го предвидите, господарю?

— Щом сам казваш, че не е било възможно да се предвиди, как можех аз да се сетя и да остана? Какво ме объркваш? — продума замислен Иван Фьодорович.

— Ами по това можехте да се досетите, дето ви насочвах към Чермашня вместо тая Москва.

— Че как да се досетя!

Смердяков изглеждаше много уморен и пак помълча около минута.

— От самото това можехте да се досетите, че щом ви отклонявам от Москва към Чермашня, значи, желая вашето най-близко присъствие тук, защото Москва е далеко, а Дмитрий Фьодорович като знае, че сте близо, няма да е толкова куражлия. Пък и мене щяхте да можете с по-голяма бързина в случай на нещо да пристигнете и да ме защитите, защото при това аз лично ви посочих болестта на Григорий Василиевич, а и също, че ме е страх от епилепсия. А като ви обясних

онези почуквания, с които можеше да се влезе при покойния, и че те всичките са известни чрез мене на Дмитрий Фьодорович, мислех, че вие тогава вече сам ще се досетите, че той непременно ще извърши нещо, и не в Чермашня, ами изобщо да си останете тук.

„Говори съвсем свързано — помисли си Иван Фьодорович, — макар и да мънка; за какво разстройство на способностите говори Херценщубе?“

— Хитруваш ти, дявол да те вземе! — извика ядосан той.

— Пък аз, да си призная, помислих тогава, че вие вече съвсем сте се досетили — отговори най-простодушно Смердяков.

— Да бях се досетил, щях да остана! — извика Иван Фьодорович, отново пламнал.

— Е, пък аз мислех, че вие сте се досетили за всичко и заминавате колкото се може по-бързо само от греха да избягате, само за да избягате някъде, да се спасите от страха.

— Ти си мислел, че всички са страхливци като тебе, а?

— Простете ми, помислих, че и вие сте като мене.

— Разбира се, трябваше да се досетя — вълнуваше се Иван, — пък се и досещах за нещо мръсно от твоя страна… Само че ти лъжеш, пак лъжеш — извика той, като си спомни веднага. — Помниш ли как дойде тогава до кабриолета и ми каза: „С умен човек да ти е драго да поговориш“. Значи, радваш се, че заминавам, щом ме похвали, а?

Смердяков въздъхна още веднъж и после още веднъж. На лицето му сякаш изби лека руменина.

— Ако съм се радвал — издума той, позадъхвайки се, — то е било само дето се съгласихте не в Москва, ами в Чермашня. Щото все е по-близко; само че онези думи не ви ги казах тогава за похвала, ами за укор. Не сте го разбрали вие това.

— За какъв укор?

— Ами затова, че макар да предчувствувате такава беда, оставяте собствения си родител и нас не искате да ни защитите, щото мене за тези три хиляди винаги можеха да ме привлекат под отговорност, че аз съм ги откраднал.

— Дявол да те вземе! — изруга пак Иван. — Чакай: ти за знаците, за тия почуквания, съобщи ли на следователя и на прокурора?

— Съобщих всичко както си е.

Иван Фьодорович пак се учуди в себе си.

— Ако съм помислил тогава за нещо — започна той пак, — то единствено за някаква мръсотия от твоя страна. Дмитрий можеше да убие, но да открадне — тогава не съм вярвал… А от твоя страна

очаквах всякаква мерзост. Ти самият ми каза, че умееш да се преструваш, че те е хванала епилепсията, защо ми го каза?

— Само поради моето простодушие. Пък и никога в живота си не съм се преструвал, че ме е хванала епилепсията, а го казах само колкото да се изфукам пред вас. Чиста глупост. Обичах ви тогава много и си говорех от сърце.

— Брат ми направо тебе обвинява, че ти си убил баща ми и си откраднал парите.

— Че какво друго му остава? — горчиво се усмихна Смердяков. — Пък и кой ще му повярва след всичките онези улики? Та Григорий Василиевич е видял вратата отворена, какво повече? Няма що, Бог да му е на помощ! Трепери да се спаси…

Той спокойно помълча и изведнъж, сякаш досетил се за нещо, добави:

— Ами на, и това ако щете: той иска да стовари върху мене, че е моя работа — това вече съм го чувал, — но да речем, че наистина съм бил майстор да се преструвам. Уж ме хваща епилепсията: е, щях ли да ви кажа отпреди, че умея да се преструвам, ако наистина съм имал тогава някакъв замисъл против вашия родител? Ако съм замислил вече такова убийство, може ли да съм толкова глупав, че отнапред да кажа такава една улика против себе си и при това на родния му син, моля ви се! Прилича ли ви на вероятно това? Такова нещо да може да бъде — не, напротив, никога. Ето, сега този разговор с вас не го слуша никой освен самото това провидение, пък ако бихте го съобщили на прокурора и на Николай Парфьонович, бихте могли в края на краищата да ме защитите с него: защото какъв ще е тоя злодеец, щом първоначално е толкова простодушен? Всички много добре могат да разберат това.

— Слушай — стана от мястото си Иван Фьодорович, стъписан от последния довод на Смердяков, и прекъсна разговора, — изобщо не те подозирам и дори смятам за смешно да те обвинявам… напротив, благодарен съм ти, че ме успокои. Сега си отивам, но пак ще намина. Засега сбогом, гледай да оздравееш. Имаш ли нужда от нещо?

— Благодарен съм от всичко. Марфа Игнатиевна не ме забравя и ми спомага за всичко, ако ми трябва нещо, поради предишната си доброта. Всекидневно ме навестяват добри хора.

— Довиждане. Аз впрочем няма да кажа за това, че умееш да се преструваш… пък и тебе те съветвам да не казваш — изрече изведнъж, кой знае защо, Иван.

— Разбирам много добре. А щом вие няма да го кажете, тогава и

аз няма да съобщя целия ни разговор тогава при вратата.

В този момент се случи така, че Иван Фьодорович веднага излезе и чак след като беше извървял вече десетина крачки по коридора, внезапно почувствува, че в последната фраза на Смердяков имаше някакъв обиден смисъл. Той понечи да се върне, но това му хрумна само за миг и като си каза: „Глупости!“ — той бързо излезе от болницата. Най-важното беше, че се чувствуваше наистина успокоен, и то именно от обстоятелството, че е виновен не Смердяков, а брат му Митя, макар че би трябвало да е обратното. Защо беше така — не искаше тогава да се задълбочава, дори чувствуваше отвращение да се рови в чувствата си. Щеше му се като че ли час по-скоро да забрави нещо. После, през следните няколко дни, той вече напълно се увери във вината на Митя, когато по-отблизо и по-основно се запозна с всички улики, които утежняваха положението му. Имаше показания на най-нищожни хора, но почти потресаващи, например на Феня и майка й. За Перхотин, за кръчмата, за дюкяна на Плотников, за свидетелите в Мокрое да не говорим. Положението се влошаваше най-вече от подробностите. Съобщението за тайните „почуквания“ порази следователя и прокурора почти в същата степен, както и показанието на Григорий за отворената врата. На запитването на Иван Фьодорович жената на Григорий Марфа Игнатиевна му заяви направо, че Смердяков лежал цялата нощ у тях зад преградката, „няма и три крачки от нашто легло“, и че макар самата тя да спяла дълбоко, но много пъти се събуждала, чувайки го как стене: „През цялото време стенеше, непрекъснато стенеше.“ Като поговори с Херценщубе и му съобщи съмнението си, че Смердяков съвсем не му изглежда побъркан, а само изтощен, с това само предизвика една тънка усмивчица у стареца. „Ами знаете ли с какво се занимава той сега — попита той Иван Фьодорович. — Учи наизуст френските вокабули: под възглавницата му има тетрадка и някой е написал френски думи с руски букви, хе, хе, хе!“ Иван Фьодорович отхвърли най-после всички съмнения. За брат си Дмитрий вече не можеше да помисли без отвращение. Все пак едно нещо беше странно: че Альоша упорито продължаваше да държи на това, че не Дмитрий е убил, а „по всяка вероятност“ Смердяков. Иван чувствуваше винаги, че мнението на Альоша много означава за него и затова сега много недоумяваше. Странно беше и това, че Альоша не правеше опити да говори с него за Митя и не започваше пръв никога, а само отговаряше на въпросите на Иван. И това забеляза много добре Иван Фьодорович. Впрочем по това време беше твърде отвлечен от едно съвсем странично обстоятелство:

като пристигна от Москва, той още в първите дни изцяло и безвъзвратно се отдаде на пламенната си и безумна страст към Катерина Ивановна. Не е тук мястото да започвам за тази нова страст на Иван Фьодорович, която се отрази после върху целия му живот: всичко това би могло да послужи за канава вече на друг разказ, на друг роман, който дори не знам дали ще предприема някога. Но все пак не мога да не кажа тук, че когато Иван Фьодорович, както описах вече, вървеше през нощта с Альоша след излизането им от стаята на Катерина Ивановна и му каза: „Тя не ме интересува“ — той страшно лъжеше в тази минута: той безумно я обичаше, макар да беше истина и това, че понякога я мразеше дотам, че можеше дори да я убие. Тук се събираха много причини: издъно потресена от случая с Митя, тя се хвърли към възвърналия се при нея Иван Фьодорович като към някакъв свой спасител. Тя беше обидена, оскърбена, унизена в чувствата си. И ето яви се пак човекът, който и по-рано така я беше обичал — о, тя знаеше много добре това — и чийто ум и сърце винаги беше поставяла толкова високо. Но строгата девойка не се отдаде цяла в жертва въпреки всичката Карамазовска неудържимост на желанията на своя възлюбен и всичкото му обаяние върху нея. В същото време я измъчваше непрекъснато разкаяние, че е изневерила на Митя, и в тежките минути на разправии с Иван (а те бяха много) направо му го казваше. Това именно той наречe в разговора с Альоша „лъжа върху лъжа“. Тук, разбира се, имаше наистина много лъжа и това най-много дразнеше Иван Фьодорович… но за всичко това после. С една дума, за известно време почти забрави Смердяков. И все пак две седмици подир първото си посещение при него пак почнаха да го мъчат все същите странни мисли както по-рано. Достатъчно е да се каже, че той почна непрекъснато да се пита защо тогава, последната нощ в къщата на Фьодор Павлович преди заминаването си, беше слизал тихичко като крадец по стълбите, за да се ослуша какво прави баща му долу. Защо по-късно си спомняше това с отвращение, защо на другия ден сутринта по пътя изведнъж го обзе мъка, а когато стигна до Москва, си каза: „Аз съм подлец!“ И ето сега веднъж му хрумна, че заради всичките тези мъчителни мисли може би е готов да забрави дори Катерина Ивановна, толкова силно го овладяха те пак внезапно! И точно когато си помисли това, срещна Альоша на улицата. Спря го веднага и изведнъж му зададе въпроса:

— Помниш ли, когато след обяда Дмитрий се втурна в къщи и би тате, а аз после ти казах на двора, че си запазвам „правото да желая“ — кажи, помисли ли си тогава, че желая смъртта на баща ни, или не?

— Помислих го — отговори тихо Альоша.

— Впрочем така си и беше, няма в същност какво да си се досетил. Но не ти ли мина през ум тогава и това, че аз желая именно „единият гад да изяде другата гадина“, тоест именно Дмитрий да убие тате, и то час по-скоро… и че и аз самият дори не бих отказал да съдействувам?

Альоша леко побледня и гледаше мълчаливо брат си в очите.

— Кажи де! — извика Иван. — Страшно много искам да знам какво си помислил тогава. Трябва ми: истината, истината! — Той тежко си пое дъх и загледа Альоша с някаква предварителна злоба.

— Прости ми, и това си помислих тогава — пошепна Альоша и млъкна, без да прибави нито едно „смекчаващо обстоятелство“.

— Благодаря! — отсече Иван, заряза Альоша и си тръгна бързо. Оттогава Альоша забеляза, че брат му Иван почна рязко да страни от него и дори сякаш го беше намразил, така че после и самият той вече престана да ходи при него. Но в същата минута, веднага след онази среща с него, Иван Фьодорович, без да си отива в къщи, изведнъж се запъти към Смердяков.

VII. Второто посещение при Смердяков

По това време Смердяков вече беше се изписал от болницата. Иван Фьодорович знаеше новата му квартира: именно в оная разкривена дървена къщица с две стаи, разделени от коридор. В едната стая се беше настанила Маря Кондратиевна с майка си, а в другата, отделно — Смердяков. Бог знае при какви условия се беше заселил у тях: безплатно ли живееше, или срещу заплащане? По-късно се реши, че се е заселил у тях като годеник на Маря Кондратиевна и че засега живее безплатно. И майката, и дъщерята много го уважаваха и гледаха на него като на по-висш човек от тях. Като почука и му отвориха, Иван Фьодорович влезе в коридора и упътен от Маря Кондратиевна, мина направо вляво в „гостната стая“, заемана от Смердяков. В тази стая имаше печка с гледжосани тухли и беше много топло. Стените бяха със сини тапети, наистина доста изпокъсани, а под тях, в пукнатините, гъмжаха огромно количество хлебарки, та се чуваше непрекъснато шумолене. Мебелировката беше мизерна: две пейки покрай двете стени и два стола до масата. А масата, макар и обикновена дървена, беше постлана с покривка на розови шарки. На двете малки прозорчета имаше по една саксия с гергини. В ъгъла — иконостас с икони. На масата стоеше малко, доста очукано медно самоварче и поднос с две чашки. Но Смердяков вече беше пил чай и самоварът беше угаснал… Самият той седеше на пейката до масата, гледаше в една тетрадка и дращеше нещо с пародръжка. До него имаше шишенце с мастило, както и нисък чугунен свещник, но впрочем със спермацетова свещица. Иван Фьодорович веднага разбра по лицето на Смердяков, че той се е съвзел напълно от болестта. Лицето му беше по-свежо, по-пълно, перчемчето му бухнало, косите на слепоочията му — пригладени. Беше облечен в пъстър памучен халат, но много вехт и доста изтъркан. На носа му имаше очила, с каквито Иван Фьодорович досега не беше го виждал. Това незначително обстоятелство като че дори двойно ядоса Иван Фьодорович: „Такава твар, пък и с очила!“ Смердяков бавно вдигна глава и внимателно изгледа влезлия през очилата; после ги сне мълчаливо и се понадигна от пейката, но някак не дотам почтително, дори някак лениво, единствено за да спази само най-необходимата учтивост, без каквато все пак почти не може. Всичко това мигом мина през ума на Иван, той изведнъж обхвана и забеляза всичко това, а главно — погледа на Смердяков, явно злобен, неприветлив и дори високомерен: „какво, един вид, се мъкнеш, нали се

наговорихме за всичко, защо си дошъл пак?“ Иван Фьодорович едва се сдържа:

— Горещо е при тебе — каза той, още прав, и разкопча палтото си.

— Съблечете се — позволи Смердяков.

Иван Фьодорович се съблече и хвърли палтото на пейката, взе единия стол с разтреперани ръце, бързо го премести до масата и седна. Смердяков успя да седне на пейката си преди него.

— Най-напред, сами ли сме? — строго и рязко попита Иван Фьодорович. — Няма ли да ни чуят оттатък?

— Никой нищо няма да чуе. Сам видяхте — коридор.

— Слушай, драги: какво ми изтърси тогава, като излизах от болницата, че ако си мълча за умението ти да разиграваш припадъци, и ти си нямало да съобщиш на следователя всичко за нашия разговор с тебе на вратата? Какво е това всичко? Какво разбираш под това? Заплашваше ли ме, а? Да не би да съм в някакъв съюз с тебе, да не би да ме е страх от тебе?

Иван Фьодорович изрече това съвсем разярен, като даваше да се разбере, явно и нарочно, че презира всякакви заобикалки и тактики и играе с открити карти. Очите на Смердяков блеснаха злобно, лявото му оченце замига и той веднага, макар сдържано и отмерено според обичая си, даде своя отговор: „Искаш, значи, открито, ето ти тогава съвсем открито.“

— А че ей това разбирах тогава и затуй го издумах, че вие, като знаехте отнапред за убийството на собствения ви родител, го оставихте тогава за жертва и за да не кажат после хората нещо лошо за вашите чувства, а може би и за нещо друго още — ето това обещах тогава да не издавам на началството.

Макар че Смердяков изрече това бавно и явно сдържайки се, но вече и в гласа му дори се усети нещо твърдо и настойчиво, злобно и нагло-предизвикателно. Дръзко се втренчи той в Иван Фьодорович, а на него в първата минута чак му притъмня пред очите.

— Как? Какво? Ти с ума ли си, или не?

— Аз съм напълно с ума си.

— Че мигар съм *знаел* тогава за убийството? — извика най-после Иван Фьодорович и силно удари с юмрук по масата. — Какво значи „и за нещо друго още“? — казвай, подлец!

Смердяков мълчеше и с все същия нагъл поглед продължаваше да разглежда Иван Фьодорович.

— Казвай, смрадлив шмекер, за какво „нещо друго“? — развика

се той.

— А за това „нещо друго“ имах предвид тогава, че и вие самият комай твърде желаехте тогава смъртта на баща си.

Иван Фьодорович скочи и с всичка сила го удари с юмрук в рамото, така, че онзи се люшна към стената. В един миг цялото му лице се обля в сълзи и като проговори: „Срамота е, господине, да биете слаб човек!“, той изведнъж си закри очите с памучната си кърпа на сини квадрати, съвсем замърсена, и се заля в тих, сълзлив плач. Измина около минута.

— Стига! Престани! — каза най-после заповеднически Иван Фьодорович, като седна пак на стола. — Не ме изкарвай от търпение.

Смердяков отлепи кърпичката от очите си. Всяка чертица на неговото сбръчкано лице изразяваше току-що понесената обида.

— Значи, ти, подлецо, си помислил тогава, че аз заедно с Дмитрий искам да убия баща си?

— Ваште тогавашни мисли не можех да зная — издума обидено Смердяков — и затова ви спрях, когато влизахте, за да ви изпитам по същия този параграф.

— Кое да изпиташ? Кое?

— А че именно самото това обстоятелство: ще ли ви се, или не ви се ще родителят ви да бъде час по-скоро убит!

Най-възмутителен за Иван Фьодорович беше този настойчив нахален тон, от който Смердяков упорито не искаше да се откаже.

— Ти си го убил! — викна той изведнъж.

Смердяков се усмихна презрително.

— Че не съм го убил аз, това вие самият знаете най-точно. И аз мислех, че умен човек няма защо повече да говори за това.

— Но защо, защо тогава се е явило у тебе такова подозрение спрямо мене?

— Както вече ви е известно, единствено от страх. Защото тогава бях в такова положение, че разтреперан от страх, подозирах всички. И вас също рекох да изпитам, щото, мисля си, ако и вие желаете същото това, което и братлето ви, край тогава на тази цялата работа, а аз ще загина покрай всичко това като муха.

— Слушай, преди две седмици друго говореше.

— Това същото имах предвид и в болницата, когато говорех с вас, само дето мислех, че вие и без много приказки ще разберете и прям разговор самият вие не желаете, като най-умен човек!

— Виж ти! Но отговаряй, отговаряй, настоявам: защо именно, как именно съм могъл да събудя тогава в твоята подла душа такова долно

за мен подозрение?

— Да убиете — това вие самият не сте могли по никой начин, пък и не сте искали, но да искате някой друг да го убие, това го искахте.

— И как спокойно, как спокойно говори! Че отде накъде ще искам, за какъв дявол ми е дотрябвало да искам?

— Как така за какъв дявол? Ами наследството? — злобно и някак дори отмъстително подхвана Смердяков. — Че на вас тогаз, след смъртта на родителя ви, на всеки от тримата братя можеше да се паднат близо четиридесет хиляди на човек, а може би и отгоре, пък ако се оженеше тогава Фьодор Павлович за същата тази госпожа Аграфена Александровна, тя веднага след венчавката щеше да прехвърли целия капитал на свое име, защото тя хич не е глупава, тъй че за вас, тримата братя, и две рубли нямаше да останат от родителя ви. А колко ги делеше тогава от венчавка? На косъм бяха: стига тази госпожа тъй само да си мръднеше кутренцето пред него, и той начаса щеше да се затири подире й в църквата с изплезен език.

Иван Фьодорович се сдържаше с мъка.

— Добре — изрече най-после той, — виждаш, че не скочих, не те пребих, не те убих. Казвай по-нататък: значи, според теб съм разчитал за това на брат си Дмитрий, на него съм се надявал?

— Че как да не се надявате на него; като убие, ще се лиши тогава от всички дворянски права, от чинове и имущество и ще отиде на заточение. И значи тогава неговата част от родителя ви ще остане за вас с брат ви Алексей Фьодорович, поравно, тоест вече не по четиридесет, а по шестдесет хиляди щяха да се паднат на всеки. Непременно тогава сте разчитали на Дмитрий Фьодорович.

— Ей, че те търпя аз тебе! Слушай, негоднико: дори да съм разчитал тогава на някого, то, разбира се, на тебе, а не на Дмитрий и заклевам се, предчувствувах дори от твоя страна някоя мръсотия… тогава… помня впечатлението си!

— И аз също помислих тогава за минутка, че и на мене също разчитате — ухили се подигравателно Смердяков, — тъй че със самото това още повече се изобличихте тогава пред мене, защото, ако сте предчувствували нещо за мене и в същото време заминахте, значи, с това същото като да сте ми казали: можеш да убиеш родителя ми, няма да преча.

— Подлец! Така си разбрал ти!

— А всичко туй все заради същата Чермашня. Моля ви се! Готвите се да заминете за Москва и на всичките молби на родителя си да заминете за Чермашня отказахте! А само поради една моя глупава

дума изведнъж се съгласихте! И защо ви трябваше тогаз да се съгласявате за тая Чермашня? Щом не тръгнахте за Москва, а заминахте за Чермашня без причина, само поради една моя дума, значи, очаквали сте нещо от мене.

— Не, кълна се, не! — изкрещя, скърцайки зъби, Иван.

— Как не? Следваше се, напротив, за тези мои тогавашни думи, вие, син на родителя си, най-напред да ме обадите в участъка и да ме набиете… най-малкото по мутрата още там, на място, да ме ударите, а вие, моля ви се, напротив, без ни най-малко да се разсърдите, начаса дружелюбно изпълнявате точно според моята извънредно глупава приказка и заминавате, което беше вече съвсем глупаво, щото вие трябваше да останете, за да пазите живота на родителя си… Как можех да не направя тогаз заключението?

Иван седеше навъсен, конвулсивно опрял юмруци в коленете си.

— Да, жалко, че не те ударих по мутрата — горчиво се усмихна той. — Не можех да те влача в участъка: кой щеше да ми повярва и какво бих могъл да посоча, докато мутрата… ах, жалко, че не се сетих: макар да е забранен боят по мутрата, но щях да я направя твоята на пестил.

Смердяков го гледаше почти с наслада.

— В обикновените случаи на живота — продума той с онзи самодоволно-доктринерски тон, с който спореше на времето с Григорий Василиевич за вярата и го дразнеше, изправен до масата на Фьодор Павлович, — в обикновените случаи на живота боят по мутрата сега наистина е забранен по закон и всички престанаха да бият, но в отличителните случаи на живота не само у нас, а и по целия свят, ако ще и в най-пълната французка република, все едно, продължават да бият както при Адам и Ева, пък и никога няма да престанат да бият, а вие и в отличителния случай тогава не посмяхте.

— За какво учиш французките вокабули? — кимна Иван към тетрадката, която беше на масата.

— Че защо да не ги уча, та да способствувам с това на образованието си, с мисълта, че и мене някога може да ми се случи да бъда в онез щастливи места на Европа.

— Слушай, изверг — засвятка с очи Иван и цял се затресе, — не ме е страх от твоите обвинения, каквито щеш показания дай за мене, и ако не те пребих ей сега, то е само защото те подозирам в това престъпление и ще те дам под съд. Аз ще те разкрия!

— А според мене по-добре си мълчете. Щото какво можете да кажете против мене при абсолютната ми невинност и кой ще ви

повярва? Но ако почнете, и аз всичко ще разправя, щото как може да не се защитя?

— Ти мислиш, че сега ме е страх от теб?

— И да не повярват в съда на всички тези думи, които сега ви говорих, но публиката ще повярва и ще е срамно за вас.

— Това значи пак, че „с умен човек да ти е драго да поговориш“, а? — скръцна със зъби Иван.

— Този път уцелихте. Хайде, умната.

Иван Фьодорович стана, цял разтреперан от негодувание, облече си палтото и без да отговаря повече на Смердяков, дори без да го погледне, излезе бързо от стаята. Прохладният вечерен въздух го освежи. Луната ярко грееше на небето. Страшен кошмар от мисли и чувства кипеше в душата му. „Да отида веднага да издам Смердяков? Но какво ще издам: той все пак е невинен. Той, напротив, ще ме обвини мене. В същност защо заминах тогава за Чермашня? Защо, защо? — питаше Иван Фьодорович. — Да, разбира се, аз очаквах нещо и той е прав…“ — И той за стотен път си спомни как последната нощ у баща си беше подслушвал от стълбите какво прави той, но сега вече си го опомни с такова страдание, че чак се закова на място като пронизан: „Да, това чаках тогава, истина е! Аз исках, аз именно исках убийството! Исках ли убийството, исках ли?… Трябва да убия Смердяков!… Ако не смея сега да убия Смердяков, не заслужава да живея!…“ Иван Фьодорович, без да се прибира в къщи, отиде тогава право у Катерина Ивановна и я изплаши с появата си: беше като безумен. Разправи й целия си разговор със Смердяков, дума по дума. Не можеше да се успокои, колкото и да го убеждаваше тя, ходеше непрестанно из стаята и говореше отривисто, странно. Най-после седна, облегна се на масата, подпря си главата с двете ръце и изрече странен афоризъм:

— Ако беше убил не Дмитрий, а Смердяков, разбира се, тогава съм солидарен с него, защото го подбуждах. Дали съм го подбуждал — не знам още. Но ако той е убиецът, а не Дмитрий, разбира се, убиец съм и аз.

Като изслуша това, Катерина Ивановна стана мълчаливо от мястото си, отиде при писалището си, отвори една кутия, която стоеше там, извади някакъв лист и го сложи пред Иван. Този лист беше същият онзи документ, за който Иван Фьодорович заяви после на Альоша като за „математическо доказателство“, че братът Дмитрий е убил баща им. Това беше писмо, писано от Митя в пияно състояние до Катерина Ивановна същата онази вечер, когато той се срещна на

полето с Альоша, който отиваше в манастира след сцената в дома на Катерина Ивановна, когато я оскърби Грушенка. Тогава, като се раздели с Альоша, Митя изтича до Грушенка; не се знае дали я беше заварил, но през нощта се озова в кръчмата „Столичен град“, където се напи здравата. Пиян, той поиска перодръжка и хартия и драсна един важен документ против себе си. Това беше екзалтирано, многоречиво и несвързано писмо, именно „пиянско“. Също както ако пиян човек, като се върне в къщи, почне да разправя извънредно разпалено на жена си или на някого от домашните как сега го били оскърбили, какъв подлец бал този, който го оскърбил, а той самият, напротив, колко прекрасен човек е и как ще му даде да се разбере на онзи подлец — и всичко това дълго, дълго, несвързано и възбудено, с удари по масата, с пиянски сълзи. Листът, който му дадоха в кръчмата за писмото, беше мръсно парче от обикновена хартия за писане, лошо качество, и от другата му страна беше написана някаква сметка. Очевидно за пиянското многоглаголствуване мястото не беше стигнало и Митя беше изписал не само всичките полета, но дори последните редове бяха написани напреко през предишните. Писмото имаше следното съдържание:

Фатална Катя!

Утре ще намеря пари и ще ти върна твоите три хиляди и сбогом, жена на великия гняв, но сбогом и моя любов! Да свършим! Утре ще търся пари от всички хора, а ако не намеря от хората, заклевам ти се, ще отида при баща си и ще му счупя главата, и ще му взема изпод възглавницата, стига да замине Иван. Да ме пратят на заточение, но трите хиляди ще ти върна. А ти прощавай. Покланям ти се до земята, защото съм подлец пред тебе. Прости ми. Не, по-добре не ми прощавай: по-лесно ще бъде и за мене, и за тебе! По-добре каторга, отколкото твоята любов, защото друга обичам, а нея ти днес добре си я опознала, как можеш да простиш? Ше убия моя крадец! Ше се махна от всички ви на Изток, та никого да не виждам и чувам. И нея също, защото не си само ти мъчителна, а и тя. Сбогом!

P.S. Пиша ти проклятия, а те обожавам! Усещам го в гърдите си. Останала е една струна и звъни. По-добре да се разкъса сърцето ми на две! Ше се убия, но най-напред все пак ще убия кучето. Ше му измъкна трите хиляди и ще ти ги хвърля. Макар че съм подлец пред тебе, но не съм крадец! Чакай трите хиляди. При песа, под дюшека, с розова панделка. Не съм аз крадецът, а ще убия моя крадец. Катя, не гледай презрително: Димитрий не е крадец, а убиец! Убил баща си и себе си погубил, за да стои и да не понася гордостта ти. И да не те обича.

PP.S. Целувам ти нозете, сбогом!

PP.SS. Катя, моли Бога да дадат хората пари. Тогава няма да съм в кърви, а ако не дадат — ще съм в кърви! Убий ме!

Роб и враг

Д. Карамазов.

Когато Иван прочете „документа“, съвсем се увери. Значи, убил е брат му, а не Смердяков. Щом не е Смердяков, значи, не е и той, Иван. Това писмо изведнъж доби в очите му математически смисъл. Никакви съмнения повече не можеше да има за него във виновността на Митя. Между другото никога не беше му хрумвало подозрението, че Митя може да е извършил убийството заедно със Смердяков, пък това не се и връзваше с фактите. Иван беше напълно успокоен. На другата сутрин само с презрение си спомняше за Смердяков и за подигравките му. След няколко дни дори се чудеше как е могъл толкова мъчително да се засяга от подозренията му. Той реши да го презре и да го забрави. Така мина месец. Той вече никого не разпитваше за Смердяков, но дочу на два пъти, че бил много болен и не бил с ума си. „Ще свърши с лудост“ — каза веднъж за него младият лекар Варвински и Иван запомни това. През последната седмица на този месец самият Иван започна да се чувствува много зле. Той вече беше ходил да се съветва с пристигналия малко преди процеса доктор от Москва, повикан от Катерина Ивановна. И именно по това време отношенията му с Катерина Ивановна се изостриха до немай-къде. Те бяха някакви влюбени врагове. Връщанията на Катерина Ивановна към Митя, мигновени, но силни, докарваха вече Иван до пълен бяс. Странно, че до последната сцена у Катерина Ивановна, която описахме, когато я посети пратеният от Митя Альоша, той, Иван, не бе чувал от нея нито веднъж през целия този месец съмнения за виновността на Митя, въпреки всичките й „връщания“ към него, които толкова мразеше. Забележително е и това, че той, усещайки, че мрази Митя от ден на ден все повече и повече, разбираше в същото време, че не го мрази заради „връщанията“ на Катя към него, а именно *заради това, че е убил баща им!* Той чувствуваше това и го съзнаваше напълно. И все пак десет дни преди съда отиде при Митя и му предложи план за бягство — план очевидно отдавна замислен. Тук освен главната причина, която го беше подбудила към такава крачка, имаше вина и една незараснала в сърцето му драскотина от една думичка на Смердяков, че за него, за Иван, било изгодно да обвинят брат му, защото сумата на наследството от баща им ще се увеличи тогава за тях с Альоша от четиридесет на шестдесет хиляди. Той реши да пожертвува тридесет хиляди от

собствените си пари, за да уреди бягството на Митя. На връщане от него тогава беше страшно тъжен и смутен: изведнъж взе да чувствува, че иска бягството не само за да пожертвува тридесет хиляди за него и да излекува драскотината, а и за нещо друго. „Дали не защото и аз в душата си съм същият убиец?“ — питаше се той. Нещо далечно, но парливо прояждаше душата му. Най-вече, през целия този месец страшно страдаше гордостта му, но за това после… Като докосна звънеца на квартирата си след разговора с Альоша, но реши изведнъж да отиде при Смердяков, Иван Фьодорович се покоряваше на едно особено, внезапно кипнало в гърдите му негодувание. Той изведнъж си спомни как Катерина Ивановна преди малко му беше викнала пред Альоша: „Ти, само ти ме увери, че той (тоест Митя) е убиецът!“ Щом си спомни това, Иван просто се вцепени: никога през живота си не беше я уверявал, че убиецът е Митя, напротив, дори себе си подозираше пред нея тогава, когато се върна от Смердяков. Напротив, тя, тя му представи тогава „документа“ и доказа виновността на брат му! И изведнъж сега вика: „Аз лично бях у Смердяков!“ Кога е била? Иван не знаеше нищо за това. Значи, тя съвсем не е тъй уверена във виновността на Митя! И какво можеше да й е казал Смердяков? Какво, какво именно й е казал той? Страшен гняв пламна в сърцето му. Изуми го мисълта, как е могъл преди половин час да остави без внимание тези думи и да не се развика още тогава. Той пусна звънеца и се втурна към Смердяков. „Този път може да го убия“ — помисли си по пътя.

VIII. Трета и последна среща със Смердяков

Още насред пътя му се вдигна остър, сух вятър, същият, какъвто духаше рано сутринта, и заваля ситен, гъст, сух сняг. Снегът падаше на земята, без да лепне по нея, вятърът го въртеше и скоро се изви същинска виелица. В тази част на града, където живееше Смердяков, почти нямаше улични лампи. Иван Фьодорович крачеше през мрака, без да забелязва виелицата, налучквайки инстинктивно пътя. Болеше го главата и слепоочията му мъчително туптяха. В китките на ръцете си усещаше някакви спазми. Малко преди да стигне къщичката на Маря Кондратиевна, Иван Фьодорович изведнъж срещна самотен пияница, нискоръст селяк, облечен в окърпено кожухче, който залиташе, мърмореше си нещо и се караше; и изведнъж преставаше да се кара и подемаше с дрезгав пиянски глас песен:

Ах, замина Ванка в Питер,
няма да го чакам аз.

Той обаче все прекъсваше на този втория ред и пак почваше да ругае някого, после пак изведнъж подкарваше същата песен. Иван Фьодорович отдавна вече чувствуваше страшна омраза към него, без дори да помисли за него, и изведнъж я осъзна. Веднага изпита непреодолимо желание да му стовари отгоре един юмрук. Точно в този миг се изравниха и селякът, като се олюля с всичка сила, изведнъж се блъсна силно в Иван. Той бясно го отблъсна. Селякът отлетя и се свлече като кютук на помръзналата земя, болезнено изстена само веднъж: о-о! — и млъкна. Иван направи крачка към него. Той лежеше възнак, съвсем неподвижно, в безсъзнание. „Ще замръзне!“ — помисли Иван и закрачи пак към Смердяков.

Още в коридора Маря Кондратиевна, която изскочи да отвори със свещ в ръце, му зашепна, че Павел Фьодорович (тоест Смердяков) е много болен и не че лежи, ами като да не е с ума си и дори чая казвал да махнат, не искал да пие.

— Е, какво, буйствува ли? — попита грубо Иван Фьодорович.

— Ами, напротив, съвсем тих, само че не разговаряйте с него много дълго… — помоли Маря Кондратиевна.

Иван Фьодорович отвори вратата и влезе в стаята.

Беше затоплено както предишния път, но в стаята личаха някои

промени: една от страничните пейки беше изнесена и на нейно място се беше появил голям, стар кожен диван, имитация на махагон. На него беше постлано легло с доста чисти бели възглавници. На леглото седеше Смердяков с все същия си халат. Масата беше пренесена пред дивана, тъй че в стаята беше станало съвсем тясно. На масата имаше някаква дебела книга с жълта подвързия, но Смердяков не я четеше, той май седеше просто така, без нищо да прави. С дълъг, мълчалив поглед посрещна Иван Фьодорович и като че ли никак не се учуди на идването му. Беше се променил много в лице, много беше отслабнал и пожълтял. Очите му бяха хлътнали, долните клепачи — посинели.

— Че ти наистина си болен? — спря се Иван Фьодорович. — Няма много да те задържа и дори няма да си съблича палтото. Къде да седна?

Той мина на другия край на масата, премести един стол до нея и седна.

— Какво гледаш и мълчиш? Дошъл съм само за един въпрос при тебе и се заклевам, че няма да изляза оттук без отговор: идвала ли е при тебе Катерина Ивановна?

Смердяков помълча доста, като продължаваше да гледа спокойно Иван, но изведнъж махна с ръка и отвърна лице от него.

— Какво? — извика Иван.

— Нищо.

— Как нищо?

— Е, идва, но какво ви влиза в работа. Оставете ме.

— Не, няма да те оставя! Казвай, кога е идвала?

— Хич не помня вече — усмихна се презрително Смердяков и изведнъж пак, обърнал лице към Иван, се втренчи в него с някакъв екзалтирано невиждащ поглед, със същия онзи поглед, с който го гледаше при срещата преди месец.

— Май и вие сте болен, отслабнал сте, на човек не мязате — продума той на Иван.

— Остави моето здраве, говори за каквото те питам…

— А какво са ви пожълтели очите, бялото на очите ви съвсем жълто. Много ли се мъчите, а?

Той се усмихна презрително и изведнъж направо се изсмя.

— Слушай, казах ти, че няма да мръдна оттук без отговор! — извика страшно ядосан Иван.

— Какво току ми досаждате? Какво ме мъчите? — страдалчески издума Смердяков.

— А, по дяволите! Не си ми притрябвал. Отговори ми на въпроса

и веднага си отивам.

— Няма какво да ви отговарям! — пак сведе очи Смердяков.

— Уверявам те, че ще те накарам да отговаряш.

— Какво се безпокоите все! — изведнъж се втренчи в него Смердяков, но не с презрение, а вече почти с някаква погнуса. — Затуй, че съдът ще почне утре? Вас нищо не ви заплашва, успокойте се най-после! Вървете си в къщи, легнете си спокойно, не бойте се от нищо.

— Не те разбирам… от какво да се страхувам утре? — възкликна учуден Иван и изведнъж наистина някаква уплаха смрази душата му. Смердяков го измери с очи.

— Не раз-би-ра-те? — провлече той укорно. — Умен човек, пък какви комедии разиграва!

Иван го гледаше мълчаливо. Дори този неочакван тон към него от бившия негов лакей, съвсем някак небивало високомерен, беше необикновен. Такъв тон все пак не му беше държал дори и миналия път.

— Казвам ви, няма защо да се страхувате. Няма да кажа нищо против вас, няма улики. Я, ръцете ви треперят. Какво са ви се разиграли пръстите? Вървете си в къщи, *не сте вие убили*.

Иван потръпна, спомни си за Альоша.

— Знам, че не съм аз… — измънка той.

— Зна-а-ете ли? — подхвана пак Смердяков.

Иван скочи и го сграбчи за рамото.

— Казвай всичко, гадино! Казвай всичко!

Смердяков никак не се уплаши. Той само прикова очи в него с безумна омраза.

— Тогава пък вие сте убили, щом е така — яростно му прошепна той.

Иван се отпусна на стола, сякаш проумял нещо. Той злобно се усмихна:

— Ти пак за онова ли? За онова, дето миналия път?

— Че и миналия път стояхте пред мене и всичко разбирахте, разбирате го и сега.

— Разбирам само, че си луд.

— Как не ви омръзна. Ето ни на четири очи, защо сега да се баламосваме, защо да разиграваме комедии? Или все още искате да го прехвърлите само върху мене, и то в очите ми? Вие го убихте и вие сте главният убиец, пък аз бях само вашият помощник, слуга, Личарда верни[262], и по ваше нареждане извърших таз работа.

— Извършил си? Та нима ти си убил? — изстина Иван. Нещо като че разтърси мозъка му и той цял затрепери в ситни студени тръпки. В този миг вече самият Смердяков учудено го погледна: вероятно най-после го беше слисала искреността в уплахата на Иван.

— Че мигар наистина нищо не сте знаели? — измънка той недоверчиво, усмихнат накриво срещу му.

Иван продължаваше да го гледа, езикът му сякаш залепна.

Ах, замина Ванка в Питер,
няма да го чакам аз —

проехтя изведнъж в главата му.

— Знаеш ли какво: страх ме е, че си сън, че си призрак отпреде ми! — едва проговори той.

— Няма никакъв призрак тука освен нас двама ни и още един трети. Без съмнение, че е тука сега, този третият, намира се помежду двама ни.

— Кой е той? Кой се намира? Кой трети? — продума изплашен Иван Фьодорович, като се оглеждаше наоколо и трескаво търсеше с очи някого из ъглите.

— Тоз трети е Бог, самото онова провидение, то сега е тука с нас, само че го не търсете, няма да го намерите.

— Ти излъга, че си убил! — бясно ревна Иван. — Или си луд, или ме дразниш както миналия път!

Смердяков, както и одеве, все го следеше изпитателно, без да се плаши ни най-малко. Той все още не можеше да победи своята недоверчивост, все още му се струваше, че Иван „всичко знае“, а само така се преструва, та „в очите му да прехвърли всичко върху него“.

— Почакайте — изговори най-после със слаб глас и изведнъж измъкна изпод масата левия си крак и започна да си запретва панталона. Кракът му беше обут с дълъг бял чорап и с чехъл. Без да бърза, Смердяков свали ластика и пъхна пръсти надълбоко в чорапа. Иван Фьодорович го гледаше и изведнъж се разтърси в конвулсивен страх.

— Луд! — извика той и като скочи бързо от мястото си, така се дръпна назад, че си удари гърба в стената и сякаш залепна за нея, цял изопнат неподвижно. Той гледаше в безумен ужас Смердяков. Онзи, без да се смути ни най-малко от уплахата му, все още ровеше в чорапа, като че се мъчеше да напипа и да измъкне с пръсти нещо от него. Най-после го хвана и почна да го измъква. Иван Фьодорович видя, че това са някакви книжа, или някаква пачка книжа. Смердяков я измъкна и я

сложи на масата.

— Ето! — тихо каза той.

— Какво? — извика разтреперан Иван.

— Благоволете да погледнете — пак така тихо изрече Смердяков.

Иван направи крачка към масата, взе пакета и почна да го развива, но изведнъж отдръпна пръсти, сякаш беше докоснал някаква отвратителна, страшна гадина.

— А пръстите ви все треперят в спазми — обади се Смердяков и бавно разви хартията. Под обвивката се оказаха три пачки пъстри банкноти от по сто рубли.

— Всички са тука, трите хиляди, можете да не ги броите. Вземете ги — подкани той Иван и кимна към парите.

Иван се отпусна на стола. Той беше блед като платно.

— Ти ме изплаши… с този чорап… — издума той, усмихвайки се някак странно.

— Че мигар наистина, наистина досега не сте знаели? — попита още веднъж Смердяков.

— Не, не знаех. Все мислех, че е Дмитрий. Брате! Брате! Ах! — Той изведнъж се хвана за главата с двете ръце. — Слушай: сам ли го уби? Без брат ми, или с брат ми?

— Само с вас, с вас заедно убих, а Дмитрий Фьодорович си е направо невинен.

— Добре, добре… За мене после. Защо така целият треперя… Дума не мога да продумам.

— Тогава все бяхте смел, „всичко било позволено“, разправяхте, а сега на, как се изплашихте! — пошепна учуден Смердяков. — Не искате ли лимонада, ей сега ще поръчам да ви донесат. Може да ви освежи. Само че най-напред това трябва да се покрие.

И той пак кимна към пакета. Понечи да стане да извика от вратата Маря Кондратиевна, за да направи лимонада и да им донесе, но докато търсеше с какво да покрие парите, за да не ги види тя, извади си най-напред кърпата, но тъй като пак беше много мръсна, взе от масата онази единствена дебела жълта книга, която Иван забеляза, когато влизаше, и затисна парите с нея. Заглавието на книгата беше: „Слово светаго отца нашего Исаака Сирина“. Иван Фьодорович успя машинално да го прочете.

— Не искам лимонада — каза той. — За мене после. Седни и кажи: как го направи? Всичко кажи…

— Да бяхте си свалили поне палтото, че ще заврите.

Иван Фьодорович като че едва сега се сети, смъкна си палтото и

го хвърли на пейката, без да стане от стола.

— Казвай, моля ти се, казвай!

Той сякаш замря. Чакаше уверен, че Смердяков сега ще каже всичко.

— Относно това, как стана ли? — въздъхна Смердяков. — По най-естествения маниер стана, според същите онези ваши думи.

— За моите думи после — прекъсна го пак Иван, но вече без да вика както преди, твърдо изговаряйки думите и сякаш с пълно самообладание. — Разкажи само подробно как го извърши. Всичко подред. Не пропускай нищо. Подробностите, главно подробностите. Моля те.

— Вие заминахте, аз паднах тогаз в избата…

— Епилепсия, или се престори?

— То се знае, че се престорих. За всичко се престорих. Слязох спокойно по стълбите чак долу и си легнах спокойно и чак като легнах, се разкрещях. И се мятах, докато ме изнесат.

— Стой! И през цялото време, и после, и в болницата, все си се преструвал?

— Съвсем не. Още на другия ден сутринта, още преди болницата, ме хвана истинска епилепсия и то толкова силна, че от сума години не беше ми се случвала. Два дни бях съвсем в несвяст.

— Добре, добре. Продължавай по-нататък.

— Сложиха ме на онова легло, знаех си, дето е зад преградката, защото Марфа Игнатиевна, колчем съм бил болен, винаги ме е слагала да спя зад същата тази преградка у тях. Тя винаги е била много нежна към мене още от самото ми рождение. През нощта стенех, но тихо. Все очаквах Дмитрий Фьодорович.

— Как го чакаше, да дойде при тебе ли?

— Защо при мене. В къщата го чаках, щото за мене вече нямаше никакво съмнение, че той тази същата нощ ще дойде, щото като се беше лишил от мене и като нямаше никакви сведения, непременно трябваше сам да влезе в къщи през стобора, както знаеше, и да извърши нещо.

— А ако не дойдеше?

— Тогаз нямаше да стане нищо. Без него нямаше да се реша.

— Добре, добре… говори по-разбрано, не бързай, главно — не пропущай нищо!

— Очаквах, че ще убие Фьодор Павлович… Бях сигурен. Щото аз тъй го бях подготвил вече… през последните дни… а главното — онези знаци му станаха известни. При неговата мнителност и ярост,

която се беше насъбрала у него през тези дни, той трябваше непременно да влезе в къщата с тия знаци. Непременно. И аз така го очаквах.

— Чакай — прекъсна го Иван, — но ако той беше убил, щеше да вземе парите и да ги отвлече: така трябва да си разсъждавал? Какво щеше да се падне на тебе тогава? Не виждам.

— Че той нямаше да намери никога парите. Аз така го бях научил, че парите са под дюшека. Само че това не беше истина. Порано бяха в едно ковчеже, тъй беше. А после аз научих Фьодор Павлович, тъй като той единствено на мене в цялото човечество ми се доверяваше, да пренесе същия този пакет с парите в ъгъла зад иконите, щото за там никой няма да се сети, особено ако дойде набързо. Та този пакет стоеше там в ъгъла зад иконите. А под дюшека просто щеше да е смешно да ги държи, ами поне в ковчежето, заключени. А сега тук всички повярваха, че са били под дюшека. Глупаво разсъждение. Така че ако Дмитрий Фьодорович беше извършил същото това убийство, след като не намери нищо, или щеше да избяга колкото се може по-бърже от страх от всяко шумолене, както се случва винаги с убийците, или пък щяха да го арестуват. И тогава можех по всяко време на другия ден или дори още същата нощ да ида и да задигна същите пари зад иконите и всичко щеше да се стовари върху Дмитрий Фьодорович. На това винаги можех да се надявам.

— Е, ами ако не го убиеше, а само го пребиеше?

— Ако не го убиеше, аз, разбира се, нямаше да посмея да взема парите и всичко щеше да отиде напусто. Но имаше и такава възможност, че ще го пребие до безсъзнание и аз в туй време да сваря да ги взема, а после на Фьодор Павлович ще излепартувам, че не друг, а Дмитрий Фьодорович, след като го е пребил, е вдигнал парите.

— Чакай… обърках се. Значи, все пак Дмитрий е убил, а ти си взел само парите?

— Не, не го уби той. Така де, можех и сега да кажа пред вас, че той е убиецът, но не искам да лъжа пред вас, щото… щото, ако вие наистина, както сам виждам, не сте разбрали нищо досегичка и не сте се престрували пред мене, та да прехвърлите върху мене в очите ми явната си вина, то все пак вие сте виновен за всичко, защото знаехте за убийството и ме оставихте да убия, а пък вие самият, макар да знаехте всичко, си заминахте. Затова искам тази вечер това да ви го докажа в очите, че главният убиец в случая сте само вие, пък аз съм само най-неглавният, макар че аз го убих. А вие сте законният убиец!

— Защо, защо аз да съм убиецът? О, Боже! — не издържа най-

после Иван, като забрави, че всичко за себе си беше отложил за края на разговора. — Пак тази Чермашня ли? Чакай, кажи, защо ти е трябвало моето съгласие, щом твърдиш, че си взел Чермашня за съгласие? Как ще го обясниш това сега?

— Уверен във вашето съгласие, вече щях да знам, че като се върнете, няма да вдигнете олелия за тези изчезнали три хиляди, ако някак началството беше ме заподозряло мене вместо Дмитрий Фьодорович или в съдружничество с Дмитрий Фьодорович: напротив, щяхте да ме защитите от другите… А като получехте наследството, някога после можеше да ме наградите, в целия ми по-нататъшен живот, щото все пак сте благоволили да получите това наследство чрез мене, тъй като, ако се беше оженил за Аграфена Александровна, щяхте да видите чушки.

— А! Значи, си имал намерение да ме мъчиш и после, цял живот! — скръцна със зъби Иван. — Ами ако аз тогава не бях заминал, а те бях обадил на властите?

— Че какво можехте тогава да обадите? Дето съм ви надумвал да заминете за Чермашня ли? Че това са глупости. Освен това вие след нашия разговор щяхте или да заминете, или да останете. Ако бяхте останали, тогава нямаше да стане нищо, аз щях да си знам, че не искате таз работа, и нямаше да предприемам нищо. А пък щом сте заминали, значи, сте ме успокоили, че няма да посмеете да ме дадете под съд и ще ми опростите тези три хиляди. Пък и после нямаше да можете никак да ме преследвате, щото тогава щях да разправя всичко това пред съда, тоест не че съм откраднал или убил — това нямаше да го кажа, — ами че вие сте ме подсторили да откраднa и да убия, само че аз не съм се съгласил. Затова ми трябваше тогава вашето съгласие, та да не можете после с нищо да ме притиснете, щото къде ви са доказателствата, пък аз винаги бих могъл да ви притисна, като разкрия как сте жадували за смъртта на родителя си и, кълна ви се, че цялата публика щеше да повярва на това и щеше да ви е срам за цял живот.

— Значи, така, значи съм жадувал, а? — пак проскърца със зъби Иван.

— Жадувахте несъмнено и с мълчаливото си съгласие ми разрешихте тогава тази работа — твърдо го погледна Смердяков. Той беше много отпаднал и говореше тихо и уморено, но нещо вътрешно и спотаено го възпламеняваше, явно имаше някакви намерения. Иван предчувствуваше това.

— Продължавай по-нататък — каза му той, — продължавай за онази нощ.

— Че какво по-нататък! Лежах, значи, и чувам, като че ли вика господарят. А Григорий Василиевич преди това изведнъж стана и излезе, и изведнъж изкрещя, а после всичко тихо, мрак. Лежа си аз, чакам, сърцето ми тупти, не мога да изтрая. Станах най-после и тръгнах — виждам наляво прозорецът му към градината отворен и тръгнах наляво, за да се ослушам жив ли е там, или не, и чувам, че господарят шари из стаята и охка, значи, жив. Ех, мисля си. Отидох до прозореца, викнах на господаря: „Аз съм!“ А той ми отвръща: „Той беше, той, но избяга.“ Тоест Дмитрий Фьодорович, значи, е бил. „Уби Григорий!“ — „Къде?“ — шепна му. „Там, в ъгъла“ — скочи и също шепне. „Почакайте“ — казвам. Тръгнах към ъгъла да търся и се блъснах при стената в Григорий Василиевич, лежи, целият в кръв, в безсъзнание. Значи, вярно е, че е идвал Дмитрий Фьодорович, хрумна ми тутакси в главата и начаса реших да свършва всичко внезапно, тъй като Григорий Василиевич и да е жив още, но като е в несвяст, засега няма да види нищо. Имаше само един риск, че ще се събуди ненадейно Марфа Игнатиевна. Аз го почувствувах в същата минута, само че тази жажда вече ме беше обхванала цял, та чак дъхът ми се спря. Отидох пак при прозореца на господаря и казвам: „Тук е, дойде, Аграфена Александровна дойде, иска да влезе.“ Просто се разтрепери цял като дете. „Къде тук? Къде?“ — ахка, но още не вярва. „Там, казвам, стои, отключете!“ Гледа ме през прозореца и хем вярва, хем не вярва, а го е страх да отключи, вече и от мене се бои, мисля си. И смешно нещо: изведнъж реших да му изчукам същите онези знаци на прозореца, че уж Грушенка е дошла, пред очите му: на думите като че не вярваше, а щом< изчуках знаците, начаса изтича да отвори вратата. Отвори. Аз рекох да вляза, а той стои, препречил си тялото и не ме пуща. „Къде е тя, къде е тя?“ — гледа ме и трепери. Е, мисля си: щом от мен се бои така — лоша работа. И чак краката ми се подгънаха от страх, че няма да ме пусне в стаята или ще викне, или Марфа Игнатиевна ще дотърчи, или ще стане нещо, не помня вече, сигурно съм пребледнял и аз пред него. Шепна му: „Че там е, там, под прозореца: как така, казвам, да не я виждате?“ — „Ами доведи я де!“ — „Страхува се, казвам, изплашила се от вика, скрила се в храста, идете, викнете я вие, казвам, от кабинета.“ Тича той, отиде до прозореца, постави на него свещта. „Грушенка, вика, Грушенка, тук ли си?“ Вика, а не ще да се покаже от прозореца от страх, щото страшно се уплаши от мене, затова не смееше да се отдалечи от мене. „Че ето я, казвам (отидох до прозореца, цял се подадох навън), ето я в храста, смее ви се, виждате ли я?“ Той изведнъж повярва, просто се затресе, страшно влюбен беше в нея, и

цял се надвеси през прозореца. Тогава аз грабнах същото онова чугунено преспапие от масата му, помните ли го, трябва да тежи три фунта, замахнах и изотзад право в темето с ръба. Хич не гъкна. Само се схлузи долу, а аз още веднъж и още веднъж. На третия път усетих, че му пробих черепа. Той току се повали възнак, с лицето нагоре, цялото в кръв. Огледах се: по мене няма кръв, не ме е опръскал, изтрих преспапието, оставих го, където си беше, отидох при иконите, извадих парите от пакета, а пакета хвърлих на пода и онази розова панделка — до него. Слязох в градината, цял треперя. И право при онази ябълка, дето е с хралупа, вие я знаете тази хралупа, а пък аз отдавна й бях хвърлил око, в нея вече имаше парцалче и хартия, бях ги приготвил отдавна; увих цялата сума в хартията, а после в парцала и я напъхах вътре. Така стоя там повече от две седмици, ей тази същата сума, после, чак след като излязох от болницата, я извадих. Върнах се на леглото си; легнах си и мисля в страх: „Ако съвсем е убит Григорий Василиевич, от това може да стане много лошо, пък ако ли не е убит и се свести, ще стане много добре, щото той тогава ще бъде свидетел, че Дмитрий Фьодорович е идвал, а, значи, той го е убил и е отнесъл парите.“ Почнах тогава да стена от съмнение и нетърпение, час по-скоро да събудя Марфа Игнатиевна. Стана тя най-после, рече да дойде при мене, но като видя изведнъж, че го няма Григорий Василиевич, изтърча, и чувам, писна в градината. Е и така нататъка, цялата нощ, аз вече бях успокоен за всичко.

Разказвачът спря. Иван през цялото време го слушаше с гробно мълчание, без да мръдне, без да снема очи от него. А Смердяков, докато разказваше, само нарядко го поглеждаше, а повечето гледаше встрани. Като свърши разказа, той явно сам се развълнува и тежко задиша. По лицето му изби пот. Не можеше обаче да се отгатне разкаяние ли изпитва, или нещо друго.

— Чакай — подхвана, съобразявайки нещо, Иван. — Ами вратата? Щом е отворил вратата чак на тебе, как е могъл Григорий да я види отворена преди тебе? Нали Григорий я е видял преди тебе?

Интересно беше, че Иван питаше с най-спокоен глас, дори като че ли със съвсем друг тон, който не беше никак злобен, и ако някой беше отворил сега вратата и беше ги погледнал от прага, непременно би извадил заключение, че те седят и разговарят миролюбиво по някакъв обикновен, макар и интересен въпрос.

— Относително тази врата и че Григорий Василевич уж видял, че е отворена, това само така му се е сторило — усмихна се изкриво Смердяков. — Зер той, да ви кажа, не е човек, а просто упорит катър:

не е видял, а му се е сторило, че е видял — и не можете му го изби из главата. То е късмет за двама ни е вас, дето го е измислил, щото така вече без друго в края на краищата ще обвинят Дмитрий Фьодорович.

— Слушай — издума Иван Фьодорович, сякаш започваше пак да се обърква и правеше усилия да разбере нещо, — слушай… Исках да те питам и за много други неща, но забравих… Все забравям и се объркам… Да! Кажи ми поне това: защо си разпечатал пакета и си го оставил там, на пода? Защо не си ги отнесъл просто с него… когато разправяше, стори ми се, че говориш така за този пакет, като че ли така е трябвало да се направи… а защо е трябвало така да се направи, не мога да разбера…

— А че направих го така поради една причина. Защото човек, който знае и е свикнал, такъв като мене например, който сам е видял тез пари от по-рано и може би сам ги е загъвал в този пакет, и е гледал със собствените си очи как са го запечатвали и надписвали, то такъв човек от къде на къде, ако примерно той е убил, ще вземе тогава след убийството да разпечатва този пакет, и то като толкова бърза, щом знае и без това съвсем на сигурно, че тези пари се намират непременно в този пакет? Напротив, ако беше похитител като мене например, той просто щеше да пъхне този пакет в джоба си, без да го разпечата, и да се измъкне час по-скоро с него. Обаче Дмитрий Фьодорович е съвсем друго нещо: той само беше чувал за пакета, самия него не беше го виждал и ето, като го намира, да речем, уж под дюшека, час по-скоро го разпечатва на мястото, за да провери: там ли са наистина тези пари. А е хвърлил пакета там, без да има време да помисли, че той ще остане като улика след него, щото той не е истински крадец и по-рано никога нищо явно не е крал, щото е дворянин от коляно, пък ако сега е решил да открадне, то е именно като че не да открадне, ами е дошъл само да си вземе нещо, дето е било негово собствено, тъй като е известил предварително за това на целия град и дори се е похвалил отрано гласно пред всички, че ще отиде и ще си вземе собствеността от Фьодор Павлович. Същата тази мисъл аз не че я казах ясно на прокурора, когато ме разпитва, но напротив, някак го насочих със загатвания, като че сам не разбирам и като че той самият го е измислил, а не че съм му го намекнал аз — така че на господин прокурора от същото това мое загатване чак лиги му потекоха…

— Но нима, нима всичко това още тогава, на място си го обмислил? — извика Иван Фьодорович извън себе си от учудване. Той пак гледаше изплашено Смердяков.

— Моля ви се, че може ли всичко това да се измисли в такава

бързотия? Всичкото беше обмислено от по-рано.

— Е… е, на тебе, значи, дяволът ти е помагал! — извика пак Иван Фьодорович. — Не, ти не си глупав, ти си много по-умен, отколкото те мислех…

Той стана с очевидното намерение да се разходи из стаята. Беше му страшно тежко. Но тъй като масата преграждаше пътя и почти трябваше да се промъква между нея и стената, той само зави на място и пак седна. Това, че не можа да се разтъпче, може би именно го подразни изведнъж и той, изпаднал почти в предишното си изстъпление, се развика:

— Слушан, нещастни, презрени човече! Нима не разбираш, че ако не съм те убил досега, то е само защото те пазя за утрешния отговор пред съда? Бог е свидетел — вдигна Иван ръка нагоре, — може би и аз съм бил виновен, може би наистина съм имал тайното желание… да умре баща ми, но, кълна ти се, не съм бил толкова виновен, колкото ти мислиш, и може би изобщо не съм те подучвал. Не, не, не съм те подучвал! Но все едно, аз ще свидетелствувам сам срещу себе си, още утре, в съда, реших това! Всичко ще кажа, всичко. Но ние с тебе ще се явим заедно! И каквото и да говориш ти против мене в съда, каквото и да свидетелствуваш — приемам и не ме е страх от тебе; сам ще потвърдя всичко! Но и ти ще трябва да си признаеш пред съда! Ще трябва, ще трябва, заедно ще отидем! Така ще стане!

Иван изговори това тържествено и енергично и ясно беше по пламналия му поглед, че точно така ще стане.

— Болен сте вие, виждам аз, съвсем сте болен. Съвсем ви са жълти очите — издума Смердяков, но без никаква подигравка, дори сякаш със съболезнование.

— Заедно ще отидем! — повтори Иван. — И ако ти не отидеш, все едно, аз сам ще си призная.

Смердяков помълча, като че се замисли.

— Нищо подобно няма да стане и вие няма да отидете — реши той най-после безапелационно.

— Ти не ме разбираш! — извика укорно Иван.

— Много срамно ще бъде за вас, ако си признаете сам всичко. А още по-безполезно ще бъде, съвсем безполезно, щото аз ще кажа направо, че нищо подобно не съм ви казвал никога, а че вие или сте болен (а има нещо такова), или пък дотолкова сте пожалили брата си, че сте пожертвували себе си, а мене сте набедили, тъй като сте ме смятали през целия си живот все едно за мушица, а не за човек. Е, и кой ще ви повярва, пък и имате ли поне едно доказателство?

— Слушай, тези пари ти ми ги показа сега, разбира се, за да ме убедиш.

Смердяков вдигна от пакета „Исаак Сирин“ и го отмести.

— Тези пари ги вземете със себе си и ги отнесете — въздъхна Смердяков.

— Разбира се, ще ги взема! Но защо ми ги даваш, щом си убил заради тях? — погледна го Иван с голямо учудване.

— Никак не ми трябват на мене — продума с разтреперан глас Смердяков, като махна с ръка. — Имах една такава мисъл по-рано, че е тия пари ще почна живот — в Москва, или по-скоро зад граница, имах една такава мечта, а най-много заради това, че „всичко е позволено“. Наистина вие ме учехте на това, щото много пъти сте ми говорили тогава: щото ако го няма безконечния Бог, няма никаква добродетел, пък и никаква нужда няма от нея тогава. Това вие наистина го говорехте. Така си помислих и аз.

— Със собствения си ум ли стигна до това? — усмихна се изкриво Иван.

— Под ваше ръководство.

— А сега, значи, си повярвал в Бога, щом връщаш парите, а?

— Не, не съм повярвал — пошепна Смердяков.

— Тогава защо ги връщаш?

— Стига… нищо! — пак махна с ръка Смердяков. — Вие самият тогаз все говорехте, че всичко е позволено, а сега защо сте тъй разтревожен вие самият? Дори искате да отидете и да дадете показания против себе си… Само че нищо подобно няма да стане! Няма да отидете да се излагате! — твърдо и убедено реши пак Смердяков.

— Ще видиш! — каза тихо Иван.

— Невъзможно е. Вие сте твърде умен. Обичате парите, аз знам това, и почитта обичате, щото сте много горд, женската прелест премного обичате, а най-много от всичко — да живеете в спокойно доволство и никому да не се кланяте — това вече най-много. Няма да поискате да си развалите живота навеки, като се изложите така пред съда. Вие сте като Фьодор Павлович, от всичките му деца най-много сте се метнали на него, същата душа имате като него.

— Ти не си глупав — продума Иван, сякаш поразен;, кръвта нахлу в лицето му. — По-рано мислех, че си глупав. Сега ти си сериозен! — отбеляза той, гледайки изведнъж някак по-иначе Смердяков.

— Поради гордостта си сте мислили, че съм глупав. Вземете парите.

Иван взе и трите пачки банкноти и ги пъхна в джоба си, без да ги завива в нищо.

— Утре ще ги покажа в съда — каза той.

— Там никой няма да ви повярва, понеже сега си имате пари доста, взели сте ги от ковчежето си и сте ги занесли.

Иван стана от мястото си.

— Повтарям ти, че ако не съм те убил, то е единствено защото си ми нужен за утре, помни това, не го забравяй!

— Че какво, убийте ме. Убийте ме сега — продума изведнъж странно Смердяков, гледайки странно Иван. — И това няма да посмеете — прибави той, като се усмихна горчиво. — Нищо няма да посмеете, предишни смели човече!

— До утре! — извика Иван и тръгна да си върви.

— Почакайте… покажете ми ги още веднъж.

Иван извади банкнотите и му ги показа. Смердяков ги гледа десетина секунди.

— Е, вървете си — продума той, като махна с ръка. — Иван Фьодорович! — пак току извика подире му.

— Какво искаш? — обърна се Иван, вече тръгнал.

— Сбогом!

— До утре! — извика пак Иван и излезе из стаята.

Виелицата още продължаваше. Той извървя първите крачки бодро, но изведнъж сякаш почна да се олюлява. „Това е нещо физическо“ — помисли той, като се подсмихна. Сякаш някаква радост озари сега душата му. Той почувствува в себе си някаква безкрайна твърдост: край на колебанията, които толкова ужасно го мъчеха напоследък! Решението беше взето „и няма вече връщане назад“ — помисли той щастлив. Но в този миг изведнъж се препъна в нещо и насмалко не падна. Той се спря и забеляза в краката си поваления от него селяк, който все така лежеше на същото място, несвестен, неподвижен. Виелицата вече беше засипала почти цялото му лице. Иван изведнъж го грабна и го помъкна на гръб. Като видя отдясно светлина в една къщичка, той отиде, почука на капаците на прозорците и помоли обадилия се еснафлия, собственика на къщичката, да му помогне да дотътри селяка до участъка, обещавайки тутакси да му даде три рубли награда. Еснафлията се приготви и излезе. Няма да описвам подробно как успя тогава Иван Фьодорович да постигне целта си и да настани селяка в участъка, за да може начаса да го прегледа доктор, при което пак даде и тук с щедра ръка „за разноските“. Ще кажа само, че тази работа му отне почти цял час време. Но Иван

Фьодорович остана много доволен. Мислите му се ширеха и работеха. „Ако не бях взел тъй твърдо решението си за утре — помисли си той изведнъж, — нямаше да губя цял час да настанявам селяка, а щях да мина покрай него и само да плюя на това, че щял да замръзне… Но как съм в състояние да наблюдавам себе си! — помисли той в същата минута с още по-голяма наслада. — А те там решиха, че полудявам!“ Като стигна до дома си, изведнъж го спря внезапният въпрос: „А не трябва ли още сега да отида при прокурора и да му кажа всичко?“ Той реши въпроса, като сви пак към къщи: „Утре всичко наведнъж!“ — пошепна той и, чудно нещо, почти всичката му радост, всичкото му доволство от себе си мигом изчезнаха. А когато влезе в стаята си, нещо ледено докосна изведнъж сърцето му, нещо като спомен или по-право припомняне за нещо мъчително и отвратително, което се намира именно в тая стая сега, в този момент, пък и по-рано е било. Той се тръшна уморен на дивана. Старицата донесе самовара, той запари чая, но не го докосна; отпрати старицата до утре. Седеше на дивана и чувствуваше, че му се вие свят. Чувствуваше, че е болен и безсилен. Започна по едно време да заспива, но стана неспокойно и походи из стаята, за да прогони съня. На моменти му се струваше, че бълнува. Но не беше болестта, която го занимаваше най-много: като седна пак, той почна от време на време да се озърта наоколо, сякаш търсеше нещо. Направи го на няколко пъти. Най-после погледът му се насочи внимателно в една точка. Иван се поусмихна, но гневна червенина заля лицето му. Той дълго седя на мястото си, подпрял здраво главата си с двете ръце, и все пак гледайки изкосо в предишната точка, в дивана, който стоеше до отсрещната стена. Очевидно там нещо го дразнеше, някакъв предмет — безпокоеше го, мъчеше го.

IX. Дяволът. Кошмарът на Иван Фьодорович

Не съм доктор, но все пак чувствувам, че е дошла минутата, когато ми е абсолютно необходимо да обясня на читателите поне малко от малко естеството на болестта на Иван Фьодорович. Избързвайки малко, ще кажа само едно: той беше сега, тази вечер именно, в навечерието на онова помрачение, което най-накрая напълно завладя неговия отдавна разстроен, но упорито съпротивлявал се досега на болестта организъм. Без да разбирам нищо от медицина, ще се осмеля да изкажа предположението, че наистина може би с ужасно напрежение на волята си той бе успял за известно време да забави болестта, мечтаейки, разбира се, да я преодолее напълно. Знаеше, че е болен, но изпитваше отвращение да бъде болен тогава, в тази настъпваща съдбоносна минута в живота му, когато трябваше да бъде налице, да каже думата си смело и решително и сам да „оправдае себе си пред себе си“. Той впрочем ходи веднъж при новия доктор от Москва, повикан от Катерина Ивановна поради нейната фантазия, за която вече споменах по-горе. Докторът, като го изслуша и прегледа, стигна до заключението, че той има дори нещо като разстройство на мозъка, и никак не се учуди на някои признания, които той му направи, макар и с отвращение. „Във вашето състояние халюцинациите са твърде възможни — реши докторът, — макар че те трябва да се проверят… изобщо необходимо е да се почне сериозно лечение, без да се губи нито минута, инак ще стане беля.“ Но Иван Фьодорович, като си тръгна от него, не изпълни благоразумния съвет и не пожела да легне да се лекува: „Засега съм на крака, имам сили, ако падна — друго нещо, тогава нека ме лекува когото иска“ — реши той, като махна с ръка. И тъй той седеше, почти съзнавайки сам, че бълнува, и, както казах вече, упорито се вглеждаше в нещо при срещуположната стена, на дивана. Изведнъж се оказа, че там седи някой, Бог знае как влязъл, защото още го нямаше в стаята, когато Иван Фьодорович се върна от Смердяков. Това беше някакъв господин или по-точно, особен вид руски джентълмен, не много млад, „qui frisait la cinquantaine[263]“, както казват французите, с не много прошарена, тъмна, доста дълга и гъста още коса и с клиновидна брадичка. Той беше облечен в някакво кафяво сако, очевидно шито от добър шивач, но вече износено, шито примерно по-миналата година и вече съвсем

демодирано, дотолкова, че никой от светските заможни хора не носеше такива сака от две години насам. Ризата му, дългата му вратовръзка във вид на шал, всичко това беше у него като у всички елегантни джентълмени, но ризата му, погледната по-отблизо, беше малко замърсена, широкият шал — доста изтъркан. Карираният панталон му стоеше превъзходно, но беше също прекалено светъл и някак твърде тесен, каквито сега вече не се носеха, точно както и меката бяла касторена шапка, която гостът си беше сложил съвсем неподходящо за сезона. С една дума, имаше вид на порядъчен човек с твърде ограничени парични възможности. По всяка вероятност джентълменът принадлежеше към категорията на някогашните контета-помешчици, процъфтявали още по време на крепостното право; очевидно познаваше света и порядъчното общество, но полека-лека покрай обедняването след веселия живот на младини и неотдавнашното премахване на крепостното право се беше превърнал в нещо като храненик с добри маниери, който обикаля добрите стари познати, а те го приемат заради сговорния му и приличен характер, а и защото е все пак порядъчен човек, когото можеш дори пред всякакъв гост да сложиш на трапезата си, макар, разбира се, на скромно място. Такива хрантутници-джентълмени с приличен характер, които умеят да поразправят нещо, да участвуват в каре за карти и които решително не обичат никакви поръчения, ако им ги натрапват, са обикновено самотни или ергени, или вдовци, които може и да имат деца, но децата им се възпитават винаги някъде далече, при някакви лели, за които джентълменът почти никога не споменава в порядъчното общество, сякаш донякъде се срамува от такова родство. От децата си пък отвиква полека-лека съвсем и само получава нарядко от тях, за именните дни или за Коледа, поздравителни писма и понякога дори им отговаря. Физиономията на неочаквания гост не че беше добродушна, а именно прилична и готова според обстоятелствата за всякакъв любезен израз. Не носеше джобен часовник, но имаше лорнет с рамка от костенурчена кост и черна лента. На средния пръст на дясната му ръка лъщеше масивен златен пръстен с евтин опал. Иван Фьодорович мълчеше злобно и не искаше да започва разговор. Гостът чакаше и седеше именно като храненик, който току-що е слязъл, отгоре, от отредената му стая, долу на чай, да прави компания на домакина, но мълчи смирено поради това, че стопанинът е зает и свъсен мисли за нещо; готов обаче за всякакъв любезен разговор, стига само домакинът да заговори. Изведнъж лицето му изрази като че някаква внезапна загриженост.

— Слушай — обърна се той към Иван Фьодорович, — извинявай, искам само да ти напомня: ти отиде при Смердяков да научиш за Катерина Ивановна, а си тръгна, без да научиш нищо за нея, сигурно си забравил…

— Ах, да! — възкликна изведнъж Иван и лицето му се помрачи от грижа. — Да, забравих… Впрочем сега е все едно, важното е утре — измърмори той на себе си. — Ти пък — обърна се той сърдито към госта, — аз и без това щях ей сега да си го спомня, защото именно за това ми беше мъката! Какво се обаждаш, не ти вярвам, че ти ме подсети, аз сам си спомних!

— Недей ми вярва — усмихна се любезно джентълменът. — Каква ще е тая вяра насила? А при това за вярата не помагат никакви доказателства, особено материалните. Тома е повярвал не защото е видял възкръсналия Христос, а защото отпреди е искал да повярва. Ето например спиритистите… аз много ги обичам… представи си, те мислят, че са полезни за вярата, защото дяволите от онзи свят им показват рогцата си. „Това, значи, е вече доказателство, така да се каже, материално, че съществува онзи свят.“ Онзи свят и материални доказателства, леле майко! И най-после, ако е доказан дяволът, още не се знае доказан ли е Бог! Аз искам да се запиша в идеалистическото дружество, ще им правя опозиция: „на, вижте ме, реалист съм, а не съм материалист, хе, хе!“

— Слушай — стана изведнъж иззад масата Иван Фьодорович. — Сега май бълнувам… разбира се, бълнувам… лъжи каквото щеш, все ми е едно! Няма да ме докараш до изстъпление както миналия път. Само нещо ме е срам… Искам да се разхождам из стаята… Понякога не те виждам и гласа ти дори не чувам, както миналия път, но винаги отгатвам онова, което дрънкаш, защото *аз, аз самият говоря, а не ти!* Не знам само дали спях миналия път, или те видях наяве? Ей сега ще намокря кърпата със студена вода и ще си я сложа на челото — ще видиш как ще се изпариш.

Иван Фьодорович отиде в ъгъла, взе кърпата, направи каквото каза, и с мократа кърпа на главата почна да се разхожда из стаята.

— Харесва ми, че с тебе направо почнахме на ти — подхвана гостът.

— Глупак — засмя се Иван. — Да не би да ти заговоря на вие? Сега аз съм весел, само че ме болят слепоочията… и темето… само, моля ти се, не философствувай като миналия път. Щом не можеш да се пръждосаш, лъжи нещо весело. Клюкарствувай, нали си хрантутник, клюкарствувай. Откъде ми дойде този кошмар! Но аз не се плаша от

тебе. Ще те преодолея. Няма да свърша в лудницата!

— C’est charmant[264], хрантутник. Да, именно такъв. Какво друго съм аз на този свят, ако не хрантутник? Но слушам те и се учудвам: ей Богу, ти като че ли почваш вече малко по малко наистина да ме вземаш за нещо, а не само за твоя фантазия, както настояваше миналия път…

— Нито за миг не те вземам за реална истина — някак дори ядосано извика Иван. — Ти си лъжа, ти си болестта ми, ти си призрак. Само че не знам с какво да те изтребя и виждам, че някое време ще трябва да се страда. Ти си моя халюцинация. Ти си въплъщение на самия мене, впрочем само на една коя страна… на моите мисли и чувства, но на най-отвратителните и глупавите. В това отношение би могъл дори да ми бъдеш интересен, стига да имах време да се занимавам с тебе…

— Моля ти се, моля ти се, ще те изоблича: одеве при уличната лампа, когато се нахвърли върху Альоша и му закрещя: „Ти си научил от *него!* Откъде научи, че *той* ме посещава?“ — ти говореше за мене. Значи, един мъничък миг си вярвал, вярвал си, че аз действително съществувам — засмя се меко джентълменът.

— Да, това беше слабост на натурата… но не можех да ти вярвам. Не знам спал ли съм, или съм се движил миналия път. Може би тогава само съм те сънувал, а не съм те видял наяве…

— А защо се държа одеве така сурово с него, с Альоша? Той е мил: виновен съм пред него заради стареца Зосима.

— Не говори за Альоша! Как смееш, лакей! — засмя; се пак Иван.

— Караш се, а пък се смееш — добър признак. Впрочем ти днес си много по-любезен с мене, отколкото миналия път, и разбирам защо: това велико решение…

— Млъкни за решението! — викна свирепо Иван.

— Разбирам, разбирам, c’est noble, c’est charmant[265], ти отиваш утре да защищаваш брат си и принасяш себе си в жертва… c’est chevaleresque.[266]

— Млъкни, или ще те изритам навън!

— Отчасти ще се радвам, защото тогава целта ми е постигната: щом ще има ритници, значи, вярваш в моя реализъм, защото призрак не се рита. Шегата настрана: мене ми е все едно, карай се, ако щеш, но все пак по-добре да си поне мъничко по-любезен, дори с мене. А не: глупак, лакей — що за думи!

— Като ругая тебе, себе си ругая! — засмя се пак Иван. — Ти съм

аз, самият аз, само че с друга муцуна. Ти именно говориш онова, което аз вече мисля… и не си в състояние да ми кажеш нищо ново!

— Щом се доближавам до тебе в мислите, това само ми прави чест — с деликатност и достойнство продума джентълменът.

— Само че вземаш все лошите ми мисли и най-вече глупавите. Ти си глупав и пошъл. Ти си страшно глупав. Не, не мога да те изтрая! Какво да правя, какво да правя! — скръцна със зъби Иван.

— Друже мой, аз все пак искам да съм джентълмен и точно така да бъда възприеман — почна гостът в изблик на някаква чисто храненишка и предварително отстъпчива и добродушна амбиция. — Аз съм беден, но… не бих казал, твърде честен, но… обикновено в обществото е прието за аксиома, че съм паднал ангел. Бога ми, не мога да си представя как съм можел някога да бъда ангел. И да съм бил някога, то е било толкова отдавна, че не е грехота и да забравя. Сега ценя само репутацията си на порядъчен човек и живея, както се случи, като се старая да бъда приятен. Искрено обичам хората — о, мене са ме оклеветили за много неща! Тук, когато понякога се преселвам при вас, животът ми тече някак като действителен и това най-много ми харесва. Та и самият аз като тебе страдам от фантастичното и затова обичам вашия земен реализъм. Тук при вас всичко е очертано, тук е формула, тук е геометрия, а при нас са все някакви неопределени уравнения! Тук се разхождам и мечтая. Обичам да мечтая. При това на земята ставам суеверен — не се смей, моля ти се: именно това ми харесва, че ставам суеверен. Тук усвоявам всичките ваши навици: харесва ми да ходя в търговската баня, можеш ли да си представиш, и обичам да се позапарвам с търговците и поповете. Моята мечта е да се въплътя, но вече завинаги, безвъзвратно, в някоя дебела стокилограмова търговка и да повярвам във всичко, в което тя вярва. Моят идеал е да вляза в църквата и да запаля най-чистосърдечно свещица, Бога ми, така е. Тогава — край на моите страдания. При вас свикнах и да се лекувам: напролет завърлува шарката, аз отидох и се ваксинирах против шарка в сиропиталището, да знаеш колко бях доволен тоя ден: за братята славяни пожертвувах десет рубли!… Но ти не слушаш. Знаеш ли, днес никак не си добре — замълча за малко джентълменът. — Знам, ходил си вчера при онзи доктор… е, как си със здравето? Какво ти каза докторът?

— Глупак! — отсече Иван.

— Затова пък ти колко си умен. Пак ли ругаеш? Аз не че ти съчувствувам, само така. Ако не щеш, не отговаряй. Сега пък на, пак ми се обажда ревматизмът…

— Глупак! — повтори Иван.

— Ти си знаеш все своето, пък аз пипнах миналата година такъв ревматизъм, че още го помня.

— Ревматизъм у дявола?

— Защо не, щом се въплътявам понякога. Въплътявам се, значи, приемам последствията. Сатана sum et nihil humanum a me alienum puto[267].

— Как, как? Сатана sum et nihil humanum… Това не е глупаво за дявол!

— Драго ми е, че най-после ти угодих.

— Но това не си го взел от мене — спря се изведнъж Иван, сякаш поразен. — Това никога не ми е идвало наум, това е странно…

— C’est du nouveau, n’est ce pas?[268] Този път ще постъпя честно и ще ти обясня. Слушай: в сънищата и особено в кошмарите, понякога от киселини или от нещо друго, някой път човек сънува такива художествени сънища, такава сложна и реална действителност, такива събития или дори цял свят от събития, скрепен от такава интрига, с такива неочаквани подробности, като се почне от висшите ви прояви и се свърши с последното копче на ризата, че, заклевам ти се, Лев Толстой не би могъл да ги съчини, а същевременно такива сънища понякога сънуват не съчинителите, а най-обикновени хора, чиновници, фейлетонисти, попове… Това е дори цяла задача: еди и министър направо ми призна, че всички най-добри идеи му идвали докато спи. Та и сега така. Макар да съм твоя халюцинация, но както е в кошмарите, говоря понякога оригинални неща, каквито досега не са ти идвали наум, така че вече изобщо не повтарям мислите ти, а в същото време съм само твой кошмар и нищо повече.

— Лъжеш. Твоята цел е именно да ме увериш, че съществуваш сам по себе си, а не си мой кошмар, и ето сега сам потвърждаваш, че си сън.

— Друже мой, днес съм възприел особена тактика, после ще ти я обясня. Чакай, докъде бях стигнал. Да, та тогава се простудих, само че не при вас, а още там…

— Къде там? Кажи, дълго ли ще останеш при мене, не може ли да си отидеш? — почти в отчаяние извика Иван.

Той престана да ходи, седна на дивана, пак се подпря на масата и стисна главата си с двете ръце. Дръпна мократа кърпа и я захвърли гневно: явно не помагаше.

— Не си добре с нервите — обади се джентълменът с разпуснато небрежен, обаче напълно дружелюбен вид, — ти ми се сърдиш дори за

това, че съм могъл да настина, а то стана съвсем естествено. Тогава бързах да отида на една дипломатическа вечеря у една висша петербургска дама, която аспирираше за министър. То се знае, фрак, бяла вратовръзка, ръкавици, обаче бях Бог знае къде, та за да стигна при вас на земята, ми предстоеше да прелетя цяло пространство… разбира се, това е само един миг, но и светлинният лъч цели осем минути идва от слънцето, а пък аз, представи си, с фрак и разгърдена жилетка. Духовете не замръзват, но когато вече си се въплътил… с една дума, много лекомислено се стрелнах, а в тези пространства, в етера де, във водата, що беше над твърдта[269] — там е такъв студ… тоест какъв ти студ — това вече не може да се нарече и студ, представи си: сто и петдесет градуса под нулата! Нали знаеш онова развлечение на селските моми: на минус тридесет градуса карат някой новак да близне брадва: езикът му залепва веднага и глупчото, докато се отлепи, си одира кожата до кръв: и това само на тридесет градуса, а на сто и петдесет, мисля, само пръст да долепиш до брадвата, и край с него, стига само… да може да се случи брадва там…

— А може ли да се случи брадва там? — разсеяно и гнусливо го прекъсна Иван Фьодорович изведнъж. Той се противеше с все сила да не повярва на халюцинациите си и да не изпадне в пълно безумие.

— Брадва ли? — повтори гостът учудено.

— Е, да, какво ще стане там с брадвата? — с някаква свирепа и настойчива упоритост викна изведнъж Иван Фьодорович.

— Какво ще стане в пространството с брадвата ли? Quelle idée[270]. Ако стигне донякъде по-далече, мисля, че ще почне да се върти около земята, без да знае защо, като спътник. Астрономите ще изчислят изгрева и залеза на брадвата, Гатцук ще я отбележи в календара[271] и толкова.

— Ти си глупав, ти си ужасно глупав! — непокорно каза Иван. — Лъжи по-умело или няма да те слушам. Ти искаш да ме надвиеш с реализъм, да ме увериш, че съществуваш! Но аз не искам да вярвам, че съществуваш! Няма да повярвам!

— Че аз не лъжа, всичко е истина; за съжаление, истината почти винаги е плоска. Ти, виждам, непременно очакваш от мене някаква проява на величие, а може би и на красота. Много жалко, защото аз давам само това, което мога…

— Не философствувай, магаре!

— Каква ти философия, когато цялата ми дясна страна е схваната, аз пъшкам и муча. Обиколих цялата медицина: всички са майстори на диагнозата, ще ти разправят цялата болест от игла до конец, но да я

излекуват не могат. Случи ми се едно възторжено студентче: дори, казва, да умрете, поне ще сте наясно от каква болест сте умрели! А пък и този техен маниер — да те препращат на специалисти: ние, видите ли, само слагаме диагнозата, а вие вървете при еди-кой си специалист, той вече ще ви излекува. Съвсем, съвсем изчезнаха, да ти кажа, предишните доктори, дето лекуваха всички болести: сега има само специалисти и всички публикуват по вестниците. Заболи те носът — пращат те в Париж: там имало европейски специалист, церял носове. Пристигаш в Париж, той ти преглежда носа: аз, вика, мога само дясната ноздра да ви излекувам, защото леви ноздри не лекувам[272], това не ми е специалност, а идете след това във Виена, там друг специалист ще ви доизлекува лявата ноздра. Какво да се прави! Прибягнах към народните средства, един немски доктор ме посъветва да се разтрия с мед и сол в банята. Аз само и само да отида още веднъж на баня, отидох: оплесках се цял и никаква полза. От отчаяние писах на граф Матей от Милано; изпрати ми книга и капки, както и да е. И представи си: помогна ми малц-екстрактът на Хоф! Купих го случайно, изпих шишенце и половина и бях готов направо да танцувам, мина ми като на куче. Втълпих си, че непременно трябва да му напечатам във вестниците едно „благодаря“, обади се чувството ми за благодарност, и на, представи си, веднага се почна друга история: не го приемат в никоя редакция! „Ще бъде много ретроградно, казват, никой няма да повярва, le diable n’existe point[273]. Вие, съветват ме, го напечатайте анонимно.“ Че каква ще е тая „благодарност“, щом е анонимно! Смея се с чиновниците: „В Бога, казвам, е ретроградно да се вярва в нашия век, пък аз съм дявол, в мене може.“ — „Разбираме, кой не вярва в дявола, но все пак не бива, може да навреди на духа. Освен може би под формата на шега?“ Е, за шега, помислих си, е много плоско. Така и не го публикуваха. И, вярваш ли, това просто ми легна на сърцето. Най-добрите ми чувства, като например благодарността са ми формално забранени само поради моето социално положение.

— Пак нагази във философията! — ненавистно скръцна със зъби Иван.

— Боже опази, но може ли да не се оплачеш понякога? Аз съм оклеветен човек. Ето ти всяка минута ми повтаряш, че съм глупав. Личи си, че си млад. Друже мой, работата не е само в ума! По природа имам добро и весело сърце, „зер и аз разни водевилчета“[274]. Ти май съвсем ме вземаш за някой престарял Хлестаков, но моята съдба е много по-сериозна. С някакво си там предвечно назначение, което

никога не съм разбирал, съм определен да отричам, а пък аз съм искрено добър и никак не съм способен за отрицание. Ама не, върви да отричаш, без отрицанието няма критика, а какво ще е това списание, щом няма отдел „Критика“? Без критика ще има само „осанна“. Но за живота не стига само „осанна“, трябва тази „осанна“ да преминава през чистилището на съмненията и така нататък, все в този дух. Аз впрочем не се меся във всичко това, не съм аз сътворявал, не искам и да отговарям. Но избраха ме за изкупителна жертва, накараха ме да пиша в отдела за критика и тръгна животът. Разбирам я тази комедия: аз например чисто и просто искам унищожението си. Не, живей, казват, защото без тебе нищо не става. Ако всичко на земята беше благоразумно, нищо нямаше да стане. Без тебе няма да има никакви инциденти, а трябва да има инциденти. И ето служа със свито сърце, за да има инциденти, и творя неразумното по заповед. Хората вземат цялата тази комедия за нещо сериозно, независимо от целия си безспорен ум. В това им е трагедията. Е, и страдат, разбира се, но… все пак поне живеят, живеят реално, а не фантастично: защото именно страданието е животът. Без страданието какво удоволствие щеше да има — всичко щеше да се превърне в един безкраен молебен: свято е, но е скучно. Е, ами аз? Аз страдам, а пък не живея. Аз съм хикс в неизвестно уравнение. Аз съм някакъв призрак на живота, изгубил всички краища и начала и дори съм забравил накрая как се наричам. Ти се смееш… не, ти не се смееш, ти пак се сърдиш. Ти вечно се сърдиш, ти все гледаш ума, а аз все пак ти повтарям, че бих дал целия този надзвезден живот, всички чинове и почести, само да се въплътя в душата на някоя стокилограмова търговка и да паля свещици Богу.

— И ти ли вече не вярваш в Бога? — усмихна се с омраза Иван.

— Тоест, как да ти кажа, разбира се, ако говориш сериозно…

— Има ли Бог, или няма? — пак със свирепа настойчивост извика Иван.

— А, сериозно, значи? Драги мой, Бога ми, не зная, нà, че казах голяма дума.

— Не знаеш, а виждаш Бога? Не, ти не си сам по себе си, ти си аз, ти си аз и нищо повече! Ти си нищожество, ти си моята фантазия!

— Тоест, ако щеш, аз съм от една философия с тебе, виж, това е вярно. Je pense donc je suis[275], това го знам със сигурност, а всичко останало, което ме заобикаля, всички тези светове, Бог и дори самият сатана — всичко това за мен не е доказано, съществува ли то само по себе си, или е само еманация, последователно развитие на моя аз, който съществува предвечно и еднолично… с една дума, веднага

прекъсвам, защото ти май сега ще скочиш да ме биеш.

— Да беше разправил по-добре някой анекдот! — прошепна с болезнен глас Иван.

— Има един анекдот и именно на нашата тема, тоест то не е анекдот, ами нещо като легенда. Ето ти ме укоряваш в неверие — „виждаш, а не вярваш“. Но, друже мой, не съм само аз такъв, сега при нас там всичко се размъти и все от вашите науки. Докато още бяха атомите, петте чувства, четирите стихии, е, тогава все криво-ляво вървеше. Атомите ги е имало и в древния свят. А откак се научи при нас, че вие там сте открили „химическата молекула“ и „протоплазмата“, и дявол знае още какво — нашите направо си подвиха опашките. Настъпи просто една бъркотия: главно — суеверие, клюки: клюките при нас са колкото и при вас, дори малко повече, а най-накрая и доноси — нали и при нас има едно такова учреждение[276], където се приемат някои „сведения“. Та ето това е една налудничава легенда, още от нашите средни векове — не от вашите, а от нашите, — и никой не й вярва дори и при нас освен стокилограмовите търговки, тоест пак не вашите, а нашите търговки. Всичко, което го има при вас, има го и при нас; само от приятелско чувство ти откривам тази наша тайна, макар че е забранено. Тази легенда е за рая. Имало, значи, тук, при вас, на земята, един такъв мислител и философ, който „отричал всичко, закони, съвест, вяра“[277], а главно — бъдещия живот. Починал — и мислел, че отива направо в мрака и смъртта, а пък то напреде му — бъдният живот. Изумил се и възнегодувал: „Това, казва, противоречи на убежденията ми.“ И ето затова го осъдили… тоест, виж, извини ме, аз предавам, което съм чувал, то е само легенда… осъдили го, разбираш ли, да измине в мрак един квадрилион километра (нали сега при нас се мери с километри) и когато свърши този квадрилион, тогава ще му отворят райските двери и всичко ще му простят…

— А какви мъчения имате при вас на онзи свят освен квадрилионите? — някак странно оживен го прекъсна Иван.

— Какви мъчения ли? Ах, хич не питай: по-рано имаше най-различни, а сега почнаха повечето нравствени, „угризения на съвестта“ и всички тези глупости. И това също от вас дойде, от „смекчаването на нравите ви“. Е, и кой спечели, спечелиха само безсрамните, защото какво го интересуват угризенията на съвестта, като изобщо няма съвест. Затова пък пострадаха порядъчните хора, които все още имаха съвест и чест… Ето ти тебе реформи на неподготвена почва и на това отгоре изплагиатствувани отчужди учреждения — само вреда и нищо

повече! Древният огън си беше по-добър. Та този осъден на квадрилиона постоял, погледал и легнал през пътя: „Не искам да вървя, от принцип няма да тръгна!“ Вземи душата на руския просветен атеист и я смеси с душата на пророка Йона[278], пребивавал в утробата на кита три дни и три нощи — и ето ти характера на този излегнат на пътя мислител.

— Ами на какво е легнал там?

— Е, все ще е имало на какво. Да не се подиграваш?

— Браво! — викна Иван все така странно оживен. Сега слушаше с неочаквано любопитство. — Е, и какво, още ли лежи?

— Там е работата, че не. Лежал близо хиляда години, а после станал и тръгнал.

— Ама че магаре! — възкликна Иван, като се разсмя нервно, сякаш се мъчеше нещо да съобрази. — Не е ли все едно дали вечно ще лежи, или ще върви квадрилион километри? Сигурно е един билион години ходене?

— Дори много повече, само че нямам моливче и хартийка да направим сметката. Но той вече отдавна е стигнал и тук именно почва анекдотът.

— Как е стигнал! Откъде билион години?

— Ама ти мислиш все за нашата сегашна земя! Та сегашната земя може самата тя да се е повтаряла билион пъти; отмирала е, вледявала се е, напуквала се е, разпадала се е, разлагала се е на съставните си части, пак водата, що беше над твърдта, после пак комета, слънце, пак от слънцето земя — та това развитие може би се повтаря вече безброй пъти и все в един и същи вид до най-малките подробности. Свръхнеприлична скука…

— Е, е, и какво станало, когато стигнал?

— Ами това, че едва му отворили рая и той влязъл, преди да са минали и две секунди — и това по часовник, по часовник (макар че часовникът му според мене отдавна е трябвало да се разложи на съставните си елементи в джоба му по пътя), — преди да са минали две секунди, извикал, че заради тези две секунди не един квадрилион, ами квадрилион квадрилиони могат да се извървят, че и в квадрилионна степен! С една дума, пропял „осанна“ и попрекалил, та някои там с по-благороден начин на мислене дори ръка не искали да му подават на първо време, че много стремглаво преминал към консерваторите. Руска натура. Повтарям: легенда е. Както съм я чул, така я предавам. Та ето какви понятия има за всичките тези неща там по нас.

— Пипнах те! — изкрещя Иван с някаква почти детска радост, като вече успя да си спомни нещо. — Този анекдот за квадрилиона години — аз го съчиних! Аз бях тогава на седемнадесет години, бях в гимназията… този анекдот тогава го съчиних и го разправих на един съученик, казваше се Коровкин, това беше в Москва… Този анекдот е толкова характерен, че не е възможно да съм го взел отнякъде. Бях го забравил… Но си го спомних сега несъзнателно сам, аз си го спомних, а не че ти ми го разправи! Как си спомняш понякога несъзнателно хиляди неща, дори когато те водят на смърт… спомних си го насън. Та ти си именно този сън! Ти си сън и не съществуваш!

— От яда, с който ме отблъскваш — засмя се джентълменът, — стигам до убеждението, че все пак вярваш в мене.

— Ни най-малко! И една стотна не вярвам!

— Но една хилядна вярваш. Хомеопатичните дози са може би най-силните. Признай, че вярваш поне една десетохилядна…

— Нито за миг! — викна яростно Иван. — Впрочем бих желал да повярвам в тебе! — изведнъж странно прибави той.

— Ехе! Ето ти тебе признание! Но аз съм добър, ще ти помогна и сега. Слушай: аз те пипнах теб, а не ти мен! Нарочно ти разказах твоя анекдот, който вече беше забравил, за да се разколебаеш напълно в мен.

— Лъжеш! Целта на твоето появяване е да ме увериш, че съществуваш.

— Именно. Но колебанията, но безпокойството, но борбата между вярата и неверието — та това понякога е такова мъчение за съвестния човек, такъв като тебе, че по-добре да се обеси. Аз именно, като зная, че мъничко вярваш в мен, ти пуснах вече окончателно неверието, като разправих този анекдот. Аз те държа непрестанно между вярата и безверието и тук си имам своя цел. Нов метод: щом съвсем се разколебаеш в мен, веднага ще почнеш да ме уверяваш в очите, че не съм сън, а действителност, зная те аз тебе; и ето тогава ще постигна целта си. А моята цел е благородна. Ще посея в теб само едно мъничко зрънце вяра, а от него ще израсне дъб — и то такъв дъб, че ти, седнал на този дъб, ще пожелаеш да станеш като „светци-отшелници и деви непорочни“[279]; защото много, много го искаш тайно, ще гладуваш, ще се повлечеш да се спасяваш в пустинята!

— Значи, ти, негоднико, се грижиш за спасението на душата ми?

— Все трябва да се направи някога добро дело. Лютиш се, както виждам!

— Шут! Ами изкушавал ли си някога ей такива, дето гладуват и

по седемнадесет години се молят в голата пустиня, на хора не приличат?

— Драги мой, само това и правя. Целия свят и световете забравяш, но на един такъв се лепваш, защото брилянтът е твърде скъпоценен; та една такава душа струва понякога цяло съзвездие — ние си имаме своя аритметика. Победата е скъпоценна! Пък някои от тях, Бога ми, не са по-долу от тебе по развитие, макар че ти няма да повярваш: такива бездни на вяра и неверие могат да се съзерцават в един и същи момент, че наистина понякога ти се струва — на косъм е човекът да полети „с краката горе“, както казва актьорът Горбунов.

— Е, и какво, изигравали са те под носа?

— Друже мой — отбеляза гостът сентенциозно, — все пак по-добре е да си отидеш изигран под носа, отколкото понякога съвсем без нос, както наскоро беше казал един болен маркиз (трябва да го е лекувал специалист) на изповедта си пред своя духовен баща йезуит. Аз присъствувах — просто прелест: „Върнете ми, казва, носа!“ И се удря в гърдите. „Сине мой — шикалкави патерът, — по неизповедимите съдби на провидението всичко се възмездява и понякога видимата беда влече подире си извънредно голяма, макар и невидима полза. Щом строгата съдба ви е лишила от нос, ползата ви е там, че никой вече през целия ви живот няма да посмее да ви каже, че са ви изиграли под носа.“ — „Отче свети, това не е утеха! — възкликва отчаяният. — Напротив, щях да бъда във възторг цял живот всеки ден да ме изиграват под носа, стига той да си е на мястото!“ — „Сине мой — въздиша патерът, — не бива да се искат всички блага наведнъж и това е вече ропот срещу провидението, което дори и в този случай не ви е забравило; защото, щом ридаете, както възридахте сега, че сте готов с радост през целия си живот да останете изигран под носа, то и в този случай вече косвено е изпълнено желанието ви: защото, като сте си загубили носа, с това именно вие все пак като да сте изигран под носа…“

— Фу, колко е глупаво! — викна Иван.

— Друже мой, исках само да те разсмея, но кълна се, това е същинска йезуитска казуистика и кълна се, всичко това се случи точно както ти го разказах. Този случай е скорошен и ми създаде много главоболия. Нещастният млад мъж, щом се върна в къщи, още същата нощ се застреля; аз бях неотлъчно при него до последния момент… Колкото пък до тези изповедни йезуитски стаички, това наистина ми е най-приятното развлечение в скръбните минути на живота. Ето ти още един случай, стана тия дни. Идва при стария патер една блондинка,

нормандка, двадесетгодишна девойка. Красота, телеса, натура — да ти потекат лигите. Навежда се, шепне на пастора през дупчицата греха си. „Какво правите, дъще моя, мигар пак падение?… — възкликва патерът. — O Sancta Maria, какво чувам: вече с друг! Но докога ще продължава това и как не ви е срам!“ — „Ah mon père — отговаря грешницата, цяла в сълзи на разкаяние. — — Ça lui fait tant de plaisir et a moi si peu de peine!“[280] Е, представи си какъв отговор! Тук вече и аз се стъписах; това е вик на самата природа, това е, ако щеш, по-хубаво от самата невинност! И тутакси й простих греха и се обърнах да си вървя, но веднага се принудих да се върна: чувам, патерът през дупчицата й определя за вечерта среща, а пък старецът — като кремък, и ето го че падна само за миг! Природата, истината на природата взе своето! Какво пак въртиш глава, пак ли се сърдиш? Не знам вече как да ти угодя…

— Остави ме, ти удряш в мозъка ми като досаден кошмар! — простена болезнено Иван, безсилен пред своето видение. — Скучно ми е с тебе, непоносимо и мъчително! Какво не бих дал само да можех да те изгоня!

— Повтарям, намали изискванията си, не искай от мене „величие и красота“ и ще видиш как ще заживеем задружно с тебе — заяви внушително джентълменът. — Воистина, ти се гневиш срещу мен, че не съм ти се явил някак в червено сияние, „с гръм и блясък“, с обгорени криле, а сам ти се представил в такъв скромен вид. Оскърбени са, първо, естетическите ти чувства, а второ, гордостта ти: как е могъл да влезе такъв нищожен дявол при такъв велик човек! Не, все пак в тебе има оная романтична жилка, толкова осмяна още от Белински. Какво да се прави, млад човек. Пък аз мислех одеве, като се готвех да дойда при теб, да ти се явя на шега като действителен статски съветник в оставка, служил в Кавказ, със звезда „Лъв и Слънце“ на фрака, но просто ме достраша, защото ти щеше да ме набиеш само заради това, че съм посмял да си закача на фрака „Лъв и Слънце“, а не съм си закачил поне Полярната звезда или Сириус. И все повтаряш, че съм глупав. Но, Боже мой, аз нямам и претенции да се сравнявам с теб по ум. Мефистофел, като се явил пред Фауст, заявил за себе си, че желае злото, а само добро твори. Е, той както ще, аз пък съвсем напротив. Аз може би съм единственият човек в цялата природа, който обича истината и искрено желае доброто. Аз бях, когато умрялото на кръста Слово[281] отлетя към небето, понесло на гърдите си душата на разпнатия отдясно разбойник, чух радостните писъци на херувимите, които пееха и ридаеха: „Осанна“, и гръмовния

възторжен вопъл на серафимите, от който се потресе небето и цялото мироздание. И ето, кълна се във всичко свято, че исках да се присъединя към хора и да викна с всички: „Осанна!“ Вече излиташе, вече се изтръгваше из гърдите ми… аз, както знаеш, съм много чувствителен и художествено възприемчив. Но здравият смисъл — о, най-нещастното свойство на моята природа! — ме задържа и тук в необходимите граници и аз пропуснах мига! Защото какво — помислих си същия миг, — какво ще стане след моята „осанна“? Веднага ще угасне всичко на света и няма да се случват никакви произшествия. И ето, единствено от служебен дълг и поради социалното си положение бях принуден да потисна в себе си добрия момент и да си остана с пакостите. Добрините някой взима изцяло за себе си, а за мене са оставени само пакостите. Но аз не завиждам на честта да се живее на чужд гръб, не съм честолюбив. Защо от всички същества в света само аз съм обречен на проклятия от всички порядъчни хора и дори на ритници с ботуши, понеже като се въплъщавам, понякога ми се налага да понасям и такива последици? Знам, че тук се крие някаква тайна, но не щат да ми открият тази тайна, защото може тогава, като се досетя каква е причината, да ревна „осанна“ и веднага ще изчезне необходимият минус и ще започне в целия свят благоразумието, а с него, разбира се, ще дойде и краят на всичко, дори на вестниците и списанията, защото кой тогава ще се абонира. Та аз знам, че в края на краищата ще се примиря, ще извървя и аз моя квадрилион и ще разбера тайната. Но докато стане това, пребивавам и със свито сърце изпълнявам предназначението си: да погубвам хиляди, за да се спаси един. Например колко души трябваше да се погубят и колко честни репутации да се опозорят, за да се получи един-едничък праведен Йов[282], с когото така зле ме бяха засегнали во време оно! Не, докато не се открие тайната, за мене съществуват две истини: едната тамошната, тяхната, която засега ми е досущ неизвестна, а другата — моята. И още не се знае коя е по-сигурна… Ти заспа ли?

— Как не — злобно простена Иван. — Всичко глупаво в моята природа, отдавна вече изживяно, смляно в ума ми, отхвърлено като леш, ти ми го поднасяш като нещо ново!

— Не можах да улуча и тук! Пък мислех дори да те прелъстя с литературно изложение: тази „осанна“ в небето нали не я казах лошо? После веднага този саркастичен тон à la Хайне, а, нали?

— Не, аз никога не съм бил такъв лакей! И как е могла моята душа да роди такъв лакей като тебе!

— Друже мой, аз познавам едно много прекрасно и мило руско господарче. Млад мислител и голям любител на литературата и на изящните неща, автор на многообещаваща поема, озаглавена „Великият инквизитор“… Само него имах пред вид…

— Забранявам ти да говориш за „Великият инквизитор“! — извика Иван, цял изчервен от срам.

— Е, ами „Геологическият преврат“? Помниш ли? Ей това се казва поемка!

— Мълчи, или ще те убия!

— Мене да убиеш? Не, прощавай, но ще се изкажа докрай. Аз дойдох, за да си доставя това удоволствие. О, обичам мечтите на буйните, млади, тръпнещи от жажда за живот мои приятели! „Там има нови хора — реши ти още миналата пролет, като се готвеше да дойдеш тук, — те мислят да разрушат всичко и да почнат от антропофагията. Глупци, не са се допитали до мен! Според мене нищо не трябва да се разрушава, а трябва само да се разруши в човечеството идеята за Бога, ето откъде трябва да се почне всичко! Оттам, оттам трябва да почне — о, слепци, които нищо не разбират! Щом човечеството се отрече поголовно от Бога (пък аз вярвам, че този период, паралелно на геологическите периоди, ще дойде), тогава от само себе си, без антропофагия, ще падне целият предишен мироглед и главно цялата предишна нравственост и ще настъпи всичко ново. Хората ще се съберат, за да вземат от живота всичко, което той може да им даде, но непременно за щастие и радост само в тукашния свят. Човек ще се възвеличи духом в божеска, титанична гордост и ще се яви човекобогът. Всекичасно побеждавайки вече безгранично природата с волята си и с науката, човек дори само от това ще изпитва всекичасно такава висша наслада, че тя ще му замени всички предишни упования за небесни наслади. Всеки ще узнае, че е напълно смъртен, без възкресение, и ще приеме смъртта гордо и спокойно като бог. Той ще разбере от гордост, че няма защо да роптае, задето животът е миг, и ще възлюби брата си вече без всякаква отплата. Любовта ще задоволява само мигновението на живота, но самото съзнание за нейната мигновеност ще засили огъня й толкова повече, колкото по-рано се е разминавала в упования за любов задгробна и безконечна“… е, и прочие, и прочие, в същия дух. Много мило!

Иван седеше затиснал ушите си с ръце и загледан в земята, но цялото му тяло почна да трепери. Гласът продължаваше:

— Въпросът сега е, мислеше моят млад мислител: възможно ли е да настъпи някога такъв период, или не? Ако настъпи, всичко е решено

и човечеството ще си уреди живота веднъж за винаги. Но тъй като поради закоренялата човешка глупост това може би и хиляда години няма да се уреди, то всекиму, който съзнава още отсега истината, е позволено да си уреди живота напълно, както му е угодно, на новите начала. В този смисъл „всичко му е позволено“. Нещо повече: дори този период да не настъпи никога, но тъй като все пак няма Бог и безсмъртие, позволено е на новия човек да стане човекобог, макар дори и сам в целия свят, и вече, разбира се, в новия чин, с леко сърце да прекоси всякакви предишни нравствени прегради на предишния роб-човек, ако това се наложи. За Бога не съществува закон! Където стъпи Бог, там вече е място божие! Където стъпя аз, там начаса ще бъде първото място… „всичко е позволено“ и край! Всичко това е много мило, само че като иска мошеничество, защо му е пък санкцията на истината? Но такова си е нашето руско съвременно човече: без санкция няма да се реши и на мошеничество, дотолкова е възлюбило истината…

Гостът говореше явно увлечен от красноречието си, като повишаваше все повече и повече глас и поглеждаше подигравателно домакина, но не успя да свърши: Иван изведнъж грабна една чаша от масата и я запрати с все сила върху оратора.

— Ah, mais c’est bête enfin![283] — извика онзи, скачайки от дивана и бършейки с пръсти пръските от чая по себе си. — Спомни си за Лутеровата мастилница[284]! Хем ме смята за сън, хем хвърля чаша по съня! Женска работа! Аз наистина подозирах, че ти само се преструваш, че си си запушил ушите, но слушаш…

По рамката на прозореца откъм двора изведнъж се чу твърдо и настойчиво чукане. Иван Фьодорович скочи от дивана.

— Чуваш ли, по-добре отвори — извика гостът, — това е брат ти Альоша, с най-неочаквано и любопитно известие, уверявам те!

— Мълчи, измамнико, преди тебе знаех, че е Альоша, предчувствувах го и, разбира се, той не идва току-тъй, разбира се, с „известие“!… — извика Иван в изстъпление.

— Отвори де, отвори му. Вън е виелица, а той ти е брат. Monsieur, sait-il le temps qu’il fait? C’est à ne pas mettre un chien dehors…[285]

Тропането продължаваше. Иван понечи да се втурне към прозореца, но изведнъж сякаш нещо му върза краката и ръцете. Той се напрягаше да скъса тези въжета, но напразно. Чукането по прозореца ставаше все по-силно и по-шумно. Най-после въжетата изведнъж се разкъсаха и Иван Фьодорович скочи от дивана. Той диво се огледа наоколо. Двете свещи бяха почти догорели, чашата, която току-що

беше хвърлил по госта си, стоеше пред него на масата, а на отсрещния диван нямаше никого. Чукането по рамката на прозореца, макар и да продължаваше упорито, съвсем не беше тъй силно, както току-що му се бе сторило насън, напротив, беше съвсем сдържано.

— Това не е сън! Не, кълна се, това не беше сън, всичко това беше ей сега! — извика Иван Фьодорович, изтича и отвори горното прозорче.

— Альоша, нали ти казах да не идваш! — викна той свирепо на брат си. — С две думи: какво искаш? С две думи, чуваш ли!

— Преди около час се е обесил Смердяков — изрече Альоша отвън.

— Върви на вратата, ей сега ще ти отворя — каза Иван и отиде да отвори на Альоша.

X. „Той ми го каза!“

Альоша, като влезе, съобщи на Иван Фьодорович, че преди час и нещо е притърчала при него в квартирата му Маря Кондратиевна и е съобщила, че Смердяков посегнал на живота си. „Рекох да вляза при него, да прибера самовара, а той виси на стената на един гвоздей.“ На въпроса на Альоша, съобщила ли е където трябва, отговорила, че никъде не е съобщила, а „направо хукнах при вас най-напред и целия път съм тичала“. Тя била като побъркана, разправяше Альоша, и цялата треперела като лист. А когато Альоша се втурнал с нея в тяхната къщица, намерил Смердяков все още да виси. На масата имало бележка: „Изтребвам живота си по своя собствена воля и желание, да не се обвинява никой.“ Альоша оставил тази бележка на масата и отишъл право при околийския, казал му всичко, „а оттам право при тебе“ — завърши Альоша, като се вгледа внимателно в лицето на Иван. И през цялото време, докато разправяше, не сваляше от него очи, сякаш извънредно поразен от нещо в израза на лицето му.

— Братко — извика той изведнъж, — ти сигурно си ужасно болен! Гледаш и сякаш не разбираш какво говоря.

— Добре, че дойде — издума сякаш замислен Иван и сякаш изобщо без да чува възклицанията на Альоша. — А аз знаех, че се е обесил.

— Но от кого?

— Не знам от кого. Но знаех. Знаех ли? Да, той ми каза. Той токущо ми говори…

Иван стоеше сред стаята и говореше все тъй замислен и загледан в земята.

— Кой е той? — попита Альоша и без да иска, се озърна наоколо.

— Той офейка.

Иван вдигна глава и кротко се усмихна.

— Изплаши се от тебе, от тебе, гълъба. Ти си „ангел чист“. Тебе Дмитрий те нарича херувим. Херувим… Гръмовен вик — възторг на серафими! Какво е това серафим? Може би цяло съзвездие. А може би цялото това съзвездие е само някаква химическа молекула… Има съзвездие Лъв и Слънце, не знаеш ли?

— Братко, седни! — продума изплашен Альоша. — Седни, за Бога, на дивана. Ти бълнуваш, полегни на възглавницата, ето така. Искаш ли мокра кърпа на главата? Може да ти стане по-добре, а?

— Дай кърпата, ето я на стола, аз я хвърлих там одеве.

— Няма я там. Не се безпокой, знам къде е: ето я каза Альоша, като намери в другия ъгъл на стаята при тоалетната масичка на Иван чиста, още сгъната и неупотребявана кърпа. Иван странно погледна кърпата; паметта му сякаш мигом се възвърна.

— Чакай — понадигна се той от дивана, — аз одеве, преди един час, взех същата тази кърпа оттам и я намокрих с вода. Слагах я на главата си и я хвърлих тука… как тъй е суха? Друга нямаше.

— Ти си слагал тази кърпа на главата си? — попита Альоша.

— Да, и ходих из стаята преди един час… Защо са изгорели свещите така? Колко е часът?

— Почти дванадесет.[286]

— Не, не, не! — извика изведнъж Иван. — Това не беше сън! Той беше тука, той седеше тука, ей на онзи диван, когато ти чукаше на прозореца, аз хвърлих по него чашата… ето тази чаша… Чакай, аз и преди съм спал, но този сън не е сън. И по-рано се е случвало. Сега, Альоша, ми се случва да сънувам сънища… но това не са сънища, а наяве: ходя, говоря и виждам… а спя. Но той седеше тука, той беше на този диван… Той е ужасно глупав, Альоша, ужасно глупав — засмя се изведнъж Иван и закрачи из стаята.

— Кой е глупав? За кого говориш, брате? — пак скръбно попита Альоша.

— Дяволът! Напоследък взе да идва при мене. Идва вече два пъти, дори почти три пъти. Подиграваше ме, че съм се сърдел, дето е прост дявол, а не сатана с обгорени криле, в гръм и блясък. Но той не е сатана, има да взима. Той е самозванец. Той е прост дявол, нищожен, дребен дявол. Ходи на баня. Ако го съблечеш, сигурно ще откриеш опашка, дълга, гладка като на датско куче, цял аршин дълга, кафява… Альоша, ти си замръзнал, ходил си по снега, искаш ли чай? Какво? Студен ли е? Искаш ли да кажа да направят?

Альоша изтича бързо до умивалника, намокри кърпата, убеди Иван пак да седне и му уви главата с мократа кърпа. После седна до него.

— Какво ми казваше одеве за Лиза? — попита пак Иван. (Той ставаше много словохотлив.) — Лиза ми харесва. Аз ти казах за нея нещо лошо. Излъгах те, тя ми харесва… Страх ме е утре за Катя, много ме е страх. За бъдещето. Тя утре ще ме напусне и ще ме стъпче. Мисли, че погубвам Митя от ревност към нея! Да, така мисли! Но не! Утре е кръст, но не бесилка. Не, аз няма да се обеся. Знаеш ли, че аз никога не мога да посегна на живота си, Альоша! От подлост ли, от що ли? Не съм страхливец. От жажда да живея! Откъде знаех, че

Смердяков се е обесил? Да, *той* ми го каза…

— И ти си твърдо уверен, че тук е имало някой? — попита Альоша.

— Ей на онзи диван, в ъгъла. Ти щеше да го изгониш. Че ти го и изгони: той изчезна, щом ти се яви. Обичам твоето лице, Альоша. Знаеш ли ти, че обичам лицето ти? А *той* — това съм аз, Альоша, аз самият. Всичко мое долно, всичко мое подло и презряно! Да, аз съм „романтик“, той го е забелязал… макар това да е клевета. Той е ужасно глупав, но с това печели. Той е хитър, животински хитър, той знаеше с какво може да ме вбеси. Той ме подиграваше постоянно, че вярвам в него, и с това ме накара да го слушам. Той ме измами като хлапе. Впрочем той ми каза много истини за мене. Аз никога не бих си ги казал. Знаеш ли, Альоша, знаеш ли — ужасно сериозно и сякаш тайно додаде Иван, — много бих желал той наистина да е *той*, а не аз!

— Той те е измъчил — каза Альоша, като гледаше брат си състрадателно.

— Дразнеше ме! И знаеш ли, хитро, хитро: „Съвест! Що е съвест? Аз самият я правя. А защо се мъча? По навик. По всемирния човешки навик от седем хиляди години. Нека тогава отвикнем, и ще бъдем богове.“ Това той го каза, това той го каза.

— А не си ли ти, не си ли ти? — ясно вгледан в брат си, извика неудържимо Альоша. — Е, остави го, махни го и забрави за него! Нека отнесе със себе си всичко, което сега проклинаш, и никога да не идва!

— Да, но той е зъл. Той ми се присмиваше. Той беше нагъл, Альоша — пошепна Иван и потръпна от обида. — Но той ме клеветеше, за много неща ме клеветеше. Лъжеше ме в очите за самия мен. „О, ти отиваш да извършиш добродетелен подвиг, да заявиш, че си убил баща си, че лакеят, насъскван от тебе, е убил баща ти…“

— Брате — прекъсна го Альоша, — спри се: не си го убил ти. Това не е истина!

— Това той го казва, той, а той го знае. „Ти отиваш да извършиш добродетелен подвиг, а не вярваш в добродетелта — ето кое те ядосва и измъчва, ето защо си такъв отмъстителен.“ Това ми го каза за мене, а той знае какво говори…

— Това ти го казваш, а не той! — извика скръбно Альоша. — И го казваш в болест, в бълнуване, измъчвайки себе си!

— Не, той знае какво говори. Ти, казва, отиваш от гордост, ти ще станеш и ще кажеш: „Аз убих, защо се гърчите от ужас, вие лъжете! Презирам вашето мнение, презирам ужаса ви.“ Това го казва за мене и изведнъж казва: „А знаеш ли, тебе ти се иска да те похвалят:

престъпник, един вид, убиец, но колко е великодушен, решил да спаси брат си и се признал за виновен.“ Но това е вече лъжа, Альоша! — извика изведнъж Иван и очите му засвяткаха. — Аз не искам да ме хвалят смрадливците. Той излъга, Альоша, излъга, кълна ти се! Заради това хвърлих чашата по него и тя се строши в мутрата му.

— Братко, успокой се, престани! — молеше го Альоша.

— Не, той умее да мъчи, той е жесток — продължаваше Иван, без да слуша. — Аз винаги съм предчувствувал защо идва. „Макар, казва, че отиваш от гордост, но все пак имаш надежда, че ще обвинят Смердяков и ще го изпратят на каторга, че ще оправдаят Митя, а тебе ще те осъдят само *нравствено* (чуваш ли, тук той се смееше!), а някои просто ще те похвалят. Но ето че Смердяков умря, обеси се, и кой сега там, в съда, ще ти повярва? А ти отиваш, отиваш, ти все пак ще отидеш, решил си, че ще отидеш. За какво отиваш тогава?“ Това е страшно, Альоша, не мога да издържам такива въпроси. Кой смее да ми задава такива въпроси!

— Братко — прекъсна го Альоша, замрял от страх, но все още като че ли с надежда да вразуми Иван, — как може да ти е говорил за смъртта на Смердяков, преди да дойда аз, когато още никой не знаеше, пък и не е имало време някой да научи?

— Той го каза — твърдо издума Иван, без да допуща никакво съмнение. — Той все това казваше, ако искаш да знаеш. „И пак добре, казва, ако вярваш в добродетелта: нека да не ми повярват, аз отивам заради принципа. Но ти си прасе, като Фьодор Павлович, и какво струва за тебе добродетелта? За какво ще се помъкнеш там, щом твоята саможертва няма да послужи за нищо? Затова, защото сам не знаеш за какво отиваш! О, ти всичко би дал, за да разбереш ти самият за какво отиваш! И да не би да си решил? Ти още не си решил. Ти цяла нощ ще седиш и ще решаваш: да отидеш ли, или да не отидеш? Но все пак ще отидеш и знаеш, че ще отидеш, сам знаеш, че каквото и да решаваш, решението вече не зависи от тебе. Ще отидеш, защото не смееш да не отидеш. Защо не смееш — това вече сам го отгатни, ето ти загадка!“ Стана и си отиде. Ти дойде, а той си отиде. Той ме нарече страхливец, Альоша! Le mot de l’ènigme[287], че съм страхливец! „Такива орли не хвърчат над земята!“ Това той го допълни, той го допълни! И Смердяков казваше същото. Той трябва да бъде убит! Катя ме презира, виждам това вече от месец, пък и Лиза ще почне да ме презира! „Отиваш, за да те похвалят“ — това е зверска лъжа! И ти също ме презираш, Альоша. Сега аз пак ще те намразя! И оня изверг го мразя, и оня изверг го мразя! Не искам да спасявам оня изверг, нека загине в

каторга! Химни ще пее! О, утре ще отида, ще се изправя пред тях и ще плюя в очите на всички!

Той скочи в изстъпление, хвърли кърпата от главата си и пак закрачи из стаята. Альоша си спомни одевешните му думи: „Като че спя наяве… Ходя, говоря и виждам, а спя.“ Тъкмо това като че ставаше сега. Альоша не го изпускаше от очи. Мина му през ум да тича за доктора и да го доведе, но го достраша да остави брат си сам: нямаше на кого да го повери. Най-после Иван малко по малко почна съвсем да изпада в несвяст. Той все продължаваше да говори, говореше неспирно, но вече съвсем несвързано. Дори зле изговаряше думите и изведнъж се олюля силно на място. Но Альоша успя да го подхване. Иван се остави да го заведе до леглото. Альоша го разсъблече как да е и го сложи в леглото. Той самият остана при него още два часа. Болният спеше дълбоко, неподвижно, дишаше тихо и равномерно. Альоша взе възглавница и легна на дивана, без да се съблича. Заспивайки, той се помоли за Митя и за Иван. Ставаше му ясна болестта на Иван: „Мъките на гордото решение, дълбока съвест!“ Бог, на който той не вярваше, и неговата истина надмогваха сърцето, което все още не искаше да се подчини. „Да — въртеше се в главата на Альоша, вече легнал на възглавницата, — да, щом, Смердяков умря, никой вече няма да повярва на показанията на Иван; но той ще отиде и ще каже! — Альоша леко се усмихна. — Бог ще победи! — помисли си той. — Или ще се въздигне в светлината на истината, или… ще загине в омразата, отмъщавайки на себе си и на всички, задето е служил на нещо, в което не вярва“ — горчиво добави Альоша и пак се помоли за Иван.

Книга дванадесета Съдебната грешка

I. Съдбоносният ден

На другия ден след събитията, които описах, в десет часа сутринта се откри заседанието на нашия окръжен съд и започна процесът на Дмитрий Карамазов.

Ще кажа предварително и ще го кажа категорично: аз далеч не се смятам в състояние да предам всичко онова, което стана в съда, и не само с нужната пълнота, но дори и в нужния ред. Все ми се струва, че за да се възстанови всичко и за да се разясни добре, ще стане нужда да се напише цяла книга, и то преголяма и затова нека не ми се сърдят, че ще предам само онова, което лично ме порази и което особено запомних. Може да съм взел второстепенното за важно, дори съвсем да съм изпуснал някои ярки, най-важни подробности… Но впрочем, виждам, че е по-добре да не се извинявам. Ще направя каквото мога, и читателите сами ще разберат, че съм направил само каквото съм могъл.

И най-напред, преди да влезем в съдебната зала, ще спомена за онова, което особено ме учуди този ден. Впрочем то учуди не само мен, а както се разбра после, всички. Именно: всички знаеха, че това дело заинтересува твърде много хора, че всички изгаряха от нетърпение да почне съдът, че в нашето общество много се говореше, предполагаше, възклицаваше вече цели два месеца. Всички знаеха също, че това дело се беше разчуло из цяла Русия, но все пак не си и представяха, че чак до такава нажежена, изострена степен ще потресе всички и всекиго, и то не само у нас, а повсеместно, както се разбра на самия процес в този ден. За този ден дойдоха в нашия град гости не само от губернския град, но и от някои други градове в Русия, а освен това дори от Москва и от Петербург. Дойдоха юристи, дойдоха даже няколко видни лица, а също и дами. Всички покани бяха разграбени. За особено почетните и видни посетители измежду мъжете бяха определени дори извънредни места зад масата, около която се беше настанил съдът: там се появи цяла редица кресла, заети от разни особи, нещо недопустимо дотогава у нас. Особено много се оказаха дамите — местни и пришълки, мисля, че бяха почти половината публика. Само новодошлите отвсякъде юристи бяха толкова много, че дори не знаеха къде да им намерят място, защото всички покани бяха отдавна раздадени, изпросени и измолени. Аз лично видях как в дъното на залата зад естрадата беше набързо направена временна преграда, зад която пуснаха всички пристигнали юристи, и те се почувствуваха дори

щастливи, че можеха там поне да стоят прави, защото столовете, за да се отвори място, бяха изнесени до един от преграденото място и цялата насъбрана тълпа изкара цялото „дело“ на крак, наблъскана човек до човек, рамо до рамо. Някои от дамите, особено от пришълките, се появиха в галерията извънредно натруфени, но повечето дами изобщо бяха забравили за тоалетите. По лицата им се четеше истерично, жадно, почти болезнено любопитство. Една от най-характерните особености на цялото това събрано в залата общество, която трябва да се отбележи, беше, както се потвърди после и от наблюденията на мнозина, че почти всички дами, най-малко грамадното им мнозинство, бяха на страната на Митя и за оправданието му. Може би главно затова, че за него се беше създала представа като за покорител на женските сърца. Знаеха, че ще се явят две жени съперници. Едната от тях, тоест Катерина Ивановна, особено интересуваше всички; за нея се разправяха извънредно необикновени неща, за нейната лудост по Митя, въпреки дори престъплението му, се разправяха чудни анекдоти. Особено се говореше за гордостта й (тя почти никому в нашия град не правеше визити), за нейните „аристократични връзки“. Говореше се, че имала намерение да моли правителството да й позволят да придружава престъпника на каторгата и да се венчае с него някъде в рудниците, под земята. С не по-малко вълнение очакваха появата пред съда и на Грушенка, като съперница на Катерина Ивановна. С мъчително любопитство очакваха срещата пред съда на двете съперници — аристократичната горда девойка и „хетерата“; впрочем Грушенка беше по-известна от Катерина Ивановна сред нашите дами. Нея, „погубителката на Фьодор Павлович и на нещастния му син“, нашите дами бяха виждали и по-рано и всички, почти до една се учудваха как в такава „най-обикновена, дори не толкова красива руска еснафка“ са могли до такава степен да се влюбят баща и син. С една дума, приказки много. С положителност знам, че в същност в нашия град бяха станали дори няколко сериозни семейни свади заради Митя; Много дами се бяха скарали страшно със съпрузите си поради различните им схващания върху целия този ужасен случай и естествено, че след всичко това мъжете на тези дами се явиха в залата на съда вече не само зле настроени към подсъдимия, но дори и озлобени срещу него. И изобщо може да се каже с положителност, че противно на дамския, целият мъжки елемент беше настроен против подсъдимия. Забелязаха се строги, намръщени лица, други дори съвсем злобни, и то повечето. Истина е и това, че мнозина от тях Митя

беше успял да оскърби лично през времето на своето пребиваване у нас. Разбира се, някои от посетителите бяха дори почти весели и в същност твърде безучастни към съдбата на Митя, но все пак не и към делото, което се разглеждаше; всички бяха заети с мисълта за неговия изход и повечето мъже решително желаеха наказание за престъпника, освен може би само юристите, за които беше важна не нравствената страна, а само, така да се каже, съвременно-юридическата. Пристигането на знаменития Фетюкович вълнуваше всички. Неговият талант беше известен навсякъде и не за пръв път той се явяваше в провинцията да защищава шумни углавни дела. И след неговата защита такива дела, винаги ставаха знаменити из цяла Русия и се помнеха дълго. Разказваха се няколко анекдота и за нашия прокурор, и председателя на съда. Разправяше се, че нашият прокурор треперел от срещата с Фетюкович, че те били отколешни врагове, още от Петербург, още от началото на кариерата си, че нашият самолюбив Иполит Кирилович, който се смяташе постоянно обиден още от Петербург, защото не били надлежно оценени талантите му, бил възкръснал духом покрай аферата Карамазови и дори мечтаел да възкреси с този процес повехналото си поприще, но го плашел само Фетюкович. Относно треперенето от Фетюкович обаче, съжденията не бяха дотам справедливи. Нашият прокурор не беше от онези характери, които падат духом пред опасността, а, напротив, от онези, чието самолюбие расте и се окриля именно с нарастването на опасността. Общо взето, все пак трябва да се отбележи, че нашият прокурор беше прекалено пламенна и болезнено възприемчива натура. В някои дела влагаше цялата си душа и ги водеше така, сякаш от решението им зависеше цялата негова съдба и цялото му състояние. В юридическия свят малко му се присмиваха за тези неща, защото нашият прокурор именно с това си качество бе спечелил донякъде известност, макар и далеч не повсеместна, но много по-голяма, отколкото можеше да се предположи при скромното му място в нашия съд. Особено се присмиваха на страстта му към психологията. Според мене всички грешеха: нашият прокурор, като човек и характер, струва ми се, беше много по-сериозен, отколкото мнозина мислеха за него. Но този болезнен човек още от първите си стъпки в началото на своето поприще не беше съумял да се постави и тъй си остана през целия живот.

Колкото до председателя на нашия съд, за него може да се каже само това, че беше човек образован, хуманен, практически запознат с работата и с най-съвременните идеи. Беше доста самолюбив, но не се

грижеше твърде за кариерата си. Главната цел на живота му беше да бъде напредничав човек. При това имаше връзки и състояние. Към случая Карамазови, както се оказа после, имаше твърде активно отношение, но само в най-общ смисъл. Занимаваше го явлението, класификацията му, погледът върху него като продукт на нашите социални основи, като характеристика на руския елемент и пр., и пр. А към личния характер на делото, към трагедията му, както и към личностите на участвуващите лица, включително подсъдимия, се отнасяше твърде безразлично и отвлечено, както впрочем може би и беше редно.

Много време преди появата на съда залата беше препълнена. Нашата съдебна зала е най-хубавата в града, просторна, висока, акустична. Вдясно от членовете на съда, които се разполагаха на нещо като подиум, имаше приготвена маса и два реда столове за съдебните заседатели. Вляво беше мястото за подсъдимия и защитника му. По средата на залата, близо до мястото на съда, стоеше масата с „веществените доказателства“. На нея бяха окървавеният бял халат на Фьодор Павлович, фаталното медно чукало, с което беше извършено предполагаемото убийство, ризата на Митя с окървавен ръкав, рединготът му, цял в кървави петна отзад, при джоба, в който беше пъхнал тогава мократа, от кръв кърпа, самата кърпа, цяла вкоравена от кръвта, сега вече съвсем пожълтяла, пистолетът, зареден за самоубийството на Митя у Перхотин и взет му скришом в Мокрое от Трифон Борисович, пликът с надписа, в който са били приготвените за Грушенка три хиляди, тясната розова панделка, с която е бил завързан, и много други предмети, които дори не помня. Малко по-нататък, навътре в залата, почваха местата за публиката, но пред самия парапет имаше няколко стола за свидетелите, които, вече дали своите показания, ще бъдат оставени в залата. В десет часа се появи съдът в състав: председателя, един член и един почетен мирови съдия. Разбира се, незабавно се появи и прокурорът. Председателят беше набит, як човек, под среден ръст, с хармонично лице, около петдесетгодишен, с тъмна прошарена коса, ниско остригана, и с червена лента — не помня вече с какъв орден. А прокурорът ми се стори, и не само на мене, а на всички, някак твърде блед, с почти зелено лице, кой знае защо внезапно отслабнал, може би за една нощ, защото го бях виждал само преди три дни още съвсем в собствения си вид. Председателят почна с въпрос към съдебния пристав: дали всички съдебни заседатели са се явили?… Но виждам, че така не мога да продължавам, дори само затова, че много неща не чух, в други пропуснах да вникна, трети

забравих, а главно, защото, както казах по-горе, ако взема да си спомням всичко, което беше казано и което стана, буквално няма да ми стигне нито времето, нито мястото. Знам само, че съдебните заседатели и от едната, и от другата страна, тоест от страна на защитата и на прокурора, не бяха много. А състава на дванадесетте съдебни заседатели запомних: четирима наши чиновници, двама търговци и шестима селяни и еснафлии от нашия град. В нашето общество, помня, много време преди съда се питаха някак учудено, особено дамите: „Дали това тънко, сложно и психологическо дело ще бъде оставено за съдбоносно решение в ръцете на някакви чиновници и дори на селяци; та какво ще ти разбере от тази работа някакъв чиновник, още повече селянин?“ Действително и четиримата търговци, влизащи в състава на съдебните заседатели, бяха дребни хора, с малки служби, побелели — само един от тях беше малко по-млад, — почти неизвестни в нашето общество, преживяващи с малки заплати, жените им сигурно бяха стари и не за пред очи, и с куп деца, може би дори босоноги, сигурно си прекарваха свободното време най-много някъде на карти и, разбира се, никога не бяха прочели нито една книга. Двамата търговци пък, макар и да бяха солидни на вид, но бяха някак странно мълчаливи и неподвижни; единият от тях беше обръснат и облечен по немски; другият, с прошарена брадичка, носеше на шията си на червена лента някакъв медал. За еснафлиите и за селяните да не говорим. Нашите скотопригонски еснафлии са, кажи-речи, същите селяни, дори орат. Двама от тях бяха също с немско облекло и затова може би още по-нечисти и неспретнати наглед от другите четирима. Тъй че наистина можеше да му хрумне на човек, както ми хрумна и на мен например, щом ги видях: „Какво могат да проумеят тези в едно такова дело?“ При все това лицата им правеха някак странно внушително и почти застрашително впечатление, бяха строги и свъсени.

Най-после председателят обяви за открито заседанието по делото за убийство на титулярния съветник в оставка Фьодор Павлович Карамазов — не помня добре как точно се изрази тогава. Казаха на съдебния пристав да доведе подсъдимия и ето, появи се Митя. Залата цяла притихна, щеше да се чуе муха да бръмне. Не знам как е било за другите, но на мене видът на Митя ми направи крайно неприятно впечатление. Преди всичко, той се появи в ужасно контешки вид, със съвсем нов редингот. Научих после, че специално си бил поръчал за този ден редингот в Москва, на своя предишен шивач, който имал още мерките му. Беше с нови черни велурени ръкавици и с елегантна риза.

Той мина с дългите си еднометрови крачки, вгледан неподвижно право пред себе си, и седна на мястото си съвсем спокоен. В същия миг веднага се появи и защитникът, знаменитият Фетюкович, и сякаш някакъв сподавен шум премина в залата. Той беше висок, сух човек, с дълги, тънки крака, с извънредно дълги, бледи, тънки пръсти, бръснат, със скромно вчесана, доста късо подстригана коса, с тънки устни, които понякога се изкривяваха, неясно — в присмех или в усмивка. Наглед той беше към четиридесетгодишен. Лицето му би било приятно, да не бяха очите му, сами по себе си малки и неизразителни, но изключително доближени, така че ги делеше само тънката костица на продълговатия му тънък нос. С една дума, тази физиономия имаше в себе си нещо съвсем птиче, което правеше поразително впечатление. Беше облечен с фрак и с бяла вратовръзка. Помня първия въпрос на председателя към Митя, тоест за името, титлата и пр. Митя отговори рязко, но някак неочаквано високо, така че председателят чак тръсна глава и го погледна почти учуден. После се прочете списъкът на лицата, призовани за съдебното следствие, тоест свидетелите и експертите. Списъкът беше дълъг; четирима от свидетелите не се бяха явили: Миусов, който беше по него време вече в Париж, но който беше дал показания още на предварителното следствие, госпожа Хохлакова и чифликчията Максимов поради болест, и Смердяков поради внезапната му смърт, за което бе представено удостоверение от полицията. Известието за Смердяков предизвика голямо раздвижване и шепот в залата. Разбира се, мнозина от публиката още нищо не знаеха за това ненадейно самоубийство. Но най-поразителното беше неочакваната постъпка на Митя: щом съобщиха за Смердяков, той изведнъж викна от мястото си гръмогласно:

— На кучето — кучешка смърт!

Помня как се спусна към него защитникът му и как председателят се обърна към него със заплахата да вземе строги мерки, ако се повтори още веднъж подобна предизвикателна постъпка. Митя отривисто, кимайки с глава, но сякаш без да се разкайва ви най-малко, повтори няколко пъти полугласно на защитника си:

— Няма, няма! Без да искам! Няма вече!

И, разбира се, този малък инцидент събуди у съдебните заседатели и публиката настроение не в негова полза. Издаваше характера си и сам се характеризираше. Под това именно впечатление бе прочетен от секретаря на съда обвинителния акт.

Той беше доста кратък, но обстоен. Излагаха се само най-главните причини, защо е трябвало да се предаде на съда и т.н. Все пак

той ми направи силно впечатление. Секретарят го прочете ясно, звучно, силно. Цялата тази трагедия като че ли се появи отново пред всичко релефно, концентрично, озарена от фатална, безпощадна светлина. Помня как веднага след прочитането председателят високо и внушително попита Митя:

— Подсъдими, признавате ли се за виновен?

Митя внезапно стана от мястото си.

— Признавам се виновен в пиянство и разврат — извика той с все същия някак неочакван, почти екзалтиран глас, — в леност и буйства. Исках да стана навеки честен човек точно в секундата, когато съдбата ме покоси! Но за смъртта на стареца, моя враг и баща — не съм виновен! Но за ограбването му — не, не, не съм виновен, пък и не мога да съм виновен: Дмитрий Карамазов е подъл, но не е крадец!

Като изкрещя това, той си седна на мястото цял разтреперан. Председателят пак се обърна към него с кратко, но назидателно увещание да отговаря само на въпросите, а не да се впуща в странични екзалтирани възклицания. После нареди да се пристъпи към съдебното следствие. Въведоха всички свидетели за клетва. Тогава ги видях всички наведнъж. Впрочем братята на подсъдимия се допуснаха за свидетели без клетва. След увещанията на свещеника и председателя изведоха свидетелите и ги настаниха, доколкото беше възможно, на различни места. После почнаха да ги извикват един по един.

II. Опасни свидетели

Не знам бяха ли разделени свидетелите на прокурора и на защитата някак на групи от председателя и точно в какъв ред беше предвидено да се извикват. Сигурно всичко това е било спазено. Знам само, че първо почнаха да извикват прокурорските свидетели. Повтарям, че нямам намерение да описвам всички разпити, и то стъпка по стъпка. При това описанието ми би било малко излишно, защото в речите на прокурора и на защитника, когато започнаха дебатите, целият ход и смисъл на всички дадени и изслушани показания бяха сведени като че до една ярка и характерна точка, а тези две забележителни речи на места поне записах изцяло и ще ги предам, когато им дойде времето, както и един извънреден и съвсем неочакван епизод от процеса, който се разигра внезапно още преди съдебните разисквания и който несъмнено повлия върху страшния му и фатален изход. Ще отбележа само, че още в първите минути изпъкна ярко една особено характерна черта на това „дело“, забелязана от всички, а именно: извънредната сила на обвинението в сравнение със средствата, които имаше защитата. Това се разбра от всички още в първия миг, когато в тази страшна съдебна зала започнаха концентрирано да се групират фактите и полека-лека взе да изпъква целият този ужас и цялата тази кръв. На всички може би стана ясно още от първите стъпки, че това изобщо не е спорно дело, че тук няма съмнения, че в същност никакви разисквания не са потребни, че разискванията ще бъдат само за форма, но че престъпникът е виновен, че е виновен явно и напълно. Аз дори мисля, че и всички дами, всички до една, които жадуваха с такова нетърпение оправдаването на интересния подсъдим, бяха в същото време съвсем уверени в пълната му вина. Нещо повече, струва ми се, те дори биха се огорчили, ако вината му не се потвърдеше до такава степен, защото не би била толкова ефектна развръзката да се оправдае престъпникът. А че ще го оправдаят — в това, чудно нещо, всички дами бяха напълно уверени почти до последната минута: „виновен е, но ще го оправдаят от хуманност, поради новите идеи, поради новите чувства, които сега са на мода“, и пр., и пр. Заради това именно се бяха стекли тук с такова нетърпение. Мъжете пък най-много се интересуваха от борбата между прокурора и прославения Фетюкович. Всички се учудваха и се питаха: какво може да направи от такъв загубен процес, от толкова безнадежден случай дори такъв талант като Фетюкович? — и затова следяха с напрегнато

внимание неговите подвизи стъпка по стъпка. Но Фетюкович до самия край, до самата своя реч остана загадка за всички. Опитните хора предчувствуваха, че той има система, че вече си е съставил план, че има цел, но каква — беше почти невъзможно да се отгатне. Обаче неговата увереност и самонадеяност биеше на очи. Освен това всички веднага забелязаха с удоволствие, че той за толкова краткия си престой при нас, само за някакви си три дни може би, беше съумял удивително добре да се запознае с делото и беше го „изучил до тънкости“. По-късно например се разказваше с наслада как той успял своевременно да „подведе“ всички прокурорски свидетели и доколкото е възможно, да ги обърка, но най-вече да подбие нравствената им репутация и следователно да подбие и техните показания. Смяташе се впрочем, че го прави най-многото за игра; така да се каже, за известна юридическа бляскавост, за да не изпусне нещо от приетите адвокатски похвати; защото всички бяха убедени, че някаква голяма и крайна полза от всички тези „подбивания“ не може да постигне и вероятно сам го разбира най-добре, зареден с някаква своя идея, някакво засега още прикрито оръжие за защита, което изведнъж ще извади наяве щом му дойде времето. Но засега все пак, съзнавайки силата си, той сякаш си играеше и се забавляваше. Така например, когато разпитваха Григорий Василиевич, бившия камериер на Фьодор Павлович, който даваше най-капиталното показание за „отворената врата към градината“, защитникът просто се вкопчи в него, когато на свой ред почна да задава въпроси. Трябва да се отбележи, че Григорий Василиевич се яви в залата със спокоен и едва ли не величав вид, без да се смути ни най-малко нито от величието на съда, нито от присъствието на огромна публика, която го слушаше. Той даваше показанията си с такава увереност, все едно разговаряше насаме със своята Марфа Игнатиевна, само може би по-почтително. Невъзможно беше да го обърка човек. Най-напред прокурорът го разпитва надълго за всички подробности в семейство Карамазови. Семейната картина ясно изпъкна. Чувствуваше се, виждаше се, че свидетелят е простодушен и безпристрастен. При цялото си дълбоко уважение към паметта на бившия си господар, той например все пак заяви, че онзи бил несправедлив към Митя и „не възпита децата както трябва. Това малко дете въшки щяха да го изядат, да не бях аз — прибави той, като разправяше за детските години на Митя. — И също не беше редно за бащата да обижда сина си в майчиното му родово имение.“ На въпроса на прокурора какви основания има да твърди, че Фьодор Павлович е онеправдал сина си в сметките, Григорий Василиевич за всеобщо учудване не представи

абсолютно никакви основателни данни, но все пак държеше на това, че сметката със сина му е била „неправилна“ и че наистина „се следваше да му доплати няколко хиляди“. Тук трябва да отбележа, че този въпрос — наистина ли Фьодор Павлович не е доплатил нещо на Митя, прокурорът особено настойчиво поставяше после и на всички онези свидетели, на които можеше да се постави, включително на Альоша и Иван Фьодорович, но от нито един свидетел не получи никакви точни сведения; всички потвърждаваха факта, но никой не можеше да представи никакво що-годе ясно доказателство. След като Григорий описа сцената на трапезата, когато Дмитрий Фьодорович се втурнал и се сбил с баща си, заплашвайки да се върне да го убие, мрачно впечатление завладя залата, толкова повече, че старият слуга разказваше спокойно, без излишни приказки, със своеобразен език, а излезе страшно красноречиво. За обидата си от Митя, който го беше ударил тогава по лицето и го беше повалил, той отбеляза, че не се сърди и отдавна му е простил. За покойния Смердяков се изрази, като се прекръсти, че тоя момък имал способности, но бил глупав и угнетен от болестта, а най-вече безбожник, и че Фьодор Павлович и най-големият му син[288] го учили на безбожество. Но за честността на Смердяков потвърди почти с жар и веднага разправи как Смердяков някога си, като намерил изпуснати господарски пари, не ги скрил, а ги занесъл на господаря и онзи за това „му подари жълтица и оттам нататък почнал да му доверява всичко“. А за отворената врата към градината потвърди с упорита настойчивост. Впрочем него го разпитваха толкова много, че не мога да си спомня всичко. Най-после разпитът премина към защитника и първата му работа беше да разпита за пакета, в който „уж“ били заделени от Фьодор Павлович три хиляди рубли за „известната особа“. „Виждали ли сте го самият вие, който толкова дълги години сте били близък на господаря си?“ Григорий отговори, че нито го е виждал, нито е чувал за тези пари „до най-последно време, когато почнаха сега да говорят всички за това“ Тоя въпрос за пакета Фетюкович, от своя страна, също задаваше на всички свидетели, които можеше да запита за това, със същата упоритост, както прокурорът въпроса си за подялбата на имуществото, и от всички също получаваше само един отговор, че никой не е виждал пакета, макар че мнозина бяха чували за него. Тази упоритост на защитника по този въпрос забелязаха всички още отначало.

— Сега мога ли да се обърна към вас е един въпрос, ако позволите, разбира се — изведнъж съвсем неочаквано попита Фетюкович, — от какво беше направен онзи балсам или, така да се

каже, онзи цяр, с който същата вечер преди лягане, както е известно от предварителното следствие, сте разтрили болния си кръст, с надеждата да се излекувате с това?

Григорий погледна тъпо питащия и като помълча малко, измънка:

— Имаше градински чай вътре.

— Само градински чай ли? Не можете ли да си спомните нищо друго?

— Имаше и живовляк.

— И пипер може би? — продължаваше да пита Фетюкович.

— Имаше и пипер.

— И тъй нататък. И всичко това с водка?

— Със спирт.

В залата се разнесе сдържан смях.

— Виждате ли, дори със спирт. Като си натрихте кръста, останалото съдържание на бутилката благоволихте да изпиете с една благочестива молитва, известна само на вашата съпруга, нали така?

— Изпих го.

— Колко горе-долу изпихте? Приблизително? Чашка, две? — Трябва да имаше една голяма чаша.

— Голяма чаша. А може би чаша и половина?

Григорий млъкна. Той сякаш разбра нещо.

— Чаша и половина чист спирт — не е лошо, а? Може и „райски врата отворени“ да се видят, а не само вратата за градината, а?

Григорий все мълчеше. В залата премина сдържан смях. Председателят се поразмърда.

— Помните ли добре — задълбочаваше се все повече и повече Фетюкович — дали лежахте, или не в минутата, когато видяхте отворена вратата на градината?

— Бях на крака.

— Това още не е доказателство, че не сте спели (все повече и повече тих смях в залата). Можехте ли например да отговорите в тази минута, ако някой ви попиташе за нещо, да речем например, коя година сме сега?

— Това не знам.

— А коя година сме сега от нашата ера, след Христа, не знаете ли?

Григорий седеше объркан, гледайки право в очите мъчителя си. Колкото и да е чудно, но изглежда, че той наистина не знаеше коя година е.

— Но може би знаете колко пръсти имате на ръката си?

— Аз съм човек зависим — изведнъж високо и натъртено издума Григорий, — щом е угодно на началството да се подиграе с мене, трябва да го изтърпя.

Фетюкович като че се сепна малко, но се намеси и председателят и наставнически припомни на защитника, че трябва да задава по-подходящи въпроси. Фетюкович, след като го изслуша, се поклони с достойнство и заяви, че е свършил разпита си. Разбира се, и у публиката, и у съдебните заседатели можеше да остане малко червейче на съмнение в показанията на един човек, който е имал възможност „да види райските врати“[289] в състояние на известно лечение и освен това, който дори не знае коя година сме сега от Рождество Христово; тъй че защитникът все пак постигна целта си. Но преди излизането на Григорий стана още нещо. Председателят се обърна към подсъдимия и го попита: няма ли да отбележи нещо по повод дадените показания.

— Освен за вратата за всичко каза истината — викна високо Митя. — Че ми е пощил въшките, благодаря, че ми е простил побоите — благодаря; старецът беше честен целия си живот и беше верен на баща ми като седемстотин пудела.

— Подсъдими, подбирайте си думите! — изрече строго председателят.

— Аз не съм пудел — измърмори и Григорий.

— Е, тогава аз съм пудел, аз! — викна Митя. — Щом се обижда, нека да съм аз, а от него моля прошка; бях звяр и жесток към него! Бях жесток и с Езоп.

— С какъв Езоп? — строго подзе пак председателят.

— Е, с Пиеро… с баща си, с Фьодор Павлович.

Председателят пак и още веднъж внушително и най-строго заяви на Митя да подбира изразите си по-внимателно.

— С това сам си вредите в очите на вашите съдии.

Също така доста хитро постъпи защитникът и при разпита на свидетеля Ракитин. Ще отбележа, че Ракитин беше един от най-важните свидетели, когото прокурорът несъмнено ценеше. Оказа се, че той знаеше всичко, знаеше извънредно много, бил у всички, всичко видял, с всички говорил, знаеше най-подробно биографията на Фьодор Павлович и на всички Карамазови. Наистина за пакета е трите хиляди също бил чувал само от Митя. Но пък подробно описа подвизите на Митя в кръчмата „Столичен град“, всичките думи и жестове, които го компрометираха, и разказа историята със „сюнгера“ на щабскапитан Снегирьов. Относно пък онзи особен параграф, дали е останал нещо длъжен Фьодор Павлович на Митя по сметката за имуществото —

дори и Ракитин не можа да каже нищо и се задоволи само с общи думи в презрителен тон: „може ли да ги разбере човек кой от тях е виновният и да пресметне кой на кого е имал да дава при тяхната объркана карамазовщина, в която никой от тях не може нито да се оправи, нито да си намери мястото?“ Цялата трагедия на подсъдното престъпление той обрисува като продукт на застарелите нрави на крепостното право и на затъналата в безредици Русия, която страда от липса на съответни учреждения. С една дума, дадоха му възможност да изкаже някои свои мисли. В този процес господин Ракитин за пръв път се прояви и излезе на преден план: прокурорът знаеше, че свидетелят подготвя журнална статия върху сегашното престъпление и после, вече в речта си (както ще видим по-долу), цитира няколко мисли от тази статия, значи, тя му е била вече известна. Картината обрисувана от свидетеля, се получи мрачна и фатална и много подкрепи „обвинението“. Изобщо изложението на Ракитин плени публиката с независимата си мисъл и необикновено благородния си размах. Чуха се дори две-три ненадейно изтървани ръкопляскания, именно на онези места, където се говореше за крепостното право и за страдащата от безредия Русия. Но Ракитин все пак, като млад човек, направи една малка грешка, от която веднага успя чудесно да се възползува защитникът. Отговаряйки на някои въпроси относно Грушенка, той, увлечен от успеха си, който, разбира се, вече съзнаваше, и от цялата висота на благородството си, си позволи да се изрази за Аграфена Александровна малко презрително, като за „държанка на търговеца Самсонов“. Какво не би дал после да си върне думите, защото тъкмо с тях го постави натясно тутакси Фетюкович. И всичко само защото Ракитин изобщо не подозираше, че онзи за толкова кратко време е могъл да се запознае със случая в такива интимни подробности.

— Позволете да попитам — почна защитникът с най-любезна и дори почтителна усмивка, когато дойде ред той да задава въпроси, — вие, разбира се, сте същият господин Ракитин, чиято брошура, издадена от епархиалното началство, „Житието на о бозе починалия старец отец Зосима“, пълна с дълбоки и религиозни мисли, с превъзходно и благочестиво посвещение на преосвещения, четох наскоро с такова удоволствие?

— Не съм я писал за печатане… после я напечатаха — измърмори Ракитин, сякаш изведнъж объркан от нещо и почти засрамен.

— О, това е прекрасно! Мислител като вас може и дори трябва да

се отнася твърде широко към всяко обществено явление. Благодарение покровителството на преосвещения вашата преполезна брошура се е разпродала и е донесла относителна полза… Но за главно ето какво бих желал да ви попитам: вие току-що заявихте, че сте били съвсем близък познат на госпожа Светлова, нали? Nota bene[290] Презимето на Грушенка, оказа се, било Светлова; научих го за пръв път едва този ден, по време на процеса.)

— Аз не мога да отговарям за всичките си познанства… Аз съм млад човек… И кой може да отговаря за всички онези, които среща? — цял пламна Ракитин.

— Разбирам, много добре разбирам! — извика Фетюкович, като че сам сконфузен и като че бързайки да се извини. — Вие както всеки друг сте могли да бъдете заинтересуван на свой ред от познанството с една млада и хубава жена, която е приемала на драго сърце в къщата си цвета на тукашната младеж, но… аз исках само да се осведомя; ние знаем, че Светлова преди два месеца е желаела извънредно много да се запознае с най-младия Карамазов, Алексей Фьодорович, и само за да го заведете при нея и именно в неговото тогавашно манастирско облекло, тя е обещала да ви даде двадесет и пет рубли — само и само да й го заведете. Това, както е известно, е станало именно вечерта на онзи ден, който е завършил с трагичната катастрофа, послужила за основа на сегашното дело. Вие сте завели Алексей Карамазов при госпожа Светлова, а получихте ли тогава тези двадесет и пет рубли възнаграждение от Светлова, ето какво бих желал да чуя от вас.

— То беше шега… Не виждам защо може да ви интересува. Взех ги на шега… щях да й ги върна после…

— Значи, взели сте ги. Но не сте й ги върнали досега… или сте ги върнали?

— Това няма значение… — мънкаше Ракитин, — не мога да отговарям на такива въпроси… Разбира се, ще ги върна.

Намеси се председателят, но защитникът заяви, че е свършил въпросите си към господин Ракитин. Господин Ракитин слезе от сцената добре понасолен. Впечатлението от висшето благородство на речта му бе все пак развалено и Фетюкович, изпращайки го с очи, сякаш казваше, сочейки на публиката: „ето ги, един вид, вашите благородни обвинители!“ Помня, че и тук не се мина без инцидент от страна на Митя: побеснял от тона, с който Ракитин се изрази за Грушенка, той изведнъж се развика от мястото си: „Бернар!“ А когато председателят след свършване на целия разпит на Ракитин се обърна към подсъдимия: не желае ли той да заяви нещо от своя страна, Митя

викна гръмогласно:

— Той и от мене, вече като бях подсъдим, все ми просеше пари назаем! Бернар презрян и кариерист, и в Бога не вярва, измамил и преосвещеника!

Митя, разбира се, пак бе вразумен заради невъздържания език, но господин Ракитин беше довършен. На щабскапитан Снегирьов също не му провървя със свидетелствуването, но вече по съвсем други причини. Той се изправи цял изпокъсан, с нечисто облекло, с кални обуща и въпреки всички предпазни мерки и предварителната „експертиза“ изведнъж се оказа съвсем пиян. На въпросите за обидата, нанесена му от Митя, той изведнъж отказа да отговаря.

— Господ да го съди. Илюшечка не дава. На мене Бог там ще ми плати.

— Кой не ви дава да говорите? Кого споменахте?

— Илюшечка, моето момче: „Татенце, татенце, колко те унизи той!“ Каза го там, при камъка. Сега то умира…

Щабскапитанът изведнъж зарида и се хвърли в краката на председателя. Изведоха го бързо сред смеха на публиката. Подготвяното от прокурора впечатление съвсем не можа да се постигне.

А защитникът продължаваше да използува всички средства и все повече и повече ни учудваше с познаването наделото до най-дребни подробности. Така например показанията на Трифон Борисович направиха много силно впечатление и, разбира се, бяха извънредно неблагоприятни за Митя. Той едва ли не доказа черно на бяло, че при първото си отиване в Мокрое, почти месец преди катастрофата, не е било възможно Митя да е изхарчил по-малко от три хиляди или може би само малко по-малко. Само за циганките колко пропиля! На нашите въшливи селяци не да им „хвърляше на плочника копейки“, ами ги даряваше най-малко с по двадесет и пет рублеви банкноти, по-малко не даваше. Пък колко нещо просто откраднаха тогава от него! Зер, който е откраднал, той не си е оставил името, къде да го хванеш крадец, след като той самият пилееше парите! Та нашият народ са разбойници, не мислят за душата. А за момичетата, за нашите селски момичета, колко нещо отиде! Замогнаха се оттогава, това си е, а по-рано беше беднотия. С една дума, той спомена всички разноски и изброи всичко като по сметало. По такъв начин предположението, че са били изхарчени само хиляда и петстотин рубли, а другите отделени в талисмана, ставаше немислимо. „Сам видях, в ръцете му видях три хиляди накуп, с очите си ги гледах, та ние ли не разбираме от

пари!“ — викаше Трифон Борисович, стараейки се с все сила да угоди на „началството“. Но когато дойде ред да задава въпроси защитникът, той почти без да се опитва да опровергае показанията, изведнъж обърна разговора натам, че коларят Тимофей и друг селяк Аким намерили в Мокрое, след онова първо пиянствуване, още месец преди ареста, сто рубли на пода в пруста, които Митя бил изтървал в пияно състояние, и ги предали на Трифон Борисович, а той им дал за това по една рубла. „Е, върнахте ли тогава тези сто рубли на господин Карамазов, или не?“ Трифон Борисович, колкото и да шикалкавеше, но след разпита на селяците призна за намерените сто рубли, като прибави само, че още тогава честно и почтено върнал всичко на Дмитрий Фьодорович, връчил му ги „най-честно, само че той, бидейки по туй време съвсем пиян, надали ще си го спомня“. Но тъй като преди повикването на свидетелите-селяни все пак отричаше намирането на стоте рубли, съобщението, че е върнал сумата на пияния Митя, естествено бе подхвърлено на голямо съмнение. По този начин един от най-опасните свидетели, предложени от прокуратурата, си излезе също заподозрян и с доста пострадала репутация. Същото стана и с поляците: те се появиха с горд и независим вид. Съобщиха веднага гръмко, че двамата „служели на короната“ и че „пан Митя“ им предлагал три хиляди, за да купи честта им, че те лично видели много пари в ръцете му. Пан Мусялович вмъкваше страшно много полски думи в изразите си и като виждаше, че това само го издига в очите на председателя и прокурора, се окуражи най-после напълно и почна вече да говори само на полски. Но Фетюкович пипна и тях в мрежите си: колкото и да усукваше повиканият отново Трифон Борисович, все пак трябваше да признае, че собственото му тесте карти е било сменено от пан Врублевски с негово и че пан Мусялович, като давал картите, ги сменил. Това вече потвърди Калганов, когато даде на свой ред показания, и двамата панове си излязоха малко посрамени, дори изпратени от смеха на публиката.

После същото стана почти с всички най-опасни свидетели. Всекиго тях Фетюкович съумя да очерни нравствено и да отпрати леко подигран. Любителите и юристите само се любуваха и все пак недоумяваха за каква голяма и крайна цел би могло да послужи всичко това, защото, повтарям, всички чувствуваха непоклатимостта на обвинението, което нарастваше все повече и все по-трагично. Но по увереността на „великия маг“ виждаха, че той беше спокоен, и чакаха: все пак не е току-тъй дошъл от Петербург „такъв човек“ и не е той от хората, които се връщат с празни ръце.

III. Медицинската експертиза и фунийката лешници

И медицинската експертиза не помогна много на подсъдимия. Пък и самият Фетюкович като че ли не разчиташе твърде на нея, както се оказа по-късно. Всъщност тя стана единствено по настояване на Катерина Ивановна, която извика специално прочутия доктор от Москва. Защитата, разбира се, не можеше нищо да загуби от нея, а в най-добрия случай можеше и да спечели. Впрочем до известна степен се получи нещо дори комично именно поради съществуващото разногласие между докторите. Като експерти се явиха: пристигналият знаменит доктор, нашият доктор Херценщубе и освен това младият лекар Варвински. Последните двама фигурираха и просто като свидетели, повикани от прокурора. Пръв беше разпитан в качеството си на експерт доктор Херценщубе. Той беше седемдесетгодишен старец, побелял и плешив, среден на ръст и с яко телосложение. В нашия град всички много го ценяха и уважаваха. Той беше добросъвестен лекар, прекрасен и благочестив човек, някакъв хернхутер или „моравски брат“[291] с — положителност не мога да кажа. Живееше тук вече много отдавна и се държеше с извънредно голямо достойнство. Беше добър и човеколюбив, лекуваше бедните болни и селяните безплатно, лично посещаваше техните колиби и къщици и им оставяше пари за лекарства, но пък беше и упорит като катър. Невъзможно беше да се отклони от някоя идея, щом веднъж заседнеше в главата му. Между другото почти на всички в града беше известно, че пристигналият знаменит лекар през тия два-три дни престой у нас си беше позволил няколко извънредно обидни отзива за възможностите на доктор Херценщубе. Работата е там, че макар московският лекар да вземаше за визита минимум двадесет и пет рубли, все пак някои хора в нашия град се зарадваха на случая и без да жалят пари, хукнаха при него за съвети. Всички тези болни беше лекувал преди него, разбира се, доктор Херценщубе и ето че знаменитият лекар извънредно остро разкритикува навсякъде неговото лечение. Накрая дори, отивайки при болния, питаше направо: „Е, кой ви е тровил тука, Херценщубе ли? Хе, хе!“ Доктор Херценщубе, разбира се, научи всичко това. И ето че тримата лекари се явиха един след друг за разпит. Доктор Херценщубе заяви направо, че „ненормалността на умствените способности на подсъдимия се вижда

от само себе си“. После, като изложи аргументите си, които тук пропущам, той добави, че тази ненормалност се открива главно не само в много от предишните постъпки на подсъдимия, но и сега, дори и в този момент, и когато го помолиха да обясни в какво именно се открива сега, в този момент, старецът доктор е цялата си простодушна прямота посочи, че подсъдимият, като влязъл в залата, „имаше необикновен и чуден за обстоятелствата вид, крачеше напред като войник и гледаше напред втренчено, след като по-скоро трябваше да гледа наляво, където в публиката седят дамите, защото той беше голям любител на прекрасния пол и най-напред трябваше да държи сега за мнението на дамите“ — завърши старецът със своеобразния си език. Трябва да се добави, че говореше руски много и охотно, но някак всяка негова фраза излизаше по немски маниер, което впрочем никога не го смущаваше, защото той цял живот бе имал слабостта да смята своя руски говор за образцов, „за по-добър дори, отколкото на русите“, и дори обичаше много да прибягва към руски пословици, уверявайки всеки път, че те са най-точните и най-изразителните от всички пословици в света. Ще отбележа също, че той в разговор, може би от разсеяност някаква, често забравяше най-обикновени думи, които знаеше отлично, но който, кой знае защо, изведнъж му щукваха из ума. Впрочем същото се случваше и когато говореше на немски и тогава той винаги махаше с ръка пред лицето си, сякаш за да улови загубената дума, и нищо вече не можеше да го накара да продължи, преди да е намерил нужната дума. Забележката му, че подсъдимият при влизането си е трябвало да погледне дамите, предизвика весел шепот сред публиката. Нашето старче го обичаха много всички дами и знаеха също, че той, цял живот ерген, благочестив и целомъдрен, гледаше на жените като на висши и идеални същества. И затова неочакваната му забележка се видя на всички ужасно странна.

Московският доктор, попитан на свой ред, рязко и настойчиво потвърди, че смята умственото състояние на подсъдимия за ненормално, „дори във висша степен“. Той говори дълго и умно за „афекта“ и за „манията“ и изкарваше, че според всичките събрани данни подсъдимият преди арестуването от няколко дни се намирал в несъмнен болезнен афект и ако е извършил престъпление, то, макар и да го е съзнавал, е било почти неволно, не е имал никакви сили да се бори с болезненото нравствено влечение, което го е било завладяло. Но освен афекта докторът съзираше и мания, което вече определяло, според неговите думи, пътя към пълно побъркване (NB. Аз предавам със свои думи, а докторът обясняваше с много научен и специален

език.) „Всичките му действия са в противоречие със здравия разум и логиката — продължаваше той. — Разбира се, не говоря за това, което не съм видял, тоест за самото престъпление и за цялата тази катастрофа, но дори онзи ден по време на разговора с мене имаше необяснимо неподвижен поглед. Неочакван смях, когато никак не е на място. Непонятно постоянно раздразнение, странни думи: «Бернар, ефика» и други, които не бяха на място.“ Но докторът виждаше тази мания главно в това, че подсъдимият просто не може и да говори за онези три хиляди рубли, за които се смята измамен, без някакво необикновено раздразнение, докато за всички свои останали несполуки и обиди говори и си спомня с доста голяма лекота. Най-после според справките той и по-рано, щом се стигнело до тези три хиляди, точно по същия начин винаги изпадал почти в някакво изстъпление, а в същото време за него се свидетелствува, че е безкористен и не е лаком за богатство. „Относно пък мнението на моя учен събрат — добави иронично московският доктор, завършвайки речта си, — че подсъдимият на влизане в залата е трябвало да гледа дамите, а не право пред себе си, ще кажа само, че подобно заключение освен дето е комично, плюс това е и радикално погрешно; защото, макар и да се съгласявам напълно, че подсъдимият при влизането си в залата на съда, в която се решава участта му, не би трябвало да гледа тъй неподвижно пред себе си и това наистина би могло да се смята за признак за ненормално душевно състояние в дадената минута, но в същото време настоявам, че е трябвало да гледа не наляво, към дамите, а, напротив, именно надясно, дирейки с очи защитника си, в чиято помощ е цялата му надежда и от чиято защита сега зависи цялата му участ.“ Докторът изрази мнението си решително и настоятелно. Но особеният комизъм в разногласието на двамата учени експерти се получи от неочаквания извод на лекаря Варвински, който бе разпитан последен. Според него подсъдимият както сега, така и по-рано се намирал в напълно нормално състояние и макар че наистина преди арестуването трябва да е бил в нервно и извънредно възбудено състояние, това е могло да произлиза от множество най-неочаквани причини: от ревност, гняв, непрекъснато пияно състояние и прочие. Но това нервно състояние не могло да включва в себе си никакъв особен „афект“, за какъвто току-що се говори. Колкото до това, наляво или надясно е трябвало да гледа подсъдимият при влизането си в залата, то, „според неговото скромно мнение“, подсъдимият при влизането в залата именно е трябвало да гледа право пред себе си, както е гледал в същност, защото право пред него са седели председателят и членовете

на съда, от които зависи сега цялата му съдба, „тъй че, като гледаше право пред себе си, той именно с това доказва съвършено нормалното състояние на разума си в дадения момент“ — завърши малко разгорещено младият лекар своето „скромно“ показание.

— Браво, докторе! — извика Митя от мястото си. — Точно така!

Разбира се, веднага го възпряха, но мнението на младия лекар има най-решаващо въздействие както върху съда, така и върху публиката, защото, както се оказа после, всички бяха съгласни с него. Впрочем доктор Херценщубе, разпитан вече като свидетел, съвсем неочаквано изведнъж се оказа полезен за Митя. Като стар жител на града, който отдавна познава семейство Карамазови, той даде някои показания, твърде интересни за „обвинението“, и изведнъж, сякаш нещо се беше сетил, допълни:

— И все пак клетият младеж можеше да има несравнено по-добра съдба, защото беше с добро сърце и като дете, и след детството си, защото аз знам това. Но руската пословица казва: „Ако някой има един ум, това е добре, но ако му дойде на гости и още един умен човек, още по-добре, защото тогава ще станат два ума, а не само един…“

— Два ума от един по-добри — подсказа нетърпеливо прокурорът, който отдавна вече знаеше навика на старчето да говори бавно, мудно, без да се смущава от впечатлението, което прави, и от това, че хората го чакат, а, напротив, цени своето бавно, картофено и винаги радостно-самодоволно немско остроумие. А старчето обичаше да остроумничи.

— О, д-да, и аз казвам същото — подхвана упорито той, — два ума са по-добри от един ум. Но при него не е дошъл други с ум, а той е пуснал и своя… Как беше това, къде го е пускал? Тази дума — къде е пуснал ума си, я забравих — продължаваше той, като въртеше ръка пред очите си, — ах, да, шпацирен.

— На разходка?

— Е, да, на разходка, и аз казвам същото. Та неговият ум тръгнал да се разхожда и стигнал до такова дълбоко място, дето се загубил. А иначе той беше благороден и чувствителен младеж, о, аз много добре го помня, още ей такова детенце, захвърлено от баща си в задния двор, когато тичаше по земята без обущенца и с панталонки с една презрамка…

Някаква сантиментална и проникновена нотка се почувствува изведнъж в гласа на честното старче. Фетюкович изведнъж трепна, като че ли предчувствуваше нещо, и мигом се улови за това.

— О, да, самият аз тогава бях още млад човек… Аз… да, тогава

бях четиридесет и пет годишен и току-що бях дошъл тук. И ми стана жал тогава за детето и се попитах: защо не мога да му купя една фунийка… Да — но какво една фунийка? Забравих как се казва… една фунийка от онова, което децата много обичат, как беше, их, как беше… — замаха пак докторът с ръце — то расте на дърво и го късат, и го раздават на всички…

— Ябълки?

— О, н-не! Фунийка, фунийка, ябълките се продават на парче, а не във фунийка… не, те са много и всички мънички, слагат се в устата и хр-р-рас!…

— Лешници?

— Е, да, лешници, и аз това казвал! — най-спокойно, като че изобщо не беше дирил думата, потвърди докторът, — и аз му занесох една фунийка лешници, защото дотогава никой никога не беше занасял на момченцето една фунийка лешници, и вдигнах показалец и му казах: „Момченце! Gott der Vater“[292] — то се засмя и каза: „Gott der Vater. — Gott der Sohn“[293]. То пак се засмя и пошепна. „Gott ler Sohn. — Gott der heilige Geist“[294] Тогава то се засмя още и каза, колкото можеше: „Gott der heilige Geist“. А аз си отидох. На третия ден минавам покрай тях, а той ми вика: „Чичо, Gott der Vater, Gott der Sohn“ и забравил само „Gott der heilige Geist“, но аз му го казах и пак ми стана много жал за него. Но него го изпратиха някъде и аз вече не го виждах. И ето изминаха двадесет и три години, седя една сутрин в кабинета си вече с побеляла глава и изведнъж влиза един цветущ младеж, когото никак не мога да позная, но той вдигна показалеца и казва със смях: „Gott der Vater, Gott der Sohn und Gott der heilige Geist! Току-що пристигнах и дойдох да ви благодаря за фунийката лешници; защото тогава никой никога не беше ми купувал фунийка лешници, а само вие ми купихте фунийка лешници.“ И тогава аз си спомних моята щастлива младост и клетото момченце на двора, без обущенца, и сърцето ми се обърна, и аз казах: „Ти си благодарен младеж, защото си помнил цял живот тази фунийка лешници, които ти донесох в твоето детство.“ И аз го прегърнах и го благослових. И заплаках. Той се смееше, но той и плачеше… защото русинът твърде често се смее там, дето трябва да плаче. Но той и плачеше, аз го видях. А сега, уви!…

— И сега плача, немецо, и сега плача, човече божи!… — викна изведнъж Митя от мястото си.

Така или иначе, това анекдотче направи донякъде благоприятно впечатление на публиката. Но главният ефект в полза на Митя дойде от показанията на Катерина Ивановна, за които сега ще разкажа. Пък и

изобщо, когато започнаха свидетелите à décharge[295], тоест призованите от защитника, съдбата сякаш изведнъж и дори сериозно се усмихна на Митя и — което е най-забележително — неочаквано дари за самата защита. Но преди Катерина Ивановна беше разпитан Альоша и той изведнъж си припомни един факт, който изглеждаше дори вече като положително свидетелство срещу една от най-важните точки на обвинението.

IV. Щастието се усмихва на Митя

Това стана съвсем неочаквано дори за самия Альоша. Той беше призован без клетва и аз помня, че всички страни се отнесоха към него още от първите думи на разпита с извънредна мекота и симпатия. Личеше си, че го предшествуваше добра слава. Альоша даваше показанията си скромно и сдържано, но в показанията му явно проличаваше гореща симпатия към неговия нещастен брат. Като отговаряше на един въпрос, той очерта характера на брат си като човек може би необуздан и увлечен от страстите си, но също така и благороден, горд и великодушен, готов дори на саможертва, ако я поискат от него. Призна впрочем, че брат му е бил през последните дни поради страстта си към Грушенка, поради съперничеството с баща си, в непоносимо положение. Но отхвърли с негодувание дори предположението, че брат му е могъл да убие с цел грабеж, макар и да призна, че тези три хиляди са се превърнали в ума на Митя почти в някаква мания, че той ги е смятал за недодадено му поради измама на баща му наследство и макар че не е никак користолюбив, но не можел дори да заговори за тези три хиляди без изстъпление и ярост. За съперничеството между двете „особи“, както се изрази прокурорът, тоест между Грушенка и Катя, отговори уклончиво и дори на един или два въпроса съвсем отказа да отговаря.

— Поне казвал ли ви е брат ви, че има намерение да убие баща си? — попита прокурорът. — Можете да не отговаряте, ако намерите за нужно — прибави той.

— Направо не ми е говорил — отвърна Альоша.

— А как? Косвено?

— Той ми каза веднъж за своята лична омраза към баща ми и че го е страх, че… в някоя минута на крайност… в минута на отвращение може би би могъл и да го убие.

— И вие, като го чухте, повярвахте ли?

— Не бих казал, че съм повярвал. Но винаги съм бил сигурен, че едно висше чувство винаги ще го спаси в съдбоносната минута, както и го е спасило в същност, защото не той е убил баща ми — твърдо завърши Альоша така високо, че го чу цялата зала. Прокурорът трепна като боен кон, чул тръбния сигнал.

— Бъдете сигурен, че изцяло вярвам в най-пълната искреност на вашето убеждение, без да го обуславям и без да го асимилирам ни най-малко с любовта ви към вашия нещастен брат. Вашият своеобразен

възглед върху целия трагичен случай, който се е разиграл в семейството ви, вече ни е известен от предварителното следствие. Няма да скрия от вас, че той е крайно особен и противоречи на всички други показания, получени от прокуратурата. И затова намирам за нужно да ви попитам вече настойчиво какви именно данни са въздействували на мисълта ви и са я насочили към категоричното убеждение за невинността на брат ви и, напротив, за виновността на друго лице, което вие вече конкретно посочихте в предварителното следствие?

— В предварителното следствие само отговарях на въпросите — изрече тихо и спокойно Альоша, — а не дойдох сам с обвинение срещу Смердяков.

— И все пак го посочихте?

— Посочих го според думите на брат си Дмитрий. Още преди разпита ми разправиха какво е станало при ареста му и как тогава той самият е посочил Смердяков. Вярвам напълно, че брат ми не е виновен. А щом не е той убиецът, то…

— То е Смердяков ли? А защо именно Смердяков? И защо именно вие така окончателно сте убеден в невинността на брат си?

— Не можех да не повярвам на брат си. Знам, че той няма да ме излъже. Видях по лицето му, че не ме лъже.

— Само по лицето му? Това ли са всичките ви доказателства?

— Нямам други доказателства.

— И за виновността на Смердяков ли нямате никакво друго доказателство освен думите на брат ви и израза на лицето му?

— Да, нямам друго доказателство.

Тук прокурорът прекъсна разпита си. Отговорите на Альоша като че направиха на публиката страшно разочароващо впечатление. У нас се говореше за Смердяков още преди съда, един нещо чул, друг нещо разбрал, говореха за Альоша, че той е натрупал някакви особени доказателства в полза на брат си и за вината на лакея, а ето че нямаше нищо, никакви доказателства освен някаква нравствена убеденост, толкова естествена за него като роден брат на подсъдимия.

Но почна да разпитва и Фетюкович. На въпроса: кога именно подсъдимият е говорил с него, с Альоша, за своята омраза към баща си и че би могъл да го убие, чул ли е това от него например в последната среща преди катастрофата, Альоша, докато отговаряше, изведнъж сякаш трепна, като че едва сега нещо си спомни и съобрази:

— Спомням си сега едно обстоятелство, за което съвсем бях забравил, но тогава ми беше толкова непонятно, а сега…

И Альоша си спомни развълнуван, очевидно сам току-що сблъскал се внезапно сега с тази идея, как на последната среща с Митя вечерта при дървото по пътя към манастира Митя, удряйки се в гърдите, „в горната част на гърдите“, бе му повторил няколко пъти, че той има средство да възстанови честта си, че това средство е тук, ето тук, на гърдите му… „Аз помислих тогава, че като се удряше в гърдите, говореше за сърцето си — продължаваше Альоша, — искаше да каже, че в сърцето си би могъл да намери сили, за да се спаси от някакъв ужасен позор, който му предстоеше и който дори пред мене не смееше да си признае. Признавам, че тогава помислих именно за баща ни и че се ужасява от позора на самата мисъл да отиде при баща ни и да извърши някакво насилие, а в същност той именно тогава като че сочеше нещо на гърдите си, така че, помня, именно тогава ми се мярна някаква мисъл, че сърцето изобщо не е от тази страна на гърдите, а по-долу, а той удря много по-горе, ей тук, точно под шията, и все сочи това място. Моята мисъл ми се стори тогава глупава, а той може би именно е сочил талисмана, в който са били зашити хиляда и петстотинте рубли!…“

— Именно! — викна изведнъж Митя от мястото си. — Тъй е, Альоша, тъй е, аз тогава по него удрях с юмрук!

Фетюкович се хвърли бързо към него, молейки го да се успокои, и веднага се хвана за Альоша. Альоша, сам увлечен в спомена си, горещо изказа предположението, че този позор най-вероятно се е състоял именно в това, че имайки у себе си тези хиляда и петстотин рубли, които би могъл да върне на Катерина Ивановна като половината от дълга си към нея, той все пак е решил да не й даде тази половина, а да я използува за друго, тоест да замине с Грушенка, ако тя се съгласи…

— Така е, точно така — викаше внезапно възбуден Альоша. — Брат ми викаше тогава именно, че половината, половината позор (той няколко пъти каза: *половината!*) би могъл веднага да махне от себе си, но че толкова е нещастен поради слабостта на характера си, че няма да го направи… знае предварително, че не може и не е в състояние да го направи!

— И вие твърдо, ясно помните, че се е удрял именно по това място на гърдите? — жадно разпитваше Фетюкович.

— Ясно и твърдо, защото именно си помислих тогава: защо се удря толкова високо, след като сърцето е по-долу, и още тогава моята мисъл ми се стори глупава… помня, че ми се стори глупава… това ми мина през ум. Точно затова си го спомних сега. И как съм могъл да го

забравя до този момент! Той е сочил именно този талисман за доказателство, че има начин, но че няма да върне тези хиляда и петстотин! А при ареста в Мокрое именно е викал — знам това, разправяха ми, — че смята за най-голям позор в целия си живот, дето, макар че имал начин да върне половината (именно половината!) дълг на Катерина Ивановна и да се яви пред нея не като крадец, той все пак не се е решил да ги върне и предпочел да остане в очите й крадец, отколкото да се лиши от парите! А как го мъчеше, как го мъчеше този дълг! — възкликна накрая Альоша.

Разбира се, намеси се и прокурорът. Той помоли Альоша да опише още веднъж всичко точно и настоя няколко пъти, питайки: „Наистина ли подсъдимият се е удрял в гърдите, като да е сочел нещо? Може би просто се е удрял с юмрук в гърдите?“

— Не беше дори с юмрук! — извика Альоша. — А именно сочеше с пръсти, и то тук, твърде високо… Но как можах да забравя това нещо чак до тази минута!

Председателят се обърна към Митя с въпрос, какво може да каже относно даденото показание. Митя потвърди, че всичко е било именно така, че той именно е сочил хиляда и петстотинте рубли, които са били на гърдите му, точно под шията, и че, разбира се, това е позор, „позор, от който не се отричам, най-позорният акт в целия ми живот! — извика Митя. — Аз можех да ги върна, но не ги върнах. Предпочетох да остана крадец в очите й, но не ги върнах, а най-големият ми позор беше, че знаех предварително, че няма да ги върна! Прав е Альоша! Благодаря ти, Альоша!“

С това свърши разпитът на Альоша. Важно и характерно беше именно обстоятелството, че се намери макар само един факт, макар само едно, да речем, много дребно доказателство, почти само намек за доказателство, но все пак поне малко от малко свидетелстващо, че наистина е съществувал този талисман, че е имало в него хиляда и петстотин рубли и че подсъдимият не е лъгал в предварителното следствие, когато е заявил в Мокрое, че тези хиляда и петстотин „бяха мои“. Альоша беше радостен; цял пламнал, той седна на посоченото му място. Дълго време още повтаряше на себе си: „Как съм го забравил! Как можах да го забравя! И как изведнъж чак сега си го спомних!“

Почна разпитът на Катерина Ивановна. Щом се появи тя, в залата настъпи нещо невиждано. Дамите грабнаха лорнетите и биноклите, мъжете се размърдаха, някои ставаха от местата си, за да виждат по-добре. Всички твърдяха после, че Митя изведнъж пребледнял „като

платно“, щем тя влязла. Цяла облечена в черно, скромно и почти плахо се приближи до посоченото й място. Не можеше да се разбере по лицето й дали беше развълнувана, но решителност искреше в нейния тъмен, здрачен поглед. Трябва да се отбележи, и после мнозина твърдяха, че тя била чудно хубава в този миг. Заговори тихо, но ясно, да я чуят всички. Изразяваше се извънредно спокойно или поне се мъчеше да е спокойна. Председателят започна въпросите си предпазливо, извънредно почтително, като че не смееше да докосне „някои струни“ и с уважение към голямото й нещастие. Но Катерина Ивановна самата веднага твърдо заяви на един от зададените въпроси, че е била годеница на подсъдимия „до момента, докато тон самият не ме изостави…“ — тихо прибави тя. Когато я попитаха за трите хиляди, поверени на Митя да ги изпрати по пощата на нейните роднини, тя твърдо изрече: „Аз му ги дадох не направо за пощата; тогава предчувствувах, че са му много необходими пари… в този момент… Дадох му тези три хиляди да ги изпрати, ако иска, в течение на един месец. Напразно се е измъчвал после толкова заради този дълг…“

Не предавам всички въпроси и точно всичките й отговори, предавам само съществения смисъл на показанията й.

— Твърдо бях уверена, че винаги ще успее да изпрати тези три хиляди рубли, щом ги получи от баща си — продължаваше тя, отговаряйки на въпросите. — Винаги съм била уверена в неговото безкористие и честност… висша честност… в паричните въпроси. Той беше твърдо уверен, че ще получи от баща си три хиляди рубли, и ми е говорил няколко пъти за това. Знаех, че има разпри с баща си, и съм била винаги и досега също съм сигурна, че беше излъган от баща си. Не помня никакви заплахи към баща му от негова страна. Пред мене поне не е говорил нищо, никакви заплахи. Ако беше дошъл тогава при мен, веднага бих успокоила тревогата му за тези нещастни три хиляди рубли, които ми дължеше, но той вече не идваше при мен… а самата аз… аз бях поставена в такова положение… че не можех да го викам… Пък и нямах никакво право да настоявам пред него за този дълг — добави тя изведнъж и нещо решително зазвънтя в гласа й, — самата аз веднъж получих от него паричен заем, много повече от три хиляди, и го приех, макар че тогава не можех да предположа, че някога ще бъда в състояние да му изплатя дълга си…

В тона на гласа й сякаш се почувствува някакво предизвикателство. Тъкмо в тази минута дойде ред на Фетюкович.

— Това не е било тук, а в началото на вашето познанство, нали? — предпазливо подхвана Фетюкович, тутакси предусетил нещо

благоприятно. (Ще отбележа в скоби, че той, макар да беше извикан от Петербург донякъде и от самата Катерина Ивановна, все пак не знаеше нищо за случая с петте хиляди, които й беше дал Митя още в онзи град, и за „поклона до земята“. Това не беше му казала, това скри! И това беше най-странното. Можеше да се предположи със сигурност, че тя самата до последната минута не е знаела ще разправи ли този епизод пред съда, или не, и е чакала някакво вдъхновение.)

Не, никога няма да забравя тези минути! Тя почна да разказва, тя разказа *всичко*, целия онзи случай, който Митя бе споделил с Альоша, и за „поклона до земята“, и за причините, и за баща си, и за отиването си при Митя, и нито с една дума, нито с едно загатване не спомена, че същият Митя чрез сестра й беше предположил „да му изпрати Катерина Ивановна за парите“. Това тя великодушно скри и не се срамуваше да признае, че тя, самата тя, се е завтекла при младия офицер, по свое хрумване, надявайки се на нещо… да измоли от него пари. То беше просто потресаващо. Аз изстивах и треперех, докато слушах, залата замря, да не изпусне нито дума. Тук имаше нещо безпримерно, защото дори и от такава властна и презрително горда девойка като нея беше почти невъзможно да се очаква такова свръхоткровено признание, такава жертвеност, такова самоунищожение. И за какво, за кого? За да спаси изменника и оскърбителя си, да помогне поне с нещо, макар и малко, за неговото спасение, като създаде добро впечатление в негова полза! И наистина: образът на офицера, който дава последните си пет хиляди рубли — всичко, което е имал в живота си, — почтително преклонен пред невинната девойка, се очерта като твърде симпатичен и привлекателен, но… сърцето ми се сви от болка! Аз почувствувах, че после може да произлезе от това (и произлезе, после произлезе!) клевета! Със злобен присмех се говореше после из целия град, че тави история може би не била съвсем точна, именно на онова място, дето офицерът изпратил девойката „уж само с един почтителен поклон“. Загатваха, че тук има нещо „пропуснато“. „Пък и да не е пропуснато нищо, и всичко да е истина — говореха дори най-почтените наши дами, — и тогава пак не се знае много ли е благородно девойка да постъпи така, макар и за да спаси баща си?“ И нима Катерина Ивановна, с нейния ум, с нейната болезнена проницателност, не е предчувствувала, че ще почнат да приказват така? Без друго е предчувствувала и все пак се реши да каже всичко! Разбира се, всичките тези мръснички съмнения в истинността на разказаното започнаха чак после, а в първата минута всичко и всички бяха потресени. Колкото до членовете на съда, те изслушаха

Катерина Ивановна с благоговейно, така да се каже, дори свенливо мълчание. Прокурорът не си позволи нито един по-нататъшен въпрос на тази тема. Фетюкович й се поклони дълбоко. О, той почти тържествуваше. Много нещо беше спечелено: човек, който жертвува в благороден порив последните си пет хиляди, а после същият този човек убива баща си посред нощ, с цел да му ограби три хиляди — това бяха почти несъвместими неща. Фетюкович сега можеше да опровергае поне грабежа. „Делото“ изведнъж бе залято от някаква нова светлина. Яви се някаква симпатия в полза на Митя. А той… за него разправяха, че веднъж-два пъти по време на показанията на Катерина Ивановна понечил да скочи от мястото си, после се тръшнал пак на пейката и закрил с длан лицето си. Но когато тя свърши, той изведнъж извика с ридаещ глас, простирайки ръце към нея:

— Катя, защо ме погуби!

И силно изрида. Впрочем веднага се овладя и пак извика:

— Сега вече съм осъден!

А после като че се вкочани на мястото си, стиснал зъби и кръстосал ръце на гърдите си. Катерина Ивановна остана в залата и седна на посочения й стол. Тя беше бледа и седеше с наведена глава. Които бяха близо до нея, разправяха, че дълго време цялата трескаво треперела. Яви се на разпит Грушенка.

Приближавам се до оная катастрофа, която, неочаквано избухнала, наистина може би погуби Митя. Защото съм сигурен, както и всички, и всички юристи говореха после така, че ако не беше този случай, най-малкото щеше да има снизхождение към престъпника. Но за това сега. А преди това само две думи за Грушенка.

Тя се яви в залата също цялата в черно, с прекрасния си черен шал на раменете. Плавно, със своята безшумна походка с леко полюшване, както вървят понякога пълните жени, се приближи към преградата, втренчена в председателя, без да погледне нито веднъж нито вдясно, нито вляво. Според мене беше много хубава в тази минута и никак не беше бледа, както уверяваха после дамите. Твърдяха също, че лицето и било някак съсредоточено и зло. Аз мисля само, че беше нервна и чувствуваше тежко върху себе си презрително-любопитните погледи на жадната за скандал наша публика. Това беше горд характер, непонасящ презрението, един от тези характери, които, само да заподозрат презрение от нечия страна, тутакси пламват от гняв и жажда за съпротива. При това имаше, разбира се, и боязън, и вътрешен срам за тази боязън, тъй че не е чудно, че говорът й беше нервен — ту гневлив, ту презрителен и прекалено груб, ту изведнъж

зазвучаваше искрена, сърдечна нотка на самоосъждане, самообвинение. А на моменти говореше така, сякаш политаше в някаква пропаст: „все едно, каквото ще да става, но ще кажа…“ За познанството си с Фьодор Павлович се изказа остро: „Глупости, да не съм виновна, че ми се лепна?“ А после, след минута добави: „Аз съм виновна за всичко, подигравах се и с единия, и с другия — и със стария, и с този — та докарах и двамата дотам. Всичко стана заради мене.“ Кой знае как се спомена за Самсонов: „Какво ви засяга — озъби се веднага тя с някакво нахално предизвикателство, — той беше мой благодетел, той ме взе гола и боса, когато родителите ми ме бяха изхвърлили от къщи.“ Председателят впрочем твърде учтиво й напомни, че трябва да отговаря само на въпросите, без да се впуска в излишни подробности. Грушенка се изчерви и очите й заискриха.

Пакета с парите не била виждала, а само чувала от „злодея“, че Фьодор Павлович имал някакъв пакет с три хиляди. „Но всичко това са глупости, аз се смеех и в никакъв случай нямаше да отида…“

— За кого споменахте сега като за „злодей“? — попита прокурорът.

— Ами за лакея, за Смердяков, дето уби господаря си, а вчера се е обесил.

Разбира се, начаса я попитаха: какви основания има за такова решително обвинение, но тя също нямаше никакви основания.

— Така ми каза Дмитрий Фьодорович и трябва да му вярвате. Разделницата го погуби, така да знаете, само тя е причината за всичко, така да знаете — сякаш цяла разтреперана от омраза, прибави Грушенка и злобна нотка зазвънтя в гласа й.

Поискаха да узнаят за кого загатва пак.

— Че за госпожицата, за тази тук Катерина Ивановна. Повика ме тогава у тях, гощава ме с шоколад, искаше да ме съблазни. Срама няма тя, това е…

Тук председателят вече я прекъсна строго, с молба да има мярка в изразите си. Но сърцето на ревнивата жена вече се беше разпалило, тя беше готова да полети, ако ще в бездната…

— При ареста в село Мокрое — припомняйки, попита прокурорът — всички са видели и чули как вие сте изтичали от другата стая и сте се развикали: „Аз съм виновна за всичко, заедно ще отидем на каторга!“ Значи, и вие тогава сте била сигурна, че той е отцеубиец?

— Не помня тогавашните си преживявания — отговори Грушенка, — всички тогава се развикаха, че той е убил баща си, и аз

почувствувах, че съм виновна и че той е убил заради мене. Но щом каза, че е невинен, начаса му повярвах и сега вярвам, и винаги ще вярвам: той не е такъв човек, че да излъже.

Дойде ред да задава въпроси Фетюкович. Между другото, помня, попита за Ракитин и за двадесет и петте рубли, „задето ви е довел Алексей Фьодорович Карамазов“.

— Че какво чудно има, че взе парите — усмихна се с презрителна злоба Грушенка, — той постоянно идваше при мене да ми мрънка за пари, случвало се е на месец до тридесет рубли да ми изкопчи, повечето за глупости: за ядене и за пиене имаше и без мене.

— А на какво основание бяхте така щедра към господин Ракитин? — подхвана Фетюкович, макар че председателят проявяваше неспокойствие.

— Та той ми е братовчед. Майка ми и неговата майка са сестри. Само че все ме молеше на никого тук да не го казвам, много се срамуваше от мене.

Този нов факт беше съвсем неочакван за всички, досега никой в града не го знаеше, дори в манастира, дори и Митя не знаеше. Разправяха, че Ракитин станал морав от срам на стола си. Грушенка, преди да влезе в залата, бе научила някак, че той свидетелствувал срещу Митя, и затова се беше озлобила. Цялата одевешна реч на господин Ракитин, всичкото й благородство, всичките й нападки срещу крепостното право, срещу гражданските неуредици в Русия — всичко това бе този път окончателно зачеркнато и унищожено за всички. Фетюкович беше доволен: пак му дойде подкрепа изневиделица. Общо взето, не разпитваха Грушенка твърде много, пък и тя не можеше, разбира се, да съобщи нищо особено ново. Тя остави у публиката доста неприятно впечатление. Стотици презрителни погледи се насочиха към нея, когато свърши показанията си и седна в залата доста далече от Катерина Ивановна. През цялото време, докато я разпитваха, Митя мълчеше като вкаменен, свел очи към земята.

Появи се свидетелят Иван Фьодорович.

V. Внезапната катастрофа

Ще отбележа, че него го бяха викали още преди Альоша. Но съдебният пристав доложи тогава на председателя, че поради ненадейна неразположеност или някаква криза свидетелят не може да се яви веднага, но щом се съвземе, е готов да даде показанията си, когато обичат. Това впрочем, кой знае как, никой не беше чул и го научиха едва по-късно. Появата му почти не се забеляза в първата минута: главните свидетели, особено двете съперници, бяха вече разпитани; любопитството сега-засега беше задоволено. У публиката се чувствуваше дори умора. Имаше още да се изслушат неколцина свидетели, които навярно не можеха да съобщят нищо особено, като се имаше пред вид всичко онова, което вече беше съобщено. А времето минаваше. Иван Фьодорович се приближи някак странно бавно, без да гледа никого и дори навел глава, сякаш мрачно обмисляше нещо. Беше облечен безупречно, но лицето му, поне на мене, ми направи болезнено впечатление: имаше в това лице нещо като че ли землисто, нещо подобно на лицето на умиращ човек. Очите му бяха мътни; той ги вдигна и бавно огледа залата. Альоша изведнъж понечи да скочи от стола си и изстена: ах! Помня това. Но и това почти никой друг не видя.

Председателят почна оттам, че е свидетел без клетва, че може да отговаря или да премълчава, но че, разбира се, всичко, което каже, трябва да бъде по съвест и т.н., и т.н. Иван Фьодорович слушаше и го гледаше с мътен поглед; ала изведнъж лицето му полека-лека взе да се разведрява в усмивка и щом председателят, който го гледаше с учудване, престана да говори, той изведнъж се разсмя.

— Е, друго? — високо попита той.

В залата всичко стихна, нещо сякаш се почувствува. Председателят се обезпокои.

— Вие… може би не сте още съвсем здрав? — проговори той, търсейки с очи съдебния пристав.

— Не се безпокойте, ваше превъзходителство, аз съм достатъчно здрав и мога да ви разправя някои любопитни неща — отговори изведнъж съвсем спокойно и почтително Иван Фьодорович.

— Имате да направите някакво особено съобщение? — продължаваше все още недоверчиво председателят.

Иван Фьодорович сведе очи, помълча няколко секунди и като вдигна пак глава, отговори сякаш със заекване:

— Не… нямам. Нямам нищо особено.

Почнаха да му задават въпроси. Той отговаряше някак съвсем неохотно, някак подчертано кратко, дори с някакво отвращение, което растеше все повече и повече макар впрочем да отговаряше все пак разбрано. За много неща каза, че не знаел. За сметките на баща си с Дмитрий Фьодорович не знаел нищо. „И не съм се занимавал с това“ — каза той. Заплахи да убие баща им е чувал от подсъдимия. За парите в плика бил чувал от Смердяков…

— Все същото — прекъсна той изведнъж с уморен вид, — нищо особено не мога да съобщя на съда.

— Виждам, че не сте добре, и ви разбирам… — почна председателят.

Той се обърна към страните, към прокурора и защитника, като ги приканваше, ако намерят за нужно, да зададат въпроси, но изведнъж Иван Фьодорович с изнемощял глас помоли:

— Освободете ме, ваше превъзходителство, чувствувам се много зле.

И с тези думи, без да дочака разрешение, изведнъж се обърна и тръгна да излезе из залата. Но като направи четири крачки, спря се, сякаш изведнъж обмислил нещо, леко се усмихна и пак се върна на предишното си място.

— Аз, ваше превъзходителство, съм като онази селска мома… знаете ли, как беше: „Да река — рипам, да река — не рипам.“[296] Подире й вървят със сукман или с вълнена фуста там, за да рипне вътре, за да я държат и да я поведат на венчавка, а тя вика: „Да река — рипам, да река — не рипам“… Това е обичай у някаква наша народност…

— Какво искате да кажете е това? — попита строго председателят.

— Ето — извади изведнъж Иван Фьодорович пачка банкноти, — ето парите… същите, които са били в ей този пакет — той кимна към масата с веществените доказателства — и заради които е убит баща ми. Къде да ги сложа? Господин съдебен пристав, предайте ги.

Съдебният пристав взе цялата пачка и я предаде на председателя.

— По какъв начин са могли тия пари да попаднат у вас… ако това са същите пари? — възкликна учуден председателят.

— Получих ги от Смердяков, от убиеца, вчера. Бях при него, преди да се обеси. Той е убил баща ми, а не брат ми. Той го е убил, а пък аз съм го подучил да го убие… Кой не желае смъртта на баща си?…

— Вие с ума си ли сте, или не? — извика неволно председателят.

— Там е работата, че съм с ума си… и то със своя подъл ум, такъв, с какъвто сте и вие, с какъвто са и всички тези… м-мутри! — обърна се той изведнъж към публиката. — Убиха баща ми, а се преструват, че ги е страх — скръцна зъби той със злобно презрение. — Глезят се един пред друг. Лъжци! Всички желаят смъртта на баща си. Един гад изяжда друга гадина… Ако не е отцеубийство — всички ще се ядосат и ще се разотидат озлобени… Зрелища! „Хляб и зрелища!“ Впрочем и мене си ме бива! Имате ли вода, дайте ми да пия[297], за Бога! — хвана се той изведнъж за главата.

Съдебният пристав тутакси се приближи до него. Альоша изведнъж скокна и извика: „Той е болен, не му вярвайте, той е в нервна треска!“ Катерина Ивановна стана бързо от стола си и вцепенена от ужас, гледаше Иван Фьодорович. Митя се надигна и с някаква безумна, изкривена усмивка жадно гледаше и слушаше брат си.

— Успокойте се, не съм побъркан, аз съм само убиец! — почна пак Иван. — От убиец не може да се иска красноречие… — добави той изведнъж, кой знае защо, и се изсмя криво.

Прокурорът, явно смутен, се наведе към председателя. Членовете на съда неспокойно зашепнаха помежду си. Фетюкович, вслушвайки се, цял наостри уши. Залата замря в очакване. Председателят:

— Свидетелю, вашите думи са непонятни и не са за тука. Успокойте се, ако можете, и разправете… ако наистина имате какво да кажете. С какво можете да потвърдите това признание… ако само това не са бълнувания?

— Там е работата, че нямам свидетели. Това куче Смердяков няма да ви изпрати показания от онзи свят… в плик. Все пликове чакате, стига ви и един. Аз нямам свидетели… Освен един, може би — замислено се усмихна той.

— Кой е вашият свидетел?

— С опашка, ваше превъзходителство, няма да е според протокола! Le diable n’existe point![298] Не обръщайте внимание, нищо и никакъв дребен дявол — прибави той, като веднага престана да се смее и сякаш конфиденциално, — той трябва да е тук някъде, ей под тази маса с веществените доказателства, къде другаде, ако не там? Вижте какво, чуйте ме: аз му казах: „Не искам да мълча“, а той ми разправя за геологическия превратът… глупости! Освободете прочее този изверг… той запя химн, това е, защото му е леко! Все едно, че някой пиян мерзавец е заревал как „замина Ванка в Питер“, пък аз за две секунди

радост давам квадрилион квадрилиони. Не ме познавате вие мене! О, колко е глупаво всичко това при вас! Хайде, приберете мен вместо него! Все за нещо съм дошъл… Защо, защо всичко това е толкова глупаво…

И той пак почна бавно и сякаш замислено да оглежда залата. Но всички вече се раздвижиха. Альоша понечи да се спусне към него от мястото си, но съдебният пристав хвана Иван Фьодорович за ръката.

— Това пък какво е! — извика той, впил поглед в лицето на пристава, и изведнъж го хвана за раменете и яростно го тръшна на пода. Но стражата вече бе успяла да притича, хванаха го и тогава той нададе голям вик.[299] И през цялото време, докато го изнасяха, викаше и крещеше нещо несвързано.

Настъпи суматоха. Не мога да си спомня всичко поред, аз самият бях развълнуван и не можех да наблюдавам. Знам само, че после, когато всичко се успокои и всички разбраха каква е работата, съдебният пристав си изпати, макар че обясни разумно на началството, че свидетелят е бил през цялото време здрав, че го прегледал докторът, когато преди час му станало малко лошо, но че преди да влезе в залата, говорел съвсем свързано, тъй че не било възможно да се предвиди това; а той сам, напротив, настоявал и искал непременно да даде показания. Но преди хората да се поуспокоят и да дойдат на себе си, тутакси след тази сцена се разрази и друга: Катерина Ивановна изпадна в истерия. Тя почна да пищи високо и да ридае, но не искаше да излезе, дърпаше се, молеше да не я извеждат и изведнъж закрещя на председателя:

— Аз трябва да дам още едно показание, веднага… веднага!… Ето този лист, писмо… вземете, прочетете го по-скоро, по-скоро! Това писмо е на този изверг, ей на този! — Тя сочеше Митя. — Той е убил баща си, ще видите сега, той ми пише как ще убие баща си! А онзи е болен, болен, той е в делириум. Аз виждам от три дни, че е в огница!

Тъй крещеше тя обезумяла. Съдебният пристав взе листа, който тя подаваше на председателя, а тя се свлече на стола, закри лице и почна конвулсивно и беззвучно да ридае, като цяла се тресеше и сподавяше и най-малкия стон от страх, че ще я изведат от залата. Листът, който бе подала, беше същото онова писмо на Митя от кръчмата „Столичен град“, което Иван Фьодорович наричаше документ с „математическа“ важност. Уви, признаха му именно тази математичност и да не беше това писмо, може би с Митя нямаше да е свършено или поне нямаше да свърши така ужасно! Повтарям, беше трудно да се следят подробностите. Всичко това и досега го виждам в

същата суматоха. Изглежда, председателят веднага съобщи новия документ на съда, на прокурора, на защитника, на съдебните заседатели. Помня само как почнаха да разпитват свидетелката. На въпроса: успокоила ли се е, меко зададен й от председателя, Катерина Ивановна бързо извика:

— Аз съм готова, готова! Напълно съм в състояние да ви отговарям — прибави тя, очевидно страхувайки се все още ужасно да не би да не я изслушат. Помолиха я да обясни по-подробно: какво е това писмо и при какви обстоятелства го е получила.

— Получих го в навечерието на самото престъпление, а той го е писал един ден по-рано, в кръчмата, значи, два дни преди престъплението си — вижте, то е написано върху някаква сметка! — извика тя, като се задъхваше. — Тогава той ме ненавиждаше, защото сам извърши подла постъпка и тръгна подир онази твар… и още за това, че ми дължеше тези три хиляди рубли… О, на него му беше обидно за тези три хиляди пак поради неговата низост! С тези три хиляди вижте как беше — аз ви моля, моля ви да ме изслушате: три седмици преди да убие баща си, той дойде една сутрин при мен. Аз знаех, че му трябват пари, знаех и за какво — ето именно за това, да съблазни онази твар и да замине с нея. Знаех тогава, че вече ми е изменил и иска да ме напусне, и аз, аз лично му връчих тогава тези пари, сама му ги предложих, уж да ги изпрати на сестра ми в Москва — и когато му ги давах, погледнах го в лицето и казах, че може да ги изпрати, когато ще, „дори след един месец“. Е, как, как няма да разбере, че му казвам направо в очите: „Тебе ти трябват пари, за да ми изневериш с твоята твар, на ти тези пари, сама ти ги давам, вземи ги, щом си толкова нечестен и можеш да ги вземеш!…“ Аз исках да го улича и какво стана? Той ги взе, той ги взе и ги отмъкна и ги (изхарчи с онази твар там за една нощ… Но той разбра, той разбра, че знам всичко, уверявам ви, че той тогава разбра и това, че като му давам парите, само го изпитвам: дали ще бъде толкова безчестен, че да ги вземе от мене, или не. Гледах го в очите и той ме гледаше в очите, и всичко разбираше, всичко разбираше, но взе, но взе и отнесе парите ми!

— Истина е, Катя! — викна изведнъж Митя. — В очите те гледах и разбирах, че ме безчестиш, и все пак взех парите ти! Презирай подлеца, всички го презирайте, заслужил е!

— Подсъдими — извика председателят, — още една дума, и ще заповядам да ви изведат.

— Тези пари го мъчеха — продължаваше Катя, бързайки

трескаво, — той искаше да ми ги върне, той искаше, истина е това, но му трябваха пари и за онази твар. Затова уби баща си, но пак не ми върна парите, а замина с нея за онова село, където го хванаха. Там пак прогулял и онези пари, които е откраднал от убития си баща. А един ден преди да убие баща си, ми писа това писмо, писал го е пиян, аз още тогава разбрах, писал го е от злоба и сигурен, сигурен, че аз никому няма да покажа това писмо, дори и да убие! Иначе нямаше да го напише! Той знаеше, че аз няма да поискам да му отмъщавам и да го погубвам! Но прочетете, прочетете внимателно, моля, по-внимателно и ще видите, че той е описал всичко в писмото, всичко предварително: как ще убие баща си и къде стоят парите на баща му. Вижте, моля ви се, да не пропуснете там една фраза: „Ще го убия, стига да замине Иван.“ Значи, от по-рано вече е бил обмислил как ще го убие — злорадно и ехидно подсказваше на съда Катерина Ивановна. О, ясно беше, че тя е вникнала до тънкости в това фатално писмо и е изучила всяка подробност в него. — Ако не е бил пиян, нямаше да ми пише, но вижте, там всичко е описано предварително, всичко точно, както после уби, цялата програма!

Така крещеше тя не на себе си и вече, разбира се, презряла всички последици за себе си, макар да ги беше предвидила още може би преди месец, защото тогава още, може би треперейки от злоба, бе мечтала: „Дали да не прочета това пред съда?“ А сега като че полетя презглава по нанадолнище. Помня, че май веднага писмото бе прочетено гласно от секретаря и направи потресаващо впечатление. Обърнаха се към Митя с въпрос: „Признава ли това писмо?“

— Мое е, мое! — възкликна Митя. — Да не бях пиян, нямаше да го напиша!… За много неща се мразехме ние, Катя, но кълна се, кълна се, аз тебе и когато съм те мразел, съм те обичал, а ти мене — не!

Той се тръшна на мястото си, кършейки в отчаяние ръце. Прокурорът и защитникът почнаха да задават кръстосани въпроси главно в смисъл: „какво например ви накара одеве да скриете такъв документ и да давате показания в съвсем друг дух и тон?“

— Да, да, аз одеве излъгах, за всичко лъгах, против честта и съвестта си, но одеве исках да го спася, защото той толкова ме ненавиждаше и презираше! — извика Катя като безумна. — О, той ме презираше ужасно, презирал ме е винаги и, знаете ли, знаете ли, той ме презираше от оная минута, когато му се поклоних тогава доземи за онези пари. Аз видях това… Начаса, още тогава го почувствувах, но дълго време не вярвах на себе си. Колко пъти съм чела в очите му: „Все пак тогава ти дойде при мен.“ О, той не разбра, той не разбра

нищо, защо отидох тогава, той е способен да подозира само низост! Той съдеше по себе си, той мислеше, че всички са като него — яростно изскърца със зъби Катя, съвсем вече в изстъпление. — А поиска да се ожени за мене само защото получих наследство, затова, затова! Винаги съм подозирала, че е затова! О, той е звяр! Той цял живот беше сигурен, че аз цял живот ще треперя от срам пред него, задето съм отишла тогава, и че той може вечно да ме презира за това и да бъде над мене — ето защо поиска да се ожени за мене! Това е така, всичко това е така! Аз се опитах да го победя с моята любов, любов безкрайна, дори неговата измяна исках да понеса, но той нищо, нищо не разбра. Та нима той може да разбере нещо! Той е изверг! Това писмо получих чак на другия ден вечерта, донесоха ми го от кръчмата, а още сутринта, още сутринта същия ден смятах да му простя всичко, всичко, дори измяната му!

Разбира се, председателят и прокурорът я успокояваха. Уверен съм, че те всички сами може би изпитваха дори неудобство да се възползуват така от нейното изстъпление, да слушат такива признания. Помня, че чух, като й говореха: „Ние разбираме колко ви е тежко, повярвайте, ние можем да почувствуваме“ и пр., и пр. — и все пак измъкнаха показания от обезумялата истерична жена. Тя най-после описа с извънредна яснота, която така често, макар и мигновено проблясва дори в минути на такова напрегнато състояние, как Иван Фьодорович почти стигал до лудост през тези два месеца, от желание да спаси „изверга и убиеца“, своя брат.

— Той се измъчваше — викаше тя, — той все искаше да намали вината му, като ми признаваше, че и той не е обичал баща си и може би също е желаел смъртта му. О, това е дълбока, дълбока съвест! Той се измъчи до смърт от съвестта си! Той ми откриваше всичко, всичко, идваше при мене и разговаряше с мене всеки ден като с единствен свой приятел. Аз имам честта да бъде негов единствен приятел! — извика тя изведнъж като че ли някак предизвикателно, с блеснали очи. — Той ходи два пъти при Смердяков. Веднъж дойде при мене и казва: ако е убил не брат ми, а Смердяков (защото тази басня я пуснаха тук всички, че е убил Смердяков), то може би съм виновен и аз, защото Смердяков знаеше, че не обичам баща си, и може би е мислел, че желая смъртта на баща си. Тогава аз извадих писмото и му го показах и той вече се увери напълно, че го е убил брат му, и това вече го съсипа окончателно. Той не можеше да понесе, че роднят му брат е отцеубиец! Още преди една седмица видях, че това го поболява. През последните дни, когато идваше при мен, имаше халюцинации. Виждах,

че се побърква. Той вървеше и бълнуваше, така са го виждали по улиците. Московският доктор по моя молба го прегледа завчера и ми каза, че е на косъм от нервно разстройство — само заради него, само заради този изверг! А вчера научи, че Смердяков умрял — това така го потресе, че полудя… и само заради този изверг, само за да спаси тоя изверг!

О, разбира се, човек може да говори така и да прави такива признания може би само веднъж в живота си — в предсмъртната минута например, когато се качва на ешафода. Но Катя беше именно така настроена и в такава минута. Тя беше същата онази въодушевена Катя, която се хвърли тогава при младия развратник, за да спаси баща си; същата Катя, която одеве пред цялата тази публика, горда и целомъдрена, принесе себе си и моминския си свян в жертва, като разказа за „благородната постъпка на Митя“, само за да смекчи малко от малко съдбата, която го очакваше. И ето сега пак така се принесе в жертва, но вече за другия, може би едва сега, едва в тази минута за пръв път почувствувала и разбрала напълно колко скъп й е този друг човек! Тя се самопожертвува от страх за него, като си въобрази изведнъж, че се е погубил със своето показание, че той е убил, а не брат му, пожертвува се, за да спаси него, името му, репутацията му! И все пак възникна един страшен въпрос: дали беше лъгала за Митя, описвайки предишното си отношение към него — ето въпроса. Не, не, тя не клеветеше преднамерено, когато извика, че Митя я е презирал заради поклона! Тя самата вярваше в това, тя беше дълбоко убедена, може би поради този поклон, че простодушният Митя, който тогава още я обожаваше, й се присмива и я презира. И само от гордост тя самата се беше привързала към него тогава с любов истерична и болезнена, от наранена гордост, и тази любов приличаше не на любов, а на отмъщение. О, може би тази болезнена любов щеше да се изроди в истинска, сигурно Катя само това би желала, но Митя я оскърби с измяната до дън душа и душата й не му прости. А минутата на отмъщението дойде неочаквано и всичко, което тъй дълго и болно се бе трупало в гърдите на обидената жена, изведнъж и пак така неочаквано избухна. Тя предаде Митя, но предаде и себе си! И, разбира се, едва успяла да изкаже всичко, напрежението се окъса и срамът я смаза. Пак изпаднала в истерия, тя се отпусна, като ридаеше и крещеше. Изнесоха я. В момента, когато я изнасяха, Грушенка се хвърли от мястото си с плач към Митя, така че не успяха да я задържат.

— Митя — извика тя, — погуби те твоята змия! Ето сега я

видяхте! — кресна тя към съдиите, разтреперана от злоба. По знак на председателя я хванаха и се опитаха да я изведат от залата. Тя не се оставяше, теглеше се и се дърпаше назад към Митя. Митя се развика и също понечи да се хвърли към нея. Задържаха го.

Да, мисля, че нашите зрителни дами останаха доволни: зрелището беше богато. После, помня, се появи московският доктор. Струва ми се, председателят и по-рано бе пращал пристава да се разпореди за оказване помощ на Иван Фьодорович. Докторът доложи на съда, че болният е в много опасна криза на нервно разстройство и би трябвало веднага да се отведе. На въпросите на прокурора и защитника потвърди, че пациентът е ходил при него завчера и че той му предрекъл още тогава скорошно нервно разстройство, но онзи не пожелал да се лекува. „Той беше положително в разстроено умствено състояние, сам ми призна, че вижда видения наяве, среща по улицата разни лица, които вече са починали, и че всяка вечер му се явява на гости сатаната“ — завърши докторът. Като даде показанията си, знаменитият лекар се оттегли. Представеното писмо от Катерина Ивановна бе прибавено към веществените доказателства. След оттегляне на съвещание съдът реши: да продължи съдебното следствие, а двете неочаквани показания (на Катерина Ивановна и на Иван Фьодорович) да се запишат в протокола.

Но аз няма повече да описвам по-нататъшното съдебно следствие. Пък и показанията на останалите свидетели бяха само повторение и потвърждение на предишните, макар че всички си имаха своите характерни особености. Но повтарям, всичко ще се сведе до едно в речта на прокурора, към която именно ще премина сега. Всички бяха възбудени, всички бяха наелектризирани от последната катастрофа и с изгарящо нетърпение чакаха час по-скоро само развръзката, речите на страните и присъдата. Фетюкович беше явно потресен от показанията на Катерина Ивановна. Затова пък прокурорът тържествуваше. Когато съдебното следствие завърши, даде се почивка, която продължи почти час. Най-после председателят откри съдебните прения. Струва ми се, беше точно осем часът вечерта, когато нашият прокурор Иполит Кирилович започна своята обвинителна реч.

VI. Речта на прокурора. Характеристика

Иполит Кирилович започна обвинителната си реч цял разтреперан от нервна треска, със студена нервна пот по челото и слепоочията, със студени и топли вълни по цялото тяло. Така каза после той самият. Смяташе тази реч за свой chef d’œuvre, за chef d’œuvre[300] на целия си живот, за своя лебедова песен. Наистина девет месеца по-късно умря от скоротечна туберкулоза, та наистина излезе, че бе имал право тогава да се сравни с лебед, който пее своята последна песен, ако беше предчувствувал края си от по-рано. В тази реч той вложи цялото си сърце и всичкия си ум, който имаше, и неочаквано доказа, че в него са се таили и гражданско чувство, и „проклетите“ въпроси, поне доколкото те можеха да се поберат в главата на клетия ни Иполит Кирилович. Главно, неговото слово спечели с това, че беше искрено: той искрено вярваше във вината на подсъдимия; не по поръчка, не само по задължение го обвиняваше и издигайки глас за „отмъщение“, наистина бе разтърсван от желание „да спаси обществото“. Дори нашата дамска публика, в края на краищата враждебно настроена към Иполит Кирилович, признаваше все пак, че беше направил извънредно силно впечатление. Той започна с напрегнат, пресеклив глас, но после много скоро гласът му укрепна и отекна високо в залата и тъй — до края на речта. Но щом свърши, той насмалко не припадна.

„Господа съдебни заседатели — започна обвинителят, — настоящото дело прогърмя из цяла Русия. Но на какво, би рекъл човек, има да се учудваме, от какво тъй особено се ужасяваме? Ние, ние особено? Та ние сме хора, толкова свикнали на всичко това! Тук именно е нашият ужас, че такива мрачни дела почти са престанали да бъдат за нас ужасни! Ето от кое трябва да се ужасяваме, от навика си, а не от единичното злодеяние на този или онзи индивид. Къде са причините за нашето равнодушие, за нашето едва мъждукащо отношение към такива дела, към такива знамения на времето, които ни пророчествуват незавидни бъднини? Дали в нашия цинизъм, в ранното изтощаване на ума и въображението на толкова още младото наше общество, но толкова без време състарено? Дали в разклатените из основи наши нравствени устои, или в това дори, че тези нравствени устои може би изобщо ни липсват? Не разрешавам тези въпроси, но все пак те са мъчителни и всеки гражданин не че трябва, а е длъжен да страда от тях. Нашата току-що започваща, още плахата наша преса

вече е направила все пак известни услуги на обществото, защото без нея ние никога не бихме научили поне отчасти за онези ужаси на разюзданата воля и нравственото падение, за които тя непрекъснато осведомява на своите страници вече всички, не само онези, които посещават залите на новия публичен съд, даруван ни в настоящото царуване. И какво четем ние почти всекидневно? О, всяка минута за такива неща, пред които дори сегашното дело бледнее и почти изглежда като нещо вече обикновено. Но най-важното е, че множеството наши руски, наши национални углавни дела свидетелствуват именно за нещо общо, за някаква обща беда, която се е вкоренила у нас и с която като с общо зло е вече трудно да се борим. Ето някакъв млад блестящ офицер от висшето общество, едва започнал своя живот и кариера, подло, тайно, без никакви угризения на съвестта заколва дребен чиновник, донякъде бивш негов благодетел, и слугинята му, за да открадне документа за дълга си, а заедно с това и другите парици на чиновника: «че ще ми потрябват за моите светски удоволствия и за кариерата ми занапред». Като заколва двамата, отива си, подложил възглавници под главите на двамата мъртъвци. Друг млад герой, отрупан с кръстове за храброст, умъртвява разбойнически насред друма майката на своя вожд и благодетел и докато надумва другарите си, уверява ги, че «тя го обича като свой син и затова ще послуша всичките му съвети и няма да вземе никакви предпазни мерки». Макар че това е изверг, но сега, в наше време, аз не смея да кажа вече, че този човек е само единичен изверг. Друг може и да не заколи, но ще помисли и ще почувствува също като него, в душата си той е безчестен също като него. Тайно, насаме със съвестта си може би той ще пита: «Че какво е това чест, и не е ли предразсъдък кръвта?» Може би ще викнат срещу мене и ще кажат, че съм болезнен човек, истеричен, клеветя чудовищно, бълнувам, преувеличавам. Нека, нека — и, Боже мой, как пръв аз бих се радвал да е така! О, не ми вярвайте, смятайте ме за болен, но все пак запомнете думите ми: ако само една десета, не, една двадесета част от думите ми е истина, то и тогава е ужасно! Вижте, господа, вижте как се застрелват младежите у нас: о, без никакви хамлетовски въпроси: «Какво ще бъде *там*?», без никакъв помен от такива въпроси, сякаш този въпрос, за нашия дух и за всичко, което ни чака след гроба, отдавна е зачеркнат в тяхната природа, погребан и засипан с пясък. Вижте в крайна сметка и нашия разврат, нашите сладострастници… Фьодор Павлович, нещастната жертва на текущия процес, в сравнение с някои от тях е почти невинен младенец. А ние всички го знаехме, «той между нас живя»[301]… Да, с

психологията на руското престъпление ще се заемат може би някога най-напредничавите умове, и наши, и европейски, защото темата заслужава това. Но това изучаване ще стане някога по-късно, когато се отвори свободно време и когато цялата трагична немара на нашия настоящ момент отиде на по-заден план, та ще може вече да се разгледа и по-умно, и по-безпристрастно, отколкото например хора като мене могат да го сторят. А сега ние или се ужасяваме, или се преструваме, че се ужасяваме, а в същност, напротив, се наслаждаваме на това зрелище като любители на силни, ексцентрични преживявания, които раздвижват циничното ни лениво безделие, или пък като малки деца отпъждаме с ръце страшните призраци и крием глави във възглавницата, додето премине страшното видение, та после тутакси да го забравим в игри и веселие. Но все някога и ние трябва да почнем живота си трезво и смислено, трябва и ние да хвърлим поглед върху себе си като върху общество, трябва и ние да осмислим поне нещо в нашата обществена работа или макар само да започнем нашето осмисляне. Великият писател от предшествуващата епоха във финала на най-великото от произведенията си[302], олицетворявайки цяла Русия в една смела руска тройка, която препуска към неизвестна цел, възклицава: «Ех, тройка, птица тройка, кой ли те е измислил?» И в горд възторг допълва, че пред тройката, вихрено литнала, почтително се дръпват всички народи. Тъй, господа, нека, нека се дърпат, почтително или не, но грях ми на душата, според моя възглед гениалният творец е завършил тъй или в избли на детски невинно прекрасномислие, или просто от страх пред тогавашната цензура. Защото, ако в неговата тройка се впрегнат само неговите герои, собакевичи, ноздрьовци и чичиковци, който и да е коларят, доникъде няма да стигне с такива коне! А това са всичко на всичко предишните коне, които не могат да се мерят дори със сегашните, нашите още повече си ги бива…“

На това място речта на Иполит Кирилович беше прекъсната от ръкопляскания. Либерализмът в изобразяването на руската тройка се хареса. Наистина чуха се само две-три ръкопляскания, тъй че председателят не намери дори за нужно да се обърне към публиката със заплахата да „очисти залата“, а само строго погледна към клакьорите. Но Иполит Кирилович се окуражи: никога досега не бяха му ръкопляскали! Толкова години никой не искаше да го слуша човека, и изведнъж, не щеш ли, възможност да се изкаже пред цяла Русия!

„Наистина — продължи той, — какво представлява това

семейство Карамазови, което заслужи изведнъж такава печална известност в цяла Русия? Може би много преувеличавам, но ми се струва, че в картината на това «семейство» като че се долавят някои общи основни елементи на нашето съвременно интелигентно общество — о, не всички елементи, пък и това се долавя само в някакъв микроскопичен вид «подобно слънце в малка капка»[303], но все пак нещо се е отразило, нещо се е проявило. Вижте този нещастен, разюздан и развратен старец, този «баща на семейство», толкова печално завършил своето съществуване. Дворянин, почнал кариерата си като беден хрантутеник, чрез ненадейна и неочаквана женитба пипнал за зестра малко капиталец, отначало дребен измамник и лъстив шут, с умствени способности в зародиш, впрочем далеч не слаби, но преди всичко лихвар. С течение на годините, тоест с нарастването на капиталеца, се поокуражава. Унижението и подмазването изчезват, остава само присмехулният и злобен циник и сладострастник. Цялата духовна страна е зачеркната, а жаждата за живот е извънредно голяма. Всичко е сведено дотам, че освен сладострастни наслаждения той не вижда нищо в живота, така учи и децата си. Бащински духовни някакви задължения — нула. Той им се присмива, той възпитава малките си деца в задния двор и се радва, когато заминават. Дори съвсем ги забравя. Всички нравствени правила на стареца са: après moi le déluge.[304] Всичко обратно на понятието за гражданин, най-пълно, дори враждебно откъсване от обществото: «Ако ще целия свят огън да го гори, само на мене да ми е добре.» И му е добре, той е напълно доволен, жадува да изкара така още двадесет-тридесет години. Той измамва собствения си син и с неговите пари от наследството на майка му, които не иска да му даде, подмамва неговата, на сина си, любовница. Не, аз не искам да отстъпя защитата на подсъдимия на високоталантливия защитник, пристигнал от Петербург. Аз самият ще кажа истината, аз самият разбирам онази сума от негодувания, която е натрупал той в сърцето на сина си. Но стига, стига за този нещастен старец, той получи своето възмездие. Нека си спомним обаче, че това е баща, и то един от съвременните бащи. Ще обидя ли обществото, ако кажа, че той е дори един от многото съвременни бащи? Уви, толкова много от съвременните бащи само дето не се проявяват дотам цинично както този, защото са по-възпитани, по-образовани, а в същност са почти със същата философия като него. Но нека аз съм песимист, нека. Ние вече се разбрахме, че ще ми прощавате. Да се уговорим предварително: недейте ми вярва, не вярвайте, аз ще говоря, а вие не вярвайте. Но все пак оставете ме да се изкажа, все пак запомнете

нещичко от моите думи. Но ето обаче децата на този старец, на този баща на семейство: единият е пред нас на подсъдимата скамейка, за него тепърва ще говорим, за другите ще спомена само мимоходом. От тези другите по-големият е един съвременен младеж, с бляскаво образование, с твърде силен ум, ала в нищо вече невярващ, много, твърде много нещо отхвърлил и зачеркнал, в живота, досущ като родителя си. Ние всички сме го чували, той беше приет дружелюбно в нашето общество. Той не криеше своите мнения, дори обратно, точно обратно, което именно ми дава смелост да говоря сега за него донякъде откровено, разбира се, не като за частно лице, а само като за член на семейство Карамазови. Вчера тук умря чрез самоубийство накрай града един болнав идиот, много замесен в настоящото дело, бившият слуга и може би незаконен син на Фьодор Павлович — Смердяков. На предварителното следствие той ми разказа с истерични сълзи как този младият Карамазов, Иван Фьодорович, го ужасил със своето душевно буйство. «Всичко, казва, на света според него е позволено и отсега нататък нищо не трябва да бъде забранено — ето на какво ме учеше постоянно.» Мене ми се струва, че този идиот е полудял окончателно именно заради този тезис… на който е бил обучен, макар, разбира се, да са повлияли за умственото му разстройство и епилепсията, и цялата тази страшна катастрофа, която се разигра в тяхната къща. Но у този идиот се мярна една много и много интересна забележка, която би направила чест и на по-умен наблюдател от него, ето защо именно заговорих за това: «Ако има — каза ми той — някой от синовете по характер да прилича; най-много на Фьодор Павлович, това е той, Иван Фьодорович!» С тази забележка прекъсвам започнатата характеристика, като смятам, че не е деликатно да я продължавам по-нататък. О, аз не искам да вадя по-нататъшни заключения и да прокобвам като гарван само гибел за една млада съдба. Ние видяхме вече днес тук, в тази зала, че непосредствената сила на правдата още живее в неговото младо сърце, че чувствата на семейна привързаност още не са окончателно притъпени у него от безверието и нравствения цинизъм, придобити повече по наследство, отколкото чрез истинско страдание на мисълта. Сега другият син — о, той е още юноша, благочестив и смирен, обратно на мрачния разлагащ мироглед на брат си, той дири да се лепне, така да се каже, към «народните начала» или към онова, което у нас се наричат с тази хитра дума в някои теоретически кътчета на нашата мислеща интелигенция. Той, видите ли, се е лепнал за манастира: без малко да стане монах. У него, струва ми се, някак безсъзнателно и така рано се е изразило това боязливо

отчаяние, с каквото сега толкова много хора в нашето клето общество, уплашени от цинизма и разврата и погрешно приписвайки всичкото зло на европейското просвещение, се хвърлят, както казват те, към «родната почва»; така да се каже, в майчините прегръдки на родната земя, като деца, стреснати от призраци, и върху изсъхналата гръд на изтощената майка жадуват поне само спокойно да заспят и дори целия си живот да проспят, само и само да не виждат ужасите, които ги плашат. От моя страна аз желая на този добър и даровит юноша всичко най-хубаво, желая, щото неговото младо простодушие и стремление към народните начала да не се обърне после, както толкова често се случва, откъм нравствената страна — в мрачен мистицизъм, а от гражданската страна — в тъп шовинизъм — две качества, които заплашват може би с още по-голямо зло нацията, отколкото дори ранната поквара от зле разбраната и даром получена европейска просвета, от която страда големият му брат.“

За шовинизма и мистицизма пак се чуха две-три ръкопляскания. Разбира се, Иполит Кирилович се беше поувлякъл, пък и всичко това почти нямаше нищо общо с настоящото дело, да не говорим, че прозвуча доста неясно, но на озлобения и туберкулозен човек твърде много му се щеше да се изкаже поне веднъж в живота си. У нас после се говореше, че в характеристиката си за Иван Фьодорович той се ръководел дори от неделикатно чувство, защото онзи веднъж-два пъти публично го победил в спорове и Иполит Кирилович от злопаметност рекъл сега да си отмъсти. Но не знам дали такова заключение беше вярно. Във всеки случай всичко това беше само увод, после речта тръгна по-конкретно и по същество.

„Но ето третият син на бащата на съвременното семейство — продължаваше Иполит Кирилович, — той е на подсъдимата скамейка, той е пред нас. Пред нас са и неговите подвизи, и неговият живот и делата му: настъпи часът и всичко се разкри, всичко излезе наяве. В противоположност на «европеизма» и на «народните начала» на братята си той сякаш изразява непосредствената Русия — о, не цялата, не цялата и пази Боже, ако беше цялата! И все пак тук е тя, нашата майчица Русия, усеща се нейният дъх. О, ние сме непосредствени, ние сме злото и доброто в най-чудна смесица, ние сме любители на просветата и на Шилер и в същото време буйствуваме по кръчмите и скубем брадичките на нашите пияни другари по чаша. О, и ние биваме добри и прекрасни, но само тогава, когато на нас самите ни е добре и прекрасно. Напротив, дори сме обладани — именно обладани — от най-благородни идеали, но само при условие те да се постигат от само

себе си, да ни падат от небето и най-вече даром, даром, нищо да не плащаме за тях. Ние страшно мразим да плащаме, но пък много обичаме да получаваме, и така сме във всичко. О, дайте ни, дайте всевъзможните блага на живота (именно всевъзможните, с по-малко няма да се задоволим) и особено не пречете в нищо на нашия нрав, и тогава и ние ще докажем, че можем да бъдем добри и прекрасни. Ние не сме алчни, не, обаче давайте ни пари, повече, повече, колкото може повече пари, и ще видите как великодушно, с какво презрение към презрения метал ще ги пропилеем за една нощ в бесен гуляй. Пък ако не ни дадат нари, ще покажем как можем да намерим, ако много поискаме. Но за това после, да караме поред. Преди всичко пред нас е клетото захвърлено дете «в задния двор, без обущенца», както се изрази преди малко нашият почтен и уважаван съгражданин, уви, от чужд произход! Повтарям още веднъж — никому няма да отстъпя защитата на подсъдимия! Аз съм обвинител, аз съм и защитник. Да, и ние сме хора, и ние сме човеци, и ние сме в състояние да преценим как могат да повлияят върху характера първите впечатления на детството и родното гнезденце. Но ето детето е вече юноша, вече е младеж, офицер; заради буйните му постъпки и за един дуел го изпращат в едно от далечните гранични градчета на нашата благодатна Русия. Там служи, там води разпуснат живот и, разбира се — голямата риба голяма вода иска. Нужни са ни средства, преди всичко средства, и ето, след дълги разправии между него и баща му е решен въпросът за последните шест хиляди рубли и те му се изпращат. Забележете, той е дал документ и съществува негово писмо, в което почти се отрича от останалото и с тези шест хиляди свършва спора с баща си по наследството. В този момент става срещата му с младата девойка с благороден характер… О, аз не смея да повтарям подробностите, вие току-що ги чухте: ето чест, ето самоотверженост — и аз млъквам. Образът на младежа, лекомислен и развратен, по преклонил се пред истинското благородство, пред висшата идея, се мярна пред нас извънредно симпатично. Но изведнъж след това в същата тази съдебна зала се разкри съвсем неочаквано и обратната страна на медала. Все пак не смея да се впускам в предположения и ще се въздържа от анализ — защо е последвало това. Но все пак ще да е имало причини — да последва това. Същата тази особа, обляна в сълзи на негодувание, дълго таено, ни заявява, че той, той пръв я е презрял заради нейния непредпазлив, неудържим може би порив, но все пак възвишен, все пак великодушен. У него именно, у годеника на тази девойка, се е мярнала най-напред онази присмехулна усмивка, която тя

само от него не е могла да понесе. Знаейки, че той вече и е изневерил (изневерил с убеждението, че занапред тя вече е длъжна да понася от него всичко, дори изневярата му), знаейки това, тя нарочно му предлага три хиляди рубли и ясно, абсолютно ясно му дава да разбере при това, че му предлага парите за същата тази изневяра. «Е, ще ги приемеш ли, или не, толкова ли си циничен» — казва му тя мълчаливо със своя осъждащ и изпитателен поглед. Той я гледа, разбира напълно мислите й (та той сам призна тук пред вас, че е разбирал всичко) и безусловно присвоява тези три хиляди рубли и ги пропилява за два дена с новата си възлюбена. На кое тогава да вярваме? На първата ли легенда — порива на висшето благородство, което дава последните си средства и се прекланя пред добродетелта, или на обратната страна на медала, която е толкова отвратителна? Обикновено в живота става така, че при две противоположности истината трябва да се търси по средата: в настоящия случай това не е така. Най-вероятното е, че в първия случай той е бил искрено благороден, а във втория случай — също така искрено низък. Защо? Именно затова, че ние сме натури широки, карамазовски — точно това ми е мисълта, — способни да вместваме всевъзможни противоположности и едновременно да съзерцаваме и двете бездни, бездната над нас, бездната на висшите идеали, и бездната под нас, бездната на най-долното и зловонно падение. Спомнете си бляскавата мисъл, изказана одеве от младия наблюдател, който издълбоко и отблизо е съзерцавал цялото семейство Карамазови, господин Ракитин: «Да чувствуват низостта е също толкова необходимо за тези разюздани, неудържими натури, колкото и да чувствуват висшето благородство» — и това е истина: на тях именно им е нужна постоянно и непрекъснато тази неестествена смесица. Две бездни, две бездни, господа, в един и същи момент — ако не сме нещастни и неудовлетворени, нашето съществуване е непълно. Ние сме широки, широки като цялата наша майчица Русия, ние всичко можем да вместим в себе си и с всичко да свикнем! И ето, господа съдебни заседатели, споменахме сега тези три хиляди рубли и аз ще си позволя малко да изпреваря събитията. Представете си само, че той, този характер, след като е получил тогава тези пари, и то по такъв начин, така срамно, така позорно, така безкрайно унизително — представете си само, той още същия ден да е в състояние да отдели от тях половината и да ги зашие в някакъв талисман и после цял месец да има твърдостта да ги носи на врата си, независимо от всички съблазни и огромната нужда от пари! Нито в пиянските гуляи из кръчмите, нито когато се е наложило да напусне града, за да дири Бог знае от кого

пари, които до немай-къде са му били необходими, за да замине със своята възлюбена далеч от съблазните на съперника, своя баща — той не се осмелява да посегне на този талисман. Че тъкмо за да не оставя своята възлюбена на съблазните на стареца, от когото така е ревнувал, той би трябвало да разпечати талисмана си и да остане тук неотстъпен страж на своята възлюбена, очаквайки минутата, когато тя ще му каже най-после: «Аз съм твоя», за да полети с нея далече от сегашната фатална обстановка. Но не, той не докосва талисмана си под какъв предлог? Първоначалният предлог, както казахме, е бил именно този, че когато му се каже: «Аз съм твоя, отведи ме, където искаш», да има с какво да я отведе. Но този пръв предлог според собствените думи на подсъдимия е бледнеел пред втория. Един вид, докато нося тези пари у себе си — «аз съм подлец, но не крадец», защото винаги мога да отида при оскърбената от мене годеница и като извадя пред нея тази половина от цялата измамнически присвоена сума, винаги мога да и кажа: «Виждаш ли, аз прогулях половината от твоите пари и доказах с това, че съм слаб и безнравствен човек и ако щеш, подлец (изразявам се с езика на самия подсъдим), но макар и да съм подлец, не съм крадец, ако бях крадец, нямаше да ти донеса половината останали пари, а щях да присвоя и нея, както първата половина.» Чудно обяснение на факта! Същият този бесен, но слаб човек, който не може да се откаже от съблазънта да приеме три хиляди рубли така позорно — същият този човек чувствува изведнъж в себе си такава стоическа твърдост и носи на врата си хиляди рубли, без да смее да ги докосне! Отговаря ли това поне малко на характера, който разглеждаме? Не, и аз ще си позволя да ви разкажа как би постъпил в такъв случай истинският Дмитрий Карамазов, ако наистина е решил да зашие парите в талисман. Още при първата съблазън — е, макар дори за да поразвлече същата тази нова възлюбена, с която вече е прогулял първата половина от тези пари, той би разшил муската си и би отделил от нея — да речем най-напред поне само сто рубли, — защото отде накъде да върне непременно половината, тоест хиляда и петстотин, може и хиляда и четиристотин рубли, нали е все това: «подлец съм, разбираш ли, а не съм крадец, защото макар и хиляда и четиристотин рубли, но ги върнах, а крадецът щеше да вземе всичките и нищо нямаше да върне.» После, след още някое време, пак ще разшие муската и пак ще извади вече втора стотачка, после трета, после четвърта и най-късно към края на месеца ще извади най-после последната стотачка: «и само сто да върна, ще е същото: „подлец съм, но не крадец.“ Прогулях двадесет и девет стотачки, но все пак върнах

една, крадецът и нея нямаше да върне.» И най-после, прогулял вече и тази предпоследна стотачка, ще погледне последната и ще си каже: «Наистина не си струва да се занасят само сто — чакай и тях да прогуляя!» Ето как би постъпил истинският Дмитрий Карамазов, какъвто го знаем! А легендата за муската е в такова противоречие с действителността, че по-голяма не можем да си представим. Всичко може да се предположи, но не това. Но по-нататък пак ще се върнем на това.“

Като набеляза едно по едно всичко, което беше известно на съдебното следствие за имуществените спорове и семейните отношения между бащата и сина, и още веднъж, и още веднъж извади заключението, че според известните данни няма никаква възможност да се определи в този въпрос за подялбата на наследството кой кого е измамил или кой от кого е бил измамен, Иполит Кирилович по повод тези три хиляди рубли, фикс-идеята на Митя, спомена за медицинската експертиза.

VII. Исторически преглед

„Експертизата на медиците се помъчи да ни докаже, че подсъдимият не е с ума си и е маниак. Аз твърдя, че той е именно с ума си, но че това е и най-лошото: да не беше с ума си, щеше да се окаже може би много по-умен. Колкото за това пък, че е маниак, бих се съгласил, но именно само по един параграф — по същия онзи, който посочва и експертизата, именно във възгледите на подсъдимия за тези три хиляди, които не му били доизплатени от баща му. Все пак може би може да се намери много по-близка гледна точка, за да се обясни това постоянно изстъпление по повод тези пари, вместо наклонност към побъркване. От своя страна, аз съм напълно съгласен с мнението на младия лекар, който намира, че подсъдимият се ползува и се е ползувал с пълни и нормални умствени способности, а е бил само нервен и озлобен. Ето в това именно се крие всичко: не трите хиляди, не сумата сама по себе си е била предмет на постоянното и екзалтирано озлобление на подсъдимия, а това, че е имало особена причина, която е възбуждала гнева му. Тази причина е ревността!“

Тук Иполит Кирилович разгърна нашироко цялата картина на фаталната любов на подсъдимия към Грушенка. Той почна от онзи момент, когато подсъдимият се запътва при „младата особа“, за да я „набие“, според неговите собствени думи, поясни Иполит Кирилович, „но вместо да я набие, останал в краката й — ето началото на тази любов. В същото време и старецът, бащата на подсъдимия, хвърля око на същата особа — съвпадение удивително и съдбоносно, защото двете сърца пламват отведнъж, едновременно, макар че и по-рано и единият, и другият са познавали и са срещали тази особа, — и тези две сърца пламват в най-неудържима, най-карамазовска страст. Тук имаме нейното собствено признание: «Аз — казва тя — се надсмивах и на единия, и на другия.» Да, на нея изведнъж й се дощяло да се надсмее и на единия, и на другия; по-рано не е искала, а изведнъж й хрумнало това намерение — и се свършило с това, че и двамата паднали пред нея победени. Старецът, който се кланял на парите като на бог, тутакси приготвил три хиляди рубли само и само да посети тя неговата обител, но скоро стигнал дотам, че би смятал за щастие да положи в нозете й своето име и цялото си състояние, стига тя да се съгласи да стане негова законна съпруга. За това имаме сигурни свидетелства. Колкото до подсъдимия, неговата трагедия е очевидна, тя е пред нас. Но такава е била «играта» на младата особа. На нещастния младеж

прелъстителката не е давала дори надежда, защото надеждата, истинската надежда му е била дадена чак в последния момент, когато той, застанал пред мъчителката си на колене, е простирал вече към нея ръцете си, обагрени с кръвта на неговия баща и съперник; именно в това положение той бе арестуван. «Мене, мене изпратете заедно с него на каторга, аз го докарах дотам, аз съм най-виновна!» — вика тази жена вече в искрено разкаяние в минутата на арестуването му. Талантливият млад човек, който се е зает да опише настоящото дело — същият господин Ракитин, за когото вече споменах, — в няколко сбити и характерни израза определя характера на тази героиня: «Ранно разочарование, ранна измама и падение, изневяра на прелъстителя-годеник, който я зарязва, после беднотия, проклятие на честното семейство и най-накрая покровителство на богатия старец, когото впрочем самата тя смята сега за свой благодетел. В младото сърце, което може би е имало в себе си много добри качества, се затаява гняв от твърде ранна възраст. Създава се характер пресметлив, трупащ капитал. Създава се присмехулство и отмъстителност към обществото.» След тази характеристика е понятно, че тя е могла да се надсмива на единия и на другия единствено за игра, за злобна игра. И ето през този месец на безнадеждна любов, на нравствени падения, на предателство спрямо годеницата си, на присвояване на чужди пари, поверени на неговата чест — подсъдимият освен това стига почти до изстъпление, до бяс от непрекъсната ревност, и то към кого — към собствения си баща! И най-важното, безумният старец подмамва и прелъстява обекта на неговата страст със същите тези три хиляди, които синът му смята за свои кръвни, наследство от майка му, за които укорява баща си. Да, съгласен съм, тежко е да се понесе това! В случая е могла да се появи дори и мания. Не е работата в парите, а в това, че поради същите тези пари с такъв отвратителен цинизъм се е разбивало неговото щастие!“

После Иполит Кирилович премина към това, как полека-лека у подсъдимия се е зародила мисълта за отцеубийство, и я проследи по фактите.

„Най-напред само викаме из кръчмите — целия този месец викаме. О, ние обичаме да живеем пред хората и тутакси да съобщаваме на тия хора всички, дори най-секретните и опасни наши идеи, ние обичаме да споделяме с хората и неизвестно защо веднага, тутакси искаме, щото тези хора начаса да ни отговорят с най-пълна симпатия, да вникнат във всички наши грижи и тревоги, да ни одобряват и да не пречат на нрава ни. Иначе ще се ядосаме и ще

направим на пух и прах цялата кръчма. (Последва анекдотът за щабскапитан Снегирьов.) Онези, които са виждали и чували подсъдимия през този месец, са почувствували накрая, че вече може би не става дума само за викове и закани към бащата, но че при такова изстъпление заплахите комай ще преминат в дела. (Тук прокурорът описа семейната среща в манастира, разговорите с Альоша и безобразната сцена на насилие в дома на бащата, когато подсъдимият се втурнал при него след обяда.) Не мисля да твърдя — продължаваше Иполит Кирилович, — че преди тази сцена подсъдимият вече обмислено и преднамерено е решил да свърши с баща си, като го убие. Но все пак тази идея вече няколко пъти се е явявала пред него и той я е съзерцавал обмислено — за това ние имаме факти, свидетели и собственото му признание. Признавам, господа съдебни заседатели — прибави Иполит Кирилович, — аз и до днес се колебаех да припиша на подсъдимия пълна и съзнателна преднамереност в престъплението, което се е натрапвало в съзнанието му. Аз бях твърдо уверен, че душата му многократно вече е съзерцавала съдбоносния момент отнапред, но само го е съзерцавала, представяла си го е само като възможност, но още не е определяла нито срока на изпълнението, нито обстоятелствата. Но аз се колебаех само до днес, до този фатален документ, представен днес на съда от госпожа Верховцева. Вие сами чухте, господа, нейното възклицание: «Това е план, това е програма за убийството!» — ето как определи тя нещастното «пиянско» писмо на нещастния подсъдим. И наистина това писмо има пълното значение на програма и преднамереност. То е написано два дни преди престъплението и по този начин сега ни е напълно известно, че два дни преди изпълнението на своя страшен замисъл подсъдимият е заявявал клетвено, че ако не намери утре пари, ще убие баща си, за да вземе парите изпод възглавницата «в пакета с червената панделка, стига да замине Иван». Чувате ли: «стига да замине Иван» — тук, значи, всичко вече е обмислено, обстоятелствата са претеглени — и какво: след това всичко е изпълнено като по книга! Явно преднамерено и обмислено, престъплението е трябвало да се извърши с цел грабеж, това е заявено направо, то е написано и подписано. Подсъдимият не се отказва от подписа си. Ще кажат: писал го е пиян. Но това не омаловажава нищо и е толкова по-важно: написал е в пияно състояние онова, което е замислил в трезво. Да не беше го замислил в трезво състояние, не би го написал пиян. Някой може да каже: защо е крещял за намерението си по кръчмите? Който се решава на такова нещо *преднамерено*, той мълчи и се спотайва. Истина е, но е крещял само докато още е нямал

план и преднамереност, а е имал само желание, узрявал е само стремежът. После той вече по-малко крещи за това. Вечерта, когато е било написано това писмо, като се напил в кръчмата «Столичен град», той за разлика от друг път бил мълчалив, не играл билярд, седял сам, не говорил с никого и само изгонил от мястото му един тукашен продавач, но вече почти несъзнателно, от навик да прави скандали, без каквито просто не можел да мине в кръчмата. Наистина заедно с окончателното решение на подсъдимия е трябвало да му мине през ум опасението, че предварително е викал твърде много из града и че това може да послужи много за неговото обвинение и разобличение, когато изпълни замисленото. Но какво да се прави, разгласата е била свършен факт, не може я върна назад и най-после, измъквал съм се досега криво-ляво, ще се измъкна и сега. Ние сме се надявали на звездата си, господа! При това аз трябва да призная, че той е направил много, за да отклони съдбоносната минута, че е употребил твърде много усилия, за да избегне кървавия изход. «Утре ще моля за три хиляди всички хора — както пише той със своеобразния си език, — а ако не ми дадат хората, ще се пролее кръв.» Пак така написано в пияно състояние и пак така в трезво състояние изпълнено като по книга!“

Тук Иполит Кирилович пристъпи към подробно описание на всички старания на Митя да намери пари, за да избегне престъплението. Той описа похожденията му при Самсонов, пътуването му до Копоя — всичко по документи. „Измъчен, осмян, гладен, продал часовника си за това пътешествие (имайки обаче у себе си хиляда и петстотин рубли — уж, уж), страдащ от ревност по оставения в града обект на любовта, подозирайки, че докато го няма, тя ще отиде при Фьодор Павлович, той се връща най-после в града. Слава Богу! Тя не е ходила у Фьодор Павлович. Той лично я съпровожда до нейния покровител Самсонов. (Чудно нещо, от Самсонов не ревнуваме и това е твърде характерна психологическа особеност в този случай!) После се втурва на наблюдателния си пост «отзад» и там научава, че Смердяков има припадък, че другият слуга е болен — теренът е чист, а «знаците» са в ръцете му — каква съблазън! При все това той пак се съпротивлява, отива при високоуважаваната от всички ни временна тукашна жителка госпожа Хохлакова. Отдавна вече изпълнена със състрадание към неговата съдба, тази дама му предлага най-благоразумния съвет: да зареже този разюздан живот, тази безобразна любов, това скитане по кръчмите, безплодното пилеене на младите си сили и да замине за Сибир на златните находища: «Там е просторът за вашите бушуващи сили, за вашия

романтичен характер, жаден за приключения.» Като, описа края на разговора и онзи момент, когато подсъдимият внезапно получава известието, че Грушенка изобщо не е у Самсонов, като описа мигновеното изстъпление на нещастния, измъчен от нерви ревнив човек при мисълта, че тя именно го е измамила и сега е при него, при Фьодор Павлович, Иполит Кирилович завърши, обръщайки внимание върху съдбоносното значение на случайността: да беше успяла слугинята да му каже, че неговата възлюбена е в Мокрое с «предишния» и «безспорния» — нищо не би станало. Но тя се объркала от страх, верила се и се кълняла и ако подсъдимият не я убил още там, то е, защото се спуснал презглава подир своята изменница. Но забележете: колкото и да не е бил на себе си, все пак взел медното чукало. Защо именно чукалото, защо не друго някакво оръжие? Но след като вече цял месец сме съзерцавали тази картина и сме се подготвяли за нея, щом ни се мерне нещо подобно на оръжие, грабваме го именно като оръжие. А колкото до това, че някакъв подобен предмет може да послужи за оръжие — вече цял месец сме си го представяли. И затова така мигновено и безспорно го признаваме за оръжие. А затова все пак не безсъзнателно, все пак не неволно е грабнал това съдбоносно чукало. И ето го в градината на баща му — теренът е чист, свидетели няма, дълбока нощ, мрак и ревност. Подозрението, че тя е тук, с него, със съперника му, в неговите прегръдки и може би му се подиграва в тази минута — му пресича дъха. Пък и не само подозрението — какви ти подозрения сега, измамата е явна, очевидна: тя е тук, в онази стая, дето свети, тя е при него там, зад паравана — и ето нещастникът се промъква до прозореца, взира се почтително в него, смирява се благонравно и си отива благоразумно, час по-скоро далеч от бедата, да не се случи нещо опасно и безнравствено — и нас искат да ни уверят в това, нас, които знаем характера на подсъдимия, които разбираме в какво състояние на духа е бил той, в състояние, което ни е известно от фактите, а главно, като е знаел знаците, с които веднага е можел да отключи къщата и да влезе!“ Тук по повод „знаците“ Иполит Кирилович изостави временно обвинението си и намери за необходимо да говори надълго и нашироко за Смердяков, за да изчерпи вече напълно целия този вмъкнат епизод за подозренията към Смердяков за убийството и да свърши с тази мисъл веднъж за винаги. Той направи това много обстойно и всички разбраха, че въпреки цялото демонстрирано презрение към това предложение, той все пак го смята за твърде важно.

VIII. Трактат за Смердяков

„Най-напред отде се е взела възможността за подобно подозрение? — с този въпрос почна Иполит Кирилович. — Първият, който викна, че убиецът е Смердяков, беше самият подсъдим в минутата на арестуването му, обаче, без да представи, от първия си вик до настоящата минута нито един факт за потвърждение на обвинението си — и не само факт, но дори що-годе съобразен с човешкия смисъл намек за някакъв факт. Това обвинение се потвърждава после само от три лица: двамата братя на подсъдимия и госпожа Светлова. Но по-големият брат на подсъдимия заяви подозрението си едва днес, болен, в криза на безспорно умопобъркване и в нервно разстройство, а по-рано през всичките тези два месеца, както ние с положителност знаем, споделяше напълно убеждението за виновността на брат си, дори не търсеше да възразява срещу тази идея. Но ние ще се занимаем с това по-специално след малко. После по-малкият брат на подсъдимия ни заявява сам преди малко, че няма никакви, ни най-малки факти да потвърди мисълта си за виновността на Смердяков, а вади това заключение само от думите на самия подсъдим и «от израза на лицето му» — да, това колосално доказателство се спомена одеве на два пъти от брат му. Госпожа Светлова пък се изрази дори може би още по-колосално: «Каквото ви каже подсъдимият, това вярвайте, не е такъв човек да лъже.» Ето всичките фактически доказателства против Смердяков от тези три лица, твърде заинтересовани в съдбата на подсъдимия. И все пак обвинението против Смердяков се носеше и се поддържаше, и се поддържа — може ли да се повярва в това, може ли да си го представи човек?“

На това място Иполит Кирилович намери за необходимо отгоре-отгоре да очертае характера на покойния Смердяков, „който прекрати живота си в припадък на болезнено умопобъркване и лудост“. Той го представи като човек слабоумен, със заченки на някакво смътно образование, объркан от философски идеи, непосилни за неговия ум, и наплашен от някои съвременни учения за дълга и задълженията, широко преподадени му практически — от разюздания живот на покойния му господар, а може би и баща, Фьодор Павлович, а теоретически — от различни странни философски разговори с големия син на господаря, Иван Фьодорович, който си е позволявал на драго сърце това развлечение — вероятно от скука или потребност да се

гаври, ненамерила по-добро приложение. Той лично ми разказа за душевното си състояние през последните дни от престоя си в дома на своя господар — поясни Иполит Кирилович, — но за същото свидетелствуват и други: сам подсъдимият, брат му и дори слугата Григорий, тоест всички онези, които би трябвало да го знаят твърде отблизо. Освен това измъчен от епилепсията, Смердяков е бил „страхлив като кокошка“. „Той падаше в краката ми и ми целуваше краката — съобщи ни самият подсъдим в един миг, когато още не съзнаваше, че това съобщение до известна степен е неблагоприятно за самия него, — това е кокошка с епилептични припадъци“ — изрази се той за него с характерния си език. И ето че тъкмо него подсъдимият (за което и сам свидетелствува) избира за свой довереник и го наплашва толкова, че онзи се съгласява най-после да му служи като шпионин и доносник. В това си качество на домашен шпионин той предава господаря си, съобщава на подсъдимия и за съществуването на пакета с парите, и за знаците, чрез които може да се проникне при господаря, пък и можел ли е да не му съобщи! „Ще ме убие, виждах просто, че ще ме убие“ — казваше той на следствието, като се тресеше и трепереше дори пред нас, макар че неговият мъчител, от когото се беше наплашил, тогава вече беше арестуван и не можеше да дойде да го накаже. „Подозираше ме всяка минута и аз самият в страх и трепет, само за да успокоя гнева му, бързах да му съобщавам всяка тайна, та с това да може да види невинността ми пред него и жив да ме остави на покаяние.“ Ето собствените му думи, аз ги записах и запомних: „Случвало се е, като ми се разкрещи, аз просто падам на колене пред него.“ Бидейки високо честен младеж по природа и спечелил поради това доверието на господаря си, който е забелязал у него тази честност, когато оня му е върнал загубените пари, нещастният Смердяков вероятно се е мъчил страшно от разкаяние заради измяната спрямо господаря си, когото е обичал като свой благодетел. Онези, които страдат от силна епилепсия, според най-големите психиатри са винаги склонни към непрекъснати и, разбира се, болезнени самообвинения. Те се измъчват от своята „виновност“ за нещо и пред някого, измъчват се от угризения на съвестта, често дори без всякакво основание преувеличават и дори сами си измислят разни вини и престъпления. И ето подобен субект става наистина виновен и престъпен от страха и от заплахите. Освен това той е предчувствувал силно, че от създаващите се пред очите му обстоятелства може да излезе нещо лошо. Когато големият син на Фьодор Павлович Иван Фьодорович пред самата катастрофа е заминавал за Москва,

Смердяков го е молил да остане, без да смее обаче поради страхливия си характер да му изкаже всичките си опасения ясно и категорично. Той се задоволил само със загатвания, но загатванията му останали неразбрани. Трябва да се отбележи, че в Иван Фьодорович той е виждал като че ли своя защита, като че ли гаранция, че дордето той е в къщи, няма да се случи нещастие. Припомнете си израза в „пиянското“ писмо на Дмитрий Карамазов: „Ще убия стареца, стига само да замине Иван“; значи присъствието на Иван Фьодорович е било за всички един вид гаранция за тишина и ред в къщи. И ето той заминава, а Смердяков веднага, почти само час след отпътуването на младия господар, получава епилептичен припадък. Но това е съвсем понятно. Тук трябва да се спомене, че измъчен от страхове и един вид отчаяние, Смердяков напоследък особено усещал в себе си възможност за скорошни припадъци, което и по-рано винаги му се е случвало в минута на нравствено напрежение и сътресение. Денят и часът на тези припадъци, разбира се, не може да се предугади, но предразположение към припадък всеки епилептик може да усети в себе си от по-рано. Така казва медицината. И ето, щом Иван Фьодорович напуска къщата — и Смердяков под впечатлението, така да се каже, на своята изоставеност и беззащитност, отива по къщни работи в избата, слиза по стълбите и си мисли: „Ще имам ли припадък, или не, и какво ще стане, ако ми се случи сега?“ И ето именно от това настроение, от тази мнителност, от тези въпроси му се свива спазматично гърлото, нещо, което винаги предшествува епилепсията, и той полита в безсъзнание надолу. И ето, в тази съвсем естествена случайност някои успяват да видят нещо подозрително, някакво указание, някакъв намек, че той се престорил *нарочно* на болен! Но ако е нарочно, веднага възниква въпросът: защо? С каква цел, с каква сметка? Да не говорим за медицината; науката, да речем, лъже, науката греши, докторите не са могли да различат истината от преструвката — нека, нека е така, отговорете ми обаче на въпроса: защо му е трябвало да се преструва? Дали не е искал, след като е замислил убийството, да привлече със своя припадък отрано и час по-скоро вниманието в къщи върху себе си? Виждате ли, господа съдебни заседатели, в къщата на Фьодор Павлович през нощта на престъплението е имало петима души: първо, самият Фьодор Павлович, но, разбира се, той не се е самоубил, това е ясно; второ, неговият слуга Григорий, но и той самият насмалко да бъде убит, трето, жената на Григорий, прислужницата Марфа Игнатиевна, но да бъде посочена тя за убийца на господаря си е просто срамота. Остават, значи, налице двама души: подсъдимият и

Смердяков. Но тъй като подсъдимият твърди, че не е той убиецът, ще рече, трябва да е Смердяков, друга възможност няма, защото никой друг не може да се намери, никакъв друг убиец не може да се посочи. Ето, ето следователно откъде произлиза това „хитро“ и колосално обвинение срещу нещастния идиот, който вчера се самоуби! Именно единствено затова, че друг не може да се посочи! Ако съществуваше поне сянка от подозрение върху някой друг, върху някое шесто лице, аз съм сигурен, че дори сам подсъдимият би се засрамил да посочи тогава Смердяков, а би посочил шестото лице, защото да се обвинява Смердяков в това убийство, е пълен абсурд.

Господа, да оставим психологията, да оставим медицината, да оставим дори самата логика, да се обърнем само към фактите, само към фактите и да видим какво ще ни кажат фактите. Убил го е Смердяков, но как? Сам или в съучастничество е подсъдимия? Да разгледаме най-напред първия случай, тоест че Смердяков убива сам. Разбира се, ако е убил, сторил го е за нещо, заради някаква изгода. Но като няма нито сянка от такива мотиви за убийство, каквито е имал подсъдимият, тоест омраза, ревност и пр., и пр., Смердяков без съмнение е могъл да убие само за пари, за да присвои именно онези три хиляди рубли, които сам видял как господарят му е слагал в пакета. И ето, замислил убийството, той предварително съобщава на друго лице — и при това във висша степен заинтересовано лице, именно на подсъдимия — всички подробности за парите и знаците: къде е пакетът, какво именно е написано на пакета, с какво е увит, и най-вече, най-вече обажда му онези „знаци“, посредством които може да се влезе при господаря. Но как, нима го прави просто за да се издаде? Или за да си намери съперник, който по всяка вероятност също ще пожелае да влезе и да вземе пакета? Да, ще ми кажат, но той е съобщил от страх. Но как така? Човек, на когото не му е мигнало окото да замисли такова безстрашно и зверско нещо и сетне да го изпълни — съобщава такива неща, които знае само той в целия свят и за които, ако ги премълчи, никой на света не би се досетил. Не, колкото и да е страхлив човек, но щом е замислил такова нещо, в никакъв случай няма да го каже на никого, поне за пакета и за знаците, защото това би значило предварително да се издаде. Той би измислил нарочно нещо, би излъгал друго, щом се иска от него непременно да дава сведения, но тия неща би премълчал. Напротив, повтарям, ако беше мълчал поне само за парите, а после да убие и да си присвои тези пари, никой никога в целия свят не може да го обвини поне в убийство за грабеж, защото тези пари никой освен него не ги е виждал, никой не е знаел, че

те съществуват в къщата. И дори да го обвиняват него, сигурно ще се сметне, че е убил с някакъв друг мотив. Но тъй като такива мотиви никой не е забелязвал у него по-рано, а всички са виждали, напротив, че той е обичан от господаря, удостоен е с господарското доверие, разбира се, него последен биха го заподозрели, а ще бъде заподозрян най-напред онзи, който е имал подобни мотиви, който сам е разправял, че има такива мотиви, който не ги е скривал, съобщавал ги е пред всички, с една дума, ще бъде заподозрян синът на убития, Дмитрий Фьодорович. Смердяков ще убие и ограби, а ще обвинят сина — естествено, това е добре дошло за Смердяков-убиеца, нали? Е, на този именно син Дмитрий Смердяков, след като решава да извърши убийството, съобщава предварително за парите, за пакета и за знаците — колко е логично това, колко е ясно!

Настъпва денят на замисленото от Смердяков убийство и ето той пада, като се *преструва*, че има епилептичен припадък, за какво? Разбира се, първо, слугата Григорий, който е решил да се лекува, като види, че няма кой да пази къщата, да отложи вероятно лечението и да седне да варди. Второ, разбира се, самият господар, като види, че никой не го пази и понеже страшно се бои да не дойде синът му, нещо, което не е криел, да удвои недоверието и предпазливостта си. Най-после и главно, разбира се, за да може Смердяков, съсипан от припадъка, да бъде пренесен веднага от кухнята, където винаги е нощувал сам и където е имал свой отделен вход и изход, в другия край на пристройката — в стаичката на Григорий, при тях двамата, зад преградката, на три крачки от тяхното собствено легло, както винаги е ставало открай време, щом го събори епилепсията, по разпореждане на господаря и на състрадателната Марфа Игнатиевна. Там, легнал зад преградата, той, най-вероятно за да се престори по-успешно на болен, ще почне, разбира се, да охка, тоест ще ги държи будни цяла нощ (както и е било в същност според показанията на Григорий и жена му) — и всичко това, всичко това само за да може по-удобно изведнъж да стане и после да убие господаря си!

Но, ще ми кажат, може би се е преторил именно за да не се усъмнят в него като болен, а на подсъдимия е съобщил за парите и за знаците именно за да се съблазни и да дойде да извърши убийството и когато, разбирате ли, онзи, след като убие стареца, излезе и отнесе парите и при това се вдигне шум, врява и се събудят свидетелите, тогава, разбирате ли, става и Смердяков и отива — е, къде отива и за какво? Ами именно отива втори път да убие господаря си и да задигне втори път задигнатите вече пари. Господа, вие се смеете? И мен самия

ме е срам да правя такива предложения, а същевременно, представете си, именно подсъдимият тъкмо това твърди; след мене, значи, след като си отидох, като ударих Григорий и вдигнах тревога, той е станал, отишъл е, убил е и е ограбил. Оставям настрана как е могъл Смердяков да пресметне всичко предварително и така точно да предугади всичко, тоест че ядосаният и побеснял син ще дойде единствено само за да надзърне почтително през прозореца и след като знае знаците, да се оттегли, оставяйки за него, за Смердяков, цялата плячка! Господа, аз поставям сериозно въпроса: къде е моментът, в който Смердяков е извършил своето престъпление? Посочете този момент, защото иначе не може да се обвинява.

„А може би припадъкът е бил истински. Болният изведнъж идва на себе си, чува вик и излиза“ — е, и какво? Поглежда и си казва: чакай да убия господаря? А откъде знае какво се е случило тук, какво е станало, нали досега е бил в безсъзнание? Впрочем, господа, и фантазията си има граници.

„Така — ще кажат някои по-придирчиви хора, — ами ако двамата са били съучастници, ами ако двамата заедно са извършили убийството и са поделили парите, тогава?“

Да, наистина, подозрението е сериозно и преди всичко веднага има колосални улики, които го потвърждават: единият убива и поема целия зор на плещите си, а другият съучастник си лежи и се преструва, че има епилептичен припадък — именно, за да събуди предварително подозрение у всички, тревога у господаря си, тревога у Григорий. Любопитно, по какви мотиви двамата съучастници биха могли да измислят именно такъв смахнат план? Но може би изобщо не е имало активно съучастничество от страна на Смердяков, а, така да се каже, пасивно и страдалческо: може би наплашеният Смердяков се е съгласил само да не се съпротивлява на убийството и предчувствувайки, че, разбира се, него ще го обвинят, че е оставил да убият господаря му, не е викал, не се е съпротивлявал — предварително си е издействувал от Дмитрий Карамазов позволение да лежи през това време уж в припадък, „пък ти го убивай там, както щеш, аз не знам нищо“. Но и така да е, тъй като все пак този припадък е трябвало да внесе бъркотия в къщата, предвиждайки това, Дмитрий Карамазов по никакъв начин не би се съгласил на подобно условие. Но добре, да речем, че се е съгласил; тогава все пак излиза, че Дмитрий Карамазов е убиецът, непосредственият убиец и подбудител, а Смердяков е само пасивен участник, пък не и участник, а само е допуснал убийството от страх и против волята си; съдът непременно

би направил тази разлика, но какво виждаме? Щом подсъдимият бива арестуван, той веднага струпва всичко на Смердяков и само него обвинява. Не го обвинява като свой съучастник, а само него: той и само той го е направил, той е убил и ограбил, това е негова работа! Е, какви са тия съучастници, които тутакси почват да говорят един против друг — няма такъв случай. И забележете какъв риск за Карамазов: той е главният убиец, а онзи не е главният, онзи само го е допуснал и е останал да си лежи зад преградката, а ето че той струпва всичко върху „болния“. Та другият, „болният“, може да се разсърди и дори само от инстинкт за самосъхранение по-скоро ще съобщи цялата истина: двамата, ще каже, участвувахме, само че аз не убих, а само позволих и допуснах убийството от страх. Та той, Смердяков, е бил наясно, че съдът веднага ще направи разлика в степента на неговата вина, а следователно можел е да разчита, че и да го накажат, наказанието му ще бъде несравнимо по-нищожно, отколкото на другия, главния убиец, който иска да струпа всичко върху него. Но тогава, значи, той по неволя би признал. Такова нещо обаче не видяхме. Смердяков дори думица не спомена за съучастничество, макар че убиецът го обвиняваше категорично и през цялото време го сочеше като единствен убиец. Нещо повече: Смердяков откри на следствието, че за пакета с парите и за знаците е съобщил на подсъдимия *той самият* и без него онзи нямаше да знае нищо. Ако беше наистина съучастник и виновен, би ли го съобщил така лесно на следствието, тоест че всичко лично е казал на подсъдимия? Напротив, щеше да отрича и всячески да изопачава фактите и да ги омаловажава. Но той не изопачи и не ги омаловажи, така може да постъпи само невинният, който не се страхува, че ще го обвинят в съучастничество. И ето, той в пристъп на болезнена меланхолия от епилепсията си и от цялата избухнала катастрофа вчера се обесил. Обесил се и оставил бележка, написана по своеобразен начин: „Изтребвам живота си по своя собствена воля и желание, да не се обвинява никой.“ Е, какво му е струвало да допълни в бележката: „Убиецът съм аз, а не Карамазов.“ Но той не го допълва: имал е сили за едното, а за другото не е имал?

И какво: одеве тук, в съда, се донасят парите, трите хиляди рубли — „същите, един вид, които са били в онзи пакет на масата с веществените доказателства, получих ги, един вид, вчера от Смердяков.“ Но вие, господа съдебни заседатели, сами помните тъжната одевешна картина. Аз няма да възобновявам подробностите, но ще си позволя да изкажа само две-три съображения, и то измежду най-незначителните — именно защото са незначителни, та няма да

хрумнат всекиму и ще се забравят. Най-напред и пак: от угризения на съвестта Смердяков вчера дал парите и се обесил. (Защото без угризения на съвестта нямаше да даде парите.) И, разбира се, едва снощи за пръв път признал на Иван Карамазов своето престъпление, както заяви и сам Иван Карамазов, иначе защо ще мълчи досега? И така, той си признал, но защо, повтарям пак, не ни е съобщил в предсмъртната си бележка цялата истина, знаейки, че утре е страшният съд за невинния подсъдим? Само парите не са доказателство. На мене например и на още две лица в тази зала съвсем случайно преди една седмица ни стана известен един факт, именно, че Иван Фьодорович Карамазов изпращал в губернския град за осребряване две петпроцентови облигации по пет хиляди рубли всяка, значи, общо десет хиляди. Казвам го само затова, че у всекиго могат да се случат пари в даден момент и че като се донесат тук три хиляди рубли, не може да се докаже непременно, че били същите ония пари, от същото сандъче или пакет. Най-после Иван Карамазов, след като е получил вчера такова важно съобщение от истинския убиец, не прави нищо. Но защо да не съобщи веднага за това? Защо трябва да отлага всичко до сутринта? Мисля, че мога да се досетя защо: вече седмица, откак е с разстроено здраве, сам е признал на доктора и на близките си, че има видения, че среща умрели хора; в навечерието на нервната криза, каквато именно получи днес, той, научавайки внезапно за кончината на Смердяков, изведнъж си изработва следното разсъждение: „Човекът е мъртъв, против него може да се говори, ще спася брат си. А пари имам: ще взема една пачка и ще кажа, че Смердяков ми я е дал преди смъртта си.“ Вие ще кажете, че това е нечестно; макар и против мъртвец, но е нечестно да се лъже дори и за да спаси човек брат си? Добре, но ако е излъгал несъзнателно, ако сам си е въобразил, че точно така е било, именно съвсем изкаран от здрав разум от известието за тази внезапна смърт на лакея? Та вие видяхте одевешната сцена, видяхте в какво положение беше този човек. Той стоеше на крака и говореше, но къде му беше умът? След одевешното показание на разстроения последва документ, едно писмо на подсъдимия до госпожа Верховцева, писано от него два дни преди извършване на престъплението, е подробна програма за бъдещото престъпление. Е, защо тогава дирим програмата и нейните съставители? Всичко се е извършило буква по буква според тази програма и не се е извършило от никой друг освен от нейния съставител. Да, господа съдебни заседатели, „станало е като по книга“! И ние ни най-малко не сме бягали почтително и плахо от бащиния прозорец, при това с твърдата

увереност, че вътре сега е нашата възлюбена. Не, това е нелепо и неправдоподобно. Той е влязъл и — е свършил работата. Вероятно е убил в състояние на гняв, пламнал от злоба, щом е съзрял своя омразник и съперник, но след като е убил, което е направил може би отведнъж, с един замах на ръката, въоръжена с медното чукало, след като се е уверил после чак след щателно претърсване, че нея я няма, той обаче не забравя да си пъхне ръката под възглавницата и да вземе пакета с парите, чиято разкъсана хартия стои сега тук, на масата с веществените доказателства. Това го казвам, за да забележите едно обстоятелство, според мен извънредно характерно. Ако беше опитен убиец и именно убиец само с цел грабеж, щеше ли да остави той хартията от пакета на пода в този вид, както я намериха до трупа? Ако беше например Смердяков, който убива за грабеж, че той просто щеше да отнесе целия пакет, без да се мъчи да го разпечатва над трупа на жертвата си; защото е знаел със сигурност, че в пакета има пари — та пред него са ги слагали и запечатвали, — а пък ако задигне пакета, тогава дори ще остане неизвестно дали е имало ограбване. Аз ви питам, господа съдебни заседатели, тъй ли би постъпил Смердяков, би ли оставил плика на пода? Не, именно така може да постъпи безпаметният убиец, който вече не разсъждава, убиец, който не е крадец и никога нищо досега не е крал, пък и сега, като е измъкнал изпод завивките парите, ги е откраднал не като крадец, а ги е взел като нещо свое, което друг крадец му е откраднал — защото именно такива са били разбиранията на Дмитрий Карамазов за тези три хиляди, стигнали вече в него до мания. И ето, той взема пакета, който по-рано никога не е виждал, скъсва хартията, за да провери има ли пари, после бяга с парите в джоба, дори забравил да помисли, че оставя на пода едно колосално обвинение срещу себе си — разкъсаната хартия. И всичко затова, защото е Карамазов, а не Смердяков, не е помислил, не е съобразил, пък имал ли е и време! Той побягва, чува вика на слугата, който го настига, слугата го хваща, спира го и пада повален от медното чукало. Подсъдимият скача при него долу от жалост. Представете си, той изведнъж ни уверява, че скочил тогава при него от жал, от състрадание, да види не може ли да му помогне с нещо. Но такъв ли е моментът, че да се проявява подобно състрадание? Не, той е скочил именно за да се увери дали е жив единственият свидетел на злодеянието му. Всяко друго чувство, всеки друг мотив биха били неестествени! Забележете, той се занимава е Григорий, изтрива му главата с кърпа и когато се уверява, че е мъртъв, като замаян, цял изцапан с кръв, отърчава пак там, в къщата на своята възлюбена — как

не е помислил, че е изцапан с кръв и веднага ще бъде изобличен? Но подсъдимият ни уверява, че дори не обърнал внимание, че е цял изцапан с кръв; това може да се допусне, то е твърде възможно, така винаги се случва в такива минути с престъпниците. За едно — адска съобразителност, а за друго — липса на всякакъв разум. Но той е мислил в тази минута само за едно: къде е *тя*. Било му е необходимо час по-скоро да разбере къде е тя и ето, тича в квартирата й и научава неочаквано най-колосалната вест: тя заминала за Мокрое със своя „предишен“, с „безспорния“!

IX. Психология с пълна пара. Препускащата тройка. Финалът на речта на прокурора

Като стигна до този момент в речта си, Иполит Кирилович, избрал очевидно строго историческия метод на изложение, към който много обичат да прибягват всички нервни оратори, специално избиращи строго определените рамки, за да задържат собственото си нетърпеливо увлечение — Иполит Кирилович особено се разпростря за „предишния“ и „безспорния“ и изказа на тази тема няколко посвоему интересни мисли. „Карамазов, който ревнува от всички до бяс, изведнъж и веднага сякаш пада и се разтапя пред «предишния» и «безспорния». И това е толкова по-странно, защото по-рано почти не е обръщал внимание на тази нова опасност за себе си, настъпваща в лицето на неочаквания за него съперник. Но той все си е представял, че това е още много далеч, а Карамазов винаги живее само с настоящата минута. Вероятно го е смятал дори за фикция. Но разбрал мигом с болезненото си сърце, че може би тъкмо затова тази жена е криела този нов съперник, тъкмо затова го е лъгала, защото този отново долетял съперник не е бил за нея никаква фантазия и фикция, а всичко, цялото й упование в живота — разбрал мигом това, той се смирява. Е, господа съдебни заседатели, аз не мога да отмина с мълчание тази внезапна черта в душата на подсъдимия, който като че ли по никакъв начин не е бил в състояние да я прояви, а изведнъж проявява една неумолима нужда от истина, от уважение към жената, от признаване правата на нейното сърце, и то кога — в момента, когато заради нея е обагрил ръцете си с кръвта на своя баща! Истина е и това, че и пролятата кръв вече е почнала в тази минута да вика за отмъщение, защото той, погубил душата си и цялата своя земна съдба, е трябвало неволно да почувствува и да се попита в онзи миг: «Какво знача аз и какво мога да знача сега за нея, за това същество, което обичам повече от душата си, в сравнение с онзи „предишен“ и „безспорен“, който се е разкаял и се е върнал при тази жена, някога погубена от него, с нова любов, с честни предложения, с обет за възроден и вече щастлив живот. А аз, нещастникът, какво мога да й дам сега, какво мога да й предложа?» Карамазов е разбрал всичко това, разбрал е, че неговото престъпление му е затворило всички пътища и че той е само осъден на смърт престъпник, а не човек, пред който е

животът! Тази мисъл го смазва и го унищожава. И ето той моментално избира един екзалтиран план, който при неговия характер непременно му е изглеждал като единствен и фатален изход от страшното му положение. Този изход е самоубийството. Той тича да си прибере заложените у чиновника Перхотин пистолети и в същото време в движение измъква от джоба си всичките си пари, заради които току-що е опръскал ръцете си с бащината кръв. О, парите сега му трябват най-много: умира Карамазов, застрелва се Карамазов и това ще има да се помни! Не току-тъй сме поет, не току-тъй сме горили живота си като свещ от двата края. «При нея, при нея — и там, о, там ще вдигна пир за чудо и приказ, такъв, какъвто не е имало досега, да ме помнят и дълго време да разправят. Сред диви викове, безумни цигански песни и танци ще вдигнем наздравната чаша и ще поздравим обожаваната жена за новото й щастие, а после — още там, в нозете й, ще си пръснем черепа пред нея и край на живота! Ще си спомни тя някога Митя Карамазов, ще види как я е обичал Митя, ще съжали Митя!» Много показност, романтично изстъпление, диво карамазовско буйство и сантименталност — и още нещо, господа съдебни заседатели, нещо, което вика в душата му, гърми непрекъснато в ума му и отравя сърцето му до смърт; това *нещо* — това е съвестта, господа съдебни заседатели, това е нейният съд, това са нейните страшни угризения! Но пистолетът ще оправи всичко, пистолетът е едничкият изход и няма друг, а после — не знам дали е мислил в тази минута Карамазов *«какво ще бъде там»* и може ли Карамазов да мисли по хамлетовски какво ще бъде там? Не, господа съдебни заседатели, другаде са хамлетовците, у нас засега са карамазовците!“

След което Иполит Кирилович разгърна най-подробна картина на приготовленията на Митя, сцената у Перхотин, в дюкяна, с коларите. Той посочи маса думи, изречения, жестове, все потвърдени от свидетелите — и картината страшно повлия за убеждаване на слушателите. Повлия главно съвкупността на фактите. Виновността на този човек, който се мята в изстъпление и вече не се пази, блесна в цялата си яснота. „Нямало е вече защо да се пази — говореше Иполит Кирилович, — на два-три пъти насмалко да си признае, почти загатвал и само дето не се доизказвал (тук следваха показанията на свидетелите). Дори викнал на коларя по пътя: «Знаеш ли, че караш убиец!» Но все пак не могъл да си признае: трябвало да отиде най-напред в село Мокрое и там вече да завърши поемата. Но какво го очаква този нещастник? Там е работата, че още почти от първите минути в Мокрое той вижда и най-после разбира напълно, че

«безспорният» му съперник може би не е чак толкова безспорен и че поздравления за ново щастие и наздравица не се искат и не се приемат от него. Но вие вече знаете фактите, господа съдебни заседатели, от съдебното следствие. Тържеството на Карамазов над съперника му се оказва неоспоримо и тук, о, тук започва вече съвсем нова фаза в душата му, и то дори най-страшната фаза от всички, които е преживяла и ще преживее някога тази душа! Може с положителност да се каже, господа съдебни заседатели — извика Иполит Кирилович, — че поруганата природа и престъпното сърце отмъщават сами за себе си по-пълно от всяко земно правосъдие! Нещо повече: правосъдието и земното наказание дори облекчават наказанието на природата, дори са необходими за душата на престъпника в тези моменти, като нейно спасение от отчаянието, защото аз не мога да си представя онзи ужас и онези нравствени страдания на Карамазов, когато е разбрал, че тя го обича, че заради него отблъсква своя «безспорен», че него, него, «Митя», зове със себе си за нов живот, обещава му щастие, и то кога? Когато за него вече всичко е свършено и нищо не е възможно! Тук ще си позволя една твърде важна за нас забележка за разясняване истинската същност на тогавашното положение на подсъдимия: тази жена, тази негова любов до най-последната минута, дори до самия миг на арестуването, е била за него същество недостъпно, страстно желано, ала недостижимо. Но защо, защо не се е застрелял още тогава, защо е изоставил взетото решение и дори е забравил къде му е пистолетът? Да, именно тази страстна жажда за любов и надеждата още тогава, още там да я насити го удържат. В замаята на пира той се приковава до своята възлюбена, която също пирува заедно с него, прелестна и съблазнителна за него повече от всякога — той не се отделя от нея, любува й се и се разтапя пред нея. Тази страстна жажда дори е могла за миг да потисне не само страха от арестуването, но и самите угризения на съвестта! За миг, о, само за миг! Представям си тогавашното душевно състояние на престъпника в безспорното робско подчинение на трите елемента, които са смазали душата му напълно: първо, пияното състояние, замаята и глъчката, тропотът на танците, песните и тя, тя, поруменяла от виното, пее и танцува, и е пияна, и му се усмихва! Второ, ободряващата далечна мечта, че съдбоносната развръзка е още далеч, поне не е близко — може би чак на другия ден, чак на сутринта ще дойдат да го приберат. Значи, няколко часа, това е много, ужасно много! За няколко часа може да се измисли много нещо. Представям си, че с него е ставало нещо подобно на онова, когато водят престъпника на смъртно наказание, към бесилката: има да се

измине още дългата, дълга улица, и то бавно, покрай хилядния народ, после ще завият по друга улица и чак на края на тази друга улица е страшният площад! Струва ми се именно, че в началото на шествието осъденият, качен на своята позорна колесница, именно трябва да чувствува, че пред него има още безкраен живот. Но ето отминават къщите, колесницата продължава напред — о, нищо, до завоя за втората улица е още толкова далече и ето, той все още гледа бодро надясно и наляво и тези хиляди безучастно любопитни хора с приковани в него погледи, и все още му се струва, че и той е същият човек като тях. Но ето и завоя към другата улица — о, нищо, нищо, има още цяла улица! И колкото къщи и да отминават, той все ще мисли: «Има още много къщи.» И тъй до самия край, до самия площад. Така, представям си, е било тогава и е Карамазов. «Там още не са успели — мисли той, — може още да се направи нещо, още има време да се измисли план за защита, да се даде отпор, а сега — сега тя е тъй прелестна!» Смутно и страшно е в душата му, но той все пак успява да отдели половината от парите си и да ги скрие нейде — иначе не мога да си обясня къде е могла да изчезне половината от тези три хиляди, току-що взети изпод възглавницата на баща му. В Мокрое той не е за пръв път, там вече е гулял два дни. Тази стара, голяма дървена къща му е известна с всичките си плевни и чардаци. Предполагам именно, че част от парите са скрити още тогава и именно в тази къща, малко преди арестуването, в някоя пролука или цепнатина, под някоя дъска на пода, в някой ъгъл, под стрехата — защо? Как защо! Катастрофата може да стане всеки момент, разбира се, още не сме обмислили, как да я посрещнем, пък и нямаме време, пък и нещо ни бумти в главата, пък и ни влече към нея, а парите? — парите са необходими във всяко положение! Човекът с пари е навсякъде човек. Може би такава пресметливост в такава минута ще ви се стори неестествена? Но той сам ни уверява, че още преди месец в един също тъй много, тревожен и съдбоносен за него момент е отделил половината от трите хиляди и ги е зашил в муска и ако, разбира се, това не е истина, което ще докажем сега, все пак тази идея е позната на Карамазов, той я е съзерцавал. Нещо повече, когато уверяваше после следователя, че е отделил хиляда и петстотин в муската (каквато никога не е имало), може би той беше измислил тази муска в същия момент именно затова, че два часа преди туй е отделил половината пари и ги е скрил там някъде, в Мокрое, за всеки случай до сутринта, само да не ги държи у себе си, по внезапно възникнало вдъхновение. Двете бездни, господа съдебни заседатели, спомнете си, че Карамазов може да съзерцава две

бездни — и двете едновременно! В онази къща ние търсихме, но не ги намерихме. Може би тези пари и сега са още там, а може би са изчезнали още на другия ден и сега са у подсъдимия. Във всеки случай него го арестуваха, когато беше с нея, на колене пред нея, тя лежеше на леглото, той простираше ръце към нея и дотолкова беше забравил всичко в тази минута, че не чу приближаването на онези, които щяха да го арестуват. Той не беше успял още нищо да приготви в ума си за отговор. И той, и умът му са били изненадани.

И ето го пред своите съдии, пред онези, които ще решават неговата съдба. Господа съдебни заседатели, случват се моменти, когато, независимо от нашия дълг, нас самите ни обзема почти страх пред човека, страх и за човека! Това са минутите на съзерцаване на онзи животински ужас, когато престъпникът вече вижда, че всичко е загубено, но все още се бори, все още има намерение да се бори с вас. Това са минутите, когато всички инстинкти за самосъхранение въстават отведнъж в него и той, спасявайки себе си, ви гледа с пронизващ поглед, питащ и страдащ, пресреща погледа ви и изучава вашето лице, вашите мисли, чака от коя страна ще го ударите и създава мигновено в разтърсения си ум хиляди планове, но все пак се страхува да говори, страх го е да не се изтърве! Тези унизителни моменти в човешката душа, това нейно ходене по митарства, тази животинска жажда за самоспасение са ужасни и пораждат понякога трепет и състрадание към престъпника дори у следователя! И ето, на всичко това ние бяхме тогава свидетели. Отначало той беше като замаян и от ужас изтърва няколко думи, които го компрометираха много: «Кръв! Заслужено!» Но бързо се овладя. Какво да каже, как да отговори — всичко това още не е готово у него, готово е само голословното отричане: «За смъртта на баща си не съм виновен!» Ето засега нашата ограда, а там, зад оградата, може би все ще направим нещо, някаква барикада. Своите първи компрометиращи възклицания, изпреварвайки въпросите ни, бърза да обясни с това, че смята себе си виновен само за смъртта на слугата Григорий. «За тази кръв съм виновен, но кой е убил баща ми, господа, кой го е убил? Кой може да го е убил, *ако не съм аз?*» Чувате ли: той пита нас, нас, които сме дошли при него със същия този въпрос! Чувате ли тази изтървана думичка: «ако не съм аз», тази животинска хитрост, тази наивност и тази карамазовска нетърпеливост? Не съм убил аз и хич не мисли, че съм аз: «Исках да убия, господа, исках да убия — бърза да си признае (бърза, о, бърза ужасно!) — но все пак съм невинен, не съм го убил аз!…» Той отстъпва, че е искал да го убие: сами виждате, сиреч, колко

съм искрен и затова по-скоро повярвайте, че не съм убил аз, в тези случаи престъпникът става понякога невероятно лекомислен и лековерен. И ето, сякаш съвсем неочаквано следствието му задава изведнъж един съвсем простодушен въпрос: «Да не би да го е убил Смердяков?» Случи се това, което очаквахме: той страшно ни се разсърди, че сме го изпреварили и сме го изненадали, когато още не е успял да подготви, да избере и да улучи момента, когато ще бъде най за вярване да посочи Смердяков. Съгласно своята натура той се хвърли тутакси в другата крайност и сам почна да ни уверява с все сила, че Смердяков не може да е убил, не е способен да убие. Ала не му вярвайте, това е само хитрост: той съвсем, съвсем още не се отрича от Смердяков, напротив, тепърва ще го посочи, защото кого другиго да посочи, ако не него, но той ще направи това в друга минута, защото засега тази работа се е провалила. Той ще го посочи може би чак утре или дори след няколко дни, като издебне момента, в който ще ни викне сам: «Виждате, аз самият отричах Смердяков повече от вас, нали помните, но сега и аз се уверих: той е убил и не може да не е той!» А междувременно изпада в мрачно и раздразнително отричане, обаче нетърпението и гневът му подсказват съвсем неумелото и неправдоподобно обяснение как бил гледал баща си през прозореца и как почтително се оттеглил от прозореца. Главното е, че още не знае обстоятелствата, показанията на дошлия на себе си Григорий. Ние пристъпваме към оглед и претърсване. Огледът го сърди, но го и окуражава: всичките три хиляди рубли не са открити, открити са само хиляда и петстотин. И, разбира се, едва в този момент на гневливо мълчание и отричане му теква за пръв път в живота идеята за муската. Несъмнено той сам чувствува цялата невероятност на измислицата си и се мъчи, страшно се мъчи да я направи по-вероятна, така да я съчини, че да излезе цял правдоподобен роман. В тези случаи първата работа, най-главната задача на следствието е да не остави престъпника да се подготви, а да го пипне неочаквано, та той да изкаже тайните си мисли в цялото им простодушие, неправдоподобност и противоречие, което ги издава. А престъпникът може да бъде накаран да говори само като му се съобщи ненадейно и сякаш неочаквано някакъв нов факт, някое обстоятелство, което е от огромно значение, но което дотогава не е предполагал ни най-малко, и никак не е можел да предвиди. Този факт го имахме готов, о, отдавна вече готов: това беше показанието на свестилия се слуга Григорий за отворената врата, през която е избягал подсъдимият. За тази врата той съвсем беше забравил и не е предполагал изобщо, че Григорий е можел да я види. Ефектът беше

колосален. Той скочи и изведнъж се развика: «Смердяков е убил, Смердяков!» — и ето че издаде своята най-тайна, своята основна мисъл в най-неправдоподобната й форма, защото Смердяков е можел да извърши убийството чак след като той е повалил Григорий и е избягал. А когато му съобщихме, че Григорий е видял отворената врата, преди да падне, а при излизането от своята спалня е чул стенещия зад преградата Смердяков, Карамазов бе наистина смазан. Моят сътрудник, нашият почтен и остроумен Николай Парфьонович, ми каза после, че в този миг му станало безкрайно жал за него. И ето, именно в този миг, за да оправи нещата, той бърза да съобщи за тази прословута муска: от мене да мине, чуйте тази история! Господа съдебни заседатели, аз вече ви изказах мислите си защо смятам цялата тази история за зашитите преди месец пари в муската не само безсмислица, но и за най-неправдоподобната измишльотина, която можеше да се изнамери в дадения случай. Дори да трябва да се обзаложим: какво по-неправдоподобно може да се каже и да се предложи — и тогава не би могло да се измисли нищо по-лошо от това. Най-вече в този случай може да се постави натясно и да се разбие на пух и прах тържествуващият романист с подробностите, със същите онези подробности, с които е винаги толкова богата действителността и които винаги като съвсем незначителна и излишна дреболия се пренебрегват от тези нещастни и неволни съчинители и дори никога не им дохождат наум. О, в тази минута те не мислят за това, техният ум създава само грандиозното цяло, а ето че някой се осмелява да им предлага такива глупости! Но тук именно се хващат! Задава се на подсъдимия въпрос: «Е, ами отде благоволихте да вземете ялата за вашата муска, кой ви я уши?» — «Сам си я уших.» — «А отде благоволихте да вземете плата?» Подсъдимият вече се обижда, той смята това почти обидна за него дреболия и, вярвате ли, искрено, искрено! Но те до един са такива. «Откъснах от ризата си.» — «Прекрасно. Значи, още утре между вашите дрехи ще намерим въпросната риза с откъснатото от нея парче.» Вие разбирате, господа съдебни заседатели, че ако бяхме намерили наистина тази риза (а как да не се намери тя в неговия куфар или в скрина, ако такава риза наистина съществуваше) — това е вече факт, факт осезателен в полза на правдивостта на неговите показания! Но той не може да съобрази това. «Не помня, може да не е от риза, съших я от една нощна шапчица на хазайката.» — «От каква нощна шапчица!» — «Взех я от нея, беше захвърлена, стар хасен парцал.» — «Помните ли го със сигурност?» — «Не, не съвсем…» И се сърди, сърди, а в същност, моля ви се: как

може да не се помни това! В най-страшните човешки минути, когато, да речем, те водят на смърт, именно тези дреболии се запомнят. Човек ще забрави всичко, но някаква зелена стряха, която му се е мярнала по пътя, или гарга, кацнала на някой кръст — това ще запомни. Та той, като е шил муската си, се е криел от домашните си, трябвало е да запомни колко унизително е страдал от страх с иглата в ръка, да не би да влезе някой и да го завари; как при първото почукване е скачал и тичал зад преградката (в неговата квартира има преградка)… Но, господа съдебни заседатели, защо ви съобщавам всичко това, всичките тези подробности, дреболии! — възкликна изведнъж Иполит Кирилович. — Именно затова, защото подсъдимият държи упорито на цялата тази безсмислица и до тази минута! През тези два месеца от онази съдбоносна за него нощ той нищо не е разяснил, не е прибавил нито едно обяснително реално обстоятелство към предишните си фантастични показания; всичко това, видите ли, са глупости, вярвайте в моята чест! О, на драго сърце ще вярваме, ние жадуваме да вярваме, макар дори и в честта му! Та какво, да не сме чакали, алчни за човешка кръв?! Дайте, посочете ни макар и един факт в полза на подсъдимия, и ние ще се зарадваме, но факт осезателен, реален, а не извод от израза на лицето на подсъдимия, направен от собствения му брат, или указания, че като се удрял в гърдите, непременно е сочел муската, при това в тъмното. Ние ще се зарадваме от новия факт, първи ще се откажем от нашето обвинение, ще побързаме да се откажем. А сега справедливостта въпие и ние настояваме, ние не можем да се откажем от нищо.“ Иполит Кирилович премина към финала. Той беше като трескав, той викаше за пролятата кръв, за кръвта на бащата, убит от сина „с низката цел грабеж“. Той твърдо сочеше трагичната и крещяща съвкупност на фактите. „И каквото и да чуете от знаменития с таланта си защитник на подсъдимия — не се сдържа Иполит Кирилович, — каквито и красноречиви и трогателни слова да се кажат тук, които ще бият на вашата чувствителност, все пак спомнете си, че в тази минута вие сте в светилището на нашето правосъдие. Спомнете си, че сте защитници на нашата правда, защитници на нашата свещена Русия, на нейните основи, на нейното семейство, на всичко нейно свято! Да, в дадения момент вие тука представлявате Русия и не само в тази зала ще се чуе вашата присъда, а из цяла Русия и цяла Русия ще ви изслуша като свои защитници и съдии и ще бъде окуражена или наскърбена от вашата присъда. Не мъчете прочее Русия и нейните упования, нашата съдбоносна тройка лети стремглаво и може би към гибел. И отдавна вече в цяла Русия протягат ръце и викат за помощ, да се спре това

бясно безочливо препускане. И ако все още се дърпат другите народи пред тройката, литнала вихрено то може би съвсем не е от уважение към нея, както е бленувал поетът, а просто от ужас — обърнете внимание. От ужас, а може би и от омерзение към нея, пък и добре е, че се дърпат, че току-виж, престанали да се дърпат и застанат като стена пред устремното видение и сами спрат лудото препускане на нашата разюзданост в името на своето спасение, в името на просветата и цивилизацията! Тези тревожни гласове от Европа вече се чуха. Те вече започнаха да се надават. Не ги предизвиквайте, не увеличавайте тяхната все по-нарастваща омраза с една присъда, която би оправдала убийството на баща от собствения му син!…“

С една дума, Иполит Кирилович, макар че много се увлече, все пак завърши патетично — и наистина впечатлението, което направи, беше изключително. Самият той, като завърши речта си, излезе бързо и, повтарям, почти припадна в другата стая. Залата не го аплодира, но сериозните хора бяха доволни. Не бяха толкова доволни само дамите, но все пак и на тях им хареса неговото красноречие, още повече, че те никак не се страхуваха за последиците и всичките им надежди бяха във Фетюкович: „най-после той ще заговори и, разбира се, ще победи всички!“ Всички поглеждаха към Митя; през цялата реч на прокурора той седя мълчаливо, скръстил ръце, стиснал зъби, свел очи. Изрядко само вдигаше глава и се вслушваше. Особено когато заговориха за Грушенка. Когато прокурорът преразказа мнението на Ракитин за нея, на лицето му се изписа презрителна и злобна усмивка и той доста силно изговори: „Бернаровци!“ А когато Иполит Кирилович разправяше как го е разпитвал и мъчил в Мокрое, Митя вдигна глава и се вслуша със страшно любопитство. На едно място в речта понечи дори да скочи и да викне нещо, но се овладя и само вдигна презрително рамене. За този финал на речта, именно за подвизите на прокурора в Мокрое при разпита на престъпника, се говореше после в града, сред обществото, и малко му се надсмиваха: „Не можа човекът да не се похвали със способностите си.“ Заседанието бе прекъснато, но за много малко, за четвърт час, най-много за двадесет минути. Сред публиката се чуваха и възклицания. Някои запомних.

— Сериозна реч! — отбеляза намръщен някакъв господин в една група.

— Много психология наблъска — чу се друг глас.

— Но всичко е истина, безспорна истина!

— Да, в това го бива.

— Тегли му чертата.

— И на нас, и на нас ни тегли чертата — присъедини се трети глас, — в началото на речта, помните ли, че всичките сме като Фьодор Павлович.

— Също и в края. Само че не е вярно.

— Имаше и неясни места.

— Малко се увлече.

— Несправедливо е, несправедливо.

— А, не, все пак добре. Дълго време чака човекът, и ето най-накрая се изказа, хе, хе!

— Какво ли ще каже защитникът?

В друга група:

— А петербургският напразно го закачи: онези, дето „бият на чувствителността“, помните ли?

— Да, не беше хубаво.

— Прибърза.

— Нервен човек.

— Ние се смеем сега, но какво ли му е на подсъдимия!

— Да. Какво ли му е на Митенка!

— Какво ли ще каже защитникът?

В трета група:

— Каква е тази дама с лорнета, дебелата, дето седи накрая?

— Една генералша, разведена, познавам я.

— Затова е с лорнет.

— Нищо особено.

— Ами, доста е пикантничка.

— До нея през два стола има една блондинка, тя е по-хубава.

— Ама добре са го пипнали тогава в Мокрое, а?

— Че е добре, добре е. Пак го разказа. Колко пъти вече го разказа по гости.

— И сега не се стърпя. Самолюбие.

— Обиден човек, хе-хе!

— И докачлив. Пък и риторика много, фразите му дълги.

— Че и сплашва, забележете, все сплашва. Помните ли за тройката? „Там има хамлетовци, а у нас засега само карамазовци!“ Добре казано.

— С това малко покади тамян на либерализма. Страх го е.

— И от адвоката се страхува.

— Да, какво ли ще каже господин Фетюкович?

— Каквото и да каже, не може да го набие в главите на нашите селяци.

— Така ли мислите?

В четвърта група:

— А за тройката добре го каза, там, дето говореше за народите.

— Че истина е, помниш ли, дето каза, че народите няма да чакат.

— А какво ще правят?

— Ами в английския парламент вече един член станал миналата седмица по повод на нихилистите и питал министерството: не е ли време да се намесят в тая варварска нация, за да ни образоват. Иполит имаше пред вид него, зная, че него. Той говореше за това миналата седмица.

— Има да чакат куково лято!

— Защо да чакат?

— Ще затворим Кронщад и няма да им дадем храна. Откъде ще вземат?

— Ами от Америка? Сега има в Америка.

— Не е вярно.

Но звънна камбанката, всички се втурнаха към местата си. Фетюкович се възкачи на катедрата.

X. Речта на защитника. Нож с две остриета

Всичко утихна, когато се чуха първите думи на знаменития оратор. Цялата зала впи очи в него. Той почна съвсем конкретно, просто и убедено, но без каквото и да било високомерие. Ни най-малък опит за красноречие, за патетични нотки, за прочувствени думички. Просто човек, заговорил в интимен кръг от съчувствуващи хора. Гласът му беше прекрасен, силен и симпатичен и дори в самия този глас сякаш се долови вече нещо искрено и простодушно. Но всички веднага разбраха, че ораторът може изведнъж да се възземе до истинска патетика — и „да порази душите, изпълнен с тайна сила“[305]. Той говореше може би по-неправилно от Иполит Кирилович, но без дълги изречения и дори по-точно. Едно нещо май не се хареса на дамите: той все някак се изгърбваше, особено в началото на речта си, не че се покланяше, но сякаш се устремяваше и политаше към своите слушатели, при което се навеждаше именно някак до средата на дългия си гръб, сякаш по средата на този дълъг и тънък гръб беше направен сглоб, та можеше да се прегъва едва ли не под прав ъгъл. В началото на речта си той говореше някак разпиляно, сякаш безсистемно, споменаваше фактите разпръснато, а накрая се получи нещо цялостно. Речта му би могла да се раздели на две половини: първата половина — критика, опровержение на обвинението, на моменти злобно и саркастично. Но във втората половина на речта си сякаш изведнъж промени и тона, и дори метода и отведнъж заговори патетично, а залата сякаш това и чакаше и цяла затрепти от възторг. Той подхвана направо по същество и започна оттам, че макар неговото поприще да е в Петербург, е посещавал вече много градове из Русия, за да защищава подсъдими, но такива, в чиято невинност е или убеден, или я е почувствувал предварително. „Същото стана и в сегашния случай — обясни той. — Още от първите вестникарски кореспонденции долових нещо, което ме порази извънредно силно в полза на подсъдимия. С една дума, преди всичко ме заинтересува един юридически факт, който, макар и да се повтаря често в съдебната практика, но никога, струва ми се, в такава пълнота и с такива характерни особености, както в днешното дело. Този факт би трябвало да формулирам чак във финала на речта си, когато завърша словото си, обаче ще изкажа мисълта си в самото начало, защото имам слабостта да пристъпвам направо по същество, без да пазя ефектите за края и без да си пестя впечатленията. Това може би не е добра тактика от моя страна, но пък

е искрена. Тази моя мисъл, моята формула, е следната: внушителна съвкупност от факти против подсъдимия и в същото време нито един факт не издържа критика, ако се разгледа отделно, сам по себе си! Следейки по-нататък слуховете и вестниците, се убеждавах в тази мисъл все повече и повече и изведнъж получих от близките на подсъдимия покана да го защищавам. Веднага дойдох и тук вече се уверих напълно. Именно за да разруша тази страшна съвкупност от факти и да представя цялата недоказуемост и фантастичност на всеки обвиняващ факт поотделно, се заех да защищавам това дело“

Така почна защитникът и изведнъж тържествено заяви: „Господа съдебни заседатели, аз тук съм нов човек. Всички мои впечатления са непредубедени. Подсъдимият, буен по характер и разюздан, не ме е обиждал преди това, както е обидил може би стотици лица в този град, поради което мнозина са предварително предубедени спрямо него. Разбира се, и аз признавам, че нравственото чувство на тукашното общество е възбудено справедливо: подсъдимият е буен и необуздан. В тукашното общество обаче са го приемали, дори доста мило, и в семейството на високоталантливия обвинител. (Nota bene. При тези думи в публиката се чуха две-три изсмивания, макар и бързо сподавени, но забелязани от всички. Всички знаеха, че прокурорът против волята си приемаше Митя у тях, единствено поради това, че кой знае защо, прокуроршата го намираше за интелигентен — дама крайно добродетелна и почтена, но фантазьорка и своенравна, която обичаше в някои случаи, предимно за дреболиите, да се противопоставя на съпруга си. Митя впрочем посещаваше дома им твърде рядко.) При все това ще дръзна да допусна — продължаваше защитникът, — че дори и в такъв независим ум и справедлив характер, както у моя опонент, е могло да се породи известно погрешно предубеждение спрямо моя нещастен клиент. О, това е толкова естествено: нещастният достатъчно е заслужил да се отнасят към него дори с предубеждение. А оскърбеното нравствено и още повече естетическо чувство понякога бива неумолимо. Разбира се, във високоталантливата обвинителна реч ние всички чухме строг анализ на характера и постъпките на подсъдимия, строго критично отношение към случая, и най-вече бяха демонстрирани такива психологически дълбини, за да ни се обясни същината на нещата, че проникването в тези дълбини съвсем не би могло да стане при що-годе преднамерено и злостно предубедено отношение към личността на подсъдимия. Но пък има неща, които са дори по-лоши, дори по-гибелни в подобни случаи и от най-злостното и преднамерено отношение. Именно, ако например

ни обземе някаква, така да се каже, художествена игра, потребност от художествено творчество, така да се каже, от създаване на роман, особено при богатство на психологическите дарби, с които Бог е надарил нашите способности. Още в Петербург, още когато се канех да тръгна насам, бях предупреден — пък и знаех без всякакви предупреждения, че ще срещна тук като опонент един задълбочен и вещ психолог, отдавна вече заслужил с това си качество особена слава в нашия още млад юридически свят. Но психологията, господа, макар да е нещо задълбочено, все пак прилича на нож с две остриета (смях сред публиката). О, вие, разбира се, ще ми простите тривиалното сравнение; не ме бива да говоря твърде красноречиво. Но ето един пример — вземам първия, който ми хрумва от речта на обвинителя. Подсъдимият през нощта, в градината, като бяга, се прехвърля през стобора и поваля с медното чукало лакея, който го хваща за крака. После веднага скача пак в градината и цели пет минути се върти над повалени, като се мъчи да разбере: убил ли го е, или не? И ето обвинителят не иска в никакъв случай да повярва в правдивостта на показанията на подсъдимия, че скочил при стареца Григорий от жалост. «Не, казва, възможна ли е такава сантименталност в подобна минута; това е, казва, неестествено, тон е скочил именно да се увери: жив ли е, или е убит единственият свидетел на неговото злодеяние, а следователно с това е засвидетелствувал, че е извършил това злодеяние, защото не може да е скочил в градината по друг някакъв повод, влечение или чувство.» Ето ви психология; но да вземем същата тази психология и да и приложим само че откъм другото острие, и ще излезе нещо не по-малко правдоподобно. Убиецът скача долу от предпазливост, за да се увери жив ли е свидетелят, или не, а същевременно току-що е оставил в кабинета на убития си баща, според думите на същия обвинител, колосална улика против себе си — разкъсания пакет, върху който е написано, че в него има три хиляди рубли. «Защото, ако беше отнесъл този пакет със себе си, никой в света не би научил, че е съществувал пакет, а в него пари, и че следователно парите са били ограбени от подсъдимия.» Това е фраза на самия обвинител. Е, виждате ли, за едно нещо му липсва предпазливост, залисал се човекът, изплашил се и побягнал, като оставил на пода уликата, а ето, когато след две минути удря и убива друг човек, веднага се явява на нашите услуги най-безсърдечно и пресметливо чувство на предпазливост. Но нека, нека наистина да е било така: тук именно била тънкостта на психологията, че при такива обстоятелства сега съм кръвожаден и бдителен като кавказки орел, а

след минута съм сляп и боязлив като нищожен кърт. Но щом съм толкова кръвожаден и жестоко пресметлив, че след като съм убил, съм скочил само да видя жив ли е свидетелят против мене, защо трябва да се занимавам с тая моя нова жертва цели пет минути, та и да си спечеля може би нови свидетели? Защо трябва да си цапам кърпата, като изтривам кръвта от главата на поваления, та тази кърпа да послужи после като доказателство срещу мене? Не, щом сме толкова съобразителни и жестокосърдечни, не би ли било по-добре, като скочим, просто да халосаме поваления слуга със същото чукало още веднъж и още веднъж по главата, за да го доубием, и като премахнем свидетеля, да освободим сърцето си от всякаква грижа? И освен това, скачам, за да проверя жив ли е, или не свидетелят против мене, и на същото място, на пътечката, оставям друг свидетел, именно същото чукало, което съм взел от двете жени, които винаги после ще си го познаят и ще потвърдят, че аз съм им го задигнал. И не че съм го забравил на пътечката или съм го изтървал от разсеяност, от объркване: не, именно сме запокитили оръжието си, защото сетне е било намерено на цели петнадесетина крачки от мястото, където е бил повален Григорий. Пита се, защо сме го направили? Направили сме го именно защото ни е домъчняло, че сме убили човек, стария слуга, и затова от яд, с проклятие сме захвърлили чукалото като оръжие, с което сме извършили убийството, иначе няма как да е било — нямало е защо да се запокитва чукалото с такъв размах. А щом сме могли да почувствуваме болка и жал, че сме убили човек, това е, разбира се, защото не сме убили баща си; ако бяхме убили баща си, не бихме скочили при другия повален от жал, тогава вече щеше да ни обземе друго чувство, не би ни било до жал тогава, а до себеспасение и това несъмнено е така. Напротив, повтарям, бихме му смазали черепа окончателно, а не бихме се занимавали пет минути с него. Имало е място за жал и за добро чувство именно защото преди това съвестта ни е била чиста. Ето прочее вече друга психология. Нарочно, господа съдебни заседатели, прибягнах сега аз самият към психологията, за да посоча нагледно, че от нея могат да се направят всякакви изводи. Цялата работа е в чии ръце е. Психологията подтиква към романи дори най-сериозни хора, и то съвсем неволно. Аз говоря за прекалената психология, господа съдебни заседатели, за известна злоупотреба с нея.“

На това място пак се чу одобрителен смях сред публиката и пак по адрес на прокурора. Няма да цитирам цялата реч на защитника подробно, ще взема само някои места от нея, някои от най-главните

въпроси.

XI. Пари не е имало. Грабеж не е имало

Имаше едно място в речта на защитника, което потресе всички, а именно пълното отричане на съществуването на тези съдбоносни три хиляди рубли, а следователно и на възможността да са били ограбени.

„Господа съдебни заседатели — започна защитникът, — в настоящия случай всеки нов и непредубеден човек се поразява от една много характерна особеност, а именно: обвинение в грабеж и в същото време абсолютна невъзможност с факти да се посочи: какво именно е било ограбено? Ограбени били пари, именно три хиляди, но дали са съществували наистина — това никой не знае. Разсъдете сами: най-напред, откъде знаем, че е имало три хиляди рубли и кой ги е виждал? Видял ги е и е казал, че били сложени в пакет с надпис, единствен само слугата Смердяков. Пак той е съобщил това преди катастрофата на подсъдимия и на брат му Иван Фьодорович. Уведомена е била и госпожа Светлова. Но и трите лица обаче не са видели лично тези пари, видял ги е пак само Смердяков, но тук от само себе си се явява въпросът: и да е истина, че ги е имало и че ги е видял Смердяков, кога ги е видял за последен път? Ами ако господарят е измъкнал тези пари изпод леглото и пак ги е сложил в кутийката, без да го уведоми? Забележете, според думите на Смердяков парите са били под постелята, под дюшека; подсъдимият е трябвало да ги измъкне изпод дюшека, обаче ето, леглото не е било никак побутнато и това е записано старателно в протокола. Как е могъл подсъдимият така, без да побутне ни най-малко леглото и на това отгоре с окървавени ръце, да не зацапа чистите, фини чаршафи, специално постлани тогава? Но ще ни кажат: а пакетът на пода? Ето за този именно пакет заслужава да се поговори. Одеве дори малко се учудих: високоталантливият обвинител, като заговори за този пакет, изведнъж сам — чувате ли, господа, сам — заяви за него в речта си, именно на това място, където сочеше нелепостта на предположението, че Смердяков е убиецът: «Ако го нямаше този пакет, ако не беше оставил на пода улика, ако го беше отнесъл грабителят, никой в целия свят нямаше да научи, че е имало пакет, а в него пари и че следователно парите са били ограбени от подсъдимия.» И така, единствено само тази разкъсана хартия с надпис, както признава и самият обвинител, е послужила за обвинение на подсъдимия в грабеж, «иначе никой нямаше да научи, че е имало грабеж, а може би и че е имало пари». Но мигар само това, че тази хартия се е въргаляла на пода, е доказателство, че в нея е имало пари и

че тези пари са ограбени? «Но, отговарят, нали ги е видял в пакета Смердяков», но кога, кога ги е видял за последен път, ето какво питам аз! Аз говорих със Смердяков и той ми каза, че ги е видял два дена преди катастрофата! Но защо да не мога да предположа например такова нещо, че когато старецът, Фьодор Павлович, се е затворил в къщи в нетърпеливо истерично очакване на своята възлюбена, изведнъж му е текнало от скука да извади пакета и да го разпечата. «Какво значи, си е рекъл, пакетът, тя може и да не повярва, но ако й покажа тридесет сторублеви банкноти накуп, комай повече ще и подействуват, ще й потекат лигите.» И ето той разкъсва плика, изважда парите, а плика хвърля на пода с властната ръка на стопанин и, разбира се, без да го е страх от никакви улики. Послушайте, господа съдебни заседатели, какво по-възможно от такова едно предположение, от такъв един факт? Защо да е невъзможно това? Но щом нещо подобно би могло да се случи, тогава обвинението в грабеж пада от само себе си: нямало е пари, нямало е следователно и грабеж. Ако пакетът е лежал на пода като улика, че в него е имало пари, защо аз да не мога да твърдя обратното, а именно, че пакетът се е въргалял на пода тъкмо защото в него вече не е имало пари, че те са били извадени предварително от самия стопанин? «Да, но в такъв случай къде са се дянали парите, щом ги е извадил от пакета лично Фьодор Павлович, при обиска в къщата му те не са намерени?» Първо, в кутийката му е намерена част от парите и, второ, той може да ги е извадил още сутринта, още предната вечер, да е направил е тях нещо друго, да ги е дал на някого, да ги е изпратил, да е променил най-сетне своето намерение, своя план на действие из основи и при това без ни най-малко да намира за необходимо да съобщава предварително всичко това на Смердяков. А щом съществува макар дори само възможност за такова едно предположение, как може тогава толкова упорито и толкова категорично да се обвинява подсъдимият, че убийството е извършено от него с цел грабеж и че наистина е имало грабеж? Та ние по този начин влизаме в областта на романите. Защото, когато се твърди, че еди-какъв си предмет е откраднат, трябва да се посочи този предмет или поне да се докаже несъмнено, че е съществувал. А него никой дори не го е виждал. Неотдавна в Петербург един младеж, почти момче, осемнадесетгодишен, продавач на дребно, влязъл посред бял ден с брадва в една сарафница и с изумителна, типична дързост убил стопанина и задигнал хиляда и петстотин рубли. След около пет часа бил арестуван и с изключение на петнадесет рубли, които вече успял да изхарчи, намерили всичките

хиляда и петстотин рубли в него. Освен това служителят, който се върнал след убийството в дюкяна, съобщил на полицията не само откраднатата сума, но и от какви пари именно се е състояла, тоест колко по сто рубли, колко сини, колко червени, колко златни монети и какви именно, и ето у арестувания убиец се намерили именно такива пари и монети. На това отгоре последвало пълното и чистосърдечно признание на убиеца, че той е убил и е задигнал същите тези пари. Ето това, господа съдебни заседатели, аз наричам улика! Ето тук вече знам, виждам, докосвам парите и не мога да кажа, че ги няма или че не ги е имало. Така ли е в настоящия случай? А междувременно въпросът е на живот и смърт, касае се за съдбата на един човек. «Така е, ще кажат, но нали същата тази нощ е гулял, пръскал е пари, у него са намерени хиляда и петстотин рубли, откъде ги е взел?» Но именно защото са намерени само хиляда и петстотин рубли, а другата половина от сумата не са могли по никакъв начин да намерят и открият, именно с това се доказва, че тези пари може да не са били същите и изобщо никога да не са стояли в никакъв пакет. По време (и то най-точно) е проучено и е доказано от предварителното следствие, че подсъдимият, като е притичал от слугините при чиновника Перхотин, не се е отбивал в къщи, пък и никъде не се е отбивал, а после през цялото време е бил между хора, следователно не би могъл да отдели половината от трите хиляди и да ги скрие някъде в града. Ето, този именно аргумент стана причина за предположението на обвинителя, че парите са скрити някъде в някоя цепнатина в село Мокрое. Но може би в подземията на Удолфския замък, господа?[306] Е, не е ли фантастично, не е ли романтично това предположение? И забележете, ако отпадне само това предположение, тоест че е скрито нещо в Мокрое — цялото обвинение за грабежа ще хвръкне във въздуха, защото къде, къде са се дянали тогава тези хиляда и петстотин? По какво чудо са могли да изчезнат, щом е доказано, че подсъдимият не се е отбивал никъде? И с такива романи ние сме готови да погубим един човешки живот! Ще кажат: «Все пак той не можа да обясни откъде е взел тези хиляда и петстотин рубли, които са намерени у него; освен това всички са знаели, че до тази нощ не е имал пари.» А кой го е знаел? Но подсъдимият даде ясно и твърдо показание откъде е взел парите и, ако щете, господа съдебни заседатели, ако щете — никога нищо не е могло и не може да бъде по-вероятно от това показание и освен това по-съвместимо с характера и душата на подсъдимия. На обвинението се е харесал собственият му роман: човекът със слаба воля, който се е решил да вземе трите хиляди, толкова позорно предложени му от неговата годеница, не е

можел, видите ли, да отдели половината и да я зашие в муска, напротив, и да беше я зашил, щял да разпаря муската всеки два дни и да изчопля стотачка по стотачка, докато по този начин не извади всичко за месец. Спомнете си, всичко това бе изложено с тон, нетърпящ никакви възражения. Е, ами ако нещата изобщо не са станали така, ако сте създали роман, а лицето в него е съвсем друго? Там е работата, че вие създадохте друго лице! Ще възразят може би: «Има свидетели, че е прогулял в село Мокрое всичките три хиляди, взети от госпожа Верховцева един месец преди катастрофата, наведнъж, следователно не е можел да отдели половината от тях.» Но кои са тези свидетели? Степента на достоверност на тези свидетели се откри вече пред съда. Освен това къшеят в чуждата ръка винаги ни се вижда по-голям. Най-после никой от тези свидетели лично не е броил парите, а само ги е преценявал на око. Свидетелят Максимов каза, че в ръцете на подсъдимия имало двадесет хиляди! Виждате ли, господа съдебни заседатели, тъй като психологията има две остриета, позволете ми и тук да приложа другото острие и да видим същото ли ще излезе.

Един месец преди катастрофата на подсъдимия са били поверени от госпожа Верховцева три хиляди рубли, за да ги изпрати по пощата, но не се знае: вярно ли е, че са му били поверени с такъв позор и с такова унижение, както се обяви тука одеве? От първото показание на госпожа Верховцева по същия въпрос не излизаше така, ни най-малко не излизаше така, а във второто показание чухме само викове на озлобление, на отмъщение, викове на дълго таена омраза. Но и самото това, че свидетелката веднъж в първото си показание е свидетелствувала невярно, вече ни дава право да преценим, че и второто й показание би могло да бъде невярно. Обвинителят «не иска, не смее» (негови думи) да засяга този роман. Така да бъде, и аз няма да го засягам, ще си позволя обаче да отбележа само, че ако една чиста и високонравствена личност, каквато е безспорно високоуважаемата госпожа Верховцева, ако такава личност, казвам, си позволява изведнъж, внезапно, пред съда, да промени първоначалните си показания с пряката цел да погуби подсъдимия, ясно е и това, че тези нейни показания не са направени безпристрастно, не са хладнокръвни. Мигар нямаме право да направим заключението, че отмъщаващата жена е могла да преувеличи много неща? Да, именно да преувеличи онзи срам и позор, с който са били предложени тогава парите от нея. Напротив, те са били предложени именно така, че са могли да бъдат приети, особено от такъв лекомислен човек като нашия подсъдим.

Главно, той тогава е смятал, че скоро ще получи от баща си тези три хиляди рубли, които му е дължал по някакви сметки. Това е лекомислено, но именно от лекомислие е бил твърдо убеден, че онзи ще му ги даде, че той ще ги получи и следователно ще може винаги да изпрати поверените му от госпожа Верховцева пари по пощата и да си разчисти дълговете. Но обвинителят в никакъв случай не иска да допусне, че той е можел в същия ден, в деня на обвинението, да отдели половината от получените пари и да ги зашие в муска: «не е такъв този характер, не може да е имал такива чувства». Но вие самият викахте тук, че Карамазов е широк, викахте за двете крайни бездни, които Карамазов може да съзерцава. Карамазов е именно такава натура на двете остриета, двете бездни, че при най-неудържима потребност за гуляй може да се спре, ако нещо от другата страна го порази. А пък другата страна е любовта, именно ей тази нова, пламнала тогава като барут любов, а за тази любов са потребни пари и са по-потребни, о, много по-потребни, отколкото дори за гуляй със същата тази възлюбена. Ако тя му каже: «Твоя съм, не искам Фьодор Павлович», той ще я грабне и ще замине с нея — но трябва да има с какво да замине. Та това е по-важно от гуляя. Карамазов ли няма да го разбира? Че той именно от това се е поболявал, от тази грижа — какво невероятно има тогава, че е отделил тези пари и ги е скътал за всеки случай? Но ето обаче времето минава, а Фьодор Павлович не дава трите хиляди на подсъдимия, напротив, чува се, че ги бил заделил именно за да подмами с тях неговата възлюбена. «Ако не ми ги даде Фьодор Павлович — мисли той, — аз ще изляза крадец пред Катерина Ивановна.» И ето у него се заражда мисълта тези хиляда и петстотин рубли, които продължава да носи в муската, да отиде, да сложи пред госпожа Верховцева и да й каже: «Аз съм подъл, но не съм крадец.» И ето следователно вече двойна причина да пази тези хиляда и петстотин рубли като зеницата на окото си, а не да разшива муската и да изчопля по сто рубли. Защо отказвате на подсъдимия чувството за чест? Не, чувство за чест има у него, може би неправилно, може би твърде често погрешно, но го има, и то страстно, той е доказал това. Но ето обаче нещата се усложняват, мъките на ревността достигат висша степен и все същите, предишните два въпроса се обрисуват все по-мъчително и по-мъчително в трескавия мозък на подсъдимия: «Да ги върна на Катерина Ивановна: а с какви средства ще замина с Грушенка?» Ако е безумствувал така и се е напивал, и е вързлувал по кръчмите през целия този месец, то може би именно затова, че на него самия му е било тежко, непосилно. Тези два въпроса най-накрая така се изострят, че го

докарват най-сетне до отчаяние. Той изпраща по-малкия си брат при баща си да иска от него за последен път тези три хиляди, но без да дочака отговора, нахлува и се свършва с това, че пребива стареца пред свидетели. След това, разбира се, вече няма от кого да получи, битият баща няма да даде. Същия ден вечерта той се удря по гърдите, именно в горната част на гърдите, където е мускатa, и се кълне на брат си, че има начин да не бъде подлец, но че все пак ще си остане подлец, защото предвижда, че няма да се възползува от този начин, няма да му стигнат душевните сили, няма да му стигне характер. Защо, защо обвинението не вярва на показанието на Алексей Карамазов, дадено така чисто, така искрено, непредумишлено и правдоподобно? Защо, напротив, ме принуждава да вярвам, че имало пари в някаква пролука, в подземията на Удолфския замък? Същата вечер след разговора с брат си подсъдимият пише онова съдбоносно писмо и това именно писмо е най-главната улика против подсъдимия за грабежа! «Ще искам от всички хора, а ако хората не дадат, ще убия баща си и ще взема изпод дюшека, от пакета с розовата панделка, само да замине Иван» — ето ви пълната програма за убийството, как да не е той! «Извършено е като по книга!» — възкликва обвинението. Но, най-напред, писмото е пиянско и е написано в страшен гняв, второ, за пакета пише пак по думите на Смердяков, защото той лично не е виждал този пакет, а, трето, че е написано, написано е, но дали се е извършило според както е написано, това с какво ще се докаже? Взел ли е подсъдимият пакета изпод възглавницата, намерил ли е парите, съществували ли са те дори? Че и дали за парите е отишъл подсъдимият там, спомнете си, спомнете си! Той се е втурнал презглава не да граби, а само да научи къде е тя, тази жена, която го е съсипала, следователно не по програмата, не според написаното се е втурнал, тоест не за обмислен грабеж, а се е втурнал внезапно, неочаквано, в бясна ревност. «Да, ще кажат, но все пак, като е стигнал и е убил, задигнал е и парите.» Но най-после убил ли е той, или не? Аз отхвърлям обвинението в грабеж с негодувание: не може да се обвинява в грабеж, щом не може да се посочи точно какво именно е ограбено, това е аксиома. Но освен това убил ли е той, убил ли е без грабеж? Това пък доказано ли е? Дали и това не е роман?“

XII. Пък и убийство не е имало

Да, господа съдебни заседатели, тук се касае за човешки живот и трябва да бъдем по-предпазливи. Ние чухме как обвинението само засвидетелствува, че до последния ден, до днес, до деня на съда, се е колебаело да обвини подсъдимия в пълна и съвършена предумишленост на убийството, колебаело се е до това фатално „пиянско“ писмо, представено днес на съда. „Извършено е като по книга!“ Но аз пак повтарям: той се е втурнал при нея, за нея, само да научи къде е тя. Това е неоспорим факт. Ако тя се беше случила в къщи, той нямаше да отиде никъде, а би останал при нея, и не би устоял на думата, която е дал в писмото. Той се е втурнал ненадейно и внезапно, а за „пиянското“ си писмо тогава може би съвсем не е и помнел. „Грабнал чукалото“ — и помните ли как само от това чукало се изведе цяла психология: защо трябвало да възприеме това чукало като оръжие, да го грабне за оръжие и пр., и пр. Идва ми наум една най-обикновена мисъл: ами ако това чукало не беше пред очите му, не беше на лавицата, отдето го е грабнал подсъдимият, а беше прибрано в шкафа, нямаше да се мерне тогава пред очите на подсъдимия и той щеше да се втурне без оръжие, с празни ръце и може би тогава нямаше никого да убие. Че как мога тогава да вадя заключение за чукалото като доказателство за въоръжаване и предумишленост? Да, но бил крещял из кръчмите, че ще убие баща си, а два дни по-рано, онази вечер, когато написал пиянското си писмо, е бил тих и се е скарал в кръчмата само с един продавач, защото „Карамазов не може да не се скара с някого“. Пък аз ще отговоря на това, че ако беше намислил такова убийство, и то по плана, според написаното, сигурно нямаше да се скара с продавача, а може би и изобщо нямаше да се отбива в кръчмата, защото душата, която е намислила такова нещо, дири тишина и прикритие, дири изчезване, та нито да я видят, нито да я чуят: „Забравете ме, един вид, ако е възможно“, и то не само по разум, а по инстинкт. Господа съдебни заседатели, психологията има две остриета, и ние също разбираме от психология. Колкото до всичките тия крясъци из кръчмите през целия този месец, малко ли кряскат децата или пияните гуляйджии, когато излизат из кръчмите и се карат помежду си: „Ще те убия“, но нали не убиват. Пък и самото това съдбоносно писмо — не е ли то същото пиянско раздразнение, не е ли викът на излизащия от кръчмата: ще ви убия, всички ви ще убия! Защо не, защо да не е така? Защо да е фатално това писмо, защо, напротив,

да не е смешно? Ами именно защото е намерен трупът на убития баща, защото свидетелят е видял подсъдимия в градината въоръжен и бягащ, и той самият е бил повален от него, значи, всичко се е извършило според написаното, затова писмото не е смешно, а съдбоносно. Слава Богу, стигнахме до край: „щом е бил в градината, значи, той е убил.“ С тези две думички: щом е бил, тогава непременно значи — всичко се изчерпва, цялото обвинение — „бил е, затова значи“. Ами ако не значи, макар че е бил? О, съгласен съм, че съвкупността на фактите, съвпадението на фактите е наистина красноречиво. Но разгледайте обаче всички тези факти поотделно, без да се влияете от тяхната съвкупност: защо например обвинението не иска да допусне по никакъв начин правдивост в показанията на подсъдимия, че е побягнал от бащиния си прозорец? Спомнете си дори сарказмите, в които се впуща тук обвинението относно почитателността и „благочестивите“ чувства, обзели изведнъж убиеца. Ами ако наистина е станало нещо подобно, тоест, да речем, не почтителни чувства, но благочестиви чувства? „Сигурно майка ми се е помолила за мене в тази минута“ — казва на следствието подсъдимият и ето че той е побягнал, щом се е уверил, че Светлова я няма при баща му. „Но той не можел да се увери през прозореца“ — ни възразява обвинението. А защо да не е можел? Та прозорецът се е отворил след знаците от страна на подсъдимия. Може да се е произнесла някаква дума от Фьодор Павлович, може да се е изтръгнал някакъв вик — и подсъдимият да е можел да се увери веднага, че Светлова я няма там. Защо непременно да се предполага това, което ние си въобразяваме, което сме решили да си въобразим? В действителност може да съществуват хиляди неща, които да се изплъзват от наблюдението и на най-вещия романист. „Да, но Григорий е видял вратата отворена, значи, подсъдимият сигурно е влизал в къщата, а следователно е убил.“ За тази врата, господа съдебни заседатели… Виждате ли, за тази отворена врата свидетелствува само едно лице, което е било впрочем по него време в такова състояние, че… Но нека, нека е била отворена вратата, нека подсъдимият да е отрекъл, да е излъгал от чувство за самозащита, толкова разбираемо в неговото положение, нека, нека да е нахлул в къщата, да е бил вътре — е и, защо пък непременно, щом е бил, да е убил? Той може да е нахлул, да е притичал през стаите, може да е блъснал баща си, може дори да е ударил баща си, но като е разбрал, че Светлова я няма при него, да е избягал, радвайки се, че я няма и че е избягал, без да убие баща си. Именно затова може би е скочил след минута от стобора към поваления от него в бързината Григорий,

защото е бил в състояние да изпитва чисто чувство, чувство на състрадание и жал, защото е избягнал изкушението да убие баща си, защото е чувствувал чисто сърцето си и радост, че не е убил баща си. До ужас красноречиво ни описа обвинителят страшното състояние на подсъдимия в село Мокрое, когато любовта отново му дава надежда и го зове към нов живот, но вече не е можел да обича, защото зад него бил окървавеният труп на баща му, а след трупа — наказанието. Ала обвинителят все пак допуска любов, която обясни пак според своята психология: „Пияно състояние било, водели престъпника на смърт, много имало още да се чака и прочие, и прочие.“ Но дали не създадохте друго лице, господин обвинителю, питам ви пак? Толкова ли, толкова ли е груб и бездушен подсъдимият, че да може още и да мисли в този момент за любов и за шикалкавене пред съда, ако наистина е бил обагрен с кръвта на баща си? Не, не и не! Щом е разбрал, че тя го обича, зове го, обещава му ново щастие — о, кълна се, той е трябвало да почувствува тогава двойна, тройна потребност да се самоубие и е щял да се самоубие непременно, ако имаше на съвестта си трупа на баща си! О, не, не би забравил той къде са пистолетите му! Аз познавам подсъдимия: тая безумна, каменна безсърдечност, която му приписва обвинението, е несъвместима с неговия характер. Той щеше да се самоубие със сигурност; не се е самоубил именно защото „майка му се е помолила за него“ и сърцето му е било невинно за кръвта на баща му. Той се е измъчвал, той е страдал тази нощ в Мокрое само за поваления старец Григорий и се е молил Богу старецът да се вдигне и да се свести, ударът да не е смъртоносен и да го отмине наказанието за него. Защо да не се приеме такова тълкуване на събитията? Какво положително доказателство имаме, че подсъдимият ни лъже? Ами трупът на бащата, ще ни кажат пак веднага: той е избягал, не е убил, е, тогава кой е убил стареца?

Повтарям, в това е цялата логика на обвинението: кой е убил, ако не е той? Няма кой, разбирате ли, да се постави вместо него. Господа съдебни заседатели, така ли е? Наистина ли, действително ли съвсем няма кой да се постави? Ние чухме как обвинението изброи на пръсти всички, които са били, и всички, които са пребивавали тази нощ в тази къща. Били са петима. Трима от тях, съгласен съм, че са напълно без вина: убитият, старецът Григорий и жена му. Остават, значи, подсъдимият и Смердяков и ето обвинителят възкликва с патос, че подсъдимият затова сочи Смердяков, защото няма кого друг да посочи, че да имаше някой шести, поне призракът на някой шести, подсъдимият тутакси би престанал да обвинява Смердяков от срам, а

би посочил този шести. Но, господа съдебни заседатели, защо да не мога да направя тъкмо обратното заключение? Пред нас са двамата: подсъдимият и Смердяков, защо да не кажа аз, че вие обвинявате моя клиент само затова, че няма кого да обвините? А нямате кого единствено защото вие съвсем предубедено изключихте предварително Смердяков от всяческо подозрение. Да, истина е, че Смердяков го посочват само подсъдимият, двамата му братя, Светлова и никой друг. Но има и още някои да свидетелствуват: това е възникналото макар и неясно брожение по този въпрос сред обществото, някакви подозрения, чува се неясен слух, чувствува се, че съществува някакво очакване. Най-после свидетелствува и известно съпоставяне на фактите, твърде характерно, макар, признавам, и неопределено: най-напред, този епилептичен припадък тъкмо в деня на катастрофата, припадък, който тъй старателно беше принуден, кой знае защо, да защищава и брани обвинителят. После, това внезапно самоубийство на Смердяков в навечерието на съда. После не по-малко внезапното показание на големия брат на подсъдимия пред съда, който е вярвал досега във вината на брат си, а изведнъж донася парите и също провъзгласява пак името на Смердяков като убиец! О, аз съм напълно убеден заедно със съда и прокуратурата, че Иван Карамазов е болен и в криза, че показанието му би могло наистина да бъде отчаян опит, и при това изникнал от халюцинациите, да спаси брат си, като струпа вината върху умрелия. Ала все пак е произнесено името на Смердяков и пак като че ли се чувствува нещо загадъчно. Има сякаш нещо недоизказано, господа съдебни заседатели, недовършено. И може би то ще се доизкаже. Но да оставим засега това, за него има време. Съдът реши одеве да продължи заседанието, но засега, докато чакаме, бих могъл впрочем да отбележа някои неща: например по повод характеристиката на покойния Смердяков, тъй вещо и талантливо очертана от обвинителя. Но макар и удивен от таланта му, не мога обаче да се съглася напълно със същността на характеристиката. Аз бях при Смердяков, видях се с него и говорих с него, той ми направи съвсем друго впечатление. Със здравето не беше много добре, това е истина, но по характер, по сърце, о, не, той съвсем не беше толкова отпаднал човек, както реши за него обвинението. Особено не открих в него плахост, онази плахост, която така характерно ни описа обвинителят. От простодушие пък нито помен, напротив, открих страшна недоверчивост, скрита зад наивността, и ум, способен твърде много да съзерцава. О, обвинението много простодушно го е взело за слабоумен! На мен той ми направи съвсем определено впечатление: аз

си отидох с убеждението, че това е същество злобно, извънредно честолюбиво, отмъстително и свирепо завистливо. Аз събрах някои сведения: той е мразел произхода си, срамувал се е от него и е скърцал със зъби от спомена, че е „произлязъл от Смрадливата“. Към слугата Григорий и към жена му, благодетели на детството му, е бил непочтителен. Проклинал е Русия и й се е присмивал. Мечтаел е да замине за Франция, да се превърне във французин. Надълго и често е говорил по-рано, че за това му липсват средства. Струва ми се, че не е обичал никого освен себе си, а себе си е уважавал до немай-къде високо. Виждал е просветеността в хубавите дрехи, в чистите нагръдници и в лъснатите ботуши. Смятайки се сам (и за това има факти) за незаконен син на Фьодор Павлович, той може би е ненавиждал своето положение в сравнение със законните деца на господаря: за тях, значи, всичко, а за него нищо, те имат всички права, наследството, а той е само готвач. Той ми съобщи, че лично слагал парите в пакета заедно с Фьодор Павлович. Предназначението на тази сума — сума, с която би могъл да направи кариера — му е било, разбира се, омразно. При това е видял трите хиляди рубли във вид на новички шарени сторублеви банкноти (специално го питах за това). О, никога не показвайте на завистливия и самолюбие човек много пари наведнъж, а той за пръв път е видял такава сума накуп. Впечатлението от шарения куп банкноти е могло да се отрази болезнено във въображението му, засега още без никакви последици. Високоталантливият обвинител ни очерта извънредно вещо всички pro и conrta предположения за възможността да се обвини Смердяков в убийството и особено питаше: защо му е трябвало да се преструва, че има епилептичен припадък? Да, но той може изобщо да не се е преструвал, припадъкът може да е дошъл съвсем естествено, но може и да е минал съвсем естествено и болният да се е свестил. Да речем, не да се излекува, но все някога да дойде на себе си и да се свести, както е при епилепсията. Обвинението пита: къде е моментът, в който Смердяков е извършил убийството? Но да се посочи този момент е извънредно лесно. Той може да се е свестил и да се е вдигнал от дълбокия сън (защото само е спял: след епилептичен припадък винаги настъпва дълбок сън) именно в онзи миг, когато старецът Григорий, пипнал за крака бягащия през стобора подсъдим, извикал, колкото му глас държи: „Отцеубивец!“ Този необичаен вик сред тишината и мрака може именно да е събудил Смердяков, чиито сън по това време може да не е бил много дълбок: естествено може още един час преди това да е почнал да се разбужда. Станал от леглото, той се запътва почти

несъзнателно и без никакви намерения по посока на вика да види какво има. Главата му е още замаяна, намерението още дреме, но ето го в градината, отива при осветените прозорци и чува страшната вест от господаря, който, разбира се, му се е зарадвал. Намерението тутакси пламва в главата му. От изплашения господар той научава всички подробности. И ето постепенно в разстроения му и болен мозък се ражда мисълта — страшна, но съблазнителна и крайно логична: да го убие, да вземе трите хиляди рубли и да струпа после всичко върху младото господарче: за кого другиго ще помислят сега, ако не за младото господарче, кого могат да обвинят, ако не младото господарче, всички улики са налице, той е бил тук! Страшната жажда за пари, за плячка е могла всецяло да завладее духа му, заедно с мисълта за ненаказуемостта. О, тези внезапни и непреодолими пориви толкова често идват в подобни случаи и най-вече обземат неочаквано такива убийци, които миг преди това още не са знаели, че ще искат да убият! И ето, Смердяков е можел да влезе при господаря и да изпълни плана си, как, с какво оръжие — ами с първия камък, вдигнат от градината. Но защо, с каква цел? Ами трите хиляди, та това е цяла кариера. О! Аз не си противореча, парите може да ги е имало и да са съществували. И дори може би само Смердяков е знаел къде ще ги намери, къде именно ги е турил господарят му. „Е, ами обвивката на парите, ами разкъсаният пакет на пода?“ Одеве, когато обвинителят говореше за този пакет и изложи извънредно вещата си идея, че може да го остави на пода именно само неопитен крадец, именно такъв като Карамазов, но не и Смердяков, който в никакъв случай не би оставил такава улика против себе си — преди малко, господа съдебни заседатели, като слушах, аз изведнъж почувствувах, че чувам нещо извънредно познато. И представете си, именно същата тази мисъл, тази логика, как би могъл да постъпи Карамазов с пакета, чух точно преди два дни от самия Смердяков, нещо повече, той дори ме изненада с това: стори ми се именно, че фалшиво наивничи, изпреварва, натрапва ми тази мисъл, та самият аз да извлека същата тази мисъл, и сякаш ми я подсказваше. Дали не е подсказал тази идея и на следствието? Не я ли е натрапил и на високоталантливия обвинител? Ще кажат: ами старата, жената на Григорий? Нали е чувала как охкал болният до нея цяла нощ. Да, чувала е, но този аргумент е извънредно несигурен. Аз познавах една дама, която много се оплакваше, че цяла нощ я будило кученцето на двора и не я оставило да спи. Обаче горкото кученце, както се разбра после, лайнало само два-три пъти през цялата нощ. И това е естествено; човек спи и изведнъж чува охкане, събужда се

ядосан, че му пречат, но пак мигом заспива. След два часа пак охкане, пак се пробужда и пак заспива, най-после пак охкане, и пак след два часа, общо три-четири пъти през нощта. На сутринта спящият става и се оплаква, че някой цяла нощ охкал и го будел постоянно. Но точно така наистина ще му се стори; междините на съня, по два часа всяка, е проспал и не ги помни, а е запомнил само минутите на пробуждането и затова му се струва, че са го будили цялата нощ. Но защо, защо, възкликва обвинението, Смердяков не си е признал в предсмъртната бележка? „За едното, видите ли, имал съвест, а за другото не.“ Но моля ви се, съвестта е вече разкаяние, но може и да не е имало разкаяние у самоубиеца, а само отчаяние. Отчаянието и разкаянието са две съвсем различни неща. Отчаянието може да бъде злобно и непримиримо и самоубиецът, който посяга на живота си, може в този момент двойно да мрази онзи, на когото е завиждал през целия си живот. Господа съдебни заседатели, да не стане съдебна грешка! С какво, с какво е неправдоподобно всичко онова, което сега ви представих и изложих? Намерете грешка в изложението ми, намерете невъзможност, абсурд! Но ако има макар и сянка от възможност, макар и сянка от правдоподобност в моите предположения — въздръжте се от присъда. А нима тук има само сянка? Заклевам се във всичко свято, че напълно вярвам в своето току-що изложено пред вас тълкуване на убийството. А главно, главно, мене ме смущава и ме изкарва извън себе си все същата мисъл, че от цялата маса факти, струпани от обвинението върху подсъдимия, няма нито един малко от малко точен и неоспорим и нещастният загива единствено от съвкупността на тези факти. Да, тази съвкупност е ужасна. Тази кръв, тази кръв, която капе от пръстите му, окървавената риза, тази тъмна нощ, огласена от вопъла „отцеубивец!“, и викащият, който пада с пробита глава, а после всички тези фрази, показания, жестове, викове — о, това влияе толкова много, така може да подкупи убеждението, но нима вашето, господа съдебни заседатели, нима вашето убеждение може да подкупи? Спомнете си, вам е дадена необятна власт, властта да свързвате и да решите. Но колкото е по-силна властта, толкова е по-страшно нейното приложение! Аз не отстъпвам ни на йота от това, което казах сега, но нека, добре, нека да се съглася за миг с обвинението, че моят нещастен клиент е обагрил ръцете си с кръвта на своя баща. Това е само предположение, повтарям, аз не се съмнявам нито за миг в неговата невинност, но така да е, ще предположа, че моят подсъдим е виновен в отцеубийство, ала изслушайте обаче думите ми, дори и да съм допуснал такова предположение. Тежи ми на сърцето още нещо и

искам да ви го кажа, защото предчувствувам и във вашите сърца и умове голяма борба… Простете ми тази дума за вашите сърца и умове, господа съдебни заседатели. Но аз искам да бъда правдив и искрен докрай. Нека бъдем всички искрени!

На това място защитникът бе прекъснат от доста силно ръкопляскане. В същност той произнесе последните си думи с такава искрена нотка, че всички почувствуваха, че може би наистина има да каже нещо и че онова, което ще каже сега, е най-важното. Но председателят, щом чу ръкопляскания, високо заплаши, че ще „очисти“ залата на съда, ако се повтори още веднъж „подобен случай“. Всичко стихна и Фетюкович почна с някакъв нов, развълнуван глас, съвсем различен от онзи, с който говори досега.

XIII. Прелюбодеец на мисълта

„Не само съвкупността на фактите погубва моя клиент, господа съдебни заседатели — заяви той, — не, моя клиент го погубва истински само един факт: трупът на стареца-баща! Да беше просто убийство, и вие, при нищожността, при недоказаността, при фантастичността на фактите, ако се разгледа всеки от тях поотделно, а не в съвкупност, бихте отхвърлили обвинението, най-малкото бихте се поколебали да погубите съдбата на един човек само от предубеждение към него, което, уви, така е заслужил! Но това не е просто убийство, а отцеубийство! Това импонира, и то до такава степен, че дори самата нищожност и недоказуемост на обвиняващите факти става вече не така нищожна и не така недоказуема, и това е така дори за най-непредубедения ум. Е, как да се оправдае такъв подсъдим? Ами ако той е убил и остане ненаказан — ето какво чувствува всеки в сърцето си, почти неволно, инстинктивно. Да, страшно нещо е да се пролее бащина кръв — кръвта на оня, който ме е родил, кръвта на оня, който ме е обичал, кръвта на оня, който не е жалил живота си за мене, който е боледувал от детските ми години с моите болести, който е страдал целия си живот за моето щастие и е живял само с моите радости, с моите успехи! О, да убиеш такъв баща — та това е невъзможно и да се помисли! Господа съдебни заседатели, що е баща, истински баща, каква е тази велика дума, каква страшно велика идея има в това наименование? Ние току-що посочихме отчасти какво е и какво трябва да бъде истинският баща. Ала в настоящото дело, което сега така занимава всички ни, от което ни болят душите, в настоящото дело бащата, покойният Фьодор Павлович Карамазов, съвсем не е отговарял на това понятие за баща, което току-що ни подсказа нашето сърце. Това е беда. Да, наистина има бащи, които са цяла беда. Нека разгледаме прочее тази беда по-отблизо — та не бива да се страхуваме от нищо, господа съдебни заседатели, поради важността на предстоящото решение. Ние дори особено не трябва да се страхуваме сега и, така да се каже, да отпъждаме тази или онази идея като децата или плашливите жени според чудесния израз на високоталантливия обвинител. Но в своята разпалена реч уважаемият мой противник (и противник още преди да съм произнесъл първата си дума), моят противник няколко пъти се провикна: «Не, аз няма да остави никого да защищава подсъдимия, аз няма да отстъпя защитата му на защитника, пристигнал от Петербург, аз съм обвинител, аз съм и защитник!» Ето

какво заяви той няколко пъти, обаче забрави да спомене, че щом страшният подсъдим цели двадесет и три години е бил толкова благодарен само за една кесийка лешници, получени от единствения човек, който го е пожалил като дете в бащината му къща, тогава обратно, такъв човек не може да не помни тези двадесет и три години как е тичал бос при баща си «в задния двор, без обущенца и с панталонки с една презрамка» според израза на човеколюбивия доктор Херценщубе. О, господа съдебни заседатели, защо да разглеждаме отблизо тази «беда», да повтаряме онова, което вече всички знаят! Какво е намерил моят клиент, като е дошъл тук, при баща си? И защо, защо да се представя моят клиент за безчувствен, егоист, чудовище? Той е невъздържан, той е див и буен и ето сега ние го съдим за това, но кой е виновен за неговата съдба, кой е виновен, че при добрите си склонности, при благородното си чувствително сърце той е получил такова нелепо възпитание? Учил ли го е някой на ум и разум, просветен ли е той в науките, обичал ли го е някой поне малко в детството му? Моят клиент е раснал с благословията Божия, тоест като див звяр. Той може би е жадувал да види баща си след дългогодишната раздяла, той може би хиляди пъти преди това, спомняйки си като насън детинството си, е отпъждал отвратителните призраци, които е сънувал като дете, и с цялата си душа е жадувал да оправдае и да прегърне баща си! И какво? Посрещнат е само с цинични подигравки, с мнителност и извъртания за спорните пари; чува само приказки и житейски правила, от които му се обръща сърцето, катадневно на «чашка коняк», и най-после гледа как баща му отнема от него, от сина си, с неговите, синовните пари, любовницата му — о, господа съдебни заседатели, това е отвратително и жестоко! И същият този старец се оплаква на всички от непочтителността и жестокостта на сина си, черни го в обществото, вреди му, клевети го, изкупува неговите разписки за дългове, за да го натика в затвора! Господа съдебни заседатели, тези души, тези наглед жестокосърдечни, буйни и невъздържани хора като моя клиент биват най-често с извънредно нежни сърца, само че не го проявяват. Не се смейте, не се смейте на моята мисъл! Талантливият обвинител се смееше преди малко безжалостно на моя клиент, като излагаше, че обичал Шилер, обичал «красотата и величието». На негово място, на мястото на обвинителя, аз не бих се смял на това! Да, тези сърца — о, оставете ме да защитя тези сърца, толкова рядко и толкова несправедливо разбирани! — тези сърца твърде често жадуват нежното, прекрасното и справедливото и именно сякаш като контраст на себе си, на собственото си буйство, на

собствената си жестокост — жадуват го несъзнателно и именно го жадуват. Страстни и жестоки отвън, те са способни до болка да обикнат например една жена и непременно с духовна и висша любов. И пак не ми се смейте: именно така става най-често при тези натури! Те само не могат да скрият своята страстност, понякога твърде груба — ето това поразява, ето това се забелязва, а вътре в човека не се вижда. Напротив, всичките техни страсти се насищат бързо, но пред едно благородно, прекрасно същество този наглед груб и жесток човек дири обнова, търси възможност да се поправи, да стане по-добър, да стане велик и честен — «велик и красив», колкото и да са осмени тези думи! Одеве казах, че няма да си позволя да засегна романа на моя клиент с госпожа Верховцева. Обаче една дума може да се каже: ние слушахме одеве не показание, а само вик на една екзалтирана и отмъщаваща жена и не тя, о, не тя има право да укорява в изневяра, защото тя самата изневери! Да имаше поне що-годе време да се опомни, тя нямаше да свидетелствува така! О, не й вярвайте, не, моят клиент не е «изверг», както тя го нарече! Разпнатият човеколюбец, като се е готвил за своя кръст, е казал: «Аз есмь пастир добри[307], и душу мою полагаю за овцы, та ни една да не погине…» Да не погубим и ние човешка душа! Аз питах сега: що е баща и се провикнах, че това е велика дума, скъпоценно наименование. Но към думите, господа съдебни заседатели, трябва да имаме честно отношение и аз си позволявам да нарека нещата със собствените им думи, с истинските им имена: такъв баща като убития старец Карамазов не може и не е достоен да се нарича баща. Любов към баща, който не я е заслужил, е нелепост, е невъзможност. Не може да се създаде любов от нищо, от нищото само Бог твори. «Бащи, не дразнете децата си»[308] — пише апостолът с пламтящото си от любов сърце. Не казвам сега тези свети думи заради моя клиент, а ги припомням за всички бащи. Кой ми е дал тази власт да уча бащите? Никой. Но като човек и гражданин се провиквам: «vivos voco!»[309] Ние не сме за дълго на земята, ние вършим много грозни неща и говорим много грозни думи. Затова нека всички дебнем сгодните минути на нашето съвместно общуване, за да си кажем и добра дума. Така и аз: дордето съм на това място, използвам моята минута. Не току-тъй тази трибуна ни е дарена свише — от нея ни чува цяла Русия. Не говоря само за тукашните бащи, а възкликвам към всички бащи: «Бащи, не огорчавайте чедата си!» Да, нека изпълним най-напред ние Христовия завет и чак тогава да си позволим да изискваме и от нашите деца! Инак ние не сме бащи, а врагове на децата си, а те не са наши деца, а врагове и ние самите сме ги

направили свои врагове! «С каквато мярка мерите, с такава ще ви се отмери» — това вече не го казвам аз, това го предписва Евангелието: да мерите с мярката, с която и на вас се мери. Че как да се обвиняват децата, ако те ни мерят с нашата мярка? Наскоро във Финландия една девойка, слугиня, била заподозряна, че тайно родила дете. Почнали да я следят и в таванската стая на къщата, в един ъгъл зад тухлите, намерили сандъка й, за който никой не знаел, отворили го и извадили от него трупчето на новороденото и убито от нея детенце. В същия сандък намерили два скелета на родени по-преди от нея дечица и пак убити от нея в минутата на раждането, нещо, което тя си признала. Господа съдебни заседатели, това ли е майка на своите деца? Да, тя ги е родила, но майка ли им е тя? Ще се осмели ли някой от нас да произнесе над нея свещеното име майка? Да бъдем смели, господа съдебни заседатели, да бъдем дори дръзки, ние дори сме задължени да бъдем такива в настоящия миг и да не се страхуваме от някои думи и идеи, подобно на московските търговки, които се страхуват от «метала» и «жупела»[310]. Не, да докажем, напротив, че прогресът от последните години е досегнал и нашето развитие и да кажем направо: онзи, който ни е родил, не е още баща, а баща е, който ни е родил и е заслужил. О, разбира се, има и друго значение, друго тълкуване на думата баща, което изисква, щото баща ми, макар и изверг, макар и злодей към своите деца, да си остава все пак мой баща само защото ме е родил. Но това значение вече е, така да се каже, мистично, което не разбирам с ум, а мога да приема само на доверие или по-право на вяра, като много други неща, които не разбирам, но в които религията ми повелява да вярвам. Но в такъв случай това нека си остане извън областта на действителния живот. А в областта на действителния живот, който не само има своите права, но и налага велики задължения — в тази област ние, ако искаме да бъдем хуманни, християни, ако щете, трябва и сме длъжни да прокарваме убеждения само оправдани от разсъдъка и опита, прекарани през горнилото на анализа, с една дума, да действуваме разумно, а не безумно, като насън и в бълнуване, за да не нанесем вреда на човека, за да не измъчим и да не погубим човека. Ето, именно тогава това ще бъде истинско християнско дело, не само мистично, а разумно и вече истински човеколюбиво дело…“

На това място се чуха силни ръкопляскания от много места в залата, но Фетюкович чак размаха ръце, сякаш молеше да не го прекъсват и да го оставят да се доизкаже. Всичко веднага стихна. Ораторът продължи:

„Мислите ли вие, господа съдебни заседатели, че тези въпроси могат да отминат нашите деца, да речем, вече юноши, да речем, вече започнали да разсъждават? Не, не могат и нека не искаме от тях невъзможно въздържание! Видът на недостойния баща, особено сравнен с другите бащи, достойните, бащите на другите деца, негови връстници, неволно подсказва на юношата мъчителни въпроси. Отговарят му на тези въпроси бездушно: «Той те е родил, ти си негова кръв и затова си длъжен да го обичаш.» Юношата неволно се замисля: «Та нима той ме е обичал, когато ме е раждал — пита той, озадачен все повече и повече, — нима ме е родил заради мене: той не е подозирал нито мене, нито пола ми дори в онази минута, в минутата на страстта, може би разпалена от вино, и ми е предал може би само склонност към пиянство — това е цялото му благодеяние… Защо съм длъжен да го обичам — само защото ме е родил, а после цял живот не ме е обичал?» О, може би тези въпроси ви се виждат груби, жестоки, но не искайте от младия ум невъзможно въздържание: «Природата и през вратата да изпъждаш[311], тя през прозореца се връща», но най-главното, най-главното е да не се страхуваме от «метала» и «жупела» и да решим въпроса така, както предписва разумът и човеколюбието, а не както предписват мистичните понятия. Как именно да го решим? Ето така: нека синът се изправи пред баща си и ясно да попита самия него: «Тате, кажи ми: защо съм длъжен да те обичам? Тате, докажи ми, че съм длъжен да те обичам!» — и ако този баща може и е в състояние да отговори и да му докаже — ето това е истинското, нормалното семейство, което се утвърждава не само върху мистичния предразсъдък, а върху разумни, съзнателни и строго хуманни основи. В противен случай, ако бащата не докаже — тутакси край на това семейство: той не му е баща, а синът получава свобода и право занапред да смята баща си за чужд и дори за свой враг. Нашата трибуна, господа съдебни заседатели, трябва да бъде школа на истината и на твърдите понятия!“

Тук ораторът биде прекъснат от неудържими, почти бесни ръкопляскания. Разбира се, цялата зала не ръкопляскаше, но половината от залата все пак ръкопляскаше. Горе, където седяха дамите, се чуваха вопли и викове. Размахваха се кърпички. Председателят с всичка сила започна да звъни със звънеца. Той беше явно ядосан от поведението на залата, но все пак не посмя да „очисти“ залата, както заплаши преди малко: ръкопляскаха и размахваха кърпички към оратора дори сановниците, седнали отзад на специалните столове, старчетата със звезди на фраковете, така че

когато шумът утихна, председателят се задоволи само с предишното най-строго обещание да „очисти“ залата, а тържествуващият и развълнуван Фетюкович продължи речта си:

„Господа съдебни заседатели, вие помните онази страшна нощ, за която така много се говори и днес; когато синът през стобора нахлул в къщата на баща си и застанал най-после лице срещу лице със своя родител — враг и оскърбител. Настоявам с всичка сила — не се е втурнал за пари в онази минута: обвинението в грабеж е нелепост, както вече изложих по-преди. И не за да убие, о, не, е нахлул там; да би имал преднамерено този умисъл, би се погрижил най-малкото поне от по-рано за оръжие, а медното чукало е грабнал инстинктивно, без сам да знае защо. Да речем, че е измамил баща си със знаците, да речем, че е проникнал при самия него — аз казах вече, че не вярвам нито за минута тази легенда, но добре, да я допуснем за момент! Господа съдебни заседатели, кълна ви се във всичко свято, ако това не беше баща му, а някой друг оскърбител, той, след като се втурне през стаите и се увери, че тази жена я няма в тази къща, щеше да избяга стремглаво, без да нанесе никаква вреда на съперника си, би го ударил, би го бутнал може би и нищо повече, защото не му е било до това, той е нямал време, необходимо му е било да знае къде е тя. Но бащата, бащата — о, за всичко е виновен само видът на бащата, омразника му от дете, неговия враг, неговия оскърбител, а сега — чудовищен съперник! Чувството на омраза го е обхванало неволно, неудържимо, нямало е време да се разсъждава: всичко е избухнало в един миг! Това е бил афект на безумие и побъркване, но и афект на природата, която отмъщава за своите вечни закони неудържимо и несъзнателно като всичко в природата. Но убиецът и тогава не го е убил — аз твърдя това, аз го казвам с пълен глас, — не, той само е замахнал с чукалото с негодуваща погнуса, без да желае да убие, без да знае, че ще убие. Да не е било това фатално чукало в ръцете му, той само е щял да пребие баща си може би, но не би го убил. Когато е избягал, той не е знаел дали е убит поваленият старец. Такова убийство не е убийство. Това убийство не е и отцеубийство. Не, убийството на такъв баща не може да бъде наречено отцеубийство. Таскова убийство може да бъде причислено към отцеубийството само от предразсъдък! Но станало ли е, станало ли е това убийство наистина, издигам аз глас към вас пак и пак из дълбините на душата си! Господа съдебни заседатели, ето ние ще го осъдим и той ще си каже: «Тези хора не направиха нищо за моята съдба, за възпитанието, за образованието ми, за да ме направят по-добър, за да ме направят човек. Тези хора не ме нахраниха и не ме

напоиха, и мене голия в тъмницата не посетиха, и ето те ме изпратиха на каторга. Аз си платих всичко, сега нищо не им дължа и никому не съм длъжен по веки веков. Те са зли — и аз ще бъда зъл. Те са жестоки — и аз ще бъда жесток.» Ето какво ще каже той, господа съдебни заседатели! И кълна се: с вашето обвинение вие само ще го облекчите, ще облекчите съвестта му, той ще проклина пролятата от него кръв, а няма да съжалява за нея. Заедно с това вие ще погубите в него възможния все още човек, защото той ще си остане зъл и сляп за през цял живот. А искате ли да го накажете страшно, тежко, с най-ужасното наказание, каквото може да се измисли, но така че да спасите и възродите душата му навеки? Ако да, смажете го с вашето милосърдие! Вие ще видите, вие ще чуете как ще потръпне и ще се ужаси душата му: «Аз ли да приема тази милост, за мене ли толкова обич, аз ли съм достоен за нея!» — ето какво ще викне той. О, аз зная, зная това сърце, това диво, но благородно сърце, господа съдебни заседатели. То ще се преклони пред вашия подвиг, то жадува великия акт на любовта, то ще запламти и ще възкръсне навеки. Има души, които в своята ограниченост обвиняват целия свят. Но смажете тази душа с милосърдие, покажете й обич и тя ще прокълне своето дело, защото в нея има толкова добри заченки. Душата ще се разтвори и ще прозре колко е милосърден Бог и колко прекрасни и справедливи са хората. Него ще го ужаси, него ще го смаже разкаянието и безкрайният дълг, който му предстои отсега нататък. И той няма да каже тогава: «Аз си платих», а ще каже: «Аз съм виновен пред всички хора и от всички хора съм най-недостойният.» В сълзи на разкаяние и болезнено страдалческо умиление ще се провикне: «Хората са по-добри от мене, защото пожелаха не да ме погубят, а да ме спасят!» О, за вас е толкова лесно да направите това, този акт на милосърдие, защото при липсата на всякакви що-годе правдоподобни улики ще ви бъде твърде тежко да произнесете: «Да, виновен е.» По-добре да се пуснат десет виновни, отколкото да се накаже един невинен[312] — чувате ли, чувате ли този величав глас от миналото столетие на нашата славна история? Аз ли, нищожният, да ви напомням, че руският съд не е само наказание, но и спасение за съвършения човек! Нека другите народи да имат буква и наказание, ние имаме дух и смисъл, спасение и възраждане на погиналите. И ако е така, ако наистина е такава Русия и нейният съд, тогава — напред, Русия, и не ни плашете, о, не ни плашете с вашите бесни тройки, от които с омерзение се дърпали всички народи! Не бясна тройка, а величава руска колесница тържествено и спокойно ще стигне до целта. Във вашите ръце е съдбата на моя клиент, във вашите

ръце е и съдбата на нашата руска правда. Вие ще я спасите, вие ще я защитите, вие ще докажете, че има кой да я запази, че тя е в добри ръце!“

XIV. Селяците не се дадоха

Така завърши Фетюкович и възторгът на слушателите, който избухна този път, беше неудържим като буря. Беше вече немислимо и да бъде въздържан: жените плачеха, плачеха и мнозина от мъжете, дори двама сановници проляха сълзи. Председателят се подчини и дори се позабави да звънне с камбанката: „Да се посегне на такъв ентусиазъм, би значило да се посегне на светиня“ — както крещяха после нашите дами. Самият оратор беше искрено покъртен. И ето, в такава минута още веднъж се вдигна „да обмени възражения“ нашият Иполит Кирилович. Загледаха го с омраза. „Как? Какво е това? И той смее да възразява!“ — зашепнаха дамите. Но дори да биха зашепнали дамите от цял свят, начело със самата прокурорша, съпругата на Иполит Кирилович, пак нямаше да могат да го спрат в този миг. Той беше блед, тръпнеше от вълнение; първите думи, първите фрази, които изрече, бяха дори непонятни; той се задъхваше, недоизговаряше думите, объркваше се. Ала скоро се оправи. От тази негова втора реч ще цитирам само няколко изречения.

„… Упрекват ни, че сме измисляли романи. А какво направи защитникът, ако не роман върху романа? Липсваха само стихове. Фьодор Павлович в очакване на любовницата си скъсва плика и го хвърля на пода. Казва се дори какво е говорил в този изумителен случай. Та мигар това не е поема? И къде е доказателството, че той е извадил парите, кой го е чул какво е говорил? Слабоумният идиот Смердяков, преобразен в някакъв байроновски герой, който отмъщава на обществото заради своята незаконороденост — нима това не е поема в байроновски стил? А синът, който нахлува при баща си и го убива, но в същото време не го убива, това вече дори не е и роман, не е поема, това е сфинкс, който говори с гатанки, които и сам, разбира се, не може да разгадае. Ако е убил — убил е, а как така, ако е убил, не е убил — кой ще го разбере? Заявява ни се след това, че нашата трибуна е трибуна на истината и на твърдите понятия и ето, от тази трибуна на «твърдите понятия» се разнася с клетва аксиомата, че да се нарече убийството на бащата отцеубийство, е само предразсъдък! Но ако отцеубийството е предразсъдък и ако всяко дете вземе да разпитва баща си: «Татко, защо трябва да те обичам?» — какво ще стане с нас, какво ще стане с основите на обществото, къде ще се дене семейството? Отцеубийството било, видите ли, само «жупелът» на московската търговка. Най-скъпоценните, най-свещените завети за

предназначението и бъдещността на руския съд се представят изопачено и лекомислено, само и само да се постигне целта, да се получи оправдание за нещо, което не може да бъде оправдано. «О, смажете го с милосърдие» — възкликва защитникът, а престъпникът само това и чака и още утре всички ще видят колко смазан ще бъде той! Пък и не е ли твърде скромен защитникът, като иска само оправдаването на подсъдимия? Защо да не поиска да се учреди стипендия на името на отцеубиеца за увековечаване подвига му сред потомството и младото поколение? Поправят се Евангелието и религията: всичко това, видите ли, е гола мистика, а ето само тук е истинското християнство, проверено вече от анализа на разсъдъка и твърдите понятия. И ето, въздигат пред нас лъжеподобие на Христа! *«С каквато мярка мерите, с такава ще ви се отмери»* — възкликва защитникът и в същия този миг изкарва, че Христос е заповядал да се мери със същата мярка, с която ви се отмерва — и това от трибуната на истината и твърдите понятия! Хвърляме един поглед в Евангелието едва в навечерието на речите си само за да блеснем с това, че познаваме все пак едно доста оригинално съчинение, което може да свърши работа и да послужи за ефект според нуждите, всичко е според нуждите! А Христос именно казва да не се прави така, да се предпазваме да правим така, защото злобният свят прави така, а ние трябва да прощаваме и да подлагаме бузата си, а не да отмерваме със същата мярка, с която ни мерят нашите оскърбители. Ето на какво ни е учил нашият Бог, а не че да се забранява на децата да убиват бащите си било предразсъдък! И няма да поправяме от катедрата на истината и твърдите понятия Евангелието на Бога нашего, когото защитникът удостоява да нарече само «разпнат човеколюбец», противно на цяла православна Русия, която му се моли: «Ты бо еси Бог наш!»…“

Тук председателят се намеси и сряза увлеклия се, като го помоли да не преувеличава, да не прекалява и пр., и пр., както говорят обикновено в такива случаи председателите. Пък и залата беше неспокойна. Публиката се вълнуваше, дори подвикваше от негодувание. Фетюкович дори и не възрази, той се качи на трибуната само за да изрече, с ръка на сърцето, няколко думи, изпълнени с достойнство. Той само леко и насмешливо подметна пак за „романите“ и „психологията“ и вмъкна в речта си на едно място: „Юпитере, ти се гневиш, значи, не си прав“, с което предизвика одобрителен и многократен смях у публиката, защото Иполит Кирилович никак не приличаше на Юпитер. А на обвинението, че разрешавал на младото поколение да убива бащите, Фетюкович с дълбоко достойнство

отбеляза, че няма и да възразява. Относно пък „Христовото лъжеподобие“ и че не бил удостоил да назове Христа Бог, а го е нарекъл само „разпнат човеколюбец“, което „било противно на православието и не можело да се изрече от трибуната на истината и на твърдите понятия“ — Фетюкович загатна за „инсинуация“ и за това, че тръгвайки за насам, поне е смятал, че тукашната трибуна е гаранция против обвинения, „опасни за моята личност като гражданин и верноподаник…“ Но при тези думи председателят сряза и него и Фетюкович, като се поклони, завърши отговора си, придружен от всеобщия одобрителен шум в залата. А Иполит Кирилович, според мнението на нашите дами, беше „смазан навеки“.

После думата беше дадена на самия подсъдим. Митя стана, но говори малко. Той беше страшно уморен и телесно, и душевно. Привидната независимост и сила, с които се беше появил сутринта в залата, почти бяха изчезнали. Той сякаш преживя този ден нещо за цял живот, което го вразуми и го научи на нещо много важно, което по-рано не беше разбирал. Гласът му беше притихнал, той вече не крещеше както одеве. В думите му прозвуча нещо ново, смирено, победено и прекършено.

„Какво да кажа, господа съдебни заседатели? Моят съд настъпи, чувствувам Божията десница върху себе си. Край на безпътния човек! Но както на Бога се изповядвам, казвам и на вас: «За кръвта на баща си — не, не съм виновен!» За последен път повтарям: «Не съм аз убиецът!» Безпътен бях, но обичах доброто. Всеки миг се стремях да се поправя, а живях подобно на див звяр. Благодаря на прокурора, много неща ми каза за мене, които не знаех, но не е истина, че съм убил баща си — прокурорът греши! Благодаря и на защитника, плаках, като го слушах, но не е истина, че съм убил баща си, това не биваше и да се допуска! А на докторите не вярвайте, аз съм напълно с ума си, само ми е тежко на душата. Ако ме пощадите, ако ме пуснете, ще се помоля за вас. По-добър ще стана, давам дума, пред Бога я давам. А ако ме осъдите, сам ще строша над главата си шпагата, а след като я строша, ще целуна отломките! Но пощадете ме, не ме лишавайте от моя Бог, аз се познавам: ще възроптая! Тежко ми е на душата, господа… пощадете ме!“

Той почти падна на мястото си, гласът му пресекна, едва произнесе последното изречение. После съдът пристъпи към поставяне на въпросите и поиска заключението на страните. Но няма да описваме подробностите. Най-после съдебните заседатели станаха, за да се оттеглят на съвещание. Председателят беше много уморен и затова им

каза много слабо напътствено слово: „Бъдете безпристрастни, не се влияйте от красноречивите думи на защитата, но все пак претеглете всичко, помнете, че върху вас лежи тежка отговорност“, и прочие, и прочие. Съдебните заседатели се оттеглиха и заседанието се прекъсна. Можеха да станат, да се поразтъпчат, да разменят натрупаните впечатления, да хапнат в бюфета. Беше доста късно, вече към един часа след полунощ, но никой не си отиваше. Всички бяха така напрегнати и настроени, че не им беше до почивка. Всички чакаха със замрели сърца, макар че впрочем не всички бяха със замрели сърца. Дамите бяха само в истерично нетърпение, но сърцата им бяха спокойни: „Оправданието е неминуемо.“ Те до една се готвеха за ефектната минута на общия ентусиазъм. Признавам, и в мъжката половина на залата имаше извънредно много уверени в неминуемото оправдание. Едни се радваха, други пък се мръщеха, а някои чисто и просто се бяха оклюмали: не им се щеше оправдание! Самият Фетюкович беше твърдо уверен в успеха. Той беше обграден, приемаше поздравления, ласкаеха го.

— Има — казал той в една група, както разправяха после, — има едни невидими нишки, които свързват защитника със съдебните заседатели. Те се завързват и се предчувствуват още по време на речта. Аз ги почувствувах, те съществуват. Ще спечелим делото, бъдете спокойни.

— Ами какво ли ще кажат сега нашите селяци? — издума един свъсен, дебел и сипаничав господин, крайградски помешчик, който се включи в една група разговарящи господа.

— Не, не са само селяци. Там има четирима чиновници.

— Да, чиновници — издума, приближавайки, един член от окръжния съвет.

— А вие познавате ли Назариев, Прохор Иванович, онзи търговец с медала, съдебния заседател?

— Защо?

— Ум море е той.

— Ама все мълчи.

— Че мълчи — мълчи, но толкова по-добре. Не да го учи някакъв си петербургчанин, той самият цял Петербург ще научи. Цели дванадесет деца, представяте ли си!

— Но, моля ви се, нима няма да го оправдаят? — викаше в друга група един от нашите млади чиновници.

— Ще го оправдаят сигурно — чу се решителен глас.

— Срамно, позорно би било да не го оправдаят! — възклицаваше

чиновникът. — Дори да го е убил, та има бащи и бащи! И най-после той е бил в такова изстъпление… Той наистина може само да е замахнал с чукалото и онзи да се е повалил. Лошото е само, че замесиха в тази работа и лакея. Това е просто смешен епизод. Аз на мястото на защитника бих казал направо: убил е, но не е виновен, и вървете по дяволите!

— Че той така и направи, само „вървете по дяволите“ не каза.

— Не, Михаил Семьонич, почти го каза — подхвана трето гласче.

— Моля ви се, господа, нали оправдаха тук на Велики пости една актриса, която беше прерязала гърлото на законната жена на любовника си.

— Но не беше я дозаклала.

— Все едно, все едно, почнала да я коли!

— Ами за децата как го каза, а? Великолепно!

— Великолепно.

— Е, ами за мистиката, за мистиката, а?

— Стига за мистиката — викна друг някой, — помислете за Иполит, за съдбата му от днес нататък! Още утре неговата прокурорша ще му издере очите заради Митенка!

— А тя тук ли е?

— Къде ти тук! Да беше тук, още тук щеше да му ги издере. Седи си в къщи, има зъбобол. Хе-хе-хе!

— Хе-хе-хе!

В трета група:

— Митенка може и да го оправдаят!

— Току-виж, утре целият „Столичен град“ гръмнал, десет дни ще пиянствува.

— Ех, дяволска работа!

— Дяволът си е дявол, без дявол не е минало, къде да е, ако не тук!

— Господа, красноречието си е красноречие. Но не бива пък да се трошат главите на бащите с кантари. Че тъй докъде ще стигнем!

— А колесницата, колесницата, помните ли?

— Да, от талигата направи колесница.

— А утре от колесницата талига, „според нуждите, всичко според нуждите“.

— Ловки хора се навъдиха. Има ли правда у нас, в Русия, господа, или никаква я няма?

Но звънна камбанката. Съдебните заседатели се съвещаваха точно един час — ни повече, ни по-малко. Възцари: се дълбоко

мълчание, щом публиката си седна пак по местата. Помня как влязоха в залата съдебните заседатели. Най-после! Няма да цитирам въпросите по точки, пък и съм ги забравил. Помня само отговора на първия и главен въпрос на председателя, тоест „убил ли е с цел грабеж предумишлено?“ (текста не помня). Всичко замря. Главният съдебен заседател, именно онзи чиновник, който беше най-младият от всички, високо и ясно сред мъртвата тишина в залата обяви:

— Да, виновен е!

И после по всички точки се зареди все същото: виновен, да виновен, и то почти без ни най-малко снизхождение! Такова нещо вече никой не очакваше, поне за снизхождението почти всички бяха сигурни. Мъртвата тишина в залата не се нарушаваше, всички буквално като че се бяха вкаменили — и онези, които жадуваха осъждане, и онези, които жадуваха оправдание. Но това беше само в първия миг. После настъпи страшен хаос. От мъжката публика мнозина се оказаха много доволни. Някои просто потриваха ръце, без да крият радостта си. Недоволните бяха като смазани, вдигаха рамене, шепнеха помежду си, но като че все още без да разбират какво става. Но, Боже мой, какво стана с нашите дами! Мислех, че ще вдигнат бунт. Най-напред те сякаш не повярваха на ушите си. И изведнъж из цялата зала се чуха възклицания: „Но какво е това! Какво е пък това!“ Те наскачаха от местата си. Струваше им се навярно, че всичко това веднага може пак да се промени и оправи. В този миг изведнъж стана Митя и извика с някакъв раздиращ вопъл, прострял ръце пред себе си:

— Кълна се в Бога и в Страшния му съд, не съм виновен за кръвта на баща си! Катя, прощавам ти! Братя, приятели, пощадете другата!…

Той не се доизказа и зарида високо, с глас, страшно, с някакъв несвой, нов, неочакван глас, който Бог знае откъде му дойде изведнъж. На галерията горе, в най-задния ъгъл, се чу остър женски вопъл: беше Грушенка. Тя се беше примолила още одеве на някого и пак я бяха пуснали в залата, още преди почването на съдебните прения. Митя бе изведен. Произнасянето на присъдата се отложи за утре. Цялата зала се вдигна в суматоха, но аз повече не чаках и не слушах. Запомних само няколко възклицания, когато бях вече до вратата, при изхода.

— Не му мърдат двадесет години[313] в рудниците.

— Толкова.

— Да, нашите селяци не се дадоха!

— И заклаха нашия Митенка!

Край на четвърта и последна част

Епилог

I. Проектите да се спаси Митя

На петия ден след процеса на Митя много рано сутринта, още преди девет часа, при Катерина Ивановна дойде Альоша, за да уговорят окончателно една важна за двамата работа и да й предаде една поръка, която имаше освен това за нея. Тя седеше и разговаряше с него в същата стая, където някога бе посрещнала Грушенка; а в съседната стая лежеше в тежка нервна криза и в безсъзнание Иван Фьодорович. Катерина Ивановна тутакси подир оная сцена в съда бе наредила да пренесат болния и изгубил съзнание Иван Фьодорович в нейната къща като пренебрегна всякакви бъдещи и неизбежни приказки в обществото и неговото недоволство. Едната от двете й сродници, които живееха с нея, замина за Москва веднага подир сцената в съда, а другата остана. Но да бяха заминали и двете, Катерина Ивановна нямаше да промени решението си и щеше да остане да се грижи за болния и да бди над него денонощно. Лекуваха го Варвински и Херценщубе; а московският лекар се върна в Москва, като отказа да изкаже предвижданията си относно възможния изход на болестта. Двамата останали доктори, макар да окуражаваха Катерина Ивановна и Альоша, личеше, че още не могат да дадат сигурна надежда. Альоша навестяваше болния си брат два пъти дневно. Но този път той имаше една особена, много главоболна работа и предчувствуваше колко ще му е трудно да заговори за нея, а освен това много бързаше: имаше и друга неотложна работа същата тази сутрин на друго място и трябваше да побърза. Те разговаряха вече от четвърт час. Катерина Ивановна беше бледа, много уморена и в същото време в извънредно болезнена възбуда: тя предчувствуваше за какво беше дошъл при нея сега Альоша.

— За неговото решение не се безпокойте — рече тя на Альоша с твърда настойчивост. — Така или иначе, пак ще стигне до този изход: трябва да бяга! Този нещастник, този герой на честта и съвестта — не оня, не Дмитрий Фьодорович, а този, който лежи там и който се пожертвува за брат си — прибави Катя с пламнали очи, — той отдавна ми съобщи целия план за бягството. Вие знаете, той вече беше установил връзка… Аз вече бях ви съобщила това-онова… Вижте какво, това ще стане по всяка вероятност на третия етап оттука, когато поведат групата заточеници за Сибир. О, има още време дотогава. Иван Фьодорович вече беше ходил при началника на третия етап. Само не се знае кой ще бъде началник на групата, пък и не може да се

научи предварително. Утре може би ще ви покажа подробно целия план, който Иван Фьодорович ми остави вечерта преди пренеса за всеки случай… То беше точно тогава, когато, нали помните, една вечер ни заварихте скарани: той вече слизаше по стълбите, а аз, като ви видях, настоях да се върне — помните ли? Знаете ли защо се бяхме скарали тогава?

— Не, не знам — каза Альоша.

— Разбира се, той тогава скри от вас: именно заради този план за бягството. Още три дни преди това ми беше открил всичко най-важно — и тогава започнахме да се караме и оттогава се карахме и през трите тези дни. Скарахме се, защото, когато той ми съобщи, че в случай, че го осъдят, Дмитрий Фьодорович ще избяга в чужбина с оная твар, аз изведнъж се разгневих — не мога да ви кажа защо, и аз не знам защо… О, разбира се, заради онази твар, заради онази твар тогава се разгневих, и то именно задето и тя ще избяга в чужбина заедно с Дмитрий! — извика изведнъж Катерина Ивановна и устните й затрепериха от яд. — Иван Фьодорович, щом видя тогава, че се ядосах така заради онази твар, веднага помисли, че ревнувам Дмитрий от нея и че следователно все още продължавам да го обичам. И така стана тогава първото скарване. Аз не исках да давам обяснения, не можех да моля за прошка; тежко ми беше, че такъв човек може да ме заподозре в същата любов към онзи… И то след като аз самата много по-рано бях му казала направо, че не обичам Дмитрий, а единствено него! Аз от злоба към тая твар му се разгневих. След три дни, знаеш, същата вечер, когато дойдохте и вие, той ми донесе един запечатан плик и поръча да го отворя веднага, ако нещо му се случи. О, той предвиждаше болестта си! Открий ми, че пликът съдържа подробности за бягството, и в случай, че той умре или опасно се разболее, аз да спася Митя. Остави ми веднага и пари, почти десет хиляди рубли — същите ония, за които прокурорът е научил от някого, че е пращал да се обменят, и ги спомена в речта си. Изведнъж страшно ме изненада, че Иван Фьодорович, макар че все още ме ревнува и все още е убеден, че обичам Митя, не се е отказал обаче от мисълта да спаси брат си, и при това на мен, на самата мен поверява това спасение! О, това беше саможертва! Не, вие такова самопожертвование не можете изцяло да проумеете, Алексей Фьодорович! Аз исках просто да му падна в краката от благоговение, но като си помислих изведнъж, че той ще вземе това за радост от моя страна, дето Митя ще бъде спасен (а той непременно щеше да си го помисли), толкова се ядосах само от възможността за такава несправедлива мисъл от негова страна, че пак

се разгневих и наместо да целувам нозете му, пак му направих сцена! О, аз съм нещастна! Такъв ми е характерът — ужасен, нещастен характер! О, вие ще видите: аз ще направя така, ще докарам нещата пак дотам, че и той да ме остави заради някоя друга, с която се живее по-лесно, както Дмитрий, но тогава… не, тогава вече няма да го понеса, ще се самоубия! А когато вие влязохте оная вечер и аз ви повиках, а на него казах да се върне, така се разгневих за оня омразен, презрителен поглед, с който ме погледна изведнъж, че — помните ли — почнах да ви крещя, че *той, само той* ме е убедил, че брат му Дмитрий е убиец! Аз нарочно го клеветях, за да го нараня още веднъж, а той никога, никога не ме е убеждавал, че брат му е убиец, напротив, аз, аз самата го уверявах! О, за всичко, за всичко е виновен този мой бяс! Аз, аз му разиграх онази проклета сцена в съда! Той искаше да ми докаже, че е благороден и че макар да обичам брат му, той въпреки това няма да го погуби от мъст и ревност. И ето, излезе пред съда… Аз съм причината за всичко, само аз съм виновна!

Никога Катя не беше правила такива признания пред Альоша и той почувствува, че тя е стигнала до онази степен на непоносимо страдание, когато и най-гордото сърце с болка разбива гордостта си и пада, победено от скръбта. О, Альоша знаеше в още една ужасна причина за нейната сегашна мъка, колкото и да я скриваше тя от него през всички тези дни след осъждането на Митя; но кой знае защо, щеше много да го заболи, ако тя би се решила толкова да падне;, че да заговори с него сега, в този миг, и за тази причина. Тя страдаше заради своето „предателство“ в съда и Альоша предчувствуваше, че съвестта я подтиква да го признае именно пред него, пред Альоша, със сълзи, с писъци, с истерия, с тръшкане на пода. Но той се страхуваше от тая минута и искаше да пощади страдащата. Толкова по-трудно ставаше поръчението, с което беше дошъл. Той пак заговори за; Митя.

— Нищо, нищо, за него не се бойте! — упорито и остро започна пак Катя. — Всичко това при него е само временно, аз го познавам, аз познавам прекалено добре това сърце… Бъдете сигурен, че ще се съгласи да бяга. И най-вече това няма да стане веднага; той ще има време да се реши. Иван. Фьодорович дотогава ще оздравее и лично ще се заеме с тези неща, така че аз няма да се меся в нищо. Не се безпокойте, той ще се съгласи да бяга. Че той вече е съгласен: може ли да се раздели със своята твар? А в Сибир няма да я пуснат да отиде, така че как няма да бяга. Той главно се бои от вас, бои се, че вие няма да одобрите това бягство в нравствено отношение, но вие трябва великодушно да му го *позволите*, ако е толкова необходима вашата

санкция — прибави Катя с яд. Тя помълча и се усмихна криво.

— Той там приказва — подзе тя пак — за някакви химни, за кръста, който трябвало да понесе, за дълг някакъв, аз помня, тогава Иван Фьодорович ми разправя много затова и да знаете как говореше! — изведнъж извика Катя с неудържимо чувство. — Да знаете как обичаше този нещастник в минутата, когато ми разправяше за него, и как го мразеше може би в същата минута! А аз, о, аз приех тогава разказа му и сълзите му с горделива усмивка! О, твар! Аз съм твар, аз! Аз му докарах това нервно разстройство! А онзи, осъденият — нима е готов за страдание — завърши нервно Катя, — пък и човек за страдание ли е! Такива като него никога не страдат!

Вече някакво чувство на омраза и гнусливо презрение, прозвуча в тези думи. А в същност именно тя го беше предала. „Кой знае, може би защото се чувствува така виновна пред него, затова понякога го мрази“ — помисли си Альоша. Искаше му се това да е само „понякога“. В последните думи на Катя той долови предизвикателство, но не му отговори.

— Аз ви повиках днес именно за това, да ми обещаете, че ще го придумате. Или и според вас бягството ще бъде нечестно, недоблестно или какво още… нехристиянско, а? — добави Катя с още по-голямо предизвикателство.

— Не, напротив. Аз ще му кажа всичко… — измънка Альоша. — Той ви вика днес да дойдете при него — внезапно изтърси той и твърдо я погледна в очите. Тя потръпна цяла и леко се отдръпна от него на канапето.

— Мене… нима е възможно? — пошепна тя и пребледня.

— Възможно е и трябва! — настойчиво и цял оживен подзе Альоша. — Вие сте му много необходима, именно сега. Аз нямаше да ви заговоря за това и да ви измъчвам преждевременно, ако не беше необходимо. Той е болен, той е като побъркан, все моли да отидете. Не ви вика да се помирявате, само да отидете и да се покажете на прага. Много се е променил оттогава. Разбира как безкрайно е виновен пред вас. Няма да ви иска прошка: „Невъзможно е да ми се прости“ — казва той самият, а иска само да се покажете на прага…

— Вие изведнъж ме… — пошепна Катя — всички тези дни все предчувствувах, че ще дойдете с това… Знаех, че той ще ме повика!… Но невъзможно е!

— Макар и невъзможно, направете го. Помислете, той за пръв път е потресен колко ви е оскърбил, за пръв път в живота си, никога не го е разбирал толкова дълбоко. Той казва: ако тя откаже да дойде, „цял

живот вече ще бъда нещастен“. Чувате ли: осъденият на двадесет години каторга се готви още да бъде щастлив — не ви ли е жал? Помислете: вие ще посетите един невинно унищожен — изрече Альоша предизвикателно, — неговите ръце са чисти, те не са опръскани с кръв! Заради безкрайното негово бъдещо страдание го посетете сега! Идете, изпратете го в мрака… изправете се на прага — само това… Та вие сте длъжна *длъжна* те да го направите! — завърши Альоша, подчертавайки с неимоверна сила думата „длъжна“.

— Длъжна съм, но… не мога — сякаш изстена Катя, — той ще ме гледа… не мога.

— Вашите очи трябва да се срещнат. Как ще живеете цял живот, ако не се престрашите сега?

— По-добре да страдам цял живот.

— Вие сте длъжна да отидете, вие сте *длъжна* да отидете — пак неумолимо подчерта Альоша.

— Но защо днес, защо сега?… Не мога да оставя болния…

— За една минута можете, то ще бъде само за една минута. Ако не отидете, той ще се поболее. Не ви лъжа, съжалете го!

— Мене ме съжалете! — горчиво го упрекна Катя и заплака.

— Значи, ще отидете! — продума твърдо Альоша, като видя сълзите й. — Аз отивам да му кажа, че сега ще дойдете.

— Не, за нищо на света не му казвайте! — извика уплашена Катя. — Аз ще отида, но не му казвайте предварително, защото ще отида, но може би няма да вляза… Още не знам…

Гласът й пресекна. Тя едва дишаше. Альоша стана да си върви.

— Ами ако срещна някого там? — изведнъж проговори тихо тя и пак пребледня цялата.

— Затова именно трябва още сега, за да не срещнете никого. Никой няма да има, истина ви казвам. Ще ви чакаме — настойчиво завърши той и излезе от стаята.

II. За минутка лъжата стана истина

Той забърза към болницата, дето сега лежеше Митя. На втория ден след решението на съда се разболя от нервна треска и го изпратиха в нашата градска болница, в арестантското отделение. Но доктор Варвински по молба на Альоша и мнозина други (Хохлакова, Лиза и др.) настани Митя не при арестантите, а отделно, в същата стаичка, където по-рано лежа Смердяков. Наистина в края на коридора стоеше часовой, а прозорецът беше с решетка и Варвински можеше да бъде спокоен за снизхождението, което беше направил не съвсем законно, но той беше добър и състрадателен младеж. Разбираше колко е тежко за човек като Митя изведнъж направо да прекрачи в обществото на убийци и мошеници и че трябва първо да свикне. А посещения на роднини и познати бяха разрешили и докторът, и надзирателят, и дори околийският, всички. Но през тези дни го посетиха само Альоша и Грушенка. На два пъти прави опит да го види Ракитин; но Митя настойчиво помоли Варвински да не го пуска.

Альоша го завари седнал на леглото, с болничен халат, малко трескав, главата му обвита с кърпа, намокрена с вода и оцет. Той погледна влезлия Альоша с неопределен поглед, но в него все пак пробягна сякаш някакъв страх.

Изобщо от процеса насам беше станал страшно умислен. Понякога мълчеше по половин час, като забравяше, че има човек при него. А ако излезеше от тази умисленост и почнеше да говори, заговаряше винаги някак внезапно и винаги не за онова, което наистина трябваше да каже. Понякога гледаше брат си със състрадание. С Грушенка му беше като че ли по-леко, отколкото с Альоша. Наистина той с нея почти не говореше, но щом влезеше тя, цялото му лице светваше от радост. Альоша мълчаливо седна до него на леглото. Този път той чакаше Альоша тревожно, но не посмя нищо да попита. Смяташе, че е немислимо Катя да се съгласи да дойде, и в същото време чувствуваше, че ако тя не дойде, ще стане съвсем невъзможно. Альоша разбираше неговите чувства.

— Пък Трифон — заприказва Митя неспокойно — Борисич де, казват, бил разсипал целия си хан: вдигал дюшемето, къртил дъските, целия „чардак“, казват, направил на трески — все имането търсел, ония пари, хиляда и петстотин рубли, за които прокурорът каза, че съм ги скрил там. Щом се върнал, казват, и веднага почнал да върши щуротии. Така му се пада на тоя мошеник! Тукашният пазач ми го

разказа вчера; той е оттам.

— Слушай — рече Альоша, — тя ще дойде, но не знам кога, може днес, може тези дни, не знам, но ще дойде, ще дойде, бъди сигурен.

Митя трепна, понечи като че ли да каже нещо, но си замълча. Това съобщение страшно му подействува. Личеше, че мъчително копнее да научи подробности за разговора, но че пак не смее да попита веднага: всяка жестокост или презрителност от страна на Катя би била за него в тая минута като удар с нож.

— Знаеш ли какво каза тя между другото: да ти успокоя непременно съвестта за бягството. Ако дори Иван не оздравее дотогава, тя лично ще се заеме с тази работа.

— Ти вече си ми го казвал — обади се Митя замислен.

— А ти си го преразказал на Груша — отбеляза Альоша.

— Да — призна Митя. — Тя няма да дойде тази сутрин — плахо погледна той брат си. — Ще дойде чак довечера. Щом й казах вчера, че Катя действува, млъкна и изкриви уста. Само пошепна: „Нека!“ Разбра, че е нещо важно. Не посмях да я мъча повече. Тя вече разбира, струва ми се, че онази обича Иван, а не мене.

— Дали? — възкликна Альоша.

— Пък може и да не е така. Само че тя няма да дойде тази сутрин — побърза още веднъж да съобщи Митя, — аз й възложих една поръчка… Да знаеш, брат ни Иван ще надмине всички ни. Пред него е животът, не пред нас. Той ще оздравее.

— Представи си, Катя, макар да трепери за него, но почти не се съмнява, че той ще оздравее — каза Альоша.

— Значи, убедена е, че ще умре. Само от страх е уверена, че ще оздравее.

— Брат ни има силен организъм. И аз много се надявам, че ще оздравее — изговори тревожно Альоша.

— Да, той ще оздравее. Но тя е сигурна, че ще умре. Много мъка й се събра…

Настъпи мълчание. Нещо много важно измъчваше Митя.

— Альоша, ужасно обичам Груша — рече той изведнъж с разтреперан, пълен със сълзи глас.

— Няма да я пуснат там при тебе — подзе веднага Альоша.

— И виж какво още исках да ти кажа — продължи Митя и гласът му изведнъж някак зазвънтя, — ако почнат да ме бият по пътя или там, аз няма да им се дам, ще убия някого и ще ме застрелят. Та това са двайсет години! Още оттука започват да ми говорят на ти. Стражарите

ми говорят на ти. Цяла нощ лежах и се съдих сам: не съм готов! Не мога да приема! Исках да пея „химн“, а едно стражарско „ти“ не мога да изтърпя! За Груша всичко бих изтърпял, всичко… освен впрочем побой… Но няма да я пуснат *там*.

Альоша се усмихна леко.

— Слушай, брате, веднъж завинаги — каза той, — виж какво мисля аз. И ти знаеш, че няма да те излъжа. Слушай прочее: ти не си готов, този кръст не е за тебе. Не само това: не ти е и нужен, както не си готов, такъв великомъченически кръст. Ако беше убил баща ни, щях да съжалявам, че отхвърляш своя кръст. Но ти си невинен и такъв кръст е прекалено много за тебе — Ти искаше чрез мъката да възродиш в себе си друг човек; според мене помни само винаги, през целия си живот и където и да избягаш, за този друг човек — това е достатъчно за тебе. Това, дето не си приел голямата кръстна мъка, ще ти послужи само да почувствуваш у себе си още по-голям дълг и с това непрестанно чувство занапред цял живот ще помагаш за своето възраждане, може би повече, отколкото ако би отишъл там. Защото там няма да издържиш и ще възроптаеш и може би наистина ще кажеш най-накрая „Аз платих.“ Адвокатът в това отношение каза истината. Не е всеки за бремена тежки[314], за някои те са невъзможни… Ето ти моите мисли, ако са ти толкова нужни. Ако за твоето бягство трябваше да отговарят другите: офицери, войници, нямаше да ти „позволя“ да бягаш — усмихна се Альоша. — Но казват и твърдят (лично етапният е говорил с Иван), че ако мине добре, няма да носят голяма отговорност и може да се отърват леко. Разбира се, нечестно е да се подкупва, дори и в такъв случай, но тука вече за нищо на света няма да съдя, всъщност защото, ако например Иван и Катя биха ми възложили на мене да уредя това за тебе, знам, че щях да отида и да подкупя; казвам ти го честно. Затова не съм ти съдия, както и да постъпиш. Но знай, че и няма да те осъдя никога. Пък и странно, как ли бих могъл в тези неща да ти бъда съдия? Ето, сега вече, струва ми се, разгледах всичко.

— Да, но аз ще се осъдя! — извика Митя. — Ще избягам, това е решено и без тебе: може ли Митка Карамазов да не избяга? Затова пък сам ще се осъдя и там ще изкупувам греха си навеки! Нали така говорят йезуитите, нали? Както ние сега с тебе, а?

— Така — усмихна се кротко Альоша.

— Аз те обичам, защото винаги казваш цялата истина и нищо не криеш! — радостно засмян извика Митя. — Значи, пипнах моя Альошка в йезуитство! Трябва да те разцелувам за това, разбра ли!

Слушай сега и останалото, ще отворя пред тебе и другата половина на душата си! Ето какво съм намислил и решил: дори да избягам, и то с пари и с паспорт, и дори в Америка, окуражава ме мисълта, че не за радост ще избягам, не за щастие, а наистина на друга каторга, не по-лоша може би от тая! Не по-лоша, Алексей, истина ти казвам, не по-лоша! Тази Америка, дявол да я вземе, още отсега я мразя. Макар че Груша ще бъде с мене, но погледни я: че мяза ли ти на американка! Тя е рускиня, цяла, до мозъка на костите си рускиня, ще затъгува по майката родна земя и аз час по час ще виждам, че заради мене страда, заради мене е понесла този кръст, а какво е виновна тя? Пък и аз нима ще понеса тамошните смрадливци, макар да са може би до един по-свестни от мене? Мразя я тази Америка още отсега! И ако ще дори до един да са там някакви машинисти невиждани или каквото ще — по дяволите, не са мои хора, не са ми по душата. Аз обичам Русия, Алексей, руския бог обичам, макар аз самият да съм подлец! Та нали ще издъхна там! — извика той изведнъж с пламнали очи. Гласът му се разтрепери от сълзи.

— Виж сега какво съм решил, Алексей, слушай! — почна той пак, потиснал вълнението. — С Груша ще отидем там — и веднага почваме да орем, да работим, при дивите мечки, сами, в най-затънтеното. Зер и там ще се намери някое най-затънтено място. Там, казват, имало още червенокожи, някъде там, на края на хоризонта, та ще отидем в този край, при последните мохикани. И — веднага почваме граматиката, и аз, и Груша. Работа и граматика, и така към три години. През тези три години ще научим английски като същински англичани. И щом го научим — сбогом, Америка! Пристигаме тук, в Русия, американски граждани. Не се безпокой, тука в това градче хич няма да се мернем. Ще се скрием някъде по-далечко, на север или на юг. Дотогава аз ще се променя, тя също, там, в Америка, някой доктор ще ми направи някоя брадавица, нали са механици. Ако не, аз ще си избода едното око, ще си пусна дълга брада, побеляла (по Русия ще побелея дотогава) — може и да не ме познаят. Пък и да ме познаят, нека ме заточат, все едно, значи, не ми било писано! Тука пак в някое затънтено място ще орем земята, а аз цял живот ще се преструвам на американец. Затова пък ще умрем на родна земя. Това е моят план и той е неотменим. Одобряваш ли го?

— Одобрявам го — каза Альоша, защото не искаше да му противоречи.

Митя помълча малко и изведнъж каза:

— Ама как го извъртяха в съда, а? Как го извъртяха!

— И да не бяха го извъртели, все едно, щяха да те осъдят — рече Альоша и въздъхна.

— Да, омръзнах на тукашната публика! Господ да им прощава, но ми е тежко — изстена Митя страдалчески.

Пак помълчаха малко.

— Альоша, убий ме още сега! — извика той изведнъж. — Ще дойде ли тя сега, или не, кажи ми! Какво каза? Как го каза?

— Каза, че ще дойде, но не знам дали днес. Не й е лесно и на нея! — каза Альоша и погледна плахо брат си.

— А, има си хас, как ще й е лесно! Альоша, ще полудея от тази мисъл. Груша все ме гледа. Разбира. Боже Господи, вразуми ме: какво искам? Катя искам! Разбирам ли какво искам? Неудържимост карамазовска, нечестива! Не, за страдание не съм способен! Подлец съм — и толкова!

— Ето я! — извика Альоша.

В този миг внезапно на прага се появи Катя. За миг тя се спря, оглеждайки Митя с някакъв невиждащ поглед. Митя стремително скочи на крака, по лицето му се изписа уплаха, той пребледня, но веднага плаха, молеща усмивка затрептя на устните му и той изведнъж неудържимо протегна към Катя двете си ръце. Като видя това, тя стремително се спусна към него. Тя го улови за ръцете и почти насила го сложи да седне на леглото, седна до него и без да пуска ръцете му, силно и конвулсивно ги стискаше. На няколко пъти двамата понечваха да кажат нещо, но се спираха и пак мълчаливо, напрегнато, като приковани, със странна усмивка се гледаха; така минаха около две минути.

— Прости ли ми, или не? — пошепна най-сетне Митя и в същия миг се обърна към Альоша и с разкривено от радост лице му викна: — Чуваш ли какво питам, чуваш ли?

— За това точно те обичах, че си с великодушно сърце! — изведнъж извика Катя. — Пък и не искай ти моята прошка, ами аз твоята; все едно, и да ми простиш, и да не ми простиш — за цял живот в душата ми ще останеш рана, а аз в твоята — така трябва да бъде… — Тя се спря да си поеме дъх.

— Знаеш ли за какво дойдох? — бързо и истерично започна отново. — Нозете ти да прегърна, ръцете ти да стисна, ей така, до болка, помниш ли, както в Москва ти ги стисках, пак да ти кажа, че ти си мой бог, моя радост, да ти кажа, че безумно те обичам — сякаш изстена тя от мъка и внезапно впи жадно устни в ръката му. Сълзи бликнаха от очите й.

Альоша стоеше безмълвен и смутен; той никак не беше очаквал това, което видя.

— Любовта мина, Митя — започна пак Катя, — ала скъпо ми е до болка онова, което мина! Това да го знаеш завинаги. Но сега, за една минутка, нека бъде онова, което можеше да бъде — с изкривена усмивка пошепна тя, вгледана пак радостно в очите му. — И ти сега обичаш друга, и аз обичам друг, но въпреки всичко тебе ще обичам вечно, а ти — мене, знаеш ли това? Чуваш ли, обичай ме, през целия си живот ме обичай! — възкликна тя с някакъв почти застрашителен трепет в гласа.

— Ще те обичам и… знаеш ли, Катя — заговори й Митя, като си поемаше дъх на всяка дума, — знаеш ли, аз тогава, преди пет дни, оная вечер те обичах… Когато падна и те изнесоха… Цял живот! Така и ще бъде, така ще бъде вечно…

Така си шепнеха двамата думи почти безсмислени и екзалтирани, които може би дори не бяха истина, но в този миг всичко беше истина и те самите си вярваха безкрайно.

— Катя — изведнъж възкликна Митя, — вярваш ли, че аз съм убил? Знам, че сега не вярваш, но тогава… когато даваше показанията… Нима, нима си вярвала!

— И тогава не вярвах! Никога не съм вярвала! Мразех те и изведнъж си внуших, в онзи миг… Когато давах показанията… внуших си го и си вярвах… а когато свърших показанията, веднага пак престанах да вярвам. Знай всичко това. Забравих, че съм дошла да се накажа! — заговори тя с някакъв отведнъж съвсем нов израз, съвсем различен от досегашния любовен шепот.

— Колко ти е тежко, жено! — извика Митя някак съвсем неудържимо.

— Пусни ме — пошепна тя, — ще дойда пак, сега ми е много тежко!…

Тя понечи да стане от мястото си, но изведнъж изкрещя и се дръпна назад. В стаята внезапно, макар и съвсем тихо, влезе Грушенка. Никой не я очакваше. Катя стремително тръгна към вратата, но като се изравни с Грушенка, изведнъж се спря, побеля цялата като тебешир и тихо, почти шепнешком изстена:

— Простете ми!

Грушенка я погледна право в очите и като изчака един миг, отговори е яден, отровен от злоба глас:

— Злобни сме, драга, с тебе! И двете сме злобни! Де можем ние да простим, ти и аз? Ето, спаси него, и цял живот ще се моля за тебе!

— Не щеш да простиш! — извика Митя на Грушенка с безумен упрек.

— Бъди спокойна, ще ти го спася! — бързо пошепна Катя и изскочи от стаята.

— Как можа да не й простиш, след като тя самата ти каза: „Прости“? — извика горчиво пак Митя.

— Митя, не смей да я упрекваш, нямаш право! — разпалено извика Альоша на брат си.

— Горделивите й уста говореха, а не сърцето — рече Грушенка с някакво отвращение. — Ако те спаси — всичко ще й простя…

Тя млъкна, сякаш сподави нещо в душата си. Още не можеше да се опомни. Беше влязла, както се оказа после, съвсем случайно, без да подозира нищо и без да очаква, че ще завари онова, което завари.

— Альоша, тичай, настигни я! — бързо се обърна Митя към брат си. — Кажи й… не знам какво… не я оставяй да си отиде така!

— Ще дойда привечер! — извика Альоша и се втурна подир Катя. Настигна я чак извън болничната ограда. Тя вървеше бързо, но щом Альоша я настигна, му каза припряно:

— Не, пред оная не мога да се наказвам! Аз й казах:

„прости ми“, защото исках да се накажа докрай. Тя не ми прости… Обичам я за това! — прибави Катя дрезгаво и очите й блеснаха с дива злоба.

— Брат ми изобщо не я очакваше — проговори Альоша, — беше сигурен, че няма да дойде…

— Не се съмнявам. Да оставим това — отсече тя. — Слушайте: сега не мога да дойда с: вас на погребението. Изпратих им цветя за ковчега. Те още имат пари, струва ми се. Ако трябва, кажете им, че за в бъдеще никога няма да ги оставя… А сега оставете ме, оставете ме, моля ви се. Вече закъсняхте за там, звънят за втора служба… Оставете ме, моля ви се!

III. Погребението на Илюшечка. Речта при камъка

Наистина беше закъснял. Там го чакаха и дори вече бяха решили без него да отнесат хубавия, окичен с цветя малък ковчег в църквата. Това беше ковчегът на Илюшечка, на горкото момченце. То се помина два дни след присъдата на Митя. Още пред вратата на къщата Альоша беше посрещнат с викове от момчетата, приятелите на Илюшечка. Те всички го бяха чакали с нетърпение и се зарадваха, че идва най-сетне. Събрали се бяха дванадесет момчета и всички с чантите и торбичките си през рамо. „Татко ще плаче, бъдете при татко“ — завеща им Илюшечка, като умираше, и децата запомниха това. Начело беше Коля Красоткин.

— Колко се радваме, че дойдохте, Карамазов! — извика той, като подаде ръка на Альоша. — Тука е ужасно. Наистина ужасна гледка. Снегирьов не е пиян, ние знаем с положителност, че днес не е пил нищо, а пък изглежда като пиян… Аз винаги съм твърд, но това е ужасно, Карамазов, ако не ви задържам, само един въпрос още, преди да влезете вътре.

— Какво има, Коля? — спря се Альоша.

— Невинен ли е вашият брат, или виновен? Той ли е убил баща ви, или лакеят? Както вие кажете, така ще бъде. Четири нощи не съм спал от тая мисъл.

— Лакеят го е убил, а брат ми е невинен — отговори Альоша.

— И аз казвам същото! — извика изведнъж малкият Смуров.

— И така, той ще загине невинна жертва в името на правдата! — извика Коля. — Макар да загива, той е щастлив! Аз съм готов да му завиждам!

— Но какво говорите, как е възможно, защо? — извика Альоша учуден.

— О, да бих могъл и аз някога да се принеса жертва за правдата — рече Коля с ентусиазъм.

— Но не с такъв случай, не с такъв позор, не с такъв ужас! — каза Альоша.

— Разбира се… аз бих искал да умра за цялото човечество, а колкото до позора, все ми е едно: да гинат нашите имена[315]. Аз уважавам брат ви!

— И аз също! — извика изведнъж, и то най-неочаквано, от

тълпата същото онова момче, което някога беше заявило, че знае кой е основал Троя, и веднага щом извика, също както тогава, цялото пламна като божур.

Альоша влезе в стаята. В небесносин, украсен с бели къдрички ковчег лежеше, скръстил ръчици и склопил очи, Илюша. Чертите на измършавялото му лице почти никак не бяха се променили и странно, от трупа му почти не лъхаше мирис. Изразът на лицето му беше сериозен и сякаш замислен. Особено красиви бяха ръцете му, кръстосани на гърдите, сякаш изваяни от мрамор. В ръцете му бяха втъкнати цветя, а и целият ковчег беше украсен отвътре и отвън с цветя, изпратени още по съмнало от Лиза Хохлакова. Но донесоха още цветя и от Катерина Ивановна и когато Альоша отвори вратата, щабскапитанът с китка цветя в разтреперaните си ръце пак обсипваше с тях своето скъпо момче. Той едва погледна към влезлия Альоша, пък и не искаше никого да гледа, дори разплаканата си побъркана жена, своята „мамичка“, която все се мъчеше да стане на болните си нозе и да види по-отблизо мъртвото си момченце. А Ниночка децата бяха вдигнали заедно със стола и я бяха сложили досами ковчега. Тя седеше притиснала глава о него, и също, изглежда, тихо плачеше. Лицето на Снегирьов беше оживено, но някак объркано и едновременно ожесточено. В жестовете му, в изтръгналите се думи имаше нещо безумно. „Татенце, мило татенце!“ — викаше той всяка минута, загледан в Илюша. Той имаше навика, още докато Илюша беше жив, да му говори галено: „Татенце, мило татенце!“

— Татко, дай и на мене цветенца, вземи от неговата ръчичка ей онова беличкото, и ми го дай! — помоли, хлипайки, побърканата „мамичка“. Дали й беше харесала една малка беличка роза в ръцете на Илюша, или пък искаше от неговите ръце да вземе цвете за спомен, но тя цяла трепереше, протегнала ръце към цветето.

— На никого не давам, нищо не давам! — коравосърдечно извика Снегирьов. — Негови са цветенцата, не са твои. Всичко е негово, нищо няма твое.

— Татко, дай на мама едно цветенце! — вдигна Ниночка мокрото си от сълзи лице.

— Нищо не давам, а на нея хич не давам! Тя не го обичаше. Тя тогава му взе топчето, а той й го по-да-ри — изведнъж високо зарида щабскапитанът, като си спомни как Илюша беше отстъпил тогава топчето на майка си. Нещастната побъркана веднага се обля в тихи сълзи, закрила лицето си с ръце. Момчетата, като видяха най-сетне, че бащата не пуска ковчега, а беше време да го изнасят, обградиха

ковчега от всички страни и го повдигнаха.

— Не искам в гробищата да го погребвам! — извика внезапно Снегирьов. — При камъка ще го погреба, при нашия камък! Така заръча Илюша. Не давам да го носите!

Той и по-рано, от три дни все говореше, че ще го погребе при камъка; но се намесиха Альоша, Красоткин, хазайката, сестра й, всички момчета.

— Я го виж какви ги измисля, при проклетия камък да го погребва, като да е удавник — рече строго старата хазайка. — Там, в гробищата, земята е кръстна. Там ще се молят за него. От църквата се чува, като пеят, а дяконът чете така ясно и чисторечиво, че всичко ще се чува всеки път, като да чете над неговото гробче.

Щабскапитанът най-сетне замаха с ръце: „Носете го, където щете!“ Децата вдигнаха ковчега, но като минаваха покрай майката, спряха пред нея за минутка и го положиха, за да може тя да се прости с Илюша. Но като видя изведнъж това скъпо личице отблизо, което три дни беше гледала от разстояние, тя изведнъж се разтресе цяла и започна истерично да клати побелялата си глава над ковчега.

— Мамо, прекръсти се, благослови го, целуни го! — извика й Ниночка. Но тя като автомат само клатеше глава и безмълвно, с разкривено от тежка мъка лице изведнъж започна да се удря с юмрук по гърдите. Момчетата пак понесоха ковчега. Ниночка за последен път долепи устни до устата на покойния си брат, когато го пренасяха край нея. Като излизаше от къщата, Альоша се обърна към хазайката с молба да ги наглежда, но тя не го остави да се доизкаже:

— То се знае, при тях ще остана, и ние сме християни — каза старицата разплакана.

Църквата беше близо, най-много на триста крачки. Денят беше ясен, тих; беше студено, но не много. Камбаната биеше. Снегирьов суетливо и объркано тичаше подир ковчега с късичкото си, почти лятно палтенце, с гола глава и със стара, широкопола мека шапка в ръце. Измъчваше го някаква неразрешима грижа, той ту изведнъж протягаше ръка, за да подкрепи ковчега откъм главата, и само пречеше на носещите, ту притичваше отстрани и търсеше поне там да се вреди. Едно цвете падна на снега и той се спусна да го вдигне, като че ли от неговото загубване зависеше Бог знае какво.

— Ами коричката, коричката забравихме! — изведнъж извика той в страшна уплаха. Но децата му напомниха, че коричката хлебец я взе още одеве и че тя му е в джоба. Той веднага я извади от джоба си и като се увери, успокои се.

— Илюшечка поръча, Илюшечка — обясни той на Альоша, — през нощта, като лежеше, а аз седях до него, изведнъж заръча: „Татенце, като заровят гроба ми, нарони отгоре коричка хлебец да дойдат врабченца, аз да ги чуя, като дойдат, и ще ми бъде по-весело, че не съм сам.“

— Това е много хубаво — каза Альоша, — трябва да носите по-често.

— Всеки ден, всеки ден! — заговори щабскапитанът и сякаш цял се оживи.

Стигнаха най-сетне в църквата и сложиха ковчега по средата. Всички момчета го заобиколиха и стояха мирно през цялата служба. Църквата беше стара и доста бедна, много икони бяха изобщо без метален обков, но в такива църкви човек някак по-добре се моли. През време на службата Снегирьов като че позатихна малко, макар че на моменти пак се проявяваше у него същата несъзнателна и сякаш оборкана загриженост: той ту отиваше до ковчега да оправи покрова, венеца, ту, когато падна една свещ от свещника, се втурна да я сложи и ужасно дълго се занимава с нея. Сетне се успокои и застана мирно до ковчега с тъпо, загрижено и някак недоумяващо лице. Подир Апостола изведнъж пошепна на Альоша, който стоеше до него, че не го прочели *както трябва*, ала не изясни мисълта си. При Херувикото почна да приглася, но не довърши, а падна на колене, долепи чело на каменния под и лежа така доста дълго. Най-сетне започна опелото и раздадоха свещи. Обезумелият баща пак се засуети, но умилителното и покъртително надгробно пение пробуди и разтърси душата му. Той някак цял настръхна и започна да плаче с чести, кратки ридания, като отначало сдържаше гласа си, а сетне взе да хлипа високо. А когато почна прощаването с мъртвеца и затварянето на ковчега, той го обгърна с ръце, сякаш не даваше да закрият Илюшечка, и започна бързо, жадно, безкрайно да целува в устата своето мъртво момченце. Най-сетне го придумаха и тъкмо го свалиха от стъпалото, но той изведнъж пак протегна стремително ръка и грабна от ковчега няколко цветчета. Той ги гледаше и сякаш някаква нова идея го осени, така че за минута като че ли забрави главното. Малко по малко сякаш изпадна в размисъл и вече не се противеше, когато вдигнаха ковчега и го понесоха към гроба. Той беше близо, в двора на църквата, скъп гроб; платила го беше Катерина Ивановна. След обичайния обред гробарите спуснаха ковчега. Снегирьов така се наведе със своите цветенца в ръка над отворения гроб, че момчетата се уплашиха, хванаха го за палтото и почнаха да го дърпат. Но той сякаш вече не разбираше какво става.

Когато взеха да заравят гроба, той изведнъж взе да сочи загрижено сипещата се пръст и почна дори да говори нещо, но никой не можа да разбере какво, пък и той отведнъж се укроти. Тогава му напомниха, че трябва да натроши коричката, и той се развълнува ужасно, извади коричката, почна да я рони и да пръска трохите върху гробчето: „хайде, идвайте, птички, хайде, идвайте, врабченца!“ — шепнеше той загрижено. Някое от децата му обърна внимание, че с цветя в ръка му е неудобно да рони и по-добре да ги даде някому да ги подържи за малко. Но той не ги даде, дори внезапно се изплаши за цветята си, като че ли искаха да му ги отнемат, и като погледна гробчето и сякаш се увери, че всичко вече е направено, трохите са наронени, отведнъж неочаквано и дори съвсем спокойно се обърна и се помъкна към къщи. Крачките му обаче ставаха все по-чести и бързи, той почти се затича. Момчетата и Альоша бързаха след него.

— На мамичка цветенца, на мамичка цветенца! Обидихме мамичка! — възкликна изведнъж.

Някой му извика да си тури шапката, че е студено, но като чу, той, сякаш озлобен, запрати шапката си в снега и взе да повтаря: „Не ща шапка, не ща шапка!“ Момчето Смуров я взе и я понесе след него. Всички момчета до едно плачеха, а най-много Коля и онова момче, което беше открило Троя, и макар че Смуров с капитанската шапка в ръка също ужасно плачеше, той все пак успя почти на бегом да вдигне едно парче тухла, което се червенееше на снега, и да го хвърли по ято врабци, които бързо прелетяха наблизо. Разбира се, не улучи и продължи да тича плачешком. Насред пътя Снегирьов внезапно се спря, постоя половин минута, сякаш слисан от нещо, и изведнъж се обърна пак към черквата и хукна към изоставеното гробче. Но децата тутакси го догониха и го уловиха за дрехата от всички страни. Тогава той безсилен падна на снега като подкосен и почна да се блъска, да вика и да ридае. „Татенце, Илюшечка, мило татенце!“ Альоша и Коля почнаха да го вдигат, да го молят и придумват.

— Капитане, престанете, мъжественият човек трябва да го понесе — измъмка Коля.

— Цветята ще смачкате — рече и Альоша, — а „мамичка“ ги чака, тя седи и плаче, дето одеве не й дадохте цветя от Илюшечка. Там е още леглото на Илюшечка…

— Да, да, при мамичка! — изведнъж си спомни пак Снегирьов. — Леглото му ще вдигнат, ще го вдигнат! — прибави той сякаш уплашен, че наистина ще го вдигнат, скочи и хукна пак към къщи. Но вече беше близо и всички дотичаха заедно. Снегирьов

стремглаво отвори вратата и се хвърли с вопъл към жена си, на която преди малко се беше скарал така коравосърдечно.

— Мамичко, миличка, Илюшечка ти прати цветенца, ах, болните ти крачка! — викаше той, като й подаваше китка цветя, замръзнали и смачкани, докато се беше въргалял по снега. Но в същия миг видя пред леглото на Илюша, в ъгъла, ботушките му, подредени един до друг, току-що прибрани от хазайката — вехтички, пожълтели, разкривени ботушки с кръпки. Като ги видя, вдигна ръце и се спусна към тях, падна на колене, грабна едното ботушче и като долепи устни, почна жадно да го целува и да вика: „Татенце, Илюшечка, мило татенце, къде са ти краченцата?“

— Къде го отнесе ти, къде го отнесе? — изпищя със сърцераздирателен глас побърканата.

Зарида и Ниночка. Коля избяга от стаята, след него почнаха да излизат и другите момчета. Излезе най-сетне след тях и Альоша. „Нека се наплачат — каза той на Коля, — не можем, разбира се, да ги утешим. Ще почакаме малко и ще се върнем.“

— Да, не може, това е ужасно. — Потвърди Коля. — Знаете ли, Карамазов — изведнъж понижи глас той, за да не го чуе никой, — мене ми е много мъчно и бих дал всичко на света да би могъл да възкръсне.

— Ах, и аз също — каза Альоша.

— Как мислите вие, Карамазов, да дойдем ли довечера тук? Той сигурно ще се напие.

— Може и да се напие. Ще дойдем двамата с вас, само ние, и ще поседим някой и друг час с него, с майката и с Ниночка, защото, ако дойдем всички вкупом, пак ще им напомним всичко — посъветва го Альоша.

— Там сега хазайката готви трапеза — помен ли ще прави, нещо подобно, попът ще дойде; да се връщаме ли сега там, Карамазов, или не?

— Непременно — каза Альоша.

— Странно е всичко това, Карамазов, такава скръб и изведнъж някакви банички, колко е неестествено всичко това в нашата религия!

— Те там и сьомга ще ядат — обади се с висок глас момчето, което беше открило Троя.

— Аз ви моля сериозно, Карташов, да не се намесвате друг път с вашите глупости, особено когато никой не говори с вас и дори не желае изобщо да знае за вашето съществование — отряза го сърдито Коля. Момчето цяло пламна, но не се осмели да отвърне нищо.

Междувременно всички вървяха бавно по пътечката и изведнъж Смуров извика:

— Ето Илюшиния камък, под който искаха да го погребат!

Всички се спряха смълчани при големия камък. Альоша погледна и цялата картина на онова, което Снегирьов бе му разказал за Илюшечка, как плачел, прегръщал баща си и викал: „Татанце, татенце, как те унизи той!“ — изведнъж изплува пред очите му. Нещо сякаш се разтърси в душата му. Той сериозно и важно изгледа всички тия мили, светли лица на учениците, другари на Илюшечка, и изведнъж им каза:

— Господа, бих искал тук, на същото това място, да ви кажа две думи.

Момчетата го заобиколиха и веднага устремиха в него очакващи погледи.

— Господа, ние скоро ще се разделим. Аз ще бъда засега известно време с двамата си братя, от които единият ще отиде на заточение, а другият е на смъртно легло. Но скоро ще напусна тоя град може би за много дълго. И ние ще се разделим, господа. Затова нека си кажем тук, при Илюшиния камък, че никога няма да забравим, първо, Илюшечка, а, второ — няма да се забравим помежду си. И каквото и да стане с нас по-късно в живота, ако ще двайсет години да не се срещнем — все пак ще помним как погребахме горкото момче, което по-рано замервахме с камъни — помните ли, там, при моста? — а после всички така го обикнахме. Той беше чудесно момче, добро и храбро момче, чувствуваше накърнената чест и горчивата обида на баща си, заради която се и възбунтува. И така, първо, нека помним него, господа, през целия си живот. И дори да сме заети с най-важни неща, да постигнем почести или да изпаднем в някое голямо нещастие — все едно, никога не забравяйте как веднъж ни е било добре тук, на всички заедно, свързани с такова хубаво и добро чувство, което и нас е направило през това време на нашата любов към горкото момче може би по-добри, отколкото сме в същност. Гълъбчета мои — нека ви нарека така, гълъбчета, защото вие всички много приличате на тях, на тия хубави сиви птички, сега, в тази минута, когато гледам вашите добри, мили лица, — мили мои дечица, може би вие няма да разберете това, което ще ви кажа, защото аз често говоря доста неясно, но все пак ще го запомните и по-късно някога ще се съгласите с моите думи. Знайте, че няма нищо по-висше и по-силно, и по-здраво, и по-полезно занапред в живота от някой добър спомен, особено останал още от детството, от бащината къща. На вас ви говорят много за вашето възпитание, а пък един такъв красив, свят спомен, запазен от

детството, може би в същност е най-доброто възпитание. Ако натрупа много такива спомени за предстоящия си живот, човек е спасен за цял живот. И дори ако само един такъв хубав спомен остане в нашето сърце — и той може да послужи някога за нашето спасение. Може би ще станем после дори зли, дори няма да сме в състояние да устоим на лошите постъпки, ще се смеем на човешките сълзи и на ония хора, които ще казват, както одеве Коля извика: „Искам да пострадам за всички хора“ — и над такива хора може би злобно ще се глумим. Но все пак, колкото и да сме зли — не дай Боже, — но щом си спомним как сме погребвали Илюша, как сме го обичали през последните дни и как ей сега сме си приказвали така приятелски и всички заедно пред този камък, тогава и най-жестокият човек от нас, и най-присмехулният, ако станем такива, все пак няма да посмее вътре в себе си да се присмее, че е бил той самият добър и мил в тая минута! Нещо повече, може би тъкмо този спомен ще го спре от някое голямо зло и той ще се опомни и ще каже: „Да, аз бях тогава добър, смел и честен.“ Нека се подсмихне вътрешно, няма нищо, човек често се присмива на доброто и хубавото; то е само от лекомислие; но аз ви уверявам, господа, че щом се подсмихне, веднага ще каже в сърцето си: „Не, лошо направих, че се подсмихнах, защото на това не бива да се смее човек!“

— Така ще бъде непременно, Карамазов, аз ви разбирам, Карамазов! — извика Коля и очите му блеснаха. Момчетата се развълнуваха и също искаха да кажат нещо, но се сдържаха и продължиха да гледат внимателно и с умиление оратора.

— Говоря това за в случай, че станем лоши — продължи Альоша, — но защо да ставаме лоши, нали така, господа? Нека бъдем, първо и преди всичко, добри, после честни, а после — нека никога не се забравяме. Пак повтарям това. Аз ви се заклевам, господа, че няма да забравя никого от вас; всяко лице, което сега, в тази минута, ме гледа, аз ще си го спомня, ако ще и след тридесет години. Одеве Коля каза на Карташов, че уж не сме искали да знаем „за неговото съществование.“ Та нима аз мога да забравя, че Карташов съществува на света и че ето той не се изчервява вече както тогава, когато откри Троя, а ме гледа със своите чудесни, добри, весели очички. Господа, мили мои господа, нека всички бъдем великодушни и смели като Илюшечка, умни, смели и великодушни като Коля (но който ще стане много по-умен, когато порасне), да бъдем така срамежливи, но умни и мили като Карташов. Но защо говоря за тях двамата? Всички вие, господа, сте ми мили отсега нататък, всички ви аз ще скътам в сърцето

си, а вас моля да скътате и мене във вашите сърца! Е, а кой ни събра в това добро и хубаво чувство, за което сега винаги, цял живот ще си спомняме и искаме да си спомняме, кой друг освен Илюшечка, доброто момче, милото момче, скъпото ни момче вовеки виков! Нека не го забравяме никога, вечна му и чиста памет в нашите сърца, от нине и вовеки веков!

— Да, да, вечна, вечна му памет! — извикаха всички момчета със своите звънливи гласове, с умилени лица.

— Нека помним и лицето му, и дрехите му, и сиромашките му ботушки, и малкия му ковчег, и нещастния му грешен баща, и как смело той беше въстанал сам срещу целия клас заради него!

— Ще помним, ще помним! — извикаха пак момчетата. — Той беше храбър, той беше добър!

— Ах, как го обичах! — възкликна Коля.

— Ах, дечица, ах, мили приятели, не се страхувайте от живота! Колко е хубав животът, когато извършиш нещо хубаво и правдиво.

— Да, да — възторжено повториха момчетата.

— Карамазов, ние ви обичаме! — извика неудържимо един глас, като че ли на Карташов.

— Обичаме ви, обичаме ви — подзеха всички. На мнозина очите се насълзиха.

— Ура за Карамазов! — възторжено викна Коля.

— И вечна памет на покойното момче! — с чувство прибави пак Альоша.

— Вечна памет! — подзеха пак момчетата.

— Карамазов! — извика Коля, — нима наистина религията казва, че ние всички ще възкръснем и ще оживеем, и ще се видим пак[316] всички, и Илюшечка?

— Непременно ще възкръснем, непременно ще се видим и весело, радостно ще си разкажем всичко, което е било — отговори Альоша, полузасмян, полувъзторжен.

— Ах, колко хубаво ще бъде! — извика Коля.

— А сега край на приказките и да отидем на помена. Не се смущавайте, че ще ядем банички. Така е от памтивека, това е нещо вечно и в него има нещо хубаво — засмя се Альоша. — Хайде, да вървим! Ето, сега вървим ръка за ръка…

— И вечно така, цял живот ръка за ръка! Ура за Карамазов! — още веднъж възторжено викна Коля и още веднъж всички момчета подеха неговия вик.

info

Информация за текста

© 1879 Фьодор Достоевски
© Димитър Подвързачов, превод от руски
© Симеон Андреев, превод от руски

Фёдор Достоевский
Братья Карамазовы, 1879

Сканиране: noisy, 2009
Разпознаване и редакция: NomaD, 2009–2010

Издание:
Ф. М. Достоевски. Събрани съчинения в 12 тома. Том IX
Братя Карамазови. Роман в четири части с епилог
Руска. Четвърто издание

Редактор: София Бранц
Художник: Кирил Гогов
Художник-редактор: Ясен Васев
Технически редактор: Олга Стоянова
Коректор: Ана Тодорова, Росица Друмева
Излязла от печат: февруари 1984 г.
Издателство „Народна култура“, София, 1984

Ф. М. Достоевский. Полное собрание сочинений в тридцати томах. Т. 14, 15, 17
Издательство „Наука“, Ленинградское отделение, Ленинград, 1976

Свалено от „Моята библиотека“ [http://chitanka.info/text/15682]
Последна редакция: 2010-03-24 17:00:00

notes

1

… *но романите са два*. — Достоевски е възнамерявал да напише продължение на романа — втори том „Децата“. В него, според някои от версиите, главният герой Альоша е трябвало да стане революционер, да извърши терористичен акт (или само да стигне до „идеята за цареубийство“) и по всяка вероятност да бъде екзекутиран като политически престъпник. В друга версия Алексей според завета на Зосима живее сред хората, жени се за Лиза, по-късно я напуска заради Грушенка, пробудила карамазовщината у него, и след дълги лутания и заблуди се връща отново в манастира, обкръжен от деца. В. Д. Рак обръща внимание, че в процеса на Митя е допуснато нарушение, тъй като лекарите Херценщубе и Варвински не могат да бъдат разпитвани едновременно и като свидетели, и като експерти (вж. стр.705). Ако това нарушение е допуснато съзнателно от автора (който през 1876 г. прави всичко възможно за преразглеждане делото на Е. Корнилова с допуснато подобно нарушение), то е могло да доведе до касация и преразглеждане делото на Митя във втория том на „Карамазови“. — (Бел. С.Б.)

2

… *Щекспировата Офелия…* — Споменаването на Офелия, свързано тук с идеята за женската еманципация, цели да посочи „западната природа“ на тази идея. — (Бел. С.Б.)

3

… *мисълта навек пленена*. — Цитат от стихотворение на Лермонтов, прев. Кр. Станишев. — (Бел. С.Б.)

4

„Нине отпущаещи“ — Съгласно Евангелието, в Йерусалим имало един човек на име Симеон, праведен и благоговеен, комуто било предсказано, че няма да види смърт, докато не види Христа; и когато родителите занесли младенеца Исус в храма, той го прегърнал и го благословил с думите: „Сега отпускаш твоя раб, владико, според думата си, с миром…“ (Лука 2; 25—29) — (Бел. С.Б.)

5

… *познаваше лично и Прудон, и Бакунин…* — Прудон, Пиер Жозеф (1809—1865) — френски дребнобуржоазен политически деец, икономист, социолог и философ. Един от основоположниците на анархизма. Лично се е познавал е Херцен и Бакунин, Михаил Александрович (1814—1876) — руски революционер-народник, един от идеолозите на анархизма. — Бел. С.Б.

6

… *когато стане пълнолетен*… — Според руското законодателство на 21 година. — Бел. С.Б.

7

… *въпрос за църковния съд*. — Въпросът за преустройството на църковния съд възниква през 1864 г. във връзка със съдебната реформа. — Бел. С.Б.

8

Би трябвало да ги измислят (фр.); Иронична перифраза на известното изказване на Волтер: „Ако Бог не съществуваше, би трябвало да го измислят“ (Волтер, Послания, CXI). — Бел. С.Б.

9

Както един французин описва ада… — Леко преиначени стихове от пародията на „Енеида“, шеста песен, написана от Клод, Шарл и Никола Перо и Борен. — Бел. С.Б.

10

„Видях сянка на кочияш, която със сянка на четка чистеше сянката на карета“ (фр.)

11

Апостол Тома заявил, че няма да повярва, преди да види… — Йоан 20; 19—29. — Бел. С.Б.

12

… *въпрос за Вавилонската кула…* — Вавилонската кула като символ на атеистичното устройство на света често се среща в творчеството на Достоевски от 1870-те години. От библейското предание за произхода на различните езици и народи (Битие 11; 1—9) Достоевски извежда на преден план мотива за дързостта на хората, решили да стигнат небесата без волята и желанието на Бога. — (Бел. С.Б.)

13

Казано е: „Раздай всичко…“ — Матей 19; 21, Марко 10; 21, Лука 18; 22. — Бел. С.Б.

14

… подир покоряването на Константинопол… — Константинопол — от 330 г. столица на Византия, превзет от турския султан Мохамед II през 1453 г. и превърнат в столица на Османската империя (до 1923). — Бел. С.Б.

15

Паисий Величковски — Величковски, Пьотър Иванович, 1722—1794 — руски православен деец, странствувал в много манастири и живял в Атон. — Бел С.Б

16

… в един знаменит скит, Козелска Оптина. — Известен на времето манастир в Калужка губерния, Козелска околия, основан според преданията още през 14 в. (Оптина Введенская Макариева пустошь). — Бел. С.Б.

17

Оглашени, излезте! — Оглашен — който не е възприел напълно христовата вяра. — Бел. С.Б.

18

… един от нашите съвременни иноци… — Според А. Г. Достоевска, това е инокът Парфений (Пьотър Агеев, 1807—1878), автор на „Сказание о странствии и путешествии по России, Молдавии, Турции и Святой Земле…“. — Бел. С.Б.

19

… *очакваха дори незабавни чудеса…* — Характерен завършек на житията — след смъртта на светеца обикновено се случва чудо. — Бел. С.Б.

20

„Кой ме е поставил да ви съдя или деля?“ — Лука, 12; 14. — Бел. С.Б.

21

Съвършен рицар! (фр.).

рицар (фр.).

23

Вие самият виждали ли сте фон Зон? — Делото за убийството на фон Зон се разглежда през март 1870 г. в С.-Петербургския окръжен съд. Примамват го в един вертеп в центъра на Петербург, отравят го, зверски го убиват и го ограбват. По време на убийството, в което се използували „каиш, одеяло, ютии“, една от съучастниците „сяда пред фортепианото, тропа с ръце и крака и заглушава стоновете на нещастната жертва“ (според по-късните думи на нейния адвокат). — Бел. С.Б.

24

… и биел с тояга дори дамския пол. — По всяка вероятност Достоевски използува някои факти от животописа на стареца Даниил, включен в книгата на Парфений „Сказание о странствии…“ — Бел. С.Б.

25

… *много преди разкола*. — Разкол (старообрядство, староверие) — течение в руската църква, появило се в средата на 17 в. като протест срещу нововъведенията на патриарх Никон (1605—1981): промени в някои църковни обичаи и в църковните книги. — Бел. С.Б.

26

Скърбяща Богородица (лат.)

27

„Господин изправник, бъдете, така да се каже, наш Направник.“ — Изправник — полицейски началник. Е. Ф. Направник (1839—1916) — руски композитор. — Бел. С.Б.

28

„Вашата съпруга е много докачлива“ (…) „А вие закачали ли сте я?“ — В оригинала: „Ваша супруга щекотливая женщина-с“ (…). „А вы е? щекотали?“ — Бел. С.Б.

29

… как Дидерот философът се явил при митрополит Платон по времето на императрица Екатерина? — Дени Дидро (1713—1784), френски писател и философ-материалист. Платон (Пьотър Егорович Левшин, 1737—1812) — московски митрополит, известен проповедник, църковен писател и деец, вероучител на престолонаследника (бъдещия император Павел I) по времето на Екатерина II. Срещата между Дидро и Платон, пародирана тук от героя, е описана от И. М. Снегирьов в неговата биография на Платон: Дидро, пристигнал в двореца, за да бъде назначен за възпитател на престолонаследника, понечил да се присмее на Платон с думите: „Знаете ли, свети отче, философът Дидро казва, че няма бог?“ — „Това е казано още преди него“ — отвърнал скромно вероучителят. — „Кога и от кого?“ — нетърпеливо попитал софистът. — „От пророк Давид — потвърдил Платон. — Рече безумен в сърце си: няма бог, а ти с уста го произнасяш.“ — Бел. С.Б.

30

„Рече безумец в сърце си: няма Бог!“ — Псалтир, Псалом 13; 1, Псалом 52; 1. — Бел. С.Б.

31

Онзи, както си стоял, му се строполил в нозете: „Вярвам, вика, и кръщението приемам.“ И тогава го кръстили на място. Княгиня Дашкова му станала кръстница, а Потьомкин кръстник… — Пародия на житията, в голяма част от които езичниците изключително лесно се превръщат в християни благодарение чудесата на светците. Е. Р. Дашкова (1743—1810) — една от най-близките помощнички на Екатерина II в дворцовия преврат през 1762 г., президент на Руската академия по време на нейното царствуване. Г. А. Потьомкин (1739—1791) — руски военен и държавен деец, фаворит на Екатерина II. — Бел. С.Б.

32

Блажена е утробата, която те е носила, и гърдите, от които си сукал; гърдите особено! — Героят опошлява евангелския текст (Лука, 11; 27—28: „А когато Той говореше това, една жена издигна глас от народа и му рече: блажена е утробата, която те е носила, и гърдите, от които си сукал! А Той рече: да, но блажени са и тия, които слушат словото Божие и го пазят.“) — Бел. С.Б.

33

Учителю! (…) Какво да направя, за да наследя вечен живот? — Вж. Лука 10; 25, Марко 10; 17, Матей 19; 16 и др. — думи, отправени в евангелските текстове (неточен цитат) към Христос. — Бел. С.Б.

34

Воистине, лъжа съм и баща на лъжата! Впрочем май не беше баща на лъжата, все бъркам текстовете, но дори син на лъжата да е, и това стига. — Ср. Йоан 8; 44: „Ваш баща е дяволът (…). Той си беше открай човекоубиец и не устоя в истината, понеже в него няма истина. Кога говори лъжа, своето говори, защото е лъжец и баща на лъжата.“ — Бел. С.Б.

35

… това, дето се разказвало някъде в Чети-Минеите за някакъв светия-чудотворец, измъчван за вярата, и когато най-накрая му отрязали главата, той станал, вдигнал главата си и „любезно я целувал“… — Чети-Минеи (Четьи-Минеи) — църковно-религиозни сборници с животописи на светците, сказания и поучения. Светецът, за когото говори Фьодор Павлович, не е православен, а католически — Дионисий Парижки; за него Волтер в своите „Обяснения“ към „Орлеанската дева“, където Дионисий (Денис) е действуващ персонаж, пише: „Кардинал Полиняк, преразказвайки тази история на маркиза дю ???, добавил, че за Денис било трудно да носи главата си само в началото, на което въпросната дама му отвърнала: «Разбира се, в подобни случаи само първата крачка е трудна.»“ (Вольтер, Орлеанская девственница. Магомет. Философские повести. „Б-ка всемирной литературы“, М., 1971, стр. 244). — Бел. С.Б.

36

Част от свещеническите одежди, която при служба се надява на шията (гр.)

37

… още само три месеца и щеше да направи три годинки. — Според А. Г. Достоевска — отражение на състоянието на Достоевски след смъртта на сина им Альоша, ненавършил 3 години, през 1878 г. Същата година е започнат романът. — Бел. С.Б.

38

„Рахил плаче за децата си и не може да се утеши за тях, защото ги няма.“ (…) И още дълго време ще ти е този велик майчин плач, но накрая ще ти се обърне в тиха радост и твоите горчиви сълзи ще бъдат само сълзи на тихо умиление и сърдечно очищение, дето от грехове спасява. — Ср. в Книга на пророк Йеремия: „… глас се чува в Рама, писък и горко ридание: Рахил плаче за децата си и не иска да се утеши за тях, защото ги няма“ (31; 15). „… И ще обърна скръбта им в радост, ще ги утеша и зарадвам след тяхната скръб.“ (31; 13). Също Матей 2; 18 и Йоан 16; 20. — Бел. С.Б.

39

На Алексей човека божи кръстено? — Житиен герой, който напуска близките си с цел подвижничество и спасение, а когато се връща в дома си, го чака тежко изпитание — в мирския живот да остане верен на Бога. „Популярен“ светец сред народа, простолюдието. Идеята за „примиряването“ и с мирския живот, и с Бога, темата за невинно страдащите деца като едно от изпитанията, потресли Алексей Карамазов в мирския живот, за „неизбирателната“, „неизключителната“ любов към всички като към ближни, за връщането при хората свързват главния (според замисъла) герой на романа, „ангелическия“ Альоша, със светеца Алексей човека божи. — Бел. С.Б.

40

А за един разкаян е по-голяма радост в небето, отколкото за десетина праведни — отдавна е казано. — Ср. Лука 15; 7: „Казвам ви, че тъй и на небесата повече радост ще има за един каещи се грешник, нежели за деветдесет и девет праведници, които нямат нужда от покаяние.“ — Бел. С.Б.

41

… и само „червеи ще ме ядат“, както прочетох у един писател. — Имат се пред вид думите на Базаров в „Бащи и деца“: „И аз намерих този последен мужик (…), зарад когото трябва да се трепя и който няма да ми каже дори «благодаря»… пък и за какво ли ми е неговото благодаря? Той ще живее в бяла къща, а аз ще храня червеите (…)“ — И. С. Тургенев, Събр. съч. в 12 тома, т.3, С, 1958, стр.272, превод Г. Константинов. — Бел. С.Б.

42

По въпроса за църковно-обществения съд (…) отговаря със статия на едно духовно лице… — Първообраз на „лицето“ е професор М. И. Горчаков от Петербургския университет, автор на статията „Научная постановка церковно-судного права“ в книгата „Сборник государственных знаний“, т.II, 1875. Горчаков се опитва да помири „държавниците“ и „църковниците“, като неволно се озовава в лагера на първите въпреки симпатията си към вторите. В по-нататъшния разговор на Иван и отец Йосиф почти дословно се цитират някои от положенията в статията на Горчаков. — Бел. С.Б.

43

Най-чистопробно ултрамонтанство! (…) Е, че ние нямаме и планини! — Игра на думи: от лат. ultra-montanus — букв. „презпланинство“, т.е. „през планините насочено към Рим“ — течение в католическата църква, възникнало през 15 в., чиито поддръжници, крайни привърженици на папството и папската светска власт, се обявяват за пълно подчиняване църквата на папата; особено разпространено през 19 в. като реакционно противопоставяне на революционното движение. — Бел. С.Б.

44

В Светото Евангелие думите „не от тоя свят“ не са употребени в този смисъл. — Имат се пред вид думите, отправени към Пилат: „Исус отговори: Моето царство не е от този свят: ако беше царството ми от този свят, моите слуги щяха да се борят, за да не бъда предаден на иудеите; но сега царството ми не е оттук.“ (Йоан 18; 36) — Бел. С.Б.

45

А църквата е наистина царство и е определена да царува и в края си трябва да стане едно царство над цялата земя безспорно — за което имаме обетование… — Ср.: „И в дните на ония царства Бог Небесний ще въздигне царство, което вовеки не ще се разруши, и това царство няма да бъде предадено на друг народ; то ще съкруши и разруши всички царства, а само ще стои вечно…“ — Книга на пророк Даниил 2; 44. — Бел. С.Б.

46

А когато римската езическа държава е пожелала да стане християнска (…), останала същата езическа държава в извънредно много от дейностите си. — Християнството се превръща в държавна религия на Римската империя в началото на IV в. През 325 г. император Константин I свиква първия (Никейски) вселенски събор, на който се създава Символът на вярата — сборник от догматите на християнската религия — и се формира съюзът на църквата с държавната, светската власт: императорът се признава за глава на църквата, земен представител на Христос. В черновите на романа Достоевски записва: „Държавното и езическото — това е все едно.“ — Бел. С.Б.

47

И няма що да се смущаваме от времената и годините… — Ср. Деяния на светите Апостоли 1; 7—8: „… не се пада вам да знаете времената или годините, които Отецът е положил в своя власт; но ще приемете сила, кога слезе върху ви Дух Светии…“ — Бел. С.Б.

48

… *може би е близо, при вратата.* — Ср.: „… тъй и вие, кога видите всичко това, знайте, че е близо, при вратата.“ (Матей 24; 33, също Марко 13; 29) — Бел. С.Б.

49

Григорий VII — римски папа през 1073—1085 г., поддръжник на идеята за пълна самостоятелност и безграничност на папската власт и за превъзходството на църквата над държавата. — Бел. С.Б.

50

Това е третото дяволско изкушение! — Става дума за третия (съгласно Матей 4; 8—10) опит за изкушаваме на Христос със слава и власт: „Пак го завежда дяволът на твърде висока планина и му показва всички царства на света и тяхната слава, и му дума: всичко това ще ти дам, ако паднеш и ми се поклониш. Тогава Исус му казва: Махни се от мен, сатана! Защото писано е: «Господу Богу твоему ще се поклониш и нему едному ще служиш.»“ — Бел. С.Б.

51

В Париж (…) наскоро след Декемврийския преврат… — Превратът, извършен от Луи Наполеон Бонапарт на 2 декември 1851 г. — Бел. С.Б.

52

„… да мисли за онова, що е горе, и да търси небесното, защото нашето живелище е на небесата.“ — Думите на стареца обединяват места от Послание на св. ап. Павел до Филипини и Послание на св. ап. Павел до Колосяни. — Бел. С.Б.

53

… *двамата от „Разбойници“ на Щилер* — Още от дете потресен от тази трагедия, Достоевски нееднократно се връща към нея, особено в този роман. Тук Фьодор Павлович сравнява Иван с благородния Карл Моор, а Дмитрий — с коварния Франц Моор. Както става ясно по-късно, той се заблуждава — именно Иван подобно на Франц Моор изиграва предателска роля спрямо баща си и брат си. — Бел. С.Б.

54

Владетел граф фон Моор (нем.).

55

…и съм присвоил баш толкова… — В оригинала: „взял баш на баш“ (от тюрк. — „точно толкова“); в подготвителните материали за романа с авторски превод: „сто на сто“. — Бел. С.Б.

56

„Ана с мечове“ на шията — Орденът „Св. Ана“, учреден през 1735 г. и включен в руските ордени по времето на Павел I (1797 г.) От 1855 г. орденът, подобно на други ордени за военни заслуги, се допълва с два кръстосани меча. Само първата от четирите му степени, давана извънредно рядко, представлява особено висока награда. — Бел. С.Б.

57

… *през кърпа!* — В „Коварство и любов“ на Шилер младия и благороден Фердинанд обявява дуел на съперника си, страхливия хофмаршал, като му подава пистолет и кърпата на Луиза. Комизмът на ситуацията е в това, че Фьодор Павлович се вживява в ролята на Фердинанд, докато за Митя предоставя ролята на неговия стар съперник. — Бел. С.Б.

58

Тя може на младини да е паднала, смазана от средата… — Достоевски е противник на теорията, според която човек е продукт на социалната среда и обстоятелствата. Тази теория е неприемлива за Достоевски, тъй като тя снема от човека всякаква отговорност — вместо нея топ проповядва вината на всеки пред всички и за всички. — Бел. С.Б.

59

… *но тя „много обикна“*… — Опошляват се евангелските думи: „Затова казвам ти: прощават й се многото грехове, задето много обикна; а комуто малко се прощава, той малко обича.“ (Лука 7; 47). — Бел. С.Б.

60

… по месецослова ще ви докажа… — Месецослов (святцы) — списък с имената на християнските светци и църковните празници в календарен ред. По месецослова не може да се докаже роднинство. — Бел. С.Б.

61

Благоглупости — словообразование на М. Е. Салтиков-Шчедрин. — Бел. С.Б.

62

… макар че винаги сядаш между два стола… — Думи, с които Салтиков-Шчедрин характеризира позицията на Достоевски и на редакцията на „Время“ в полемичната си статия „Тревоги «Времени»“ (1863). — Бел. С.Б.

63

… докато не вдигна голяма къща в Петербург (…) а другите етажи да напълня с наематели. — Достоевски нееднократно се връща към темата за литераторите, които се замогват от литературни занимания. — Бел. С.Б.

64

Десерт от сметана или бадемово мляко, захар и желатин (фр.).

65

… *знаете ли какво е фон Зон?* — Делото за убийството на фон Зон се разглежда през март 1870 г. в С.-Петербургския окръжен съд. Примамват го в един вертеп в центъра на Петербург, отравят го, зверски го убиват и го ограбват. По време на убийството, в което се използували „каиш, одеяло, ютии“, една от съучастниците „сяда пред фортепианото, тропа с ръце и крака и заглушава стоновете на нещастната жертва“ (според по-късните думи на нейния адвокат). — Бел. С.Б.

Повече благородство, отколкото искреност (фр).

67

Повече искреност, отколкото благородство (фр.).

68

Благородство (фр.).

69

Хлист — член на мистична секта, възникнала в Русия през 17 в. Учение, според което всеки може да бъде обожествен, да се обяви за Христос, ако е достигнал висшата, според хлистовските понятия, степен на нравствено съвършенство — т.нар. тайнствено възкресение. Характерно за тях е самобичуването, оттам и името на сектата („хлист“ — камшик). — Бел. С.Б.

„Целувки по устата, мечове в гърдите!“ — „Разбойници“, 4 д., 2 сц. (прев. Жана Николова-Гълъбова): „Човеци, човеци! Лукави, лицемерни крокодилски изчадия! Очите им са вода! Сърцата им са желязо! Целувки по устните! Мечове в гърдите!“ (Фр. Шилер, Избрани творби, НК, с. 1983) — Бел. С.Б.

71

Вие на седем събора ме проклехте… — От вселенските събори (сбирки на висшето духовенство на християнската църква) православната църква признава само първите седем, състояли се преди разделянето на църквите (1054 г.). На почти всеки от тези събори някой е бил осъждан и прокълван. — Бел. С.Б.

72

Е-е-е, вознепщехами и прочие галиматии! Непщуйте си, отци, пък аз си отивам. — Непщевати (ц.-сл.) — мисля, предполагам, разсъждавам. — Бел. С.Б.

73

Мамуровка — къпинова ракия. — Бел. С.Б.

74

Почнаха „Во лузях“… — Т.е. „в лугах“ — „В ливадите“, народна танцова песен. — Бел. С.Б.

75

…*подкара „руската“*… — народен танц. — Бел. С.Б.

76

Обичаше Книгата на Йов, беше намерил отнякъде препис от словата и проповедите на „богоносния отец наш Исаака Сирина“… — Книга на Йов е една от любимите библейски книги на Достоевски: „Чета Книгата на Йов и изпадам в болезнен възторг: зарязвам четенето и цял час кръстосвам стаята, едва не плача (…). Тази книга, Аня — колко странно, — е една от първите, които са ме поразявали в живота, аз бях тогава още дете!“ (из писмо до А. Г. Достоевска, юни 1875 г.) Исаак Сирин (Сирианин) — християнски подвижник и писател от 7 в. За първи път преведен от Паисий Величковски. — Бел. С.Б.

77

… *възрастен и почтен статски съветник*… — Статски съветник — един от гражданските чинове в Русия, V клас. (Подробно за званията, чиновете и класовете в Русия вж. бел. на Венцел Райчев в т.7, стр.636 от наст. издание.) — Бел. С.Б.

Не вярвай на фантоми — от фр. — призрак, видение. Тук: не вярвай на очите си. — Бел. С.Б.

79

Не вярвай на тълпата празна… — От стихотворението на Некрасов „Когато аз от заблуждение…“, цитирано също в „Село Степанчиково“ и „Записки от подземието“. — Бел. С.Б.

Бъди, човече, благороден! — Гьоте, „Божественото“, прев. Цв. Стоянов. — Бел. С.Б.

81

Към радостта! (нем.).

82

И Силен червенобузест… — А. Н. Майков, „Барелефът“, прев. Цв. Стоянов. Силен — спътник на Бакх. — Бел. С.Б.

83

Крил се пещерният жител… — Шилер, „Елевзински празник“, II, III и IV строфи.

84

И от низостта обидна… — VII строфа. Превод Цв. Стоянов. — Бел. С.Б.

85

„но нека и аз да целувам края на дългата дреха, в която е пременен Богът мой.“ — По стихотворението на Гьоте „Граници на човешкото“:

… целувам му края
на дългата дреха
с трепет детински
в своята гръд.

(Превод Ат. Далчев и Ч. Щишманов.)

Бел. С.Б.

86

Тъй творението Божие… — Шилер, Към радостта — VII, V строфи. Превод Цв. Стоянов. — Бел. С.Б.

87

… *полдекоковски цветенца*… — Пол дьо Кок (1793—1871), френски романист. (Вж. т.1, стр.482, т.7, стр.625.) — Бел. С.Б.

88

Прапоршчик — най-ниският офицерски чин в Русия. — Бел. С.Б.

89

Бурбон — груб, неук човек; първоначално — наименование на офицерите, издигнали се от обикновени войници; думата е образувана по името на Бурбоните — френска кралска династия. — Бел. С.Б.

90

Шабскапитан — един от младшите офицерски чинове, среден между поручик и капитан. — Бел. С.Б.

91

Мокрое — разпространено наименование на руски села и махали. — Бел. С.Б.

92

… и ще ми измъкне душата от ада… — Ср. с молитвата на пророк Йона: „И рекох: отхвърлен съм от твоите очи; обаче пак ще видя светия ти храм. Обхванаха ме водите на душата ми, бездна ме заключи (…). До планинските основи слязох, земята със своите затвори ме навеки затвори, но ти, Господи Боже мой, ще изведеш душата ми из ада.“ (Книга на пророк Йона 2; 5—10) Библейският паралел загатва за настоящите и бъдещите страдания на героя. — Бел. С.Б.

93

Чермашня — село в Тулска губерния, купено през 1832 г. от родителите на Достоевски. — Бел. С.Б.

94

Нашата Валаамова ослица проговори… — Според библейския разказ ослицата на Валаам, изпратен от моавитския цар да прокълне израелския народ, видяла „Ангела Господен, застанал на пътя с гол меч в ръка“, който й преградил пътя, „Разгневи се Валаам и начена да бие ослицата с тояга. Тогава Господ отвори устата на ослицата и тя продума на Валаам: какво ти сторих, та ме биеш ето вече трети път?“ (Числа, 22; 23—28). — Бел. С.Б.

95

… ами си се пръкнал от банска храчка… — В бележника на Достоевски от 1876—1877 г. този израз е записан като ругателство на каторжниците, означаващо незаконен произход. Тук авторът реализира метафората: Смердяков действително е роден в банята. — Бел. С.Б.

96

Господ-Бог създал светлината първия ден, а слънцето, месечината и звездите — на четвъртия ден. Откъде е сияла светлината първия ден? — Въпросът е заимствуван от „Луцидариус“ („Просветител“), апокрифна книга, преведена на руски по всяка вероятност от немски и състояща се от въпроси на ученика и отговори на учителя. В случая отговорът на учителя е, че Бог е сътворил светъл облак, от който е дошло просветление. — Бел. С.Б.

97

„Вечери в селцето край Диканка“ — първият сборник повести на Гогол, издаден 1831—1832 г. — Бел. С.Б.

„Всеобщата история“ на Смарагдов. — Става дума за учебника на С. Н. Смарагдов „Краткое начертание всеобщей истории для первоначалных училищ“ (1845 г.). — Бел. С.Б.

99

Живописецът Крамской… — И. Н. Крамской (1837— 1887) — руски художник передвижник. — Бел. С.Б.

100

Спор, разногласие по научен или верски въпрос (лат.).

101

… казано е в писанието, че ако имате вяра, макар и колкото най-малко зрънце… — Евангелие от Матей 17; 20, 21; 21. — Бел. С.Б.

102

С каквато мярка мериш, с такава ще ти се отмери. — Често цитирани в романа думи на Христос: „Не съдете и няма да бъдете съдени; не осъждайте и няма да бъдете осъждани; прощавайте и простени ще бъдете; давайте и ще ви се даде: мярка добра, натъпкана, стърсена и препълнена ще изсипят в пазвата ви; защото с каквато мярка мерите, с такава ще ви се отмери.“ (Лука 6; 37—38. Също Матей, Марко.) — Бел. С.Б.

103

Всичко това е свинство (фр.).

104

Тук се чувствува Пирон (фр.) — Алексис Пирон (1689— 1773), френски поет и драматург. С първите си произведения си спечелва славата на непристоен писател, приписват му се остроумни и злобни епиграми; по-късно пише религиозна поезия, но старата му слава става пречка в избирането му за член на Академията (вж. стр. 448). — Бел. С.Б.

105

Вярвам (лат.).

106

Има в него нещо мефистофелско или по-право — от „Герой на нашето време“… Арбенин или как беше… — Арбенин е герой на Лермонтов от драмата „Маскарад“. Фьодор Павлович го бърка с Печорин. — Бел. С.Б.

107

„*Изатонвах се, вика…*“ — словообразувание от думата Атон (вж. по-горе „изфонзони“ — от фон Зон, стр. 96). — Бел. С.Б.

108

От фр. — грозни жени.

109

От фр. — старите моми.

… *особено Богородичните празници спазваше…* — Т.е. празниците, посветени на Богородица: Рождество на Пресвета Богородица (Малка Богородица), 8 септ.; Въведение Богородично, 21 ноември; Благовещение (Благовец), 25 март; Покров на Пресвета Богородица, 1 окт.; Успение на Пресвета Богородица (Голяма Богородица), 15 авг. — Бел. С.Б.

111

Той ме дръзна… — В оригинала: „он меня дерзнул“ — записало в Сибирската тетрадка на Достоевски (№243). — Бел. С.Б.

112

Един гад ще изяде друга гадина… — Неприемливо за Достоевски историко-социологическо вулгаризиране на биологичната Дарвинова теория за борбата за съществуване, характерно за мнозина естественици през 1870-те години (Иван е естественик, както е посочено в началото на романа, част първа, книга първа, III). — Бел. С.Б.

113

Кесията или живота! — Шилер, „Разбойници“ (първо действие, втора сцена). В оригинала на френски: „La bourse ou la vie!“ — Бел. С.Б.

114

От лат. — фатална, демонична жена.

115

Това е цяло откритие на всичките четири посоки на света, на петте тоест! — Митя бърка посоките с частите на света, които през 19. в. се смятат за пет, без Антарктида, която макар и открита през 20-те години на миналия век, не се е считала за отделна част на света. (Вж. също бел. към стр. 487) — Бел. С.Б.

Велики пост — Велики пости, Четиринадесетница — седемседмичен пост от Сирница до Великден (Света Пасха). *Страстна седмица* (Страстна неделя) — последната седмица на поста преди Великден. *Велики четвъртък, Велики петък, Велика събота* — последните дни на Страстната седмица; символиката на тези дни е свързана с евангелските разкази за страданията и смъртта на Исус. *Света петдесетница* — осма неделя (седмица) след Пасха. — Бел. С.Б.

117

… *в духа и славата на Илия*… — „… и ще върви пред него в духа и силата на Илия, за да обърне сърцата на бащите към чедата, и непокорните към разума на праведните…“ (Лука 1; 17) — Бел. С.Б.

118

… *и вратата адови няма да му надвият.* — (Матей 16; 18.) — Бел. С.Б.

119

… *те са прах, който се е вдигнал*… — Вж. Псалтир .пс.1; 4—5, за нечестивците: „Те са като прах, ЩО вятърът измита (от земното лице) …“ — Бел. С.Б.

Калугер с гарнитурови гащи! — Гарнитурови — изопачено (от фр. гродетур) — от лек копринен плат. — Бел. С.Б.

121

Това е потресаващо (фр.).

122

Den Dank, Dame, begehr ich nicht…, „От вашето сърце не искам вече дар“ (нем.} — Цитат от баладата на Шилер „Ръкавицата“. (Прев. Ст. Бакърджиев.) — Бел. С.Б.

123

… *две пъстри банкноти.* — Т.е. по 100 рубли (от руски — „радужные“, поради цвета им. Вж. също т. 1, стр. 483, бел. към стр. 110). — Бел. С.Б.

124

… защото от втората половина на живота си почнах да говоря със словоерси. — Става дума за някогашното лакейско-угодническо „—с“, прибавяно в края на думите като израз на особена почит към събеседника по старите названия на буквите „с“ (слово) и „ъ“ (ер). — Бел. С.Б.

125

И нищо в цялата природа… — „Демон“, Пушкин. — Бел. С.Б.

126

… *господин Черномазов*… — „Грешката“ на героинята подсказва и разшифрова произхода на името Карамазов: от „кара“ (тюрк.) — черен. — Бел. С.Б.

127

За и против (лат.).

128

Сега съм като Фамусов в последната сцена… — Т.е. в края на комедията на А. С. Грибоедов „Горко на умния“, където действието също се разиграва на стълбите. — Бел. С.Б.

129

… *си й разтворил утробата.* — Този характерен библейски израз (напр. Изход 13; 2, 13; 12, 34; 19 и др.) цели да подскаже колко е „начетен“ Григорий в духовната литература. — Бел. С.Б.

130

Дванайсета година е станало великото нашествие на императора Наполеон Французки Първи, баща на сегашния… — Наполеон III, за когото говори Смердяков, е син не на Наполеон I, а на неговия брат, крал на Холандия. — Бел. С.Б.

131

… *скъпи ми са нежните листенца…* — В оригинала „клейкие листочки“, скрит цитат от Пушкин („Ще дуют холодные ветри…“). — Бел. С.Б.

132

Публично изповядване на вярата (фр.).

133

… *„отсянка на благородство“*… — Неточен цитат от епиграмата на Пушкин „Сказали раз царю, что наконец…“. — Бел. С.Б.

134

Да не съм пазач на брата си Дмитрий? — (Вж. също думите на Смердяков за Дмитрий на стр. 238) — Каиновият отговор на въпроса на Господа за убития Авел: „И рече Господ (Бог) на Каина: де е брат ти Авел? Той отговори: не зная; нима съм пазач на брата си?“ (Битие 4; 9) — Бел. С.Б.

135

Како веруеши… — Въпрос при посвещаване във висш духовнически сан, в отговор на който посвещаваният чете Символ на вярата — кратка формула на християнското вероучение. — Бел. С.Б.

136

… Вярвам в Словото (…), което самото „бе к Богу“ и което самото е Бог… — „В начало беше Словото, и Словото беше у Бога, и Бог беше Словото.“ (Евангелие от Йоан 1; 1) — Бел. С.Б.

137

Св. Йоан Милостиви (VI—VII в.). — Патриарх Александрийски, чествуван от църквата на 12 ноември. Епизодът, разказан от Иван, е взет от „Легенда за св. Юлиан Милостиви“ на Флобер. — Бел. С.Б.

138

Епитимия — наказание, наложено от духовната власт на духовно лице — напр. постене, лишаване от причастие и подобни. — Бел. С.Б.

139

Шом и те страдат на земята така ужасно, страдат, разбира се, заради своите бащи, които са изяли ябълката… — Иван се противопоставя на учението на църквата, според което децата страдат поради общата човешка греховност (за наказание поради първородния грях). — Бел. С.Б.

140

… как турците и черкезите там при тях, в България, повсеместно злодействували… — Достоевски се спира на тези факти (и изобщо на източния въпрос) нееднократно в „Дневник на писателя“. — Бел. С.Б.

141

Ама ти чудно можеш да преобръщаш думичките, както казва Полоний в „Хамлет“… — Ср. Полоний към Офелия (1 д., 3 сц): „И тъй, не слушай клетвите му, дъще, не са те, както външно се представят…“ (Превод В. Петров.) — Бел. С.Б.

142

Некрасов има едно стихотворение… — „До сумерек“ из цикъла „О погоде. Уличные впечатления“. — Бел. С.Б.

143

И ето, интелигентен, образован господин и неговата госпожа… — Става дума за процеса на С. Л. Кронеберг (Кроненберг) с адвокат В. Д. Спасович. — Бел. С.Б.

144

Малко момиченце, петгодишно, го намразили баща му и майка му… — Процесът срещу Евгения и Александър Брунст, чужди поданици, обвинени в изтезание на петгодишната си дъщеря. — Бел. С.Б.

145

… *и да живее освободителят на народа!* — Александър II, (бълг. „Цар Освободител“), отменил крепостното право (1861 г.). — Бел. С.Б.

146

Схимник — монах, дал обет да изпълнява схима, т.е. най-висшата монашеска степен, при която се изискват големи ограничения и пълно отричане от света. Альоша не е схимник, той дори не е монах. — Бел. С.Б.

147

… даден им е бил рай, те поискали свобода и похитили огъня от небесата… — Тук са обединени библейската легенда за грехопадението на първите хора и изгонването им от рая и античният мит за титана Прометей, похитил божествения огън, за да го даде на хората, заради което Зевс наказал и него, и хората. — Бел. С.Б.

148

… *как сърната ще легне до лъва*… — В Книга на пророк Исай се говори за времената, когато „вълк и агне ще пасат заедно, и лъвът ще яде слама като вол…“ (65; 25, също 11; 6) — Бел. С.Б.

149

„Прав си ти, Господи, защото се откриха твоите пътища!“ — Фразата е съставена от стихове от Апокалипсиса (Откровение на св. Йоан Богослов 15; 3—4, 16; 7, 19; 1—2) и от Псалтира (пс. 118; 137). — Бел. С.Б.

150

… *само най-почтително му връщам билета.* — Загатва се за стихотворението на Шилер „Резигнация“. — Бел. С.Б.

151

„Парижката света Богородица“ (фр.).

152

В „Notre Dame de Paris“ на Виктор Юго в чест на раждането на френския престолонаследник… — Иван е неточен: в началото на романа се говори за пристигането на „фламандските пратеници, упълномощени да сключат брака между престолонаследника и Маргарита Фламандска (…)“ (Превод Лилия Сталева.) — Бел. С.Б.

153

„Справедливата присъда на пресветата и всемилостива Дева Мария“ (фр.).

154

„*Ето ида скоро*“ — Откровение на св. Йоан Богослов, 3; 11, 22; 7, 12, 20. — Бел. С.Б.

155

„За оня ден и час не знае нито синът, само отецът ми небесен“… — Марко 13; 32, също Матей 24; 36. — Бел. С.Б.

156

Вярвай в себе, не поглеждай… — Шилер, „Копнеж“, прев. Ст. Бакърджиев.

157

Точно тогава на север, в Германия, се появила страшна нова ерес. — Става дума за Реформацията, антифеодално движение, превърнало се в борба с католическата църква и през 16 в. обхванало голяма част от западноевропейските страни. Достоевски, както и славянофилите, вижда Реформацията като непосредствено (макар и отрицателно) развитие на католицизма. — Бел. С.Б.

158

Огромна звезда, „подобна на светило“ (…) „падна върху водните извори и те се вгорчиха“. — Неточен цитат от Откровение на св. Йоан Богослов (8; 10—11). Същият апокалиптичен образ е използуван и в „Идиот“, (т.6, стр.300). — Бел. С.Б.

159

— *От кръстния товар съсипан…* — Ф. И. Тютчев „Эти бедные селенья…“ — Бел. С.Б.

160

С аутодафета великолепни… — Леко променени редове от поемата на А. И. Полежаев „Кориолан“. — Бел. С.Б.

161

… „*както светкавица от изтока дори до запада*“. — Матей 24; 27, Лука 17; 24. — Бел. С.Б.

162

Ad majorem gloriam Dei, „За по-голяма слава на Бога“ (лат.) — Девиз на йезуитския орден (от лат. Jesus — Исус), учреден от испанеца Игнаций Лойла (1491—1556) през 16 в. първоначално като реакция против Реформацията.

163

… *„Талита куми“ — „и въстà девица“*. — Става дума за възкресяването на дъщерята на началника на синагогата: „… и влиза там, дето лежеше детето. И като хвана детето за ръка, казва му: талита куми, което означава: момиче, тебе казвам, стани! Момичето веднага стана и начена да ходи…“ (Марко 5; 40—42, Лука 8; 52—55, Матей 23—25) — Бел. С.Б.

164

Въздухът „не трепва — лимонов аромат и дъх на лавър“ — Видоизменен цитат от „Каменният гост“ на Пушкин, прев. К. Павлов. — Бел. С.Б.

165

Едно вместо друго, неразбория (лат.).

166

„… *искам да ви направя свободни.*“ — Ср. Йоан: „и ще познаете истината, и истината ще ви направи свободни“ (8; 32). Също: Лука 4; 18. — Бел. С.Б.

167

… *ти ни даде правото да свързваме и да развързваме*… — Ср. „И каквото развържеш на земята, ще бъде развързано на небесата; и каквото развържеш на земята, ще бъде развързано на небесата.“ (Матей 16; 19) — Бел. С.Б.

168

… великият дух говорил с тебе в пустинята и на нас е предадено в книгите, че те бил «изкушавал» — Матей 4; 1—11, от Лука 4; 1 — 13. — Бел. С.Б.

169

«Кой прилича на този звяр, той ни даде огън от небесата!» — Става дама за апокалиптичния звяр, който трябва да се яви пред хората преди свършека на света и те ще му се поклонят, казвайки: «Кой прилича на тоя звяр и кой може да воюва с него?» (Откровение 13; 4) Пак там се предсказва появата на друг звяр, който «вършеше големи лични и огън сваляше от небето на земята пред човеците» (13; 13) — вж. при Достоевски: *«онези, дето ни обещаха огън от небесата, не ни го дадоха»* (пак там). — Бел. С.Б.

170

Вместо твърдия древен закон… — Т.е. вместо Стария завет, който най-детайлно регламентира живота на древните евреи, новият закон, законът на Христос, проповядва преди всичко обичта. — Бел. С.Б.

171

Великият ти пророк във видения и алегории казва, че видял всички участници в първото възкресение… — Става дума за Апокалипсиса (7; 4—8). — Бел. С.Б.

172

Ние отдавна не сме с тебе, а с него, вече осем века. — Т.е. от образуването на теократичната държава (с политическо господство на духовенството), благодарение на което главата на католическата църква — римският папа — придобива светска власт. — Бел. С.Б.

173

Великите завоеватели, тимуровците и чингисхановците… — Тимур (Тимур Ленк, Тамерлан), 1336—1405, тюрко-монголски пълководец, извършил над 20 големи военни похода и създал огромна държава със столица Самарканд. Чингис хан (Темучин), (1155—1227) — монголски; хан и пълководец, завладял обширни територии и създал огромна империя, която скоро след смъртта му се разпада. — Бел. С.Б.

174

… ще припълзи към нас звярът… — Вж. Откровение на св. Йоан Богослов (17; 3—7): «… и видях една жена да седи на червен звяр, който беше пълен с богохулни имена и имаше седем глави и десет рога. А жената беше облечена в багреница и червено, украсена със злато, драгоценни камъни и бисери; в ръка си държеше златна чаша, пълна с гнусотии и нечистота от блудството й; и на челото й бе написано името: тайна, Вавилон великий, майка на блудниците и на земните гнусотии.» В словото на Великия инквизитор тази апокалиптична блудница е заместена от него и съмишлениците му, т.е. от католическата църква. — Бел. С.Б.

175

Казано е, че ще бъде опозорена блудницата… — Пак там, 17; 15—16. — Бел. С.Б.

176

… *да се „допълни броят“*… — „А когато сне петия печат, видях поджертвеника душите на закланите за словото Божие (…) И всекиму от тях се дадоха бели дрехи и им се каза да починат още малко време, докле се допълни броят на съслужителите и братята им, които ще бъдат убити, както и те.“ (Пак там, 17; 9—11) — Бел. С.Б.

177

Аз казах (лат).

178

… *само едно стадо и един пастир*… — Йоан 10; 16. Ср. също: „Всяко царство, разделено на части една против друга, запустява; и всеки град или дом, разделен на части една против друга, няма да устои. И ако сатаната изгонва сатана, той се е разделил сам против себе си: тогава как ще устои царството му?“ (Матей 12; 25—26) — Бел. С.Б.

„*тъмните градски стъгди*“. — На стр. 262 — „жарките стъгди“. — Неточен цитат от стихотворението на Пушкин „Воспоминание“: „немите градски стъгди“. — Бел. С.Б.

180

Pater Seraphicus, „Ангелоподобен отец“ (лат.) — според някои изследователи Pater Seraphicus е от финалната сцена на Гьотевия Фауст. Това име в устата на Иван е израз на уважение към Зосима, негов противник. — Бел. С.Б.

181

…*като слугата Личарда.* — Личарда — персонаж от преводния рицарски роман „Повесть о Бове-королевиче“ (сказание за Бово д’Антон, създадени в средновековна Франция). Широко разпространен в Русия от средата на 16 век. — Бел. С.Б.

182

Поддьовка — мъжка дълга дреха, надиплена в кръста. — Бел. С.Б.

183

Кадетски корпус — средно учебно заведение за подготовка на офицери. — Бел. С.Б.

184

Имало един човек в земята Уц… — Началото на библейската Книга на Йов, преразказана тук. За отношението на Достоевски към тази книга — вж. бел. към стр. 101. — Бел. С.Б.

185

… За Авраам и Сара, за Исаак и Ребека и как Иаков отишъл при Лаван (…), как братята продали в робство родния си брат, милото момче Йосиф… — Битие, глави 11—50. — Бел. С.Б.

186

… че от неговия род, от Иуда, ще се яви великата надежда на света, неговият примирител и спасител. — Т.е. Христос (вж. завета на Иаков: „Скиптърът не ще се отнеме от Иуда и законодателят — от чреслата му, докле не дойде Примирителят, и нему ще се покоряват народите.“ — Битие 49; 10) — Бел. С.Б.

за прекрасната Естир и надменната Вастия… — В библейския разказ за двете жени на Артаксеркс първата, Вастия (слав. — Астин), от надменност не пожелала да се яви на царския пир и царят си избрал за жена кротката и разумна Естир (Книга Естир). — Бел. С.Б.

188

… *за пророка Йона е утробата на кита.* — Книга за пророк йона (вж. също бел. към стр. 676). — Бел. С.Б.

189

превращението на Савел… — Става дума за новозаветния разказ за Савел, ненавистник на „учениците на Господа“, който на път за Дамаск „чу глас, който му думаше: Савле, Савле, що ме гониш? А той отговори: кой си ти, господине? Господ каза: Аз съм Исус, когото ти гониш.“ (Деяния на светите Апостоли 9; 4—5) В Дамаск Савел веднага се покръства, а по-късно става апостол и приема името Павел (от лат. paulus — малък). — Бел. С.Б.

190

Мария Египтянката — Преподобна Мария Египетска (църк. празник — 1 април) — в младите си години блудница, тя чува случайно за християнското учение, отива с паломници в Йерусалим, приема християнската вяра и 47 години живее в пустинята с пост и молитви. Споменава се в много от творбите на Достоевски. — Бел. С.Б.

191

… как отишла веднъж една мечка при един велик светец… — Епизод от житието на Сергей Радонежки.

192

… „*за деня и часа, за месеца и годината*“… — Откровение на св. Йоан Богослов, 9; 15. — Бел. С.Б.

193

… *„страшно е да попадне човек в ръцете на живия Бог“*. — Послание на св. ап. Павел до евреите, 10; 31. — Бел. С.Б.

194

…„*проклет е гневът им, защото е жесток*“ — Думи от завета на Иаков, осъдил двама от синовете си, Симеон и Левий, за тяхната жестокост, когато коварно отмъстили за обезчестената си сестра Дина, убивайки Сихем, избивайки всички мъже в неговия град и разграбвайки самия град (Битие 49;7 и 34). — Бел. С.Б.

195

„Камъкът, който отхвърлиха зидарите, той стана глава на ъгъла.“ — Псалтир, пс. 117; 22. Вж. също Евангелие от Матей 21; 42. Често повтарящ се библейски стих в творбите на Достоевски и в този роман. — Бел. С.Б.

196

… *който вади нож, от нож ще погине.* — Матей 26; 52. — Бел. С.Б.

197

… *заради кротките и смирените ще се съкрати това.* — Матей 24; 22, Марко 13; 20. В цитираните евангелски текстове се говори не за кротките и смирените, а само за избраните. — Бел. С.Б.

198

… *правим нещо велико и красиво.* — „Величие и красота“ — понятия, които за Достоевски и други руски напредничави хора от миналия век най-вече се свързват с естетиката на Ф. Шилер. — Бел. С.Б.

199

… *вижда и лоното Авраамово…* — Лоното Авраамово — най-хубавото място в рая, където според християнските разбирания се успокояват във вечно блаженство душите на съвършените праведници. В евангелската притча за богатия и Лазар се разказва за сиромаха на име Лазар, който „струпав лежеше при вратата“ на един богаташ. Когато и двамата умрели, ангелите занесли сиромаха в лоното Авраамово, а богаташът бил занесен в ада „и като извика, рече: отче Аврааме, смили се над мене и прати Лазаря да намокри края на пръста си във вода и да ми разхлади езика, защото се мъча в тоя пламък. Авраам пък рече: чедо, спомни си, че ти получи вече доброто си приживе, а Лазар — злото; сега пък той тук се утешава, а ти се мъчиш…“ (Лука 16; 24—25) — Бел. С.Б.

200

При изнасяне на тялото (от килията в църквата и след опелото от църквата — на гробищата) на монаха и схимонаха се пеят стихирите „Как житейская сладость“. Ако починалият е йеросхимонах, пее се канонът „Помощник и покровител…“ (Бел. автора)

201

„И в третий ден брак бе в Кана Галилеи…“ — Кана Галилейска — градче в Галилея, където според Евангелието Христос извършва първото чудо: превръща водата във вино (Йоан 2; 1—5, 7—10). „На третия ден имаше сватба в Кана Галилейска и Исусовата майка беше там. Поканен беше на сватбата също Исус и учениците му. И като се привърши виното, казва Исусу майка му: вино нямат. Исус й казва: какво имаш ти с мене, жено? Още не е дошъл часът ми. Майка му рече на служителите: каквото ви каже, сторете.

Исус им казва: напълнете делвите с вода. И напълниха ги догоре. Тогава им казва: налейте сега и занесете на стария сват. И занесоха. А когато старият сват кусна от водата, що се бе превърнала на вино (и той не знаеше, отде е това вино, а служителите, които бяха донесли водата, знаеха), той повика младоженеца и му каза: всеки човек слага първом доброто вино и когато се понапият, тогава по-долното, а ти си запазил доброто вино досега.“ — Бел. С.Б.

202

„*Стига*“ — повест от Тургенев, пародирана в „Бесове“. — Бел. С.Б.

203

„*И ето мракът зашептя*“… — Леко променен цитат от „Руслан и Людмила“ на Пушкин: „В миг сякаш… мракът зашептя“ — прев. Любен Любенов. — Бел. С.Б.

204

… когато слънцето изплува, когато изплува вечно младият Феб, славейки и хвалейки Бога… — Тук са смесени различни мотиви: Феб е едно от имената на старогръцкия бог Аполон като божество на светлината; „славейки и хвалейки Бога“ — цитат от Лука 2,20 и други текстове в Светото писание. — Бел. С.Б.

205

Бил Мастрюк с одежди пищни, а сега лежи без нищо… — От народната историческа песен „Мастрюк Темрюкович“:

Мастрюк без памяти лежит,
Не слыхал как платье сняли, —
Был Мастрюк во всем,
стал Мастрюк ни в чем…

Бел. С.Б.

206

Женский нрав е лековерен… — Думи на „вдъхновения Одисей“ в стихотворението на Тютчев „Помен“ (Из Шилер). — Бел. С.Б.

207

Едно сказание последно и… — Неточен цитат от монолога на Пимен в Пушкиновия „Борис Годунов“:

Едно сказание последно още —
и свършена е мойта летопис.

(Прев. Христо Радевски).

Бел. С.Б.

208

Друга стая (полск.)

поиска (полск.)

Господинът не е виждал полски дами и говори небивалици.

211

Репликите на двамата шаржирани поляци в оригинала са на полски в диалога помежду им и на руско-полски в разговора с останалите. — Бел. С.Б.

212

Развейпрах (полск.)

213

Господинът е виждал в Полша селянки, а не дворянки (полск.)

214

Можеш да бъдеш сигурен (полск.)

215

Леля (от фр.)

216

… а и при Гогол всичко това е само в алегоричен вид… — Става дума за IV глава на „Мъртви души“. — Бел. С.Б.

217

„*Ти ли си, Боало…*“ — От стихотворението на Крилов „Эпиграмма на перевод поэмы «L’art poétique»“. — Бел. С.Б.

218

„Сафо си ти, а аз Фаон…“ — Епиграма на Батюшков „Мадригал новой Сафе“. — Бел. С.Б.

219

Почива тук Пирон, обикновен старик — не беше той дори академик. (фр.) — „Моята епитафия“, двустишие на френския поет Алексис Пирон (вж.бел. към стр.142). — Бел. С.Б.

220

… *за Росеюшка, старата бабичка…* — Намек за финалните редове на „Пропаст“ на И. А. Гончаров. — Бел. С.Б.

221

За Русия в границите до седемстотин седемдесет и втора година! — При първото разделяне на Полша през 1772 г. между Русия, Прусия и Австрия Русия получава източната част на Белорусия и католическата част на днешна Латвия; полските земи фактически се поделят между Австрия и Прусия. — Бел. С.Б.

222

Наистина (полск.).

223

Което кажеш, това ще стане (полск.).

Сядайте, господа! (полск.).

225

Хиляда (полск.).

226

Чест (полск.).

227

Двайсет и пет! (…) семпличка (…) на пе (…) — Термини от играта. — Бел. С.Б.

С какво мога да бъда полезен на господина? (полск.).

229

Довиждане, господине (полск.).

Още нещо да искаш? (полск.).

231

… „*ходи, къща, ходи,*“… — Често повтарящ се припев на руски частушки. — Бел. С.Б.

232

… това са им пролетните игри… — Народните празници след сирница (февруари), по-късно трансформирани в религиозни църковни обичаи, до голяма степен са свързани с езичеството и имат понякога „вакхически“ характер (посрещане на зората, кукери и пр.). (Вж. напр. Димитър Маринов, Избрани произведения, т.I, стр.495.) В случая само „неприличието“ на веселието напомня „пролетните игри“ — оргията в Мокрое е в края на август. — Бел. С.Б.

233

Саботиера — френски народен танц (от „сабо“). — Бел. С.Б.

234

Нека ме отмине тази страшна чаша! — Думи на Христос, преди да бъде разпнат (Марко 14; 36, Лука 22; 42, Матей 26; 39). — Бел. С.Б.

235

… *„като разпален въглен в душата“*… — „И въглен, яростно пламтящ, // положи в бедното ми тяло“ — Пушкин, „Пророк“ (прев. Ив. Теофилов) — едно от любимите Пушкинови стихотворения на Достоевски. — Бел. С.Б.

… запасен подполковник, преименуван в надворен съветник… — Надворен съветник, според Специалния указ (Табель о рангах) на Петър I от 1722 г., просъществувал до 1917 г. и съдържащ 14 класа, е граждански чин от VII клас (вж. по-подробно бел. в т.7, стр.636). — Бел. С.Б.

237

… онзи младеж (…), който уби търговеца Олсуфиев… — Става дума за процеса на осемнадесетгодишния Зайцев, който след предумишленото убийство с цел грабеж отишъл на фризьор, после в кръчмата, където почерпил свой приятел, като заявил, че „му се ще тази вечер да погуляе…“ От кръчмата заедно отишли в публичен дом. (в. „Голос“, 16 ян. 1879) По-нататък в романа още веднъж се споменава „случаят Зайцев“ (вж.бел. към стр.770), но в бележките към руското академично издание (т. 15) като жертва е посочен Красилников, 17-годишен, продавач в сарафница. — Бел. С.Б.

238

И аз самият съм поразен до епидермата… — „Неукият“ Митя отново (вж.бел. към стр.164) бърка: епидермис (епидерма) е най-горният, нечувствителен слой на кожата; използувайки тази чуждица, Митя очевидно иска да каже точно обратното. — Бел. С.Б.

239

„Търпи, смирявай се, мълчи“… — Неточен цитат от „Silentium!“ на Тютчев. — Бел. С.Б.

240

Стига, наистина, (фр.).

241

Край (фр.)

242

…*чиновник дванадесети клас*… — Един от най-ниските класове (вж.бел. към стр.476). — Бел. С.Б.

243

…и вятърът, „сух и остър“… — От стихотворението на Некрасов „Перед дождем“. — Бел. С.Б.

Деца, деца, о, колко са опасни вашите години. — Начало на баснята на И. Дмитриев „Петух, кот и мышонок“. — Бел. С.Б.

245

О, ние всички сме егоисти, Карамазов! — Намек за теорията на разумния егоизъм, развита от Чернишевски в романа „Какво да се прави?“ и популярна сред опозиционно настроената революционно-демократична младеж. — Бел. С.Б.

246

Ние сме се отдалечили от народа (…) Аз вярвам в народа и винаги ми е драго да му отдам справедливост… — Коля повтаря клишетата на демократичния и либералния печат от 1860-те години, като неволно ги пародира. — Бел. С.Б.

247

Задължително условие (лат.).

248

Знам, че сте мистик… — В целия по-нататъшен диалог между двамата герои много от разсъжденията на Коля пародийно повтарят пасажи от прочутото „Писмо до Н. В. Гогол“ на Белински, редове от негови статии, думи на Херцен, идеи на Чернишевски. — Бел. С.Б.

249

За жената — плетката (фр.).

250

Ше запомниш, сградата при моста Верижен… — Из стихотворението „Послание“, публикувано в „Полярная звезда“ (I част: „Из Петербурга в Москву“) и в „Колокол“ (II част: „Из Москвы в Петербург“). В близост до Верижния (Цепной) мост в Петербург се е намирало III Отделение на личната канцелария на негово императорско величество — орган за политическо разследване (вж. също бел. към стр.676). — Бел. С.Б.

251

… *при нашия голям камък…* — Камъкът, за който тук и понататък се говори, има символично значение — първият камък на бъдещата хармония, който ще бъде положен от Альоша и момчетата, негови ученици. — Бел. С.Б.

252

Ако те забравя, Йерусалиме… — Стих от Псалтира, пс. 136; 5—6: „При реките Вавилонски — там седяхме и плачехме, кога си спомняхме за Сион; на върбите, всред Вавилон, окачихме нашите арфи. Там нашите пленители искаха от нас песни, и нашите притеснители — веселие: попейте ни песни сионски. Как да пеем Господня песен, на чужда земя? Ако те забравя, Йерусалиме — нека ме забрави десницата ми; нека прилепне езикът ми о небцето, ако те не помня, ако не поставя Йерусалим начело на моето веселие.“ — Бел. С.Б.

253

— *Феня и майка й, готвачката на Грушенка…* — Също на стр.640. По-горе се казва, че Матрьона е баба, а не майка на Феня (стр. 366, 471). — Бел. С.Б.

254

Тази очарователна особа (фр).

255

Нали разбирате, този случай и ужасната смърт на вашия баща (фр.).

256

От фр. — чудовищно.

257

… *апокрифните евангелия*… — жизнеописания на Христос, които не се признават от църквата (Вж. напр. Стара българска литература, т.1, Апокрифи, С, 1981). — Бел. С.Б.

258

От гр. — етика.

259

… *Клод Бернар. Какво беше това?* — Клод Бернар (1813—1878) — френски естествоизпитател, физиолог и патолог; с позитивистки философски възгледи; придава особено значение на експеримента като път към точните знания; изследва общите принципи на централната нервна система. — Бел. С.Б.

За (мислите) не се спори (лат.).

261

… *до последния кодрант.* — Кодрант — дребна римска монета (според обяснение в Библията — равна на 1? стотинка). „Помирявай се с противника си скоро, докле си още на път с него към съдилището, за да не би някак противникът ти да те предаде на съдията, а съдията да те предаде на слугата и да бъдеш хвърлен в тъмница; истина ти казвам: няма да излезеш оттам, докле не върнеш и последния кодрант.“ (Матей 5; 23) — Бел. С.Б.

— … *Личарда верни*… — Герой, „любезен слуга“ от „Повесть о Бове-королевиче“ (вж.бел. за стр.285). — Бел. С.Б.

263

Под петдесетте (фр.).

Това е възхитително (фр.).

265

Това е благородно, това е прекрасно (фр.).

266

Това е рицарско (фр.).

267

(Сатана) съм и нищо човешко не ми е чуждо (лат.) — По известния стих от комедията на Теренций (ок. 185—59 г. пр.н.е.) „Самонаказващият се“: „Homo sum…“ — „Човек съм и нищо човешко не ми е чуждо.“ — Бел. С.Б.

268

Това е нещо ново, нали? (фр.).

269

…*във водата, що беше над твърда*… — Битие, 1; 7—8. — Бел. С.Б.

270

Що за идея (фр.).

271

… *Гатцук ще я отбележи в календара…* — А. Гатцук (1832—1891) — издател на вестник и годишни календари с илюстровани приложения. — Бел. С.Б.

272

… аз, вика, мога само дясната ноздра да ви излекувам, защото леви ноздри не лекувам… — По мотив от философската повест на Волтер „Задиг или Съдбата“. — Бел. С.Б.

273

Дяволът повече не съществува (фр.).

274

… *„зер и аз разни водевилчета“*… — Думи на Хлестаков от „Ревизор“ на Гогол (трето д., шеста к. Прев. Хр. Радевски). — Бел. С.Б.

275

Je pense dons je suis…, „Мисля, следователно съществувам“ (фр.) — афоризъм на френския философ Р. Декарт (1596—1650). — Бел. С.Б.

276

… нали и при нас има едно такова учреждение… — Споменатото по-горе III Отделение на личната канцелария на негово императорско величество (вж.бел. за стр.582). — Бел. С.Б.

277

„Отричал всичко: закони, съвест, вяра“ — думи на Репетилов от комедията на Грибоедов „Горко на умния“: „Отричах аз закони! Съвест! Вяра!“ (Прев. Хр. Радевски). — Бел. С.Б.

278

… и я смеси с душата на пророка Йона… — Става дума за „непослушанието“ на Йона, който по Божия повеля трябвало да отиде да проповядва в Ниневия, но решил „да побегне в Тарсис от лицето Господне…“ Бурята, която се вдигнала по време на неговото пътуване в кораба, утихнала едва когато Йона бил хвърлен в морето — „и заповяда Господ на един голям кит да глътне Йона; и биде Йона а утробата на тоя кит три дни и три нощи.“ (Книга на пророк Йона) — Бел. С.Б.

279

… *„светци-отшелници и деви непорочни“*… — Първият ред на стихотворение на Пушкин по молитвата на Ефрем Сирин (IV п.). Прев. Радой Ралин. — Бел. С.Б.

280

Ах, отче, това му доставя такова удоволствие, а на мене — толкова малко усилия! (фр.).

281

… *когато умрялото на кръста Слово…* — Словото в случая е Христос, разпнат между двамата разбойници. — Бел. С.Б.

282

… *един-едничък праведен Йов, с когото така зле ме бяха засегнали во време оно!* — За Йов вж.бел. към стр. 101, 307. — Бел. С.Б.

283

Ах, но това най-сетне е глупаво (фр.).

284

… *Лутеровата мастилница!* — Вождът на Реформацията в Германия Мартин Лутер (1483—1546) вярвал, че дяволът съществува — същият се явявал понякога в халюцинациите му като негов противник и опонент. Според едно по-късно апокрифно сказание дяволът му се явил, когато Лутер превеждал Библията, и тогава Лутер го замерил с мастилницата си. — Бел. С.Б.

285

Знаете ли, мосю, какво е времето? В такова време и куче не се оставя навън… (фр.).

286

Почти дванадесет. — Според древните вярвания в полунощ призраците изчезват и магиите се разрушават. — Бел. С.Б.

287

Отговорът на загадката е (фр.).

… и най-големият му син… — В същност става дума за Иван, който е средният син. „Трябва да отбележим, че Митя по възраст е най-голям, но в идеен план мястото му е между Иван и Альоша.“ Иван и Альоша са полюси. „И така, единият брат е атеист. Отчаяние. Другият — изцяло фанатик. Третият — бъдещото поколение, живата сила, новите хора.“ (Достоевский, т.16, стр.16) Характеристиката на бъдещите герои в последния роман се дава тук от гледна точка на идейната им позиция. Единият (впоследствие Иван) е атеист, другият (Альоша) е вярващ. Третият (Митя) няма идейна позиция и това не е случайно. На него („живата сила, новите хора“) му се предоставя само правото да избере единия път от двата възможни. Да напомним, че в същия дух е изказването на прокурора в „Братя Карамазови“: „В противоположност на «европеизма» и на «народните начала» на братята си той (Митя) сякаш изразява непосредствената Русия…“ В същност Митя е средният брат.

Очевидно желание да доближи полюсите в максимална близост кара Достоевски да направи Иван и Альоша едноутробни братя. Стремежът да се представи изборът на Митя като авторитетно обективен подбужда автора подчертано да отдели този герой от двамата други синове на Фьодор Павлович. Но втората цел (Митя да бъде поставен между тях), макар и сякаш несъвместима с първата, също е постигната тук.

Това се получава благодарение на странните, но много характерни „грешки“, които допускат героите на романа, когато говорят за братя Карамазови. (В. В. Ветловская, Поэтика романа „Братья Карамазовы“, Наука, Л., 1977, с. 194) — Бел. С.Б.

289

… *„да види райските врати“*… — Неточен цитат от Апокалипсиса (Откровение на св. Йоан Богослов 4; 1).

Запомни добре, NB (лат.). — т.е. забележка, на която да се обърне особено внимание.

291

… *някакъв хернутер или „моравски брат“*… — Хенхутери (нем. — Herrnhuter) — членове на протестантско братство през 18 в. с цели от нравствено естество. Моравски братя (Чешки братя) — чешка реформационна черковна общност, създадена след поражението на хуситското движение (1457). Проповядват непротивене на злото; след поражението на чешкото въстание 1618—20 г. са жестоко преследвани и възстановяват дейността си през 19 в. — Бел. С.Б.

292

Бог-отец (нем.).

293

Бог-отец. — Бог-син (нем.).

Бог-син. — Бог-дух свети (нем.).

295

Пък и изобщо, когато започнаха свидетелите à décharge… — Свидетели на обвиняемия, които се извикват за установяване смекчаващи вината обстоятелства (фр. юр. термин). — Бел. С.Б.

296

… *„Да река — рипам“*… — В оригинала: „Захоцу — вскоцу, захоцу — не вскоцу“… — Разпространен мотив в руските сватбени песни. — Бел. С.Б.

297

Имате ли вода, или не, дайте ми да пия… — Има се пред вид евангелския мотив за „живата вода“ на християнската истина и любов. — Бел. С.Б.

298

Дяволът вече не съществува (фр.).

299

… и тогава той нададе голям вик. — В случая се използува библейски израз, означаващ човек, обладан от бесове — вж. напр. Деяния на светите Апостоли (8; 6—7): „нечисти духове с голям вик излизаха от мнозина“. — Бел. С.Б.

300

Шедьовър (фр.).

301

… *„той между нас живя“* — първият стих от посветеното на Мицкевич стихотворение на Пушкин (прев. Р. Ралин). — Бел. С.Б.

302

Великият писател от предшествуващата епоха във финала на най-великото от произведенията си… — Н. В. Гогол, „Мъртви души“. — Бел. С.Б.

303

… *„подобно слънце в малка капка“*… — Цитат от одата на Г. Державин „Бог“. — Бел. С.Б.

304

… *après moi le déluge*, „След мен и потоп“ (фр.) — израз, приписван на Людовик XI (Луи XI) или маркиза де Помпадур. — Бел. С.Б.

305

… *„да порази душите, изпълнен с тайна сила“*. — По стихотворението „Отговор на анонима“ от Пушкин (прев. Н. Фурнаджиев). — Бел. С.Б.

306

Но може би в подземията на Удолфския замък, господа? — «Мистериите на Удолфо» — популярен по това време в Русия роман от английската писателка Ан Радклиф (1764—1823). — Бел. С.Б.

307

„*Аз есмь пастир добри…*“ — „Аз съм добрият пастир: добрият пастир полага душата си за овците…“ (Йоан 10; 11) — Бел. С.Б.

308

„Бащи, не дразнете децата си“… — Неточен цитат от Послание на св. ап. Павел до Колосяни: „Бащи, не дразнете чедата си, за да не паднат духом“ (3; 21). Защитникът съзнателно пропуска думите, които непосредствено предхождат цитираните; „Деца, бъдете във всичко послушни на родителите си, защото това е благоугодно Господу“ (3; 20). — Бел. С.Б.

309

Vivos voco!, „Призовавам живите!“ (лат.)— Първите думи от епиграфа на Шилер към „Песен за камбаната“ (Призовавам живите. Оплаквам мъртвите. Пречупвам мълниите). — Бел. С.Б.

… *които се страхуват от „метала“ и „жупела“*. — Има се предвид драмата на Островски „Тежки дни“ (д.2, к.2), където се обсъждат някои „ужасни“ думи, срещани в книгите, напр. „презрян метал“, „огън и жупел“ и пр. — Бел. С.Б.

311

„*Природата и през вратата да изпъждаш…*“ — Лафонтен, „Котката, превърната в жена“:

На навика е силата такава (…),
затвориш ли му портата на свойта къща,
той през прозореца се връща.

(Прев. Ат. Далчев и Ал. Муратов)

Бел. С.Б.

312

По-добре да се пуснат десет виновни, отколкото да се накаже един невинен… — Почти дословно цитирани думи на Петър I от неговия Воински устав.

313

Не му мърдат двадесет години… — Достоевски посочва този срок, защото такава е била присъдата на прототипа на Митя, прапоршчика Илински, осъден поради лъжливо обвинение в убийство. В Митиния случай обаче присъдата би трябвало да бъде доживотна каторга поради липса на смекчаващи вината обстоятелства. — Бел. С.Б.

314

Не е всеки за бремена тежки… — Ср. Христос за книжниците и фарисеите: „… (те) връзват бремена тежки и мъчни за носене и ги турят върху плещите на човеците…“ (Матей 23; 4, Лука 11; 46) — Бел. С.Б.

315

… аз бих искал да умра за цялото човечество (…) да гинат нашите имена. — Думи на френския политически деец и прочут оратор Верньо (1753—1793). — Бел. С.Б.

316

… нима наистина религията казва, че ние всички ще възкръснем и ще оживеем, и ще се видим пак… — Ср. писмо на Достоевски до Н. П. Петерсен от 24 март 1878 г.: „Поне ние със Соловьов (става дума за философа Вл. С. Соловьов) вярваме в реалното, буквалното, личното възкресение и в това, че то ще се сбъдне на земята.“ — Бел. С.Б.